DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14042

Tarnobrzeg Memorial Book

Ḳehilat Ṭarnobz'eg-Dziḳov (Galitsyah ha-maʾaravit)

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

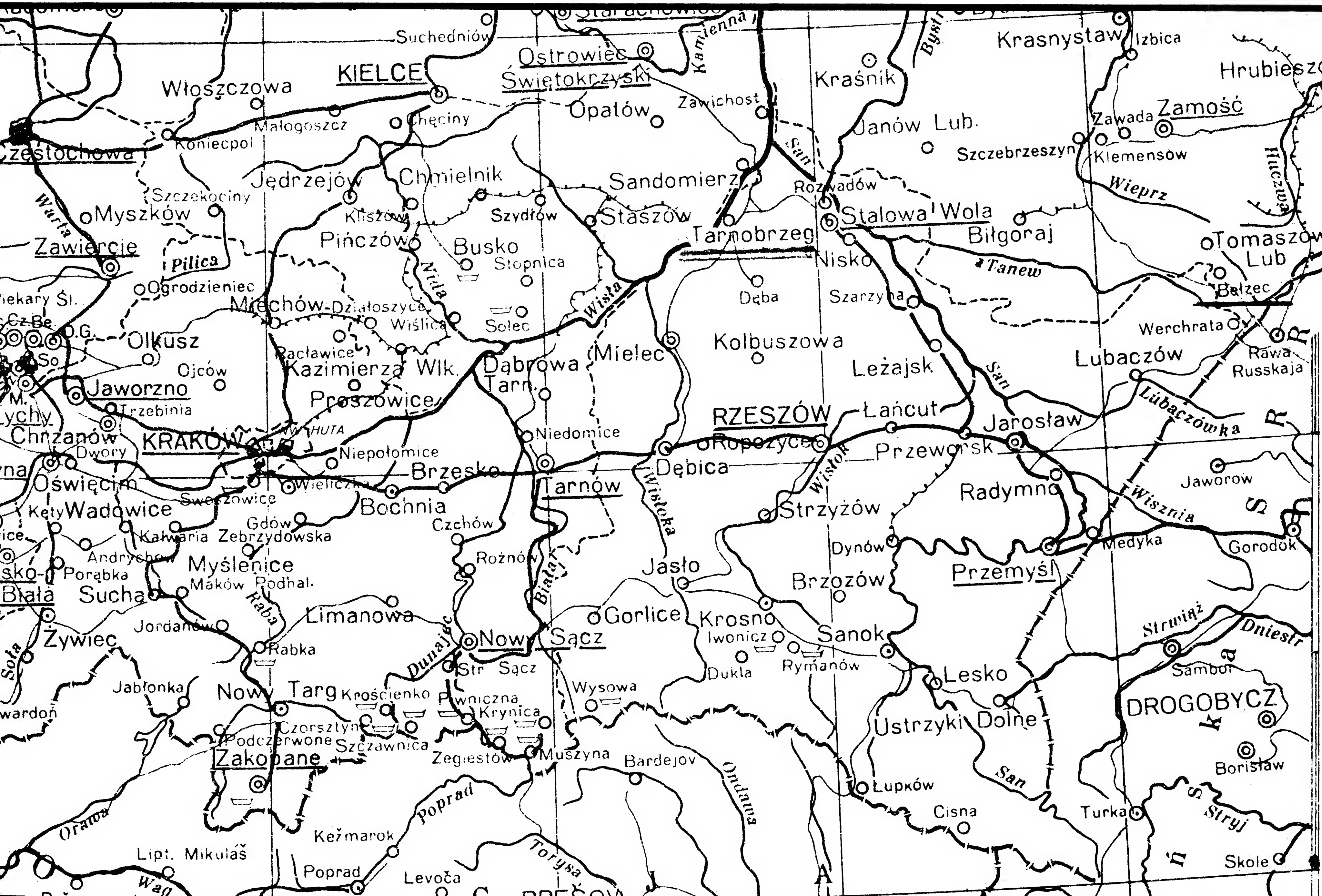
Original publication data

TITLE	Kehilat Tarnobz'eg-Dziḳov (Galitsyah ha-ma'aravit) : sefer zikaron ve-'edut / 'arakh Ya'aḳov Yehoshu'a Flaysher ; ve'adat ha-sefer, David Yost ... [et al.].
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Va'ad Irgun yots'e Tarnobz'eg-Dziḳov be-Yiśra'el, 1973.
DESCRIPT	379 p. : ill. ; 32 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Tarnobrzeg. Tarnobrzeg (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Tarnobrzeg.
ADD'L NAME	Flaisher, Ya'aḳov Yehoshu'a.
ADD'L TITLE	Dzieje i Iinwidacji Żydów m. Tarnobrzeg-Dzików

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר
קהילת טרנובז'ג-דזיקוב

KIELCE
Suchedniów
Ostrowiec Świętokrzyski
Kamienna
Krasnystaw
Izbica
Hrubieszów
Kraśnik
Włoszczowa
Opatów
Zawichost
Zamość
Zawada
Janów Lub.
Małogoszcz
Chęciny
Koniecpol
Częstochowa
Szczebrzeszyn
Klemensów
Huczwa
Jędrzejów
Chmielnik
Sandomierz
San
Rozwadów
Wieprz
Szczekociny
Warta
Myszków
Kliszów
Szydłów
Staszów
Stalowa Wola
Biłgoraj
Tarnobrzeg
Pińczów
Busko
Stopnica
Nisko
Tomaszów Lub
Zawiercie
Pilica
Nida
Tanew
Ogrodzieniec
Dęba
Szarzyna
Bełżec
Miechów
Działoszyce
Wiślica
Solec
Wisła
Werchrata
Olkusz
Racławice
Kolbuszowa
Rawa Russkaja
Ojców
Kazimierza Wlk.
Dąbrowa Tarn.
Mielec
Leżajsk
Lubaczów
Jaworzno
Proszowice
Trzebinia
RZESZÓW
Łańcut
Jarosław
Lubaczówka
Chrzanów
Dwory
KRAKÓW
Niedomice
Niepołomice
Ropczyce
Przeworsk
Oświęcim
Brzesko
Dębica
Jaworów
Wieliczka
Tarnów
Radymno
Kęty
Wadowice
Swoszowice
Bochnia
Strzyżów
Wisłok
Wisznia
Gdów
Czchów
Wisłoka
Kalwaria Zebrzydowska
Dynów
Medyka
Gorodok
Andrychów
Rożnów
Myślenice
Biała
Jasło
Brzozów
Przemyśl
Porąbka
Maków Podhal.
Sucha
Raba
Limanowa
Gorlice
Krosno
Sanok
Strwiąż
Dniestr
Jordanów
Żywiec
Dunajec
Nowy Sącz
Iwonicz
Sola
Rabka
Str Sącz
Dukla
Rymanów
Sambor
Jabłonka
Lesko
Nowy Targ
Krościenko
Piwniczna
Wysowa
Krynica
DROGOBYCZ
Ustrzyki Dolne
Czorsztyn
Podczerwone
Szczawnica
Zakopane
Zegiestów
Muszyna
Bardejov
Ondawa
Borisław
Lupków
Orawa
Poprad
Cisna
Turka
Keżmarok
Stryj
Lipt. Mikuláš
Torysa
Skole
Poprad
Levoča
Wag
PREŠOV

מפת האיזור

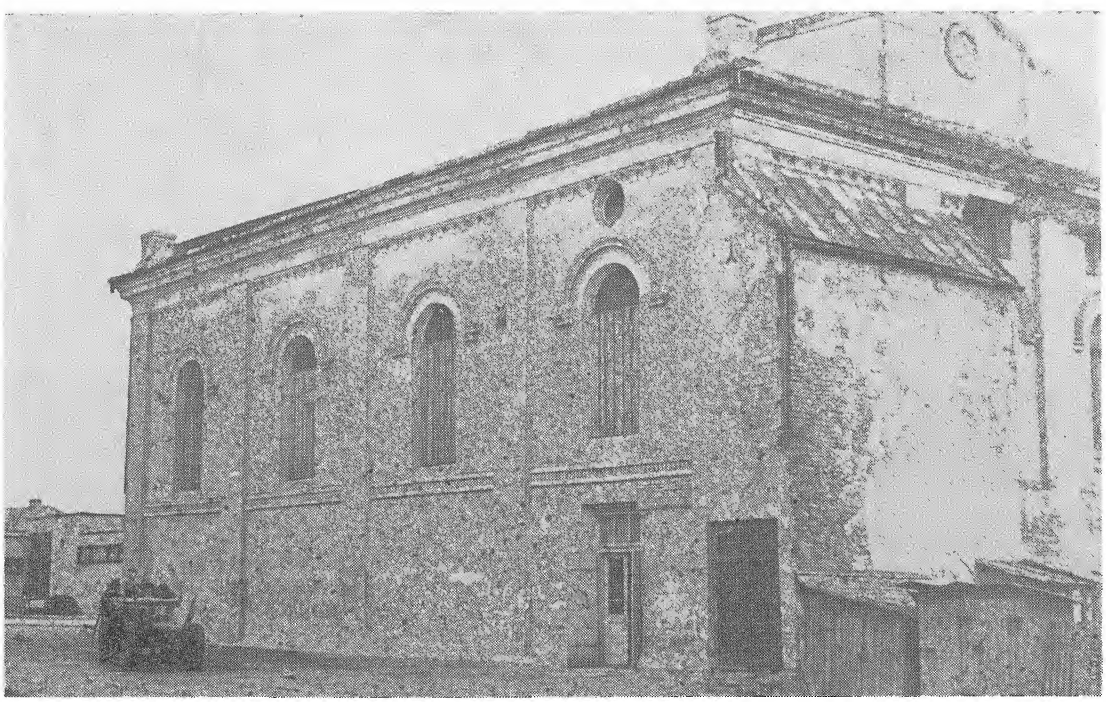
קהילת

טרנובז'ג-דזיקוב

(גליציה המערבית)

ספר זכרון ועדות

ערך: **יעקב יהושע פליישר**

בית הכנסת אחרי השואה

ועדת הספר:

דוד יוסט, שפרה נוסבוים, דוד וייסלר, שמואל שלר, יוסף לאופר, יהושע קלך

ארגון יוצאי טרנובז'ג-דזיקוב בישראל

מגיש ספר זכרון זה למשפחת

....

אנו תפילה כי ספר זה יהיה למשמרת־קודש במשפחה, יעבור מדור לדור וינציח את זכרם של קרובינו ויקירינו שקידשו במותם את שם שמים ושם ישראל

מיר האפן, אז דער דאזיקער בוך וועט ווערן אפגעהיטן ווי א הייליקייט אין די משפחה, ער וועט איבערגיין פון דור צו דור און וועט פאראייביקן דעם הייליקן אנדענק פון אלע אונזערע נאנטע און טייערע, וועלבע האבן מיט זייער טויט מקדש געווען ג־ט'ס נאמען און דעם נאמען פון פאלק ישראל

בהוצאת ועד ארגון יוצאי טרנובז'ג-דזיקוב בישראל

תשל"ג

דפוס „אורלי", רח' עקיבא איגר 8, תל־אביב

שפך חמתך אל־הגוים אשר לא ידעוך
ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו
כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו
שפך עליהם זעמך וחרון אפך ישיגם
תרדף באף ותשמידם מתחת שמי ה׳ !

[תהילים ע״ט-ס״ט]
[מגילת איכה ג׳]

אל מלא רחמים

שוכן במרומים דין אלמנות ואבי יתומים המצא
מנוחה נכונה על כנפי השכינה במעלות קדושים
וטהורים כזהר הרקיע מזהירים את נשמות
קדושי **טרנובזג - דזיקוב** והסביבה
אנשים נשים וטף
שנהרגו ושנשחטו, שנחנקו ושנשרפו ושנקברו חיים
על קדוש השם

בעל הרחמים יסתירם בסתר כנפיו לעולמים
ויצרר בצרור החיים את נשמותיהם בגן עדן
תהא מנוחתם. יי הוא נחלתם, יזכר עקדתם
ותעמד לנו ולכל ישראל צדקתם.
יבואו שלום וינוחו על משכבותם, ויקומו לקץ
הימין לחיותם,

ונאמר אמן

תוכן העניינים

פרק א

תולדות העיר והקהילה היהודית
די געשיכטע פון די שטאָט און אירע יידן

פרק ב

חמשה דורות רבנים־אדמורי"ם בדזיקוב/
פינף דורות דזיקאווער רבנים־רביים

פרק ג

משמשים בקודש; פרנסי העיר ועסקני צבור/
כלי קודש, ראשי קהל און געזעלשאפטלעכע טוער

פרק ד

תנועות, אירגונים, מוסדות/
ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס

פרק ה

העבר, הווי, זכרונות/

פאַרגאַנגענהייט, איבערלעבענישן, ערינערונגען

פרק ו

אישים ודמויות/

פערזענלעכקייטן און געשטאַלטן

פרק ז

מלחמה, גלות, שואה/

מלחמה, וואַנדערונגען און אומקום

מצבה לקדושים ולנפטרים

אחרי השואה

פרק ח

ארגון יוצאי טרנובז׳ג — דזיקוב בישראל

יעקב פליישר

אלה אזכרה...

— „והיתה עת צרה אשר לא נהיתה מהיות גוי
עד העת ההיא"
(דניאל י"ב)

אזכרה: עירנו טרנובז'ג-דזיקוב, עיר ואם בישראל, כבודה והדורה. לא גדולה היתה העיר דזיקוב, נקודה זעירה על מפת גליציה המרכזית — אך מפורסמת בכל רחבי גליציה ופולין באדמו"ריה-רבניה, בעסקניה ומלומדיה, בחזניה ומנגניה — שהיקנו לה שם טוב, כבוד ויקר, כאחת הערים הגדולות והמפורסמות.

אזכרה: שושלת האדמו"רים מגזע אראלים ותרשישים, ואת האדמו"ר האחרון רבי אלטר יחזקאל אליהו והרבנים מרת חוה ומשפחתם הי"ד, ואת „הרב הצעיר" האחרון, הרה"ג ר' חיים מנחם דוד והרבנית מרת רבקה הי"ד — עטרת תפארת של עירנו ומקור גאותנו.

אזכרה: את מורה-הוראה-הדיין האחרון, גאון, צדיק ותמים, הרב יוסף שפל את אשתו וילדיהם הי"ד.

אזכרה: אנשי דזיקוב היקרים, תלמידי החכמים, חסידים ואנשי מעשה, ראשי הקהל, עסקני הצבור מכל התנועות והאירגונים, בעלי הבתים, אנשי עמל ועבודה, היהודים הפשוטים והתמימים, המלמדים, המורים ותלמידיהם; צעירים בחורי-חמד, חובשי בית-המדרש וחברי כל התנועות והאירגונים, אנשים ונשים, זקנים עם נערים ואחרון אחרון: הילדים והתינוקות של בית רבן הזכים והטהורים.

אזכרה: בית הכנסת המפואר ובית המדרש ההומה והתוסס, תל-התלפיות, צומת הגידים ומרכז-העצבים של החיים בעיירה — ואת קול התורה שלא פסק ממנו יומם ולילה.

אזכרה: ימי שבת, חג ומועד, הנעימים, מלאי הוד והתעלות רוחנית; הצלילים הערבים של התפילה; השירה והזימרה של בעלי התפלה המהוללים ועוזריהם, שהסיבו עונג רוחני ונפשי לכל שומע.

אזכרה כל המשפחות והיחידים שלא השאירו אחריהם שם ושארית ואין מי שיזכור ויזכיר אותם.

אזכרה: מה שהיה ואיננו יותר.

היתה עיר יהודית טרנובז'ג-דזיקוב — ואיננה.

באף ובחימה, בסערה ובקצף, נכבשה העיר ע"י הנאצים בערב ראש השנה של שנת ת"ש. כוס הפורענות נשפכה על ראשי יהודיה. הרוצחים הגרמנים השתוללו, התאכזרו על נער וזקן, ולבסוף הוציאו גזירת הגירוש. ביום שני, ג' דחול המועד סוכות של אותה השנה, גורשו יהודי דזיקוב באכזריות מעירם.

אנשי דזיקוב התפזרו לארבע רוחות העולם, אך חלק חשוב חזר — בעזרת מתן שוחד ותחבולות שונות — לטרנובז'ג, בתקוה וציפיה לחיות, איך-שהוא, בתוך גוב האריות, עד שיעבור הזעם, וממשלת הזדון תועבר מן הארץ. ואז יהיה מי שהוא שיקבל את השבים מהגלות...

ברם, גזר-הדין האיום על יהדות פולין — נחתם, ובתוכם — גם על שרידי יהודי דזיקוב.

בתחילת ימי חודש החורבן — הוא חודש אב של שנת תש"ב, בוצע גזר-הדין. כולם נאספו בשוק, חלק מהם — הקשישים והחלשים — נורו במקום, ואת השאר מיינו: מי לחיים ומי — למוות. למחרת נשלחו, בקרונות המוות, עם יהודים גולים מכל הסביבה, לעיר דמביץ ומשם — לדרכם האחרונה: למשרפות הכבשן בבלז'יץ. לשם הגיעו בעצם יום תשעה באב ועוד באותו יום בט' באב שנת תש"ב, הועלו על המוקד בכבשן בבלז'יץ, ונשמותיהם הטהורות עלו בלהבות אש השמימה.

ינקום השם דם עבדיו השפוך!

אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי! (תהלים מ"ב)

עם הספר

„אשרי המחכה ויגיע" (דניאל, יב, יב)

היום אנו פותחים את שערי הספר לפני אנשי עירנו. יום גדול הוא זה לנו, שאפשר לברך עליו ברכת: „שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה".

שנים עברו מאותו יום שהכרזנו חגיגית — באזכרה השנתית של שנת תשכ"ד — על החלטתנו להוציא „ספר יזכור" לזכר קדושי טרנובז'ג־דזיקוב.

לצערנו נמשך המבצע הזה הרבה זמן, הרבה יותר משששערנו ומשתכננו. אך לא בנו האשם. הרבה קשיים, מכשולים ואכזבות היו מנת חלקנו, ולא אחת עמדנו על סף היאוש וחשבנו: מי יודע אם נוכל להוציא לפועל את הרעיון, ואם לא נהיה ח"ו נאלצים להפסיק את כל העבודה באמצע, מאחר שראינו שנבצר מאתנו למלא את המשימה הקשה הזאת.

אין כאן המקום למנות את כל הקשיים והמכשולים שנתקלנו בהם ושגרמו לסחבת הממושכת, אך שתי סיבות עיקריות עלינו בכל זאת להזכיר, מטעם: „והייתם נקיים..."

א' — אי־היענות מספקת, לעתים אף מאכזבת, מצד חלק גדול מיוצאי עירנו, לבקשות והפניות החוזרות ונשנות, בעל פה ובכתב, של העורך והועד, בדבר השתתפות בכתיבה ובסיפוק חומר, ידיעות וזכרונות — וכן תמונות — על עירנו. מה שמכאיב ביותר — שאפילו שמות הקדושים והנפטרים של בני המשפחה והקרובים שבקשנו, על מנת להנציח את זכרם בספר — לא כולם נענו לכך. דבר זה גרם לא רק להארכת מועד הוצאת הספר, אלא זה נתן את אותותיו גם על תוכנו ואיכותו של הספר.

לאור האמור, אין לבוא בטענות על „קיפוחים" או „אפליות", כי אם ישנם כביכול כאלה — הרי אשמים בזה בראש וראשונה בעלי הטענות והביקורות, שלא סיפקו את החומר החסר. אנחנו מצדנו פירסמנו את כל החומר שהגיע לידינו, ולא נחסך כל מאמץ — מצד העורך — לעבד את החומר ולעשותו ראוי לפירסום.

הסיבה השניה — חוסר אמצעים כספיים וקשיים במימון ההוצאות הענקיות. אמנם יש לומר לשבחם של אנשי עירנו, שבשטח הזה היתה ההיענות, מצד רוב רובם של יוצאי עירנו — חיובית, אבל „אין הקומץ משביע את הארי"... ההוצאות — עקב ההתיקרויות התכופות — היו כל כך גדולות, שרק חלק מהן יכלנו לכסות מהכסף שנתקבל מיוצאי עירנו.

מאידך נחלנו אכזבה גדולה מאירגון יוצאי טרנובז'ג־דזיקוב בארצות הברית, (די דזיקאוּוער לאנדסמאנשאפט), שלצערנו לא השיבו לפנייתנו ובקשתנו להשתתף במימון הוצאת הספר, כדוגמת כל ה„לנדסמנשפטים" שבני קהילתם הוציאו ספרי יזכור לזכר קהלתם. לעומת זאת יש להזכיר לשבח מספר יחידים בארה"ב שנענו ושלחו את תרומותיהם. תודתנו נתונה להם.

כל העול הכספי הכבד רבץ על שכמנו. אין פלא איפוא שמצבנו הגיע לעתים עד לנקודת משבר וכל המבצע הועמד בסימן שאלה.

רק הודות לכמה יחידים — בעיקר חברי ועדת הספר — שלא נתיאשו ולא רצו להשלים עם הרעיון שלקהילת טרנובז'ג־דזיקוב המפוארת לא ישאר שום זכר, ושמה לא יונצח בספר מיוחד, ושהחלטתם היתה נחושה להמשיך עד הסוף — יצא הדבר לפועל, ואנו יכולים היום בעז"ה לברך על המוגמר.

ואכן, הנה אנחנו נותנים לפניכם היום את „ספר היזכור" הזה, שעלה לנו בכל כך הרבה עמל ודמים — תרתי משמע — ואנו מקווים, שאף החסר שבו, אין לנו מה להתבייש בו. השתדלנו כמיטב יכלתנו, להוציא דבר מתוקן — בתוכנו ובצורתו החיצונית.

ויבואו על הברכה כל אלה שעזרו לנו בחומר וברוח, בכתיבה ובתרומתם הכספית, וכל מי שעזר לנו בכל צורה שהיא, בהדרכה ויעוץ — ובכלל זה בעל הדפוס מר לרמן הנכבד וגם אלה שעודדו אותנו להמשיך — ברוכים היו כולכם!

אירגון יוצאי טרנובז'ג־דזיקוב בישראל,
חברי ועדת הספר — העורך

יעקב פליישר
העורך

מבוא

„כתוב זאת זכרון בספר" (שמות, י"ז)

טרנובז'ג־דזיקוב — עירתי! בך יצאתי לאויר העולם, בך הוליכה אותי אמא ע"ה, בפעם הראשונה, אל ה„חדר" של ר' יוסל מלמד ז"ל, להתחיל ללמוד את „האלף־בי"ת; בך חונכתי וגדלתי; בסמטאותיך המעוקלות, הבלתי־סלולות, „טיילתי" לי לרווחה, וספגתי לתוכי ריח ואויר וגם — השתובבתי; ועד שהתבגרתי, ראיתי בך את מרכזו של העולם... בך רקמתי את דמיונות־הזיות־הילדות הנעימים, ובך חלמתי את חלומות־העתיד הערבים, על: חזיון הגאולה, אחרית־הימים־וביאת־המשיח. לא היה ספק אצלי, שהוא, המשיח, יופיע תחילה בעירנו ומכאן, מדזיקוב, נצעד עמו — על גשר־ברזל, או על גשר העשוי מנייר — עד... לארץ ישראל, ששם, כמובן, צפויות לנו כל הטובות שבעולם...

בך גם שמעתי — בלילות־חורף ארוכים, כשבחוץ השתוללו סערות־רוחות עזות מלוות בסופות־שלג, שהשמיעו יללות־אימים, ובבית הצטופפנו אל התנור החם — את סיפורי אמא ע"ה, סיפורי אימים ובלהות על הרשעות והאכזריות של הגויים, על הגלות הנוראה והסבל של העם היהודי — העם הנבחר — ועל קדושים שנהרגו על קדוש השם ע"י רוצחים־גויים. היא סיפרה על ילדים יהודיים אמיצים, גבורי־רוח שהרשעים רצו „לזכותם" בעל־כורחם ב„גן־עדן ועולם־הבא נוצרי", ורצו להכריחם לשמד ע"י כל מיני פיתויים ועינויים; ואיך הם, הגבורים הקטנים, קבלו עליהם את היסורים באהבה, ועוד לעגו למעניהם, צחקו בפניהם ונשארו איתנים ברוחם ונאמנים לעמם ולדתם. היא סיפרה סיפורי־זוועה על: חורבן וגלות, רב־הטבחים נבוזראדן וחורבן בית המקדש; המן־הרשע; טיטוס; עשרה הרוגי מלכות; מסעי־הצלב; עלילות־דם־זדוניות ואינקויזיציות, הצורר טורקוומדו, האנוסים וגירוש ספרד; על קדושי גזירות ת"ח ות"ט; רוצחי יהודים חמלניצקי ופטליורא ימ"ש; קנטוניסטים ו־חוטפי ילדים־יהודיים, פוגרומים, פרעות והתעללויות; שליטים־אכזוריים, גוזרי גזירות רעות, שונאי ישראל ומעלילים כגרף אסטרהזה, פרנייטס ועוד. סיפורים מחרידים שזיעזעו את הנשמה הילדותית הטהורה, שלא תפסה ולא הבינה: על מה ולמה? ואיך זה בכלל מסוגלים אנשים שנבראו בצלם אלקים לעשות מעשים כאלה?

אך הנפש הילדותית התנחמה — ולו נחמה פורתא — בכך, שכל זה קרה אי־פעם, בעבר הרחוק, כשהגויים היו עוד פראים, אוכלי־אדם, בלתי מלומדים; אבל היום, זה לא יכול לקרות ח"ו, זה בלתי אפשרי... בימינו, בעולם הנאור, במאה העשרים, כשהעולם מלא דעת, חכמה ותרבות, כשהעולם התקדם כ"כ במדע ובטכניקה, לא יתכן שיקרו דברים כאלה.

אלא, בכל זאת קשה היה למוח הילדותי להבין דבר אחד: למה ה„שקצים" רודפים אחרי הילדים היהודיים, קוראים „ז'יד" ומכים אותם? למה, כשהולכים ל„חדר", לתלמוד־תורה שנמצא בחצר בית הרב, מפחדים כ"כ לעבור את הבתים בהם גרים הגויים, ועוברים אותם בריצה ובנשימה אחת? מה אנחנו, ילדי היהודים, עושים להם? למה, הם אורבים לנו, כדי להתנפל עלינו ולהרביץ בנו? ולמה, כשהיהודים בעיר רואים את ה„קונופולים", או ה„ויונצקים" (חוליגנים ובריונים ידועים בעיר) עוד מרחוק, הם בורחים מהם כמטחוי־קשת?

אנחנו הילדים, לא הבננו, אבל מפי הרבי בחדר, שמענו תירוץ מוכן ו„מובן", שאמר בשם חז"ל: „הלכה היא, בידוע שעשו שונא ליעקב"... ואם עוד לא הסתפקנו בתירוץ הסתמי הזה ושאלנו: הלכה זו מאיפה היא נובעת, למה זה ככה? גם על שאלה זו באה תשובה יותר משכנעת, כמובן, גם בשם חז"ל שאמרו: (מס' שבת, פ"ט) „מאי הר סיני?, שמשם ירדה שנאה לעכו"ם עליו". השנאה הזאת היא ע"כ עמוקה, תהומית, ושורשה רוחנית־דתית, ונובעת בעיקר מקנאה... בזאת „התיישבו" כל השאלות והקושיות.

***

... וככל שגדלנו והתבגרנו, הרגשנו יותר ויותר את משמעותה המעשית של השנאה הזאת. התחלנו להרגיש על עורנו ועל בשרנו את תוצאותיה של השנאה המפעפעת הזאת. ראינו בדאגה את ההתפרצויות הפראיות, את ההתנפלויות הפיסיות הגסות על יהודים, ואת ההסתה הפרועה שלוחת־הרסן, שהתנהלה באין מפריע, בראש כל חוצות, נגד היהודים. ראינו והרגשנו את התהום הפעורה המבדילה והמפרידה בינם לבינינו, אך השתדלנו, כמו בדורות הקודמים, לעבור לסדר היום, להמשיך ולפתח אורח־חיים משלנו, חיים מוסריים, רוחניים עצמאיים, מיוסדים על מושגים וערכים קדושים ונצחיים. בתנאים קשים כאלה יצרנו במשך הדורות תרבות נצחית ענפה, בכל ארצות הגולה — בכל השטחים הרוחניים: הלכה, פרשנות, פילוסופיה ושירה, והעמדנו אישים גדולים ומפורסמים, ענקי־רוח, חכמים, סופרים, פילוסופים ומשוררים. ככל שראינו את רשעותם ושפלותם של השכנים הגויים, הרגשנו ביותר את עליונותנו המוסרית והרוחנית. השתדלנו להתרחק ולהתעלם מהם וממעשיהם, ולהתעמק יותר ויותר בעולמנו אנו, והמשכנו להתקדם ולהתפתח באיכות ובכמות, במובן הרוחני והחומרי כאחד — על אפם ועל חמתם. בכל זמן ובכל מקום התקיים בנו הפסוק: „כאשר יענו אותו —

כן ירבה וכן יפרוץ" (שמות א'). יסדנו מוסדות חינוך, תרבות וצדקה; בתי כנסת ובתי מדרש מפוארים, תלמודי תורה, ישיבות, בתי אולפנא, וקהילות עצמאיות, מאורגנות כהלכה, שהיוו שלטון פנימי עצמאי, וכן מוסדות חסד וכלכלה.

מפעולותינו הכלכליות נהנו, כמובן, גם הם. בכל ארצות הגלות פיתחנו את התעשיה, המסחר והמלאכה — גם לטובתם הם. כך הם הפיקו תועלת רבה מכשרונותינו, מיוזמתנו, מכספנו, מסחורותינו, מעבודתנו וממרצנו. היינו בכל מקום אזרחים נאמנים, וראינו את עצמנו כפטריוטים נלהבים בכל המדינות בהן ישבנו. היו עתים שהתחלנו אפילו לחשוב על שווי־זכויות (והיו אמנם גם מספר מדינות שהעניקו ליהודים שווי־זכויות להלכה, ואפילו למעשה — אך מספרן היה מועט). והיו זמנים — במיוחד אחרי מלחמת העולם הראשונה — שנסינו אפילו ללחום בלהט על השויון שהגיע לנו בצדק, והשלינו את עצמנו, שאכן מלחמתנו הצודקת — שהתבטאה בעיקר ב„קול־קול־יעקב", כלומר; מחאות, תזכירים ונאומים חריפים... — תאלץ את השליטים לשנות את יחסם אלינו, ועוד יבא יום שיבינו בעצמם — במיוחד המתקדמים, הנאורים והמתוקנים שבהם — את שגיאתם ואוילותם ביחסם אלינו, ויבקשו את סליחתנו ואת — ידידותנו... נחיה ביחד בשלום וריעות, ונפעל בצוותא לטובת המדינה ולטובת כל אזרחיה...

א ש ל י ה...

... כי הם חשבו אחרת, בכיוון ההפוך, בבחינת, „עלי כל מחשבותם לרע", (תהלים ו'). הם חשבו: להשמיד, להרוג ולאבד! חשבו על כליה ועל חיסול טוטלי ומוחלט, לגמור עם „היהודונים" פעם ולתמיד! להפטר מהיהודים ו„לפתור" את הבעיה היהודית, ביסודיות, בדייקנות ובסיוע הישגי המדע והטכניקה המודרניים, ההולמים את המאה העשרים! הם ציפו רק לרגע הנכון, ולהזדמנות המתאימה, שיוכלו להוציא את זממם לפועל.

***

וההזדמנות המיוחלת הגיעה: פרצה מלחמת העולם השניה. העולם הושלך ע"י האשמדאי הנאצי, לתוך קלחת רותחת. תוהו ובוהו ואנדרלמוסיה השתררו ברוב מדינות העולם. כל השנאה הזואולוגית — פרי התעמולה הארסית שהתנהלה במשך שנים — מצאה את פורקנה בימי האימים האלה. כל האינסטינקטים הבהמיים השפלים, התעוררו והשתלטו על החיות בצורת האדם. המגף הנאצי דרך ודרס בשחצנות ובאכזריות בכל ארצות אירופה והטיל חיתתו ואימתו על כל ארצות הכיבוש. נהרי־דם נשפכו בשדות הקטל וב„הינטרלנד". האש הנוראה זרעה הרס וחורבן, פחד ומוות. ההשתוללות הפראית לא ידעה שום גבול ומעצור. האם יש, איפוא, זמן יותר מתאים, המאפשר להוציא לפועל את כל מה שזוממו ותיכננו חיות־הטרף, במשך שנים כה רבות? האם ישנה הזדמנות יותר נאותה ויותר טובה, הנותנת האפשרות להגשים באין מפריע את תורת השנאה והאיבה את אידיאולוגית־הטירוף השטנית של „הפתרון הסופי" שהכינו ה„מומחים" צמאי הדם לבעייה היהודית: השמדת העם היהודי, לה הטיפו ואותה הפיצו כ"כ הרבה שנים? כי מי יאמר להם עכשיו מה יעשו? או מי ימחה ויפריע להם?

ואכן היו הם, הגרמנים, „העם התרבותי ביותר באירופה", הראשונים שהתחילו ב„מלאכת מחשבת" זו: השמדת היהודים. כי מי עוד מסוגל ומוכשר לבצע מלאכה „עדינה" כזאת ובדייקנות — אם לא העם מ„הגזע הארי הטהור" וה„מיוחס" — העם הגרמני הנעלה?

אך הם, הגרמנים, לא נשארו בודדים ומבודדים במלאכתם. מיד קפצו על „המציאה" הזאת כל „השכנים הטובים" שלנו, שציפו „לרגע הגדול" הזה מזה עידן ועידנים. וכאן מצא מין את מינו... עקב מטרתם הנכספת המשותפת, נמצאה מיד שפה משותפת ומובנת ביניהם, ואלה שעוד אתמול נחשבו, לאויבים מושבעים ונצחיים, נהפכו היום לאוהבים וידידים טובים וותיקים.

והשניתנה רשות למשחית, התחיל המחול השטני להשתולל בראש כל חוצות, ללא מעצור וללא גבול, בהיקף כזה שההיסטוריה האנושית עוד לא רשמה דוגמתו, והדמיון האנושי לא היה מסוגל כלל — ואינו מסוגל עד־היום — להעלות על הדעת, שאכן היתה זו מציאות; שפשעים כאלה בוצעו ע"י בני אנוש.

בכל ארץ ובכל מקום, (להוציא את שבדיה ואת דנמרק, שהתנהגו כחסידי אומות העולם), מצאו הגרמנים את השותפים הטבעיים להתעללות ורצח, אצל עמיתיהם „האזרחים הנוצריים הטובים". אך המקום הראשי ו„המכובד" ביותר בשותפות הנפשעת והזדונית הזו תפסו בלי ספק — הפולנים. כאן, בפולין, מצאו הגרמנים לא רק את „הקרקע המוכשר" לפעולתם, אלא גם — חברים לדעה ולמעשים. ואין זה מקרה כלל, שהרוצחים הנאצים בחרו בפולין כמקום המתאים להקמתם של המשרפות ומחנות ההשמדה הגדולים.

את העובדה הזאת יש לזכור ולהדגיש, ולא לתת לטשטש ולהסיר מהם את הכתם האיום הזה, הוא ישאר לדראון עולם על מצחו של העם הפולני.

בכל עיר ועיירה היו הם, הפולנים — פרט לבודדים יוצאים מהכלל — לא רק אלה שגילו את המחבואות והבונקרים של היהודים, ומסרו אותם לתליינים הנאצים, אלא, במקרים רבים, גם בצעו הם בעצמם את הרציחות וההתעללויות האכזריות ביותר. ורק תודות לעזרתם הפעילה של הפולנים, יכלו הגרמנים לבצע את זממם השטני בהיקף כזה, בשיטתיות ובדייקנות כזו.

***

ואין בכלל אלא מה שבפרט, גם העיירה דזיקוב שתתה את כוס התרעלה. במשך מאות שנות קיומה של העיירה, חיו היהודים בשלום ובידידות עם הגויים שבסביבה. סחרו עימם, הילוו להם כספים, ושררו הבנה ויחסי שכנות טובים בין הגויים והיהודים, בעיר ובסביבה. יהודים רבים גרו בכפרים שבסביבה, משפחות בודדות — ביחד עם הגויים, וחיו חיים שלוים ושקטים, בלי פחד ומתוך הבנה וכבוד הדדיים. אין זאת אומרת שלא נמצאו אנטישמיים ואנטישמיות. מזמן לזמן היו משמיעים את נביחותיהם, אבל זה לא היה מורגש, באופן

מיוחד, עברו על זה לסדר היום, והחיים המשיכו להתנהל במסלולם הרגיל. העיירה התפתחה וגדלה, הודות ליוזמתם וחריצותם של התושבים היהודים. אי־אפשר היה להעלות על הדעת שכל זה ייגמר בצורה אכזרית וקודרת כזאת. כי מי יכול היה להעלות בדמיונו, שאלה שפעלו, עמלו, עבדו ויצרו מאות בשנים — תגזור יליהם פתאום כליה טוטלית, יגורשו ויחוסלו באופן מחריד ומזעזע, ופרי עמלם, עמל־דורות, ישאר לירושה לרוצחים — כאות הצטיינות וכמתנה על,, מעשיהם הטובים ?!"

ברם, מה שהדמיון הפורה ביותר, לא היה מסוגל לחשוב ולחזות מראש — קם ויהי: אין יותר עיירה יהודית דזיקוב, כשם שאין יותר היהדות הפולנית המפוארת. אמנם גורלם של אנשי הקהילה הזו לא היה כ"כ אכזרי, בהשוואה להרבה עיירות אחרות, לא היתה השמדה כללית מוחלטת של כל תושבי העיר בבת־אחת, ובעז"ה נשאר בחיים חלק חשוב מאנשי דזיקוב. אבל, ההצלה הזו היא דוקא תוצאה של גזירה מרושעת ואכזרית שגזרו הנאצים על יהודי העיירה, זמן קצר אחרי הכיבוש, והוא: גירושם של כל היהודים מהעיירה, שנמנתה אז בין ערי הספר, שמהן גורשו היהודים.

אז, במצב ובתנאים ההם, נחשבה כמובן, הגזירה הברברית והבלתי אנושית הזאת לגרועה ביותר — אך מי בא בסוד ד', מי יודע דרכיו ? והנה יצא כך, שהודות לגזירה הזו, ניצל אחוז ניכר מיהודי דזיקוב (עי"כ שנמלטו לרוסיה). רק אלה שלא יכלו להשלים עם הגזירה וחזרו — אחרי מתן שוחד הגון — לדזיקוב, שתו את כוס היגון עד הסוף; מהם נרצחו בעיר עצמה, מהם — בדרך למחנות המוות, והיתר הובלו והושמדו בתאי הגאזים של אושביץ ובלז'יץ, השם ינקום דמם! רק בודדים, אשר עברו את כל יסורי הגיהנום הנאצי, נשארו בחיים, למען ספר ולמסור לדורות הבאים — ובראש וראשונה: לבניהם ולבני־קהילתם, על כל מסכת היסורים והזוועות שעוללו להם החיות הפראיות בצורות אדם — הנאצים ימ"ש.

**
*

ואנחנו הנשארים, שארית הפליטה, הגם שכבר עברו שנים רבות מאז האסון המחריד שקרה לעמנו ולעירנו, עודנו נבוכים והמומים. עודנו שבורים ורצוצים בגופותינו, ועוד יותר — ברוחנו. עוד נבצר מבינתנו להבין ומחושינו להשיג: מה קרה באמת ? וכ"ש שאין אנו יכולים למצוא תשובה על השאלה הנוקבת: על מה ולמה ? כשם שאין אנו יכולים להשיג, ואין ביכלתנו להסביר, בסברות ,,הגיוניות" ובנימוקים ,,טבעיים",את יסוד קיומנו העל־טבעי בכלל, את ההשתלשלות היוצאת דופן של תולדות ימי־עמנו, ואת הוייתנו היחידה במינה, בין כל עמי תבל.

מה שאנחנו כן יכולים וחייבים לעשות הוא: לזכור ולרשום, ולהעלות בזכרון — וממנו על הנייר — את כל מה שעבר עלינו, את העובדות כמו שהיו: אכזריות, מחרידות, מזעזעות, ובלתי ניתנות להאמין שהן קרו במציאות. זה קשה, אבל אין מנוס מזה. זאת אנו חייבים לעשות גם לשעה וגם לדורות, למעננו ולמען הבאים אחרינו, למען כבודנו ולמען ההיסטוריה היהודית. זאת חובתנו בדור הזה, ואין אנו בני־חורין להיפטר מהחוב הקדוש הזה.

עלינו להעמיד מצבת־זכרון נצחית, בראש וראשונה לקרבנות הקדושים שהושמדו בידי התליינים הנאצים, למען נראה, ויראו — עד הדור האחרון — את עשן המשרפות, בהן העלו את הגופות הטהורות המעונות — מחד, ואת אש הקודש שעלתה מלבותיהם של המעונים — מאידך; את האבק הסמיך, שהתאבק מן המשלוחים הדחוסים הבלתי־פוסקים של היהודים החיים — מחד; ואת רוח־הגבורה שפעמה במובלים המושפלים האלה — מאידך. את ערימות האפר והסבון שנערמו מהגויות הנשרפות, ואת קברי ההמונים — מחד, ואת האותיות הקדושות של ,,שמע ישראל" ו,,אני מאמין", שפרחו באויר מתוך הלהבות של הגווילים־הגויות — הנשרפות — מאידך.

אולם יחד עם זכר הקרבנות הקדושים האלה, אל לנו לשכוח גם את הקהילה הקדושה שלנו בכללותה: את הדורות הקודמים, חייהם, מעשיהם ופעליהם; ולא לתת לרדת לתהום הנשיה — חיים תוססים ושוקקים של צבור יהודי מגוון במשך מאות בשנים.

אך נשאלת השאלה: האם נוכל לעשות זאת בשלימות ? האם אנחנו מסוגלים ומוכשרים לעבודה אחראית ורבת־היקף כזאת ? האם יש באפשרותנו ובכוחותינו למלא שליחות כה חשובה וכה־קדושה ?

**
*

ואני כאחד משרידי עירנו, שנולדתי, חונכתי, גדלתי והתבגרתי בתוך העיירה, חייתי את חייה, בליתי את רוב — וגם את מיטב־שנות חיי הצעירות — בתוך תחומיה, במרכז עצביה, בין כותלי בית־המדרש, והכרתי את אישיה ומנהגיה ואת אורח־החיים של חלק גדול מתושביה — ברצוני לתרום את חלקי בהנצחת זכר עירנו ובהקמת מצבת־עד לקדושינו. מאחר שהנני מרגיש את החוב המוטל על כל אחד מאתנו — לקחתי על עצמי את עבודת ריכוז החומר ועריכת הספר הזה, נוסף על מה שאשתדל להעלות על הכתב — עד כמה שידי וזכרוני מגיעים — את כל מה שידוע לי מזכרוני, מספורים, ספרים וסופרים.

ברם, רוצה אני להתנצל ולהגיד מראש: ניגש אני לעבודה זו בחרדה, באימה ובפחד, כי ידעתי גם ידעתי שלקחתי על עצמי תפקיד גדול, עבודה אחראית קשה — וקדושה. וידעתי גם ידעתי, כי אינני מוכשר וראוי — גם מבחינה מקצועית־אינטלקטואלית, ועוד יותר: מפאת קדושת הנושא ורוממותו — לעבודה נעלה זו.

יודע אני כי אין לי הכשרון והידע במדה מספיקה, ואין בי הסגולות והתכונות הנפשיות הדרושות לעבודת קודש ומקיפה כזו. כי מי אני ומה אני שאהין לטפס, לעלות ולהתעלות לפסגת המרומים, בעקבות קדושים וטהורים, שנתקדשו בקדושה העליונה, המגיעה עד לספירות העליונות ? ,,מי יעלה בהר ד' ומי יקום במקום קדשו" ? האם בכלל יש בכח אנוש לאסוף ולהעלות על הנייר את הרגשות והמחשבות, שהם בבחינת ,,אותיות פורחות באויר" — של מקדשי־השם,

שהם בבחינת „הגוילין הנשרפים״? האם בכלל יש באוצר המלים שלנו הביטויים המתאימים המשקפים והמבטאים את המושג של כל הטרגדיה הנוראה ששמה: השואה? איה שוקל ואיה סופר, המסוגל להתעלות למדרגה קדושה כזו?

ומאידך: האם אוכל אני לבטא — בעטי ובלשוני הדלים — את כל הקודש, הזוהר, האצילות והמיסתורין שאפפו אותך, עיירתי, והעלו אותך לשורה הראשונה, לאחת העיירות המפורסמות בתוך פולין המדינה? האם יעלה בידי לתת ביטוי נאמן ללבטיהם, סבלותיהם, כיסופיהם, מאווייהם ותקוותיהם של תושבי עירנו במשך שנות קיומה? האם אוכל לתאר באוביקטיביות ובנאמנות את החיים הססגוניים, השוקקים והתוססים; מלאי חן, הוד, צניעות ומוסר, שנמשכו תקופה של יותר משלש מאות שנה? האם אוכל לצייר תמונה אמיתית, ולתאר תיאור מלא ומקיף של החיים היהודיים הרב־גווניים, על כל הסגולות והמגרעות, על כל החיוב והשלילה?

שהרי אין הכוונה והמטרה לכתוב „היסטוריה״, ולמסור מספרים יבשים על קיומה של העיר טרנובז׳ג־דזיקוב במשך כך וכך שנים. מטרתנו ושאיפתנו העיקרית בהוצאת הספר היא: להנציח לדורות את התוכן והנשמה, ואת המושג האמיתי של חיי העיירה היהודית. רצוננו למסור היסטוריה חיה של הכלל והפרט, של הקודש והחולין; של כל מה שהתרחש ועבר עליה מבחוץ ומבפנים, של אישים מפורסמים, מוסדות שונים, מפלגות, תנועות ואירגוני־נוער. מטרתנו, להקיף את כל החיים; הרוחניים, הכלכליים והפוליטיים של קהילתנו הקדושה ששמה: טרנובז׳ג־דזיקוב, במשך תקופת קיומה, ועד לחיסולה המר. זהו תפקיד גדול, מטרה קדושה, עבודה עצומה ואחראית הדורשת: התמצאות והתאמצות, ידע ומומחיות, ריכוז מחשבתי מקסימלי, עם השכלה וכשרון הבעה.

ברור א״כ שאין בכחו של יחיד — יהיה זה אפילו גדול ומוכשר ביותר — לעשות לבד עבודה מקיפה וכוללת כזו, דבר זה צריך ומוכרח להיעשות במשותף, ע״י השתתפות מירבית של כל היודע להחזיק בעט, ואפילו היודע רק לספר ולמסור דבר־מה מהווי העיירה, ובראש וראשונה כמובן, של אלה שעברו בעצמם את כור ההיתוך ושבעה מדורי הגיהנום הנאצי, ועיניהם ראו את הזוועות, ההריגות והרציחות בגיטאות, במחנות הריכוז ומחנות ההשמדה. הם, ורק הם לבדם, מסוגלים למסור את רחשי לבם ברגעים הכי קריטיים, וגם את רחשי לבם של כל אלה, שלא זכו לספר לדורות את כל אשר עוללו להם הרוצחים הטמאים.

לכן השתדלתי לאסוף חומר עובדתי — וכל חומר אחר — ככל האפשר. בקשנו מכל מי שיודע לכתוב, או לספר, שיעשה זאת, למען הנצחת זכרם של קדושי עירנו. אך לצערנו לא כולם — גם אלה שיכלו לעשות זאת, נענו לקריאתנו. —

החומר שריכזתי — ובעיקר החומר העובדתי שנכתב ע״י הנפגעים בעצמם — אנשים שאינם סופרים, ולא בני סופרים, שלא כתבו את זכרונותיהם „לתפארת המליצה״ ובסגנון ספרותי — לא נכתב בדיו, אלא בדמם. את דבריהם השתדלתי למסור ככתבם וכלשונם, כלומר: לשמור — עד כמה שזה היה אפשר — על סגנון הכתיבה והביטוי שלהם. כי רק הלשון הפשוטה והעממית הזאת, מסוגלת לחשוף את המציאות המרה כמות שהיתה ובכחה לבטא את הכאב הגדול של האומללים שהתנסו בעצמם, והרגישו על עורם ועל בשרם, את הזוועות של המפלצת הנאצית.

על כן עלי להקדים ולומר: יודע אני שהספר הזה איננו כליל השלמות, מבחינת הסגנון והלשון, ואינו עומד על רמה ספרותית גבוהה, אך בכ״ז אין זה גורע מאומה מחשיבותו הרבה, ומתפקידו הנעלה שעליו למלאת, — בהתאם למטרה שהצבנו לנו, והיא:

א. הנצחת קרבנות קדושי עירנו שניספו בשואה.

ב. הקמת מצבת־עד לקהילה קדושה, ששמה טרנובז׳ג־דזיקוב, שהוחרבה והושמדה, אחרי מאות שנות קיומה, ע״י הצורר־הנאצי.

ג. ואחרון אחרון: לקיים את הצוו האלקי ואת צוואתאם־זעקתם של כל הקרבנות הקדושים, בתוכם גם קדושי עירנו: **„זכור את אשר עשה לך עמלק״ — הנאצי!**
ואל תשכח!

והואיל ואין לנו נביא כירמיהו בשעתו, שיקונן על חורבננו ועל שברנו הגדול, ואין לנו חכמים וסנהדרין שיקבעו יום צום ומספד לזכר קרבנותינו, ואין לנו פייטנים ומשוררים אלוקיים שינציחו את שואתנו ואסוננו בתפילות ובסליחות, כדוגמת הנצחתם של עשרה הרוגי מלכות, או הרוגי שפייאר ומגנצא — מוטל ע״כ החוב הקדוש הזה, בראש וראשונה, על כל אלה שנשארו בחיים מהגיהנום הנאצי — ועל כל עם ישראל, כל אחד לפי יכלתו וכשרונו. וגם זה לא די. כי לו יהיו כל בני העם היהודי סופרים, וכל הימים דיו, וכל היערות קולמוסים — עוד לא יספיקו להעלות על הספר, את כל מה שעוללו לנו הנאצים־העמלקים.

מצוה היא ע״כ לספר — בכל פה היודע לספר, ולרשום בעט — ע״י כל מי שיודע להחזיק עט ביד, את כל מה שידוע מהזוועות והתלאות, מהאסונות והיגונות שעברו על עמנו בתקופת־התוכחה החשוכה — תקופה של הסתר־פנים והתגברות הדינים והסט״א — כל אחד בלשונו ובסגנונו. אין לזלזל, איפוא, בשום יצירה המופיעה על נושא השואה, ואפילו אינם תואמים את כל כללי הכתיבה המודרניים והספרותיים, כי מה שחשוב בעיקר בנושא הזה של ספרותנו הוא: התוכן, הנשמה והכוונה. ועל כגון דא כבר נאמר: „שמע — בכל לשון שאתה שומע״.

יהיה ע״כ הספר הזה, על אף החסר שבו — תרומה, אמנם צנועה — בין כל הספרים והמסמכים הרבים שהופיעו — ושעוד יופיעו — המעידים על הפרק המעציב של ההיסטוריה שלנו, והמעמידים את המרצחים הארורים והמבצעים הטמאים של „הפתרון הסופי״ לעמוד הקלון הנצחי — עבור פשעיהם האיומים האינסופיים; בשל: עקירת ומחיקת מאות ואלפי קהילות יהודיות פורחות, שורש השרשים של האומה הישראלית; על הרצח האכזרי — שאין לו אח ודוגמא

בתולדות עם ולשון — של ששה מיליון נפשות יהודיות, חסרי מגן וחפים מכל חטא; וביניהם: מאורים ומורים, חכמים וסופרים, רבנים, גאונים וצדיקים, מדענים ואמנים, מנהיגים רוחניים ועסקנים פוליטיים דגולים. ולבסוף: על רציחת מיליון ילדים טהורים שלא טעמו טעם חטא!

וכשם שאין גבול לממדי הפשע הנתעב, ולהיקפו, מבחינת הכמות, ועוד יותר מבחינת האיכות — כך לא יכול להיות — ולא יהיה — סוף וקץ לכאב ולשבר הגדול ולזעקת ההאשמה של האומה הישראלית, בראש וראשונה נגד המרצחים הטמאים של „הגזע הארי הטהור — הגרמני", ועוזריהם בכל מקום שהם; וגם נגד כל אלה שעמדו מרחוק, ולא נקפו אצבע לעזור לאומללים, בשעה שראו שמיליוני אחינו הובלו לטבח, והתפתלו בפרפורי מוות — גם חטאתם לא תמח ולא ניתן להשקיט את מצפונם — עד סוף כל הדורות!

***

ואני תפילה: אוחילה לא־ל, אשאלה ממנו מענה לשון, שלא אכשל בלשוני. ולא אנקש בעטי, שלא יבושו בי שולחי ושיהיו לרצון כל, אמרי פי והגיון לבי, שיעלו על הספר הזה.

ובקשתי מכל קוראי הספר: יראה כל אחד את היש ולא את החסר, את התוכן ולא את הסגנון, את החיוב — ולא את השלילה, את המעלות — ולא את השגיאות, את הטוב — ולא את הרע. ואז, תקותי, שידונו אותי לכף זכות — והיה זה שכרי.

זכור ימות עולם בינו שנות דור ודור

(דברים ל"ב)

פרק א'

תולדות העיר והקהילה היהודית

די געשיכטע פון די שטאט און אירע יידן

טרנובז׳ג

> קטעים מתוך חוברת „האיזור בעבר" (Z przeszłości Powiatu) שיצאה לאור ע״י המועצה האיזורית, בתאריך 15 יולי 1908. מחברה — זיגמונט קולשינסקי. תורגם מהשפה הפולנית ע״י שמואל שלר.

הרמה הטרנובז׳גאית, היא חלק משרשרת גבעות נמוכות, המתנשאות לגובה 160—190 מ׳ ובולטות מעל פני המישורים הנמוכים, באיזור שבין הנהרות סן — ויסלה. גבעות אלה מנמיכות והולכות, עד שמגיעות אל הויסלה, ועי״ טרנובז׳ג אף תלול המורד, ונחתך בפתאומיות סמוך למימי הנהר. על רמה זו, במרחק לא רב מהויסלה שוכנת העיר. מפאת גובהה, משתקף ממנה נוף די נרחב על האיזור הנמוך.

בתקופות הפרה־היסטוריות מכוסה היה כל האיזור ביערות־עד עצומים, יערות סנדומיר המפורסמים, שנגעו בחופי הנהר הגדול (הוויסלא), וביניהם נהרו זרמי מים מרובים וקטנים יותר. אלה היו דרכי התחבורה הטבעיים, והיחידים, באותה התקופה. באיזור רבו אז ישובי אנוש קדומים, ועל כך מעידים ממצאים ארכיאולוגיים שנתגלו בכמויות מרובות, וכן בתי קברות מתקופת האלילות, המפוזרים פה ושם. גם בשטח העיר של היום נמצא ישוב עתיק, ושרידיו הם 5 בתי קברות עתיקים, שנמצאו עד כה בשטחה ובסביבתה הקרובה. האנשים נמשכו אז לאיזור זה, שהיה עשיר מאד בדגה ובחיות־בר ממינים שונים. בתקופה מאוחרת, אכן התפרסמו יערות סנדומיר ע״י ציד המוני, שהיו עורכים פה מלכי פולין. היערות מלאו שועלים, ארנבות, זאבים, בעלי קרניים ו„דז׳יקים", (חזירי־בר שעל שמם נקרא הכפר הסמוך). היו גם חיות אחרות נדירות כיום, ואף כאלה שנכחדו ואינן עוד.

מלכי פולין החזיקו פה משרתים, שתפקידם היחיד היה לשמור על החיות ולהכין את הציד. מסופר כי למלך קז׳ימיש הגדול קרתה פה תאונה; ברודפו אחרי צבי, נפל מסוסו ושבר את רגלו השמאלית. אגב, סיבוכי מקרה זה גרמו למותו של הנצר האחרון, המלך הדגול ביותר שנותר מגזע בולסלב הגדול.

היער שומר על הרטיבות שבקרקעיתו. לכן רבו באיזור אגמי מים, מהם שנשארו עד עתה בעיר. לפני כ־70 שנה (מאז כתיבת המאמר) נמשך עוד אחד מהם, מקצה כיכר השוק, עד לקצה היער של היום, ז״א עד למקום קופת החיסכון של היום (KASA OSZCZĘDNOŚCI).

יסוד העיר

טרנובז׳ג נוסדה בסוף המאה ה־16. סטניסלב טרנובסקי, „הרביה" ואציל האיזור, השתדל אצל המלך זיגמונט השלישי וזה, להשיג רשיון ליסד עיר על אדמות אחוזתו בכפר מיכוצ׳ין. אסיפת הסיים (פרלמנט) בוורשה הבירה, שבראשה ישב המלך הנ״ל, אישרה את הבקשה, והוציאה רשיון ליסוד עיר חדשה על שם מיסדה. ברשיון מטעם המלך נקבעו זכויות העיר, לקיים בה שני שווקים שנתיים — למכירת דגנים, וכן יום שוק שבועי.

החלה בניית עיר באיזור, המיושב זה דורות ע״י כפרים ועיירות. בסביבה הקרובה עמדה סנדומיר, העיר העתיקה והמפותחת, שהגיעה אז לשיא גדולתה. כן התקיימו עוד מקודם העיירות: ברנוב, רוזנדוב, פוקשיבניצה ועוד. לעיר החדשה נדרשה עזרה חומרית מרובה, כדי שתוכל להתחרות בישובים ותיקים אלה. עזרה זו ניתנה ע״י המייסד וצאצאיו, שראו בהקמת העיר כבוד וגדולה למשפחתם.

העיר בתקופה 1593—1772

העיר נבנתה אז בדומה למיתאר המוכר לנו כיום. כיכר השוק (RYNEK) של אז — זהו שטח נרחב, מלא בוץ, ותפוס חלקית ע״י אגם הנזכר למעלה, וצמחיית שיחים שעל שפתו. השטח גם לא היה במיפלס ישר, וזכר למצב נותר מה שנקרא „הקוו־א׳—ב׳ (A—B), המוגבה גם בימינו. מסביב לשוק — שורת בניינים נמוכים, בחזיתם אכסדרה, וגגם מכוסה ברעפי־עץ („גונטי"), או בקש. במקום בנין העיריה הנוכחי, שהוקם רק לפני כמה עשרות שנים („רטוש" — נשרף במלחמת עולם ראשונה), עמד אז בנין אבן נרחב, חד־קומתי, שהוקם בתרומת המייסדים; האכסדרות שמסביבו נתפסו ע״י חנויות, במרכז הבנין היה מעבר רחב, מפולש, ובו מכרו נעליים, לחם ותבואה.

במרתף הבנין נמצאו מכשירי עינוי בהם השתמשו ל־„טיפול" בחשודים בעברות. בכניסה לבנין זה הוצב עמוד קלון, אליו קשרו את העבריינים, עוד לפני שהעונישום ממש, מין „מקדמה", שמטרתה העיקרית היתה להפחיד ולהרתיע את האזרחים מפני ביצוע עבירות ציבוריות. קשירה לעמוד זה, שימשה גם כעונש ממש, במקרים של עבירות קלות, כגון גניבת תבואה מהשדות וכד׳. כבית סוהר שימש בנין עגול שבשוק (באחרונה — חנות הספרים של אנגלברג). מצד הכפר מיכוצ׳ין החל אז להבנות פרבר בשם „רולקי" (ROLA — אדמה, שדות), והיער הגיע עד לסף בתיו הראשונים.

האופייני לעיר חדשה אשר טרם התפתחה, היה זה, שרק רחובות אחדים נקראו בשמות קבועים. רוב הרחובות והסמטאות תוארו לפי מקומם: ע״י רחוב ראשי, על שם מתישביהם, או קירבתם לבנין צבורי. הרחובות הקבועים היו רק ארבעה: זמקובה — זה המוליך אל הארמון, מיכוצ׳ינסקה, רחוב היהודים — הוליך לכפר מוקז׳ישוב, קרקובסקה — ע״י מבשלת השכר. אבות העיר בראשיתה, השתדלו למשוך אליה בעלי מלאכה שיספקו את צורכי התושבים. הגיעו ופיתחו

בתי־מלאכה: חייטים, נגרים, סנדלרים, נפחים, מסגרים. כמה עירוניים התעסקו במסחר. הגיעו גם כמה יהודים ופתחו חנויות.

במחציתה הראשון של המאה ה־17, מתפתחת מהר העיר בקצב מניח את הדעת, ומשנה לשנה מתגבר קצב החיים העירוניים; מוקמים בתי מגורים נוספים, מתארכים הרחובות. הודות להשתדלותם של מייסדי העיר, מוציא המלך זיגמונט השלישי רשיון נוסף, לפיו יתאחד הכפר דזיקוב הסמוך עם העיר, ולהבא יהא שלטון משותף של עיירות טרנובז'ג־דזיקוב.

אולם תקופת הפריחה לא ארכה ימים רבים; מצפון נמשכו עננים שחורים מבשרי רעה, בדמות המלך קרול גוסטב השבדי וחילו. הלה ניצל את חולשתה של פולין, אחרי מרד כמילניצקי, פלש לארץ זו, ובקרבות כנגדו סבלה גם עירנו. יחידת הצבא השבדי, הנרדפת ע"י צבאות פולין, מכיוון ירוסלב אל סנדומיר, עברה דרך העיר, בזזה אותה וגרמה להרס רב.

מתוך רשימת שמות משפחה, שנותרה מאותה התקופה, ניתן לראות שאוכלוסיית המקום היתה מהלאום הפולני, אולם אחוז ניכר היוו היהודים, להם היה כבר באמצע המאה ה־18 בית כנסת, אירגון קהילתי אוטונומי, ובית משפט רבני.

בשנת חלוקת פולין בין 3 שכנותיה, קיבלה אוסטריה תחת שלטונה את האדמות בגדה הימנית של הויסלה, עד שפך הסן אליו. טרנובז'ג צורפה למחוז ז'שוב (ריישא). השלטון החדש לא תרם להתפתחותה. העיר אשר סבלה אח"כ מכמה שרפות מצומצמות, ולפעמים גם גדולות למדי, משוללת היתה עזרה כלשהי. היא אמנם הוקמה מחדש מאפרות שרפותיה, אך היקפה הצטמק, ורבה בה העזובה. נוסע שהיה עובר בעיירת רפאים, כמעט מרוקנת מתושביה בסוף המאה ה־18, או בתחילת ה־19 — לא היה מעלה על דעתו, שהנה רק לפני עשרות שנים היה פה ישוב מפותח, שמשך המונים לשווקיו הגדולים והמפורסמים. אף התמעט מספר המבקרים בכנסיה הנוצרית „המקודשת מדורות", לאחר ששלטונות רוסיה שמעבר לנהר, החלו להכביד על אוכלוסייתם מלעבור לצד האוסטרי.

רבתה אז העזובה בעיירה. הרחובות וכיכר השוק מלאו ערמות לכלוך, מבלי שאיש ידאג לסילוקם; בוץ ואבני נגף בלטו מסביב. בעלי מלאכה מרוששים, שזנחו את מקצועם, והוציאו את מחייתם מחקלאות זעירה, אחר שנפסקו השווקים, **וכן יהודים עניים מרודים כמוהם** — אלה היוו את אוכלוסיית טרנובז'ג דאז. העירוניים, שנאבקו קשות על פרנסתם וקיומם, הזניחו את חינוך ילדיהם, לכן גם למדו בבית הספר בסך הכל 10—20 תלמידים. עדות נוספת למצבה הירוד של העיר, מהווים רשומי העיריה מאותה התקופה, הכתב מרושל, לא מסודר, כמו כן, תוכן הכתיבה.

עם הקמת הלגיון הפולני, על אדמת איטליה, מתעורר האיזור מתרדמתו. בסביבת טרנובז'ג מתחוללים קרבות בין חילות פולין המתמרדת, בפיקודו של הנסיך יוזף פוניטובסקי, לבין הצבא האוסטרי, בהנהגתו של הנסיך פרדיננט. צבאות הפולנים היו עוברים בעיירה, ויש אומרים שאף פוניטובסקי, בכבודו ובעצמו, התארח באחד הבתים שברחוב מיצקביץ.

שנת 1862 היא שנת צרה גדולה בקורות העיר; שרפה עצומה חיסלה את העיירה. היה זה בתקופת האביב, בלילה, אור ל־6 ביוני, כאשר בבית יהודי שברחוב שרוקה, פרצה שרפה במחסן נפט. אמצעי כבוי לא היו במקום, רוח חזקה ניפחה את הלהבה, חיש מהר בער כל החלק המזרחי של השוק, ניצתה הכנסיה והמנזר שעל ידו, נשרף לגמרי בית הפעמונים, ופעמוני הנחושת ניתכו מרוב חום. במקביל, החל לבעור גם הצד המערבי של השוק, בית העיריה עמד בלהבות, ואחרי ששני זרמי האש התאחדו, לא נמצא כל כח שיעמוד מולם. המראה היה איום, ענן ואש ותמרות עשן. מכל העיר ניצלו רק בתים אחדים שבשכונת הרולקי; כל השאר נשרף ונחרב.

מיד אחרי האסון החלו בהקמת הריסות העיירה, מתוך אפרה. ברשומות שנותרו מאותה התקופה, שנתיים אחרי השריפה, אנו קוראים שהעיר עומדת בבנייתה, כי בלילות אין כבר חשכה מוחלטת — כבעבר, פנסים צבוריים הוקמו בפינות הרחובות. לאמיתו של דבר, הטיפול העיקרי בחידוש העיר, החל בשנת 1876, כאשר נבחרה מועצת עיר, על יסוד חוקים מוניציפליים חדשים, פרי הליברליזציה במלוכה ה־אוסטרית.

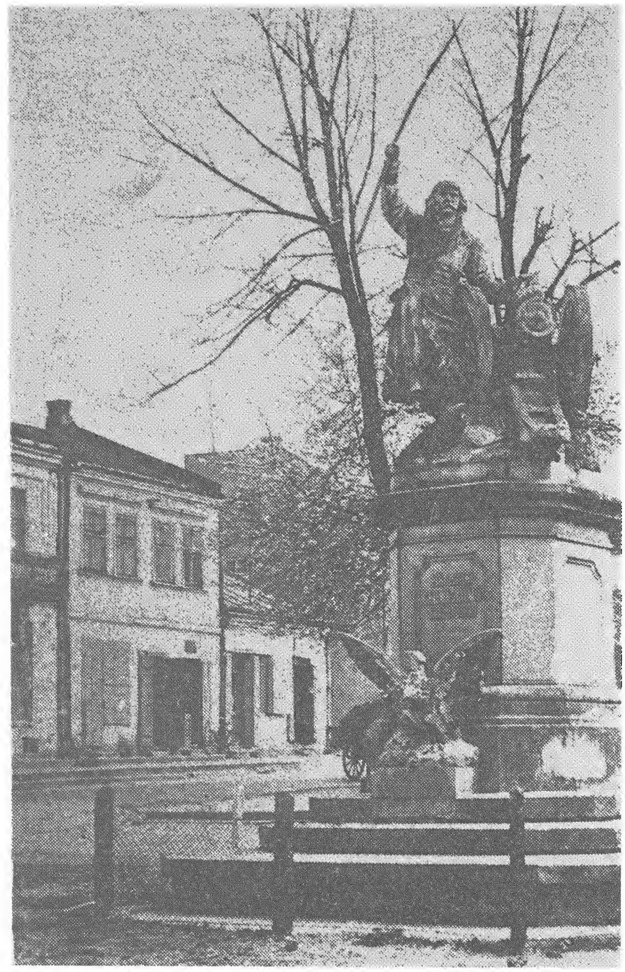
בתקופה החדשה

בשנת 1867 אורגנה מחדש החלוקה האיזורית בגליציה. טרנובז'ג נקבעה כמקום מושב לשלטונות האיזור (powiat) ועל ידם אורגנו מחלקת מסים ומחלקת בניה. התקיימו בחירות עירוניות, לתקופת 3 שנים, וכראש עיר ראשון נבחר איגנצי ברודזינסקי. באותה שנה גם נוסד דואר מברקים, כמכשיר חשוב לפיתוח המסחר והמלאכה במקום.

בשנים 1884, וכן ב־1888, הוכתה שוב טרנובז'ג במכות שרפות איומות. הראשונה פרצה בלילה, אור ל־4 באוקטובר, וזו הרסה לגמרי את החלק המזרחי של העיר. הדליקה השניה פרצה ביום 27 באוגוסט, והפעם אחזו הלהבות בחלק המערבי. אחרי מכות טבע אלה, התארגנה המועצה העירונית להגשת עזרה. ה„נשרפים" שוחררו מתשלום מסים, אף קיבלו חינם מגרשים לבניה(1891). כדי להבטיח לעתיד סדרי כבוי יעילים יותר, אירגנה המועצה תחנת כבאי־אש שכירים, אשר במרוצת השנים שונתה לתחנת מתנדבים.

***

אחרי השריפה השלישית, ניגשה העיריה לתכנון יעיל יותר של רחובות העיר, ואלה גם נקראו בשמות קבועים. החל משנת 1887, מורגשת התעוררות בתעשיה זעירה ובמסחר. בשנה זו נבנה קוו הרכבת דמביצה־רוזבדוב שקישר גם את טרנובז'ג לרשת הרכבות הארציות; חבל רק שהתחנה נבנתה במרחק ניכר ממרכז העיר (כשלשה ק"מ), למרות השתדלויותיה של המועצה לקרבה לישוב. בשנת 1887, החלו בריצוף רחובות העיר. השרפה הגדולה, הפסיקה עבודות אלה, שנתחדשו רק בסוף המאה ה־19, ונסתיימו בתחילת המאה הזו. בשנת

האנדרטה של ברטק גלובצקי

1891 תוכנן קו רכבת מטרנובז'ג, אל חופי הויסלה, מתוך מגמה לחבר את גליציה, אל האיזור הרוסי שמעבר לנהר. תוכנית זו, בעלת חשיבות יתרה, בוטלה אח"כ, ובמקומה המשיכו את קו הרכבת של רוזבדוב, לכיוון נדבז'ז'ה, ומשם לסנדומיר.

התפתחותה העיקרית של טרנובז'ג חלה בארבעים השנים האחרונות (שלפני כתיבת מאמר זה). באותה התקופה, גדלה האוכלוסיה פי ארבע, והכנסות העיר פי־14. מספרים אלה מעידים על עליית רמת החיים בישוב, ועל הרחבת הפעילות הכלכלית. מאזן שנת 1909 מצביע על הכנסות בסכום של 17,502.50 קרונן, והוצאות של 27,662.40 קרונן. רבוי ההוצאות מעיד על פיתוח רב־היקף באותה שנה. מורגש חוסר מקומות לשיכון כל מוסדות הציבור שהתווספו, וכן של דירות מגורים. כדי לאפשר בניה נוספת, ניגשה העיריה לתכנן איזור הבורק, ובמקום זה תקום שכונה חדישה ויפה ביותר בעיר.

זה מספר שנים, מכוונים מאמציה של המועצה העירונית, לקדם מספר מטרות חשובות: הקמת בי"ס תיכון, בית משפט איזורי, קשר רכבות לז'שוב (ריישא). אכן, המטרה הראשונה הושגה, ובשנת 1909 נפתחה הכיתה הראשונה של תיכון־ריאלי. בשנת 1904, הוצב הפסל הגדול מאבן, לזכרו של הגבור העממי ברטוש גלובצקי. ביום גלוי הפסל, 9 בספטמבר, התכנסו בטרנובז'ג כמה רבבות איכרים מהסביבה, ואף מאיזורי הכיבוש הגרמני והרוסי באו אנשים. בשנים אלו התארגנו אירגונים אזרחיים רבים, הן בשטח הפעילות התר־בותית, והן למטרות פעילות כלכלית. הראשון היה אירגון ה„קסינו", ואח"כ הספריה האזרחית, ואירגון ה„סוקול". גם לאוכלוסיה היהודית היו אירגונים שונים. ועוד פרט חשוב: בבית הספר העממי, בו למדו בשנת 1873 רק 70 תלמידים, למדו כעת 800 (בשנת 1908), בנים ובנות.

יעקב פליישר

יסוד העיר טרנובז'ג ופיתוחה

(לפי מקורות היסטוריים)

להלן אני מוסר פרטים מעניינים על ייסודה של העיר טרנובז'ג לאור מסמכים רשמיים המובאים בחוברת היסטורית שהוצאה ע"י האוניברסיטה ע"ש המלך הפולני יגללו בקרקוב, ביום 600 שנה ליסוד האוניברסיטה. בחוברת זו מובאים דפים מ„עתון המשרד האיזורי" שיצא ע"י ה„סטאַראסטא" (קצין האיזור) בטרנובז'ג, בשותפות עם „המועצה של בית הספר האיזורי", מיום שמיני ביולי 1908. במאמר על הנושא: „האיזור בעבר" מאת זיגמונט קולשינסקי, מובאים נתונים היסטוריים שונים, הקשורים ביסוד העיר טרנובז'ג. מאמרנו זה, מיוסד על הנתונים האלה, בתרגום חפשי ועניני. (קטעים מתורגמים מחוברת זו, ראה בתרגומו של ש. שלר: „טרנובז'ג").

כדאי לציין, שזהו כמעט המסמך ההיסטורי היחידי הנמצא ברשותנו, שממנו אפשר ללמוד על יסוד העיר ועל שנות קיומה הראשונות. כי על פנייתנו לשלטונות העיר טרנובז'ג, של היום, לספק לנו מסמכים היסטוריים, לא קבלנו שום תשובה. החוברת הזו נתקבלה מטרנובז'ג, מאת האשה האצילה הגב' פאוולס (PAWLAS) אשתו של הד"ר פאוולס המנוח שנש־לחה לגב' שפרה נוסבוים־מנטל. תודתנו ע"כ נתונה לגב' ד"ר פאוולס, עבור המסמך החשוב הזה.

***

משפחת האצילים העתיקה והמיוחסת, „הגראפים" טרנובסקי, ישבה ושלטה בסביבה זו מקדמת דנא. מושבה

היה בעיר טרנוב, ואח״כ בכפר דזיקוב. רכושם ונכסיהם השתרעו על שטח עצום שבין העיר רוזבדוב ממזרח, לבין העיר העתיקה ההיסטורית סנדומיר מצפון, ועד העיירה ברנוב במערב. הסביבה היתה פעם עשירה ביערות־עד, בהם גדלו חיות ממינים שונים, עליהן ערכו הגראפים והמושלים ציד מפעם לפעם — זה היה הספורט החביב של האצולה — וגם היתה עשירה בנהרות ונחלים רבים, עשירים בדגה, והתעסקות בדיג היתה מפותחת בסביבה זו.

אחד ממשפחת הגראפים האלה, בשם סטניסלב טרנובסקי, התקנא כנראה בחברים אחרים ממעמדו, שנוסף על שליטתם בכפריהם על האיכרים, שלטו גם בערים, והפיקו, אגב, גם רווחים גדולים מיושביהם; בזמן שהוא, סטניסלב, שולט רק על הכפרים (כידוע היה ה„גראף״, ה„פריץ״, השולט בכיפה בכל הסביבה שהיתה שייכת אליו). נוסף על כך, גם הרווחים שאפשר להפיק מהשליטה על עיר קרצו לו, והוא החליט ליסד עיר בחלק מהשטחים שלו.

ברם, ליסד עיר היה צורך ברשיון מיוחד, מאת השלטון המרכזי בוורשא, היינו: ה„סיים״ (שם הפרלמנט הפולני) ובחתימת המלך בכבודו ובעצמו. אך כנראה לא התקשה הגראף במיוחד להשיג רשיון כזה, כי יחוסו, מעמדו ויחסיו עם אנשי השלטון המרכזי, הבטיחו לו גישה חפשית לבעלי הכרעה, וגם היענות חיובית לבקשתו. כי אנשי השלטון היו לא פעם אורחיו של הגראף, בעת שערך ציד גדול ביערותיו, שלפעמים נמשך ימים מספר, בו השתתפו אנשי האצולה, דפוטטים (צירי ה„סיים״) ומיניסטרים. יתרה מזו: לפי שמוסר בעל המאמר הנ״ל, החזיקו מלכי פולין בסביבה זו שומרים ומשרתים, שמתפקידם היה לשמור על החיות הנדירות שנמצאו ביערות שהיו שייכים למלוכה, ולהכין את הציד. אין להוציא מכלל אפשרות, שהגראף אירח גם את המלך בארמונו, כשבא שמה לציד. מובן ע״כ מאליו, שהיתה לו לגראף „פרוטקציה״ בחלונות הגבוהים.

וכך מוסר המקור ההיסטורי הנ״ל: „בהשתדלות הגראף סטניסלב טרנובסקי, אצל המלך זיגמונט השלישי ואזה, נתנה אסיפת ה„סיים״ בוורשא הבירה, באישור המלך זיגמונט השלישי, ביום 28 למאי שנת 1593, רשיון־יסוד להקמת עיר חדשה, שתקרא: „טרנובז׳ג״ על שם מיסדה״. זה היה האקט החוקי, והיה צורך להגשימו למעשה.

לפי „חוקי מגדבורג״, שהיו נהוגים אז בפולין, (על־שם המתיישבים הגרמניים שהממשלה הביאה אותם אז להתיישב בפולין, ממחוז מגדבורג. הם התנו את הסכמתם להתיישב בפולין, בתנאי שייתנו להם אותן הזכויות שכבר היו נהוגות בערים גרמניות), ניתן לעיר החדשה שלטון עצמי מלא. השלטון התנהל ע״י מועצה מקומית, שבראשה עמד „בור־מישץ״ (BURMSTZ)(ראש המועצה), שנבחר ע״י המועצה. סמכות שלטונה של המועצה היתה רחבה, וכללה גם שיפוט, בעיקר על עבירות שבוצעו נגד צווי המועצה. על עבירות פליליות, כפי שהיה מקובל אז, שפט ה„אדון״ (PAN) בעצמו, אך כפי שמוסר ההיסטוריון הנ״ל: „ברשיון המלך אנו קור־אים, שבעיר החדשה, ניתנת הזכות הזאת (כלומר: לשפוט על עבירות פליליות) ל„וואיט״ (גם תואר של ראש המועצה). רק אחרי פסק דינו של ה„וואיט״, אפשר היה לערער בפני ה„אדון״.

העיר קיבלה גם רשיון להקים מחסני יין. זה היה מאד חשוב בזמן ההוא, (ראה על זה גם בפרק: „התיישבות היהו־דים בטרנובז׳ג״), מאחר שבדרך כלל הרשות לנהל עסקים בערים, ניתנה אז רק לתושבים הקבועים של אותה עיר. לזרים מעיר אחרת, ומכ״ש לסוחרים שבאו ממדינה אחרת עם סחורתם, אסור היה לסחור בערים: פרט לעיר כזו, שהיתה לה הזכות להחזיק מחסנים, מותר היה לזר לבוא ולסחור בה. יתרה מזו: סוחר זר שהוביל סחורות בערי הארץ, מוכרח היה להיכנס לעיר כזו בעלת רשיון למחסנים, ששכנה על דרך שהוא עבר בה, ולהציע את סחורתו בפומבי, במשך זמן מסויים. רק אחרי אותו הזמן, מותר היה לו לעזוב את העיר עם הסחורה שנשארה לו. על־ידי־כך ניתנה האפשרות לסוח־רים מקומיים לרכוש סחורות חוץ לארץ, בלי שיצטרכו לנסוע למרחקים להביאן. הזכיון החשוב ביותר, היה ההיתר להחזיק מחסנים כלליים של כל הסחורות. אך זכיון כזה קיבלו רק הערים הגדולות כמו: קרקוב, לבוב, פוזן ועוד. טרנובז׳ג, כאמור, קיבלה רק זכות החזקת מחסני יין, בנימוק, שהיא שוכנת על הדרך הראשית שהובילה להונגריה, שמשם הביאו לפולין את היינות ההונגריים המפורסמים.

באותו רשיון־יסוד, נקבע גם לקיים שני ירידים שנתיים מיוחדים, בשם „יריד התבואה״, נוסף על הירידים הרגילים שהתקיימו ביום מסויים (יום ד׳) בשבוע, כל השנה.

אחרי קבלת הרשיון, התחיל הגראף להקים את העיר על שדות הכפר מייכוצ׳ין (MIECHOCIN), דרומית ומזרחית לכיוון דזיקוב ומוקז׳ישוב. תוכננה חלוקת אדמות מייכוצ׳ין למגרשים („חצרות״), שהיו מיועדים לקניה, והשאירו חלקות מיוחדות, בשביל ה„שוק״, רחובות, ובנייני צבור. כל מתיישב חדש קיבל חינם חלקה כזו, שתמורתה חייב היה להכניס לגראף תשלום־מכס. בכל זאת שוחררו המתיישבים הראשו־נים מהמכס הזה, במשך זמן מסויים.

תפקיד חשוב ופעיל בהקמת העיר בהתחלה, כגון: חלוקת האדמות, משיכת ובחירת מתיישבים חדשים ועוד כאלה, מילא ה„וואיט״. הוא נחשב כבא־כוחו של המייסד הגראף, והכל נחתך על פיו. פעולותיו של ה„וואיט״ נחשבו כחוקיות, רק אחרי שקיבלו את אישורו של הגראף בטארנא. ה״וואיט״ קיבל בעד עבודתו מהגראף, רכוש ושטחי אדמה מיוחדים.

לא קל היה למתיישבים החדשים בהתחלה. העיר החדשה, שצריכה היתה להתחרות בערי הסביבה הקיימות: רוזבדוב, ברנוב, ובמיוחד בעיר העתיקה והמיוחסת סנדומיר שהגיעה אז לשיא ההתפתחות, זקוקה היתה לסיוע מתמיד של המייסד הגראף טרנובסקי. ואמנם הוא לא מנע את עזרתו החומרית לעיר שרצה ביקרה, מאחר שהחלטתו הנחושה היתה, לפתח עיר אשר תגדל ותעלה על הערים שמסביב.

הבתים הראשונים שהקימו, היו כולם בתי־עץ, והגגות היו מכוסים חלקם ברעפי־עץ (ביידיש: שינדלען), ורובם בקש. רק גגות הבתים שבשוק אסור היה, לפי צוו ראש המועצה, לכסות בקש, אלא כולם מוכרחים היו להיות מכוסים ברעפי־עץ. רק בנין־אבן חד־קומתי אחד היה בשוק: „בנין

המועצה" (RATUSZ) שהקימו המייסדים, ובו נמצאו גם החנויות הראשונות. בפרוזדור הגדול שחצה את הבית, היו דוכנים למכירת לחם, מזון, תבואה ועוד.

המועצה, או ה„וואיט", השתדלו למשוך לעיר בראש וראשונה בעלי מלאכה, שיספקו את צרכיהם של הסוחרים והכפרים שבסביבה.

עד לשלב הזה בסיפוריו לא מזכיר ההיסטוריון, בכלל את היהודים שהתיישבו בטרנובז'ג. רק כאן בשלב הזה, הוא לא יכול כבר לשתוק, ולא להזכיר שהיו באותו הזמן גם מתיישבים יהודים, והוא מפטיר אותם במאמר אחד: „הגיעו גם עשרה וכמה (KILKANAŚCIE) יהודים שפתחו חנויות". זה הכל. זוהי כל התרומה, לפי „ההיסטוריון האובייקטיבי" הפולני, של היהודים בהקמת העיר טרנובז'ג ובפיתוחה. אכן אובייקטיביות למופת...

אני ממשיך את הסיפור, לפי ראיית קולשינסקי הנ"ל:

אחרי שהתגברו הראשונים על הקשיים הרבים, התחילה העיר להתפתח ולשגשג. אך זה לא נמשך הרבה זמן. באותה תקופה פלשו השבדים לפולין, ואחרי קרבות מרים כבשו שטחים נרחבים של המדינה. באיזור טרנובז'ג התנהלו קרבות עזים, והעיר, שזה עכשיו התחילה להתפתח, סבלה הרבה מהכובשים השבדיים, שגזלו וחמסו, וכמעט שנחרבה ונהרסה על ידי הכובשים. זמן רב עבר עד שהעיר חזרה שוב לחיים נורמליים, והתחילו לבנותה מחדש.

כבר הזכרנו לעיל שברשיון-היסוד נקבעו לעיר שני „ירידים שנתיים". ואמנם הירידים האלה תרמו רבות להתפתחות העיר. יריד אחד התקיים בחדש יוני, והשני באוקטובר, שניהם בשבוע של החג הנוצרי, שחל באותם החדשים. היו אלה, כאמור, בעיקר ירידים למסחר בתבואות, (כי כך הם נקראו: „יריד התבואה"). אבל לירידים הגדולים האלה הביאו הכפריים מהסביבה, וגם מרחוק, גם את תוצרתם השונה: עופות, ירקות וכו'. לירידים האלה, שיצאו להם מוניטין, התכנסו לא רק החקלאים והסוחרים שבסביבה, אלא אפשר היה לראות, אז „פריצים" ואצילים מקרוב ומרחוק, שהגיעו אפילו מלובלין וקרוסנה.

עקב הצלחתם הגדולה של הירידים האלה, התחיל הגראף טרנובסקי, כמובן בתקופה כבר יותר מאוחרת, להשתדל אצל המלך יאן סובייסקי לקבל רשיון ליריד שלישי בעיר. המלך התייחס בחיוב לבקשה זו, וקבע את היריד השלישי לחדש דצמבר, יומיים לפני חג המולד הנוצרי. הירידים הגדולים האלה, שכל-כך הרבה תרמו לקידום המסחר ולהתפתחות העיר, בוטלו אחרי חלוקתה (השלישית) של פולין בין המעצמות הגדולות, כשאוסטריה קיבלה את חבל גליציה. העיר טרנובז'ג צורפה אז למחוז ריישא.

התקופה הראשונה של השלטון האוסטרי, היתה תקופה קשה לפולין. גם בהתפתחות העיר טרנובז'ג חלה ירידה. יותר מזה: גם מה שכבר הושג עד עכשיו, הוזנח בצורה מעוררת חרדה. בשוק וברחובות שררו לכלוך ועזובה, והשלטונות לא עשו כלום לשיפור המצב. נוסף לכך פקדה את העיר גם „מכת שריפות" גדולות, לעתים תכופות, שגרמו להתרוששות של האוכלוסיה, ולהזנחה גדולה של סדרי העיר התקינים.

העיר בצילום אויר

במרכז „רחוב הרב". השוק הקטן והשוק הגדול. הבנין הדו-קומתי הראשון הוא הדואר. רואים גם את בית הכנסת מצד מערב

המצב הזה נמשך הרבה זמן. כאן הוא מזכיר גם את ה„יהודים העניים״, שהיוו חלק מ„האוכלוסיה המרוששת״.

רק אחרי „השריפה הגדולה״ שפרצה ביוני 1862, ושבה נשרפו רוב חלקי העיר, (תיאור הדליקה הזו ראה בתירגומו של ש. שלר, וכן בפרק „התישבות היהודים בטרנובז׳ג״) מתחילה תקופה חדשה בבניית העיר. היה זה אחרי שהממלכה אוסטרית אישרה חוקה חדשה בשנת 1867, בה ניתנו חופש וחירות לכל אזרח. החלה בניית העיר ושיקומה, באופן אינ־טנסיבי ובצורה יותר מודרנית: בשוק הוקמו רק בתי־אבן, דו־קומתיים, ברחובות נראו מדרכות, והבניה נעשתה לפי תכנון.

מאותה שנה, 1867, מונים את „התקופה החדשה״ בהיסטוריה של העיר טרנובז׳ג. הרבה אירועים היסטוריים חשובים התרחשו באותה השנה, שהצעידו את העיר קדימה, מתואמת יותר ל„זמן החדש״. באותה השנה נהיתה טרנובז׳ג ל„עיר אזרחית״, בה ישב ה„סטרוסטה״ (קצין האיזור), ושוכנו בה גם משרדים איזוריים שונים. התקיימו גם באותה השנה, בפעם הראשונה, בחירות למועצת העיריה, לפי החוקה החדשה, בהן נבחר ראש המועצה לתקופה של שלוש שנים. גם תחנת־דואר למברקים הוקמה. כל זה אירע בשנה אחת. אין פלא שחלה התאוששות והתקדמות בכל השטחים בחיי העיר: בבניה, במסחר ובמלאכה. הכל התקדם בקצב מהיר.

יותר מאוחר — בשנת 1887 — נתוסף לעיר שכלול חשוב, שהיווה גורם ראשון במעלה בהיסטוריה של העיר טרנובז׳ג, וגורם חשוב בהתפתחותה, והוא: נחנך קוו הרכבת החדש רוזבדוב־דמביץ, דרך העיר טרנובז׳ג. הקוו עבר מחוץ לעיר והתחנה הוקמה כשלושה ק״מ מחוץ לעיר. המרחק הגדול מהתחנה לעיר, קצת לא נעים היה לתושבים, אך זה לא הפריע לעיר, שקיבלה מעכשיו תנופה חדשה.

מאז התחילו בעבודות פיתוח נרחבות, כגון: סלילת כבישים, רצוף מדרכות, הותקנו פנסים בסמטאות — להאיר את הרחובות בלילות, ועוד. אלא שבינתיים שוב פרצה דליקה גדולה, בשנת 1888, שבה נהרסו הרבה בתים, ורכוש רב הלך לטמיון. עבודות הפיתוח הופסקו לזמן קצר.

רק אחרי השריפה הזאת, כשהתחילו לשקם את ההריסות, דאגו כבר שהבנייה תתבצע לפי התכנון. הוקמו רחובות חד־שים, שנקראו להם שמות שהרבה מהם נשארו עד למלחמה. בין היתר הוקם אז ה„שוק הקטן״ (MAŁY RYNEK). שבמשך הזמן התפתח יפה והיה לרובע חשוב בעיר, ומבחינה מסחרית — השני אחרי השוק הגדול.

פרט מעניין מוסר המחבר בחוברת הנ״ל, בקשר לירידים שהתקיימו בעיר.

בזמנו, כפי שאנחנו עוד זוכרים, היה זה טבעי שביריד השבועי שהתקיים בטרנובז׳ג, בכל יום ד׳ בשבוע, היה שוק מיוחד לבהמות, סוסים וחזירים, שהיה נקרא „טרגוביצא״ (עיין בפרק: „היריד״), אך זה לא היה, כפי שנראה לקמן, כל כך פשוט בשנים הראשונות, אחרי יסוד העיר. לסחור בבהמות וכו׳, היה צורך ברשיון מיוחד מאת הממשלה, שלא היה קל להשיגו. ברשיון המקורי, לקיים יריד שבועי ביום ד׳, לא היה כלול היתר כזה, ומותר היה לסחור רק בתבואה, ירקות, מוצרי חלב, עופות וכו׳. והנה מה שמוסר ההיסטוריון:

„במחצית השניה של המאה הי״ט, התחילו להביא לירי־דים השבועיים גם בהמות „הסטארוסטה״ (קצין האיזור) רצה למנוע את הענין ה„בלתי חוקי״ הזה. אך מועצת העיריה הוכיחה לו ש„המסחר בבהמות בירידים העירוניים הוא חיוני בשביל תושבי העיר, מאחר שכמות הבהמות שמביאים האיכרים לירידים, היא רק לספק את הצריכה השבועית של בשר לתושבי העיר לבד, והסוחרים הזרים לא באים כלל לירידים אלה לקנות בהמות. ובכן לא רק שזה נחוץ לעיר, אלא שאף חיוני הוא שמסחר הבהמות יתקיים בד־בבד עם המסחר הכללי, ביריד השבועי״.

ואמנם מאבקה של מועצת העיריה הוכתר בהצלחה, ובשנת 1904 ניתן הרשיון הרשמי, לסחור גם בבהמות ביריד. ברם, לא היה זה רשיון מלא, כי לפי הרשיון הזה מותר היה לקיים רק שלושה ירידים כאלה (כלומר: של בהמות, סוסים וחזירים) בשנה. אך כפי שאפשר לשער, עם קבלת הרשיון, לא הקפידו ביותר על התאריכים המדוייקים, והמסחר התקיים כל שבוע, והוקם למטרה זו שוק מיוחד על שטח גדול: „טרגובה״ (TARGOWA), שבו פרח המסחר של בהמות, סוסים וחזירים, וגם לא מעט יהודים התפרנסו מהמסחר הזה, בעקיפין.

***

באותה „תקופה חדישה״ התנהלה בעיר גם פעילות תרבותית ענפה: הוקמו בית ספר למסחר (נוסף לבתי ספר היסודיים), גימנזיום וסמינר. הוצא גם כתב־עת מקומי בשם: „קול אדמות סנדומיר״, שתרם הרבה לקידום ההשכלה בעיר. העתון הזה הפיץ גם את הרעיון להקמת אנדרטא לגבור האומה הפולנית, ברטוש גלובצקי. ואמנם רעיון זה מצא הד רחב בין המוני העם, אשר תרמו ביד רחבה למטרה זו. בשנת 1904 הוקמה האנדרטא בטרנובז׳ג, בכיכר השוק, במעמד חגיגי שנהפך ל„חג עממי״. בחגיגה זו השתתפו עשרות אלפי איכרים מכל הסביבה, וגם בני האצולה הפולנית. (ראה מה שכתבנו בענין זה בפרק: מבנה העיר).

התארגנו וקמו גם חברות ומוסדות שונים: כלכליים, פילנטרופיים ותרבותיים, כגון: קופות ובנקים, הספריה העי־רונית, אירגון „סוקול״, „קאסינו״ ועוד. (הערה: היו אלה ברובם אירגונים אנטישמיים).

ראוי לציון מיוחד הקמת בית החולים הגדול, ששירת את כל הסביבה. הוא הוקם מתרומת כספי הגראפינה סופיה טרנובסקה, ממשפחת האצילים זמויסקי המפורסמת.

בשטח המסחר והחרושת לא הגיעה ההתפתחות בעיר לשיא, לא הוקמו בה מפעלים ובתי חרושת גדולים, וע״כ נשארה עיר לא גדולה.

בין המפעלים שהיו קיימים בעיר, יש לציין את בית החרושת לבירה ולמשקאות שונים של הגראף טרנובסקי, שנקראה „בירה דזיקיבאית״. במיוחד הצטיינו המשקאות שהיו

מפורסמים בטובם בכל המדינה ומוצגים בירידים ותערוכות עולמיים.

לבסוף ברצוני לתרגם את הקטע בו מזכיר המחבר את שני בתי הדפוס שנמצאו בעיר, בקטע זה בולטת הנימה האנטישמית. הוא כותב:

„בעיר נמצאים שני בתי דפוס, מזה השני הנוצרי, (הדגשה שלי — י.פ.) הודות לעירנות בעליו, הוא מספק את כל צרכי הצריכה של האוכלוסיה". פירושים מיותרים.

***

מסרנו את „ההיסטוריה של יסוד העיר טרנובז'ג לפי השקפת ההיסטוריון הפולני הנ"ל, אבל אין אנו יכולים לסיים את מאמרנו מבלי להצביע על העובדה המתבלטת בכל ה„מאמר ההיסטורי" הזה והיא: התעלמות שיטתית ומכוונת מקיום היהודים, ובעיקר מתרומתם לקידומה ופיתוחה של העיר, מיום היווסדה עד לזמנו של הכותב הנ"ל, שהוא יליד טרנובז'ג.

בכל המאמר המפורט והארוך, מזכיר המחבר במפורש את היהודים בס"ה שלוש פעמים: בפעם הראשונה הזכרתי והערתי על זה למעלה במקום. בפעם השניה הוא מזכיר את היהודים, כשהוא רוצה להוכיח שהעיר החדשה היתה „פולנית" טהורה, כלומר: מתיישביה הראשונים השתייכו ללאום הפולני, אז הוא מזכיר, דרך אגב:

„אחוז ניכר (של אוכלוסיית העיר) היו יהודים, ובאמצע המאה ה־18 יש להם כבר בית־כנסת משלהם, רב, ועד הקהילה ובית־דין מטעמו".

מיד אח"כ, כשהוא מתאר את העיר המוזנחת והמלוכלכת, הוא מזכיר גם את „היהודים העניים", שהיוו חלק מהאוכלוסיה המרושלת של העיר. והפעם השלישית, כשהוא מספר על האירגונים, החברות והמוסדות הרבים של הפולנים שהתקיימו בעיר, הוא מוסיף שם: „מוסדות דומים יש גם לאוכלוסיה היהודית בטרנובז'ג". זה כל מה שהסופר הזה יודע על האוכלוסיה היהודית בטרנובז'ג.

סליחה, הוא מזכיר עוד פעם שהיו יהודים בטרנובז'ג, אבל לא במפורש אלא ברמז; וזאת, כפי שהזכרתי לעיל, בעת שהוא מספר על שני בתי הדפוס שהיו בעיר, המשתמע מזה, שהשני היה של יהודי.

אבל כשהסופר הנ"ל מתאר את העיר טרנובז'ג כפי שנראתה בזמנו (בשנת 1909): „נעימה, סימפטית וגם נקיה; השוק הרחב עם העצים הנטועים, הבתים ברחובות, שגם בהם גדלים עצים..." — הוא „שוכח" משום מה שכל אלה היו של יהודים, והוקמו במרצם ובכספם של יהודי העיר טרנובז'ג. הוא גם „לא ידע" שכל מרכז העיר — על השוק ו„השוק הקטן" והרחובות הראשיים — היה יהודי טהור, וכמעט שלא גרו בו גויים.

אין פלא, איפוא, שאלה שהתחנכו על „היסטוריה" כזו, יכולים היו, בלי שום נקיפת מצפון, להשתתף באופן פעיל בחיסולם של היהודים, כדי להקל על ההיסטוריון העתיד של העיר, שלא יהיה לו יותר צורך להתעלם מקיומם של היהודים, כי הרי כבר „דאגו" קודמיו, „לפתור" את בעית היהודים בפולין. ובתוכם של העיר טרנובז'ג, על הצד „הטוב ביותר".

***

מילואים

אחרי שסיימתי את מאמרי, הגיע לידי ספר בשם „כנסת ישראל", זהו „ספר שנתי לתורה ולתעודה" שיצא לאור ב־ וורשא, והוא משנת תרמ"ח — 1887.

בשנתון־ההיסטורי, רב־התוכן והמעניין הזה, מתפרסם מאמר גדול, כתוב ע"י יצחק אהרן בערנפלד „מורה דת בבתי הספר בעיר סטריא", בשם: „היהודים בגליציה ומצבם לרגל תורת המדינה (קונסטיטוציא — חוקה, י. פ.) בממלכת אוסטריא". במאמרו זה מוסר המחבר פרטים מעניינים על מצבם של יהודי גליציה באותה השנה, עשרים ושש שנים אחרי הענקת החוקה החדשה ע"י ממלכת אוסטריה (ב־1861), בה הוענק שווי־זכויות לכל האזרחים בלי הבדל, גזע, דת ולאום. בעל המאמר אינו עוסק במצבם הכלכלי של היהודים; הוא דן בעיקר במצבם הפוליטי, לפי האחוז שהיוו, בהשוואה לאוכלוסיה הכללית. לשם כך משתמש מחבר המאמר בסטטיסטיקה מעודכנת לאותה השנה, לפיה הוא מוכיח את האחוז ביצוג שהיה ליהודים בכל המוסדות הנ"ל.

מה שמעניין אותנו במיוחד הוא, הקטע בו מדבר הכותב הנ"ל על הנציגים והמשרות שמילאו היהודים בעיריות. הוא מונה את הערים בגליציה, בהן כיהנו אז יהודים כראשי העיר. להפתעתי גדולה נמצאה בין הערים האלו גם... טרנובז'ג.

וכך הוא כותב:

„נראה נא את מספר הערים אשר בהן נבחר איש יהודי לראש האזרחים (בירגערמייסטער) או למשנהו, ונמצא כי בעשר ערים והינן: בּאראנאוו, ברזעזאני, בוטשאטש, דעמביצא, הוסיאטין, קראקאוויעץ, סענדזישעוו, טארנאברזעג וויעלקיטשי וזלאדאשאוו, נבחרו יהודים לראשי האזרחים (ראשי העיר, י. פ.), ואם כן, מספרם (באחוזים) הוא בערך 7.81 למאה, ממספר כל ראשי האזרחים, בערים שהזכרתי". בין סגני ראשי העיר יהודיים הוא מונה את העיר ז'עשוב (ריישא).

יוצא, איפוא, שבדיוק בשנים ההן, שההיסטוריון הפולני הנ"ל מספר על התפתחותה והתקדמותה של העיר בכל השטחים, כיהן כראש העיר — יהודי. את זה כמובן, ההיסטוריון „האובייקטיבי" לא מזכיר... פרט זה לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמוד על כל ההגינות של ההיסטוריון, בא.

חבל רק שבמאמר הנ"ל לא מוזכר מספר התושבים ה־יהודיים שהיו אז בעיר. לצערנו גם לא מוזכר שמו של ראש העיר.

***

בהזדמנות הנה עוד כמה פרטים סטטיסטיים מעניינים מהשנים ההן, על יהודי גליציה מהספר הנ"ל:

בחבל גליציה חיו באותו זמן בערך שש מאות ועשרים

אלף יהודים, שהיוו למעלה מתשעה אחוזים של האוכלוסיה הלא יהודית, שמנתה פחות משְשה מיליונים נפש.

בבית הנבחרים (רייכסטאג) ישבו רק שלושה יהודים, בין 63 נבחרים שהיו מגליציה, ובמועצה הארצית, או כפי שבעל המאמר קורא לזה „ועד הארץ" (לאנדסטאג) בין 151 צירים מגליציה, היו בס"ה — ארבעה יהודים.

היהודים התרכזו בעיקר בערים ובעיירות, בדרך כלל היוו אחוז גדול מתושביהן, והיו ערים שהיהודים היו הרוב. בכל זאת, רק במספר של ערים קטנות כיהנו יהודים כראש העיר. את הסיבה לזה רואה המחבר בהעדר האחדות וריבוי המחלוקות שהיו בין היהודים. הוא מלגלג ואומר במרירות: „לו היה אפשר לבחור גם ראשי הקהל לא יהודים, בודאי היו נבחרים הרבה גויים לראשי הקהל..."

לעומת זאת מאפיינים המספרים על חלקם של היהודים במקצועות החפשיים בזמן ההוא בגליציה, המראים, כי בשטח הזה היה אחוז היהודים די גבוה, בהשוואה לאוכלוסיה הכללית.

הנה כמה מספרים מאלפים בשטח הזה:

עורכי דין. המספר הכללי בכל רחבי גליציה, — 313, מהם יהודים — 107, שהם 34 אחוזים.

רופאים: 458, מהם יהודים: 120 — למעלה מ־26 אחוז.

רופאים, בלי תואר „דוקטור", (ז.א. רופאים שלא גמרו את לימודם בבתי ספר לרפואה, וקיבלו היתר לרפאות „פצעים וחיילים", (הם עסקו גם ברפואה פרטית; גם בעירנו אנו זוכרים עוד את „בייניש רופא", שלא היה דוקטור, אלא רופא כזה). בשנות השמונים לא נתנה הממשלה יותר היתרים ל־רופאים אלה, והם בוטלו לגמרי.)

ובכן רופאים בלי תואר „דוקטור" היו: 241, מהם יהודים: 181, יותר משני שלישים. וכן גם לגבי המילדות, היה האחוז של המילדות היהודיות די גבוה. בס"ה היו מילדות: 1136, מהן יהודיות: 479, ז.א. 42 אחוז.

כאמור, רק במקצועות החפשיים תפסו היהודים מקום נכבד, אבל במשרות ממשלתיות כגון: נוטריונים, פקידות משרדית, מכל הסוגים והדרגות, וכן בבתי משפט — מתלונן המחבר, שכמעט שלא היו יהודים מיוצגים כלל, או מספרם היה אפסי.

אם מעיינים ברשימה הסטטיסטית הזו, אין פלא שההיס־טוריון הפולני „שכח" להזכיר את ראש העיר היהודי.

התיישבות היהודים בטרנובז׳ג

מתי התחילה ההתיישבות היהודית בעיר טרנובז׳ג? מתי הגיעו ראשוני היהודים לעיר זו?

תשובה ברורה והחלטית על שאלות הנ"ל אין בידנו לתת, כי אין לנו שום מקור יהודי מוסמך שיעיד על זה. היהודים הראשונים שהגיעו לעיר, לא שמו לב, כנראה, למבצע זה, להחשיבו כמאורע היסטורי גדול, שצריך להישמר לדורות. אנו מוכרחים על־כן לסמוך על מקור היסטורי פולני. אך גם המקור הזה אינו יודע למסור תאריכים מדוייקים, על התייש־בות היהודים בטרנובז׳ג. הם רק נמסרים באופן כללי ועל־סמך השערות, שאפשר בקלות לסתור אותן.

באופן רשמי נוסדה העיר טרנובז׳ג בסוף המאה ה־16, בשנת 1593 (שנ"ג), ולפי המקור הפולני, התחילה מיד נהירת היהודים אליה.

בפרק: „רשימה קצרה של קורות היהודים בטרנובז׳ג ובסביבה", („Krótki zarys dziejów żydów w Tarnobrzegu i okolicy") שכתב ההיסטוריון הפולני מיכל מרציק בספרו: „מחוז טרנובז׳ג אחר שלטון האוסטרים", אנו קוראים בין השאר:

„נהירת היהודים לטרנובז׳ג התחילה מעט שנוסדה העיר על־ידי סטניסלב „הראביא" (תואר אצילי פולני) טרנובסקי, שר הארמון של סנדומיז׳, ובעל האחוזות של דזיקוב, לפי הרשיון שקיבל מהמלך זיגמונט השלישי בשנת 1593 (שנ"ג) — (להקים אותה) על שדות הכפר מייכוצ׳ין. העיר קיבלה אז רשיון, להקים בה מחסני יין, מאחר והיא שוכנת על הדרך החולשת על צומת הכבישים: דוקליא־רישא־סנדומיז׳־ורשה." (תרגום חפשי מאת י.פ.).

יוצא, איפוא — אפילו לפי המקור הזה — שעד 1942, השנה שבה גורשו אחרוני היהודים מהעיר, וחוסלו סופית — עברו שלש מאות וחמישים שנה להתיישבותם בטרנובז׳ג! אך לפי מיטב ידיעתנו, התאריך שנוקב ההיסטוריון הפולני הנ"ל איננו מדוייק ולא תואם את המציאות. ידוע לנו בבירור, שהתיישבות יהודית במקום זה התחילה עוד הרבה שנים לפני שהעיר קיבלה את ה„סטטוס" הרשמי, ואת השם „טרנובז׳ג". היהודים גרו בה כבר בזמן שנקראה עדיין „דזיקוב", כי הרי בשם הזה דוקא ידועה העיר בעולם היהודי ולא בשם טרנובז׳ג. ההוכחה הכי טובה הוא גם בית־הקברות הישן, שהיה נמצא על־יד בית־הכנסת ובית המדרש. יש להניח כי בבית העלמין הזה — שהיה באופן יחסי די גדול — לא קברו קרוב למאתיים שנה, ואין ספק שקברו בו במשך מאתיים שנה ויותר. והרי בית־הקברות ה„חדש", שהיה גדול הרבה מהישן — גם הוא היה מלא, וקרוב לפני השואה רכשה הקהילה חלקת אדמה גדולה על־יד בית־הקברות, ועמדה להרחיב את בית הקברות. וכל זה כאמור, בזמן שהגידול וההתפתחות של האוכלוסיה היהודית בעיר לא התנהלו בקצב מהיר כל־כך. ידוע לנו — ממקורות היסטוריים — שיהודים גרו בעיר עוד לפני שהיה בה בית קברות והיו

נאלצים להוביל את מתיהם לעיירה ברנוב — שייסודה קדמה בהרבה לטרנובז׳ג — או לעיר ההיסטורית העתיקה סנדומיז׳.

כפי שמסר לי ר׳ דוד שליסל, ידוע לו שבארכיון שהיה בארגון הגראף טרנבוסקי, נמצא מיסמך שהעיד, שהיהודי הראשון הגיע לדזיקוב, בשנת 1556, ושמו היה מנשה גרפונקיל. אפשר, על־כן, לקבוע בודאות, שהישוב היהודי בטרנובז׳ג־דזיקוב התקיים בין 400—ל־500 שנה.

התעסקותם של ראשוני המתיישבים

כפי שנאמר למעלה, קיבלה העיר בעת שנוסדה, רשיון מיוחד להקים בה מחסני יין. מזה אפשר ללמוד, שמסחר היין היה נפוץ אז בסביבה. ובעיקר עסקו היהודים במסחר הזה. למסקנה זו בא גם ההיסטוריון שציטטנו לעיל. אך הוא מבסס את מסקנתו על השוואות דמיוניות של עובדות ותאריכים שונים, שאין להם שום קשר זה עם זה. וכך הוא אומר:

„על אי־אלה קשרים של סוחרי העיר טרנובז׳ג עם סוחרי היין ההונגריים, מעידים המסמכים, המוסרים שבשנת 1741 (תקי״א) (שימו לב: קרוב ל־150 שנה אחרי יסוד העיר!), מופיעים שני גבאי בית הכנסת בטרנובז׳ג בשם: לבקוביץ וולף ופנחס, ובשנת 1778 (שוב כעבור 37 שנה) — וולף וסימפל (אולי: שמחה ?). לעומת זאת — ממשיך המחבר — בשנת 1672 (נסיגה של כמאה שנים חזרה) בעיר ז׳מיגרוד, השוכנת על הדרך לדוקלא — שהיתה הדרך הראשית הפולנית שהובילה להונגריה — מופיעים שני סוחרי יין־הונגרי, יהודים, בשם יוסף וזליג לבקוביץ. הרי יתכן מאד — מסיק ההיסטוריון הנ״ל את מסקנתו ה„לוגית״ — שהם היו קרובים של הסוחרים מטרנובז׳ג, שחלק מהם התיַשב על הגבול ההונגרי, כדי לקנות את היין מ„היד־הראשונה״, ע״מ להעבירו אחר כך הלאה...״

הסברה על קיומם של סוחרי יין יהודים בטרנובז׳ג, המתבססת על „חקירה״ כזו, ועל „עובדות״, תאריכים ו„השוואות״ כאלה, אינה יכולה להתקבל כ„עובדה היסטורית״, כי כל „החקירה״ היא דמיונית, בלתי־מציאותית.

אך מאידך, אין להוציא מכלל האפשרות, שאכן עסקו אז היהודים בטרנובז׳ג גם במסחר היין, וזאת מתוך העובדה, שהעיר קיבלה את הרשיון לסחור ביין, בשעה שלא כל מקום קיבל רשיון כזה, ואולי אפשר לומר, שהרשיון ניתן ע״י השתדלותם של היהודים דווקא.

דבר אחד ברור מעל לכל ספק, שזאת לא היתה התעסקותם היחידה של כל יושבי העיר היהודיים. מובן מאליו, שחוץ מהמסחר ביין, היו עוד שטחים שבהם עסקו היהודים. ואמנם גם על זה מספר אותו הסופר, בהבליטו את המגמה הטנדנציוזית, בעלת הנימה האנטישמית. וכך הוא כותב:

„במשך המאה השבע־עשרה והשמונה־עשרה, יותר ויותר יהודים מתיישבים בטרנובז׳ג, ויותר מתחילים להתחרות בתושבים העירוניים הנוצריים, בהתעסקותם במסחר, בהלוואת כספים ברבית, החזקת בתי־מרזח, חכירת ההכנסות מהארמונות והאחוזות של אצילים וכו׳ ״.

והוא ממשיך:

„במחצית השניה של המאה ה־18 הגיעו הדברים לידי כך, שכל אציל („שליאכציץ״), אם היה עשיר גדול, או אפילו בעל אחוזה בינוני — היה מוכרח להעסיק יהודי אחד, לפחות, כיועץ ומתווך בכל העניניים. בעד השרות הזה קיבל היהודי מ„הפריץ״ חכירה מכניסה, או בית־מזיגה, לפעמים עם משרת, ואפילו עם כמה נתינים, ששירתו אותם. כמו: מושק שיביץ במיכוץ׳ין, בשנים 1781—1785, או חכירת ה„טארגאווע״ (תשלום בעד כניסה לשוק הבהמות, הסוסים והחזירים), כמו וולף וסימפל (אולי שמחה ?) לבקוביץ בטרנובז׳ג בשנים 1778—1779, או גם חכירה של מה שנקרא „קרופקי״, תשלום מס מיוחד (AKCYZY) מבשר כשר. (שמואל זלמנוביץ, 1773).״

והלאה אנו קוראים:

„כל המסחר של תבואה ועצים בסביבה היה בידי היהודים המקומיים. בשנים 1781—1784 היו החוכרים הראשיים של כל הכנסות הארמון (של הגראף) שהיו בעיר — ז.א.: „קרופקי״, המסחר בחרמשים ובדגים מלוחים (שכנראה היו שייכים ל„ארמון״, והיו צריכים לזה רשיון מיוחד), בית חרושת לבירה, משרפת היין, בית המטבחיים, 13 חנויות בבנין האבן של בית המועצה (בשוק), המכירה הסיטונית של המשקאות וכמה עשרות בתי מזיגה — שלושה יהודים״.

„אחרי השריפה הגדולה, כשנבנתה העיירה מחדש בשנת 1783 (תקמ״ג), היו שלוש עשרה חנויות בעלי מיבני עץ שעמדו בשוק — מוחכרות רק ליהודים. בשנת 1816 (תקע״ו) היו בידי היהודים בעיירה 28 בתי מרזח, ובשנת 1824 (תקפ״ד) — 36, בלי להכליל את בתי המרזח בכל המחוז, שהיו כולם בידם״.

רואים בעליל, שהמספרים הסטטיסטיים הנ״ל נאמרו מתוך קנאה וגם מתוך — שנאה. אך הסופר הזה מתעלם להלוטין מן העובדה, שהיהודים האלה שזכו בכל החכירות של האצילים הפולניים ושהקימו חנויות ובתי מסחר ומלאכה בעיר — הם גם שפיתחו את המסחר, והם גם שהקימו בתים ורחובות והרחיבו את גבולות העיר. הוא גם מתעלם מזה, שהאצילים „המסכנים״ האלה, עשו זאת לא „מאהבת מרדכי״, אלא הפיקו מהיהודים רווחים עצומים, וכדאי היה להם לסחור עם היהודים.

עוד נתונים סטטיסטיים על „השליטה״ היהודית במסחר

„בשנת 1890 (תר״נ) היו במחוז טרנובז׳ג 440 בתי מרזח ב־72 כפרים ושלוש עיירות — כולם מיושבים על ידי יהודים. חוכרי בית־המסחר הראשי של מכירת המשקאות („פרופינציה״ בלע״ז), אצל הגראף טרנובסקי, היו רק יהודים, וכך גם בשנים 1869—1870, (תרכ״ט—תר״ל). הם היו: משה הויזר — בעל הכפר מאכובה, ולייזר וואהל בטרנובז׳ג, ואחר כך לייב אקשטיין, רפאל בלוך ודוד אנגלברג — כולם מטרנובז׳ג״.

כמה שילמו היהודים לגראף?

הנה הסכומים ששילמו החוכרים לגראף, כדמי־חכירה:
„בעד חכירת רשיון המכירה של: יין שרף, בירה, מי דבש,

(MIÓD) באחוזות של הגראף מדזיקוב, שילמו הם בשנות 1872- את הסכום של 56.322 זלוטי רייניש, ז.א. קרוב לתשעה וחצי אלף לשנה, — לבעל האחוזות הדזיקיבאי, הגראף טרנובסקי".

גידול האוכלוסיה היהודית בטרנובז'ג

מעניין לציין, שהמחבר שהקדיש פרק מיוחד ליהודים, ומוסר מספרים סטטיסטיים שונים על היהודים בעיר ובסביבה, אינו מוסר שום נתונים סטטיסטיים על חייהם של היהודים במשך התקופה של כל המאה ה־17, ורוב המאה ה־18. הוא מתחיל רק ממחצית השניה של המאה ה־18.

גם הנתונים הסטטיסטיים על גידול האוכלוסיה היהודית — שהוא מוסר בדרך שלילית — מתחילים אצלו רק בסוף המאה ה־18.

וכך הוא כותב:

„בזמן שהעיר דזיקוב־טרנובז׳ג, מנתה בשנת 1790 קרוב ל־350 יהודים, והעיירה ברנוב (הקרובה לדזיקוב) — קרוב ל־300 נפש, הרי הסטטיסטיקה הרשמית משנת 1800 — ז.א. כעבור עשר שנים בקירוב — מראה שבדזיקוב היו — 180 משפחות יהודיות, שהן 491 נפשות, ובברנוב ס"ה 94 משפחות, שהן 451 נפשות".

מהמספרים האלה אנו למדים, שעיקר הגידול של האוכ־לוסיה היהודית בטרנובז׳ג, שנבע בעיקר מזרימת יהודים ממקומות אחרים (רבים גם מפולין הקונגרסאית־הצארית), היה במאה וחמשים השנים האחרונות. (לפני המלחמה מנתה העיר קרוב ל־700 משפחות יהודיות). ואולי יותר נכון: במאה ועשרים השנים, ז.א. עד למלחמת העולם הראשונה. כי בתקופה שבין שתי המלחמות לא היתה נהירה כה גדולה של יהודים ממקומות אחרים, אדרבא: הרבה עזבו והיגרו מטרנובז׳ג לאמריקה ולגרמניה, והיה רק הגידול הטבעי.

התפתחות הישוב היהודי בעיר אחרי „השריפה הגדולה" (השניה)

באותו מיסמך מביא המחבר הנ"ל נתונים סטטיסטיים מעניינים, שהוציא מתוך „שנתון סטטיסטי גליצאי" משנת 1910 (תר"ע) שכדאי למסרם:

„בשנת 1862, בליל שבין חמישי לשישי ביוני, פקד את העיר טרנובז׳ג אסון גדול. אש שעלתה מבתים יהודיים, מצד המזרח של השוק, התפשטה במהירות והקיפה את כל השוק, ובמשך חמש שעות השתוללה השריפה, ואכלה את המינזר ואת הכנסיה הקאטולית, וכן בתי מגורים, ביניהם 14 נוצריים, ו־173 יהודיים.

„בין רגע נשארו 200 משפחות בלי גג ובלי כל רכוש. אך כתוצאה מהשריפה הזאת, נהפכה העיירה — שהיו בה קודם רק בתי עץ — לעיירה של מבני אבן, לכל הפחות בשטח השוק. במקום בתי־עץ שעמדו באמצע השוק, הקים הגראף טרנובסקי בנין־אבן גדול ומרווח, חד־קומתי שנקרא „בית־המועצה" (ביידיש ראטהויז), Ratusz שבו נמצאה עד שנת 1914 (תרע"ד) „הפרופינציה" (מכירה ראשית של המשקאות), ועוד עשר חנויות — יהודיות". (הערה: בשנת 1914, במלחמת העולם הראשונה נפגע ה„ראטהויז" ע"י תותח רוסי, בעת שהרוסים הפגיזו את העיר, והוא נשרף כליל, ולא שוקם יותר).

התיישבות יהודית בכפרי הסביבה

בהסתמך על אותו „השנתון הסטטיסטי הגליצאי", מוסר המחבר כמה פרטים סטטיסטיים גם על ההתיישבות היהודית בכפרים של מחוז טרנובז׳ג. וכך אנו קוראים:

„בזמן השלטון האוסטרי, התחילו היהודים להתיישב ב־המונים גם בכפרים, בהחזיקם בעיקר בתי מרזח וחנויות כפריות. לפי הרישום משנת 1910 (תר"ע), היו בטרנובז׳ג העיר: 496 בתים, מהם 137 נוצרים ו־359 יהודים. האוכלוסיה הכלללית מנתה: 3,532 נפש, מהן: 985 נוצרים כלומר: 28%, ו־2547 יהודים, ז.א. 72%. בכל מחוז טרנובז׳ג היו: 8,311 יהודים, שהיוו 10,7% של האוכלוסיה במחוז".

במה עוד עסקו היהודים?

המחבר לא יכול שלא להזכיר עוד „פרנסות יהודיות טיפוסיות", שעסקו בהן כמובן גם יהודי טרנובז׳ג, והוא ממשיך:

„חוץ מבתי מסחר למשקאות ובתי מרזח, הפיקו היהודים את רווחיהם גם מהברחות לרוסיה (הממלכה הפולנית) דרך הנהר ויסלה. קודם הבריחו בדים ואריגים, ומשנת 1863 (תרכ"ג) — בהיקף יותר גדול — גם יין שרף ומשקאות אחרים. את ההברחה עצמה ביצעו האיכרים מהכפרים שעל־יד הנהר, רק הסחורות היו של יהודי טרנובז׳ג. הברחת יין שרף, בכמות גדולה, התקיימה במשך כמה עשרות שנים — אחרי שחרור האיכרים מהעול האצילים („שליאכטא"), בזמן שה„וודקא" היתה כאן בזול, ומעבר לנהר (ז.א. ברוסיה) — יקרה. אז הקים יהודי־חוכר מטרנובז׳ג בכפר „פודלנז׳י" השוכן על ה„ויסלה", בית מרזח, והושיב שם את היהודי „ברוך". במשך היום סיפק הראשון עגלה מלאה יין שרף לאותו בית־מרזח ובלילה העביר אותה (השני) אל מ־עבר הנהר (לרוסיה).

„אחרי שהמסחר במשקאות עבר לממשלה (והפך ל„מונו־פול"), התייקרו המשקאות, והברחת משקאות נעשתה פחות כדאית. ההברחה פחתה לאט לאט עד שבשנת 1870 (תר"ל) הפסיקה לגמרי".

יהודים בעלי אחוזות וקרקעות במחוז טרנובז׳ג

סקירה מעניינת — המלווה כמובן במספרים סטטיסטיים — אך בולטת בה יותר הנימה האנטישמית, מוסר הסופר הנ"ל על „התעשרותם" של יהודי טרנובז׳ג והסביבה בשנים ההן, ז.א. בעיקר במאה התשע־עשרה. והנה מה שהוא כותב:

„כתוצאה מהשיכרות (שהיתה נפוצה בין האיכרים) ומ־ריבוי החובות, עברו — לדעת ההיסטוריון סלומקי — כמעט חצי ממשקי האיכרים במחוז (טרנובז׳ג) — באמצעות מכירות פומביות („ליציטציה") — לידים יהודיות. היהודים קנו

קרקעות (במכרז פומבי) ומכרום לאיכרים אחרים. כן סחרו בקרקע שנרכש לא רק ע״י מכירה פומבית, אלא גם במכירה חפשית, שמכרו האיכרים מרצונם, זאת אומרת, כלל המסחר בקרקעות״.

„עוד יותר גרוע — הוא ממשיך לספר — קרה עם בעלי־הבתים העירוניים ועם האצולה („שליאכטא״). זמן קצר אחרי הנהגת ה„היפותיקה״, (הטלת משכנתא), איבדו בעלי־הרכוש הנוצריים העירוניים בעיירות — כתוצאה משיכרות ומחובות — את כל רכושם, כך שרק חלק מבוטל מבעלי הבתים הקוד־מים, ומבעלי מלאכה נוצריים, נשארו בעיירה, וגם זה רק בפרבריה. במרכז (בשוק), לא היה לאף נוצרי אחד, אחר כך, רכוש בלתי נייד. אחרי המסחר, השתלטו היהודים ב־עיירות — מאוחר יותר — גם על המלאכה״.

„כמו כן עברו לידי היהודים — בעד החובות — כמעט כל רכוש הקרקעות של האצולה הזעירה והבינונית במחוז (טרנובז׳ג), והם: הארמונות (או: החוות) של: כוולוביצה, אוז׳חוב, ווילקוביץ, סקובייז׳ין, יוז׳ב עם הסביבה, ז׳בנו, פניוב, דומברובקה, אנטוניוב, מוטיצ׳ה־פודוכובנה, גוז׳יצה, זלסיה־גוז׳יצקה, זז׳קוביצה, קוצימיז׳וב קאימוב, מיכוב נגניוב, קוטובה־וולה.״

הפרופינטור (חוכר המשקאות) האוזר (ר׳ משה הויזר) מטרנובז׳ג, התעשר עד כדי כך, שרכש את (החוות) קאימוב ומיכוב. את החווה קוטובה־וולה, קנה אחר כך מידי יהודי־מאיר מנדל — זביגניב הורדונסקי, בעל הכפר זבידניב״.

„להד קולני מיוחד זכה הבזבוז של רכוש הארמון ברנוב, הממושכן על־ידי הגראף קרשיצקי. היהודים הוציאו מ־ארמון ברנובי אפילו את מרצפות האבן מהרצפה. במכירה הפומבית שהם (היהודים) קיימו, קנה את הארמון (האציל דולנסקי״.

„היהודים שרכשו את האחוזות האלה, ברובם לא עיבדו אותן, רק חילקו את האדמות לחלקות ומשקים, ומכרו את האדמות לאיכרים מקומיים. רק כמה אחוזות התקיימו בידי היהודים, אחת גדולה, בת 3,080 הקטרים (מידה פולנית) אדמה, נמצאה בידי רחמיאל קנרק מסקוביז׳ין, ולפני שנת 1900 נקנתה ממנו ע״י הבארון יאן־געץ אוקוצ׳ימסקי״.

„חוץ מהנ״ל היו בידי היהודים בשנת 1908, האחוזות: פניוב (1,429 הקטר) — בידי יצחק פוטוק, גם נגניוב — בבעלותו של קופל ביגלאייזן״. (הערה: את האחרון עוד הכרתי. והאחוזה שלו, בנגניוב — שם היה גר, התקיימה עד השואה).

במיסמך הנ״ל מוסר עוד המחבר פרטים על הלוואה ש־קיבלו יהודי טרנובז׳ג מהכנסיה הקטולית של טרנובז׳ג והכמרים לבניית בית הכנסת היהודי בעיר. אך על זה ראה במאמר: „בית הכנסת״.

***

זהו המסמך היחידי, שבו נמסרו פרטים סטטיסטיים מעניינים על התישבות היהודים בטרנובז׳ג. ולמרות שהוא נכתב — כפי שהדגשתי — במידה גדושה של מגמתיות הוא בכל זאת מאלף, וניתן ללמוד ממנו על חייהם של היהודים בטרנובז׳ג והמחוז, במשך תקופה ארוכה.

יעקב פליישר

הקדושים

עלילת־הדם בעירנו

כבר הזכרתי שבהעדר פנקס־הקהילה בעירנו — שבו בדרך־כלל נרשמו המאורעות החשובים שעברו על העיר — אי־אפשר למסור פרטים מדוייקים על מקרים חשובים, ואפילו היסטוריים, שהיו ידועים בעיר, שקרו לפני שנים רבות, ונמסרו מדור לדור רק מפי השמועה, בלי יסוד דוקומנטרי מוסמך. מובן, איפוא, שכל אחד שמע את הסיפור „קצת״ באופן אחר; וכך, במרוצת השנים, הילכו גירסאות שונות על אותו מקרה עצמו.

כזה הוא המקרה הטרגי־היסטורי של עלילת־דם זדונית שקרה לפני כמאתיים וחמישים שנה בערך, ושהיה מפורסם בעיר בשם הקדושים. כל ילד בעיר ידע לספר את סיפור־הזוועה על הקדושים שנהרגו על קדוש השם על־ידי הגראפינה (אצילה) טרנובסקי, בעקבות עלילת־דם שהעלילו הגויים על יהודי העיר. אך כל אחד סיפר אותו בצורה אחרת, והוסיף „משהו״ על סיפורו של חברו, כל אחד לפי הגירסה ששמע בביתו שלו. לכן רבו הגירסאות על המאורע המחריד הזה.

ברם, כל הגירסאות מתיחסות רק לפרטי המקרה, אך על המקרה עצמו אין שום עוררין ואין חילוקי דעות שאמנם הוא קרה במציאות, כי הרי הצביעו, אפילו, על המקום שבו בוצע גזר־הדין האיום, והיו עוד בעיר משפחות שהתייחסו על משפחות הקדושים. אין ספק שהמקרה הטרגי הזה מהווה פרשה חשובה בהיסטוריה של עירנו.

להלן אני מוסר את הסיפור, כפי שהיה נפוץ בעירנו, שהינו בערך כך: היה זה בזמן שלטון ה„שליאכטע״ (האצולה — ה„פריצים״) בפולין. כל „פריץ״ היה השליט והרודן הבלעדי במחוז שהיה שייך לו. דזיקוב היתה שייכת לאצילים

ממשפחת הגראף טרנובסקי. (מכאן, נובע גם השם „טרנוב־ז׳ג״, שבו נקראה העיר דזיקוב). באותה העת נמצא השלטון בידי גראפינה, שהיתה שונאת ישראל מובהקת.

פעם — כך סיפרו — לפני חג הפסח, נאבד פתאום ילד נוצרי בדזיקוב. לפי גירסה אחת, היה זה נער ששירת את היהודים בשבת: (שבת־גוי). הסיק את התנורים בחורף, סילק את הפמוטים מהשלחנות, ובאין עוד עירוב בעיר, הביא את הטליתות של בעלי־הבתים בשבת לבית־הכנסת, או לבית־המדרש, ועוד עבודות שכאלה. בשבת אחת לא חזר הנער הביתה. חיש־מהר נפוצה השמועה בכל הסביבה שילד נוצרי נאבד, והיה מי שדאג כבר להוסיף, שהילד נרצח „בלי ספק״ ע״י היהודים, כדי להשתמש בדמו בשביל המצות לפסח... השמועה הזו עשתה לה כנפים גם בכפרי הסביבה, והיו כבר מסיתים, שהסיתו את ההמון הנבער לעשות שפטים ביהודים. כמובן שפנו, ראשית כל, להשליט או השליטה, לעשות „חוק ומשפט״, לנקום „ברוצחים ה־יהודים״.

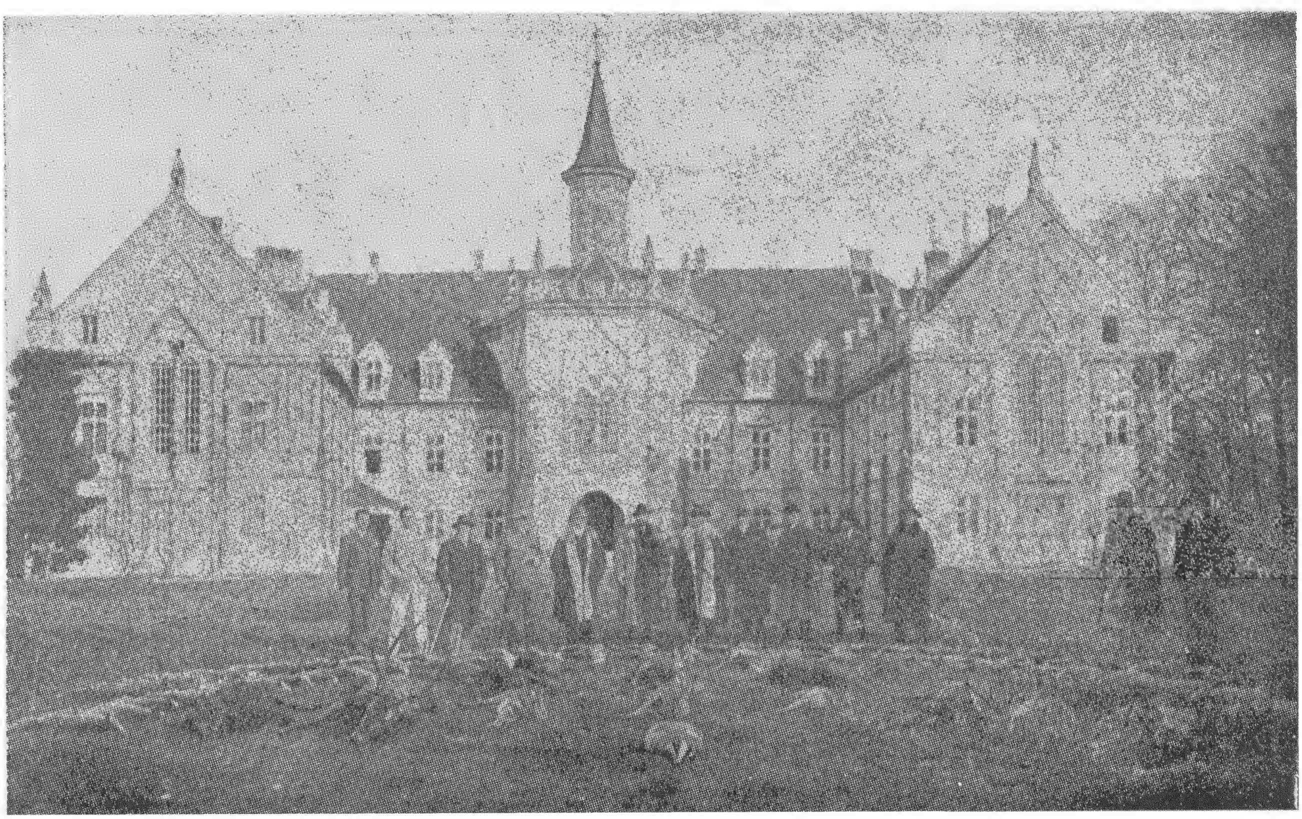
השליטה־הגראפינה, שהיתה, כאמור חדורה בשנאת ישראל חולנית, ציוותה מיד לקחת עשרה (או: שמונה — שבעה — חמשה — לפי הגירסות השונות) יהודים מחשובי העיר לחקירה. הם „נחקרו״ בעינויים קשים, כדי ש„יודו״ במעשיהם. וכשלא הצליחה להוציא מפיהם הודאה, הוציאה עליהם פסקי־דין, לשורפם חיים.

יהודי העיירה, כמובן, הרעישו עולמות, גזרו תענית, התאספו בבית־המדרש, וימים ולילות אמרו תהלים מתוך בכיות ויללות, וצעקו לרחמי שמים — אך כל השערים ננעלו ותפילתם לא נתקבלה. הם גם שלחו שליחים לבעל־שם־טוב זצ״ל, שיבקש עליהם רחמים, ויתפלל לבטל את הגזירה הרעה. אבל כשהגיעו השליחים אל הבעש״ט, אמר להם, שאיחרו את המועד וגזר־הדין כבר הוצא לפועל.

מיד, אחרי הוצאת פסק־הדין, ציוותה הגראפינה לערוך מדורה גדולה באמצע העיר, לא רחוק מביהכ״נ, ולשרוף חיים את היהודים שהחזיקה אותם כאחראים ל„רצח״. בעת ביצוע גזר־הדין נוכחה הגראפינה, בכבודה ובעצמה, והתענגה מאד על „המחזה הנהדר״ הזה. היהודים האומללים קפצו לתוך האש ב„שמע ישראל״ על שפתותיהם, ובקללות נמרצות לעבר הגראפינה. היא, המרושעת לא הסתפקה עוד בראיית המחזה לבד, אלא לקחה מלא כף־יד אפר וזרקה אותו, כדי לפזר את האפר לארבע רוחות הארץ — אך פתאום נשבה רוח חזקה בכיוון הנגדי, אשר הביאה את האפר בחזרה, ישר לתוך עיניה של הגראפינה, ובו במקום התעוורה.

עברו עוד כמה ימים והנה חזר הנער הביתה. הוא סיפר שבאותה שבת כשהיה בדרך לביתו, עברה שיירת צוענים, והם חטפו אותו וסחבו אותו עמם לירידים, עד שהצליח לבסוף לברוח מהם ולחזור.

משמשעה הגראפינה שהנער ה„נרצח״ חזר הביתה ומה שקרה עמו — בעוד שהיא מתפתלת ביסוריה ומכאוביה — ציוותה לפייס את המשפחות של היהודים הנרצחים, ולהגיש להן עזרה. חוץ מזה ציוותה, שבכל שנה, לקראת חג הפסח יחולק ליהודים עניים — וכמובן מאוצר הארמון שלה —

הארמון של הגרף טרנובסקי בדז׳יקוב לפני השריפה

„מעות חטים", ולחנוכה — שחל בערך בזמן „חג המולד" שלהם — יחולקו עצים להסקה ליהודים העניים, כמו שמחלקים לנוצרים. גם לספק עצים לבית־המדרש, כל זה היא ציוותה, לשמור לדורות.

כדי להקל על סבלה של הגראפינה, ציוו הרופאים, שתטייל באניה על הים, אך כשיצאה על סיפון האניה, התחילה לצעוק בקולות משונים, שהנה „יענקיל", „מושק", „סרוליק" (שמות היהודים שנשרפו) מורטים וחותכים את בשרה, ולא נותנים לה מנוח... וכך בפרפורי יסוריה, גמרה את חייה מתוך חרטה על המעשה הברברי שלה, ובהוראה קפדנית, לשמור על הצוואה שלה, בקשר לעזרה ליהודים העניים בעיר.

ואמנם את הצוואה שמרו צאצאיה־יורשיה במשך כל השנים — ועד לשואה.

עד כאן הסיפור של הקדושים, כפי שהיה נפוץ בעירנו. אבל יש עוד המשך המהווה את „החלק השני" של אותו הסיפור. ההמשך הזה קרה כבר בזמננו, ויוצאי טרנובז'ג מהדור שלנו, זוכרים אותו היטב, וכדאי הוא, איפוא, שגם הוא יירשם וישמר לדורות.

השריפה בארמון הגראף

שנים עברו, המאורע הטראגי הזה, של הקדושים כמעט נשכח, אך הגראפים־היורשים, שמרו, כאמור, על צוואת הגראפינה, והמשיכו במסורת היפה, לעזור לעניי העיר היהודים, פעמיים בשנה.

בחורף של שנת תרפ"ח (1928), לפני חג המולד שלהם, בלילה קר, כפור, ושלג נזדעזעו אנשי העיר טרנובז'ג: נשמעה אזעקה מחרידה שהודיעה על שריפה שפרצה בעיר. הייתי אז נער צעיר, ורציתי לרוץ החוצה להיודע על מקום השריפה — אבל האמא ע"ה לא נתנה לי לצאת בליל כפור כזה. היא יצאה, וכעבור רגעים אחדים חזרה והודיעה: „ילדים, אתם יכולים לישון במנוחה, השריפה פרצה בארמון הגראף, ואין שום חשש שהיא תתפשט ח"ו לעיר. כי ראשית, זה רחוק קצת מהעיר, שנית; הרי שם בודאי ישתדלו לכבות את הדליקה יותר מהר". שכבנו לישון. אך עוד לא האיר השחר, וכבר נשמעו בחוץ בכיות ויללות של גויים וגויות, שגרו בשכנותנו, ומיד נודע, שבשריפה הגדולה הזו נשרפו עשרה גויים, ביניהם שכן שלנו, בנאי במקצוע, שעבד כל השנים בארמון הגראף.

התברר, אחר כך, שחלק מהנספים היו מעובדי הארמון. כששמעו שפרצה דליקה בארמון הגראף מיהרו לשם, ונכנסו לחדרים כדי להציל דברים יקרי ערך שנמצאו שם. אך חלק מאלה שנשרפו היו סתם סקרנים שרצו לנצל את ההזדמנות, להכנס לתוך הארמון המפואר והמסתורי, שעליו סיפרו אגדות שונות, ולראות את האוצרות היקרים הנמצ־אים שם, ובדרך אגב — לסחוב מה שאפשר, בתוך הערבוביה. אך משנכנסו, סונוורו מהברק ומהעושר הגדול, ומהדברים היקרים שעיניהם ראו בפעם הראשונה בחייהם. הלכו מחדר לחדר, שהקירות היו כולם מצופים במראות. וכשרצו לצאת, לא מצאו את הדרך חזרה. בינתיים אחזו הלהבות בכל הבנין בפנים, והתקרות התחילו לקרוס ולנפול. כך נהרגו ונשרפו עשרה אנשים, וביניהם לא היה אף יהודי אחד. אין זאת אומרת, שלא היו יהודים שם, ולא נכנסו אף הם לראות את העושר של ארמון הגראף. להיפך: היו גם יהודים, במיוחד צעירים, שהיו גם סקרנים ונכנסו לראות. אלא בדרך נס יצאו בעוד מועד ולא נפגע אף יהודי אחד.

היה שם יהודי אחד, שבעודו באחד החדרים, עומד ומתפעל על הברק המסנוור, ועל העושר היקר הזה, הבחין פתאום בלהבות שאחזו בקירות החדר ובתקרה, וכשרצה לצאת לא מצא את הדלת. הוא לא איבד את עשתונותיו, קפץ מבעד החלון שבקומה שניה ונפל לתוך השלג הגדול בחצר הארמון. הוא נפצע ולא יכול היה לעמוד. בהתחלה לא הבחינו בו, אך כשאנשים שמעו אנחות וגניחות, חיפשו ומצאו אותו, והעבירוהו מיד לבית־החולים. כעבור זמן קצר החלים לגמרי, וסיפר את הנפלאות שראה בארמון. האיש הזה הוא מר מיכאל גרין הנמצא היום בישראל, בפתח־תקוה.

הגרף זדזיסלב טרנובסקי על סוסו.

הגראף זדזיסלב טרנובסקי ומשפחתו לא היו בכלל באותו זמן בבית. הם בילו את זמנם בחוץ לארץ, בריביירה הצר־פתית. מששמעו מה שקרה בבית, מיהרו לחזור, והספיקו עוד להגיע להלויה שנערכה לניספים, בה השתתף הגראף וכל המשפחה. הוא הבטיח עזרה תמידית למשפחות השכולות.

סיבת הדליקה לא נודעה. לעומת זאת התברר, שבאותה השנה, החליט הגראף להפסיק את מתן העזרה ליהודי העיר העניים, ולא חילק להם עצים לחורף, כאשר חילק לעניים הפולניים. אין ספק שהוא ראה בזה עונש מן השמים ומיד תיקן את המעוות. זהו החלק השני של הסיפור על הקדושים.

מאז לא ניסו יותר להפר את הצוואה של הגראפינה.

ואפילו היורש האחרון, הגראף ארטור טרנובסקי, שהיה ציר ל„סיים" מטעם הרשימה הממלכתית („א.ז.ג.") והיה כבר נגוע באנטישמיות במידה לא קטנה — לא העיז גם הוא להפסיק את התמיכה הזו והיא נמשכה, כאמור, עד השואה.

מסרתי את כל הסיפור על שני חלקיו, הראשון לפי השמועה והגירסאות השונות — והשני כפי שאני עוד זוכר.

**
*

עכשיו כמה הערות על הסיפור ההיסטורי הזה.

על החלק השני של הסיפור, כלומר: על השריפה בארמון הגראף, אין מה להעיר ואין מה להוסיף. כי הרי כולנו — דור המלחמה — עוד זוכרים את המאורע ההיסטורי הזה, על כל פרטיו, והמגמה היא כאמור שגם הוא לא יישכח במרוצת השנים.

מה שיש להעיר, הוא על חלק הראשון של הסיפור.

כאמור, לא נמצא בעיר שום מסמך רשמי, שיכול היה לזרוע אור על הפרשה הטרגית הזאת. ומאידך אין ספק שאמנם קרה הדבר, ורק בקשר לפרטים היה עירפול של גירסאות שונות.

הסיפור הזה עניין אותי עוד לפני מלחמת העולם, וחיפשתי בספרים שונים — ספרי היסטוריה המספרים על גזירות שונות, ובמיוחד על עלילות־דם רבות שאירעו במקומות שונים בפולין, ורציתי למצוא איזה רמז על עלילת־הדם הזו בעירנו — אך לא מצאתי שום דבר על עלילת־הדם בדזיקוב. בשום פנים לא יכולתי להבין את פשר הדבר. האם יכלו ההיסטוריונים לעבור בשתיקה על עלילת־דם זו, שהסתיימה בהריגת כמה יהודים ושהיתה ידועה בכל הסביבה? אך מענה לא היה לי.

בינתיים פרצה המלחמה, והצרות האחרונות השכיחו את הראשונות. הקרבנות והקדושים החדשים בני זמננו, בני־עירנו, קרובינו ויקירינו — העמידו בצל את הקדושים הישנים, ומי זכר עוד אותם?

והנה אחרי שזכינו בעז"ה, שרידי עירנו, להגיע לחוף מבטחים כאן בארצנו הקדושה, וגם להוציא ספר־יזכור, לזכר קדושי עירנו שבדור הזה, וגם שבדורות הקודמים, וכשנגשתי לכתוב על פרשת הקדושים — שוב התחלתי לחפש בספרי היסטוריה, אולי בכ"ז אמצא משהו על הטרגדיה הזאת — אך לשוא, וכמעט והתייאשתי מזה.

והנה פתאום נתגלו שני „מסמכים". אני כותב מסמכים במרכאות, כי מבחינה היסטורית אין הם יכולים להיחשב כמסמכים אוטנטיים ובעלי ערך רב, אבל אין ספק שהזכרת המקרה בספר, זה כבר דבר חשוב, ולכן שמחתי מאד שסוף סוף נמצא הדבר גם בדפוס, בספרים שנדפסו לפני עשרות שנים.

מיסמך אחד מצאתי דרך אגב: בקראי את הספר הקלאסי „החסידות" של חוקר החסידות הנודע, ר' אהרן מרקוס ז"ל, שנכתב לפני למעלה משבעים שנה בגרמנית, (ותורגם לעברית בהוצאת „נצח", תשי"ד) ונחשב עד היום לאחד הספרים הטובים שנכתב בשטח זה, נתקלתי בקטע שנכתב דרך־אגב, אך בשבילי זוהי „תגלית" חשובה. בפרק ג', „המגיד ותלמידיו", בתארו את מצבם של היהודים בפולין בתקופת הופעתה של החסידות מספר המחבר (בדף 58):

„... בקלויז שלנו למד נער פקח בשם שפטיל, שנקרא אחרי אבי־סבו, אשר נשרף ביחד עם שבעה יהודים אחרים בטרנובז'ג (דזיקוב) לפני 180 שנה (מזמן כתיבת הדברים האלה — י.ז.) לרגל עלילת דם. טרנובז'ג שייכת למשפחת טרנובסקי, אחת ממשפחות האצילים שהשתדלו להשכיח את עמדתם המפוקפקת בעת חורבן מולדתם, על ידי גלוי אדיקות מופרזת. „האצילה" המרשעת, שכמותה נמצאו רבות באותה תקופה, כמו „האצילה" נסדי מהונגריה, אשר שחטה מאות ילדים, כדי לעדן את עור בשרה בדמם, התענגה למראה היהודים הנשרפים באש. אותו שפטיל, אופה ממקצועו, היה איש חסון ומסורבל מאד. הוא תלש חתיכת בשר שרוף מגופו ובלע אותה בפני האצילה האכזרית, שנתעלפה מרוב חרדה."

עד כאן דברי ר' אהרון מרקוס ז"ל.

כאמור, לא היה ר' אהרון מרקוס היסטוריון, ולא כתב את דבריו הנ"ל כסיפור היסטורי, הוא רק הזכיר את המקרה הזה דרך אגב, לענין שהוא צריך, ולכן אין הוא מוסר יותר פרטים, בכל זאת שמחתי על „המציאה" הזו, כי זה מעיד על אמיתותו של המקרה, ושהיה גם ידוע ברבים, ונזכר בספר כדבר ידוע ומפורסם. ברור שגם בשורות המעטות האלו אפשר להבחין „שנוי גירסה".

המסמך השני הומצא לי על־ידי ידידי, ר' שמואל שלר, נ"י, זהו כבר סיפור על „גופא דעובדה", כלומר: סיפור מיוחד על המקרה הזה, והוא נכתב ונדפס בספר בכוונה תחילה, שלא לשכוח את עלילת־הדם הזדונית, שבה נהרגו כמה יהודים טהורים על קידוש השם. ולו היה נמסר הדבר בהקפדה על כמה פרטים, כמו תאריכים והזכרת שמות — היה זה באמת מיסמך בעל ערך היסטורי חשוב, אך לצערנו דבר זה חסר.

הסיפור מופיע בספר „בית דוד", מאת: הצעיר שבאלפי יהודה **דוד שליסל** דומ"ץ דק"ק זבארב". הספר נדפס בעיר וואיטצען (הונגריה) בשנת תרע"ה. להלן אנו מוסרים את הסיפור מלה במלה כפי שמודפס בספר הנ"ל והועתק ע"י מר שמואל שלר.

מעשה רב

„אשר עוד בילדותי שמעתי אשר קרה לכ"ק אא"ז ר' יוסקי זצ"ל, הנקרא בפי כל ר' יוסקי קדוש זצ"ל, מק"ק דזיקוב. ועתה כתב לי אבי מורי שליט"א מעיה"ק ירושלים יצ"ו המעשה כהוויתה, בלי גרעון ותוספת, רק כפי ששמע מאביו הרב הגאון ר' נטע שלמה זצ"ל, ואביו שמע מאביו ר' לייביש ז"ל, בן האשה חנה, בת ר' יוסקי קדוש זצ"ל, במכתב אשר ערוך לי:

ר' יוסקי הקדוש היה שוחט ובודק בעיר דזיקוב. פעם אחת נסע הוא ועוד שלושה אנשים על המים, הנקראים וואסיל, הסמוך לעיר דזיקוב, לעבור לפולין; ונסע עמהם בעל עגלה, ערל אחד, ונשאר הערל שם בריסיש פולין, אצל משפחתו, ולא רצה לחזור, והם נסעו חזרה. נעשה רעש גדול

בהעיר דזיקוב, כי לא חזר הערל, ועשאו עילה עליהם, לומר שהם הרגו את הערל, ועוד יותר כי ר׳ יוסקי הוא שו״ב, ובודאי הרגוהו. בימים ההם היתה הממשלה נתונה לפריצים כידוע, ונתנה הפריצה אותם במאסר, ואמרה להם,אם ימירו את דתם, תעשה אותם לבני־חורין. שלושה ימים לא נתנה להם לאכול, ואחר הג׳ ימים, עשתה צלי ומרקחת מדבר־אחר, אשר עלה תמרתו בריח חזק, ונתנה לפניהם. הם לא רצו לאכול, ודנה אותם במיתות משונות ר״ל.

לר׳ יוסקי דנה אותו ונתנה אותו בחביות, ובתוכם שמן שנותנים לעגלות (מאזש), והדליקה אותו. בעוד שלא נשרף, ציותה הפריצה, לחטוף אותו מתוך החבית, והוא בוער כלפיד אש, ואמרה לו אם יעשה כדבריה להמיר דתו, תרפא עוד אותו. וחטף ר׳ יוסקי חתיכות עפר וזרק לתוך פיה, וצעק „שמע ישראל״, וקפץ לתוך האש, ונשרף. לקחה הפריצה את האפר ופזרה על המים, הנקראים וואסיל, כי אמרה שלא ינקום ממנה. פעם אחת נסעה הערלית המרשעת הנ״ל על המים הנ״ל, באו שני צפרים ונקרו עיניה, וצעקה שר׳ יוסקי מנקר עיניה, ובאה הביתה עיוורת על שתי עיניה.

בתוך הזמן בא חזרה הערל הנ״ל שנסע עמהם, וראתה כי בחינם הרגה אותם, ונתנה תבואה וכהנה לכל משפחתם, ועשתה להם טובות. סוף המרשעת שהלתה ימים רבים, עד שהיו תולעים רוחשים מבשרה בחייה, ונפלו תלתלי בשר. כן יאבדו!

וזאת המעשה שמעתי מ״כ אבי הרב הגאון ר׳ נטע שלמה, ששמע מאביו ר׳ לייביש ז״ל, בן האשה חנה, בת ר׳ יוסקי הקדוש. ונודע המעשה בדזיקוב וסביבותיה. הרב הקדוש מבאבוב זצ״ל, נכד הרב הגאון מצאנז, סיפר את המעשה הלז גם כן, ואמר ששמע מזקינו הקדוש, שבשבוע לאחר השריפה הנ״ל, בליל ו׳ עש״ק, אמר הבעל שם־טוב הקדוש: „ברוך הבא ר׳ יוסקי קדוש, ושאר קדושים״, ואמר שבאו לברכו בשבתא טבא.

ולחנה בת ר׳ יוסקי היו שני בנים. האחד קראו אותו ר׳ לייביש חנה״ס, והיה דיין בק״ק דזיקוב, ובנה השני קראו אותו ר׳ זיסיל חנה״ס, והיה חזן בק״ק דזיקוב״.

***

כפי שרואים, מסתמך המחבר על אביו שכתב לו „מעיה״ק ירושלים יצ״ו המעשה כהוויתה, בלי גרעון ותוספות״, רק כפי ששמע אותו „מאביו הרב הגאון ר׳ נטע שלמה זצ״ל, ואביו שמע מאביו ר׳ לייביש ז״ל, בן האשה חנה, בת ר׳ יוסקי קדוש זצ״ל״.

לכאורה יש לנו כאן סיפור שאפשר היה לסמוך על אמיתתו, כי הרי המספר סומך על מקור ראשון, הלא היא „האשה חנה בת ר׳ יוסקה קדוש זצ״ל״. אך יש כאן כמה ספקות: בסיפור הזה מופיע כ„גיבור העלילה״ לא נער, כפי שהיה מקובל אצלנו, אלא „בעל־עגלה ערל אחד״, ואת הגירסא הזו לא שמענו מאף אחד מאנשי עירנו. גם לא מתקבל על הדעת שמדובר בערל מבוגר, „בעל עגלה שנסע עם היהודים על הוואסיל לעבור לפולין ולא רצה לחזור״ — שהוא יכול היה להיות עילה לעלילת־דם. גם הסיפור על שני צפרים, „שבאו ונקרו את עיניה (של האצילה) כשנסעה על המים״, נראה כדמיוני ביותר.

איך שלא יהיה, אין שום ספק שאמנם היתה עלילת־דם בדזיקוב בתקופה החשוכה ההיא, שבעקבותיה ניספו כמה יהודים קדושים — השם ינקום דמם!

***

אחרי שהבאנו לעיל הוכחה שהדבר מופיע גם בספרים, נשארה השאלה ששאלנו, ביתר תוקף: למה לא מביא אף אחד מההיסטוריונים היהודים את העובדה על עלילת־הדם בדזיקוב, בעוד שאנו מוצאים סיפורים מעלילות־דם שקרו עוד הרבה זמן לפני שזה קרה בדזיקוב?

ב„אוצר ישראל״ של ר׳ י.ד. אייזנשטיין בערך: „עלילות־דם״, מונה הוא את כל עלילות־הדם הידועות והבלתי ידועות כל כך, וביניהם למשל שתי עלילות־דם שהיו בסנדומיז׳ (שהיא לא רחוק מדזיקוב) ב־1698, וב־1710. ואפילו עלילת־דם שהיתה „בכפר בולסלב, על־נהר וויכסל, במחוז ריישא״; ועוד עלילת־דם בכפר אחד במחוז ריישא — ואילו עלילת־הדם בדזיקוב לא הוזכרה באף ספר היסטורי. אתמהה.

לפי דעתי רק הסבר אחד אפשר להעלות, הנראה פחות או יותר מתקבל על הדעת, והוא, כי בעלילת־הדם הזו לא נערך משפט פומבי בפני שופטים ושמיעת עדים, כפי שעשו במקומות אחרים, אלא שהמרשעת הגראפינה, שהיתה המושלת הבלעדית, הוציאה בעצמה את פסק הדין, והגזר־דין בוצע מיד, ולא הספיק הזמן לפרסם את הדבר ולהרעיש עולמות. המקרה היה ידוע רק בסביבה, ונמסר בעל פה לדורות הבאים, ובמרוצת הזמן נשכחו גם הפרטים.

אלא בכל־זאת דבר עלילת־הדם בעירנו לא נשכח לגמרי, והוא ישאר, בין כל „המעשים הטובים״ של הפולנים — לדראון עולם לעם הפולני.

יעקב פליישר

מיבנה העיר

השוק והרחובות הראשיים

העיירה טרנובז'ג (דזיקוב), היתה עיירה יהודית טיפוסית, ולא היתה שונה בצורתה החיצונית, ובמבנה הארכיטקטוני שלה, (אם אמנם אפשר להתבטא כך) ממאות עיירות פולניות וגליצאיות אחרות. היא היתה מורכבת בעיקר „ממרכז העיר", שבו היה כלול: השוק הגדול, „השוק הקטן" ושניים שלשה רחובות מרכזיים, שמהם הסתעפו כמה רחובות יותר קטנים, וסימטאות צדדיות קטנות ומעוקלות, בהם גרו היהודים. כל זה יצר את מרכזה של העיר בכללה, ואת „העיירה היהודית כולה" בפרט.

הראשון במעלה והחשוב מכלם היה כמובן השוק.

„השוק" (דער מארק) — כך היה נקרא סתם — השתרע על שטח גדול ומרובע. סבבו אותו בתי־אבן, רובם דו־קומתיים, שהשתייכו כמעט כולם ליהודים. בקומות הקרקע בכל הבתים, נמצאו החנויות הגדולות והעיקריות של העיר, שיצרו גם את המרכז המסחרי של העיירה. כמובן, גרו בשוק בעלי בתים אמידים ובעלי „פרנסה טובה". (אעפ"י שבשוק לא חסרו מחוסרי פרנסה, ואפילו — עניים).

הכביש הראשי, דרכו היתה הכניסה לעיר משני רוחות: דרום וצפון, חצה את השוק באמצע, וחילקו לשני חלקים מאורכים שווים: מזרחי ומערבי. בצד הצפוני של השוק, היה כעין גבעה, ועלו בכמה מדרגות למדרכה שלפני הבתים. הצד הזה היה נקרא: „קוו א־ב".(Linia A. B.) גם במחצית השניה של החלק המזרחי, לצד צפון, היו כמה מדרגות, עד למדרכה שלפני הבתים, ששם היו יושבות האיכריות ומכרו את תוצרת החלב שלהן, ובימות הקיץ גם את הירקות והפירות העונתיים, שהבולט שבהם היו האוכמניות השחורות („יאגדיס" באידיש), שהעונה שלהן נמשכה כמעט כל הקיץ. ועוד זמן רב אחרי גמר העונה היו המדרגות שחורות מה־אוכמניות, עד שגשמי הסתיו, ואח"כ השלג החרפי, ניקו אותן.

בצד צפון־מזרחי של השוק, קרוב לכביש, הוקמה אנדרטא של הגיבור הפולני ברטק גלובצקי, שלפי המסורת הפולנית הצטיין במלחמת רוסיה־פולין בזה „שסתם" את לוע התותח של האויב ב... כובעו. ואמנם מראה האנדרטא את הגיבור, שהיה איכר פשוט, בלבוש איכרי, כשהוא מחזיק ביד אחת את החרמש, ובשניה את הכובע, בו הוא „סתם" את לוע התותח. האנדרטא הוקמה במעמד חגיגי בשנת 1904 (תרס"ד). והיה זה אז מאורע גדול בעיירה, בו נתאספו רבבות איכרים מכל הסביבה, וגם הרבה אצילים ומנהיגים פולניים.

יהודי העיירה — ככל היהודים מלומדי הנסיון, מחגיגות ומאורעות לאומניים כאלה, בהם ישנה הזדמנות טובה להסתה אנטישמית בצד הנאומים הפטריוטים־הלאומניים — פחדו מאד שלא יהיו פרעות ופוגרום באותו „יום חג", כי התהלכה שמועה, שאיכרים רבים מתכוננים לבוא לחגיגה, עם מקלות וגרזינים ולעשות „שמח" ביהודי העיירה... הרבה יהודים עזבו למשך זמן החגיגות את העיר. ואלה שנשארו, חיו בפחד גדול. יהודי העיירה שזכרו עוד את המאורע הזה, סיפרו תמיד על ימי־האימים האלה שעברו עליהם אז. אלא ב"ה הכל עבר בשלום, ולא אירעו שום תקריות אנטישמיות.

***

עד למלחמת העולם הראשונה, עמד באמצע השוק בית מרובע גדול, שהיה נקרא „בית המועצה" („ראטהויז"), והיה שייך לגראף טרנובסקי. בבית הזה נמצאו החנויות הגדולות, והשיווק הסיטוני של המשקאות החריפים המפורסמים, מבית החרושת של הגראף, שהיה נקרא „פרופונציה". כמובן שגם החנויות וגם הפרופונציה, נמצאו בידיים יהודיות. (עיין בפרק ההתיישבות היהודית בעיר.)

במלחמת העולם הראשונה נפגע הבית מפגיעה ישירה של ירית תותח רוסי, והוא עלה בלהבות. אחרי המלחמה הוקמו, במקום בו עמד „הראטהויז", דוכנים, מהם התפרנסו כמה עשרות משפחות יהודיות של העיר.

עד מספר שנים לפני פרוץ המלחמה האחרונה, התקיים ה„יריד" — שהתכנס פעם בשבוע ביום ד' — בעיקר בשוק. לשם הביאו האיכרים והאיכריות את תוצרתם, והשוק המה ושקק מסוסים ועגלות עמוסים כל־טוב, מדוכנים ורוכלים ומ... שיכורים. הסוחרים היו, כמובן, רובם ככולם יהודים — מקומיים וגם מכל הסביבה, מהכפרים והעיירות הסמוכים, שבאו ליריד לקנות מהאיכרים: תבואה, ביצים, עופות, פירות וירקות וגם — בהמות עגלים וסוסים.

שנתיים־שלוש לפני פרוץ המלחמה, חוסלו כל הדוכנים בשוק, העיריה נטעה בו פרחים, והשוק הפסיק להיות המרכז המסחרי העיקרי והסואן ביותר בעיר, ונהפך לטיילת שקטה. (עיין עוד בפרק: היריד).

מאחורי השוק, בצד הצפוני־מערבי הקיצוני, עומדת הכנסיה הקטולית־הרומית, בנויה בסטיל גוטי, שהכיפה המוז־הבת שלה מתנשאת אל־על, ונראית בכל העיר, ועוד הרבה יותר רחוק מהעיר. סימטה קצרה הובילה מהשוק אל הכנסיה. על־יד הכנסיה נמצא... בית־הסוהר, שהחצר שלו גובלת ממש עם חצר־הכנסיה.

***

שלושה רחובות ראשיים מובילים אל השוק, והם מהווים גם את הכניסה לעיר משלושת הרוחות: מזרח, צפון ודרום. ואולם מצד מערב שוכנת העיירה על ה„ויסלה" (WISŁA) הנהר הגדול ביותר בפולין, שעד מלחמת העולם הראשונה היווה, בחלקו את הגבול בין גליציה לפולין הקונגרסאית, או כפי שזה היה אז: הגבול בין אוסטריה לרוסיה הצארית.

מצד מזרח — רחוב הרכבת („די באן גאס"), הנקרא גם רחוב „המוקז'ישובי" (די מאַקשישאווער גאס), דרכו באו

מכפרי הסביבה: מוקז׳ישוב, סטאליב, גרמבוב, ועוד, וגם מתחנת הרכבת הנמצאת בקצה הקיצוני המזרחי של הרחוב הגדול הזה, כבר מחוץ לעיר. מספר לא מבוטל של עגלונים, יהודים ולא יהודים, מצאו את פרנסתם מהסעת האורחים נוסעי הרכבת, בכרכרות לתחנת הרכבת וממנה ביום ובלילה — כל פעם שהגיעה הרכבת לעיר.

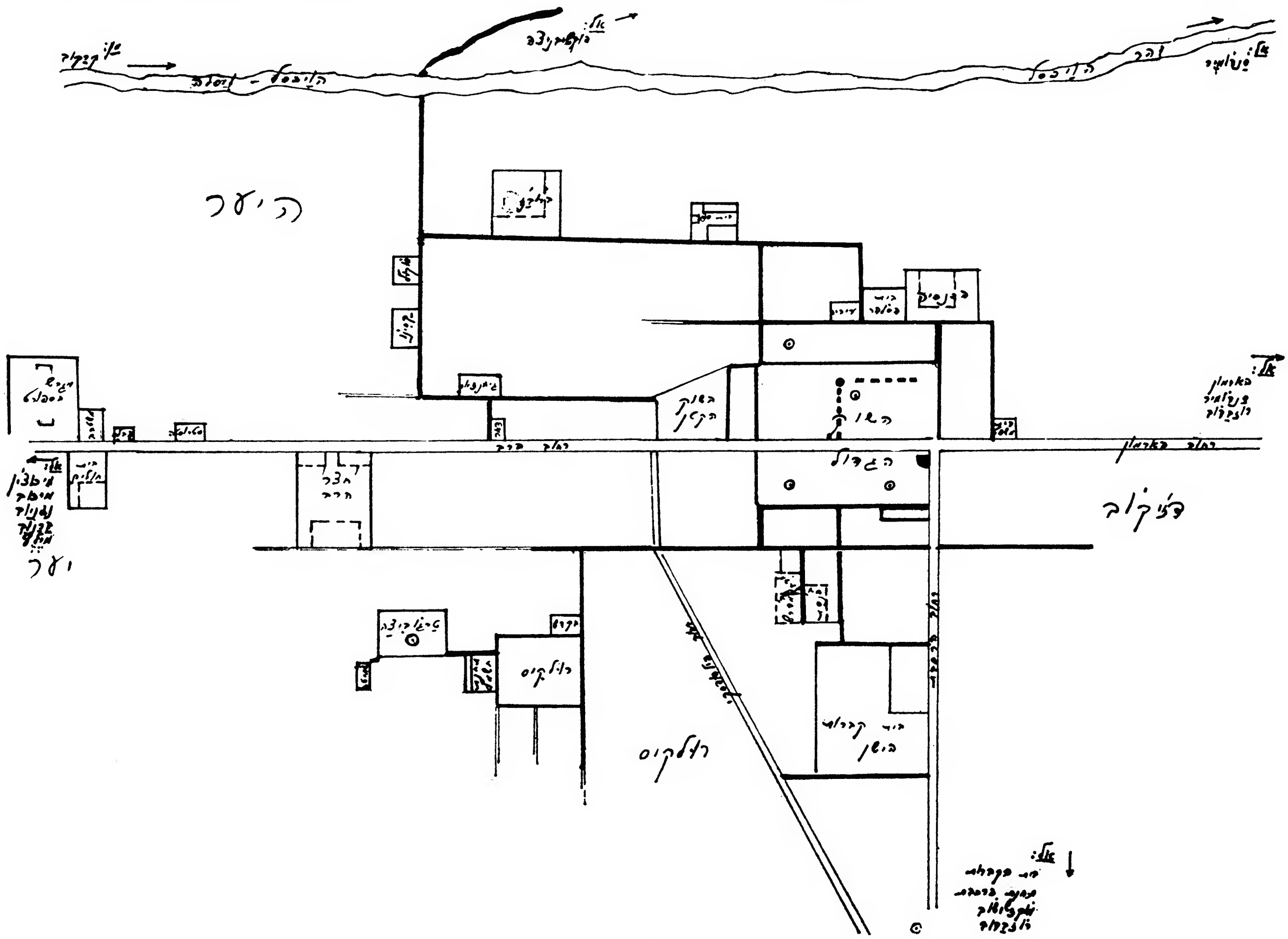
משם נמשך הכביש בכיוון רוזבדוב-לבוב.

הרחוב הזה שתחילתו בכניסה מצד מזרח של השוק, נמשך כמה קילומטרים, ונגמר, כאמור ע״י תחנת הרכבת מחוץ לעיר. אם אני אומר „מחוץ לעיר״, אין כוונתי לומר, שמבחינת השתייכות מוניציפלית, היה זה „חוץ לעיר״. להיפך: מבחינה מוניציפלית-חוקית, השתייכו אפילו הפרברים היותר רחוקים — לעיר. וזאת, מחמת החשש, שהיהודים לא יהוו ח״ו רוב בעיר, וישתלטו על העיריה... במלים „מחוץ לעיר״, כוונתי רק מבחינה „יהודית״, כלומר, לפי תפיסתם ומושגם של יהודי העיירה, נקראו בשם ה„עיר״, רק הרחובות בהם גרו היהודים. ברחוב שגרו בו גם פולנים, היתה נקראת „עיר״, רק עד המקום בו עמד הבית היהודי האחרון, משם ואילך היה נחשב כבר „חוץ לעיר...״

כן גם ברחוב המוקז׳ישובי, גרו היהודים עד מקום הצומת של שני הרחובות: פילסודסקי ומוקז׳ישובסקי, ע״י הככר של „הבאר הגדולה״, ומשם ועד תחנת הרכבת לא גרו יותר יהודים. רק משפחה אחת גרה ברחוב הזה, „מחוץ לעיר״, לא רחוק מבית הקברות היהודי, שנמצא ברחוב הזה ע״י הכביש. זו היתה משפחתו של ר׳ חיים בליצר הי״ד. שהיה נקרא „דער קליינער מילנער״. (ע״ש שהיה נמוך-קומה, והיתה לו פעם טחנת-רוח), היתה זו משפחה מאד מכובדת ויקרה. ר׳ חיים עשה צדקה וחסד, והיה נדיב לב. גם שכניהם הגויים אהבו וכיבדו את כל בני המשפחה. ואפילו הפורעים הבריונים הידועים בעיר, ה„קונפולים״, שהפילו את חתיתם על כל יהודי העיירה, והיו שכניהם של משפחת בליצר — לא נגעו בהם לרעה אף פעם. והיה זה ממש פלא בעיני כולם לראות, איך שכל בני המשפחה — הבנים והבנות — הלכו להם הביתה, אפילו בשעה מאוחרת בלילה, בלי שום פחד, בזמן שיהודי אחר לא היה מסתכן לעבור שם בלילה.

**
*

מצד צפון של השוק היתה הכניסה מהרחוב המרכזי, שנמשך מפרבר „דזיקוב״, בו עמד הארמון של הגראף (האציל) טרנובסקי מאות בשנים. הגראפים היו פעם המושלים והרודנים של העיירה והסביבה. (עיין בפרק „הקדושים״).

שרטוט רחובות העיר ע״י ש. שלר (לפי הזכרון)

מהרחוב הזה היתה הכניסה מהכפרים: וימיסלוב, זקשוב, ויילוביש, נדבז'ז'ה, ומשם צפונה נמשך הכביש לסנדומיר (צויזמיר), שנחשבה כבר לפולין הקונגרסאית. גם הרחוב הזה לא היה מאוכלס כולו ע״י היהודים. היהודים גרו רק בקטע הרחוב, מהסימטא שנמשכה מהיציאה מהשוק, עד לככר בו עמד בית המשפט. משם, ועד לארמון, גרו פולנים, רובם מהאצילים, הפקידות הגבוהה ועובדי הארמון של הגראף.

הרחוב השלישי הראשי — והעיקרי — היה מצד דרום. דרכו היתה הכניסה מהכפרים: מיכוצ'ין, כמיילוב, נגגיוב ועוד. ומשם הסתעפו הכבישים הראשיים דרומה, לשני כיוונים: אחד לערים: מיעליץ — טרנוב, והשני: קולביסוב — ריישא. מהצד הזה באו רוב האיכרים לעיירה לקניות.

אף שהשם הרשמי של הרחוב הזה היה: רחוב מיצקביץ, אבל ידוע היה בפי כל בשם „רחוב הרב״ („דעם רב'ס גאס״), משום שבית הרב וה„חצר הגדולה״ נמצאו ברחוב הזה, אפילו הגויים קראו אותו „ראבינאצקא״.

לא כרחובות הראשיים האחרים, היה הרחוב הזה מאוכלס כולו, או כמעט כולו, ע״י יהודים. והוא היה גם — אחרי השוק — הרחוב הסואן והשוקק חיים ביותר של העיירה, כי בו שוכנו המשרדים והמוסדות העיקריים של העיר, כגון: תחנת המשטרה, בית החולים הגדול, ה„סטאראסטא״ (מושל המחוז), משרדי מס־הכנסה, הדואר והבנקים. ברחוב הזה עמדו בתים יפים, רובם בתי־אבן, אבל גם בתי־עץ יפים. לפני כל בית היתה גינה מגודרת בגדר יפה. משני צדי הרחוב — מדרכה רחבה, שהובילה עד לחורשה היפה — התחנה האחרונה של המטיילים.

בכניסה לעיר מצד מיכוצ'ין היה מצד אחד ה„איצטדיון״ (מגרש הספורט הגדול), ומצד שני בית־החולים שנמצא בבנין הגדול בן שלוש קומות. בית־החולים שימש לכל הסביבה, והיה מפורסם בגלל הרופא־המנתח המהולל, ד״ר רושינובסקי, רווק זקן, מוזר בהתנהגותו: עצבני וכעסן, שחי בבדידות בלי חברה וחברים, רק „חבר״ אחד היה לו, אותו קירב, וממנו כמעט לא נפרד: היה זה הכלבלב הקטן, שאותו לקח עמו בכל מקום שהלך... אולם הרופא הזה היה מומחה גדול ומפורסם לנתוחי המעי העיוור, וממרחקים נשלחו חולים מסוכנים שנזקקו לנתוח כזה, לבית החולים בטרנובז'ג.

כאמור, נמצא ברחוב הזה גם „הסטאראסטא״ (מושל המחוז), ששכן בבית גדול בין שלוש קומות. ולשם באו נכבדי העיר, ביניהם יהודים, שתדלנים ו„עושי פוליטיקה״, מכל הסביבה.

הרחוב הזה נמשך עד השוק, חצה אותו והמשיך עד לארמון הגראף. אך לפני כניסתו לשוק, בערך כ־100—150 מטר, סטה לצד שמאל, התרחב מערבה, ונוצר כיכר חצי מרובע, שהיה נקרא „השוק הקטן״ (mały rynek) **כהמשך** לשוק היווה גם זה חלק מסחרי חשוב.

„רחוב הרב״ שימש גם כטיילת לכל תושבי העיר היהודיים, ובפרט לנוער. בימי הקיץ היה שוקק הרחוב מטיילים, בעיקר, כמובן, בערבים; ובשבתות וחגים — כמעט כל היום. גם הנוער הדתי — חברי התנועות הדתיות שיצאו בערבים לשאוף אויר צח, גם הם טיילו באותו רחוב. אולם „בצד השני״, באותו הצד שעמדו בתי הרב, והיה כאילו מיועד למטיילים הדתיים. ואם נראה היה בחור דתי מטייל במדרכה „מצד ההוא״, היה זה כבר סימן מובהק, שהבחור הזה „נחמץ״, ונפשו חשקה להחשב בין „המתקדמים״...״

הפרעה רציניות למטיילים היוותה החנות של בשר־ ומוצרי־חזיר של הגוי סביצקי, שעמדה בחזית בין החנויות היהודיות, והפיצה את ריח החזיר למרחקים. ונדמה היה, כאילו היא נמצאת כאן, רק כדי להתגרות ולהרגיז את המטיילים היהודיים... הרבה יהודים שלא יכלו לסבול את הריח הזה, עשו קפנדריה: ירדו מהמדרכה והלכו באמצע הכביש, עד יעבור הריח הרע.

מטרת כל המטיילים היתה, כאמור, החורשה הגדולה, שהתחילה אחרי מגרש הספורט, (ה„איצטדיון״), נמשכה קצת דרומה, אח״כ נסבה מערבה, והגיעה כמעט עד הנהר ויסלה. בחורשה זו מצאו המטיילים מקום לפוש, ולנוח על הדשא הסמיך בין עצי־האורן הגבוהים והריחניים. במיוחד מצאו כאן הילדים פורקן לדינמיות ולאנרגיה הילדותית, שיכלו לנצלן עד תומן: לשחק, להשתובב ולהשתולל, ככל שעלה על רוחם. זה היה המקום האידיאלי היחידי בשביל ילדי העיר היהודיים, כי „גני שעשועים״, או מקומות צבוריים אחרים לילדים — חוץ מהמגרש שע״י בית הכנסת, וחצר התלמוד תורה של הרב, שלא כל הילדים היו באים לשם — לא היו קיימים. בכל זאת קרה — וזה לעתים תכופות — שגם פה הופרעה שמחת הילדים ע״י „שקצים״־בריונים, שהתחשק להם להתגרות בילדים יהודיים, להפחידם (ולפעמים גם ע״י מהלומות) ולגרשם מהחורשה — יחד עם האמהות.

בשנתיים האחרונות, לפני פרוץ המלחמה, עם גבור האנטישמיות האגרסיבית בפולין, הגבירו הבריונים את השתוללותם, ונתרבו המקרים של התנפלויות והתנכלויות למטיילים היהודיים. הרבה מטיילים — ובמיוחד הנערות והצעירים הדתיים — נמנעו מלטייל בחורשה. גם האמהות עם ילדיהן חדלו לבקר את החורשה לעתים קרובות, והקולות העליזים של הילדים השובבניים כמעט ולא נשמעו יותר בחורשה.

***

מהרחובות המרכזיים האלה הסתעפו עוד מספר רחובות צדדיים, יותר קטנים, בהם עמדו כמעט רק בתי־עץ, אשר בתוכם גרו בני המעמד הבינוני והירוד. היו עוד כמה סימטאות צרות ומוזנחות עם בתים נמוכים ורעועים, ובהם, כמובן, גרו עניי העיר. (עיין בפרק ה„רולקיס״).

יעקב פליישר

מרכז העיר:

בית הכנסת, בית המדרש ובית הקברות הישן

בלבה של העיירה, קצת מרוחק מהשוק לצד מזרח, נמצא המרכז הרוחני, ומרכז העצבים של יהודי העיירה והם: בית המדרש, בית־הכנסת, בית־המרחץ ו...בית־הקברות הישן. כל אלה עמדו סמוך, זה ע״י זה, וכמעט שגבלו אחד עם השני.

נתחיל באחרון:

בית הקברות הישן

הוא השתרע על שטח מרובע גדול, כשמשלושת הצד־דים: מזרח, צפון ומערב, גבל עם רחובות צדדיים, ומצד הרביעי — הדרומי — גבל עם הככר שע״י בית־הכנסת, בו היה „שוק העצים". גדר אבנים לא גבוהה, שהקים העשיר ר׳ משה הויזר ז״ל, נראה רק משני הצדדים: מזרח ודרום, ואולם משני הצדדים האחרים — מערב וצפון — הקיפוהו בתי־עץ שחלונותיהם היו פתוחים לתוך בית הקברות.

בית הקברות הזה, שנקרא כאמור „בית הקברות הישן", כי מזה שנים רבות — לפי השערה: מאה וחמישים עד מאתיים שנה — לא קברו שם את המתים — נפתח כנראה זמן־מה אחרי יסוד הקהילה בדזיקוב. כי בספרי ההיסטוריה הפולניים אנו מוצאים שיהודי דזיקוב הובילו את מתיהם לברנוב, או לצוזמיר. אך בכ״ז היה בית־הקברות הישן העדות הבולטת ביותר, כי הקהילה היהודית בדזיקוב התקיימה זמן רב, לפני שהעיר קיבלה את ה„סטאטוס" (תקן) הרשמי של עיר, ואת השם: „טרנובז׳ג". בבית הקברות לא נמצאה — בזמננו — מצבה אחת שלימה, ואפילו מצבות האבן שנשארו עוד במספר קטן, היו כמעט כולן שבורות, וקשה היה לקרוא את הכתב שעליהן. מיותר לומר שמצבות העץ שנשארו עוד פה ושם, היו כולן רקובות, שכבו על הקברים מחמת יושנן, ואת הכתב שעליהן אי־אפשר היה יותר לקרוא. גם לא היה ניכר שום קבר, כי הכל היה מכוסה בדשא־בר וצמחו עליהם עצי־סרק גבוהים.

כדאי לציין שגם בית־הקברות „החדש" היה כבר מלא קברים, ובערב פרוץ המלחמה, קנתה הקהילה כברת־ארץ ע״י בית־הקברות, ועמדה להרחיב את בית־הקברות.

כאמור, היו חלונות הבתים שעמדו ע״י בית־הקברות, פתוחים לתוך בית הקברות. הילדים שלמדו בחדר אצל מלמד הדרדקי הטוב ביותר בעיר, ר׳ יהושע מאיר קליין, (מי מילדי דזיקוב לא למד אצלו?) שחלון אחד של החדר היה פתוח לבית הקברות, בילו את רוב היום — כמובן בעיקר בקיץ — בבית־הקברות. שם היה המקום האידיאלי למשחקים, כי בטוחים היו שפה אף אחד לא יפריע... מיד אחר גמר השיעור קפצו התלמידים דרך החלון לבית הקברות, ושיחקו שם שעות רבות עד... ששמעו את הקריאה של הרב־להיכנס שוב ללמוד.

בתשעה־באב, יום האבל הלאומי וחורבן בית המקדש, שהמנהג היה לבקר בו בבית־הקברות, היינו רגילים — בזמן שלמדנו כבר בבית־המדרש — להיכנס לבית־הקברות הישן דרך השער (כי רק באותו יום היה השער פתוח), ולחפש מצבות ישנות, כל אחד התאמץ למצוא מצבה עם תאריך יותר מוקדם. כל שנה התעכבנו על יד קבר גדול, שהיה כעין גבעה קטנה, שעליו הצביעו, כעל קיברם של עשרת הקדושים של העיר דזיקוב, שנשרפו חיים בפקודת ה„גראפינה", בעקבות „עלילת־דם" זדונית. (עיין בפרק „הקדושים").

בית הכנסת

כפי שכבר הזכרתי, לא התנהל בטרנובז׳ג „פנקס הק־הילה", בו רשומים בדרך כלל התאריכים של מאורעות חשובים שקרו בעיירה במשך דורות. בהעדר פנקס כזה, אין לנו מקורות יהודיים מהימנים על הרבה מאורעות שאמנם התרחשו בעיר. גם תאריכים חשובים, כהקמת בית־הכנסת ובית־המדרש, לא ידועים לנו ממקור יהודי. ראשי ואבות העיר לא הנציחו לדורות הבאים, תאריך חשוב כזה על גבי לוח בבית הכנסת, או על קיר בית־הכנסת כפי שאפשר היה למצוא בהרבה מקומות, גם בקהילות שלא ניהלו פנקסים. אנחנו מוכרחים איפוא להסתמך גם בזה על מקורות פולניים, שלא תמיד מסרו באובייקטיביות את המאורעות, ואפילו את התאריכים. אולם נראה שהתאריך שאנו מוצאים במקור הפולני על הקמת בית־הכנסת בדזיקוב, הוא נכון, כי הוא נמסר דרך אגב, ע״י ציון עובדה מפליאה ומוזרה הקשורה בהקמת בית־הכנסת היהודי ושנרשמה במיסמך רשמי של... הכנסיה הקאתולית, המספר: שיהודי דזיקוב בגישתם לבנות בית כנסת בעירם, היו זקוקים להלוואה, וקיבלו אותה מ... הכמורה הקאטולית במקום.

אמרתי: „עובדה מפליאה ומוזרה" — מפליאה, כי באותו מסמך עצמו יודע אותו המקור, או ההיסטוריון סלאמקא, לספר „ולהוכיח" בעובדות ומספרים, על „ההתעשרות העצומה" של יהודי דזיקוב באותה תקופה, ע״י „השתלטותם על כל המסחר בעיר ובסביבה, עד כדי רכישתם את האדמות והחוות של בעלי הקרקע הפולנים (szlachta) בכפרים, ושל האיכרים בעלי חלקות אדמה גדולות". קשה אם כן להבין: למה „העשירים" האלה נזקקו מיד בהתחלת בניית בית־הכנסת — להלוואה?

„ומוזרה" — כי עובדה היסטורית היא, שאכן נזקקו יהודי דזיקוב להלוואה, ואמנם קיבלו אותה — איך שלא נראה הדבר מוזר ובלתי מובן — דוקא מהכנסיה הקאטולית. אך מהעובדה הזו, אפשר להסיק מסקנה הגיונית: היא מראה בעליל ומעידה על היחסים הטובים ההדוקים, ששררו אז בין יהודי העיירה לבין שכניהם הפולנים מכל השכבות, לרבות הכמורה.

וכך מוסר ההיסטוריון הפולני המסתמך על המסמכים שבגינזך הקטולי־רומי המחוזי בעיר פשמישל:

„בארכיון הנוצרי־רומי המחוזי בפשמישל, וכן בארכיון של הגראף טרנובסקי, נמצאים מסמכים (המעידים) על קבלת הלוואה מהכמרים של (פרבר) מייכוצ׳ין, ע״י הקהילה היהודית בטרנובז׳ג, בשביל בניית בית־כנסת, כדלקמן:

1) „הכומר אנטוני דמבסקי, כומר־הכפר (pleban) מייכוצ׳ין, הילווה בשנת 1718 (תע״ח) (סך) 1,000 פלורן פולניים (מטבע פולני — י.פ.) לקהילה היהודית לבניית בית־כנסת, בהסכמתו ובערבותו של בעל הנכסים או החוות „הראביא״ (תואר האציל — י.פ.) (dóbr) טרנובסקי, כאחראים בשם הקהילה חתמו האדונים:

„לייב ארונוביץ, לעוועק (לייב — י.פ.) אברמוביץ, מאשעק (משה) ברקוביץ ויוסף זינדרוביץ״.

2) „בתאריך 19.11.1741 הילווה הכומר סטניסלב ליפסקי, אלפיים זלוטי פולניים, בהסכמת ובערבות יוזעף אמור (amor), „הראביא״ טרנובסקי, בשביל בית־כנסת לעיר טרנובז׳ג. כאחראים חתמו גבאי (Seniors) בית־הכנסת הדזיקובאי: פנחס לבקוביץ וןולף לבקוביץ״.

כמובן שהקהילה היהודית שילמה רבית על הסכומים האלה. וגם על זה מוסר אותו מקור פולני:

3) „הרבית מהסכום הכולל 3,000 זל. פול. שנכלל ברכוש בית־הכנסת של דזיקוב, (בסך) מכל מאה — 5 זל. פול. — קיבלו — מבית הכנסת הנ״ל — הכמרים של הכפר מייכוצ׳ין, כפי שמעידות הקבלות (שנתקבלו) מהכומר יאן נפומיצה גרבובסקי, מתאריך 30 בקבייצ׳ין (אפריל) שנת 1784, שעד סוף שנת 1783 סודר הכל לגמרי״. (ז.א. שולמה כל הרבית — י.פ.).

הלאה אנו קוראים:

4) „החוב הזה הועבר אח״כ לאוצר מדינת אוסטריה, ש־המציא לכנסיה המייכוצ׳ינית ניירות ערך מהבנק הוינאי, אחרי החלפת (הזלוטי הפולני), על סכום של 750 זלוטי רנסקי („רייניש״, מטבע אוסטרי), עם רבית של 3% לשנה, כפי שמעידים על זה ניירות־ערך שהוציא (האוצר) בשנת 1786. מאז שילמה הקהילה הטרנובז׳גאית את החוב ביחד עם הרבית לבנק הוינאי״.

ומסיים אותו המקור:

„כך איפוא, בניית בית־הכנסת שהתחילה בשנת 1718, כנראה רק אחרי קבלת ההלוואה השניה — לא מכסף פרטי של כמרים יחידים, אלא משל הכנסיה עצמה, שהלוותה בהסכמת הבישוף של קרקוב — נגמרה בנייתו בשנת 1741״, (תק״א).

בנייתו של בית הכנסת לפי מקור זה, נמשכה איפוא עשרים ושלוש שנים. זמן די ממושך אפילו לפי המושגים של הימים ההם. כנראה היו עוד גורמים מפריעים אחרים, שעכבו את רציפות בניית בית הכנסת — חוץ מהגורם של חוסר כספים. אך את זה כמובן לא מוסר המקור הפולני.

אולם גם בשנת 1741 עוד לא נגמרה בניית בית־הכנסת, מכל וכל. רק הבנין כפי שהיה נראה בצורתו החיצונית היפה, היה גמור. אך העבודות הפנימיות: ציור, קישוט וריהוט נמשכו עוד שנים רבות — במשך שני דורות, ורק קרוב למלחמת העולם הראשונה, אפשר היה לברך על המוגמר:

בית־הכנסת הגדול עמד על תילו בכל הידורו החיצוני, והצטיין עוד יותר ביופיו הפנימי. היה נחשב לאחד מבתי־כנסת היפים בגליציה המערבית.

היה זה כאמור בנין גבוה עם חלונות מאורכים, מעוגלים

בית הכנסת בחורבנו —משמש כמחסן תבואה.
בתמונה: בכותל המזרח נפרצה דלת לכניסת העגלות...
התמונה משנת 1964.

למעלה, ועד לפני מספר שנים לפני פרוץ המלחמה, היה הוא הבנין הגבוה ביותר בעיירה (חוץ מהכנסיה להבדיל, שהיתה יותר גבוהה).

הכניסה לבית הכנסת, היתה מצד צפון, להול גדול; ומשם מצד מזרח, היתה הכניסה לבית־הכנסת, ומצד צפון — הכניסה ל„חדר הקהילה״ (קהל שטיבעל״). היה זה חדר לא גדול, שאמנם נקרא „חדר הקהילה״, אבל שם לא נמצא משרד הקהילה היהודית. החדר הזה שימש לתפילות בחורף, כשבבית הכנסת קשה היה להתפלל מחמת הקור, התקיימו איפוא התפילות, בחול וגם בשבת, „בחדר הקהל״. כמו כן למדו בו ילדי התלמוד תורה הרבה שנים.

פנים בית הכנסת היה מאד יפה, הציורים מכל הצבעים ומכל הגוונים, שעיטרו וכיסו את כל הקירות והתקרה, היו עשויים מעשי ידי אמן. כל ההיסטוריה היהודית, החל מאברהם אבינו ועקידת יצחק, ירידת יעקב עם השבטים למצרים, עבודות „פיתום ורעמסס״, הסנה הבוער, יציאת מצרים וקריעת ים־סוף, ומתן תורה, ועד לכניסת ישראל לארץ ישראל, הקמת בית המקדש ו...חורבן בית המקדש, עם הכינורות התלוים על ערבים על נהרות בבל... הכל

בציור מוחשי, כמו חי, בתוך קשת הגוונים. במיוחד הצטיינה התקרה ביפייה. המרשים ביותר היה הציור של ה„לויתן", באמצע התקרה, כשהוא אוחז את זנבו בפיו. הילדים הסתכלו בו בחרדה, שלא יוציא ח"ו את הזנב מהפה, כי אז ח"ו יבוא קץ לעולם... לעומתו עמד „שור הבר" הענקי, מוכן להתמודדות ולהלחם בלויתן, כנאמר בפיוט „אקדמות": „וחד בחד כי סביך, ועביד קרבותא".

בית הכנסת
מצד הכניסה ומצד מזרח

כמובן שגם קטעי תפילה ופרקי תהלים היו כתובים על הקירות, כגון: ויהי בנסוע, בריך שמיה, כגוונא, לדוד ד' אורי וישעי, ועוד ועוד.

באמצע הקיר המזרחי היה ארון הקודש, שהיה גם מעשי ידי אמן, ומספר מדרגות הוליכו אל ארון הקודש, עליהן עמדו הכהנים בימי חג לדוכן. מימין לארון היה ה„עמוד".

על הבימה שהיתה באמצע בית הכנסת, עמד השמש במשך כל התפילה. תפילת קבלת שבת נאמרה על הבימה, אולם מעריב התפללו כבר ע"י העמוד.

על אף היופי וההדר בהם הצטיין בית־הכנסת, לא היו בו במשך כל השנה הרבה מתפללים, כמו בבית־המדרש. רוב מתפללי בית־הכנסת היו בעלי בתים מהמעמד הבינוני ורובם בעלי מלאכות. רק בחגים, ובמיוחד בימים הנוראים, היה בית־הכנסת מלא מתפללים, כי אז באו גם אנשי האינט־ליגנציה, ואפילו המתבוללים, להתפלל בבית הכנסת.

בבית־הכנסת התקיימו התפילות החגיגיות הרשמיות בחגים הלאומיים הפולניים: ב־11 לנובמבר, חג הקמת המדינה הפולנית אחרי מלחמת העולם הראשונה, וה־3 למאי, חג „הקונסטיטוציה" (החוקה). בתפילות האלו השתתפו בדרך כלל ב"כ השלטונות: „הסטאראסטא" (קצין המחוז), קצין המשטרה, ראש העיריה, שופטים ועוד. רב העיר האחרון, ר' מנדלי הי"ד, שהיה יפה תואר ואישיות רפרזנטטיבית נפלאה, נאם בענינא דיומא בשפה הפולנית. הגם שלא ידע לדבר פולנית בשטף, נשא את נאומו, שלמד בע"פ די יפה, לשביעות רצונם של כל האורחים רמי המעלה, שכולם לחצו את ידו וברכוהו. אחרי נאומו של הרב השמיע החזן עם המקהלה, את התפילה „הנותן תשועה למלכים", וסיים בהימנון הפולני. החזן, שלא ידע אף מלה פולנית, לא אמר את המלים של ההימנון, הוא רק שר, או יותר נכון: נהם את המנגינה, והמקהלה השלימה את המלים — וזה יצא טוב.

בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשה־מפלגות התחילו להתארגן ולפעול ברחוב היהודי, התחיל גם המאבק הפוליטי העקשני בין המפלגות, על ייצוגן במוס־דות המחוקקים של המדינה: הסיים והסנאט, וגם במועצות העיריות, אך המלחמה הכבדה ביותר, היתה נטושה על השלטון בקהילות — זהו השלטון הפנימי האוטונומי שהיה ליהודי פולין. המלחמה הזאת התנהלה לפני הבחירות, אם זה ל„סיים", או לעיריות, ובמיוחד לקהילות. נערכו אסיפות פומביות בכל עיר ועיירה, והגיעו אישים חשובים ונואמים נודעים מבחוץ, לנהל את התעמולה. והאם יש מקום יותר מתאים לעריכת אסיפה גדולה מאשר בית־הכנסת? ואכן בתקופה הזאת, נערכו לפני הבחירות, אסיפות בחירות רבות בבית־הכנסת. אבל מכיוון שאסיפות בחירות לא עוברות בדרך כלל בשקט, ומה גם בימים ההם, שעוד נדמה היה ליהודים שהם נלחמים על דבר שיש בו קיום ועל... „שלטון" מדומה, היו האסיפות האלה נגמרות בשערוריות, במריבות קולניות, ואף לידי תגרות הגיעו, וקדושת המקום חוללה ע"ז. אז כולם באו לידי הכרה שאין בית־הכנסת מקום ההולם למריבות מפלגתיות, והוחלט שאין להרשות לאף מפלגה לערוך אסיפת בחירות בבית־הכנסת. ואכן בשנים האחרונות לא נערכו יותר אסיפות־בחירות בבית־הכנסת, וקדושת בית־הכנסת נשמרה ע"י כולם.

***

בית הכנסת לא נהרס ע"י הנאצים, גם אחרי שגורשו היהודים מטרנובז'ג. הוא שימש להם כמחסן.

גם אחרי המלחמה תחת שלטון הפולני החדש (הקומו־ניסטי), שימש בית הכנסת כמחסן תבואה. רק לפני מספר שנים החליטו אבות העיר טרנובז'ג להפוך את בית־הכנסת לספריה מחוזית גדולה, כפי שאנו קוראים בהודעה המצולמת שהתפרסמה בעתון פולני:

Remont tarnobrzeskiej synagogi

Od paru lat postulujemy bardziej właściwe wykorzystanie pomieszczeń byłej synagogi w Tarnobrzegu (obecnie mieści się w niej magazyn zboża GS). Ostatnio Prezydium PRN w Tarnobrzegu podjęło nareszcie decyzję, przewidując remont kapitalny budynku i przystosowanie go do potrzeb Miejskiej i Powiatowej Biblioteki Publicznej. Przewidywany koszt przebudowy wyniesie około 2,5 mln złotych. W nowej bibliotece znajdzie pomieszczenie obszerny księgozbiór, magazyny, 2 czytelnie, sala odczytowa oraz pokoje administracyjne.

W przyszłym roku opracowana zostanie dokumentacja (zlecono ją „Miastoprojektowi" Rzeszów), a już w 1967 r. biblioteka przeniesie się do nowych pomieszczeń.

שיפוץ בית הכנסת בטרנובז׳ג

זה מספר שנים אנו מתלבטים כיצד לנצל ניצול מתאים ביותר את אולמות בית הכנסת לשעבר שבטרנובז׳ג (כעת נמצא בו מחסן תבואה). באחרונה החליטה נשיאות המועצה המחוזית בטרנובז׳ג על שיפוץ יסודי של הבנין והתאמתו לצרכי ספריה עירונית ומחוזית. ההוצאות המשוערות של השינויים יעלו לכדי 2,5 מיליון זלוטי. בספריה החדשה יימצאו: אוסף ספרים גדול, מחסנים, 2 אולמות קריאה, אולם הרצאות וכן חדרי משרדים.

בשנה הבאה תעובד דוקומנטציה (קטלוג) ע״י מחלקת התכנון של ספריות בז׳שוב, וכבר בשנת 1967 תועבר הספריה למשכנה החדש.

(תירגום חפשי מפולנית)

בית־המדרש

מרכז העצבים, ואפשר לומר, שגם „מרכז השלטון" של יהודי העיירה, היה בלי ספק בית המדרש. בבית המדרש התרכזו כל בני העיירה, ותמיד היו שם אנשים, כל היום, ועד שעה מאוחרת בלילה. כי אחרי הבית והדירה הפרטית, היה בית המדרש „הדירה הקבועה" השניה של רוב תושבי העיירה. בימות החול התפללו מנינים בלי הפסק, מעלות השחר עד שעה מאוחרת של לפני הצהריים. בתפילת מנחה־ומעריב, בכל ימות השבוע ובשבתות, היה בית המדרש מלא מפה אל־פה, כי כל שכבות העיר התפללו בבית המדרש: חסידים, אנשי צבור, סוחרים, בעלי מלאכה, ואפילו עניי העיר שישבו, כנהוג, סביב השולחן הגדול שעמד בכניסה, ברוחב, ע״י שני התנורים הגדולים, שחיממו את בית המדרש בחורף.

מתי נבנה בית־המדרש הגדול הזה? — אין אנו יודעים, כי גם לגבי בית המדרש — הגם שנבנה הרבה יותר מאוחר מבית־הכנסת — אין לנו שום נתונים היסטוריים רשמיים. ואם בנוגע לבית־הכנסת יש לנו מקור פולני שאנו מסתמכים עליו, (עיין לעיל פרק: בית הכנסת), הרי לגבי בית המדרש אין לנו שום מקור, שיצביע באיזו שנה הוקם ונבנה. אנחנו רק יכולים לשער — לפי מאורע אחר שקרה בעיר — את זמן הקמתו, פחות או יותר.

מה שידוע הוא, שבית־המדרש הזה, שהכרנו אותו, ושהיה חלק כמעט אורגני ונפשי של כל תושב העיר, לא היה הראשון בעיר, ולא עמד הרבה שנים, הגם שזקני העיר, שמלפני ארבעים־וחמשים שנה, לא זכרו את הקמתו. לפניו עמד בית מדרש של מבנה עץ, שבעלייתו היה חדר אחד, בו גר רב העיר. לפי המסופר, גם ר׳ אליעזרל כשנתקבל לרב העיר, היה עוד גר שם. בית־המדרש הזה נשרף כליל באחת מה־שריפות הגדולות שפקדו את העיר בשנות קיומה הראשונות, ובמקומו הקימו את בית המדרש היפה והגדול.

**
*

בבית המדרש מצא כל אחד את החוג שלו, את הסביבה שלו, ואפשר היה לדבר על כל נושא בו התעניין. כל מאורע, כקטן כגדול, שהתרחש בעיר, במדינה ובעולם כולו, מצא את ההד ואת התגובה בבית המדרש. החל מהפוליטיקה המקומית של ענייני קהילה, גבאים, שוחטים ומלמדים וענייני מסחר ומלאכה (וגם עניינים משפחתיים ואישיים: בעל ואשה, חתן וכלה, נשואים וגירושין, אבות ובנים, וסתם לחישות, רינונים ורכילות), דרך הפוליטיקה הכלל־יהודית — וכלה בעניינים העומדים ברומו של עולם: במדיניות הארצית והבינלאומית — הכל „נחתך" ונדון בבית המדרש. כל זה עבר תחת שבט הביקורת של ה„מומחים" לכל דבר... כאן בבית המדרש „הרכיבו" ממשלות „והעבירו" ממשלות של כל מדינות העולם; כאן „הכריזו" מלחמה „וכרתו" בריתות „ועיבדו" חוזה־שלום, „הזדהו" עם מדינה פלונית והתנגדו בחריפות למדינה אלמונית; נתנו „עצות" לכל העולם איך לנהל את הפוליטיקה ואת הכלכלה — כל זה כמובן תוך ויכוחים חריפים וקולניים בכל נושא ובכל עניין, ובהתלהבות עצומה שלא פעם נגמרה בריב אישי... כמובן שכל הנוש־אים „נדונו" בבת־אחת. בעוד שבפינה זו היו מתווכחים על ענייני קהילה ורבנות וכו׳, הרי בפינה שניה „דנו" על „שלום העולם", וממש על־ידם התלקח ויכוח מר על התנהגותו של עסקן פלוני ואלמוני... והיה קורה, ש„מומחה" אחד השתתף בשניים ושלושה ויכוחים בבת־אחת, ויכול היה לחוות את דעתו בכל נושא הנידון, הוא צריך היה רק להסיב את פניו מחבורה זו לחברתה...

תכונה מיוחדת היתה מורגשת בבית המדרש לפני בחירות: לקהילה או לעיריה, ובחירות ל„סיים", (בית המחוקקים הפולני). שבועות רבים לפני מועד הבחירות, התחילו המפ־לגות בפעולתן. ולמרות שדזיקוב היתה נחשבת — בהשוואה לערים ועיירות אחרות בגליציה ובפולין — כעיירה שקטה ומתונה, שלא היו בה מחלוקות כ״כ חריפות על ענייני רבנים שוחטים וכו׳, שהביאו לשנאת חנם תהומית, והגיעו לתגרת ידיים, ונגמרו לא פעם בהתערבות השלטונות, במעצרים ובמשפטים בפני הערכאות של הגויים — בכ״ז ככל שהתקרבו ימי הבחירות, גדלה המתיחות. הויכוחים בבית המדרש נעשו יותר חריפים, יותר קולניים ועקשניים, והביאו לידי מריבות גלויות. במיוחד התרתחה האוירה כשהגיע מרצה מפלגתי מבחוץ, ועמד לנאום בבית המדרש. היריבים, כמובן, ניסו להפריע, קמו מהומה ורעש, והמרצה לא יכול היה להמשיך... קרה שנאום כזה נגמר ב...פיזור הנאספים ע״י המשטרה, כשהויכוחים בין היריבים נמשכים בלהט — עוד זמן רב בחוץ.

לימוד התורה בבית המדרש

ברם טעות היא לחשוב שבית המדרש שימש רק זירה למחלוקות, ובית־ועד לפוליטיקה ופוליטיקאים — חס וחלילה! אלא, מאחר שבית המדרש היה מקום המיפגש לכל, טבעי הוא, ששימש גם כמקום אידיאלי לאנשי הפוליטיקה, ולכל הנובע מזה. אך בעיקר היה בית־המדרש ממלא את תפקידו הרם, לו היה נועד להיות מלכתחילה: בית מקדש־מעט, כלומר, מקום תפילה, רינה ולימוד, מקום בו שופך היהודי, המושפל והנרדף, את לבו לפני אביו שבשמים: בו הוא מביע את כיסופי הגאולה היהודית והאנושית; בו הוא מוצא מרגוע מטרדותיו, ונוחם לצרותיו ודאגותיו היומיומיות, האישיות והלאומיות; בו הוא משליך מעליו את הגלות המנוונת, על כל תופעות־הלווי השליליות; מתעלה ונעשה בן־חורין ועצמאי. כאן, בבית המדרש הרגיש היהודי את עליונותו המוסרית והרוחנית על שליטיו, רודניו ומעניו, שבחוץ, בעל־כורחו הוא נכנע בפני כוחם הפיסי, הגס והאכזרי. כאן, בין דפי הגמרא המוצהבים, ובספרי הקודש העתיקים, הוא מצא את האידיאלים הכלל־אנושיים המרוממים, את הרעיונות והערכים היהודיים הנצחיים והנעלים, שמהם הוא שאף עידוד וחיזוק במצבו הירוד, וגם תקוה לעתידו ועתיד עמו, יותר טוב ומזהיר. כאן הוא הבין והרגיש, באופן מוחשי, את משמעותו האמיתית של ה„אתה בחרתנו..."

ולכן אפשר היה לשמוע את קול התורה בוקע ועולה מבית המדרש ביום ובלילה, מפי זקנים וצעירים גם יחד. על־יד השולחנות הארוכים משלושת הצדדים: מזרח, דרום וצפון, ישבו ולמדו תורה, קבוצות ויחידים, בעלי בתים ובחורים חושבי בית־המדרש. אך במיוחד צילצל נגון הגמרא העתיק והמושך שנשמע מפיהם של תלמידי ה„חדר" בני הכתה הגבוהה, ש„חזרו" בבית המדרש על הגמרא שלמדו בחדר. הם, התלמידים, הצעירים, היו כמעט הראשונים שהשכימו לבוא בבוקר לביהמ"ד וקולותיהם הדקיקים והמצל־צלים, כשכל אחד התאמץ להגביה את קולו על של חברו, גברו — וכמעט השתיקו את קול התורה של הלומדים המבוגרים.

לימוד התורה בביהמ"ד היה במיוחד תוסס וער בחורף. בלילות החורף הארוכים, ובבוקר השכם, בעת שבחוץ שרר עוד חושך וקור, המתגבר לפני עלות השחר, — היה ביהמ"ד מוצף אור גדול, חום נעים שבקע משני התנורים הגדולים. התפשט בחלל בית־המדרש וחדר לכל האיברים, ואז היה מורגש תענוג רוחני גדול בעת הלימוד. בחורף התקיימו הרבה שעורי תורה שונים בצוותא, וגם בעלי בתים בודדים קבעו לעצמם שעורים, אם זה „דף היומי", שיעור בעיון, או משניות וכדומה.

כמה בעלי בתים היו להם מקומות קבועים, שם ישבו ולמדו את שעוריהם באופן קבוע, ושום איש לא העיז „להשיג גבולם". נזכיר אחדים מהם: בראש וראשונה יש להזכיר את ר' יהושע'לע, ר' **ישראל מאיר'ס** ז"ל.

הוא ישב בצד דרום, על־יד השולחן שעמד קרוב לדלת הכניסה, כמעט תמיד עם קבוצת תלמידים — צעירים, אלה שיצאו את ה„חדר" ונכנסו ללמוד בביהמ"ד. את „תקופת ההרצה" שלהם (כלומר, עד שנעשו „עצמאיים" ויכלו ללמוד לבד, בלי כל עזרה) עברו אצל ר' יהוש'לע, ר' ישראל מאיר'ס. הוא היה תלמיד חכם גדול, איש יקר־רוח ובעל מידות טובות, למד תורה יומם ולילה, והרביץ תורה ברבים לשם מצוה, שלא על־מנת לקבל פרס. חנות הגלנטריה היפה התנהלה ע"י בני המשפחה, והוא עסק בתפילה ובתורה לשמה כל הימים. היה חתנו של הדיין ר' ישראל מאיר קירשנבוים ז"ל.

משגמר את השיעור עם הצעירים, הלך לשלחן הראשון ללמד את „הדף היומי" עם בעלי בתים ובעלי עסק, שהגיעו לשיעור אחרי שסגרו את חנויותיהם.

להלן כמה מבעלי הבתים שאני זוכר, שנמנו על לומדי „הדף היומי" הקבועים: ר' פיניע קירשנבוים, ר' מנדל גרטנר, ר' משה'לה אראטון, ר' מאיר פורשטנצל ועוד. זכר כולם לברכה.

במקביל, ע"י השולחן מצד צפון, התקיים השיעור במש־ניות, שנלמד ערב־ערב אחרי תפילת מעריב. משני צדי השולחן הארוך ישבו צפופים עשרות אנשים, כמעט מכל השכבות, והקשיבו ללימוד זה; כי מלבד האבלים, אומרי „קדיש", שהשתתפו בשיעור לימוד משניות, כדי לומר „קדיש דרבנן" אחרי לימוד פרק משניות. השתתפו בשיעור זה גם הרבה „סתם יהודים" לומדי משניות, שקראו לעצמם „חברת משניות".

להצלחת השיעור הזה תרם הרבה מי שהיה שנים רבות מגיד השיעור, הלא הוא: ר' אליעזר מרדכי יונה'ס (טננבוים). לימודו היה בנחת, והיטיב להסביר את העניינים בהדגמות שונות, בעיקר ע"י סיפור מעשיה, שגררה אחריה מעשיה שניה, ואפילו יותר... כל זה תוך הכנת חצי סיגריה, (הוא עישן רק חצי סיגריה בפעם אחת) גלגולה בקפדנות, והתאמתה לתוך ה„ציגאר שפיצל", שהיה מקנה־סוף. בין שאיבת העשן לתוך הריאות, ועד להוצאתו, עשה הפסקה קטנה, ומיד המשיך בסיפור המעשיה עד שגמר את הסיגריה, עד תום.

ר' אליעזר היה אמן מופלא בסיפורי מעשיות, ומשך המונים לשיעור המשניות. אמרו, שהרבה באו יותר לשמוע את המעשיות המעניינות שסיפר בכשרון רב, מאשר ללמוד את המשניות. גם בשעות פנאי, ביחוד בימות הקיץ לפנות ערב, לפני תפילת מנחה, כשהאנשים הסתובבו בחוץ, או ישבו על הספסל הארוך לפני בית־המדרש, התיישב ר' אליעזר והתחיל בסיפור מעשיה. מיד התאספו סביבו אנשים שעמדו פעורי־פה ושמעו בצמא את דבריו. והיות שברוב הפעמים לא הספיק לגמור את המעשיה, עד לתפילה, כי הוא, כאמור, שילב מעשיה שניה ושלישית לתוך הראשונה — היה ממשיך את הסיפור אחרי תפילת מעריב, עד שעה מאוחרת בלילה. וקרה גם, שאפילו אז לא סיים את המעשיה, והפסיק דווקא בנקודה הדרמטית ביותר, אז נאלצו השומעים לחכות בלית־ברירה, מתוך מתיחות ואי־סבלנות, עד למחרת בערב, שהתחיל כדרכו את המשך המעשיה בשקט ובקול נמוך בשאלה: „נו, ווי זענען מיר שטיין געבליבען נעכטן?" (איפה הפסקנו אתמול?).

בשנים האחרונות לפני המלחמה הפסיק ר' אליעזר טננבוים, משום מה, ללמד את שיעורי המשניות, ומאז לא היה מגיד שיעור קבוע למשניות. השיעור נלמד ע"י טובי חובשי בית־המדרש, שהתחלפו, ומדי פעם למד בחור אחר. בעיקרו למדו: הבחור הת"ח ויר"ש גדול, ליפא פרייזר הי"ד, שהיה נחשב לבחור הטוב ביותר בביהמ"ד. (עיין בפרק: ליפא פרייזר); גם הבחור קלמן הויזר הי"ד, שהיה מטובי ומחשובי בחורי ביהמ"ד, לימד זמן ממושך משניות.

חוץ מהשיעורים הנ"ל שנלמדו בצוותא, למדו בדרך כלל שניים־שלושה בחורים את שעוריהם ביחד, והיה נהוג שבחור מבוגר יותר למד עם שניים, או יותר, בחורים־צעירים־מתחילים, שרק עתה נכנסו לביהמ"ד ללמוד ולהיות מחובשי ביהמ"ד — עד שנעשו „עצמאיים".

ר' אלימלך נוסבוים

בשולחן שע"י כותל המזרח ישב באופן קבוע ולמד את שיעוריו השונים ר' אלימלך נוסבוים הי"ד. הוא היה תלמיד חכם גדול, מלומד וחוקר, פיקח ועדין נפש, שיראתו קודמה לחכמתו. גם ר' אלימלך לא למד ביחידות, הוא בחר לו שניים־שלושה תלמידים צעירים מהמצויינים, ולמד איתם — ביחד עם בנו היחידי (פנחס, הנמצא בארץ) — שיעור בעיון. לר' אלימלך היתה שיטה משלו בלימוד; הוא אהב ללמוד עם תלמידיו „סוגיות ש"ס" עם כל המפרשים, כגון: הסוגיה של „ברירה", המפוזרת בהרבה מסכתות בש"ס, וכן סוגיות אחרות: „ יאוש שלא מדעת", „תקפו כהן", סוגיה „דר' חנינא סגן הכהנים", ועוד. את הסוגיות למד באופן יסודי, ובכל המקומות שמובאים בש"ס, כמובן, עם כל המפרשים הראשונים והאחרונים. כך, שהתלמיד רכש לו ידיעה רחבה ויסודית בכמה עניינים חשובים, המסתעפים מכל סוגיה.

ר' אלימלך היה בקי גם בספרי חקירה ופילוסופיה, ובהוויות העולם. נוסף על זה היה נעים הליכות, ומעורב בין הבריות, והיה חובב ציון גדול ונוטה למזרחי. הוא היה גם איש אמיד, עשה צדקה וחסד, והיה מבעלי הבתים החשובים בעיר, נערץ ונכבד מאד ע"י כל שכבות העיר.

ר' אברהם אלי' קסטנבוים

באותו השולחן, בקצהו, ישב, או יותר נכון: עמד, ר' אברהם אליה קסטנבוים הי"ד, מתעמק ומעיין תמיד בספר עבה וגדול... ר' אברהם אלי' היה התלמיד חכם בה"א הידיעה של העיירה, והצטיין בבקיאות, ועוד יותר בחריפותו. הוא היה גם חכם ושנון. רגיל היה ללמוד בעמידה כשרגלו אחת על הספסל, וראשו נשען על ידו אחת. עפ"י רוב למד ר' אברהם אלי' פוסקים: רמב"ם, חושן משפט, „קצות" וגם ספרי שאלות ותשובות הנוגעים לחלק חושן משפט. הוא היה יכול לעמוד ככה שעות על גבי שעות, ולא היה איכפת לו מה שנעשה סביבו. לעתים תכופות היה מתווכח עם ר' אלימלך נוסבוים בענייני הלכה. הויכוח היה ער וקולני ונדמה היה שהם רבים... מי שראה את שני תלמידי החכמים האלה, בשעה שהיו מתווכחים, הבין את מאמר חז"ל: „מה ברזל מחדדין זה מזה, אף שני תלמידי חכמים מחדדין זה את זה בהלכה". (תענית ז.)

ר' אברהם אלי' היה קצת עצבני, ונדמה היה לכאורה שהוא תמיד מרוגז וזועף, כי פניו הביעו תמיד רצינות, מחשבה ועמקות. אבל זה היה רק מסווה חיצוני, כי אהב לדבר גלויות, ולהגיד לכל אחד ישר בפניו, מה שהיה לו לומר, כפי שמכנים את זה: „דוגרי"... לאמיתו של דבר, היה איש שיחה נעים, והיה מעניין לשמוע את רעיונותיו וחוות דעתו על כל העניינים והבעיות שעמדו ברומו של עולם, כי התמצא טוב בבעיות העולמיות, ידע את השפה הפולנית, והיה מנהל חשבונות מעולה. הרבה שנים עבד כמנהל חשבונות ראשי במנסרה החשמלית של החרשתן הגביר הויזר, בכמיילוב.

ר' אברהם אלי' היה ממייסדי התלמוד תורה בעיר, בשנים הראשונות שלאחרי מלחמת העולם הראשונה. ואם הוא היה נוכח בבחינה, לא היה מה לקנאות בתלמידים... הם פחדו מאד להיבחן אצל ר' אברהם אלי'. בשנים האחרונות היה מחוסר עבודה, וישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה. יהא זכרו ברוך!

היו עוד כמה אברכים שקבעו עתים לתורה בביהמ"ד, וביניהם יש להזכיר בראש וראשונה את

ר' שמואל לנגבוים (אייגנר)

גם הוא נחשב בין תלמידי החכמים שבעיר, והיה רגיל לבוא כל יום בבוקר השכם לביהמ"ד, ללמוד לפני התפילה.

ר' שמואל אייגנר היה ממייסדי התלמוד תורה, ומעסקניו הבולטים ביותר, במשך שנים רבות. נמנה בין העסקנים הצבוריים הצעירים, ולקח חלק פעיל בחיים הפוליטיים בעיר. בקדנציה האחרונה של הקהילה, נבחר ר' שמואל אייגנר לועד הקהילה, מטעם „אגודת ישראל", והיה מאד פעיל בשטח הקהילה: היה פיקח, נואם טוב, וגם ספרא רבא. היתה לו ידיעה גם בהוויות העולם ובחשבונאות. בבית המרזח הגדול, שהיה לו באמצע השוק, ניהל בעצמו את הפנקסים, ואנשי מס־הכנסה התפעלו מהדייקנות, ומכתב ידו הנפלא.

בשנות המלחמה הוגלה לסיביר הרחוקה, וסבל הרבה מרעב, ממחסור ומקור, ונחלש מאד. אחרי המלחמה, בשנת תש"ו, שב מרוסיה לפולין, השתקע לזמן קצר בעיר ריכבך, שבשלזיה התחתית. שם היה פעיל בתחום החיים הדתיים ששבו לתחיה, ולימד שיעור „דף היומי" ברבים, בבית הכנסת. באותה השנה עבר לגרמניה, והתיישב במחנה הפליטים הזנהקה, שע"י העיר הגדולה קסל. נתקבל לרב המחנה. שם פעל הרבה למען החייאת החיים הדתיים במחנה הפליטים הגדול, בין אוכלוסיה מגוונת, יוצאי ארצות שונות עם תכונות שונות ומנהגים שונים, ולפעמים אפילו מנוגדים, אך בהיותו נוח לבריות, נתקבלו דבריו בכבוד והערצה, ע"י כל השכבות.

בשנת תש"ט עלה ארצה, ועבר לעבוד כפקיד בעירית תל-אביב, כי ידע טוב את השפה העברית.

ר' שמואל אייגנר היה גם פעיל באירגון יוצאי טרנובז'ג, ומזמן שובו מרוסיה פעל — יחד עם יבל"ח כותב הטורים האלה — לטובת יוצאי עירנו; התחיל בזה בפולין מיד אחרי המלחמה, כשהשרידים מהחורבן התחילו לחזור, מי ממחנות המוות הנאציים ומי מגלות רוסיה הסובייטית. והמשיך במחנות הפליטים בגרמניה. בכינוס הראשון של יוצאי טרנובז'ג, שהתקיים במחנה הפליטים „אולם" בשנת תש"ח, היה בין הנואמים. גם באזכרה הראשונה שהתקיימה בארץ בשנת תש"י השתתף עוד והשמיע הספד על קדושי עירנו.

אולם מחלתו שכירסמה בו מזמן, התגברה, והוא הלך ונחלש מיום ליום, עד שנפל למשכב שממנו לא קם.

יש גם להזכיר את הישיש ר' נחום צוקרברוד ז"ל, ששנים רבות ישב בקצה השלחן האמצעי, שעמד לרוחב הבמה, ולמד גמרא, לבד, או עם נכדו החולני שמואל, שהיה יתום מאב, והסבא חינכו וגידלו. ר' נחום רגיל היה לבוא בבוקר השכם, וגם בערבים ישב במקומו הקבוע, עד לשעה מאוחרת, ולמד תורה. הוא נפטר לפני המלחמה.

גם ר' יוסף שלום קסטן הי"ד, שהיה בעל-בית נכבד ובעל-תפילה, אפשר היה לראותו לעתים תכופות, יושב בביהמ"ד ולומד גמרא.

התמונה לא תהיה שלימה אם לא נזכיר את

ר' משה ניחה'ס (שטיינינגר)

בבחינת „אחרון אחרון חביב". אין ספק שלפי „סדר העדיפויות", כשמדובר על בית-המדרש, לימוד התורה והת־פילה — יש להעמיד את ר' משה ניחה'ס בראש השורה, כי הוא, ר' משה, ובית-המדרש — היו בבחינת „שתיים שהן אחת", ומושג זהה לחלוטין, ואפשר לומר עליו בפרפרזה את מליצת חז"ל: „שלא היה לו לר' משה אלא ד' אמות של... בית המדרש". אכן בית-המדרש היה ביתו העיקרי, וביתו הפרטי היה רק טפל לביהמ"ד, כי במשך היממה בילה אולי יותר משני שלישים בביהמ"ד, ושליש אחד בביתו. ר' משה השתייך, בלי ספק, לסוג של אחד „מעשרה בטלנים", לפי המושג המקורי. השם לבד: „ר' משה ניחה'ס", כבר מראה על זה. השם הזה מעיד, שהוא היה נקרא על שם אשתו ניחה, ה„אשת חייל" והעיקרית, והוא כאילו היה טפל לה... ואמנם לפי המושג „בעל", על כל המשתמע מזה; אם זה לפי המובן „הבעל-ביתי", שמשמעו: „בעל הבית" השולט והדואג לכל; ואם זה לפי הגדרת חז"ל ב„כתובה", שהבעל נותן לאשה, שבה מתחייב: „לזון ולפרנס את האשה כל ימיו" — כאן היה בדיוק ההיפך, וה„יוצרות" נתחלפו. היא, האשה, דאגה והתלבטה קשה בפרנסת בעלה ומשפחתה כל ימיה, ואף פעם לא יכלה להוציא אפילו כדי מחצית פרנסתה מחנות הסידקית הקטנה, שניהלה, וכל הזמן היתה עסוקה עד למעלה ראש בדבר אחד: ללוות מזה ולשלם לזה... והוא, ר' משה, ישב על התורה ועל העבודה בבית המדרש... אך היא, ניחה, לא התרעמה ח"ו על גורלה, להיפך: היא שמחה מאד והיתה מאושרת שנפל בחלקה מצוה גדולה כזו: לפרנס את בעלה היושב יומם ולילה על התורה ועל העבודה. וחיתה בתקוה, שאחרי מאה ועשרים שנה היא תהיה בודאי שותפת בחלקו הגדול של בעלה בעולם הבא, בגן עדן.

ר' משה רגיל היה לבא לביהמ"ד בבוקר, לא כל כך מוקדם, ולהתחיל את סדר היום שלו בהכנה לתפילה, שתפסה כמה שעות. אח"כ עמד להתפלל, וחזר על כל מלה כמה פעמים, ולפעמים עשרות פעמים, עד ש„תפס" את הכוונה האמיתית. כמובן, שכל זה לקח גם כמה שעות ולא יכול היה להתפלל במנין. הוא גמר את תפילתו אחרי חצות היום, ועד שגמר את לימוד „החוק" היתה כבר השעה 2—3 אחה"צ. אז הלך הביתה לאכול את ארוחת הבוקר והצהרים ביחד... בהלכו ברחוב, לא הסתכל מחוץ לארבע אמותיו. ואפילו בבית המדרש היה כל הזמן מסתכל למטה, ולא היה מרים את ראשו. מיד אחרי שגמר את „סעודתו", חזר לבית המדרש והתחיל להתכונן לתפילת מנחה, כדי שיוכל לגמרה יחד עם הצבור. גם תפילת מעריב התארכה אצלו, שעה ארוכה אחרי שהצבור גמר את התפילה.

אחרי התפילה עסק בלימוד תורה עד שעה מאוחרת בלילה. כך יצא, שכמעט תמיד כשנכנסו לבית-המדרש מצאו את ר' משה ניחה'ס, עפ"י רוב כשהוא מתפלל, כי התפילה היתה אצלו העיקר בעבודת השם, ורק בשעת בין השמשות, של „לא יום ולא לילה", ישב ולמד עם בנו, מוטל, גמרא.

כל זה אמור בימות הקיץ, כשהימים הם ארוכים, הספיק ר' משה לגמור את סדר היום הזה. לא כן בחורף, כשהימים קצרים, אז כאשר סיים את תפילת-שחרית, לא נשאר לו הרבה זמן ללכת הביתה, ולהספיק לחזור לתפילת מנחה, אז „ויתר" על האוכל ונשאר בבית-המדרש, עד אחרי תפילת מעריב, ז.א. עד אשר גמר את כל סדר היום שלו, שנמשך כרגיל עד שעה מאוחרת.

ר' משה ניחה'ס לא התענין בשום ענין צבורי, לא עירוני, ובודאי לא בשום בעיה עולמית, אף שאהב לפעמים להטות אוזן, כשהיו מספרים על התרחשויות בעולם הגדול, ביחוד כשהמצב הפוליטי היה מתוח. אך הוא לא התערב בשיחה, כי לא היה מדבר דברים בטלים. הוא חי בעולמו: עולם התפילה, התורה ועבודת השם, וכמעט שלא הכיר אפילו צורת מטבע, כי דבר זה לא בא לידו...

אפשר לומר בכל הוודאות, כי ר' משה ניחה'ס (שטיינינגר) היה היהודי החרד ביותר בטרנובז'ג, ירא שמים ואיש תם וישר

אמיתי; והוא גילם את הטיפוס של, „למד ואוו׳ניק״ אמיתי. השם ינקום דמו!

**
*

מבין האברכים שישבו ולמדו בקביעות את שעוריהם בבית־המדרש, יש להזכיר את ר׳ **מאיר פירשטנצל** חתנו של ר׳ נפתלי איזאק, ואת ר׳ **קלמן פפר** שהיו באים יום־יום בבוקר ולמדו שיעור בצוותא.

בשנים האחרונות אפשר היה לראות בבית־המדרש, ע״י השולחן במזרח, בכל בוקר, וגם בערבים, אפילו עד שעה מאוחרת, את **יעקב צנגן**, או כפי שהיה נקרא: „דער פראמאר יעקב״. הוא היה רווק לא צעיר, ושנים רבות חי בגרמניה, אולם עם עלות היטלר ימ״ש לשלטון חזר הביתה ומאז הקדיש זמן רב ללימוד תורה.

היו גם בעלי בתים שלא ישבו כ״כ בקביעות בביהמ״ד, אבל מפעם לפעם, בזמן שהיה להם פנאי, ביום, או בעיקר בערב, במיוחד בשבת, באו לביהמ״ד, והתיישבו ליד גמרא או ספר. כאלה היו הרבה. כי איזה בעל בית שידע לעיין בספר לא התחשק לו לבא לביהמ״ד בשעת הפנאי, וללמוד קצת וגם... דרך אגב, לחטוף שיחה ולשמוע חדשות?...

מבין אלה יש להזכיר במיוחד את האחים: ר׳ **יוסל׳ה נוסבוים**, תלמיד חכם ונעים הליכות, ור׳ **אהרן נוסבוים**, חתנו של אחיו ר׳ אלימלך נוסבוים הנ״ל. גם את ר׳ **משה מונהייט** הדינמי והחובב ציון הגדול, ר׳ **לייביש זיידמן**, חתנו של ר׳ בעריש לויפר, ועוד.

לימוד התורה של בעלי הבתים תפס אמנם מקום חשוב בבית־המדרש, אבל לא את המקום הראשי. את המקום הראשי והעיקרי בביהמ״ד תפסו, כמובן, חובשי בית־המדרש, שתורתם היתה אומנותם. לאלה היה בית המדרש ביתם השני, ואפילו העיקרי, כי את רוב שעות היממה בילו כאן, בין כותלי בית־המדרש, וקול התורה שלהם היה נשמע ביום ובלילה. ולא אחת התרעם ר׳ משה שמש על הבחורים „שאין להם שום רגש של רחמנות״, יושבים עד שעה מאוחרת בלילה בביהמ״ד, בזמן שהוא כבר רוצה לסגור את ביהמ״ד ולנוח, כי צריך היה לפתוח שוב את ביהמ״ד בשעה מוקדמת בבוקר... אך הבחורים התעקשו, ולא שעו להפצרותיו, וגם לצעקותיו של ר׳ משה, ומשום כך הוא נאלץ היה בכ״ז לחכות, נרגז וממורמר, עד שהלכו כולם הביתה, כי הוא מוכרח היה, משום מה, לסגור את בית המדרש, במו־ידיו.

היו זמנים — בין מלחמת העולם הראשונה לשניה — שהבחורים מלאו את כל השולחנות בבית המדרש, מבוקר השכם עד שעה מאוחרת בלילה. היו שלמדו זוגות־זוגות, והיו שהמבוגרים יותר למדו עם הצעירים, והכניסו אותם לטרקלין של בית־המדרש כלומר: להימנות על חובשי בית המדרש.

נוסף על חובשי בית המדרש, שכבר קבעו את מקומם בבית המדרש, ולמדו את שעוריהם בקביעות, תרם הרבה למחזה הנהדר של לימוד התורה בביהמ״ד, ר׳ אפרים מלמד (רובינשטיין). בדרך כלל לימד עם הכתה הגבוהה בתלמוד תורה, וממנו יצאו התלמידים לבית־המדרש ללימוד עצמי. הוא הכין את „הקדרים״ הצעירים, להיות חובשי בית־המדרש לעתיד, והנהיג, שתלמידיו יחזרו בביהמ״ד על השיעור שהוא למד אתם ב„חדר״ — השכם בבוקר, וגם בערב, אחרי הלימוד בחדר. הוא בעצמו הקדים לבוא בבוקר לביהמ״ד, הסתובב ע״י השלחן, עודד את התלמידים שיחזרו בקול, ועזר למי שלא ידע עוד את „הפשט״. וכך הלך וגבר קול התורה בבית המדרש.

ואמנם קולותיהם הדקים של הנערים הצעירים האלה, שצלצלו והדהדו ומלאו את חלל בית המדרש, ונשמעו היטב מבין לומדי התורה הרבים, תרמו את חלקם החשוב לשוות לבית־המדרש את צורתו ותוכנו הרוחני הנהדר, ועזרו בהרבה במילוי אחד מיעודיו ומתפקידיו העיקריים של בית המדרש בחיים הדתיים, והוא: להיות מרכז ללימוד, ולהפצת תורה ויראת שמים בעיר.

לבסוף צריכים עוד להזכיר שקיים היה בבית המדרש מוסד שהיה נקרא „קנין ספרים״, שמטרתו היתה, לדאוג לרכישת ספרים חדשים ולכריכת הספרים הקרועים. ה„מוסד״ הזה היה „קניינם״ הבלעדי של חובשי בית־המדרש. הבחורים בחרו ביניהם שני „גבאים״, שהיו ממונים על גביית הכספים ל„תיקון ספרים״ — שנאספו כל שבוע על־ידי גובה — מבעלי הבתים שהתחייבו לתרום כל שבוע למטרה זו. הכסף הזה היה מוקדש, כאמור, רק לקניית ספרים חדשים ולכריכת הספרים שנקרעו. אם היה צורך לרכוש ש״ס חדש, שזה עלה הרבה כסף, היו עושים מגבית מיוחדת לקניית הש״ס.

בזמני היו „הגבאים״: ליפא פרייזר, אחריו הבחור ישעיה קירשנבוים (בנו של ר׳ פיניה קירשנבוים) ובשנים האחרונות: הבחורים אברהמ׳שה לבין (בנו של השוחט ר׳ משה׳לה), ויהושע׳לה אידלמן (בנו של ר׳ דוד ביחובר).

יעקב פליישר

ה„רולקיס"

השכונה שהיתה ידועה בשם ה„רולקיס" (על שם המלה הפולנית — "ROLA" שדה) — היתה רובע קטן שהיה מורכב מרחוב אחד „ראשי", ועוד כמה סמטאות צרות שהסתעפו ממנו. בשכונה זו גרו כמעט כל עניי העיר, פועלים, ו... מלמדים. גם הרבה אלמנות (בעיקר קשישות...).

במבט ראשון על סביבה קטנה זו, אפשר היה לנחש מיד לאיזה מעמד שייכים דייריה: הסימטאות צרות, מעוקלות, מרופשות ומוזנחות; כל בתיה — בתי־עץ קודרים, נמוכים, רעועים, צפופים, כאילו אחד שוכב, או נשען, על השני, והרבה מהם מטים ליפול. החלונות הקטנים — שהעוני והניוון נשקפו מהם — סגורים היו באופן הרמטי, וקבועים במסמרים אפילו בימי הקיץ, מחשש שהרוח לא תעקרם, ויפלו על הילדים היחפים ששחקו בחול ובבוץ שמתחת החלונות...

אפשר להניח — לפי מסמכים היסטוריים — שהרובע הזה, ה„רולקיס", היה מהראשונים שהוקמו בהיוסד העיר טרנובז'ג, ואולי קדם לרחובות הגדולים האחרים, ואפילו לשוק. כי כן אנו קוראים בעתון המחוזי הרשמי, שהוציא משרד מושל המחוז (STAROSTA) ומועצת בית־הספר הגלילי בטרנובז'ג, בגליון מס' 8, מיום 15 ליולי, שנת 1908, שהוקדש כולו ליסוד העיר טרנובז'ג והתפתחותה במשך למעלה משלוש מאות שנים. זיגמונט קולשינסקי, במסתו: „מהעבר של המחוז" (טרנובז'ג), כותב על רובע ה„רולקיס":

> „מצד הכפר מייכוצ'ין הלך ונבנה (מיד עם היוסד העיר) בהדרגה פרבר אשר על שם השדות שעליהם הוקם, נקרא שמו „רולקי" („רולקה" מהשם: „רולה' — ROLA (שדה)). הפרבר הזה גבל אז בחורשה המייכוצ'ינית."

הרי שהרובע הזה — או כפי שנקרא בלשון הכותב ה־נ"ל: הפרבר (PRZEDMIEŚCIE) „רולקיס" הוקם מיד בהיווסד העיר, או עוד לפני היוסדה. אעפ"י שכוונת הכותב הנ"ל אינה מתייחסת דווקא לאותו „החלק היהודי" של ה־„רולקיס", שאנו מספרים עליו ושגבל אמנם עם החלק הגויי, ונטה צפונה, כחלק נפרד לכיוון העיר — אך השם הזה שנשאר גם לחלק היהודי, מעיד על היותו מהראשונים בהיוסד העיר.

אך כבר אמרו חז"ל: „הכל תלוי במזל", וכפי הנראה התיישבו שם מלכתחילה יהודים דלי אמצעים מהמעמד הירוד: פועלים, רוכלים וסתם עניים, בעוד שהעשירים בנו את השוק, והבינונים את הרחובות הסמוכים לשוק. השוק, שנהיה גם למרכז מסחרי — כי בו נמצאו החנויות והתאסף שם ה„יריד" — התפתח מהר, והוקמו בו בתים לפי התכנון. וגם הרחובות שהסתעפו מהשוק התרחבו — כי היהודים בעלי האמצעים שזרמו לעיר החדשה, התיישבו במרכז שנתהווה סביב השוק — מזרחה, דרומה וצפונה, וגם מערבה לכוון הויסלה. אולם התפתחותה של ה„רולקיס" היתה בכוון ההפוך: נתווספו עניים ודלים, שהקימו בתים עלובים, בלי תיכנון, מחומר גרוע ומיושן, כי עיקר מטרתם היתה: „שיהיה להם גג מעל ראשם..."

וגם אחרי „השריפה הראשונה ו„השריפה השניה" (שהיו במשך הזמן לתאריכים היסטוריים, שמהן נמנו כל המאורעות בעיר...), שמאז התחילו כבר לבנות בתים גדולים, ובשוק — רק בתי־אבן, ואפילו דו־קומתיים עם חנויות יפות, והעיר התרחבה והתפתחה בכל הכיוונים — הרי בתי ה„רולקיס", שגם היא נפגעה בשריפה, הוקמו שוב באותה מתכונת שלפני „השריפה". שוב הוקמו בתי־עץ קטנים ונמוכים, בלי תיכנון ובלי סדר, ובצפיפות, כי גם הסיבה לא השתנתה: בוניה היו אותם העניים המרודים, ואותה השכבה הירודה שחיפשו „גג מעל ראשם". אין להתפלא איפוא שהבתים האלה לא החזיקו מעמד זמן רב, וכעבור מספר שנים נרקבו ונתערערו היסודות, (שהיו גם מעץ), הבתים שקעו והונמכו. ולמרות שהרובע הזה נמצא בליבה של העיר: מרחק כמה עשרות מטרים „ממרכז העצבים היהודי": בית־הכנסת ובית־המדרש והמקוה — לא התפתח ולא שינה כמעט את דמותו המקורית, עד קרוב לפני פרוץ המלחמה.

לא רק מראה הבתים היה עלוב, אלא גם המצב הסניטרי והנקיון היו מוזנחים ביותר. בכל הסמטאות הצרות, לרבות הרחוב „הראשי", לא היה זכר לכביש ואפילו כורכר מפוזר לא היה. מובן מאליו, שעל „לוקסוס" כמו מדרכה — אי אפשר היה אפילו לחלום. לכן הכל התנהל שם בערבוביה. המעבר לאנשים, ה„טיילת" והתחבורה, כולם ביחד ובבת־אחת. העגלות עם הסוסים, הבהמות של השכנים הגויים, החזירים והכלבים, ולהבדיל — האנשים והטף — כולם דרכו ב„כביש" שהבוץ, ברוב חלקי השנה, הגיע בו עד הברכיים... הסכנה היתה גדולה במיוחד לילדים ביום ה„יריד". אך זה לא היה איכפת לאבות העיר, שרגלם לא דרכה שם, פרט... בימי הבחירות, שאז נזכרו שגם ב„רולקיס" גרים אנשים...

בסתיו, כשהחלו לרדת הגשמים, אפשר היה „לטבוע" בבוץ הסמיך, שהתפרס בשפע. וכשהתחיל לרדת השלג הראשון, והקרה הקפיאה קצת את הבוץ, קשה היה ללכת על הגוש הקפוא הזה, מחמת סכנת החלקה... רק כשהשלג כיסה כבר בשכבה עבה את הבוץ הקפוא, הוקל להם, לתושבי ה„רולקיס" קצת.

וכשהגיע האביב, עם הפשרת השלגים, והזרימה החזקה של המים שזרמו מהגגות ומהארץ — ביקשה לה מוצא, „הוצפו" ה„רולקיס", ואפשר היה „לשוט" על פני המים וה־בוץ... הסבל הזה נמשך עד אמצע הקיץ, ורק להט השמש הקייצי יבש את הבוץ, והוא נעלם עד — בוא הסתיו. רק בעונת הקיץ הקצר, נשמו דיירי ה„רולקיס" לרווחה, וילדי ה„רולקיס" גם הם נהנו, הנאה כפולה ומכופלת, מהשמש המחממת ומן היובש.

אגב, גם ילדי ה„רולקיס" נראים היו שונים — גם בלבושם וגם במראם החיצוני — מיתר ילדי העיר. העוני היה ניבט מעיניהם. ופניהם החיוורות העידו על המחסור ששרר בבתים.

(כוונתי בעיקר לשנים הראשונות שאחרי מלחמת העולם הראשונה, שאז המצב היה באמת נורא ואיום).

**
*

בחיים העלובים והחד־גווניים של תושבי השכונה הזו, היתה תקופה אחת בשנה, שבה אפשר היה להבחין בשנוי והתאוששות. היה זה לפני פסח. ההכנות לחג הפסח הפיחו רוח חיים חדשה, ונראה היה כי תושבי ה„רולקיס" שבו עכשיו לתחיה — אחרי חורף של סבל קשה. ככל שהתקרבו ימי החג, ניכרת היתה אוירת החג יותר ויותר, ועם כל יום נוסף נכנסו ההכנות „לשלב גבוה"; העבודות נעשו ביתר אינטנסיביות, במרץ ובהתלהבות.

מיד אחרי פורים התחילה „עונת הסיוד", כל הדירות בשכונה סוידו לכבוד החג, כי הסיוד מהשנה שעברה — מזמן לא היה ניכר ולא נשאר ממנו שריד. אלה שלא יכלו להרשות לעצמם להזמין סייד, עשו זאת בעצמם, בעיקר עסקו בעבודות אלו בעלות הבית. אך ה„עשירים" שהיה ביכלתם לשלם, (או שהוכרחו, כי לא יכלו, מסיבות שונות, לעשות לבד) הזמינו סייד.

שני סיידים יהודיים היו בעיר: אחד — לייביש זלצמן — שהיה גר בעצמו ב„רולקיס", ואחד שגר במרכז. שניהם לא היו עשירים, וכל השנה מוכרחים היו לעסוק בעיסוקים שונים, כדי להוציא את פרנסתם. אך ממחרת יום הפורים ועד ערב פסח (ועד בכלל) היה עודף תעסוקה, והביקוש גבר על ההיצע. הם ממש „לא מצאו את ידיהם ואת רגליהם". עבדו יומם ולילה, לא אכלו ולא ישנו (כמעט), בכל זאת לא הדביקו את הביקוש הגדול. רק „הרולקיס" לבדם יכלו לספק להם תעסוקה מלאה לתקופה זו — ומה עם יתר חלקי העיר? קרה ע"כ שהסייד התחיל לעבוד בדירה אחת, באשמורת הבוקר, ופתאום באמצע העבודה נעלם לכמה שעות. הוא רץ בינתיים למקום שני, ומשם לשלישי — רק כדי להתחיל („איינשמירן"), כי הוא הבטיח גם להם לבוא באותו יום ובאותה שעה... ורק לפנות ערב חזר למקום שהתחיל בו בבוקר — למגינת ליבה של „בעלת הבית". בהתחלה חשבה שהוא הלך לאכול, ומשבושש לבוא, הבינה את „הטריק", והיתה אובדת עצות: הרי כל ה„רכוש" וה„בעבעכיס" היו בחוץ...

הסיוד בבתי ה„רולקיס" לא היה כל כך פשוט, ראשית יש לדעת, כי הקירות מבפנים לא היו מכוסים בטיח אלא מרוחים בחמר, שעליו בא הסיד. והיות והסיידים האלה — אם מפאת חוסר זמן, ואם בגלל טעם אחר — לא הקפידו כל־כך על טיב העבודה (וגם אולי לא על טיב החומר), קרה ע"כ לעתים תדירות, שהסיד התחיל להתקלף מיד עם גמר העבודה — עוד לפני שהסייד הספיק לקבל את התשלום... אז התחיל כמובן דין ודברים עם הבעל־מלאכה, שעלה לפעמים לטונים גבוהים שנשמע בכל השכונה...

שנית: פנוי החדר. גם זה לא היה קל ופשוט, צריכים היו להוציא את הכל: ה„רהיטים", הכלים וה„סחבות". לשם זה מוכרחים היו לקום לפני עלות השחר, בעוד חושך בחוץ, כי לפרק את המיטות הישנות, שהחזיקו מעמד „בדרך נס", ע"י קביעת מסמרים רבים, לא היה קל כל עיקר, וזה לקח זמן. ואיפה יתר המטלטלים הרבים ו„השמאטיס" („הסחבות") שהיו מונחים במקומות מחבוא כל השנה: תחת המיטות ועל התנור (אויפן „פיעקאליק.") ?

והיות והסייד הבטיח, כאמור, לכמה „בעלות־בית" לבוא באותו יום (ובאותה שעה כנ"ל) — הוציאו כולן את מטל־טליהן החוצה עם עלות השחר.

ואם הוצאת המטלטלים היתה כל כך קשה, הכנסתם וסידורם — על אחת כמה וכמה. ראשית, היה מוכרח כל דבר — כגדול כקטן — לעבור בדיקה וניקוי יסודיים. שנית היו צריכים לסדר כל דבר במקומו הקבוע (ששם היה צריך להימצא כל השנה: עד לסיוד הבא) ובמיוחד את המיטות כנ"ל. („אוי, המיטות האלה, כמה יש צורך להחליף אותן, אבל למי יש כל־כך הרבה כסף" ? — את הפזמון הזה אפשר היה לשמוע כל שנה, אבל הכל נשאר כדאשתקד...) וזה לקח זמן, לפעמים — אפילו כמה ימים.

אפשר היה ע"כ לראות מראה כזה: על יד כל בית בחוץ, היו מוטלות בערבוביה ערימות של מטלטלים — כל „הרכוש" של בעלת־הבית; ועל ידן עקרות הבית עם בנותיהן — הגדולות והקטנות — עסוקות עד למעלה ראש בעבודת ניקוי. היות, ששם לא היה מחסור במים (הדבר היחידי שהיה אולי בשפע...) לא היה צורך איפוא לחסוך במים („חבל על כל טיפה"). המים האלה — שזרמו בשפע מהשטיפה והניקוי — היו מתערבבים במים הטבעיים, שזרמו מהפשרת השלג ושכבר הספיקו ליצור בוץ סמיך — והבוץ הלך וגדל...

עיקר הקושי היה, כאמור, עם המיטות. אבל זה עוד לא הכל. למיטות כידוע צריכים להכניס גם „משהו", שיהיה על מה לשכב כמו, למשל, מזרון. ודבר זה היה קצת „מסובך". לאלה שיכלו להרשות לעצמם „לוקסוס", היו „מזרונים" תפורים מכמה שקים, אותם מילאו בתבן. העבודה הזו, כלומר למלאות „מזרון" כזה עם תבן, היתה נחשבת ל„אומנות", כי לא כל אחד יכול היה לדחוס את התבן וליישר אותו, ולפזר אותו במדה שווה, שלא יהיו „מעלות ומורדות"... גם העבודה הזו לקחה זמן. בדרך כלל לא הספיקו לעשות את זה מיד אחרי גמר הסיוד, והיו נאלצים לשכב על הרצפה, לפעמים כמה לילות. ואפילו כש„המזרון" היה כבר מלא, חבל היה „לחדשו" לפני החג, והמשיכו ע"כ לשכב על הרצפה עד... ערב פסח, כדי ליהנות „ממצע חדש" עם בוא החג...

את התבן הישן והמרוסק, פיזרו כרגיל בחוץ, פשוט: הפכו את „המזרון" והרוח כבר דאגה לפזר את התבן לארבע רוחות העולם.

אולם היו גם כאלה שלא יכלו להגיע ל„לוקסוס" של „מזרון" כזה. אלה היו פורסים אלומות תבן בתוך המטה, על הקרשים. וכשהיו צריכים לסייד, היו מוציאים את התבן — שהיה כבר „טחון" הדק היטב, והיו מכניסים אלומת תבן חדשה. גם אלה העדיפו לחכות עד קרוב לחג, ובינתיים לשכב על הרצפה. כשהגיע פרוס הפסח, ידעו כבר האיכרים להביא אלומות תבן למכירה, בשביל דיירי ה„רולקיס", ואספקת התבן היתה מובטחת.

ב„רולקיס" סיפרו, בנימה של צחוק וליגלוג שהעידה על „ההתקדמות" וה„קידמה" שחלו בשכונה בשנים האחרונות: — שבשנים הקודמות („פארצייטענס", בלע"ז), אחרי ששטפו את הרצפה מהסיד כמה פעמים, עד שהיתה כבר נקיה, פיזרו „חול צהוב" על הרצפה שלא תתלכלך עד פסח. גם לא ישבו יותר על הספסלים עד הפסח (כסאות לא היו בבתים), אלא הפכו דלי של מים ועליו ישבו. (יש הרבה מן האמת בסיפורים אלה, כי אני עוד זוכר שזקנות פיזרו חול צהוב על הרצפה.)

בהתקרב חג הפסח, ניכרת היתה בדרך כלל אוירת החג, ואפשר היה ל„משה" בכל העיר. בכל הרחובות, ואפילו בשוק, (מאחורי הבתים, בחצרות), אפשר היה לראות את עקרות הבית, או המשרתות, כשהן מנקות, משפשפות ומגרדות את הרהיטים, הכלים והמטלטלים.

(ידועה היא האימרא בשם ר' לוי יצחק מברדיצ'וב זצ"ל, שהיה כידוע הסניגור הגדול של ישראל, בעת שעבר ברחוב לפני פסח וראה את עבודות הנקיון של הנשים, אמר: „יה"ר שיעלו אלה המלאכים היוצאים מ„קשר"ק": „קראצען, שאר־ען, רייבען, קאשערן" (על־דרך ה„יהי־רצון" שאומרים בראש השנה בעת תקיעת שופר, ששם ראשי התיבות של קשר"ק הם: „תקיעה, שברים, תרועה, תקיעה"") לפני כסא כבודך וימליצו טוב בעדינו...)

אך מחזה כזה שנתגלה ב„רולקיס" לפני הפסח, קשה היה למצוא דוגמתו. הרחובות הצרים היו תפוסים בכל מיני עצמים: רהיטים, מטלטלים, כלים, „שמאטיס". בקיצור כל „הרכוש" נמצא היה בחוץ, עד שקשה היה לפלס דרך בין כל אלה. חוץ מזה נוצרו כאמור, מרוב השטיפה — שלוליות מים ובוץ, שעליהם צפו: תבן, סמרטוטים ושברי כלים, שלא יכלו כבר להשתמש בהם.

אך ראה זה פלא: משהגיע ערב פסח, בשעות הצהריים כמעט וכל זה נעלם, והשכונה לבשה צורה אחרת, צורת חג. בערב פסח בבוקר אפשר היה לראות, כמעט בכל השכונה, את הנשים, וגם הגברים, עוסקות בהגעלה ובליבון כלים. בשעות הצהרים נגמרו כל ההכנות והעבודות בחוץ, והן עברו לבית, למטבח. מעתה עסקו בהכנת המאכלים והתבשיל לליל הסדר. (כמה התחבטו והתלבטו עד „שהצליחו" ל„הכניס" — את הפסח — זו פרשה בפני עצמה).

אחרי הצהרים יצאו גם ילדי ה„רולקיס" (אולי פעם אחת בשנה) מרוחצים, מצוחצחים ונקיים, במלבושים חדשים (או „שנתחדשו" ונתפרו מחדש מחבילה שנתקבלה מאמריקה.) והשמחה היתה גדולה גם ב„רולקיס".

השכונה העלובה הזאת, על אף העוני והמחסור ששררו בה בשפע — היתה גם השכונה שממנה יצאה תורה לרוב ילדי העיירה. גרו שם כאמור, רוב מלמדי התינוקות, שאף הם, כרגיל, השתייכו לשכבה העניה, והשתלבו א"כ — מבחינת המעמד — יפה לתוך יתר דיירי השכונה. בזמני גרו ב„רולקיס" המלמדים האלה: ר' יומטשה, ר' יוסל, אחיו ר' חיים פישל, ו„אייזיקס אידים".

על פי רוב היו המלמדים בעלי משפחות גדולות, והדירה היתה מורכבת מחדר אחד, (אצל אחד או שניים היה החדר מחולק לשניים על־ידי פרגוד, שהיה נקרא: „אלקער").

בחדר נמצאו גם התנור והכיריים, שהיו צמודים, וזה היה „המטבח". הם חיו חיי דחקות ומחסור, ולפעמים היה מצב של מלמד כזה, יותר גרוע ממצבם של העניים „הרשמיים" הידועים, שנתמכו ע"י מוסדות צדקה, וע"י נותני צדקה פרטיים. אולם את עבודתם — עבודת הקודש — עשו בנאמנות ובמסירות. (עיין במאמר „אייזיקס אידים").

***

במשך תקופה קצרה מצאו להם מקום ב„רולקיס" דיירים קצת יוצאי דופן. היה זה בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהמפלגות התחילו לפעול ברחוב היהודי ברעש גדול, במיוחד התנועות הציוניות — ותנועות הנוער השונות, שרוב חבריהן באו מבתים דתיים. הן לא העיזו עדיין לפתוח מועדונים מעורבים במרכז העיר, מפחד ההורים הדתיים והצבור הדתי, שלא יסבול את זה. אז מצאו להם מקום לפתוח מועדון ב„רולקיס", שהיה „מרוחק" (מבחינת המעמד בחברה) ממרכז העיר. אך גם לשם הגיע ר' יצחק הרש שוחט, הקנאי, והתקיף, שלא היסס להתפרץ למועדון כזה באמצע בידור, הצגה או הרצאה, ולהרים את קולו בצעקה: „גע—ווא—א—לט! שקצים! שיקסיס: החוצה!..." וכולם התפזרו וברחו מהר, במיוחד אלה שלא רצו שיראה אותם ויספר להוריהם.

***

נחטא לאמת אם נתאר את כל דיירי ה„רולקיס" רק באור השלילי, כנחותי דרגא, קבצנים וכו'. גרו שם גם יהודים מכו־בדים, אמנם לא עשירים, אבל גם נותני צדקה וגומלי חסדים. די להזכיר את ר' יצחק הרש שוחט הנ"ל, שגר מספר שנים ב„רולקיס", עד שקנה לו בית ברחוב המוקז'שובי; או ר' אליה שמש, המכובד; את בעל־הבית המכובד והנערץ, ר' מרדכי יוסט, בנו של ר' שמואל שוחט ז"ל; ר' מרדכי שולמן שניהל מתפרת נעליים („קאַמאַשן מאַכער") ועבדו אצ־לו מספר פועלים; ר' נח פליישר, שהיה איש מכובד, יר"ש, צנוע ונעים הליכות; ר' יאַסקה „מילכיקער", („החלבן") (וב־סוגריים גם... האמא של כותב השורות האלו, האשה המכובדת והידועה בעיר במעלותיה, במידותיה הנעלות ובצ־דקנותה: ברכה'לה פליישר ע"ה, שהיתה בזיווגה השני, אשת ר' נח פליישר הנ"ל. אגב, ר' נח פליישר נפטר בגלות רוסיה, בעיר „אופא", בשנת תש"ב, והובא שם לקבורה בבית הקברות היהודי.)

ולמרות שבכל השכונה הזו, כפי שהזכרנו, לא היה בנמצא אף עשיר אחד של „ממש" — בכ"ז אמרו בעיר, שיש ב„רולקיס" יותר דולארים מאשר אצל הסוחרים בשוק (הכוונה היתה בעיקר לנשים הקשישות, שקיבלו תמיכה מבניהם, או מקרוביהם באמריקה). אך אני שהכרתי גם את „העשירות" הללו, יכולני להפריך את השמועה הזו, שהיתה מופרזת במקצת. אבל די ששמועה כזו היתה נפוצה בעיר.

***

בשנים האחרונות לפני השואה, חל שנוי לטובה גם בשכונה זו. הרחוב הראשי נסלל באבנים, הבתים תוקנו ושופצו, וגם נצבעו בצבע שמן. אמנם זה לא בא ביזמתם ומרצונם הטוב של הדיירים; זו היתה פקודת הממשלה הפולנית, ובמיוחד ראש הממשלה האחרון (שהיה גם מיניסטר הפנים) הגנרל סקלדקובסקי, הידוע לשמצה בסיסמת ה„אוו־שעם" שלו. הוא הקפיד מאד על נקיון המדינה והוציא צו, שאת כל בתי־העץ חייבים לצבוע בצבע שמן ובצבע אחיד. הוא גם הקפיד מאד על ביצועה של „הגזירה". הודות לזה, גם הבתים ב„רולקיס" צובעו וקיבלו צורה יותר נאותה.

אבל עיקר השנוי חל בקרב הנוער שגדל. הוא השתלב בתנועות הנוער השונות בעיר, ואפשר היה לראות גם את בנות ה„רולקיס" הולכות מהספריה היהודית עם ספר עב־כרס תחת השחי.

בכל זאת ולמרות ההתקדמות וה„קידמה", ניכר היה עוד היטב הפער וההבדל המעמדי בין תושבי ה„רולקיס", לשאר חלקי העיר.

***

בבית האחרון ברחוב הראשי של ה„רולקיס" גר כבר גוי, ומשם והלאה, צפונה ומזרחה, התחילו ה„רולקיס" האמי־תיים של הגויים, בהם עמדו בתים יפים, ואפילו „וילות", שמאחוריהם שדות ומשקים, שהיו, כמובן, שונים לגמרי מה־„יידישע רולקיס", ולהם התכוון הסופר הפולני הנ"ל.

יעקב פליישר

טארנאבזשעג - די געשיכטע פון דער שטאט

איבערזעצט פון פויליש פונעם אַרטיקל: „פון דער פאַר־גאַנגענהייט פונעם קרייז" — געשריבן פון פוילישן שרייבער זיגמונט קאַלאשינסקי.

טאַרנאָבזשעג איז געגרינדעט געוואָרן אין 16־טן יאָר הונ־דערט. דער גראַף סטאַניסלאַוו טאַרנאָבסקי, דער אייגנטימער פון דער גאַנצער געגנט, האָט געבעטן ביים קעניג זיגמונט וואַזאַ דער דריטער, אַ דערלויבעניש צו גרינדן אַ שטאָט אויף זיינע באָדנס, ביים דאָרף מיעכאָטשין. דער סיים (פּאַרלאַמענט) אין וואַרשע האָט באַשטעטיקט די בקשה און האָט אַרויסגעגעבן אַ דערלויבעניש צו גרינדן די שטאָט אויפן נאָמען פון איר גרינדער. לויט די געשריבענע רעכט וואָס איז געגעבן געוואָרן דער שטאָט, וועלן אין איר פאָרקומען צוויי יערלעכע גרויסע מאַרק־טעג (ירידים) אויף תבואות און נאָך איין וואָכנדיקער אַלגעמיינער מאַרק־טאָג.

באַלד האָט מען אָנגעפאַנגען צו בויען אַ שטאָט אין דער געגנט, וועלכע איז שוין פון דורות געוועזן גאַנץ געדיכט באַזעצט. אין דער סביבה זענען שוין פון לאַנג געשטאַנען סאַנדאָמיר (צויזמער), די קעניגלעכע גרויס אַנטוויקלטע שטאָט, דאַן אויך די קלענערע שטעטלעך ראַזוואַדאָוו, באַראַנאָוו, קאָפּ־שיוויצע. כדי צו זיין קאָנקורענץ־פעאיק, האָט דאָס נייע שטעטל זיך געניייטיקט אין פיל מאַטעריעלער הילף פון אירע גרינדער די אַריסטאָקראַטישע משפחה טאַרנאָווסקי. פאַר זיי איז עס געוועזן אַ כבוד און אַ דערגרייכונג.

די שטאָט אין 1593 — 1772

דער בוי־פּלאַן פון דער שטאָט איז ענלעך אין אַלגע־מיינע שטריכן צו דער שטאָט, וועלכע מיר האָבן געקענט אין די לעצטע יאָרן; פאַרשטייט זיך, דאָס אין קלענערן מאַסשטאַב. אין צענטער, דער גרויסער מאַרק־פּלאַץ, דאָס איז געוועזן אַ גרויסער פירעקיקער פּלאַץ; אַ טייל פון אים — אַן „אַזיערע" מיט געדיכטע געוויקסן אַרום, אויך בלאָטעס און גראָזן. אַרום דעם מאַרק זענען געבויט געוואָרן גלייכע רייען פון נידעריקע הייזלעך, באַדעקטע מיט האָלץ־שינדלען אָדער שטרוי; פאַר יעדן הויז איז געווען אַ „פּאַטשינע" ד. ה. אַ דאַך, געשטיצט אויף האָלץ־בעלקעס. אין מיטן מאַרק איז געשטאַנען די געמויערטע געביידע פון שטאָט־ראָט, אַרום איר — „פּאַטשי־נעס", וועלכע האָבן געשיצט די געשעפטן פון זון און רעגן. אין מיטן דער געביידע איז געווען אַ ברייטער קאָרידאָר און פון ביידע זייטן זענען געווען געשעפטן פון שיך, תבואה און ברויט. אין קעלער האָט מען געשטראָפט און געפייניקט די גנבים. אין דרויסן ביים אַריינגאַנג איז געשטאַנען דער „שאַנד־שטענדער", צו אים האָט מען צוגעבונדן „קליינע גנבים". דאָס קרימינאַל (אַרעסט הויז) איז געווען אויפן פּלאַץ פון ענגלסבערגס בודקע. באַלד אין די ערשטע יאָרן, האָט מען אָנגעהויבן צו בויען אַ ניי פירטל: „די רולקיס", נאָענט צום מיעכאָטשינער וואַלד. די הויפּט־אויפגאַבע פון דעם שטאָט עלטסטן („וואָיט") איז דאַן געווען אַריינצוציען אין שטאָט בעלי־מלאכות, כדי צו פאַרזיכערן די איינוווינער מיט די נייטיקסטע זאַכן. עס האָבן זיך באַזעצט: שניידער, טיש־לער, קאָוואַלעס, שלאָסער, געקומען זענען אויך יידישע מש־פּחות, על פּי רוב סוחרים.

אין דער ערשטער העלפט פון 17־טן יאַרהונדערט האָט זיך דאָס שטעטל שנעל אַנטוויקלט. עס זענען צוגעקומען פיל נייע הייזער, נייע גאַסן, די אַלטע האָבן זיך פאַרלענגערט. אַ דאַנק די שתדלנות פון דעם גרינדער (טאַרנאָווסקי), האָט

דער קעניג זיגמונט דער דריטער באַפוילן צו פאַראייניקן די שטאָט מיטן שכנותדיקן דאָרף דזשיקווו אונטער איין מוניציפּאַליטעט־ראַט.

די צייט פון בוי און אַנטוויקלונג האָט אין יונגן טאַרנאָבזשעג נישט לאַנג געדויערט. נאָך דעם בלוטיקן כמיעלניצקי אויפשטאַנד, איז געקומען די שוועדישע אינוואַזיע. ווען די אַרמיי פון קאַרל גוסטאַוו איז געווען אין ריקצוג, האָט ער זיך באַפעסטיקט אין דרייעק — צווישן די טייכן ווייסל — סאַן. בשעת די שווערע קאַמפן איז די שטאָט אויסגערויבט און שטאַרק באַשעדיקט געוואָרן.

צווישן דער געבליבענער באַפעלקערונג זענען געווען פיל יידישע משפחות. אין 18־טן יאָרהונדערט איז שוין דערמאָנט, אַז עס עקזיסטירט אין טאַרנאָבזשעג אַ שול, אַ יידישע קהילה און אַ בית־דין.

ביים עסטרייכישן רעזשים

צום ענדע פון 18־טן יאָרהונדערט, איז פּוילן צעטיילט געוואָרן. גאַליציע איז איבערגעגעבן געוואָרן צו עסטרייך, טאַרנאָבזשעג איז געוואָרן אַ גרעניץ־שטאָט (די ווייסל) און געהערט צום ריישער קרייז. קיין וועזנטלעכע ענדערונג האָט זיך נישט געפילט. די שטאָט איז געבליבן כמעט חרוב, פאַרנאַכלעסיקט. אירע ווייניקע איינוווינער האָבן נישט געהאַט קיין פּרנסה פון מלאכה און געוואָרן ערד־אַרבעטער. די ווייניקע יידן האָבן געלעבט אין גרויס דחקות.

1862 — די ערשטע שריפה

אַ שרעקלעכע שריפה האָט פאַרניכטעט כמעט דאָס גאַנצע שטעטל. דעם 6־טן יוני, אין אַ פרילינג־נאַכט, האָט זיך אָנגעצינדן אַ יידיש נאַפט־געשעפטל אין דער שעראָקע גאַס. קיין פייערלעשער האָבן דאַן נישט עקזיסטירט. אַ שטאַרקער ווינט האָט געבלאָזן און די שריפה האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט פון הויז צו הויז. אַלץ איז דאָך דעמאָלט פון האָלץ געבויט געוואָרן. דאָס פייער האָט אַפילו אַרומגעכאַפּט די קריסטלעכע קירכע, די מעשענע גלאָקן זענען צעגאָסן געוואָרן פון דער שרעקלעכער היץ. דאָס פייער האָט אַרומגעכאַפּט דעם מזרח טייל פון מאַרק און אויך דעם מערב טייל. דאָס פלאַקערן האָט זיך שטורמיש צעגאָסן איבער אַלע גאַסן. אויך דער געמויערטער שטאָט־ראַט („ראַטהויז") איז פאַרברענט געוואָרן. אין עטלעכע שעה איז געבליבן נאָר אַש און רויך. נאָר איינצלנע ווייטערע הייזלעך אויף די רולקעס זענען גאַנץ געבליבן.

אָבער באַלד נאָכן אומגליק איז מען צוגעטרעטן צום אויפבוי פון די שטאָט. אין די שטאָטראַט־ביכער פון יענער צייט, צוויי יאָר נאָך דער שריפה, איז שוין באַשריבן די נייע אויפגעבויטע שטאָט. אַ נייעס איז געווען דאָס באַלייכטן די שטאָט ביינאַכט מיט גאַז־לאָמפּן. אין 1867 איז אויסגעקליבן געוואָרן אַ נייער שטאָט־ראַט אויפן יסוד פון די נייע ליבעראַלע עסטרייכישע מוניציפּאַליטעט־געזעצגעבונג.

אין 1867 איז די שטאָט געוואָרן דער צענטער פון פּאָוויאַט (קרייז). דאָ איז געווען דער קרייז שטייער־אַמט און בוי־אַמט. רעגולער, יעדע 3 יאָר האָט מען געקליבן אַ שטאָט־ראַט מיט אַ בורמישטש. דער ערשטער בירגערמייסטער איז דאַן געווילט געוואָרן איגנאַצי בראַדזינסקי. אין דעם יאָר האָט די טאַרנאָבזשעגער פּאָסט אָנגעהויבן איבערצופירן טעלעגראַמען.

1905 — 1867

און ווידער זענען געווען גרויסע שריפות. דעם 4־טן אָקטאָבער איז פאַרברענט געוואָרן דער גאַנצער מזרח־טייל פון מאַרק. דעם 27־טן אויגוסט 1888 — דער מערב־טייל. נאָך די צוויי אומגליקן האָט דער מאַגיסטראַט אָרגאַניזירט פיל הילף פאַר די אָפּגעברענטע. די „נשרפים" זענען באַפרייט געוואָרן פון שטייערן, באַקומען בחינם פּלעצער צום בוי. דאַן איז אָרגאַניזירט געוואָרן די ערשטע פייערלעשער גרופּע.

נאָך דער „דריטער שריפה" האָט מען אָנגעפאַנגען ראַציאָנעלער צו פּלאַנירן דעם בוי. די גאַסן האָבן געקריגן אָפיציעלע נעמען. אין 1887 האָט מען געענדיקט די באַן־ליניע דעמביץ־ראַזוואַדאָוו, וועלכע האָט אויך פאַרבינדן טאַרנאָבזשעג מיט דער ברייטער וועלט. די באַן־סטאַציע איז געבויט געוואָרן צוויי קילאָמעטערער ווייט פון צענטער. אויך האָט מען אָנגעפאַנגען אויסצופלאַסטערן די גאַסן און לייגן טראָטואַרן.

די לעצטע שריפה האָט איבערגעריסן די אַלע אַרבעטן. זיי זענען באַנייט געוואָרן ערשט אין די לעצטע יאָרן פון פאַריקן יאָרהונדערט. אין 1891 האָט מען פּלאַנירט אַן אָפּצווייגונג פון דער באַן־ליניע, וועלכע האָט געזאָלט דורכהאַקן די שטאָט אין דער ריכטונג פון נאַדבזשעזשע און פון דאָרט אין רוסישן קאָנגרעס פּוילן. שפּעטער איז דער פּלאַן געענדערט געוואָרן, די ליניע איז אַרויס פון ראַזוואַדאָוו.

די אַלע אַרבעטן און מאָדערניזירונגען האָבן געבראַכט אויפבלי און וווילשטאַנד קיין טאַרנאָבזשעג. אירע בעסטע יאָרן זענען געווען 1870 — 1910. אין משך פון די 40 יאָר איז איר באַפעלקערונג פאַרגרעסערט געוואָרן פינפאַכיק; די שטאָט־הכנסות זענען פאַרגרעסערט געוואָרן 14 פאַכיק. די לעצטע ציפער באַווייזט די העכערונג פון לעבנס־ניוואָ און די אַנטוויקלונג פון עקאָנאָמישן פאַרשריט.

1909 — 1900

אין די יאָרן האָט די שטאָט געשטרעבט און פּלאַנירט ווייטערן פאַרשריט. ס'איז געגרינדעט געוואָרן אַ מיטלשולע, אַ קרייז־געריכט, אַ באַן־פאַרבינדונג קיין ריישע. אין 1904 איז אויפגעשטעלט געוואָרן דער דענקמאָל פון פּוילישן פּויערים־העלד באַרטעק גלאָוואַצקי. דער טאָג פון אַנטהילן דעם דענקמאָל, דער 9 סעפּטעמבער, איז געווען אַ גרויסער יום־טוב אין דער גאַנצער געגנט. צענדליקער טויזנטער פּויערים זענען געקומען אין שטאָט, צווישן זיי אויך פון דער צווייטער זייט ווייסל, פון רוסישן טייל. אין 1909 האָט מען

דאָס שטאָטישע גימנאַזיום
בנין הגימנסיה העירוני —
באופק: הכנסיה הקתולית.

אָנגעפּאַנגען צו לערנען אין דער ערשטער קלאַס גימנאַזיום. אויך זענען אויפגעשטעלט געוואָרן קולטורעלע אינסטיטוציעס פון די פּאַליאַקן: דער קאַסינאָ, דער „סאָקול" און די שטאָט־ביבליאָטעק. אין דער פּאָלקס־שולע, וועלכע האָט אין 1873 געציילט נאָר 70 שילער, האָבן אין 1908 געלערנט 800 ייִנגלעך און מיידלעך.

אויך די יידישע באַפעלקערונג האָט זיך אין די יאָרן שטאַרק אַנטוויקלט און אויסגעברייטערט אירע אינסטיטוציעס. (וועגן דער היסטאָריע פון יידישן ישוב אין טאַרנאָבזשעג — זע אין עברית טייל).

איבערזעצט דורך שמואל שאַלער

חיים וויינמאַן

די מעשה פון די קדושים *

(נאָכדערציילט פון מיין זיידן ר׳ אַלטער קאָפּלס ע״ה (שפּילפּויגל)

קודם־כל אַ פּאָר ווערטער וועגן מיין זיידן ר׳ אַלטער שפּילפּויגל ע״ה, וועלכן מ׳האָט גערופן „ר׳ אַלטער קאָפּלס". ער האָט זיך נישט גערעכנט צווישן די תלמידי חכמים פון שטעטל, אָבער ער איז געווען אַ גרויסער ערלעכער ייד, געלערנט יעדער נאַכט משניות אָדער מדרש, אויך איז ער געווען אַ גרויסער חסיד פון רביים, ספּעציעל האָט ער מקרב געווען די „אייניקלעך" פון רבין ר׳ אלימלך פון ליזשענסק. ער האָט אויך געהאַט אַן אָפענע האַנט און געגעבן פיל צדקה.

פּרנסה איז געווען בריווח. פון זיין „כל־בו" געשעפט, וואָס ביי אים האָט עס געהייסן אַ „בשמים געשעפט" און אין וועלכן עס האָבן זיך געפונען אַ חוץ עטלעכע אמתע שמעקנדיקע בשמים, אויך: הערינג, שמירעכץ צו וועגענער, פאַרבן, לאַק סמאָלאָוויץ, לעכט, דאַך־פּאַפּע און בעיקר נאַפט און בענזין וואָס זייער ריח האָט מען געפילט פון דער וייטנס פון דעם „בשמים געשעפט"... איז אָבער די שפע געווען גרויס און די גויים פון די דערפער האָבן געוווסט צו קומען מאַסנווייז „דאָ קאָפּלאַ", דאָס איז געווען אַ פירמע...

דער זיידע ע״ה האָט זיך אויך „געקויפט" גוטע איידעמ׳ס,

* מיר גיבן דאָ איבער די דערציילונג פון ה׳ וויינמאַן וועגן די „קדושים" אין דער פאָרם ווי׳ ער דערציילט אין נאָמען פון זיין זיידע, וואָס איז אַן אויסנאַם פון די אַלע גירסאות וואָס מיר האָבן געהערט און וואָס מיר ווייסן.

אין דעם עברית־טייל דרוקן מיר אַ גרעסערע אָפּהאַנדלונג וועגן די „קדושים" א. נ. „הקדושים" באַזירט אויף היסטאָרישע קוועלן און לויט די פאַרשידענע גירסאות פון די לעגענדע און זייער היסטאָרישע באַדייטונג.

אײנער פון זיי איז געווען מיין טאַטע ר׳ יהושע העשל ווייגמאַן ז״ל, וועלכער איז געווען אַ תלמיד חכם און אַ גרויסער עסקן פון די שטאָטישע תלמוד תורה.

**
*

איינער פון זיידנס בעסטע קונים איז געווען דער גראַף טאַרנאָווסקי פון וועלכן עס האָבן געהאַט פרנסה נאָך אַ סך יידן פון שטעטל. געוווינט האָט דער גראַף אין זיין אַלטן היסטאָרישן שלאָס, וועלכער איז געשטאַנען הינטער דער שטאָט וואָס האָט געהייסן „דזשיקאָוו״ און דעם הויף האָט מען גערופן דער „דזשיקווער שלאָס״. מיין זיידע ע״ה פלעג אָפט גיין אין פאַלאַץ אָפּנעמען געלד, אָדער אַהינפירן סחורה, האָט ער מיך אויך אָפטמאָל מיטגענומען, אַהין בין איך טאַקע זייער גערן געגאַנגען.

אויפן ערשטן שטאָק איז געווען זייער אַ גרויסער קאָרידאָר (פּרוזדור) אין וועלכן עס זענען געשטאַנען אַלטע היסטאָרישע אַנטיקן נאָך פון די צייטן פון די פּוילישע מלכים. אויף די ווענט האָבן געהאָנגען פאַרשידענע ווערטפולע בילדער. צווישן די בילדער האָב איך באַמערקט איין בילד אויף וועלכן ס׳זענען אויסגעמאָלט יידן מיט בערד און פּיאות(?) אויף מיין פראַגע: ווי קומען דאָ אַהער יידן מיט בערד און פּיאות? האָט מיר דער זיידע געענטפערט: דאָס זענען מן הסתם די „קדושים״. איך האָב נאָך קנאַפּ־וואָס פאַרשטאַנען דעם באַדייט פון דאָזיקן וואָרט, אָבער איך בין שטאַרק נייגעריק געווען צו וויסן וואָס דאָס איז.

אַרויסגייענדיק פון הויף, האָב איך אָנגעהויבן מוטשען דעם זיידן ער זאָל מיר דערציילן וואָס דאָס איז אַזעלכעס „קדושים״? מיר האָבן זיך אַוועקגעזעצט אויף אַ באַנק אין גרויסן שיינעם גאָרטן אַקעגנאיבער אַ הערלעכער פאָנטאַנע פון וועלכער דאָס וואַסער האָט געשפּריצט מיט פילפאַרביקייט, אָנשלאָגנדיק זיך אין די זון־שטראַלן. איך געדענק נישט ווי לאַנג די מעשה האָט געדויערט, איך ווייס נאָר, אַז איך בין געזעסן ווי צוגעשמידט צום אָרט, פאַרגאַפט, און געהערט די מעשה מיט שטאַרקן אינטערעס. און אָט וואָס דער זיידע האָט דערציילט:

דאָס איז געשען מיט אַ סך יאָרן צוריק, אין דזשיקאָוו האָבן נאָך דעמלט געוווינט ווייניק יידן און עס איז נאָך אין שטאָט קיין עירוב נישט געווען. שבת, ווען די יידן זענען געגאַנגען דאַווענען, האָט אַ שייגעץ, וועלכער איז געווען דער ״שבת־גוי״ ביי די יידן: ער האָט געהייצט ווינטער די אויוונס, אַראָפּגענומען די לייכטער פון טיש א.א.וו. — געטראָגן אויך די טליתים אין שול אַריין, נאָכן דאַווענען האָט ער די טליתים צוריק אַהיימגעטראָגן. פאַרן אָרעמען שייגעץ איז דאָס געווען נישט קיין שלעכטע פּרנסה: ער האָט באַקומען באַצאַלט און ביי יעדן אויך עפּעס פון שבתדיקן געקעכץ אָדער געבעקס.

איינמאָל, אין אַ שבת — דאָס איז געווען נאָנט פאַר פּסח — נאָכן דאַווענען, דער שייגעץ קומט נישט נעמען די טליתים, ער איז אויך מער נישט געקומען אין די שטיבער. די יידן האָבן נישט געוווּסט וואָס עס איז געשען. ער איז נעלם געוואָרן. אָבער קיין שלעכטס האָט מען נישט געטראַכט.

ווען דער שייגעץ איז אויך נישט אַהיים געקומען נעכטיקן, זענען צוזאַמענגס געקומען צו לויפן זיין פאָטער מיט דער מוטער, זיך דערוויסן וואָס עס איז געשען מיט זייער זון, אָבער קיינער האָט זיי גאָר נישט געקאָנט זאָגן. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און דאָס גאַנצע שטעטל האָט שוין געקאָכט ווי אין אַ קעסל: דער שייגעץ, דער „שבת־גוי״ איז פאַרשוווּנדן געוואָרן... באַלד האָבן זיך געטראָפן העצער, אַנטיסעמיטן וועלכע האָבן געהעצט דעם פאָטער און די מוטער, אַז נישט אַנדערש, נאָר די יידן האָבן דערמאָרדעט זייער זון צו נוצן זיין בלוט צו די מצות אויף פּסח... יידן האָבן מורא באַקומען. זיי האָבן שוין פאַרשטאַנען וואָס עס באַדייט, אָבער העלפן האָבן זיי גאָרנישט געקענט. זיי האָבן גוזר תענית געווען, געלאָפן אין שול, געזאָגט תהילים, געשריגן און געבעטן, דער רבונו של עולם זאָל זיי העלפן אין זייער עת צרה.

די העצערס, צוזאַמען מיט די עלטערן פונעם שייגעץ זענען געלאָפן מיט אַ געשריי צו דער גרעפין טאַרנאָייסקי, וועלכע איז געווען מושל פון שטעטל, די גאַנצע מאַכט האָט זיך געפונען אין אירע הענט און וועלכע איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער שונא ישראל. עס האָט נישט לאַנג געדויערט און די גרעפין האָט באַפוילן צו אַרעסטירן צען יידן, די שענסטע בעלי בתים אין שטעטל. מען האָט זיי געפּייניקט מיט די שרעקלעכסטע עינויים, אַז זיי זאָלן זיך „מודה״ זיין, אָדער זאָלן אַרויסגעבן ווער די מערדער זענען... ווען זיי האָבן זיך נישט מודה געווען, האָט די גרעפין אַרויסגעגעבן אַ גזר־דין: מ׳זאָל די צען יידן לעבעדיקערהייט פאַרברענען. זי האָט אָבער געגעבן אַ מעגלעכקייט די פאַרמשפּטע אויסצולייזן זייער „זינד״: „זיי זאָלן זיך שמדן און ווערן גוטע קריסטן״... פאַרשטייט זיך, אַז די אומגליקלעכע יידן האָבן מיט שפּאָט אָפּגעוואָרפן דעם „איידעלן״ פאָרשלאָג.

**
*

ביי דער ווייסל, וועלכע האָט זיך געפונען אין דער נידער, באַרג־אַראָפּ פון שטאָט, האָט געברענט אַ גרויס פייער. און אַ גרויסע מאַסע גוים איז דאָרט געווען פאַרזאַמלט. די צען פאַרמשפּטע יידן, האָט מען אַריינגעלייגט אין הילצערנע פעסער, פאַרקלאַפּט די פעסער מיט טשוועקעס און זיי געקאָלערט ביז צו דער ווייסל — גלייך אין פייער אַריין. ביי דער שרעקלעכער עקזעקוציע איז אָנוועזנד געווען די גרעפין אַליין און האָט געשעפּט נחת פון איר „הייליקער אַרבעט״...

**
*

ווען עס איז שוין געוואָרן אַש פון די הייליקע יידישע קערפּערס, האָט די גרעפין גענומען אַ פולן הויפן אַש און עס געוואָרפן אויף דער ווייסל, פּונקט האָט געבלאָזן אַ ווינט אויף צוריק, און דאָס אַש איז איר אַריין אין די אויגן און זי האָט אָנגעהויבן שרעקלעך שרייען אַז „יאַנקילי״, „סרוליק״, „מאָשקו״ (נעמען פון די פאַרברענטע יידן) רייסן פון איר לעבעדיקע שטיקער...

ווען די אַלע פאַרזאַמלטע גוים האָבן דאָס דערהערט,

האָבן זיי גענומען לויפן מיט גרויס פּחד, ווער צו פוס און אויך די וואָס זענען געקומען מיט פערד און וואָגן. עס איז אַנטשטאַנען אַ גרויסע בהלה. די פערד האָבן זיך צעווילדעוועט און צעשמעטערט די וועגענער. ביי דער זייט זענען געווען טיפע קאַלך־גריבער, אין וועלכע מען האָט געלאָשן קאַלך. זענען אַ סך פון מאַסע מענטשן דאָרט אַריינגעפאַלן און עס זענען געווען צווישן זיי אַ סך הרוגים.

אַזוי זענען אומגעקומען די צען „קדושים" פון קהילת טאַרנאָבזשעג.

**

אין אַ קורצער צייט אַרום איז דער „דערמאָרדעטער" שיגעץ צוריק געקומען צו זיינע עלטערן. ער האָט דערציילט אַז וואַרטנדיק אַזוי פאַר דער שול ביז די יידן וועלן ענדיקן זייער דאַוונען, איז אַדורכגעפאָרן אַ וואָגן מיט ציגיינער. ער איז אַרויף אויפן וואָגן און די ציגיינער האָבן אים מיטגענומען.

דעמאָלט האָט זיך אַרויסגעוויזן די אומשולד פון די אומ־גליקלעכע יידן. אַ חרטה־געפיל האָט באַהערשט די גויים און אויך די גראַפין, וועלכע איז געווען בלינד און געליטן גרויסע יסורים, אָבער עס איז שוין לייִדער געווען צו שפּעט... די גראַפין, וואָס האָט זיך געוואָלט „אויסקויפן" פון איר זינד, האָט געוואָלט געבן געלט די אלמנות, אָבער זיי האָבן זיך אָפּגעזאָגט צו נעמען פון איר „אויסקויף־געלט", דעמאָלט האָט זי באַפוילן, אַז פונעם גראַפס הויף זאָל מען יעדעס יאָר געבן דער יידישער קהילה „מעות חיטין" צו צעטיילן פאַר די אָרעמע יידן אויף פסח און אויך האָלץ אויפן ווינטער זאָל געגעבן ווערן פאַר די אָרעמע יידן פון שטאָט. זי האָט דאָס באַפוילן אַלס „צוואה" פאַר אַלע דורות.

עטלעכע דורות האָבן די גראַפן טאַרנאָווסקי אָפּגעהיט די „צוואה" און געטיילט „מעות חיטין" און האָלץ פאַר די אָרעמע יידן אין טאַרנאָבזשעג.

**

אין דעם שטאַרק־פראָסטיקן ווינטער, וואָס האָט געהערשט אין פוילן אין יאָר 1928, האָט דער גראַף זדזיסלאַוו טאַרנאָווסקי אויפגעהערט צו האַלטן די צוואה פון זיין „איידעלער" באָבע: ער האָט מער נישט געטיילט קיין האָלץ פאַר די יידישע אָרעמעלייט, חנוכה־צייט, דאָס איז אין צייט פאַר די „חגאות", ווען ער האָט געטיילט האָלץ פאַר די אָרעמע פּאַליאַקן.

טאַקע אין דער זעלבער צייט, נאָנט פאַר די „ווייַ־נאַכטן" („חג־המולד") אין מיטן דער נאַכט, אין וועלכער עס האָט געהערשט אַ שטאַרקער פראָסט אין דרויסן און אַ טיפער שניי — האָט דאָס שטעטל אויפגעציטערט פון אַ פייערלעשער־סירענע. יעדער איז אַרויסגעלאָפן זען ווי עס ברענט. באַלד האָט מען זיך דערוווּסט, אַז דעם גראַפס שלאָס ברענט... הונדערטער מענטשן, גויים און להבדיל יידן, זענען געלאָפן אַהין אין שלאָס אויסנוצן די געלעגנהייט צו זען דעם שלאָס, אין וועלכן נישט יעדער האָט דאָרט געקאָנט אַריינקומען. אויך איך בין געלאָפן אַהין און גלייך אַריין אינעם ברענענדיקן שלאָס. אַריינקומענדיק אין די צימערן בין איך געוואָרן פאַרבלענדט פון דעם בלאַסק און רייכטום, וואָס מיינע אויגן האָבן דערזען. באַלד אָבער האָב איך זיך דערמאָנט אַז עס ברענט און געוואָלט אַרויסלויפן, איך האָב אָבער ניט געפונען קיין טיר... די ווענט זענען געווען באַדעקט אינגאַנצן מיט שפּיגל. איך האָב גענומען שרייען. פלוצעם האָט זיך געעפנט אַ טיר און עס איז אַריינגע־קומען אַ גויה, וועלכע האָט געטראָגן אַ גאַנצן שטויס ביכער. זי גיט מיר די ביכער, געוויזן דעם וועג אויף אַרויס און געזאָגט: „נעם דאָס אַרויס, איך גיי אַרויסראַטעווען נאָך ביכער".

אַז איך בין נאָר אַרויס, האָב איך דערהערט אַ שטאַרקן קראַך, און באַלד שטאַרקע ווילדע געשרייען: דער סופיט האָט זיך אָפּגעריסן און פאַרדעקט הינטער זיך, די אַלע וואָס זענען דאָרט געווען.. עס זענען דעמאָלט פאַרברענט געוואָרן 10 גויים. קיין איין ייד האָט נישט געליטן, כאָטש אַ סך יידן זענען דאָרט פריער געווען, האָבן זיי אַלע באַוויזן אַרויסצוגיין נאָך איידער דאָס אומגליק איז געשען.

איין ייד, וועלכער געפינט זיך היינט אין ישראל, ה׳ מיכאל גרין (אַ היטל־מאַכער), וועלכער איז אויך געווען דאָרט אינווייניק און נישט געקענט אַרויס, זעענדיק די סכנה, איז ער אַראָפּגעשפּרונגען פונעם צווייטן שטאָק דורכן פענצטער. ער איז אַריינגעפאַלן אינעם טיפן שניי און האָט זיך אַ ביסל צעקלאַפּט, אַ פּאָר טאָג איז ער געלעגן אין שפּיטאָל און איז אַהיימגעקומען גאַנץ און געזונט. דאָס האָט מען דעמאָלט באַ־טראַכט אַלס נס מן השמים.

דער גראַף, וועלכער האָט געראַד, מיט זיין פאַמיליע געווילט אין אויסלאַנד, דערהערנדיק די שרעקלעכע בשורה, איז גלייך אַהיים געקומען. ער האָט זיך באַטייליקט אין דער מאַסן־לוויה פון די אומגעקומענע, ער האָט צוגעזאָגט צו זאָרגן פאַר די אלמנות פון די אומגעקומענע.

אָבער, דער עיקר, ,האָט ער געזען און אנערקענט, אַז דער אומגליק איז אויף אים געקומען אַלס עונש מן השמים, וואָס ער האָט מבטל געמאַכט די „צוואה" פון זיינע אָבות. ער האָט טאַקע באַלד פאַרראַכטן, און נאָך אין דער זעלבער וואָך, געטיילט דאָס האָלץ צו די אָרעמע יידן.

**

דעמאָלט האָבן אַלע געזען די נסים וואָס זענען געשען די יידן און די באַצאָלונג פאַר דעם אומשולדיקן בלוט פון די „קדושים".

צום באַדויערן האָבן מיר נישט זוכה געווען צו זען אַזעלכע נסים אין די שרעקלעכע טעג, ווען עס האָבן געווילדעוועט די היטלעריסטישע רוצחים און אומגעבראַכט זעקס מיליאָן יידן, די „קדושים" פון די לעצטע וועלט־מלחמה, צווישן זיי אויך פיל יידן פון אונדזער שטעטל דזשיקאָוו. השם ינקום דמם!

יעקב פליישער

„די רולקיס”

דאָס פּירטל, וואָס איז געווען באַוווּסט אין שטעטל אונטערן נאָמען „רולקין” (פון פּוילישן וואָרט Rola — פעלד) איז געווען דאָס אָרעמע פירטל אין וועלכן עס האָבן געוווינט ס׳רוב אָרעמעלייט, האָרעפּאַשניקעס, מלמדים און ...אלמנות (בעיקר אַלטע), די רוב איינוווינער פון די „רולקיס” זענען אויך געווען על פּי רוב די אָרעמעלייט פונעם שטעטל...

מיטן ערשטן בליק אויף דער אויסערלעכקייט פון דער דאָזיקער געגנט, האָט מען באַלד געקענט טרעפן צו וועלכער „קלאַס” עס געהערן אירע איינוווינער: די געסלעך — שמאָלע, פאַרקרומטע, אָפּגעלאָזענע. אַלע הייזלעך — הילצערנע, נידעריקע, צעבראָכענע. איניקע פון זיי — אַזוי האָט זיך געדאַכט — האַלטן ביים איינפאַלן. געשטאַנען זענען זיי אין ענגשאַפט, ווי איינער וואָלט געלעגן, אָדער געווען אָנגעלענט, אויפן צווייטן. די קליינע פענצטערלעך — פון וועלכע עס האָבן אַרויסגעקוקט דאָס אָרעמקייט און אָפּגעלאָזנקייט — זענען געווען הערמעטיש פאַרמאַכט, פאַרפעסטיקט מיט טשוועקעס, אַפילו אין זומער, אויס מורא, אַז דער ווינט זאָל זיי נישט אַרויסרייסן און זיי וועלן דאַן אַרויפפאַלן אויף די באַרוועסע קינדער, וועלכע האָבן זיך געשפּילט אין זאַמד אָדער אין דער בלאָטע הינטער די פענצטער...

**
*

ווי עס ווייזט אויס פון די היסטאָרישע דאָקומענטן, זענען די „רולקיס” געווען פון די ערשטע גאַסן ביים גרינדן די שטאָט, אַפילו נאָך איידער עס איז געבויט געוואָרן דער „מאַרק” און די גאַסן אַרום אים. אַזוי לייענען מיר אין די אָפיציעלע אַמטלעכע ציַיטונג, אַרויסגעגעבן פון סטאַראָסטווע און שול־ראַט פון קרייז טאַרנאָבזשעג, (נומער 8) פונעם 15־טן יולי 1908, וואָס איז אינגאַנצן געווידמעט די גרינדונג פון דער שטאָט און איר אַנטוויקלונג במשך פון העכער 300 יאָר, געשריבן דורך זיגמונד קאָלאַשינסקי א. נ. „פון דער פאַרגאַנגענהייט פון פּאָוויאַט”. דער שרייבער ווידמעט דאָרט עטלעכע שורות אויף דעם פירטל וואָס האָט געהייסן „רולקיס”. ער שרייבט:

„פון דער זייט פון מיעכאָטשין האָט זיך אויסגעפאָרמירט אַ פאַרשטאָט (Przedmieście) וואָס אויפן נאָמען פון די פעלדער („רולקי” פונעם נאָמען „ראָלאַ” Rola פעלד) האָט עס זיך גערופן „רולקיס”. דאָס מיעכאָטשינער וועלדל האָט „אָפּגעגרענעצט” (האָט זיך געגרענעצט) מיט דער פאַרשטאָט”.

עס קומט דעריבער אויס, אַז דאָס פירטל — אָדער ווי עס ווערט אָנגערופן אין דעם אויבנדערמאָנטן דאָקומענט: „פאַרשטאָט” (Przedmieście) „רולקיס” „האָט זיך פאַרמירט” באַלד ביים אַנטשטיין פון דער שטאָט אָדער גאָר נאָך פריער. כאָטש דער דאָזיקער שרייבער באַציט זיך נישט אויף דעם יידישן טייל „רולקיס” — וואָס האָט זיך טאַקע געגרענעצט מיט די „גוישע רולקעס” — האָט עס זיך אָבער פאַרנייגט אויף צפון צו דער יידישער שטאָט — דאָך, דער נאָמען „רולקיס” וואָס איז געבליבן אויך אויפן יידישן טייל, זאָגט עדות, אַז דאָס איז געווען פון די ערשטע, ביים גרינדן פון דער שטאָט.

נאָר אונדזערע חכמים האָבן שוין לאַנג געזאָגט: „הכל תלוי במזל”. און ווי עס ווייזט אויס, האָט זיך דאָרט באַלד לכתחילה באַזעצט דער אָרעמער טייל און די „נידעריקערע” שיכטן, ווי: אַרבעטער, דאָרפסגייער און סתם אָרעמעלייט. ווייל אין דער זעלבער צייט וואָס די גבירים האָבן געבויט דעם מאַרק און דער מיטלשטאַנד די גאַסן אַרום דעם מאַרק; און אין דער צייט וואָס דער מאַרק איז באַלד געוואָרן — אַ דאַנק די געשעפטן וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען און אַ דאַנק דעם „יריד” וואָס האָט זיך דאָרט געשטעלט — דער האַנדלס־צענטער, עס זענען געבויט געוואָרן שיינע הייזער, לויט אַ פּלאַן און ער האָט זיך שנעל אַנטוויקלט. אויך די אַרומיקע גאַסן, ווי עס האָבן זיך באַזעצט די צוגערייזטע נייע פאַרמעגלעכע יידן, האָבן זיך פאַרגרעסערט און פאַרשפּרייט אויף מזרח, דרום און צפון, און אַפילו מעריב, פון דער זייט צו דער „ווייסל” — האָבן זיך די „רולקיס” אַנטוויקלט אין אַ פאַרקערטער ריכטונג: עס זענען צוגעקומען אָרעמע לייט, וועלכע האָבן אויפגעשטעלט די הייזקעס אָן אַ פּלאַן פון אַלט און געמיינעם בוי־מאַטעריאַל, ווייל דער הויפּט־ציל זייערער איז געווען: „האָבן אַ דאַך איבערן קאָפּ”.

אַפילו אויך נאָך דער „ערשטער שריפה” און נאָך דער „צווייטער שריפה” (דאַטעס, וואָס זענען במשך דער צייט פאַרוואַנדלט געוואָרן אַלס „היסטאָרישע”, פון וועלכע אַ סך האָבן גערעכנט די אַלע אַנדערע געשעענישן אין שטאָט) וואָס פון דעמאָלט רעכנט זיך שוין דאָס „נייע טאַרנאָבזשעג”: מ׳האָט שוין אָנגעהויבן בויען גרויסע הייזער און אין מאַרק, — נאָר געמויערט, פון ציגל, אַפילו שטאָקיקע געביידעס, מיט שיינע געשעפטן און די שטאָט האָט זיך פון דעמאָלט אָן בכלל שיין אַנטוויקלט — זענען די „רולקיס” — וואָס זענען אויך אָפּגעברענט געוואָרן אין דער „גרויסער שריפה” — ווידער געבויט געוואָרן לויטן זעלבן אַלטן סטיל: די זעלבע נידעריקע, הילצערנע הייזקעס, אָן אַ פּלאַן און אָן אַן אָרדענונג, ענג און שמאָל. גענומען האָט עס זיך דערפון, וואָס אויך די סיבה האָט זיך נישט געענדערט: די בויער פון דעם דאָזיקן פירטל זענען פאַרבליבן די זעלבע אָרעמעלייט אָן די געהעריקע געלט־מיטלען, וואָס האָבן נאָך געזוכט „אַ דאַך איבערן קאָפּ”...

עס איז דעריבער קיין ווונדער נישט, וואָס די „הייזער” האָבן לאַנג נישט געקענט אויסהאַלטן און נאָך עטלעכע יאָר זענען די פונדאַמענטן (וואָס זענען אויך געווען פון האָלץ, און נישט פון ציגל) געוואָרן אונטערגעפוילט, די הייזקעס האָבן זיך „געזעצט” און געוואָרן נאָך נידעריקער. און כאָטש

דאָס דאַזיקע פּירטל האָט זיך געפונען אין „הארץ פון דער שטאָט", עטלעכע צענדליק מעטער פונעם אמתן צענטער: די שול, דאָס בית־המדרש און די מקווה — האָט עס זיך נישט אַנטוויקלט און עס האָט נישט געענדערט זיין אָריגינעלן אויסזען — ביז נאָנט צום חורבן.

נישט נאָר דער אויסערלעכער אויסזען פון די הייזער איז געווען אַזוי נעבעכדיק, נאָר אויך דער סאַניטאַרער און היגיענע־מצב איז געווען אין אַ קלאָגעדיקן צושטאַנד. און די שמאָלע געסעלעך — און אַפילו אין דער „הויפּט־גאַס" פון די „רולקיס", איז נישט געווען קיין ברוקיר־טער, שטיינערנער שאָסיי. אַפילו קיין שוטער איז נישט געווען פאַרשפּרייט. פאַרשטייט זיך, אַז פון קיין טראָטואַר האָט מען אַפילו נישט געקענט חלומען, עס איז פּשוט קיין אָרט נישט געווען פאַר דעם. אַלץ איז דעריבער דאָרט געווען אויסגעמישט: דער וועג פאַר די פוס־גייער, דער „שפּאַציר" און די קאָמוני־קאַציע, אַלץ איז געווען צוזאַמען און מיטאַמאָל: די פערלעך, די בהמות פון די גוישע שכנים (וואָס זענען געגאַנגען אויף דער לאַנקע זיך „פּאַשען") די חזירים, די הינט און — להבדיל — דערוואַקסענע מענטשן און קינדער. אַלץ האָט „גע־טאָפּטשעט" אויפן דאַזיקן „שאָסיי", וואָס די בלאָטעס האָבן דאָרט דערגרייכט, גאַנצע דריי פערטל פונעם יאָר, ביז דער קני... די סכנה איז געווען גרויס, באַזונדערס אין יריד־טאָג, פאַר די קינדער. אָבער די שטאָט־טאַטעס האָט דאָס נישט געאַרט... (זיי זענען דאָרט קיין מאָל נישט געקומען — אויסער פאַר די וואַלן צו דער „גמינע")...

אין הערבסט, ווען עס האָבן זיך אָנגעהויבן די רעגנס, האָט מען געקענט „דערטרינקען" ווערן אין די געדיכטע בלאָטעס, וועלכע האָבן זיך דאָרט אַזוי בשפע פאַרשפּרייט... און אַז עס האָט אָנגעהויבן פאַלן דער ערשטער שניי, וואָס האָט בלויז אויבערפלעכלעך פאַרדעקט די בלאָטעס, און דערנאָך, אַז די ערשטע פרעסטלעך האָבן דאָס אַ ביסל צוגעפרוירן, איז געווען אַ סכנה צו גיין אויף דער דאַזיקער געדעכטער, גליטשיקער מאַסע, מען זאָל זיך נישט אויסגליטשן און ברעכן דעם קאַרק... ערשט אינעם טיפן ווינטער, ווען די שנייען האָבן באַדעקט מיט אַ גראָבער שיכט די בלאָטעס און די גרויסע פרעסט האָבן דאָס גוט פאַרפרוירן, איז ערשט געוואָרן „אַ גוטער שאָסיי" צום גיין. און ווען עס איז געקומען דער ליבער פרילינג, די שנייען האָבן גענומען טייען און דאָס וואַסער, וואָס האָט געשטראָמט פון די דעכער און פון די גאַסן, האָט זיך געזוכט אַן אויסוועג, און נישט געפונען — זענען די „רולקיס" פּשוט „פאַרפלייצט" געוואָרן און מען האָט דאָרט געקענט „שווימען"... אַזוי האָט עס געהאַלטן ביזן זומער. ערשט אין מיטן זומער האָט די גליענדיקע זון אויסגעטרוקנט די בלאָטעס ביז ...הערבסט. דעמאָלט ערשט אין דער קורצער זומער־צייט, האָבן די „רולקיס"־איינוווינער אַ ביסל אויפגעלעבט און די קינדער האָבן דעמאָלט אַ דאָפּלטע הנאה געהאַט: פון דער וואַרעמדיקער זון, און פון דער טריקעניש.

⁂

אין דאַזיקן מאַנאָטאָנעם און צוריקגעשטאַנענעם לעבן פון די „רולקיס"־איינוווינער, איז אויך — אין איין תקופה פון יאָר — אַריינגעטראָטן אַן ענדערונג און אַן אויפלעבונג: דאָס איז געווען ווען עס זענען געקומען די פאַר־פּסח וואָכן. די צוגרייטונגען צום פּסח, האָבן אַריינגעבראַכט אַ ניי לעבן און עס האָט אויסגעזען, ווי די דאַזיקע מענטשן וואָלטן איצט, נאָכן שווערן „אָפּגעשטאָרבענעם" ווינטער אויפגעשטאַ־נען תחיית המתים... און וואָס מער עס האָבן זיך דערנענטערט די יום־טוב־טעג, אַלץ מער האָט מען געפילט און דערקענט דעם „ריח" פון פּסח: די אַרבעט איז געטאָן געוואָרן מיט ברען, אינטענסיוו און מיט לעבעדיקייט.

באַלד נאָך פּורים האָט זיך אָנגעהויבן דער „קאַלך־סעזאָן". די דירות זענען געקאַלכט געוואָרן אויף פּסח, און פּשוט, דערפאַר, ווייל דער קאַלך פון פאַר אַ יאָרן איז שוין לאַנג געווען אָפּגעשיילט און ס'איז שוין פון אים קיין זכר נישט פאַרבליבן... די אָרעמע, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט דערלויבן צו צאָלן אַ קאַלכער, האָבן געקאַלכט אַליין, בעיקר האָבן דאָס געמאַכט די באַלעבאָסטעס. נאָר די „רייכערע", וועלכע האָבן זיך יאָ געקאָנט דערלויבן אויף צו באַצאָלן, (אָדער אַזעלכע, וואָס האָבן אַליין נישט געקענט קאַלכן, צוליב פאַרשידענע סיבות) האָבן צוגענומען אַ קאַלכער.

צוויי יידישע קאַלכער זענען געווען אין שטאָט — עס זענען געווען נאָך גוטע מאַלער אויך — איינער ר' לייביש זאַלצמאַן — וועלכער האָט אַליין געוווינט אויף די רולקיס, און אַ צווייטער — וואָס האָט געוווינט אין צענטער פון שטאָט. ביידע זענען נישט געווען קיין גרויסע גבירים און אַ גאַנץ יאָר האָבן זיי זיך געמוזט זוכן פאַרשידענע באַ־שעפטיקונגען, אַרויסצוציען בדוחק פּרנסה. דאַקעגן פון נאָך פּורים, ביז ערב פּסח ממש, איז געווען אַרבעט „איבערן קאָפּ". געאַרבעט האָבן זיי ביי טאָג און ביינאַכט, נישט געגעסן און כמעט נישט געשלאָפן — דאָך האָבן זיי נישט געקענט געבן אויספירן אַלע באַשטעלונגען. ווייל בלויז די „רולקיס" אַליין, האָבן אין דעם סעזאָן געקענט צושטעלן פולע באַשעפטי־קונג פאַר ביידע בעלי־מלאכות. היינט זשע ווו זענען די אַנדערע שטאָט־טיילן, וואָס האָבן אויך געקאַלכט אויף פּסח? האָט טאַקע געטראָפן, אַז דער קאַלכער האָט אָנגעהויבן „שמירן" פאַרטאָג אין איין דירה און פּלוצעם איז ער נעלם געוואָרן אויף עטלעכע שעה. ער איז דערווייל געלאָפן צו אַ צווייטער באַלעבאָסטע און פון דאָרט צו אַ דריטער — אויך נאָר „איינגעזייפט", ווי מען האָט דאָס גערופן, ווייל ער האָט אויך זיי צוגעזאָגט צו קומען אין זעלבן טאָג און אויך אין די זעלבע שעה... ערשט פאַרנאַכט איז ער צוריקגעקומען צו דער ערשטער באַלעבאָסטע, וועלכע האָט שיעור נישט „גע־פּלאַצט" פאַר אויפרעגונג. אַ קלייניקייט? אַלע „בעבעכעס" אין דרויסן, און מ'קען גאָרנישט אָנהויבן טון?... תחילת האָט זי געמיינט אַז ער איז אַוועק עסן, נאָר זעענדיק אַז ער קומט נישט צוריק, האָט זי פאַרשטאַנען דעם „טריק" אַז זי איז נעבעך אַריינגעפאַלן...

דאָס קאַלכן אין די שטיבער פון די „רולקיס", דאַרף מען וויסן, איז נישט געווען אַזוי לייכט. ראשית, אַזוי ווי די ווענט זענען נישט געווען געשאַבריוועט פון אינווייניק, נאָר פאַר־שמירט מיט ליים און אויף דעם ליים איז געקומען דער קאַלך, און אַזוי ווי די קאַלכער האָבן נישט פיל אַכט געגעבן

— צוליב מאַנגל אין צייט — אַז די אַרבעט זאָל זיין פון ערשטן סאָרט (און אויך דאָס מאַטעריאַל...), האָט דעריבער גאַנץ אָפט געטראָפן, אַז דער קאַלך האָט זיך אָנגעהויבן שיילן, נאָך איידער דער קאַלכער האָט „געדאַנזשעט" צו נעמען באַצאָלט... דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן אַ האַמפּעריי מיטן בעל־מלאכה, וועלכער איז טיילמאָל דערגאַנגען ביז צו די הויכע טענער, וואָס ווען האָט געהערט אין די גאַנצע גאַס.

צווייטנס: דאָס אויסרוימען די שטיבער, איז אויך נישט געווען אַזוי פשוט און לייכט. מען האָט דאָך געמוזט אַרויסנעמען אַלץ: דאָס „מעבל", די כלים און אַלע „שמאַטעס". צוליב דעם האָט מען געמוזט אויפשטיין פאַרטאָגס ווען עס האָט נאָר אָנגעהויבן „שאַרען" אויפן טאָג, ווייל ביז מען האָט בלויז צענומען די בעטן, וועלכע האָבן זיך געהאַלטן „בדרך נס", (אַ דאַנק דעם, וואָס זיי זענען געווען פאַרפעסטיקט מיט טשוועקעס פון פחד זיי זאָלן זיך נישט צושיטן...) — דאָס איז נישט געווען קיין לייכט שטיקל אַרבעט... און ווו זענען די רעשט „שמאַטעס" וועלכע זענען אַ גאַנץ יאָר געווען באַהאַלטן אונטערן בעט אָדער אויפן „פּיעקאַליק"? האָט עס דעריבער באַדאַרפן אַביסל דויערן...

און אַזוי ווי דער קאַלכער, ווי דערמאָנט, האָט מבטיח געווען עטלעכע באַלעבאַטים צו קומען אין דעם זעלבן טאָג (און אין די זעלבע שעה..) — האָבן עטלעכע באַלעבאָסטעס מיטאַמאָל אַרויסגענומען אַלע זאַכן אין דרויסן באַלד פאַרטאָגס.

אויב דאָס אויסרוימען די שטוב איז געווען אַזוי שווער און עס האָט געדויערט אַזוי לאַנג־היינט־זשע קען מען פאַרשטיין, וואָס עס האָט זיך געטון ביים אַריינגעמען צוריק די זאַכן? קודם כל האָט יעדער „שטיקל" — פון גרויס ביז קליין — געמוזט אַדורכגיין אַ גרונטלעכע „קאָנטראָל" און אַ גרונטלעכע רייניקונג. שנית, דאָס צוזאַמענשטעלן צוריק יעדער זאַך אויף זיין אָרט (וואָס דאָרט האָט עס שוין באַדאַרפן בלייבן אַ גאַנץ יאָר — ביזן צוקונפטיקן קאַלכן...) און באַזונדערס די בעטן („אוי די דאָזיקע בעטן, ווי וואָלט מען זיי שוין באַדאַרפן בייטן, אָבער ווער האָט אַזוי פיל געלט דערויף" — דעם פזמון האָט מען געקענט הערן יעדעס יאָר, אָבער אַלץ איז געבליבן ווי פאַראַיאָר...) — דאָס האָט פאַרנומען פיל צייט, אַמאָל — אַפילו עטלעכע טעג...

מען האָט דעריבער געקענט זעען אין די „קאַלך־טעג" אָט אַזאַ בילד: ביי יעדן הייזל זענען געווען אָנגעלייגט קוטשעס מיט פאַרשידענע זאַכן: דאָס גאַנצע „פאַרמעג" פון די באַלעבאָסטע. דערנעבן זענען געשטאַנען די באַלעבאָסטע מיט די טעכטער — גרויסע און קליינע — פאַרטון ביז איבערן קאָפּ מיט וואַשן און רייניקן. און אַזוי ווי קיין וואַסער האָט דאָרט נישט געפעלט (די איינציקע זאַך וואָס איז געווען בשפע...) און מ'האָט דאָס נישט באַדאָרפן שפּאָרן — האָט דאָס וואַסער —וואָס האָט געשטראָמט פונעם רייניקן — זיך אויסגעמישט מיטן וואַסער, וואָס האָט געשטראָמט פונעם טייענדיקן שניי, וועלכעס האָט שוין דערוויל „אויספּעיעט" צו מאַכן אַ געדיכטע בלאָטע, און געשאַפן די אמתע בלאָטע און וואַסער קאַלוזשעס...

ווי געזאָגט, זענען די הויפּט־שוועריקייטן געקומען פון די בעטן, אָבער דאָס איז נאָכנישט געווען אַלץ. אין די בעטן דאַרף מען, ווי באַוווסט עפּעס אַריינלייגן, אַז עס זאָל זיין אויף וואָס צו שלאָפן ווי למשל אַ „שעניק". נו, דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן נייע שוועריקייטן: די, וועלכע האָבן געקענט זיך דערלויבן דעם „לוקסוס", האָבן געהאַט שעניקעס צוזאַמענגענייט פון זעק... וועלכע מ'האָט אָנגעפילט מיט שטרוי. דאָס אָנפילן מיט שטרוי האָט מען באַדאַרפן קענען; נישט יעדער האָט געקענט אַריינשטופּן דאָס שטרוי גלייך און פאַרשפּרייטן עס זאָלן נישט זיין קיין „גריבעס און בערגער"... פאַרשטייט זיך אַז אָנפילן אַזאַ שעניק האָט אויך פאַרנומען צייט... דאָס האָט מען, געוויינלעך, נישט געקענט גלייך מאַכן אינעם טאָג פון קאַלכן, איז מען דעריבער געשלאָפן אויף דער „פּאַדלאָגע" עטלעכע נעכט, און ווען אַפילו דער שעניק איז שוין געווען פאַרטיק, איז שוין געווען אַ שאָד אים צו „באַנייען" פאַר פסח, איז מען שוין בעסער געשלאָפן נאָך עטלעכע נעכט אויף דער „פּאָדלאָגע" ביז ערב פסח, כדי צו האָבן אַ הנאה פון יום־טוב מיט אַ „ניי" געלעגער...

דאָס פאַראַיאָריקע שטרוי, וועלכעס איז שוין געווען גוט צעריבן, האָט מען געוועגלעך אויסגעשיט אויף דער גאַס און דער ווינט האָט שוין „געזאָרגט" צו פאַרשפּרייטן עס אויף אַלע „פיר עקן וועלט..."

אָבער עס זענען אויך געווען אַזעלכע וואָס האָבן נישט געקענט צוקומען אַפילו צו אַזאַ שעניק, וואָס האָבן זיי געטון? זיי האָבן פּשוט אויסגעשפּרייט אַ בינטל שטרוי אינעם בעט אויף די בלויזע ברעטער... און אַז מען האָט באַדאָרפן קאַלעכן, האָט מען דאָס אַלטע שטרוי — וועלכעס האָט שוין קיין פּנים נישט געהאַט פון שטרוי, נאָר ווי צעמאָלענע שעצקע — אויסגעשיט מיטן איבערדרייען דאָס בעט... אויך מיט דעם אַריינלייגן ניי שטרוי האָבן זיי שוין געוואַרט ביז נאָענט צו פסח...

ווען עס איז געקומען פאַר פסח האָבן שוין די פּויערים פון דער אומגעגנט געוווּסט צו ברענגען שטרוי אין שטאָט, צו באַזאָרגן די „רולקיס" מיט „גוטע געלעגערס"...

אין די לעצטע יאָרן האָט מען זיך שוין אויף די „רולקיס" געוויצלט — אַ זאַך וואָס האָט געוויזן אויף „פּאָרשריט" פון די איינוווינער — אַז „פאַרצייטנס", נאָכדעם ווי די באַלעבאָסטעס האָבן שוין געהאַט גוט אָנגעשווענקט די „פּאָדלאָגע", האָבן זיי פאַרשפּרייט „געל זאַמד" אויף איר, אַז זי זאָל נישט ווערן פאַרשמירט ביז יום טוב... אויך איז מען שוין נישט געזעסן אויף די בענק, וועלכע זענען שוין געווען „יום־טובדיק", נאָר מען האָט איבערגעקערט אַ „וויאַדרע" (עמער) און געזעסן אויף דער דנאָ... (ווייזט אויס, אַז אַ געוויסער אמת איז געווען אין דעם ווערטל, ווייל איך אַליין געדענק נאָך, אַז אין אַ טייל אָרימערע שטיבער האָט מען נאָך פאַרשפּרייט „געל זאַמד" אויף דער „פּאָדלאָגע").

אַז עס איז געקומען פאַר פסח האָט מען אין אַלגעמיין דערקענט אין שטעטל אַז דער יום־טוב פון חירות קומט אָן, די לופט האָט פּשוט „געשמעקט" מיטן פסח. אין אַלע גאַסן, אַפילו אין מאַרק (אונטער די הייזער, אָדער אין

די „הייף״) האָט מען געקענט זען ווי די באַלעבאָסטעס, אָדער די דינסטן, רייניקן, שאַרען, קראַצן, כשרן א.אַ.וו. די כלים און אַלע זאַכן. (ס׳איז באַוווּסט דאָס וואָרט, וואָס מען זאָגט נאָך פון רבין ר׳ לוי יצחק פון באַרדיטשעוו זצ״ל, דער „יודישער פאַרטיידיקער״, ווי מען האָט אים גערופן, ווען ער איז דורכגעגאַנגען פאַר פסח די גאַסן און געזען די יידישע ווייבער אַרבעטן אַזוי שווער ביים רייניקן אַלץ אויף פסח, האָט ער געזאָגט: „יהי רצון שיעלו אלה המלאכים היוצאים מ׳,קשר׳ק„: קראַצן, שאַרען, רייבן, קאַשערן — לפני כסא כבודך וימליצו טוב בעדנו — פון דעם „יהי רצון״ וואָס מ׳זאָגט ראש השנה פאַר תקיעת שופר, וואָס דאָרט זענען די ראשי תיבות קשר״ק: תקיעה, שברים, תרועה, תקיעה...) — נאָר אַזאַ בילד ווי מען האָט געזען אויף די „רולקיס״, איז שווער געווען צו געפינען אַן ענלעכקייט: די שמאָלע געסלעך זענען געווען פאַרלייגט פוז אַלע מינים אָביעקטן: מעבל, כלים, „שמאַטעס״, מיט איין וואָרט: דאָס גאַנצע „פאַרמעג״ פון אַלע שטיבער האָט זיך געפונען אויף דער גאַס, אַז עס איז שווער געווען אַדורכצוגיין... אויסער דעם, ווי געזאָגט, האָט זיך פון דעם וואַסער געשאַפן גאַנצע „טייכן״: וואַסער מיט בלאָטע וואָס אויף זיי האָבן יעצט „אַרומגעשווימען״: שטרוי, אַלטע שמאַטעס, צעבראָכענע כלים, שאַרבנס ,וואָס האָבן שוין מער נישט געקענט נוצן...

נאָר אַ וווּנדערלעכע זאַך: ווען עס איז געקומען ערב פסח, אין די מיטאָג־שעהן איז כמעט אַלץ פאַרשוווּנדן, און די „רולקיס״ האָבן באַקומען אַן אַנדער אויסזען: אַ יום־טובדיקן אויסזען... ערב פסח אין דער פרי האָט מען נאָך געקענט זען ווי אַלע באַלעבאָסטעס, מיט די מענער אין איינעם, זענען געווען פאַרפאָרעט ביים כשרן און גליען די כלים. מיטאָג־צייט האָבן זיך די אַלע אויסערלעכע שוואַרצע אַרבעטן געענדיקט און זענען איבערגעגאַנגען אין די שטיבער, אין דער קוך: צוצוגרייטן די געקעכצער צום סדר־נאַכט. (ווי אַזוי עס איז אָנגעקומען ביז זיי האָבן „אַריינגעברענגט״ דעם פסח — דאָס איז אַ באַזונדערע פרשה...)

פאַרנאַכט זענען אויך די קינדער פון די „רולקיס״ אַרויסגעגאַנגען ריין אָנגעוואַשן, אויסגעפוצט (אפשר איין מאָל אין יאָר...) מיט נייע אָנצוגלעך, אין נייע קליידלעך (אָדער זיי זענען געווען „איבערגעניצעוועט״ און „איבערגענייט״ פון אַן אַמעריקאַנער פעקל...), נאָר די שמחה איז דאָך געווען גרויס.

***

דאָס דאָזיקע פאַראָרעמטע, פאַרלאָזטע פירטל — טראָץ דער אָרעמקייט וואָס האָט דאָרטן געהערשט בשפע — איז אָבער אויך פון אים אַרויסגעגאַנגען דאָס רוב תורה פאַר דעם רוב שטעטישע קינדער. דאָרטן האָבן, ווי שוין דערמאָנט, געוווינט דאָס רוב שטעטישע מלמדים, וואָס אויך זיי, האָבן, געוועגלעך, זיך נישט גערעכנט צווישן די גבירים פון שטעטל און האָבן זיך דעריבער — פונעם קלאַסן־שטאַנדפונקט — גוט אַריינגעפאַסט צווישן די אַנדערע איינוווינער פון דאָרט... אין מיין צייט האָבן נאָך דאָרט געוווינט פאָלגנדע מלמדים: ר׳ יומ׳טשה, ר׳ יוסל מיטן ברודער ר׳ חיים פישל און „אייזיקס איידעם״.

די מלמדים זענען על־פי־רוב געווען גרויסע משפחות און די דירה איז באַשטאַנען פון איין גרויסע שטוב (וואָס נאָר ביי איינעם אָדער צוויי איז די שטוב געווען אָפּגעטיילט מיט אַ ווענטל, וועלכעס האָט געהייסן דער „אַלקער״). אין דער זעלבער שטוב איז געשטאַנען די קיך מיטן באַק־אויוון און וואַרעם־אויוון אינעם ווינקל, וואָס האָט געהייסן „די קוך״. זיי, די מלמדים, האָבן געלעבט אַ לעבן פון דחקות, קיינמאָל איז קיין פרנסה נישט געווען אויף גענוג, און מאַנכעסמאָל איז זייער לאַגע געווען ערגער פון די „אָפענע״ אָרימעלייט, וועלכע האָבן באַקומען שטיצע פון די פילאַנטראָפּישע אינסטיטוציעס, אָדער פון סתם צדקה־געבער. אָבער זייער הייליקע אַרבעט האָבן זיי אַלעמאָל און אין אַלע באַדינגונגען, אויסגעפירט מיט נאמנות. (זע דעם מאמר: „אייזיקס איידעם״).

***

במשך פון אַ קורצער תקופה האָבן זיך געפונען אויף די רולקיס אַ „סאָרט״ איינוווינער, וועלכע מען קען אָנרופן „יוצאי־דופן״: דאָס איז געווען אין די ערשטע יאָרן נאָך די ערשטע וועלט־מלחמה, ווען די יידישע פּאַרטייען האָבן אָנגעהויבן, מיט גרויס רעש און טאַראַראַם, צו ווירקן אויף דער יידישער גאַס אין פוילן, באַזונדערס די ציוניסטישע פּאַרטייען מיט זייערע יוגנט־גרופּעס. דאָס רוב יוגנט פון די פרייע ציוניסטישע פּאַרטייען ,זענען געקומען פון רעליגיעזע שטיבער, אפילו פון חסידישע שטיבער. זיי האָבן דעריבער נישט געוואַגט צו עפענען אַ פּאַרטיי־לאָקאַל, ווו עס האָבן זיך פאַרזאַמלט ייִנגלעך מיט מיידלעך, און פאַרברענגט צוזאַמען, — אינעם צענטער שטאָט, מוראַ־האָבנדיק פאַר די עלטערן און פאַר די חסידישע יידן, וואָס האָבן דאָס, פאַרשטייט זיך, נישט געקענט ליידן, דעמאָלט האָבן זיי געפונען אַ פּאַסיק אָרט צו עפענען אַזאַ לאָקאַל: די „רולקיס״, וועלכע זענען געווען (פון קלאַסן־שטאַנדפונקט) „ווייט״ פונעם צענטער־שטאָט. נאָר אויך דאָרט אַהין האָט געטראָפן ר׳ יצחק הערש שוחט ז״ל, דער קנאי און תקיף, וועלכער האָט גאָרנישט געטראַכט, און זיך „אַריינגעריסן״ אין אַזאַ לאָקאַל, און דאָס דווקא אין דערמיט פון אַ פאָרשטעלונג, אָדער רעפעראַט, צי אין מיטן טאַנצן... און אַן אויפגערעגטער און אַ ציטערנדיקער אין גאַנצן, האָט ער געשריגן אויפן העכסטן קול: „שקצים! שיקסעס! אַרויס!!...

אַלץ איז זיך צעלאָפן שנעל, באַזונדערס די, וואָס האָבן מורא געהאַט ר׳ יצחק הערש זאָל זיי נישט זען און דערציילן פאַר די פאָטערס...

***

מיר וועלן זינדיקן צום אמת, אויב מיר וועלן פאָרשטעלן אַלע וואָס האָבן געוווינט אויף די רולקיס אין אַ נעגאַטיווע ליכט: אַלס נחותי דרגא, קבצנים א. ז. וו. מען דאַרף אויך זען די פּאָזיטיווע זייט און ווייזן,, אַז עס האָבן דאָרט אויך

געוווינט בכבודע יידן ,,אמת, נישט קיין גבירים, אָבער יידן וואָס האָבן געגעבן שיין צדקה און גמילות חסדים.. גענוג צו דערמאנען טאַקע דעם זעלבן ר׳ יצחק הערש שוחט, וועלכער האָט געוווינט אַ שיינע פּאָר יאָר אויף די „רולקיס", ביז ער האָט זיך געקויפט דאָס הויז אויף די מאַקשישאָווער גאַס. אויך ר׳ אליה שמש, אַ בכבודיקער ייד. ר׳ מאטי יוסט, וועלכער איז געווען אַ שיינער בכבודער בעל־בית (אַ זון פון ר׳ שמואל שוחט ז״ל), ר׳ מרדכי שולמאַן, וועלכער האָט געפירט אַ שיינעם וואַרשטאַט פון אבערטיילן מיט עטלעכע אַרבעטער. אויך ר׳ נח פליישער, אַ פיינער בכבודער ייד, אַ בעל־צדקה און אַ ירא שמים, ר׳ יאָסקע מילכיקער, און נאָך. (און צוגעבנדיק אין קלאַמערן: אויך האָט דאָרט געווינט די מוטער פון דעם שרייבער פון די שורות, די געערטע פון דער גאַנצער שטאָט, ברכהלע פליישער ע״ה, וועלכער איר צווייטער מאַן איז געווען טאַקע דער אויבנדערמאַנטער נח פליישער). אגב, איז ר׳ נח פליישער געשטאָרבן אין גלות־רוסלאַנד אין יאָר תש״ב אין דער שטאָט אופא (אוראַל) און דאָרט געבראַכט געוואָרן צו קבר־ישראל, אויפן יידישן בית־קברות.

און טראָץ וואָס אין די גאַנצע שכונה האָט זיך נישט געפונען אַפילו קיין איין ,,אמתער גביר", האָט מען אין שטאָט געזאָגט, אַז אויף די „רולקיס" געפינען זיך מער דאָלאַרן ווי ביי די סוחרים אין מאַרק... (געמיינט האָט מען די אַלטע יידענעס, וועלכע האָבן באַקומען שטיצע פון אַמעריקע פון זייערע קינדער, אָדער קרובים), נאָר איך, וועלכער האָב געקענט אויך די דאָזיקע „עשירים", קען זאָגן עדות, אַז די שמועה איז געווען איבערגעטריבן. אָבער ס׳איז גענוג אַז אַזאַ שמועה איז אַרומגעגאַנגען.

**
*

אין די לעצטע יאָרן פאַרן חורבן איז אויך אין די "רולקיס" אַריינגעטרעטן אַ שינוי צום גוטן, די „הויפּט־גאַס" איז אויסברוקירט געוואָרן מיט שטיינער, די הייזלעך זענען געפאַרבט געוואָרן מיט אייל פאַרב, אַלע איין קאָליר. אמת, אַז דאָס איז נישט געקומען פון אייגענער איניציאַטיוו און פונעם אייגענעם גוטן ווילן. דאָס איז גיכער געווען אַ רעזולטאַט פון אַ „גזירה" פון די פוילישע רעגירונג און באַזונדערס פונעם פּרעמיער־מיניסטער, (וועלכער איז אויך געווען אינערן־מיניסטער) מיט זיין טרויריק־באַרימטן „אָווּשעם", וועלנדיק „ריין־מאַכן" פוילן, האָט ער אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז אַלע געבויטע הילצערנע הייזער דאַרפן ווערן געפאַרבט מיט אייל־פאַרב און זאָלן זיין איין קאָליר. ער האָט אויך שטרענג אַכטונג געגעבן, אַז דער באַפעל זאָל ווערן אויסגעפירט. אַ דאַנק דעם, איז אויך געקומען די צייט אויף די הייזלעך פון די „רולקיס", וועלכע האָבן דעמאָלט באַקומען אַ לייטערישן אויסזען.

אָבער דער הויפּט־שינוי איז געווען צו באַמערקן ביי דער צווואַקסנדער יוגנט. די יוגנט האָט זיך אַריינגעפּאַסט אין די ראַמען פון די יידישע אָרגאַניזאַציעס און מען האָט שוין אויך געקענט באַמערקן, ווי די מיידלעך פון די „רולקיס" גייען אויך פון דער יידישער ביבליאָטעק מיט אַ גראָבן בוך אונטערן אָרעם...

דאָך, נאָך דעם גאַנצן „פאָרשריט", האָט מען נאָך אַלץ דערקענט דעם קלאַסן־אונטערשיד צווישן די איינוווינער פון די „רולקיס", צו די אַנדערע שטאָט־טיילן.

**
*

אין דעם לעצטן הויז פון דער „הויפּט־גאַס" פון די רולקיס האָט שוין געוווינט אַ גוי. און פון דאָרט אָן העכער צו צפון און מזרח, האָבן זיך אָנגעהויבן די „גוישע רולקיס", ווו עס זענען געשטאַנען שיינע הייזער, אפילו ווילעס, וואָס האָבן געהאַט פאָלוואַרקן מיט פעלדער, און זענען, פאַרשטייט זיך, געווען גאַנץ אַנדערש פון די „יידישע רולקיס", און טאַקע אויף זיי באַציט זיך דער פוילישער שרייבער, וועלכן מיר האָבן דערמאָנט פון אָנהויב, ווען ער רעדט וועגן די „רולקיס".

יעקב פליישער

די שול און דאָס בית המדרש

דער צענטראַלער פונקט פונעם רעליגיעז־און־געזעלשאַפטלעך־יידישן לעבן אין שטעטל איז אָן צווייפל געווען די שול און דאָס בית המדרש. און דאָס נישט נאָר דערפאַר, וואָס זיי זענען געווען דאָס אָרט פון תפילה און תחנונים, וואָס האָבן פאַרנומען אַזאַ וויכטיק אָרט ביי יעדן ייד, נאָר אויך דערפאַר וואָס זיי זענען געווען, אַזוי צו זאָגן, דער פּולס און דער באַראָמעטער פונעם יידישן לעבן, וועלכעס האָט אַרומגענומען אַזוי גוט די געשעענישן פונעם פּריוואַטן און קהילה־לעבן, ווי אויך די אַלוועלטלעכע געשעענישן. אַלץ איז אַדורכגעשמועסט און קאָמענטירט געוואָרן אין בית המדרש. אַזוי אַרום זענען די שול און בית המדרש געווען די הויפּט־קוועלע פון נייעס און אינפאָרמאַציע פאַר דאָס רוב שטעטלדיקע יידן.

אין עברית־טייל געבן מיר איבער אַ ברייטערע אָפּהאַנדלונג איבער די שול און בית המדרש פון היסטאָרישן און רעליגיעז־געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפּונקט. דאָ ווילן מיר נאָר איבערגעבן עטלעכע אינטערעסאַנטע היסטאָרישע פּרטים פון אויפבוי פון דער שול, ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין אַ פּוילישן היסטאָרישן דאָקומענט. (דורכן פּוילישן היסטאָריקער סלאָמקאַ, וועלכער פאַררופט זיך אויף די דאָקומענטן פון פּשעמישלער קריסטלעך־רוימישן אַרכיוו.).

לויט דעם דערמאָנטן דאָקומענט, האָבן די יידן אין טאַרנאָבזשעג אָנגעהויבן בויען די שול אין יאָר 1718 (תע״ח). אינטערעסאַנט ביז גאָר איז דער פאַקט וואָס עס גיט איבער דער פּוילישער דאָקומענט: די יידן אין דזשיקאָוו — שרייבט ער — צוטרעטנדיק בויען די שול, האָבן באַקומען אין אויבנדערמאָנטן יאָר, אַ הלוואה פון 1000 פלאָרין (דעמאָלטדיקע פּוילישע מטבע) פון... מיעכאָטשינער גלח אַנטאָני דעמבסקי, מיט דער הסכמה און האַפטונג פון גראַף טאַרנאָווסקי. „די פאַראַנטוואָרטלעכע פון דער קהילה זענען געווען (געחת׳מעט): לייב אהראָנאָוויטש, מאָשעק בערקאָוויטש און יוסף זינדעראָוויטש״.

ווייטער דערציילט דער פּוילישער מחבר:

„דעם 9.11.1741 (תק״א) האָט ווידער דער גלח סטאַניסלאָוו ליפּסקי געבאָרגט צום בויען די שול, מיט דער הסכמה און ערבות פון הראַביאַ טאַרנאָווסקי, אַ סכום פון 3000 פּוילישע זלאָטי, געחתמ׳עט האָבן די גבאים: פּנחס לעווקאָוויטש און וואָלף לעווקאָוויטש״. פון דעם סכום האָט די קהילה געצאָלט ציגזן.

דער אויבנדערמאָנטער פּוילישער דאָקומענט פאַרענדיקט מיט די ווערטער:

„אַזוי אַרום איז דער אָנפאַנג פון בויען די שול, וועלכעס איז געווען אין יאָר 1718 ווי עס ווייזט אויס, ערשט נאָכדעם ווי זיי האָבן באַקומען די צווייטע הלוואה, וועלכע איז באַשטאַנען נישט פון פּריוואַטע געלד פון די גלחים, נאָר פון געלד וועלכעס האָט געהערט דעם קלויסטער, וואָס איז געליען געוואָרן מיט דער הסכמה פון קראָקאווער בישאָף — איז דאָס בויען געענדיקט געוואָרן אין יאָר 1741 (תק״א)״.

קומט אויס, לויטן אויבנדערמאָנטן דאָקומענט, אַז די שול האָט זיך געבויט אַ משך פון 23 יאָר. דאָס איז אַ לאַנגע תקופה אַפילו לויט דער אויפפאַסונג פון יענער צייט.

אָבער אויך אין יאָר 1741 איז נאָך די שול נישט געווען פאַרטיק אינגאַנצן לויט ווי מיר האָבן זי געקענט. עס איז נאָר געווען פאַרענדיקט דער אויפבוי פונעם בנין. די אינעווייניקסטע... די אינערלעכע איינריכטונג און מאָלעריי האָבן נאָך געדויערט פיל יאָרן — כמעט נאָך צוויי דורות. ערשט קורץ פאַר דער ערשטער וועלט־מלחמה איז די שול אין איר גאַנצן פּראַכט געוואָרן פאַרענדיקט.

די קונסט־מאָלעריי אויף די ווענט און די סטעלע (פּאַוואַלע) זענען געווען אַ מייסטערווערק. די גאַנצע פאַרצייטישע יידישע געשיכטע, אָנהויבנדיק פון אַברהם אָבינו, ביז דעם חורבן בית המקדש — איז געווען פאָרגעשטעלט אין בילד ווי ממשותדיק, לעבעדיק. אַ באַזונדער שיינעם רושם האָט געמאַכט די סטעלע מיט אירע פילפאַרביקע מאָלעריי, ווי דער לויתן מיטן „שור הבר״, וועלכע האָבן פאַרנומען אַ האַלבע סטעלע.

די שול איז געווען די צירונג פון שטאָט מיט וועלכער מען איז געווען שטאָלץ, ווייל אין דער גאַנצער געגנט איז נישט געווען אַזאַ שיינע שול.

***

וועגן דעם בית המדרש, וואָס מיר האָבן געקענט האָבן מיר נישט קיין שום היסטאָרישן רמז ווען עס איז אויפגעבויט געוואָרן. איינס איז זיכער: דאָס בית המדרש איז באַשטימט נישט געווען דאָס ערשטע אין שטאָט. מיר ווייסן, אז פאַר דעם בית המדרש איז געווען אַ האָלצענער בנין, וועלכער איז אָפּגעברענט געוואָרן אין איינעם פון די גרויסע שרפות וועלכע זענען געווען אַזוי אָפט אין שטאָט. פאַרהעלטנסמעסיק איז דאָס נייע בית המדרש נישט געשטאַנען אַזוי לאַנג, כאָטש די זקנים אין אונדזער צייט האָבן אויך נישט געדענקט ווען מ׳האָט עס געבויט.

אונדזער מקום קדוש, ווי יידן האָבן יאָרן לאַנג אויסגעגאָסן זייערע הערצער פאַרן רבונו של עולם, דורך תפילות ותחנונים, שירות ותשבחות — האָבן די נאַציס ימ״ש פאַרוואַנדלט אין מאַגאַזינען. (מ׳זאָגט אַז פון בית המדרש האָבן זיי געמאַכט אַ שטאַל).

מיט עטלעכע יאָר צוריק, האָבן די מושלים פון טאַרנאָבזשעג באַשלאָסן צו מאַכן פון דער שול אַ קרייזביבליאָטעק. צו דעם צוועק האָבן זיי אויך באַשלאָסן צו מאַכן אַ גרויסן רעמאָנט אין דער שול. (זע די מודעה אין אַ פּוילישער צייטונג, זייט 40).

עס איז לײדער מקויים געוואָרן דער פּסוק: „באו גויים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך״. (תהלים, ע״ט).

פרק ב׳

שושלת דזיקוב

חמשה דורות רבנים־אדמו״רים בדזיקוב

פינף דורות דזיקאווער רבנים־רביים:

א) רבי אליעזריל הורביץ זצ״ל: תרכ״א (1861)

ב) רבי מאיר׳ל הורביץ זצ״ל: תקע״ט (1819) — תרל״ז (1877)

ג) רבי יהושע׳לע הורביץ זצ״ל: תר״ח (1848) — תרע״ג (1913)

ד) רבי אלטר׳ל הורביץ הי״ד: תרמ״ט (1889) — תש״ג (1943)

ה) רבי מנדל׳ה הורביץ הי״ד: תרס״ד (1904) — תש״ד (1944)

ובאת אל הכהנים הלוים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם ודרשת והגידו לך את דבר המשפט וכו' ...על פי התורה אשר יורוך ועל המשפט אשר יאמרו לך תעשה, לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל

(דברים י"ז)

יעקב פליישר

רבני ואדמו"רי דזיקוב

פתיחה

מתוך חרדת קודש ויראת הרוממות הנני ניגש לכתוב את הפרק הזה — החשוב ביותר בהיסטוריה של עירנו, הלא הוא הפרק: „הרבנים והאדמו"רים לבית דזיקוב". כי הרי לא ככל הפרקים הוא הפרק הזה: הוא נועד להיות גל־עד למנהיגיה של הקהלה הקדושה דזיקוב־טרנובז'ג, ראשי ועיני העדה, אשר היוו במשך יותר ממאה שנה, את המגדלור של העיירה, שזרח והפיץ את אורו למרחקים; הוא צריך להיות זכרון־נצח לרועים הרוחניים הנאמנים, אשר כיוונו ועיצבו את דמותה הרוחנית והחברתית של העיירה במשך חמשה דורות. הפרק הזה תפקידו לשקף נאמנה ולהנציח לעולמי־עד את זכרם, אישיותם ופעלם של אלה, שהודות לגדולתם ומעמדם נתפרסמה שמה של העיירה הגליצאית הקטנה, בכל רחבי העולם היהודי, והשם „דזיקוב" נעשה לשם־דבר, למושג, לשיטה. לדזיקוב הפנו רבנים וגדולי תורה את שאלותיהם הקשות והמסובכות, ואליה נהרו המונים למאות ואלפים, במשך שני יובלות שנים כדי להתחמם לאורם, ליהנות מזיוום, להתבשם מתורתם, להיות מושפעים ונאצלים מקדושתם, לשמוע בצמא את מוצא־פיהם ואמרות קדשם של גדולי אדמו"רי דזיקוב.

ולכן אין הפרק הזה דומה לשאר הפרקים שבספר הזה; הוא איננו„ עוד פרק" בהיסטוריה של העיר; הוא חורג מעל ומעבר למסגרת המצומצמת של דברי ימי עיירה קטנה. הוא מתפשט וחודר לתוך ההיסטוריה היהודית הכללית של מאתיים השנים האחרונות, ומהווה חלק בלתי מבוטל של אותו פרק מזהיר בהיסטוריה של יהדות הגולה המפוארת, ששמו: **החסידות**. פרק, שכל ההיסטוריונים המודרניים וכל הסופרים, מכל השכבות והזרמים, דשו ודשים בו, אבל לא רק שלא הגיעו לתמציתו, אלא טרם נגעו אפילו בקצהו... וכל מי שכותב על החסידות לא יכול לפסוח על השושלת הדזיקוב־אית, ואינו יכול להתעלם מהמקום החשוב שתפסו בה אדמו"רי דזיקוב, ולהדגיש את התרומה החשובה והגוון המיוחד שתרמה „דזיקוב" לאותה הקשת החסידית הרב־גונית.

היות ויודע אני חשיבותו, רוממותו וגדולתו של הנושא הקדוש הזה — אין אני מתיימר למצות במסגרת הפרק הזה, את כל רומו, עומקו והיקפו של הנושא הזה, וגם לא את כל מה שאפשר, ומה שהיה צריך לכתוב ולכלול בו, וזה משני טעמים: א' — אינני ראוי ומוכשר לכך, מפאת „עומק המושג וקוצר המשיג"; ב' — מפני שכאמור, המסגרת היא צרה מדי, ואי אפשר להכניס לתוכה אפילו חלק ממה שהייתי יכול להכניס, כשם שאי אפשר לדחוס לכלי קטן ומוגבל, כמות גדולה פי כמה משהוא יכול להכיל. אך במדת האפשר, אשתדל למסור לקוראים דברים השייכים לענינגו, ממה שלקטתי מספרים ומסופרים, וממה שידוע לי, או ששמעתי מזקני עירנו, מהם כמה דברים שטרם פורסמו עד היום.

***

על הרבנים שכיהנו בדזיקוב, לפני ר' אליעזר"ל הורביץ זצ"ל, לא ידוע לנו הרבה. יודעים רק, שהיו רבנים לפניו בדזיקוב. כמה? לא ידוע. רק על הרב האחרון שממנו קיבל ר' אליעזר'ל את רבנותו, יש איזה סיפור הקשור בהעברת הרבנות ממנו לר' אליעזר'ל. (על זה ראה מאמרו של מר דוד שליסל: סיפורים על אדמו"רי דזיקוב זצ"ל). בבית הקב־רות הישן הצביעו על מצבה ישנה שתחתיה כאילו טמון רב, או רבני העיירה, מלפני ר' אליעזר'ל, אבל פרטים על קורות חייו (או על קורות חייהם) אינם ידועים לצערנו. לכן מוכרחים אנו להתחיל את הפרק הזה מהרב, שהוא בעצמו היה מפורסם, ובזכותו נתפרסמה גם העיירה, הלא הוא: המייסד ואבי אדמו"רי דזיקוב, הרב הצדיק ר' אליעזר הורביץ זצ"ל.

ברם, כשניגשים לכתוב על רבני ואדמו"רי דזיקוב, על ייחוסם, גדולתם, אישיותם ושיטתם, אי אפשר להצטמצם ולהתחיל את הפרק ישר מר' אליעזר'ל; מוכרחים לעלות קצת למעלה בקודש, אל עץ־החיים, שהוא בעצם היה המייסד הרוחני של שושלת דזיקוב, — אביו של ר' אליעזר'ל. ר' נפתלי צבי מרופשיץ זצ"ל.

ר׳ נפתלי צבי הורביץ מרופשיץ

„פי צדיק יהגה חכמה ולשונו תדבר משפט״ (תהלים ל״ז)

„דזיקוב״ קשורה ב„רופשיץ״, כשלהבת בגר, ואין לה משלה אלא מה שקיבלה מאבי השושלת הגדול. „דזיקוב״, על אף שנעשתה במרוצת השנים, לשושלת נפרדת ומפורסמת, לא היתה עצמאית־מקורית בדרכה ובשיטתה מבחינה רוח־נית, ואף פעם לא התיימרה להיות כזו. היא אמנם פיתחה, הוסיפה והרחיבה את המסגרת, אך ביסודה נשארה נאמנה לדרכו של המייסד הראשון. כל מה שהוסיפה דזיקוב, היה רק פירוש על שיטת אביה: ר׳ נפתלי צבי זצ״ל, שהיתה ידועה בשם „שיטת רופשיץ״. המייסד ר׳ נפתלי צבי, היה תלמידו הנאמן והאהוב של ר׳ יעקב יצחק־ה„חוזה״ מלובלין, שקיבל מרבו הגדול ר׳ אלימלך מליז׳נסק, הידוע בעולם החסידות כמפיץ הראשון של תורת החסידות בגליציה, אשר למד מרבו הקדוש ר׳ דב בר ממזריץ׳, שנקרא והוסמך לנהל את עדה הקדושה ולהפיץ את החסידות בעולם על־ידי רבו, הוא האילן הגדול, האב והמחולל של החסידות: הבעל שם־טוב הקדוש, זי״ע.

ובכן רופשיץ־דזיקוב היתה חוליה אחת בשרשרת הזהב הגדולה, וענף חשוב מהאילן רב־השרשים ועתיר־הענפים, שהתפשט על פני ארצות הגולה של מזרח אירופה, וכבש בסערת־אש־קודש המוני יהודים לתורת החסידות, בה ראו אור חדש ותקוות חדשות לחייהם הגלותיים. ואמנם הפיחה החסידות ביהודים המיואשים, העצובים ושחוחי־הגב תוכן חדש, רוח־חיים חדשה, תקווה ובטחון, וכוח וגבורה עילאיים, לעמוד בלי חת ופחד נגד כל הסערות העזות והרוחות הרעות, ונגד כל פגעי הזמן והגלות העכורים, שעברו עליהם מבחוץ ומבפנים. היהודי האדיש, נהפך — הודות לחסידות — לחי ורגיש, למי שנופחה בו נשמה חדשה וקם לחיים חדשים.

„דזיקוב״, שהייתה לשושלת עצמית והתפשטה ברחבי גליציה, ינקה ע״כ מהמעיינות הזכים והמפכים, ושאבה מבא־רות מים חיים של תורה, חכמה וחסידות, שנמשכו בשרשרת בלתי פוסקת מדורי דורות של ענקי רוח, גדולים וגאונים, רבנים ומנהיגים רוחניים דגולים. כל התכונות הדגולות האלה התגלמו באישיותו הפלאית של האדמו״ר הראשון לבית רופשיץ־דזיקוב ר׳ נפתלי צבי הורביץ זצ״ל. מן הראוי איפוא להתעכב על אישיותו של ענק־רוח זה.

יחוס אבות

ר׳ נפתלי צבי נולד לאביו הגאון המפורסם ר׳ מנחם מנדל, אב־בית־דין דק״ק לינסקא (גליציה), המפורסם בשם ר׳ מנדלי לינסקר. הוא היה בנו של הגאון ר׳ יעקב, שהיה גם כן רב בלינסקא, והיה חתנו של הגאון המפורסם ר׳ יצחק הלוי איש הורביץ, אב״ד בעיר הגדולה של חכמים וסופרים ברודי, ואחר כך בשלוש הערים המפורסמות: אה״ו (אלטונא, המבורג וונסבק), לכן נקרא בשם ר׳ יצחק׳ל המבורגר. ר׳ יצחק׳ל היה ממשפחת רבנים ומנהיגים רוחניים, שייחוסם נמשך למעלה בקודש, עד השל״ה הקדוש, וממנו עד לדורות הקודמים — כולם צדיקים וגאונים.

לפי המסורת החסידית נולד ר׳ נפתלי צבי ביום שנפטר הבעל שם־טוב זצ״ל: בחג השבועות שנת תק״כ. והחסידים קראו עליו את הפסוק: „וזרח השמש ובא השמש״, על פי דרשת חז״ל: „עד שלא שקעה שמשו של צדיק אחד, עולה שמשו של צדיק אחר״.

יחוסו הגדול של ר׳ נפתלי צבי עמד לו מנגד, בדרך להקניית תורת החסידות, ולכניסתו לטרקלין של „החבריה הקדושה״. מטרת החסידות וסיסמתה — בראשית דרכה — היו כידוע: „עם הפנים אל העם״. ז.א. לרדת אל העם, להתקרב אל ההמון, שהבערות והעם־הארצות שלטו בהם באופן מבהיל, למשוך את המוני־העם הפשוטים לעבודת השם, לחנך אותם לתורה ולחסידות, להעלות אותם משפלותם הרוחנית והחברתית. לכן היחוס והאצילות לא היו נחשבים אצל אבות החסידות למעלות גדולות; אדרבא: הם התקוממו נגד המיוחסים והאצילים — ובכלל זה גם נגד רבנים מיוח־סים שהתרחקו מפשוטי העם. הם בזו למכובדים המיוחסים, שרוח של גאוה נדפה מהם, אותה המדה הגרועה שגונתה ע״י כל גדולי ישראל האמיתיים, וע״י גדולי החסידות בפרט.

וכה מספרת האגדה החסידית: כשבא ר׳ נפתלי צבי בפעם הראשונה אל הצדיק הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל ללמוד ממנו את תורת החסידות ולהסתופף בצלו של מנהיג החסידי הגדול הזה, לא רצה הצדיק לקבלו, באומרו: „אין ברצוני לקבל תלמידים מיוחסים״. ר׳ נפתלי צבי — מוסיפה האגדה לספר — שנפשו חשקה מאד להכיר את תורת החסי־דות וצמא לשאוב מבאר־מים־החיים שלה — כאשר שמע את דברי הצדיק מליז׳נסק, התחיל לבכות מרה, נפל לארץ וצעק בקול גדול ומר, עד אשר דם ניגר מגרונו: „רבי! מה אני אשם אם אבי היה מיוחס?!״ רק אחרי שראה הרבי ר׳ אלימלך את כניעתו וביטול היש של רנ״צ, והרגיש כי יחוסו לא יכול להזיק לו עוד בעבודת השם, הכניסו לטרקלין החסידות, ונעשה לתלמיד חשוב של הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל. אכן לא בנקל יכול היה להגיע אל החסידות.

בצעירותו למד ר׳ נפתלי צבי את תורת הנגלה מאביו הגאון, ומדודו ר׳ משולם איגרא מטיסמניץ, שהיה נחשב לארי שבגאוני דור דעה זה — והיה, אגב, מתנגד חריף לחסידות. אחרי שמילא כרסו בש״ס ופוסקים והיה לגאון בנגלה בכל מקצועות התורה, החליט ר׳ נפתלי צבי — כנראה מתוך דחיפה נפשית־פנימית — ללמוד ולהכיר, הכרה יסודית, את הזרם החדש ביהדות, שהתפשט כבר אז ברייסין ובפולין — החסידות. ומשהתחיל להתעמק בתורת החסידות, נמשך אליה בכל להט־נפשו, ומצא שהיא תואמת לרוחו הסוערת והדינמית. בגליציה היתה אז החסידות בתחילת צעדיה, ויוצגה ע״י אחד מאבות החסידות הגדולים: הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל, שהיה נקרא בפי החסידים: „הבעל־שם־טוב השני״. הוא, הרבי אלימלך, כבש את ערי

גליציה לחסידות, ובאישיותו הקוסמת והפלאית, עשה נפ־שות רבות לחסידות, והמשיך אליו במיוחד אברכים תלמידי חכמים ובעלי מדרגה. כך מצא את עצמו באחד הימים גם הגאון הצעיר מלינסק ר׳ נפתלי, בתוך „החבורה" בליז׳נסק — נגד רצון אבותיו ורבותיו, שהיו כולם מתנגדים חריפים לחסידות.

חשוב לציין שאביו של ר׳ נפתלי צבי, ר׳ מנדלה מלינסק, היה כאמור, בזמן הצטרפות בנו לחסידות ממתנג־דיה החריפים, אך מאוחר יותר, כנראה בהשפעת בנו החסיד, קיבל גם הוא את תורת החסידות, נסע להרבי ר׳ מיכל מזלוצ׳וב, ונעשה לחסידו הנלהב ולתלמידו המובהק. בעקבות צעד „מהפכני" זה, בא בריב עם גיסו הגאון ר׳ משולם איגרא אב"ד טיסמניץ (ואח"כ בפרשבורג), שהתנגדותו לחסידות לא נחלשה, ולא יכול היה למחול גם לגיסו ר׳ מנדלה על שנתפס ל„כת" החסידות.

***

כבר מימי עלומיו ניכרו בר׳ נפתלי צבי הכשרונות העצומים והתכונות הנפשיות הנעלות שהצטיין בהם אח"כ — וניבאו לו גדולות. במיוחד התבלט בחכמה, פיקחות ושנינות מפליאות.

והיה לו לר׳ נפתלי ממי לירש חכמה ופקחות. וזאת, לא רק מאביו הגדול הרב ר׳ מנדלה מלינסק, שהיה, נוסף על גאוניותו, גם חכם גדול, אלא גם מאמו הצדקת, אשת ר׳ מנדלה, שהיתה בתו של הגאון ר׳ יצחק׳ל המבורגר זצ"ל — שהיתה גם היא מפורסמת כלמדנית ופקחית גדולה. אדמו"רי דזיקוב וכל יוצאי בית רופשיץ הירבו להלל ולשבח את הסבתא הזו ה„באבע ביילישׂ", ולספר סיפורים וחכמות ממנה.

והנה סיפור אחד מני רבים: בשבת הראשונה לנשואיה, הלכה עם אמה, כפי שזה היה נהוג, לבית הכנסת להתפלל. בדרך אמרה הכלה הצעירה לאמה: עכשיו מבינה אני את הפירוש על הפסוק בתהלים (קכ"ח) „שמחתי באומרים לי בית ד׳ נלך". היינו: אני שמחה במה שבעלי אמר: „הרי את מקודשת לי, כי על־ידי־זה, „בית ד׳ נלך", יכולה אני ללכת אל בית ד׳ ולהתפלל".

נשואיו

בגיל צעיר נשא ר׳ נפתלי צבי את בת אחד מעשירי העיר ברודי, אולם זיווגו לא עלה יפה. ונלווה לזה הסיפור הבא: פעם, מיד אחרי החתונה, נכנס ר׳ נפתלי לחדר אשתו, ומצאה שהיא עומדת לפני הראי ומקשטת עצמה. אמר לה: „למה לך להתקשט כל כך? את מוצאת חן בעיני גם בלי הקישוט". תשובתה היתה: „האם רק בעיניך עלי למצוא חן? אני רוצה למצוא חן גם בעיני אחרים..." כששמע ר׳ נפתלי את תשובתה, ברח מיד מהבית, ונסע להצדיק ר׳ מיכלה מזלוצ׳וב. כשנכנס אל הרבי, שאלו מיד: „האם עלי לתת גט לאשתי?" השיב לו ר׳ מיכלה: „הן". ר"נ נסע הביתה, גירש את אשתו, חזר לר׳ מיכלה וישב אצלו שנה תמימה.

פעם בא אל ר׳ מיכל׳ה חסידו הנגיד, סוחר יַיִן גדול, שהיה איש גדול ונכבד, ר׳ צבי גולדהמר מדוקלא, והזכיר לפניו שיש לו בת שהגיעה לפרקה, והוא רוצה להשיאה לת"ח. ר׳ מיכל׳ה הציע לו לקחת לחתן את ר׳ נפתלי צבי הנמצא אצלו, ובו במקום נכתבו התנאים.

ר׳ נפתלי היה נזהר בכבודה ואמר: „החילופין הצליחו, כי מהראשונה לא הייתי מעמיד בנים צדיקים כאלה".

הרבנות ברופשיץ

ר׳ נפתלי צבי, על אף היותו גאון בתורה, לא רצה בכסא הרבנות. הוא התיישב בדוקלא ופתח לו בית מסחר של יין. נוסף על עיסוקו זה, עסק גם בצעירותו בשדכנות ובבדחנות בחתונות של רבנים וגדולים.

ברם, הגיע הזמן שהגאון הזה יסכים לקבל עליו עול הרבנות, ועי"כ להמשיך בשרשרת התפארת של אבותיו הגדולים.

לפי הוראתו ועצתו של הרבי ר׳ מנדלה מרימינוב, הסכים ר׳ נפתלי להתקבל לרב בעיירה רופשיץ.

מאז נתקבל ר׳ נפתלי צבי לרב ברופשיץ נתפרסמה העיירה הגליציאית הזאת בעולם היהודי כאחת הערים המפור־סמות, שאפילו את שמו של הרב לא צריכים להזכיר, די לומר: „הרופשיצאי" („דער ראָפּשיצער") וכבר יודעים במי מדובר. ואמנם בעיירה זו קויים הפירוש שפירש ר׳ נפתלי צבי, בדרך צחות, כדרכו, את מאמר חז"ל: „איזהו חכם המכיר את מקומו". הפירוש הוא — אמר הרבי מרופשיץ: כשבא רב לשמש ברבנות למקום נידח, לעיירה מוזנחת ובלתי נודעת, שלא שמעו עליה מעולם, הוא, החכם, בישיבתו שם, „מכיר", כלומר: מפרסם את המקום ברחבי תבל, עיירה זו מתפרסמת בעולם.

בטרקלין החסידות

כניסתו של ר׳ נפתלי צבי לטרקלין החסידות, התחילה, כאמור, בליז׳נסק, במחיצת הצדיק ר׳ אלימלך זצוק"ל, שהיה אז המנהיג החסידי המפורסם ביותר בגליציה. המסורת החסידית יודעת לספר שהר"ר אלימלך התבטא על ר׳ נפתלי מרופשיץ: „אנו אומרים על האברך הזה, כי יש לו גילוי אליהו בכל עת שרוצה". ובשם המגיד ר׳ ישראל מקוז׳ניץ נאמר: אינני יודע אם מישהו יודע ללמוד בספר „נועם אלימלך" (הספר החסידי המפורסם של הר"ר אלימלך מ־ליז׳נסק) כמו הרופשיצאי; ואין זה פלא, שהרי הגה"ק מוה"ר אלימלך למד עמו כל הספר לאחר פטירתו..."

***

אחרי פטירת הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק, (בשנת תקמ"ז), נמשך ר׳ נפתלי צבי ביותר אחרי הרבי ר׳ יעקב יצחק מלובלין, הידוע בשם „החוזה מלובלין". גם ר׳ יעקב יצחק היה בצעירותו מתלמידיו הקרובים של הר"ר אלימלך, אך התחיל לנהוג באדמו"ריות עוד בחייו של הצדיק מליז׳נסק.

ר' נפתלי צבי נדבק ונקשר מאד לרבו החדש, ונעשה לתלמידו הקרוב והאהוב של „החוזה". וכך אומרת המסורת החסידית: יותר ממאה ועשרים תלמידים היו לו ל„חוזה" מלובלין, כולם קדושים וטהורים, ואת כולם אהב אהבה עזה וטהורה, אך לרבי נפתלי מרופשיץ הראה חיבה יתירה. כן נחשב ר' נפתלי צבי לתלמידם של הצדיקים: הרבי ר' מנדלה מרימינוב והמגיד מקוז'ניץ. וכך היה אומר: „אין קורין „אבות" (הכוונה: „לרבי") אלא לשלושה: הרר"מ מרימינוב, המגיד מקוז'ניץ והרבי מלובלין." (ע"ד מאמר הגמרא: ברכות ט"ז).

נוסף לצדיקים האלה, שחשבם לרבותיו, ביקר ר' נפתלי צבי אצל כל גדולי אדמו"רי החסידות בזמנו, והכיר את כולם; עד שאמרו עליו שהוא, ר' נפתלי מרופשיץ, שימש ר"ב צדיקים, בעלי רוח הקודש, כמנין עשה לך „ר"ב".

אך מכולם העריץ במיוחד את „החוזה" מלובלין. בילה רוב זמנו אצלו, ולא זזה ידו מתוך ידו. כל דיבור וכל תנועה של רבו זה, היו אצלו קודש. מפורסם הוא הסיפור דלקמן המעיד על כך: פעם בראש השנה, כשחזר כבר ה„חוזה" מ„התשליך", ראו את ר' נפתלי צבי רץ לתשליך, למקום שה„חוזה" עמד. שאלוהו: למה אתה הולך רק עכשיו, כשהרבי כבר חזר? ענה ר' נפתלי: אני הולך לאסוף את ה„עבירות" שזרק אותן הרבי..."

דמיון רב אפשר היה למצוא בתכונות הנפשיות הנעלות של שני הצדיקים האלה: הרבי ר' יעקב יצחק מלובלין, ותלמידו הרבי ר' נפתלי צבי מרופשיץ. אפשר להצביע למשל על מעלת השמחה, שהיתה משותפת לשניהם, ושימשה להם יסוד גדול בחסידות ובעבודת השם. בלובלין למדו להתרחק תכלית הריחוק מהעצבות, ולגרוס, שעיקר עבודת השם תוך שמחה וחדוות-הנפש, בבחינת „וגילו ברעדה".

„כל יהודי — אמר ה„חוזה" — עובד את ד', מי בגופו ומי בממונו, אבל אם עבודתו היא בעצבות ומתוך מרה שחורה — עבודתו פסולה".

ידוע שגם ר' נפתלי מרופשיץ הצטיין במעלה הזאת: השמחה, שנא מאד את העצבות ואמר: „האמונה והבטחון, שהם שני עמודי היסוד של היהדות, דורשים מאת כל אדם מישראל, שגם בשעת צרה ח"ו, יהיו עוז וחדווה בלבו, ועל כל צרה שלא תבוא, עליו להבליע את היגון בתוך השמחה.

גם במעלת החכמה היו דומים שני הצדיקים הנ"ל, שניהם החשיבו מאד את מעלת החכמה. ה„חוזה" התבטא כמה פעמים: „איני אוהב שוטים, ואפילו כשאהיה בעולם העליון, ואראה שמוליכים שם שוטה בכבוד גדול, ומאחריו תריסר עגלות מלאות נהרות אפרסמון של עולם הבא, בכל זאת ארוץ ואצעק: שוטה הוא שוטה, ואינני מתקנא בך, כי „שוטה נשאר שוטה". („אַ נאר בלייבט נאר"). דברים דומים אמר גם ר' נפתלי מרופשיץ: איני ירא מדינו של גיהנום, מפחד אני רק שלא יושיבוני בגן עדן על-יד סכל".

מפורסם היה ר' נפתלי צבי כחכם ופיקח, וכל גדולי חסידות וצדיקי דור הדעה ההוא הללוהו ושבחוהו על חכמתו ושנינותו, וכינוהו בשם „הרב החכם מרופשיץ". נכדו ר' מאיר'ל מדזיקוב, בעל ה„אמרי נועם", אמר: „חכמתו של זקני ר' נפתלי מרופשיץ באה לו, מטפה אחת שהשיג מהחכמה המקורית שירדה בעת שברא הקב"ה את העולם".

החוקר החסידי הנודע ר' אהרן מרקוס, בספרו „החסידות" (שנכתב בגרמנית ותורגם לעברית), מכנה את ר' נפתלי צבי מרופשיץ: „האדמו"ר מרופשיץ, המפורסם בחכמתו וחריפותו". הוא מספר כי יצחק מיזס (שהיה בצעירותו חסיד ויצא אחר כך לתרבות רעה, והיה מראשי כת „המתקנים בדת") העיד על הרבי ר' בונים מפשיסחא ועל רבי נפתלי מרופשיץ, „שהיו האנשים הפקחים שבדור".

גם במחיצתם של גדולי אדמו"רי החסידות, לרבות אלה, שנמנו על רבותיו, ועמד בפניהם כתלמיד בפני רבו באימה וביראה — לא נמנע ר' נפתלי צבי מלהשמיע את אימרותיו-בדיחותיו העוקצניות, שהביאום לידי צחוק. פעם, אחרי בדיחה שנונה שאמר בנוכחותו של רבו המובהק ר' יצחק יעקב מלובלין, שהביאתו לידי צחוק, פנה ה„חוזה" אל תלמידו ואמר: „בתורה לא כתוב חכם תהיה עם ד' אלקיך, אלא תמים תהיה עם ד' אלקיך, מכאן אנו למדים, שתמימות גדולה מחכמה". ענה לו על זה ר' נפתלי צבי מניה וביה: „אמנם כן, תמימות עדיפה מחכמה, אבל כמה חכמה דרושה לאדם עד שיכול להגיע למדרגה של תמים תהיה עם ד' אלקיך..."

במלחמתו במתנגדים, ובמיוחד ב„משכילים" שהחלו להתפשט אז בגליציה, השתמש בחכמתו, ובתשובותיו החריפות והקולעות שם אותם ללעג ולצחוק.

הנה סיפור אחד מני רבים:

אחד מן ה„משכילים" התחשק לו פעם להתלוצץ ברבי נפתלי צבי ובא אל הרבי ב„שאלה":

„ — רבי — אמר — באתי אליו לשאול שאלה באיסור והיתר: עלתה לי מכה ברגלי, והרופא ציוה עלי לכרוך אותה בספוגין של צמר טבולים בחלב, כדי שיפוג חומה ותתרפא מהר. אני שואל איפוא מאת כבוד הרבי: האם אין בזה חשש של בשר וחלב?

„— המתין ימים ספורים — השיב לו ר' נפתלי צבי מיד — עד שהמכה תתנפח ותהיה יותר גדולה, ואז היא תתבטל בששים..."

נוסף על המעלות הנ"ל מבורך היה ר' נפתלי מרופשיץ גם במעלת הנגינה והשירה. מאז שהחסידות הבעשטי"ת התחילה להתפשט, קיבלה הנגינה תנופה חדשה ותוכן חדש. בהרבה „חצרות" אדמו"רים תפסה הנגינה מקום מכובד ביותר. כך היה גם ברופשיץ. שם היתה הנגינה אחד מיסודות עבודת השם של הצדיק. ורגיל היה ר' נפתלי לומר:

„על ידי הנגינה יכולים לפתוח כל שערי שמים, וע"י עצבות סוגרים אותם". ועוד: „כל הניגונים באים ממקום קדוש, מהיכל הנגינה".

ר' נפתלי צבי היה בעל תפילה מפורסם, התפלל כשליח צבור אצל רבותיו הקדושים, והצטיין גם כמלחין ומחבר ניגונים יפים. בחצרו התחדשו ניגונים יפים, מלאי דביקות והתלהבות חסידית. הוא גם הנהיג — כתלמיד מובהק של ה„חוזה" — לשיר „לא-ל אשר שבת מכל המעשים", בניגון היפה ששר רבו, ונקרא „זמר המלאכים", בכל ליל שבת קודש,

לפני ברכת המזון. ממנו עבר המנהג לכל האדמו״רים יוצאי בית רופשיץ, ששרו את הזמר הזה, בניגון המסורתי, בהת־להבות גדולה בליל שבת. גם החסידים לא פיגרו אחרי אדמו־רי״הם. ועד היום עוד שרים חסידי דזיקוב ואחרים את „לא־ל אשר שבת מכל המעשים״ בלילי ש״ק, כמו ששמעו אצל רבותיהם. כן שרו אדמו״רי דזיקוב ניגונים רבים שהיו מקובלים אצלם שהם מה„רופשיצר זיידע״ (הסבא מ־רופשיץ).

לבסוף יש עוד להוסיף פרט חשוב במסכת חייו של „הרב מרופשיץ״, והוא עבודתו למען עניי ארץ־ישראל. הוא היה נשיא „קופת מעות ארץ־ישראל של כולל גליציה וכל ארץ הגר״ (הונגריה). במכתב שכתב הגאון הצדיק ר׳ משה טייטלבוים, אב״ד אוהל, (בעל „ישמח משה״), אל הגאון המפורסם ר׳ משה סופר אב״ד פרשבורג (בעל ה„חת״ם סופר״), בעניין החלוקה של מעות הכולל בין „החסידים״ ו„הפרושים״, כותב הוא ב.ה.: „והן יאמין לי הדרכ״ג, כי ממקום התחלת ארץ הגר, ניתן משנים קדמונים להצדיקים אשר בפולין: ר׳ מנדל מרימנוב, ואחריו הרב מרופשיץ זצוק״ל.״

העיירה הקטנה רופשיץ, היתה בעלת סמטאות עקומות ומרופשות, שגם בימות הקיץ לא התייבשו, (מסופר, שהרב מרופשיץ „הסביר״ פעם, כדרכו, את סיבת המצאותן של הביצות הגדולות בעיירה „בסיפור״ כדלקמן: „הקב״ה הראה לאדם הראשון את המנהיגים והרבנים של כל הדורות, עד ביאת המשיח; וכשהגיע לרופשיץ וראה ש„נפתלי דוקלר״ עתיד להיות כאן רב, ירק אדם הראשון יריקה גדולה, וממנה נוצרה ביצה שאינה יכולה להתייבש אף פעם...) אולם זכתה לפירסום עולמי, הודות לאישיותו הפופולרית של הרב וה־אדמו״ר הנפלא הזה, שבשמה הוא נזכר בכל המקומות: „ר׳ נפתלי מרופשיץ״, אז סתם „הרב מרופשיץ״. אך לא זכתה שרבה הנאמן יבוא בה גם לקבורה אחרי מותו. לכבוד הזה זכתה העיירה הסמוכה: לנצוט. כמובן שגם לזה מתלווה סיפור:

כשחלה ר׳ נפתלי צבי לעת זקנתו, והוצרך לשאול ברופ־אים טובים, נודע לו שבעיר לנצוט, בה שכן גדוד צבאי מפורסם בימים ההם, ועל ידו נמצא בית־חולים צבאי, יש רופאים מומחים. ר׳ נפתלי צבי החליט לנסוע לשם ולשאול בעצתם. בדרך קשתה עליו המחלה, ועד שהעגלה נכנסה לעיירה נפטר הצדיק. המלווים לא חזרו עם הנפטר לרופ־שיץ, אלא המשיכו דרכם ללנצוט, ושם הובא לקבורה. ומדוע לא חזרו לרופשיץ? על זה יודעים לספר, ששמעו פעם מר׳ נפתלי צבי שאמר על לנצוט, שהוא מרגיש בה „ריחות טובים״. עכשיו כשהוא נפטר בדרך נסיעתו ללנצוט, ראו בזה כעין נבואה וצוואה, והחליטו איפוא להביא אותו למנוחת עולמים בעיירה זו, שבה גר גם רבו של הרופשיצר, ה„חוזה״, לפני שהתיישב בלובלין.

זה היה ביום י״א באייר שנת תקפ״ז, כשהוא בן ששים ושבע שנים. זכותו תגן עלינו.

***

מדי שנה בשנה, ביומא דהילולא של ר׳ נפתלי צבי זצ״ל, נהרו אלפי יהודים, אנשים, נשים וטף, אדמו״רים ורבנים רבים, ללאנצוט, להשתטח על קברו הקדוש, ולשפוך לבם בתפילות ותחנונים „באוהל״ של הצדיק, וכן, דרך אגב, להזין את העינים ממראות האדמו״רים הרבים שבאו להילולא — עד שעלה הכורת על יהודי פולין ואירופה, ע״י הידים הטמאות של הנאצים הארורים ימ״ש.

ספריו

שלשה ספרים נשארו מר׳ נפתלי זצ״ל: שני חלקים „זרע קודש״, אחד על התורה והשני על החודשים והמועדים, והספר „אילה שלוחה״ גם על התורה. הכל בדרך החסידות והקבלה. בעודו בחיים לא רצה ר׳ נפתלי להדפיס את ספריו, והיה אומר הטעם בדרך הלצה, כדרכו בקודש, במאמר חז״ל: „סימן לעבירה — „הדרוקן״ (ביידיש: דרוקן — הדפסה״), [שם בגמרא פירש״י „הדרוקן״: (בחולם) „חולי הוא״ (שבת דף ל״ג).]

— רק שנים רבות אחרי פטירתו — בשנת תרכ״ח — הסכים תלמידו ר׳ חיים מצאנז זצ״ל שידפיסו את הספר „זרע קודש״.

בשנת תרס״ה יצאה מהדורה שניה של הספר הנ״ל, עם הגהות מהמו״ל, ובין נותני ההסכמות נמצאת גם הסכמה מרבי יהושעל׳ע מדזיקוב זצ״ל, שסירב בהתחלה לכתוב הסכמה על ההגהות, „אך לאשר כ״ק חתני הה״ג בוצינא קדישא מו״ה דוד שפירא שליט״א מביקאווסק ביקש מאתי למלאות שאלת כבודו, נעתרתי לבקשתו ובטלתי רצוני ובאתי לכתוב שורותיים האלו״. ודברי ההסכמה עצמם הם ממש לא יותר משורותיים, הוא כותב: „גם כי מעט אשר ראיתי, בכל זאת נראה לעין כי טוב עשה עם הגהותיו״. זו כל ההסכמה .

בשנת תשי״ד הופיעו מחדש בישראל שני החלקים של הס־פר „זרע קודש״ ע״י אחד הנכדים, ר׳ יהודה צבי הורוויץ מירושלים.

הספר „אילה שלוחה״ הוא גם על פרשיות התורה, בדרך החסידות כנ״ל, אך בהיקף יותר קטן. מתחיל בפרשת „לך לך״ ומסתיים בפרשת „תרומה״.

גם הספר הזה נדפס פעמיים עד לשואה ובפעם השלי־שית בישראל בשנת תשי״ט.

***

במאמר הנ״ל המוקדש לאבי השושלת הדזיקובאית, תיארתי רק מקצת מן המקצת, בבחינת „בבואה־דבבואה״, את האישיות הפלאית והנערצת האפופה אגדות ומיסתורין ששמה: ר׳ נפתלי צבי הורביץ מרופשיץ זצוק״ל, שגדולים וטובים העידו, שלא יכלו להשיג את גדולתו בתורה ובחסידות, במעלות ובמדות, בחכמה ובהנהגה.

וממנו נלמד קצת על בניו ונכדיו הקדושים, כי אכן הוריש ר׳ נפתלי צבי זצ״ל את כל המטען הרוחני העצום הזה לבניו ולנכדיו אחריו, שאחד מהם, וכפי הנראה: האהוב עליו ביותר, היה ר׳ אליעזר׳ל, הלא הוא הרב בדזיקוב והאדמו״ר הראשון לבית דזיקוב.

ר׳ אליעזר׳ל הורביץ — האדמו״ר הראשון לבית דזיקוב

„משנת ר׳ אליעזר... קב ונקי״ (עירובין ס״ב)

אחרי „שהכרנו״ במקצת את המייסד ואבי השושלת הרופשיצאית־דזיקובאית: הרבי ר׳ נפתלי צבי הורביץ מ־רופשיץ זצ״ל, יהיו התיאורים והסיפורים אשר יבואו על בנו, ר׳ אליעזר׳ל, שהיה רב העיר והאדמו״ר הראשון לבית דזיקוב, יותר מובנים, כי אצל הורים כאלה — „בניהם כיוצא בהם״, ו„ברא כרעא דאבוהי״.

ר׳ נפתלי השאיר אחריו בת אחת ושלושה בנים. לפני פטירתו לא ציוה ר׳ נפתלי שבניו ימשיכו באדמו״ריות, רק על חתנו ר׳ אשר׳ל רובין ציוה שימלא את מקומו ברופשיץ כרב וכאדמו״ר. גם בעודו בחיים לא דאג להושיב את בניו על כסא הרבנות בעיירות, כפי שהיה אז מקובל. וזאת, כנראה, מהטעם, שהוא בעצמו לא התלהב ביותר ממשרת הרבנות. רק אחרי פטירתו, ירש בנו בכורו, ר׳ אברהם חיים הורביץ, את כסא אביו ברבנות בלינסק (כידוע היה ר׳ נפתלי רב גם בלינסק); בנו השני ר׳ יעקב הורביץ נתקבל כרב העיר קולביסוב, שע״י ריישא; ואילו בנו השלישי, הצעיר שבבניו, ר׳ אליעזר׳ל, בא לכהן כרב בעירנו — דזיקוב.

אך טרם שאני מוסר את השתלשלות הענינים, איך הגיע ר׳ אליעזר׳ל אל כסא הרבנות בדזיקוב, יש צורך להכיר אותו הכרה יותר מקיפה, החל מילדותו, ולעקוב אחרי התפתחותו הנפשית והרוחנית, ולהרחיב קצת את הדיבור על תכונותיו הנפשיות, התנהגותו ופקחותו — בקיצור: לעסוק בחומר ביוגרפי; ואז, יהיה לנו יותר קל להבין אותו, כשכיהן כבר בתור רב בעירנו, ואחר כך כאדמו״ר.

***

תאריך לידתו המדוייק של ר׳ אליעזר׳ל לא ידוע לנו. מה שאנו יודעים הוא זה, שר׳ אליעזר׳ל נולד כשאביו היה גר עוד בדוקלא, והיה סוחר ביין. על שנות נעוריו ידוע לנו פחות, מאשר על שנות נעוריו של אביו, ר׳ נפתלי צבי מרופשיץ. נראה, כי גדולתו ופירסומו הרב של אביו — שעמד בזמנו בשיא ההתעניינות של הציבור החסידי, וכל תנועה וכל אימרה שלו נרשמו ונמסרו ע״י חסידים, ונשמרו ע״כ לדורות הבאים — העמידו קצת בצל את גדולת בנו, והעיבו במקצת על זהרו של ר׳ אליעזר׳ל בחיי אביו.

אך פטור בלא כלום אי־אפשר. מזה המעט שנשמר ונמסר ,אפשר לראות שר׳ אליעזר׳ל התבלט עוד בילדותו בכשרונותיו, במיוחד בחכמתו, וראו בו את „הברא כרעא דאבוהי״. את זה אפשר לראות מהסיפור הבא:

בילדותו היה ר׳ אליעזר׳ל ידוע כשובב גדול וכילד פראי, (א ווילדער״), כך, שקיבל כל פעם מכות מאביו... וכשאביו נסע לדרך — וזה היה קורה לעתים תדירות — ציוה לאשתו שתרביץ לאליעזר׳ל כל יום...

פעם — מספרים חסידים — כשהיה עוד ילד קטן, עשה מעשה קונדס, כדרך הילדים, גער בו אביו הצדיק ר׳ נפתלי, והוכיחו גם בדברי מוסר, על שהוא בנו מתנהג לא טוב. אמר לו הילד:

— אבא ומה אעשה, והרי יש לי יצר־רע המסית אותי, והוא פיתה אותי לעשות זאת.

אמר לו אביו:

— אדרבא ממנו, ז.א. מן היצר־הרע בעצמו, אתה יכול ללמוד ולקחת מוסר, איך הוא נאמן בשליחותו לפתות את האדם, ועושה מלאכתו שעליה נצטווה, באמונה ובמסירות, למלאותה כאשר נצטוה.

ויען הילד ויאמר:

— אבל היצר־הרע אין לו יצר־הרע אחר להסיתו לבל יעשה תפקידו. לא כן האדם — לפתח חטאת רובץ, הוא היצר־הרע, העומד עליו להסיתו, אפילו בנעוריו...

ידוע כי בנסיעות הרבות שערך אביו ר׳ נפתלי לאד־מו״רים ולרבותיו, לקח הרבה פעמים אתו את בנו אליעזר׳ל, כשזה היה עוד צעיר לימים, כי החזיקו לחכם, וראה בו את ממלא מקומו בעתיד. ר׳ נפתלי רצה ע״כ להחדיר בבנו מילדותו את הטוב והמאור שבחסידות המקורית, ולתת לו את ההזדמנות להכיר באופן אישי את גדולי האדמו״רים שבדור הזה, שילמד את דרכם ושיטתם ויתבונן בהתנהגותם. גם כשנסע אל רבו המובהק ה„חוזה״ מלובלין, לקח עמו את אליעזר׳ל.

החסידים מספרים:

כשהיה עוד ר׳ אליעזר׳ל צעיר מאד, לקח אותו פעם אביו לביקור אצל האדמו״ר הצדיק ר׳ צבי הירש מזידיטשוב. בקבלת־הפנים שערך הרבי מזידיטשוב לאורחו הגדול, כשישב עם אורחו בראש השלחן, ובניו של הרבי מזידיטשוב סובבוהו כשתילי זתים, שאל ר׳ נפתלי פתאום את אליעזר׳ל הקטן, כשהוא מצביע על בניו של הרבי ר׳ צבי הירש: „אליעזר׳ל, אמור אתה, מי ימלא מקום הצדיק הזה לאחר מאה ועשרים שנה? הצביע הנער על בנו ר׳ יצחק אייזיק. אמר לו אביו: חכם אתה והיטבת לראות״.

***

בספרות החסידות לא נמצאו, כאמור, הרבה סיפורים על תקופת צעירותו של ר׳ אליעזר׳ל. לפי הסיפורים המעטים אנו רואים, שהיה חכם גדול וחשוב מאד בעיני אביו שלקחו אתו לנסיעותיו הרבות, אל צדיקי הדור.

גם על זיווגו של ר׳ אליעזר׳ל לא ידוע כמעט כלום. מה שיודעים הוא רק זה, שר׳ אליעזר׳ל נשא לאשה את בתו של אחד מחשובי בעלי הבתים, עשיר ונכבד מעיר ראוווא־רוסקא ששמו היה ר׳ איכל. אחרי החתונה אכל על שלחנו של החותן, כפי שהיה אז מקובל, ועסק בתורה ובחסידות.

מסופר, שר׳ איכל זה, שהיה בעל־בית עשיר, לא היה נוהג כ״כ בדרך החסידות, לא היה מאריך ב„שלחנות״ לא בשבת ולא בחגים, ולא שבע א״כ הרבה נחת מחתנו זה, שכל כולו היה אש להבה.

קרה פעם, שבחג הפסח, בשנה הראשונה אחרי החתונה, נשאר ר׳ אליעזר׳ל אצל החותן לליל הסדר, ולא נסע לאביו. כל המשפחה — חתנים וכלות — של ר׳ איכל — ובתוכם האברך החדש ר׳ אליעזר׳ל — הסבו לשלחן, לעריכת הסדר.

אחרי סידור השלחן והקערה, ניגש מיד ר׳ איכל לעריכת הסדר והכריז: „קדש!״, וציוה למזוג את הכוסות לקידוש. כשראה ר׳ אליעזר׳ל את השלווה „והשלום עלי נפשי״ של חותנו באומרו „קדש״, התרתח והתלהב והתחיל לצעוק: „לא, חותן, הכוונה היא: „קדש״, אדם בישראל צריך לקדש את עצמו במותר לו — „ורחץ״ להתרחץ, לטהר ולנקות את עצמו מכל חטא ומכל לכלוך, כמאמר הכתוב: „רחצו הזכו״, וברוב התלהבותו קפץ על השלחן, רקע ברגליו ופירש כך בדרך החסידות את כל חמש־עשרה הסימנים של ה„הגדה״, מתוך התלהבות עצומה ובקול צעקה. חותנו וכל הנאספים נדהמו וחשבו שחתנו זה יצא ח״ו מדעתו.... אך בין המסובים היו גם כאלה שהכירו את דרך החסידות, והרגיעו את ר׳ איכל שחתנו הוא בסדר...

ידוע גם שר׳ אליעזר׳ל, אחרי שגמר לאכול את ה„קעסט״ על שלחן חותנו, שירד בינתיים מנכסיו ולא יכול היה להחזיקו יותר, התחיל גם הוא לעסוק במסחר היין. כמו אביו בשעתו, לא רצה ר׳ אליעזר׳ל לקבל עליו עול רבנות, ורצה להתפרנס ממסחר היין. אך הוא לא הצליח במסחרו, כי רוב זמנו עסק בלימוד התורה ובנסיעות עם אביו אל צדיקי הדור, ובמיוחד אל ה„חוזה״ מלובלין.

על ביקור כזה, אחרי החתונה, אצל ה„חוזה״ בלובלין יחד עם אביו, מספר נכדו של ר׳ אליעזר׳ל, הרב ר׳ אברהם שמחה הורביץ זצ״ל אב״ד דבארנוב (שעלה לארץ ומנו״כ בירושלים) בספרו „מגדיל ישועות מלכו״ (ירושלים, תשט״ו) כדלקמן:

פעם אחת נסע הה״ק ר׳ נפתלי צבי מרופשיץ לרבי ללובלין, ולקח עמו את בנו ר׳ אליעזר׳ל. ר׳ אליעזר היה אז אברך אחרי החתונה, ואשתו היתה בהריון. כשנכנסו לקבל „שלום״ אל הרבי, מסר ר׳ אליעזר „פתקא״ עבורו והיה כתוב בו שמו ושם אשתו והזכיר שהיא מעוברת. כאשר קרא הרבי את „הקוויטל״ וקרא את השם „אליעזר בן רבקה״ אמר: „זייער שיין, ער שיינט ווי אַ דימענט״ („יפה מאד, הוא מבריק כמו יהלום״), וכאשר קרא הלאה את שם אשתו, אמר: „א רחמנות, נעבעך, אַ יונג קינד״ („חבל, מסכנה, ילדה צעירה״). ר׳ אליעזר וכן גם אביו ר׳ נפתלי נבהלו מאד בשומעם דברים אלה מהרבי. ור׳ נפתלי ביקש את רבו שיקרא פעם שניה את „הפתקא״. כוונתו היתה, שאולי בפעם השניה ישנה הרבי את דבריו לטובה. אך גם בפעם השניה חזר הרבי על אותן המלים שאמר בראשונה.

ר׳ אליעזר יצא מהרבי בפחי נפש, כל היום הסתובב בבית המדרש ולא מצא לו מקום מנוח מרוב צער ועגמת־נפש ממה ששמע מהרבי, „ולבשתו תוגה ואנחה כל היום״ (הביטוי בספר הנ״ל). כשראה אביו את צערו הגדול של בנו, נכנס ר׳ נפתלי לבדו אל הרבי וסיפר לו, כי הוא מצטער מאד ומיצר בצערו הגדול של בנו, „ההולך קודר ודאגה שברה לבו מקריאת ה„קוויטל״ של הרבי״. ענה הרבי: למה הוא חרד כל כך? כוונתי לא היתה ח״ו לשום דבר רע, רק רואה אני כי תאומים בבטנה והיא עודנה צעירה, רכה וענוגה וצריכה לרחמי שמים שתלד בנקל״. הרבי גם בירך אותה. וכן היה: היא ילדה תאומים. עד כאן הסיפור המובא בספר הנ״ל.

מאחר שמצב הפרנסה בראווא לא היה מזהיר ביותר, עבר ר׳ אליעזר׳ל לגור לרופשיץ, להיות סמוך על שלחן אביו ר׳ נפתלי ולא רצה לשמוע על משרה רבנית. רק אחרי פטירתו של ר׳ נפתלי צבי, כאשר נשאר בלי פרנסה, וכבר היו לו כמה ילדים, התחיל לחשוב על פרנסת משפחתו. בכ״ז המשיך לסרב — למרות הלחץ וההפצרות של כל המשפחה, ובתוכם גיסו ר׳ אשר׳ל, שהיה ממלא מקומו של ר׳ נפתלי צבי ברופשיץ וגם של רבי ר׳ שמעון מירוסלב, שהיה זקן האדמו״רים, (הוא היה עוד תלמידו של הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל, ונפטר למעלה מגיל תשעים) — לקבל עליו עול רבנות.

ר׳ אליעזר׳ל ניחן היה בקול ערב, ובכשרון נגינה נדיר. בהיותו עוד צעיר מאד התפלל פעם לפני העמוד, כשהיה עם אביו אצל „החוזה״ בלובלין, וה„חוזה״ שיבח והילל אותו מאד ואמר עליו שהאברך הזה „יודע להתפלל טוב״... ר׳ אליעזר׳ל בעצמו אמר, שהניגונים הכי יפים חיבר בהיותו בלובלין. ומספרים שפעם אחת, כשעבר לפני התיבה בלובלין, הרגיש שמרוב התאמצות ניגר דם מגרונו. הוא נבהל והחזיר פניו אל אביו, שעמד מאחוריו, והראה לו מה שקרה לו. אמר לו אביו: „אליעזר׳ל, המשיך, המשיך עד הסוף״... והוא גמר את התפילה.

ובכן, כשראה את המצוקה שהיתה בביתו, החליט להיות חזן. הוא נתקבל כחזן בית־הכנסת ברופשיץ. אבל היות והחזנים התפללו רק בבתי הכנסת ששם נערכת התפילה בנוסח אשכנז, מוכרח היה גם הוא להסכים לתנאים של גבאי בית הכנסת, היינו: להתפלל בנוסח אשכנז, ולא לעטוף בטלית, כדרך החסידים, את הראש, אלא את הכתפיים... מובן מאליו שלא היה יכול להיות מרוצה מ„הפרנסה״ הזו ומה גם, שהמשכורת היתה דלה, ולא הספיקה כדי פרנסת משפחתו. אז כבר התחיל לחשוב על רבנות.

ישנה גירסה האומרת, שר׳ אליעזר׳ל שמע שאין חזן בדזיקוב, ורוצים לקבל חזן; החליט להציע את מועמדותו לחזן בדזיקוב. הוא בא לשבת אחת לדזיקוב, התפלל בשבת לנסיון ונתקבל כחזן. אחר כך נתקבל גם לרב העיר, „ובמשך הזמן הוכתר גם לאדמו״ר, שהמשיך במסורת הזמרה וביסס את פרסומה״. (מ.ש. גשורי במאמרו: לקורות הניגון החסידי״ שהופיע בקובץ תורני־מדעי „אזכרה״, מחלקה ד׳, ירושלים תרצ״ז). אך אין אישור לגירסה זו, ולא שמעתי אף פעם בדזיקוב על זה, וגם הנכדים ששאלתים על כך, לא ידעו לאשר את הגירסה הזו.

לעומת זאת נמסר לי, ע״י מקור מהימן ביותר, על השתלשלות הענינים בדבר בואו של ר׳ אליעזר׳ל לכהן כרב העיר דזיקוב. מסר לי זאת ר׳ אהרן אופן, שבעצמו היה עד השואה מאברכי חסידי דזיקוב המקורבים ביותר, ואביו ר׳ מאיר אופן הי״ד מרישא, היה מקורב ביותר עוד אצל ר׳ יהושע׳לע זצ״ל, ואח״כ — עד החורבן — אצל ר׳ אלתר׳ל הי״ד. (הוא היה גם זה, שרשם את התורות של ר׳ יהושע׳לה, שיצאו אח״כ בספר בשם „עטרת יהושע״). ר׳ אהרן אופן שמע בעצמו את הסיפור המעניין מפי ר׳ אלתר׳ל בעצמו, וגם

מפי אביו. אין ספק, איפוא, שהסיפור הזה הוא אוטנטי ביותר. להלן הסיפור כפי שנמסר לי ע״י הנ״ל:

היה זה בחג השבועות, אחרי שר׳ אליעזר״ל, כאמור, לא שבע נחת מחזונותו, לא מבחינה גשמית, ועוד פחות, מבחינה רוחנית, והסכים סוף־סוף לקבל עליו עול רבנות, החליט גיסו ר׳ אשר ישעיה, לנצל את הזדמנות בואם של חסידים רבים לחג שבועות ממקומות שונים לרופשיץ, ולמצוא ביניהם מקום רבנות עבור גיסו ר׳ אליעזר״ל.

גם מדזיקוב באו חבורת חסידים גדולה לרופשיץ, לחוג את חג השבועות אצל הרבי ר׳ אשר״ל, עם ראש הקהילה דאז ר׳ שמעון רייך בראש. כששמע ר׳ אשר״ל על בואם של החסידים מדזיקוב, החליט מיד, שזה יהיה המקום הטוב ביותר והמתאים לכהונת הרב עבור גיסו ר׳ אליעזר״ל, מאחר שהרב שכיהן בדזיקוב היה כבר איש זקן, ונוסף לכך, גם „סגי נהור״, שקשה היה לו לנהל את הרבנות בעיר, ומאחר שלא היה לו גם בן ממלא־מקום, בטוח היה ר׳ אשר״ל שלא יהיו לו קשיים להושיב את גיסו על כסא הרבנות בדזיקוב. הרבי קרא לאנשי דזיקוב ואמר להם, שידוע לו, שרצון חותנו ר׳ נפתלי מרופשיץ זצ״ל היה, שבבוא הזמן, ישב אחד מבניו על כסא הרבנות בדזיקוב, והביא להם הוכחות על זה. ראשית — סיפר להם — פעם נסע ר׳ נפתלי בסביבת דזיקוב וסר אליה, אח״כ שיבח מאד את יושביה. עוד הוכחה: ברופשיץ, בזמנו של ר׳ נפתלי, היה נהוג, שכשבאו החסידים אל הרבי לחג, קיבלה כל קבוצת חסידים מכל עיר שולחן נפרד לשבת, אבל לחסידים שבאו ממקומות קטנים, או מכפרים, לא היה שולחן נפרד. אבל אחרי הביקור הזה של הרופשיצאי בדזיקוב, כשבאו אח״כ החסידים לרופשיץ, ציוה הרבי לתת גם להם לדזיקובאים שולחן נפרד, באמרו: הגיע הזמן לעשות גם את דזיקוב לעיר...״ מכאן הסיק הרבי ר׳ אשר ישעיה, שרצונו של הרופשיצאי היה, שדזיקוב תהיה ממשיכה של רופשיץ, על־ידי־זה, שאחד מבניו יכהן שם כרב. הוא הציע להם ע״כ: היות והרב שלכם לא יכול יותר למלא את תפקידו כפי שצריך, ע״כ עליכם לדאוג שבנו של הרבי ר׳ נפתלי, היחידי שנשאר עד עכשיו בלי כסא רבנות, יתקבל להיות רב בדזיקוב, במקומו של הרב הזקן שיש לדאוג, כמובן, להמשך פרנסתו.

את התפקיד הזה הטיל על ראש הקהל ר׳ שמעון רייך, שהיה גם קרוב משפחה של הרב הזקן. אנשי דזיקוב הסכימו, כמובן, מיד להצעתו של הרבי. ובהתיעצות שקיימו ביניהם החליטו, שהרב הישיש ימשיך לקבל את משכורתו עד מאה ועשרים שנה, ור׳ שמעון רייך, אף שקשה היה לו להציע את הדבר לרב, בידעו, כי הרב הישיש הוא תלמיד חכם גדול, יושב על התורה ועל העבודה יומם ולילה, ומכהן שנים בעיר לשביעת רצונם של כל התושבים, ועוד זאת: הוא גם קרוב משפחה שלו — ואיך הוא יכול, איפוא, להציע דבר זה לרב הזקן? בכל זאת לא העיז לסרב לפקודת הרבי, וקיבל עליו את השליחות הלא־נעימה.

החג עבר על אנשי דזיקוב בהתרוממות רוח, ובשובם הביתה ניגשו תיכף לענין. בתחילה לא רצה הרב הזקן אף לשמוע להם. הוא התרגז בשמעו את הצעתו של ראש הקהל, ונזף בחריפות בר׳ שמעון רייך, על הצעתו „החוצפנית...״

אך לבסוף, אחרי משא ומתן מייגע, הבהרות והבטחות, הסכים, בתנאי, שימלאו את התנאים שלו. (ראה גם מאמרו של ר׳ דוד שליסל, שהוא כותב על ענין זה בשנוי שמו של ראש הקהל דאז).

משנתן הרב את הסכמתו, הוסכם, שמשלחת של נכבדי העיר תצא לרופשיץ, למסור את כתב הרבנות לר׳ אליעזר״ל. נקבע יום מסויים לבואה של המשלחת. סיפר, אחרי שנים רבות, ר׳ מאיר״ל, בנו של ר׳ אליעזר״ל, ממלא מקומו של אביו בדזיקוב, שאז, במאורע הזה, היה עוד ילד קטן: „לילה לפני שהיתה צריכה להגיע המשלחת מדזיקוב, — הייתי אז, ילד קטן ושכבתי במיטתי בחדר השני — שמעתי שאבי אמר לאמי: „חיה, מחר צריכה להגיע משלחת של נכבדים מדזיקוב למסור לי כתב רבנות, וצריכים להכין איזה „כיבוד״ בשבילם.

אבל מה לעשות ובבית אין אף פרוטה?

ענתה הרבנית: „אליעזר, יש לי עוד שמלה אחת שקבלתי מאבא לחתונה, (הוא היה אז עוד עשיר) ובה כפתור אחד מזהב, נמכור אותו מחר ונכין „וויעטשערע״ (ארוחת ערב) לאורחים. וסיים ר׳ מאיר״ל את הסיפור: „כששמעתי מה שאמרה אמא, שמחתי מאד, שמחר נאכל ארוחת ערב טובה...״

למאורע חשוב זה: מסירת כתב־הרבנות לר׳ אליעזר״ל — התכנסו אצל ר׳ אשר״ל הרבה רבנים, עם האדמו״ר הזקן שבחבריא ר׳ שמעון ירוסלובר הנזכר לעיל, שהמריץ, כאמור, את ר׳ אליעזר״ל לקבל עליו עול רבנות. באמצע הסעודה התחיל ר׳ אליעזר לדרוש בפלפול והשומעים נהנו מאד. פתאום התרתח והתלהב, ופנה בקול צעקה לעבר המשלחת: אם אתם תשמעו בקולי, תתנהגו טוב, ותלכו בדרך הישרה, אתנהג גם אני עמכם בטוב, ואשתדל גם אני להיטיב עמכם. ואם לא תשמעו בקולי, אני אחתוך מכם חתיכות, ואעשה מכם „שחת קצוצה״... („שעצ׳קע״, בלע״ז). כל המסובים נדהמו בשומעם את הדברים הקשים האלה, ובמיוחד אנשי המשלחת מדזיקוב, שהיו ביניהם גם כאלה, שבתחילה לא רצו לקבל „בנו של הרבי״ כרב בעירם. עכשיו, בשומעם את דברי הרב שבאו לקבלו, הזדעזעו הפנו את מבטיהם אל ר׳ שמעון רייך, ורמזו לו: „נו, אתה רואה את מי קבלנו לרב העיר... רק הרב ר׳ שמעון מירוסלוב לא איבד את עשתונותיו, ופנה אל ר׳ אליעזר״ל ואמר: „אליעזר״ל, נו, נו, קצת מתינות...״

השבת הראשונה, שבא ר׳ אליעזר״ל לדזיקוב, היתה שבת פרשת שופטים. בדרשה שלו בבית־המדרש התחיל בדין טומאה בצבור, אם „הותרה או דחויה״, והתפלפל שעה ארוכה באותו העניין, אח״כ התחיל לדרוש בפרשת השבוע. וכשהתלהב שוב כדרכו, אמר: כתוב בפרשת השבוע, „כי תקרב אל העיר להלחם, וקראת אליה לשלום, והיה אם שלום תענך ופתחה לך וכו׳״, הפסוק הזה אמור גם על רב חדש הבא לעיר: הוא צריך לקרוא ל„שלום״ עם כל אחד, אז אם עונים לו בעלי הבתים, וגם הם פותחים „בשלום״, ושומעים לו ללכת בדרך שהוא מראה — הרי טוב, ואם הם פותחים ב„מלחמה״, תדעו שאז כתוב „והכיתי״, אכה אתכם בשוטים ואקצץ אותכם כשחת קצוצה...״

ואמנם נהג את הרבנות ברמה.

*****

בספר „דור דעה״ לר׳ יקותיאל אריה קמלהר ז״ל, שבעצמו נמנה פעם על חסידי דזיקוב, מתאר המחבר, בדברים קצרים וקולעים, את תכונותיו של ר׳ אליעזר׳ל כרב העיר דזיקוב. הוא כותב ב.ה.:

„ר׳ אליעזר החזיק בשיטת אביו ועמד על המשמר להשגיח על הצבור היהודי, לבל יפרצו פרצות בדת ויהדות, ושיחזיקו במסורת האבות ובכל קדשי בני ישראל... והיה משגיח בעינים פקוחות על קהל עדתו כי יתנהגו בצדק ובמישרים, ונורא היה על כל סביביו, גם על בני הכפרים שמסביב לעירו, והורה להם את הדרך אשר ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו...״

*****

ר׳ אליעזר ירש מאביו הגדול את כל התכונות הנעלות, את המעלות והמדות, בתורה, בחכמה בעבודת השם, בדרך החסידות ובהנהגת עדת החסידים, וגם בנגינה ובתפילה. כי ר׳ אליעזר קיבל את כל תורתו, בנגלה ובנסתר, מאביו. אמנם בתורת הנגלה נמנה גם על תלמידיו של הגאון ר׳ אריה ליב מווישניצא, מחבר הספר „אריה דבי עילאי״ על מסכתות ועוד ספרים רבי ערך, תלמיד מובהק של ה„חוזה״ מלובלין. אבל כל תורת הנסתר והחסידות קיבל מאביו הגדול, אף שבצעירותו ביקר — עפ״י רוב יחד עם אביו, כפי שכבר הזכרנו — אצל רוב גדולי האדמו״רים שבדורו, כדי ללמוד מהם את דרך החסידות.

כשבא ר׳ אליעזר׳ל לשבת על כסא הרבנות בדזיקוב, היה מוכר כבר גם בעולם הלמדני, וגם בעולם החסידי.

כשנתקבל ר׳ אליעזר׳ל לרב, קיבל דירה, כחלק ממשכורתו, שהיתה בעלית בית־המדרש... שם הוא גר בצפיפות עם משפחתו, עד... שבית המדרש הזה שהיה משל עץ, נשרף, „בשריפה הגדולה״, אז עבר לגור באותו הרחוב של בית המדרש, שנקרא אח״כ רחוב פילסודסקי.

*****

למרות שנהג את הרבנות „ביד חזקה״, ו„נורא היה על כל סביביו״, לא נודע על מחלוקת או ריב שהיו קיימים אז בעיר. בחכמתו הגדולה ובכושר הנהגתו, זכה להערצה כללית מאת כל תושבי העיר, שגם פחדו ממנו מאד. וכשהתחיל לנהוג באדמו״ריות, הצטרפו אליו כמעט כל החסידים בעיר שהיו מקודם חסידי רופשיץ.

אמנם בספר „אוהל נפתלי״ מובא סיפור, שפעם שלח ר׳ אליעזר׳ל „פתקא״ אל מחותנו ר׳ חיים מצאנז, ובו ביקש ר׳ אליעזר׳ל ממחותנו „להיות לו לעזר ולמגן, שיוכל להתגבר על אויבו״. הוא פירט שמו של האויב. בתשובתו כותב לו ר׳ חיים: „כמדומני שהאיש הזה אינו כבר בחיים״. וכן היה: האיש הזה נסע לרגל עסקיו לכפר אחד, כשנכנס לבית של איכר אחד, התמוטט הגג ונפל עליו והוא נהרג״. עד כאן הסיפור.

כפי הנראה, לא היה זקוק ר׳ אליעזר׳ל לבצע את „איומיו״ שהשמיע באזני ה„משלחת״ שבאה אליו לרופשיץ, ובאזני בעלי הבתים בדרשתו הראשונה, כי בני דזיקוב התנהגו כשורה והלכו בדרך הישרה, אותה הורה להם הרב. ולא נודע על שום „אירועים מהפכניים״ שקרו בעיר במשך כהונתו של אליעזר׳ל כרב בדזיקוב. העיר גדלה והתפתחה, ויהודים רבים מהסביבה, מהעיירות הסמוכות, ואפילו מרחוק, באו להתיישב בדזיקוב. במיוחד נהנו יהודי דזיקוב מעת שר׳ אליעזר׳ל התחיל לנהוג באדמו״ריות, מאז נהרו מאות חסידים לדזיקוב לכל רגל וחג, והשם „דזיקוב״ קיבל פירסום רב בכל העולם החסידי, והביא תועלת ליהודי דזיקוב במובן הגשמי והרוחני.

כאמור, לא נמצא חומר היסטורי או סיפורים מיוחדים על ר׳ אליעזר׳ל כרב העיר דזיקוב. בעיות העיר באותה תקופה לא היו כ״כ גדולות וספציפיות, ולא חרגו מגדר הרגיל, והכל התנהל לפי רוח הזמן, בהשפעתו הניכרת של הרב. הוא לא התקין תקנות מיוחדות בעיר — כי לא היו שום פירצות ולא היו זקוקים לתיקונים. הקשר של הרב עם תושבי העיר, התרכז סביב שאלות „איסור והיתר״, חתונות וגיטין, ודיני תורה בין בעלי הבתים. הרב בידיעות המקיפות שלו מחד, ובחכמת החיים שלו — מאידך, הצליח לפתור את כל הבעיות והעניינים על הצד היותר טוב. ואם היתה שאלה קשה ומסובכת, הרי למרות שנחשב לגדול בתורה ובחכמה, ובעל דעה תקיפה — לא רצה לסמוך על עצמו, אלא שאל את גדולי הדור. במיוחד את הגאון ר׳ חיים מצאנז, בעל „דברי חיים״. אעפ״י שר׳ אליעזר׳ל היה מבוגר מר׳ חיים, ור׳ חיים בא כל שנה אליו לדזיקוב, כנזכר, לא היה ר׳ אליעזר׳ל בוש לשאול את ר׳ חיים שאלה בענין הלכה. ומתוארי הכבוד שמעריף הגאון מצאנז, בתשובתו, על ראש ר׳ אליעזר׳ל, אנו רואים, עד כמה היה ר׳ אליעזר׳ל נחשב לגדול בתורה. כי צריכים לדעת, שהגאון בעל „דברי חיים״ לא היה פזרן בכתיבת תוארים לשואליו, וכל מלה ומשפט שכתב היו מחושבים אצלו, שלא יהיה בהם „חסר ויתר״.

הנה לדוגמא תשובה המובאת בספר שו״ת „דברי חיים״ על אה״ע, סימן ל״ב, בשאלת עגונה. הגאון מצאנז כותב:

„לכבוד ידידי שארי ומחות׳ הרב המאוה״ג („המאור הגדול״), חסידא ופרישא, בנש״ק („בנם של קדושים״), פ״ה, ע״ה („פטיש החזק״, עמוד הימיני״), כקש״ת („כבוד קדושת שמו תפארתו״ — י.פ.) מו״ה אליעזר הורביץ אבד״ק דזיקוב״. על גדולי הדור באמת ועל יחידי סגולה היו כותבים תוארים שכאלה.

דברים אלה מעידים על גדולתו בתורה של ר׳ אליעזר׳ל, אך הוא לא אהב להתבלט והעדיף את הצניעות על הפירסום. הוא הסתיר את עצמו, את גדולתו בתורה ואת מעשיו ולא שאף לגדלות. היה צנוע ועניו, ושנא את הרעש ואת הפירסום, למרות היותו בעל מזג דינמי ותקיף בדעתו.

*****

מקום נכבד וחשוב אצל ר׳ אליעזר׳ל תפסו התפילה והנגינה. כפי שכבר סיפרתי לעיל, היה מחונן בקול ערב ובכשרון נגינה נדיר, ותפילותיו קנו לו שם ופירסום בכל הסביבה ומשכו אליו רבים. ואכן היה ר׳ אליעזר׳ל מפורסם בתור בעל־תפילה מעולה. הוא המשיך לנגן את כל הניגונים שחיבר אביו וניגנו ב„שלחנות״ של אביו, כמו הניגונים המיוחדים ל„שלום עליכם״, ל„אשת חיל״ ול„אזמר בשבחין״.

אצלו, ואח"כ אצל כל אדמו"רי דזיקוב, שרו גם בליל שבת את „לא־ל אשר שבת מכל המעשים" בניגון המפורסם שהיה נקרא נגון „החוזה". גם בקידוש ובזמירות של שבת בבוקר היו ניגונים מיוחדים: ל„אסדר לסעודתא", ו„חי ד' וברוך צורי". וכן בשלוש הסעודות היו ניגונים מיוחדים (שהיו נקראים „סקארבאָוועצ") כמעט לכל הזמירות. רק ל„מזמור לדוד ד' רועי לא אחסר" היו שלשה נגונים, לכל פעם נגון אחר, וכן ל„בני היכלא" ול„בבואו מאדום". בחגים היו מנגנים הרבה ניגונים מיוחדים. במיוחד בשמחת תורה, בהקפות, היו שרים את הפסוקים והשירים שתיקן ר' נפתלי מרופשיץ. כמובן שבתפילות „ימים הנוראים" היו הרבה נגונים מותא־מים לתפילות שונות, כגון: „שמו מפארים", „היה עם פיפיות" „נתנה תוקף" ועוד. כן היו נגונים מיוחדים לברכת טל וגשם. כל אלה נשמרו בדזיקוב היטב במשך כל הזמן, עד לשואה, בלי גרעון ובלי תוספות, הכל נשאר מקורי, כפי שקיבל ר' אליעזר ברופשיץ ומסר לבניו.

על כוחו של ר' אליעזר'ל בנגינה יכולה לשמש העדות שהעיד על עצמו, לפי הסיפור המפורסם דלקמן:

„פעם אחת חלה ר' אליעזר'ל, ובא מחותנו הגאון ר' חיים מצאנז לבקרו. התלונן ר' אליעזר'ל לפני הצדיק מצאנז על חולשתו ההולכת וגוברת, ואמר אליו:

— „יתפלל נא המחותן בעדי".

השיב לו הרבי מצאנז: „הרבי מדזיקוב, מה לכם העולם השפל הזה, הלא עלמא דקשוט יותר טוב..."

השיב ר' אליעזר'ל:

— נכון הוא, כי עולם האמת הוא יותר טוב, אבל זה רק למי שיש לו במה לבוא שמה..."

— הלואי — השיב הצאנזר — ויהיה לכל איש מישראל במה לבוא לעולם העליון, כמו שיש למחותן".

אמר לו שוב ר' אליעזר'ל:

— ולמה לא חושב המחותן על הבנים שאני משאיר בלא פרנסה? "

השיב לו ר' חיים: „וכי מה יעשה המחותן לבניו שלו אם יחיה? בודאי ישתדל למצוא עבורם כסא רבנות. מבטיח אני לכם שאדאג עבורם ואושיבם על כסא רבנות, כאילו הייתם אתם בחיים".

על זה ענה לו ר' אליעזר'ל:

— „מחותן", כאשר אני שר בימים הנוראים את הפיוט „אין קצבה לשנותיך", נעשית השמחה גדולה בכל העולמות העליונים, וכל הפמליא של מעלה מרקדים מרוב שמחה, וכשאני אסתלק יחסר הנחת רוח הזו למעלה".

כששמע הרבי מצאנז את הנימוק המשכנע הזה ענה לו: „אם כן הדבר, מוכרחים להתפלל בעדכם" („מוזן מיר איך אויסבעטן"). ותיכף הלך ר' חיים למקוה לטבול. כששב אל החולה אמר לו: „מחותן", מיר האבען איך אויסגעבעטן" (העתרנו ופעלנו לרפואתכם). ומסיימים את הסיפור: ר' אליעזר'ל הבריא, שב לאיתנו וחי עוד שש שנים.

***

כשם שהקפיד על התפילה ועל השירה והנגינה, כן בחר לו „מנגנים" ובעלי תפילה טובים, שיהיו ראויים לעבור לפני התיבה בבית מדרשו. בין אלה היה אז בדזיקוב אברך צעיר לימים, שהצטיין במיוחד בקולו היפה, בתפילותיו הנל־הבות, ובזימרתו המרנינה — שהלהיבו את השומעים. היה זה הבעל־תפילה הידוע והמפורסם ר' שמחה טוביה אדר, שהיה אח"כ הבעל־תפילה של בנו ר' מאיר'ל ושל נכדו ר' יהושעל'ע.

פעם אחת שהה אצל ר' אליעזר'ל בשבת אורח חשוב. ר' אליעזר'ל רצה להנות את האורח, וגם להראות לו את כוחו של הבעל־תפילה האהוב שלו, ושלח את ר' שמחה טוביה לעבור לפני התיבה. השתדל הבעל־תפילה ביותר ותפילתו היתה יוצאת מהכלל. ר' אליעזר'ל שבעצמו נהנה מאד, שאל אחרי התפילה את האורח: „מה דעתך על הבעל־תפילה שלי?" ענה לי האורח: „הוא קצת משתטה", (באי־דיש: „ער מאכט זיך אביסל נאריש"). אמר ר' אליעזר: „ואני אומר: „וישמע אלקים בקול הנער"... („נער — „נאריש").

***

בתור רב לא היה אולי ר' אליעזר'ל כ"כ מפורסם, כי לא נשארו ממנו הרבה חידושי תורה בנגלה, ולא שו"ת, כמו שהיה מפורסם בנו מ"מ ר' מאיר'ל כגאון ומחבר ספרים, בחסידות וגם בשו"ת. אגב, גם את התורות אשר רגיל היה לומר ב„שלחנות", ורשם אותן בספר, לא הירשה להדפיס, לא בחייו וגם לא אחרי פטירתו. וטעמו ונמוקו עמו, כפי שהסביר לבניו: „ישנם חסידים — אמר ר' אליעזר'ל — שאחרי שאוכלים ושותים לשובע בשבת קודש, כששוכבים לישון על משכבם, לוקחים להם ספר למיטתם לקרוא בו עד שירדמו, ואני אינני רוצה לשכב עמהם יחד במטה..."

לעומת זאת יצא שמו לתהילה ולפירסום בתור רבי, כחכם גדול, כפועל ישועות, וכבעל רוח הקדש בגלוי. למרות שלא רצה בפירסום הזה, והתרחק מהתנשאות, כי הענוה והצניעות היו ממידותיו של ר' אליעזר'ל — כפו עליו החסי־דים להיות להם לרבי. ואחרי פטירת אביו, ואחרי שישב כבר על כסא רבנות בדזיקוב, התחילו לנסוע אליו הרבה מחסידי אביו — וכך התחיל לנהוג באדמו"ריות. גם בהיותו רבי, כשמאות חסידים באו אליו לכל חג, לא שאף לגדלות ולא רצה בפירסום וברעש מסביבו. הוא גם לא רצה שיבואו אליו חסידים בהמוניהם, שביניהם נמצאים גם כאלה שלא יודעים חסידות אמיתית מהי, כי לא גרס את החסידות השטחית. הוא זכר עוד את „החבריה הקדושה" שהסתופפו בצל אביו הגדול, ע"כ לא רצה בהמוני חסידים הבאים אל הרבי, לבקש על עניינים גשמיים... ועל זה היה רגיל לומר: אנו אומרים: „וזכני לקבל שבתות מתוך מיעוט עוונות", היינו מתוך מיעוט חסידים, כי החסידים חושבים את עצמם למלאי עוונות, וע"כ כשיהיה מעט חסידים, יהיה „מתוך מיעוט עוונות"...

מטעמים הנ"ל, קיבל על עצמו מרות, ונסע לצדיקי דורו, במיוחד לשניים: ל„הסבא הקדישא" ר' ישכר בער

מרדושיץ, ולר׳ צבי הירש הכהן מרימנוב „האדמו״ר־המשרת״ המפורסם, שהיה נמנה בין תלמידי אביו ר׳ נפתלי מרופשיץ, ואחר פטירתו של ר׳ נפתלי הכתירוהו כל גדולי האדמו״רים לרבי וממלא מקום ר׳ מנדלי מרימנוב, ששירת אותו בחייו.

חוקר החסידות הנודע, ר׳ אהרן מרכוס ז״ל, בספרו „החסידות״ (בסוף פרק ט״ו) מתאר את ביקורו של ר׳ אליעזר׳ל אצל ר׳ צבי הירש מרימנוב כדלקמן: „... בדזיקוב גר רבי אליעזר, בנו בכורו(?) וממלא מקומו של ר׳ נפתלי מרופשיץ, אחד מגדולי מעריציו (של ר׳ צבי הירש מרימנוב — י. פ.), אם כי גדל באוירה של מסורת בית אביו, והורגל שלא לכוף את ראשו בפני בעלי סמכא אחרים, נכנע לפני ר׳ הירש כבן לפני אביו. עדי ראיה מספרים כיצד עמד האיש החסון ורם הקומה בבית המדרש אשר ברימנוב, זרועות ידיו שלובות על לבו והאזין לתפילותיו של רבי הירש, בעוד הדמעות נגרות מעיניו, לבסוף הביע את רגשי לבבו, באמרו: מנין ימצא הבורא עוד עובד כה נאמן?״

גם אל ר׳ חיים מצאנז נסע ר׳ אליעזר׳ל הרבה פעמים, אף שר׳ חיים היה צעיר יותר מר׳ אליעזר׳ל, והוא, ר׳ חיים, בא בעצמו לדזיקוב לר׳ אליעזר להסתופף בצלו, כל שנה (כמסופר לעיל). כי אהבת אמת שררה בין שני הצדיקים האלה, שהיו, כאמור גם מחותנים: בנו של ר׳ חיים, הרה״צ ר׳ מאיר נתן זצ״ל, היה חתנו של ר׳ אליעזר׳ל.

על פגישות בין שני האדמו״רים האלה, ישנם הרבה סיפורים ואגדות.

פעם אחת, אחרי חג השבועות, סיפר חתנו של ר׳ אליעזר׳ל, ר׳ נתן מאיר הנ״ל, לחותנו, כי בהיותו בחג השבועות אצל ר׳ חיים בצאנז, שמע שאביו אמר ביום שני בחג בעת עריכת השלחן: „הרבי שלי מרופשיץ נמצא ע״י שלחני״. ר׳ אליעזר רשם מיד את הדברים האלה בפנקסו. כשבא באותה השנה, כרגיל, הרבי מצאנז לדזיקוב, שאלו ר׳ אליעזר: „צאנזר רבי, אתם אמרתם, כי אבי היה בשלחן שלו בחג השבועות; אז תגיד נא לי: איך זה אפשר לצאת מהקבר מרופשיץ לצאנז? רצה ר׳ חיים להתחמק מתשובה ישירה, והתחיל לדבר בהתלהבות ובהתרוממות על גדולת וקדושת רבו ר׳ נפתלי. ר׳ אליעזר׳ל לא הירפה ואמר לר׳ חיים: כן, זאת אני יודע, אני רוצה רק לחקור את הענין הזה, שאמר כבודו בחג השבועות. כשראה ר׳ חיים שלא יוכל להתחמק מתשובה ברורה, ענה: „כוונתי היתה, על הנהגת הסעודה וה„שלחן״, שהיתה אז במדרגת הרבי שלי...״

על־אף הערצתו הגדולה של ר׳ אליעזר׳ל לר׳ חיים מצאנז, לא התבטל לגמרי בפניו. פעם אחת — מספרים — תיאר גדול אחד לפני ר׳ אליעזר׳ל את גודל עבודתו, התלהבותו ודביקותו של הרבי מצאנז, והתבטא במלים אלו: „מלאכים ושרפים רועדים מלפניו, בשעה שהוא עומד בתפ־לתו״. על זה השיב ר׳ אליעזר׳ל, שאהב לפעמים לומר גם „מילתא דבדיחותא״, כאביו ר׳ נפתלי מרופשיץ: „טוב שאינני מלאך, שאם הייתי מלאך הייתי צריך גם אני לרעוד מפניו...״

(אני שמעתי את הסיפור הזה בנוסח אחר: שזה לא אמר ר׳ אליעזר׳ל, אלא בנו ר׳ מאיר׳ל. בעת המחלוקת הידועה צאנז — סאדיגורא, לא הצדיק ר׳ מאירל את הצאנזר, וכששמע מגדול אחד את הדברים האלה על ר׳ חיים מצאנז, ענה הוא את התשובה הנ״ל).

***

כאמור, רבים הם הסיפורים על ר׳ אליעזר׳ל, כאחד האדמו״רים המפורסמים בדורו, ושמו נזכר ב„סיפורים החסי־דיים״ הרבים והמופלאים על גדולי אדמו״רי זמנו. כל סופר וחוקר חסידות אינו יכול לפסוח על הסיפורים, האגדות ודברי חכמה הקשורים בר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב. מהם סיפורים המראים על צדקתו וגדולתו, מהם המעידים על חכמתו ושנינותו ומהם המדברים על נסים ומופתים.

אני עוד זוכר את זקני עירנו, מלפני ארבעים שנה ויותר, כשהייתי נער לומד בחדר — והם עומדים כעת לפני כאילו הם חיים. כשהזדמנו יחד — בלילות חורף קרים וארוכים — ע״י שלחן אחד בבית המדרש, או בימי הקיץ לפנות ערב, לפני תפילת מנחה־מעריב, ואחרי התפילה, על הספסל הארוך לפני בית המדרש מבחוץ — ובפיהם סיפורים מסיפורים שונים על ר׳ אליעזר׳ל, ר׳ מאיר׳ל ור׳ יהושע׳לע ועל אחיהם. היו ביניהם כאלה שהכירו עוד בעצמם את ר׳ אליעזר׳ל, וסיפרו בנימה של „בדידי הוה עובדא״, או: „הכרתי בעצמי את פלוני שאצלו קרה הדבר״. וככה הם ישבו שעות על גבי שעות, והסיפורים קלחו מפיהם כנופת צוף... סיפור אחד הוליד מיד את השני, וכך הלאה.

אנחנו, הנערים, אהבנו מאד לשמוע את הסיפורים האלה. היינו עומדים נשענים על השלחן (לשבת לא העזנו...) כמו צמודים וקשורים, ובולעים כל סיפור. שכחנו מהמשחקים, נטשנו את השובבנות (במיוחד בקיץ), והיינו דרוכים בהק־שבה. נדמה היה לנו שאנחנו מרחפים, יחד עם הצדיקים, בעולמות העליונים, עולמות של מלאכים ושרפים... לא את כל הסיפורים הבננו. אלה שהיו משולבים ומשובצים בדברי תורה ושיחות חולין של תלמידי חכמים, לא עניינו אותנו כ״כ, בעיקר אהבנו לשמוע את הסיפורים על „המופתים׳ גירוש שדים ורוחות, פדיון שבויים...

בשמעי את הסיפורים והמעשיות, קנאתי אז בזקנים האלה שהכירו עוד בעצמם את הדמויות הקדושות והאגדתיות האלו. את ר׳ אליעזר׳ל ור׳ מאיר׳ל, את ר׳ משה׳לע מרוזבדוב ואת ר׳ נפתלי חיים שנסע לארץ־ישראל, ולא רצה להיות רב ורבי, כי נמסאה לו הגלות... ברגע זה הייתי רוצה להיות גם כמו אחד מהם, כלומר: להכיר את הרביים הגדולים, וגם להיות עוד צעיר... שאוכל עוד הרבה זמן לספר את הסיפורים האלה...

הרבה מהסיפורים המופלאים האלה נשארו חרותים בזכ־רון, והרבה נשכחו ממני במשך הזמן. אולם שוב נזכרתי בהם כשקראתי אותם בספרי החסידות שונים. אין כאן המקום להעלות את כולם, אביא רק אחדים מהם, שדיים להעיד על דמותו הזוהרת של ענק־הרוח הזה.

חלומות

עוד בהיותו צעיר לימים, החל רוח ד' לפעמו, וראה חלומות וחזיונות לילה נפלאים, שעשו עליו רושם והוסיפו לו קדושה על קדושתו. והנה סיפור על אחד מאלה:

ר' אליעזר'ל ראה פעם בחלום, כי מוליכים אותו לגן־עדן. הגיעו להר גדול, שהיה מאיר ככוכבי הרקיע, עלה על ההר וראה חצר אחת מכסף וזהב, וזוהרה גדול מאד. נכנס בפנים החצר וראה שם בית שכולו בנוי אבנים טובות ומרגליות, מאירות כשמש וירח. אין לשער גודל התענוג והנעימות שהרגיש ר' אליעזר שם. הוא נכנס לתוך הבית וראה איש אחד עומד על־יד החלון ומסתכל בו. על שאלתו: מי האיש הזה? אמרו לו שזה הרבי ר' אלימלך מליז'נסק, שכל ההר והחצר, וכל העושר הזה, שייכים לו, וזהו רק חלק קטן מחלקו בגן עדן. ר' אליעזר הסתכל היטב בפניו של הרר"א והתענג מאד מתואר ומאור פני מלאך ד' צבאות, הוא הרבי ר' אלימלך זצ"ל. ר' אליעזר שלא הכיר את הרבי ר' אלימלך בחייו, התענג מאד מהחלום הזה, כי ראה את הכל בבהירות החזיון כמו בהקיץ, אך יותר מכל התענג בזה, שזכה לראות את פני הרבי ר' אלימלך.

בבוקר השכם, נסע ר' אליעזר לאביו לרופשיץ וסיפר לו את כל אשר ראה בחלום. אביו לא רצה בהתחלה להאמין לו. אך כאשר צייר לו את צורת ר' אלימלך בדייקנות, הבין ר' נפתלי כי דברי אמת בפי בנו. על תמיהתו של ר' אליעזר, מדוע לא רצה להאמין לו, אמר לו ר' נפתלי: בני, אמת שזוהי צורת רבנו אלימלך, אך כדי לראותו שם, צריך אדם להיות בעל מדרגה גדולה מאד.

השיב לו בנו: מה פירוש מדרגות? תורה ותפילה. ואני מה עושה?

אמר לו: אמנם, בני, אף אתה בעל מדרגה, אבל כדי לראות את ר' אלימלך צריכים להיות במדרגה גבוהה הרבה יותר.

השיב לו ר' אליעזר: אבל בכל זאת אתה רואה שראיתי את ר' אלימלך בבהירות גדולה.

שאל אותו ר' נפתלי: הגד לי, אולי עשית איזו טובה גדולה לאיזה אדם מישראל, ובשכר זה נתנו לך מתנה טובה זו?

נזכר ר' אליעזר, כי לפני שבועות אחדים נסע אחד מנכדי ר' אלימלך לאסוף כספים לפרנסתו, בחוץ היה קר ולא היה לנכד הזה שום בגד חם, ולו לר' אליעזר, היתה אדרת שער (טוליפ, בלע"ז) חמה ויפה, כבגדי המכובדים ששוויה כסף רב, ונתן לו את הבגד, ובזה עשה לו טובה כפולה מכופלת: שמר על בריאות גופו, שלא יתקרר בחורף, וגם הרים את כבודו: „מאני מכבדותא".

כששמע אביו את הדבר הזה אמר: „עכשיו אני יודע שאמת בפיך, ובדין היה שתיטול שכרך, כי ר' אלימלך ביקש מהקב"ה שיוצאי חלציו יצטרכו לבריות, כדי שיעמדו בצדקתם, וכל המחיה ומהנה אותם הוא חשוב מאד אצל ר' אלימלך, ובפרט בעד דבר גדול כזה שעשית, מה טוב ומה נעים גורלך".

ועוד על חלום הקשור עם אביו. (מסופר בספר „אהל נפתלי").

בשנים הראשונות אחרי פטירת אביו הרה"ק ר' נפתלי צבי מרופשיץ, היה ר' אליעזר'ל נוסע בכל שנה ביום ההילולא (יאָרצייט) ב־י"א באייר ללאנצוט, להשתטח על קברו. פעם אחת, בהיותו בעיר לאנצוט בליל היאָרצייט, בא אליו אביו בחלום ואמר לו: „בני יקירי, הנה מה טוב ומה נעים המשכב פה, בוא ושכב עמי". ויען ר' אליעזר: „אינני רוצה, אני אב לבנים הצריכים לי, וגם העולם צריך עוד לי. לא אמות כי אחיה", ויקץ משנתו. ותיכף ציווה לאסור את המרכבה ולנסוע הביתה. ולא השתטח באותו יום על קברו של אביו. ומאז והלאה הפסיק לנסוע על ה„יארצייט" ללנצוט.

מופתים

כאמור, הסתיר ר' אליעזר'ל את מעשיו ועבודתו, ולא רצה שיספרו ממנו גדולות, מאותות ומופתים. הוא אמר: „מעת שנפטר ה„חוזה" מלובלין, פסקו רוח הקודש והמופתים. ואם נשאר מעט מעט מאד, זה נמצא אצל הרבי ר' שלום מבעלז". ואם שאלוהו על איזה „מופת" או דבר גדול שסיפרו עליו, היה דוחה ומבטל את הדבר, או שהוכיח שזה בכלל לא „מופת" או... שהיה אומר על זה דבר חכמה או בדיחה. על זה יכול להעיד הסיפור דלקמן:

איש אחד מעיר רוזבדוב (הסמוכה לדזיקוב) נזדמן פעם בחול המועד סוכות לפרמישלן ונכנס אל הה"ק ר' מאיר'ל מפרמישלן. שאלו ר' מאיר'ל: מאין אתה? השיבו: מרוזבדוב. ושאלו שוב: לאיזה רבי אתה נוסע? ענהו: לדזיקוב, לר' אליעזר'ל. אמר לו ר' מאירל: „לייזרל, הוא חכם גדול, תמסור לו פריסת־שלום ותגיד לו, שאל יסתיר את עצמו כל כך, כי „מאיר" מכיר אותו ובכל עת שיבא „מאיר" לשמים, אליעזר'ל מקדים אותו תחילה..."

האיש נסע משם ישר לדזיקוב, ולא לביתו תחילה, ומסר לר' אליעזר'ל „פריסת שלום" מר' מאיר'ל פרמישלנר, בליווי הסיפור הזה. אז קרא הרה"ק ר' אליעזר את משמשו ואמר לו: האם אתה לא מביא לפני כל בוקר בשעה רביעית כוס חמין לשתות? והרה"ק מפרמישלן אומר שהוא מוצא אותי אז בשמים, ואיך אפשר כזאת? בזה הוא פטר את החסיד שלו.

אולם בניו לא הסתפקו ב„תירוץ" הסתמי, „הבעל־ביתי" הזה. הם התחילו לחקור אותו ושאלוהו: הרי אתה מודה שהר"מ מפרמישלן הוא בעל רוח הקודש, (כי באותה „פריסת שלום", שלח לו לאמור, שהוא יושב בסוכה „שחמתה מרובה מצלתא" והתברר שכן היה, כי הילדים שעלו על הסכך, קילקלו שם במקום אחד) אם כן, — הם שאלו — גם מה שאמר שרואה אותך בשמים עוד לפניו, גם זה אמת? ענה להם: „לא". אבל הם לא הירפו ולחצו עליו להגיד להם את האמת, אז אמר להם: „כן, זה היה רק פעם אחת". שמחו בניו לשמוע זאת מאביהם, אבל תיכף המשיך ואמר: אבל זה היה קודם שיצאתי מבטן אמי..."

אך למרות הסתתרותו לבל יתראה לעושה נפלאות וכ־פועל ישועות, יצא בכ"ז שמו של ר' אליעזר'ל בחייו לבעל מופת ולבעל רוח הקודש, והרבה סיפורים ואגדות, המפוזרים בכל ספרות החסידות, מספרים עליו כעל בעל מופת, פועל ישועות ומרחיק ראות.

למען מניעת חילול השם, עשה ר׳ אליעזר׳ל פעם מעשה שהרעיש את העולם החסידי והדו נשמע בכל המדינה. היה זה בחג הסוכות של שנת „כתר״, (תר״כ). התפשטה אז שמועה בין כל היהודים, שהמשיח יבוא באותה השנה, שנת „כת״ר״. היהודים עזבו את בתיהם זנחו את עסקיהם והתכוננו לבואו של המשיח בחג הסוכות של אותה השנה, כשראה ר׳ אליעזר שנתכנסו הרבה חסידים, יותר מהרגיל, כדי לשמוע גם מהרבי משהו על ביאת המשיח, קם הוא, במעמד קהל חסידיו המשולהבים, שחיכו בחוסר סבלנות לדבריו — ונשבע שהמשיח לא יבוא בשנה הזאת... והוא עשה זאת למנוע אכזבות וחילול השם שעתידים לצאת מקביעת זמן ברור לביאת המשיח, אם הדבר לא יתאמת. (ועיין בספורו של ש. רוטשטיין ביידיש, המובא להלן).

והנה סיפור מפורסם המראה על גילוי רוח הקודש ממש. מנהגו של ר׳ אליעזר׳ל היה לערוך רשימה לפני כל ראש השנה של שמות כל צדיקי הדור, ולעשות להם „מי שברך״, בעלותו לתורה, לפני תקיעת שופר. המנהג הזה היה נהוג גם אצל אביו ר׳ נפתלי מרופשיץ, כי הרבי מלובלין (ה„חוזה״) ציוה לו להתפלל על אריכות ימים של הצדיקים שרשם את שמותיהם על התהלים שלו. בכל שנה ושנה העמיד ר׳ אליעזר׳ל את הצדיק ר׳ ישראל׳טשע מרוז׳ין זצ״ל בראש הרשימה. בערב ראש השנה של שנת תרי״א, ציוה ר׳ אליעזר׳ל להעמיד בראש את שמו של הרה״ק מצאנז: חיים בן מרים, ונתן סימן לזה של ראשי התיבות „מכלכל חיים בחסד״. השומעים לא ידעו מה זה ועל מה זה בא השינוי הזה, עד יום ג׳ מרחשון תרי״א, שאז נפטר הצדיק מרוז׳ין והבינו את פשר הדבר.

גם בשנת פטירתו הוא, רמז דברים ברורים על פטירתו הקרובה. בראש השנה של שנת תרכ״א, לפני הודו אמר: בבריתא דר׳ ישמעאל נאמר: „כל דבר שהיה בכלל ויצא מן הכלל ללמד, לא ללמד על עצמו יצא, אלא ללמד על הכלל כלו יצא״. ופירש הוא: הצדיק שהוא בכלל בזה העולם, „ויצא מן הכלל״, מזה העולם, ללמד על עצמו זכות, אז, לא ללמד על עצמו זכות בלבד יצא, „אלא ללמד על הכלל כלו״, על כל כלל ישראל יצא ללמוד זכות״. וב־ג׳ מרחשון של אותה שנה נפטר.

כאלה הם רבים הסיפורים המראים על צדקתו וגדולתו של ר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב. גם בדברי התורה המעטים שנשמרו ממנו, שזורים דברי חכמה אמיתיים, הנובעים מחכמת החיים העשירה, ודומים בהרבה לאלה של אביו הגדול ר׳ נפתלי צבי מרופשיץ זצ״ל, שהיה כידוע „חכם הדור״. ואכן הוא, ר׳ אליעזר׳ל, ברא כרעא דאבוהי, בכל המובנים.

להלן אני מביא מדברי תורתו.

כתיב בפרשת משפטים: „ועבדתם את ד׳ אלקיכם, וברך את לחמך ואת מימך והסירותי מחלה מקרבך״. (שמות כ״ג, כ״ה). והקשה ר׳ אליעזר׳ל: מה הקשר בין שני הפסוקים, וכי בשביל שיברך ד׳ את לחמו ואת מימיו, בעבור זה תוסר המחלה מקרבו? ועוד: וכי לחולים דיבר כאן הכתוב?, והלא הדברים האלה נאמרו לאותם אנשים שקיבלו את התורה בהר־סיני, ואז כולם נתרפאו מחליים?

ותירץ: הנה אמרו חז״ל (במס׳ ע״ז דף נ״ה) על הפסוק: „וחליים רעים ונאמנים״ — רעים בשליחותם ונאמנים בשבועתו, שבשעה שמשלחין המכה, משביעין אותה שתסור ע״י רופא פלוני וע״י סם פלוני״. והנה בזה יש הרבה חילוקים. לפעמים גם הרופא וגם התרופות הנחוצות לחולה זה, נמצאים בעיר אחרת, קרובה או רחוקה, לפעמים אפילו במרחצאות ובמימות המרפא הרחוקים מאד, והחולה הזה מוכרח לנסוע למרחקים, כדי למצוא רפואתו.

דבר זה הוא טוב לעשירים, שיכולים להרשות לעצמם הוצאת כספים עבור נסיעות למרחקים, אבל מה יעשה חולה עני מדוכא, שאין ידו משגת לנסיעות ולהוצאות אחרות — האם ח״ו אבדה תקוותו ולא יתרפה מחוליו?

על זה נותנת התוה״ק עצה טובה לחולה העני: ועבדתם את ד׳ וגו׳, וברך את לחמך ואת מימיך״. פירוש שהרפואה שהאחרים צריכים למצאה במרחקים — ישלח ד׳ אותם ללחם שהוא אוכל, ובמקום מעיינות מרפא, תימצא רפואתו במים אשר הוא שותה, ועי״ז ממילא תסור ממנו כל מחלה.״

דברי תורה אלה השמיע ר׳ אליעזר׳ל, בעת ששהה פעם בשבת פרשת משפטים ברימנוב, אצל האדמו״ר ר׳ הירש, והאחרון כיבד את אורחו בסעודת שבת לומר תורה, אז אמר ר׳ אליעזר׳ל את התורה הזו.

החסידות הדזיקובאית לא הגיעה בימי ר׳ אליעזר׳ל לדרגה של נהירה המונית, כי הוא לא שאף כאמור, להיות רבי של המוני חסידים, העושים רעש גדול, ובאים בעיקר לבלבל את המוח בבקשות חומריות לבד... הוא העדיף את „בני העליה״. וככל שראה שיותר חסידים מתחילים להגיע אליו — התרחק מהם יותר, עד שבשנים האחרונות לימי חייו לא ערך שלחנות, ולא ישב ביחד עם כל החסידים שבאו אליו, כי עם יחידי סגולה, והתבודד כמעט לגמרי.

ב־ג׳ למרחשון שנת תרכ״א יצאה נשמתו בטהרה, כשע״י מטתו נמצאו ארבעת בניו, חתנו ונכדיו. באותו יום קברוהו באוהל שהוקם בבית הקברות החדש מצד מערב. הוא נקבר הראשון באותו אוהל, בצד ימין לדלת הכניסה. אני זוכר עוד את המצבה הגדולה שעמדה על קברו, וכמה שהתאמצנו לקרוא את תוכנה, קשה היה לקרוא את האותיות שהשחירו מהנרות הרבים שדלקו שם כל השנים.

ביום ה„יאַרצייט״, בג׳ בחשון, לא התקבצו המונים על קברו, רק החסידים המקורבים ביותר עלו להשתטח על קברו. גם האדמו״ר האחרון מדזיקוב ר׳ אלתר׳ל הי״ד, שגר בטרנוב, היה בא לדזיקוב רק לאותו יום, ויצא עם חבורת חסידיו הקרובים להתפלל על קברו של הסבא הגדול ר׳ אליעזר, זכר צדיק לברכה וזכותו תגן עלינו.

בניו של ר׳ אליעזר׳ל

ר׳ אליעזר׳ל השאיר אחריו משפחה מסועפת: ארבעה בנים ושתי בנות. הבנים הם: א) ר׳ מאיר׳ל, שהיה ממלא מקום אביו בדזיקוב (עליו נספר ביתר אריכות). ב) ר׳ ישראל, אב״ד ברנוב (עיירה לא רחוקה מדזיקוב) ג) ר׳ ראובן, אבד״ק דמביץ (עיר ע״י טרנוב) ד) ר׳ משה׳לע, אב״ד ואדמו״ר

ברוזבדוב (גם לא רחוקה מדזיקוב). בתו היתה נשואה להרה"צ ר' נתן מאיר הלברשטם זצ"ל, שהיה בנו של הצדיק ר' חיים מצאנז זצוק"ל. ר' נתן מאיר, היה אבי הרה"צ ר' שלמה, האדמו"ר הראשון מבובוב, אבי האדמו"ר הרה"צ ר' בן-ציון הלברשטם מבובוב שהיה מפורסם בכל רחבי גליציה ומחוצה לה בצדקתו, בנגינותיו המרשימות, וביסוד ישיבת בובוב המפורסמת, בה נתחנכו לתורה ולחסידות מאות בחורים, גם מבתים יהודיים שהיו רחוקים לא רק מדרך החסי־דות, אלא אפילו מיהדות בכלל. הוא נרצח ע"י הנאצים בעיר לבוב. השם ינקום דמו! בתו השניה של ר' אליעזר'ל נישאה לר' חנינא, אב"ד דאוליינוב, שהיה בנו של אחיו ר' יעקב ממעליץ.

***

ארבעת הבנים של ר' אליעזר'ל התחלקו: שנים: ר' ראובן אבד"ק דמביץ ור' ישראל אבד"ק ברנוב — היו רק רבנים, ולא המשיכו לנהוג באדמו"ריות; ושנייב האחרים: ר' משה'לע ור' מאיר'ל — היו גם אדמו"רים.

אבל גם אלה שלא היו אדמו"רים, היו מפורסמים בצדקתם, בגדולתם ובהתנהגותם הקדושה. ר' **ראובן** מדמביץ לא היה ישן בשבת מגיל י"ב ומעלה, אלא היה רוקד כל השבת לקראת שבת מלכתא. אנשי עירו אירגנו כל שבת ארבע משמרות, כדי לזמר ולרקוד יחד אתו.

לפי דרישת ר' אליעזר נתקבל ר' ישראל לרב בעיירה הסמוכה לדזיקוב — בארנוב. אמנם היתה זו עיירה קטנה ושייכה למחוז טרנובז'ג (דזיקוב), אבל כמעט כל בעלי הבתים שבה היו בני תורה, והרבה מהם — תלמידי חכמים ויודעי פרק בהוויות הזמן. ר' ישראל, כאמור, לא נהג באד־מו"ריות אחרי פטירת אביו, והמשיך לנהל את רבנותו בבארנוב. הוא גם לא האריך ימים, ונפטר בר"ח ניסן שנת תר"ל.

בנו השלישי של ר' אליעזר'ל, ר' משה'לע — שהיה רב ברוזבדוב, נהג גם באדמו"ריות, והרבה חסידים נהרו אליו. היה חתנו של ר' יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגט, שהיה בנו של הגאון והצדיק הנודע ר' משה מאוהל, בעמה"ס „ישמח משה" ועוד חיבורים יקרים. ר' **משה'לע הספיק עוד** לאכול, מיד אחרי חתונתו, על שולחן חותנו זקנו, רק זמן קצר.

ר' משה'לע היה איש תקיף וחריף, ממש אש להבה. בניגוד לאביו ר' אליעזר'ל, ולסבו ר' נפתלי מרופשיץ, שהיו מתנגדים חריפים לשיטת החסידות של הרבי ר' בונים מ־פשיסחא, היה הוא ר' משה'לע דוקא מהמחייבים ומהמצדיקים את הדרך הפשיסחאית-הקוצקאית.

כוחו של ר' משה'לע היה גדול במיוחד בנגינה. הוא היה בעל מנגן נפלא ובעל-תפילה מצויין. קולו היה כקול שאגת אריה. והגם שהלך בנגינה בשיטת רופשיץ, הוסיף הרבה משלו ובנוסח ה„רוזבדובי", ישנן סטיות רבות מנוסח רופשיץ—דזיקוב המקורי, ביחוד בתפילות של ימים הנוראים, אך הנוסח הזה הוא מתוק לחיך, ומושך בלבביותו.

ר' משה'לע נפטר ב־י' סיון תרנ"ד. השאיר שלשה בנים צדיקים: ר' הרשלה — מ"מ ברוזבדוב, ר' אברהם חיים — האדמו"ר מפלאנטש, ור' יצחק מסטוטשין, שנמנה עד לשואה בין זקני האדמו"רים בפולין, וזקן אדמו"רי גליציה, והיה נערץ מאד בעיני כל אדמו"רי וגדולי פולין, כי היה גדול בתורה וצדיק מפורסם, ואלפי חסידים נהרו אליו.

בגורלו של האדמו"ר הזקן הזה עלה לראות בהתחלת שקיעתה של היהדות הגליצאית המפוארת, ובכללה החסידות הרופשיצאית-דזיקובאית-רוזבודובאית, שבאה ע"י הצורר הנאצי במלחמת ההשמדה הנוראה והוא בעצמו הרגיש על בשרו את האכזריות הנאצית. לבו התפלץ בראותו את הצרות המרו־בות, ונפטר בנדודיו בעיר סאנוק, בכ"ד אדר שנת ת"ש.

בנו יחידו ר' יהודה הי"ו נשאר בחיים, ממשיך בדרך אבותיו, והוא כיום מהאדמו"רים המפורסמים בארצות הברית. ביקר כמה פעמים בארץ ומתכונן לעלות ארצה ולהתיישב כאן. הוא נשאר כיום כמעט האדמו"ר היחידי הממשיך בשיטה חסידית מפוארת של רופשיץ-דזיקוב-רוזבדוב, והחסידים השרידים של אדמו"רי בית רופשיץ, רואים בו את היורש הנאמן של החסידות הנ"ל.

ר' מאיר'ל הורביץ — האדמו"ר השני בדזיקוב

„בתורתו של ר' מאיר מצאו כתוב כתנות אור — באלף" (ב"ר, פ"כ)

הבן הרביעי של ר' אליעזר'ל (לא לפי סדר גילם), שהיה גם המפורסמים ביותר, כגאון גדול וכאדמו"ר, היה ר' מאיר'ל, שהיה ממלא מקומו של אביו ברבנות דזיקוב, ואחרי פטירתו — גם באדמו"ריות.

ר' מאיר'ל נולד בשנת תקע"ט בעיר ראווא, וזכה עוד להתחנך על ברכי סבו הגדול ר' נפתלי, שנים מספר (עד תקפ"ז) ולספוג לתוכו את תורת החסידות הרופשיצאית המקורית. מילדותו הצטיין בחריפותו ובתפיסתו המהירה הכל ניבאו לו גדולות. אביו ר' אליעזר'ל כינהו עד בצעירותו: „הגאון שלי".

בגיל רך השיאו אביו לא עם בת אדמו"ר — כפי שהיה נהוג אז בין האדמו"רים להתחתן ביניהם — (ואומנם אופייני הוא שגם אביו ר' אליעזר'ל, וגם בנו המ"מ של ר' מאיר'ל: ר' יהושע'לע, נשאו בנות של „בעלי-בתים") כי עם בת של „בעל בית" עשיר ומכובד, ששמו היה ר' קלמן פיצליס מקרא־קא. על השתלשלות קשרי חיתון אלה יש שתי גירסאות ואמ־סור את שתיהן. גירסה אחת אומרת:

היה זה עוד בימי ר' נפתלי מרופשיץ. פעם אחת היתה שנת בצורת ולא ניתן היה להשיג אתרוגים לחג הסוכות. את האתרוגים היו מביאים אז רובם מאיטליא ומיעוטם באו גם

מארץ ישראל; אולם באותה השנה לא הגיעו אתרוגים מאף מקום. דאגתם של היהודים שומרי המצוות, במיוחד של המהדרים במצוות ונוהגים להוציא כסף רב כדי לקנות אתרוג „הדר" היתה גדולה. מיותר להוסיף, שהצער והדאגה בבית הרבי ר' נפתלי היו ממש אין לשער: הימים חולפים, החג כבר עומד „מאחורי הדלת", אתרוג אין. מה יעשו בחג בלי אתרוג ח"ו? האם לא יוכלו לקיים השנה את מצות „ארבעה מינים" היקרה?

בקראקא גרו ר' קלמן פיצליס ואשתו שרה. ר' קלמן היה עשיר גדול וחסיד רופשיץ נלהב. אשתו גם היא היתה צדקנית ואשת חיל. גם הוא, ר' קלמן, היה מודאג מאד מזה, שלא יהיה לו אתרוג לחג, אבל דאגתו גדלה ביותר על שלרבי שלו לא יהיה אתרוג: הוא הרגיש בצערו של הרבי ומוכן היה לשלם כל מחיר עבור אתרוג בשביל הרבי. אבל הימים עוברים, וכבר הגיע יום לפני ערב סוכות — ואתרוג אין.

פתאום התפשטה שמועה בעיר שמישהוא מהסוחרים הביא אתרוג למכירה. ר' קלמן לא היה באותו זמן בבית, רק אשתו. היא לא המתינה לבוא בעלה ורצה תיכף לסוחר הזה. כשהגיעה, מצאה כבר מאות אנשים, ביניהם עשירים מופלגים וחסידים מכובדים. כולם רוצים לקנות את האתרוג, שהיה גם „הדר", וכל אחד מרבה במחיר, כדי לזכות במצוה היקרה; אבל הסוחר לא אץ למכור ולא הסכים לכל המחירים שהוצעו לו. היו שהתחילו „לשאול את עצמם", אם מותר לבזבז כ"כ הרבה כסף עבור קיום מצוה?

בעוד שהללו מתדיינים והללו מתמקחים, נדהמו כולם לשמוע קולה של אשה שהכריזה, שהיא מוכנה לשלם כל מחיר עבור האתרוג, כדי לשולחו לרבי ר' נפתלי, לרופשיץ. ואמנם היא, האשה שרה פיצליס, קנתה את האתרוג במחיר פנטסטי. עכשיו כשהאתרוג היה כבר בידה, הועמדה בפניה בעייה קשה: איך יגיע האתרוג לרופשיץ? הזמן קצר והדרך רחוקה... אך היא לא איבדה את עשתונותיה. בלי לחשוב הרבה ובלי להפסיד זמן יקר, רצה מהר לבית הדואר, בידעה שעגלת הדואר צריכה לצאת מיד לרופשיץ (אז לא היו רכבת ואוירונים). חישבה ומצאה, שהדואר יספיק להגיע לרופשיץ לפני תפילת שחרית של חג. ואמנם היא מצאה עוד את עגלת הדואר של רופשיץ, נתנה לעגלון (הנכרי) המוביל את הדואר „מנה הגונה" והבטיחה להוסיף לו עוד כהנה כשיחזור; ומסרה לו את החבילה היקרה, כדי למסור אותה מיד בהגיעו לרופשיץ לידי הרב בעצמו. זירזה אותו שלא יתמהמה בדרך, וכשיגיע לרופשיץ יתחיל לשרוק בקול חזק יותר ממה שהוא רגיל בכל פעם. (כי כך היה הסדר אז, לשרוק כשהגיע הדואר לעיר).

בחג הסוכות בבוקר, כשהרופשיצאי התכונן כבר ללכת לבית המדרש, להתפלל בלי „ארבעה מינים". שמע שריקה חזקה של מוביל הדאר, פנה ר' נפתלי לחסידיו ואמר: „הביאו לי אתרוג..." הערל נכנס מיד ומסר את החבילה לידיו של הרבי. השמחה בבית הרבי היתה גדולה, והרבי בירך על הארבעת מינים בשמחה יוצאת מהכלל. אחר הברכה אמר הרבי: בזכות המצוה הגדולה שר' קלמן זיכה אותי, מבטיח אני לו שיהיו לי נכדים משותפים עמו. כך זכה ר' קלמן פיצליס לקחת את נכדו של ר' נפתלי מרופשיץ — ר' מאיר'ל מדזיקוב — לחתן.

לפי הנוסחה השניה של הסיפור, היה הדבר לא אצל ר' נפתלי מרופשיץ, אלא אצל בנו ר' אליעזר'ל מדזיקוב, ולא אשתו של ר' קלמן, אלא הוא, ר' קלמן בעצמו קנה את האתרוג. כשהגיע אל סוחר האתרוגים, וראה את המחירים שכל אחד מהם הציע, הכריז שהוא נותן עבור האתרוג את האחוזה שלו... משקיבל את האתרוג, נסע ר' קלמן תיכף לדזיקוב, והגיע לשלום בערב סוכות לפני כניסת החג. כשמסר את האתרוג לידי הרבי — מספרת האגדה — שאל אותו ר' אליעזר'ל: מה רצונך כשכר טרחה עבור האתרוג הזה? ענה לו ר' קלמן: הנה בחדר השני שוכב שם הילד מאיר'קה, ולי יש בת בגילו, רצוני שהוא יהיה החתן של בתי... הרבי לא הרהר הרבה ולא עמד על המקח, ציוה להביא יי"ש ומטעמים, ואיחל למחותן ר' קלמן פיצליס מזל טוב! כך נעשה ר' מאיר'ל מדזיקוב לחתנו של הגביר ר' קלמן פיצליס מקראקא.

כפי שכבר הזכרתי, הספיק עוד ר' מאיר'ל להתחנך עד גיל שמונה, על ברכי סבו רבי נפתלי צבי מרופשיץ. אחרי פטירת סבו, המשיך לקבל את חינוכו בתורה ובחסידות אצל דודו רבי אשר ישעיה מרופשיץ, חתנו של ר' נפתלי וממלא מקומו ברופשיץ. ר' אשר ישעיה היה מהאדמו"רים המפורסמים בזמנו, ובעצמו נסע עוד עם חותנו אל ה„חוזה" מלובלין, המגיד מקוז'ניץ ורבי מנדלי מרימנוב.

ר' מאיר'ל היה קשור גם להצדיק ר' הירשל'ה מרימנוב, אליו נסע ללמוד את דרך החסידות ועבודת השם. אך את רוב תורתו, בנגלה ובחסידות, קיבל מאביו הגדול, שהמשיך ללא סטיה בשיטתו ובדרכו של אביו ר' נפתלי מרופשיץ.

**
*

אחרי חתונתו נשאר ר' מאיר'ל בדזיקוב והוסיף בשקידה רבה בלימוד התורה ובעבודת הבורא. גדל ונתעלה בגאונות ובחריפות, חיש מהר התפרסם לגאון בתורה, וכבר אז עמד במו"מ הלכתי עם כל גדולי דורו. תשובות על שאלותיו אנו מוצאים בספרי השאלות ותשובות החשובים שבזמנו, כגון: שו"ת „שואל ומשיב" — מהגאון ר' יוסף שאול נאטאנזאָן אבד"ק לבוב, „האלף לך שלמה" — מהגאון ר' שלמה קלוגר מברודי, „דברי חיים" —— מהגאון הצדיק מצאנז, שהיה כידוע גם מחותנו, והרבה פעמים כשבא לדזיקוב לר' אליעזר'ל, השתעשע הרבה בדברי תורה ופלפולי דאורייתא עם ר' מאיר'ל.

מהתוארים שכותבים הגאונים האֵלה על ר' מאיר'ל — כידוע לא היו כלל פזרנים בחלוקת תוארי כבוד, וכל מלה אצלם היתה מחושבת — אפשר לראות עד כמה נחשב היה ר' מאיר'ל בעיניהם לגדול בתורה.

הנה כותב הגאון מלבוב, בספרו שו"ת „שואל ומשיב" ח"ג סי' ר"ה: „מה שנשאלתי בסוף שנת תר"י, וזה אשר השבתי: שוכ"ט אל כ' המופלג החו' מו"ה מאיר (וכעת הוא הגאון אב"ד דשם) בהרב החסיד מו"ה אליעזר אבד"ק דזיקוב. „הנה מכתבו קבלתי ואם אמנם אותו לא ידעתי, שם

משפחתו נודע לי שמכותלי מכתבו ניכר שהוא נין ונכד להרב הקדוש מו"ה נפתלי מרופשיץ, ע"כ אמרתי להשיבו תיכף".

וכששלח הצדיק ר' נפתלי חיים הורביץ זצ"ל, בנו של ר' מאיר'ל, אל הגאון ר' יוסף שאול נאטאנזון, מארץ־ישראל, קונטרסים מפירושו ,,מנחה חדשה" על הגדה של פסח וביקש ממנו הסמכתו, כותב לו הגאון בתשובתו בין השאר:

,,ואשר ביקש רומע"ל הסכמתי על ההדפסה, רומ"ע לא נצרך לדידי, הלא הוא אביך קנך, מר אביך הגאון נ"י, ודברי חמיך הגאון הקדוש מצאנז יחי' ראיתי..."

וגם חותנו־זקנו הגאון ר' חיים מצאנז, כשהשיב לו על בקשתו להסכמה על הספר הנ"ל, והוא מייעץ לו שימתין עוד בהדפסה ,,כי צעיר אתה לימים..." אומר לו באותו מכתב: ,,ושאל אביך ויגדך, הוא מחותני הגאון החסיד נ"י".

הגאון ר' שלמה קלוגר מברודי לא רגיל לפרסם בספרי שו"ת שלו ,,האלף לך שלמה" את שמות הרבנים השואלים, הוא רק כותב: ,,ע"ד שאלתו", או: ,,מה שנשאלתי בענין..." פרט לכמה יחידי סגולה שהוא כותב גם את שמותיהם, ולא כותב שום תואר כבוד. בין אלה הוא מזכיר גם את ר' מאיר'ל וכותב (שם בספרו חלק אהע"ז סי' ז'), ,,שאלה מהרב מו"ה מאיר הורביץ אב"ד דזיקוב".

ור' חיים מצאנז בספרו שו"ת ,,דברי חיים" מביאו כמה פעמים ומכתירו בתוארי כבוד נשגבים.

וכך כותב ר' יקותיאל אריה קאמלהר, בספרו ,,דור דעה" (דף שכ"ט):

,,בהרה"ק מוהר"ם התלכדו יחדיו גאונות וצדקות, שהיה גאון בנגלה בחריפות ובקיאות וצדיק וקדוש וערום ביראה וחכם בחכמת האמת, וספרו ,,אמרי נועם" מלא ח"ן, וספר ,,ברית כהונת עולם" היה לו למורה דרך בח"ת ע"פ הגימט־ריאו"ת הפלא ופלא. וספרו שו"ת ,,אמרי נועם" מלא חריפות ובקיאות בעומק העיון וסברא ישרה".

בעודו בחיים הכתיר ר' אליעזר את בנו ר' מאיר'ל לרב העיר ומסר בידו את ניהול כל ענייני העיר, בעוד שהוא התבודד והתרחק אפילו מחסידיו, ואמנם ר' מאיר'ל התחיל לנהוג את נשיאותו ברמה. הוא לא סבל את התקיפים ואת העסקנים המתהדרים במעשיהם ועושים הכל למען הכבוד. דבר זה גרם לו להמשיך עליו את שנאתם של אלה שנהפכו לו לאויבים, והתפשטה מחלוקת חריפה בעי'ר. אך הוא לא נכנע והמשיך לנהל את עניני העיר בדרכו ובלי משוא פנים.

אחרי פטירת אביו, הוכתר ר' מאיר'ל גם לאדמו"ר של דזיקוב, ואז נסעו כל מתנגדיו לאחיו ר' משה'לע מרוזבדוב, שכאמור, נהג גם באדמו"ריות.

גם כאדמו"ר התנהג בשיטת אביו ובשיטת זקנו הרה"ק ר' נפתלי מרופשיץ. היינו להיות ,,ערום ביראה" ולהסתיר את עבודתו וצדקתו, אבל יחד עם זה לנהוג בשררה, ולהוכיח את המתחסדים והמתפארים. המבליטים את חשיבותם וישותם.

כבר בדברי תורתו הראשונים, בשבת הראשונה אחרי פטירת אביו, בפרשת וירא תרכ"א, מצא ,,אסמכתא" לשיטתו בפסוקים של פרשת השבוע, ואמר: ,,הפסוק אומר: ,,למועד אשוב אליך", כשבא המועד והזמן כשהצדיק צריך לשוב ,,אליך", לגנזי המרומים, וזה ,,כעת חיה", שהשלים את ימי חייו בעולם הזה, אז, ,,כעת חיה", מי שנשאר אחריו הוא כעת בחיים, ז.א. יורשו שהוא בנו — ,,ולשרה בן" — הבן הזה הממשיך כעת, צריך לנהוג ב,,שררה"...

על אף ההנהגה בשיטה זו, התפשטה והתרחבה בימיו של ר' מאירל, החסידות הדזיקובאית ויצאה למרחב. מאות חסידים חדשים נתווספו אליו, כי בד־בבד עם פירסום שמו כגאון בתורה, שהרבה רבנים הריצו את שאלותיהם הסבוכות אליו ופסק דינו נתקבל בלי עירעור — יצא שמו לתהילה גם כצדיק גדול ופועל ישועות. מאות ואלפי חסידים, מקרוב ומרחוק, התחילו להגיע לדזיקוב לשבתות, ובמיוחד להגים. והעיירה המתה מהמון החסידים שהתאספו בחגים להתבשם מתורתו של ר' מאיר, מתפילותיו הנעימות ומעריכת שלחנותיו.

הדירה הקטנה והצרה בה גר הרב, לא רחוק מבית המדרש, לא יכלה כבר להכיל את ההמון הגדול, שנהר בלי הפסק לביתו של הרבי. גם המשפחה גדלה, והצפיפות בבית הציקה. אז החליט ר' מאיר'ל להרחיב את ביתו ולצאת למרחב. הוא קנה מגרש גדול, רחוק מבית המדרש העירוני, הקים בו, בעזרת חסידיו כמובן, בית מדרש גדול ומפואר. בבית המדרש נמצאו חדרים ללימוד וגם סוכה גדולה. בחצר הוקם מקוה טהרה, שני בתי מגורים יפים מעץ, ובית אחד שהיה מיוחד ,,לערב פסח": שם אכלו בערב פסח את ארוחת הבוקר, וכל החמץ שנמצא הוכנס לשם, והבית נסגר לכל ימי חג הפסח. בתי המגורים עמדו בחזית הרחוב, ובית המדרש והמקוה נמצאו בחצר .החצר היתה גדולה, ובה גינה מטופחת עם עצי פרי.

מעכשיו היתה ,,החצר הדזיקובאית" אחת מחצרות האד־מו"רים הגדולות, המפוארות והמפורסמות בגליציה, אליה נהרו אלפי חסידים, והיו מתייחסים אל ר' מאיר'ל מדזיקוב כ,,לרב־עשיר". פעם סיפר איך שזקנו ר' נפתלי מרופשיץ קיבל ביום חתונתו ,,מתנת דרשה" מזקנו ר' יעקב יוקל אב"ל לינסק, את הספר ,,לחם השמים" מהגאון יעב"ץ זצ"ל, בצירוף ברכה: ,,זה יהיה לך לחם מן השמים"; הצביע על הספר, ואמר שהספר הזה אמנם נמצא אצלו בירושה מאבותיו, ,,אבל — העיר באירוניה — אינני עשיר כמו שסבורים..."

נאמן לשיטת אביו ולשיטת זקנו, לימד ר' מאיר'ל את חסידיו, לא לחפש אצל הצדיק ,,אותות ומופתים", אלא להתבונן בדרכיו, בהליכותיו ובעבודת השם שלו, כי זה העיקר מה שהחסיד צריך ללמוד מהרבי שלו. ואפילו אם קשה לו להבין ולהשיג בהתחלה את דרכו והתנהגותו, עליו להשתדל לבוא יותר ולהתעמק יותר, אז יבין וילמוד דרך חסידות אמיתית.

וכמו שסבו, ר' נפתלי מרופשיץ, היה אומר, כי הוא מתפלל שהחסידים ימצאו את פרנסתם בביתם ולא יצטרכו לבוא אליו שיתפלל עליהם, כן גם הוא ראה בזה את תפקידו של הצדיק, והיה אומר: ,,הצדיק צריך להתפלל על חסידיו, שכשהם באים אליו, תהיה בקשתם, שלא יצטרכו להטריח את הרבי שיתפלל עליהם על פרנסה".

***

אף שהיו לו מתנגדים, שחלקו עליו וגרמו גם למחלוקת, שנא מאד את המחלוקת ושנאת החינם המתרבה ע"י המחלוקת. במיוחד התרחק מהמחלוקת שבין האדמו"רים השונים, שהת־

פשטה בזמנו, כמחלוקת החריפה הידועה שהתנהלה אז בין החצרות צאנז — סאדיגורא, והגיעה עד לחרמות ונידויים. והגם שהצאנזר היה תלמיד מובהק וחסיד נלהב של הרופשיצאי ובא כמה פעמים — כפי שהזכרנו — אל ר׳ אליעזר׳ל אביו לדזיקוב, והיה גם ידידו של ר׳ מאיר׳ל מנעוריו, ונוסף לזה היה כבר גם מחותנו: (בנו ר׳ נפתלי חיים, היה חתן בתו של ר׳ חיים מצאנז) וכל השנים חיו בידידות נפלאה — לא רצה ר׳ מאיר׳ל, אחר שפרצה המחלוקת, להצטרף אל ר׳ חיים ולצאת נגד האדמו״ר מסאדיגורא.

עד כמה ששררה הבנה, ידידות ואהבה בין שני הצדיקים האלה, עד המחלוקת הזו, יעיד הסיפור הבא שהיה נפוץ בין החסידים:

היה זה בחתונת בנו של ר׳ מאיר׳ל: ר׳ נפתלי חיים זצ״ל, שנשא את הרבנית מרת יוכבד, בתו של ר׳ משה אונגר, שהיה בנו של ר׳ מרדכי דוד מדומברובא וחתנו של ר׳ חיים מצאנז. ר׳ חיים שהיה הסבא של הכלה נכח בחתונה זו.

מיד אחרי החופה, ביקש ר׳ חיים מר׳ מאיר׳ל לשוחח עמו ביחידות. כאשר נסתגרו שניהם בחדר, פנה ר׳ חיים אל מחותנו ואמר: „עכשיו שמחותנים אנחנו, רוצה אני להשיח את צערי ואת כאבי בפניו: הנה כפי שרואה המחותן זקנתי ושבתי — ובהצביעו על זקנו הלבן המשיך: „זקני כבר הפך כולו לבן ועדיין לא חזרתי בתשובה לפני הבורא, ומה יהיה בסופי? ובאמרו זאת פרץ בבכי.

ענה לו ר׳ מאיר׳ל בחכמתו הרבה:

„מחותן, יהודי שכמותו, שהגיע ב״ה לימי זקנה ושיבה, וזקנו הלבן יורד לו על פי מדותיו, הרי כבר הגיע הזמן שידאג פחות לעצמו וידאג יותר לכלל ישראל...״

ר׳ מאיר׳ל לא הצדיק כאמור את המחלוקת על סאדיגורה ולא תמך בר׳ חיים מצאנז. ואת חסידיו הזהיר שלא יתערבו במחלוקת זו, ושלא יכניסו את ראשיהם בין הגדולים.

ר׳ חיים מצאנז לא יכול היה לסלוח לר׳ מאיר׳ל, את זה שהוא (אולי היחידי מבין אדמו״רי גליציה) לא תמך בו במחלוקת זו, עד שלבסוף יצא קצפו של הצאנזר גם על ר׳ מאיר׳ל, והידידות בין שני הצדיקים האלה התערערה. חסידי צאנז, שהיו קנאים וחריפים, התחילו לרדוף גם את חסידי דזיקוב, ומתיחות ורוגז שררו בין שתי החצרות. אף אחרי ששני האדמו״רים באו בקשרי חיתון ביניהם בפעם השניה, הפעם כמחותנים ממש: בנו של ר׳ מאיר׳ל, ר׳ אהרן — שהיה אח״כ רב בבייטש, התארס עם בתו של ר׳ חיים מצאנז — לא השלימו שני הצדיקים ביניהם. הדבר הגיע לידי כך, שאפילו לחתונת בנו ר׳ אהרן, לא נסע ר׳ מאירל, אלא שלח יהודי פשוט, שלא היה לו שום שיג ושיח בחסידות, משה בעקער (אופה), בתור „מחותן״ לצאנז עם בנו, והוא ר׳ משה, צריך היה „לייצג״ את הרבי מדזיקוב... (ראה הסיפור: „ר׳ משה אופה (בעקער) — ה„מחותן״ של הצאנזר״).

כדאי לציין שר׳ מאיר׳ל בא עוד פעם — בשלישית — בקשרי חיתון עם ר׳ חיים מצאנז: הוא לקח לחתן את נכדו של ר׳ חיים מצאנז — ר׳ שלום הלברשטם, שהיה בנו של ר׳ אהרן, בנו בכורו וממלא מקומו של ר׳ חיים בצאנז. ר׳ שלום היה ראש בית הדין בצאנז ונפטר בשנת תרפ״ה.

אשכבתא דרבי מאיר

כשהגיעה הבשורה הרעה על פטירתו של ר׳ חיים מצאנז לר׳ מאיר׳ל אמר: „דאָס מיינט מען מיך״ („הכוונה — אלי״), ומאז הוא התכונן לדרכו האחרונה. בחורף של שנת פטירתו, כשהיה משחק בחנוכה עם בניו בסביבון („דריידל״), כאשר היה מסובב את הסביבון, היה הסביבון נופל כל פעם עם האות ג׳ למעלה (במשחק היא דווקא האות הטובה ביותר), נענה ר׳ מאיר׳ל ואמר: „הנה יום ג׳ סובב והולך״. כך חזר כמה פעמים, והפסיק לשחק.

לא הבינו אז בניו וחסידיו שנכחו שם, למה הוא מתכוון. דבר זה נתברר להם רק כעבור כמה חדשים, כשהוא נפטר: היה זה ביום ג׳, ח׳ בתמוז.

ר׳ מאיר׳ל היה עוד צעיר יחסית, אבל הוא חש שקיצו מתקרב. הוא נחלש מיום ליום. הרופאים יעצו לו שיסע למעיינות המרפא בקרלסבד שבצ׳כיה, שגם היא היתה אז תחת שלטון אוסטריה. הוא סירב לנסוע, אך נכנע ללחץ הבנים והמקורבים ויצא לקרלסבד, בתנאי שיחזירו אותו לדזיקוב, אם ח״ו יקרה אסון...

בדזיקוב סיפרו: כשיצא ר׳ מאיר׳ל עם מלויו את העיר, בדרכם לקרלסבד, באה לקראתם לויה נוצרית עם הכומר בראש, כשהצלב בידו. ר׳ מאיר׳ל נזדעזע והתחנן לפני בניו ומלויו לחזור עמו הביתה. „מקובל בידי — אמר — מהרה״ק ר׳ מנדל׳ה מרימינוב, שכשיוצאים לדרך ובא נוצרי לקראת הנוסע עם צלב בידו, אין זה סימן טוב וצריכים לחזור הביתה״. אך המלווים לא שעו לדבריו, רק כסימן לשינוי דרך הנסיעה, הסיטו את העגלה לצד אחר ונסעו לקרלסבד. הם נוכחו לצערם שהצדק היה עם ר׳ מאיר׳ל: זמן קצר לאחר בואם לקרלסבד, ביום ג׳, ח׳ תמוז שנת תרל״ז, בהיותו יושב על כסא וה„לילקע—ציבוך״ (מקטרת מיוחדת לעישון) בידו, התחיל פתאום לומר: „הנשמה לך והגוף שלך, הנשמה לך והגוף פעלך, חוסה על עמלך״, ובסיימו את הפסוק הוציא את נשמתו הטהורה.

הבנים עשו תיכף את כל ההכנות להחזירו לדזיקוב בהתאם להבטחתם. הרכבת לא הגיעה עוד אז לדזיקוב, רק עד לדמביץ. משם הכינו בכל כפר שעליהם היה לעבור, עגלות רתומות לסוסים, שלא להתעכב בדרך. הם הגיעו לדזיקוב ביום ששי לפני התקדש השבת, והספיקו עוד לקבור אותו ב„אהל״, למרגלות אביו ר׳ אליעזר׳ל. זכר צדיק לברכה. (על ההלויה ראה עוד מאמרו של דוד שליסל).

בנו ר׳ יהושע׳לע הוכתר כממלא מקומו לאדמו״ר מ־דזיקוב.

ספריו

ר׳ מאיר׳ל השאיר הרבה חידושי תורה בכתובים, על פרשיות השבוע, על המועדים וגם שאלות ותשובות. בנו ממלא מקומו ר׳ יהושע׳לע, ניגש מיד להוציא לאור את חדושי התורה, ובראש וראשונה על פרשיות השבוע. מיד בשנה השניה לפטירת אביו: בשנת „זה ספר נפלא עד מאוד״ (תרל״ח), הוציא את הספר „אמרי נועם״ („אמרי״ — אותיות „מאיר״) על חמשה חומשי תורה. „בפתחא זעירא״ רומז ר׳ יהושע׳לע שאת

השם „אמרי נועם" קבע עוד ר' מאיר'ל בעצמו לספרו. וכך הוא כותב: „... אך ארשום אלה הדברים, אשר מפיו הקדוש הקשבתי אמרים, כי רצוני להדפיס אמרותיו אמרי בינה, ובשם אמרי נועם יכונה".

ספר

אמרי נועם

על חמשה חומשי תורה

חלק ראשון

כרך א'

דברים נפלאים עד מאד מתוקים מדבש ונופת צופים יצא מפי קדוש קדושים הרב הגאון הקדוש ... תהלה כו' כו' בק"ש ס"ה

מאיר הורוויץ זצ"ל אבד"ק דזיקוב:

נדפס בבראסלאו

בשנת דרש טוב לעמו לפ"ק

©

כל הזכויות שמורות

נדפס מחדש בבני-ברק

בשנת דובר שלום לכל זרעו לפ"ק

Printed in Israel — נדפס בישראל

הספר הוא ע"ד „פרד"ס", מיוסד על תורת החסידות הבעש"טית, ובשטח הגמטריאות וצרופי האותיות הוא מהיחידים המצויינים בשטח זה. בהופעתו עשה הספר רושם גדול בחוגי האדמו"רים והחסידים, ונתקבל כאחד מספרי היסוד בחסידות. עד כמה שהספר „אמרי נועם" היה מקובל על גדולי האדמו"רים בדור ההוא, יאפיין הסיפור דלקמן: בין החסידים היה ידוע שעל שולחנו של המגיד מטריסק, הה"צ ר' אברהמ'לה טברסקי זצ"ל, בנו של המגיד ר' מרדכי מצ'רנובל, לא נראה אף פעם שום ספר. עם הופעתו של הספר „אמרי נועם" על התורה, ראו את הספר היחיד הזה על שולחנו של המגיד מטריסק.

בנו, ר' יהושע'לע שהוציא לאור את הספר, כותב ב„פתיחתא זעירא" בין השאר: „אולם אנכי המוציא לאור, זה הספר קדוש וטהור, יען מהותו עמוקה ונעלמה, לזאת לא ערכתי כמשפט הקדמה, כי יראתי אל הקודש לגשת, לעשות מנחת מרחשת, ואל הכלים אחבא פן בגהלת אכוה".

ואמנם כן, הוא נתקבל בכל העולם החסידי כספר קדוש שמצריך לימוד ועיון בהתעמקות, ולא באופן שטחי, כי „מהותו עמוקה ונעלמה".

המעניין אולי ביותר „בפתיחתא זעירא" זו, הוא מה שרומז ר' יהושע'לע בשני משפטים חרוזיים „... ובל אפן כי המעיין בתורתו, ימלא שאלתו ובקשתו..." בזה הוא בא להדגיש, כי אמנם הספר הוא קדוש, אבל אין הוא נועד להיות ספר של „סגולות", שיש לקוות בלמדו בו לכל מיני תועליות חומריות, ודי א"כ רק להציץ בו באופן שטחי ול„כוון" להיוושע ע"י „לימוד" כזה, — לא! הוא נועד ללימוד בעיון ובהתעמקות ובכוונה פשוטה להבין את הענין.

נוסף לדברים העמוקים, המיוסדים על תורת החסידות וספרי הקבלה, המובנים ליחידי סגולה, נמצאים בו הרבה דברים יקרים ונחמדים, בדרך הפשט והמוסר, אשר כל בר־אוריין יכול ליהנות מהם מלא חפניים, והם בבחינת מרפא לנפש העייפה.

כעבור שמונה שנים להוצאת הספר „אמרי נועם" על התורה, הוציא ר' יהושע'לע בשנת „יח"ל ישרא"ל א"ל ד'" (תרמ"ו) חלק ראשון על המועדים. בדברים קצרים שהוא מוסיף על ה„פתחא הזעירא" הנ"ל, הוא כותב בין השאר: „עתה הוא לכם הצמאים, לשתות מי נבעים, מזיו תורת „אמרי נועם", אשר קבצתי לאחדים מעלים המפורדים שהיו תח"י על המועדים". הוא מתנצל על שהחבור הוא קטן, למרות שידוע ש„דרש בעל המחבר, כמעין המתגבר, והרבה מקנתו, בהידושי תורתו", והסיבה: כי הוא הוציא כעת רק מה שהיה נמצא אצלו, ורק: „את אשר בידי ערכתי מערכה, ואנכי נותן לפניכם היום ברכה". אבל „יתר ח"ת המה בכתובים על המועדים וימים טובים אצל אחינו היקרים, וגם המה מפוזרים, בלתי סדרים".

בספר זה הוא מוסיף בסוף כל ענין חדושי תורה משלו, ומעיר בקשר לזה: „ולמען להסתפח לנחלת אבותי, הוספתי נופך מחידושי תורותי, ואחר כל מועד ספחתי למחברת, למען גם שמי יהיה למזכרת".

הספר הזה והספר „אמרי נועם" על התורה מושתתים על אותם היסודות, כי ברובו באים פירושים על הפסוקים ומאמרי חז"ל, הקשורים לאותו חג או מועד. אך כאן מדובר גם הרבה על המנהגים השונים הנהוגים בימי החגים, אשר מוסברים בטעמים ונימוקים מקוריים ומעניינים, המושכים את לב המעיין.

החלק השני על המועדים נדפס בשנת „קו"ה א"ל ד' חז"ק ויאמ"ץ לב"ך וקו"ה א"ל ד'". (היא שנת תרנ"ו), גם ע"י ר' יהושע'לע. הוא לא הוסיף כאן שום הקדמה חדשה. בספר הזה הוא מוסיף תורות משלו בסוף כל ענין. בסוף הספר נמצאות כמה תשובות, שר' יהושע'לע משיב לשואלים, שמקשים או משיגים על הדברים שבספרי „אמרי נועם" הקודמים.

את הספר „שאלות ותשובות אמרי נועם" שני חלקים לא הוציא משום מה ר' יהושע'לע, אלא הנכדים.

החלק הראשון הוצא בשנת „ברכת ד'" לפ"ק (תרמ"ח),

זה
השער לד׳ צדיקים יבואו בו
ספר
שאלות ותשובות
אמרי נועם
מכבוד הרב הגאון הקדוש לו דומי׳ תהלה כו׳ כו׳ כקשת ס״ה מאיר הורוויץ זצוקל אבדק דזיקוב.

חלק ראשון
עם הגהות מאת המוציא לאור
נדפס אצל ר׳ יוסף פישער נ״י
בקראקא
שנת ברכת ד׳ לפ״ק.

וכעת יצא לאור מחדש ע״י האחים:
אברהם יהושע העשיל ליברמן תל־אביב
אלתר יששכר דב ליברמן, ברוקלין
בני הרב הגה״צ מדוברא זצ״ל
נכדי המחבר הקדוש זצללה״ה, זי״ע.
תל־אביב, תשכ״ט

עם הגהות מאת המוציא לאור הוא הרב ר׳ שלום דוד אונגר מז׳אבנו, נכדו של ה„אמרי נועם". והחלק השני נדפס בשנת „מי ימלל גבורות ד׳ לפ״ק" (תרס״ו) ע״י הרב יהודה אונגר, אבד״ק סאקאלאוו, אחיו של ר׳ שלום דוד, עם הגהות, מנכדיו של המחבר:

בשנת „דרש טוב לעמו" לפ״ק (תרס״ז), הוציא הרב ר׳ אלטר הי״ד, שהיה אז „הרב הצעיר" בדזיקוב את הספר „אמרי נועם" על התורה במהדורה שניה, היות וכל הספרים ממהדורה הראשונה אזלו מזמן. בהקדמה הקצרה, כותב ר׳ אלטר׳ל:

„במה אכף ואקדם להודות לאבינו שבשמים על החסד אשר עשה עמדי עד היום, ועתה זכיתי להיות ממצדיקי הרבים, להוציא לאור ולהעלות על מכבש הדפוס שנית הספר „אמרי נועם", ממרן הגאון הקדוש זצוק״ל, אשר הספרים מן ההדפסה הראשונה אינם בנמצא רק אחד בעיר ושנים במשפחה". והוא מסיים: וכפי פרושות לשמים שזכות זקני זצ״ל יגן עלי, ויהיה מליץ יושר בעדי תמיד שאזכה לישב באהלה של תורה מתוך מנוחה והשקט".

שתי „הסכמות" קיבל להוצאה זו: אחת מאביו ר׳ יהושע׳לע זצ״ל, והשניה מחותנו ר׳ ישראל׳צה, האדמו״ר מויז׳ניץ, שניהם מודים לו, מעודדים אותו ומברכים אותו על היוזמה הזו.

בסוף המהדורה הזו מוסיף ר׳ יהושע׳לע הרבה חדושי תורה משלו, וגם כמה תשובות על תמיהות וקושיות שבספר „אמרי נועם" שנשאל עליהם.

***

הרב אברהם יהושע העשל ליברמן שליט״א, נכדו של רבי אהרן מבייטש זצ״ל, בנו של ר׳ מאיר׳ל בעל ה„אמרי נועם", הדפיס מחדש את שני החלקים של הספר „אמרי נועם" על המועדים.

את החלק הראשון של הספר „אמרי נועם" על המועדים הוציא הרב הנ״ל בשנת תשי״ח באמריקה, ואז הבטיח בהקדמתו, שכאשר ימכור רק חלק מהספרים ידפיס את החלק השני מסדר המועדים. ואמנם קיים הרב את הבטחתו, ובשנת תש״ך הוציא בישראל את החלק השני על המועדים. בשנת תשכ״ט זיכה אותנו הרב הנ״ל בהוצאת הספר „אמרי נועם" — „שאלות ותשובות", שני החלקים בכרך אחד עם ההגהות והתוספות, כפי שהופיעו במהדורה הראשונה.

בשנה האחרונה (תשל״א) הופיע גם הספר „אמרי נועם" על התורה מחדש בישראל, ע״י הרב חיים הורביץ מבני ברק, מנכדי המחבר.

את הפרק הזה על ר׳ מאיר׳ל רוצה אני לסיים בהבאת כמה דברים מעניינים מהספר „אמרי נועם", כדי לקיים בזה מאמר חז״ל: „אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונן". (ירושלמי, שקלים ב׳).

הסתכל במה שלפניך

נאמר בגמרא (שבת קי״ח): אמר ר׳ יוסי, מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי". אפשר לפרש על דרך שפירש הצדיק רבי מיכל מזלוטשוב את הכתוב „מדי דברי בו זכור אזכרנו עוד". דהיינו, הגם שלומד אדם הרבה ומדבר עמו, כביכול, ועוסק בתורה ובעבודה, בכל זאת אל תזוח דעתו, כי תמיד צריך לזכור מה שיש עוד לעשות, כי ארוכה מארץ מידתה. וזה: זכור אזכרנו עוד. כלומר: זוכר אני שצריך לעשות עוד. ולכך נתכוון גם המאמר הנ״ל: „מימי לא אמרתי דבר וחזרתי לאחורי", היינו להסתכל לאחורי, במה שכבר למדתי, כי אם הייתי מסתכל תמיד במה שיש עוד ללמוד. („אמרי נועם", ליקוטים).

חכמת האשה

אמרו חז״ל: הבאר היתה בזכות מרים. יש למצוא רמז: בפסוק „ההופכי הצור אגם מים" סופי תיבות „מרי״ם". (מספר „אמרי נועם", ליקוטים).

בניו

ששה בנים וארבע בנות היו לו לר׳ מאיר׳ל ואלה הן:

א) ר׳ נפתלי חיים, שנפטר בירושלים, ב) ר׳ טוביה, רב בעיירה מאדין, לא הרחק מדזיקוב. ג) ר׳ יהושע׳לע, הרב ומ״מ אביו בדזיקוב. ד) ר׳ יחיאל מקופשיווניצא. ה) ר׳ אהרן, אבד״ק בייטש. ו) ר׳ אשר׳ל, אבד״ק רימנוב.

חתניו היו: א) ר׳ יעקב יצחק, אבד״ק ז׳בנה. ב) ר׳ שלום הלברשטם, ראש ביד״צ בצאנז. ג) ר׳ ישראל האגר, אב״ד והאדמו״ר מויז׳ניץ. ד) ר׳ ישראל, אבד״ק מעליץ.

אין כאן מקום להתעכב ולכתוב על כל אחד מהבנים של אדמו"רי דזיקוב בפרוטרוט, כי על זה צריכים לכתוב ספר מיוחד. אמסור רק כמה פרטים מעניינים על בניו וחתניו של ר' מאיר'ל, עד שאגיע לממלא מקומו ברבנות ובאדמו"ריות דזיקוב, ר' יהושע'לע הנודע, וארחיב שוב את הדבור.

יוצא מהכלל, בנו בכורו של ר' מאיר'ל: ר' נפתלי חיים זצ"ל. הכרחי להתעכב על אישיותו האגדית. עוד בחיים חיותו, נרקמו סביבו אגדות וסיפורים נפלאים, והילה של קדושה אפפה אותו. חלק מהסיפורים קשורים עוד בעיר מולדתו דזיקוב. ושוב: גם עליו לא אכתוב כל מה שיש לכתוב, אסתפק רק בשרטוט כמה קוים לדמותו הפלאית.

ר' נפתלי חיים הורביץ

מילדותו ראו בו, בר' נפתלי חיים, ילד פלא. התנהגותו היתה מוזרה, תמוהה ויוצאת דופן. כולם ניבאו לו עתיד מזהיר ומפואר ,וראו בו כוכב מזהיר עולה בשמי הרבנות והחסידות. היה שקדן נפלא. יומם ולילה ישב, בבדידות מוחלטת, ולמד תורה ,נגלה ונסתר, בקדושה ובפרישות. התרחק מבני אדם והסתיר את עצמו גם מהחסידים שבאו אל אביו. ובכדי שלא יפריעו לו בלימודו, עלה על עליית הבית, ושם, לאור הנר הכהה ,עסק יומם ולילה בתורה ובעבודת השם, עד שאביו הזהיר אותו פעם, שיזהר שלא יגרום לשריפה...

וכמו שהיה שקדן ומתמיד בלימוד התורה, כן גם הצטיין במדות תרומיות. אך בעיקר שנא את הפירסום, ההתנשאות והגאווה, והתרחק מכל גינוני כבוד וגדולה. שמו התפרסם „כילד פלא ומוזר". החסידים השתוקקו מאד לראותו, כי היה גם יפה־תואר מאד. הרבה חסידים באו לעתים תדירות אל הרבי, במיוחד כדי להסתכל בזיוו־קדשו של ילד הפלא הזה. אך, כאמור, הוא לא רצה להתראות אליהם, לא רצה לבלות עמם, כדי שלא יפריעו לו בעבודת הקודש שלו.

אביו היה מתגאה בבנו זה, יותר מבכל בניו. מספרים, שפעם התאספו הרבה חסידים אל ר' מאיר'ל לחג השבועות, מאחר שר' מאיר'ל הקפיד ביותר שהחסידים יבואו אליו דוקא לחג השבועות, יותר מאשר לראש השנה. והיה אומר, כי בר"ה יוכל כל אדם להיות ירא וחרד מאימת יום הדין גם בביתו ובמקומו, אבל בחג השבועות „שהכל מודים שבעינן נמי לכם", אם ישארו בבית, עם ב"ב ומעדני יום־טוב, לא כל אדם יכול להתרומם במצב כזה, לחיים רוחניים, ליראת שמים אמיתית, כדי להרגיש את גודל קדושת היום שבו ניתנה התורה הקדושה.

ובכן, באו אז לחג השבועות הרבה חסידים, יותר מכרגיל, והדוחק היה רב, במיוחד בזמן עריכת השולחן. החסידים נדחקו סביב השולחן והפריעו לעריכתו התקינה. אז פנה הרבי אל החסידים והרעים בקול: „דרך ארץ בפני אביו של ר' נפתלי חיים!"

אין פלא איפוא שר' מאיר'ל ראה בבנו את יורשה וממשיך דרכה המתאים של חסידות רופשיץ המקורית. והוא אמנם התכוון בבוא הזמן, למסור לו בעודו בחייו, את כסא הרבנות ולהתנהג בדרך אביו, שגם הוא מסר לו לעת זקנותו את ניהול העיר.

כשהיה עוד צעיר מאד, התחתן ר' נפתלי חיים ונשא לאשה את הרבנית הצדקת מרת יוכבד, בתו של ר' משה אונגר, שהיה בנו של ר' מרדכי מדומברובא, וחתנו של הגאון ר' חיים מצאנז בעל „דברי חיים". היתה זו חתונה חסידית מפוארת, בהשתתפות שני הצדיקים המחותנים המפורסמים מצאנז ומדזיקוב, ועוד הרבה אדמו"רים וצדיקים, ואלפי חסידים משני הצדדים.

ר' חיים מצאנז, שבעצמו היה מגדולי תלמידיו ומעריציו של ר' נפתלי מרופשיץ, היה מאושר שזכה להשתדך עם נכד רבו ולשמחתו לא היה גבול. גם ר' מאיר'ל שמח מאד שבנו המוכשר יוכל מעתה להשתלם אצל גאון הדור ר' חיים מצאנז, וללמוד ממנו גם דרכי הנהגה וחסידות.

ר' חיים החזיק את נכדו החדש סמוך על שלחנו וכיבדו מאד. גם הוא ראה בר' נפתלי חיים, את מנהיג הדור בעתיד. ר' נפתלי חיים מצדו שמח על ההז־דמנות הגדולה הזאת שניתנה לו, להיות סמוך וקרוב לצדיק הדור הזה, וללמוד תורה וחסידות מפיו של הגאון הגדול מצאנז. הוא הוסיף ע"כ שקידה על שקידתו, ולא ביטל אף רגע מזמנו ומשקידתו בתורה. גם פה היה סגור ומסוגר ולא יצא מחוץ לביתו, רק לתפלה ולטבילה. התרחק מן הבריות, ולא שח עם אנשים אפילו בדברי תורה וחסידות.

ראשי קהילות גדולות וחשובות „הריחו", שבצאנז יושב גאון בתורה וגדול במדות, והתחילו להריץ אל ר' נפתלי בקשות ופניות, שיסכים לקבל עליו את עול הרבנות בעירם, אך הוא דחה את כל הפניות והבקשות הללו. גם אחרי שהסבא, ה„דברי חיים", ניסה להשפיע עליו — בעקבות הפניות אליו בבקשה להשפיע על נכדו זה — לא הסכים ר' נפתלי חיים לשום הצעה, בתירוץ, שעוד לא למד מספיק וטרם שימש כל צרכו, כדי להיות רב ומנהיג. משראה שהאנשים מתחילים להטריד אותו — התרחק עוד יותר מהם, והתנהגותו נעשתה יותר מוזרה ותמוהה..

את סירובו האמיתי להיות רב ומנהיג, הסביר פעם כך: מיום שעמד על דעתו השתדל להעלים ולהסתיר עצמו מעיני הבריות, וברח מן הכבוד כמטחוי קשת, לכן החליט להשתמט מהנהגה ברבנות, כי ראה בזה סכנה לשלימות הנפש. „ואילו ידע העולם כמה שמזיק להם הגאוה, הכבוד וההתנשאות, אשר רבים חללים הפילו, היו בורחים למדבריות ועד סוף העולם, ולא היו רוצים ליכנס לסכנה הזאת".

ברם, נתקיים בו מאמרם ז"ל: „כל הבורח מן הגדולה, הגדולה מחזרת אחריו" (עירובין נ"ד) והטרידו אותו בהצעות רבות. ומשראה שלא יכול למצוא כאן יותר מנוח, עמד וחזר לדזיקוב, לאביו.

ר' מאיר'ל, הגם שעוד לא הגיע לגיל הזקנה, אולי הרגיש וחזה מראש שלא יאריך ימים כמו אביו, כי בעוד שאביו ר'

אליעזר׳ל היה איש בריא וחסון, היה הוא ר׳ מאיר׳ל איש חולה, חלש וסבל ממחלות, ובמיוחד ממחלת מעיים. גם עניני החסידים והחסידות, שהתרחבו וגדלו, כאמור, דרשו ממנו הרבה־זמן, ולא יכול היה להתמסר כ״כ לעניני העיר. הוא החליט ע״כ שהגיע הזמן למסור את ניהול עניני העיר לבנו בכורו ויורשו ר׳ נפתלי חיים. אמנם גם אותו הדאיגה ההתנהגות המשונה של בנו, ובעיקר התרחקותו מאנשי העיר, אך חשב, שאם יקבל עליו את עול הצבור והעיר, ישתנה חיש־מהר, וייעשה לרב אחראי, ויהיה גם למנהיג טוב.

אך כאן ציפתה לו הפתעה ואכזבה גדולה. כשקרא ר׳ מאיר׳ל לבנו ר׳ נפתלי חיים, וציוה לו להתכונן להכתרה כרב העיר, מאחר ונעשו כבר כל הסידורים הפורמליים עם ראשי הקהילה, ואף נקבעה השבת בה תתקיים ההכתרה — בא הסירוב המוחלט של ר׳ נפתלי חיים. לא הועילו השידולים, וגם הלחץ הכבד של אביו שרצה להכריחו שיקבל עליו את הרבנות. אך הוא בשלו: לא רוצה להיות רב ומנהיג. (בדזיקוב היו „יש אומרים״, שהויכוח בין ר׳ מאיר׳ל לבנו היה כל־כך חריף וסוער שב„עידנא דריתחא״ סטר האב על פניו של בנו. ר׳ נפתלי חיים —כך סיפרו — שמט את כובעו והסתיר בו את פניו באמרו: יותר לא תראה את פני... וכך הלך עם מסוה על פניו עד שעזב את דזיקוב ועלה לארץ־ישראל. כמובן שאין לבנות על ה„יש אומרים״ האלה).

משראה שקשה לו לעמוד בפני הלחץ הכבד של אביו, יחד עם ראשי הקהלה ונכבדי העיר, עזב את בית אביו ועבר לגור ב„רולקיס״, לא הרחק מבית המדרש, בחדר קטן ומבודד.

הוא היה סגור ומסוגר כל היום, גם החלון היה סגור ומוסתר, שאפילו אור השמש לא הפציע לחדרו, ובבדידות מוחלטת ישב על התורה ועל העבודה, ופרט למשמשיו לא הירשה לאף אחד להיכנס אליו. אני עוד זוכר את החדר שהצביעו עליו, בו ישב ר׳ נפתלי חיים, וכל פעם שעברתי בו הצצתי בו בחרדת קודש, לראות את החדר בו ישב האיש הקדוש הזה, שכה הרבה סיפרו עליו בעיר.

אך גם פה לא מצא מנוח הרבה זמן. אנשי העיר וחסידים שבאו אל אביו, התחילו להתדפק על דלתו בבקשות ובתחנו־נים שונים, לקבל את ברכתו של אותו צדיק. קרה גם שאביו שלח אליו הרבה חסידים שבאו לבקש ממנו ישועה במקרים חמורים ואמר להם: „לכו אל בני נפתלי חיים, הוא יכול לעזור לכם״.

באותו זמן — משראה שלא נותנים לו מנוח ומפריעים לו בעבודת הקודש — גמר בדעתו לעזוב בכלל את הגלות ולעלות לארץ ישראל. כל הפצרותיהם של בני המשפחה, ובתוכם חותנו־זקנו ר׳ חיים מצאנז, לבל יעזוב אותם, לא נשאו פרי. יש לדעת שהנסיעה בימים ההם לא היתה קלה, אך הוא לא חשב על זה, ויצא לדרכו — ארצה ישראל, ואחרי טילטולים רבים הגיע ארצה. בתחילה התיישב בצפת, אך גם שם היו מחסידי צאנז שהכירוהו והתחילו להטריד אותו. עזב את צפת ועלה לירושלים. התיישב בעיר העתיקה במרתף חשוך, שירדו אליו בכמה מדרגות, אבל זה היה במקום הסמוך ביותר למקום המקדש, ליד ה„שרשרת״ שתלה בשעתו הרדב״ז זצ״ל, שסימנה את הגבול של הר הבית, שמשם ואילך אסורה הכניסה ליהודי בזמן הזה.

בירושלים הצליח רק בתחילה להסתיר את עצמו, ואת זהותו האמיתית מעין רואים, אך לא לזמן רב. תושבי המקום הרגישו בתושב החדש שהוא איש קדוש וטהור, והתחילו לחלוק לו כבוד. משהבחין ר׳ נפתלי חיים בדבר, נעל את הדלת ולא נתן לשום איש להיכנס אליו. בכניסה למרתפו תלה פרוכת וכשבא מישהו ונגע בה, הרגיש מיד. אם רצה שהאיש יכנס, קרא לו בשמו, ואם לא רצה, היה צועק שלא יכנס אליו. וכך הצליח להתבודד מעין רואים, ולהשתקע בעבודתו הקדושה באין מפריע.

בעלותו ארצה, עזב בבית את אשתו עם ארבעת ילדיו שעברו לצאנז. במכתביהם שהריצו אליו ביקשוהו שישוב לביתו, אך הוא דחה את כל בקשותיהם. גם על פנייתו של ר׳ חיים מצאנז לשוב אליו, ענה לו בקצרה: „פה אשב כי אויתיה״. אך מקורביו לא אמרו נואש. והנה ניתנה הזדמנות להגאון ר׳ חיים מצאנז, ללחוץ על ר׳ נפתלי חיים לחזור הביתה. היה זה ענין בקשר לשאלת העופות הקפריסאיים, שנת־עורר אז ספק בדבר כשרותם. הצאנזר שלח לר׳ נפתלי חיים מאה זהובים וציוה לו שיקנה זוג עופות כאלה לשם בדיקה, ויביאם לצאנז.

ר׳ נפתלי חיים בתפסו את כוונת הצאנזר המסתתרת מאחורי הצווי הזה (שבזה אולי יסכים לשוב הביתה ולהישאר שם) ענה לו, שהוא אמנם מסכים לשוב עם העופות לפי בקשת חותנו־זקנו, כדי לקיים „מצוה לשמוע דברי חכמים״, אבל אל יעלה בדעתם שהוא ישאר בחו״ל. ואמנם הוא הגיע עם העופות לצאנז, ופנה ישר לביתו. כשנודע בעיר שר׳ נפתלי חיים חזר מא״י, באו כולם לקבל את פניו, אבל הוא סגר את ביתו ולא הירשה לשום איש להיכנס אליו. וכששלח האדמו״ר מצאנז לקרוא לו, בא אליו עם העופות כשפניו מכוסים, כדי שלא יראהו שום אדם. ואמנם על סמך זה הכשיר ר׳ חיים את העופות, ודבר זה מוזכר בספר שו״ת „דברי חיים״. גם בספר שו״ת „שואל ומשיב״, מהגאון ר׳ יוסף שאול נטנזון ,אב״ד דלבוב, הוא מתיר את העופות הקפריסאיים בסומכו על ר׳ נפתלי חיים ואומר שם: „ובדבר ביצי העופות החדשים, הנה זה נתברר בברור כעת, ואין צריך לפלפול, שהעופות כשרים. וכן הביאו מאה״ק עופות כאלו ע״י הרב מ׳ נפתלי חיים מדזיקוב, חתן הגאון הצדיק אבד״ק צאנז״. (ח״ג, סי׳ י״ב).

ר׳ נפתלי חיים קיים כמובן את דבריו וחזר — כעבור שנה — לארץ ישראל. במשך השנה הזו, ביקר כמעט אצל כל צדיקי הדור „באינקוגניטו״ (בעילום שם). הוא לא גילה את זהותו בפניהם וב„פתקא״ שכתב הזכיר ששמו הוא „נח״ (ראשי תיבות: נפתלי חיים). אח״כ סיפר שבהיותו בסדיגורא, אחרי שמסר את ה„פתקא״ לאדמו״ר ר׳ אברהם יעקב, ושם היה כתוב כרגיל „נח״, שאל אותו הצדיק: „ומה שמך אתה?״ כן גילו אדמו״רים אחרים את זהותו האמיתית, ובמקרה כזה נעלם מיד מן העיר והיה ממשיך בדרכו.

הוא חזר לירושלים ושב לדרכו, דרך ההתבודדות והפ־רישה ,ועבד את השם באימה, בקדושה ובטהרה. התנהגותו

ועבודתו היתה למעלה מבינת אנוש. בנו, ר' אליעזר ניסן זצ"ל, סיפר לבן דודו הרה"צ ר' אברהם שמחה מברנוב, קצת מדרך התנהגותו ועבודתו של אביו: „בכל כוחותיו היה עובד אבא כדי להסתיר עצמו מבני אדם, והכל היה כדי שלא יוכלו להתחבר אליו, ושלא יבטלוהו מתורתו ועבודתו... מעשיו ועבודתו הכל היה הסתר בתוך הסתר... וגם אני לא ירדתי לסוף דעתו... תפילת שחרית התפלל מדי יום ביומו על גג בית הכנסת „תפארת ישראל", מיסודו של ר' ניסן בק ז"ל, שהיה מכוון נגד בית המקדש, ושהה בתפילתו עד קרוב לחצות. תפילת מנחה ומעריב התפלל ליד הכותל המערבי. ובתפילת ערבית היה מאריך, ונסתיימה מאוחר בלילה. לא התפלל בקול רם, רק בקול דומיה ונעים מאד, שהיה חודר ללב השומע. אפילו הערבים דרי שכנות הכותל המערבי, היו יוצאים מבתיהם החוצה לשמוע אל נעימת תפילת הערבית שלו, וכיון שראו שהוא איש קדוש, היו נוהגים בו כבוד, ושמרוהו שהילדים לא יעברו שם בעת תפילתו, שלא יפגעו בכבודו ולא יבלבלוהו בתפילתו".

כשחזר מתפילת הערבית, אכל את סעודת הערב. ולאחר שבירך ברכת המזון, הביא השמש לפניו שק מלא מכתבים, שנשלחו אליו מארבע כנפות הארץ. הוא בעצמו פתח את כל המכתבים. והיות ותפיסתו היתה מהירה ומופלאה, הספיק במשך זמן קצר לעבור על כל המכתבים. ובמקום כתב גם תשובות במהירות רבה. אם היה כסף במכתבים, היה מריח בהם, כשהיו נראים לו, לקח מהם להוצאת ביתו מה שנצטרך לו, והשאר היה מחלק לעניים נסתרים, והכסף שלא מצא חן בעיניו, השליך לבור השופכין. כי כל ימיו היה נזהר מאד שלא ליהנות מממון שלא היה כשר בעיניו כראוי. אחר כך שרף את המכתבים מתחת למטתו, ועלה על המטה בעת שהלהבות עלו מתחתיה... שנתו היתה קצרה ומימיו לא עבר עליו חצות בשינה. תיקון חצות ערך ליד הכותל המערבי, וכשסיים, חזר הביתה והתבודד עד אור הבוקר.

סיפורי מופתים ואגדות מופלאות

בירושלים התהלכו עליו סיפורים ומופתים רבים. כותב מר מאיר טויבנהויז ב„שערים" (כ"ו טבת, תשי"ג) „יחידים הם שהיו עולים אז לא"י, ואלו לא רק מתוך הבילויי"ם, אלא גם מתוך החסידים הראשונים שעלו לא"י בשנת תקל"א (1777).

„את אחד מגדולי החסידות האלה זכיתי להכיר במשך השנה האחרונה לפני פטירתו, הוא, ר' נפתלי חיים מדזיקוב, זצ"ל".

„כבר אז היה אישיות אגדית. כולו עטוף סודות, והתיחסו אליו כאל „קדוש עליון"... הוא נתפרסם כ„קדוש עליון" ובעל רוח הקודש גלוי". מפורסמים הם המכתבים ששלח מא"י להרבה אנשים, אם זה בדזיקוב או בערים אחרות, ובהם נבואות על מה שעתיד להתרחש בעירם או בביתם, ויעץ להם עצות טובות שנזקקו להן באותה שעה. אין כאן לפרט את כל אשר ידוע, ואשר כבר נמצא בכתובים במקומות שונים, רק כדוגמא אביא שני דברים:

ר' אברהם שמחה, הרב מברנוב, שהיה בן דודו של ר' נפתלי חיים, וזכה אגב, לקירבה מיוחדת ממנו, ואף קרא לו בלשון חיבה: שמחה'לי, והיה מפרש: „סמוך — לי" — קיבל פעם מכתב ממנו, שנכתב בתשעה באב, ובו היה כתוב: „דע לך כי היום האיר לנגד עיני — בעת הגבהת התורה — הפסוק מקריאת התורה של היום: „ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת, מתוך האש", המלים: ש'מעת מ'תוך ה'אש הן ראשי תיבות „משה", לכן אבקשך לקרב ולהחיות אותו ואת ביתו וכל הנלוים אליו, ותמסור לו את ביתך ובית מדרשך, שינהג בהם כדרכו. ולאחר חג הסוכות, גוזרני עליך, שתראה לו מכתב זה, ויחזור לשלום לעירו".

ר' אברהם שמחה לא הבין דבר וחצי דבר מתוכן המכתב הזה, אבל הוא היה בטוח שבמשך הזמן יפוענח המכתב המסתורי הזה. והנה בימי הסליחות, כמה ימים לפני ראש השנה, פרצה דליקה ברוזבדוב, וביתו של הה"צ ר' משה'לע, שהיה דודו של ר' נפתלי חיים, עלה באש. ר' משה'לע, שהיה רבי של מאות חסידים הצטער מאד, שלא יוכל לבלות עם חסידיו כדרכו בכל שנה, כי לא היה לו מקום. כשנודע הדבר לר' אברהם שמחה, תפס את משמעותו של המכתב הפלאי של ר' נפתלי חיים, ותיכף שלח שליח מיוחד לר' משה'לע, שהיה גם דודו והודיעו שהוא מקבל אותו עם כל חסידיו לימים הנוראים וימסור לו את בית מדרשו. והוסיף, שגם בתיהם של יהודי ברנוב יהיו פתוחים לרווחה לקבל המוני חסידים, שיבואו עם הרבי. ואמנם הגיע הרבי ר' משה'לע לברנוב, בליל ערב ראש השנה, קודם אמירת „זכור ברית" עם כל הפמליא והרבה חסידים, ועשה שם עד אחרי חג הסוכות, כשהרב מברנוב מסר לו את ביתו ואת בית מדרשו להתנהג בהם כחפצו. ר' משה'לע היה מאד אסיר־תודה לבן־אחיו על כל הטובה אשר עשה עמו. רק אחרי חג הסוכות, כשר' משה'לע התכונן לנסוע הביתה — הראה לו ר' אברהם שמחה את המכתב המופלא של ר' נפתלי חיים, שבו חזה עוד לפני כחדשיים את כל מה שעומד להתרחש. אז נענה הה"צ ר' משה'לע ואמר: אין זה אצלי פלא כ"כ, כי שמעתי מאבי הקדוש (ר' אליעזר'ל מדזיקוב) שהעיד על נכדו זה — ר' נפתלי חיים, שלא טעם חטא מימיו.

גם לר' יהושע'לע אחיו, רב במקומו בדזיקוב, שלח מכתבים ובהם דברים נפלאים, במכתבים הוא קורא לו „שיע־פיע" (ע"ד מליצת חז"ל: „שה" פהי" ").

בירושלים סיפרו הרבה זמן את הסיפור הזה. היה זה פעם בערב שבת לפני שקיעת החמה, כשזריזים מיקירי ירושלים הקדימו כבר לבוא לבתי המדרש. פתאום נשמע קולו של ר' נפתלי חיים מגג בית הכנסת של ר' ניסן בק, שצעק בקול גדול: „שריפה! יהודים, שריפה!" האנשים שגרו בשכנות עלו על הגג לראות איפה פרצה השריפה. אז פנה אליהם ר' נפתלי בבקשה שיאמרו עמו כמה מזמורי תהלים, וכשסיימו, אמר קדיש. לתמיהתם ושאלתם של האנשים, איפה השריפה? השיב להם, כי ראה שמביאים עתה את גופו הטהור של אביו ה„אמרי נועם" לקבורה בהר הזיתים, וזהו שריפה אשר שרף השם... כעבור כמה שבועות נודע שאמנם נפטר ר' מאיר'ל והובא לקבורה בערב שבת בדזיקוב. (ח' תמוז תרל"ז).

ספריו

בירושלים חיבר שני ספרים בשם „מנחה חדשה", אחד פירוש על הגדה של פסח, והשני חידושים על מסכתות ברכות, מכות סוטה, מן תלמוד בבלי, ועל הירושלמי. הוא ביקש הסכמות משני גאוני הדור: חותנו־זקנו, הצדיק הגאון ר' חיים מצאנז, והרב המפורסם הגאון ר' יוסף שאול נטנזון, אבד"ק לבוב. הבאנו כבר לעיל קטעים מההסכמות המדברות על אביו, אבל מעניין באיזה תוארים הגאונים האלה מכתירים את הגאון הצעיר הזה.

כותב הגאון מלבוב:

„שלום לכבוד ש"ב, הרב הגדול החריף ובקי־סיני ועוקר הרים, ערוגת הבושם, גן ההדסים, שלשלת היוחסין כש"ת מו"ה נ"ח הורוויץ שיחי', הקונטרסים אשר שלח רום מעכת"ה האיר לנגד עיני, וראיתי בהם דברים נחמדים, יקרים מפז ומפנינים". והוא מסיים: „דברי הכותב בנחוצה, מאפס הפנאי, הדו"ש ושלום תורתו באהבה רבה ואהבת עולם".

האדמו"ר ר' חיים מצאנז כותב:

ב"ה ד' פ' ויצא תרכ"ז, לפ"ק סאנז.

בעזהשי"ת

זה השער לה' צדיקים יבאו בו

מנחה חדשה

על

הגדה של פסח

פירוש נפלא יסודו בקודש חיברו הגאון הקדוש
טמיר ונעלם ציס"ע איש פלאי
מרן הקוה"ט
רבינו **נפתלי חיים הורביץ** זצוק"ל זיע"א
בנו של כ"ק מרן אדמו"ר
הגה"ק רבינו מאיר זצוק"ל זיע"א מדזיקוב בעל „אמרי נעם"

שתי המהדורות שיצאו לאור בחיי המחבר בעיה"ק
ירושלים בשנית תרכ"ז ותרמ"ג כבר ספו תמו

ובעת יו"ל ע"י נכדו
הרה"ג בנש"ק מוהר"ר **נפתלי חיים אדלר** שליט"א
התנא דבי נשיאה **כ"ק אדמו"ר מויז'ניץ** שליט"א

בעיבוד מחדש, עם הוספות ותיקונים ומראי מקומות
מאת הרב **שלום חיים פרוש** שליט"א

בהוצאת בימ"ס משה שרייבר עיה"ק ירושלים ת"ו
ה'תשכ"ב

„שוי"ר

לכבוד ח"ב (חתן בתי) החריף ובקי, החסיד המפורסם, שלשלת היוחסין מוהרנ"ח נ"י. מכתבך קבלתי וע"ד בקשתך ליתן לך הסכמתי, עיינתי בהקונטרסים מעט כחפצך, ומחמת טרדותי המרובים וכוחי אין עמדי לא יכלתי לעיין בהם הרבה"...

חידושיו על הש"ס נדפסו על ידו פעם אחת.

הספר הזה אינו בנמצא כלל אלא אצל יחידי סגולה בלבד. ואילו ספרו „מנחה חדשה" על הגדה של פסח הוציא לאור פעמיים, לראשונה בשנת תרכ"ז ובפעם השניה בשנת תרמ"ג.

בשער של המהדורה הראשונה משנת תרכ"ז הוא כותב:

... וברוך המקום, במאמרו ברא שחקים, שחברתיו בארץ הצבי לשמחת יו"ט אשר חנני בעזר צורי וגואלי, קטן וגדול שם הוא, לכל קוראהו בו, וארצנו תתן יבולה, וגם ה' יתן הטוב". וחותם: נפתלי חיים הורוויץ, נכד מהר"י זצ"ל אבד"ק אה"ו, ונכד הגאון מהר"ם זצ"ל מטיקטין".

בשנת תשכ"ב הוציא נכדו של המחבר מצד האם, ששמו כשמו: הרב נפתלי חיים אדלר שליט"א (אמו של ר' נ"ח אדלר, היא בתו של ר' אליעזר ניסן זצ"ל, בנו של המחבר זצ"ל), כעת רבם של חסידי ויזניץ בנתניה — מהדורה חדשה של הספר „מנחת חדשה" (אגב, במלה „מנחה" רמוז שמו של המחבר, כי ר"ת הם: מ'מני נ'פתלי ח'יים ה'ורוויץ), הפירוש על הגדה של פסח. בהקדמתו מבטיח המהדיר להוציא גם את הספר „מנחה חדשה" על הש"ס, שאיננו בנמצא כלל.

הסתלקותו של הצדיק

כפי שהתברר, ידע הצדיק המופלא הזה כל ימיו את יום פטירתו מן העולם הזה, אך והיות שכל מעשיו והתנהגותו בחיים היו מוזרים, מוסתרים ובלתי מובנים, גם ענין זה היה בלתי מובן. וכך מסופר ב„אוצר הספרים" שנדפס ע"י הר"ר צבי מושקוביץ: „כל ימיו אשר חי ר' נפתלי, היה מרגלא בפומיה, בעת שהיה מדבר עם מישהו, לסיים את דבריו באמרו „והכהנים", בניגון של עבודת יום הכפורים. ואיש לא הבין אותו בזה, כמו בכל שאר התנהגותו הפלאית... עד שבסוף יום פטירתו, כשנסתלק לגבהי המרומים ביום הכיפורים תרנ"ה, בתפילת המוסף, כששליח הציבור ניגן את סדר העבודה, בא שליח לבית הכנסת „תפארת ישראל" והודיע שהוא גוסס, וזה היה בעת שהקהל התחיל לומר „והכהנים והעם". כל המתפללים יצאו מבית הכנסת לביתו, כדי להיות נוכחים בשעת יציאת נשמתו הטהורה. רק החזן לבדו נשאר עומד אצל התיבה, וכשחזר הקהל אחרי פטירתו לבית הכנסת, פתח החזן ואמר: „והכהנים והעם". זה מראה, כי כל ימיו ידע את יום פטירתו ואף את השעה, וקיים בנפשו כל ימיו את ציווי חז"ל: „יזכיר לו את יום המיתה"... ובעת דברו עם האנשים, לא רצה להסיח דעתו מיום פטירתו, לכן חזר תמיד על הנגינה של „והכהנים".

והרב ר' אברהם שמחה מברנוב סיפר, שבקיץ שנת

תרנ"ד קיבל מר' נפתלי חיים מכתב, ובו פירט לו כיצד יתנהג בעירו עם אנשי העיר, אפילו מה שידבר עם כל אחד מהם, וכן כיצד ינהג בביתו, וסיים בדברים אלה: „ממני בן איש חי הנעלם, ואם תרצה לידע מי הוא האיש הנעלם, תמתין עד יום הכפורים הבע"ל ותדע". רק כש־הגיעה הידיעה על פטירתו להרב מברנוב, הבין פשר סיום המכתב ואת כוונתו.

בליל מוצאי יום הכפורים, מיד אחרי הבדלה, יצאו כל אנשי ירושלים, כולם מלובשים בבגדי לבן של יום הכפורים ללוותו למקום מנוחתו בהר הזיתים. זי"ע.

בניו

שלושה בנים ובת אחת היו לו לר' נפתלי חיים: הרה"צ ר' אליהו מז'ולין, שדר בסוף ימיו ברישא. הרה"צ ר' בצלאל-אבד"ק פילזנא, הרה"צ ר' אליעזר ניסן זצ"ל, שהיה עמו בארץ-ישראל, ונפטר בעיה"ק צפת, ב' תמוז תרע"ו, ושם מנוחתו כבוד. בצפת היה מפורסם כאיש קדוש. בתו היחידה מרת פרימיט ע"ה, היתה אשת אחיו הצעיר ר' אהרון מבייטש זצ"ל, בזיווגו השני.

לדזיקוב היו באים לעתים תדירות שני בניו של ר' אליהו מז'ולין — ר' ברוך ור' אברהמ'לה. האחרון היה שוהה בדזיקוב שבועות ואפילו חודשים. הוא היה אמנם תלמיד חכם, אך התנהגותו והילוכו היו משונים: הוא ישב בבית המדרש כל היום, אך לא דיבר עם אף אחד. כשצריך היה משהו, רמז לאיזה בחור שילך אתו, ואז הלך עפ"י רוב אל ר' יוסקה מילכיקער, קנה לו חלב וחמאה (כי הוא אכל רק חלבי) וחזר, או לבית המדרש, או לחדרו, שהיקצה לו ר' ישראל קאלומייער. אנשי העיר היו מתנהגים בדרך ארץ כלפיו, והיו תומכים בו ביד רחבה.

ר' יחיאל מפוקשיווניצא זצ"ל

הבן השלישי של ר' מאיר'ל היה ר' יחיאל. הוא נולד בשנת תר"י, ר' יחיאל לא התבלט במיוחד, כאחיו הקודמים ר' נפתלי חיים או ר' יהושע'לע. הוא היה איש תם והתנהג בפשטות, עובד את השם ביראה, ובתמימות, התרחק מה־פירסום, והצטיין באהבת ישראל אמיתית.

נתקבל כרב בעיירה פוקשיווניצא, הסמוכה לדזיקוב, ושוכנת ע"י הנהר „ויסלא" מצד שמאל, מול דזיקוב. אחרי פטירת אביו, ר' מאיר'ל, נהג באדמורו"ת. אך פוקשיווניצא היתה עיירה קטנטונת, ולא יכלה לפרנס את משפחתו שגדלה בינתיים, עבר לגור לטארנוב. בטרנוב התפרסם כאיש קדוש ונערץ, והרבה חסידים מעיירות של פולין הקונגרסאית, הסמוכות לפוקשיווניצא כגון: קלימנטוב, צוזמיר ועוד, באו אליו. כן באו אליו המוני אנשים פשוטים לקבל ממנו ברכה, כי היה נחשב לצדיק ול„פועל ישועות".

אני עוד זוכר את הצדיק הזה, כשהיה בא לשבת שלפני ה„יארצייט" של אביו לדזיקוב, שחל בח' בתמוז. הוא התאכסן אצל ר' חיים יחיאל ליכטמן ע"ה, שהיה חסידו הנאמן, שגר ברחוב המוקשישובי. השבת הזו היתה — בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה — „השבת של הרביים" בדזיקוב. עוד היו שלשה בנים של ר' מאיר'ל: ר' יחיאל הנזכר, ר' אהרן מבייטש ור' אשר'ל מרימנוב. שלשתם באו לאותה השבת לדזיקוב. נוסף עליהם בא גם ר' בן-ציון, האדמו"ר ממאדין, שהיה נכד של ר' מאיר'ל, ואחרון אחרון — ר' אלתר'ל מדזיקוב, שבא מטרנוב. בשבת זו היה מאד שמח בעיר. בליל שבת הלכו יהודי דזיקוב, במיוחד אנחנו הצעירים, מ„שולחן" ל„שולחן", כלומר: מרבי אחד לשני. היינו רוצים לשמוע את ה„קידוש" של כל אחד מהם, ולראות את עריכת השולחן.

הקהל הגדול ביותר התאסף אצל הפוקשיווניצר. הוא היה המבוגר מבין האחים, וגם היו לו חסידים בעיירות הנ"ל, שבאו אליו לדזיקוב לשבת. ה„שולחן" אצלו היה נמשך עד שעה מאוחרת בלילה. והדוחק היה גדול.

גם בימי החול, ששהה ר' יחיאל בדזיקוב, באו אליו המוני אנשים להתברך מפיו. הדוחק אצלו היה רב, ואנשים עמדו שעות עד שיכלו להיכנס אל הרבי. הגבאי היה צועק ודוחף את האנשים.

אמי ע"ה, שלא חיסרה אף פעם להיכנס אליו, (ואף נסעה לפעמים לטארנוב, במיוחד, עם „פיתקא") נדחקה, יחד אתי, כמובן, ועמלה קשה עד שנכנסנו.

אני עוד זוכר היטב את דמותו וצורתו של הצדיק הזה: פניו אצילים, זקן-שיבה לא ארוך, עינים טובות מפיקות רוך, אהבה ופיקחות. היה לבוש „כאלאט" נוצץ, והיה מקבל כל אדם בסבר פנים יפות ובאהבה אבהית. הוא קרא את ה„קוויטל" בקול, ואנחות כבדות היה משמיע אחרי כל כמה דברים, על צרות ישראל ועל צרות שכל אחד בא לתנות אותן לפניו. התעניין בכל פרט שב„פיתקא", ולא מיהר לפטור את האנשים. לא כן הגבאי: הוא היה צריך לדאג שיותר אנשים יכנסו, כי ראשית כל, לחצו עליו מבחוץ וגם — לא הפסיד מהביקורים האלה... הוא נכנס כל פעם באמצע ואמר: ‚נו, נו, מספיק, צאו כבר! אבל הרבי היה פשוט מתחנן לפניו: עזוב, עזוב, תנו להם לדבר..."

בחורף של שנת תרפ"ח — בי"ד בשבט — נפטר הרבי ר' יחיאל מפוקשיווניצא. בניו החליטו להביאו לדזיקוב ולקוברו בקברי אבותיו ב„אהל" אשר בבית הקברות, שם קבורים היו: סבו ר' אליעזר'ל, אביו ר' מאיר'ל ואחיו ר' יהושע'לע. אבל כאן בא הסירוב של ר' אלתר'ל, הרבי מדזיקוב, שהיה גר באותו הזמן גם בטארנוב, ושהוא היה הבעל בית של ה„אהל". טענתו היתה, כי ה„אהל" מיועד למקום קבורת האדמו"רים שהם רבני העיר דזיקוב, ולא ליתר בני המשפחה. ועד אז נקברו שם רק אבותיו: ר' אליעזר'ל, הקבר הראשון והיחידי בשורה מיד עם הכניסה ל„אהל" מצד ימין, בשורה שניה בנו ר' מאיר'ל ועל ידו בנו ר' יהושע'לע, אביו של ר' אלתר'ל, ומצד שמאל נשותיהם של אדמו"רי הנ"ל. ר' אלתר'ל התנגד איפוא להכניס ל„אהל" אחד מהמשפחה, הגם שהוא בנו של אדמו"ר מדזיקוב, ובעצמו יליד דזיקוב. התקיים דין תורה שפסק כנראה, שמגיע לו לר' יחיאל מקום ב„אהל", אבל המקום צריך להיות לפי הוראת ר' אלתר'ל.

החסידים של הפוקשיווניצר, שהיו מרוגזים וממורמרים,

פרצו את דלתי האוהל והחלו לחפור בידים קבר, בלי לשאול כמובן את בנו של ר׳ אלתר׳ל, הרב הצעיר ר׳ מנדל׳ה, ובלי לחכות להוראותיו ולמקום שיקציב לקבר. את הקבר חפרו על־יד קברו של ר׳ אליעזר׳ל, משוך לצד הכותל.

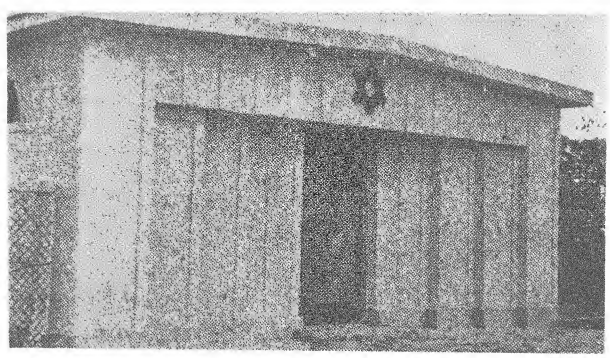
בערב הגיע הארון מטרנוב. כמעט כל אנשי העיר השתתפו בהלויה, והוא נקבר בקבר הזה שכרוהו חסידיו.

ר׳ יחיאל היה האחרון שנקבר באהל הזה, בו נקבר ראשון הסבא שלו ר׳ אליעזר׳ל ששים ושבע שנים לפניו. (בשנת תרכ״א).

**
*

בעתון „המודיע״ מתאריך י״ד ניסן תשכ״ז, פורסם דו״ח של צוות שוחטים ומשגיחים אשר נשלח מישראל לפולין בקשר לחוזה המסחרי שהיה קיים בין שתי המדינות על אספקת בשר מפולין לישראל. השוחטים סיירו לארכה ולרחבה של פולין, ביקרו בערים שהיו בעבר „יהודיות״, השטתחו על קברי צדיקים וסיירו בבתי קברות הפזורים על פני פולין.

הם דיווחו בעתון הנ״ל בקצרה על המקומות שביקרו מלווה עם תמונות שהספיקו לצלם. הם היו גם בדזיקוב. להלן הדברים הקצרים שפורסמו על דזיקוב והתמונה של האהל ששוקם מחדש אחרי המלחמה.

ה„אוהל״ המשוקם אחרי המלחמה

„בדזיקוב — הם כותבים — זו טרנובז׳ג, שוקם בחזרה אהלו של האדמו״ר רבי אליעזר ובניו, ממשיכי מסורתו, אבל פרט לאוהל זה בבית הקברות ההרוס אין מאומה בעיירה זו״.

**
*

ר׳ יחיאל הניח שלשה בנים. הבכור ר׳ נפתלי היה ממלא מקומו באדמו״ריות, אבל לא היה לו כבר אותו כח־המשיכה שהיה לאביו, וכאשר בא לדזיקוב לאותה השבת של ה„יארצייט״ של ה„אמרי נועם״, לא נראו בשולחנו כה הרבה חסידים, כמו שהיו אצל אביו, ולא היה שום דוחק אצלו.

ר׳ טוביה ממאדין זצ״ל

על ר׳ טוביה ממאדין, בנו הרביעי של ר׳ מאיר׳ל כמעט ולא נודעו לנו שום פרטים. הוא נפטר בגיל צעיר, וכנראה שלא התבלט במיוחד באיזו תכונה מיוחדת, לכן לא היה שמו כ״כ מפורסם בין החסידים. היה רב בעיירה קטנה מאדין, הסמוכה לקולביסוב. אחרי פטירתו של ר׳ מאיר׳ל נהג כנראה גם הוא באדמו״ריות, שכן בנו ר׳ בן־ציון, שבזמננו הירבה לבקר בדזיקוב, היה גם הוא אדמו״ר. אולם היו אלה מסוג „אדמו״רים מקומיים״, כלומר: בעירם — ולבני עירם, כי חסידים רבים מהסביבה לא נמשכו אחריהם, והפרסום שלהם לא הגיע למרחקים.

את ר׳ בן־ציון הנזכר הכרנו כבר היטב, מאחר שהוא, כאמור, היה בא לעתים תכופות לדזיקוב; לא רק ל„יארצייט״ של סבו ה„אמרי נועם״, אל גם בכל ימות השנה, והיינו הולכים ל„שולחנותיו״ שהיו נערכים בטוב טעם. הוא התאכסן באופן קבוע אצל ר׳ מוטי יוסט הי״ד, בנו של ר׳ שמואל שוחט ז״ל.

בן אחד של ר׳ בן־ציון, הרב טוביה הורביץ הי״ד, היה אישיות מפורסמת בפולין. ממייסדי ביה״ס „בית יעקב״ לבנות ומקורב לד״ר נתן בירנבוים המפורסם. עוד בהיותו צעיר לימים ניבא לו ר׳ יהושע׳לע מדזיקוב גדולות.

ר׳ טוביה ישב על כסא רבנות בסאנוק עד השואה, ונרצח שם ע״י הנאצים הארורים. גם משפחתו הושמדה, ונשארה בחיים רק בת אחת נשואה, המתגוררת בארצות הברית. השם ינקום דמם!

ר׳ אהרון מבייטש זצ״ל

הוא היה הבן החמישי לר׳ מאיר׳ל, וחתנו של הגאון והאדמו״ר ר׳ חיים מצאנז זצ״ל, כפי שסיפרנו לעיל. בזיווגו השני היה חתנו של אחיו ר׳ נפתלי חיים זצ״ל.

בהיותו צעיר נתקבל כרב בעיירה הקטנה בייטש, הרחוקה מדזיקוב, הנחשבת כבר ל„מזרח גליציה״. היה תלמיד חכם ופיקח גדול, וכמו כמעט כל האחים, היה גם בעל כשרון בנגינה ובעל תפילה מהולל, שמשך רבים לתפילתו. השפעת אישיותו חרגה בהרבה מעבר לתחום הצר של עיירתו והתפשטה על כל הסביבה.

ר׳ אהרן היה בא, כאמור, כל שנה על השבת שלפני ה„יארצייט״ של אביו ה„אמרי נועם״ לדזיקוב, ואכסנייתו הקבועה היתה אצל ר׳ שמואל שוחט ז״ל, גם אחרי פטירתו של ר׳ שמואל שוחט, מסרה לו אלמנתו את הדירה.

אני זוכר גם אותו היטב. היה גבה־קומה, עם גוף מוצק וחסון, בעל פנים מאירות ויפות עד להפליא, וכאמור היה ניחן בכושר נגינה ושירה, גם אליו הלכנו לראות את עריכת שלחנו ולשמוע את נגינותיו היפות. אצלו לא היה דוחק, והיינו יכולים לעקוב על כל כל תנועה שלו. גם בימי החול לא באו אליו הרבה אנשים עם „קוויטלאך״, כמו אל אחיו ר׳ יחיאל. (אך אמי ע״ה נכנסה גם אליו, כמובן יחד אתי, עם „קוויטל״).

ר׳ אהרן נפטר בקאשוי בשנת תרפ״ט.

ר׳ אשר׳ל מרימנוב זצ״ל

ר׳ אשר׳ל מרימנוב היה הצעיר מבין האחים, וכשנפטר אביו היה עוד בחור צעיר. הוא נשאר אצל אחיו ר׳ יהושע׳לע, ממלא מקום אביו, שחינך אותו והשיא אותו עם בתו של ר׳ יוסף בר׳ צבי הירש מרימנוב.

ספר
אמרי נועם
על מועדים וחדשי השנה
חלק שני
דברים נפלאים עד מאוד מתוקים מדבש ונופת צופים יוצא מפי
קודש הקדשים הרב הגאון הקדוש לו דומי' תהלה כו' כו' כק"ש
מו"ה מאיר הורוויץ זצוק"ל אבד"ק דזיקוב :
קראקא
שנת תרמ"ו לפ"ק
ונעת י"ל מחדש ע"י
אברהם יהושע העשל ליברמן מתל אביב
בהרב הגה"צ זצ"ל מראברא
נכד המחבר הקדוש זצללה"ה זי"ע
ניו יארק תשי"ה

לר׳ אשר׳ל היו כל התכונות והמעלות של „בני דזיקוב״ : תלמיד חכם, פיקח ושנון, מנגן ויוצר ניגונים מופלא, והדרת פנים להפליא. עם כל זאת היה קצת „יוצא דופן״ ושונה מן האחים האחרים, וזה בעיקר בלבושו הקפדני וה„מודרני״... הוא לא חבש מגבעת רחבת־שוליים, כמו כל אדמו״רי גליציה, אלא מגבעת „בעל־בתית״, גם לא לבש מכנסיים לבנים, אלא מכנסיים יפים, ארוכים, מגוהצים, שהגיעו עד לנעליים המצוח־צחות והמבריקות.

כמנגן עלה על כל האחים, והיה גם מלחין ומחבר ניגו־נים מוכשר, בעיקר „מארשים״, שהושרו בקצב צבאי. הנגינה שלו זכתה בפירסום רב בכל רחבי גליציה.

בימי מלחמת העולם הראשונה היגר לוינה, וקהל רב נמשך אליו לשמוע תפילותיו וליהנות מתורותיו. אחרי המלחמה התיישב בקראקא.

ר׳ אשר׳ל שהיה הצעיר, נשאר אח״כ היחידי מבין האחים שהיה בא ל„יארצייט״ של אביו לדזיקוב, והתאכסן אצל ר׳ אלי׳ לאסט ע״ה, שהיה גר מול הרב מדזיקוב.

כשהיה בדזיקוב, בא כל ערב לחצר של הרב, והתיישב על הספסל הארוך והפליג בזכרונות מאותם „הימים הטובים״, כשהיה עוד נער וטיפס על העצים לקטוף שזיפים עם נערים אחרים בגילו, "ויותר טוב — היה אומר — היה לי אז, מאשר היום להיות רבי . . .״

היה שופע כולו פקחות ושנינות, ואמרותיו השנונות היקנו לו פירסום רב. ר׳ אשר׳ל היה גם גדול בתורה וחיבר פירוש על הגדה של פסח בשם „מעדני אשר״.

נפטר בקראקא בשנת תרצ״ה.

הדור השלישי — ר׳ יהושע׳לע הורביץ זצ״ל

„ויהושע... מלא רוח חכמה״ (דברים ל״ה)

עד מספר שנים לפני מלחמת העולם השניה, היו בעיר מספר זקנים שזכרו והכירו עוד את הרב והאדמו״ר הראשון בדזיקוב : ר׳ אליעזר׳ל הורביץ זצ״ל, ביניהם הזקנים שאני הכרתי עוד : ר׳ לייבוש אקשטיין ז״ל, ר׳ שמואל שוחט, ר׳ נחום צוקרברוד, ועוד. היו עוד הרבה יהודים שלא רק שהכירו את ר׳ מאיר׳ל, הרבי השני בדזיקוב, אלא נמנו אפילו על חסידיו, כגון : ר׳ ירמיה האר ז״ל, ר׳ אהרן קורן ז״ל ועוד. ואילו את האדמו״ר השלישי, ר׳ יהושע׳לע זצ״ל, הכירו עוד רוב תושבי העיר, הוא הדור שלפנינו.

זוכרני, בהיותי פעם ב„יומא דהילולא״ של ר׳ יהושע׳לע בבית הרב, ב„שלחן״ שערך בנו ר׳ אלטר׳ל הי״ד, הסתכל האח־רון עלינו, על „הדור הצעיר״, בחורי בית המדרש, שהיינו אז בני שבע־עשרה שמונה־עשרה, ואמר בצער ובתוגה : „הנה קם כבר דור חדש אשר לא הכיר את „העטרת ישועה״. אבל הדור שלפנינו — הורינו ומלמדינו — הכירו, כאמור, כולם את ר׳ יהושע׳לע, כרב העיר התקיף, שלא נעשה דבר קטן או גדול בעיר בלי ידיעתו, וכאדמו״ר מופלא, שאלפי חסידים נהרו אליו לזכות בברכתו וליהנות מתורתו ומחכמתו ומתפילותיו הנעימות.

ר׳ יהושע׳לע היה, לפי הגיל הבן השני (ואולי השלישי) לר׳ מאיר׳ל. הוא נולד בערך בשנת תר״ז—ח בשושן פורים בדזיקוב. כבר בילדותו ניכר היה בו שלגדולות נוצר. כילד פלא הדהים את כל מי שבא עמו במגע, בכשרונותיו העצומים, בשנינותו, פיקחותו וחריפותו. היה בעל מזג סוער ודינמי, ועלה על כל האחים בגאונותו ובחריפותו. היה לו זכרון פנומינלי, שהודות לו רכש ידיעות בכל מכמני התורה, בהיותו עוד צעיר לימים. את כל תורתו קיבל מאביו הגאון. כשהיה בס״ה בן שמונה עשרה שנה, עמד במשא ומתן הלכתי עם גאוני וגדולי דורו : ר׳ יוסף שאול נתנזון — אב״ד לבוב, ר׳ יצחק הלוי איש הורביץ — אבד״ק סטניסלוב ועוד גדולים, ונתפרסם לגאון גדול.

באותו פרק זמן, גמר ר׳ יהושע׳לע את חיבורו הראשון :

האדמו״ר ר׳ יהושע׳לה מדזיקוב זצ״ל

„עמק הלכה״ על סוגיות קשות בש״ס בדרך הפלפול והחידוד, שהרעיש את העולם הלמדני. גדולה היתה ההתפעלות וההש־תוממות, אפילו אצל גדולי תורה מפורסמים, בהופעת הספר הזה. זאת אפשר לראות מדברי ההסכמה של גאון הדור, ר׳ יוסף שאול נתנזון זצ״ל, שכתב על הספר „עמק הלכה״״.

מספרים, כשבא ר׳ יהושע׳לע ללבוב, אל הגאון הנ״ל, לבקש הסכמה על ספרו „עמק הלכה״, והוא בס״ה בן שמונה־עשרה, תשע־עשרה שנה, לא רצה הצעיר לגלות את זהותו האמיתית. חשש, שהיותו בנו של ר׳ מאיר׳ל, שהיה אז מפורסם לגדול בתורה, ועמד במשא ומתן עם הגאון מלבוב, יכול להזיק לו... ר׳ יוסף שאול השתעשע עם הצעיר שעה ארוכה בפלפולי דאורייתא והתפעל מאד מהעילוי הצעיר הזה, מידיעתו הרחבה וצלילתו בים התלמוד, משכלו הזך ומדרך הבנתו את עומק הסוגיות הקשות.

ברם, מדברי הגאון נראה שר׳ יהושע׳לע שלח אליו את הכתב לעיון, וביקש את הסכמתו. וכך כותב הגאון ר׳ יוסף שאול בהסכמתו על הספר „עמק הלכה״:

„ראה ראיתי אשר שלח אלי כבוד הרב החריף, מורג חריץ בעל פיפיות, תל־תלפיות בנש״ק („בנם של קדושים״ — י.פ.) מו״ה יהושע הורוויטץ נ״י, קונטרס אחד מחידושיו ודעתו לאדפוסי אדרא חידושיו, ולא אכחד קושט דברי אמת, אשר הוא צעיר לימים, ולפי מעט השנים הרבה מקנתו. וראיתי איל מנגח ימה וצפונה, על הדרך הנהוג לפנים, כמו ספר דורש לציון להגאון בעל נודע ביהודה...״

לזכות בהשוואה כזו, בגיל צעיר כזה, מפי גאון ופוסק הדור הזה, שבכלל לא היה פזרן בחלוקת תוארים ושבחים — זה היה משהו יוצא מגדר הרגיל, אפילו בדור דעה של אז. ואכן הלך שמו לפניו ככוכב מזהיר עולה בשמי היהדות.

אביו, ר׳ מאיר׳ל, שבעצמו היה בקי בכל חדרי התורה, מתפלפל הרבה עם בנו זה בדברי תורה, ואם הוא לא זכר איזה ענין, היה מבקש מבנו שימצא לו את המקור.

ר׳ יהושע׳לה בעצמו מספר כבדרך אגב, בספר „אמרי נו־עם״, בליקוטים שהוסיף, שאביו ביקש ממנו שימצא את המקור בפזמון בזמירות בשבת: „יונה מצאה בו מנוח ושם ינוחו יגיעי כח״ — איפה זה כתוב שהיונה (הכוונה ליונה ששלח נח מן התיבה) מצאה מנוח בשבת? וכך הוא כותב: („אמרי נועם״, לקוטים):

„א״ה, לא אכחד תחת קסתי מלרשום, כי אלה הדברים שאל אדמו״ר זצ״ל ממני לחפש אם ימצא באיזה מקום. ואנכי השבתי לו כי כנים בחשבון עפ״י דברי הרמב״ן ורבינו בחיי עה״ת...״

והוא עושה חשבון ארוך ומסובך של החדשים והימים, ומסיק:

ספר
עמק הלכה
עם
קונטרס קדושה משולשת
סובב והולך על סוגיות הש״ס וגם חידוש סוגית הכיבוני בהלכות ד׳ עלי מאתי הצעיר יהושע
הורוויץ מדזיקוב. בכד הרב הקדוש המפורסים מו״ה נפתלי צבי
הורוויץ זצוק״ל אבדק״ק ראפשיץ בכד הרב החי גאון אמיתי המפורסים בקלוי
ארץ מו״ה יצחק הלוי ה״ס הורוויץ. האבדק״ק אה״ו:

לעמבערג

בדפוס של כ״ה מו״ה אורי זאב סאלאט נ״י בהמנוח מו״ה יחזקאל ז״ל.
בשנת טובו דברי יהושע לפ״ק

וכעת יצא לאור מחדש
(ברשות נכד המחבר הרב הגה״צ כקש״ת מוה״ר ר׳ יהודה הורוויץ שליט״א מירושלים)
ע״י אפרים נוסבוים, מטאראנטא יע״א

„...וממילא יום שמצאה היונה מנוח, שהיה ביום דמוש־לם שלושים לח' אב, היה מכוון ביום ש"ק, ושפיר ניחא דברי הפייטן".

נשואיו

בגיל צעיר מאד התחתן ר' יהושע'לע, ונשא לאשה את בתו של ר' לייביש רייך מריישא, אחד מחסידי ר' אליעזר'ל, עשיר ונשוא פנים. והנה הסיפור, איך שנגמר השידוך הזה, (כפי שסופר לי ע"י ר' אהרן אופן נ"י):

בריישא גר ר' אלי' רייך, חסיד נכבד ועשיר גדול. היו לו עשרה בנים, כולם חסידים ונכבדים, גם בנות היו לו. שניים מבניו ר' שמעון ור' לייביש נסעו לצדיקים רבים, להכיר את דרכם: לר' ישראל מרוזין, לר' הרשל'ה מרימנוב ולר' אשר ישעיה מרופשיץ, חתנו וממלא מקומו של ר' נפתלי מרופשיץ. לבסוף באו גם לדזיקוב, לר' אליעזר'ל. ר' לייביש נשאר חסיד דזיקוב.

פעם בהיות ר' לייביש רייך אצל רבו בדזיקוב ונכנס לר' אליעזר'ל עם ה„קוויטל" ליחידות, כתב ב„פתקא", היות ויש לו בת „גדולה" (בודאי עוד לא הגיעה ל„בגרות") והוא מחפש שידוך הגון עבורה — הוא מבקש שהרבי יתפלל שיזדמן לו חתן טוב. הרבי חשב רגע ואמר לר' לייביש: „נו, זיי דיך משדך מיט מיר..." (תשתדך אתי). והמשיך: „לי יש נכד יהושע'לע שיחיה, בחור נחמד, וזה יהיה שידוך הגון למזל טוב". מובן מאליו שר' לייביש הסכים מיד לשידוך זה, כי לא חלם אפילו על כך.

ר' אליעזר'ל נכנס מיד אל בנו ר' מאיר'ל, שכנראה כיהן כבר אז כרב העיר, ואמר לו בזו הלשון: „מאיר, געב אריין לעקאך און בראנפען, כ'האָב אַ שידוך געטון מיט דיין יהושע'לע..." (תביא עוגה וי"ש, כי שידכתי את יהושע'לע). המחותנים וכל הנוכחים שתו „לחיים" וברכו אחד לרעהו בברכת „מזל־טוב".

כרב העיר דזיקוב

בסיפורנו על אחיו של ר' יהושעל'ע, ר' נפתלי חיים זצ"ל, הזכרנו כבר שר' יהושע'לע נתמנה ע"י אביו כרב בדזיקוב, במקום אחיו הבכור הנ"ל, שסירב לקבל עליו עול רבנות. השנה המדוייקת שהתחיל לכהן כרב העיר לא ידועה לנו, אבל ידוע שהיה עוד צעיר לימים. בספר שו"ת „חסד לאברהם", לר' אברהם מבוטשאטש, נמצאה תשובה אל ר' יהושע'לע, מתאריך י"ח אדר שנת תרכ"ו, ובה נאמר ב.ה.:

„לכב' ידידי הרב המופלג החו"ש (החריף ושנון, י.פ.) בנש"ק, כש"ת מוה"ר יהושע הורוויטץ, כעת הגאון החסיד אב"ד דזיקוב".

כשעלה ר' יהושע'לע על כסא הרבנות, התחיל לנהוג רבנותו ברמה. כאיש דינמי, הבליט את ה„לא תגורו מפני איש". ראשי הקהל היו נתונים תחת מרותו והתיעצו עמו בכל דבר.

ר' יהושע'לע כאדמו"ר

אחרי פטירתו של ה„אמרי נועם" בשנת תרל"ז, הוכתר ר' יהושע'לע — שעוד בחיי אביו ראו בו לא רק את הגאון, אלא גם את הצדיק והיורש של אביו — כממלא מקום אביו בהנהגת החסידות הדזיקובאית, הממשיכה את השיטה הרופשיצאית המקורית. בר' יהושע'לע, נתגלמו התכונות הנעלות של מנהיג חסידי דגול לבית רופשיץ: גאונות וחריפות, צדקות וכושר מנהיגות, חכמה ופקחות אורגינלית, בבחינת „ערום בדעת", וגם כושר נגינה מופלא.

ואכן משהתחיל ר' יהושע'לע לנהל את העדה החסידית, התפשטה והתפתחה החסידות הדזיקובאית ומאות חסידים, בעיקר מגליציה המרכזית והמערבית — מריישא ועד קראקא — נתווספו אליה. ביניהם תלמידי חכמים ובעלי בתים מכובדים ועשירים. כולם מצאו בו את מבוקשם. לומדים ורבנים — באו לשמוע מפיו את תורותיו וחידושיו הגאוניים; בעלי בתים ומכובדים — באו ליהנות מאימרותיו ושיחות החולין הפקחיות שלו, ואלה וגם אלה באו לקבל ברכתו בתור צדיק וקדוש. רבים עוד יותר — לרבות כאלה שלא נמנו על חסידיו — באו אליו להנות מתפילותיו הנעימות. וכך ענה לו פעם, אחד מחסידיו החשובים: ר' שמחה טוביה ז"ל, שהיה הבעל־תפילה המפורסם בחצר דזיקוב עוד בימי ר' אליעזר'ל (עיין בפרק: ר' אליעזר'ל מדזיקוב), כששאל אותו ר' יהושע'לע: „שמחה טוביה, הרי אתה ראית את גדולתו וצדקתו של הסבא ר' אליעזר'ל, אחר כך את דרכו והתנהגותו של אבי, ה„אמרי נועם" זצ"ל, ומה אתה יכול כבר למצוא אצלי?" ענה לו ר' שמחה טוביה: „אצל הרבי אני מוצא הכל".

ברם על אף כל התכונות הנעלות האלו, לא נעשה ר' יהושע'לע לרבי של המונים, ולא „שברו את דלתותיו". (מושג שהיה מקובל להשתמש בו על הרביים שהמונים נהרו אליהם, והיו עומדים שעות על־ידי הדלת ונדחפו ברצונם להכנס, עד שלפעמים נשברה הדלת). הוא נשאר רבי של מאות, ואולי אלפי חסידים, אך בעלי הכרה ומסורים לו בכל נפשם. וזאת, עקב התנהגותו התמוהה, שמנעה מהמונים — שהבנתם את המושג „רבי" ו„צדיק" היא שטחית, והערכתם את הצדיק היא לפי ראות עיניהם — מלהצטרף אליו.

ואמנם היתה התנהגותו אחרת, מכפי שרגילים היו לראות אז אצל אדמו"רים אחרים בגליציה. ראשית, לא הסתגר ר' יהושע'לע בד' אמותיו של רבנותו ואדמו"ריותו, הוא לא התרחק מהעולם ומהמציאות. התענין בנעשה בעולם היהודי, במדינה ובעולם, היה בקי בהוויות העולם, ועקב אחרי כל מאורעות הזמן. אמרו, שהיו קוראים לפניו כל יום את החדשות מהעתון הוינאי המפורסם: „נויע פרייע פרעסע". פעם סיפרו לו שה־אדמו"רים מחצרות צאנז, שיניווא ועוד, מרננים עליו שהוא מתעניין בפוליטיקה, קורא עתונים ומביע דעה בבעיות עול־מיות, ענה ר' יהושע'לע: „הלואי והיו גם הם עושים כך, היו יודעים מה העולם צריך ועל מה יש לבקש".

ר' יהושע'לע היה אולי האדמו"ר היחיד בין כל אדמו"רי גליציה, שלא התנגד להגירת יהודים לאמריקה, מאחר שלא ראה עתיד ליהודים באירופה. אך הזהיר בחריפות את כל המהגרים, שלא להיגרר אחרי רוח החופש והכפירה השוררת שם. גם דבר זה לא היה לרוחם של האדמו"רים האחרים בגליציה.

בין הדברים שסיפרו עליו, ושלא מצא, כמובן, חן בעיני החסידים, היה גם זאת, שר' יהושע'לע מנגן בכינור, למרות

שאיש לא ראה אותו אף פעם לנגן על כינור. אך בגלל פירסומו כבעל מנגן נפלא וכבעל חוש מוסיקלי מפותח, לא היה ספק שהוא יודע גם לנגן בכינור. ומספיק היה שמישהו יספר, שר׳ יהושע׳לע מבין בכלי נגינה, שיפיצו עליו שמועה שהוא בעצמו מנגן בכינור.

ואמנם ידוע הוא, שר׳ יהושע׳לע, בכשרונו המוסיקלי המופלא, הבין את סוד הנגינה בכלי שיר שונים, ובכלל זה גם בכינור. על זה מעיד הסיפור שהיה נפוץ עליו:

פעם אחת — סיפרו החסידים — שהה רבי יהושע׳לע לצורך ריפוי במעיינות המרפא המפורסמים של העיר קרלסבד (לפי גירסה אחרת, היה זה כששהה בעיר הבירה וינה). בעברו ע״י כיכר גדולה, שמע תזמורת צבאית שניגנה „שיר לכת״. הוא התקרב והתעכב קצת לשמוע את „המארש״ הצבאי. פתאום, באמצע, באיזה קטע, היכה אצבע על אצבע והעיר, שכאן עשו שגיאה ולא ניגנו כהלכה. ואמנם אחרי שגמרו לנגן את „המארש״, קרא אליו את המנצח, והעיר לו על השגיאה שנעשתה באותו הקטע. אחרי עיון קל, הודה המנצח, שאכן צודק הרב והם שגו. והוא הביע את התפעלותו על כושרו הנפלא ורגישותו העדינה של ה„וונדר ראביי״... (הצדיק).

„ההאשמה״ החמורה ביותר שנשמעה נגד ר׳ יהושע׳לע מצדדים שונים, במיוחד מהחסידים של החצרות צאנז, ושיניווא — שהצטיינו כידוע בקנאות מופרזת — היתה זו, שהוא אינו מתפלל... ברור שלא התכוונו לומר, שח״ו אינו מתפלל כלל, כי הרי מפורסם היה לבעל־תפילה שמוניטין יצאו לו בעולם בתפילותיו, ורבים נהרו אליו לשמוע את תפילותיו, אלא שלא נזהר בתפילה בצבור, במיוחד בשבתות. והרבה פעמים רואים שאינו משתתף בתפילה, אלא שקוע בשעת התפילה, בהר־הורים...

ואמנם קשה היה אפילו לחסידיו, שלא היו כל כך מקור־בים אליו, ודבוקים בו, להבין את התנהגותו. לפעמים בשעת התפילה בשבת, בבית מדרשו, אפשר היה לראותו, שקוע במחשבות עמוקות, כשהטלית הגדולה עם עטרת הכסף הרחבה שמוטה על כתפיו, רגל אחת רכונה על שניה — והיה יושב כאילו לא שמע דבר, ומבלי לזוז זמן רב מהמקום — בזמן שהקהל התפלל בהתלהבות... אין פלא איפוא שדבר זה עורר תמהון אפילו אצל חסידיו, ורינונים בקרב החסידים של חצרות אחרות. אך חסידיו האמינו ברבם האהוב, וידעו שהוא עושה זאת רק לפנים, למראית עין, ושדרכו להסתיר מפני הבריות את עבודת הקודש שלו, הנעשית הרחק מעין האדם. מעטים רק ידעו — ואלה היו מהקרובים אליו ביותר — את דרכו האמיתית בעבודת השם: שהיה רגיל לקום אחרי חצות הלילה, ללמוד תורה בקדושה ולעבודת השם. בבוקר השכם, התפלל ביחידות מתוך התלהבות ודבקות עצומה — באין רואים; ובזמן תפילת צבור היה יכול להתעמק בשרעפיו ובמחשבותיו הקדושות. ולאלה שידעו קצת את דרכו, לא הרשה לפרסם את הדבר, והעדיף שידברו עליו סרה...

וכך מספרים: פעם אחת בהיות החסיד הנודע ר׳ מאטיש אקשטיין ז״ל מרישא אצל רבו בדזיקוב בשבת, הקדים ר׳ מאטיש ללכת למקוה בשבת בשעות המוקדמות, ועבר דרך חצר הרבי. עוד מרחוק שמע בכיות וקולות איומים והכיר מיד שזה קולו של הרבי ר׳ יהושע׳לע. ר׳ מאטיש נדהם ממשמע אזנו, חשב מה לעשות — ולבסוף נכנס לחדרו של הרבי. הוא מצא את הרבי עומד מעוטף בטליתו ומתפלל בדביקות עצומה. ר׳ מאטיש נשאר עומד נרעש ונפעם ממראה עיניו. פחד ורעד אחזוהו ולא יכול היה להוציא הגה מפיו. הרבי, שהרגיש כנראה, שמישהו נכנס, שמט את הטלית מעל פניו וכשראה את ר׳ מאטיש עומד מבולבל, פנה אליו ואמר: „כן, כשלא מתפללים עם הצבור — מוכרחים להתפלל ביחידות במוקדם... אבל — הזהיר אותו: אסור לך לגלות לשום איש מה שראו עיניך...״

ברם גדולי הדור שהכירוהו, ראו בו אישיות דינמית בעלת שיעור קומה. וכשקראו שני גדולי הדור: ר׳ שמעון סופר אבד״ק קראקא, והאדמו״ר ר׳ יהושע׳לע מבלז ז״ל, לאסיפת רבנים גדולה בשנת תרל״ט בלבוב, כדי לטכס עצה נגד התפשטות הריפורמה וההתבוללות בגליציה, והוחלט אז ליסד את האירגון החרדי „מחזיקי הדת״ — היה ר׳ יהושע׳לע מדזיקוב בין הצירים הבולטים והחשובים באספה זו ומראשי המדברים. ובאותה השבת, שהיה שבת פרשת שקלים, נתכבד ר׳ יהושע׳לע להתפלל כשליח צבור, במעמד כל גדולי וגאוני גליציה. תפילתו עשתה רושם בל ישוער וכבודו ותהילתו גדלו והתעלו.

בהיכל הנגינה

כושרו של ר׳ יהושע׳לע בנגינה היה עצום. גם בשטח הזה היה הוא היורש הנאמן של אבי־זקנו ר׳ נפתלי מרופשיץ זצ״ל. אלא שהוא, ר׳ יהושע׳לע הוסיף ופיתח את ניגוני וסגנון רופשיץ, ושמר על הגוון „הדזיקובאי״ המיוחד של זקנו ר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב. ר׳ יהושע׳לע נחשב כאחד הגדולים בזמנו בשטח הנגינה והתפילה, ומשך אליו אלפים בתפילותיו, במיוחד בימים הנוראים. מספרים, שהחזן העולמי הנודע ר׳ זיידל רובנר, ז״ל, בא במיוחד לדזיקוב אל הרבי ר׳ יהושע׳לע, לשמוע את תפילותיו וניגוניו. הוא שהה שם מספר שבועות, כי לא יכול היה להיפרד מתפילותיו ומשיריו של הרבי. דרך אגב, השמיע גם הוא לפני רבי את ניגוניו ויצירותיו, וביקש לשמוע את חוות דעתו של ר׳ יהושע׳לע עליהם.

בימים הנוראים עבר ר׳ יהושע׳לע בעצמו לפני התיבה לתפילת המוספים, כשמקהלה של טובי המנגנים הדזיקובאים מחסידיו עומדת סביבו, ומסייעת לו בשירת הניגונים וה־„מארשים״ ששר בקטעי תפילה שונים, מהם, ניגונים שהיו מקובלים, ועברו בירושה עוד מהרופשיצר ומר׳ אליעזר׳ל, והוא התאים אותם לקטעי תפילה מיוחדים — ומהם שהוא בעצמו חיבר. כי היה גם מלחין ומחבר מוכשר. ונשארו ממנו — נוסף ל„שירי לכת״ וניגונים — גם הרבה מנגינות יפות על קטעי תפילה, שהושרו בדזיקוב עד לשואה האחרונה, כגון על התפילות: „ישאו עין ויכרע אזן״, חמול על מעשיך״, והמנגינה הנפלאה על תפילת „היה עם פיפיות שלוחי עמך בית ישראל״, שבה באה לידי ביטוי המזיגה של רחמים ותח־נונים — יחד עם הבעת תקוה, בטחון ושמחה של היהודי העומד בתפילה לפני הקב״ה. כן שרו את המנגינות הישנות ה„קבועות״ („סקארבאווי״), שהצטיינו ברגש עדין ובנעימתם המושכת, ששבו ושברו את לב השומע; במיוחד על תפילות „לא—ל עורך דין״ „ונתנה תוקף״. היתה גם מנגינה על פסוקי

הפיוטים בר״ה, המתחילים ב„שמו מפוארים״, ומנגינה נהדרת על „וכך היה מונה״ שבעבודת יום הכפורים.

עוד יצירה אחת נפלאה של ר׳ יהושע׳לע שרו על תפילת „ועל הניסים — בימי מתתיהו״ בחנוכה. שמעתי כמה פעמים את הניגון היפה הזה מפי ר׳ אהרן דוד פניכל ז״ל (שהיה מלמד אצל ר׳ יהושע׳לע ומבאי ביתו עד פטירתו; ואולם אחרי מלחמת העולם השניה, נדד ר׳ אהרן דוד מ„חצר״ אחת לשניה בין האדמו״רים משושלות דזיקוב ורופשיץ. נפטר בדזיקוב שנים אחדות לפני פרוץ המלחמה). הוא שר את הניגון הזה בהתלהבות ובדבקות נפלאה. רק יחידים מחסידי דזיקוב ידעו לנגן את ה„על הניסים״ הזה של ר׳ יהושע׳לע.

יותר פופולרית היתה המנגינה שחיבר ר׳ יהושע׳לע לפרק „אשת חיל מי ימצא״, ששרים בליל שבת. האדמו״ר האחרון ר׳ אלטר הי״ד, היה נוהג לשיר את ה„אשת חיל״ המיוחד הזה „בשבתות מיוחדות״, כגון שבת שלפני החג, ובכל שבת שלפני ה„יארצייט״ של ר׳ יהושע׳לע. גם זו יצירה נהדרת, שבכוחה להוציא את האדם משיגרתו ומאדישותו, ולהעלותו לדרגה של שמחה ונעימות רוחנית עילאית.

בביקורי אצל האדמו״ר מויז׳ניץ בבני ברק, הה״צ ר׳ ר׳ חיים מאיר הגר זצ״ל, הפליג האדמו״ר בזכרונותיו על ה„דוד ר׳ יהושע׳לע מדזיקוב״, וסיפר לי כמה דברים מענינים על ביקורו פעם בדזיקוב אצל דודו ר׳ יהושע׳לע. בין היתר נזכר בנגונים וב„מארשים״ הדזיקובאים, ובמיוחד במנגינה היפה על „אשת היל מי ימצא״. האדמו״ר זצ״ל זכר אותה טוב מאד (אין לשכוח שמיום פטירתו של ר׳ יהושע׳לע עברו כבר קרוב לששים שנה) והפליג בשבחה של המנגינה הזו.

פרק מיוחד במסכת הנגינה והתפילה ובעבודת הקודש של ר׳ יהושע׳לע, הן ההקפות שערך הרבי בשמחת תורה. כאן הגיע לשיא כזה, שקשה היה לתפוס שאמנם זוהי עבודת בן־אדם. ע״כ אמרו החסידים שמי שלא ראה את ההקפות של ר׳ יהושע׳לע, לא טעם טעם של שמחת תורה אמיתית. השירה, הזימרה והריקודים, שארכו שעות רבות יצאו מגדר הרגיל והעידו על כח עליון נעלה, שהגיע עד לבחינת של „כלות הנפש...״ מיותר לומר, שנוסף למאות החסידים, שבאו לשמוח עם הרבי בשמחת תורה, התאספה „כל העיירה״ — אנשים, נשים וטף — אל חצר הרבי בשמחת תורה בלילה, לחזות במראה הקודש הנהדר של ההקפות שערך הרבי ר׳ יהושע׳לע, בבית מדרשו.

על כשרונו הנפלא של ר׳ יהושע׳לע בשטח הנגינה וה־תפילה, כותב חוקר החסידות וחוקר הנגינה החסידית ביחוד, הסופר הנודע ר׳ מ.ש. גשורי, בספר „אזכרה״ — קובץ תורני מדעי — שיצא בשנת תרצ״ז, לזכרו של מרן הגראי״ה קוק זצ״ל. במחלקה ד׳: „דברי מחקר״, מפרסם הסופר הנ״ל מחקר חשוב על הניגון החסידי: „לקורות הניגון החסידי״. בפרק הדן על הניגון החסידי „בגליציה ובבוקובינה״ (דף תס״ד), כותב המחבר על השתלשלות ניגוני רופשיץ. אחרי שהוא מזכיר את תכונותיו של ר׳ אשר׳ל מרימנוב וכוחו בחיבור „ניגונים קלים ושמחים״, מגיע הוא לר׳ יהושע׳לע וכותב ב.ה.:

„אחיו (של ר׳ אשר׳ל מרימנוב, י.פ.) יצר במרומי כחו את „ניגוני דזיקוב״, המהוללים בעליזותם והידועים לציבור הרחב שבגליציה. ר׳ יהושע היה נחשב לאחד מגאוני הדור וחיבר הרבה ספרים. (נדפסו ספריו: עמק הלכה, תוספת מצוה דרך מלכים, קדושה משולשת, עטרת יהושע), ובכל זאת מצא לו שעת־כושר להתמסר ליצירת נגונים״.

והלאה:

„ר׳ יהושע העלה את חסידות דזיקוב למדרגה די גבוהה, בכח המזון הנגיני שסיפק כל צרכה, והבאים אחריו ידעו לנהוג סלסול בנגינתו. אמנם יודעים הם להעריך גם את נגוני השושלאות האחרים ולפעמים גם להשתמש בהם רק שמוש עראי, אבל אין נגון דזיקוב נדחה מפני נגון אחר, ויהיה „גם היפה ביותר״. זה נובע מהכרתם העצמית בנוגע לנגינתם שעליה תפארתם״.

אלה הם דבריו של אחד המומחים ביותר בשטח הנגינה החסידית, ואין צורך להוסיף על דבריו אלה.

פטירתו

כמו שאבותיו דאגו להוריש, בעודם בחייהם, את כסא הרבנות לאחד מבניהם, (כפי שסיפרנו על זה בפרוטרוט בפרקים הקודמים), כן גם נהג ר׳ יהושע׳לע. כשהגיע לזקנה, והרגיש כי כוחו הולך ונחלש, רצה לראות את בנו יחידו כממלא מקומו על כסא הרבנות של דזיקוב. והנה בשנת תרס״ט הוכתר ר׳ אלטר, במעמד חגיגי, לרב העיר דזיקוב.

מאז הטיל ר׳ יהושע׳לע על בנו, „הרב הצעיר״, לדאוג לעניני העיר, והוא בעצמו התמסר לביסוסה של החסידות הדזיקובאית. ואמנם התבססה והתרחבה חסידות דזיקוב בעומק וברוחב: נוסדו „קלויזים״ דזיקובאים בהרבה ערים ועיירות ברחבי גליציה. הערים כגון ריישא, לאנצוט, מעליץ, טארנא, קראקא ועוד, נחשבו ל„מבצרים״ של חסידות דזיקוב, והיו מקומות — בעיקר בעיירות יותר קטנות — שכמעט כל יהודי העיירה היו חסידי דזיקוב. ב„קלויזים״ התפללו החסידים בנוסח דזיקוב, ושרו את הנגונים וה„מארשים״ היפים שחיבר ר׳ יהושע׳לע, הצעירים ישבו ולמדו בקלויזים תורה וחסידות, ובחגים נסעו כולם לדזיקוב. בין חסידי דזיקוב נמנו הרבה תלמידי חכמים מפורסמים, אנשי מעלה ואנשי מעשה, עשירים ועסקנים.

בשנים האחרונות לחייו היה ר׳ יהושע׳לע נחלש והולך, והיו שבתות שלא יכול היה לבוא ל„שולחן״. בשנה האחרונה יעצו עוד הרופאים שיסע למעיינות המרפא מחוץ למדינה, אך הוא סירב באומרו, שאביו ה„אמרי נועם״ (שנפטר, כפי שסיפרנו בקרלסבד) גם לא רצה לנסוע לשם. רק, אחרי שהוא, ר׳ יהושע׳לע, הבטיח לו להביאו בחזרה לדזיקוב, סמך עליו ונסע, אבל אני — אמר — לא רוצה להכביד על בני...״

כך זה נמשך כמה חדשים וכל יום הורע מצבו. בכל זאת המשיך לנהל את עדת חסידיו והתעניין בכל דבר, ואפילו במצב הפוליטי ששרר אז. הוא היה מודאג מהמצב, וחזה את המלחמה המתקרבת, וגם איך היא תסתיים... (ראה בפרק: „מן השמועה״) והיה אומר: „היריות של המלחמה מצטלצלות באזני...״

בני המשפחה והמקורבים הרגישו את האסון המתקרב, אבל לא היה לאל ידם לעזור. והנה בשבת קודש י״א טבת שנת

תרע״ג, ביום חרפי מובהק, כששמים נתקדרו בעננים כבדים, ושלג כבד ניתך ארצה, הוציא ר׳ יהושע׳לע הורביץ, את נשמתו הטהורה, והחזיר אותה לבוראו, כשהוא מוקף בבני המשפחה ובמובחרי חסידיו, והוא בן ששים וחמש שנים.

ההלויה התקיימה למחרת, בהשתתפות הרבה רבנים ואד־מו״רים ואלפי חסידים מכל הסביבה, שבכו מרה על האבידה הגדולה של רבם הנערץ זי״ע. באותו מעמד הוכתר בנו יחידו הרב ר׳ אלטר יחזקאל אליהו לאדמו״ר של חסידי דזיקוב, וממשיך הדרך הרופשיצאית־דזיקובאית.

ספריו

ספר „עמק הלכה״

אמרנו כבר לעיל, שאת הספר „עמק הלכה״, חיבר ר׳ יהושע׳לע בעודו צעיר לימים. הספר הוא על שיטות וסוגיות עמוקות בש״ס, בדרך הפלפול וחריפות, כשהוא צולל בים התלמוד ובמפרשים הראשונים והאחרונים. בסוף כל ענין, באה הסקת שמעתתא אליבא דהלכתא. נוסף לכך, מפרסם הוא בסוף הספר כמה תשובות שהשיב לשואליו, בעיקר בשאלות וקושיות בסוגיות הש״ס. השואלים: רובם גדולי תורה ורבנים צעירים, שרק צעדו צעדים ראשונים בדרכם הרבנית.

מעניין שבשער הספר, עם פירסום שמו ויחוסו, מתייחס הוא על זקנו ר׳ נפתלי מרופשיץ ומעלה, וכך הוא כותב:

הספר עמק הלכה... סובב והולך על שיטות הש״ס, וגם איזה שו״ת, בחמלת ד׳ עלי, אנכי הצעיר יהושע הורוויץ מ־דזיקוב, נכד הרב הקדוש המפורסם מו״ה נפתלי צבי הורוויץ זצוק״ל — אבדק״ק ראפשיץ, נכד הרב האי גאון אמיתי המפורסם בקצוי ארץ, מו״ה יצחק הלוי איש הורוויץ — האבדק״ק אה״ו״. (שמות שלוש ערים ידועות: אלטונא, המבורג ונדסבק — י. פ.).*

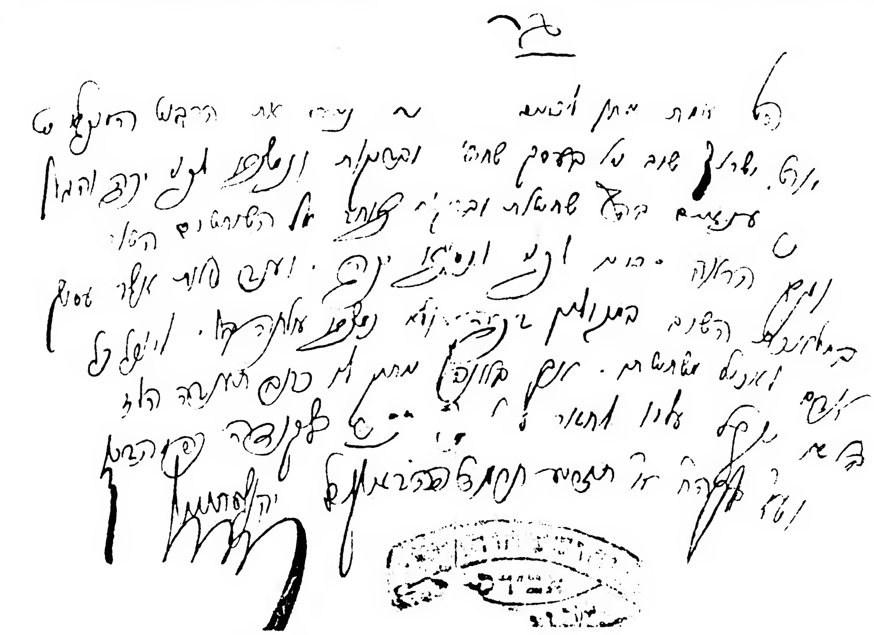
הספר יצא בשנת: „טובו דברי יהושע״ לפ״ק (שנת תר״ל).

בפתיחה לספר, הוא מגלה למה קרא את שמו „עמק הלכה״ כך:

„ידידי קורא נעים, אגלה לך טעם מה ראה על ככה, לקרוא בשם עמק הלכה, קרא כתיב „וילן יהושע וכו׳ בתוך העמק״ „ואמר ר׳ יוחנן, מלמד שלן בעומקה של תורה״(מגילה דף ג׳). כך מצא רמז להסמיך את שמו, על־פי מאמר חז״ל מתאים, לשם הספר.

במקום מבוא ופתיחה לספר „עמק הלכה״, הוא מביא כמה חדושי תורה, על פסוקי תנ״ך ועל אגדות הש״ס, מבוארים על־דרך הפשט, ומסודרים לפי אלף בית.

אחרי הספר „עמק הלכה״, חיבר ר׳ יהושע׳לע בשנת „ישוב

כתב־יד וחותמת של האדמו״ר ר׳ יהושעלע זצ״ל.

* הערה:

אחרי פירסום מאמרי בעתון „שערים״ (בעש״ק, י״א טבת תשל״א) על תולדותיו של ר׳ יהושע׳לע, לרגל הוצאתו מחדש של הספר „עטרת יהושע״ על התורה ע״י נכדיו, ולרגל ה„יארצייט״ שחל באותו יום — קבלתי מכתב מהרב ר׳ צבי דומב שליט״א, רב בהוד־השרון, המעיר לי על תשובה מעניינת הנמצאת בספר שו״ת „שואל ומשיב״ מהגאון ר׳ יוסף שאול נתנזון ז״ל (מהדורא תניינא, חלק ד׳, סימן קפ״ה) בה מתפלא הגאון הנ״ל על הדבר הזה.

בתשובה הנ״ל הוא כותב ב.ה.:

„תשורתו ספר „עמק הלכה״ קבלתי לנכון, וראיתי בהעברה בעלמא כי ירד לעומק הלכה ע״ד הפילפול הנכון״. ...ומה שאני תמה על כ״ת על כללות הספר היא, על מ״ש בשער, נכד הרב וכו׳ ולא זכר כבוד אביו הגאון נ״י, וכבוד זקנו זצ״ל, גם בהקדמתו לא זכרם כלל״.

בעל „שואל ומשיב״ מנסה אפילו לתרץ שם את הפליאה לפי הסברתו.

לצערנו אין לנו תשובתו של ר׳ יהושע׳לע, ואין אנו יודעים את טעמו הוא על זה.

ירחמנו״ (תרל״ב), קונטרס גדול בשם „תוספת מצוה״, מיוסד על סוגיה „דבר תוסיף״. הקונטרס הזה פורסם ונדפס, יחד עם הספר „זכרון יהושע״, מאת הדיין בדזיקוב ר׳יהושע נוסבוים (ראה פרק „דייני דזיקוב — ר׳ יהושע נוסבוים״) שהוצא ע״י התלמיד החכם הנודע בדזיקוב ר׳ שמעון פרידמן ז״ל.

כותב שם ר׳ יהושע׳לע:

„למען הפצרת ידידנו, הרב המופלג בתורה מו״ה שמעון פרידמאן נ״י, ולהיות לו לעדה, נתתי לו קונטרס אחד מחדושי, אשר כוננו אצבעותי בעתים הללו, על סוגי׳ דבל תוסיף, לחבר ולספח אותו עם ספר „זכרון יהושע״, מאת ידידנו הרב הגדול המנוח וכו׳ מו״ה יהושע נוסבוים ז״ל. וקראתי את שם הקונ־טרס „תוספת מצוה״.

דברי הק׳ יהושע הורוויטץ מדזיקוב״

לאחר מכן חיבר קונטרס בשם „דרך מלכים״, אשר נדפס יחד עם עוד ספר מאת „הרב הגדול החריף ובקי מו״ה מרדכי שטיעגליץ״ בשם „דרך ים״ על מס׳ מעילה.

כנראה שהמחבר הנ״ל בא לבקש הסכמה על ספרו מאת ר׳ יהושע׳לע, והוא נתן לו את הקונטרס שידפיסו יחד עם ספרו, שכן כותב המחבר:

יען בעת השלמת ספרי באה תשובת הרב הגאון הצדיק אבדק״ק דזיקוב שליט״א לידי, וראיתי כי דעתו הרמה עמי בזה להדפיסו, לכן אמרתי לספחהו עמי בזה וקראתי בשמו „דרך מלכים״, יען כי מהות התשובה הוטבעה על הענין, „כדרך שהמלכים אוכלים״.

התשובה הזאת מכילה י״ב סעיפים.

ר׳ יהושע׳לע חיבר עוד קונטרס גדול וחשוב בשם „קדושה משולשת״, שמפאת חשיבותו תוכנו וגודלו הוא בעצם ספר, ולא קונטרס, אבל הוא בעצמו קוראו קונטרס. עניינו על שאלת קדושת ארץ ישראל וקדושת הר הבית, ומבוסס על הסוגיה של „קדושה ראשונה קדשה לשעתה וקדשה לעתיד לבוא״. בזמן ההוא לא למדו כמעט ענייני קדשים ולא הירבו לדרוש בסוגיה קשה זו. וכך הוא כותב:

„קדושה משולשת... אשר הכינותי בחמלת ד׳ עלי, הצעיר יהושע הורוויץ אבד״ק דזיקוב, מיוסד על סוגיה דקדושה ראשונה קדשה לשעתא וכו׳, נכלל בתוכה ג׳ קדושות, וכל קדושה נתחלקה לאותיות״.

לפני מספר שנים הוציא החסיד ר׳ אפרים נוסבוים ז״ל (בנו של ברוך וגנגדל נוסבוים מדזיקוב) שגר בקנדה, מחדש את הספר „עמק הלכה״ וצירף אליו גם את הקונטרס „קדושה משולשת״.

ספר „עטרת ישועה״ על התורה ועל המועדים

גדולתו של ר׳ יהושע׳לע בתורת הנגלה נתגלתה — כפי שכבר הזכרתי בתחילת מאמרי זה — עוד בהיותו צעיר לימים, וביתר דיוק: אחרי שהוציא את ספרו המרשים „עמק הלכה״, בו הראה את כחו הגדול בפלפוליו העמוקים והחריפים, וגם את בקיאותו העצומה בכל ים התלמוד ונושאי כליו הראשונים והאחרונים.

אך גם בתורת הח״ן והחסידות ידיו היו רב לו. זאת אפשר לראות בהוספות שהוסיף — בהיותו עוד צעיר — בספרו החסידי הגדול של אביו „אמרי נועם״ על התורה והמועדים, שהוציא לאור אחרי הסתלקות אביו, כנזכר לעיל.

מאז נהיה לאדמו״ר בשנת תרל״ז, השמיע ר׳ יהושע׳לע תורות חסידיות עמוקות בשבתות, מועדים וביומא דפגרא אחרים, וגם בהזדמנויות שונות. הן הצטיינו בהברקות חריפות וברעיונות מופלאים, בנויים בעיקר על גימטריאות, נוטריקון וצרופי אותיות, כדוגמת התורות של ה„אמרי נועם״, אשר כולן נבעו מבאר החסידות הבעשט״נית המקורית, ובהן התבלטה ההמשכיות הנאמנה של שיטת הסבא והאבי־סבא ר׳ נפתלי מרופשיץ זצ״ל, מייסד השושלתא, בספריו „זרע קודש״ על התורה ומועדים.

אחד מיוחד ר׳ מאיר אפען הי״ד מריישא מחסידיו המקו־רבים, שהתמסר לענין זה, רשם והעתיק את התורות, כמובן תחת השגחתו של בנו יחידו ר׳ אלטר׳ל הי״ד, אספן וסידרן לספר. לאות תודה והוקרה, מקדיש ר׳ אלטר׳ל בשער הספר „עטרת ישועה״ על המועדים, הקדשה מיוחדת לר׳ מאיר אפען, בה הוא כותב:

„אפריון נמטי לי׳ לכבוד ידידי הרב החו״ב החסיד מו״ה מאיר אפפען נ״י מריישא, אשר טרח ויגע הרבה, והי׳ מסייע לי לדבר מצוה בהעתקת כ״ק הלזו״.

אחרי פטירתו של ר׳ יהושע׳לע, שם לו בנו יחידו וממלא מקומו, ר׳ אלטר׳ל הי״ד, למטרה להוציא לאור את כתבי אביו וחידושי התורה אשר נרשמו ממנו. אולם מלחמת העולם הראשונה, שפרצה זמן מועט אחרי פטירתו של ר׳ יהושע׳לע, שיבשה את תכניותיו ועיכבה בכמה שנים את הוצאתם לאור של ספרי אביו. ואמנם מיד עם תום המלחמה, ניגש ר׳ אלטר׳ל במרץ להגשים את משימתו, וכבר בשנת „עטר״ת״ (תרע״ט — 1919), שנה אחרי תום המלחמה, הוציא לאור את החלק הראשון של הספר „עטרת ישועה״ על התורה (על ס׳ בראשית—שמות).

בהקדמתו המוכתרת בשם „עטר״ת ראש״ כותב ר׳ אלטר ב.ה.:

...בעמל רב עמלתי, לא שקטתי ולא נחתי ללקט הנפזרים, אשר נשארו בלי סדרים... ובעזה״ש, אחרי יגיעתי, יגעתי ומצאתי, והכל על מכונו הבאתי... ובעזר היוצר והבורא, אוציא מקודם לאורה החיבור על התורה...״

בהמשך הוא מודיע „לקהל עם נאמנה, כי עוד יודפס ביחוד על מועדים וחדשי השנה... ואח״כ גם „... ילקוט דברים המזוקקים, שו״ת וסוגיות הש״ס, שהם על אדני פז מוצקים...״

ועל שמו של הספר הוא כותב: „ונקרא שמו „עטרת ישועה״, כי שמו הקדוש בקרבו נטועה...״

בשנת „ועטר״ת״ (תרפ״ה), יצא החלק השני „עטרת ישועה״ על התורה (ויקרא — במדבר — דברים), בשנת תר״ץ הדפיס את החלק הראשון (שהוא החלק השלישי בספרי „עטרת ישועה״) על המועדים, ובשנת תרצ״ו הוציא את החלק השני על המועדים. (שהוא חלק רביעי בספרי „עטרת ישועה״). בזה השלים את סידרת הספרים החסידיים.

ספר

עטרת ישועה

על חמשה חומשי תורה

חלק ראשון

דברים נפלאים עד מאוד מתוקים מדבש ונופת צופים יוצא מפי הרב הגאון הקדוש לו דומי' תהלה כו' כו' כקש"ת מו"ה יהושע הורוויץ זצ"ל אב"ד דק"ק דזיקוב.

קראקא

בדפוס המשובח של הנגיד מו"ה משה לענקאוויטש נ"י

בהוצאת הרה"צ ר' אלטר הורוויץ שליט"א אב"ד דק"ק דזיקוב

בשנת עטר"ת לפ"ק.

וכעת נדפס מחדש בעיה"ק ירושלים תובב"א

שנת תש"ל לפ"ק

דברים אחדים מתוך הס' „עטרת ישועה" על התורה

אין זה המקום כמובן, במסגרת מאמר ביוגרפי, לדחוס תורות מספרו של המחבר, כי רבות הן... אשתדל להלן להביא כמה דברים ותורות מענינים במיוחד, שמתוכם אפשר ללמוד משהו על המחבר עצמו, וביניהם כאלה שאפשר להגדירם כ„היסטוריים", המעידים על איזו „התרחשות היסטורית", ש־קרתה בעיירה, ואשר אין לנו עליהם שום ידיעות ממקורות אחרים.

דבר כזה אפשר לראות ב„תפילה" המובאת ב„ליקוטים", שחוברה ע"י ר' יהושע'לע זצ"ל, לזכר מאורע של... שריפת „ספרים חיצוניים וספרי השכלה" שנמצאו אצל בחורים מלומדי בית המדרש, וביניהם גם בחורים חסידיים, בערב פסח שנת תרס"ט (1909).

אין אנו יודעים פרטים על „מאורע" זה, אך מתוך ה־„תפילה" אפשר לראות את אותות „הזמן החדש" שהתחילו לחדור לעיירות החסידיות, לתוך בית המדרש, וגם את תגובתו של ר' יהושע'לע לתופעה זו. מעניינת גם הערת המסדר והמוציא לאור (ר' אלטר'ל הי"ד), המראה עד כמה שהחשיב ר' יהושע'לע את ה„תפילה" הזו, והקפיד שהיא תפורסם. וכך כותב המסדר:

„א"ה, הנני להציג פה יתר הליקוטים הנמצאים בכתבי קודש השייכים לס' תורה וכדומה, ולראשונה אציג את היה"ר (היהי רצון) אשר כתב מרן אאמו"ר הגה"ק זצ"ל בערב פסח תרס"ט, בעת אשר שרף הס. החיצוניים והמשכילים, אשר אסף מאת בחורים בזמן ביעור חמץ, ובא לביתו ואמר היה"ר וכתבו ואמר: חפצי שיבוא בדפוס. ונעתיק אות באות מכתי"ק:"

וזוהי ה„תפילה" אשר אנחנו גם מביאים אותה במלואה:

„יהי רצון מלפניך ד' אלקי ואלקי אבותי, כשם שאנכי באתי לבאר את ספרי חיצונים והמשכילים אלה, כן יסיר את הצפוני מזרע ישראל, וביותר מן הבחורי חמד, אשר ההשכלה מצאה קן בלבם ובמוחם, והיצר מבלבל מחשבו־תם. בעל הרחמים ירחם עליהם, ויטע בקרבם אמונת הבורא ואמונת הצדיקים, כד"כ ויאמינו בד' ובמשה עבדו. ועתה בזמן ביעור חמץ, אשר הוא עת מוכשר על זה, לגרש ולבער את השאור שבעיסה הטמון בקרבנו, יעלה תפלה זו לרצון לפני אדון כל, אמן כן יהי רצון".

חלומות

חז"ל אומרים: „אין מראין לו לאדם (בחלום) אלא מהר־הורי לבו" (ברכות נה.) — זאת אנו רואים בבירור אצל ר' יהושע'לע זצ"ל. הוא שכל־כולו היה חדור תורה, וכל מחשבו־תיו ומעיינותיו היו רק בעסק התורה לחדש חדושי תורה — גם בשנתו הגה רק בתורה, ובחלומותיו חידש חדושי תורה. כנראה שגם החשיב את החדושים האלה, שכן רשם אותם, וכמה פעמים מובא בספרו מה שחידש בחלום, ואפילו מציין באחדים את התאריך המדוייק של ראיית החלום.

הנה חלום מעניין, המובא בליקוטים הנ"ל:

„בליל ה' ויצא תרנ"ד, חלם לי שאמרתי תורה לפני אבי זצ"ל בג"ע (בגן עדן), והוא במאמרם ז"ל במס' ב"מ דף ע"א, הקורא לחבירו רשע יורד עמו עד לחייו. ופי' בתוספות בשם הגאונים, דמותר לשרוף שליש תבואותיו. וקשה, מדוע נקטו דייקא שליש, הלא אמרו ירד עמו עד לחייו, משמע שכל תבואתו הורשה לשרוף. וכבר פי' בזה בס' מרגניתא דר"ב, פרוש הגון ע"ז. ונראה לרמז, דהנה אמרו חז"ל שלשה שותפין יש באדם: הקב"ה ואביו ואמו. והנה אם קורא לחברו רשע, כוונתו שפוגם בחלק הקב"ה, כי בחלק או"א לא זילזל כלל. וממילא הוא לא ביזה רק שליש מן השותפות, ואומר שעובר על דברי הקב"ה ותורתו, ע"כ מידה כנגד מידה, מותר לו לשרוף שליש תבואתו ולא יותר". הוא מביא שם בספרו עוד חלומות מענינים.

גימטריאות ונוטריקון

„יששכר חמור גרם — היינו ע"י התורה שנעסוק בה (ידוע, כי „יששכר" זה הסמל של תלמידי חכמים ולומדי תורה, — המעתיק) יתבטל מעלינו עול גליות, ע"כ חמ"ר גר"ם עולה: בב"ל, פר"ס, יון, אדו"ם' (סמל של ארבע הגליות — המעתיק).

„כי הוא לבדו מרו"ם וקדו"ש — עולה שב"ת, וזה דייקא כי הוא לבדו, כמשאחז"ל: לכולם נתת בן זוג, ולי (יום השבת — המעתיק) לא נתת בן זוג".

ספר שאלות ותשובות „עטרת ישועה"

מאז פירסם ר' יהושע'לע את ספרו „עמק הלכה" והקונ־טרסים „קדושה משולשת", „תוספת מצוה", ו„דרך מלכים"

בעזה״י

ספר

שאלות ותשובות

עטרת ישועה

חלק ראשון

אשר השיב לשואליו דבר ד׳ זו הלכה הרב הגאון הקדוש לו דומי׳ תהלה כו׳ כק״ש מו״ה יהושע הורוויץ זצללה״ה אבד״ק דזיקוב.

יצא לאור ע״י בנו הרה״צ שליט״א אבד״ק דזיקוב כעת בטארנא.

קראקא

בדפוס המשובח של מ. לענקאווסקי, רחוב מיזעלסא 4 — טלפון 120-96.

שנה באור״ך נרא״ה או״ר לפ״ק.

ונוסף עליו הקונטרס „דרך מלכים״ מאת מרן המחבר וצוק״ל שכתבו כתשובה להרה״ג ר׳ מרדכי שטיגליץ זצ״ל ונדפס בסוף ספרו „דרך ים״ על מסכת מגילה

וכעת נדפס מחדש בעיה״ק ירושלים תובב״א שנת „למענך גאלנו הושע נא״ תשל״ב לפ״ק

נודע שמו ברבים כגאון בתורה. החלו להגיע אליו הרבה שאלות בענינים שונים מרבנים וסתם תלמידי חכמים, והוא השיב בהרחבה ובעמקות, כמעט הכל על דרך הפלפול, כיד ד׳ הטובה עליו. מאז ועד פטירתו כמעט, היה עסוק הרבה בכתיבת תשובות שהגיעו למאות ויותר.

ר׳ אלטר קיים את הבטחתו, ובשנת „באור״ך נרא״ה או״ר״ (תרצ״ב) הוציא את החלק הראשון של „שאלות ותשובות עטרת ישועה״ „... אשר השיב לשואליו דבר ד׳ זו הלכה...״ אולם כאן בהוצאת הספר הזה, נכנס כבר לתמונה בנו של ר׳ אלטר׳ל, הלא הוא „הרב הצעיר״ האחרון שלנו: הרב ר׳ חיים מנחם דוד הי״ד. אמנם ההוצאה הרשמית מתייחסת על שמו של ר׳ אלטר, ככתוב בשער הספר: „... יצא לאור ע״י בנו הרה״צ שליט״א אבד״ק דזיקוב, כעת בטארנא״. אבל העבודה העיקרית היינו: ההעתקה, ההגהה וסידור התשובות נעשו ע״י הרב הצעיר ר׳ מנדלה הי״ד, שגם הוסיף בהרבה מקומות קשים, הערות וחידושים יקרים משלו, בהם הוא מתבלט — בהיותו עוד צעיר — כגדול בתורה.

וכן כותב ר׳ אלטר ב„פתחא זעירא״ לספר שו״ת „עטרת ישועה״: אחרי שהוא מקדיש כמה משפטים בשבח הספר:

„... מעת נלקח ארון האלקים לגנזי מרומים, לא נחתי ולא שקטתי בכל פעם, להביא חיבוריו הקדושים לאור הדפוס, וכאשר הבטחתי בהקדמתי ל„עטרת ישועה״ על התורה ומועדי וחדשי השנה, אשר להם נתתי משפט הבכורה״. והוא ממשיך:

„... כן עתה קיימתי ומסרתי כל התשובות לכבוד בני יקירי, הרב הה״ג הרב הצעיר מו״ה חיים מנחם דוד שליט״א, האבד״ק דזיקוב — וכזה אמרתי לו: לך זכה במקחך. והוא נתן אוזן קשבת לדברי, ויגע הרבה לברר וללבן דברי זקנו וכו׳...״ והוא מסיים: ועתה הנני נותן תש״ח ותודה רבה לכבוד בני הרב הנ״ל, אשר נתן עיניו וטרח ביגיעה רבה בהעתקת ובהגהת כ״ק אלו — ישלם ד׳ שכרו וכו׳...״

גם ר׳ מנדלה הי״ד כותב דברי הקדמה קצרים ת.ה.: „דברי׳ נכד המחבר זצלה״ה המעתיק והמגיה״. להלן כמה ציטוטים מתוך דבריו:

בפתח דבריו הוא מודה לד׳ שזיכהו להיות „ממזכי הרבים, להוציא לאור חלק אחד שו״ת מכ״ק אא״ז (אדוני אבי זקני — המעתיק) הגה״ק זצ״ל״. להלן הוא מתנצל על שלא כותב הקדמה בראש הספר, „... כי אך למותר יחשב. וכבר נודע בשערים שמו מני אז ועד עתה, בחיבוריו ובקונטרסיו היקרים וכו׳...״ ועוד נימוק: „ובפרט כי כל הספר הלז נסדר עוד בחיי מרן אא״ז ז״ל — ואפילו עם השער, ולא מצאתי שם שום הקדמה, ע״כ לא ערכתי הקדמה״.

ר׳ מנדלה הלך בעקבות סבו המחבר בספרו „עמק הלכה״, ובמקום הקדמה הוא מפרסם חידושי תורה שלו מסודרים לפי א״ב. וכך הוא כותב:

„אולם מזקנים אתבונן, אשר כ״ק אאזצ״ל, בספר הראשון „עמק הלכה״, סידר בראש הספר איזה דברי אגדה ע״ד א״ב, ע״כ אמרתי אשר בדרכו אלך גם אני, וערכתי איזה גרגרים מהח״ת אשר חנני ד׳״.

(במאמרי על אישיותו של ר׳ מנדלה, אביא אי״ה כמה מדבריו).

***

כבר כתבתי לעיל, כשהבאתי דברים מתוך הספר „עטרת ישועה״, על התורה, שלפעמים אנו מוצאים בדבריו ענינים והתרחשויות שקרו בעיר ושאין לנו שום ידיעה עליהם. ואם זה אמור לגבי ספר על התורה, הרי על אחת כמה וכמה לגבי ספר „שאלות ותשובות״, שבדרך כלל משתקפים בספרי שאלות ותשובות, הרבה אירועים היסטוריים מאירועי הזמן, המוצאים את ביטויים בשאלות השונות שנבעו כתוצאה מהם. וכידוע מחטטים ההיסטוריונים המודרניים בספרי „שאלות ותשובות״ שונים, בהם הם מוצאים לפעמים תשובות על ספקותיהם, כמקורות המהימנים ביותר.

והנה מיד בהתחלת הספר, בתשובה סימן א׳, אל הגאון הנודע ר׳ ארי׳ ליביש הורוויץ, שהיה רב בסטרי ואח״כ ב־סטניסלב, (נחשב לפוסק מוסמך, בעל מחבר של הספרים שו״ת „הרי בשמים״). כותב ר׳ יהושע׳לע בתשובה שנכתבה

„עש״ק נח משפ״ט וצדק״ה לפ״ק, דזיקאוו (תרל״ד) את הדברים האלה:

„אקרא שלום לש״ב ידידי, הרב הגאון החריף, זך השכל ונקי הרעיון, בנש״ק מו״ה ארי׳ ליביש הורוויץ שליט״א, אבד״ק זאלזיטץ (אח״כ היה הגאון הגדול אבד״ק סטרי וסטאניסלאוו)״.

„יקרתו הגיעני, אמנם לא היה ביכלתי למלאות לו חפצו, להשיב לו אומר תיכף, יען כי נפרצה המחלה בעירנו, ולא הייתי בביתי, כאשר כבר ידוע זאת לכבודו ממכתבי אשר ערכתי אליו מק׳ ריישא, ואך כאשר באתי לביתי לשלום אמרתי, אין מהיושר להחריש כעת הזאת, אשר רווח והצלה עמד ליהודים, ות״ל שקטה הרעש מכל״. והוא משיב לו תשובה ארוכה ועמוקה המשתרעת על כמה דפים.

אנו רואים, מכאן שאיזו מחלה מדבקת התפשטה בעיר, עד שהרב כמובן עם משפחתו, עזבו את העיר למשך איזה זמן. זהו מוזכר רק דרך אגב, כשהוא מתנצל על איחור תשובתו. וחבל שאין יותר פרטים על המצב בעיר בקשר למחלה הזו.

עד היכן הגיע שמו של ר׳ יהושע׳לע כגאון וכמשיב אפשר לראות מהשאלות הרבות שהגיעו אליו ממרחק מחוץ לגבולות גליציה: מפולין הקונגרסאית, שהיתה אז תחת שלטון הצאר הרוסי, מהונגריה ועוד.

עוד דבר מעניין שאפשר לבחון בתשובותיו: על אף היותו ידוע כאיש תקיף העומד על דעתו, לא רצה להתערב במחלוקות. ואם שאלו אותו בדבר מחלוקת בענין חזקת רבנות וכדומה, התחמק מתשובה ולא רצה לפסוק הלכה.

זה אנו רואים בתשובה משנת תרל״ה (סימן ח׳), אל „הרב מו״ה נפתלי איש הורוויץ, אב״ד בק״ק סאכאָוויץ, מדינת מאָלדאווא״. שהוא כותב:

„יקרתו הגיעני זה ימים כבירים, ואל יתמה על מניעת פרי עטי, יען כי אין דרכי להכניס עצמי בדבר הנוגע למח־לוקת, אך לאשר כי הפציר והרבה מכתבים אלי, אמרתי להשיב בקצרה מפני הכבוד״.

מן השמועה

עד עכשיו הבאתי דברים מתוך ספריו. להלן אני רוצה עוד למסור לבסוף כמה אמרות ושיחות חולין מר׳ יהושע׳לע, ששמעתי עוד בדזיקוב ובין החסידים. אמרותיו והברקותיו המחוכמות ושיחות חולין שלו היו מפורסמות והיו נפוצות לא רק בין חסידי דזיקוב. בכל מקום שבאת, אפשר היה לשמוע „ר׳ יהושע׳לע דזיקובר אמר״. חבל שהן לא נרשמו בזמנם, ובמרוצת השנים נשכחו הרבה, לצערנו. אני מוסר מה שעודני זוכר ומה ששמעתי מידידים״:

והסר ממנו יגון ואנחה

בתפילת שמונה עשרה אנו אומרים: „השיבה שופטינו כבראשונה, ויועצינו כבתחילה, והסר ממנו יגון ואנחה״ וקשה: מה הקשר בין שנים אלה: וכי משום שישיב שופטינו כב־תחילה וכו׳ — יוסר היגון ואנחה מאתנו?

אלא — השיב ר׳ יהושע׳לע בדרך הלצה — זה אמור על זמננו. כידוע לא כל האדמו״רים הם גדולי תורה... (כך אמרו המתנגדים, שהאדמו״רים המבלים את זמנם בחסידות, אינם יודעים ללמוד) והנה כשהם צריכים להשמיע דברי תורה, הם מתחילים באנחות וגניחות, עד שהם אומרים איזה דבר תורה... וזה שאנו מתפללים: השיבה שופטינו כבראשונה וכו׳ — שיהיו כמו הראשונים, גדולי תורה, וממילא „והסר ממנו יגון ואנחה״, לא יהיה צורך בהשמעת אנחות... (נמסר לי שהרב הראשי לא״י הרב הרצוג זצ״ל, אמר הרבה פעמים, במסיבות רעים, את האימרה הזאת מפי ר׳ יהושע׳לע מדזיקוב. אני שמעתי את זה עוד בבית).

תשובה למשכיל

פעם אחת כשיצא ר׳ יהושע׳לע לטייל בחורשה, פגש ב„משכיל״ ידוע, שונא הדת ומתנגד מושבע לרבנים ואד־מו״רים, שטייל עם כלבלבו הקטן. שאל המשכיל את ר׳ יהושע׳לע:

— מה אומר הרבי ל„הקדיש״ לי?

ענה לו הרבי:

— ה„קדיש״ שלך יותר טוב מאשר ה„קדיש״ שהשאיר אחריו האבא שלך...

ר׳ יהושע׳לע חוזה את תוצאות מלחמת העולם הראשונה

ר׳ אלטר הי״ד היה רגיל כל שנה לספר את הספור הזה ב„שולחן״ שערך ביום ה„יארצייט״ של אביו ר׳ יהושע׳לע. למרות שהוא סיפר, כאמור, כל שנה את אותו הסיפור, אהבו החסידים לשמוע אותו, כי הוא השווה דרמטיות לסיפור, ונדמה היה, כי הויכוח עליו הוא מדבר, התנהל זה עכשיו:

עוד בשנת תרע״ב ראו, אלה שעקבו אחרי ההתרחשויות בעולם, שאכן מלחמה היא בלתי נמנעת. היו אנשים שלא האמינו עדיין שתהיה מלחמה, אבל הבקיאים בפוליטיקה וקוראי העתונים הותיקים (לא כולם ידעו אז לקרוא בעתונים), היו בטוחים שהנה, במוקדם או במאוחר, תפרוץ מלחמה שתלך ותתפשט למלחמה גדולה. בה ישתתפו הרבה מדינות. רוב הפוליטיקאים בטוחים היו, שבמלחמה זו, שגרמניה תתחיל בה, היא גם תנצח, כי גרמניה — עם בנות בריתה אוסטריה־הונגריה, איטליה ואולי גם תורכיה — היתה נחשבת לחזקה ביותר.

ר׳ יהושע׳לע, שבשנה האחרונה לחייו הירבה לדבר על המלחמה העומדת בשער, והתבטא ש„היריות מצטלצלות באוזניו״ היה בדעה שגרמניה תפסיד במלחמה זו. על בנות בריתה של גרמניה התלוצץ: „אוסטריה — אמר — נמשלת לבגד התפור מטלאי על גבי טלאי... אחרי המלחמה כל אחד יקח את שלו ואוסטריה תשאר עם עיר הבירה וינה והסביבה... על איטליה אי אפשר לסמוך, היא תבגוד, כך שגרמניה תעמוד לבד נגד מעצמות ה„אליאנס״ החזקות. (צרפת, אנגליה ו־רוסיה).

פעם ישבו אצלו כמה חסידים מהמקורבים, וביניהם ר׳ מאיר אקשטיין ז״ל, בנו של החסיד הגביר ר׳ מאָטיש אקשטיין

מריישא. (ר׳ מאיר נפטר בדזיקוב בחורף שנת תרצ״א, כשבא ל„יארצייט״ של רבו ר׳ יהושע׳לע, במלון בו לן, כתוצאה מסגירת ארובת־העשן של התנור שהיה מוסק בפחם, ונחנק מפליטת האדים והגאזים המרעילים).

ר׳ מאיר היה איש מלומד, קורא קבוע של ה„נייע פרייע פרעסע״ (כעבור שנים היה מועמד ל„סיים״ הפולני ברשימת אגודת ישראל), ונחשב כבקי ומבין בפוליטיקה.

השיחה נסבה על המלחמה המתקרבה ובאה. ר׳ מאיר עשה חשבון מטימטי, שלפי יחסי הכוחות של המדינות העשויות להשתתף במלחמה, אין ספק שגרמניה תנצח. דעתו של ר׳ יהושע׳לע היתה, כאמור, הפוכה, ונימק את דעתו כאמור לעיל. התפתח ויכוח ביניהם, ור׳ מאיר הביע דעתו שגם תורכיה תצטרף לגרמניה והנצחון מובטח לגרמניה.

נענה ר׳ יהושע׳לע ואמר: „ואני אומר (ר׳ אלטר בספרו את זה, הדגיש במיוחד את שתי המלים האלו), שבשלב האחרון תצטרף אמריקה למדינות ה„אליאנס״ (אנגליה וצרפת) נגד גרמניה, והיא תכריע את הכף להביס את גרמניה״.

וכך זה היה, כידוע.

אלה הם רק אחדים מהסיפורים והאימרות הרבים שהיו נפוצים בין החסידים ואנשי העיר דזיקוב. הם מעידים ומשקפים את אישיותו הפלאית והרב־גונית של ר׳ יהושע׳לע הורביץ, השלישי באדמורי דזיקוב, זי״ע.

יוצאי חלציו

ארבע בנות ובן אחד היו לו לר׳ יהושע׳לע. אלה הן הבנות והחתנים: הבת הבכירה שרה׳לע — נישאה לר׳ מנשה אייכנשטיין, שהיה בנו של ר׳ ישכר דב, האדמו״ר מוורצקיע, ומצאצאי ר׳ יצחק אייזיק מזידיטשוב זצ״ל. גם הוא, ר׳ מנשה, היה נקרא האדמו״ר מוורצקיע. היה גדול בתורה, מחבר הספרים: „אלפי מנשה״ ו„תורת האשם״.

בתו השניה פער׳ל׳ה היתה אשת ר׳ עמנואל ולטפרייד, האדמו״ר מפאביניץ ורוספשה. היה נכדו של ר׳ ישעיה׳לע מפשדבורז׳ זצ״ל, שהיה תלמידו של ה„חוזה״ זצ״ל. גר בלודז׳ והיה אדמו״ר של ציבור חסידים נכבד בפולין הקונגרסאית. ר׳ עמנואל השתדך אח״כ עם גיסו ר׳ אלטר מדזיקוב, ובתו רבקה׳לע היתה „הרבנית הצעירה״ של דזיקוב, אשתו של „הרב הצעיר״ ר׳ מנדלה הי״ד. ר׳ עמנואל נפטר בשנת תרצ״ט.

הבת השלישית, יהודית — היתה אשת ר׳ פינחס נתן סאפרין, הרב מרידיק, מצאצאי בית קאמארנא. בסוף ספרי „אמרי נועם״, בליקוטים, מפרסם ר׳ יהושע׳לע חדושי תורה מחתנו זה, והוא כותב שם:

כבוד חתני, הרב הצדיק המפורסם, בוצינא קדישא כו׳ מו״ה פינחס נתן שליט״א״. והוא, החתן מכנה את חותנו ר׳ יהו־שע׳לע: „שר התורה״, ובאחד ממכתביו הוא כותב: „חיים ארו־כים ורוב נחת לכבוד קדושת מו״ח יקירי, אהבת נפשי, עטרת ראשי עמ״ש, ה״ה הרב הצדיק, הגאון הקדוש, שר התורה וכו׳, מהר״י שליט״א״.

בתו הרביעית בינה — היתה הרבנית מבוקובסק, אשת ר׳ דוד שפירא, שהיה בנו של ר׳ מאיר יהודה, האדמו״ר מ־בוקובסק שהיה בן־בנו של ר׳ צבי אלימלך מדינוב זצ״ל, בעל „בני יששכר״.

כל חתניו של ר׳ יהושע׳לע היו גדולי תורה, רבנים ואד־מו״רים חשובים. מכל המשפחות המסועפות האלו, מעשרות הנכדים של ר׳ יהושע׳לע זצ״ל, נשארו בחיים רק בודדים. כולם נספו בשואה. השם ינקום דמם!

***

הפרק הבא — והאחרון — מוקדש לבנו יחידו של ר׳ יהושע׳לע — ר׳ אלטר יחזקאל אליהו זצ״ל, האדמו״ר האחרון לשושלת דזיקוב.

הדור הרביעי — ר׳ אלטר יחזקאל אליהו הורביץ הי״ד — האחרון שבאדמו״רי דזיקוב

„כיון שניתנה רשות למשחית אינו מבחין... ומתחיל מן הצדיקים״ (ב״ק, ס׳)

האדמו״ר האחרון בדזיקוב ר׳ אלטר׳ל הורביץ הי״ד — נפל בגורלו, לאסונו ולאסוננו הגדול, לסיים את הפרשה המפוארת, רבת־התהלה וברוכת־המעש ששמה: „שושלת אדמו״רי דזיקוב״, בצורה טרגית ומזעזעת, יחד עם הסיום הטרגי של הפרשה רבת ההוד הגדולה והכללית ששמה: יהדות פולין. הוא שראה את זוועות מלחמת העולם הראשונה, שהשיגה אותו אחרי פטירת אביו הגדול, בראשית צעדיו כמנהיג חסידי עצמאי צעיר, מוכשר ומלא מרץ; הוא שראה אח״כ בימי פולין את האנטישמיות הזואולוגית, שהתגברה מיום ליום ואיימה על קיומה של היהדות הפולנית — הוא שתה לדאבוננו את כוס היגון עד הסוף, ונפל קרבן לאנטישמיות זו, מידי הרוצחים הנאצים הטמאים, יחד עם עדת חסידיו המפוארת, ויחד עם חלק גדול מבני עירו, ועם כל ששת מליוני הקרבנות הקדושים והטהורים.

אך עוד הספיק ר׳ אלטר, במשך עשרים ושש שנות כהונתו „כאדמו״ר דזיקוב״, במיוחד בשנים שבין מלחמה למלחמה, לעמוד במרכז החיים הרוחניים־החסידיים בגליציה, כאחד הפופולריים ביותר בין מנהיגי החסידות האחרונים. עוד הספיק לקנות לעצמו שם טוב ותהילה, להיות אבן־שואבת ולמשוך אחריו — במעלותיו הנעלות ובקסמו האישי — מאות חסידים ובני־נוער מכל רחבי גליציה, שהיו קשורים ומסורים לו בלב ונפש — וגם הרבה מעריצים, אפילו בקרב לא־חסידים. אישיותו, ודמותו האצילית, תחרת ותשאר לזכרון לדורות, כדמות עטורת־תהילה ועתירת־מעש.

האדמו"ר ר' אלטר בצעירותו.

ר' אלטר סיים את מסכת חייו הברוכה כממשיך נאמן של שרשרת־התפארת, שתחילתה לפני כמאה ועשרים שנה, מקודם בעיירה רופשיץ הקטנה, והמשכה — במשך כמאה שנה בערך — בדזיקוב. „נעץ סופו בתחילתו". היה צמוד וקשור לשורש־השרשים, ולא זז ממנו כל־שהוא. הלך בעקבות קודמיו, ושמר בקפדנות על המקור שלא ישונה, ויכול היה לומר: „אשרי זקנותנו — שלא ביישה ילדותנו". יתרה מזו: אם ההתחלה היתה בבחינת: „קודש", כלומר: מקדשי השם בכח, בבחינת: „כל ימי הייתי מצפה מתי תבא לידי ואקיימנו", הרי הסיום והסוף של הפרשה הוא בבחינת: „קדש קדשים..." כלומר: מקדש השם בפועל, בגופו, בבחינת: „ועכשיו שבא לידי ולא אקיימנו?" שעליהם כבר נאמר: שאין איש יכול לעמוד במחיצתם...

ר' אלטר לא זכה למה שזכו קודמיו: להמשכיות. (למרות שנשאר ב"ה בן הראוי להיות יורשו וממשיכו באדמו"ריות דזיקוב — אך לא רוצה) שרשרת הזהב נפסקה ובאין המשכיות, שהיא בבחינת „הווה" והתמדה — עובר הכל לתחום ה„היסטוריה", כלומר: לעבר, שבו מצויה השכחה, וסימני ההיכר שלו הן המלים: „היה, היה פעם" — —

הרשימה דלהלן מוקדשת לזכרו של אחרון האדמו"רים לבית דזיקוב, הה"צ והק' ר' אלטר יחזקאל אליהו הורביץ — השם ינקום דמו.

***

ר' אלטר נולד בג' חשון תרמ"ה, לאביו ר' יהושע'לע „כבן זקונים", אחרי ארבע בנות.

(את התאריך המדויק של הולדת רבנו, מסר לי בנו הה"צ ר' יהודה'לע הורביץ שליט"א מירושלים, בהדגישו שזהו תאריך נכון ומדויק, ומה שנכתב במקומות אחרים — איננו נכון).

ר' יהושע'לע, שכאמור, היו לו רק בנות, השתוקק מאד לבן־זכר, שימשיך את השרשרת, ויוכל בבא העת למלאות את מקומו. הוא פנה לצדיקי הדור ושלח „פתקאות" לאדמו"רים שיברכו אותו בבן של קיימא.

ואמנם, לפי המסורת החסידית, היה ר' אלטר „מופת" של הרב ר' אלעזר'ל ריישר, בנו של הצדיק ר' אלימלך, מרודניק, שהיה מתלמידי ר' נפתלי מרופשיץ זצ"ל. ר' אלעזר'ל היה מפורסם כבעל מופת ופועל ישועות.

יש אומרים שר' אלטר'ל נולד לשבעה חדשים. ושמעתי גם גירסא אחרת, שהיה ספק אם כלו לו חדשיו בעת שנולד. ונתקבל אז מכתב פלאי מאחיו של ר' יהושע'לע, ר' נפתלי חיים מארץ־ישראל, בו הודיע לר' יהושע'לע, שהבן שנולד לו יהיה בר־קיימא... (ראה מאמרו של דוד שליסל).

לשמחתו של ר' יהושע'לע לא היה קץ וגבול עם לידת בנו. שמחתו גברה שבעתיים, כשהבחינו בילד, כשהתחיל לגדול, שהוא ניחן בכשרונות נעלים, ההולמים את המשפחה: תפיסה מהירה, פקחות ושנינות. ע"כ התמסר ר' יהושע'לע לחינוך בנו האהוב, ולהועידו להיות ראוי לתפקידו הרם, כיורשו וממשיך שרשרת הזהב של דזיקוב־רופשיץ.

אך דבר אחד העיק על שמחת ההורים: התפתחותו הפיזית של הילד פיגרה אחרי התפתחותו הנפשית. בעוד שכשרונותיו הנפשיים התבלטו והתפתחו, לשביעת רצונם של ההורים, היה גופו חלוש, ומחלות שונות פקדו אותו לעתים תכופות. הוא סבל הרבה מכאבי גרון תמידיים שהפריעו את נשימתו התקינה, עד שהיה הכרח לעשות לו נתוח ולהתקין קנה בגרונו, להקל על נשימתו.

מובן שהמחלות התכופות, שגרמו להחלשת גופו ולפיגור בהתפתחותו הפיזית־גופנית הטבעית — השפיעו לא מעט גם על התפתחותו הרוחנית, שלא התקדמה באותה המידה ובאותו הקצב, שהיתה ראויה להתקדם, לפי ערך כשרונותיו הגדולים. הילד נאלץ היה לצמצם, ולעתים קרובות, אפילו להפסיק לחלוטין את למודיו לזמן מסויים. דבר זה הוסיף לו סבל על סבלו ועל מכאוביו הפיזיים, כי שאיפתו היתה: לגדול ולהתעלות, כנאה וכיאה לבן של גאון הדור. ברגע שהיה חש הטבת־מה, כבר המשיך בשעוריו עם אביו בנגלה ובנסתר. הרבה פעמים הסתתר מפני אביו — ששמר עליו כעל בבת־עינו, ולא הירשה לו להתאמץ יתר על המדה — ולמד במחבוא ביחידות. ואין ספק כי שאיפה חזקה זו, ורצונו העז לעליה רוחנית מתמדת, שהתבטאו בצמאונו הרב ללימוד תורה ודעת, שניכר היה בהתמדתו הנפלאה — הם שנתנו לו כח להתגבר על חולשתו הגופנית — וניצחו אותה.

כך גדל ר' אלטר בלימוד תורת הנגלה והנסתר, והתבלט במיוחד בעבודת השם הטהורה ובהתלהבות דקדושה. חונך על ברכי אביו וקיבל את כל תורתו ממנו.

***

בגיל צעיר מאוד, בשנת תר"ס, כשהיה בס"ה בן חמש עשרה שנה, נשא לאשה את בת דודו ר' ישראל'טשה האגר, המכונה „האוהב ישראל" מויז'ניץ, שהיה כאמור חתנו של ה„אמרי נועם" וגיסו של ר' יהושע'לע.

החתונה התקיימה בויז'ניץ, והיתה זו חתונה מפוארת, בה לקחו חבל הרבה צדיקים ואדמו"רים. מדזיקוב נסעו רק מספר חסידים לא רב, ביניהם ר' שלום קורן ע"ה, שעד שנפטר הירבה לספר נפלאות מהחתונה הגדולה הזו.

אחרי החתונה נשאר ר' אלטר בויז'ניץ, אך רק זמן קצר ישב אצל חותנו, כי אביו אהבו, ונפשו היתה קשורה בנפשו, ולא יכול היה לחיות בלי בנו יחידו. ר' אלטר חזר ע"כ לדזיקוב, עם אשתו מרת חוה. מעתה ישב על התורה ועל העבודה בלי הפסק, כשאביו הגדול מדריכו, מחנכו ומכשירו להיות ממלא מקומו, כמנהיג העתיד של עדת חסידי דזיקוב הגדולה.

אהבת האב לבנו

אחרי שר' יהושע'לע עבר את גיל הזקנה, והרגיש שהוא הולך ונחלש, ולא יכול עוד לשאת את המעמסה הכפולה: גם של רב העיר וגם של מנהיגם של המוני חסידים — אז מינה את ר' אלטר לרב העיר דזיקוב. היה זה בשנת תרס"ט, כארבע שנים לפני פטירתו. ר' יהושע'לע בטוח היה שיכול מעתה לסמוך על בנו, במה שנוגע לעניני העיר, כי כאמור, הכין אותו לתפקיד זה. ואכן מאז עלה ר' אלטר על כיסא הרבנות, ניהל את עניני העיר בתבונה, בחכמה ובכשרון רב, לשביעות רצונם של כל בני העיר. לידו היה עוזרו בעניני שאלות של איסור והיתר, דיני תורה וכדומה, המורה הוראה (דיין) הרב שמעון הרץ ז"ל, שהיה גדול בתורה ונתקבל עוד לדיין בזמנו של ר' יהושע'לע. (ראה מאמרי על דייני העיר).

משעלה ר' אלטר'ל על כסא הרבנות לא נודע על שום מחלוקת בעיר. כל העיר הגתה חיבה לרב הצעיר.

***

עד כמה שהגיעה אהבת האב לבנו-יחידו, יכול להעיד הסיפור דלקמן (נמסר לי מפי ר' יוסף ליפשיץ נ"י):

ר' יהושע'לע שהה פעם בעיר המרפא קרניץ, הוא נפגש שם ביום אחד עם בן דודו הרה"צ ר' יצחק'ל מסטוטשין, שהיה בנו של הרבי ר' משה'לע מרוזבדוב. הם שוחחו ביניהם בדברי תורה ובענינים שונים. ר' יצחק'ל הבחין שר' יהושע'לע הוציא כל פעם את השעון שלו ומסתכל בו בעצבנות, והנה הוא מוציא את השעון — והם עוד באמצע שיחה מענינת — מסתכל בשעון ואומר: „כן כבר הגיעה השעה... אני צריך ללכת לרכבת לקבל את פני אלטר'ל שלי המגיע לכאן". אמר לו ר' יצחק'ל: איך זה אתה הולך לקראתו לקבל פניו? הוא עוד כה צעיר, ואתה מכניס בו על ידי כך גאות...

ענה לו ר' יהושע'לע: „ומה אעשה והוא כל החיים שלי..."

דברים דומים אנו רואים בהסכמה שנתן ר' יהושע'לע לר' אלטר, כשהאחרון החליט בשנת תרס"ז להוציא מהדורה שניה של הספר „אמרי נועם" על התורה של זקנו ר' מאיר'ל.

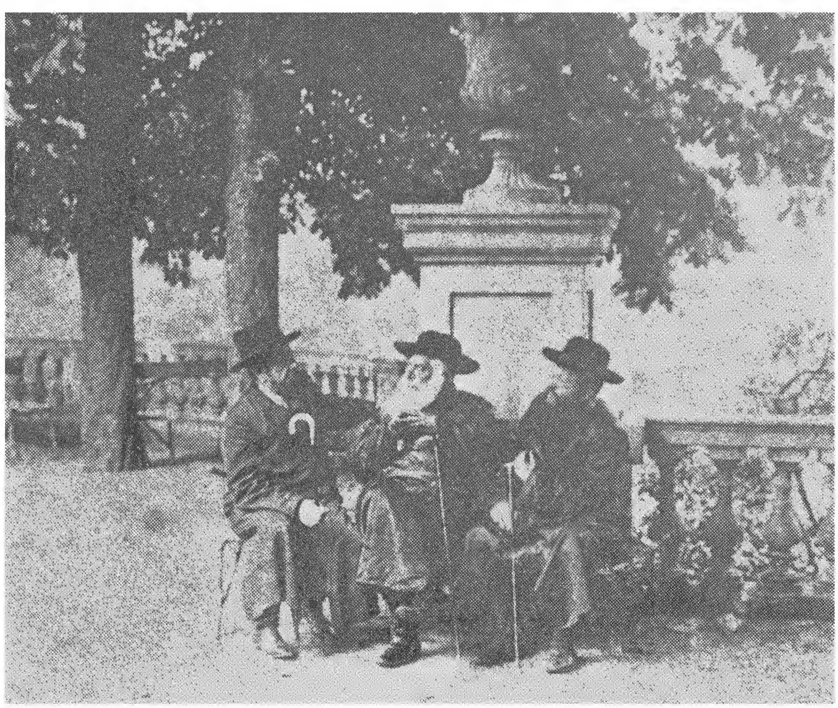
בהסכמתו כותב ר' יהושע'לע:

כבוד בני יקירי, בבת עיני, הרב הה"ג בוצינא קדישא וכו' וכו'

מו"ה אלטר נ"י ויופיע".

„ע"ד אשר עלה על רעיונך להעלות על מזבח הדפוס פעם שנית הספר א"נ, ממרן אבינו הגאון הקדוש זצ"ל, ונפשך איותה לדעת אם נכון הדבר — האמת אגיד, כי בעת שמעי זאת אמרתי — האח! ותשואות חן חן לך על הרעיון הנשגב הלז... וכאשר תהיה אתה ממזכי הרבים, גם לך תהיה צדקה לפני ד' אלקיך כו'...

ומסיים:

פגישת אדמורי"ם בקרלסבד

באמצע — ר' יהושע'לה מדזיקוב זצ"ל, מימין: בנו ר' אלטר'יל הי"ד,
משמאל: ר' ישראל'צה פרידמן, האדמו"ר מצ'ורטקוב זצ"ל.

ועתה אסיים בברכה, יהי נועם ד' עליך, וזכות מרן אבינו הקדוש זצ"ל יגן עליך שתושע בכל מיני ישועות, כנפש אביך המעתיר בעדך תמיד, ומצפה שתצליח ותשכיל בכל דרכיך".

כך הבליט ר' יהושע'לע בכל הזדמנות את היבתו לבנו ר' אלטר'ל.

**
*

אבל לא רק לכהונת רב העיר הכין ר' יהושע'לע את בנו, אלא גם — ואולי בעיקר — הכין אותו לתפקיד היותר רם המיועד לו: להיות ממלא מקומו כמנהיג עדת החסידים, שגדלה והתרחבה ברוחב ובעומק, והגיעה למעמד מכובד מאוד, להיות נחשבת בין הראשונות „בחצרות" אדמו"רי גליציה. הוא השקיע בענין זה הרבה כוחות. מצד אחד שקד על הכשרת בנו, לעשותו ראוי מבחינה נפשית־רוחנית, להיות ממשיך נאמן של השושלת הרופשיצאית־דזיקובאית — ומאידך, עשה את כל אשר לאל ידו, להחדיר לחסידיו את ההכרה שאכן „בנו כיוצא בו", וכ„ברא כרעא דאבוה", ראוי הוא לאותה איצטלא, אפשר לסמוך עליו ולקבל את מרותו גם כאדמו"ר ומנהיג חסידי מוכשר — למרות השוני הבולט שניכר היה בתכונות הנפשיות, בין האב לבנו.

דבר זה הובלט במיוחד בשנים האחרונות לחייו, כשהלך ונחלש מיום ליום. קרה אז הרבה פעמים שבגלל חולשתו לא יכול היה לקבל את חסידיו שבאו אליו עם ה„פתקאות" והבקשות, או לא יכול היה לבא בליל שבת ל„שלחן", אז ציוה עליהם להכנס לר' אלטר, ולקבל את ברכתו בהוסיפו: „הוא כבר ראוי להיות רבי".

וכך, בעודו בחיים מסר ר' יהושע לבנו האהוב גם את שרביט ההנהגה החסידית. ובשמחה רבה ראה, איך שבנו יחידו נוהג בכשרון רב את העדה, כממשיך נאמן של קודמיו הגדולים. במיוחד שבע נחת רב כשראה שכל חסידיו, בלי יוצא מהכלל, דבוקים וקשורים ברבם הצעיר. בזה השיג ר' יהושע'לע את מטרתו העיקרית, ושמחתו היתה שלמה.

וכשנסתלק ר' יהושע'לע מן העולם, בי"א טבת תרע"ג, ור' אלטר הוכרז בהלויה כיורשו וממלא מקומו של אביו באדמו"ריות, היה זה רק אקט פורמלי, כי למעשה ר' יהושע'לע בעצמו, כאמור, שם את כתר האדמו"ריות על ראש בנו בעודו בחיים חיותו.

ר' אלטר כאדמו"ר

ר' אלטר היה בסך הכל בן שלשים וארבע שנים כשאביו נפטר, אך במנהיגות היה „כזקן ורגיל". וע"כ התפרסם חיש־מהר כמנהיג חסידי דגול. ונוסף על חסידי אביו שקיבלו, כאמור, את מרותו ודבקו בו באהבה רבה, משך אחריו המונים, שנהרו אליו להתחמם לאורו ולבקש את ברכתו. שוב המתה ה„חצר" בדזיקוב, ביחוד בשבתות ובימים טובים, מהמוני חסידים ואנשי מעשה, ושוב הדהדו התפילות ו„המארשים" המפורסמים כבימי אביו. „דזיקוב" המשיכה כמקודם.

אך הגם שר' אלטר קיבל, כאמור, את כל תורתו ותורת המנהיגות מאביו, שינה בכל זאת מדרכו ומהתנהגותו של אביו — בגלל השוני שבתכונותיהם הנפשיות. ר' יהושע'לע היה, כפי שהוזכר לעיל, אישיות דינמית, חריף־המח, שהת־בלט בכל מעשיו. התנהגותו היתה „מוזרה", בעבודת השם, שהיתה, כאמור בנסתר, באין רואים, ומשך עליו בקורת מצדדים שונים — וגם ביחסיו עם אנשים.

לא כן היתה דרכו של יורשו ר' אלטר'ל. בין אדם למקום היתה עבודת השם שלו בנגלה, בכל לבבו ובכל נפשו ובה־התלהבות עצומה. תפילותיו — אש להבה, מלווה במאמץ גופני גדול, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה". וכן גם בין אדם לחבירו. היה איש מתון ונעים הליכות. התנהגותו ויחסו עם הבריות היו נעימים ולבביים, ע"כ היה נערץ מאד, לא רק ע"י חסידיו הרבים, שנהנו ממנו עצה ותושיה, אלא ע"י כל מי שבא עמו במגע. הודות למעלותיו ומדותיו אלו, קנה לו שם־טוב בכל רחבי גליציה, וגם מחוצה לה. נוסף על המדות ה„חיצוניות" הללו, היה ברוך במעלה טבעית־עצמית והיא: החכמה והפקחות, שבאה לו בירושה מאבותיו ואבות־אבותיו, והתפרסם במיוחד במעלת החכמה. היה בקי — כמו אביו הגדול — בהליכות החיים ובחכמת החיים. ורבים — גם לא חסידים — באו לשאול בעצתו, בשאלות קשות ומסובכות ביותר. תשובותיו היו מחושבות ושופעות חכמת־חיים עמוקה וקולעות למטרה. הוא התענין בכל בעיה ובכל פרט של חסידיו, שמסרו לו את צפונותיהם, בידעם שאכן יש להם אב ופטרון הדואג לעניניהם.

ר' אלטר היה בקי גם בבעיות העולם, והיה ער לכל המתרחש בשטח המדיני, וביחוד התענין בבעיות יהודיות. הוא לא גרס את ההסתגרות וההתבדלות, והביע את דעתו על כל בעיה שעלתה על הפרק.

הוא היה דמות מרהיבת עין־כל, גם במראה ובהדרתו החיצונית, וכולו היה אומר כבוד. קומתו קצת למעלה מבינו־נית. פניו „אצילות" ופטריארכליות. זקנו הארוך ירד על מדותיו, ושיבה נזקרה בו משנות צעירותו המוקדמות, ובשנות העמידה נכסף לגמרי, עיניו הפיקו פקחות, רוך ועדינות, והופעתו — נימוסית ומרשימה. כל זה שיווה לדמותו גון מיוחד של הוד ותפארת, שהתמזגו במזיגה נפלאה באישיותו רבת־החן ורבת־הרושם.

רק קרוב לשנתיים ישב ר' אלטר במנוחה בדזיקוב אחרי פטירת אביו. במשך הזמן הקצר הזה, נהרו אליו חסידים למאות ולאלפים, כמקודם לאבותיו הקדושים: ר' יהושע'לע, ר' מאיר'ל, ור' אליעזר'ל. מסלתה ומשמנה של היהדות הגליצאית התיכונית נמנו בין חסידיו. רבנים, אנשי מעשה, אישי ציבור דגולים, תלמידי חכמים מופלגים, עשירים ופשוטי עם, כולם נקשרו אליו בעבותות אהבה. כולם הכירו בו את הממשיך הטבעי של הדרך והשיטה של רופשיץ־דזיקוב, כמו שהוא בעצמו הזכיר בכל הזדמנות את „אביו הקדוש" וה„סבא מרופשיץ". („דער ראפשיצער זיידע"), ולא רצה לשנות, או להוסיף מאומה.

בעיר מעליץ היה חסיד זקן ומכובד ר' שמחה גולדברג, שהיה נוסע עוד לר' אליעזר'ל. אחרי פטירתו של ר' יהושע'לע, כשנסע בפעם הראשונה אל ר' אלטר'ל אמר: עכשיו אני הולך לשרת ל„רגימנט" הרביעי"... (מושג צבאי כמו: פלוגה). באותו רגש, באותה התלהבות, באותה האמונה הלוהטת,

ובאותה מסירות חסידית ששירתו את רבותיהם הגדולים הקודמים — „שירתו" את רבם הצעיר.

אך, לא ארכו ימי השלוה והמנוחה. פרצה מלחמת העולם הראשונה והתחילה פרשת נידודים. רוב יהודי דזיקוב נמלטו מהעיר, מפחד הכובש הרוסי, ש„הצטיין" באכזריותו בשטחי הכיבוש, במיוחד ביחס ליהודים. זה הטיל אימה ופחד על

האדמו"ר ר' אלטר'ל הי"ד.
מימינו החסיד ר' שמואל אדר.

היהודים, והם ברחו בעירום ובחוסר כל. בין הבורחים היה גם ר' אלטר ומשפחתו. הוא חתר להגיע לחותנו, ואחרי מסע מפרך הגיע אמנם לויז'ניץ לחותנו. אך גם לשם הגיעו הרוסים והוא נמלט, יחד עם חותנו ומשפחתו לעיר גרוסוורדיין. שם שהה בצל חותנו המפורסם עד תום המלחמה.

אחרי המלחמה לא חזר ר' אלטר לדזיקוב. הוא התיישב בטארנא, עיר ואם בישראל, ומשם הנהיג את עדת חסידיו, ולא התערב בעניני העיר דזיקוב. הוא בא פעמיים בשנה או שלש פעמים: ביום ה„יארצייט" של אביו, בי"א בטבת, ובח' בתמוז, ל„יארצייט" של סבו ה„אמרי נועם", ואז נשאר גם לשבת בעיר. גם ביום ה„יארצייט" של ר' אליעזר'ל, בג' בחשון, הגיע לדזיקוב, אך לא נשאר לשבת. דזיקוב נשארה בלי רב מספר שנים, עד שהגיע בנו ר' חיים מנדלה, בשנת תרפ"ה, לכהן כרב העיר. בזמן העדרו של רב העיר, היה המורה-הוראה המוזכר ר' שמעון הרץ ז"ל, ממלא את כל התפקידים של רב בענינים הדתיים.

**

התקופה שאחרי מלחמת העולם הראשונה, עד למלחמת העולם השניה, היתה כידוע תקופה תוססת, דינמית וסוערת של החיים היהודיים בפולין המדינה שקמה לתחיה, ושבגבולותיה התרכז הקיבוץ היהודי הגדול ביותר — כמעט — באירופה. מבחינה מספרית היו ברוסיה אולי יותר יהודים, אך יהדותם, ופעולתם היהודית, כחלק בלתי נפרד של האומה — השתתקה אחרי המהפכה הבולשביסטית, והיא נקרעה מגוף האומה. ואולי מבחינה רוחנית־תרבותית תפסה יהדות פולין את המקום הראשון בעולם.

תקופה זו היתה, בין היתר, גם תקופה של תחיה, פריחה ושגשוג של החסידות בפולין, שהיכתה שרשים עמוקים בשכבות רחבות של האוכלוסיה היהודית בכל רחבי פולין וגליציה, ותרמה את תרומתה לעיצוב דמותה הרוחנית של היהדות הפולנית הרב־גונית בשנים ההן. לחצרות האדמו"רים נהרו המונים, וביניהם הרבה בני־נוער, שמצאו בהן עוגן־הצלה מפני החילוניות הגוברת, ובעיקר מפני ה„סוציאליזם" הכפרני, שהופיע בצורות שונות, ובסיסמאות מפתות, שקסמו לנוער היהודי, והעבירו חלק גדול ממנו על דעתם ועל דתם. בחצרות האדמו"רים, קיבלו את „זריקת החיסון" נגד המחלה המדבקת והמסוכנת הזאת, שיוכלו גם להתנגד ולקומם נגד כל מיני סיסמאות חדשות של מסיתי „משאות שוא ומדיחים".

גם חצרו של האדמו"ר ר' אלטר מדזיקוב בטארנא נהייתה לאחד המבצרים האלה. היא נהפכה לכח־מושך חזק למאות בני־נוער, שהתלכדו סביב לאישיותו הדגולה והקוסמת של האדמו"ר מדזיקוב. ב„קלויזים" הדזיקובאים בטארנא, קראקא, ריישא, מעליץ, ועוד ערים בגליציה המערבית, ישבו מאות בחורים על התורה ועל העבודה, ולחגים באו יחד עם הוריהם, ועם החסידים הותיקים, אל הרבי, לטארנא, ללמוד דרכי חסידות ועבודת השם. החצר ברחוב לבובסקה המתה וגעשה, כאילו נכבשה ע"י חסידי דזיקוב, בחגים ובימים הנוראים.

אולם לא רק הבחורים לומדי הקלויז וחובשי בית־המדרש, שתורתם אומנותם, היוו את העתודה של חסידי דזיקוב, אלא גם בני־נוער שלא יכלו להקדיש את כל עתותם לתורה והוכרחו לעסוק במסחר או במלאכה התארגנו אז בתנועות „צעירי אגודת ישראל" ו„פועלי אגודת ישראל" — רבים מהם נמנו על חסידי ואוהדי הרבי מדזיקוב, בו מצאו תומך ומשען ואוזן קשבת לבעיותיהם. כי הרבי מדזיקוב היה בין האדמו"רים המעטים — ואולי היחידי — בגליציה המערבית, שתמך בגלוי ברעיון אגודת ישראל, ובהתארגנות היהדות החרדית. כן עזר רבות לנוער החרדי, שבגלל התנאים הכלכליים הקשים ששררו אז בפולין, נאלץ להפסיק את לימוד התורה ולעזור בפרנסת המשפחה. וזאת לנוכח הסכנה שהיתה מאיימת על הנוער הדתי, עם הופעתן של הסתדרויות ואירגוני נוער חילוניים מכל המינים.

הרבי היה גם תומך נלהב בפעולות אגודת ישראל למען ארץ ישראל, והוא בעצמו חלם לעלות לארץ ישראל ולהתישב בה. ספרה בתו של האדמו"ר, הגב' דבורט'שה אברמוביץ:

בשנת תר"צ הודיע הרבי למשפחתו, שהוא רוצה לעלות

לארץ־ישראל להשתקע בה. „בדזיקוב — אמר — יושב בני מנדל׳ה — והוא ינהל את עדת חסידי דזיקוב״. בני המשפחה לא קיבלו בהתלהבות יתר את הרעיון הזה, והוחלט להביא את הענין לפני חותנו, הרבי הזקן מויז׳ניץ ולנהוג לפי עצתו, כי בין כך לא עשה שום דבר מבלי לשאול בעצת חותנו הגדול.

אך הרבי מויז׳ניץ לא הסכים להצעתו של ר׳ אלטר. הוא דאג לעדת החסידים הגדולה, שתישאר בלי מנהיג, ולחסידות „דזיקוב״ שנמשכה כבר כמאה שנים — האם היא תחדל להתקיים ח״ו? הוא פסק ע״כ שעוד לא הגיע הזמן שהרבי מדזיקוב יעלה לארץ־ישראל. וכך נשאר ר׳ אלטר בפולין — לנהוג את עדתו.

Das waren die Herren der Tschechoslowakei

מימין לשמאל: ר׳ מאיר אפפען הי״ד, איש אמונו של האדמו״ר ר׳ אלטרל מדזיקוב, האדמו״ר ר׳ אלטר יחזקאל אליהו הורוויץ מדזיקוב הי״ד, בנו „הרב הצעיר״ מדזיקוב ר׳ חיים מנחם דוד הי״ד, האדמו״ר הזקן מויז׳ניץ הרה״צ ר׳ ישראלצ׳ה הגר זצוק״ל (חותנו של ר׳ אלטר׳ל), הה״צ ר׳ שמחה פרנקיל אבד״ק סקאווין (ע״י קראקא) ובנו הי״ד.

*

התמונה המקורית והנדירה הזאת הועברה אלינו ע״י מר מנדל טופר ז״ל, שמצאה אחרי המלחמה, בשובו מרוסיה לפולין, בדירתו בעיר שצ׳צ׳ין (שהיתה עד המלחמה שייכת לגרמניה), בין ערימת עתונים וכתבי־יד גרמניים. הוא שמר על התמונה במשך שנים, ביודעו שיש לה ערך היסטורי רב.

בשלחו אלינו את התמונה הוא כותב:

„במשך הזמן הראיתי את התמונה למכרים מסרנובז׳ג ומסדנוב, אשר הביעו רצונם לרכוש אותה בכסף. לא הסכמתי למכרה, אבל בשמעי כי אתם עומדים להוציא ספר על עיירתנו וקהילתנו שנכחדה, החלטתי למסרה לידיכם״.

לצערנו, לא זכה ר׳ מנדל טופר לראות את הספר בו מופיעה התמונה הזו, הוא נפטר בארץ בשנת תשכ״ח. ת.נ.צ.ב.ה.

*

התמונה צולמה בעיר המרפא המפורסמת של צ׳כוסלובקיה: מרינבד, לשם נסעו פעם רבנים ואדמו״רים מכל ארצות אירופה ליהנות ממעיינות המרפא המפורסמים של עיר־קייט זו.

מתחת לתמונה כתוב בלגלוג ובסרקזם בגרמנית: „אלה היו פעם האדונים של צ׳כוסלובקיה״.

מכאן נראה, שהתמונה הופיעה בעתון אנטישמי נאצי אחרי כיבוש צ׳כוסלובקיה ע״י הנאצים בשנת 1938.

בשנות השלושים, אחרי שנפרצה „חומת הסרטיפיקטים", ואגודת ישראל קיבלה אחוזי סרטיפיקטים לעליה, „וצעירי אגודת ישראל" הקימו אז נקודות הכשרה כדי להכשיר את הצעירים הנלהבים לעליה ולעבודה פיזית, היתה „צעירי אגודת ישראל" בטרנובז'ג מן הראשונות שהקימה נקודת הכשרה בכפר נגניוב, בחוותו של חסיד דזיקוב הנודע: ר' קופל ביגלאייזן ז"ל, הודות להמלצתו של הרבי ר' אלטר, שהתעניין בדבר ועודד את ראשי צעירי אגודת ישראל בעבודתם.

**
*

כאמור, היתה עבודת השם של ר' אלטר — אש להבה, ותפילותיו משכו המונים. ולמרות שקולו היה צרוד, ולא היה יודע נגן — בכל זאת יצא שם לתפילות שנערכו בבית מדרשו של הרבי מדזיקוב, כי הן הצטיינו ראשית כל, בעבודתו העצומה של הרבי עצמו, וגם בנעימותיהן, שנאמרו ע"י שליחי צבור מפורסמים שעברו לפני התיבה.

חויה נעימה מיוחדת הורגשה — בתפילות בימי חג ומועד. מאות החסידים שהתכנסו בימים אלה בבית מדרשו של הרבי, הרגישו התעלות רוחנית בתפילה שנערכה בהתלה־בות ובדבקות עצומה. נעימת התפילה, השירה והזמרה שהדהדה למרחקים, הלהיבה את המתפללים, והפיחה בהם רוח של קדושה ושל התעלות נפשית.

גם ה„שלחנות" שערך הרבי בימי החג, במעמד החסידים הרבים, היו מלאי תוכן, ונשאו אופי של התועדות חסידית אמיתית, שרוח של קדושה ועונג רוחני הורגשה בהם.

אך שיא של התעלות רוחנית, התלהבות דקדושה ודבקות בלתי רגילה, אפשר היה לראות ולהרגיש בתפילות של ראש השנה, וביותר — בזמן תקיעת השופר.

הופעת הרבי לתקיעת השופר היתה מרשימה, וזעזעה את הקהל העצום שחיכה — דרוך ומתוח — לבואו של הרבי. הוא ניכנס בריצה, כמו בסערה, כשפניו משולהבות, ועיניו יוקדות ובוערות באש קודש, לבוש בלבן כשמעל ה„קיטל", מתוח „כאלאטל" דהה וקרוע, וציצין תלויים מסביב, מחמת יושנו, היה זה לפי המסורת, ה„כאלאטל" של הרבי ר' בער ממזריטש זצ"ל, והטלית הגדולה, עם עטרת הכסף הנוצצת, שמוטה על פניו. כך במרוצה עלה על הבמה, כשהוא שואג בקולו הצרוד, שהטיל אימה ופחד על כל המתפללים: „למנצח לבני קורח מזמור".

אין לתאר במלים את האוירה של קדושה, ואת ההתלהבות הגדולה שאחזה בקהל הגדול באמירת „למנצח". נראה היה גוש עצום משולהב מתנועע במהירות, כשקול אדיר ומחריש אזניים — מלווה ע"י בכיות ואנחות כבדות, השוברות גופו של אדם — בוקע מתוך גרונם.

בתום אמירת „למנצח", השמיע הרבי דברי כבושין ומוסר, שהיו משולבים בדברי תורה וחסידות מענינא דיומא, כשמעיניו נגרות דמעות בלי הפוגה. הוא היה בדרך כלל בעל בכי, ובתפילות וכן באמירת תהלים הירבה לבכות. דבריו חדרו לתוך־תוכו של הלב, הרטיטו והחרידו את כל מיתרי הנשמה. מעיין הדמעות נפתח אצל כל אחד, והן זלגו מאליהן... כל אחד הרגיש כאילו נשמתו טובלת עכשיו בים הדמעות של האדמו"ר ושל עצמו... אח"כ באה תפילת המוסף, שנמשכה שעות ונאמרה במתיחות בלתי־פוסקת.

קשה היה להבין איך אדם חלש כזה, יכול היה לעמוד שעות על גבי שעות בעבודת קודש עצומה, שהיתה כמעט למעלה מכח אנוש. התפלה בראש השנה נמשכה עד שעה ארבע אחרי הצהרים, ובמשך כל שעות התפילה לא פסקו, כאמור, המתח וההתרגשות.

אחרי התפילה הרגיש כל אחד התעלות רוחנית, ושנשמתו, שהוטבלה בים הדמעות, יצאה מטוהרת ומזוקקה, והוא נעשה כבריה חדשה.

המעמד הקדוש הזה והמחזה המרהיב עין, לא יישכח מאלה שזכו ליהנות מהקודש, בימים הנוראים. עבודת־קודש עצומה שהביאה להשתוממות והתעלות של כל אחד שהיה נוכח בה, נעשתה ע"י הרבי בשמחת תורה בשעת ההקפות. מכל קצוי העיר הגדולה טארנא, מכל החוגים ומכל השכבות, באו המונים לחזות בהקפות של הרבי מדזיקוב. והיה באמת קשה להבין —ומי שלא ראה אי־אפשר היה לתאר לו את זה — שבעל גוף כבד וגם חלש, כפי שהיה ר' אלטר, יכול היה לרקוד שעות מרובות בלי הפסק עם ספר תורה ביד, בלי ליאות ועייפות, בקלות כזו ובתנועות מהירות מפליאות כאלו, ממש כצבי וכאיל...

האנשים שבאו לראות במחזה הנהדר הזה, היו מרותקים למקומם, במשך שעות ארוכות, מתוך התרגשות עצומה.

ברם, השמחה וחדות הנפש בכלל והריקודים בשמחת תורה בפרט, לא היו מנת חלקו הבלעדית של הרבי — גם החסידים היו ידועים בשמחתם, ובעליזותם, ומפורסמים ב־תפילתם ובשירתם, במיוחד בשמחת תורה. אלה שלא נסעו אל הרבי לחג הנעים הזה, הראו מידה רבה של שמחה חסידית אמיתית בהקפות שנעשו בקלוזי דזיקוב בכל מקום.

בספר הזכרון לקהילת רישא, במאמר „על אישים ועל מאורעות", מתאר הסופר הרב משה קמלהר את חסידי דזיקוב ברישא ,שהיו מהאישים הנכבדים בעיר, ובמיוחד את ההקפות שנערכו בקלויז דזיקוב.

**
*

בחורף של שנת תרצ"ז ביקר ר' אלטר בלונדון ובבלגיה, לפי בקשת חסידיו משם. הוא נתקבל בהתלהבות יוצאת מהכלל לא רק ע"י חסידיו, אלא על־ידי כל היהדות החרדית במדינות אלו. כל העיתונים כתבו באהדה על הרבי, והיו מלאי התפעלות מאישיותו הדגולה, ומהופעתו האצילית מלאת החן והקסם — והרימו על נס את חכמתו ופקחותו גם בעניני העולם. כולם ביקשו לראיין אותו ולשמוע חוות דעתו על הבעיות האקטואליות שעמדו על הפרק באותו הזמן. הם שיבחו מאד את תשובותיו הקולעות והמחוכמות, והרבו לתאר את אישיותו הסגולית ומעלותיו הרבות. נסיעתו פירסמה את שמה של חסידות דזיקוב, והנחילה כבוד וגאוה ליהדות הדתית הפולנית בכלל. התפילות הנעימות, ועריכת השלחנות בשבתות בלונדון ובאנטוורפן, שמשכו המונים מכל שכבות היהדות, עשו רושם כביר, והיו לשיחת היום בחוגי היהדות

הדתית במדינות אלו, שמזמן לא זכו לחויה רוחנית־דתית כזו. זמן רב לא שכחו חסידי דזיקוב בלונדון ואנטוורפן, ועימם המוני היהדות הדתית, את התענוג הרוחני שנהנו מהביקור הזה. העתונים היהודיים שם הקדישו הרבה מקום לתיאור המאורע החשוב הזה. הדי הביקור המוצלח הזה נשמעו גם בעתונים היהודיים בפולין, שדיווחו בהרחבה על ביקורו של האדמו״ר ר׳ אלטר מדזיקוב במדינות הללו.

הסוף

כך חי ר׳ אלטר בטארנא, נערץ ומכובד ומוקף חסידים וידידים רבים, שדאגו לכל מחסוריו. הוא זכה לראות דור ישרים מבורך: בת וארבעה בנים דגולים ומוכשרים, כשתילי זיתים סביב לשולחנו. ביניהם בכור הבנים ר׳ מנדלה הי״ד, שניהל כבר כמה שנים את הרבנות בדזיקוב, לגאוותם ושביעות רצונם של כל אנשי העיר, והיה העטרת־תפארת של בית ר׳ אלטר. הבן השני ר׳ יהודה׳לע שליט״א — היה נשוי עם בת גיסו של הרבי — האדמו״ר מויז׳ניץ ר׳ חיים מאיר זצ״ל (זקן האדמו״רים בישראל, אשר הקים את קרית ויז׳ניץ ומוסדותיה בבני ברק). הבן השלישי ר׳ מאיר הי״ד — שם למסחר פניו והיה סוחר מצליח. אך יחד עם זה, היה גם עסקן ציבורי ונואם מצויין, ממנהיגי אגודת ישראל הצעירים. הרביעי ר׳ יעקב, הצעיר שבכולם, היה אמנם חלש מבחינה גופנית, אך היה תלמיד חכם, ומפורסם כפיקח גדול, חכם ושנון.

גם הבת היחידה דבור׳טשה, נישאה לאיש מכובד, ילדה בן, וההורים שבעו נחת.

וכך יכול היה ר׳ אלטר להמשיך לחיות בשקט, בכבוד, ובנחת עד מאה ועשרים שנה. הוא היה בגיל עמידה, ורק נכנס לגיל הזקנה. אך כאן קפץ עליו רוגזה של המלחמה והגיע — הסוף. הכל נגמר. הכל נמוג והיה כלא היה. הוא לא ציפה שהסוף יהיה כל־כך מר וטראגי, למרות שלא פעם השמיע דברים חמורים על המלחמה הממשמשת ובאה. כי מי מילל ומי פילל שאכן „עלה מות בחלונינו, בא בארמנותינו״? שאכן, על כל היהדות הפולנית נגזרה כבר גזירת כליה? שאכן „סר מר המות״?

***

קיץ שנת תרצ״ט. האוירה דחוסה, השמים מתקדרים בעבים כבדים. עננים שחורים ואימתנים מתפשטים במהירות הבזק על שמי מדינת פולין, מאיימים בסערה גדולה ועזה, שאת סופה מי ישורנה.

אוירת המלחמה כבר מורגשת היטב. אינסטינקטיבית מרגיש כל יהודי שאכן מתקרבים ימי זעם וסערה, ימי בלהות וחרדה. המתיחות והעצבנות גוברות מיום ליום. ה„חדשות״ רודפות אחת את השניה, וממלאות פחד וחרדה את כל יהודי, וכל אחד שואל: „מה יהיה?״

והנה ה„בשורה״ הראשונה, בשורת מלחמה ממש, שזיעזעה את המדינה, והגיעה דוקא מטארנא. באותם הימים, של מתיחות ו„מלחמה פסיכולוגית״, התפוצצה פצצה רבת־עצמה בתחנת הרכבת של טארנא שגרמה הרס רב בתחנה, והיו גם כמה קרבנות בנפש. זה היה האות הראשון וסימן רע לבאות. ויותר ממה שהזיקה הפצצה ברכוש ובנפש היא השפיעה על העצבים המתוחים ועל ה„מלחמה הפסיכולוגית״ שהתנהלה בין גרמניה ופולין. היאוש התחיל לכרסם. האנשים התבלבלו, לגמרי, בראותם שגם אנשי השלטון אבדו את עשתונותיהם. המתח עלה לשיא, ואי־השקט והפחד מפני הבאות גברו אצל כל אחד.

אחרי המאורע הזה, החליט ר׳ אלטר לעבור עם כל משפחתו, שהיתה עמו בטארנא, לדזיקוב, בחשבו שבמקום יותר קטן ובלתי בולט כל־כך על מפת המדינה, אין הסכנה כל כך גדולה, במיוחד לא נשקפת סכנה של הפצצות מהאויר. קרוב לפני פרוץ המלחמה, בא ר׳ אלטר עם משפחתו לדזיקוב.

כעבור זמן קצר, אחרי בואו של הרבי לדזיקוב, פרצה המלחמה. החיה הנאצית הדורסת, פרצה בסערה לערי פולין וזרעה הרס וחורבן בכל מקום. התחילה מסכת היסורים, הזוועות והצרות של היהדות הפולנית בכלל, ושל הרועים הרוחניים בפרט. הרשעים הארורים ארבו בראש ובראשונה לרבנים והאדמו״רים, וכילו בהם את זעמם ונקמתם. הנאצים הטמאים, שמטרתם בראש וראשונה היתה להשפיל, לבזות ולדכא את הרוח היהודית, הבינו היטב שכל זמן שהמנהיגים הרוחניים: הרבנים, האדמו״רים, ראשי ישיבות וכדומה, נמצאים בתוך העדה, לא יצליחו במזימתם המרושעת, לשבר ולדכא את הרוח היהודית ואת הגאון היהודי. ע״כ יצא הקצף בשורה הראשונה נגד המנהיגים הרוחניים. בכל מקום בואם חיפשו קודם כל את הרב. חייהם של הרבנים והאדמו״רים הועמדו בסכנה, מהרגע הראשון של כיבוש פולין ע״י קלגסי הנאצים — עוד מלפני שמכונת המות ההיטלריסטית הטוטאלית התחילה לפעול במלוא הקיטור.

גם גורלה של דזיקוב לא היה שונה במובן זה. ההנחה שעיר קטנה ולא חשובה כ״כ מבחינה אסטרטגית לא תופצץ מהאויר, לא עמדה במבחן. מיד ביום השני של פרוץ המלחמה, הופצצה דזיקוב קשות והיו גם קרבנות בנפש, אך בדרך נס לא נפגע אף יהודי אחד. אבל הפחד מפני הפצצות נוספות היה גדול. זה היה ביום השבת לפנות ערב, ולמחרת בבוקר ברחו רוב בני העיר לעיירה הקטנה פוקשיבניצה, השוכנת מעבר השני של הויסלה, מספר קילומטרים מדזיקוב. בין הבורחים היה גם הרבי ומשפחתו.

מובן מאליו שהעיירה הקטנטונת הזו לא יכלה לקלוט כל כך הרבה פליטים, הדוחק בכל בית יהודי היה גדול, ואנשים היו נאלצים ללון ברחוב. (יש לציין, כי הימים אז היו חמים מהרגיל בעונה זו.) הורגש גם מחסור חמור במצרכי מזון. אך האנשים קיבלו את כל היסורים באהבה, ורק לא להרגיש את הסיוט הנורא של ההפצצות האיומות.

גם אני שהיתי יומיים בפוקשיבניצא. (או: קופשיבניצא). הייתי בשכנותו של הרבי ודיווחתי לו כמה פעמים ביום על מהלך הקרבות (לפי הידיעות של הרדיו הפולני, כמובן) ועל המצב בכלל. הוא תפס מיד את חומרת המצב בכל היקפו, והגדיר אותו כאבוד, למרות הדיווחים הראשונים המעודדים של הרדיו הפולני. אין פלא שהוא פחד מאד לבאות, והיה

מודאג לגורלם ועתידם של היהודים בפולין בכלל, ושל המנהיגים היהודיים בפרט.

מפאת החמרת המצב, מיום ליום ומשעה לשעה, לא היה יותר שום טעם להשאר בעיירה הקטנה הזו, ולכן חזרו כמעט כל הבורחים — אחרי יומיים־שלושה — לבתיהם. ר' אלטר, שהבין כי הסכנה אורבת לו ולמשפחתו במיוחד, לא חזר יותר לדזיקוב. הוא נשאר איפוא עוד איזה זמן בפוקשיבניצא. אולם גם שם לא יכול היה להישאר זמן רב, אחרי כניסת הנאצים לעיירה זו, ונאלץ לעזוב את העיירה. מעתה התחילה לו ולמשפחתו מסכת נידודים קשה, עד שהגיעו — אחרי זמן של טלטולים וסכנות רבות, שוב לעיר מגורם הקודמת: טארנא.

(בחלק היידיש של ספרנו אנו מוסרים את זכרונותיה של בת הרבי, הגב. דבורה אברמוביץ, שהופיעו מיד אחרי המלחמה בעתון אמריקאי ונדפסו גם בספר הזכרון „טארנא". העתקנו את זכרונותיה של הגב' אברמוביץ, כפי שהם הופיעו בספר „טארנא").

***

כשנכנסו הנאצים לדזיקוב, חיפשו מיד את הרב, אך כאמור, הרב שראה את הנולד, עזב מזמן את דזיקוב, ולנו לא היה עוד שום קשר עמו.

אחרי שהנאצים גרשו אותנו מהעיר, והחלה מסכת הסבל והנידודים שלנו, ובני־עירנו נפוצו והתפזרו לכל הרוחות, זה בכה וזה בכה, איבדנו בכלל את הקשר בינינו. לכל אחד היו דאגות וצרות משלו, ולא היה לנו אפילו זמן לחשוב על הזולת, וכמובן שלא ידענו דבר על סבלה של משפחת הרבי והרב שלנו. רק אחרי המלחמה, כשנתגלתה לעינינו השואה האיומה שהביאו הנאצים על בית ישראל, ובתוכם גם על חלק גדול מבני עירנו, נודע לנו גם על גורלו המר של הרבי ר' אלטר ורוב בני משפחתו, השם ינקום דמם.

והנה סיפור השתלשלות הצרות והסבל, כפי שנמסר לי מפי נכדו, הוא בנו של ר' מנדלה, הרב יהושע הורוביץ שליט"א, שנשאר בעז"ה בחיים ושוכן כבוד בירושלים.

כאמור הגיע רבנו עם משפחתו חזרה לטארנא. שם סבל הרבה מנגישות הנאצים, ולא פעם אחת נשקפה סכנה לחייו, אך הודות לידידיו הרבים — גם בעזרת שוחד — הצליח לצאת מהסכנות. לפני ראש השנה של שנת תש"ג, הוברחו כל בני המשפחה מגיטו טארנא, לגיטו קראקא. בתחילה הסתירו אותו שם יחד עם האדמו"ר ר' אהרל'ה מבלז זצוק"ל. (שהצליח לצאת מהתופת ולהגיע לארץ ישראל בשנות המל־חמה. נפטר בירושלים בשנת תשי"ז). כשאי אפשר היה יותר להחביאו, הצליחו ידידיו לרשום אותו כפועל בבית חרושת למברשות.

באמצע החורף של אותה השנה, בעת עטיפת הטלית לתפילה, קיבל מכה חזקה — מתנופת הציצית — בעין, וראייתו נחלשה מאוד, וכמעט שלא ראה כלום, פרט לקרן אור קלושה. ידידיו הצליחו להביא לגיטו פרופסור מהעיר, שעשה לו נתוח בעין. אבל גם אחרי הנתוח לא הוטב לו, ואל לשכוח שכל זה נעשה מתוך סיכון גדול.

ביום שבת, ו' אדר תש"ג, הוציאו הנאצים את כל יהודי הגיטו למגרש גדול וערכו „סלקציה": את הצעירים והבריאים שלחו למחנה עבודה בפלשוב שעל־יד קראקא, ואת הילדים, הזקנים והחלשים השאירו במקום. אלה עברו עוד פעם „סלקציה". חלק מהם הועמס על קרונות ונשלח ישר לתנורי הגאז ולמשרפות אושביץ, והיותר חלשים, הומתו ביריות במקום, או הועברו למחנה פלשוב, ושם הרגו אותם.

בין הנאספים במגרש היה גם ר' אלטר. והיות שלא ראה ללכת לבד, החזיק אותו מישהו מהמשפחה. הרוצחים הבחינו מיד באדמו"ר, הוציאוהו מהשורה והובילו אותו לגיטו ב'. שם ריכזו את כל האנשים הבלתי מסוגלים לעבודה, העבירו אותם למחרת ביום א' למחנה פלאשוב ושם הרגו את כולם ביריה. בין הקדושים האלה היה גם רבנו האדמו"ר ר' אלטר יחזקאל אליהו, שנפל מידי רוצח היטלריסטי על קידוש השם, ביום א' ז' אדר ב', שנת תש"ג. ד' ינקום דמו.

אשתו הרבנית חוה, צדקנית ועדינת נפש, ליוותה את בעלה עשרות בשנים במסירות וקנתה לה שם בחכמתה וצדקתה. הרבי התחשב גם בדעתה והרבה פעמים התיעץ אתה בדברים חשובים.

גם היא נשלחה אז למחנה פלאשוב, משם לסקארז'יסק. שם היא נפטרה מטיפוס בשנת תש"ד. ת.נ.צ.ב.ה.

בניו

כפי שכבר הזכרתי למעלה, היו לרבינו בת יחידה וארבעה בנים. הבת דבורה שהיתה הבכירה בילדיו, התחתנה בטארנא,

לפני פרוץ המלחמה ונולד לה בן, קרוב מאד לפני המלחמה. במלחמה עברה את שבעת מדורי הגהינום וניצלה בע"ה עם בנה. מיד אחרי המלחמה עלתה ארצה עם בנה. כעת היא נשואה למר משה ארנון, איש מכובד מאד, וגרים ברמת־גן, היא השיאה כבר את בנה, אשר הקים משפחה בישראל.

בנו הבכור של ר' אלטר, היה „הרב הצעיר" של דזיקוב, הוא הרה"ג ר' חיים מנדל דוד הי"ד. לו כדאי להקדיש מאמר מיוחד.

הבן השני הוא הרה"צ ר' יהודה הורביץ שליט"א (המכונה ר' יהודה'לה,) השוכן כבוד כיום בירושלים. עליו הייתי צריך להרחיב את הדיבור, אך היות ויודעני, שזה אינו לפי רוחו, כי שונא הוא את הפירסום וההתבלטות, לכן אסתפק לשרטט רק קוים ביוגרפיים אחדים לאישיותו.

ר' יהודה'לה התחנך על ברכי סבו הדגול, האדמו"ר ר' ישראל'צה מויז'ניץ זצ"ל, והיה קשור אליו בעבותות אהבה עזות. הוא גם התחתן שם עם בת דודו, בנו של הרבי מויז'ניץ — רבי חיים מאיר האגר זצ"ל, שאחרי פטירת ה„אוהב ישראל" (כך קראו לרבי הזקן מויז'ניץ) מילא מקומו באד־מו"ריות. האדמו"ר מויז'ניץ זצ"ל היה זקן האדמורים בישראל, מפורסם הרבה, הקים את קרית ויז'ניץ בבני ברק.

ר' יהודה'לה היה גר בגרוסוורדיין יחד עם חותנו.

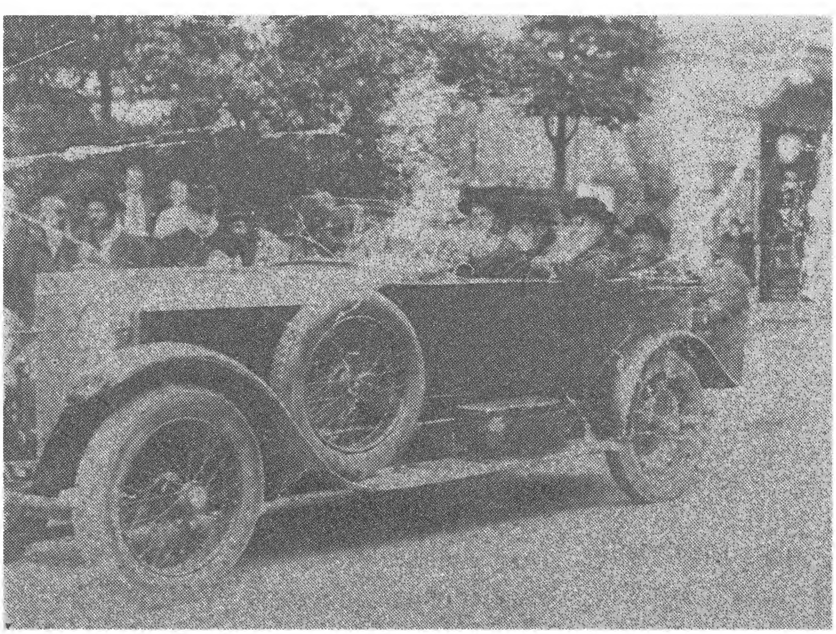
גרוסוורדיין היתה עיר ואם בישראל, והיו בה 35,000 יהודים. לפני המלחמה השתייכה לרומניה. אולם בשנות ה־מלחמה, לפי „ההסדר החדש" של היטלר ימ"ש, עברה העיר לשלטון הונגריה. בשנת תש"ד כבש, כידוע, היטלר את הונגריה, והתחילה פרשת הפורענויות והצרות לתושביה היהו־דים, ובכלל זה גם לבית הרבי מויזניץ בגרוסוורדיין. חסידיו וידידיו של הרבי האיצו בו שיברח מגרוסוורדיין. בתחילה לא רצה הרבי לעזוב את העיר, ולהפקיר את היהודים שבה. אך משגברה הסכנה, והגרמנים התחילו לחפש את הרבי, החליט הרבי להימלט עם כל המשפחה מגרוסוורדיין לרומניה, שהמצב שם לא היה עדיין כל כך מסוכן. בתחילה החלו להעביר אחדים מבני המשפחה, בדרכים שונות, לרומניה, עד שעברו כולם. כל משפחת הרבי ניצלה בנסי־נסים, וביניהם גם ר' יהודה'לה, כי ההעברה מגרוסוורדיין לרומניה, היתה כרוכה בהרבה סכנות.

מר יצחק אלפסי בספרו „תפארת שבמלכות" על בית קוסוב־וויז'ניץ, מתאר את הצלת הרבי מויז'ניץ ומשפחתו בהרחבה. להלן אני מביא כמה קטעים השייכים לנו. בדף 569 הוא כותב:

מעשה ההצלה כך היה: משנסגרו גבולות הגיטו, אי אפשר היה לצאת את גבולותיו, אם לא לפלוגות עבודה. הרבנית שבע'לה הצליחה להשיג כרטיסי עבודה לגיסה ר' יהודה הורוויץ..." „... קשה יותר היה להשיג כרטיס עבודה לאדמו"ר שליט"א. רק בתחנונים ובבכיות רבות הושג כרטיס העבודה".

כך יצא הרבי יחד עם חתנו ר' יהודה הורוויץ ליערות שליד גרוסוורדיין. כשחל שבת ביער, סדרו היהודים שהרבי וחתנו ישארו בבית קטן ביער, הרחק ממקום עבודתה של פלוגת העבודה. בינתיים הצליח להגיע ליער שליח מגרוס־וורדיין שהודיע, כי הגרמנים עומדים לקחת גם את כל אלה שעובדים. עתה — לא היה זמן להיסוסים. הרבי, חתנו ועוד שלשה יהודים שאמרו כי הם יודעים כתובת של גוי שיוכל להעבירם את הגבול, עזבו את היער לעבר הגבול. לילה שלם ללא הפסק, צעד הרבי שליט"א עם מלוויו, עד שהגיעו לכפר בלנש. בכפר זה גר אחד מחסידיו של הרבי, שהיה מתקרא ר' ישראל בלנש. משמשע שהרבי בא לכפר, מיהר להכניסו לביתו".

מבלנש הועבר הרבי ע"י קצין צבא רומני לאראד, שהיתה עיר יהודית גדולה, ועוד פיכו בה חיים יהודיים. מאראד עבר הרבי לבוקרשט, שם שהה כמה חדשים על סמך ניירות מזוייפים שהוא אזרח רומני".

האדמו"ר ר' אלטר עם בנו ר' מנדל'ה „הרב הצעיר" בנוסעם בטקסי בעיר מרפא.

בינתיים נסתיימה המלחמה, והרבי וכל המשפחה, וביניהם ר׳ יהודה׳לע, ניצלו בעז״ה. מיד אחרי המלחמה נתקבל ר׳ יהודה׳לה כדיין בעיר קלוזנבורג, עזר ליהודים השרידים לשקם את מצבם ולעודד את רוחם המושפלת. אך לא ישב שם הרבה זמן. ביחד עם חותנו, הרבי מויז׳ניץ זצ״ל, עלה ארצה, התיישב בירושלים, ומאז הוא גר בירושלים. יושב על התורה ועל העבודה בודד, יחידי, לא מתערב בשום ענין צבורי ולא רוצה לקבל עליו שום עול רבנות. שמו הטוב הולך לפניו בירושלים, והוא נודע בשערים בגדולתו וצדקתו.

חסידי דזיקוב השרידים, ראו בו, בצדק, ממשיך טבעי וראוי מכל הבחינות להיות ממלא מקום אביו לנהל את חסידות דזיקוב. הם שמו עיניהם בו ובקשוהו שיאות לקבל עליו את האדמו״ריות, אך הוא סירב, ומסרב בתוקף להיות רבי. הוא ממשיך בהתנהגותו ובדרכו המיוחדת, ובבדידותו האהובה עליו, כשהוא נערץ ומכובד ע״י כל השכבות החרדיות בירושלים.

***

הבן השלישי של ר׳ אלטר׳ל — ר׳ מאיר הי״ד, נשא לאשה בתו של חסיד, סוחר אמיד מריישא, והוא נכנס, כפי שהוזכר, לעולם העסקים. אבל יחד עם זה היה מעורב בחייב הצבוריים, ונחשב ככוכב עולה בשמי העסקנות הדתית, שצפוי היה לו עתיד מזהיר. היה נואם מצויין, נעים הליכות ובעל הופעה מרשימה.

במלחמה הגיע עד ללבוב, והיה שם בגיטו. בשנת תש״ג נרצח ע״י הנאצים, השם ינקום דמו. ר׳ מאיר הצליח לסדר בשביל משפחתו — אשתו, בנו ובתו — דרכון דרום אמריקאי, אך בשבילו לא הספיק לסדר. אשתו ושני ילדיו ניצלו ממות. הם הגיעו אחרי המלחמה ארצה. הבת התחתנה וגרה בּ־אמריקה ,והבן, ר׳ יהושע, גר בשיכון ויז׳ניץ והקים בית בישראל. לפני שנים אחדות נפטרה האם, ונקברה באוהל של קברי אדמו״רי ויז׳ניץ ונשותיהם אשר בבית העלמין בזכרון מאיר, בני ברק.

הבן הרביעי והצעיר, ר׳ יעקב, שהיה גר בטארנא, והיה סמוך על שולחן אביו גם אחרי חתונתו ,היה כאמור, חלש מבחינה גופנית — נרצח ע״י הנאצים מיד ב„אקציה״ ה־ראשונה שערכו בטארנא, יחד עם אשתו. השם ינקום דמם.

„הרב הצעיר״ ר׳ חיים מנדל דוד הורביץ — סוף הפרשה

„להאי שופרא דבלי בעפרא קא בכינא״ (ברכות, ה׳)

כשם שנפל בגורלו של ר׳ אלטר הי״ד לסיים את פרשת „השושלת הדזיקובאית״ באדמו״ריות, כלומר: להיות האחרון באדמו״רי דזיקוב, כך נפל בגורלו של בנו ר׳ מנדלה. „הרב הצעיר״ **האחרון**, לסיים את פרשת „הרבנות הדזיקובאית״, ולהיות הרב האחרון של העיר ולהגיע לסוף פסוק... לגמור את פרשת הרבנות המפוארת, יחד עם פרשת דזיקוב בכללה, כלומר: יחד עם חורבנה של העיר כקהילה יהודית, ועם חיסול חלק גדול מיושביה היהודיים. והוא סיים את הפרשה בגאון וכבוד, לשם ולתפארת לעיר כולה.

כדאי ע״כ להקדיש — בסיום הפרק החשוב הזה — מאמר מיוחד לאישיותו ולפעליו של „הרב הצעיר״.

ר׳ מנדלה — בשם זה היה נודע בשערים — נולד בשנת תרס״ד בדזיקוב, וזכה עוד בצעירותו לשמוע תורה מפי סבו הגדול „העטרת ישועה״. (שנת הלידה נמסרה ע״י הגב׳ דבורה ארנון, אחותו של „הרב הצעיר״) מילדותו הצטיין בכשרונות מזהירים: זכרון נפלא, תפיסה מהירה ופיקחות — זו שהצטיינה בה כל שושלת רופשיץ־דזיקוב. מעל לכל זה — היה ילד נחמד ונעים מאד: ממש יפה תואר ויפה מראה, שהפליא את כל רואיו.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשר׳ אלטר ברח עם משפחתו לגרוסוורדיין, לחותנו ה„סבא קדישא״ מויז׳ניץ זצ״ל, השתלם שם ר׳ מנדלה והתעלה במעלות התורה והיראה. משחזרו והתיישבו בטארנא, למד אצל הגאון הנודע ר׳ מאיר אריק זצ״ל, שהיה בשנותיו האחרונות רב בטארנא. ר׳ מנדלה היה מהתלמידים המצויינים של הרב, וגם הוסמך על ידו להוראה.

בהיותו צעיר מאד, נשא את בת דודו מרת רבקה, בתו של האדמו״ר מפאביאניץ־רוספשה, ר׳ עמנואל ולטפרייד זצ״ל, שגר בלודז׳, היה חתנו של ר׳ יהושע׳לע וגיסו של ר׳ אלטר׳ל.

כמו האדמו״רים הקודמים לפניו בדזיקוב, כן גם ר׳ אלטר מסר את כתר הרבנות שלו בדזיקוב לבנו — מיד כשראה שבנו ראוי ומוכשר לכך, כי כאמור, אחרי מלחמת העולם הראשונה לא חזר ר׳ אלטר לדזיקוב, ומאז לא היה רב בעיר.

בשנת תרפ״ה הוכתר ר׳ מנדלה לרב העיר דזיקוב, והוא היה בס״ה בן עשרים ואחת. כל בני העיר חתמו על כתב הרבנות (היה רק אחד יוצא מהכלל: ולא בגלל התנגדותו העקרונית לקבלת הרב, אלא שלא רצה שחתימתו תופיע בכתב הרבנות — כך הסביר), ור׳ מנדלה נתקבל בכבוד גדול.

לשבת ההכתרה (נדמה לי שזה היה בפרשת בהעלותך) בא במיוחד הסבא האדמו״ר הזקן מוויזניץ זצ״ל, עם כל בניו, שהיו כולם רבנים, גדולי תורה ובעלי צורה. גם חותנו הרבי מפאביאניץ־רוספשה עם משפחתו באו, וכמובן: בראש — ר׳ אלטר עם כל בניו. גם הרבה אורחים ומאות חסידים באו לדזיקוב לשבת זו, ואוירת חג מרוממת שררה בעיר.

„הרב הצעיר״ נשא את דרשתו הראשונה בבית המדרש הגדול, שהיה מלא מפה לפה, בפלפול ובדרוש בכשרון רב,

ונשא חן בעיני כולם, כי על אף היותו עוד צעיר לימים, כבר יצא שמו כגדול בתורה ובעל מידות, וניבאו לו גדולות ונצורות.

נוסף על התכונות והכשרונות הנפשיים הנעלים הנ״ל, היה אישיות מקסימה מרהיבת עין, ומושכת ביופיו ובהדרתו החי־צוניים, שקשה היה למצוא דוגמתו. קומתו תמירה, משכמו ומעלה היה גבוה מכל העם. עיניו בהירות ופקחיות. תוי פניו אציליים, כשבת־צחוק וחיוך מלבב מרחפים תמיד על שפתיו. חזותו פאטריארכלית. כל זה הישוו לו חן רב, ומשך את כל אלה הבאים עמו במגע, כבחבלי קסם. אפשר לומר שהרב היה לא רק מקובל על כולם, אלא גם אהוב על כולם. כשהרב הלך ברחוב, בלבושו הרבני הנהדר, לא היה איש שלא הביט אחריו. ואפילו הגויים, ובתוכם אנשי השררה, ובראשם ה„סטאראסטא" (מושל המחוז), הביעו את אהדתם והערצתם ל„ראבין" הצעיר.

„הרב הצעיר" ר׳ מנדל׳ה זצ״ל (השלישי משמאל), עם קבוצת חסידים ובני משפחה.

עם בואו לדזיקוב, התבלט ר׳ מנדלה מיד גם בכושר מנהיגותו, שהיה מעל לגילו הצעיר. הוא התמצא היטב בכל עניני העיר, ואת דעתו שמעו וקיבלו ראשי הקהילה, וכמעט כל דבר חשוב בקהילה נחתך ונתקבל כפי רצון הרב. לפי החוק הפולני, היתה לרב הזכות כחבר נבחר של הקהלה, וגם זכות הצבעה. ואמנם השתתף הרב כמעט בכל הישיבות של הקהלה ולקח חלק פעיל בכל הדיונים והפעילות של הקהלה. העובדה, שהשלטון בקהילת טרנובז׳ג נמצא כל השנים בידי „אנשי שלומו" של הרב, ורשימה שהיתה נקראת „רשימת הרב", קיבלה רוב בכל הבחירות — סייעה לו להגביר את השפעתו בכל ענייני הקהלה. אך אפילו חברי הקהלה האופוזיציונרים חלקו לו כבוד, ולא העיזו להתקיף את הרב באופן אישי.

מאז בואו לעיר, קיבלו כל עניני העיר, הצבוריים והדתיים, תנופה חדשה. התלמוד תורה התארגן מחדש, ועבר לבנין הגדול, של בית המדרש של הרב. בית הדין פעל בביתו של הרב, ואת סכסוכיהם הביאו היהודים ל„דין תורה" של הרב. במיוחד שמחו עם בואו של הרב, הנוער החרדי וחובשי בית המדרש בעיר, שקיבלו „תיגבורת" חשובה בדמותו של הרב, שבעצמו לימד שעורי תורה שונים עם הבחורים: גמרא ותוס־פות, רמב״ן על התורה, ועוד. כמעט כל הדור הצעיר החרדי בעיר עד קרוב לשואה, נמנה על תלמידי הרב.

גם „בעלי הבתים„ — ולא רק חסידים, אלא „בעלי בתים" סתם — הרגישו עם בואו של הרב העירה, שאכן השתנה משהו בחיי העיר ובתוכן חייהם. והם נהנו מאד מהשנוי, שהסב להם עונג רוחני. הכוונה היא ל„שלחנות" שערך הרב בכל שבת וחג. בשנים הראשונות היו באים בליל שבת ל„שלחן" הרב קהל גדול, וכאמור, לא רק חסידים — ונהנו מאד מהחוויה הזו. בשורה הראשונה ישבו „פני" העיר: ר׳ שלום ברגשטין — שהיה גביר ותלמיד חכם ואהב להתפלפל עם הרב בגמרא ופוסקים; ר׳ ירמיה האר — החסיד הזקן ששבע נחת מזה, שזכה לשבת בשולחן של „הרב הצעיר", ר׳ פיניע קירשנבוים — על אף היותו חסיד סטוטשין, לא חיסר אף שבת מלבוא אל „שולחן" הרב והוא נתכבד גם לשיר איזה זמר; ר׳ יצחק הרש שו״ב, שישב בדביקות, ועוד ועוד.

השירה והזמרה הדהדה למרחוק. הרב חילק „שיריים" ואמר דברי תורה בפרשת השבוע, ואלה שהבינו, נהנו מאד. ה„שלחן" התארך עד שעה מאוחרת בלילה ונגמר בריקוד עליז. גם ב„שלוש סעודות", ניהל הרב „שלחן" כפי מנהג אבותיו. התפלל מנחה מאוחר מאד, וכמעט שלא ראו לקרוא בתורה. ואחרי שנטל ידיו וטעם משהו, ישב מהורהר ומתעמק במחשבותיו, כשראשו נשען על ידו, במשך זמן רב, וכשכבר היה חושך, „התעורר" וציוה לר׳ יצחק הרש שו״ב לומר „זמי־רות". בסעודה השלישית לא השמיע דברי תורה.

בשבת מברכין היה בא הרב להתפלל לבית המדרש העי־רוני. גם בחגים של שלוש רגלים התפלל ביום ראשון של חג בבית המדרש, וביום שני — בבית הכנסת. ביום כיפור, בליל „כל נדרי", התפלל הרב „כל נדרי" לפני התיבה. ולפני אמירת „כל נדרי" דרש מענינא דיומא במוסר והתעוררות, והחריד את כל השומעים. (את זה תיארתי במאמרי „יום כיפור").

בכלל נחשב הרב לנואם טוב, ובכל הזדמנויות ואירועים שונים נאם מענינא דיומא. לי במיוחד זכורות שתי הופעות מרשימות ביותר של הרב, שהשאירו רושם אדיר על הנאספים, מזה נאום אחד חזק, ודרשה אחת. הראשון — אז הייתי עוד עלם צעיר וזה נחרת היטב בזכרוני — היה אחרי ה„מאורעות" של שנת תרפ״ט בארץ ישראל שבהם נהרגו עשרות יהודים בערי ארץ־ישראל ונטבחו באכזריות בחורי „ישיבת חברון" בעיר חברון. בכל ערי פולין התקיימו אסיפות־מחאה סוערות. גם בטרנובז׳ג התאספו כל בני העיר לבית־המדרש הגדול. ואם זכרוני איננו מטעה אותי, היה זה בערב ראש חדש אלול, לפני אמירת „יום כיפור קטן". הרב יצא בנאום חוצב להבות אש, והתחיל בפסוקי תהלים קפיטל ע״ט: „מזמור לאסף, אלקים, באו גויים בנחלתך, טמאו את היכל קדשך וכו׳...", ובצטטו את הפסוקים האקטואליים האלה, פרץ בבכי מר, ונענה אחריו כל הקהל. זה היה מזעזע וא״א לשכחו. בפעם השניה ראינו לאיזו מדרגה רוחנית נעלה התעלה הרב, בדרשתו הנלהבת שנשא בערב יום כפורים של שנת תרצ״ט, שנה שבה פרצה המלחמה. גם על הדרשה ההיסטורית הזו, כתבתי בהרחבה במאמרי „יום כפור".

כפי שהזכרתי במקום אחר, נשא הרב גם נאומים בחגים הלאומיים הפולניים, בשפה הפולנית. הוא לא ידע את השפה הפולנית, אך את הנאום שלמד בעל־פה, השמיע די טוב (על אף המבטא היהודי...) לשביעות רצונם של כל הנוכחים ביניהם אנשי השלטון רמי מעלה, עם ה„סטארסטא" (מושל המחוז) בראש.

***

בשנים שישב הרב ר׳ מנדלה בדזיקוב, לא ידעה העיר מחלוקות חריפות של „רב־שוחט־דיין", כפי שזה היה לצערנו מנת חלקם של הרבה ערים ועיירות בפולין, ושגרמו לא מעט לחילול השם. הרב היה מקובל, מכובד ונערץ על כל, ואין בזה שום גוזמא אם נאמר, שאנשי העיר היו מתגאים ברב שלהם, שהנחיל להם כבוד ויקר.

במשך שנות כהונתו כרב בדזיקוב, רכש לו הרב ר׳ מנדלה שם־טוב, הרחק מגבולות העיר וסביבתה, ושמו הלך לפניו כגדול בתורה וכרב ומנהיג מוכשר. עמד במשא ומתן עם גדולי התורה המפורסמים בזמנו, שהעידו במכתביהם ובתא־ריהם על גדולתו של הרב.

די להזכיר לדוגמא את התשובה שכתב אליו הגאון הנודע ר׳ נחום וידנפלד זצ״ל, אב״ד דומברובא, בספרו שו״ת „חזון נחום" (סי׳ כ״ח) בשנת תר״צ:

„ב״ה, ה׳ ברכה תר״צ.

שוכט״ס לכבוד הה״ג החו״ב בוצ״ק מו״ה חיים מענדל הורוויטץ שליט״א האבד״ק דזיקוב.

„לעומת יקרתו עם שאלתו, באחד שקיבל מהפירמא „לימא־נאווא" הסטאציא למכירת בנזין (תחנת בנזין י.פ.) בקאמיסיאן, ומחוייב הוא שתהיה הסטאציא פתוחה גם ביום השבת, שאל״כ יקחו ממנו העסק — אם יש להושיב עכו״ם לימי השבת ויהיה כל הריווח שלו, וכת״ה כתב למעניתו בצדדי ההיתר להלכה בטוב טעם ודעת — ערבו לי דבריו".

אין תימה איפוא שכמה קהילות פנו אל ר׳ מנדלה והציעו לו את כסא הרבנות בעירם. אבל הרב לא מיהר לעזוב את רבנות דזיקוב, שישב שם בכבודו של עולם.

אך בינתיים פרצה המלחמה, והכורת ההיטלריסטי, שעלה על ראשיהם של מיליוני יהודים פולנים ואירופאים, פגע גם בארז היפה הזה, הרב ר׳ חיים מנחם דוד הורביץ הי״ד, הרב האחרון של קהילת דזיקוב, שנגדע ונכרת בשנותיו המלבלבות והפורחות ע״י הרוצחים הטמאים ימ״ש. ובדאי שעליו אפשר לומר את מליצת התלמוד: „וי על האי שופרא דבלי בארעא, ועל דא ודאי קא־בכינא".

על נסיבות מותו של הרב מסר לנו בנו ר׳ יהושע הורביץ שליט״א.

אחרי נדודים וסבל רב, נשלח הרב למחנה ריכוז מטהאוזן, הידוע לשימצה. העבודה היתה שם מפרכת ובלתי אנושית, אך הרב החזיק מעמד זמן רב. ולא עוד, אלא שקיבל את יסוריו באהבה, והיה מעודד את האנשים הנדכאים והמיואשים שסבלו אתו יחד. הוא התנהג למופת והיה למקור עידוד ותקוה לאחרים. גם למד תורה בעל פה, בכל זמן פנוי. אך גופו העדין נחלש מאד עד שנשבר לגמרי. הוא חלה במחלת הטיפוס שממנה נפטר ביום שמחת תורה של שנת תש״ד. השם ינקום דמו, ונשמתו תהא צרורה בצרור החיים.

***

אשתו של הרב, הרבנית מרת רבקה הי״ד היתה אישיות דגולה בזכות עצמה. היתה מלומדת גדולה, שלטה בשפה הפולנית על בוריה, ובפני גדולי השלטון התיצבה במשלחות שונות. היתה נערצת ומכובדת גם ע״י שכבת האינטליגנציה בעיר. יחד עם זה היתה גם צדקנית ועסקנית במוסדות צדקה ובית־הספר לבנות „בית־יעקב".

הרבנית מרת רבקה הי״ד

במלחמה נשלחה הרבנית ע״י הנאצים למחנה נשים שטוט־האף שע״י דאנציג, ושם נספתה במיטב שנותיה, ולא נודע מתי ואיך. יהא זכרה ברוך.

***

שני ילדים נחמדים היו לרב: בן ובת. מי בעיר לא הכיר את „שיקו" (יהושעלע), הילד היפה והנחמד ואת „פאלא" (פערא'לה), הילדה הנפלאה של הרב?

יהושע'לע התחנך על ברכי אביו ולמד ב„חדר", ואצל מלמדים ומורים בבית. אחרי הבר־מצוה, שנחגג ברוב פאר, לקח אותו הסבא ר' אלטר לטארנא, ולמד שם בקלויז אצל טובי מלמדים גדולי תורה. ראה ברכה בלימודיו ונראו בו ה„ברא כרעא דאבוה". המלחמה השיגה אותו במיטב שנות לימודיו. פערא'לה היתה עוד ילדה קטנה כשפרצה המלחמה.

שניהם סבלו הרבה בשנות המלחמה במחנות ריכוז ובמחנות עבודה, אך שניהם ניצלו בדרך נס ונשארו בעז"ה בחיים. מיד אחרי המלחמה, עלו שניהם ארצה, התחתנו והקימו בתים לתפארת בישראל. שניהם כבר השיאו בנים.

ר' יהושע נשא את בתו של הרב מליז'ינסק הרב ר' יואל משה לנדא וגר בירושלים. אינו משמש ברבנות ומתפרנס מיגיע כפיו, אך הכרת פניו ענתה בו שבן קדושים הנהו: הוא אינו משנה „מקוצו של יוד" מדרך אבותיו הגדולים בכל התנהגותו, לרבות לבושו החסידי.

פערא'לה נישאה לבן דודה־זקנה, בנו של הרבי מויז'ניץ־סרט ר' ברוכ'ל האגר זצ"ל, שהקים את קרית ויז'ניץ בחיפה והקים שם ישיבה. כיום משמש בעלה הרב משה הגר שליט"א ראש ישיבת ויז'ניץ, ומנהל מוסדות ויז'ניץ בחיפה, בעוד שאחיו הבכור ר' אליעזר'ל ממלא מקום אביו באדמו"ריות.

בני הרב חזרו לשרשם וממשיכים בדרכי אבותיהם, וזהו מחסדיו של השי"ת, שהשאיר שם ושארית למשפחה המיוחסת הדגולה, ולגזע התרשיש של „שושלת־דזיקוב", שתימשך ותתקיים עד ביאת הגואל!

מדבריו

חכמינו זכרונם לברכה אומרים: „אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונן". אחרי שתיארנו במקצת את אישיותו של „הרב הצעיר" שלנו, הנני רוצה לסיים את הפרק הזה, ועמו כל הפרשה של „רבני ואדמו"רי דזיקוב", בכמה דברים מחידושי התורה שלו, שפירסם — כפי שהבאתי לעיל — במקום הקדמה לספר „שאלות ותשובות עטרת ישועה" של זקנו ר' יהושע'לע הורביץ זצ"ל, בשם „פתח השער", לפי אלף־בית. ובדרך זו להנציח את שמו של אחרון הרבנים בעירנו, שהיה גם האישיות החביבה והנערצת ביותר בעיר — הלא הוא הרב הגאון ר' חיים מנחם דוד הורביץ — השם ינקום דמו!

אברהם ויעקב

בגמרא ברכות דף י"ג: הקורא לאברהם — אברם, עובר בעשה, שנאמר: „והיה שמך אברהם" (בראשית י"ז) וכו'. ושואלת הגמרא: אלא מעתה הקורא ליעקב — יעקב, הכי נמי? ומשני: שאני התם דהדר אהדריה קרא. עי"ש. וצל"ד: מה נשתנה יעקב מאברהם? הגם שהש"ס מתרץ ב„אהדריה קרא", על־כל־פנים קשה: למה באמת אהדריה קרא וקראו יעקב?

ונראה לי בפשוט, על פי מה שהביא רש"י ז"ל פ' תולדות, „ויקרא שמו יעקב" — הקב"ה קראו לו יעקב, אמר: „אתם קראתם לבכורכם שם, אף אני אקרא לבכורי שם..." הרי בפירוש דהקב"ה בעצמו נתן לו זה השם, לכן א"א לעולם להתבטל, ע"כ אהדריה קרא ונשאר השם יעקב, גם אחרי שנקרא שמו ישראל.

תכונת המטבע

בפרשת כי תשא, בפסוק: זה יתנו וכו'. ובמד"ר הה"ד „זה ישפיל וזה ירים" (מובא בספרים). "נ"ל עפ"י מה שפירש בסה"ק „נועם אלימלך", שהקב"ה הראה לו למשה מטבע של אש — דאש שורף ואש מחמם, דהיינו אם ח"ו מתנהג בכספו שלא כהוגן, אז שרפתו, ואם מתנהג בצדק ובלב שלם וגמילות חסדים ,אז מחמם וזוכה לרוב טוב, עי"ש. וזאת נ"ל כוונת המדרש רבה, הה"ד: „זה ישפיל וזה „ירום". כי המטבע יש לה כח זה, שעל ידו יוכל להשפיל את האדם ח"ו, אם אינו מתנהג כשורה ח"ו. „וזה ירים" — אם יודע האדם איך להתנהג במטבע בצדקה וגמ"ח, אז ירום, כי היא מחממתו וזוכה עי"ז לרב טוב, מטוב הגנוז.

סיום

אני רוצה לסיים את כל הפרק בדבריו של הרב זצ"ל שכתב שם בחידושי התורה שלו. בסוף דבריו הוא מביא חידוש יפה של אחד מחסידי דזיקוב החשובים, ר' מאיר אקשטיין ז"ל מריישא, שנפטר בדזיקוב בנסיבות טרגיות (כפי שהזכרתי לעיל בפרק על ר' יהושע'לע זצ"ל).

החידוש מוסב על מאמר חז"ל במסכת ברכות: אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש וכו', ואם לאו יקרא קריאת שמע..." ואם לאו יזכיר לו יום המיתה"... אבל אין כאן המקום להביאו במלואו. אני רוצה רק לצטט את דברי הרב זצ"ל בסיום דבריו, שבהם אני מסיים את דברי גם עליו:

„יהיו שפתותיו דובבות בקבר, ותהא נשמתו צרורה בצרור החיים, עד יעמוד לתחיה בביאת גואל צדק, אמן".

דוד שליסל

סיפורים על אדמו״רי דזיקוב זצ״ל

הרבי ר׳ אליעזר מדזיקוב, בן ר׳ נפתלי מרופשיץ זצ״ל

נחום סוקולוב רגיל היה לומר: „מי שלא מילא כרסו בש״ס ופוסקים, אינו יכול להיות סופר יהודי אמיתי״. יודעני שלא למדתי מספיק להיות סופר, וגם לא חסיד אני ולא בן חסיד, א״כ מה לי להכניס ראשי בין ענקי הרוח ואדירי התורה, „להיעשות״ סופר ולכותב על רבנים ואדמו״רים?

אבל היות ומה שאני כותב זה זכרונות וסיפורים מעיירתי האהובה דזיקוב, זה נותן לי דחיפה לכתוב; ובדרך אגב, אמלא בקשת חברי, שביקשו ממני להשתתף בספר יזכור, בכתיבת זכרונות על עיירתנו.

א) רכישת הרבנות בדזיקוב

לפני מאה ושלושים שנה בערך, היו כמעט כל האדמו״רים גם רבנים בעיירות בהן גרו, ולהיות רב, היה משמע, להיות „רב אמיתי״, שיכול להתמודד בידיעות התורה עם הרבנים המתנגדים (לפי שיטת הגר״א מוילנא ז״ל), שהיו בדרך כלל למדנים גדולים. ולכן כשרצה ר׳ אליעזר׳ל, שהיה בנו של האדמו״ר המפורסם רבי נפתלי מרופשיץ זצ״ל, לרכוש את הרבנות בדזיקוב מאת הרב הקודם, שהיה מתנגד חריף לחסידות* — לא בא לו הדבר כל כך בקלות. והנה הסיפור כפי ששמענו אותו מאבותינו ומזקני עירנו.

ומעשה שהיה כך היה: המחזיק ברבנות דזיקוב היה ר׳ אליהו שפיגל ז״ל, שהיה כאמור, מתנגד לחסידות, אך מכיון שהיה כבר זקן מופלג וחלש, ולא היה לו בן שימלא את מקומו, החליטו ראשי הקהילה לקבל רב יותר צעיר, בתנאי, שהלה „יקנה״ את הזכות מאת הרב הזקן. מאחר שבדזיקוב היו הרבה חסידים של הרופשיצאי, הביאו את בנו הבכור של ר׳ נפתלי, ר׳ אליעזר׳ל, שהיה ידוע כלמדן וחכם, שירכוש את הרבנות בדזיקוב.

הרב הזקן ר׳ אליהו, למרות גילו המופלג וחולשת גופו, התנגד בתחילה „למכירת״ הרבנות בכל תוקף. באותו זמן היה ראש הקהל הראשון בדזיקוב אבי־זקני הגדול ר׳ אלכסנדר זיסל שליסל ע״ה (מעניין לציין, דבר פלא ממש: שגם יו״ר הקהילה האחרון בדזיקוב עד לגירוש היהודים מהעיירה, היה נינו של ראש הקהל הראשון — ר׳ מנחם מנדל שליסל הי״ד).

ובכן, כשבא ר׳ אליעזר׳ל לדזיקוב, נכנס יחד עם ראש הקהל אל המרא דאתרא ר׳ אליהו בשעות הבוקר, ומצאו לומד ומתעמק בגמרא, כדרכו בקודש. אחרי שבירכו את הרבי „בצפרא טבא״, נענה ר׳ אליעזר׳ל שהיה כאמור, פיקח ואמר אל הרב: „ר׳ אלי׳, אתם יודעים מה הן הראשי תיבות של המלה „גמרא״? גמרא מאכט: „גוט מארגען ר׳ אלי׳״ (בוקר טוב, ר׳ אלי׳). השיב לו ר׳ אלי׳ מיניה וביה: „גמרא״ מאכט: „ארור מסיג גבול רעהו״... בזה רמז לו על סירובו למכור את הרבנות.

רק אחרי השתדלויות של בעלי בתים החסידיים, ואחרי הפצרות של אבי־זקני הגדול ראש הקהל, נעשתה „העיסקה״ ור׳ אלי׳ מכר את הרבנות לר׳ אליעזר׳ל הורביץ בעד 4 „שאהן״ (מטבע של אז) לשבוע, במשך כל ימי חייו, וסוכנות בלעדית למכירת מלח בעיירה, מאחר שהמסחר הזה היה כולו בידי היהודים.

ב) פעולתו הראשונה של ר׳ אליעזר׳ל בדזיקוב: גירוש שדים ולצים מהעיר

נפוצה היתה שמועה, שבעיירה נמצאים שדים ורוחות ר״ל, שמושבם במקום ידוע, ואחרי חצות לילה הם מפחידים, מטרידים, מהתלים ומתגרים בכל מי שעובר יחידי במקום הזה אחרי חצות הלילה. אנשי העיירה היו על־כן נמנעים מלעבור באותו מקום בלי ליווי.

והנה קרה פעם „מעשה נורא״: היה זה מיד אחרי שהגיע הרב החדש לעיירה ועלה על כס הרבנות. באותו זמן גר באחת הסימטאות הקטנות, סנדלר עני. זה היה אותו בית שכעבור שנים רבות, ז.א. בזמננו ועד לשואה האחרונה — גר בו ר׳ אברהם רייך הי״ד, שהיה מכונה: „אברהם אבינו״, החייט הנודע בעיירה, המומחה הגדול „לקאפוטות משי״ („זיידענע בעקעשעס״) שאהב לפעמים להתלוצץ ולומר: אני מסוגל לתפור „בעקעשי״ אפילו „פארן קייסער׳ס וועגן״... (גם עבור הקיסר...)

ומעניין לענין באותו ענין. היות והזכרנו את ר׳ אברהם רייך, כדאי למסור את האימרא המחוכמת שהאברך החכם ר׳ איטשה זילבר הי״ד הי׳ רגיל תמיד לומר. שלושה דברים — אמר ר׳ איטשה זילבר — רואים בעיירה שלנו, שהם בדיוק ההיפך מזה שמורים שמותיהם: א) המורה הראשון לעברית בביה״ס הציוני בטרנובזג שמו היה „הוכמן״, שפירושו באידיש: גבוה־קומה — אבל הוא היה דווקא נמוך־קומה מאד... ב) אשה אחת שמה היה „אידל״ (פירוש: עדינה) והיא היתה דווקא שמנה. והשלישי הוא ר׳ אברהם „רייך״ הנזכר. „רייך״ פירושו „עשיר״, והוא היה אביון שבאביונים...

ובכן; בביתו של הסנדלר הזה היו תריסים שהיו סוגרים אותם בלילה עם מטוטלת, (אני עוד זוכר אותם). פעם, היה זה במוצאי שבת של לילות חורף ארוכים, שכח בעל הבית לסגור את התריסים. הסנדלר, שרגיל היה לעבוד בלילות עד שעה מאוחרת, כפי שזה היה נהוג בזמן ההוא, היה תולה את ה־„כאלעוויס״ (העור העליון של המגפים), שצבעם מצד השמאלי היה חום, על התריסים. ובלילה, כשהיה סוגר את התריסים, היה מוריד את ה„כאלעוויס״. והיות ששכח לסגור את התריס, ממילא שכח גם להוריד את ה„כאלעוויס״.

---

* אין הקביעה הזו תואמת את המציאות ההיסטורית. להיפך: בספר „החוזה מלובלין״ מאת מר יצחק אלפסי, שיצא בשנת תשכ״ט, מונה המחבר בין תלמידי ה„חוזה״ את „רבי אליהו שפיגל — אב״ד דזיקוב״ (בדף רמ״י) על־פי מקורות מספרים — י.פ.

פתאום — השעה היתה כבר הרבה אחרי חצות — רואה הסנדלר בעד החלון כמין לשון ארוכה מתנועעת... לא היה אצלו כל ספק שהנה בא „השד" להתלוצץ... אבל הסנדלר שלנו לא נבהל, היה לו — כמו שאומרים היום — „דם". לא חשב, הרבה, לקח סכין חדה, ניגש בלי פחד וחתך את קצה הלשון... הסנדלר התיישב להמשיך בעבודתו מרוצה „ממעשה הגבורה" שלו, והנה... שוב חזר ה„לץ" ומראה לו את לשונו הארוכה... הסנדלר, כמובן, חזר על „מעשה הגבורה" שלו וחתך שוב חתיכת לשון... ככה נשנה הדבר פעמים אחדות, עד שהסנדלר המסכן התעייף והתעצבן מאד מזה ש„הלץ" התחשק לו להתלוצץ ואינו נותן לו לעבוד — והלך לישון...

משקם הסנדלר בבוקר, מה הוא רואה? לצערו ולמגינת לבו הוא רואה, שה„כולעוויס" חתוכים לחתיכות ונשארה מהם רק חתיכה קטנה... בכ"ז האמין שזה היה מעשהו של הלץ, כי איך יתכן אחרת?... והלך אל הרב לספר את המאורע.

ר' אליעזר'ל, שהיה פיקח גדול וידע את הכלל: „שאתה צריך ללחום באותו הנשק שלוחמים נגדך", הבין שכאן הוא צריך לעשות איזה מעשה, ואיזה „מופת חותך" כדי לשכנע את בני העיר שאכן גירש את השדים לחלוטין ולא יחזרו עוד. מה עשה ר' אליעזר'ל? שכר כרכרה רתומה לארבעה סוסים לבנים, לקח שוט ארוך בידו ונסע בכרכרה שבע פעמים סביב בית המועצה שנקרא „ראַטהויז", הצליף בשוט וצעק: שדים החוצה!...

מובן שאחרי „הגירוש" הזה לא ראו יותר שדים בעיר והרוחות נרגעו... לזכר הנס הזה, הונהג מנהג יפה בעיירה: חתן ביום חתונתו, לפני שהוליכוהו לחופה, הקיפו השושבינין עם החתן את בית המועצה שבע פעמים... המנהג הזה בוטל רק עם עלות בית המועצה באש במלחמת העולם הראשונה.

ג) מופת שהתקיים ארבעים שנה אחרי פטירת ר' אליעזר'ל

הסיפור דלקמן קרה בזמן שר' אליעזר'ל נהג כבר באד־מו"ריות והיה מפורסם כרבי ובעל־מופת, ורבים נהרו אליו לקבל ממנו ברכה ולהוושע על ידו.

פעם אחת נכנסה אל הרבי אשה צעירה, היא היתה גרושה (או אלמנה) ושפכה את מרי לבה לפני הרבי: הנה עבר כבר איזה זמן שהתגרשה (או התאלמנה), ועד היום לא נזדמן לה שידוך הגון והיא יושבת בדד.

האשה הזאת, תושבת דזיקוב, היתה בת־טובים, בתו של אחד משבעת טובי העיר, אחותו של ר' משה ספיר שהיה חתנו של הגביר הנכבד, מחשובי העיירה, ר' לייביש דוד אנגלברג הנודע.

יושב ושומע הרבי למדווה לבה של האומללה, שקוע ברעיונותיו. פתאום קם על רגליו ואמר: יש לי שידוך טוב והגון עבורך. רק דבר אחד מבקש אני ממך: „תשאלי על האברך הזה היטב איך הוא מכל הבחינות, ותביאי לי תשובה כל מה שתדעי עליו, בלי לכחד דבר". שמו של הבחור הוא שמעון פרידמן מוישניצא.

„טוב" — ענתה האשה — ויצאה בלב קל ובבטחון, כי הנה הישועה קרובה לבוא. היא התחילה לשאול עליו והנה הידיעות הראשונות שהגיעו אליה היו משמחות ומעודדות: תלמיד חכם מובהק, בעל הוראה, גם בעל הופעה חיצונית נאה: בחור צעיר — בעל זקנקן דליל, יפה מראה, אציל־רוח, בעל נפש עדינה, בקיצור: בחור עם כל המעלות הטובות. רק בסוף עוד הוסיפו: שהוא קצת חולה ריאות, והיה לו גם שטף דם, ואולי לא רק פעם אחת... כמובן „שההוספה" הזאת העמידה בצל את כל המעלות הטובות, והכריעה לכף חובה בקבלת החלטת האשה, שהיתה כמובן שלילית. כן, אושר כזה — וקוץ בו...

עם אוסף הידיעות האלו, נכנסה האשה אל הרבי כשמעיניה זולגות דמעות, וסיפרה את כל מה שנודע לה על הבחור הזה: גם המעלות וגם החסרון, והוסיפה לבסוף את החלטתה השלי־לית. הרבי שמע את דבריה כשארשת של רצינות נסוכה על פניו. אחרי הרהור נוסף נאנח הרבי, נענה ואמר: כתוב: „התורה מגינה ומצלי", והיות והוא בן־תורה, תלמיד חכם גדול העוסק בתורה, בודאי ישמרהו השם" והתחיל לדבר על לבה של האשה שתסכים לשידוך. אך היא בשלה: איך היא יכולה להסכים לזה, בזמן שיודעת מראש כי נכונים לה צרות, ואיך היא יכולה — כפי שאומרים: „להשכיב את הראש במטה חולה?"

פתאום קם הרבי על רגליו ובקול נרגש אמר: „מיט קראנקע לינגען קען מען אויך לעבן 75 יאָר" („עם ריאות חולות אפשר גם לחיות 75 שנה"). „דעי לך, ר' שמעון פרידמן הוא חבר־צעיר שלי, הוא תלמידו של הגאון „האריה דבי עילאי" מוישניצא. (גם ר' אליעזר'ל נמנה על תלמידיו של הגאון מוישניצא). עכשיו לכי הביתה, אני כותב לו שיבוא הנה, ואצלי יתקיימו התנאים. ואל פחד, אני מבטיחכם ששניכם תאריכו ימים".

יותר, כמובן, לא ניסתה האשה להתנגד. היא בטחה בברכת הרבי. הם התחתנו, חיו חיי נחת ואושר, הקימו משפחה ענפה וברכת הרבי התקיימה במלואה: ר' שמעון פרידמן חי 75 שנים מיום ליום. הוא נפטר בשנת תרס"א (ר' אליעזר'ל נפטר בשנת תרכ"א), והיא נפטרה אחרי כמה שנים. ר' שמעון ישב כל ימיו על התורה ועל העבודה, ואף חיבר ספר בשם „אמרי שמעון" על התורה.

ד) על ר' משה'לע מרוזבדוב, בנו של ר' אליעזר מדזיקוב

אצל רוב אדמו"רי פולין וגליציה הרי נהוג, שאחרי פטירת האדמו"ר הוכתר בנו הבכור לרבי. הוא נהג באדמו"ריות והמשיך לנהוג את „החצר", ואילו שאר הבנים ישבו על כסא הרבנות, או הסתופפו בצילו של האח הבכור, והוא דאג לפרנ־סתם, או... שיצאו לתור במדינה בתור „נכדים" של השושלת הזאת. לא כן היה אצל נכדי רופשיץ, בעיירות בהן נתמנו לרבנים, הוכתרו — אחרי פטירת אביהם האדמו"ר — גם לאדמו"רים של אותה העיירה.

כידוע היו לר' אליעזר'ל מדזיקוב ארבעה בנים, כולם היו רבנים בעיירות וכולם הוכתרו כאדמו"רים — אחרי פטירתו של ר' אליעזר'ל. אחד מהבנים ר' משה'לע, נתמנה לרב העיירה רוזבדוב, לא רחוק מדזיקוב, ונעשה שם לאדמו"ר. הסיפור הזה קרה בזמן שאביו היה עוד בחיים.

והנה הסיפור: הכפר גרמבוב, השוכן בין דזיקוב ורוזבדוב,

הוא הכפר הגדול ביותר בסביבה, וגרו בו גם הרבה יהודים, יותר מבכל כפרי הסביבה. הכפר זה היה שייך לרוזבדוב בקשר לדיני־תורה, ולדזיקוב בקשר לבית־הקברות.

באותו הכפר היתה טחנת קמח שהיתה שייכת ל„פריץ", שהחכיר אותה ליהודי תושב הכפר, בשם ר' הרשל וידז'ער. והנה קרה מקרה: בא חוכר חדש, ומבלי לשאול את פי החוכר הקודם, הוסיף על המחיר וקיבל את הטחנה מהפריץ. נעשה, כמובן, רעש גדול בגרמבוב: היתכן דבר כזה בין יהודים? שיבא יהודי ויגזול מיהודי את פרנסתו ופרנסת משפחתו? היה לא תהיה!

אביו של ר' הרשל וידז'ער מיהר לרוזבדוב אל הרב, כדי להזמין את החוכר לדין תורה. החוכר החדש לא רצה להתדיין ולא בא אל הרב. הרב שלח אליו פעם ועוד פעם, והוא סירב לבוא. בפעם השלישית ציווה הרב להזהיר את החוכר ולומר לו: אם הוא לא רוצה לבוא חי, יביאו אותו... אך החוכר לא שעה גם לאזהרה זו. פתאום חלה ומת מיתה חטופה... כולם ראו בזה מופת של הרב ובכל הסביבה דיברו על המקרה הפלאי הזה.

כשבא ר' משה'לע — אחרי המעשה הזה — אל אביו ל־דזיקוב, אמר לו ר' אליעזר'ל: „משה'לע מופתים כאלה אתה מראה?!" הלמתים תעשה פלא? אם רפאים יקימוך, יודוך סלה"! (תהלים פ"ח).

ר' משה'לע הבין את הרמז, ביקש סליחה מאביו והצטדק בדברים האלה: „הייתי כשגגה היוצאת מפי השליט".

אני מוסר את הסיפור החסידי, כפי ששמעתי אותו מזקני עירנו.

ר' מאיר'ל מדזיקוב זצ"ל

טרם אמשיך לתאר את האדמו"ר השני בדזיקוב, רבי מאיר'ל הורביץ זצ"ל, ברצוני למסור את קורותיו של בנו „המסרב".

ר' נפתלי חיים זצ"ל

הוא, ר' נפתלי חיים, צריך היה לרשת את כסא הרבנות בדזיקוב, ולהיות בעודו בחיי אביו „הרב הצעיר" בעיר, שהרי היה בנו בכורו של ר' מאיר'ל. אבל בשום אופן לא רצה להיות רב, ועוד יותר לא רצה להיות אדמו"ר (רבי). הוא העדיף להיות נע ונד ולערוך גלות, כשהוא מסתיר את זהותו. החסידים מספ־רים, שכשבא לאיזו עיירה, לא רצה ר' נ"ח ללון אצל רב העיר, והלך אצל אופה או לאיש פשוט. כשעזב את העיירה, רשם רק „נ"ח בן דבורה", שראשי תיבות הם: נפתלי חיים.

כך היה נוהג שנים רבות. פעם אחת גרם לו הדבר צער וכעס. ר' נפתלי חיים הגיע לעיירה זידיטשוב לשבת, ושם כיהן באדמו"ריות ר' אייזיקל מזידיטשוב, שהיה נוהג בעצמו לקרוא בתורה וגם קרא לעליה לתורה. האחרון הרגיש באורח שישב „מאחורי התנור" שהוא בן קדושים. כשהגיע לפרשת ששי קרא: „יעמוד מורה־מורנו ר' נפתלי חיים, בן מורה־מורנו ר' מאיר". מה נדהמו כל המתפללים כשראו פתאום יוצא מאחורי התנור עני בלבוש קרוע ובלוי ועולה לתורה. כשגמר את הקריאה אמר ר' נפתלי חיים לר' אייזיקל, „אינני מוחל לך, לא בזה ולא בבא" ומיד במוצאי שבת עזב את זידיטשוב.

אחרי שנים של עריכת גלות, החליט לנסוע לארץ ישראל, כי לא יכול היה לסבול את הגלות. ולמרות שלא היה זה דבר קל בימים ההם, הגשים את החלטתו. אביו, ר' מאיר'ל דאג לשלוח עמו משרת (משמש). הוא בחר בר' שלמה קרקובר, שהיה עם הארץ מפורסם, ושלח אותו עם ר' נפתלי חיים.

זוכר אני עוד — והייתי אז כבן תשע שנים — כשחזר ר' שלמה מארץ ישראל אחרי פטירתו של ר' נפתלי חיים — שנפטר בשנת תרנ"ה, ביום כיפור.

אגב, כמה מלים על ר' שלמה הנ"ל. כאמור היה עם הארץ, אך בהיותו „המשמש בקודש" רצה גם להתנהג בגדלות, ובשבת קודש לא רצה לדבר ביידיש אלא בלשון הקודש. והיות ואת הלשון הקודש לא ידע, המציא לו „ביטויים מתאימים" כתחליף למלים שלא ידע לתרגמן כגון: על חלב חמוץ אמר: „חלב יושב" (ביידיש: „געזעצטע מילך"), על דגים חיים: דגים הופ־הופ"... על שטריימל: אפר־שלש־פעמים (אש־דריי־מאָל)... על: שמיכה מנוצות: („בעטגעוואנט" ביידיש) „מטה־פרה־כותל" (בעט־קי־וואנט"...).

את המלים האלו בעצמי שמעתי ממנו. הוא לבש „כאלא־טלעך" (מעילים) סגוניים מכל מיני צבעים וקישוטים, כמו האדמו"רים. וכך הי' בא לר' יהושע'לע מדזיקוב.

נמשיך בר' נפתלי חיים. היה גר בירושלים והיה מפורסם כאיש מופת. המכתבים שהיו מגיעים ממנו היו מפורסמים כי היו בהם דברי נבואה ממש. פעם כתב לבנו שהיה גר בדזיקוב (ואח"כ הי' רב בזולין): „צא מדירתך ולא תגור מביתו של ווישנייבסקי, עד לביניש קצב". ואכן כעבור כמה ימים פרצה שריפה גדולה בעיר, וכל הבתים מווישנייבסקי (שהיה גוי) עד לביניש הקצב, נשרפו.

כשנולד ר' אלטר, האדמו"ר האחרון לבית דזיקוב לאביו ר' יהושע'לע, לא ידעו אם הוא ילד שכלו לו חדשיו, או לא. והנה נתקבל מכתב מר' נפתלי חיים מירושלים בזה הלשון: „אחי יהושע־פיע, לאקציע האט אין הימל א גרויסע זכיה, האָט געבוירען א זון פון אכט חדשים מיט א טאָג". (אחי יהושע יש לו בשמים זכות, שהוליד בן ל־8 חדשים ויום אחד"). המכתב הגיע יום קודם לפני ברית מילה. וכן עוד הרבה מכת־בים שראו בהם נבואה ממש.

סיפר לי אחד מזקני ירושלים שהכיר את ר' נפתלי חיים, שהוא, ר' נפתלי חיים, היה מפורסם בירושלים בתור בעל מופת. פעם בא אליו אחד מיושבי ירושלים וביקש ממנו, שיתן לו „קמיע" לסגולה, עבור אשתו שחלתה במחלה ממושכת, ולאחל לה רפואה שלימה. ר' נ"ח הסכים והתנה אתו תנאי, שלא יפתח את הקמיע לעולם, כי ברגע שיפתח אותה, היא תפסיק לפעול. האיש הזה שהיה סקרן גדול, ואולי גם מקטני אמונה, פתח את הקמיע אחרי שאשתו התרפאה כבר, ומצא שהיו רשומים בה שמות כל שונאיו...

**

נחזור לר' מאיר'ל.

ר' מאיר'ל היה ידוע במחלה כרונית, מחלת בני מעיים שממנה סבל הרבה שנים. לרגל זה נסע כל שנה למעיינות המרפא קרלסבד שבצ'כוסלובקיה. בשנת פטירתו, היא שנת תרל"ז — כך סיפרה לי אמי הי"ד — ראו אז כעין העמדת

שמש בגבעון, בימי יהושע בן נון. ר׳ מאיר׳ל נפטר בקרלסבד. עדיין לא היתה אז רכבת בעיירה שלנו. הרכבת הגיעה רק עד לדמביץ, ומשם המשיכו את הדרך עם עגלות וסוסים. היה זה ביום ששי, והארון של הרבי היה צריך להגיע לעיר. אותו יום היה יום מעונן, השעה כבר מאוחרת, והארון עוד לא הגיע. פה ושם התחילו כבר הנשים להדליק נרות שבת. פתאום שמעו דהרות סוסים והארון עם הנפטר הגיע עד לבית הרב. והנה קרה נס: השמש יצאה מתחת העננים ונעשה יום בהיר. רק אחרי שקברו את הנפטר, החשיך היום. כולם ראו בחוש, ש„צדיקים במיתתן קרויין חיים״.

סיפורים על ר׳ מאיר׳ל מדזיקוב זצ״ל

הסיפורים שאני מוסר לקמן, שמעתי מאבי ז״ל, והם מקרים אשר קרו ממש אצלו. אנשי עירי ומכרי יודעים שאינני חסיד, אבל מוכרחים להודות שמשהו נעלה יש באדמו״רים, המראה על עליונותם. אין הם סתם יהודים, אלא, ללא ספק, אנשי מעלה.

רבי מאיר׳ל מדזיקוב, מחבר הספר „אמרי נועם״ על התורה, היה מחותנו של הרבי ר׳ חיים מצאנז. שמו הלך לפניו, שהוא מראה אותות ומופתים, וחסידים נסעו אליו כמעט מחצי גליציה. והנה מה שסיפר לי אבי ר׳ יהודה שליסל ז״ל:

בשנת תרכ״ב נשא אבי לאשה את האמא, מרת טובה ע״ה. היא היתה בת טובים, אבל בלי אמצעים כספיים, וגם הוא, האבא, לא היה בן עשיר. אחרי החתונה נכנס לרבי מאיר׳ל עם „קוויטל״, בו ביקש שהרבי יתפלל, שהשם יתברך יזמין לו פרנסה. חשב הרבי כמה רגעים ואמר לאבא בהאי לישנא: אתה יודע מה? „האנדל מיט האָניג״. („תסחור בדבש״). אבא לא הרהר הרבה ונסע ליריד, לעיירה מיידאן. באמצע הדרך — כך סיפר אבא — אני רואה פתאום יוצא גוי מביתו וצועק: „זושלוקו״! (סבא שלי היה מוכר בכל האיזור בשם „זושלוק״, כי האבא של הסבא, שמו היה זיסל) „אולי תקנה דבש?״ קניתי את הדבש אצל הגוי הזה והרווחתי הרבה כסף. מאז נעשיתי סוחר דבש ידוע בכל הסביבה״.

עוד סיפור שאבא ז״ל סיפר:

„פעם קרה לי דבר מוזר מאד, אבל טבעי. נסעתי למיידאן ליריד. במיידאן היה יריד כל יום שני בשבוע. זאת היתה עיירה קטנה, אבל התכנסו מכל הסביבה איכרים וסוחרים והיה שם יריד גדול. בעיקר היו באים הרבה סוחרי סוסים ובהמות. גם המסחר בכלי עץ השונים היה גדול. נסעתי עם אבא (ז.א. הסבא שלי). הוא היה קונה במיידאן כלי עץ ומוכר אותם בדזיקוב בריווח ניכר. בדרך ליריד ממשמש אבי בכיסו, והנה אוי ואבוי! הכסף איננו! נאבד לו כל הכסף בסכום של 134 רייניש. היה זה אז הון תועפות. מה עושים? אין לו כסף לנסוע ליריד. חזר הביתה. בדרך ניגש להרבי ר׳ מאיר׳ל וסיפר לו בקול בכי מה שקרה לו.

אמר לו הרבי: „יודל אל תבכה, שמע לעצתי, גש לכומר שבעיר, הוא ידיד שלי, ותגיד לו בשמי כי אכן ידידים אנחנו, ושלחתי אותך אליו, כי הוא יכול לעזור לך, וספר לו הכל. היה זה בחורף לפני אידיהם (החגים שלהם) ואז באים הגויים אל הכומר להתוודות.

אחרי שהכומר שמע את הסיפור של אבי, אמר לו שיבוא ביום ראשון בערב. מה היה לו לעשות? הלך הביתה בצער ועגמת נפש, שכל השבוע יהיה בלי כסף ובלי מסחר. אבל השליך על ד׳ יהבו וקיווה ש„מאן דיהיב חיי יהיב מזונא״ וחיכה כל השבוע לנס שצריך להתרחש.

באתי — המשיך אבא את הסיפור המעניין — ביום ראשון בערב. הכומר בא לנגדי עם ארנק הכסף ואמר: „יש לך מזל, כשיצאת ממני, באה אלי גויה וסיפרה לי שמצאה ארנק עם כסף. אמרתי לה שתביא לי תיכף את הכסף, כי יכול להיות אסון. כמובן שהיא הביאה את הכסף. והכומר סיים: קח לך את הארנק, ומסור דרישת שלום לרבי שלך, אבל בפעם הבאה תהיה זהיר יותר, כי „אין סומכין על הנס״. את הפתגם הזה אמר בעברית.

יעקב פליישר

ר׳ משה „ארישע׳ס״ האופה - „מחותנו״ של הצאנזר

את הסיפור המעניין שמעתי מפיו של ר׳ משה בעקער (קנובלר) ז״ל בעצמו. אמנם בחלק היידיש מספרים נכדיו של ר׳ משה את הסיפור ששמעו אותו מהסבא שלהם, אבל סיפור מעניין (והייתי אומר אפילו היסטורי) כזה, צריך להופיע גם בחלק הזה. אולם מקודם רוצה אני לתאר במקצת את ר׳ משה בעקער בעצמו.

מיום שהכרתי את ר׳ משה ארישע׳ס (כך קראו לו) — והכרתי אותו מילדותי, כי הוא גר בשכנותנו — היה כבר יהודי בא בימים, זקן מופלג. אמנם קצת כפוף, אך בריא וחסון, הלך בלי מקל, בצעדים בריאים ובטוחים, ועוד עבד סביב ביתו בעבודות שונות. שמעתי גם, בהיותי עוד ילד, שלר׳ משה יש „ברכה״ של אריכות ימים מהרבי ר׳ מאיר׳ל, וזאת כשכר על שהוא, ר׳ משה, היה שליחו של הרבי וממלא מקומו בחתונת בנו של הרבי עם בתו של הצדיק מצאנז. למרות שעוד לא הבנתי את משמעות הדברים, אבל דמותו של ר׳ משה הצטיירה בעיני — ובעיני כל הילדים בני גילי — כדמות נעלה ואפילו „כאיש קדוש״. האם זה דבר קטן, שבן תמותה פשוט, יכול להגיע למדרגה זו, להיות „המחותן״ של הצדיק הקדוש מצאנז, שעליו שמענו תילי־תילי מעשיות ו„מופתים״? השתוקקתי ע״כ לשמוע מפיו של ר׳ משה בדיוק את הסיפור, איך הוא נהיה „המחותן״

(בעיר היו קוראים לו גם ר׳ „משה מחותן״). הייתי מקדים לו „בוקר טוב״ עוד מרחוק ומאושר הייתי כשענה לי „גוט יאר״.

אך ר׳ משה לא היה דברן גדול, היה מכונס בתוך עצמו ולא היה מעורב כל כך בין הבריות. גם עניני העיר: גבאות, קהלה, מחלוקת, לא עניינו אותו. הוא בא לבית המדרש שחרית וערבית, התפלל במקומו הקבוע, וחזר הביתה לעבודתו. גם בצעירותו לא התבלט בעיר בשום דבר מיוחד. הוא עבד את עבודתו הקשה בשקידה ול„כעכים״ (בייגל) שלו יצא שם, שהם הטובים ביותר... מובן מאליו, שר׳ משה לא היה מבין החסידים היושבים ראשונה על־יד שלחן הרבי, ולא נמנה אף פעם עם החסידים הנלהבים, המקורבים אל הרבי, או עם אלה הממלאים תפקידים שונים ומסתובבים תמיד „בחצר...״ הוא אמנם בא — כמו כמעט כל יהודי העיירה, כולל היהודים הפשוטים, בעלי מלאכות, רוכלים, הולכי כפרים וכו׳ — בליל שבת אל „שלחן״ הרבי, נהנה מה„שלום עליכם״, „אשת חיל״ והקידוש של הרבי, ואח״כ מהזמירות היפות ששרו החסידים, שהה עד אחרי ברכת המזון וחזר הביתה. ספק גדול הוא, אם החליף הרבי פעם כמה מלים עם ר׳ משה. וספק יותר גדול הוא, אם ר׳ משה ידע בכלל על המחלוקת החריפה בין צאנז — לסאדיגורא, וצאנז — דזיקוב.

כך זה היה עד אותו היום ההיסטורי, שהרבי קרא לר׳ משה והטיל עליו את התפקיד להיות „המחותן״ במקומו, אצל הצאנזר.

כפי שסיפרתי, ר׳ מאיר׳ל הורביץ זצ״ל, בא בקשרי חיתון עם ר׳ חיים מצאנז שלוש פעמים. וזה היה בעת שבנו הצעיר, ר׳ אהרן נשא את בתו של הצאנזר.

החסידים שידעו את מצב הענינים ואת ה„ברוגז״ ששרר בין שני המחותנים, כשהתקרב מועד החתונה, של ר׳ אהרן, תהו ושאלו בסקרנות: מה יהיה? כשר׳ מאיר׳ל יגיע לצאנז לחתונת בנו, איך יקבל אותו ר׳ חיים, שהיה ידוע כקנאי וחריף? האם יתפייסו שני המחותנים? על האפשרות שר׳ מאיר׳ל לא יסע בכלל לחתונה לא רצו אפילו לחשוב. ויתכן שאולי כן התגנבה אצל מישהו מהמקורבים ביותר המחשבה, שהרבי לא יסע, ויטיל בודאי עליו את המשימה ליסע במקומו.

ואכן מה גדולה היתה התדהמה וההשתוממות כשנודע בעיר — יום־יומיים לפני החתונה — שר׳ מאיר׳ל החליט לא לנסוע לצאנז לחתונת בנו, אך שבעתיים גברה התדהמה, הפליאה והתמיהה, כשנודע את מי בחר ר׳ מאיר׳ל לממלא מקומו בחתונה, „כעומד מצד החתן״ וכ„מחותן״ — לצדיק ר׳ חיים מצאנז. לא יאומן כי יסופר, שהבחירה לתפקיד הרם הזה, נפלה על... ר׳ משה בעקער, דבר שלא יכול היה להעלות על הדעת... לא חסיד אחד מהמקורבים התכונן לנסוע עם הרבי אל החתונה, ולעמוד שם כמגן וחומה לימין הרבי, ולשמור שכבודו לא ייפגע ע״י חסידי צאנז הקנאים והמשולהבים, שירצו אולי להתנקם, בשעת הזדמנות, בר׳ מאיר׳ל על עמדתו במחלוקת צאנז—סאדיגורא... והנה אכזבה כזו?! שומו שמים!

אבל הרבי, שלא התיעץ באף אחד, הטיל את התפקיד הקשה הזה דוקא על היהודי הפשוט הזה, והלה ביצע אותו במלואו בכל התמימות והפשטות — לשביעות רצונו המלא של הרבי.

„וגופא דעובדא״ שמעתי, כאמור, מפיו של ר׳ משה בעצמו, אחרי שבאה לידי הזדמנות שלא החמצתי אותה. באחד הימים — הייתי אז עוד צעיר מאד — שמעתי שר׳ משה אריש׳ס חולה והוא שוכב בחדרו לבד, הרהבתי עוז בנפשי ונכנסתי אליו לקיים מצות „ביקור חולים״. כנראה שהוא נהנה מזה, ששכן „צעיר וקטן״ בא אליו לבקרו, שכן קיבל אותי בסבר פנים יפות ובחיוך על שפתיו. הוא הראה לי על כסא ואמר: „שב, שב בני״.

מזה שנים שר׳ משה מסר את המאפיה שלו לבנו אריש (אהרן), שניהל אותה באותה המתכונת כמו אביו. גם הוא עבד קשה — יחד עם כל משפחתו — לפרנסת ביתו, והיה איש ישר והרד. ר׳ אריש תמך באביו, שהיה לו חדר לחוד, ואשתו ז.א. כלתו של ר׳ משה, היתה משמשת אותו ומסדרת את החדר ואת המטה על הצד הטוב ביותר. החדר היה נקי, וגם כלי המטה היו מבריקים בלובנם.

מעודד מקבלת הפנים החמה הזו, שאלתיו על מצב ברי־אותו, ואחרי תשובתו השתתקתי, כי לא היה לי יותר מה לדבר... אחרי כמה דקות התיישב ר׳ משה על המטה ואמר: „שמע בני, מאחר שגרמת לי הנאה בזה שבאת אלי לבקרני, אספר לך מה שקרה לפני... שנים (הוא נקב בדיוק את מספר השנים), איך שאני נעשיתי „המחותן״ של הצדיק מצאנז. לשמחתי באותו רגע לא היה גבול: ראשית הרגשתי את עצמי כ„גדול״, אך בעיקר שמחתי בזה, שהנה השגתי עכשיו את הדבר ששאפתי אליו הרבה זמן...

במשך שעה ארוכה סיפר ר׳ משה את כל המעשה, ואני בלעתי ממש כל מלה... אבל לצערי אינני זוכר כיום הכל בדיוק כפי שהוא סיפר, אולם מה שאני מוסר, זהו חלק ממה ששמעתי ממנו.

„כידוע לך — התחיל ר׳ משה את סיפורו — אין אני חסיד, ואינני תלמיד חכם; אני יהודי פשוט המתפלל שלש פעמים ביום, ושומר את המצוות כפי שלמדו אותי, וכמו שראיתי אצל אבי. כשהייתי צעיר, עבדתי קשה במאפיה, אבל ב״ה את פרנסתי הוצאתי בכבוד. בלילות שבת, רגיל הייתי ללכת אל ה„טיש״ של הרבי, מקודם אל ר׳ אליעזר׳ל, ואחריו אל ר׳ מאיר׳ל, ונהניתי ממראה קדשו של הרב, ומן הזמירות היפות ששרו החסידים. שמעתי משהו שיש איזה מחלוקת בין „הרביס״, אבל לא היה לי זמן להתעניין בזה, ואפילו היה לי זמן, זה ענין בשבילי? וכי מה אני מבין בזה? כמובן שעל הצדיק מצאנז שמעתי הרבה. וכי מי לא שמע על הצדיק הקדוש הזה? אבל מעולם לא עלה על דעתי ולא יכלתי אפילו לחלום, שאני, משה בעקער, אסע לצאנז, ואהיה כל־כך קרוב אל הצדיק הזה, ממש, בין כ״כ הרבה רביים, רבנים וחסידים? אבל זה קרה, וכך זה קרה:

„היה זה ביום בהיר אחד, אני עומד במאפיה בבגדי העבודה שלי, ועוסק בלישת עיסה ללחם, נכנס פתאום הגבאי של הרבי ואומר לי: הרבי ציוה, שתיכף תבא אליו. נדהמתי. מה יש לו לרבי אלי? בשביל מה הוא יכול לקרוא לי? אינני חייב כסף לאף אחד, ואין זה יכול להיות דין תורה... וא״כ מה זה? לא היה לי הרבה זמן לחשוב, כי הגבאי הסתלק מיד, בלי לענות על שאלתי: למה צריך אותי הרבי? לא החלפתי את בגדי העבודה שלי, לקחתי רק את ה„ראק״ (מעיל) ורצתי.

משהגעתי אל בית הרבי, הוכנסתי מיד אל חדרו של הרבי. וטרם שהספקתי לשאול משהו, פנה הרבי אלי בדברים אלה: „משה, אני רוצה לעשותך שליח מצוה, ואתה צריך להבטיח לי שתעשה הכל בדיוק כפי שאני מצוה אותך". כמובן שלא העזתי לשאול איזו שליחות היא זו, והבטחתי מיד לעשות מה שהרבי יצוה לעשות.

אז ענה ואמר:

„היות ואנחנו השתדכנו עם הרב מסאנדז, והגיע כבר זמן החתונה שצריכים לנסוע עם החתן לסאנדז, החלטתי לשלוח אותך עם החתן אהר'לע במקומי, ואתה תהיה המחותן מצד החתן... אנחנו לא נוסעים לחתונה..."

לא האמנתי למשמע אזני, ולא יכולתי לענות ולהוציא הגה מפי. מיד שמעתי קול בכי מהחתן שעמד שם ושמע את דברי אביו. הוא פרץ בבכי והתחיל לומר: „אבי!". אבל הרבי השתיק אותו ואמר לו שזו החלטתו שלא יכול לשנותה. בינתיים התאוששתי קצת. אז ניגש אלי הרבי, שם ידו על שכמי ואמר: „משה, לך הביתה, תחליף את בגדיך, לבוש את בגדי השבת, קח אתך את השטריימל ובוא בחזרה, כי לא נשאר הרבה זמן".

הלכתי הביתה כסהרורי, לא ידעתי אם חולם אני, או זה אמת... אני, משה בעקער... נוסע לצאנז עם בנו של הרבי ר' מאיר'ל לחתונה... איפה אני? באיזה עולם הדמיון אני נמצא..? אבל דברי הרבי הברורים מהדהדים באזני, ונדמה לי שאני שומע אותם עוד פעם ועוד פעם: „משה... אתה נוסע לצאנז... אהר'לע... חתן... חתונה... איזה בלבול נורא במוחי?... זה אני, או לא...? עלי לשמוח, או לפחד?.. בעוד שאני חושב ומהרהר, מצאתי את עצמי בבית. בני המשפחה חיכו לבואי באי סבלנות, וטרם שהספקתי לסגור את הדלת, כבר הקיפוני בשאלות. משספרתי להם על מבוקשו של הרבי, לא רצו כמובן להאמין. ואשתי אמרה: „משה, ביזט פארנארט געוואָרען?! „דערצייל דעם אמת!!" („השתגעת?, ספר את האמת!") רק אחרי שראו שאני מתלבש ולוקח את השטריימל נרגעו...

כשחזרתי עם „הפעקיל" שלי לבית הרב, מצאתי תכונה גדולה, וההכנות היו בעיצומן. חסידים אצו־רצו, הנה וחזור, הביאו הרבה חבילות ענקיות. הרבי כמפקד מוכשר, נתן פקו־דות על ימין ועל שמאל, רק אני „המחותן" ו...החתן עמדנו בלי לנוע. במשך זמן קצר היה הכל מוכן.

באותו זמן עוד לא הגיעה הרכבת לטרנובז'ג, והיו צריכים לנסוע בעגלות עד לדמביץ, ומשם ברכבת לצאנז. הגיעה עגלה גדולה רתומה לשני סוסים אבירים. בני העיר התאספו, ויותר מחצי העיירה היו כבר במקום, ומבין ילדי העיירה בודאי לא נעדר אף אחד: ניתנה הפקודה להעמיס את החבילות על העגלה, ובעוד הסבלים והחסידים־המקורבים עסקו בהעמסת החבילות, קרא אותי הרבי לחדרו, ומסר לי את הפקודות האחרונות, איך עלי להתנהג בכל מקום, ובמיוחד עם בואנו לצאנז. הוא גם מסר לי מה שנמצא בכל חבילה, ביחוד בחבי־לות ובמזוודות שבהן נמצאו העוגות והי"ש.. על הכל הנהנתי בראשי, כמעט באופן מכני, כאות הסכמה והבנה... ולבסוף לקח את המקל שלו עם ידית הכסף, ובעת שמסר לי אותו אמר: „עם המקל הזה תלך לכל מקום, ואל תפחד שם מאף אחד, וגם לא מ„הצאנזער רב". הושיט לי ידו ואמר: „סעו לשלום"!

יצאתי מהרבי מעודד, והרגשתי את עצמי יותר בטוח. ניגשתי — מעשה בעל־בית — אל העגלה, ספרתי את כל החבילות והשגחתי שהכל יהיה בסדר. בינתיים נכנס החתן אל אביו להפרד ושהה אצלו שעה ארוכה. הרבי ליווהו עד העגלה וכל החסידים נפרדו בלבביות מהחתן וברכוהו ו... נסענו, ועוד מרחוק הדהדו השירים ששרו החסידים בעת הפרידה.

— אני זוכר — המשיך ר' משה — פרט מעניין: כש־הגענו, אחרי נסיעה מייגעת, אל תחנת הרכבת בדמביץ, וה־רכבת שעליה היינו צריכים לעלות הגיעה, נבהל החתן בראותו בפעם הראשונה „עגלה בלי סוסים"... (רכבת), ופחד לעלות על הרכבת... וכמעט שדחפתי אותו בכח לעלות.

ר' משה סיפר בפרוטרוט איך שהגיעו לצאנז, מי שבא לקראתם לקבל את החתן, איך הוא חילק י"ש ועוגות ב„קבלת הפנים". גם מהחתונה סיפר פלאי־פלאים, איזה אדמו"רים הוא ראה, ועוד, ועוד, אך לצערי אינני זוכר את כל הדברים המעניינים שסיפר לי. מה שנחרת בזכרוני הוא מה שסיפר, שלמחרת החתונה רצה להיכנס עם „קוויטל" אל הצדיק מצאנז, אך הצדיק לא רצה להכניסו, והוא נסע מצאנז מבלי להיפרד מה„מחותן שלו"...

בהגיעו חזרה לדזיקוב, לא הלך ר' משה הביתה, אלא נכנס ישר אל הרבי ודיווח לו על ביצוע המשימה שקיבל עליו, או יותר נכון: שהרבי הטיל עליו. הרבי היה מאד שבע רצון כנראה מ„הבחירה הטובה", ובירך את ר' משה באריכות ימים. ואמנם הגיע ר' משה לזיקנה מופלגת, ונפטר כשהיה למעלה מגיל תשעים.

הערה: הנכדים בסיפורים באידיש, מספרים, שהרבי מסר לר' משה „קמיע", סגולה לאריכות ימים, והם עצמם ראו את „הקמיע". ר' משה החזיק ב„קמיע" עד שנת פטירתו ומסר אותה לנכדה, ביום חתונתה, זמן קצר לפני שנפטר.

***

בזמנו עשה הדבר הזה רושם גדול בעולם החסידי, והיה לנושא חשוב בשיחות החסידים. גם ר' משה נעשה מפורסם, והחסידים שבאו מעכשיו לדזיקוב השתדלו לראותו, כדי להכיר את האיש, בו בחר הרבי למחותן במקומו.

יתכן שאם היה זה אחד מהחסידים, היה מנצל את הדבר לטובתו ולמעמדו, אך ר' משה בעקער לא עשה מזה שום „טראסק" (אולי היתה זו גם כוונתו של הרבי, שבחר דווקא ביהודי פשוט, ולא בחסיד ממקורביו), הוא המשיך בדרך החיים שלו כמקודם, על כן נשכח כל הענין הזה מהר.

א צדיק וואס האלט אויף די גאולה

(דער באַוווּסטער רעליגיעזער שרייבער ש. ראַטשטיין, דערציילט אין זיין בוך: „צדיקים און חסידים" פאָלגנדע מעשה פון רבין ר׳ אליעזרל דזשיקאָווער)

אין דער אַנדערער העלפט פונעם ניינצנטן יאָרהונדערט, האָט זיך אין די יידישע שטעט און שטעטלעך אין פוילן און אין גאַליציע פאַרשטאַרקט די האָפענונג, אַז אין גאַר בקרוב וועלן יידן אויסגעלייזט ווערן פון ביטערן גלות.

געגומען האָט עס זיך דערפון, וואָס עמיצער, אַ גדול, האָט זיך אויסגעדרוקט, אַז מען דאַרף דערוואַרטן דעם מלך המשיח אין יאָר תר״כ (1860). אין דאָזיקן יאָר וועט אַלזאָ פאַרקומען די גאולה שלימה.

זוהר־יידן, מקובלים און דורשי רשימות, האָבן אויסגעפּונען פאַרשידענע ראיות און באַווייזן, רמזים און גמטריות וועגן דער גרויסער ראָל וואָס וועט שפּילן אין יידישן לעבן דאָס יאָר כת״ר. אויף דעם געביט האָבן זיך יידן לומדים שטענדיק אויסגעצייכנט, בפרט אויף אַזאַ וואָרט ווי כת״ר... די ערשטע ספירה פון עשר ספירות איז דאָך גאָר לייכט געווען צו געפונען רמזים פון דער תורה, פון דער גמרא, מדרשים, פון זוהר הקדוש. אַמשטאַרקסטן האָט מען זיך באַנוצט מיטן וואָרט: ויתנו לך „כתר מלוכה" — כתר זענען די זעלבע אותיות ווי תר״כ.

די אמונה צווישן פאָלק, אַז אין דאָזיקן יאָר וועט משיח קומען, איז געווען אַזוי שטאַרק און פעסט, אַז ווער עס האָט געוואַגט צו צווייפלען דעריז, אויסדריקן זיך מיט ספקות, האָט מען פאַרשריגן אַלס אפיקורס, אַלס כופר בביאת המשיח.

און וואָס נענטער צום דאָזיקן יאָר, אַלץ מער האָט דער גלויבן אין דער נאָענטסטער גאולה זיך פאַרשטאַרקט. ווען סוחרים האָבן געשלאָסן געשעפטן, האָבן זיי אויסגערעכנט ביזן יאָר כת״ר, ווארום אין דאָזיקן יאָר וועלן מיר דאָך אויסגעלייזט ווערן פון גלות, אויפגיין קיין ארץ ישראל און מיר וועלן דאָך סיי־ווי־סיי איבערלאָזן אונדזערע הייזער און פעלדער, געשעפטן, עסקים אין חוץ־לארץ, טאָ וואָס פאַר אַ זין האָט עס זיך צו פאַרבונדן מיט ביזנעס אויף שפּעטער? האָבן יידן סוחרים, פאַבריקאַנטן און סתם נגידים זיך אָפּגעזאָגט פון וויכטיקע עסקים, איבערגעריסן קאָנטראַקטן און בכלל ממעט געווען במסחר, מיטן דערנענטערן זיך פון גאולה־יאָר — כת״ר.

מיט אַ יאָר פריער איז שוין דאָס גאַנצע ווירטשאַפט־לעכע לעבן פון די יידן אין די שטעטלעך געווען פּאַראַליזירט, בפרט צווישן די יידן אין גאַליציע, ווו עס איז גרויס געווען די אמונה ביי אַלעמען, אַפילו ביי די פרייע. און אַ וואָרט פון אַ צדיק איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז מען האָט געשטעלט דערויף מויערן. אין דאָזיקן יאָר האָט מען גענצלעך אָנגעהויבן זיך צוריקצוציען פון די געשעפטן, ליקווידירן די קראָמען, פאַרקויפן די הייזער צו גויים, די פעלדער צו פּריצים בחצי חינם און מען האָט געגעסן פון קאַפּיטאַל, גרייטנדיק זיך מיט פרומקייט און מעשים טובים אויף משיחן, וואָס קלייבט זיך שוין אין וועג אַריין און דאַרף אָקאָרשט קומען.

ענדלעך האָט זיך דערנענטערט דאָס לאַנג־דערוואַרטעטע יאָר, דאָס יאָר: כת״ר...

די ימים נוראים פון דאָזיקן יאָר האָבן יידן דורכגעלעבט מיט אמתדיקער קדושה וטהרה, מיט תשובה און צדקה. עס האָט אויפגעהערט צו עקזיסטירן „מיינס און דיינס". יידן האָבן פאַרגעסן זייערע אַלטע חשבונות, מחלוקת און קנאה שנאה. מען האָט זיך איבערגעבעטן איינער מיטן אַנדערן, מען האָט זיך געהאַלזט און געקושט ווי האַרציקע ברידער און מען האָט זיך געגרייט צו דעם גרויסן טאָג וואָס דאַרף קומען.

די שטימונג איז געווען אַ פריילעכע, אַ געהויבענע, די שפּאַנונג איז געוואַקסן מיטן יעדן טאָג. די אמונה איז געווען אַזוי גרויס, אַז אויפהויבנדיק זיך אין דער פרי האָט מען אַרויסגעקוקט דורכן פענצטער צו זען אויב משיח איז שוין געקומען...

קינדער האָבן זיך געלייגט שלאָפן מיט ציטערניש, מיט דערוואַרטונג, אַנזאָגנדיק זייערע עלטערן, אַז טאָמער קומט משיח זאָל מען זיי אויפוועקן פון שלאָף, זיי זאָלן חלילה נישט פאַרשלאָפן דעם גרויסן מאָמענט. אין אַזאַ שטימונג זענען אַריבער די ימים נוראים פון יאָר כת״ר און עס איז אָנגעקומען דער יום־טוב סוכות.

חסידים האָבן, פונקט ווי אין די ימים נוראים, אויך נישט געוואָלט בלייבן אין דער היים אין סוכות. ווי אַזוי קען מען אין אַזעלכע הייליקע און דערהויבענע טעג בלייבן אין דער היים, נישט געפינען זיך צוזאַמען מיטן צדיק הדור, טיילן זיך מיט אים די כיסופי גאולה און צוזאַמען מקבל פנים זיין דעם מלך המשיח.

האָט זיך צום יום־טוב סוכות פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם אין שטעטל דזשיקאָוו ביים רבין ר׳ אליעזרל דזשיקאָווער, אַ זון פון הייליקן רבין ר׳ נפתלי ראָפּשיצער זצ״ל. נאָך קיינמאָל האָט מען אין דזשיקאָוו אַזאַ גרויסן עולם נישט געזען. און דער עולם איז נישט באַשטאַנען פון לויטע חסידים, איידעלע יידן און בעלי מדרגה, נאָר אויך פון סתם יידן, יידן מיט באַגרענעצטע מוחות און קליינע השגות — יידן פון אַ גאַנץ יאָר.

דער רבי ר׳ אליעזר, באַטראַכטנדיק דעם עולם, איז אים געוואָרן שווער אויפן האַרצן. ער איז אַרומגעגאַנגען אַ צעקאָכטער, אַ פאַרביטערטער. חסידים האָבן זיך דערויף זייער געוווּנדערט. נישט געקענט פאַרשטיין די סיבה. געהאָפט האָבן זיי צו געפינען דעם הייליקן רבין אַן אויפגע־

לייגטן, אַ מונטערן, לסוף איז ער גאָר צוגעלייגט, אומעטיק, פאַרשליסט זיך גאָר, לאָזט נישט אַריין קיינעם צו זיך...

דאָס דאָזיקע האָט מען באַטראַכט פאַר אַ נישט גוטן סימן. די הערצער ביי די בני עלי׳, האָבן אָנגעהויבן קלאַפּן און שוועבן צווישן האָפענונג און שרעק.

דערווייל האָט מען זיך געגרייט צום יום־טוב. די שטענדיקע סוכה איז געווען צו קליין פאַר אַזאַ גרויסן עולם, האָט מען געמוזט אויפשטעלן אַ ריזיקע סוכה, כדי דער גאַנצער עולם זאָל האָבן ווו צו עסן, לפחות ווו צו שטיין.

עס איז געקומען די ערשטע נאַכט יום־טוב. דער רבי האָט געזאָגט אושפיזין, קידוש געמאַכט מיט גרויס התלהבות, ביים טיש געשמועסט פייערדיקע תורה וועגן דעם ענין פון גאולה שלמה און אמונת המשיח. אַ שרעק האָט אַלעמען באַהערשט. דער עולם איז געשטאַנען צונויפגעדריקט מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם, מען האָט זיך צוגעהערט צו יעדן דיבור, צו יעדער תנועה פון רבין, אָבער מען האָט נישט געהאַט דאָס געפיל, אַז די ווערטער פון רבין באַשטעטיקן דאָס, וואָס ס׳איז געווען איינגעפּרעסט אין האַרצן פון יעדן יידן, אַז ענדלעך האָט מען דערלעבט דעם גרויסן מאָמענט, אַז משיח קומט טאַקע היי־יאָר.

שפּעט נאָך האַלבער נאַכט האָט מען געענומען בענטשן. דער עולם האָט געבענטשט בחיפזון, איילנדיק זיך, כדי צו קענען אויסהערן מיט כוונה ווי אַזוי דער רבי בענטשט אויפן קול. דאָס מאָל האָט דער רבי זיך לענגער פאַרזוימט ביים בענטשן, ווי ער איז תמיד געוווינט געווען. פון צייט צו צייט איז ער אַריינגעפאַלן אין גרויס דבקות, פאַרטראַכט זיך שטיל, געשוויגן, באַלד דערנאָך ווידער אָנגעהויבן, אַזוי האָט עס זיך פאַרצויגן אַ לענגערע ווײַלע.

פלוצלינג האָט דער רבי ר׳ אליעזרל פון דזשיקאָוו זיך אויפגעשטעלט פון זיין אָרט און אַ געשריי געטאָן מיט גרויס התלהבות:

— רבונו של עולם, מיר בעטן דיר: הרחמן הוא יקים לנו את סוכת דוד הנופלת — דו זאָלסט אונדז אויפשטעלן דאָס חרוב געוואָרענע בית המקדש. — רבונו של עולם! שיק אונדז דעם מלך המשיח, אָבער נישט אין היינטיקן יאָר, נישט אין יאָר שנת תר״כ...

עס איז זיך לייכט פאָרצושטעלן דעם רושם וואָס די דאָזיקע דיבורים האָבן אויף דעם פאַרזאַמלטן עולם געמאַכט. אין שרעק האָבן זיך די חסידים אָנגעקוקט. ביי יעדן האָט געקלאַפּט אַ צאָן אין אַ צאָן. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז די מעשה איז נישט פשוט, אַז עס איז עפּעס געשען. וואָרום ווי דען קען מען פאַרשטיין די תפילה פון רבין, אַז משיח זאָל נישט קומען היינטיקס יאָר, ווען די גאַנצע וועלט איז בטוח, די ספרים זענען מרמז און אַלע יידן זענען שוין גרייט פאַר משיחן...

אָבער דאָס האָט געדויערט בלויז אַ קורצע ווײַלע און באַלד האָט זיך ווידער אַמאָל געהערט די ציטערדיקע שטים פון רבין ר׳ אליעזרל, וועלכער האָט אויסגערופן ווי נישט מיט זיין קול:

— מורי ורבותי! האַרציקע יידן, מאמינים בני מאמינים! אתם עדי, איר זייט מיינע עדות, אַז איך שווער פאַר אייך, ה י י נ ט י ק ס יאָר וועט משיח נישט קומען.

באַלד האָט דער רבי פאַרענדיקט דאָס בענטשן, אויפגעהויבן זיך פון טיש און ביי אַ צעטומלניש פון גאַנצן עולם פאַרלאָזט די סוכה, אַריין צו זיך אין צימער מיטן געפיל, אַז ער האָט נאָר וואָס אָפּגעטאָן אַ וויכטיקע אַרבעט, דערפילט אַ הייליקע אויפגאַבע...

שווער צו שילדערן וואָס עס האָט זיך דעמאָלט געטאָן אין דזשיקאָוו. אַ שרעק און אַ בהלה האָט באַהערשט פון גרויס ביז קליין. געלייגט אַזוי פיל האָפענונג, געמאַכט אַזוי פיל הכנות — און דאָ נאָדיר אַזאַ געשיכטע. ער בעט זיך גאָר רחמים משיח זאָל נ י ש ט קומען היי־יאָר. מיטאַמאָל זענען צעשוווּמען אַלע האָפענונגען, וואָס מען האָט געלייגט אויפן יאָר כת״ר. וואָרעם עס איז ביי קיינעם קיין ספק נישט געווען, וואָס נאָך די תפילה פון צדיק און נאָך זיין האַרבער שבועה, וועט שוין משיח זיכער נישט קומען אין היינטיקן יאָר, אין דעם האָט שוין קיינער נישט געצווייפלט. ווייל עס איז דאָך באַוווּסט דער מאמר: הקב״ה גוזר וצדיק מבטל, און ממילא פאַרקערט אויך: צדיק גוזר והקב״ה מקיים...

אָבער וואָס איז פאָרט די סיבה וואָס האָט געבראַכט דערצו — האָבן חסידים זיך געבראָכן די קעפּ — פאַרוואָס איז דער רבי אַרויס פון זיין גדר, פון זיין שיטה, פון זיין געוווינהייט און זיך אַרויסגעכאַפּט מיט אַזאַ שרעקלעכער און נישט באַגרייפנדער שבועה, מרי דעלמא כולה, וואָס אַזעלכעס האָט פאַסירט, צי איז נישט אַמאָל „יד השטן באמצע״?

ערשט אין חדשים שפּעטער, ווען חסידים האָבן שוין אויפגעגעבן אַלע האָפענונגען צו דערגיין די זאַך, האָט עס דער רבי ר׳ אליעזרל אויפגעקלערט פאַר זיין זון און ממלא מקומו, דער באַרימטער רבי ר׳ מאירל דזשיקאָווער. און דערקלערט האָט עס דער רבי אַזוי:

— איך האָב געזען און געפילט, דאָס די אמונה, אַז היינטיקס יאָר קומט משיח איז זייער שטאַרק ביים המון־עם און ווער עס וואַגט צו זאָגן אַנדערש איז מען אים גרייט קורע כדג צו זיין, דערפאַר האָב איך מורא געהאַט טאָמער ח״ו וועט משיח נישט קומען און יידן וועלן בלייבן אַנטוישט, פאַרביטערט, וועט מען זיך אינגאַנצן מייאש זיין און בכלל אויפהערן צו גלויבן אין ביאת המשיח. און אַפילו צווישן חסידים וועלן זיך מערן אַפּיקורסים, וואָס וועלן שוין מער בכלל נישט גלויבן אין דער גאולה. און כדי דאָס צו פאַרמיידן, כדי אויפצוהאַלטן די אמונה אין ביאת המשיח אַפילו ווען ער וועט נישט קומען היי־יאָר, האָבן מיר מכריז געווען, אַז אין שנת תר״כ וועט משיח נישט קומען, ממילא וועט די אמונה אין ביאת המשיח נישט ליידן, מען וועט זאָגן, אַז אליעזרל דזשיקאָווער איז שולדיק דערין, וואָס משיח איז נישט געקומען אין שנת כת״ר, ער האָט „מעכב״ געווען די גאולה...

ערשט ווען די שבועה פון דזשיקאָווער רבין איז באַקאַנט געוואָרן, איז די וועלט צוריק געוואָרן אַ וועלט, יידן האָבן זיך צוריק גענומען צו זייערע מסחרים, אָנגעהויבן האַנדלען, וואַנדלען, עוסק זיין במצוות, שיקן די קינדער אין חדרים און אַלץ האָט זיך צוריקגעקערט צום אַלטן. די אמונה אין משיחן איז נישט שוואַכער געוואָרן, אדרבא, זי איז נאָך שטאַרקער געוואָרן. יעדער האָט געגלויבט, אַז די צייט איז נאָכנישט געקומען, ווייל יידן זענען נאָכנישט גרייט, נאָכנישט מתקן געווען אַלץ וואָס יידן האָבן מתקן צו זיין אין גלות. און דעריבער דאַרף מען מער עוסק זיין אין תורה און מצוות, כדי מען זאָל באמת ראוי זיין צו דער גאולה שלימה און צו ביאת המשיח.

אָבער אין דער ערשטער צייט, ווען איינער האָט געפרעגט דעם אַנדערן וואָס איז די מעשה וואָס מען זעט נאָך אַלץ נישט משיחן — האָט ער תמימותדיק אָפּגעענטפערט, אַז דער דזשיקאָווער רבי לאָזט נישט, וואָס זאָל מען מאַכן, משמעות אַז אין הימל וויל מען זיך נישט איינרייסן מיטן דזשיקאָווער צדיק הדור...

איבערגעגעבן צום דרוק דורך:
רבקה פליישער (איינהאָרן)

דער זיידע ר' משה אורישנס, ווערט דעם סאנדזער רבינס מחותן...

(אַ מעשה וואָס האָט פּאַסירט מיט אונדזער זיידן ביים רבין ר' מאירל פון דזיקאָוו ז"ל)

דאָס האָט פּאַסירט מיט העכער 100 יאָר צוריק און אונדזער זיידע, וועלכן מ'האָט אין שטעטל גערופן משה אורישנס (ווייל זיין פאָטער האָט געהייסן אהרן, אַריש), פלעג דערציילן די דאָזיקע מעשה, אַפילו ווען ער איז שוין געווען אין טיפן עלטער, דעריבער איז די מעשה פאַרבליבן גוט אין זכרון צוגלייך מיטן געשטאַלט פונעם זיידן: אַ זקן מופלג, מיט זיין שניי־ווייסער באָרד, מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל אויפן פנים און מיט א שטענדיקן צוגעפּאַסטן וויץ פאַר אַ יעדערן, פלעג ער פאַר יעדן איינעם דערציילן די וווּנדערלעכע מעשה וואָס האָט מיט אים פּאַסירט מיט פיל יאָרן צוריק. און אַזוי האָט דער זיידע דערציילט:

איינמאָל אין אַ פּראָסטן וואָכנדיקן טאָג, ווען איך האָב געהאַלטן אין מיטן באַקן דאָס ברויט, קומט צו גיין אַ שליח פונעם דעמאָלסדיקן שטאָט־רב, דער רבי ר' מאירל, איך זאָל גלייך אַריבערגיין צום רב, ווייל ער דאַרף מיך האָבן. דער זיידע, נישט פרעגנדיק קיין קשיות, איז גלייך — זייענדיק אין די בגדי עבודה — אַריבערגעלאָפן צום רב. ווי נאָר ער האָט איבערגעטראָטן דעם רבס שוועל, רופט זיך אָפּ דער רב צו אים: „משה! גיי אַהיים, נעם מיט זיך טלית און תפילין, די שבתדיקע זיידענע בעקעשע מיטן שטריימל און קום גלייך צו מיר מיט דעם אַלעם, ווייל די צייט איז קורץ, ס'איז נישט דאָ קיין סך צייט".

פאַרשטייט זיך, אַז דער זיידע האָט — נישט פרעגנדיק קיין שום שאלות — באַלד אויסגעפירט דעם באַפעל פון רבין. ווען דער זיידע איז צוריקגעקומען מיט דעם גאַנצן „פעקל", האָט אים דער רבי ר' מאירל אַריינגעפירט צו זיך אין חדר און געזאָגט: אַזוי ווי מיר האָבן זיך משדך געווען מיטן סאנדזער רב און ס'איז שוין געקומען דער זמן־חתונה, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז דו משה, וועסט פאָרן מיט מיין זון דעם חתן אהרעלע אויף דער חתונה און דו וועסט, אַנשטאָט מיר, זיין דער מחותן מצד החתן... מיר פאָרן נישט אויף דער חתונה". דאָס איז געווען צוליב דעם, וואָס ביידע מחותנים זענען געווען ברוגז. ווייטער האָט דער רבי ר' מאירל געזאָגט צום זיידן: „איך בין אויף דיר גוזר, אַז דו זאָלסט נישט נהנה זיין גאָרנישט פון דער חתונה, אַפילו אַ טרינק וואַסער נישט, נאָר איך גיב דיר מיט אויף דער חתונה פון כל־טוב און נאָר פון דעם זאָלסטו נהנה זיין. אפילו „לחיים" זאָלסטו טרינקען נאָר פון דעם יי"ש וואָס דו וועסט מיטנעמען פון דער היים. האָסטו פאַרשטאַנען, מחותן?

דער זיידע האָט צו אַלעם מסכים געווען און באַלד האָט מען זיך געגרייט צום פאָרן. אַלץ איז שוין געווען איינגעפּאַקט און גרייט אין וועג אַריין. אַזוי ווי אין יענער צייט איז נאָך קיין באַן אין דזשיקאָוו נישט געווען, האָט מען געדונגען אַ גרויסן וואָגן, געשפּאַנט אין צוויי גרויסע, געזונטע פערד, אַרויפגעלייגט די אַלע פעק. דער חתן און דער זיידע דער „מחותן", האָבן זיך געזעגנט מיטן רבין ר' מאירל, אַרויף אויפן וואָגן און געפאָרן קיין דעמביץ, וואָס פון דאָרט איז שוין געגאַנגען די באַן ביז סאנדז. דער חתן, זעענדיק אַ באַן דאָס ערשטע מאָל אין זיין לעבן, האָט מורא געהאַט אויפצושטייגן אין וואַגאָן און דער זיידע האָט מיט כח אים געמוזט אַריינשטופּן אין וואַגאָן. אַזוי זענען זיי בשלום אָנגעקומען קיין סאנדז.

און אַזוי האָט דער זיידע דערציילט: „איך האָב אַלץ גענוי אויסגעפירט וואָס דער רבי ר' מאירל האָט מיר אָנגעזאָגט, געווען דער גאַנצער מחותן פון חתנס צד. די חתונה איז געווען אַ גרויסע רבישע חתונה, אויף וועלכע עס זענען געווען פיל גרויסע רבים און צדיקים, וועלכע איך האָב נישט געקענט, און איך „משה בעקער" צווישן זיי, אַלס

פאַרטרעטער פון דזיקאָווער רבין, דעם מחותן. מען האָט זיך זייער משמח געווען, נאָר איך האָב געמוזט היטן דעם אָנזאָג פון ר׳ מאירלען און האָבן פון דער חתונה גאָרנישט טועם געווען, נאָר פון דעם, וואָס כ׳האָב מיטגענומען פון דער היים. אַזוי האָב איך אויסגעפילט מיין שליחות און באַלד נאָך דער חתונה זיך אומגעקערט אַהיים.

אַהיימקומענדיק בין איך גלייך אַריין צום רבין און געזאָגט: „רבי! איך האָב אויסגעפירט דאָס אַלעס וואָס איר האָט אויף מיר גוזר געווען”. דער רבי האָט זיך אויסגעפרעגט אַלץ גענוי ווי אַזוי עס איז צוגעגאַנגען און נאָכדעם ווי איך האָב געענדיקט אַלץ צו דערציילן, זאָגט צו מיר דער רבי: „משה! מיט וואָס זאָל איך דיר באַצאָלן פאַר דיין טרחה? זאָג, וואָס דו ווילסט, קענסט דיר יעצט אויסוויילן, וואָס נאָר דו פאַרלאַנגסט”. האָב איך איבערראַשט געזאָגט: „רבי! וואָס זאָל איך פון אייך בעטן? יונג בין איך, געזונט בין איך ב״ה, און פרנסה האָב איך אַ דאַנקען ג־ט, איז מיין איינציקער ווונטש אַ לאַנג לעבן”. האָט דער רבי ר׳ מאירל אַרויסגענומען אַ מטבע, מיר דערלאַנגט און געזאָגט: „משה! איך גיב דיר די מטבע, זאָלסט זי גוט האַלטן און אָפּהיטן, וועסטו אַזוי לאַנג לעבן ווי דו וועסט וועלן.”

מיט דער ברכה איז דער זיידע אַהיימגעקומען אַ גליקלעכער, אַ פריילעכער. די דאָזיקע מעשה האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם אין גאַנצן שטעטל און אַ לאַנגע צייט איז עס געווען דאָס געשפּרעך פון די שטעטלדיקע יידן. אויך איז די מעשה געווען באַוווסט צווישן אַלע דזיקאָווער חסידים פון נאָענט און פון ווייט און פיל חסידים זענען געקומען זען דעם זיידן, וועלכער האָט זוכה געווען צו זיין דער „מחותן” פון גרויסן רבין ר׳ חיים פון סאַנדז אויפן אָרט פון רבין ר׳ מאירל פון דזשיקאָוו.

מיר ווילן איבערגעבן איין אינטערעסאַנטן פאַקט: אין יאָר 1914 אין דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די רוסן זענען אַריין צו אונדז אין שטעטל, האָבן זיי געמאַכט אַ בלבול, דאָס עס זענען פאַראַן אין שטעטל שפּיאָנען, פאַרשטייט זיך, אַז מען האָט באַלד געכאַפּט די „שפּיאָנען”: עטלעכע דזשיקאָווער יידן. די רוסן האָבן אַרויסגענומען די יידן צום שיסן און צווישן זיי איז אויך געווען אונדזער זיידע. פלוצלינג, נאָכדעם ווי אַלע זענען שוין געווין צונויפגעזאַמלט אויפן פּלאַץ ווו דער אורטייל האָט געזאָלט אויסגעפירט ווערן, איז אָנגעקומען אַ באַפעל פריי צו לאָזן אַלע יידן. דאָס איז געווען ממש אַ נס. און דאָס איז געווען זיכער אַ דאַנק די ווונדערלעכע מטבע וואָס דער זיידע האָט ביי זיך געהאַלטן, ווען מען האָט אים געפירט צו הרגענען. אַ דאַנק דעם זענען אַלע יידן ניצל געוואָרן פון אַ זיכערן טויט.

אַזוי האָט דער זיידע אויסגעלעבט זיינע יאָרן געזונטע און צופרידענע און שטענדיק דערציילט די ווונדערלעכע מעשה און אויך געטראָגן מיט זיך די מטבע, וועלכע איך געדענק נאָך גוט, ביז ער איז אַלט געוואָרן 94 יאָר, דאָס איז געווען אין יאָר 1936.

אין דאָזיקן יאָר האָט חתונה געהאַט זיינס אַן אייניקל, איידל האָט זי געהייסן. אין טאָג פון איר חופּה, ווען זי איז אַריינגעקומען צום זיידן ער זאָל איר געבן זיין ברכה, האָט דער זיידע צו איר געזאָגט: „מיין קינד, איך גיב דיר די גרויסע מתנה וואָס איך האָב באַקומען פון הייליקן רבין ר׳ מאירל, די טייערע מטבע וועלכע האָט מיך געהיטן פון אַלעם שלעכטס, ווייל איך האָב שוין גענוג געלעבט און גיי שוין דאָס יאָר אַהיים”. אין דעם יאָר איז ער טאַקע נפטר געוואָרן.

צום סוף וויל איך באַמערקן פאָלגענדעס: אַ פאַקט איז, וואָס כל זמן די מטבע האָט זיך געפונען אין זיידנס רשות האָט זי געווירקט, אַזוי ווי דער רבי האָט געזאָגט. איבערגייענדיק אין אַ צווייטנס רשות האָט שוין די מטבע נישט געהאַט איר קראַפט און נישט געווירקט. און דאָס האָבן מיר געזען אין דעם לעצטן גרויסן חורבן: די מטבע, וואָס ד׳אָס אייניקל איידל האָט איבערגענומען פון זיידן האָט נישט געווירקט זי זאָל בלייבן לעבן און זי איז נעבעך אומגעקומען מיט איר מאַן יוקיל קליין און זייער קינד, פון די נאַצישע רוצחישע הענט, גלייך מיט אַלע יידישע קדושים.

דאָס איז די ווונדערלעכע און אויך אמתע מעשה, וואָס איז ווערט זי זאָל איבערגעגעבן ווערן פאַר די צוקונפטיקע דורות אינעם יזכור בוך פון שטעטל דזשיקאָוו.

איבערדערציילט פון זיינע אייניקלעך

הערשל און **קיילה קנאבלער**

יצחק גוטוויין

רבנים פון פינף דורות

(אויסצוגן פון ביכל: „אַ זכר פון מיין שטעטל דזשיקיוו״)

דאָס שטעטל דזשיקאָוו איז באַקאַנט געווען אין דער וועלט, נאָך פון אַלטע צייטן, דורך אירע באַרימטע חסידישע רביים זינט פינף דורות.

דער ערשטער דזשיקיווער רבי, ר׳ אליעזר זצ״ל, גרינדער פון דער דזשיקיווער רבישער דינאַסטיע, איז געווען אַ זון פון ר׳ נפתלי ראָפּטשיצער זצ״ל, וועלכער האָט צו זיך געהאַט צוגע־צויגן חסידים פון דער גאַנצער געגנט. נאָך מער פאַרשטאַרקט האָט זיך דאָס דזשיקיווער חסידות אין דער צייט פון זיין זון ר׳ מאירל זצ״ל מיט זיין באַרימטן חבור „אמרי נועם״, אַ גראַנדיעז ווערק אויף תורה און הלכה, וואָס האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם אין חסידישע קרייזן. נאָך אים, ר׳ מאירל זצ״ל, האָט איבערגענומען דאָס כסא־רבנות זיין זון ר׳ יהושעלע דזשיקיווער זצ״ל, באַקאַנט פון זיין חבור „עטרת ישועה״. ער איז געווען מפורסם אויף דער וועלט, סיי אַלס גאון, וואָס מיט זיין גאונות און חריפות האָט ער איבערגעשטיגן פיל גדולים און לומדים פון זיין צייט, סיי אַלס רבי, וואָס פיל וווּנדער־לעכע מעשיות ווערן דערציילט וועגן אים. חסידים האָבן גע־שטראָמט צו אים, כדי צו הערן זיין תורה. די גרעסטע רבנים און לומדים פלעגן זיך צו אים ווענדן מיט שאלות ותשובות. ער איז אויך געווען אַ גרויסער בעל־מנגן, וואָס האָט באַ־צויבערט מיט זיינע זיסע האַרציקע טענער און שטענדיק דער־וועקט גרויס התפעלות ביים עולם.

מיט אַן ערך פון אַ האַלבן יאָרהונדערט צוריק איז דער באַוווּסטער חזן און בעל תפילה ר׳ זיידל ראָווונער געקומען קיין דזשיקאָוו צום רבין רבי יהושעלע און אָפּגעזעסן עטלעכע וואָכן און זיך נישט געקענט אָפּרייסן פון זיין האַרציקער נגינה, געזונגען מיט גרויס געפיל, וואָס ער אַליין האָט געשאַפן. ר׳ זיידל ראָווונער האָט אויך געזונגען פאַרן רבין זיינע אייגענע קאָמפּאָזיציעס און געוואָלט, אַז דער רבי זאָל אים געבן זיין הסכמה.

...איינמאָל, זייענדיק אין ווין, אַדורכגייענדיק איבער די גאַסן מיט אייניקע חסידים, האָט דער רבי ר׳ יהושעלע דער־הערט שפּילן אַ גרויסן קאָנצערט אין אַ גאָרטן. ער האָט זיך אָפּגעשטעלט און צוגעהערט דאָס שפּילן פון די מוזיקערס שיינע מוזיק. ער איז געשטאַנען פאַרטיפט אין געדאַנקען, אויסגעהערט און נאָכגעפאָלגט מיט גרויס הנאה די קלאַנגען פון אָרקעסטער. פאַרן ענדיקן פון שפּילן האָט דער רבי דער־הערט אין קאָנצערט אַ פאַלשן טאָן. ער האָט געמאַכט אַ באַ־מערקונג צו אַ חסיד:

„זיי האָבן עפּעס פאַרפעלט...״

נאָכן קאָנצערט האָט דער רבי געשיקט דעם חסיד זאָגן דעם דיריגענט, אַז ער האָט פאַרגרייזט און פאַרפעלט אַ פאַל אין דער קאָמפּאָזיציע. עס איז אַרויפגעקומען דער דיריגענט מיטן חסיד צום רבין. זיי האָבן געשמועסט אַ ווײַלע. נבהל ונשתומם זענען געבליבן אַלע חסידים אַרום, ווען זיי האָבן דערהערט, אַז דער דיריגענט האָט זיך מודה געווען דערין.

אויך אין וועלטלעכע ענינים האָט דער רבי ר׳ יהושעלע געהאַט אַ גרויסע ידיעה. ער פלעג ליב האָבן, אַז מען זאָל אים פאָרלייענען צייטונגען. ער האָט זיך אויך פאַראינטערע־סירט אין אַלע אינטערנאַציאָנאַלע פּאָליטישע ענינים. אין קעגנזאַץ צו אַנדערע רביים, האָט ער געהייסן יידן פאָרן קיין אַמעריקע, ארץ־ישראל, ווייל אייראָפּע איז נישט פאַר יידן.

די חסידישע הויפן פון שיניעווע און סאַנדז האָבן שטאַרק געקלאַפּט אויף אים. עס איז זיי נישט געפעלן געוואָרן ר׳ יהושעלע דזשיקאָווערס „דרך״, הלמאי ער לייענט צייטונגען און מישט זיך אין חול׳דיקער פּאָליטיק. אויף דעם האָט דער רבי ר׳ יהושעלע געזאָגט:

„הלואי וואָלטן זיי אויך געלייענט צייטונגען... וואָלטן זיי געווען גאָר אַנדערש, ווען זיי וואָלטן געוווּסט, וואָס עס טוט זיך אויף דער וועלט און געוווּסט אויף וואָס מען דאַרף בעטן״.

מיט זיין קלוגן פּאָליטישן חוש האָט ער פאָרויסגעזאָגט די ערשטע וועלט־מלחמה, צוויי יאָר פאַר איר אויסבראָך, אין יאָר 1912. ער פלעגט זאָגן, אַז ער זעט, ווי מען שיסט צו אים אַריין אין פענצטער. מען האָט אים אַמאָל פאָרגעלייענט אַן אַרטיקל פון דער ווינער „נייע פרייע פּרעסע״, ווו דער מחבר האָט אויפגעוויזן די מעכטיקייט פון ק. ק. עסטרייכיש־אונגאַ־רישער גרויסמאַכט, האָבנדיק אונטערן זיך פיל לענדער: טשעכן, אונגאַרן, גאַליציע, בוקאָווינע און סערביע. ער האָט זיך צעלאַכט, דער דזשיקאָווער רבי ר׳ יהושעלע, פון די שטותים און נאַרישע אַרגומענטן פון דעם צייטונגס־שרייבער און געזאָגט:

„עסטרייך וועט נאָך האָבן אַ פּנים, ווי ר׳ זיינוול ראָפּ־טשיצערס תפילין־זעקל...״

דערביי האָט ער דערציילט פון ר׳ נפתלי ראָפּשיצערס אַ חסיד וועמען עס זענען פאַרלוירן געוואָרן דער טלית און תפילין און דער חסיד האָט גענומען שטאַרק זוכן. האָט אים דער רבי געפרעגט: „זיינוול, וואָס זוכסטו דאָס אַזוי שטאַרק?״

„טלית און תפילין״. — האָט געענטפערט ר׳ זייוול אַ פאַרזאָרגטער.

דער רבי ר׳ נפתלי האָט אים געמאַכט אַ חשבון, אַז ער דאַרף גאָר נישט זיין אַזוי צעטראָגן. ווייל סך־הכל האָט ער מער נישט פאַרלוירן ווי דאָס בלויזע זעקל...

„וואָרום, דער טלית ביסטו דאָך מודה, איז געווען אַ טער־קישער... די תפילין זענען איין פאַר רש״ס און איין פאַר רבינו ת״מ׳ס... דיין אייגנס איז נישט מער געווען, נאָר דאָס בלויזע זעקל...״

רבי ר׳ יהושעלע האָט דאַן געזאָגט:

„און איך זאָג אייך, אַז עסטרייך־אונגאַרן וועט אויך פאַר־

בלייבןביים בלויזן זעקל... ביי ווין מיט דער פראָווינץ..."
און אַזוי איז טאַקע געשעען.

***

...דער לעצטער דזשיקאָווער רבי איז געוועזן ר׳ אַלטערל, דער זון פון „עטרת ישועה", וועלכער איז געקרוינט געוואָרן אַלס דער ממלא מקום נאָך זיין פאָטער און הונדערטער חסידים זענען פאַרבליבן שטאַרקע אַנהענגערס און צוגעבונדן צום אים. אויף אַ רגל פלעגן אַנקומען מאַסן חסידים פון די ווייטסטע מקומות. חסידים זענען געקומען זיך שואל־עצה זיין מיטן רבין. דאָס רבנות פון שטעטל האָט ער איבערגעגעבן זיין זון ר׳ מענדעלען און ער אַליין האָט זיך געצויגן קיין טאַרנע. אַ פאָר מאָל אין יאָר איז ער געקומען קיין דזשיקאָוו אויף יאָר־צייטן פון „עטרת ישועה" און פון זיידן „אמרי נועם". אין טאָג פון די יאָרצייטן פלעגן קומען הונדערטער יידן פון פאַר־שידענע געגנטן און פון די אַרומיקע שטעטלעך: מאדין, קאָל־בישעוו, בארניוו, מיעלעץ, צויזמיר, קאָפּשעוויניצע. דאָס שטעטל אין געוואָרן אָנגעפילט מיט מאַסן מענטשן. מענער, פרויען און קינדער האָבן געשטראָמט צום בית־עלמין, צום אוהל, ווו עס רוען די גרויסע צדיקים. אויפן גרויסן פלאַץ נעבן בית־עלמין איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. ווייבער און קינדער זענען געזעסן צעלייגט אויפן גראָז, נעבן פערד און וועגעלעך, דראָזשקעס און אויטאָס. אין אוהל האָבן געברענט פיל חלבנע ליכט. אויף די קברים זענען געלעגן צעשיט קוויטלעך. אַ הייס געבעט און געוויין האָט זיך געגאָסן פון אַ יעדנס האַרץ. צענ־דליקער אַרעמעלייט זענען געשטאַנען אַרום און געבעטן נדבות...

***

...שטאַרק באַליבט ביי דער גאַנצער שטאָט אָן אויסנאַם, אַפילו ביי די מאָדערנע און נישט חסידישע קרייזן, איז געווען דער יונגער רב רבי מענדעלע, וועלכער האָט ביי איין און צוואַנציק יאָר אָנגענומען דאָס כסא־הרבנות פון זיינע על־כער זיידעס: רבי אליעזרל „אמרי נועם" און „עטרת ישועה". ער האָט געהאַלטן דרשות אין שטאָטישן בית־המדרש און דער עולם איז געווען באַגייסטערט. ער האָט געשפּרודלט מיט שאַרפזיניקייט און חכמה, געשמט אין גאַנץ מערב־גאַליציע און ווייט אויסער די גרענעצן פון פוילן. דאָס שטעכל האָט שטאָלצירט מיט זיין יונגן מרא דאתרא, וואָס האָט זיך געוויזן פאַר אַ גדול בתורה און וועט באַשיינען די וועלט מיט זיין גאונות ווי זיינע זיידעס. זיין איינפלוס איז געווען אַ שטאַרקער אויפן שטעטל אין אַלע ענינים. קיינער האָט זיך נישט געוואַגט אַנטקעגנשטעלן דעם רבס אַ וואָרט, צוליב דעם וואָס מען האָט באַוואונדערט זיין יונגע ענערגישע שטע־לונג בנוגע שטעטלדיקע קהלישע ענינים. אַ שטעטל ווו עס זאָל נישט זיין מחלוקת פון צוויי צדדים, געפינט מען נישט לייכט. מען איז נישט מסכים מיט אַלעם, ווי עס פירט זיך אין קהל. עס זענען פאַראַן מענטשן, וועלכע האָבן זיך ליב אַרויסצושטעלן. אָבער בנוגע דער פערזענלעכער אויטאָ־ריטעט פון רב איז אַלץ געבליבן שטיל. זיין שיינע גע־שטאַלט און הויכער געבוי, זיין רונד פנים מיטן יונג שפּי־

האדמו״ר ר׳ אלטר הי״ד עם קבוצת חסידיו בחזרה מהאוהל, ביום היאָרציים של אביו

מימין: משה גלדציילר, ×, יהושע פניכל, (בנו של ר׳ אהרן דוד פניכל), לייבצ׳ה קורנבליט, לייבל׳ה מינצברג, הרבי ר׳ אלטר, ×, הרשלה דרפלר.

צנדיק בערדל, ד׳ געקרייזלטע פאות פון אונטער דעם ברייטן פליושענעם קאַפעליוש, האָבן אַרויסגערופן אויפמערקזאַמ־קייט און אויטאָריטעט. זיין קלוגע און זעלטענע באַנעמונג האָט דערהויבן דעם כבוד פון שטעטל. דער סטאַראָסטע אַליין האָט זיך אויסגעדריקט, אַז ער איז גליקלעך, וואָס זיין שטאָט האָט אַזאַ קלוגן „מלאַדי ראַבין״.

***

„אין יאָר 1942 איז דער דזשיקאָווער רבי ר׳ אלטערל זצ״ל נאָך געווען אין טאַרנע. חסידים פלעגן צו אים אַריינ־קומען דערציילן פאַרשידענע נייעס, געשעענישן און סתם הערן אַ וואָרט, אַ מיינונג פון אים.

אין טאָג ווען די דייטשן זענען באַפאַלן ראַטנפאַרבאַנד, איז אַריינגעקומען צום רבין ר׳ ירוחם צייזלס דער חסיד, דערציילן דאָס גרויסע נייעס און צוגעבנדיק דערביי, אַז רוסלאַנד איז שוין אַריין אין קריג, איז שוין צו האָפן אויף אַ באַלדיקער ישועה. ר׳ אַלטערל אַליין, אַ פיקח, האָט זיך אויסגעקענט אין וועלטלעכע פּאָליטישע ענינים גענוי ווי זיין פאָטער, — האָט אויף אים געוואָרפן אַ שטרענגן בליק און אים געזאָגט:

„ביסט אַ שוטה, ירוחם... עס איז פונקט דער היפּוך דערפון...״

באַלד האָבן זיך טאַקע אָנגעהויבן שרעקלעכע רדיפות. יעדן טאָג האָבן דייטשן אַרויסגעפירט יידן אין אַן אומבאַ־קאַנטער ריכטונג און זיי דערשאָסן.

ווען אַ חסיד, אַ מקורב, איז אַריינגעקומען צום רבין דערציילן די טרויעריקע בשורה, אַז די דייטשע רשעים האָבן געשאָסן אַבוש פאוסט, אַ באַקאַנטן דזשיקאָווער חסיד פון טאַרנע, האָט ער אים געזאָגט:

„הלוואי וואָלט מען מיט מיר אויך אַזוי געטון... איך זאָל נישט דאַרפן אַריינפאַלן אין זייערע רוצחישע הענט און נישט דאַרפן עסן קיין נבלות וטרפות״.

די דאָזיקע ווערטער האָט איבערגעגעבן ר׳ שמחה טוביהס אַן אייניקל, ר׳ ישראל עדער, וועלכער איז געווען אַנוועזנדיק דערביי. דאַן האָבן די דייטשן גענומען דעם דזשיקאָווער רבין און אַוועקגעפירט אין קראָקעווער געטאָ. ז׳ אדר תש״ג האָבן נאַציישע באַנדיטן אים אַרויסגענומען פון שכּוב (פון קראָקעווער געטאָ) און צוזאַמען מיט ר׳ אברה־מעלע פייוולס (וויזענפעלד) אומגעברענגט אויף אַ טראַגישן אופן.

(באַמערקונג פון רעדאַקציע: גענויערע איינצלהייטן וועגן דעם אומקום פון ר׳ אַלטערל, זע אין עברית־חלק, אינעם פרק: ר׳ אלתר הי״ד).

הרב הצעיר ר׳ מנדלה הי״ד
עם חותנו

יושבים מימין: הרב ר׳ מנדלה הור־ביץ מדז׳יקוב, חותנו האדמו״ר ר׳ עמנואל ולטפרייד זצ״ל מפביניץ, נכדו של האדמו״ר בעת חתונתו בשנת תרצ״ח.

דער יונגער רב ר׳ מענדעלע איז געווען אַ צייט אין פלאַשאָווער לאַגער נעבן קראָקע. דאָרט האָט ער זיך גע־האַלטן זייער מוטיק, געטרייסט און געשטאַרקט אַנדערע. ביי־טאָג איז ער געגאַנגען צו דער אַרבעט און ביינאַכט געזעסן און געלערנט. די דייטשע מנוולים האָבן אים איבערגעפירט אין אַ צווייטן לאַגער, קיין מאַטהויזן. פון די כסדרדיקע פּיי־ניקונגען איז ער דאָרט שוואַך געוואָרן און פון הונגער און נויט נפטר געוואָרן אין שמחת תורה תש״ד, הי״ד.

די יונגע רבצין האָבן די רשעים אַוועקגעפירט קיין דאַנ־ציק און צוזאַמען מיט הונדערטער אַנדערע יידישע פרויען דערטרונקען אין אַ טייך.

זייערע צוויי קינדער — אַ זון מיט אַ טאָכטער, האָבן זיך אויף אַ וווּנדערלעכן אופן אַרויסגעריסן פון די דייטשע רוצחימס הענט. זיי געפינען זיך היינט צו טאָג אין ישראל. אויך אַ זון פון דזשיקאָווער רבין, ר׳ אַלטערל זצ״ל, ר׳ יהודה, געפינט זיך היינט אין ישראל.

הראה לו הקב"ה לאדם הראשון דור דור ודורשיו
דור דור וחכמיו דור דור ופרנסיו

(מסכת ע"ז, ה')

פרק ג'

משמשים בקודש,
פרנסי העיר,
עסקני צבור

כלי־קודש, ראשי־קהל,
געזעלשאפטלעכע טוער

יעקב פליישר

דיינים ומורי הוראה בדזיקוב

על רבני ואדמו"רי דזיקוב — החל מהרב הראשון לשושלת הורביץ, ר' אליעזר'ל זצ"ל — יכלנו לאסוף חומר מספרים, ומן השמועה, מחיבורים שהם בעצמם חיברו, ומאימרות ותורות שנאמרו בשמם, ולתאר את אישיותם, תקופתם ופעולותיהם — לא כן הדבר ביחס לדיינים שישבו על מדין בעירנו. כאן אנחנו מגששים באפילה, וכמעט שאין לנו שום פרטים על חייהם ושנות כהונתם. מהדברים המעטים, זעיר־פה, זעיר־שם, אי אפשר לקבל תמונה שלימה על אישיותם, מאחר וחומר מודפס כמעט ולא נמצא. גם זקני עירנו, שאולי ידעו משהו, אינם יותר, לצערנו, בחיים. נשאר לנו מקור אחד ויחיד: ספרי שאלות ותשובות, שבהם נזכר לפעמים שם של דיין שהיה בדזיקוב, אך כאמור, זה מעט מדי, כדי ללמוד מכך ולצייר תמונה. לכן אינני יכול להבטיח שאכן יהיה זה מאמר מושלם, שיקיף את כל הדיינים ששימשו בעירנו, ואפילו את אלה שאזכיר, יהיו הפרטים עליהם דלים מאד.

לפי הנראה היו בדזיקוב דיינים, לצד הרבנים, בכל תקופת כהונתם של הרבנים, אלא שאין אנו יודעים עליהם, כשם שאין אנו יודעים על הרבנים הראשונים שהיו בדזיקוב לפני ר' אליעזר'ל. רק על הדיינים ששימשו בזמנם של הרבנים־האדמו"רים יש לנו קצת ידיעות. במאמרי אשתדל ללקט אחת אל אחת, על מנת לקבל תמונה כלשהי — עד כמה שידי מגעת.

ר' לייביש חנה'ס

הדיין הראשון הנזכר בספר הוא המו"ץ („מורה צדק" י.פ.) ר' לייביש חנה'ס. הוא נזכר בספר „בית דוד" מאת „הצעיר שבאלפי יהודה דוד שליסל דומ"ץ („דיין ומורה צדק", י.פ.) דק"ק זבארב", בפתיחה לספר הנ"ל מספר המחבר את המאורע הטראגי של „הקדושים" שנהרגו בדזיקוב ע"י הגראפינה המרושעת (ראה מאמרינו: „הקדושים"). ובדרך אגב הוא מזכיר:

„.... ולחנה בת ר' יוסקה (שהיה אחד מן „הקדושים", י. פ.) היו שני בנים. האחד קראו אותו ר' לייביש חנה'ס, והיה דיין, בק"ק דזיקוב, והשני קראו אותו ר' זיסל חנה'ס, והיה חזן בק"ק דזיקוב". (אגב, מכאן נודע שהיה פעם בדזיקוב עוד חזן...).

יותר לא כתוב. ממילא אין אנו יודעים מזה כלום, אפילו לא באיזו שנים היה דיין בדזיקוב. יש רק להניח, שהיה עוד הרבה שנים לפני בואו של ר' אליעזר'ל לדזיקוב.

ר' יהושע נוסבוים — (הנקרא: ר' יהוש'לע שיינדלס)

הדיין שעליו אנחנו יודעים קצת יותר הוא: ר' יהושע נוסבוים, שהיה נקרא „ר' יהושעל'ע שיינדלס" (כנראה ע"ש אשתו). הוא חי בזמן כהונתו של ה„אמרי נועם" כרב העיר, וכנראה גם בשנותיו האחרונות של ר' אליעזר'ל.

ר' יהושע נוסבוים היה גדול בתורה, את זה אנו רואים לא רק מהכתבים שהשאיר ונתפרסמו בספר שהוצא אחרי פטירתו — אלא שמו נמצא כמה פעמים גם בספרי שאלות ותשובות, בהם מכתירים אותו גדולי הפוסקים, כגאון וכגדול בתורה. הוא עמד במשא ומתן הלכתי כמעט עם כל גדולי גליציה בזמנו, ונזכר בהרבה ספרי שאלות ותשובות.

בספר שאלות ותשובות „חסד לאברהם", מהגאון ר' אברהם תאומים מבוצ'אץ' בתשובה מתאריך י"א אייר תרכ"ו כתוב:

„לכבוד ידידי המופלג, דיין וגריס, מורה ודאין, כש"ת מוהר"ר יהושע נוסבוים, מו"צ דק"ק דזיקוב נ"י". את תשובתו מתחיל הגאון הנ"ל בדברים אלה:

„מכתבו קבלתי, ואני פונה מהמון טרדות, בהיותי נחוץ לדרכי לקאמניץ על איזה שבועות, להשיבו בקצרה".

בספר שאלות ותשובות „שואל ומשיב" (מהדורא רביעאה חלק שני סימן קכ"ד) מהגאון הפוסק ר' יוסף שאול נתנזון מלבוב זצ"ל, כותב הגאון הנ"ל:

„לרב המופלג בתורה מו"ה יהושע נוסבוים, מו"צ ד"ק דזיקוב".

„מכתבו הגיעני היום. והנה אם כי אני עמוס הטרדות, ויאמין לי כי מיום עש"ק עד הנה היה לי הרבה תשובות הנחוצות ועוד לא נשלם, בכ"ז אחרי כי זאת הוא תקנת עגונות, אמרתי להשיב בקצרה לענין דינא".

בספר שאלות ותשובות „תפארת יוסף", מהרה"ג ר' יוסף חנינא ליפא מייזליש, אבד"ק פשמישל, ישנן הרבה תשובות חשובות אל ר' יהושע'לע נוסבוים, והוא מתפלפל עמו ארוכות וקצרות. מענין באיזה תוארי כבוד הוא מכתיר אותו.

בחלק יו"ד, תשובה ג' הוא כותב:

לק"ק דזיקוב

„רב שלום וכ"ט, לכבוד ידיד נפשי, הרב הגדול, החריף והשנון, זית רענן, כ"ש מוה"ר יהושע נוסבוים נ"י.

מכתבו קיבלתי ואמרתי להשיבו תיכף בקצרה, כיד ד' הטובה עלי".

ובחלק אהע"ז, תשובה כ"ז, הוא כותב:

„רב שלום וכל טוב, לכבוד ידידי הרבני המופלג, החריף המשכיל ונבון דבר, החכם ושלם מ' יהושע נוסבוים נ"י.

מכתבו עם שאלתו קבלתי ביום א' שבוע זו, ומחמת כאב החניכיים שהיה לי עד אתמול, לא היה באפשרי לעיין בשאלתו, ואתמול לקחתי לי תיכף פנאי לעיין בדבריו, ונהניתי מדבריו, הבנויים על אדני השכל, והנני משיבו תיכף בקצרה".

דברי הגאון הנ"ל מעידים עד כמה חשוב ונערך היה ר' יהושע'לע נוסבוים בעיני גדולי דורו.

ר' יהושע לא האריך ימים. כל ימיו היה ידוע חולי, ונפטר בדמי ימיו, ולא הגיע אפילו לגיל ארבעים. בכל זאת ישב יומם ולילה על התורה ועל העבודה, וחידש חידושי תורה רבים שהעלם בכתב, אך חלק מכתביו עלו באש, בזמן „השריפה הגדולה", באחת מהשרפות שפקדו את העיר בתקופה ההיא. (ראה הפרק: יסוד העיר והתפתחותה).

את הפרטים המעטים האלה אנו יודעים מההקדמה שכתב ידידו של הדיין, הוא: ר׳ שמעון פרידמן ז״ל, לספרו של ר׳ יהושע׳לע נוסבוים, בשם „זכרון יהושע״, שהוא, ר׳ שמעון גם הדפיסו על חשבונו. ר׳ שמעון בעצמו היה תלמיד חכם גדול (ראה עליו במאמרו של ר׳ דוד שליסל, על ר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב) וחיבר ספר על התורה בשם „אמרי שמעון״, לצערנו הספר הזה אינו בנמצא, ואין אנו יכולים לכתוב עליו.

את הספר „זכרון יהושע״ הוציא ר׳ שמעון פרידמן בשנת „ישוב ירחמנו לפ״ק (תרל״ב), וכאמור היה זה אחרי פטירתו של המחבר. יש איפוא להניח, שעברו כמה שנים מפטירתו של הדיין ר׳ יהושע, עד להוצאת הספר (לעיל גם הבאנו תשובה אליו משנת תרכ״ו). ומאחר ור׳ אליעזר׳ל נפטר כידוע בשנת תרכ״א, אין ספק שר׳ יהושע נוסבוים היה עוד דיין בשנותיו האחרונות של ר׳ אליעזר׳ל. אך יתכן שבנו ר׳ מאיר׳ל כיהן כבר אז כרב העיר.

מעניינת הקדמתו של ר׳ שמעון פרידמן, ולכן אני מביא אותה מלה במלה:

בשער הספר כתוב:

זכרון יהושע — „מיוסד על שו״ת, מאת הרב הגדול, החריף ובקי, מו״ה יהושע נוסבוים ז״ל, מו״ץ מק״ק דזיקוב״.

יצא לאור ע״י הרב המופלג בתורה החסיד מו״ה שמעון פרידמן נ״י — בשנת ישוב ירחמנו לפ״ק״.

להלן אנו קוראים בהקדמה:

„אמר המוציא לאור: בלב נשבר אדבר, כי נכזבה מעין המתגבר, אוי לנו כי מבעוד יום נטו צללי ערב, נר אלקים נכבה, טרם הגיעו לארבעים שנה, למקום אבותיו פנה, הוא ניהו ידידנו הרב הגדול, חריף ובקי, כו׳ המנוח מו״ה יהושע נוסבוים ז״ל, מו״ץ דפה, אשר שבק לן חיים. צעיר לימים הלך גלמוד לעולמו, לא השאיר אחריו זרע, להקים לו שם בישראל. כל השומע עיניו תזלנה דמעה, ולבו יאנח על השבר הלזה, כי שושנה נחמדה נקטפה בלא עיתה. ולאשר היה רע כאח לי, בזכרי בו, המו מעי לו. ועוד בו נשמתו, בנועם אמרותיו הטיף צוף מלתו. תכלית ידידות, לזכות רעו אחר פטירתו, ע״כ שמתי אל לבי במה יוכל גבר כמוני לזכותו, לשום לו שם ומזכרת אהבה לעולמי עד, והיה משתאה ומחריש לדעת המנחה אשר תלך לפניו — שרעפי השיבוני, הלא ידוע דברי הזוה״ק (הזהר הקדוש״, י.פ.) כי תורה נקרא בן. לזאת אמרתי אלך נא ואלקטה באמרים להביא על מכבש הדפוס מפרי תנובתו, אשר הולידו עשתונותיו בעת היה בחיים על פני חלד, אם כי מעט המה, בשבטי ישראל אודיע נאמנה אשר הרבה מח״ת (מחידושי תורה״, י.פ) ניצתו בשריפת אש שהיה פה, זה כעשר שנים. וגם חלישת כחו מנעוהו לבלתי ידרוך קסתו, ולחרוט עלי לוח פרי מחשבתו: כי חלאים רבים ונאמנים סבבוהו מיום היוולדו. ומעט אשר השאיר אחריו ברכה, והוא מעט הכמות ורב האיכות, ואמרתי להדפיסם אדרא, לחלקם ביעקב ולהפיצם בישראל, ועי״ז יהיה שפתותיו דובבות בקבר, וישוב ויתהלך בארץ החיים הנצחי, בעמקי ים התלמוד״.

להלן מודיע ר׳ שמעון פרידמן, שאת הספר „זכרון יהושע״ מוציא בהסכמת הרב (ר׳ מאיר׳ל). לאות הסכמה נתן לו בנו של הרב (ר׳ יהושע׳לע) קונטרס אחד מחידושיו שידפיסו יחד עם הספר הזה, וכך הוא כותב:

„ויען כי יראתי מדיבת רבים, אשר יביעו ודברו עלי, מה ראיתי על ככה להדפיס בלתי ידיעת מרן הגאון הקדוש אב״ד דפה שליט״א, לזאת בקשתי מאת בנו, הרב הגאון מו״ה יהושע נ״י, שנתן קונטרס אחד מחידושיו לחברם יחד לעד, כי בידיעתם היה להדפיס הספר הלז, ולקרות את שמו בשם „זכרון יהושע״.

דברי הבעה״ח, יום ג׳ תשא תרל״ב. הק׳ שמעון פרידמן.

להלן הוא מביא את דברי הסכמת ר׳ יהושע׳לע, ולפני זה הוא כותב על ר׳ יהושע׳לע:

„מכתב תעודה, מאת כבוד הרב הגאון, החריף העצום, בקי בחדרי תורה, המפורסם בחריפותו ובקיאותו ע״פ תבל, ענף עץ עבות, מזה בן מזה, בנש״ק, מגזע ישישים, כקש״ת מו״ה יהושע הורוויטץ נ״י, בעהמח״ס „עמק הלכה״.

אחר כך כותב ר׳ יהושע׳לע בהסכמתו:

„למען הפצרת ידידנו, הרב המופלג בתורה, מו״ה שמעון פרידמאן נ״י ולהיות לו לעדה, נתתי לו קונטרס אחד מחידושי, אשר כוננו אצבעותי בעתים הללו, על סוגיה „דבל תוסיף״, לחבר ולספח אותו עם ספר „זכרון יהושע״, מאת ידידנו הרב הגדול המנוח וכו׳, מו״ה יהושע נוסבוים ז״ל, וקראתי את שם הקונטרס „תוספת מצוה״ דברי הק׳ יהושע הורוויטץ מדזיקוב.״

מכל אלה אפשר לעמוד על גדולתו של הדיין ר׳ יהושע נוסבוים ז״ל.

את הספר „זכרון יהושע״ לא ראיתי, הוא איננו בנמצא, לכן אינני יכול לכתוב על הספר עצמו. ראיתי רק את שער הספר, הנמצא גם כשער לספר „תוספת מצוה״, שהיה פעם נספח ל„זכרון יהושע״, וכעת הוא נשאר עם השער, בלי שער העיקרי. ראיתיו אצל הרה״צ ר׳ יהודה׳לע הורביץ שליט״א (בנו של האדמו״ר ר׳ אלטר׳ל הי״ד) בירושלים.

ר׳ ישראל מאיר קירשנבוים ז״ל

אחרי ר׳ יהושע נוסבוים נתקבל כדיין — כנראה עוד בימי ר׳ מאיר׳ל — ר׳ ישראל קירשנבוים ז״ל, אביו של ר׳ פיניע קירשנבוים הי״ד. הוא כיהן אח״כ גם בימיו של ר׳ יהושע׳לע. והגם שר׳ ישראל מאיר היה כבר דיין „בזמן החדש״, והרבה יהודים בדזיקוב עוד זכרו אותו, אפילו בזמננו, בכל זאת אין לנו שום פרטים עליו, ואיננו יודעים בדיוק מתי נתקבל כדיין בדזיקוב, ומתי נפטר.

שהיה גדול בתורה — אנו רואים שוב מספרי שאלות ותשובות. יתר על כן, אנו מוצאים תשובות אליו עוד בטרם שהיה לדיין. ושוב בספר שאלות ותשובות „שואל ומשיב״ מהגאון מלבוב זצ״ל (מהדורא רביעאה חלק שלישי, סימן קי״ט) אנו קוראים:

תשובה: „שלום וכ״ט לכבוד הרב החריף ושנון, מו״ה ישראל מאיר קירשנבוים נ״י.

מכתבו הגיעני אתמול (אין תאריך, לצערנו. י.פ.) ואני עודני יושב בקרית חוצות (נראה שהכוונה: בעיר מרפא), עוסק ברפואות, ומחוסר ספרים, ומעלתו רוצה להראות חזותו בפלפול, ולולא זאת לא הייתי משיבו, כי אין להשיב בדיני ממונות לאחד שאינו דיין (הדגשה שלי, י.פ.) כמ־

בואר בחו"מ סי' י"ז. אמנם לאחר שלפי דעתי אינו דין שאירע, ע"כ אני אשיבהו בקצרה".

והוא מתפלפל עמו שם באריכות.

מזה נראה, שר' ישראל מאיר קירשנבוים היה מתפלפל עם גדולי הדור, בעודו צעיר לימים, ולפני שנתקבל לדיין העיר.

וב„שאלות ותשובות" „עטרת ישועה" מר' יהושע'לע הורביץ זצ"ל (סי' ל"ז) נמצאה תשובה אל ר' ישראל מאיר קירשנבוים, מתאריך: חנוכה תרמ"ג; „להרב הגדול החריף, מו"ה ישראל מאיר קירשנבוים".

נוסף על גדולתו בתורה, היה ר' ישראל מאיר קירשנבוים חכם גדול, ובקל יכול היה למצוא מוצא מהענינים המסובכים ביותר. הוא התפרסם בפקחותו בכל הסביבה.

את פקחותו הוריש לבניו: ר' פיניע קירשנבוים הי"ד, שידוע היה בפקחותו, והגם שלא היה דיין, פנו אליו בענינים קשים ומסובכים. כבורר יחיד, ובחכמתו הצליח להתיר את הסיבוכים הקשים ביותר. (על ר' פיניע קירשנבוים כותבים הרבה בספרנו). הבן השני: הרב יוסף חיים קירשנבוים זצ"ל, היה ראש בית הדין בטארנוב. חוץ מגדולתו בתורה היה ר' יוסף חיים מפורסם בכל הסביבה כפיקח גדול, ואליו באו להתדיין אנשים, שהיו להם ענינים קשים ומסובכים, לא רק מבני עירו, אלא גם מהסביבה הקרובה והרחוקה, כי בחכמתו הרבה מצא תמיד מוצא לכל ענין. הרבה באו לבקש ממנו עצה ותושיה. בספר „טארנע" נכתב הרבה על אישיותו של ראש הדיינים ר' יוסף חיים קירשנבוים זצ"ל.

גם הוא נספה בשואה. השם ינקום דמו!

ר' זאב אביגדור פינק זצ"ל

שמו של ר' זאב אביגדור פינק זצ"ל, מוזכר הרבה פעמים בספרי שאלות ותשובות של גדולי הפוסקים, בדור האחרון מלפני השואה, כדיין בעיר טרנוב. גם בספר „טארנע" כותבים עליו, כאחד הדיינים הנודעים בעיר זו, והוא נקרא „דער גראבאווקער דיין", ומסופר שהיה מו"ץ בטרנוב הרבה שנים עד השואה. אולם פעם אחת מוזכר שמו כ„מו"ץ בק"ק דזיקוב", וזה בספר שאלות ותשובות „צור יעקב", מהגאון ר' אברהם יעקב הלוי הורביץ זצ"ל, הוא הרה"ג מפרוביז'נא, הכותב אליו (בסימן נ"ה) בעש"ק שנת תרס"ח:

„ליד"נ הרב הגדול מו"ה זאב אביגדור פינק, מו"ץ דק"ק דזיקוב".

ידוע שבשנת תרס"ח כיהן כבר בדזיקוב, מזה שנים, המורה הוראה ר' שמעון הרץ זצ"ל, ואין להניח שבאותה התקופה היו שני דיינים בעיר, כי אז עוד חי ר' יהושע'לע זצ"ל, שכיהן גם כרב העיר. גם לא שמעתי מעולם שר' זאב אביגדור פינק כיהן באיזו תקופה כדיין בעיר דזיקוב, וגם אנשי דזיקוב ששאלתי, לא יודעים ולא שמעו עליו כלום.

התענינתי בדבר ושאלתי את אחד מיוצאי טרנוב, שהוא־הוא הכותב על הדיין הזה בספר „טארנע", מר יצחק בלזר, עסקן ציבורי בחיפה (אגב, גם משרידי חסידי דזיקוב) ובקשתי פרטים על הדיין ר' זאב אביגדור פינק ז"ל. והנה תשובתו של מר בלזר.

„לפי הנתונים שאספתי, היה הדיין ר' זאב אביגדור וולף פינק, יליד טארנא. היה חתנו של ר' יצחק בצלאל שליסל מדזיקוב. (כנראה, שהוסמך לדיין בהיותו עוד בדזיקוב סמוך על שולחן חותנו, ואחר כך חזר לטרנוב". נתקבל שם כדיין).

מתקבל על הדעת, שהנ"ל לא היה דיין בפועל, אלא בהיותו בדזיקוב, והיה מוסמך לדיין, אולי גם הורה באיסור והיתר, או עזר גם לדיין ר' שמעון הרץ, לכן מכנה אותו הפרוביז'נאי מו"ץ דק"ק דזיקוב. אך יתכן שהיה תקופה קצרה דיין בפועל.

זוהי כמובן השערה, מאחר ואי אפשר לקבוע את הדבר בבירור.

כן היו עוד דיינים בדזיקוב במשך תקופת האדמו"רים, שהוזכרו ע"י זקני העיר, אבל לא יודעים עליהם כמעט ולא כלום. שמות שני הדיינים מסר לי ר' דוד שליסל נ"י, והם: ר' שמואל יוסף דיין, ור' אייזיקיל דיין, האחרון היה חותנו של ר' יהושע מאיר מלמד. כן היה עוד דיין גדול בתורה שהיה, נקרא ר' נפתלי רבי. עליו שמעתי עוד בדזיקוב. הוא היה למדן מופלג וצדיק גדול.

דוד יוסט

הרב שמעון הרץ — המורה הוראה הזקן

לפי הרישום בתעודתו, נולד הרב שמעון הרץ בשנת 1850, אולם לפי דברי הגב' חיה חורב ע"ה, (בתו של הרב הרץ) נולד בשנת 1840, בעיר גלוגוב הסמוכה לעיר ריישא. היה אחיו של הרב הידוע ר' פייבל הרץ אבד"ק סטרי.

עד גיל אחת עשרה התרשל בלימודיו. אביו שהיה עשיר, סוחר עצים גדול, ששלח את רפסדותיו מקראקא לדנציג, בכה לפניו וטען: „העושר למה לי, למי אני עמל, לבן שיהיה עם הארץ?" בהשפעת הדברים האלה קיבל עליו ללמוד בהתמדה, ומאז לא פסק פומיה מגירסא כל ימיו.

בנעוריו, לאחר שמילא את כריסו בש"ס פוסקים, למד שחיטה בעיר ריישא, ואחר חתונתו נתקבל כשוחט בעיר בוקובסק. לאחר זמן, היה זה פעם בערב יום כיפורים, בא השוחט ר' שמעון הרץ אל הרב מבוקובסק והתוודה לפניו, כי אין לבו שלם בדבר התעסקותו בשחיטה, וסיים בדברים אלה: „איני יכול להרוג נפשות יצורי אלוקים, יחפש לו כב'

המורה הוראה ר׳ שמעון הרץ זצ״ל.

הרב שוחט אחר במקומי״. ועזב את השחיטה. הוא נתקבל לדיין בעיר ריישא, ושימש שם מספר שנים. בשנת 1890 נתקבל כמורה הוראה בעירנו, בה שימש בקודש קרוב לארבעים שנה, עד עלותו בשנת 1929.

בבואו ארצה התעניין בו הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצ״ל, הרב הראשי לארץ־ישראל ומינה אותו כרב לעיר העתיקה בירושלים. את התפקיד הזה מילא עד יום פטירתו, בשנת 1935. בהלווייתו השתתף גם מרן הרב קוק זצ״ל ובהספדו עליו אמר, שהרב הרץ היה אחד מגדולי הדור בימינו.

***

בימים ההם, בשנת 1890, כשנתקבל למורה הוראה בדזיקוב, פרנסתם של עובדי הקהילה בעיירות בגליציה לא באה להם מכספי הקהילות, כפי שנהוג בימינו. פרנסתו של המורה הוראה היתה מזה, שמכל עוף שחוט קיבל חלק. אשתו גבתה את המגיע, בישבה כל היום בבית השחיטה. היא היתה יושבת שם בקיץ ובחורף, עד שנצטננה ונפטרה ממחלת שחפת. אחרי מותה, ישב במקומה בנם ר׳ קלמן ז״ל, (אח״כ עסקן מזרחי ידוע) עד שחלה גם הוא, ומאז היה ידוע כחולה ריאות כל ימיו.

הפרנסה הזו הספיקה בקושי לכלכלת בני ביתו וגם אחר כך, כשהקציבו לו את משכורתו מקופת הקהילה, היתה זאת משכורת דלה מאד: 12 כתרים אוסטריים לחודש. וככה חי בצמצום רוב ימיו.

המורה הוראה היה פיקח גדול. למרות אדוקתו וצדקתו, לא היה קיצוני. הציונים והמזרחים בעיר ידעו, שבסתר לבו, אוהד הוא את הרעיון הציוני. את זה הוכיח בעת הבחירות לפרלמנט האוסטרי. המועמד לפרלמנט מצד הפולנים היה אז הנציב של מחוז גליציה בלבוב, הגוי בובז׳ינסקי, והמועמד מצד היהודיים הלאומיים, היה הרב גדליהו שמלקיס, רבה של העיר פשמישל. הרב בעירנו, ר׳ יהושעלע זצ״ל, השפיע על אנשי שלומו להצביע בעד המועמד הפולני בובז׳ינסקי, שהיה רצוי לממשלת אוסטריה. כמובן שמאת המורה הוראה שלו דרש הרב שיבטיח לו שהוא יצביע בעד הפולני. ואמנם בדלית ברירה הבטיח ר׳ שמעון שיצביע כרצון הרב. אך מאד לא התחשק לו להצביע בעד הגוי. מה עשה?

בדזיקוב היה גוי אחד בעל מסעדה, ששמו היה גיז׳ינסקי. ביום הבחירות, למרות הבטחתו של המורה הוראה להצביע כפקודת הרב, הסתובב רוב היום ע״י ביתו של בעל המסעדה גיז׳ינסקי, ולא הלך להצביע, לקלפי. למחרת, בבואו לבית הכנסת להתפלל, הוכיח אותו הרב על שלא קיים את הבטחתו. על זאת ענה לו המורה הוראה:

„רוב היום הסתובבתי ע״י המסעדה של ב׳יז׳ינסקי — גיז׳ינסקי, ורציתי להצביע בעדו כפי שהרבי אמר לי, אבל לצערי היתה המסעדה סגורה...״ האמתלה הזאת היתה לשיחה בעירנו שנים רבות אחרי הבחירות.

ר׳ שמעון הרץ היה, כאמור, חובב ציון גדול וכל ימיו שאף לעלות לארץ ישראל. בשנת 1929 התגשמה שאיפתו, ועלה ארצה כשהיה כבר ישיש, אך במלוא כוחו הרוחני. בעת נסיעתו באניה לארץ ישראל, נסעו גם קבוצת חלוצים וחלוצות. יהודים חרדים שנסעו גם הם באניה זאת, שלא יכלו לסבול את התנהגותם של הצעירים והצעירות האלה, דברו על כך עם המורה הוראה. ברם, הוא הרגיע אותם באמרו, כי הוא מתקנא בחלוצים האלה, מפני שזכותם גדולה משלו: הם נוסעים לא״י בצעירותם, לבנות את הארץ ממש, ואילו הוא לא זכה לכך ונוסע עכשיו לעת זקנתו, בזמן שכבר תש כוחו, ואינו יכול להשתתף בבנין הארץ.

ר׳ שמעון היה אדוק מאוד וזהיר במצוה קלה כבחמורה. מימיו לא אכל לפני שעה 12.30, עד שגמר את תפילת המנחה, בכדי שיחשב כיום תענית. תמיד הזכיר בשמחה שזכה לנסוע לרבי הצדיק ר׳ חיים מצאנז זצ״ל.

הוא היה ידוע כגדול בתורה. את חידושיו על התלמוד היה רגיל לכתוב בשולי הדפים של הגמרות. לפני מותו ציווה לבתו שתשלח את ספרי התלמוד שלו עם חידושיו לבנו הרב קלמן, ששימש בסוף ימיו — לאחר שירד מנכסיו — כדיין בעיר ריישא, כדי שהוא יסדר את חידושיו להביאם לדפוס. ברם, במלחמת העולם האחרונה, שהביאה את השואה האיומה, נשמדו לא רק ספריו וכתביו של המורה הוראה, אלא גם בנו הנזכר הרב קלמן הרץ נספה בידי הנאצים הארורים.

השם ינקום דמו!

יעקב פליישר

הדיין רבי שמעון הרץ

את המורה הוראה המפורסם, שכיהן בדזיקוב הרבה שנים, זוכרים עוד הרבה מיוצאי עירנו מהדור האחרון, שחיו בעיר עד עשר שנים לפני פרוץ המלחמה והשואה. כי ר׳ שמעון זצ״ל עזב את דזיקוב ועלה לארץ ישראל בשנת תרפ״ט. ולפני עלותו ארצה — מי בעיר לא הכיר את ה„מורה הוראה״ הזקן? (בתואר הזה היה נקרא, ולא היה יודעים כמעט את שמו הפרטי). רק יחידים מזקני העיר, הכירו אותו כשהיה צעיר, אך הדור שלנו הכיר אותו רק בזקנתו.

ה„מורה הוראה״, על אף הזיקנה המופלגת, (לפי עדות בתו, היה כבר בן שמונים ותשע בזמן עליתו ארצה) שכבר נתנה בו את אותותיה בחזותו החיצונית: השמיעה היתה קצת לקויה, קומתו שחוחה, והזקנקן הדליל — שצמח רק סביב הסנטר, כששני צידי לחייו נראו חלקלקות בלי שיער, והיה כבר נטול צבע מוגדר מרוב זיקנה — נשאר בכל זאת ער ורענן. הליכתו היתה עוד מהירה, והוא צעד בלי מקל מאושש ובטוח, כשהידיים תחובות אחת בשרוול של השניה.

כך ראו אותו יהודי דזיקוב כמעט יום יום, כשהוא צועד, כאמור, בצעדים מהירים, אל „הרב הצעיר״ ר׳ מנדלה, לשבת בדין תורה שהתקיים בביתו של הרב, עד שעלה ארצה. ושכלו לא רק שהיה עוד צלול, זך ובהיר, אלא ראו שקויים בו מאמר חז״ל: „זקני תלמידי חכמים כל זמן שמזקינין, חכמה נתוספת בהם״ (שבת קנ״ב). הוא הלך והתעלה בחכמה מיום ליום.

מתי נתקבל ר׳ שמעון הרץ למורה הוראה בטרנובז׳ג? קשה לענות על זה בדיוק. בתו, הגב׳ חיה חורב ע״ה, לא ידעה להשיב לי על שאלה זו. בתשובה על השאלה הזו היא רק כתבה לי: „משום שר׳ יהושע׳לע הורביץ (הרב מדזיקוב דאז), ששמע על דרך גאונותו שלו, בקשו לבוא לדזיקוב לכהן כמורה הוראה, שכן זה היה לפי כבודו, שיהיה לו מורה הוראה תלמיד חכם מופלג״. אבל מתי, באיזו שנה זה היה — היא לא ידעה. מר דוד יוסט, במאמרו על המורה הוראה, כותב שנתקבל בשנת 1890 (תר״נ). לפיו יוצא, שהמורה הוראה שימש בעירנו כארבעים שנה בקירוב. בכל אופן אין ספק שר׳ שמעון הרץ זצ״ל היה שנים רבות דיין בדזיקוב, הכי הרבה מכל הדיינים ששימשו בעירנו.

ה„מורה הוראה״, שבמשך כל כך הרבה שנים שירת את העיר, היה, כמובן, חלק אורגני של העיר, שמו ושם העיר, היו כ„שמות נרדפים״, כי כשאמרו: „דער דזיקובער מורה הוראה״, היו יודעים שזהו ר׳ שמעון הרץ. וכשזוכרים את העיר דזיקוב, מיד מופיעה לפני עינינו האישיות המעניינת והראשונה במעלה אחרי הרב — המורה הוראה ר׳ שמעון הרץ זצ״ל.

להלן אני מוסר מה שכותבת בתו, הגב׳ חיה חורב ע״ה על אביה, במכתבה אלי מתאריך ט׳ אלול תשכ״ה.

„בתשובה לשאלותיו, הנני משיבה ברצון, ע״פ זכרונותי המועטים, שכן צעירה הייתי בעזבי בית אבי זצ״ל.

אבי זצ״ל נולד בשנת 1850 (תר״י). (לפי הרשום בדרכון שלו הנמצא אצלי) בעיירה גלוגוב. אביו היה איש אמיד, סוחר „מעבר לים״ בעיר דנציג. לו ארבעה בנים, כולם תלמידי חכמים מופלגים: אבי זצ״ל, אחיו הרב פייבל הרץ — שהיה רב בעיר סטרי, ר׳ אברהם הרץ — היה דיין בעיר גורליץ, והצעיר היה רב בעיר פולטישני שבהונגריה, שמו ר׳ יצחק הרץ.

הוא נשא את אמי מרים לבית בריל. אביה היה שוחט בעיר ריישא, תלמיד חכם נודע ומכניס אורחים גדול, שמו ר׳ דוד, ובניגוד למקובל אז, היה גם עשיר. הוא היה חסיד של הרבי מצאנז. ואבי, שהיה עוד צעיר מאד, נסע עם חותנו לצאנז. אמי ז״ל היתה צדקנית גדולה, וכן חכמה יוצאת מהכלל, שהרבה מרירי לב ומדוכי נפש באו להיוועץ עמה.

אבי זצ״ל שימש (אחרי חתונתו) דיין בק״ק ריישא (הערה: היא לא מזכירה שהיה שוחט). להלן היא מספרת איך הוא נתקבל ע״י ר׳ יהושע׳לע לדיין בדזיקוב, כפי שמסרתי לעיל, והיא מוסיפה:

„פעם אחרי התמנותו של אבי, כשבא לכהן לדזיקוב, הכריז (הרב ר׳ יהושע׳לע) לפני עם ועדה: „,אם המורה הוראה שלי יגיד שחזיר כשר לאכילה, אני אוכל, שכן אפשר לסמוך עליו״.

עד כאן דברי בתו הנ״ל.

ואכן על גדולתו בתורה מעידות התשובות שאנו מוצאים בספרי שאלות ותשובות של גדולי זמנו שנכתבו אליו. לדוגמא: בספר שאלות ותשובות מהר״ש (מהגאון ר׳ שמואל ענגיל מרדומישלא), חלק שביעי, סימן מ״ו נאמר: (מתאריך ג׳ ויקהל תרע״ג).

„להרב הג׳ מו״ה שמעון הרץ נ״י, מוצד״ק דזיקוב״. בתשובה על שאלתו בענייני אישות כותב הגאון:

„והנה כת״ה הביא דברי הרמ״א... ויפה הביא מדברי הט״ז״, ועוד: יפה הביא בשם כמה אחרונים״.

נוסף על גדולתו בתורה, היה ר׳ שמעון פיקח גדול, ונחון בחוש הומור דק של תלמיד חכם מובהק, מאותו הסוג עליהם אמרו חז״ל: „שיחות חולין של תלמידי חכמים צריכין לימוד״. סיפרו עובדות ואימרות שנונות ממנו, שהעידו על חכמתו ופקחותו הגדולה.

מקרה אחד, זוכרני, קרה בזמני:

המורה הוראה צריך היה להעיד בבית־המשפט הפולני בעיר, בעניין סכסוך של שני יהודים שהתדיינו קודם אצלו, ואח״כ מסרו את הדבר לערכאה. כמובן שהוא לא ידע לדבר פולנית, והיה צורך במתורגמן. שופט גוי שהתפעל מאד מהופעתו של המורה הוראה, מנימוקיו והבנתו העמוקה את העניין, רצה קצת להתגרות בו, וענה: „זה לא יפה שהמורה הוראה, שהוא שופט יהודי, לא יודע את השפה הפולנית, ולא יכול לדבר עם עמיתו, השופט הפולני, פה אל פה על ענייני חוק ומשפט... אחרי שהעו״ד תירגם את דברי השופט, פנה אליו המורה הוראה ואמר: „פרעג אים: תרגום קען ער?״

(שאל אותו: לשון תרגום הוא יודע?) השופט כמובן לא ידע מה לענות...

המורה הוראה היה מאד נערץ ע"י כל השכבות בעיר שראו בו איש מורם מהעם. הוא לא התערב בפוליטיקה של העיר, אך ידוע היה כחובב ציון נלהב, שכל ימי חייו שאף לעלות לארץ ישראל.

מספר שנים לפני שעלה ארצה נפטרה אשתו (השניה), והוא נשאר גלמוד בבית, כי בניו גרו מחוץ לדזיקוב. בחורים חובשי בית המדרש אירגנו „תורנות", וכל יום שימש אותו בחור אחר. כך זה נמשך עד שעלה ארצה. גם אני זכיתי לשמש אותו יום אחד, למרות שהייתי אז צעיר, ולא נמניתי עדיין בין חובשי בית המדרש. זה נשאר בזכרוני היטב.

המורה הוראה היה הבעל תוקע בראש השנה בבית־המדרש, וגם בבית־הכנסת (תקיעות מיושב), במשך הרבה שנים. על התפקיד הזה שמר גם בזקנותו, עד שעלה ארצה. זכור היטב כיצד אמר את „מן המיצר" לפני התקיעות. רעד עבר בכל האיברים כשהתחיל לומר את הפסוקים בקולו הצרוד והעבה. בשנים האחרונות עמל קשה עד שהשלים את התקיעות.

בעצם ימי מאורעות הדמים בשנת תרפ"ט עלה ארצה, ועל אף זקנותו זכה עוד לשמש בקודש בעיר הקודש בירושלים כדיין. הוא נפטר בד' מנחם אב בשנת תרצ"ה (1935). מקום מנוחתו על הר הזיתים.

כותבת בתו הגב' חורב ע"ה: „בן תשעים וחמש שנים היה בפטירתו, כך אמר שאר בשרו שהכיר אותו עוד בנעוריו, אבל על פי דרכונו היה רק בן שמונים וחמש". תנצב"ה.

הניח בת ושני בנים. בתו הנ"ל הגב' חיה חורב עלתה ארצה בהיותה עוד צעירה. בעלה מר חורב היה תלמיד חכם ידוע ומוציא לאור של הרבה ספרים מכתבי יד ישנים. היא היתה גם פעילה בארגון יוצאי טרנובז'ג, יסדה את קופת הסעד שע"י הארגון, ועזרה הרבה לעולים חדשים מבני עירנו שהגיעו ארצה אחרי השואה עד לפטירתה בשנת תשכ"ח. היא היתה גם מן הראשונים שהתעניינה ודירבנה אותנו להוצאת ספר יזכור להנצחת קדושי עירנו.

הבן הבכור ר' שלום ז"ל היה תלמיד חכם. אחרי שאביו עלה ארצה, התיישב בדזיקוב, ורצה למלא את מקום אביו כמורה הוראה בדזיקוב. אך מועמדותו לא זכתה — משום טעמים שונים — לתמיכה לא מצד הרב ולא מצד ראשי הקהל. הוא עזב את טרנובז'ג ונתקבל למורה הוראה בעיירה שנדישוב שע"י ריישא.

הרב קלמן הרץ ז"ל.

הבן השני ר' קלמן הי"ד, היה אישיות דגולה: תלמיד חכם גדול, עסקן ציבורי חשוב, ונמנה בין מנהיגי המזרחי בפולין. היה גם אישיות רפרזנטטיבית וחכם גדול. בשנים האחרונות לפני המלחמה שימש כדיין בבית־הדין בעיר ריישא. הוא נזכר ב„אנציקלופדיה הדתית" בין האישים הבולטים בגליציה, לפני מלחמת העולם.

נספה עם כל משפחתו ע"י הנאצים הרשעים. השם ינקום דמם.

הרב ר' יוסף שעפל - המורה הוראה האחרון

על המורה הוראה האחרון בעירנו הרב ר' יוסף שעפל הי"ד, אפשר בהחלט לומר: „צדיק תמים בכל דרכיו ובכל מעשיו".

בראש וראשונה היה ר' יוסף שעפל תלמיד חכם עצום, מבחירי תלמידיו של הגאון ר' מאיר אריק זצ"ל מטארנא, שהסמיך אותו להוראה. הוא למד ביחד עם „הרב הצעיר" ר' מנדלה הי"ד, אצל הגאון הנ"ל, והיה בן גילו. כשנתפנתה משרת המורה הוראה בעירנו — עם עלותו של המורה הוראה הזקן ארצה — ראה ר' מנדלה, שהיה אז כבר מספר שנים רב בעיר — בחברו הזה את המועמד המתאים למלא את מקומו של המורה הוראה הזקן, ולשבת על כס הדיינות בדזיקוב. ור' יוסף נתקבל למורה הוראה בעירנו.

כאמור היה ר' יוסף למדן מופלג, והיה „איש תם יושב אהלים" במלוא מובנן של המלים האלו. לא התערב בשום ענין פוליטי, לא עירוני ולא ארצי, ולא התעניין כלל בהוויות העולם. את כל עולמו מצא בין ספרי הקודש, וישב על התורה ועל העבודה יומם ולילה. גם לימד שיעור בגמרא ופוסקים לבחורים חובשי בית המדרש.

אבל צדקתו ויראתו קדמו לחכמתו, ובמדת צדקה וגמילות חסד, לא היה דומה לו בעיר. ביתו היה פתוח לרווחה, ואת מאמר חז"ל: „ויהיו עניים בני ביתך" קיים במלואו. כל עני ומר

נפש מהעיר בא אליו והוא לווה כסף ונתן לכל אחד. העניים שבאו מחוץ לעיר נכנסו אצלו, אכלו שם ולנו, ולא נפטרו ממנו עד שהעניק לכל אחד תרומה נכבדה.

כמעט את כל כספו חילק בין העניים. ולא אחת התלוננה אשתו, שהיא בעלת חוב בחנות המכולת ואין לה ממה לשלם... חוץ מזה, לווה כספים והוא מוכרח היה להסתובב בבית המדרש מספר פעמים בשבוע לאסוף כספים... בעלי הבתים וראשי הקהל לא ראו בעין יפה התנהגות כזו, שהשפיל את עצמו וויתר על כבודו. אך הוא לא שם לב לזה כלל, לא שעה ל„עצות טובות" של בעלי הבתים יפי־הנפש, אלא המשיך בשלו: ולא עוד אלא, שגם הטיף מוסר ונזף בבעלי הבתים בענין צדקה, ואפילו את פני ראשי הקהל לא נשא... לכן נחשב היה כ„בטלן".

אך למרות היותו „בטלן" ואיש תם וישר, לא הלך בתלם... הוא היה תקיף ועצמאי, בענין הוראה. גם בבעיות דתיות אחרות הבליט ביותר את ה„לא תגורו מפני איש", ובגילוי לב, אמר את כל מה שהיה לו לומר לכל אחד, לרבות למנהיגי וראשי הקהל.

גם אשתו היתה צדקנית וטובת לב ועזרה לו במעשה הצדקה והחסד. היו להם שלושה או ארבעה ילדים קטנים. כשנה־שנתיים לפני השואה, חלתה האשה במחלה אנושה, וכעבור זמן נפטרה לעולמה. היתה זו מכה קשה עבורו. הוא נשאר עם כמה יתומים קטנים. אך הוא קיבל את היסורים באהבה כצדיק גמור. אחות אשתו, בחורה צעירה, שטיפלה בילדים בימי מחלת אחותה, נשארה גם אחרי פטירתה בביתו של המורה הוראה לטפל ביתומים הקטנים. כולם הבינו שגיסתה זו, צריכה להישאר בבית ולהיות אם ליתומי אחותה. נכבדי העיר השפיעו על הבחורה שתיאות להינשא למורה הוראה. ראחרי היסוסים, הסכימה. הם התחתנו והבית המשיך להתנהג כמקודם.

**
*

אחרי שהנאצים גירשו את היהודים מדזיקוב, חתר המורה הוראה להגיע עם משפחתו לעיר מולדתו בוטשטש, שנמצאה תחת השלטון הסובייטי. הזדמן לי לנסוע עמו משיניווא ללבוב ברכבת, בקרון אחד. דיברנו רק מעט, ובכל הדרך הוא למד בעל־פה. התחבורה היתה משובשת, והנסיעה נמשכה שעות על גבי שעות. הקרונות היו מלאים. אנשים דיברו, התווכחו, צעקו, אך הוא ישב בפינה ועסק בתורה. כל אחד אכל ממה שהיה אתו, אך הבחנתי שהמורה הוראה לא טועם שום דבר. על שאלתי מדוע הוא לא אוכל, ענה לי, שאין לו מים ליטול את הידים... כשהגענו לתחנה, רציתי להביא לו קצת מים, אבל אסור היה להתרחק מהקרון, כי מיד המשיכה הרכבת בדרכה. לא הועילו ההפצרות של הנוסעים, שיטעם בכל זאת משהו, הוא לא אכל עד שהגענו לסוף הדרך: לבוב. נפרדנו. הוא המשיך בנסיעה והגיע לבוטשטש.

אחרי השואה נודע לי, שהמורה הוראה ר' יוסף שעפל היה אחד מהקרבנות הראשונים של קלגסי הנאצים, בעת שפלשו לברית־המועצות בשנת 1941. מיד עם בואם לבוטשטש, עשו פרעות ביהודי העיר, והמורה הוראה נהרג ביריה מידי נאצי טמא. בעת ה„פתרון הסופי" של יהודי אוקראינה, נספו גם כל בני משפחת ר' יוסף שעפיל, ולא נותר ממנה כל זכר.

סופו של המורה הוראה האחרון, היה כסופם של חלק גדול מבני קהילתו: מות קדושים. השם ינקום דמם, ונשמתו תהא צרורה בצרור החיים.

יעקב פליישר

דוד יוסט

זכרונות מבית הסבא ר' שמואל יוסט-שו"ב

את סעודות השבת רגיל היה הסבא לגמור בביהכ"נ של אדמו"ר ר' יהושע הורוביץ מדזיקוב זצ"ל, ושם היה מברך את ברכת המזון, ביחד עם כל הסועדים על שלחנו של האדמו"ר.

הרגשתי היתה שהסבא מילא בזה רק את חובתו בתור שו"ב העיר. אמנם אדמו"ר ר' יהושע היה גדול בתורה ובחכמה, אך סבא לא התייחס אליו כלרבו ממש, אלא כבן קדושים היה בעיניו, בן האדמו"ר שלו, הצדיק רבי מאיר הורוביץ, מחבר הספר „אמרי נועם".

עוד בימי שבתו של הסבתא בעיר מידן, מחוז קולבשוב, בשנים הראשונות אחרי חתונתו, היה נוסע מדי פעם בפעם לעיר דזיקוב, לחסות בצילו של האדמו"ר ר' מאיר. באחת הנסיעות בערש"ק לרבי, ביחד עם חברו ר' זאב שו"ב ממיידן, דיברו ביניהם על צדיקי הדור בזמן הזה. בשיחתם באו לידי מסקנה, כי אמנם הרבי שלהם הוא צדיק גדול, בכל זאת לא רואים אצלו אותם הדברים המופלאים, המסופרים על צדיקי הדורות הקודמים, כגון הרבי ר' אלימלך מליזנסק, החוזה מלובלין, הרבי ר' נפתלי מרופשיץ וכדומה.

באותו הערב בסעודת ליל שבת, אחרי אכילת הדגים, התחיל האדמו"ר ר' מאיר את אמירת התורה על השלחן בזה, שהאברכים בזמן הזה משתוקקים לראות אצל הרבי שלהם דברים גדולים ונפלאים, ברם — המשיך — אין באפשרותו של הרבי לתת יותר ממה שהאברך יכול לקבל. ותוך כדי דיבור לקח חתיכת דג, וחילק חצי לסבא, וחצי לחברו ר' זאב שו"ב. הסבא סיפר שבמשך השיחה, שיניו דא לדא נקשו, והוסיף: „אכן היה זה רוח הקודש ממש".

הסבא היה יליד ז'מיגרוד. אביו ר' דוב היה מחסידיו של רבי חיים מצנז. היה רגיל לספר מתוך שמחה, שבהיותו נער, לקח אותו אביו פעם לשבת לצנז. אחרי פטירתו של הרבי מצנז, נסע אביו לדזיקוב, להסתופף בצילו של האדמו"ר ר' מאיר, ושם שידך את הסבא, כרצונו של הרבי.

בעל מידות טובות היה הסבא. מתוך 4 חדרי ביתו, היה חדר אחד תמיד פנוי להכנסת אורחים. כל אורח הגון, כגון בן קדושים, או סתם אורח שירד מנכסיו, ובא לעירנו לקבל תמיכה, כנהוג אז במדינה, ידע את שם הסבא; וכשאך רגליו דרכו על סף בית הסבא, הרגיש האורח את עצמו כבתוך ביתו שלו, כי שם דאגו לאורח לכל צרכיו.

הסבא היה מחלק חלק ממשכורתו בצנעה לעניי העיר, מבלי שהסבתא ובני המשפחה ידעו מזה דבר, ורק אחרי פטירתו של הסבא, נודע לנו על כך.

הוא היה גם גבאי צדקה של רבי מאיר בעל הנס בעירנו. בעצמו היה הולך מבית לבית, להוריק את הקופסאות ושלח את הכספים לכולל גליציה, מבלי לקבל פרס.

בשנת 1921, אחרי שובי מגרמניה, סיפר לי חברי פישל קניגסברג ז"ל, כי בזמן הקמת הועד הראשון של קרן היסוד בעירנו, נאות הסבא לקבל על עצמו את המינוי של יו"ר הועד, ברם הוא נאלץ לחזור מזה, בהשפעתם של אנשי אגודת ישראל, כי הרי שו"ב היה.

הסבא היה חובב ציון גדול, ורצונו היה למסור את השחיטה לחתן בנו ר' משה לבין, ולנסוע לא"י ולהתיישב בעיר צפת, אך מסיבת המלחמה העולמית בשנים 1914-1918 לא עלה בידו להגשים את שאיפתו.

בפסח, שנת 1925 בתפילת טל לפני התיבה, הרגיש ברע, בקושי גמר את התפילה, ובשובו הביתה נפל למשכב שממנו לא קם.

יהא זכרו ברוך!

„איכה ישבה בדד..."

יצחק גוטוויין

דער קנאי ר׳ יצחק הערש שוחט*

פאַר ר׳ יצחק הערש שוחט האָבן אַלע דרך־ארץ געהאַט. קיינער האָט זיך נישט געוואַגט אַנטקעגנצושטעלן. אין שטעטל האָט איטלעכער געפילט זיין אמתע תמימות, וואָס האָט אַרויסגעדרונגען פון טיפער איבערצייגענדיקער און ערלעכער פרומקייט. ער איז נישט געווען פאַרמישט מיט קיין פּאָליטישע פּאַרטייאישע כוונות, ער איז געווען דערווייטערט פון אַלע פּאַרטייען, אַפילו די אגודה איז אים נישט געפעלן, געמאַכט זיי פאַרווורפן, אויסגערעכנט זייערע חסרונות, וואָס זיי האָבן מתיר געווען צו לייענען צייטונגען און ביכער, יונגע לייט און בחורים שערן זיך די בערד... ער פלעג זיך כעסן, וואָס מען לערנט שוין נישט אַזוי ווי פאַרצייטנס... ער פלעגט עוסק זיין מיט דוד רוחמה׳ס וועגן דעם ענין, מען זאָל נישט דער־לאָזן די יונגע בחורימלעך זאָלן ווערן מיטגעריסן אויף דעם דרך. דער שאַרפער קנאי האָט פאַרמאָגט אין זיין האַרץ פיל ליבשאַפט צו חסידישע ייִנגלעך און איז געווען צו זיי צוגע־לאָזן, פריינדלעך ווי אַ חבר. אַזוי האָט ער זיך פאַרנומען אַ חוץ שחיטות אויך מיט פאַרשידענע תקנות פאַר דער שטאָט. דאָס אחריות האָט ער אַרויפגעלייגט אויף זיך אַליין, מיט אַלץ זיך געקענט אַן עצה געבן אָן קיינעמס הילף. דערוויסנדיק זיך, אַז ביי דער ווייסל איז פאַראַן אַ פּלאַזשע, ווו עס באָדן זיך מענער און פרויען צוזאַמען — דאַרף מען אויך דאָרט אַ בליק טון... גענוג געווען, אַז עס זאָל ווער זאָגן, אַז ר׳ יצחק הערש שוחט גייט און באַלד האָבן זיך אַלע אַרויסגע־כאַפּט פון וואַסער און אַנטלאָפן פון דער פּליאַזשע, זיך באַ־האַלטן צווישן די געדיכטע הושענות־צווייגלעך.

אויך די קצבים האָבן פאַר ר׳ יצחק הערש שוחט שטאַרק מורא געהאַט. עס פלעגט טרעפן ביי אַנדערע שוחטים, אַז אַ בהמה איז טריפה געוואָרן, האָבן די קצבים זיך צעשריגן, גע־ליאַרעמט, אַפילו געדראָט מיט שלאָגן. דאָקעגן ביי ר׳ יצחק הערש שוחט האָט זיי דאָס כמעט ווי נישט געאַרט. שטאַרק באַליבט איז ער געווען ביי דער שטאָט. אַן אמתדיקן פרומען ייד האָט יעדער גערן געהאַט. ער איז געווען אַ ייד פון פאַר־צייטנס. אין שבתים און ימים טובים האָט ער זיך אָנגעטון דעם גלאַנצנדיקן זיידענעם כאַלאַט, ווייסע שיך און זאָקן און אויסגעזען ווי אַ מלאך.

* באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

יצחק (איטשע) גוטוויין, דער זון פון ר׳ יודל גוטוויין און אייניקל פון ר׳ לייזער (מענדיק) טירשוועל, האָט באַלד נאָך דער מלחמה אין יאָר 1948 אָנגעשריבן אַ קליין ביכל א. נ. „אַ זכר פון מיין שטעטל דזיקאָוו”.

אין דעם ביכל דערציילט ער אין קורצן די געשיכטע פון די יידן אין דזיקאָוו און שילדערט אויך פאַרשידענע שטעטלדיקע טיפּן און פערזענלעקייטן, ווי אויך אַ קורצע באַשרייבונג איבער די רביים און רבנים. צום סוף דערציילט ער אויך אין קורצן וועגן די מלחמה און פון דעם גירוש פון די דזיקאָווער יידן דורך די נאַצישע מערדער.

אין יענער צייט, איידער עס זענען נאָך אַרויסגעגעבן געוואָרן „יזכור־ביכער” צום אָנדענק פון די חרוב־געוואָרענע יידישע קהי־לות, איז דאָס ארויסגעבן אַ ביכל דורך אַ יחיד, אַ יונגער בחור, געווען אַ געוואַגטער און דרייסטער שריט. ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט פאַראייביקט אונדזער שטעטל.

היות ווי ביי נישט אַלע טאַרנאָבזשעגער יידן געפינט זיך דאָס ביכל, און היות ווי מיר ווילן אין אונדזער אַלגעמיינעם יזכור־בוך פאַראייביקן אויך דעם אויטאָר און אויך זיין חיבור, האָבן מיר אַרויסגענומען עטלעכע אינטערעסאַנטע זאַכן, וועלכע מיר גיבן איבער אין אונדזער בוך.

יעקב פליישר

ראשי הקהל בטרנובז׳ג

שלושה היו ראשי הקהל בטרנובז׳ג שהכרתים: אחד „מי שהיה״, כלומר: שהיה ראש הקהל עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, וכיהן בתפקידו עד המלחמה, ושניים שכיהנו בזמני, ז.א. בשנים שבין שתי מלחמות העולם. הראשון הוא:

ר׳ לייביש אקשטיין

את ר׳ לייביש אקשטיין זוכרני עוד בהיותי תלמיד צעיר ב„תלמוד תורה״, ואח״כ כשכבר למדתי גמרא ותוספות אצל „הרב הצעיר״, בביתו, כל יום בבוקר השכם לפני התפילה. ר׳ לייביש אקשטיין היה בא אל הרב פעמיים ביום להתפלל במנין: בבוקר ובערב. היה שתקן. סופר לנו, שר׳ לייביש היה לפני מלחמת העולם הראשונה עסקן צבורי בעל מרץ, ממנהיגי הקהילה וראשה. אך הוא שתק, ואף פעם לא שמענו מפיו סיפורים ומעשיות על השנים שעברו, ועל פעולותיו כראש הקהל.

אמנם ר׳ לייביש אקשטיין, בזמן שהכרנו אותו היה כבר זקן מופלג, אבל שכלו לא נפגם, והוא גם זכר הכל, אלא לספר על עצמו לא רצה. כל יום בא בדיוק באותה שעה, כשעמדו להתפלל, התיישב במקומו הקבוע והקשיב בשתיקה לשיעור שלמדנו. רק כשנכנסו ילדי הרב שאותם אהב מאד, התאושש, עיניו אורו, ופניו הנוקשים והחמורים הפיקו שביעת רצון וגיל. הוציא את הממתקים שהביא עמו וחילקם לשני הילדים, ובשעת מעשה צבט ליהושעלע (ששילם לו כפליים...). רק עם הילדים האלה היה מדבר ומצחק בהנאה רבה.

ולא רק איתנו, התלמידים, לא דיבר, גם עם המבוגרים ובעלי הבתים לא היה מדבר. ר׳ לייביש התפלל בסידור עם אותיות גדולות, גמר את התפילה, קיפל את טליתו הישנה, סידר את התפילין בשקית — והלך. היה כמעט אדיש לכל דבר, וקשה היה להאמין, כי האיש הזה היה פעם מהעסקנים הפעילים בעיר. אם קרה משהו יוצא מגדר הרגיל, שאל את אחד מאתנו למתרחש, אך לא הגיב, ושוב נשתתק. רק דבר אחד הרגיז אותו ו„הוציאו מהכלים״: אם שאלו אותו בן כמה הוא? ענה ברוגזה: „זה נחוץ לך לדעת...?״ כך זה נמשך שנים, עד שנפטר, עוד הרבה שנים לפני השואה, בגיל למעלה מתשעים.

***

ברם לפני מלחמת העולם הראשונה, כאמור, היה ר׳ לייביש אקשטיין פעיל בחיים הפוליטיים של הקהילה היהודית בדז׳יקוב, וכיהן כראש הקהל הרבה שנים, עד לפרוץ המלחמה.

ר׳ לייביש אקשטיין לא היה תלמיד חכם, כאחיו ר׳ מוטיש ז״ל, שהיה ג״כ עסקן צבורי, בעל עמדה, עשיר ומראשי הקהילה ברײשא, אך נוסף על כך היה גם תלמיד חכם, חסיד נלהב ובעל מדות. ר׳ לייביש היה סוחר מצליח (הוא מוזכר במסמך היסטורי כחוכר ה„פרופינציה״ של הגראף, עיין בפרק: התיישבות היהודים בטרנובז׳ג). ניהל בית מכובד, והיה גם חסיד מושבע של כמעט כל אדמו״רי דזיקוב. הוא הכיר עוד את האדמו״ר הראשון ר׳ אליעזר׳ל, היה אברך צעיר בימיו, נמנה כבר על חסידיו. בימיו של ר׳ מאירל, האדמו״ר השני, נמנה כבר בין חשובי חסידיו, ואצל ר׳ יהושע׳לע, הדור השלישי, היה ר׳ לייביש ממקורביו ביותר, וגם פעיל בחיים הצבוריים כשליחו ועושה דברו של הרב. וכן אח״כ אצל האדמו״ר הרביעי והאחרון, ר׳ אלטר׳ל הי״ד „שירת״ ר׳ לייביש, עד לפרוץ המלחמה העולמית הראשונה. יוצא, שר׳ לייביש זכה בחייו לזכות מיוחדת גדולה: הכיר את הדיסטנציה של כל אדמו״רי דזיקוב וצאצאיהם, החל מהמיסד הראשון של השושלת: ר׳ אליעזר׳ל, עד לילדי „הרב הצעיר״ האחרון, שהם היו כבר הדור הששי בשושלת דזיקוב. מסופקני אם היה עוד חסיד אחד, או עוד איש אחד, בדזיקוב שיכול היה להידמות אליו בדבר הזה.

תקופת חייו, ופעלו של ר׳ לייביש אקשטיין, היא בעצם תקופת ההתחלה של „דזיקוב היהודית״, המתחילה עם הופעתו של ר׳ אליעזר׳ל כרב בדזיקוב וכמייסד שושלת אדמו״רי דזיקוב, ושעליה אנו יודעים יותר מאשר על התקופה הקודמת. חבל רק שהוא, ר׳ לייביש, שהיה אחד מפעילי ומעצבי התקופה הזאת בעיר, היה שתקן כזה, ולא השאיר אחריו שום זכרונות, או סיפורים, שיכולים היו לשפוך אור יותר בהיר על התקופה ההיא.

על ר׳ לייביש אקשטיין כראש הקהילה אין לנו, כאמור, שום ידיעות מיוחדות, כי אין לנו נתונים או מסמכים שיעידו על כהונתו ועל פעולותיו כראש הקהילה. כן לא ידוע לנו ההרכב הפוליטי של חברי הקהילה מלפני מלחמת העולם הראשונה. יש להניח, כי אז בזמנו — במיוחד בשנים הראשונות לכהונתו — הרבה שנים לפני המלחמה הראשונה, והן חופפות את שנות כהונתו של ר׳ יהושע׳לע כרב וכאד־מו״ר, וכפי שסיפרנו, היו אנשי הקהלה כפופים לו וסרים למשמעתו — לא התנהל עדיין המאבק בין המפלגות על יצוגן בקהלה, כפי שזה היה אחרי המלחמה, כי ברובן, המפלגות טרם התקיימו. בשנים האחרונות לפני פרוץ המלחמה, הגם שציונים כבר היו בעיר, אולם טרם התארגנו ולא היה להם כח להתמודד עם הרב. כל אנשי הקהילה, או כמעט כל אנשי הקהילה, היו גם „אנשי שלומו״ של הרב, ופעלו לפי פקודתו והוראתו. עיקר פעילותה של הקהלה התבטאה כנראה בהחזקת הרב ו„כלי הקודש״, מהכנסות השחיטה ומהכנסות בית המרחץ. הקהילה בתור מוסד פוליטי יהודי, בעלת השפעה על החיים בעיר לא היתה קיימת אז.ומאחר והמפלגות הפולי־טיות היהודיות טרם פעלו ברחוב היהודי, לא התנהל ממילא

גם מאבק על השלטון בקהילה. הכל נחתך על פי הרב, בביצועו של חסידו הנאמן והממושמע, ראש הקהל ר׳ לייביש אקשטיין ז״ל.

ר׳ יהושע אסט

השני מבין ראשי הקהל שהכרתי, שכיהן במשך הרבה שנים בזמננו, היה ר׳ יהוש׳לע אסט ז״ל. מכל שלושת ראשי הקהל בדזיקוב שהכרתי, אין ספק שהוא, השני, היה הפופולרי ביותר, בעל מרץ, והאיש החזק מכולם. משך תקופת כהונתו, היה גם הארוך, וגם המעניין והסוער ביותר. זו היתה התקופה הפוליטית הסוערת והדינמית, ואולי גם העשירה ביותר, בחיי היהדות הפולנית: תקופת הזוהר מחד ותקופת המאבק — מאידך; תקופת השגשוג מחד ותקופת הירידה — מאידך; תקופת התקוות הגדולות, מחד ותקופת האכזבות המרות — מאידך. אך על אף הכל, ולמרות הכל, היתה זו אחת התקופות ההיסטוריות הגדולות של העם היהודי: התקופה שבין שתי מלחמות העולם.

נגמרה מלחמת העולם הראשונה. קמה מדינת פולין העצמאית, ובגבולותיה התרכזו כשלושה מיליוני יהודים, מסלתה ומשמנה של היהדות העולמית. העם היהודי, או יותר נכון: התנועה הציונית, זכתה להישג מרשים והיסטורי, ניתנה לה הצהרת בלפור על הזכות לכונן בית־לאומי יהודי בארץ ישראל, ואושרה בוועידת השלום בוורסי. רבים חשבו אז לתומם שהנה קרבו כבר „ימות המשיח״. העמים הנאורים, במיוחד בריטניה הגדולה, „מלכות החסד״, שהיתה אחרי מלחמת העולם ראשונה, המעצמה הגדולה והחזקה בעולם, תסייע ליהודים להקים מדינה משלהם בארץ ישראל, והגאולה א״כ קרובה מאד. האקט ההיסטורי הזה השפיע השפעה גדולה על מהלך החיים הכלליים והצבוריים היהודיים בכל העולם, ובפרט בפולין, הספוגה והרוויה אנטישמיות ושנאה ליהודים. היהודים, ביחוד בעיירות הקטנות, שסבלו קשה במלחמה, אבדו את פרנסותיהם: מחסור, עניות ודוחק שררו בבתיהם — תלו תקוות גדולות בהבטחות החדשות. ובמשנה מרץ התחילו לשקם את הריסותיהם, ולהקים מחדש את בתיהם, וכן לסדר מחדש את חייהם הצבוריים בהתאם למצב החדש שנוצר עכשיו.

התנועה הציונית, הודות לפירסומה, וליוקרה הגדולה שקיבלה עם הצהרת בלפור, וגם הודות לשכבת אנשי האינט־ליגנציה שהצטרפה ברובה אליה, השתלטה — למרות היותה מיעוט בכמות באוכלוסיה היהודית — כמעט על כל המוסדות הצבוריים היהודיים בפולין, וכן על המוסדות הייצוגיים, הממשלתיים והמוניציפליים. בתנועה הציונית קמו פלגים, סיעות וזרמים שונים, שהתחילו להתחרות וללחום אחד בשני, ברעש ובלהט.

מאידך התארגנה גם היהדות החרדית — שהיוותה אז את רובה של האוכלוסיה היהודית בפולין, שלא רצתה להש־לים עם המצב שנתהווה — במסגרת אגודת ישראל, במטרה ללחום נגד הציונות החילונית. מאז ניטש היה מאבק חמור בין אגודת ישראל ובין הציונים — מכל המינים גם יחד — שבלט ביחוד בזמן הבחירות. בבחירות התאחדו בדרך כלל כל הציונים יחד, כולל גם הפלג הדתי „המזרחי״, נגד אגודת ישראל. והמלחמה התנהלה ברעש ובקול גדול. המאבק היה על ההשפעה בבתי הפרלמנט — הסיים והסינט, ובמוסדות המוניציפליים — העיריות והמועצות המקומיות. אך עיקר המאבק התנהל על השלטון וההגמוניה בקהילות היהודיות — המוסד היחידי של שלטון עצמאי. אין תימה, שכל מפלגה, וכל פלג שאפו להיות מיוצגים בקהילה ובהנהגתה. נדמה היה אז ליהודים ולמנהיגיהם, שהם עומדים על קרקע מוצק ואיתן, צריכים רק „ללחום״ בעד „שיפור המצב״, לפי הדרכים שכל אחד מציע — וכל אחד חשב כמובן, שרק דרכו היא הטובה — והקיום מובטח והסכנה תעלם... כולם חשבו שהם נאבקים ולוחמים על משהו ממשי, על שלטון אמיתי, לכן היו עסוקים במלחמות ומריבות פנימיות — לשביעת רצונם של כל הגויים.

כאמור, היה המאבק, הרעש וההמולה על השלטון בקהילה מהגדולים ש„במלחמות היהודים״ בפולין, והגיעו לשיאם בזמן הבחירות לקהילה. כך היה בכל מקום בפולין, וגם — אצלנו בטרנובז׳ג. גם כאן התמודדו בעיקר שתי רשימות: רשימת הציונים, שכללה גם מועמדים מ„המזרחי״, ו„רשימת החרדים״, או כפי שנקראה „רשימת הרב״.

ב„רשימת הרב״, בכמה קדנציות, הופיע במקום הראשון ר׳ יהושע אסט. הוא היה איש משכיל, דיבר פולנית רהוטה, וניהל גם את פנקסי הלידה ומירשם התושבים היהודים בעיר, („מעטריקאל־פירער״ בלע״ז). כמעט בכל מדינת פולין, היה עניין זה מסור בידי הרבנים, כתוספת למשכורתם. אך מאחר שבמשך שנים מספר אחרי מלחמת העולם, לא היה בעיר רב (ר׳ אלטר׳ל, כידוע, עבר בימי המלחמה לגור לטרנוב, ולא חזר לדזיקוב אחרי המלחמה, עד אשר נתקבל בנו „הרב הצעיר״ בשנת תרפ״ד) שניהל את הפנקסים האלה — קיבל ר׳ יהושע אסט את ניהול פנקסי הרישום האלה. חוץ מהכנסות מניהול פנקסי לידה, היה לו בית מרזח בביתו היפה בן הקומותיים, במקום מרכזי בשוק.

ר׳ יהושע היה איש פיקח, בעל מרץ, וידע „לעשות פוליטיקה״. הוא התמחה מאד בניהול בחירות, ואף פעם לא הפסיד בבחירות. הוא אפלו ניצל את החוק הפולני, על שלילת זכות בחירה מאנשים „אנטי דתיים״. והרבה מבני־הנוער החילוני לא קיבלו זכות בחירה לקהילה...

היה איש קשוח, בעל דעה עצמאית, וניהל את ענייני הקהילה ביד חזקה. את ישיבות הקהילה, שהיו לפעמים די סוערות, ניהל ר׳ יהושע בתקיפות ובמומחיות, ולא נתן ליריבים לסטות מהנושא הנדון. היו לו הרבה יריבים ומתנג־דים, אך גם אלה כיבדוהו, בשל יושרו ופקחותו. אף שלא היה כ״כ מעורב בין הבריות, היה בכל זאת מכובד מאד. הדרת הפנים, חזותו החיצונית הנאה והופעתו המכובדת, היו מעוררות כבוד.

ר׳ יהושע אסט היה גם שנים רבות חבר במועצת העיריה, וגם חבר ההנהלה. גם שם נחל כבוד, התחשבו בדעתו וראו בו אישיות יהודית חשובה, גם בגלל היותו ראש הקהילה היהודית, וגם בגלל ידיעתו את השפה הפולנית.

בבחירות האחרונות לקהילה, שהתקיימו כמדומני בשנת תרצ״ו (1936), לא הופיע יותר ר׳ יהושע אסט כמועמד

ברשימת הרב, מפאת גילו הגבוה, הוא הגיע לגיל הזקנה ומעלה. אבל התיעצו אתו בכל העניינים.

***

שני חתניו של ר׳ יהושע׳לע אסט היו גם מנכבדי העיר: ר׳ מאיר ליכט ז״ל, היה סוחר בתבואה, בן־תורה מחסידי סטוטשין. היה אמנם חסיד מושבע של חותנו, אך לא הירבה להתערב בענייני העיר, והשאיר את זה לחותנו. שניים מבניו: לייב ובנימין נספו בשואה. ר׳ מאיר עצמו נפטר לפני מספר שנים בארץ.

חתנו השני היה ר׳ מוטל מונהייט (שקראו לו בלשון חיבה: מוטלה). עליו כדאי לכתוב במיוחד, כי היה מהאישים הבולטים והפעילים בעיר, בהרבה שטחים. אני רק אציין כאן קווים אחדים לדמותו. ר׳ מוטל היה יריב גדול של חותנו בשטח הפוליטיקה, כי היה מפעילי הציונים. היה נואם מצויין, ובזמן הבחירות הופיע בנאומים חוצבי להבות נגד חותנו. היה רגיל לומר, שבתור חותן הוא מכבד את ר׳ יהושע׳לה אסט. כי הוא איש מצויין וחילק לו הרבה שבחים, אך ר׳ יהושע אסט בתור ראש הקהל... וכאן התחיל למנות את כל החסרונות והמגרעות וקרא לא לתת בו אמון... ר׳ מוטל היה ידוע כחכם ופיקח שמעטים היו כמוהו. היה בקי גדול בענייני משפט, יותר מעורך דין... והנשים היו אומרות עליו „א — מיניסטער קאָפּ״ („ראש של מיניסטר״). מי שנזקק לעצה, במיוחד בענייני משפט וערכאות, פנה אל ר׳ מוטלע מונהייט. הוא היה בנו של חנינא מונהייט שנרצח עם אשתו מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה בטרנובז׳ג. ר׳ מוטל ומשפחתו נשארו בחיים, ונפטר אחרי המלחמה בפריס.

ואחרון אחרון: בנו־יחידו של ר׳ יהושע׳לה — ר׳ יוסף אסט הי״ד. היה איש יקר ואציל רוח. מתון וטוב לב, והיה מקובל על כל שכבות העיר, לרבות יריבי אביו. היו מקרים באנשים, שהיו זקוקים לטובה או פרוטקציה מר׳ יהושע׳לה, פנו אל בנו ר׳ יוסלה והוא השתדל אצל אביו. היה נוח לבריות, וחיוך תמידי היה מרחף על שפתיו. בפוליטיקה העירונית־הקהילתית, אף שהתעניין, לא התערב בפועל, ולא בא בריב עם אנשים.

ר׳ יהושע׳לה אסט זכה לראות בחייו דור ישרים מבורך, והתפאר בנכדיו, בניו של ר׳ מאיר ליכט, ובניו של ר׳ יוסל אסט, במיוחד בנכדו ר׳ אברהמ׳לה, בנו בכורו של ר׳ יוסלה. (ראה עליו במאמרי „צעירי אגודת ישראל״).

ר׳ יוסלה, שהגיע אחרי הגירוש עם משפחתו ללבוב, הוגלה, כמו כל הפליטים, לערבות סיביר. אך באופן מסתורי, וכמעט בלתי מובן, הצליח לברוח עם כל המשפחה מסיביר וחזר ללבוב. אומרים שאת המיבצע הנועז הזה אירגן בנו משה, שהתחבא בזמן הגירושים לסיביר, ונשאר בלבוב. הוא הצליח לשלוח מלבוב איזה גוי, לפי גירסה אחת, קצין בצבא האדום — או במדי קצין, מצוייד במסמכים ובכרטיסי נסיעה, והלה הוציא אותם בחשאי מהמחנה. מאחר שהמחנה הזה היה קרוב לתחנת רכבת, הצליחו לעזוב את המחנה בטרם שהענין התפרסם ונודע לקומנדנט המחנה. כך הגיע ר׳ יוסלה עם משפחתו חזרה ללבוב. (זה היה אולי מקרה יחידי, כי להמלט מסיביר היה בלתי אפשרי. אלה שהיו שם, יודעים את זה). אך ההצלחה הזו היתה בעוכרו: עם פלישת הנאצים ללבוב, נספה ר׳ יוסלה עם חלק ממשפחתו: אשתו, בנו משה, ובנו נפתלי. **השם ינקום דמם!**

ר׳ יהושע׳לע עצמו נפטר בנדודיו, כפי ששמעתי, בעיר אולינוב.

בשנים הסוערות ביותר של החיים הפוליטיים בעירנו, היה בלי ספק ר׳ יהושע׳לע אסט אחד מהאישים החשובים, שעמד במרכז החיים של העיר, ותרם לא מעט לעיצוב דמותה של העיר טרנובז׳ג. ת. נ. צ. ב. ה.

ר׳ מנדל שליסל

בגורלו של ר׳ מנדל שליסל נפל התפקיד האומלל, לסיים את רשימת ראשי הקהל בעירנו. הוא היה ראש הקהל האחרון של העיר טרנובז׳ג, (אומרים, שגם ראש הקהל הראשון של טרנובז׳ג היה שם משפחתו — שליסל), וסיים את תפקידו יחד עם „סיום״ הקהילה, כלומר: עם חיסולה של הקהילה. והגם שחזרו עוד מספר יהודים לטרנובז׳ג אחרי הגירוש (ראה מאמרו של יהושע קלך), אבל זו לא היתה יותר „קהילה״ במושג המקובל. אלה היו קומץ, או חלק קטן של יהודי טרנובז׳ג שהצליחו, ע״י מתן שוחד, לחזור לעיר, ולהיות שם עד לחיסולם הסופי, ולזכות אפילו ב„יודנרט״ ממונה ע״י הנאצים. אך קהילה, עם ראש קהל נבחר — חדלה להתקיים מיום שגורשה כל הקהילה, ואח״כ גם ראש הקהל ר׳ מנדל שליסל, מעירנו.

ר׳ מנדל שליסל לא היה פוליטיקאי מסוגו של ר׳ יהושע אסט, הוא לא הצטיין בחריפות, ולא כאיש חזק. היה איש מתון ושקט, בעל בית נכבד, איש אמיד, סוחר מצליח במסחר הנפט, בעל תחנת בנזין בשוק. ואפשר לומר, במובן מוגבל: היה איש העם. אמנם היה הרבה שנים חבר בועד הקהילה, אבל להיות ראש הקהל, כמדומני, שלא שאף. כולם חשבו שאחרי ר׳ יהושע אסט יבוא במקומו ר׳ יוסף פרבמן הי״ד, שהיה גם משך כל השנים חבר בועד הקהילה, עשיר ובעל־בית מכובד, ומקובל על שכבות רחבות בעיר. ולכן בחירתו של ר׳ מנדל שליסל כראש הקהל, אחרי הבחירות האחרונות, בהן לא הופיע יותר ר׳ יהושע אסט ברשימה — באה כהפתעה. אמרו שר׳ יוסף פרבמן לא רצה לקבל עליו את התפקיד הזה, לכן ציוה הרב על ר׳ מנדל שליסל, לקבל את התפקיד. כאיש ממושמע, ממקורבי הרב, קיבל עליו את המשמעת. כך נהיה ר׳ מנדל שליסל לראש הקהילה בטרנובז׳ג.

ר׳ מנדל, כאמור, לא היה בעל ריב ומדון, וניהל את ענייני הקהילה במתינות ובישוב הדעת, והיה מקובל בין המוני העם, שרכשו לו כבוד, כי היו יכולים לדבר אליו בכל עת, בכל זמן, ובכל מקום. לכל אחד היה עונה בסבר פנים יפות.

בשנות כהונתו של ר׳ מנדל שליסל — במיוחד בשנתיים האחרונות לפני פרוץ המלחמה — לא התנהלו כבר בקהילה ויכוחים סוערים. כבר נראו מרחוק העננים הכבדים והאימת־נים, שהתחילו להתפרס בשמי היהדות הפולנית, ובישרו על הסערה המתקרבת. היהודים התחילו להבין שהסכנה היא כוללת, ומאיימת לפגוע באופן שווה בכל העם היהודי. גם

מצבם של היהודים בפולין המדינה — מבחינה פוליטית, ועוד יותר מבחינה כלכלית — הורע מיום ליום, והדאיג מאד. אז הופסקה מלחמת „היהודים ביהודים". הוויכוחים שככו, ושיתוף הפעולה ההכרחי, בין כל חלקי היהדות הפולנית, נהפך לעובדה.

כבעל בית טוב ומסודר, דאג ר' מנדל שליסל בימי כהונתו, לשפץ ולחדש את בית המדרש, שהיה מוזנח. הוכנס ריהוט חדש, והותקנו שני תנורי חימום חדשים מחרסינה. הוקמה גם מקוה חדשה מודרנית, הקירות כוסו בחרסינה — עם מקלחות וחדרי אמבטיה, הכל חדש ומתנוצץ. אך את בית המרחץ החדש כמעט ולא הספיקו לחנוך. ואנשי טרנובז'ג לא הספיקו ליהנות מכל השיפורים והלוקסוס שזכו להם, אחרי כל כך הרבה שנים של סבל ואי־נעימות... פרצה המלחמה.

פעולות הקהילה בעיר — אפילו בשנים הסוערות והדי־נמיות האלה — לא הצטיינו במיוחד, ולא היו בולטות וניכרות בחיים היומיומיים של יהודי העיר. אפשר לומר שבעצם לא השתנו הפעולות בתוכנן ובמהותן, מכפי שהיו בשנים קדמו־ניות. הן נשארו מוגבלות לאותן המסגרות הישנות. ורק גדלו בהיקפן, בהתאם לגידול האוכלוסיה היהודית בעיר. הקהילה לא הקימה שום מוסד — חינוכי או סוציאלי — מתקציבה, ולא היה לה שום רכוש דלא ניידי. (פרט לבית הכנסת, בית־המדרש, בית־המרחץ). אפילו בית עצמי לניהול המשרד והישיבות, לא היה לה. אולם הישיבות והמשרד נמצאו בביתו של שמאי שליסל ע"ה.

הכנסות הקהילה, גם הן נבעו מאותו המקור הישן: „השחיטה" וחכירת בית המרחץ. רק במקרים יוצאים מהכלל, כשהקהילה היתה זקוקה לכסף, מחוץ להוצאות הרגילות, (כגון: שיפוץ בית־המדרש ובית המרחץ), הוטל מס־אישי על היהו־דים, באשור השלטונות, שהיה נקרא „סימפל".

יש להזכיר פעולה אחת של הקהילה: פעם בשנה, לקראת חג הפסח, הביאה הקהילה קמח, „כשר לפסח", לאפיית מצות, ומטעם הרבנות הוכרז איסור חמור לאפות מצות מקמח אחר. הקהילה קבעה מחיר לק"ג קמח. הריוח ממכירת הקמח הזה, הוצא לתשלום לאנשים שהועסקו במכירת ובשקילת הקמח, והנשאר — לתמיכה לעניים לפסח. העניים ביותר, ומשפחות מרובות ילדים, קיבלו קמח חינם.

לאור הנ"ל, אין פלא שגם סעיפי תקציב הקהילה לא השתנו כמעט כל השנים, והתבטאו בעיקר בהחזקת כלי הקודש, וסכום התקציב השנתי לא הגיע לספרות גבוהות.

בכל זאת, בעת הדיון על התקציב, התנהלו ויכוחים סוע־רים ולוהטים. אנשי האופוזיציה השמיעו נאומים בקורתיים חריפים, שנשאו אופי פוליטי, יותר מאשר ענייני. דבר זה נשנה כל שנה, והתקציב כמובן נתקבל כולו לפי ההצעה המקורית, בלי תיקונים והסתייגויות של האופוזיציה.

עם קבלת התקציב השנתי, כמעט ונגמר פעולתה העיקרית של הקהילה, רק לעתים נדירות התקיימו ישיבות הקהילה, כשעל סדר־יומה יופיעו בעיות שאינן קשורות בתקציב. גם „מנגנון" — להוציא את „המשרתים בקודש" — לא היה לקהילה. היא הסתפקה במזכיר, שרשם את הפרטיקולים של הישיבות, והוא גם ניהל את הפנקסים, שהתנהלו בשפה הפול־נית. שני התפקידים האלה לא סיפקו לו עבודה מלאה, והוא קיבל רק משכורת חלקית.

בשנים האחרונות היה מזכיר הקהילה ר' אברהמ'טשה ליפשיץ ז"ל. הוא ידע את השפה הפולנית, והיה בעל „עט סופר מהיר" עם כתב־יד נהדר, (שכן הפרוטיקולים לא נכתבו על מכונת־כתיבה). ר' אברהמ'טשה, שהיה איש משכיל ובר־אוריין, התייחס ברצינות לתפקידו, והכניס סדר בפנקסי הקהילה.

אחרי שובו מרוסיה הסובייטית אחרי המלחמה, היה ר' אברהמ'טשה פעיל מאד בארגון החיים הדתיים במחנה הפלי־טים הזנהקה, שע"י העיר קסל שבגרמניה, ועד שנתקבל שם רב, היה ממלא תפקיד חשוב זה.

ר' אברהמ'טשה נפטר במחנה זה בשנות העמידה.

***

עם פלישת הגרמנים לעיר, לקחו הנאצים מיד את ראש הקהל בתור ערב, והחזיקו אותו סגור ומסוגר. הם חיפשו גם את הרב, אך כפי שמסופר במקום אחר, ברח הרב עם משפחתו עוד קודם. הדאגה לגורלו של ר' מנדל שליסל היתה גדולה, כי נמצא בידי הרוצחים, ונעשו פעולות רבות כדי לשחררו, אך ללא הצלחה.

בינתיים בוצעה גזירת גירוש היהודים מהעיר. למחרת, אחרי הגירוש, שחררו הנאצים את ר' מנדל שליסל, והוא התאחד עם משפחתו שחיכתה לו בכפר סטליב. משם עשתה כל המשפחה את דרכה אל העיר טרנופול, שהיתה תחת השלטון הסובייטי. שם גר חתנו של ר' מנדל, שהיה עשיר גדול וקיבל אותם בשמחה.

כנראה שכל המשפחה נספתה כשפלשו הנאצים לשם.

השם ינקום דמם!

בנו נחום עלה בשנות השלושים ארצה, וגר בחיפה.

יש להוסיף, שבשנה האחרונה לפני המלחמה, לא יכול היה ר' מנדל שליסל — מפאת מחלה — לנהל את ענייני הקהילה, ואת מקומו מילא סגנו ר' בעריש לויפר הי"ד, מותיקי חברי הקהילה, ומאנשי שלומו של הרב, ואחד מבעלי בתים המכובדים ביותר בטרנובז'ג.

***

להלן כמה מחברי ועד הקהילה — כפי שאני זוכר — בקדנציה האחרונה:

מרשימת הרב: נוסף על ר' מנדל שליסל: ר' פיניה קירשנבוים, ר' יוסף פרבמן, ר' בעריש לויפר, ר' שלום קורן ור' שמואל לנגבוים, זכרונם לברכה.

מהרשימה הציונית: ר' וולוולה שליסל, ד"ר צימבלר(?), ר' אהרן אלעזר טננבוים(?), זכרונם לברכה.

מהפועלים: ר' הרשל ווייגגיל, זכרונו לברכה.

על ראשי הקהילה הקודמים אין לנו שום חומר, **לא** על פעולותיהם ולא על זמן כהונותיהם, וגם שמותיהם כמעט **ולא** ידועים לנו.

***

תמה ונגמרה ההיסטוריה של הקהילה, וראשי הקהל **ב**־טרנובז'ג.

דוד ווייסלר

ר׳ לייביש אקשטיין

את ר׳ לייביש אקשטיין הכרתי, כאשר היה כבר זקן מופלג, אבל הוא בא עוד להתפלל — שחרית וערבית — אל הרב הצעיר ר׳ מנדלי הי״ד, שהיה הדור החמישי לרבני דזיקוב, ממשפחת הורביץ. הוא, ר׳ לייביש הכיר עוד את הרבי הראשון, המייסד של „השושלת הדזיקובאית״, את ר׳ אלי־עזר׳ל הורביץ זצ״ל, שהיה סב־סבו של ר׳ מנדלי. אחרי פטירתו של ר׳ אליעזר׳ל נמנה ר׳ לייביש על מקורבי בנו, ממלא מקומו ר׳ מאיר׳ל מדזיקוב, בעל „אמרי נועם״ זצ״ל, ואחריו — של בנו ר׳ יהושע׳לע, בעל „עטרת ישועה״ זצ״ל. ובשנותיו האחרונות, כשבנו יחידו, ר׳ אלטר׳ל הי״ד, היה גר בטרנוב, לשם עבר בזמן מלחמת העולם הראשונה — ור׳ לייביש לא יכל לנסוע יותר אל הרבי לטארנוב — התנחם בזה שהיה מבאי ביתו של בנו של ר׳ אלטר׳ל, ר׳ מנדלי הי״ד, שהיה אז „הרב הצעיר״ של דזיקוב.

ר׳ לייביש אקשטיין היה עד למלחמת העולם הראשונה עסקן ציבורי פעיל ובעל מרץ בדזיקוב, והיה ראש הקהילה שנים רבות.

בימיו האחרונים כשחלה והרגיש שקיצו מתקרב, וכמובן, באו הרבה אנשים לבקרו, נכנס גם „הרב הצעיר״ ר׳ מנדלי לבקרו, שאגב, היה גם שכנו, והיה גר ממולו. ר׳ לייביש שלא יכול היה כבר להסתובב בכוחות עצמו, ביקש מהמקורבים שיעזרו לו להסתובב עם הפנים אל הרב, ובתוך כך נאנח ואמר בקול רם: „ווי איז צו מיינע יונגע יארן״... (וי על שנותי הצעירות...). כל הנוכחים פרצו בצחוק וגם הרב צחק. הדבר חרה לר׳ לייביש, והוא פנה אל הרב ואמר: מדוע זה צחקת ר׳ מנדלי? אין כאן שום צחוק, כי הרי ימי שנות האדם הם בדרך כלל שבעים שנה, ואחריהן מתחילה הספירה מחדש, ולפי זה הרי שנותי באמת „יונגע יארען...״

ר׳ לייביש נפטר כשהיה למעלה מתשעים.

יוסף ברנדמן, ארה״ב

ר׳ פנחס קירשנבוים

בבואנו לתת יד ושם ולהקים מצבה רוחנית לדור האח־רון של הקהילה היהודית בעיירתנו טרנובז׳ג־דזיקוב, שלפני השואה והחורבן הנורא — תופיע לפני עינינו ברוב פארה והדרה דמות נעלה ונפלאה, אישיות דגולה ומזהירה, בלתי מצויה ולא שכיחה, שנקראה בפי כל העדה „רבי פיניע״ — הוא רבי פנחס קירשנבוים ז״ל. היה נצר למשפחה מיוחסת, ת״ח ובנו של ת״ח מובהק וגדול בתורה. רבי פיניע מיזג באופן מוצלח לומדות וחסידות, תבונה ופקחות חריפה. אצלו התמזג כל הטוב והיפה שספג לתוכו מבקוריו התכופים אצל אדמו״רים גדולים, ותודות לסגולות נפשו הנעלות, השכיל במעוף שנון למצוא מוצא מסבך הבעיות והקשיים בחיים. תפס כל ענין מסובך על כל צדדיו, ובהצצה חטופה ראה והבין את כל הפרטים, והסיק מסקנות והחלטות בבינה יתירה.

מומחה היה פיניע לחדור לאופי ולמצפון זולתו. היה מאיר פנים ומורה דרך בעצה ותושיה לכל בני העיר, לכל שכבותיה ולכל גווניה. כולם הכירו וראו בו יועץ בחסד עליון, פטרון, מנחם ומעודד, ומקרב הלבבות.

עד מלחמת העולם הראשונה היה ר׳ פיניע איש אמיד, והפנקסן הראשי אצל האציל טרנובסקי, במחלקה של תוצרת משקאות חריפים. אולם אחרי תום המלחמה, בא שנוי לרע במצבו החמרי. בכל זאת ידע להתאמץ ולהתגבר על כל משבר, ועל כל גל וגל שעבר עליו. ולמרות שהיה נמצא תכופות במצוקה כלכלית וכספית, נשא גורלו בדומיה, ושעתו היתה תמיד פנויה, ולבו ער לכל הנחשלים, לכל מר־נפש וקשה־רוח, אשר פנה אליו במבוכתו ומצוקתו לבקש עצתו. כולם היו משוכנעים ובטוחים שרק ר׳ פיניע יוכל לתת להם את הפתרון הטוב והעצה הנכונה לכל בעיותיהם. הורים שהיתה להם בת בוגרת שהגיעה לפרקה, וקופצים עליה לא הופיעו, פנו אליו, בתקוה ובבטחון שהישועה והרווחה תבוא להם על ידו.

כוחו של ר׳ פיניע היה יפה במיוחד לברר בכשרון רב משפטים ודברים שבין אדם לחברו. בסיכסוכים של דיני ממונות, היה ר׳ פיניע הבורר והמפשר הנפלא, שהצליח בחרי־פות שכלו ובתכסיס של מדינאי, לפשר בין הצדדים. הללו נפרדו אח״כ ממנו שבעי רצון ואסירי תודה על שהוציאם ממבוכה והראה לפניהם את המוצא הנכון.

הוא היה ציר נאמן ומועיל לשולחיו בשלטון הקהילה. השקפתו היתה מכריעה, השפעתו היתה גדולה בבלי מצרים. על פיו יצאו ועל פיו יבואו בכל שטחי החיים הצבוריים והפוליטיים בעיר.

בימים הנוראים היה ר׳ פיניע שליח צבור, כבעל מוסף תמידי, שלא על מנת לקבל פרס. כבש כל הלבבות והקסים כל שומעיו בקולו הערב והנעים, במתיקת תפילתו ובנוסח תפילתו, נוסח עתיק ומקורי, ובהשתפכות הנפש המיוחדת שלו.

בחיר הקהילה ובעל הנפש היפה נקטף בידי הזדים והמרצחים הארורים הגרמנים ימ״ש, כאשר עלה הכליון האיום על בית ישראל בפולין. המקום ינקום דמו הנשפך, ותהא נפשו צרורה בצרור החיים.

יעקב פליישר

ר' ירמיה האר ור' חיים לויפר -
מייסדי ומנהלי קופת גמילות־חסדים בטרנובז'ג

לכאורה שני טיפוסים שונים, שני עולמות: ר' ירמי' האר היה נחשב כפי שאומרים ביידיש: „פון אויבערשטן פון שטייסל" (מהשכבה העליונה), חסיד, בר־אוריין וגם מלומד, שולט בשפה הפולנית, בדיבור ובכתב — וגם בגרמנית. ידע לקרוא את ה„נייע פרייע פרעסע" הוינאי, ואת ה„קוריער צאַדזיענני" הפולני. עסקן צבורי, אגודאי נלהב, וממייסדי התלמוד תורה בעיר, ומעסקניו הפעילים במשך שנים רבות. מופיע בנאומים פוליטיים לפני הבחירות ל„סיים", לעיריה או לקהילה היהודית, בה היה חבר מספר שנים. בכל האספות, המסיבות, החגיגות והאירועים באגודת ישראל, בצעירי אגודת ישראל ובמוסדות שהיו שייכים אליהן, היה הוא, ר' ירמיה מראשי המדברים. הוא היה יהודי פיקח, ואתו היו מתייעצים בכל ענין צבורי, וגם הרבה אנשים באו לשמוע עצתו בעני־נים הפרטיים. היה כותב „בקשות" („פראשביס") לשלטונות — ואפילו למיניסטרים.

בצעירותו — הרבה שנים עוד לפני מלחמת העולם הראשונה, בימי „קירה" אסטרייך־אונגרן — היה ר' ירמי' האר מורה לדת בבית־הספר היסודי הממלכתי הפולני (גם אמי ע"ה נמנתה בין תלמידיו). אח"כ עסק בכתיבת „בקשות" למשרדים ממשלתיים בענינים שונים, ובעיקר בענייני מס ו...קנס שהטילו השלטונות על הסוחרים היהודים. הוא כתב גם לבית־המשפט והיה בקי בחוקי המדינה. כמובן שלא כתב במכונת כתיבה, אלא ביד, והיה לו כתב־יד נפלא וסגנונו היה מליצי ומלוטש. תמיד היו אצלו אנשים. כשהגיע כבר לזקנה מופלגת, וראייתו היתה לקויה, לקח לו את הבחור יהודה בוק הי"ד, שהיה לו גם כתב־יד יפה, שכתב את הבקשות לפי הנוסח שהוא בעצמו הקריא לפניו. ואחרי שגמר, היה יהודה קורא בקול את מה שכתב, כדי להיוכח אם לא פסח על איזו מלה. (גם כותב השורות האלו כתב לו הרבה פעמים את הבקשות).

בשבת, היה ר' ירמיה בין היושבים בראש „השולחן" אצל הרב. רכון ושומע בדבקות כל הגה היוצא מפי „הרב הצעיר", ואח"כ היה בעצמו מספר מעשיות חסידיות על ר' מאיר'ל ועל ר' יהושע'לע, שהיה נמנה בין מקורביהם. אחרי ברכת המזון היה רוקד ריקוד חסידי, גם בהיותו זקן מופלג, בהתלהבות ובקלות, לפי קצב ה„מרש" — יותר טוב מהֿ־צעירים.

כאמור, היה ר' ירמיה בר־אוריין, ואהב לפעמים לחדש רעיון או פשט על פסוק או מאמר חז"ל, והיה מאושר אם השומע הסכים שזה טוב. הוא אהב גם לפעמים להשמיע רעיונות פילוסופיים ולצטט את הרמב"ם, אבל מעל לכל אהב לספר סיפורים חסידיים ואימרות חסידיות, אך במיוחד קרנו פניו, כשדובר על ר' יהושע'לע, וסיפר עובדות על חכמתו, פקחותו ולמדנותו הגדולות. ר' שמואל שטיינהרט הי"ד, שהיה קרוב משפחתו, ושהיה תלמיד חכם גדול, ביקר אצלו יום־יום וישב שם עד שעה מאוחרת בלילה, ותמיד שוחחו בדברי תורה ובסיפורים חסידיים.

בפי הדור הצעיר, ז.א. אצל חובשי בית המדרש, או בין חברי צעירי אגודת ישראל, קראו לר' ירמיה סתם: „הסבא". ראשית, היה הזקן שבחבורה, ושנית, בכל מאורע שהיה, כאמור, נואם או מברך, התחיל בערך כך: „ילדים יקרים! („טייערע קינדערלעך"), אתם ודאי אינכם נעלבים על שאני קורא לכם „ילדים", כי אתם אהובים אצלי כילדי".

כך גם, שהיה כבר זקן מופלג, היה עוד רענן, תוסס ומלא מרץ.

***

ר' חיים לויפר לעומת זאת, היה איש פשוט, יהודי מ„עמך", איש עמל. לא היה חסיד מקורב של הרבי, אך היה יהודי ירא שמים, עבד את בוראו ככל יהודי תמים: למד פרשה חומש ב„חוק", אמר כל יום פרק תהלים, ובערב היה מלומדי משניות, והיה גבאי „בחברת משניות". לא היה פוליטיקאי, ולא התערב בעניני הקהילה, ואפשר לומר עליו שהיה „איש תם וישר וירא אלקים". קראו לו אפילו „חיימל בעדער" (בלן), כי היה פרק זמן מחזיק את בית המרחץ העירוני בחכירה מהקהילה. ר' חיימל היה סתם בעל בית בעיר, ובהתנהגותו רכש לו כבוד, כי אהב את הצדקה, וגם לגמול חסד לנצרכים. הוא אהב להתלוצץ עם הילדים, ולומר פתגם עממי, או אימרה שנונה, שהילדים נהנו מהם הרבה.

עכשיו ודאי ישאל הקורא: מה ענין ר' ירמיה האר אצל ר' חיים לויפר? התירוץ הוא: קופת גמילות חסדים שבעיר.

ר' ירמיה האר, כאיש מעשה ועסקן בצרכי צבור מנוסה, נשא בקרבו זמן רב את הרעיון לייסד בעיר — לאור הצרכים המרובים והזמן הדחוק — קופת גמילת חסדים, כדי להקל במקצת, ע"י מתן הלואה ללא רבית, על הסוחרים הזעירים, מהמעמד הירוד והבינוני. אבל בהיותו כבר זקן בא בימים, צריך היה לאיש שיעזור לו לבצע את משימתו. חיפש — ומצא, את ר' חיימל לויפר.

ואיך הוא מצא אותו? — זה היה כך: כל שנה בשמחת תורה אחה"צ, היתה מתאספת „כל העיר", כלומר: הגברים מכל החברות: חברה קדישא, חברה משניות וכו', ומכל השכבות בדירתו של ר' ירמיה האר, לשתות כדת ולשמוח בשמחת התורה. בהזדמנות זו השמיע כל שנה ר' ירמיה נאום, ונגע בכל הבעיות היהודיות ובצרכי העיר. אותה שנה דיבר על הצורך הדחוף להקים קופת גמ"ח בעיר, ופנה אל הנאספים שיתנדבו לעזור לו במצוה זו.

ר' חיימ'ל לויפר, שהיה אז בשנות הששים, ולא עבד כבר, רק חי מהחסכונות ומהתמיכה שבניו בגרמניה (ועכשיו בארץ) תמכו בו ביד רחבה — חש כאילו הדברים מופנים אליו, והוא נענה מיד לקריאתו של ר' ירמיה, וכך התחילה

העבודה המשותפת של שניהם. מאז אפשר היה לראות את שניהם הולכים ביחד. בהתחלה היה זה קצת מוזר, לראות את ה„זוג״ הזה, אבל במשך השנים שעבדו ביחד, נעשה הדבר טבעי, והיה לפלא, אם קרה שלא הלכו ביחד. השנים נעשו לא רק לידידים (ר׳ ירמיהו היה בהרבה יותר מבוגר), אלא אהבו זה את זה אהבת נפש, ר׳ ירמיה לא חסך דברים של שבח והתפעלות, על מדותיו הטובות של ר׳ חיימ׳ל.

שניהם, ר׳ ירמיה ור׳ חיימ׳ל, הקדישו את זמנם בשנים האחרונות למען קופת הגמ״ח. ר׳ ירמיה היה המנהל, כלומר: היוזם והפעיל, שמצא מקורות כספיים שונים, להגדיל את ההון של הקופה, ור׳ חיימ׳ל היה העוזר הנאמן והמסור שלו. הוא היה הקופאי, ואצלו היה ה„משרד״, כלומר: אצלו נמצאו פנקסי החשבונות, והוא קיבל את התשלומים. וגם הבקשות להלוואות נמסרו לר׳ חיימ׳ל. מאז, נעשה ביתו של ר׳ חיימ׳ל לויפר בית־ועד לעניינים צבוריים שונים, במיוחד בענין קופת הגמ״ח. אצלו התקיימו ישיבות הועד של הקופה, וגם האסיפות השנתיות, וכן התייעצויות שונות. אנשים יוצאים ואנשים באים, ואת כולם קיבל בסבר פנים יפות, באימרה שנונה, או בבדיחה. ר׳ חיימ׳ל היה מאושר, שניתנה לו הזדמנות, לעסוק במצוה גדולה זו, ועשה את עבודתו בלהט ובמסירות גדולה.

קופת הגמ״ח התפתחה יפה, והיתה בזמן האחרון לפני פרוץ המלחמה, למוסד עזרה חשוב בעיר. היא חילקה הלוואות בלי ריבית לעשרות נזקקים. במיוחד נהנו מהקופה — הפועלים והסוחרים הזעירים. ניתנו הלואות בדרך כלל בסך 50 זלאָטי ב־25 תשלומים, ז.א. 2 זלאָטי כל שבוע. במקרים יוצאים מהכלל היו נותנים גם מאה זלאָטי ויותר. התקציב של הקופה הגיע לכמה אלפי זלאָטי לשנה. זה היה הישג עצום. וזאת היתה עבודתם של שני האנשים האלה: ר׳ ירמיה האר ור׳ חיימ׳ל לויפר, זכרונם לברכה.

את הפנקסים ניהל ר׳ אברהמ׳לה אסט ז״ל (בנו של ר׳ יוסלה אסט ז״ל), מי שהיה מנהל החשבונות בבנק ההלואה של אגודת ישראל, ואת היומן ניהל פרק זמן געצל שוורץ הי״ד, ובשנתיים האחרונות — כותב השורות האלו. כולם — שלא על מנת לקבל פרס.

**
*

זכיתי להיות אצל שני האנשים היקרים האלה כבן־בית. כתלמיד מוכשר בתלמוד־תורה — ובהיותי גם יתום מאבי — (אבי ז״ל נספה במלחמת העולם הראשונה), קירב אותי וחיבב אותי מאד ר׳ ירמיה האר, שהיה כאמור, מהעסקנים הבולטים והפעילים בתלמוד־תורה. הוא הכניס אותי גם לביתו, במיוחד בשבתות הייתי בא אליו ללמוד „פרקי אבות״, יחד עם נכדו מרוזנדוב ואהב להסביר בהרחבה את מוסרי חז״ל במשלים ובסיפורי מעשיות מהחיים. לימים הייתי מבאי ביתו וממקורביו ביותר, ונחשבתי ממש לבן־בית.

ר׳ ירמי׳ האר עזב את העיר, יחד עם כולנו בעת הגירוש, בחול המועד סוכות של שנת ת״ש. הגיע עד לעיירה רדומישל הקטנה, שעל הנהר סן, וכעבור זמן נפטר שם, בגיל למעלה משמונים.

**
*

עם ר׳ חיימ׳ל לויפר היה לנו קשר משפחתי רחוק (אחיו ר׳ נטע פורטגנג ז״ל, היה גיס של אמי ע״ה), והייתי רגיל ע״כ להכנס אליו עוד מילדותי, כשהיה עוד גר ב„רולקיס״. אך בשנים האחרונות, אחרי השריפה הגדולה ב„רולקיס״, כשהיה גר ברחוב המוקז׳ישובי, בדירה מרווחת, יחד עם בתו חנה הי״ד, הייתי אצלם בן־בית.

יומיים לפני כיבוש העיר ע״י הגרמנים, בהם הרעישו והפגיזו את העיר בלי הרף ופרצו שרפות הרבה, נשרפו גם כל הבתים שב„רולקיס״ ובחלקים אחרים בעיר, וביניהם גם הבית שלנו. באותו זמן היינו במרתף יחד עם ר׳ חיימ׳ל. כאשר שמע על שריפת ביתנו, אמר: „אל דאגה, אצלי יש די מקום גם בשבילכם. עברו אלי״. עברנו כמובן אליו וגרנו שם עד הגירוש.

היהודי היקר הזה, בבואו אחרי נדודים, שבור ורצוץ לרדומישלא, לא היה לו כח להמשיך יותר והוא נשאר בעיירה. הוא נחלש מאד, כוחותיו עזבוהו, ואם כי לא היה כ״כ זקן, הלך ונחלש מיום ליום ונפח שם את נשמתו.

ת.נ.צ.ב.ה.

יצחק גוטוויין

ר׳ וועלוועלע שליסל

...ר׳ וועלוועלע שליסל איז געווען אַ געלערנטער מענטש, אַ פּאָליטיקער. פיל יאָרן איז ער געווען אין קהל, געהאַלטן רעדעס אין בית המדרש ערב וואַלן צום שטאָט־ראַט, צו דער קהלה אָדער צום פּוילישן סיים. דאָס שטעטל האָט אים זייער גערן געהאַט, ווייל ער פלעגט אַלץ שטאַרק קריטיקירן און זאָגן דעם אמת יעדן אין די אויגן.

אין דער קהלה איז ער געווען פון דער אָפּאָזיציע, זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ יעדן פּונקט און כמעט אַ יעדער זיצונג האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ היציקער מחלוקה. ער האָט געהאַט צו זיך אַ צד, וואָס איז אַריינגעקומען מיט דער הילף פון מזרחי, סתם ציוניסטן, אָבער תמיד אויסגעמאַכט אַ מינדער־הייט. מיט די אַגודסטישע ראש־הקהלה־לייט איז ער געווען אייביקע יאָרן צעקריגט, נישט חלילה פאַר פּריוואַטע ענינים, אָדער וועגן פּרנסה און געשעפטלעך, נאָר בלויז אַ פּאָליטישע

שנאה, וועלכע האָט זיך געהאַלטן אין איין אויפפּרישן. ביי יעדער געלעגנהייט איז געשטיגן זיין פאַרביסנקייט. זיך אַליין האָט ער געהאַלטן פאַר דעם „שטאָט־שגץ". ער פלעגט זאָגן:

„אַ שטעטל מוז האָבן אַ שגץ... איז דער גורל געפאַלן אויף מיר... וועלוועלע שליסל... מוז מען עס אָננעמען באהבה."

אויך אין שטאָט־ראָט, ווו ער איז אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַטמאַן, האָט ער נישט געשוויגן. ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער גענומען אַ וואָרט און מיט זיין געזעצטער פוילישער שפּראַך פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון די יידן כלפי־חוץ. מיט זיין רייסנדיקן קול האָט ער געריסן שטיקער פון די גויישע ראַטמענער. מיט אַ צוויי צענדליק יאָר צוריק איז דער בירגערמייסטער, אַ שונא ישראל, אַראָפּגעזעצט געוואָרן פון זיין אַמט דורך אים. אויך אין שטאָט־ראָט האָט מען אים פיינט געהאַט. טיילמאָל איז ער אויסגעשלאָסן געוואָרן פון די שטאָט־ראַט זיצונגען פאַר זיינע נישט טאַקטישע אויסדרוקן, וועלכע ער האָט געשליידערט אין פּנים, ווייל חנפענען דעם פּריץ האָט ער נישט געקענט. ער פלעגט זאָגן: „אַז סתם זיצן האָט מען מיך נישט אַהינגעשיקט".

ער האָט זיך באַטראַכט פאַר אַ שליח צבור, וואָס וויל נישט מועל זיין בשליחות און טאַקע געטון אַלץ בשלימות. ער האָט זיך דערביי נישט געהאַלטן אין גרויסן, יעדער איז ביי אים געווען אַ חשוב.

ביז לעצטנס האָט ער נישט אַוועקגעלייגט די ספרים פון די הענט. אין דער פרייער צייט האָט ער געמישט, געקוקט און אויפגעפרישט. עס איז אים געווען אַ שאָד דאָס אַלץ געלערנטע צו פאַרגעסן. תמיד איז ער געווען מיט יונגע בחורים פון בית המדרש, דאָס איז ביי אים געווען דאָס גרעסטע פאַרגעניגן. עס האָט זיך אים געדאַכט, אַז ער איז אַזוי יונג ווי זיי... זיין פּנים מיט דער געלער באָרד האָבן דעמאָלט געשטראַלט פון נחת.

יעקב פליישר

ר׳ הרשל וויינגיל - מנהיג פועלים עממי

בפולין שמלפני המלחמה ידעו לספר, על מנהיג פועלים אחד מהמפלגה הסוציאליסטית הפולנית שהיתה נקראת בראשי תיבות פ.פ.ס., שהיה עשיר גדול, עם כרס עבה, ואף פעם בחייו לא עבד עבודה פיסית. וכשהיה מופיע לפני אסיפת פועלים באסיפות בחירות, היה מטפח על כרסו ופתח במלים: „אנחנו הסוציאליסטים!..." וכמוהו היו הרבה „מנהיגים סוציאליסטיים", שהפער בין מצבם החמרי לבין מצבו של העובד האמיתי, היה עמוק כתהום. אבל הם המשיכו להיות „מנהיגים דגולים" של הפועלים, על חשבונם חיו חיי רווחה ומותרות, וזאת בגלל היותם קצת אינטליגנטים.

אולם מנהיג הפועלים היהודיים בעירנו, ר׳ הרשל — או כפי שכולם קראו לו: — הרשלה וויינגיל, לא היה „אינטליגנט", לא חי על חשבון הזולת; התפרנס מיגיע כפיו, והיה עובד בעצמו כמו כל הפועלים ו„הרופשניקים". יחד עם זה — ואולי רק בזכות זו — היה הרשלה וויינגיל מנהיגם המוכר, והבלתי מוכתר, של הפועלים, בעלי מלאכות וסתם „עמך" שבעיר.

ר׳ הרשלה היה סנדלר במקצועו, ניהל בית מלאכה, יחד עם בניו שעבדו קשה לפרנסת הבית, אבל הפרנסה היתה מצויה בכבוד. בכל זאת, מצא זמן לעסקנות ציבורית־פועלית ענפה, והתמסר בכל נפשו ומרצו לטובת הפועלים ולפשוטי העם. הוא נהיה המנהיג הבלעדי של הפועלים, ובפרט של בעלי המלאכה, ושל המעמד הירוד בעיר. נבחר כנציגם של אלה בכל מוסדות העיר: הקהילה היהודית, מועצת העיריה („מאגיסטראט"), „הבנק לודובי", ובכל המוסדות האחרים. מוסד ציבורי בעיר שר׳ הרשלה לא יהיה בו חבר — כמעט ולא קיים. והוא לא היה „סתם חבר", אלא היה פעיל בכל המוסדות. השמיע נאומים חוצבי להבות, תבע ודרש בתקיפות את זכויותיו (כלומר: זכויות הפועלים), בא בריב עם מתנגדיו. הכל לשם מטרה אחת: לשפר את מעמד הפועל והבעל מלאכה.

קשה היה להבין איך הוא מספיק להיות פעיל בכל המוסדות והאינסטנציות הצבוריים, להשתתף ולנאום כמעט בכל הישיבות, לרוץ ממוסד למוסד, או מאישיות לאישיות, בשביל לעשות טובה ליהודי — ובכל זאת לעבוד ממש לפרנסת ביתו.

מיותר הוא להוסיף, שלר׳ הרשלה לא היה „משרד" ולא מזכירה, לא חדר המתנה ולא חדר קבלה — הוא בעצמו היה ה„מוסד" וה„מנגנון", וחדר עבודתו שימש לכל מה שהוזכר לעיל. יהודי העיירה — מהמעמד הפועלי „עמך" — ידעו כתובת אחת, אליה באו באופן חפשי בכל מיני בעיות קשות, בקשות וגם לשאול עצות: ביתו של הרשלה וויינגיל. הוא קיבל את כל אחד, בשבתו על שרפרף עבודתו הגמוך, ושמע את בקשתו של היהודי, כשהוא ממשיך בעבודתו. אבל חזקה עליו שהוא שומע בהקשבה, ובתשומת לב, לסיפורו, או לבקשתו של היהודי, כי היתה לו תפיסה מהירה וטובה, והבין מיד את כל הענין.

אם זקוק היה היהודי לעצה, אז בו במקום יעץ לו ר׳ הרשלה מה לעשות, והיהודי עזב את ביתו שבע רצון. ואם היה זה ענין קשה, של איזה טובה, או „פרוטקציה", לא רשם את זה „על הנייר", ולא „הבטיח" ללכת, לעשות, אלא קם, לבש את הבגד העליון, והלך מיד — עם היהודי, או לבד — למקום שהיה צריך, ועשה הכל כדי להשיג את המבוקש.

***

שנים רבות היה ר׳ הרשלה באופוזיציה בקהילה להנהגה החרדית. הגם שהיו עוד אופוזיציונרים מהסיעות הציוניות, כי כל השנים נמצא השלטון בידי החרדים: „רשימת הרב

ואגודת ישראל" — הוא, ר׳ הרשלה היה החריף והקשה שבכולם. הוא ניהל מלחמה קשה נגד שליטי הקהילה, וקשה היה לקבוע את מהותה של המלחמה הזו. אי אפשר להגדירה בשום אופן, כ„מלחמה אידיאולוגית". וזאת משני טעמים: ראשית, בחירתו של ר׳ הרשלה וויינגיל לא נבעה מאיזו תוצאה של הטפת רעיונות אידיאולוגיים מהותיים. הוא אמנם היה קרוב יותר — מבחינה נפשית — למחנה הציוני, אך לא היה לזה שום קשר לבחירתו לקהילה; הוא נבחר אך ורק בתור עסקן פועלי, וכבא־כוח הפועלים והשכבה העניה שבעיר. שנית ר׳ הרשלה כלל לא התכוון במלחמתו, להפוך את הקערה על פיה, ולשנות את סדרי החיים בקהילה ובעיר. עיקר מלחמתו, כאמור, היתה למען מעמד הפועלים והעניים, וזה לבד היה מספיק, לפי דעתי, שיימצא באופוזיציה להנהגת הקהילה.

אם כך, או כך, הוא היה יריב קשה. נאומיו נגד שליטי הקהילה היו מרים וחריפים, וכמעט בכל ישיבות הקהילה עורר סערה ולא פעם שלל ממנו היושב־ראש את רשות הדבור. הוא הטיח דברים קשים בפני ראשי הקהילה, ואפילו בנוכחות הרב שהשתתף לפעמים בישיבות הקהילה. (לפי חוקי הקהילה בפולין היה לרב המקום זכות הצבעה בקהילה), היה קורה שיושב־ראש היה מוכרח לסגור את הישיבה, בגלל המהומה והסערה שקמו עקב נאומו התוקפני של ר׳ הרשל וויינגיל.

ברם, אפילו המתנגדים והיריבים הכי גדולים שלו, מוכרחים היו להודות בישרותו ובכוונותיו הטובות, שלא לטובת עצמו התכוון, אלא תמיד לטובת העמלים העניים והמסכנים, שהוא היה הפה שלהם ושליחם הנאמן.

בשנים האחרונות לפני המלחמה, „רוח הלוחמה" שלו נחלש בהרבה. הנאומים שלו נעשו יותר מתונים ומאופקים, ואפילו „התפשר" עם הרב... ישיבות הקהילה התנהלו בשקט, והרוחות לא סערו.

גם בעיריה הגן ר׳ הרשלה בלהט ובכבוד על העניינים היהודיים, ועל ענייניהם של הפועלים היהודיים בפרט, כראוי לנציג יהודי ופועלי.

בחיים הפרטיים היה ר׳ הרשל וויינגיל בעל־בית מכובד, היה לו בית יפה בן קומותיים, שקומה אחת השכיר לדיירים. ביתו התנהל לפי המסורת היהודית, בכל פרטיה ודקדוקיה, ככל בית דתי בעיר. גם בחזותו החיצונית לא היה דומה למנהיגים פועליים שבזמנו. לבש לבוש מסורתי, ופניו היו מעוטרים בזקנקן קצר, מסופר ומטופח כהלכה. התנהגותו היומיומית לא היתה שונה מזו של כל יהודי דתי בעיר. הוא לא החסיר להתפלל במנין, בבוקר ובערב, בבית המדרש הגדול, מקומו הקבוע בבית המדרש, (די „שטאט") לא היה „בכותל המזרח", אלא בין בעלי הבתים מפשוטי העם, כראוי למנהיג עממי טיפוסי אמיתי, כפי שהיה ר׳ הרשל וויינגיל ז"ל.

את שנות המלחמה עבר בגולה הרוסית בערבות סיביריה. שם נחלש ממחסור ומסבל. כשחזר מרוסיה אחרי המלחמה, היה בין הראשונים שעלה ארצה עם משפחתו, בשנת תש"ח. נשלח למחנה עולים (מעברה) בקרית חיים שע"י חיפה, וכמה שבועות אחרי בואו ארצה נפטר מהתקף לב.

יהא זכרו ברוך.

נטע וויינגיל

אחד מבניו — נטע ז"ל — לא עזר לאביו במלאכתו. הוא למד בגימנסיה הממלכתית בטרנובז׳ג וקיבל תעודת בגרות, כתלמיד מצטיין. מקצועו האהוב היה חשבון ומטמטיקה, אך בשביל יהודי לא היה אז — בפולין האנטישמית הגואה — שום סיכוי לקבל איזו שהיא משרה ממשלתית. היות והתפנתה אז משרה בבית־הספר היסודי הממלכתי בעיר, של המורה לדת, אחרי שהמורה הקודם — זמורה — (טיפוס מעניין שכדאי לעמוד עליו) יצא לפנסיה — עשה הוא, נטע, מאמצים — והצליח — להתקבל כמורה לדת בבית־הספר הממלכתי העירוני לבנים.

נטע היה בחור רציני, והתייחס למקצועו החדש בכל הרצינות והכבוד, אך חסרות היו לו ידיעות מספיקות בשטח הדת והיהדות. הוא התחיל לחפש עוזר ומורה־דרך בשטח הזה, עד שבא בדברים אתי, ונעשתה בינינו „עיסקה": אני אעזור לו בנושאים הדתיים, שהיה צריך ללמד בבית־הספר, ואקנה לו ידיעות בסיסיות בשטח הדת והיהדות, והוא ילמד אותי חשבון ומטמטיקה. הלימודים התקיימו בביתם. כך נעשיתי יוצא ונכנס בביתו של ר׳ הרשלה וויינגיל, ויכלתי לעקוב מקרוב על הנעשה בבית זה.

עלי לציין כי נטע היה צמא־דעת, והשתדל מאד לרכוש ידיעות בתורה ויהדות. הוא התייחס בדרך־ארץ רבה ללימודי היהדות, למרות שבדעותיו הפוליטיות היה נוטה לסוציאליזם השמאלני ומאוהדי סטלין בזמנו, כמרבית בני הנוער החפשי, בימים ההם. התנהלו בינינו שיחות רציניות, וויכוחים על נושאים דתיים, וגם פוליטיים שונים. הוא התחיל להכיר את היהדות במקורה, וזאת היתה תגלית חשובה בשבילו. פתאום נתגלו לפניו אופקים חדשים, רעיונות חדשים, והגם שעוד לא הגיע למשבר נפשי ממש, אבל מפנה ביחס לתורת ישראל ודת ישראל חל אצלו. גם היותו מורה בבית־ספר ממלכתי, ובהכרח בא במגע עם המורים הפולניים, והרגיש מקרוב את האנטישמיות המורעלת, ואת האפליה המשוועת של השלטונות כלפי היהודים — גם זה השפיע על מהלך מחשבתו, והביא אותו לחשבון נפש נוקב.

במצב כזה השיגה אותו המלחמה. הוא הוגלה יחד עם הוריו ומשפחתו לרוסיה, לסיביריה, שם ניתנה לו ההזדמנות לחיות תחת המשטר הסטליניסטי, ב„גן־עדן" הסוציאליסטי־קומוניסטי... ושם התפכח כליל... נטע חזר לפולין מזוקק ומטוהר מכל הרעיונות הקומוניסטיים שהיו לו פעם... בהזדמנות הראשונה עלה ארצה עם הוריו ומשפחתו.

בחיפה נפגשנו אחרי כמה שנים של סבל גופני ונפשי, עכשיו לא היה זה נטע של תמול־שלשום, של לפני המלחמה. הוא היה ממש מאושר שזכה לעלות לארץ־ישראל ונמצא במדינה יהודית. הוא לא חיפש „ג׳וב" ועבודה קלה ונקיה. הוא רצה לעבוד עבודה גופנית, להרגיש באופן מוחשי ש־עוזר בבנין המדינה. קיבל עבודה בעירית חיפה כפועל נקיון והיה מרוצה והתפאר בעבודה זו...

אבל גם במחשבתו ובהתנהגותו היומיומית השתנה נטע שנוי רדיקלי: הוא נהיה ליהודי דתי, במלוא מובן המלה. קרוב לפני פטירתו פגשתי אותו בחיפה, הוא שמח מאד

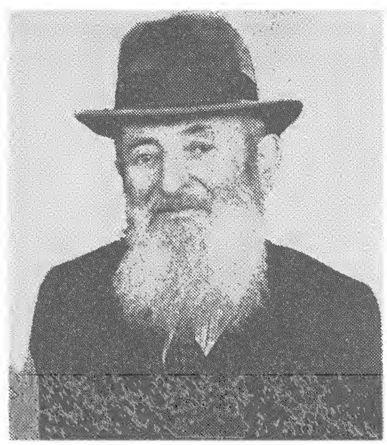
על הפגישה, והרגשתי שיש לו משהו חשוב להגיד. התחלנו לדבר על שיחותינו מלפני המלחמה בנושאים היהודיים, ופתאום הבחנתי שניצוץ אור נדלק בעיניו ופניו קרנו מאושר, והנה הוא פונה אלי ואומר: דע לך שמזמן שנעשיתי ליהודי שומר מצוות מעשיות: אני מניח תפילין יום־יום. אצלי בבית (הוא התחתן בינתיים ונולד לו בן) שומרים את השבת כהלכתה ואת כל דיני היהדות, אני גם הולך יום־יום לשמוע שיעור בתורה. ולבסוף הוסיף בנימה של נצחון וגאוה: „אני גם מבקר בכל ליל שבת אצל הרבי מויז׳ניץ... (ר׳ ברוכ׳ל הגר זצ״ל שהקים בחיפה את השכונה רמת־ויזניץ ונפטר לפני שנים אחדות), זה מוצא חן בעיני... הרבי מקרב אותי ומתעניין בי״. וסיים: „אני מרגיש עכשיו שאני חי חיים אמיתיים, חיים חדשים של תוכן יהודי ממשי, אני מאושר״.

כעבור זמן קצר שמעתי את הבשורה המעציבה שנטע נפטר באופן פתאומי, זה היה בשנת תשי״א, כשלא הגיע אפילו לגיל ארבעים. אפשר לומר עליו: חבל על דאבדין.

יהא זכרו ברוך.

ר׳ שלום קורן

במאמרי על התפילות בבית המדרש שלנו, כאשר הזכרתי את תפילותיו המופלאות של ר׳ שלום קורן, לא הארכתי עליו את הדבור, כי אז היה עדיין בחיים. חשבנו שעוד יזכה לראות

ר׳ שלום קורן ז״ל

בהופעת ספר היזכור לקהלתנו, שהוא היה אחד מראשיה. אך לצערנו נלקח מאתנו השריד האחרון של זקני עירנו. אני מוצא ע״כ חובה לרשום כמה קוים לדמותו.

ר׳ שלום קורן היה, כאמור, מהאישים החשובים בעיר ומראשי קהילה במשך שנים רבות. הוא מיזג בתוכו את הישן ואת החדש ביחד. היה איש המעלה ואיש המדות, עסקן בצרכי צבור, ושתדלן מטיפוס הישן. יחד עם זאת הכיר את בעיות העולם ואת הזמן החדש, מעורה בחיים ומעורב בין הבריות, והיה מבין בפוליטיקה. לפני מלחמת העולם השניה היה שלום קורן דמות מוכרת ברחבי גליציה כיהודי חסיד, עסקן צבורי ובעל תפילה ברוך־כשרון.

ר׳ שלום קורן ז״ל היה בראש וראשונה חסיד, מחסידי דזיקוב הנאמנים, המסורים והמקורבים ביותר לשני אדמו״רי דזיקוב האחרונים: ר׳ יהושע׳לע בעל „עטרת ישועה״, (שהיה נחשב על המקהלה שלו), ועוד יותר לאדמו״ר האחרון ר׳ אלטר הי״ד. החסידות מילאה את כל ישותו, והיוותה את תוכן חייו העיקרי. הוא התחנך, גדל וצמח בתוך־תוכה של החסידות הדזיקובאית, והמשיך את שרשרת משפחתו המפוארת. אביו ר׳ אהרן ז״ל, וסבו הגדול ר׳ שמחה טוביה אדר ז״ל, שהיה עוד בצעירותו הבעל תפילה אצל האדמו״ר הראשון ר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב זצ״ל, וכן דודו ר׳ שמואל אדר ז״ל, וכל המשפחה, היו דבוקים וקשורים בכל לבם ונפשם לאדמו״רי דזיקוב, והיו מראשוני ומחשובי חסידות זו.

אולם, כאמור, ר׳ שלום לא הסתגר בד׳ אמות של החסידות לבד. הוא היה גם איש צבור מובהק, עוסק בצרכי צבור באמונה, כמובן שלא על מנת לקבל פרס, מאלה שעוד הכרנו אותם לפני המלחמה. היה איש תוסס וער, ונערץ כמעט על כל שכבות העיר. במשך שנים רבות היה חבר במועצת הקהילה וממעצבי דמותה מטעם הרשימה החרדית, רשימת „הרב״, או: „אגודת ישראל״. שכן ר׳ שלום היה מראשוני חברי אגודת ישראל, וממארגני סניף אגו״י וצעירי אגודת ישראל בטרנובז׳ג, ולא פעם אחת בא לידי ריב גלוי עם הפעילים של האירגונים הציוניים, שראו בו את היריב הגדול... ר׳ שלום היה במשך מספר שנים — ועד לפרוץ המלחמה — חבר במועצת העיריה, ובקאדנציה האחרונה נבחר גם ל„לאווניק״, ז.א. לחבר ההנהלה.

ר׳ שלום קורן ניצל יפה את מעמדו הרם לטובת כל יהודי העיר, והיה ידוע כשתדלן נאמן למען הנזקקים והחלכאים. מי שנזקק לאיזו טובה או „פרוטקציה״, ידע שביתו של ר׳ שלום קורן פתוח בכל עת, והוא לא יחסוך שום טרחה ולא ירתע משום קושי ויעשה מה שרק אפשר, למען הפונה אליו. זוכרני עובדה, שעליה דיברו אז בכל העיר, והמאפיינת את דמותו של ר׳ שלום קורן.

מנהל בית החולים הגדול בדזיקוב, ד״ר רושינובסקי, היה ידוע כאיש נוקשה ומוזר: רווק בודד בא בימים, כעסן שקשה לדבר אתו. אחיות בית החולים היו מפחדות ממנו פחד־מוות. הוא היה חי בלי חברה, וכמעט בלי ידידים. מובן של־יהודים לא היתה גישה אליו. אך הוא היה רופא מהולל, מנתח מצויין, ומומחה גדול לניתוחי המעי העיוור. ממרחקים נשלחו חולים שהיו נזקקים לעבור ניתוח כזה, לבית החולים בדזיקוב.

והנה קרה מקרה ויהודי עני בעיר חלה באופן פתאומי במחלה זו, ובליל שבת דווקא, בשעה מאוחרת בלילה. היה צורך דחוף לקרוא לרופא הזה. אך מי יעיז ללכת לקרוא לו בשעה כל־כך מאוחרת, כשהלה בכלל כמעט לא הולך לבקורים בבתים פרטיים, ומה גם — לבית יהודי? כאן נזכרו שיש רק איש אחד בעיר שיוכל לקבל על עצמו את המשימה הקשה הזאת: ר׳ שלום קורן.

אחרי שבני המשפחה העירו את ר׳ שלום ומסרו לו את בקשתם, לא היסס אף רגע, החליף את ה„שטריימל" בכובע, ויצא אל הרופא לנסות להביאו אל החולה. למזלו מצאו בביתו. הרופא שלא היה רגיל ל„ביקורים" כאלה, נבהל קצת בראותו יהודי שחזותו הוכיחה עליו שהוא איש נכבד (ואולי גם הכיר אותו), בשעה מאוחרת כזאת בביתו. ואמנם היתה ההופעה של ר׳ שלום מרשימה: איש צעיר וחסון, בעל הדרת פנים, מעוטר בזקן שיבה רחב ומטופח להפליא, מלווה חיוך שובבני נעים, ולבוש נאה ונקי. משטח ר׳ שלום את בקשתו לפני הרופא, הבחין בו שהוא מהסס וחוכח בדעתו אם ליענות לבקשתו. ר׳ שלום הבין ששאלת התשלום הגבוה בעד הביקור שהרופא עתיד לדרוש, יכולה להיות עילה לסירובו ללכת (כי הרופא היה אוהב כסף), אז הוציא ר׳ שלום מכיסו את שעון הזהב היפה (שהיה עונד בשבת) עם שרשרת הזהב הגדולה, ומסר אותם לרופא לשם ערבון. משראה הרופא את המעשה האצילי של היהודי הזה, זז משהו בקרבו, התפעל מאד, ותיכף הלך אל החולה.

כאלה וכאלה הרבה מעשים טובים, שהיו ידועים, ושלא ידעו עליהם, עשה ר׳ שלום עבור כל מי שפנה אליו. לכן היה נערץ ונכבד בכל עיר. כאמור, היה איש מפלגתי מובהק, והיו לו הרבה יריבים פוליטיים ממפלגות יריבות, אך שונאים אישיים לא היו לו. כולם כיבדוהו והעריצוהו בגלל טוב לבו, הליכותיו הנעימות ומעשיו הטובים. לא היפלה בין ידיד ליריב בעשיית טובה, ובביתו קיבל כל אדם בסבר פנים יפות ובידידות כנה.

ר׳ שלום קורן לא היה איש אמיד, אבל היה בעל פרנסה בריוח ומכובד, נהג ביתו בהרחבה, וידוע היה כנדיב לב ובעל צדקה. גם אשתו שרה׳לה היתה נדיבת לב למופת וצדקה רבה יצאה מביתם.

לרגל עסקיו — הוא היה מתווך בעסקי יערות ונכסי דלא ניידי בקרב האצולה הפולנית — לא היה בבית כמעט כל השבוע. הוא נסע הרבה ברחבי פולין והיה לו כרטיס־רכבת־שנתי בקוים המרוחקים ביותר, ונזדמן לו לבוא בחוגים שונים, גם ב„חלונות הגבוהים". עקב זה היה בקי בהויות העולם ובפוליטיקה העולמית. מובן מעצמו, שהיה גם קורא עתונים. כשחזר לשבת הביתה, ובא בערב שבת בבוקר לבית המדרש להתפלל, נאספו סביבו אנשים סקרניים, וגם חובשי בית המדרש, לשמוע ממנו חדשות מן „העולם הגדול", וגם לשמוע חוות דעתו על המאורעות בעולם ו„מה אומרים בוורשה"... ודעתו היה אוטוריטטית, „אם ר׳ שלום קורן אומר — היו השומעים מחליטים — אין מה להרהר..." ואמנם הוא התמצא יפה במצב. נזכר אני עובדה. היה זה בקיץ תרצ״ט, שבועות אחדים לפני פרוץ המלחמה. המצב היה מתוח, „מלחמת העצבים" היתה בעיצומה, השאלה: „התפרוץ מלחמה?" נעשתה רצינית ואקטואלית מיום ליום. היו אמנם אופטימיסטים, שהוכיחו „באותות ומופתים" שלא תפרוץ מלחמה, אך האוירה היתה מדוכדכת, במיוחד אחרי המעשים הפרובוקטיביים של „הגייס החמישי" ההיטלריסטי בפולין: התפוצצויות ומעשי הרס, שכוונתם היתה לזרוע מהומה ובהלה בקרב האוכלוסיה. מובן שפחד ודאגה אחזו במיוחד את היהודים, וכל אחד צמא היה לשמוע על ההתרח־שויות ועל התחזית מפי מקור מוסמך ביותר, מפי איש „שיודע" ואפשר לסמוך עליו.

הנה נתקבלה ידיעה, שבטרנוב אירעה התפוצצות אדירה בתחנת הרכבת, שגרמה למותם ולפציעתם של הרבה אנשים. הרושם היה מזעזע, וכל אחד שאל: „מה יהיה?" היה זה ביום ששי, עמדנו כמה צעירים ושוחחנו על החדשות האח־רונות. והנה ראינו מרחוק את ר׳ שלום קורן מגיע מבית הנתיבות, מיד הקפנו אותו והמטרנו עליו מבול של שאלות. אך במקום תשובה, נענה ואמר בזו הלשון: „קינדערלעך, המבול מתקרב בצעדים מהירים והוא עתיד לשטוף ולהטביע את כולנו, לכן שמעו מה שאני אומר לכם: אתם עוד צעירים וצריכים לדאוג להשאר בחיים, ע״כ עליכם לברוח, לכל מקום שאפשר בעולם — ובמהירות האפשרית!" זכרו: אני מיעץ לכם: ברחו מכאן!" במיוחד פנה לבחור משה צוויימן הי״ד (בנו של ר׳ יהושע צוויימן, ונכדו של ר׳ חיים יחיאל ליכטמן ז״ל), שהיה באנגליה וחזר, והיתה לו עוד אפשרות לנסוע לשם, ואמר לו: „משה, אליך אני פונה במיוחד „תברח לאנגליה, אפילו עוד היום, כדי שלא יהיה מאוחר" (לאסוננו, השתהה משה עוד כמה ימים בבית ואיחר את המועד, כי השלטונות אסרו בינתיים על הצעירים לעזוב את הארץ, והוא נספה עם הוריו ומשפחתם).

* *
*

על ר׳ שלום קורן ה„בעל תפילה" כתבתי, כאמור במקום אחר בספרנו, אך כשכותבים על אישיותו, אי אפשר שלא להזכיר את הפרק היפה הזה בחייו, לו במילים ספורות. הוא היה הבעל תפילה בה״א הידיעה, ושמעו הולך למו׳חקים. שנים רבות התפלל בימים הנוראים בקראקא, באחד מבתי הכנסת הגדולים, בשכר, שהקדישו להחזקת הוריו הזקנים. אחרי מותם, לא התפלל יותר בקראקא, והתפלל בכל חג וגם בימים הנוראים בבית־המדרש בדזיקוב, ובבית המדרש של הרב. תמיד היתה תפילתו חוויה רוחנית אמיתית, כי הוא התעלה, והעלה עמו את צבור המתפללים לדרגה גבוהה של תענוג עילאי מהתפלה, שהיא ה„עבודה שבלב", כמאמר חז״ל: „איזו היא עבודה שהיא בלב, הוי אומר זו תפלה". (תענית ב׳). את כשרונו זה ירש מסבו הגדול ר׳ שמחה טוביה אדר ז״ל.

במלחמת העולם השניה סבל ר׳ שלום הרבה ועברו עליו זמנים קשים. אחרי הגירוש מטרנובז׳ג, כשהגיע עם משפחתו לסביבת לבוב, לא יכול היה „להסתדר" ולהתרגל לחיים החדשים ול„עסקים" החדשים, היינו: עמידה ב„אוט־שרה" (תור) לקנות דברים בזול, ולמכור אח״כ בשוק השחור ביוקר... כשהוגלה אח״כ לג׳ונגלים של קמצ׳טקה — חבל

קיצוני בסיביר — נשבר שם לגמרי. לא היה מסוגל לעבודת פרך בתנאים האיומים של הקור והרעב ששררו שם, והוא סבל פיזית ורוחנית. חרפת הרעב, הקור והמחסור נתנו אותו־היהם במצב בריאותו. וכשחזר מהגיהנום הסובייטי, כבר היה איש שבור ורצוץ מבחינה גופנית, וגם כושר התפילה נפגם הרבה, ולא היה זה יותר ר׳ שלום קורן שמלפני המלחמה. בכל זאת חזר לאט לאיתנו, ובהיותו בגרמניה, במחנה עקורים ע״י העיר קסל, עוד התפלל בימים הנוראים בבית הכנסת הכללי של המחנה וצבור המתפללים עוד נהנו מהתפילה. רק אלה שהכירו את תפילתו מלפני המלחמה הרגישו, שזו כבר לא התפלה המקורית של שלום קורן: קולו — שהיה בו משום „שאגת אריה״ — נחלש בהרבה.

בנו יחידו מנשה נ״י עלה ארצה, בעצם ימי מלחמת השחרור, בעליה „בלתי לגלית״, והשתתף במלחמת השחרור כאחד מראשוני חיילי צה״ל של מדינת ישראל. מיד בגמר מלחמת השחרור, עלו ר׳ שלום קורן ואשתו ארצה, לקרית שמואל ע״י חיפה. היה מאושר כשקיבל רשיון למכירת לחם במקום, ומזה התפרנס. הוא עבר עוד לפני התיבה, וניסה עוד את כוחו בתפילה בשנים הראשונות לבואו ארצה. בקרית שמואל היה נערץ ומכובד ע״י כל השכבות.

אך הסבל והצרות שעברו עליו במלחמה השפיעו על מצב בריאותו. הוא לקה, כעבור שנתיים־שלש, בשיתוק ברוב חלקי הגוף. אשתו, המסורה, טיפלה בו במסירות יוצאת מהכלל, גם בנו מנשה קיים את ה„כיבוד אב״ כהלכה. במשך הרבה שנים היה ר׳ שלום מרותק למיטתו, אך בנו הביא אותו לבית הכנסת, ועמד בקיוסק ומכר לחם. דעתו היתה צלולה, קרא עתונים והיה בקי בכל הבעיות של ארצנו. לפני כשלוש שנים — בהתחלת שנת תשכ״ח — נפטרה אשתו הנאמנה והמסורה שרה׳לע קורן ע״ה. מאז איבד את עולמו. הייתי נוהג לבקרו כמעט בכל שנה בחול המועד פסח. הוא הפליג בזכ־רונות על האדמו״רים ועל ענייני עיר שונים, וזכר כל דבר בדייקנות ובדעה צלולה.

בביקורי האחרון לפני שנתיים, וזה היה כבר אחרי מות אשתו, לא הפסיק לדבר על אשתו הצדקנית, ולא הפסיק לבכות עליה כל הזמן. היה שבור לגמרי ואדיש לכל דבר. ואמנם זו היתה מכה קשה עבורו, והוא התאבל מרה על האבידה הגדולה. הוא לא מצא לו יותר מנוחה, וכל יום הלך ונחלש, עד שביום ג׳ כסלו תשל״א השיב את נשמתו לבורא בגיל שמונים וארבע ונקבר בחיפה. ת.נ.צ.ב.ה.

יעקב פליישר

החזן ר׳ יוסף צבי הרצל

„החזן״ — כך היו קוראים לו בעיר סתם, בלי להזכיר את שמו הפרטי, שרוב בני העיר לא ידעו אותו. ברם, התואר הזה, שהורה על מעמדו הרשמי של החזן בעיר, לא שיקף בכלל את אישיותו — לא לפי המושג של „חזן״, שאנו מכירים אותו כיום, ואפילו לא כפי שמצטייר בעינינו „חזן״ מלפני שלושים שנה ומעלה. התואר הזה לא הלם אותו מאף בחינה: לא מבחינת מראהו החיצוני ולא מבחינת תכונותיו הנפשיות, ואף לא מהבחינה „המקצועית״, כלומר: תוכנו ומהותו של התואר „חזן״. כי לא ככל החזנים, החזן שלנו, ר׳ יוסף צבי הרצל — כך היה שמו המלא.

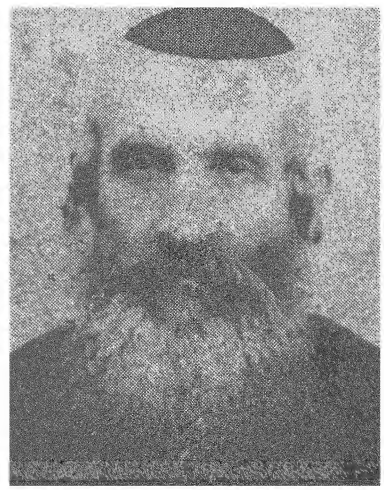
במראהו החיצוני, היה נראה יותר כרב או כדיין, מאשר כחזן. זקנו ירד לו על פי מדותיו, לבש קפוטה חסידית אפילו בחול. בשבת חבש „שטריימל״ על ראשו, כדרך כל החסידים. היה גם בר־אוריין ונוסף לזה — סופר סת״ם, שעסק כל ימיו בדברים שבקדושה. דברים אלה אינם כידוע מ„הסימנים״ של חזן...

מתכונותיו הנפשיות: הצנע לכת, בעל מעלות ומדות טובות, ירא שמים אמיתי. ואם עוד נוסיף את התנהגותו הטובה עם הבריות, (הוא לא רב אף פעם עם איש, לא כעס ולא התרתח כלל), ודרך חייו הפשוטים והצנועים, נקבל תמונה שאינה דומה לזו של החזנים המודרניים.

ואחרון אחרון: גם מבחינה „מקצועית־חזנית״. היינו: דרך התפילה וצורת התפילה שלו, לא היו דומות לאלה של החזנים הרשמיים האחרים — לא בתוכנם ולא בצורתם.

החזן ר׳ יוסף צבי לא הצטיין בקול אדיר וחזק ומרקיע שחקים, וגם לא בכושר סלסול מיוחד, אך אין זאת אומרת שלא ידע את מקצוע החזנות. להיפך: כל „שבילי החזנות המודרנית״ היו נהירים לו, כאחד העומד בתוך הטרקלין של היכל הנגינה והחזנות. ידע היטב תוי נגינה, היה לו גם כשרון של מלחין, לחבר ניגונים, וגם לארגן מקהלה יפה. אך על אף כל המעלות „החזניות״ שניחן בהן, לא היה דומה בכל זאת לחזנים מקצועיים אחרים. הוא לא „השתטה״ בעת התפילה, ולא היה עושה את כל הלהטוטים והכרכורים החזניים המיותרים. גם לא חזר על מלה אחת כמה פעמים. אכן אפשר להמליץ עליו שהוציא ממקצוע החזנות את התוך, ואת הקליפה זרק. היה לו קול ברטון נעים, ולמרות שאף פעם לא הגביה את קולו ביותר, בכל זאת היה נשמע קולו היטב מבין המקהלה. תפילתו של החזן שנאמרה לפי נוסח המסורת החסידית (נוסח ספרד), היתה זכה וחלקה. למרות שלא היתה ניכרת בו התאמצות יתרה בתפילה — כי כאמור לא „הבקיע שחקים״, ולא „הרעיש עולמות״ — נאמרה התפילה ברגש ובנעימות, שהיו בהם כדי להלהיב את שומעיו. במיוחד

הצטיין בחיתוך דיבור ברור ביותר, וגם בהטעמה דקדוקית של כל מלה. עד שאמרו עליו: „שהחזן יודע לומר „עברי" טוב מאד..." „העברי" שלו היה באמת קב ונקי, והתפילה השתפכה מתוך גרונו בלי שום פגם וגמגום, אלא כזקן ורגיל, במתינות ובבהירות. כל העקוב היה למישור, ודומה היה בתפילתו כשט על מי מנוחות, בלי להירתע מסערה. כרב חובל מנוסה, הוביל את המתפללים לחוף מבטחים. כל המעלות האלה תואמות יותר „בעל תפילה" חסידי טוב, מאשר חזן. ואכן היתה תפילתו, בתוכנה ובצורתה, תפילה של שליח צבור מנוסה, היודע „לפני מי הוא עומד".

ר׳ יוסף צבי הרצל ז"ל

ורק היותו חזן „מיוחד" כזה, „חזן חסידי" (שהוא, לכאורה, „תרתי דסתרי"), היא שעמדה לו בזמנו להתקבל כחזן בדזיקוב.

כידוע לא הסתכלו החוגים החרדים, ובמיוחד החסידים, בעין יפה על החזנים, בעיקר התנגדו הרבנים, ועוד יותר האדמורי"ם לחזנים ולחזנות. לא קשה היה להבין את הטעם להתנגדותם זו. רוב החזנים — עם הופעתם של החזנים המודרניים — לא הצטיינו בהרבה בידיעת התורה, ופחות מזה — ביראת שמים. בערים הגדולות לבשו „לבוש חזני" מיוחד: כובע עם ארבע קצוות, וגלימה שהיתה דומה לאלה שלבשו הכמרים... גם קיצצו בזקנם... החזנים ברובם התייחסו לתפקידם כאל „מקצוע" ככל המקצועות, ולכן השתדלו — ככל בעל מקצוע אחר — להתאים את השירה והתפילה לפי טעמם של ציבור המתפללים. או יותר נכון: לטעמם של „המבינים" מבין המתפללים, שבעיקר היו אלה הגבאים התקיפים, שהם היו גם נותני העבודה... את עיקר הדגש שמו ע"כ החזנים המודרניים האלה, על הצורה החיצונית: השירה והנגינה, ועל „חידושים" חזניים משונים, שהרבה פעמים גבלו עם טיפשות ואוילות, וחזרה על מלה אחת כמה פעמים — במקום התפילה הרגשית־הלבבית והשתפכות הנפש האמיתית. לפיכך לא ראו החסידים בחזן המודרני את „שליח הצבור" הנאמן, הראוי להיות לפה ולמליץ של המתפללים, והיכול בתפילתו לרצות את הבורא. לכן מקומם של החזנים היה בראשונה רק בערים גדולות, וגם שם, רק בבתי כנסת בהם התפללו פשוטי העם ו„מתקדמים". אבל בבית מדרש, מקום תפילתם של החרדים והחסידים, לא נתנו לחזנים לעבור לפני התיבה. בבית המדרש התפללו רק בעלי תפילה מבין בעלי הבתים, יראי שמים, שהתפילה היתה אצלם חלק חשוב מעבודת הבורא, כפי הגדרת חז"ל: „איזו היא עבודה שבלב? — הוי־אומר זו תפילה". (תענית, ב׳).

עד כמה שהחזנים עם המקהלות היו פסולים בעיני האדמורי"ם החסידיים, אפשר לראות מהדברים המענינים שכותב הרבי המפורסם רבי חיים מצאנז (שהיה מחותנו של ליעזרל׳, וגם של ר׳ מאיר׳ל מדזיקוב. עיין בפרק: „רבני ואדמו"רי דזיקוב") בענין זה אל נכבד אחד, וכדאי לצטט מדבריו: (שו"ת דברי חיים, ח"ב, או"ח, סימן י"ז)

„לנגיד המפורסם הישיש הנכבד מו"ה... (לא פרט בשמו)

„שמעתי אשר נתקבל לביהכנ"ס דחסידים שבקהלתכם ש"ץ (שליח צבור) ומזמרים מסייעין (כלומר: עם מקהלה) ונתפלאתי מאד, מה זה עולה על לבבכם, הלא הרבה יגעו אבותינו עד הסירו המספחת הזאת מב"י, ותהילה לא־ל בקהל החסידים לא נמצאו מתפללים בהכנת שיר וזמר נעים כבבתי טרטיאות (תיאטראות), רק בוחרים באדם כשר, השופך לבו נגד השם בתפילה, וגם אפילו ברוב קהילות בגליציה אפילו אינם מתפללים בנוסח ספרד, עם כל זה שומרים מלהביא לביהכנ"ס מזמרין, כמו בבתי טרטיאות ח"ו".

להלן הוא מוכיח את הגביר הזה, על ששמע שהביא את ... ז לימים הנוראים, וכותב: „וגם בקהילתכם מעולם היו מתפללים כמו בכל ערי פולין, ביראה ואהבה, בלא צעקות מרעים, ועל ימים נוראים בחרתם לכם איש ירא ושלם, לישא רינה בעדם לפני יוצר כל, ואיך עתה נהפך לבבכם להביא פסל בית אלקינו?... וכו׳, ו„דבר זה גורם לכמה רעות..."

והוא מסיים: „כמאז כן עתה יתעורר בלבבו יראת ה׳, ובחוזק יד יגרש את הש"ץ ומסייעו מבית ה׳".

כזו היתה דעתם של האדמורי"ם על החזנים.

גם דזיקוב היתה כידוע עיירה חסידית־טיפוסית, מושבם של אדמורי"ם שהיו גם רבני העיר, והקפידו על הטבעת חותמם החסידי על העיירה, במיוחד בענייני צבור, והנהיגו שאפילו בבית כנסת התפללו בנוסח ספרד.

בזמן שר׳ יוסף צבי נתקבל כחזן העיר כיהן כרב וכ־אדמו"ר בדזיקוב ר׳ יהושע׳לע זצ"ל, שהיה ידוע בתקיפותו. מספרים, כששמע ר׳ יהושע׳לע שרוצים לקבל חזן רשמי לעיר, התנגד בתוקף לעצם הרעיון הזה. „מה — טען הרב — הגם דזיקוב כבר בין הערים „המודרניות" שצריכה חזן עם משוררים־מקהלה, כמו הערים הגדולות? איך זה מתאים לעיירה חסידית, ולמה זה נחוץ בכלל? וכי חסרים בעלי תפילות טובים בדזיקוב?" אולם בלחץ מתפללי בית־הכנסת, שלא היו להם בעלי תפילות מבין המתפללים שלהם, נתקבל לבסוף ר׳ יוסף צבי ע"י הקהילה, כחזן רשמי. אך בהתנהגותו המופתית מצא החזן עד מהרה חן גם בעיני ר׳ יהושע׳לע שאמר אח"כ: „החזן ר׳ יוסף צבי הוא מהמעטים שניצחו אותי".

ואין פלא שהוא מצא חן בעיני כל אחד, כי מעלותיו הנעלות ומדותיו התרומיות, נוסף לתפילותיו הנעימות — כל אלה חברו יחדיו להשוות לו דמות מכובדת ונערצת בעיני כל שכבות העיר. והוא נהיה החזן של כל העיר, כלומר: לא רק של מתפללי בית־הכנסת, אלא גם של מתפללי בית־המדרש. בחגים התפלל יום אחד בבית־הכנסת, ויום אחד בבית המדרש. וכן בראש־השנה. ביום כפור התפלל „כל נדרי" בבית־הכנסת, תפילת מוסף בבית־המדרש ותפילת נעילה שוב בבית־הכנסת. (על תפילת המוסף שלו ובמיוחד על ה„עבודה", כתבנו בפרק: „יום הכפורים".)

ברם, היו זמנים שהחזן הראה גם את כוחו וידענותו כ„חזן ממש". היה זה על פי רוב בשלוש רגלים. המשוררים — הנערים עם קולותיהם הסופרניים הדקים, ושני בניו — חיים הי"ד ויבדל"ח פסח (הנמצא בארץ), שכוחם היה יפה בשירה ובניגון — סבבו אותו, כשבנו חיים ניצח על המקהלה. (אחרי שחיים עזב את דזיקוב, ניצח על המקהלה בנו פסח, או ר' אברהמ'טשע שליסל הי"ד). ספר התוים היה פתוח לפניו, וממנו שר את הניגונים החדשים שחיבר לתפי־לות מיוחדות, כגון „ממקומך" שבקדושה, „אודך" שבהלל ועוד — לשביעות רצונם של המתפללים שנהנו מהתפילה ומהשירה, ולא התרעמו אפילו כשהתפילה התמשכה יתר על המידה. השומעים היו מביעים רשמים ו„מבינות" על המנגינות החדשות, והחזן נהנה מה„יישר כח" שקיבל מהמתפללים.

לפני כל חג, ובמיוחד לפני „הימים הנוראים", כשהיו עוברים ע"י ביתו של החזן — בעיקר בשבת אחרי הצהרים ובמוצאי שבת — היו שומעים את החזרות על התפילות והניגונים שחיבר לחג הקרוב, אותם לימד את הנערים, כשה„בס" שלו מהדהד מתוך הסופרנים הדקים של הנערים־המשוררים ובלי משים היית מוכרח לעצור וליהנות מאוירת החג ששרה כאן אפילו בימי חול.

נוסף על תפקידו העיקרי — התפילות בבית־הכנסת ובבית־המדרש — מילא החזן עוד תפקידים צבוריים בעיר. הוא כתב את ה„כתובה" בכל חתונה (לא היו אז כתובות מודפסות כמו היום), והשמיע את ה„מי שברך" באמצע הסעודה למחותנים, לשושבינין ולאורחים. הוא גם קרא לעליה לתורה, בשבת ובחגים בבית המדרש. וכפי שמסופר בפרק „בית הכנסת", היה החזן ממלא גם תפקיד מכובד בחגים הלאומיים הפולנים, בהופעתו עם המקהלה בבית הכנסת.

בדרך כלל היה החזן חלק בלתי נפרד מההווי הדתי בחיי העיירה, ולפי הדרגות של „כלי־הקודש" נמנה החזן בדרגה השניה אחר הרב. לדבר זה היתה משמעות מעשית, שהתבטאה באחוזי התשלומים שהמחותנים היו משלמים עבור סדור חופה וקדושין, שהיה נקרא בראשי תיבות „רח"ש" כלומר: רב, חזן, שמש — החזן היה במקום השני.

חוץ מהצד הפורמלי והרשמי, שהיה קשור בשם „חזן העיר", והתפקידים הצבוריים שהיו מוטלים עליו, כנושא השם והמשרה הזו, שמילא אותם בנאמנות ובכשרון רב — היה השם, „חזן" מושג שלם, מושג שהיה קשור קשר אמיץ ובלתי נפרד במושג הכללי והמקיף: „עיירתנו דזיקוב". ובהעלותך במחשבתך את העיירה דזיקוב, עם כל הפסיפס והרב־גוניות שבה, ובהזכירך את האישים והדמויות של העיירה, שרישומם היה ניכר, ושתרמו במעשיהם ובאישיותם לעיצוב דמותה של העיירה — אינך יכול לפסוח על הדמות הנאצלת הזאת, ועל האיש ששירת את תושבי העיר, לפי המובן הנעלה של המושג הזה — במשך עשרות בשנים בהוסיפו חן מיוחד להווי העיירה — הוא החזן ר' יוסף הרש הרצל ז"ל.

בימי מלחמת העולם השניה הוגלה החזן עם משפחתו לסיביר, ושם נפטר כבן שבעים.

***

וכך נתברכה עיירתנו גם בחזן טוב מכל הבחינות, שהיה אהוב ונערץ על כל שכבות העיר, ואולי סמלי הדבר, שהוא, החזן, שהיה כל כך קשור בעיירתו וקהילתו (רק לעתים נדירות יצא את העיירה לשבת עם המקהלה לעיר הסמוכה) גמר את תפקידו יחד עם חורבנה של הקהילה היהודית בעיירתו האהובה דזיקוב.

ואכן היה הוא ר' יוסף הרש ז"ל — החזן הנודע הראשון והאחרון של דזיקוב.

יעקב פליישר

ר' אלי' שמש

כל אחד מבני עירנו מוכן היה ל„התערב" עם כל אחד מכל עיר ועיירה, שלא נמצא אצלם שמש כמו השמש של בית הכנסת שלנו. כי הרי לא ככל השמשים — השמש שלנו ר' אלי'. הוא הצטיין גם במראהו החיצוני, וגם בתכונותיו וכשרונותיו הברוכים, שתודות להם התעלה למדרגה כזו, שהיה נחשב בעינינו לא כשמש האידיאלי ביותר, שנברא ונבחר מבטן ומלידה למקצוע הזה; אלא — כך היה נדמה — שהוא מחזיק במשרתו הרמה מיום שנוסדה הקהילה הקדושה דזיקוב, מאחר והשמש שהיה לפניו, ר' גרשון, הגם שאף הוא היה שמש ראוי לשמו — לא רק שלא מזכירים את שמו אף פעם, (להוציא כמובן את ר' משה, השמש של בית המדרש, שגם אתו לא היה לנו מה להתבייש ח"ו), אלא שאף אחד, כמעט, בעיר לא זוכר אם היה בכלל שמש בבית כנסת לפני ר' אלי'... (במיוחד לא זוכר זאת הדור הצעיר). והוא ע"כ השמש בה"א הידיעה — כך אנו בטוחים — לא רק של דזיקוב, שם הוא מפורסם רק בשם: ר' „אלי' שמש", וספק גדול אם מישהו בעיירה יודע את שם המשפחה שלו — אלא שאין למצוא שמש כמוהו — אם לא להפריז, בכל המדינה — בכל ערי גליציה...

והנה מראהו החיצוני: מבנה גופו מוצק ותמיר, ומשכמו ומעלה גבוה מכל העם. הגם שהיה כבר זקן מופלג, הלך ישר, ובטוח בעצמו. זקנו הלבן כשלג הארוך והמטופח, ירד על מדותיו. גבות עיניו ארוכות ועבות, וכמעט הסתירו את עיניו הכחולות, זריז במלאכתו ובתנועותיו, אף שלא היה ממהר אף פעם. במיוחד הצטיין בקולו הרם והצלול, שהיה נשמע למרחוק והיה מוכר לכל ילד בעיר. וכשר' אלי' הרים קולו ושאג: „ש—א—א!", ש—ק—ט! נבהלו הילדים ושקט השתרר בבית הכנסת, ואם לא — הרים בפעם שניה את קולו עוד יותר ורעם: „ארויס!", החוצה!, אז כבר לא נשאר אף ילד בבית הכנסת. ונדמה היה לכאורה שהוא מתרגז, אולם לאמיתו של דבר הוא חייך גם בתוך הצעקה. כי מטבעו היה טוב-לב. רק הרבה הנאה הסבה לו העובדה, שהילדים פוחדים מקולו ומכעסו המעושה.

גם שלוש הדפיקות החזקות בשולחן, כל בין השמשות שנשמעו רחוק, רחוק, בהן הודיע לעומדים בחוץ שהגיע זמן תפילת המנחה הוסיפו חן וכבוד לאישיותו.

על תכונותיו וסגולותיו בביצוע תפקידיו המרובים, אפשר לומר בקצרה: הפונקציות והתפקידים שמילא ר' אלי' שמש בעיירה, היו כל כך רבים ומגוונים, עד שכמה שמשים ביחד לא היו מסוגלים לבצעם... והגם שאשתדל לתאר את תפקידיו, מסופקני אם אצליח למנות את כולם, והקוראים שזוכרים עוד את ר' אלי' שמש, יזכרו בודאי עוד דברים שאני שכחתי אותם.

וזאת לדעת: נוסף לתפקידים הרגילים המוטלים על כל שמש בית כנסת, היינו: החזקת בית הכנסת וכל השייך והקשור בזה, היה נושא בתפקידים שלא כל אחד, (אפילו לא שמש), היה מוכשר לזה. כך למשל היה משך שנים רבות ה„בעל-קורא" בשבת ובחג, עד לזמן קצר לפני פרוץ המלחמה, שאז הוחלף ע"י אחד מבחורי בית המדרש, ספק לפי בקשתו הוא, ספק לפי בקשת הבחור, שנפשו חשקה לקרוא בתורה. הוא היה גם — ברוב שבתות השנה — היורד לפני התיבה (כי בית הכנסת לא היה ברוך בהרבה בעלי תפילות), ז.א. שליח צבור הנאמן של בית הכנסת.

קרה פעם שביום כיפור נעשה ה„בעל מוסף" צרוד ולא יכול היה להתפלל — אז מילא את מקומו ר' אלי' שמש, כי מי ממתפללי בית הכנסת יכול להתפלל מוסף כשליח צבור ביום הכפורים? אבל אצל ר' אלי' לא היתה זאת בעיה. אלא מאי? הבעלי בתים לא היו כ"כ מרוצים, כי זה לא הלך כ"כ „חלק", בלי מכשול, או כמו שאומרים בלשוננו: קרה איזה „פנצ'ר" באמצע? — זה כלום. כי, ראשית, לא קרה „הפנצ'ר" ח"ו באמצע אמירת התפילות, התפילות היו שגורות בפיו והוא זכרן אפילו בעל-פה. המכשול העיקרי היה רק „בנוסח", וגם כשהגיע לאותם הפזמונים שהיו צריכים לשיר, כאן זה יצא קצת משונה... אבל בזה הוא לא אשם, כמובן: ראשית, יש כ"כ הרבה לנגן, והוא בס"ה יודע רק שני ניגונים, שהנו שרם בכל פעם שהוא מתפלל בשבת: אחד ניגון ל„הא-ל הפותח", והשני כעין „מרש" ל„א-ל אדון". ושנית: סו"ס לא התכונן לתפילת מוסף, שהיא עבודה לא קלה (ויש בה גם תפילת „העבודה" של כהן גדול, הקשה במיוחד, כידוע), כמו שמתכונן החזן, או השליח צבור הקבוע, שכמה שבועות לפני הימים הנוראים אפשר לשמוע את קולם המסולסל בחזרות ובלימוד „הנוסח" והניגונים, הבוקע מתוך ביתם והולך עד למרחקים — והוא, הלא ניגש „ישר לענין", בלי שום הכנה... ואין פלא א"כ שלפעמים סטה מהדרך ומה־נוסח המקובל... אבל בכ"ז לא היה מישהו אחר, אלא ר' אלי' מוכרח היה לקבל על עצמו גם את התפקיד הזה.

כך מילא ר' אלי' שמש תפקידים „בעלי בתיים" מובהקים, שלא היו שייכים לו כלל וכלל.

כאמור, התפקידים שהוטלו על ר' אלי' שמש היו רבים ומגוונים. היו בין אלה ענינים פרטיים-משפחתיים וענינים כלליים-צבוריים, והוא „ליווה" את בני העיר בכל מאורע, החל בלידת תינוק וכלה... בקבורת המת. בכל אירוע משפחתי, מוכרחים היו להשתמש ב„ידע" ובמומחיותו של ר' אלי'. בלי עזרתו הפעילה לא היו מצליחים לערוך שמחה כראוי, ובלי שיישמע (השין השניה פתוחה) קולו, לא היה טעם לשום אירוע בעיר. בכל ברית מילה היה ר' אלי' — אחר אבי הרך הנימול, כמובן — המחותן הראשי. הוא השגיח על כל הסידורים וההכנות, (בכלל זה הדבקת „פתקאות שמירה" בחדר היולדת) של הברית. אחרי שהכל היה מוכן, הלך להביא את הרב-הסנדק. הוא היה „הקוואטר" הראשון: לקח את התינוק מידי האמא עד לכסא של אליהו, והקריא את כל הכיבודים, ובסוף צלצל והדהד קולו ב„מזל

טוב" העליז, ונתן את הפקודה לשתות „לחיים" ולערוך את הסעודה.

חתונה בעיר בלי ר' אלי' שמש — בלתי אפשרית בכלל. את התפקידים הכי חשובים והכי קשים היה ממלא. וכי אפשר היה לתאר, למשל, שמישהו אחר יקריא את „הדרשה־געשאנק", מצד החתן ומצד הכלה — בקול ובניגון כמוהו? כן לא ייתכן שיש עוד שמש אחד שיכול להכריז, אחרי החופה, את הפזמון העליז: „מאש קאַנטראַקט נא סטאַ־דוואַדזיעשטשא לאט אי נא טשטערי נעזועלה" (שפי־רושו: יש לך „חוזה" ל־120 שנה ולארבעה „חטמים" (ילדים שיבואו...) שהיה כל־כלו המצאה שלו, ואף אחד לא היה יכול לחקותו.

בזה הוא לא התחיל. קודם כל הביא את החופה, שהיתה נמצאת בבעלותו הבלעדית ועמדה במחסן בית הכנסת. השגיח שיהיה כל החומר לכתיבת הכתובה, שנכתבה כולה בכתב יד ע"י החזן, (לא היו טפסים שצריכים רק למלאות). אח"כ הלך להביא את הרב המסדר־קידושין. כשבא עם הרב, באה הפקודה למחותנים שילכו עם החתן „לבאַדעקנס" (כיסוי הצעיף על ראש הכלה), בו בזמן נתן פקודות „לכלי זמר" ,מתי להתחיל ומתי להפסיק. כל זה היתה ההכנה לחופה. והטקס „מתחת לחופה" — הכל היה „בניצוחו" של ר' אלי'. ראשית „הברוך הבא"! הרם, לבואם של החתן ושל הכלה, הכוונת השושבינין בשעה הסיבובים עם הכלה סביב החתן, קריאת הכיבודים של הברכות, הגשת „הכוס של ברכה" לחתן ולכלה, ואחרון אחרון בגמר הברכות — הקריאה הפטטית והדרמטית העליזה (שכל הקהל חיכה לזה) של: „מאַש קאַנטראַקט"... שבזה — מי ידמה לו ומי ישוה לו!

תפקיד מאד חשוב — שגם בזה נחשב ליחיד במינו — מילא בכשרון יוצא מהכלל והוא: הכרזת „הדרשה־געשאנק" („מתנת דרשה") שנעשתה, כאמור, בסוף הסעודה, לפני שהחזן התחיל „במי שברך" לשושבינין ולאורחים. וזו לא היתה עבודה קלה: כל דבר היה מוכרח לעבור תחת ידו: הסירים והצלחות, הכוסות והספלים, הקומקומים וה־מגהצים־הכבדים (לא חשמליים, כמובן), המפות והסדינים, דברי חרסינה ודברי זכוכית, גדולים וקטנים — הכל עבר תחת שבט הביקורת שלו, ועל כל דבר הכריז בקול ובניגון, מאיזה „צד" הוא, ובמקום גם קבע לאיזו מטרה זה נועד, ויעץ מיד לבעלת הבית הצעירה לאיזה שמוש זה נחוץ, ואיך תשתמש בזה...

ואם קרה שהחזן נעדר מהחתונה, אז מילא ר' אלי' שמש גם את מקומו, בעיקר באמירת ה„מי שברך" למחותנים, לשושבינין ולאורחים, כמובן עם ה„בעבור שר' פלוני יתן מתנה עבורנו..." ואחר כל אלה, היה ר' אלי' קורא (אם לא היה בדחן) גם „למצוה טענצל" (ריקוד „מצוה" עם הכלה), כך הוא ניצח על כל השמחה בכשרון מיוחד, לשביעת רצונם של כל המשתתפים.

כאמור, התעסק ר' אלי' גם עם המתים. הוא המתין בשער בית החיים והקביל את המיטה בשבירת הצלחת והביצה... הוא ירד לקבר, הכניס את הבר־מינן, השכיב אותו כדין, והתעסק בכל עניני הקבורה עד לסתימת הגולל, ואמירת צדוק הדין. כך היה ר' אלי' משרת גם את החיים וגם את המתים, וכולם היו זקוקים לו.

נוסף על הענינים המשפחתיים והפרטיים — שמחות וקבורות — הוטלו עליו תפקידים צבוריים, עבור כל בני העיר. בין אלה, בראש וראשונה, היה עליו להזכיר בעיקר לבעלי החנויות, על כניסת „שבת מלכתא", ע"י שתי דפיקות בפטיש העץ בכל חנות שבככר השוק, בערב שבת בין השמשות. דבר אחד לא יכלתי להבין, ושאלתי את עצמי הרבה פעמים: למה הוא צריך לדפוק בכל דלת לחוד? הלא עפ"י רוב היו בעלי החנויות יושבים באותה שעה ע"י פתחי החנויות ו... מפהקים, ומזמן מחכים לכניסת השבת, כי לא היו הקונים מצויים באותה שעה. ממה נפשך: הגויים (שהם הקונים העיקריים) ידעו שלפני כניסת השבת אין הזמן מוכשר לעריכת קניות — ולא באו. והיהודים — מובן מאליו שלא הלכו אז לערוך קניות, א"כ די היה לדפוק בדלת אחת, ולפסוח לכה"פ על הדלתות שבעליהם ישבו בפתחם? אלא לך ושאל קושיות על ר' אלי' שמש? גזירה היא מלפניו, ואין להרהר אחריו.

כשהגיעו „הימים הקדושים", היה ר' אלי' עסוק למעלה ראש. היה עליו לעורר את כל אנשי העיר לסליחות — וזה ע"י שלוש דפיקות (חזקות) בכל דלת בשעה שלוש בלילה. (הגם שבעבודה זו עזר לו ר' משה השמש, אבל עיקר הנטל היה מוטל עליו). כך לסליחות הראשונות, וגם בערב ראש השנה, ולשלוש עשרה מידות.

בחג הסכות היה לו עוד תפקיד חשוב: לזכות (זיין פּתוחה) את בני העיר, ובעיקר את נשי־העיר, במצוות „ארבעה מינים". יום־יום הסתובב עם האתרוג והלולב של בית הכנסת, כמעט בכל בית שבעיר והנשים הצדקניות היו מחכות כבר לבואו של ר' אלי', יוכלו לברך, וגם... להריח קצת באתרוג. אחרי החג היה גובה „דמי שותפות" מכל בית.

צריכים להזכיר עוד תפקיד חשוב, והוא: שריפת „החמץ" בערב פסח. הוא אסף את כל „החמץ" של „בדיקת חמץ" (ז.א. כל כפות־העץ שעליהן היו קשורים הנר ופרורי החמץ במטלית) מכל בית, והעלה אותן באש כדין, בשעת שריפת החמץ — בתנור הגדול שבבית המרחץ. התשלום עבור השרות הזה לא היה במזומנים אלא... בביצים. (כשהייתי קטן, קינאתי בו, על שהוא אוסף כל־כך הרבה ביצים, והוא יכול להרשות לעצמו ולבני משפחתו, לאכול ביצים בחג בלי כל הגבלה...)

היו לו עוד תפקידים, גדולים וקטנים, כגון: ללכת עם הרב „להכשיר" את התנורים לאפיית המצות, ובימי אפיית המצות — לבקר במאפיות, אם הכל מתנהג כדת וכדין. ועוד ועוד הרבה, שכאמור, א"א לזכרם ולמנותם.

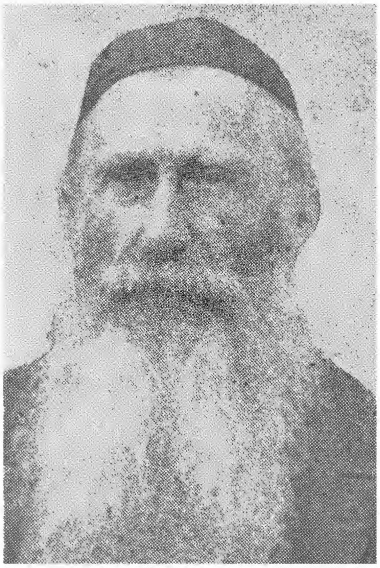
בלי ספק אפשר לומר על ר' אלי' שמש, שהוא היה בעל התפקידים הרבים ביותר, ומילא אותם באמנות ובכשרון רב, לטובת כל תושבי העיר. וע"כ היה שמו קשור, וזהה עם שם העיירה כשלהבת בנר. ואין פלא, איפוא, שהיה מקובל ואהוב על כל בני העיר, שהיו גאים בר' אלי' השמש שלהם, ולא לחנם אמרו שדזיקוב יכולה להתפאר ב„רח"ש" (רב, חזן, שמש) שלה.

יעקב פליישר

שמואל שלר

ר' משה שמש

גדול מידות היה בית המדרש שבעירנו. אולם ריבוע ענק, שולחנות וספסלים ארוכים לאורך הקירות העידו שתפקידו העיקרי הוא לימוד תורה. אמנם שימש גם כבית תפילה מרכזי. כאלף גברים התפללו בו בשבתות, אך מבנהו ושמו העידו על מטרתו העיקרית.

ר' משה שמש ז"ל

יתר מזאת. בית המדרש היה בעצם בית העם של העיר במלוא מובן המלה. ספק רב אם אי שם בעולם התרבותי הצליח ציבור ליצור דפוסי חיים עממיים מובהקים ותוססים בתוך בנין אחד. פה נפגשו בין מנחה למעריב מפגש חברותי כל תושבי העיירה הזכרים, פה סודרו ענייני הפוליטיקה הפנימית, מרצים ודרשנים, בטלנים שע"י התנור ונערים משתוללים, מוכרי ספרים ומוכרי „יבצ'וק" ופולים... המולה ורעש מעלות השחר ועד שעות ערב המאוחרות.

בעל הבית האמיתי בכל המרכז התרבותי הנרחב הזה, היה ר' משה שמש. שקט, ענוותן היה האיש. לא נדחף לכיבודים, לא הטיל את מוראו אך „ידו הנסתרת היא שהחזיקה את המקום המרכזי" בעיירה. הוא היה הדואג, העושה, יותר מאשר הגבאים „די שיינע יידן".

לא בטרנובז'ג נולד ר' משה. עריסתו עמדה בכפר ע"י רישנב ע"י העיירה מידן. בשנת 1873 נולד ובהיותו ילד רך בן שנתיים נתייתם מהוריו. קשו עליו ימי ילדותו וכנער צעיר חייב היה לעמול קשה כדי לפרנס את עצמו. בהגיעו לגיל 15 לקחהו לטרנובז'ג סבו זקנו ר' וולוועלע לאסט, וקבעו כעוזרו בשמשות. סבו זה שוב ירש את תפקידו כשמש מסבו שלו, ראשון השמשים בעיר, ואשר התישב בכפר דז'יקוב כאשר ישבו בו רק 30 משפחות יהודיות.

אכן השמשות היתה נחלת המשפחה מדורי דורות והם גם חתמוהו. בהזדקן ר' וולוואלע מסר את התפקיד לנכדו משה הצעיר והוא כיהן בו בכל התקופה שבין 2 מלחמות העולם.

בשקט ובענווה מילא ר' משה את תפקידו. לא התערב בפוליטיקה, ולא בפעילות קהילתית, חי את חייו המשפחתיים , הרחק מההמולה. בסתר עסק בגמילות חסדים, החזיק ותמך בענייי חוץ ובענייי העיר. לפעמים גם בעניים נסתרים, משפחות מכובדות שירדו מנכסיהן. נוסף על השמשות היה ר' משה גם סוחר בפירות אך את העסק הזה ניהלו בעיקר נות־ביתו ובנותיו.

ניצל ר' משה במלחמה, נדד על פני מרחבי רוסיה, זכה להגיע לארץ הקדושה ונפטר בשיבה טובה בפתח תקוה. פה גם קבורתו.

כשם שאין פרצופיהן דומין זה לזה, כך אין דעתן דומה זה לזה

(ירושלמי ברכות, ט')

פרק ד'

תנועות, אירגונים, מוסדות

ארגאניזאציעס און אינסטיטוציעס

שמואל שלר

חסידות וציונות בטרנובז'ג

ההיסטוריה של קהילת טרנובז'ג, זו הידועה לנו, סובבת מסביב לשתי מהפכות רוחניות-ארגוניות: החסידות והציונות.

התגלותו של ר' ישראל בעל-שם-טוב מיסד החסידות, ופעילותו של ר' אלימלך מליז'נסק בסביבתנו הקרובה — התסיסו את הדור הצעיר בזמנו. בנים מתבגרים וחתנים צעירים „התמרדו" בהוריהם, נמשכו כבמטה קסם אחרי חצרות האדמו"רים, אל ההווי המיוחד שבהם; אחרי הנגינה, הלהט והחברותא החסידית. לא הועילו החכמים של „המתנגדים", לא הרוגז של אבות, ואף לא איומים של גרוש מן הבית. הדור הזה שאף לשנוי, לרוממות הרוח, לא הסתפק יותר בשיגרה של דורות קודמים. דור, דור ובטויו. „הכתרתו" של ר' אליעזר'ל לרב העיר דזיקוב, סימלה את הנצחון של זרם ההתחדשות ,והחסידות חגגה את נצחונה. בעיירתנו נתיסדה שושלתא חדשה, שושלת אדמו"רי דזיקוב המפורסמת.

מחציתה השניה של המאה העשרים היא תקופת החסידות, גם בקהילתנו, ללא עוררין. ר' מאיר'ל ור' יהושע'לה השפיעו השפעה מכרעת על חיי הקהילה; גבאיהם וראשי החצר ניהלו את הקהילה. אלה, שהעדיפו לנסוע לחצרות צ'ורטקוב, שיניאווה, או רוזבדוב, נחשבו כיוצאי-דופן ע"י דעת הקהל המקומית, כלומר: חסידי דזיקוב. אך גם „מורדים" מעטים אלה חסידים היו; הם הסתופפו בצל אדמו"רי גליציה אחרים.

קרה, ותנועת החסידות עברה אותו תהליך עצוב, ואולי בלתי נמנע, שהיה מנת חלקם של זרמים רוחניים אחרים. כאשר תנועה כזו, מהפכנית בתחילתה, מצליחה לנצח את יריבותיה, היא נהפכת לשלטת, וכשנמצאת ברום הצלחתה — יש ונחלש כוחה המחדש והמרענן, וכל דאגתה להחזקת הקיים. אז מתגלים בה כל הסממנים השמרניים, אשר מבחינה פסיכולוגית ואף תכסיסית, אינם שונים ממעשי קודמיהם, נגדם לחמו הם עצמם בזמנו.

כמאה שנה נמשכה תקופה זו והנה הגיעו לדזיקוב הדי תנועת חובבי-ציון והציונות. בתחילה היו אלה הדים מאוד לא ברורים, תערובת של רעיונות ראשוני המשכילים, מלווים צלילים רגשיים על ציון וירושלים. גם הפעם היו אלה „אברכי משי", צעירים שהעזו להתעסק בדקדוק שפת העבר, לקרוא את „הצפירה", ואף לטעום מהאשכנזית (שפת „הקיסר ירום הודו"). היו אף כאלה שהעזו לעיין בתרגומו האשכנזי של משה מנדלסון (דעסאור י"ש — כפי שנקרא בפי היראים...). קראו את מאפו ופרץ סמולנסקין. הם הרגישו את עצמם כחובבי ציון בלב ונפש. הבטוי המוחשי לכמיהתם הלאומית היו שיריהם ה„ציוניים" דאז: „על אם הדרך, שם מתגוללת, שושנה חכלילת עיניים", „שאו ציונה נס ודגל" וכד'. ההשכלה והציונות חדרו לעיירות גליציה, כרוכות יחד, משלימות אחת את השניה. לא כן היה בארצות מערב אירופה; שם הציונות היתה כעין ריאקציה לאומית נגד ההשכלה וההתבוללות. המשכילים המתבוללים, בגרמניה ובריטניה, לחמו נגד הציונות, החרימוה, ועשו הכל כדי להכשיל את הלאומיים.

מעטים ובודדים היו המשכילים-הציונים בעשור האחרון של המאה העשרים, לעומת החסידות המאורגנת היטב, מסביב לאדמו"רים ובעלי דפוסי חיים מוצקים ומקודשים. מסגרות אירגוניות טרם גובשו לה. ובכל זאת התפשטה חיש מהר התנועה החדשה. בעשור הראשון של המאה העשרים, נתרבו בני הדור הצעיר, העושים למען הציונות, בניגוד לרצון הוריהם. לפעמים אף במחתרת מפני חשש של „עינא בישא", או מפני קילקול השידוך...

ההיסטוריה חוזרת על עצמה!

קשה להסביר את התפשטותה המהירה של הציונות — עת הגשמתה היתה כה רחוקה, הן מבחינה פוליטית והן מבחינת הסיכון המעשי — ללא הבנת כוח הלחימה שבה. ציונות היתה אז ראשית כל בטוי של התמרדות רוחנית נגד הקיים, נגד האיסור לחשוב ולעשות משהו שונה מדעת הורים ומנהיגי העיירה.

אכן כך הבינו את הציונות מנהיגי החסידות, ובכך תוסבר מלחמתם נגד ה„ציונים", שקיבלה צורות שונות. ומוזר קצת נראה שדוקא בדז'יקוב, מקום מבצר וערש החסידות לכל האיזור, שבמשולש בין הנהרות ויסל—סן, דוקא בה לא היתה חריפה מלחמת זרמים זו. לא הבינוה, לא השלימו איתה, דחקו את רגליה — אך לא הגיעו לחרמות, לגידופים. יתכן שיש לזקוף זאת לזכות של חסידות דזיקוב, שהיתה יותר ליברלית, יותר מפוכחת.

רובם של ראשי החסידות התנגדו לתנועה החדשה. לכאורה, עמדה זו סותרת את יסודותיה הרעיוניים: מייסדיה וראשוני האדמו"רים הגדולים בלטו באהבתם הלוהטת לציון וירושלים! הבעש"ט, ורבי נחמן מברצלב שאפו לעלות לארץ ישראל, רבי גרשון מקיטוב ורבי מנדיל מויטבסק סיכנו את חייהם, כדי לממש מצווה זו. זוהי שאלה היסטורית כאובה וקשה מאוד! לו זכינו, ובצעדיה הראשונים של הציונות היתה זוכה לברכתה של החסידות, לו היו גדולי האדמו"רים משתפים את עצמם ואת רבבות מעריציהם בהתעוררות לציון — יתכן שבנין הארץ ותקומת מדינת ישראל היו מתבססים על יסודות התורה, יתכן שהציונות היתה נרשמת בתולדות עמנו כתנועת תחיה רוחנית-דתית, תוך הדגשת מצוות ישוב א"י, כפי שהחסידות עצמה היתה בתחילתה, למרות חששותיהם של מתנגדיה מאז. יתכן שאז לא משכילים-מתבוללים היו מתווים את דרכה...

ברם, לא זכינו לברכה כזו. התפתחות התנועה הציונית בגליציה החסידית, מלווה מאבק הדדי, גם רוחני וגם פוליטי. כזה היה המצב גם בעירנו. הויכוחים והניגודים בלטו במיוחד בעת הבחירות לפרלמנט שמושבו היה בוינה הבירה, ועוד יותר בימי הבחירות לקהילה המקומית. כתוצאה מהתפתחות שלילית זו, נהפכה הציונות לתנועה האדישה לתורה ולמסורת (פרט ל„מזרחי" שהיווה בה מיעוט), ולמעשה היו הציונים

אלה שאגב פעילותם לחיזוק הזיקה לעם ישראל, הרסו רבות במסורת ישראל. הם החדירו את החילוניות לרחובה של העיירה.

קשה מאוד לברר כעת מה היו שורשיה של התפתחות שלילית זו: האם אי־דתיותם של הציונים היתה מעין תגובה רגשית נגד מתנגדיהם החסידים המקפידים בקיום המצוות, כעין תגובת נגד, הבאה להכעיס את אנשי ההגמוניה והשלטון הקצוניים? או להיפך: אולי יש מקום לטיעון, שה„משכילות", שהיתה בת־לוויה של הציונות, היא היא שהחרידה את שלומי אמוני ישראל מפני החדש? הרצל, אחד העם, לילינבלום, נורדאו, וכן נושאי דגל הציונות בקרקוב ובלבוב היו ברובם יהודים חילוניים, ואף מתבוללים מבחינה דתית. הנסיון ההיסטורי לימדנו לא פעם, שלא המדרש עיקר אלא המעשה, והמעשים היו בהם להחריד את היהודי החרד...

בין כה וכה, תוצאות הקרע והמאבק היו טרגיים בתולדות ישראל. ואנו, בני דור השואה והתקומה, אוכלים את הפירות הבאושים...

במשך השנים החלו ציוני טרנובז'ג להתארגן: אלה היו רק חוגים, מועדונים, ספריות, ברובן מסגרות רופפות, אידיאולוגיות. ארגון ממשי, מפלגתי־פוליטי החל בעיקרו אחרי מלחמת העולם הראשונה. העליה הרביעית בשנות 1924—1925, ועוד יותר העליה החמישית בשנות השלושים, גרמו לפריחת הארגונים למפלגותיהם. התנועות של המבוגרים הקימו גם תנועות נוער, ארגונים חלוציים והכשרות לעליה, ואלה החלו לקבוע את צביון החיים הצבוריים והרוחניים. בעשור האחרון שלפני השואה, היה חלק ניכר של בני טרנובז'ג מאורגן בתנועות ובהסתדרויות למיניהן, מימינים ומשמאלים, ואוהדיהם. המועדון המפלגתי נהפך לבית־עם, למרכז החיים בהווה והתקוות לעתיד. פעילות ארגונית זו מיעטה את מעמדו המרכזי של בית־המדרש בעיירה, בית העם היחיד עד אז, וצעירים הלומדים בו תורה יומם ולילה, מעטו והלכו. המועדונים הנ"ל היוו ריכוזים מפלגתיים של הציונים הכלליים, של החלוץ, של צעירי מזרחי ובית"ר. הנוער היה מאורגן ב„השומר הדתי" (מקביל ל„בני עקיבא" שבישראל), „עקיבא" (מקביל לנוער הציוני), ו„השומר הצעיר".

לעומתם החלה גם היהדות החרדית להתארגן במסגרת פוליטית־רוחנית. נפתח מועדון של „צעירי אגודת ישראל", תנועת הנוער „פרחי אגו"י", ומאוחר יותר התארגנו „פועלי אגודת ישראל", אשר התכוננו גם הם להכשרה ולעליה לארץ ישראל. בעלי־בתים חסידיים נמנעו גם כעת להזדהות עם מפלגות, ואף לא עם חרדיות. הם נשארו נאמנים לשושלת של דזיקוב, גם אחרי שהאדמו"ר ר' אלטר'ל העתיק את מושבו לטרנוב. מעטים נסעו לחצרות אחרות. אין ספק שהדור המבוגר, בני 40 ומעלה, נשאר נאמן לחסידות, ולהווי החיים בו נולד והתחנך. אלה היו עדיין רוב מניינה ובניינה של טרנובז'ג, ערב פרוץ מלחמת העולם השניה. אלא, שתש כוחם להאבק. הנוער התענין יותר בפוליטיקה, ואת עתידו החל לראות הרחק מהעיירה, בעליה לארץ ישראל.

אלו כוחות חברתיים העלו את התנועה הציונית בעיירות יהודיות? הודות למה הצליחה להתגבר על יריביה?

אין פשטנות בהיסטוריה, ועל פי רוב גורמים רבים ומגוונים משפיעים וקובעים. אין ספק שמסובב היה „מצולע הכוחות" שהשפיע בכיוון הגברת השפעתו של הרעיון הציוני בשנות העשרים והשלושים. השפיעו: השכלה, החילוניות שחדרה מעמי הסביבה, נשברו מסגרות מקודשות כתוצאה ממלחמת העולם; כן התפשט הרעיון הלאומי ונתקבל בעולם, ספרות ועתונים נהפכו למצרך עממי והשפיעו, והזכרנו כבר את מרדנותו של דור צעיר, שהיה הראשון לשנות ולחדש.

מבלי לגרוע מכל אלה חושבני, שהגורם הדומיננטי היה דוקא בשטח הכלכלי — המצוקה שבאה עקב האנטישמיות. צעיר יהודי, לו משכיל ומוכשר, לא נתקבל למשרה ממשלתית בפולין המשוחררת, לא ניתן לו לחדור לענפי המלאכה, או למפעלי התעשיה המעטים שהוקמו בעיירות גליציה. היהודים החקלאים המעטים, ובעלי האחוזות מתקופת השלטון האוסטרי, נאלצו לעזוב את עיסוקם ואת הכפר. צעיר יהודי תוסס, נדון מראש להיות סוחר זעיר (עוד חנות מתחרה), חייט, סנדלר או כובען, ומזה לפרנס בקושי את משפחתו. ה„נדוניה" לבנות מתבגרות — הדירה שינה מהוריהן, במשך שנים מרובות לפני חתונתן. החרם („בויקוט" בלע"ז) מצד השכנים הפולנים האנטישמיים — העמיד בספק גם פרנסות מועטות אלה. לכן קודר היה העתיד, ורק זיק תקוה אחד ויחיד האיר את המחשכים — העליה לארץ ישראל.

מוכן היה הצעיר בטרנובז'ג, בדומה לצעירי כל האיזור, להטלטל בהכשרות, לחיות שם חיים קשים ודלים במשך שנים — כדי לזכות בסיכוי כלשהו לקבל „סרטיפיקט" (רשיון לעליה). הדרך להכשרה ולעליה, הוליכה לאירגון הציוני. לא היתה קיימת יותר האפשרות של הגירה לארצות הברית, ולאירופה המערבית, אחרי מלחמת העולם הראשונה. נשארה איפה רק ההגשמה הציונית שקסמה והלהיבה גם מתוך נימוקים אידיאליסטיים־רוחניים. סידור התפילה היהודי חינך את יהודי טרנובז'ג במשך דורות, לצפות לעת שוב ה' את שיבת ציון. וכאשר נמצאה הדרך לעלות לציון, וגם לפתור בכך בצורה ריאלית את בעית המצוקה הכלכלית שהחריפה — נהפכה זו לדרך המלך, עליה מוכנים היו לעלות רובם של צעירי העיירה.

לו ניתן היה אז לעלות לארץ ישראל, אין ספק שרובם המכריע של יהודי טרנובז'ג היו עוזבים את עיירת־מולדתם, על נעריהם ועל זקניהם. מניח אני שבין העולים היו נמצאים ציונים וחסידים, ללא הבדל. ההשקפה על הציונות הפוליטית, לא היתה מונעת מאיש את עליתו. יתכן מאוד שזרם עליה בלתי מוגבל לישראל, היה מרוקן את העיירה מיהודיה כבר בשנות השלושים, כפי שהתרוקנו ערים וגלויות, עם קום מדינת ישראל. בלבבות לא היה כל זיק חיבה למדינת פולין ולא לאדמתה, עליה שכנו במשך כאלף שנה. לא היה בנמצא רגש פטריוטי שימנע את העזיבה. פולין האנטישמית דחתה אותנו, העיקה עלינו, איימה בגרוש. „ז'ידי דא פלסטיני"! (יהודי לך לפלסטין!) — עקצונו. לו היתה אנגליה, בעלת המנדט על ארץ ישראל, מרשה אז לעלות, לא היינו כעת מבכים את טרנובז'ג היהודית שנספתה בשואה ואיננה.

על אחינו שרצו לעלות ולא זכו, על קהילת טרנובז'ג־דזיקוב שחוסלה על אדמת הגולה בצורה כה טרגית — על אלה אני בוכיה...

דוד שליסל

תולדות הציונות בעירנו

(סקירה קצרה)

עוד טרם שהופיע בשמי היהדות חוזה הציונות ד״ר הרצל עם הרעיון הציוני המדיני, הפיץ ד״ר זלץ מטארנא את הרעיון של שיבת ציון. למטרה זו נוסדה בטרנובז׳ג בשנת 1880 אגודה בשם „קדימה". רוח החיים באגודה זו היה שמעון בורשטין, בנו של ר׳ מאיר בורשטין (דער בעדער). שמעון זה היה למדן גדול, מקובל ומכובד מאד בין לומדי התורה בעיר. חבריו לדעה היו כולם מחובשי בית המדרש, שלומי אמוני ישראל שנזהרו במצוה קלה כבחמורה.

בין ראשוני חברי „קדימה" היה גם ר׳ לזר מרדכי יונה׳ס (טננבוים), יהודי תלמיד חכם ויקר מידות. חברי „קדימה" למדו בצוותא מדרש ותנ״ך — חידוש גדול באותו זמן, אשר ריח של משכיליות נדף הימנו... בין מלמדי השעורים האלה, היה ר׳ שמעון הנ״ל שלימד מדי שבת מדרש עם אנשי האגודה, ואגב הלימוד, העיר הערות ציוניות ולאומיות.

בהשפעת „קדימה" יצא בשנת 1894 חיים אנגלברג הי״ד, הציוני הנלהב לועידת בוקרשט וצ׳רנוביץ בה הוא יצג את טרנובז׳ג. ר׳ חיים הכניס את הציונות הפוליטית לעיירה והיה ראש ומארגן של כל הפעילות הציונית בעיר. הוא נהרג ע״י הרוסים הכובשים במלחמת העולם הראשונה, כתוצאה מעלילת שוא. ר׳ חיים עם עוד יהודי הלכו ברגל מברנוב לטרנובז׳ג. בדרך נתפסו ע״י קוזקים רוסיים, שהעלילו עליהם שהם מרגלים. את שניהם תלו מחוץ לעיר. האיכרים הפולנים שהכירו אותם טוב, יכלו להציל את חייהם, לו העידו לטובתם, אולם לא רצו לומר עליהם מלה טובה.

עוזרו וממשיך דרכו בפעילות הציונית אחרי הרצחו של ר׳ חיים, היה אחיו הרש מילך אנגלברג ז״ל. הוא היה חובב ציון נלהב, בצעירותו היה עוד רגיל ללכת ל„שולחנו" של הרבי ר׳ יהושעלע זצ״ל, אך משמשע פעם שהרבי התבטא בחריפות נגד הציונות, עזב את ה„שולחן", ומאז לא הלך יותר אל הרבי. הרש מילך עסק כל ימיו בעבודה ציונית עד פטירתו בשנת 1928.

כידוע היה ר׳ יהושעלע מדזיקוב מתנגד חריף לציונות ורדף את הציונים בעיר. למרות זאת התפשט רעיון הציוני בעירנו והקיף שכבות רחבות.

***

בשנת 1910 נוסד בטרנובז׳ג בית ספר עברי ראשון (חדר) ע״י ר׳ אברהמצ׳ה פרלמן ור׳ לייביש גלט ז״ל. הלימודים התקיימו בביתו של חיים אנגלברג בקצה ה„רולקיס". המורה הראשון היה מנחם הוכמן, אברך בן תשע עשרה מגליציה המזרחית, שלבש באותו זמן לבוש חסידי ארוך. הוא היה בקי בתנ״ך ואף שלח ידו בכתיבה. מאמריו התפרסמו בקובץ תורני בהונגריה בשם „וילקט יוסף". הוכמן התחתן בטרנובז׳ג עם בתו של השוחט ר׳ ישראל אדר.

***

כשנוסדה ה„קרן ארץ ישראל" (קרן היסוד) והתחילה את פעילותה גם בדזיקוב, נבחר ליושב ראש הראשון של „קרן ארץ ישראל" בדזיקוב, השוחט ר׳ שמואל יוסט ז״ל, שהיה ידוע כחובב ציון נלהב.

***

בשנות העשרים התישבו בטרנובז׳ג מספר אוהדים לאומיים, בעלי מקצועות חופשיים שהצטרפו לחוג הפעילים הציוניים בעיר ואף נבחרו לועד וליושבי ראש של ההסתדרות הציונית המקומית.

בשנת 1922 הגיע לטרנובז׳ג הד״ר פרייזמן מלבוב, רופא שינים. יהודי יקר בעל לב חם וער לכל ענין לאומי. אחרי פטירתו של הרש מילך אנגלברג, נבחר פרייזמן ליושב ראש הועד המקומי.

בשנת 1924 התיישבו בטרנובז׳ג העורך־דין משה צימבלר והרופא ד״ר זכריה רודנר. שניהם היו פעילים מאד ועשו הרבה למען הציונות בעיר. בשנת 1932 הגיע הרוקח נתן גרינר מפשמישל. הוא בא במקומו של פרייזמן כיושב ראש הועד המקומי. (הוא נמצא בארץ).

***

החלוץ הראשון שעלה ארצה אחרי מחלמת העולם הראשונה מטרנובז׳, היה יונה רויזן. זה היה בשנת 1924. לא היה לו להוצאות הדרך, והועד מוכרח היה לדאוג לו למימון ההוצאות. (על החלוצים הראשונים שעלו מעירנו בתקופת הבילויים: ר׳ מנדיק טירשוול, בנו לייזר וחתנו ר׳ אשר ישעיה ווייצן, כתבתי לחוד. ראה פרק: „אנשי מחניים").

בשנת 1925 עלה ארצה דוד יוסט. הוא שהה בארץ כשנה ועבד בנגרות. חזר הביתה ואחרי זמן קצר עלה סופית.

ב־1927 עלה ארצה זעלקה טייכר, כדי להכשיר את עצמו מבחינה כלכלית, אירגן קורס למגדלי דבורים. הכוורות עמדו בעלייתו של פישל קניגסברג. זעלקה הדריך את הקורס. את ידיעותיו שאב מתוך ספרים על־ידי לימוד עצמי. השתתפו בקורס: חיים שלר, אלטר ברוור, זליג פלוים, זכרונם לברכה, ויבלח״ט דוד שליסל. ב־1935 עלה גם דוד שליסל. בעליות הגדולות עלו מטרנובז׳ג הרבה חלוצים ובעלי בתים.

***

בשנת 1921 התארגן בדזיקוב הקן הראשון של תנועת נוער ציונית, היה זה השומר הצעיר. ב־1926 או 1927 נוסד

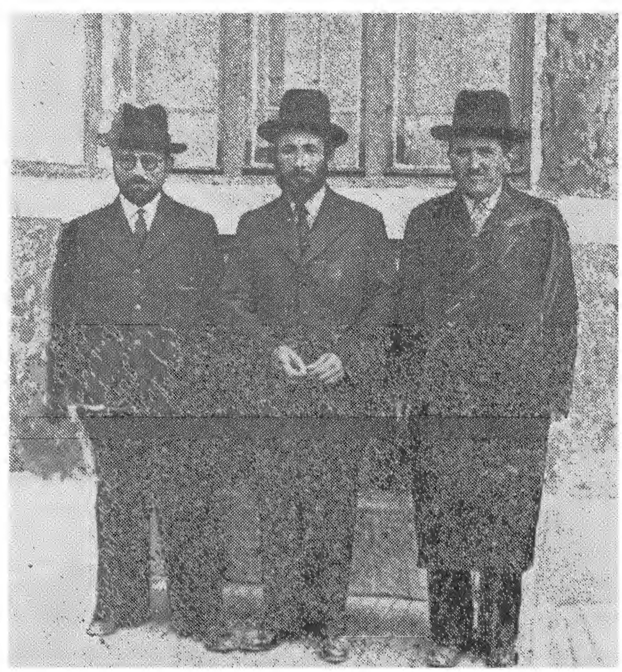

הסתדרות הציונים הכלליים בטרנובז׳ג
יושבים מימין: זלקוביץ, ד״ר צימבלר, גב׳ צימבלר, א, הרשל קנר, סלפטר.
עומדים אחרונים משמאל: חיים שלר, דוד שליסל.

סניף צעירי המזרחי ואחר כך סניף של „ברוריה" (צעירות המזרחי). ב־1932 התווסף השומר הדתי וארגון „עקיבא".

על הנציגות ב„מגיסטרט" (עיריה)

בשנת 1921 התקיימו הבחירות לעיריה. היהודים היוו אז כ־80% של אוכלוסיית העיר. למרות זאת נבחר כראש העיר הפולני קולשינסקי, גוי שנטה לאנטישמיות. היה זה בהתאם

מימין: אהרן נוסבוים, דוד שליסל, מוטל שילר.

למדיניות הממשלה הפולנית לצמצם את השפעת המיעוטים (קרי: היהודים), גם כשזה נגד את עקרונות הדמוקרטיה והליברליזים. כסגן ראש העיר נבחר השל קנר הי״ד. כמזכיר העיריה כיהן ר׳ אברהמל׳ה אסט ז״ל. את משרתו זו החזיק שנים רבות עד ש„התפוטר" באמצע שנות השלושים, בגבור האנטישמיות בפולין. למועצת העיריה נבחרו אז היהודים: ר׳ פיניה קירשנבוים, ר׳ בעריש לויפר, ר׳ וולוולה שליסל, ר׳ הרשל וויינגיל, ר׳ מאַטל מונהייט זכרונם לברכה, ויבלח״ט דוד שליסל.

נציגות זו פעלה כגוף מלוכד שיצג את הבעיות היהודיות בעיר והתעלמה מהויכוח: „ציונים — חסידים". היה בכך חידוש, כי בבחירות ל„סיים" (בית הנבחרים הפולני) היה הפירוד גדול.

פרט מעניין ואופייני הוא המקרה שהיה מפורסם אז: ר׳ פיניה קירשנבוים הי״ד לא ידע לדבר פולנית. אך כשהבין שמשהו אינו כשורה, התחיל לגמגם (הוא קצת גימגם בדיבור) ולסובב בבוהן ידו כאילו היה מתפלפל בסוגיה חמורה בתלמוד.. אז בא מישהו מהנציגים לעזרתו והכל בא על מקומו בשלום.

אנשי מחניים

(העליה הראשונה של אנשי טרנובז׳ג לארץ־ישראל)

ההתעוררות הגדולה לציון, אשר אחזה כלהבה במושבות ישראל בגולה, לא פסחה על עיירתנו. גם פה ציפו ויחלו לקץ הגלות, לגאולה, וחיכו לגואל שלא יתמהמה. כחסידים, נהגו להוסיף באמירת הקדיש: „ויצמח פורקנה ויקרב משיחיה", וקיוו שביאת משיח בן דוד לא תהיה לעתיד לבוא, אי פעם, — אלא ממש: „בחייכון וביומיכון... בעגלא ובזמן קריב".

הידיעות על „חובבי ציון" המתארגנים לפעולה ממשית להפרות את עפרות ארץ הקודש („פון הייליקן לאנד") נקלטו בנפש חפצה אף בטרנובז'ג. כבר בשנת 1880 התלכדו חובבי ציון שבעיירה וקראו לאירגונם בשם „קדימה".

בהשפעת אירגון זה עלו בשנת 1900 ראשוני העולים לארץ ישראל. היו אלה בני משפחה אחת, ר' מנחם (מענדיק) טירשפלד, בנו אליעזר, וחתנו ישעיה ויצן, המוסמך לרבנות. בעלותם הצטרפו למייסדי המושבה ה„גליצאית" מחניים שב־גליל, ואת כל כספם שנותר אחרי הוצאות הדרך, השקיעו בתפוחי אדמה לזריעה. מחוסרי כל נסיון חקלאי, מבלי שיכירו את הארץ ואקלימה וללא כל הדרכה מקצועית — לא היססו לצאת לישוב ספר, כאשר השלטון הטורקי מתנכל להם. לבם היה חדור אהבת הארץ ללא סייג, ואמונה עמוקה במצוות ישוב הארץ. חדורים בהכרה זו, היה בכוחם להתעלם מלעגם של מתנגדי חיבת ציון, ולא היססו לעזוב בית מסודר ובטוח, ולצאת לארץ ציה וחרבה, בה נאחזו אז רק מעטים מבני ישראל.

לצערם הרב, האדמה לא נענתה להם, היבול הראשון היה זעום, לא כיסה את ההוצאות, ונותרו בחוסר כל (וקופת הסוכנות טרם היתה אז...). בעיירה היו מספרים שמנחם מענדיק זרע קרון מלא תפוחי אדמה, והוציא רק 200 ק"ג... בלית ברירה נכנעו ומסרו משקם לאפטרופסותו של „הנדיב הידוע" הברון רוטשילד, וחזרו לטרנובז'ג, תוך תקוה שמשקם שבמחניים יתפתח, יצליח ואז יעלו סופית עם כל משפחותיהם. גם תקוותם זו לא נתגשמה. מחניים התדלדלה, הרבית שהתחייבו לשלם עבור הלוואות, הרסה את מעמדם הכלכלי, ובלב דואב נאלצו לוותר על תקוות העליה.

ואת שבחם הגדול יש להזכיר: למרות אכזבתם וסבלם הרב, לא נפגעה אהבתם לארץ ישראל. במשך כל חייהם היו הם בין נאמני ציון שבעיירה, היו מרבים לספר בשבח הארץ, ואת בניהם ונכדיהם חינכו ברוח זו, במגירה סגורה שבביתם נשמרו היטב הפספורטים הטורקיים — עדות לעבר ותקוה לעתיד...

***

בשנת 1913 נסעו לארץ ישראל חיים שמואל שנאויג ואשתו לאה. אלה לא עלו על מנת להתיישב, אלא קיוו שבזכות היותם בארץ הקודש והטבילה במעיינותיה הטהורים יזכו לפרי בטן. תקוותם זו לא נתמלאה לצערם, וחזרו ערירים.

אלה היו הראשונים, סוללי דרך לעליה, שאחריהם — במרוצת השנים — עלו רבים מאנשי טרנובז'ג ע"מ לבנות ולהבנות.

דוד שליסל

דוד יוסט

התנועה הציונית בעירנו

עירנו היתה בין הערים הראשונות שרעיון חיבת ציון התפשט בהן.

בימי הבילו"יים קמו ועלו לארץ גם אנשי דזיקוב. בעת יסוד של המושבה מחניים ע"י ד"ר זלץ מטרנוב, עלו ארצה והיו בין המתיישבים הראשונים: ר' אשר ישעי' וייצן וגיסו ר' לייזר מנדל טירשוועל, אבל לא החזיקו שם מעמד וחזרו אחרי שנים מספר.

עוד בשחר ימיה של התנועה הציונית בגליציה, התארגן בעירנו סניף של ההסתדרות הציונית בשם „קדימה" שמרכזו היה בעיר וינה, עיר הבירה של הממלכה האוסטרית־הונגרית.

בשנת 1908 התקיימו הבחירות לפרלמנט האוסטרי. המו־עמדים באיזורנו היו: הנציב הממשלתי בגליציה בובז'ינסקי, שהיה המועמד הרשמי מטעם הפולנים ומתחרהו — הרב הראשי מפשמישל ר' גדליהו שמלקיס, שהיה המועמד מטעם הציונים בגליציה.

בעת ביקורו של הרב שמלקיס בעירנו, למען תעמולת בחירות, יצאו לקראתו כמעט כל אנשי העיר על נשיהם וטפם. בהגיעו לשער העיר, קדמו פניו בתרועות גיל ושמחה. הצעירים התירו את רתמות הסוסים ובמו ידיהם משכו את המרכבה עד המלון.

מסופר שהרב שמלקיס ערך ביקור נימוסין אצל רב העיר והאדמו"ר ר' יהושע הורוביץ ז"ל, הלה קיבל אותו בסבר פנים יפות, ברם, בשיחה אמר לו, שמקומו של הרב בעירו הוא ע"י הגמרא ולא בפוליטיקה... הרב שמלקיס ענה לו: „עת לעשות לה' הפרו תורתך". רוב אנשי העיר הצביעו בעד הרב שמלקיס. הוא בכ"ז לא ניצח אז בבחירות, יען העיר ניסקו ועוד איזה עיר לא תמכו בו.

זמן מה לפני ביקורו של הרב שמלקיס ביקר בעירנו ד"ר קורנהויזר מיסלו, גם כן לשם תעמולת הבחירות האלו. את נאומו התחיל בבית המדרש בנוכחותו של הגביר ר' שלמה לם, אבל ראשי קהילתנו, אנשי שלומו של הרב ר' יהושע הורוביץ ז"ל, שלחו שוטרים לבית המדרש לפזר את האסיפה באמתלא, שהם לא נתנו רשות לכך. צעירי העיר מיהרו אל האכסניה הגדולה של לייביש הויזר, מקום החניון של עגלות האכרים הבאים לשוק, ניקוהו ופינוהו והזמינו את כל הקהל לאסיפה במקום הנ"ל. ד"ר קורנהויזר ציוה לסגור את הדלתות ולא לתת לאנשי המשטרה להכנס, אם

יבואו להפריע. אכן בתוך זמן קצר הגיעו השוטרים גם לאכסניה הנ"ל ודפקו על השער ברצותם להכנס, אך לא נענו. המשטרה הזעיקה תגבורת של פועלי נקיון של העיר, הם טרחו ועמלו עד שפרצו פנימה, אבל בינתיים ד"ר קורנהויזר גמר את נאומו.

פרט מעניין נחרת בזכרוני: ביום כ' תמוז, יום מותו של מנהיגנו ד"ר הרצל ז"ל, התקיימה בעירנו אזכרה לזכרו במועדון „התקוה", שהיה אז בביתו של ר' יקותיאל קסטנבוים (הבעל עגלה) ברחוב הרכבת. הרבי שלי בחדר, ר' משה אליעזר קרפ ז"ל, חשד כנראה בבנו עזריאל, שגם הוא הלך לאזכרה ושלח שניים מתלמידיו — ואני בתוכם — לברר אם חששיו נכונים...

גם בתקופת המלחמה העולמית הראשונה לא פסקו בעירנו הפעולות הציוניות. בשנות 18—1916 אחרי שחזרנו לעירנו ממנה ברחנו, מחמת כיבוש הרוסים את גליציה, היו בין הפעילים: הירש מלך אנגלברג, הירשל קנר, וולף שליסל, לייביש גלט, משה הויזר ועוד. היו אלה בעלי בתים משכילים ומושרשים ביהדות וכוח השפעתם היה על חלק גדול משכבות העיר. אנו הציונים הצעירים, ברובם חובשי בית המדרש, היינו עוזרים על ידם.

שלושת האישים הראשונים שהזכרתי לעיל היו חשוכי בנים והיות שפרנסתם היתה מצויה בשפע, היה ביכלתם להתמסר לעניני צבור באמונה.

כל פעולותיו של הירש מלך אנגלברג ומטרת חייו היו מיועדות לציון. אנו הצעירים והצעירות קראנו לו „הדוד" ולאשתו „הדודה". הירשל קנר וכן וולף שליסל התעסקו גם בפוליטיקה ציונית מקומית. הרש'ל קנר היה בקי מאוד בתרבות הפולנית ומבטאו בשפה זו היה קב ונקי, האינטלי־גנציה הפולנית בעירנו התייחסה אליו משום זה בכבוד גדול אבל גם בשמץ של קנאה. וולף שליסל היה טפוס עממי ויותר חברותי.

התקיים אז בעירנו ועד מקומי של קרן קיימת לישראל מסונף לועד המרכזי בוינה. זכורני, בעת שהלכתי עם חברי להריק את קופסאות הקק"ל ונכנסנו אל שרה לוסטיג (דז'יאדיק), מצאתי סמוך לקופסתי עוד קופסא של ה„כולל ר' מאיר בעל הנס" והיא היתה ריקה, בניגוד לקופסתי שהיתה מלאה כסף. לאחר זמן, בעת שסבי ר' שמואל שו"ב ז"ל, הלך להריק את קופסת הכולל ומצאה ריקה, הוכיח את בעלת הבית על שאיננה נזהרת בצדקה. היא הצטדקה בפני הסבא, באמרה: „כנראה שנכדך הריק גם את הקופסה הזו"...

בעת שהגיעה הידיעה על הצהרת בלפור, רבה היתה השמחה בעירנו. נפלו כל המחיצות בין הציונים והחסידים. ברכו איש רעהו במזל טוב, והתקוה בין הצעירים לעלות ארצה בקרוב היתה גדולה.

בשנת 1918 התקיים בעירנו חוג לומדי תנ"ך, בהנהלתו של חברנו חיים גולד. חיים היה ידוע כמתמיד ותלמיד חכם וגם כידען בתרבות הקלסית הגרמנית. אמנם מפני כבודו של אביו ר' אלעזר מלך שו"ב ז"ל, נראה היה, למראית עין, כבחור חסידי לכל דבר, אך אנחנו הכרנו אותו כיהודי לאומי וחובב ציון. השעורים בתנ"ך התקיימו בפוליש (הול) של בית הכנסת הגדול והשתתפו בהם בין היתר, כל צעירי חובשי בית המדרש שהיו נוטים לציונות, כמו משה מונהייט, מאיר זילבר, ניסן צוקרברוט, אהרן נוסבוים, בעריש לנדוי, דוד שליסל וכותב השורות האלו ועוד. גם קיימנו שם מנין מיוחד בשבתות וחגים. במנין בשבתות השתתפו גם האברכים הציונים בעירנו, כמו חיים שלר, בן ציון שליסל, פישל קניגסברג, אלטר ברוור, זלמן ציטרין וישעי' קלינמן וכו'.

המועדון „התקוה" היה אז בביתו של הרש מלך אנגלברג, הוא הקציב חדר גדול מדירתו הפרטית לשם זה, שלא על מנת לקבל פרס, ושם התקיימו גם שעורים לעברית והרצאות

פעילי ההסתדרות הציונית המקומית:

יושבים מימין: הרשל קנר, ד"ר צימבלר, האורח הופשטטר מקרא־קא, זלקוביץ, חיים שלר, דוד שליסל, מאיר שליסל.
בין העומדים: יוסף הרינגפס, לייביש ווייזנפלד, אהרן נוסבוים.

תרבותיות, ואחר כך שימש גם כביה״ס העברי לשעות אחרי הצהרים, לילדים שביקרו את בתי הספר הכלליים. במועדון הזה התרכזו בעיקר הפעולות התרבותיות. ברם, יתר הפעולות המעשיות של התנועה, כמו הישיבות ועבודת הקק״ל ומכירת שקלים וכדומה, התרכז בביתו של חברנו חיים שלר ז״ל שהיה גם יו״ר הועד של קק״ל. בפעולות האלו השתתפו גם צעירות, כמו לאהצ׳ה קירשנבוים, חנצ׳ה פרבמן, רייזל ליכטמן, בילה מונהייט, חנצ׳ה הרינגפוס ועוד.

הפעולות הציוניות בעיר נמשכו בלי הפסק עד שעלה הכורת על יהדות פולין, שגם חלק גדול מיהודי דזיקוב — ובתוכם עסקנים ופעילים ציוניים — נספו ע״י הצורר הנאצי ימ״ש.

קבוצת צעירי הציונים הכלליים

מימין: ה. קורנבליט, מורגנלנדר, ל. וויזנפלד, הרינגפס, טירשוול, ש. קנר, שיפמן, לרנר, זילבר, נ. הויזר, ח. טייטל, שרה זילבר, לייבטשה ———, שפרה צוויימן, יהושע זילבר, זלדה וורשווסקי, טויבה צנגן.

יעקב פליישר

אגודת ישראל

תנועת „אגודת ישראל" בגליציה לא היתה חזקה ולא התפתחה בקצב כל כך מהיר, כמו בפולין הקונגרסאית, למרות שגם בגליציה עמדו בראש התנועה אישים בולטים ודגולים. יתרה מזו: במנהיגות אגודת ישראל ה־עולמית היתה גליציה מיוצגת בכבוד, ובלטו בה אישים שהיתה להם השפעה ניכרת באגודת ישראל העולמית, כמו: הרב הגאון ר׳ אהרן לוין הי״ד — אבד״ק ריישא, שהיה אישיות מוכרת. הוא היה יו״ר הועד הפועל העולמי של אגודת ישראל. גם הרב טוביה הורביץ הי״ד־אבד״ק סאנוק — היה ממנהיגי אגודת ישראל העולמית, ועוד.

הסיבה לכך היתה: כי רוב אדמור״י גליציה החשובים, כמו האדמו״ר מבלז, בובוב ועוד, התנגדו לאגודת ישראל.

יוצא מכלל אדמו״״רי גליציה היה האדמו״ר מדזיקוב, ר׳ אלטר׳ל הורוויץ הי״ד, שהיה בעד התארגנותה של היהדות החרדית, ותמך באגודת ישראל. גם בנו, „הרב הצעיר" ר׳ מנדלה הי״ד, היה מתומכיה הנלהבים של אגודת ישראל, והיות ובדזיקוב לא היו הרבה חסידים של האד־מו״רים שהתנגדו לאגודת ישראל, וראשי הקהילה, וגם רוב חסידי העיר, נמנו על חסידי דזיקוב, קיים היה בעיר גם סניף של אגודת ישראל. בראש הסניף עמד העסקן הותיק, הישיש והמכובד ר׳ ירמיה האר ז״ל (ראה עליו במדור אישים), שהיה בר־אוריין ומלומד, וידע להסביר את הרעיון של אגודת ישראל. כמובן שהיה גם מראשוני קוראי „דאס יודישע טאַגבלאַט", בטאונה של אגודת ישראל, בפולין. הופעתו של עתון יומי חרדי — שהיה כפי שהיו אומרים: „בלי פסולת" — נראה אז קצת מוזר בעיני יהודים דתיים. קשה היה להם להבין שיהודים דתיים גם הם מסוגלים להוציא עתון שיכיל — חוץ ממאמרים אידיאולוגיים ותורניים

— גם חדשות יום־יומיות מכל העולם, ופרשנות על פוליטיקה... הצבור הדתי, אלה שקראו עתונים, רגיל היה לקרוא את העתונים האידישאיים החילוניים. זה השפיע לא מעט על הילדים בבית — במובן השלילי... אך כזו היתה המציאות. לכן היתה התפוצה של העתון החרדי — במיוחד בשנים הראשונות להופעתו — לא גדולה. אך לאט־לאט חדר העתון „דאס יודישע טאָגבלאט" יותר ויותר לבתיהם של היהודים הדתיים, ותפס מקום מכובד בין העתונים שהופיעו בפולין לפני השואה.

בעירנו היתה התפוצה של „דאס יודישע טאָגבלאט" גדולה יחסית: נמכרו כחמישים גליונות בימי חול, ובערב שבת כמעט מספר כפול. ואין לשכוח, כי אז, בתקופה ההיא, לא כל אחד יכול היה להרשות לעצמו, להיות מנוי על עתון לבדו, ואכן היו לכל עתון כמה שותפים, לפחות שניים. כך, שתפוצה של 50 גליונות נחשבה להישג חשוב.

„בית יעקב"

מפעולותיה של אגודת ישראל בעיר, יש קודם כל להזכיר את ייסודו של בית הספר „בית יעקב" לבנות. מיד עם התחלת הקמת רשת בתי הספר האלה בפולין, היתה טרנובז'ג בין הראשונות שנוסד בה „בית יעקב". על מיסדיו נמנו ר' ירמיהו האר, ר' יעקב וסטרייך וחתנו ר' איטשה זילבר הי"ד. (ראה מאמר מיוחד „בית יעקב")

גם בתחום הכלכלי הית פעילה אגודת ישראל בטרנובז'ג, ע"י יסודה של קופת מלוה. בקופה קיבלו הלוואות סוחרים ובעלי מלאכות ממעמד בינוני, שזו היתה להם עזרה רצינית בניהול עסקיהם. הקופה התפתחה יפה ונחשבה למוסד כלכלי יהודי חשוב בעיר. כמנהלים שימשו: ר' יוסף פרבמן, ור' מנדל שליסל הי"ד. ובהנהלה היו: ר' יהושע אסט, ר' שמואל אייגנר, ר' פיניה קירשנבוים ועוד.

מנהל חשבונות ראשי היה אברהמ'לה אָסט הי"ד, בנו של ר' יוסלה אָסט, ונכדו של ר' יהוש'לע אָסט. עבדו עוד בהנהלת חשבונות: שמעון דוד קסטן ואבא קורנבלוט, בנו של ר' לייבטשה קורנבלוט הי"ד, האופה. הקופה נמצאה בביתו הקטן של ר' משה קורן ז"ל, אביו של ר' שלום קורן, מול הבנין הגדול של הדואר.

***

בתקופת בחירות — אם היה זה ל„סיים", (בית־המחוקקים הפולני), למועצת העיריה או לקהילה — אורגנו פעולות תעמולה שונות. בעיקר נערכו אספות פומביות, בהן הופיעו נואמים שהוזמנו מהמרכז. אך כל עבודות ההכנה, ומה שהיה קשור בתעמולה ואירגון, הוטלו על שכמם של הצעירים.

נואם של אגודת־ישראל לא העיז להופיע באסיפת־עם בבית־המדרש העירוני, כי בטוח היה שמתנגדים מכל המפלגות האחרות יפריעו, ולא יתנו לו להשמיע את דבריו. לכן התקיימו האספות של האגודה — בדרך כלל — בבית־מדרשו של הרב. אך גם לשם היה צורך להזמין משטרה, כדי לשמור על הסדר, כי גם לשם הגיעו המפריעים, בעיקר משורות הנוער החילוני. ואני זוכר שלפני הבחירות ל„סיים" (נדמה, שזה היה בשנת 1931), שהיה נטוש מאבק עקשני בין אגודת ישראל ולאירגונים הציוניים, הגיע נואם מטעם אגודת־ישראל לטרנובז'ג. הוא עמד להופיע בנאום בחירות בבית מדרשו של הרב, והוזמנה גם משטרה, להשגיח על הסדר. אך ההפרעות של בני הנוער היו כל־כך חזקות ואלימות, עד ששברו את כל השמשות עם החלונות ואפילו את הדלתות... השוטרים שמספרם היה קטן, בראותם שלא יכולים להתגבר על המפריעים הרבים, נאלצו היו לפזר את האסיפה, והנואם לא היה יכול אפילו להתחיל...

כמובן שהצעירים הדתיים, למרות שמספרם היה בהרבה יותר קטן מול הצעירים החילוניים, שילמו למתפרעים כגמולם, ולא נתנו להופיע לנואמים הציוניים, שבאו לנהל תעמולת בחירות. ושוב אני זוכר והייתי עד למקרה שזיעזע אותי, בהיותי אז עוד צעיר לימים. היה זה גם לפני הבחירות ל„סיים". היתה צריכה להתקיים אספת־בחירות ציונית בבית המדרש. הציונים צעקו „שא", וחובשי בית המדרש המשיכו ללמוד... הצעירים החילוניים רצו להוציא את הבחורים הדתיים בכח; והם, כמובן, לא טמנו את ידם בצלחת... אז ראיתי, בחורה אחת — ציונית נלהבת — ניגשת בחמת־רוחה אל בחור צעיר מאד, שגם הוא היה בין ה„לומדים" וסטרה על לחיו שתי סטירות מצלצלות... (אני זוכר עד היום את שם הבחורה ואת שם הבחור.) מובן שגם האספה הזאת לא התקיימה בסופו של דבר, ופוזרה ע"י המשטרה. ומאז, נדמה לי, לא הורשתה אף מפלגה לערוך אסיפת־בחירות בבית־המדרש, או בבית־הכנסת.

על אף המאבק שניהלו כל המפלגות נגד אגודת ישראל, היתה האגודה בטרנובז'ג מפלגה חשובה, בעלת עמדות חשובות בעיר, ונמנתה על ה„מיבצרים" של האגודה בגליציה. גם השלטון בקהילה היה כל השנים — מאז תום מלחמת העולם הראשונה, עד השואה — בידי האגודה שהופיעה לבחירות, בשם „רשימת הרב".

בין פעילי האגודה בעיר היו: ר' איטשה זילבר — הפיקח והשנון, שהיה ה„מוח" והמתכנן של כל המהלכים הפוליטיים של האגודה בעיר. כמו כן היו פעילים: ר' שמואל אייגנר ז"ל, שהיה מהעסקנים הצעירים המוכשרים, ובקדנציה האחרונה נבחר לקהלה. גם האברך ר' מאיר פירסטנצל, חתנו של ר' נפתלי איזאק ז"ל, ר' אברהם אליה קסטנבוים, התלמיד החכם המפורסם, ר' מנדל גרטן. נוסף לחברי הקהלה: ר' יהושע אסט, ר' פיניה קירשנבוים, ר' יוסף פרבמן זכרונם לברכה, ואחרון אחרון — ר' שלום קורן ז"ל.

בפעילות ארגונית ותרבותית לא התעסקה אגודת ישראל בעיר, זה היה שייך לתחום פעולתה של תנועת הנוער של האגודה, הלא היא: „צעירי אגודת ישראל", שעליה אייחד את הדבור.

בית יעקב

כשראו החוגים החרדיים, אחרי מלחמת העולם השנייה, שהבנות מתרחקות מדרך האבות המקובלת, והסיסמאות של „הזמן החדש" המודרני לוכדות ומושכות את הבנות, עד שגם הבנות מבתים חסידיים וחרדיים נמשכות אל אירגוני הציוניים ואירגונים חופשיים אחרים, עד שלפעמים נעשות עויינות לבית הוריהן — החליטה אז אגודת ישראל להקים בתי ספר מיוחדים לבנות, בשם „בית יעקב". מחוללת ומייסדת בית יעקב היתה האשה המלומדת מרת שרה שנירר ע"ה, ועזרו על ידה אישים רמי מעלה מפולין ומארצות אחרות. הוקם סמינר „בית יעקב" בקראקא. אחד העסקנים הבולטים בשטח הזה, שעשה הרבה להקמת הבנין המפואר של הסמינר בקראקא, היה הרב טוביה הורביץ הי"ד, בנו של האדמו"ר ר' בנציון הורביץ, הרב ממאדין הי"ד.

קמה התעוררות גדולה למען „בית יעקב", ובכל ערי פולין נוסדו בתי ספר בית יעקב לבנות. העסקנים הדתיים מחוגי אגודת ישראל בטרנובז'ג לא יכלו לפגר אחרי הערים הקרובות, וגם הם נגשו בהתלהבות ליסד בית יעקב בעיר. רובם של המייסדים היו אלה שיסדו את התלמוד תורה, נוספו עליהם גם עסקנים שהקדישו את כל זמנם אך ורק לטובת בית יעקב. אחד מאלה היה ר' יעקב וסטרייך ואשתו ע"ה.

בהתחלה היה זה חידוש ובלתי מובן. רבים שאלו: בשביל מה צריכים את בית הספר הזה? בשביל שהבנות תלמדנה יודיש „ווידישקייט" צריכים בית ספר מיוחד? מה הן תלמדנה שם, תורה? האם אין זה מספיק שהן הולכות לברכה'לה פליישר (אמו של כותב השורות האלו) שמלמדת אותן קרוא וכתוב יודיש, וגם תפילה בסידור? הרי כמה שנים שכמעט כל בנות העיר הולכות ללמוד לברכה'לע פליישר ללמוד „יודישקייט", וכולן שביעות רצון: יודעות טוב להתפלל, לקרוא ולכתוב — ומה צריך עוד? (בסוגרים אני צריך להוסיף: שפרנסתה של אמא ע"ה אכן קופחה במדה רצינית, עם הקמתו של בית הספר „בית יעקב" בעיר).

אבל חיש מהר חדרה ההכרה על הצורך ב„בית יעקב" גם לחוגים שהתייחסו בהתחלה בבקורת ובחשד, והוא התפתח מהר, והיה, אחרי התלמוד תורה, לבית הספר הגדול בעיר. רוב בנות העיר התרכזו בבית יעקב, וההצלחה היתה למעלה מן המשוער. פעל גם ועד של נשים מכובדות, שעזר ופעל הרבה לטובת בית־הספר. ביניהן הגברות: פרבמן, אייגנר, קורן ע"ה. בראש הועד הזה עמדה הרבנית הי"ד. הוכחה הנחיצות של „בית יעקב" — הבנות למדו לא רק קרוא וכתוב, אלא גם היסטוריה, יהדות ברוח ישראל סבא ובצורה מסודרת מודרנית. הבנות לא התביישו יותר ביהדותן ובדת־יותן. להיפך: היו גיאות בהן, ולקחו גם חבל במאבק נגד הזרם החפשי.

הגיעה מורה מוכשרת, בוגרת הסמינר בקראקא, שהש־קיעה הרבה מרץ ויוזמה בפיתוח בית־הספר. מפעם לפעם ערכה מסיבות, הצגות, הרצאות וכל מיני חגיגות שמשכו קהל רב של נשי־העיר מכל השכבות, שהתפעלו מהחנוך המקורי של בית הספר הזה. „בית יעקב" הלך וגדל משנה לשנה, יותר מהתלמוד תורה.

גם מטרנובז'ג נסעו לסמינר בית יעקב לקראקא כמה בנות דתיות, מיד בשנים הראשונות לקיומו של הסמינר, והן היו אח"כ למורות חשובות בפולין. בין הבנות אלו היו (כפי שאני זוכר): בתו של ר' זנוולה גורפונקיל ז"ל, נעכה ע"ה, שהיתה כבר מורה, ועוד בשנת תרצ"ד התחתנה ועלתה ארצה עם בעלה ר' ישראל גוטרמן (כעת בבני ברק): שרה בלוט, (בתו של ר' פייביש בלוט הי"ד; שפרה יגר, (בארץ) (בתו של ר' שמחה יגר, ז"ל): האחיות אסתר ושבע שוורץ (בנותיהם של ר' ברל שוורץ). שתיהן מאד מוכשרות ומלו־

בית הספר „בית יעקב"
במרכז: המורה שרה בלוט

מדות, במיוחד הצעירה שבע, נמנתה בין המורות הטובות ביותר. היו אולי עוד, אבל אינני זוכר.

גם טרנובז׳ג זכתה במשך תקופה די ממושכת לאחת המורות הטובות והמוכשרות ביותר: העלמה („פריילין", כך קראו להן) אורליאן, קרובת משפחה של מנהל הסמינר בקראקא, המחנך הדגול והוגה הדעות המפורסם ר׳ יהודה לייב אורליאן הי״ד. הודות לאישיותה של המורה הזו, מסירותה לתלמידות ופעולותיה הנהדרות, התפתח „בית יעקב" והגיע לשיא ההצלחה. ההצגות שהמורה אורליאן ערכה בהזדמנויות שונות, וכן המסיבות והחגיגות בכל רגל היו מפורסמות בעיר, משכו אליהן קהל רב, וזכו לדברי שבח ותהילה בחוגים ושכבות שונים בעיר.

אחריה, ועד לשואה, זכה בית יעקב למורה בת העיר טרנובז׳ג, היא: שרה בלוט הי״ד, בתו של ר׳ פייביש בלוט הי״ד. ר׳ פייביש ומשפחתו היו מכובדים מאד בעיר, הוא היה בר־אוריין, איש ישר ונדיב לב. במשפחה היו (כמדומני): ארבע בנות ובן אחד משה ז״ל, (הוא נפטר לפני זמן לא רב בבלגיה). ר׳ פייביש, אשתו ובנותיהם נספו בעיר פשמישל, לשם הגיעו אחרי הגירוש, וגרו אצל בת אחת נשואה.

המורה שרה בלוט היתה מוכשרת, בעלת תכונות ומדות נעלות, ואהובה על התלמידות. גם היא השקיעה הרבה מרץ וכח בהתפתחות בית הספר, והצליחה מאד בעבודתה.

„בית יעקב" התקיים זמן ממושך, יותר מכל בתי הספר האחרים בעיר, כולל התלמוד תורה, עד השואה.

במשך שנות קיומו הממושכות גמרו כמה מחזורים את בית יעקב. הבנות שיצאו מבית הספר התארגנו בתנועת „בנות אגודת ישראל", והמשיכו בפעולות דתיות ברוח החנוך שקיבלו בבית יעקב. אחדות התחתנו לאברכים חסידיים, בני תורה, והקימו משפחות שהתנהגו והלכו בדרך אבותיהם. מאושר במיוחד היה הבחור שזכה להתחתן עם מורת בית יעקב.

אחת ההצלחות הגדולות בשטח החנוך הדתי, היה בית הספר „בית יעקב".

יעקב פליישר

צעירי אגודת ישראל

בין ארגוני הנוער שהיו פעילים בעירנו, תפס האירגון של הנוער החרדי „צעירי אגודת ישראל" מקום חשוב, ואולי מקום בראש, גם מבחינה מספרית וגם מבחינת ה־פעולות האירגוניות, הפוליטיות והתרבותיות.

בסקירתי על „אגודת ישראל" הצבעתי על הסיבה ש־איפשרה את התארגנותה של אגודת ישראל" בטרנובז׳ג, בניגוד לערים אחרות בגליציה המערבית — והיא: אי־הימצאותם של חסידים ממתנגדי „האגודה" בעירנו, כגון: בלז, בובוב ואחרים, שהתנגדו לרעיון ההתארגנות של היהדות החרדית במתכונת תנועה ומפלגה. מתנגדי אגו״י התנגדו בחריפות יתר להתארגנות הנוער החרדי במסגרת תנועתית־אירגונית, פוליטית־רעיונית, בסברם, שדרכו של הצעיר החרדי צריכה להיות רק לימוד התורה בבית המדרש ובישיבה, ואסור לו להתעסק בפוליטיקה, כי זה יכול רק לקלקל אותו. בעוד שאדמו״רים אחרים — בעיקר מפולין הקונגרסאית, עם האדמו״ר מגור בראש — סברו, שיש גם לאפשר לצעירים חרדיים — ובמיוחד לאלה שאין באפשרותם להיות בחורי ישיבה וחובשי בית המדרש ש„תורתם אומנותם", ומוכרחים גם לעזור לפרנסת הבית — להתארגן בתנועה חרדית, כדי ש־ישארו נאמנים לדרך אבותיהם. הסיבה שאיפשרה את הקמת אגו״י איפשרה גם את הקמת סניף „צעירי אגודת ישראל" חזק בטרנובז׳ג, שהיווה את אחד הסניפים הגדולים בגליציה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשהחיים בעיירה התחילו לחזור למסלולם הרגיל, התחילו המפלגות הציוניות (אחרי הצהרת בלפור), והפועליות (בעיקר: ה„בונד"), להסתער על הרחוב היהודי ברעש גדול, בסיסמאות תעמולתיות מפתות ומבטיחות שונות. מטרת כל אחת היתה בעיקר למשוך אחריה את הנוער. ואמנם הנוער — שעד אז היה ברובו המכריע דתי — התחיל באמת לנהור בהמוניו ולמלא את שורות הארגונים החפשיים מכל המינים. אלה, אף על פי שלחמו זה בזה בקנאות ובמרירות — אך הצד השווה שבהן היה: שהוציאו את הבחור התמים מבית המדרש, מסביבתו ומביתו הדתי, והפכוהו הרבה פעמים ללוחם נגד... הוריו. לא אחת פרצו מריבות ומאבקים בבתים דתיים, בין הורים לבניהם ובנותיהם, שנסתיימו לפעמים בטרגדיות אישיות ומשפחתיות. קרו גם מקרים מוזרים שבבית אחד התנהלה „מלחמת קודש" בין הבנים והבנות, אחים ואחיות, לבין עצמם, על רקע השתייכותם למפלגות ולתנועות שונות, וההורים היו אובדי עצות...

כדי לבלום את ההסתערות הזאת, קמה אז תנועת צעירים חרדית „צעירי אגודת ישראל", שהיא היתה הרוח החיים של „אגודת ישראל". ועירנו היתה, כאמור, מן הראשונות בגליציה, בה התארגנה וקמה תנועת נוער זו. והיות, כפי שכבר אמרתי, לא קמה שום התנגדות להקמת „צעירי אגודת ישראל" בטרנובז׳ג, מצד הפלג החרדי הקיצוני, — מצאו את מקומם בארגון הזה כל הצעירים הדתיים: (פרט לחברי „צעירי המזרחי"). גם הבחורים חובשי בית המדרש, ז.א. שישבו כל היום ולמדו תורה בבית המדרש, וגם היותר „מודרניים" כלומר: אלה שעזרו

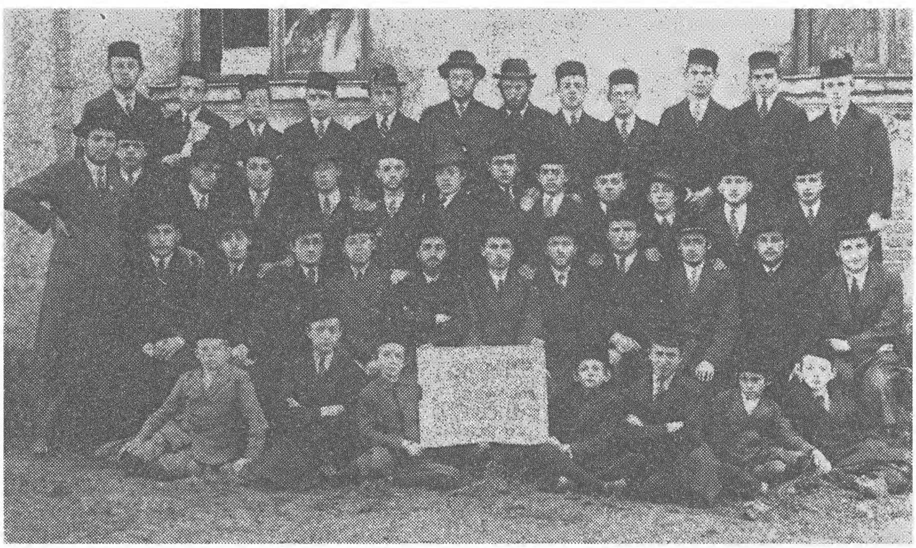
להורים במסחר או במלאכה, והם רק באו בערבים, ובבוקר השכם כל יום, ללמוד את שעוריהם בבית המדרש.

על ראשוני חברי צעירי אגודת ישראל בדזיקוב נמנו: שלמה קירשנבוים, יעקב בורשטין, משה פוטרביטל, דוד וויזנפלד ועוד. אחריהם באו: אברהמ'לה אסט, בנו של ר' יוסלה אסט ונכדו של ר' יהושעלע אסט, (ראש הקהילה במשך שנים רבות), שהיה הרבה שנים היושב ראש של צעירי אגודת ישראל בטרנובז'ג, ופעל רבות בשטח הארגון ובשטחים אחרים. לצדו היו החברים הפעילים: ישראל מאיר קירשנ־בוים, קלמן הויזר, שמעון דוד קסטן, ליפא פרייזר, מרדכי ווקסמן, — המזכיר, מרדכי צוקרברוד — השם ינקום דמם. ולהבדיל לחיים טובים: יצחק מאיר מילר, ועוזיאל טירשוול (הנמצאים בארה"ב).

הארוכים מצד צפון, ישבו בצפיפות עשרות בחורים ואברכים, ורכונים על הספסלים — עמדו הבעלי בתים שבאו להקשיב לשיעור. נעים במיוחד היה הלימוד בחורף, בלילי שבת, הארוכים, שאפשר היה לשבת כמה שעות וללמוד.

השעור הזה נלמד בהתחלפות ע"י הבחורים האלה:

אברהמלה אסט הי"ד, המוכשר, המתון ונעים ההליכות. הוא ידע ללמוד, וגם בלימודים כלליים לא היה זר וידע את השפה הפולנית. כל שבילי הפוליטיקה היו נהירים לו, בהיותו, כאמור, נכדו של ר' יהושע'לע אסט, שכיהן כראש הקהילה משך שנים רבות, בין שתי מלחמות העולם, והיה מהאישים הפוליטיים הבולטים בעיר. אברהמ'לה היה עדין נפש, בעל קלסתר פנים יפה, גבוה וחסון, וכולם ראו בו את „ראש

צעירי אגודת ישראל בטרנובז'ג
שורה עליונה מימין: שלמה אסיג, לייב ליכט, יחיאל לרנר, אנשל אסט, אבא קורנבליט, ישעיה קיר־שנבוים, אברהמל'ה אסט (היו"ר), שלמה פרבמן, נתן צנגבוט, חיים אברשטרק, יעקב פליישר, וולף יגר.
שורה שניה: אהרן לסט, יהושע יוסט, ×, רפאל אלטוורגר, בנימין ליכט, ישראל קסטנבוים, ×, גצל שרץ, × מנדל'ה אלטמן, ×, אביגדור בליצר, משה אסט.
שורה שלישית יושבים: שלמה שפירן, פסח מילר, זילה טירשוויל, ×, מרדכי ווקסמן, שמעון דוד קסטן ישראל מאיר קירשנבוים, מרדכי צוקרברוד, שמחה וינמן, משה צווײמן.
יושבים על הארץ:
הרשלה אלטוורגר, חיים גרייזמן, משה אהרן אלפנט, נפתלי אסט — יענק'לה ליכט (מחזיקים השלט), איטשה אלטוורגר, חנינה מונהיימ

הם פעלו בתקופה הפוליטית הסוערת ביותר בפולין, בשעה שהמאבק על ההגמוניה ברחוב היהודי הגיע לשיא: בזמן הבחירות ל„סיים" הפולני (בית המחוקקים) בשנות השלושים, והבחירות לרשויות המקומיות ולקהילות היהודיות. הפעולות העיקריות והקשות, כגון: תעמולה, הסברה, ארגון אספות־בחירות ודאגה להביא את הבוחרים לקלפי — בוצעו ע"י החברים של „צעירי אגודת ישראל". בלי הצעירים הדינמיים, הנלהבים והמשולהבים, המשכילים ובעלי־ההכרה, שלחמו במסירות למען הרעיון והמטרה שלהם, לא יכלה „אגודת ישראל" לנצח בשום מקום.

אך הפעולות העיקריות של „צעירי אגודת ישראל" היו בשטח הרוח, ובראש וראשונה: לימוד התורה. נוסף לשעור התורה שכל אחד למד בעצמו, או עם חבר, בבית־המדרש, — התקיימו גם שעורי תורה שנלמדו בצוותא, ב־השתתפות כל החברים.

השעור הפופולרי והמענין ביותר היה: לימוד פרשת השבוע עם רש"י ו„אור החיים", שהיה נלמד בבית המדרש הגדול בליל שבת, בקביעות על ידי בחור מטובי הלומדים, שידע גם להסביר טוב. לשעור הזה באו גם הרבה בעלי בתים, כי היה מעניין ונלמד בטוב טעם. לאורך שני השולחנות

הקהל" העתיד של העיירה. במסיבות־חגים, חנוכה, ובהזדמ־נויות אחרות, היה נואם על נושא החג האקטואלי, ומפעם לפעם היה מרצה על נושא עיוני־דתי, בסניף „צעירי אגודת ישראל".

ישראל מאיר קירשנבוים הי"ד, היה הסגן של אברהמ'לה אסט. הוא ידע טוב ללמוד, ואהב גם להתפלסף ולעיין בספרי

ישראל מאיר קירשנבוים הי"ד נספה בגיטו קולומיי

חקירה, ובספרי שירה של „תקופת הזהב״. עיניו הפקחיות והחייכניות הפיקו רוך וטוב לב. תמיד עם חיוכו המלבב, „ודבר טוב״ בעתו. היה מהבחורים המצויינים, במעלות ובמדות טובות, גם הוא אהב לנאום בהזדמנויות שונות. גם קרא הרבה בעתונים ובספרות הדתית החדשה, גם בשפה העברית. את השעור למד בקול מצלצל ובנגון ערב, והיה נעים לשמוע. היה גם בעל תפלה טוב ויודע נגן.

שמעון דוד קסטן הי״ד. ברוך־כשרונות, בר־אוריין ומלומד, בחור משכיל. ידע את השפות: פולנית, אנגלית וצרפתית, כל זה מלמוד עצמי, כאוטודידקט. כל רגע היה קדוש אצלו ללימודים. היה עדין נפש ואציל הרוח, אהוב ומקובל על כולם. שמעון דוד ידע גם פרק בחזנות ולקרוא בתוים. אפילו חיבר ניגון יפה, שהיו שרים אותו בכל בתי התפלה בעיר. היה לו קול נעים, ותפלתו ערבה, אך בשנים האחרונות נצרד בצורה חמורה, קשה היה לו הדיבור, והיו צריכים להתאמץ כדי לשמוע מה שהוא מדבר. כל מאמצי הרופאים לרפאותו ממחלתו זו עלו בתוהו. את השעור בליל שבת לימד במתינות ובהסברה טובה, והיו אוהבים מאוד לשמוע אותו. שמעון דוד היה מהקרבנות הראשונים של הנאצים. בעיירה פוקשיווניציא, לשם נמלט יחד עם הרבה מתושבי עירנו מפני ההפצצות האויריות, ונשאר שם עד אחרי כיבוש העיירה, נרצח ביריה ע״י נאצי ברחוב. השם ינקום דמו

קלמן הויזר הי״ד. התמים. למד בהתלהבות גדולה והלהיב גם את השומעים. גם התפלה היתה אצלו בהתלהבות, בדבקות, ובעיקר בקול רם בבחינת: „השמע לאזנך מה שאתה מדבר בפיך״. בשעת הלימוד הגביה את קולו עד לטונות הגבוהים, והיו שומעים אותו למרחקים, כמעט בכל בית המדרש. בימי החול לימד גם משניות עם „החברה לומדי משניות״ בערבים, והבעלי בתים אהבו ללמוד אצלו, כי אותו שמעו היטב, ולא היו צריכים להתכופף ולהיות רכונים על ספרי המשניות... באותה התלהבות נאם והרצה בחגים ובמסיבות של „צעירי אגודת ישראל״. כן עשה כל דבר בהתלהבות ובתמימות. הוא לא היה פוליטיקאי. את שעות הפנאי הקדיש ללימוד תורה ולתפלה. אהב לעודד את הלומדים הצעירים, אלה שיצאו מן ה„חדר״ ועברו לבית־המדרש, ללימוד עצמי.

ליפא פרייזר הי״ד. תלמיד החכם הבולט ביותר בין כל הצעירים וחובשי בית־המדרש, ילד השעשועים של כל הדור הצעיר הדתי בעיר. (עליו ראה בפרק מיוחד: ליפא פרייזר). היה כולו קודש לד׳, למד יומם ולילה, ותורתו היתה אומנותו. (בשנים האחרונות עזר לאביו במסחר). היה פיקח, בעל מידות תרומיות ונוח לבריות. למרות שחיתוך הדיבור שלו היה מהיר, וגם אופן הלימוד היה במהירות, בלי לחשוב הרבה ובלי גימגום, בכל זאת אהבו לשמוע אותו, ומשך הרבה שומעים, כשלימד את פרשת השבוע עם „אור החיים״.

ואחרון אחרון: יצחק מאיר מילר, נ״י (שנשאר ב״ה בחיים, כמעט יחידי מכל החבריא). גם הוא מתלמידי החכמים המובהקים בבית המדרש בדזיקוב, ומטובי הלומדים והמסבירים. אפשר לומר שאופן למודו והסברתו הבהירה והמפורטת, היה הטוב ביותר בין כל מלמדי השעור. וכשהוא למד את פרשת השבוע עם „אור החיים״ הגיע מספר המשתתפים בשעור — לשיא. על יתר המעלות והתכונות של ר׳ איטשה מאיר אינני רוצה להתעכב, כי כבר אמרו חז״ל שאומרים רק „מקצת שבחו בפניו״. ואני מתייחס רק לנושא של לימוד השעור הזה בבית המדרש.[1]

אי אפשר לסיים את רשימת מגידי השעור מבלי להזכיר את הצעיר מבין לומדי השעור, שהתבלט מבין כל הצעירים בכשרונותיו העצומים, הלא הוא גצל שוורץ הי״ד. (גם לו הקדשתי מאמר מיוחד). כמחנך דגול שניחן בכח הסברה נפלא ובחיתוך דיבור בהיר וחלק, ובשפע של בטוי־עשיר, נתכבד הרבה פעמים על־ידי ראשי „צעירי אגודת ישראל״ — על אף היותו בהרבה יותר צעיר מהם — ללמד את השעור הזה לפני הצבור. הוא הראה את כוחו וכשרונותיו הפדגוגיים, בלימוד השעור ברבים. והרבה באו לשמוע את המחנך הכשרוני הצעיר הזה.

מרדכי ווקסמן, בחור צעיר ושקט, גם הוא היה בין מלמדי השעור הזה. הוא היה גם מספר שנים המזכיר של סניף „צעירי אגודת ישראל״ בדזיקוב.

אלה היו בדרך כלל מלמדי השעור המעניין הזה, במשך שנים רבות.

בתום השעור פתחו כל הצעירים בשירה אַדירה שהדהדה למרחוק. ראשית כל השמיעו את ה„הימנון״ של „צעירי אגודת ישראל: „הקבצו אחים״, ואח״כ שרו פסוקים וניגונים שונים. בין הבחורים היו מנגנים ויודעי זמר טובים. בראש וראשונה יש להזכיר את פסח מילר הי״ד (אחיו של ר׳ איטשה מאיר). הוא ידע לקרוא בתוים, ושירתו, וגם תפילתו היתה עדינה ומסודרת בטוב טעם. היה מהעוזרים הראשיים של החזן ושל ר׳ שלום קורן ז״ל.

מרדכי צוקרברוד הי״ד. ראו בו את הבעל תפלה הטוב ביותר של דור העתיד בדזיקוב, מבין בעלי תפילות הצעירים. היה לו קול חזק ומסתלסל, ויכול היה להגביהו גבוה־גבוה, והצטיין בנועם תפלתו.

כבר הזכרתי את ישראל מאיר קירשנבוים ושמעון דוד קסטן, שאף הם ידעו לשיר ולהתפלל לפני התיבה. גם בין

---

[1] ברגע האחרון, כמעט בגמר הדפסת הספר, קבלתי את הידיעה המעציבה על פטירתו של יצחק מאיר מילר, אחרי מחלה ממושכת. חבל שאין כבר אפשרות לכתוב עליו באריכות, להעריך את אישיותו כראוי ולהספידו כהלכה.

בקיצור, אפשר לומר, שר׳ יצחק מאיר מילר היה מהמצויינים בבית המדרש בדזיקוב. תלמיד חכם מובהק, פיקח, שנון, חריף המוח ומהיר תפיסה שמעטים כמוהו .היה גם בקי בהוויות העולם ונעים מאד היה לשמוע את רעיונותיו וסברותיו המקוריים. ר׳ איטשה מאיר היה נערך ונחשב מאד בכל החוגים בדזיקוב וגם — כפי ששמעתי מהרבה אנשים — בארצות־הברית.

השאיר אלמנה ושלשה בנים מוכשרים ומצויינים. ת.נ.צ.ב.ה.

השכבה היותר צעירה היו כמה בחורים יודעי נגן כמו: חיים אברשטרק, ברוך קירשנבוים (נכדו של ר׳ פיניה קירשנבוים הי״ד), ועוד.

**

חוץ מהשעורים וההרצאות שהתקיימו בהזדמנויות שונות, כגון מסיבות־חג, או לציון איזה מאורע היסטורי, או הרצאה אידיאולוגית וכד׳, התקיימו מפעם לפעם ערב שאלות ותשובות, או כפי שהיו קוראים לזה ביידיש: „קעסטל אָוונט״. ערב כזה היה מעניין מאד. במיוחד נהנו החברים היותר צעירים, שניתנה להם הזדמנות לשאול שאלות בכתב על נושאים אידיאולוגיים ופוליטיים־אקטואליים. התפתח ויכוח, והאוירה היתה חברתית־נעימה. הערבים האלה הצטיינו ברמה תרבותית גבוהה.

ל„צעירי אגודת ישראל״ בטרנובז׳ג היה מועדון, לשם באו החברים (בדרך כלל אחרי גמר השעור בבית המדרש) בערבים לקרוא עתונים (כמובן, דתיים), חוברות הסברה אידיאולוגיות ופוליטיות. כל מאמר אידיאולוגי שהופיע בעתון, כל חוברת חדשה של סופר חרדי, נקראו כמעט על־ידי כל החברים, והתקיימו ויכוחים על הנושא, ועל טיב המאמר הנדון. החברים הרבו לקרוא ולהתעמק בנושאים עיוניים, וגם בנושאים פוליטיים־אקטואליים, וכמעט כל אחד היה מלא דעת גם בלמוד התורה, וגם בעל הכרה פוליטי, ובקי בענייני העולם. זה היה טיפוס חדש של „בחור בית המדרש״, לא יותר ה„בטלן״ המבודד והרחוק מהכרת העולם ובעיותיו, אלא מעורב בין הבריות, מכיר את העולם ובעיותיו, ונוסף לזה גם בעל הכרה דתית, בבחינת „ודע מה שתשיב לאפיקורס״.

במועדון הסניף היה קיים גם „מנין״, בו התפללו החב־רים והאוהדים בשבתות ובימים טובים. התפילות ב„צעירי אגודת ישראל״ קנו להם שם בכל העיר, כי הן נערכו בטוב טעם, בהתלהבות, ע״י בעלי התפילה הצעירים המצויינים שהזכרתי לעיל, ורבים מבעלי הבתים באו במיוחד לשמוע את התפילות ב„צעירי אגודת ישראל״.

על יד הסניף היתה קיימת גם ספריה, שהכילה ספרי קריאה שונים. בראש וראשונה היו מרוכזים בספריה כל הספרים של הסופרים והמשוררים הדתיים, מכל הדורות, כגון ספרי מחקר ושירה מימי הבינים, של: ר׳ יהודה הלוי, ר׳ שמואל הנגיד, ר׳ שלמה אבן גבירול, רלב״ג ועוד. וגם ספרי קריאה ועיון של להמן, הירש, ברויאר, שכנוביץ ואחרים. גם החוברות הרעיוניות האידיאולוגיות והספרותיות של המשוררים, הסופרים והוגי הדעות האגודאיים כמו: אורליאן, פרידמן, רוזנהיים, שטייאר, שינדלר ואחרים, כולם נמצאו בספריה. נוסף על כל אלה היו גם תירגומים מספרות העולם. מעניין, שהיה קיים ועד, שעליו היה להשגיח של־ספריה לא יוכנסו רומנים, או ספרי אפיקורסות, או ספרים שנכתבו על־ידי יהודים לא־דתיים. והמעניין שבדבר, שבראש הועד הזה עמד אחד קיצוני ביותר, שדבר לא היה לו, לא רק עם ספרות וספרים חילוניים בכלל, אלא אפילו לא היה קורא בעתונים, כולל אגודאיים. הלא הוא הצדיק והקדוש ר׳ דוד ויזנפלד הי״ד. (מדובר כמובן, בזמן היותו עוד בחור). דבר זה איפיין ביותר את כוונת מייסדי הספריה והיא: לאפשר לחלק מהבחורים הדתיים שאין תורתם אומנותם, ושנפשם חשקה גם להציץ בספרות הכללית, לעשות זאת כפי שאמרו: „על טהרת הקודש״, שלא יצטרכו ללכת לספריה היהודית —הכללית, שהיתה גדושה ספרים מכל המינים והיתה סכנה שצעירים אלה יימשכו אחרי הספרות הקלוקלת. ואכן רוב קוראי הספרים של הספריה היו הצעירים שלא נמנו על חובשי בית המדרש, כלומר: אלה שעזרו במסחר, או עסקו במלאכה, (כי חובשי בית המדרש האמיתיים לא נזקקו כמובן לספרות חילונית, הם מצאו את עולמם וסיפוקם הרוחני והנפשי בלימוד התורה).

בספריה היו מאות ספרים, והספרן האחרון היה שלמה אסיג. (נמצא בארץ).

**

כשאגודת ישראל קיבלה — אחרי מאבק שנמשך שנים רבות — כמה אחוזים ממכסת „הסרטפיקטים״ של הסוכנות היהודית, והיה צורך להקים נקודות „הכשרות״ בשביל המועמדים לעליה, היה הסניף של „צעירי אגודת ישראל״ בטרנובז׳ג מן הראשונים שהקים נקודת הכשרה לעולים הפוטנציונליים של הצעירים האגודאיים. ה„הכשרה״ נמצאה באחוזתו הכפרית של ר׳ קופל ביגלאייזן ז״ל, בכפר נגניוב, שהיה מחסידי דזיקוב. מספר צעירים חרדיים ממקומות שונים בפולין באו ל„הכשרה״, והועסקו בעבודות שדה, ובעיקר בבית־החרושת ללבנים. גם צעירים אחדים מהסניף המקומי עברו את ה„הכשרה״ בנגניוב. סניף „צעירי אגודת ישראל״ בטרנובז׳ג דאג לספק ל„הכשריסטים״ ציוד, שמיכות, בגדי עבודה וכו׳ עד שגמרו את הכשרתם.

**

בשנים האחרונות, לפני פרוץ המלחמה, היתה החלשה ניכרת בפעולות המפלגתיות בפולין. דאגת המלחמה המתק־רבת, והגזירות התכופות של הצורר היטלר ימ״ש, שניתכו על יהודי גרמניה ואוסטריה, הקהו את הניגודים החריפים ברחוב היהודי, והגבירו את האחריות הכלל־ישראלית. המפל־גות היריבות התחילו לשתף פעולה בתחומים כלל־ישר־אליים, והראו בגרות פוליטית ואחריות כלל־ישראלית. במיוחד בא זה לידי ביטוי בפרשת „זבונשין״, הידועה לשמצה.

בחורף שנת תרצ״ח, הוחרדה וזועזעה היהדות הפולנית והעולמית ממעשה ברברי ואכזרי שביצעו הנאצים. בלילה אחד אספו הנאצים את כל היהודים בעלי אזרחות פולנית, ז.א. ילידי פולין שהגיעו פעם לגרמניה מפולין, וגרו כבר בגרמניה שנים רבות, והיו מבוססים ומושרשים בגרמניה, הוציאו אותם מבתיהם (וממטותיהם), בלי להרשות להם לקחת עמם מאומה, הכניסו אותם לקרונות והסיעו אותם עד לגבול הפולני, ע״י העיירה זבונשין. כשהגיעו לגבול, נתנו להם פקודה, תחת איום בנשק, ללכת ולעבור לפולין. אנשי משמר הגבול הפולני לא הירשו להם מצידם — כמובן. גם באיום בנשק — להתקרב ולעבור את הגבול. וכך התרוצצו אלפי האומללים האלה בפחד, תחת מטר יריות

משני צדי הגבול, ובקור גדול, בשטח ההפקר בין שני הגבולות.

מנהיגי היהדות הפולנית הוזעקו באמצע הלילה ויצאו מיד לגבול, ואחרי השתדלות נמרצת הירשו השלטונות הפולניים ליהודים האומללים להיכנס לעיירה זבונשין. מיותר להוסיף, שהיה צורך להגיש באופן דחוף עזרה לאנשים המסכנים, שבאו בעירום ובחוסר כל. ואמנם היהדות הפולנית הראתה אז אחריות כלל־ישראלית, באופן נפלא. הוקם ועד הצלה מרכזי, בו השתתפו כל המפלגות. כן הוקמו ועדות כאלה בכל ערי פולין, ע״מ לארגן הגשת עזרה דחופה בכסף, הלבשה, מזון, תרופות וכו׳. במיוחד התגייסו אירגוני הנוער היהודיים לעניין זה, והיו פעילים מאד באיסוף כספים ובעזרה אחרת.

בטרנובז׳ג התאספו באי כוחם של כל אירגוני הנוער בעיר בביתו של הרב, ונבחר ועד פעולה שניגש מיד לפעול במרץ ובאינטנסיביות למען פליטי זבונשין. בא־כח צעירי אגודת ישראל נבחר לראש הועד, ולידו ב״כ „צעירי ה־מזרחי״, ואירגונים ציוניים אחרים. ואמנם הם פעלו רבות ונשגבות. בשעה קשה זו נפלו כל המחיצות ונשכחו כל הניגודים והמריבות ששררו במשך הרבה שנים.

הרגש של האחריות הגדולה, התגבר ואיחד את כל חלקי היהדות. זוועת „זבונשין״ היתה אות מבשר רעות, שהראה לעולם — למה מסוגלת החיה הנאצית. היהדות הפולנית התחילה לראות את העננים השחורים, שהתחילו להתפשט בקצב מהיר ולכסות את שמי היהדות הפולנית והעולמית, והדאגה לעתיד גברה מיום ליום.

היתה זו הפעולה האחרונה של „צעירי אגודת ישראל״ בטרנובז׳ג ושל האירגונים הצעירים בפולין, שרשמו עוד דף מזהיר — אולי האחרון — בהיסטוריה היהודית בפולין.

פועלי אגודת ישראל

בשנים האחרונות לפני השואה התארגן בטרנובז׳ג גם סניף של „פועלי אגודת ישראל״. אליו השתייכו בראש וראשונה הצעירים שעסקו במלאכה ממש, מהשכבה הצעירה של הנוער האגודאי, שדאגת העתיד כירסמה בלבם ולא נתנה להם מנוח. הם חיפשו דרך ומוצא מן המצב הבלתי נסבל, שהתערער מיום ליום. החליטו לרכוש מקצוע, ומצאו את דרכם לפועלי אגודת ישראל, שהיתה קיימת כבר בפולין, ופעלה לשיפור מצבו של הפועל הדתי, ללימוד מקצוע ולעליה לארץ ישראל.

היו גם בין חברי „צעירי אגודת ישראל״ אוהדים לתנועת פועלי אגודת ישראל, וגם הם הצטרפו לסניף פועלי אגודת ישראל. מעניין שאחד מאלה היה הת״ח ליפא פרייזר, שהתייצב בראש פועלי אגודת ישראל.

כך זה נראה בתקופה האחרונה, שבה הופסקו כמעט כל הפעולות המפלגתיות, ורק הפחד לבאות כירסם בלב כל אחד. כולם חשו וחזו כבר את הסערה הגדולה המתקרבת, העשויה להציף, לשטוף ולהרוס את היהדות הפולנית על כל מפלגותיה — בבחינת: „אף־על־פי דאיהו לא חזי, מזליה חזי״.

יעקב פליישר

שמואל שלר

השומר הדתי

שנת תרצ״ב—תרצ״ג היתה שנת פריחה של תנועות הנוער השונות בעירנו. כל הזרמים האידיאולוגיים, אשר עד כה פעלו בציבור המבוגר, או בין הנוער הבוגר, פתחו עתה סניפים לגילאים הצעירים. הקשת היתה רחבה, החל מהשומר הדתי (בישראל — „בני עקיבא״) ופרחי אגודת ישראל, הדתיים, ארגון „עקיבא״ — המסורתי, ועד לשומר הצעיר — הסוציאליסטי־חילוני.

אינני יודע מה ומי הביא להסתערות זו על צעירי העיירה ולהיענות בנפש חפצה, מצד ההורים והילדים. יש אולי לשער שהעליה החמישית הגדולה, וכן ההתרחבות והפריחה של הישוב בארץ — אלה הכינו את הלבבות; הספיק נצוץ של רעיון ארגוני, זירוז קל מצד המרכזים הארציים, והנוער מילא ברצון את המסגרות שהוקמו. המארגנים בפועל היו אנשי טרנובז׳ג, חברי ההסתדרויות הציוניות ואגודת ישראל, התנועות הבוגרות. מאידך, שימשה תנועת נוער, ציונית, כר נרחב לפעילות חינוכית־ציונית מצד המבוגרים, והוסיפה תוכן וזרם חיים לאירגוניהם.

בחורף תרצ״ג, בהיותי כבן שתים־עשרה, נכנסתי לקן השומר הדתי. מה הביאני לכך? המועדון והמנין של צעירי־מזרחי, שכן אז בביתו של מאיר שליסל. חלונו פנה לעבר סימטת בית המדרש, והמתרחש בו היה גלוי לעין כל עובר ושב. אבי ז״ל גילה עד מהרה, שאחרי תפילת ערבית לומדים במועדון שעור בנביא (יהושע, או שופטים) וזה קסם לו. אבי נתפס ל„מזרחיות״ עוד בבחרותו, וראה בלימוד נ״ך, דרך לחיזוק החיים הדתיים. בימים אלה הרבי ב„חדר״ לא היה מוכן לסטות מדרך הלימוד הסלולה של לימוד גמרא כל ימות השבוע, ופרשת השבוע רק לקראת שבת. בבית המדרש הגדול והגדוש ספרים, נמצאו רק ספרי נ״ך מעטים, לשם

בדיקת מראי מקומות שבגמרא. לימוד פרקי נ"ך לא היה מקובל, לא ב„חדר" ולא בבית המדרש.

בראותו את השעור בנ"ך, החליט אבי שפה יהיה מקום גם לבנו. אלא שלא פשוט היה הדבר, בקבוצה הלומדת היו נערים בגיל הבר־מצווה ולמעלה. ופנחס (פיניע) יגר, המדריך הראשון של הקן, היסס אם ניתן לקבל לשעור הזה גם גילאים צעירים יותר. להפצרתו של אבי, הבטיח להביא את השאלה לדיון לפני האחראים לארגון. ואמנם אחרי כמה שבועות נתקבלתי לשעור, וממילא לארגון.

בעקבותי הצטרפו אז כמה מחברי: משה ונפתלי וסטריך, ישראל קלר, יהושע'לה גטר, טוביה ליפשיץ ואחרים. אמנם סודרנו בקבוצה נפרדת. כחצי שנה אחרי זה, נתקבלו ילדים צעירים מאתנו בשנה, ושוב הפעם תחת לחץ הוריהם ה־מזרחיים. היו ביניהם יהודה שליסל, אלימלך ספיר, אפרים ברנר, יהושע קלך.

השנה הראשונה בקן עברה תוך התעוררות רבתי, חידו־שים ופעילות. המועדון היה מרכז מאווייננו, אליו שאפנו, גם בעת שבתנו על ספסל בית הספר הנוצרי, וגם להבדיל ב„חדר". בעלי הדעה במועדון היו אמנם צעירי־מזרחי, אך אנו הכנסנו בו את הרעש, ההמולה ואת שמחת הילדים. פה התפללנו בחול, מנחה ומעריב וכן כל התפילות בשבת. התרשמתי במיוחד מהסעודה השלישית בשבת, עד היום זכור לי השיר החסידי: „מפני מה יורדת הנשמה למטה". החוויה היתה עמוקה, ועד היום המנגינה מעוררת בי התרגשות וערגה.

באביב התחלנו בפעולות צופיות. הרבינו לצעוד בסך ברחובותיה של העיירה, הלכנו אל הויסל, וקומתנו כאילו הזדקפה; לא רק ה„שצ'לצי" (מין גדנ"ע פולני), וה„סוקול" (ארגון ספורטיבי פולני) יודעים לצעוד — גם אנו היהודים הצעירים יודעים זאת. בלהט נעורים האמנו שכך גם נלך ונגיע לארץ ישראל שלנו, וכי ב„שלישי במאי היהודי" אנו נצעד גם... בארץ החמה, היפה, לצלילי „התקוה". בינתיים, פה בגלות טרנובז'ג „שגץ" כי יעבור לא נחשוש מפניו. אנו צעירים מאורגנים — ינסה נא ... (אמנם ביחידות המשכנו לפחד מפני השקצים).

זכורני, צעדנו פעם בדרך למבשלת השכר („ברובר") ונתקלנו בראש הכמרים של הכנסיה. אנו ילדי ה„חדר" ראינו בו נציג העולם ההוא... סיפרו שהוא אנטישמי גדול. סקרנים לתגובתו ישרנו את שורותינו, מתחנו רגל והחילונו לשיר. נעמד לו הכומר, הסתכל עלינו בתשומת לב וברכנו ב־„שלום", בעברית ממש... מה הרהר בלבו? שאלה זו שימשה נושא לויכוחים ממושכים בינינו, אך איחלנו לו כולנו, אם שונאנו הוא, אז „שיתפוצץ"...

בקיץ נתבשרנו בבשורת המדים הצופיים. לה„שומר הצעיר" יש תלבושת משלו. אנו, הדתיים, לא נפגר אחריהם. התלהבנו מאוד, אלא שלא בקלות השגנוה, היו ויכוחים בבית: היו הורים שהתנגדו עקרונית: ילד יהודי ומדים? „ס'פאַסט נישט", לא נאה. ירננו בעיירה שפלוני, בעל־בית ומכובד, בנו התקלקל... אצל אחרים היתה זאת פשוט בעיה כספית — לא בני עשירים היינו. בסיכום מבצע המדים, רק מעטים מאתנו השיגו קומפלט: חולצה על אבי־זריה וכובע; הרוב השיגו רק חלק מזה, ואחרים לא כלום.

בתחילת הקיץ זכה מדריכנו פיניע יגר לעלות ארצה. קינאנו בו קנאה עזה; מתי נזכה לכך אנו והורינו? בשוכבי על מיטתי הייתי חולם בהקיץ על הנסיעה לארצנו הקדושה, רואה את עצמי עובד בפרדסיה ובשדותיה, מסתובב ללא מורא באמצע הלילה, ו„מצפצף" על כל הערבים... היו אלה חלומות, תקוה ואושר. במקומו של פיניע הדריכנו כעת יודל בוק הי"ד, הוא הדריכנו כשנה ואהבוהו מאוד. הפעולה החינוכית נסובה בעיקר סביב ארץ ישראל ותפקידנו כשומרים דתיים; למדנו שירי הארץ, שיננו את „עשרת הדברות" של השומר הדתי, שמענו ספורים על החלוצים, משנת „תורה ועבודה", פוליטיקה יהודית.

כאמור, היתה זו שנת פריחה של כל תנועות הנוער, וה־התחרות היתה די גדולה. אנו, השומרים הדתיים, עמדנו בויכוח עם „פרחי אגודת ישראל". אלה היו חברינו ל־

צעירי מזרחי בטרנובז'ג בשנת תרצ"ג (1933)

עומדים מימין: ברצ'ה ברגשטיין, אליעזר מונהיים, משה בלוט, איטשה הויזר, זושא פרייזר, לייביש פדרבוש, איטשה מאיר יוסט, אבא הוניג, יואל מונהייט, יוסף צוקרברוט, דרפלר.

יושבים: דוד שליסל, מאיר פרל־מוטר, דוד ויסלר, יעקב גטר, יודל בוק, יחיאל קורן, לייב פליישר, חיים אַלטברגר.

יושבים בשורה קדמית: הרשלה אלטברגר, ר' ישעיה טירשוול („דער רויטער ישעיה"), ר' יודל גוטוויין, פסח קסטנבוים, פנחס נוסבוים, יהושע גוטוויין, אהרן מונהייט, פנחס יגר.

מחזיקים את השלט: מוטל צוויימן, איטשה גוטוויין.

הסתדרות „ברוריה״ — צעירות המזרחי

מימין: מלכה אלטמן, שפרה צבירן, × × האחרונה: גיטל גלט.
יושבות: חיה פילבר, איידל גלט, קיילה בליצר, פרידה בוק.
מחזיקים בשלט: האחיות פייגה ואסתר הוניג.

ספסל הלימודים גם ב„חדר״, מילדותנו התחנכנו ולמדנו ביחד. פרט ל„מלחמות״ האופייניות לגיל זה, היינו גוף חברתי אחד. והנה הפרידה המחלוקת בינינו. התוכחנו בלהט רב: העדיף „הקרן הקיימת״, או „קרן הישוב״, דגל כחול לבן, או שחור לבן (סמל לאותיות התורה על רקע הקלף הלבן), ובכלל, המותר לבנות את הארץ הקדושה בימינו, לפני ביאת הגואל, הרי כתוב „אם ד׳ לא יבנה בית...״ והתואר גאולה, ללא נסים ובשורת אליהו הנביא?

היו אלה ויכוחים לוהטים. רציניים, ולפעמים הביאונו עד ניפוץ שמשות הדדי...

אחר כך עברנו למועדון אחר, ברחוב הרכבת, בביתו של הרשל קרנץ. אם אין זכרוני מטעני, הרי היה זאת בחורף תרצ״ד. פה זכינו לרווחה. שני חדרים במקום אחד, בבית נפרד בו אפשר היה לשיר בקול רם, חצר גדולה וריקה, שניצלוה למשחקי כדור והתרוצצות. פה חל גם חידוש ארגוני: התווספו בנות. גם שינוי זה בא בלחץ הורים; אירגון „עקיבא״ של הציונים הכלליים, הצליח למשוך אליו הרבה בנות, גם מבתים דתיים, מפני שלא היה להן עד כה מקום בקנים הדתיים. בעיירה רינננו, ששם מדליקים חשמל בשבת, והדבר גרם לדאגה בלב הורים. אך נפגעו מכך הצד הרעיוני והדתי. ה„שאינו לשמה״ גבר...

נקשרו קשרי ידידות עם קני השומר הדתי בעיירות השכנות, ע״י ביקורים הדדיים. נחרת בזכרוני במיוחד הכנס האיזורי במיליץ, בו השתתפו גם חלוצים ממש, בוגרי התנועה מהכשרת טרנוב. אולם ה„סוקול״ המקומי, בו התאספנו אחרי הצהרים, היה מלא וגדוש. המדים בלטו בתפארתם. במרכז הכנס עמדה הרצאתו של פנחס שינמן, המרכז המחוזי מקרקוב. באנו מבתינו בעגלות איכרים ועם רדת הלילה שרכנו את דרכנו חזרה במשך שעות ארוכות. הסתדרנו על מושבי הקש הדוקרני, ברכיים מצופפות בתוך ברכיים של חבר, והתחלנו בשירה ועליצות. ליל קיץ צונן, שמים זרועים כוכבים מעל ראשנו; אפילה, ואנו אט, אט, נרדמים, נשענים אחד על השני. לא נוחה השכיבה, ומזמן לזמן מתעוררים. יש מבינינו המנסים לבדוק ולברר את מקום הכוכבים שבשמים, עליהם לי־מדנו המורה לטבע. היה זה שעור מעשי מאוד. רק עם עלות השחר, הגענו לשוקה של טרנובז׳ג.

בתופשת קיץ באותה שנה התקיים מחנה תנועתי משותף לקנים סנדומיז׳—רוזבדוב־טרנובז׳ג. היתה זו חוויה

קן השומר הדתי בשנת תרצ״ג

עומדים מימין: זלמן שפרינגר, מתתיהו צנגבוט, שלמה בוידא, שמעון מורגנלנדר, פנחס נוסבוים, יודל בוק, יצחק גוטוויין.
בשורה שניה: יהושע גטר, שמואל שלר, יהושע ורשבסקי, הרשל גלזמן.
יושבים: פישל צינמון, אלימלך ספיר, קורן, משה גלזמן, אפרים ברנדמן

עצומה, לישון על קש שטוח על רצפת אדמה, או במתבן, לאכול מתוך קערה שעל הברכיים, לבקש „רפטה" (תוספת) במטבח הצפוף, ועל הכל: הסיורים ברגל באיזור הכפרי, ודרך הגשר הגדול של סנדומיר העתיקה. אחרי שבעת ימי שבת אחים נפרדנו תוך ריקוד חסידי נלהב ושירת: „הוי, רבונו של העולם העלף שוין אַלע יודן, זאָל שוין זיין די גאולה, משיח זאָל שוין קומען".

מבחינה אירגונית ושיגרת הפעילות בסניף, הגענו ליציבות ורמה טובה. המועדון היה מקושט יפה ומסודר. הצטיין בכך מתתיהו צנגברט. התקיימו פעולות בימים קבועים, ידענו כבר שהננו סניף לתנועה עולמית גדולה, ידענו שעתידנו הוא בהכשרה של החלוץ המזרחי, ואח"כ אי"ה נעלה לארצנו.

אך בה בעת הסתמנו גם אותות ראשונים של התפוררות. מבחינה רוחנית־דתית. ההתרחקות הפיסית מסביב בית ה־מדרש גרמה לכך, שנחלש הטיפול בנו מצד אנשי ה„מזרחי" הותיקים. באותה עת בערך סיימנו ללמוד ב„חדר" (גיל 14), ולא כולנו עברנו ללמוד בבית המדרש ונחלש הצד הדתי. בדרך העולם, גם התחתנו אז כמה מפעילי צעירי־מזרחי, בודדים גם עלו ארצה. קן ללא עידוד וטיפול, החל לאבד את חנו ואת תוכנו. אמנם עוד שנים התקיים הקן, הנאמנים המשיכו לבוא בשעריו, לשבת בשיחות ובפעולות, אך ללא אותו להט ראשוני.

אך בדרך כלל היו אלה שנים מעניינות, שנות אמונה ותקוות צעירים.

זיסל בראַנדמאַן - שיינמאַן

ציוניסטישע און אלגעמיינע זכרונות פון שטעטל

געווען איז דאָס ביים סוף פונעם נייַנצנטן און אָנפאַנג צוואַנציקסטן יאָרהונדערט, נאָך דעם טרויעריק־באַרימטן דרייפוס־פּראָצעס, ווען ד"ר הערצל איז אַרויסגעטראָטן מיטן געדאַנק פון דעם „פּאָליטישן ציוניזם" אין זיין בוך „אַלט־נייַלאַנד". דער ציוניסטישער געדאַנק, וועלכער האָט זיך שנעל פאַרשפּרייט אין דער יידישער וועלט, האָט אויך אָנגעהויבן אַריינשייַנען אין אונדזער שטעטל אין וועלכן עס האָט נאָך געהערשט דער פאַנאַטיזם און געמאַכט אַ גרויסן רושם אויף דעם יינגערן דור. ביים עלטערן דור, ווערמענס וועלט־אַנשויאונג איז געווען באַזירט אויפן בית המדרש און ביים רבין, איז אַ ציוניסט געווען טריף און דאָס האָט געהייסן אַ פּסול אין דער משפחה. ס'האָט זיך דעמאָלט געפאָדערט פיל קוראַזש און ציווילער מוט צו זיין אַ ציוניסט, וועלכער איז אויך געווען באַטראַכט פאַר אַן „אפיקורס". אין אַ סך משפחות זענען אַנטשטאַנען קאָנפליקטן צווישן קינדער און עלטערן.

אין דער דאָזיקער אַטמאָספער האָבן זיך אָבער אַרויסגערוקט אייניקע קעמפערישע אידעאַליסטן, ווי: בער האַניקוואַקס, חיים בערגשטיין, אברהם שטורם ע"ה און נאָך אַנדערע מיט ר' הערש מלך ענגעלבערג בראש, וועלכע האָבן פראָפּאַגירט דעם ציוניסטישן געדאַנק און אויך די העברעיִשע שפּראַך אין שטעטל. די „התקוה", וועלכע איז שוין געזונגען און געשפּילט געוואָרן אין מערערע פּראָגרעסיווע הייזער, האָט מען שוין אויך געקענט הערן אין אַ טייל יידישע הייזער אין דזשיקעוו. אָבער דער עלטערער דור, אַזוי גוט די קהל־פאַרזאָרגער, ווי אויך די אַסימילאַנטן, האָבן מיט אַלע מעגלעכע מיטלען געקעמפט קעגן די פאַרשפּרייטער פונעם ציוניזם.

אין די יאָרן 1905—1906, בעת דעם רוסיש־יאַפּאַנישן קריג, זענען צו אונדז קיין טאַרנאָבזשעג אַריינגעקומען אַ סך רוסיש־יידיש פּליטים, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען משכילים־ציוניסטן און גוטע קענער פון די העברעיִשע שפּראַך. זיי האָבן אָנגעהויבן לערנען מיט דער פאַראינטעריסירטער יוגנט העברעיִש און אויך דעם ציוניסטישן רעיון. פאַר די „אפּוטרופּסים" פון יידישקייט איז דאָס אָבער געווען נישט צום האַרצן און זיי האָבן געפּועלט ביי די „באַהערדע" זי זאָל זיי אויסווייזן און פאַרבאָטן זייער אויפהאַלט אין אונדזער שטאָט. אָבער די אַלע מיטלען האָבן נישט געהאָלפן און דעם פּראָגרעס נישט געקענט אויפהאַלטן. דער ציון־געדאַנק האָט זיך וואָס ווייטער אַלץ מער אַנטוויקלט און אַריינגעדרונגען אין מערערע קרייזן. ס'איז געגרינדעט געוואָרן דער ערשטער ציוניסטישער פאַריין אונטער דעם נאָמען „קדימה", וועלכן די קהל־פאַרזאָרגער האָבן דווקא געוואָלט, מיט פאַרשידענע מיטלען, ליקווידירן. עס איז זיי אָבער נישט געלונגען. די סטאַטוטן זענען געווען לעגאַל. דער פאַריין האָט צוגעצויגן די יוגנט אַ דאַנק די פאַרטראַגן פון אַזעלכע אינטעליגענטן ווי: מאָטל בורשטין, חיים בערגשטיין, אברהם שטורם און ניסן פּארבמאַן ע"ה.

ניסן פאַרבמאַן, זייענדיק נאָך גאַנץ יונג, האָט זיך שוין געוויזן אַלס ליטעראַרישער טאַלאַנט. ער האָט געשריבן פּאָעמען און דראַמעס, וועלכע זענען געווען געדרוקט ביי י. וויסענבערג. אויך זיינע פאַרטראַגן אויף פאַרשידענע טעמעס האָבן געמאַכט אַ רושם. דער פריציייטיקער טויט זיינער האָט, אָבער אַ סוף געמאַכט צו אַ גרויסן טאַלאַנט, וועלכער האָט זיך ערשט אָנגעהויבן צו אַנטוויקלען.

דער פאַריין פלעג אויך אַראָפּברענגען פאַרשידענע ציו־

ניסטישע רעדנער, ווי ד״ר טיש, ד״ר בערקלהאַמער, בנציון פעט און אַנדערע, וועלכע האָבן געהאַלטן זייערע אידעי׳שע פאָרטראַגן און געמאַכט אַ קאָלאָסאַלן איינדרוק אויף די פאַרזאַמלטע און איינגעפּלאַנצט דעם ציוניסטישן געדאַנק אין די הערצער פון די צוהערער.

אינעם יאָר־טאָג פון ד״ר הערצל, פלעגן מיר אָפּהאַלטן יזכור־פאַרזאַמלונגען און אויך ברענגען ספּעציעלע רעדנער. מען האָט אָבער געמוזט דינגען אַ פּריוואַטע שטוב, ווייל „קהל״ האָט נישט דערלויבט, אַז דאָס זאָל געמאַכט ווערן אין שול אָדער בית המדרש. בכלל זענען שטענדיק געווען שטערונגען ביי יעדער ציוניסטישער אַקציע.

ווען אַ גרופּע יוגנטלעכע האָבן איינשטודירט די דעמאָלט באַרימטע מעלאָדראַמע „הערצעלע מיוחס״ און מיט שווערער מי און אַרבעט אויפגעבויט אַ סצענע אין מלך סאַפּירס הויז, אויך איז געווען אַ דערלויבעניש פון די באַהערדע (מאַכט־אָרגאַנען) דאָס אויסצופירן, אַלע קאַרטן זענען שוין אוין געווען פאַרקויפט. אין דער געהעריקער שעה, דער עולם איז שוין פאַרזאַמלט, די שוי־שפּילער — כאַראַקטעריזירט, אינעם מאָמענט ווען דער פאָרהאַנג האָט זיך באַדאַרפן אויפהויבן, זענען אַריינגעקומען זשאַנדאַרמען מיט דעם געמיינדע אינספּעקטאָר, צעטריבן דעם עולם, די שפּילער אַראָפּגעיאָגט פון דער סצענע. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז געשען אַ דאַנק דער אינטערווענץ פון די יידישע שטאָט־פאַרזאָרגער, וועלכע האָבן נישט געקענט ליידן און דערלאָזן אַז „יונגען זאָלן זיך פאַרשטעלן פאַר מיידן״...

אין יאָר 1904, ווען אין עסטרייך זענען פאָרגעקומען, דאָס ערשטע מאָל אַלגעמיינע, דירעקטע וואַלן צום רייכסטאַג (פּאַרלאַמענט), האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע אין אונדזער קרייז, אַרויסגעשטעלט אַלס קאַנדידאַט דעם באַקאַנטן הרב ר׳ גדליה שמעלקיס זצ״ל פון פּשעמישל. די באַגייסטערונג ביי דער יוגנט איז געווען אין לשער, ווען הרב שמעלקיס האָט באַדאַרפן קומען קיין דזשיקאָוו האַלטן זיין קאַנדידאַטן־רעדע, און דאָס איז געווען אין אַ הייסן זומערטאָג, איז די ציוניסטישע יוגנט אַרויס צו דער באַן, אויסגעשפּאַנט די פערד פון דער בריטשקע און אַזוי געבערענגט דעם רב אין שטאָט אַריין. די רעגירונגס־קרייזן ווי אויך די יידישע קהל־פאַרזאָרגער, זענען, פאַרשטייט זיך, געווען קעגן ציוניסטישן קאַנדידאַט און אויפגעפּאָדערט דער יידישער באַפעלקערונג צו שטימען פאַר דעם רעגירונגס־קאַנדידאַט פּראָפעסאָר באָבזשינסקי, וועלכער איז געווען אַן „ענדעק״ (אַנטיסעמיט) און אין אַ צייט שפּעטער, געווען דער שטאַטהאַלטער (מושל) פון גאַליציע. דער טעראָר קעגן די ציוניסטן איז געווען גרויס, פאַרזאַמלונגען זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין פּריוואַטע שטיבן, ווייל עפנטלעכע לאָקאַלן האָט די מאַכט נישט דערלויבט און „קהל״ — אויך נישט. די יידישע אַגיטאַטאָרן בער האָניגוואַקס ע״ה און אַנדערע האָט מען ביז איבער די וואַלן אַרעסטירט אין תפיסה... עס זענען אָבער דאָך געקומען באַרימטע ציוניסטישע רעדנער ווי: ד״ר הורוויץ פון לעמבערג, ד״ר שמעון פעלדבלום פון קראָקע און ר׳ לייביש טויביש פון טשערנאָוויץ און מיט זייערע באַגייסטערטע רעדעס אַריינגעגעבן מוט און קאַמפּסלוסטקייט. טראָץ די אַלע טעראָר־מיטלען, האָט דער יידישער קאַנדידאַט ביי אונדז אין שטעטל אָנגעצויגן אַ מערהייט שטימען, וועלכעס האָט ביי די קעגנער אַרויסגערופן טרויער און פאַרדרוס. אין אַנדערע שטעט, צוליב דעם טעראָר און אויך שווינדל, האָט דער ציוניסטישער קאַנדידאַט פאַרלוירן. עס איז געווען זייער טרויעריק, אַז אין אַ ריין יידישן קרייז, איז דער יידיש־ציוניסטישער קאַנדידאַט אַדורכגעפאַלן. אַזוי האָט דאָס דעמאָלט אויסגעזען.

אין דער זעלבער צייט האָט אונדזער שטאָט אַרויסגעגעבן טאַלאַנטן אויף פאַרשידענע געביטן: דעם דערמאָנטן ניסן פארבמאַן ע״ה, דעם באַקאַנטן פידל־קינסטלער בערל שפּיצען, דעם באַקאַנטן קונסט־מאַלער בעריש בורשטין, וועלכער איז אַרויס פון בית המדרש און געענדיקט די מינכענער קונסט־אַקאַדעמיע, דעם טאַלאַנטירטן שריפטשטעלער אהרן שארף, וועלכער האָט אַרויסגעגעבן צוויי ביכער אין אַמעריקע, אין וועלכע ער באַשרייבט, זייער געלונגען, פאַרשידענע טיפּן פון אונדזער שטאָט.

אין די לאָקאַלע פּאָליטיק וויל איך דערמאָנען דעם איידעלען אינטעליגענטן ר׳ העשל קאַנער, וועלכן די דייטשע מערדער האָבן אומגעבראַכט אין טאַרנאָבזשעג. ער האָט אין זיך פאַראייניקט יידישן און אַלגעמיין־וועלטלעכן וויסן און געווען זיין גאַנץ לעבן אַ געטרייער ציוניסטישער קעמפער.

פון דער אַנדערער זייט, איז דאָס טראַדיציאָנעל יידישחסידיש לעבן אין דזשיקאָוו געווען שפּרודלדיק און זייער פילפאַרביק און דאָס — דאַרף געזאָגט ווערן — אַ דאַנק דער פּערזענלעכקייט פונעם רב, הרב ר׳ יהושעלע הורוויץ זצ״ל. אומפאַרגעסלעך זענען דאָס פייערן דעם יום טוב שבועות, ראש השנה און אַנדערע ימים טובים ביים רב זצ״ל. דער שטראָם פון די חסידים פון די אַרומיקע געגנטן, האָט אַריינגעברענגט אַן אויפלעבונג און אַ שפע אין שטאָט.

ווער עס געדענקט ווי אַזוי עס איז געפייערט געוואָרן דער פריילעכער יום־טוב שמחת־תורה: די פאַרשידענע חברות מיט פענער, לאַמטערן, געזאַנג און טאַנץ, זענען געקומען אין שול אַריין צו די הקפות שמחת תורה ביינאַכט, ווי עס זענען שוין געווען פאַרזאַמלט כמעט די גאַנצע שטאָט, יונג און אַלט און ר׳ גרשון שמש ע״ה, מיט זיין הדרת פנים, וואָס האָט אַרויסגערופן דרך־ארץ, האָט כמעט יעדן מכבד געווען מיט אַ הקפה, די קינדער מיט די פענער און „קלאַפּער־געצייג״ מיט דעם געזאַנג צווישן איין הקפה און דער צווייטער — דאָס אַלץ האָט אַריינגעבראַכט די אמתע שמחה און גייסטיקע דערהויבונג.

נאָך די הקפות אין שול איז דער רוב עולם געגאַנגען צו די הקפות פון רבין ר׳ יהושעלע זצ״ל, וועלכע האָט געדויערט ביז אין טאָג אַריין. מ׳קען נישט פאַרגעסן דעם רבינס ג־טלעך - פּאַטריאַרכאַלע געשטאַלט, וועלכער האָט איינער אַליין געמאַכט די הקפות. דאָס טאַנצן מיט די ספר תורה. דאָס התלהבות האָט ביי יעדן, וועלכער האָט דאָס בייגעוווינט, אַרויסגערופן יראת הכבוד. די זינגענדע באַרימטע קאַפּעלע אונטער דער אָנפירונג פון ר׳ שמואל עדער מיט די אונטערהאַלטער, די באַרימטע זינגער ר׳ שלום

קאָרן, און ר׳ שמחה גריפעלד זכרונם לברכה, דאָס קען איך ביז היינט נישט פאַרגעסן.

מיט דער פטירה פון ר׳ יהושעלע אינעם יאָר 1913 און מיט דעם אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־מלחמה, איז דאָס פילפאַרביקע שיינע טראַדיציאָנעל־חסידישע יידיש לעבן פאַרשוווּנדן געוואָרן.

און דאָס וואָס איז נאָך געהאַט פאַרבליבן נאָך דער ערשטער מלחמה, האָבן די דייטשע קאַניבאַלן ימח שמם, אכזריותדיק פאַרניכטעט אין דעם לעצטן חורבן, וואָס זיי האָבן געבראַנגט אויפן יידישן פאָלק.

מיט בענקשאַפט און טרויער דערמאָנען מיר דאָס וואָס עס איז געווען און איז מער נישט דאָ.

בינה שאלער

מיידלעך און פרויען אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע

(אין די יאָרן 1912—1920)

דער דעקלאַרירטער ציל פון דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע איז געווען — ציון; אַ יידישע היים אין ארץ ישראל. אָבער דרך אגב איז זי געווען אויך די טרעגערין פון השׂכּלה, פון רעוואָלוציאָנערע געדאַנקען און ענדערונגען אין דעם יידישן לעבן אין מזרח אייראָפּע. צווישן זיי — אויך די עמאַנציפּאַציע פון דער פרוי.

אַזוי איז עס געווען אויך אין אונדזער שטעטל. נאָכדעם ווי די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע איז געוואָרן אַ פאַקט, אַ געזעלשאַפטלעך אַנערקענטער כוח — האָט זיך איר דעמאָלסדיקער פּרעזעס הערמאַן ענגלבערג פאַראינטערעסירט מיט דער דערציאונג פון די מיידלעך. ביז דאַן האָט אַ מיידל נישט געלערנט. נאָר איינצעלנע זענען אין גאָר יונגע יאָרן געגאַנגען אין חדר ווּ דער מלמד האָט זיי געלערנט שרייבן אַ „גראַזל״ און דאַווענען פונעם סידורל. אָבער צייטן ענדערן זיך.

אין 1912 האָט ענגעלבערג אָרגאַניזירט אַ פאַך־קורס פאַר מיידלעך — האַנטשטיקעריי. עס האָבן געלערנט בערך 20—30 מיידלעך אין עלטער פון 14—18 יאָר, אין אַ געדונגענער שטוב, קעגנאיבער דעם הויז פון חיים סאַפּיר. אויב איך געדענק ריכטיק, איז עס געווען פינאַנסירט דורך די „אַליאַנס״־נעץ פון ווין, און אונדזער לערערין איז טאַקע פון דער הויפּטשטאָט ווין געקומען. נאָך אַ קורצער צייט, האָבן מיר אויך פאַרדינט געלט און די צופרידנקייט איז געווען גרויס. פון דער צענטראַלע אין ווין האָבן מיר באַקומען העמדער מיט אויסגעצייכנטע מוסטערס, אויך פאָדים, און די אויסגעשטיקטע פאַרטיקע סחורה האָט מען צוריקגעשיקט דאָרט. ווי לאַנג האָט דער קורס עקזיסטירט — געדענק איך נישט, דער קורס האָט נישט געהאַט קיין פּאַרטייאישן כאַראַקטער, און דעריבער האָט ער נישט גורם געווען קיין קעגנערשאַפט.

אין דער זעלבער צייט איז אַנטשטאַנען די ערשטע העברעישע שולע. די שילער זענען געווען כמעט בלויז מיידלעך, ווייל אַ יינגל גייט דאָך אין חדר. די אָרגאַניזירער זענען געווען לייביש גלאַט, הערמאַן ענגלבערג און הערשל קאַנער. אויך איך בין געווען צווישן די שילערינס. דער לאָקאַל איז געווען אויף די „רולקעס״ אין הויז פון חיים און פויטשע ענגלבערג. מיר האָבן געלערנט לייענען און שרייבן, ווי אויך דערציילונגען פון חומש און נביאים. אונדזער לערער איז געווען מנחם מענדל האָכמאַן, אַ זייער אינטעליגענטער יונגערמאַן פון מזרח גאַליציע, וועלכער האָט חתונה געהאַט און זיך באַזעצט אין טאַרנאָבזשעג. די שולע האָט עקזיסטירט ביזן אויסברוך פון דער ערשטער וועלט־קריג.

די קריג און די עוואַקואַציע פון דער מערהייט יידישע איינוווינער, האָבן איבערגעריסן יעדער טעטיקייט. אין 1916 קומען צוריק די פליטים פון טשעכן און פון עסטרייך, דער פראָנט האָט זיך דערווייטערט און דאָס געזעלשאַפטלעכע לעבן ברויזט אויף מיט פרישער ענערגיע. ווידער אָרגאַניזירט זיך אַ העברעישע שולע, דאָס מאָל אין הויז פון דער אַפּטייק, אין געסל פון געריכט (בית המשפט). דער לערער איז שענקערמאַן, אויך פון גאַליציע, וועלכער האָט זיך דעמאָלט באַפרייט פון מיליטער דינסט. די שילערינס — נאָר מיידלעך.

שענקערמאַן האָט אויך אָרגאַניזירט אַ פאַריין פאַר מיידלעך מיטן נאָמען „דבורה״. דער לאָקאַל איז געווען ביי ביינישׂ פעדערבוש אויפן שטאָק. אין פאַריין איז געווען אַ ביבליאָטעק, די ביכלעך האָט מען געזאַמלט אין שטעטל. פון צייט צו צייט זענען פאָרגעקומען רעפעראַטן; די רעדנער זענען געווען יידישע יונגע אינטעליגענטן, וועלכע האָבן אויסגענוצט דעם קורצן אורלויב (חופשה) פון מיליטער אויף צו פאַרשפרייטן דעם ציוניסטישן געדאַנק. איך געדענק נאָך דעם נאָמען פון איינעם — יוסף האָלענדער פון טאַרנע. אויך האָבן רעפערירט די שטעטלשע טוערס: ענגלבערג, הערשל קאַנער און אַנדערע. אַ געוויסע צייט, ווען ס'איז קיין שולע נישט געווען, האָט אונדזער שטעטישער אליעזר פערלמוטער געלערנט פּריוואַט־לעקציעס אין העברעיש.

אינטערעסאַנט, דאָס די זאָרג פאַר דער דערציאונג פון מיידלעך איז געווען אַן אַלגעמיינע. דער שטאָט־ראַט האָט דאַן געעפנט אַ גימנאַזיע פאַר מיידלעך, אירע שילערינס זענען אין דער מערהייט געווען יידישע. אויך אַ האַנדלס־שולע האָט עקזיסטירט און דאָרטן האָבן מיר געלערנט „פאָלקעס" מיט יידישקעס געמישט. אַ דאַנק דעם האָבן מיר נישט געלערנט נישט שבת און נישט זונטיק. ווינטער, ווען דער פרייטיק איז געווען קורץ, האָבן מיר געלערנט 2—3 שעה מוצאישבת: ביי אונדז, נאָכן רו־טאָג און ביי זיי — פאַר...

אויסער דער קולטורעלער טעטיקייט האָבן די חברות פון „דבורה" זיך פאַרנומען מיט זאַמלען געלט פאַרן קרן קיימת לישראל. דאָס האָבן מיר געטאָן מיט פול ענטוזיאַזם. חול המועד פלעגן מיר גיין פון הויז צו הויז, און אַפילו ביז דעם באַן הויף געגאַנגען זאַמלען. על פי רוב האָבן מיר געזאַמלט פון אייגענער איניציאַטיוו און טאַקע אַליין איבער־געשיקט דאָס געלט קיין ווין, צירקוסשטראַסע נר. 33.

אין 1918 איז געגרינדעט געוואָרן די פוילישע מדינה, און מיר זענען טעטיק געוואָרן אין פאָליטישן קאַמף, וועלכן די ציוניסטן האָבן אויפגענומען פאַר די סיים־וואַלן. אין יאָר 1919 זענען פאָרגעקומען די ערשטע וואַלן. אין אונדזער ראַיאָן האָט קאַנדידירט דער קראָקעווער ציוניסטישער אַד־וואָקאַט ד"ר לעזער. זיין קעגן־קאַנדידאַט איז געווען דער גוי גראַף לאַסוצקי. די יידישע קעגנער פון ציוניזם האָבן באַפאָרצוגט אַ גוי, און האָבן געקעמפט קעגן דעם יידישן קאַנדידאַט. מיר, די ציוניסטישע מיידלעך זענען געגאַנגען פון הויז צו הויז דערקלערן די שענדלעכע זאַך. אויך איך מיט מיין חברטע בינטשע וויזענפעלד (ברונער) האָבן אין טאָג פון די וואַלן אַגיטירט צווישן די אָרעמע משפחות אויף די „רולקע". (דאָס איז דאַן געווען פאָליצייאיש פאַרבאָטן). מיר האָבן אָבסערווירט פון וועלכן הויז עס איז אַרויסגע־גאַנגען לאַסאָצקיס אַגיטאַטאָר (אַ ייד), דאָרט האָט ער איבערגעלאָזט אַ צעטעלע מיטן גויישן נאָמער 1, און פול הבטחות וואָסאַראַ ישועות דער „גוטער" גוי וועט ברענגען די יידן. מיר האָבן די 1־לעך צעריסן און איבערגעלאָזט אַ „יידישן" נומער 7. אונדזערע עלטערן האָבן נישט מסכים געווען מיט אונדזער טעטיקייט. זיי האָבן זיך געשראָקן פאַר נקמה און שאָדן אין געשעפט, אויך ווי פאַרלאָזט עפּעס אַ מיידל די שטוב אויף אַ גאַנצן וואַלטאָג ?...

שפּעטערע יאָרן האָבן זיך מער קיין באַזונדערע פרויען־אָרגאַניזאַציעס נישט געשאַפן. אין די ציוניסטישע אָרגאַני־זאַציע האָבן זיך געטראָפן בחורים און מיידלעך צוזאַמען. דאָס איז געווען אַ רעזולטאַט פון קריג; דער צוזאַמענטרעף מיט אַנדערע באַפעלקערונגען בשעת דעם פליכטן און אפשר אויך השפעה פון חלוצישן לעבן אין ישראל.

הדסה פינקלשטיין

התפתחות החיים הציוניים - מראשיתם - בטרנובז'ג

הסימנים הראשונים להתעוררות הפעילות הציונית בעיר טרנובז'ג, אחרי מלחמת העולם הראשונה, נראו בשנות ה־20, עם התארגנות המתפללים בכעין „שטיבל", שקראו לו אז „התקוה". חברי „התקוה" היו מתפללים שם בשבתות ובחגים, וצביונו היה שונה מצביונם של ה„שטיבל'ך" האחרים בעיר. היה שם הווי מיוחד במינו, והיתה מורגשת בו אוירה מיוחדת, אוירה ציונית. חבריה היו תורמים ומתרימים לק.ק.ל. בהזד־מנויות שונות. בחגים הלאומיים כגון: חנוכה, פורים, וכו' היו עורכים אספות וחגיגות. בהזדמנויות אלה היו מזמינים מרצים ופעילים ציוניים מהערים הגדולות, או שליחים מא"י, אשר היו נושאים את „דרשותיהם" ונאומיהם הקשורים ברעיון הציוני ובארץ־ישראל. מבין חברי „התקוה" הרבים זכורים לי עדיין שמות אחדים: ה' דוד שליסל, אשר פעיל עד היום ונמצא אתנו בארץ, חיים שלר ז"ל, אבי מאיר שליסל ז"ל, פישל קניגסברג ז"ל, וכן זכורה לי היטב דמותו של הרשל קנר ז"ל, אשר היה נואם בחסד עליון. עד היום זכורים לי נאומיו המצוינים. בהתלהבות רבה היה מספר על התפוזים של א"י, ארץ זבת חלב ודבש. הוא היה ממחיש במשלים שונים ומוצלחים את הצורך בהקמת מולדת לעמנו בא"י. כאילו היום, רואה אני אותו מלהיב את כולם בקנאותו ודבקותו לרעיון הציוני. עד היום זכורים לי רגעי ההתלהבות והתרוממות הרוח, שפעמה באבותינו, אשר זרעו את גרעין המחשבה ה־ציונית בעירנו. באתי לשם בתור ילדה קטנה עם אבי ז"ל, וההדוד השירים הציונים והמנגינות החסידיות לא ימושו מזכרוני לעד. יתכן ששכחתי להזכיר רבים, וגם פעילים מ־„התקוה" ואיתם הסליחה.

היו אלה הסנוניות הראשונות לרעיון הציוני בעירנו, עד שהתארגן אח"כ הנוער ב„בני־ציון". היה זה, דומני, הארגון הציוני הראשון בטרנובז'ג, אשר איגד בתוכו את ה„סלתה והשמנה" של הנוער בעיר דאז.

הרוח החיה והפעילה בהקמת „בני־ציון", ואח"כ כל ה־מוסדות הציוניים והתנועות הציוניות בעיר, הווה קומץ אנשים מ„האינטליגנציה" של העיר, חצי־מתבוללים (בהשוואה לאורח החיים של יהודי טרנובז'ג מאז) אך חדורי תודעה ציונית עמוקה, היו אלה: ד"ר פרייזמן ז"ל, ד"ר רודנר, ד"ר צימבלר, מגר' גרינר, (הרוקח), ואולי עוד אחרים שנשמטו מזכרוני. היו אלה יהודים יקרים, אשר לא חסכו ממרצם ומזמנם, והיו מוכנים למסור את היקר להם למען הרעיון הציוני, הפצתו

והגשמתו בחיים הציבוריים במיוחד בין הנוער בטרנובז׳ג. לא היה גבול למסירותם ולתודעתם הציונית העמוקה, אשר היתה מלווה פעולה ציבורית־ציונית, גדולה כקטנה. הם יזמו את התארגנות המועדון „בני־ציון", בית־הספר העברי הראשון, הקימו את גן־הילדים העברי. אח"כ סייעו הרבה בהתארגנות תנועות הנוער הציוניות ; „עקיבא", „השומר הצעיר", „מזרחי".

חברי „בני־ציון" היו : חיים הנדל, אידה חיים, שרה זילבר, שרה האוזר, אחיות ויזנפלד, לייב ויזנפלד, שמל׳קה שליסל, פסח („חזן"), משה גולדבלט וכו׳. (איני זוכרת את שמות כולם, למרות שאת פני רבים נוספים אני רואה לפני אף כעת). זכורים לי היטב הערבים ב„בני־ציון", מלאי חויות ואוירה של השתלהבות ושמחה. השירה האדירה שפרצה מפי הבחורים והבחורות, הדי ה„הורה" שרקדו בהתלהבות גדולה. ושוב חגיגות, התרומות לק.ק.ל. והרצאות על הציונות וא"י. באתי לשם לעתים קרובות, עם אחותי הבכורה, מלכה שליסל, ולפעמים עם שרה זילבר, אשר היתה מלאת חיים, תוססת ו־דינמית.

בית־הספר העברי הראשון הכיל בתחילתו כתה אחת בלבד: כי רק משפחות ספורות בעיר שלחו אז את ילדיהם ללימוד השפה העברית. הובא אז מורה לעברית מעיר אחרת (שמו היה גרינברג), בחור צעיר, אשר היה לא רק מורה, אלא גם חבר לתלמידיו. כיון שלא היו מספיק תלמידים, למדו בכתה אחת ביחד תלמידים בגילים שונים. וכך למדתי עם אחותי אחי וחבריהם, אשר היו מבוגרים ממני בהרבה שנים. זוכרת אני היטב את הלימודים בבית־ספר זה, תעלולי התל־מידים לגבי המורה הצעיר ; החגיגות, השירים וכל הקשור לחויות בית־הספר. אך לא הרבה זמן החזיק מעמד בית־ספר זה, היות ולא היו מספיק תלמידים, וגם המורה, כנראה לא החזיק מעמד בתנאים ההם. אחרי מספר שנים שוב התארגן בית־הספר, והובא מורה חדש בשם הוכמן. שוב עלי לציין את התלהבותו ומסירותו של מורה זה. נוסף ללימודים בימי־חול, היה מזמן אותנו המורה הוכמן בשבתות אחה"צ לביתו. שם היינו קוראים סיפוריהם של י.ל. פרץ, שלום עליכם, אגדות ובדיחות על תושבי חלם וכו׳. היו אלה שעות של חויה עמוקה, אשר נחרתו עמוק בזכרוני. לאחר תקופה קצרה, שוב התפרק בית־הספר, והיתה הפסקה של שנים, בהן לא היה עוד בית־ספר עברי.

היו אלה חבלי לידה קשים, להקמת בית־ספר עברי ב־טרנובז׳ג. לא היתה כמעט אפשרות לקיימו ברציפות בתנאים של אז. וזאת מחוסר תלמידים, מחוסר הבנת ההורים בצורך לימוד השפה העברית, מחוסר מורים מוכשרים ומתאימים ל־למוד השפה, ובעיקר, כנראה, מחוסר תקציב. יש לזכור, כי כל מה שנעשה בשנים ההן — ובאופן יחסי זה היה הרבה — נעשה בתרומות של אנשים פרטיים, וביחוד של קומץ האינ־טליגנציה שהזכרתי בתחילה.

קבוצת ציונים זו, של ה„פטריוטים שלנו", טפלו בכל רעיון ציוני וטפחו כל ניצוץ קטן, אשר עשוי היה להלהיב את היהודים בעירנו, לענין הציוני. זכורתני, שהגב׳ רודנר — אשתו של דר׳ רודנר — היתה מזמינה אותי (בתור אחת התלמידות של בית־הספר העברי) אליה הביתה בשעות אח"הצ, והיתה מלמדת אותי לדקלם שירים עבריים של ח.נ. ביאליק, כדי להכין תכנית לחגיגות חנוכה, או פורים. הייתי אז בת 6—7 שנים בערך, ולא הבינותי את פשרן של המלים בשיריו של ביאליק, אולם למדתין מפי הגב׳ רודנר, לפי הצליל בלבד. היא היתה מקריאה את השיר, ומסבירה את משמעות המלים.

חברי „בני־ציון", בחורים ובחורות, אשר לפני כן למדו קצת עברית, והתלמידים המבוגרים של ביה"ס, נטלו חלק בחגיגות אלה, והציגו מחזות בעברית, כגון : „יוסף ואחיו", „מגילת אסתר" וכו׳. כמו כן היו מופיעים גם בשירה עברית, ביניהם זוכרת אני היטב את חיה ציטרין, בקולה הנפלא וב־זמרתה האדירה, כששרה את השיר : „שם במקום הארזים", צליל המלה העברית בדקלום ממושך נשמע מפי ילדה קטנה, ומחזות ושירים המושרים בעברית, חוללו פלאים והתלהבות אין קץ בקהל, למרות שברובו לא הבין גם את פשר המילים.

זוכרת אני עוד באחת המסיבות, (היה זה בודאי לכבוד סיום שנת לימודים מסויימת של בית־הספר העברי), בחן אותנו מר גרינר (הרוקח) ב„ידיעת הארץ". הוא קרא לתלמי־דים לגשת למפת ארץ־ישראל, שתלתה על הקיר, ושאל על ישובים, ערים ומקומות הסטוריים שונים בארץ. בין היתר שאל אותי היכן נמצא הנמל Cesarea. הייתי במבוכה, היות ולא ידעתי למה הוא מתכוון, כי הרי לא למדנו אז ידיעת הארץ בלועזית, וללמודים הכלליים על כך בבי"הס הלועזי, עדיין לא הגעתי אז. (הייתי בת 7—8, אולי 9). אולם, כעבור שניות הוציאני מר גרינר מהמבוכה, בהזכירו את שם הנמל בעברית, כלומר „קיסריה". נשמתי לרווחה, והראיתי מיד את המקום על המפה. המקרה גרם לי כנראה, להתרגשות וגם לחויה, כי הדבר נחרת בזכרוני עד היום.

כאשר אני חושבת כעת במושגים של אז (היום זה יכול להראות טבעי ביותר), על אנשים אלה, כמו מר גרינר וחבריו, אני מגיעה למסקנה שאכן היתה נצורה בהם אמונה ותקוה חזקה מאוד בהגשמת הרעיון הציוני. עצם התמסרותם לדבר ללא גבול, בתנאים של אז, מעיד על כך. הם היו די רחוקים מחיי היהודים בעיירתנו, גם הרעיון הציוני עוד לא היה פופולרי, היה עוד רחוק ולא מוחשי. מה דחף אז אנשים אלה, „האינטליגנציה הזאת", לארגן, להתעניין ולתת מזמנם וכספם לענין הרחוק כל־כך, כביכול ולבא ולהשתתף ב„חגיגות" ? (כי לא היו אלה מופעים מאורגנים כדבעי. האמצעים, האפש־רויות, הפוטנציאל, ההישגים, הכל היה באותם ימים דל מאוד). סוף סוף, היתה זו עיירה קטנה, ורק קומץ קטן בה התענין בכלל בציונות ובשפה העברית. זאת ועוד, הם היו אז לא בני נוער צעירים הנסחפים אחרי רעיונות חדשים, העשויים להוות את כל ישותם. היו אלה אנשים מבוגרים, מבוססים, בעלי משפחות ועסקים. מה, איפוא, דחף אותם לפעולה זו — כש־ציונות היתה עוד כחלום — אם לא האמונה האיתנה והע־מוקה בהגשמת הרעיון הציוני בעתיד הקרוב ?

**

אחרי הפסקה של שנים, שוב התארגן בית־הספר העברי בשנות השלושים, והפעם היה זה בית־ספר סדיר, פחות או יותר, עם מספר כתות, והמורה שלנו היה אז אליעזר זילבר, אשר בא אלינו במיוחד מרוזבדוב. מספר התלמידים הלך וגדל, והתנהלו בו לימודים סדירים. למדנו את השפה, דקדוק, תנ"ך,

ואפשר לומר, שבית־הספר העברי אז, היה על רמה נאותה למדי, ומבוסס פחות או יותר, בהשוואה לתנאים של הימים ההם.

עם זאת, לא הפסיקו חוג הציונים האקטיביים בטרנובז׳ג את פעילותם. הם לא אמרו די בזה, וכל פעם ארגנו פעולה חדשה, רעיון חדש. כעת בא תורו של גן־ילדים עברי. היוזמים — שוב אותו קומץ אנשים שהזכרתי בתחילה. הקמת גן־ילדים עברי, בו ילמדו הילדים כבר מגיל רך אלף־בית, לשיר ולדקלם בעברית, וכן משחקים, סדור חגיגות וכו׳. הכל, כמובן, בלשון העברית — במדת האפשר — וברוח הציונות. הם

גן הילדים של הציונים
מימין: הגננת הדסה שליסל.

ראו בזה נדבך קטן, אבל חשוב בפעולה הציונית בעיר, כי החנוך והרעיון הציוני הוחדר לילדים כבר בגיל רך.

כאשר מורה בית הספר דאז אליעזר זילבר הציע לי להיות גננת בגן־ילדים זה, השתוממתי וגם פקפקתי מאד. לא האמנתי שאכן יקום הדבר ואם אוכל למלא תפקיד זה. שמחתי אמנם, שמתוך כל בית־הספר העברי בחרו בי לתפקיד זה, ושמחתי על האמון שנותנים בי, אך מכאן ועד לבצוע המשימה, ראיתי מרחק רב. הייתי צעירה מדי לתפקיד כזה, וגם הכשרה מקצועית לא היתה לי כלל וכלל. אמנם, כבר אז הייתי ראש קבוצה בתנועת „עקיבא״, אולם לא יכולתי להשוות זאת לתפקיד גננת, החייבת לעבוד יום יום עם 40—30 ילד בגיל רך. להפתעתי ולסיפוקי הרב הצלחתי בתפקיד זה למעלה מן המשוער, לשביעות רצון הילדים וההורים. הילדים למדו אלף־בית, לשיר ולדקלם בעברית בחגיגות שערכנו. היה זה פלא — לא יאומן כי יסופר — כבר אז בתחילת התארגנותו, היו מוכנים הורים, של למעלה מ־30 ילד בטרנובז׳ג לשלוח את פעוטיהם לגן ילדים עברי. ביניהם היו (עד כמה שאני זוכרת) שני ילדי שטיגליץ, ילדי נוסבאום (אמם, שפרה, פעילה כיום בארגון יוצאי טרנובז׳ג), בת משפחת נוסבאום אחרת, בת של משפחת גרטן, בת משפחת פרידמן (סוכנות לבירה), ועוד רבים שאינני זוכרת שמותיהם.

ביחד, בערך, עם הקמת ביה״ס העברי הסדיר, קמו גם תנועות הנוער הציוניות, „עקיבא״, „השומר הצעיר״ ו„מזרחי״. מיטב הנוער בעיר הצטרף לתנועות אלה. ואפשר לומר, שהיה זה הזינוק הראשון והאמיתי לרעיון הציונות, ולהגשמתו אח״כ. התנועות פעלו בצורה מאורגנת ורצופה, והן מילאו תוכן את חיי הנוער היהודי אז. הן תרמו הרבה מאוד להעמקת התודעה הציונית של הנוער בעיר. אלה היו כבר סילונים חיים, שפרצו, השקו, גידלו והגשימו את הרעיון הציוני.

קן נוער ציוני „עקיבא״
במרכז: המרכז דוד ויסלר

מתוך כל תנועות הנוער, אני יכולה לתאר קצת את קן התנועה „עקיבא" בטרנובז'ג, היות והייתי חברה בה. היו אלה שנות נעורי היפות ביותר. התנועה „עקיבא" מילאה תוכן את שנותי, מאז הקמתה, עד לפרוץ מלחמת העולם השניה. אם אני מרגישה עצמי בעלת ערכים ציוניים, חברתיים וכלל־אנושיים, הרי עלי לזקוף זאת בראש וראשונה לזכות התנועה הציונית „עקיבא", בה חונכתי.

אני מתלבטת ממש, במה להתחיל, בבואי לתאר את תנועת „עקיבא" בטרנובז'ג. היו ערבי פעולה בקבוצות השונות, ערבים מלאי חויות, ערבי עונג־שבת, חגיגות, פגישות עם שליחי ההנהלה מקרקוב ומא"י, וכו'. השירים במוצאי שבת ב„עונג שבת" וכן השירים סביב המדורות מצטלצלים באזני עד היום, ולא יישכחו אף פעם. אי אפשר שלא להזכיר את הטיולים של קבוצות הצופים, וכן מחנות הקיץ (קולוניה) של התנועה בסביבת טרנובז'ג, וכן המחנות ב„בנ'סקה־ויז'נה", בקרפטים. חיי התנועה השאירו חויות עמוקות בלתי נשכחות. חברי ההנהגה המקומית, וראשי הקבוצות, היו פעילים ומסורים מאוד לענין. לא חסכו מזמנם ומרצם, על מנת למלא תוכן כל פעולה ופעולה. השיחות, ההרצאות באספות הכלליות של הסניף, וכן בפעולות הקבוצתיות, התנהלו ברמה נאותה, וב־מסירות אין קץ. הנוער שהשתייך ל„עקיבא", היה מצוין באיכות, וזה גם הטביע את חותמו על תוכן הפעולות. אני, באופן אישי, זכיתי אולי ליתר הנאה וסיפוק, היות וכל אחיותי ואחי (חמשתנו) השתייכנו לאותה תנועה. כמובן, שב־תנאים אלה היתה לי (בהיותי הכי קטנה) האפשרות להאזין לויכוחים ולשיחות על כל בעיות התנועה; והייתי, כמו ש־אומרים בתוך ה„ענינים" ממש. נעים ביותר היה, ואף התגאתי בזה בזמנו, בימים שהתארחו הצלנו בבית שליחי ההנהגה מקרקוב, או מא"י.

נוח היה לשליחים להתארח אצלנו, משום שלא היתה התנגדות מצד ההורים. בימים ההם לא כל בית היה מוכן לארח שליחים מהתנועה. אבי, מאיר שליסל, ז"ל, היה ציוני ולא עשה קשיים בכוון זה.

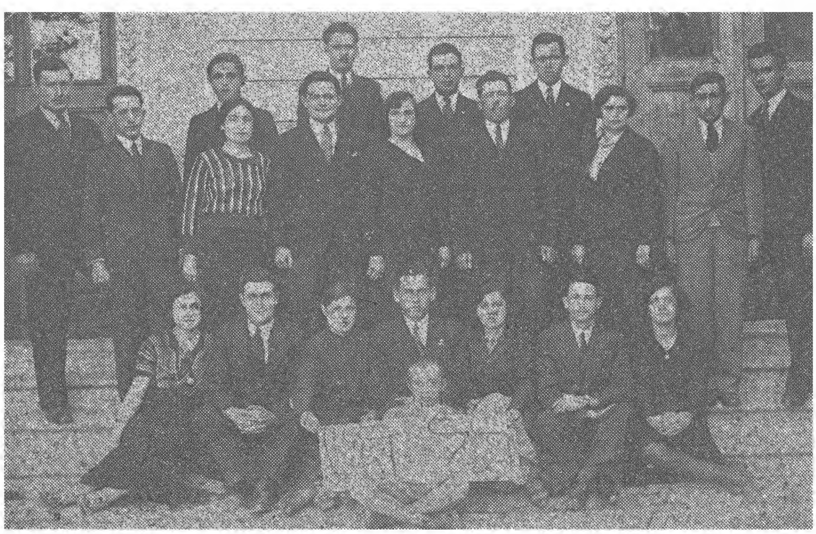
שנות הפעילות שלי ב„עקיבא" היו ונשארו בשבילי עד היום, כשנות נעורי היפות ביותר ובעלות ערך רב, אשר ללא ספק השפיעו עלי מבחינה חינוכית־חברתית, והטביעו עלי חותם חיובי. בטוחתני, שכל חברי התנועה, אשר נותרו בחיים אחר שואת המלחמה, יכולים לומר זאת גם על עצמם בלב שלם.

עלי להזכיר בדאבון לב ובצער רב, ולחלוק כבוד לכל הבחורות והבחורים היקרים מחברי התנועה, שהושמדו, או נפטרו עקב תלאות המלחמה, ולא זכו לראות את הגשמת הרעיון הציוני, אותו נשאו בלבותיהם ועשו הכל למען הגש־מתו. יהא זכרם ברוך.

***

הערת העורך:

כשמדברים על נושא כללי: „התפתחות החיים הציוניים" — יש להזכיר גם את תנועת „בית"ר־הצה"ר" או התנועה ה־רביזיוניסטית, שהיתה פעילה גם בטרנובז'ג. קיים היה סניף חשוב שבראשו עמד אליעזר וקסלר הפעלתני והדינאמי. פרטים על התנועה הזאת — לא ידועים לי.

אירגון בית"ר בטרנובז'ג

מימין: יחיאל קורן, שלמה צווצ'קנבוים, מוטל צימרמן, שלמה שטיינהרט, נחום שליסל, בילה יוסט, אהרן ספיר, אריה וקסלר, זלטה יוסט, קנרק, שלמה יוסט ויוסף ברוד.
יושבים: משה יוסט, בלה ויזנפלד, פנחס יגר, מינצברג, יעקב גטר, שליסל.
מחזיק השלט: חיים יצחק הקל.

בינה בינדר
(לבית נוסבוים)

הקמת קן עקיבא בטרנובז׳ג

מי נטע בי אהבת המולדת בהיותי בעיירה דזיקוב? מי לימד אותי להרים את ראשי בגאווה? מי לימד, מי חינך וגילה לי לאן אני, ויתר הצעירים והצעירות כמוני, שייכים? תודתי ותודתנו מגיעה להסתדרויות הציוניות.

בשנת 1931 הופיע בעירנו „עקיביאן" ושמו יוסף זלינ־קובסקי. באותה תקופה הייתי מזכירה וקופאית ב„בנק לודובי" בטרנובז׳ג. היות והמייסדים של הבנק וחברי ההנהלה היו ציונים, פנה החלוץ הטיפוסי הנ״ל, לבוש במכנסי החאקי הקצרים, אלי, וביקש שנעזור לו להקים קן עקיבא בעיר. בשיחתנו בבנק השתתף גם ד״ר רודנר, שהיה אחד ממנהלי הבנק ועסקן ציוני מסור, ואמר לי: „תעזרו לו — ואעזור לכם". ד״ר רודנר הזמין את שנינו לשיחה נוספת, והדריך אותנו איך לגשת לפעולה. הוא גם נתן לי כמה ימי חופש, לארגן את הסניף.

התרוצצנו מבית לבית, מבית ספר לבית ספר, ובכוחות אל־אנושיים הקמנו קן „עקיבא" מבין הנוער הלומד. בחרנו הנהלה ואני עמדתי בראש הסניף.

בראש הועד הנ״ל עמד ד״ר פרייזמן ע״ה, חברי הועד היו: ד״ר צימבלר, ד״ר רודנר, נתן גרינר ועוד. הקן התפתח במהירות, וכעבור שנה אחת הגענו ל־120 חבר. הקן היה מחולק לקבוצות, בראש כל קבוצה עמד ראש הקבוצה. בתנועה שררו משמעת וסדר.

תנועת עקיבא ראתה את עצמה קשורה קשר הדוק עם כלל האומה, והתייחסה בכבוד ובאמונה לנכסי הרוח של האומה והמסורת של דורות. לצעירים העברנו את כל הפעולות של צופיות, ויחד עם זה החדרנו לעומק נשמתם את אהבת ציון. המבוגרים הוציאו עתון קיר, על נושאים ארצישראליים, כמו: „עתיד ארץ ישראל", „הסברה ציונית־חלוצית" ועל כל דבר אקטואלי שהיה קשור עם ארץ ישראל. כמו כן התקיימו הרצאות ושיחות על נושאים אקטואליים שונים. כל חג ומועד נחוג היה אצלנו, ובו בא לידי ביטוי האופי הדתי, וגם הלאומי של החג.

טיולי ל״ג־בעומר נערכו באופן חגיגי במיוחד. בטיול כזה השתתפנו כולנו מקטן ועד גדול, מלובשים בתלבושת

קן עקיבא עם פלוגת ההכשרה שבטרנובז׳ג
במרכז יושבת המרכזת בינה נוסבוים

באותה תקופה, לא תמיד הביטו ההורים בעין יפה על בניהם ובנותיהם שנתפסו „בעבירה", בהצטרפותם לתנועה חילונית כמו הציונות. אבל היו גם הורים ששבעו נחת מכל הפעולות של עקיבא. פה אני רוצה לציין את משפחת יוסף ברנדמן, שבתו עמליה היתה מהראשונות בעקיבא. הם־הם שתמיד עודדו אותנו לחיזוק הפעולות.

הקימונו גם ועד מהמבוגרים, מהאינטליגנציה העובדת.

עקיבא — תלבושת אחידה, מסודרים בקבוצות, שהיו צועדות בקצב, עוברות את הרחובות הראשיים, ושרות שירים עבריים. בעלי החנויות היו יוצאים, מסתכלים ומודדים אותנו במבטי־הם הסקרניים. היו כאלה שהדבר גרם להם נחת, ושמחו על הופעתנו הפומבית וראו בנו את עתיד האומה. ולעומתם היו כאלה, שקשה היה להם להבין זאת, וראו בכל זה כאילו מתרחקים מדרך הישנה לדרכים חילוניות.

ערך חינוכי מיוחד נועד היה לחגים הלאומיים, שנוסף על החגיגות שהתקיימו בהם, היו גם משולבים עם פעולה ציונית מעשית: אוסף כספים לקק"ל ולקרן היסוד. הפעולה הזאת הקיפה את כולנו, יצאנו להריק קופסאות בבתים, לגבות תרומות, ועוד.

אורגנו מחנות קיץ, בהם בילינו בצוותא, יצאנו גם לכינוסים שנערכו בסביבה, שם התקרבנו יותר לארץ ישראל ולבעיותיה, ונפתחו בפנינו אופקים רחבים ומושגים חדשים, שהביאו לתוצאות ממשיות: רבים מחברי הקן, יצאו אח"כ להכשרה ועלו ארצה.

ולבסוף: מי לא זוכר את ה„עונג שבת" שנערך בקן עקיבא? השיחות המעניינות על נושאים חינוכיים וארצישראליים, השירה המשותפת וריקודי ה„הורה" הנלהבים — כל אלה יצרו אוירה מרוממה והתלהבות לעלות ארצה. ואכן יצאו חברי עקיבא להכשרה ועלו לארץ, לבנות ולהבנות, ולהשתתף במאבק על הקמת המדינה.

בנק לודובי

מוסד כלכלי יהודי חשוב בעיר היה הבנק הציוני בשם: „בנק לודובי". הוא נוסד בהון יסוד בסך: 3.000 זלוטי, שהתחלקו ל־300 מניות בנות 10 זלוטי, שהשקיעו 300 איש. המוסד התפתח במהירות, והפך במשך השנים למוס. כספי וכלכלי חשוב ממדרגה ראשונה בעיר. גדלו ההשקעות והפקדונות, וכל אנשי העיר רחשו אימון לבנק לודובי. את מהירות התפתחותו של הבנק אפשר לראות במאזן השנתי שנמסר באסיפה הכללית בשנת 1934: היקף פעולותיו השנתיות הגיע כבר אז ל־3/4 מיליון זלוטי ויותר. זה היה הישג עצום. כל זה בא הודות למנהלים המסורים: ד"ר רודנר והישל קנר, שעבדו בהתנדבות, ולא חסכו כל מאמץ לקדם ולפתח את הבנק, שהיה לטובת כל הצבור היהודי.

הבנק שימש את האוכלוסיה היהודית בעיר וגם בסביבה, הן על ידי מתן הלוואות, והן על ידי עיסקות בנקאיות רגילות, ועזר הרבה לסוחרים הצעירים. (היה גם מקום לגמילות חסדים.) המנהלים הבינו היטב את תפקידם הציבורי, ואת האחריות כלפי המצב הכלכלי הירוד בו היו נתונים הרבה מלקוחות הבנק. אירע לא פעם שעיכבתי שטר שעבר זמן פרעונו, ולא שלחתי אותו ל„פרוטסט", על אף הסיכון שהיה כרוך בכך. אני שימשתי כמזכירה וקופאית של הבנק.

כל שנה הדפסנו מאזן שנתי ושלחנו לחברים לפני האסיפה לעיון בו. בחירת ההנהלה, שבדרך כלל עוררה התעניינות גדולה בין מאות החברים, התנהלה בצורה מאד דמוקרטית. בכל שנה בחרו בהנהלה, אבל על־פי־רוב נשארו המנהלים הראשונים, לאות הוקרה על ניהולם את העניינים על הצד היותר טוב. האסיפות והישיבות התקיימו בדרך כלל בימי הראשון בשבוע.

עובדי „בנק לודובי"
מימין: שמחה פנסטרשטוק, בינה נוסבוים (בינדר), זלמן שפרינגר.

בין המנהלים היו גם ר' הרשל ווייגגיל, ובשנים האחרונות — ר' אהרן אלעזר טננבוים, שסביב בחירתו התנהל מאבק קשה.

פקידי הבנק היו (חוץ ממני): שמחה פנסטרשטוק הי"ד — מנהל חשבונות, וזלמן שפרינגר (כעת בארה"ב).

בינה בינדר (לבית נוסבוים)

שנקה נוסבוים-שחר

השומר הצעיר

אליבא דאמת, את עיר מולדתי טרנובז׳ג לא אהבתי מעודי. הזכרונות הנוגים ביותר נשארו לי מימי בית־הספר־הפולני. אחזה אותי חלחלה בלכתי בשביל, אשר הוביל מול בית הספר, שהיה בחצר של הכנסיה הקטולית. השנאה לתלמידות היהודיות היתה מורגשת בכל צעד ושעל. תמיד קנאתי בבנים שלנו, על שבית־הספר שלהם היה בסביבה יהודית. גם התלמידות הנוצריות (ה„שיקסים" בלע״ז) החברות בכתה, היו גסות מאד, ובזלזול אין קץ התייחסו אלינו. לכן הלכתי לבית הספר העברי בשעות אחרי הצהרים, בחשק רב מאד. שמה מצאתי פורקן לנפשי.

בית הספר העברי תרם גדולות לחנוך הנוער בעיר לאידיאל הציוני. הנוער שינק שם את שפת המקור שלנו, מילא את הסתדרויות הנוער הציוניות.

הבית שלנו היה ספוג באידיאלים ובמאווים האלה. נהגנו בינינו בבית לדבר בשפת העברית. בבית־הספר היה נהוג, שהתלמידות הטובות עזרו למורה ללמד את הכיתות הקטנות יותר, והאחיות הגדולות שלי נמנו ביניהן. בעוד שאחותי הגדולה בינה (היום בינה ברונר, בארץ) השתייכה להסתדרות הציונית, אני, הצעירה במשפחה, הייתי בהשומר הצעיר, שחבריה היו פעילים מאד בהגשמת הרעיון הציוני, ובעיקר בשטח העליה לארץ ישראל.

לא נמניתי בין המייסדים של התנועה בעיר, אבל בתקופה שאני הייתי בקן, היתה זו תקופת פריחה, והרבה בני־נוער נהרו לתוך שורותינו. כידוע לא הסתכלו ברחוב היהודי עלינו בעין יפה, היינו נחשבים כ„שמאלניים מדי", והיה יותר מקובל אז להשתייך לנוער הציוני „עקיבא". היחסים בין שתי התנועות היו מתוחים, ושרר ברוגז מוחלט אפילו בין חברות טובות, אם אחת השתייכה לתנועה המתחרה. הכיתתיות הזו נולדה איפה עוד בגולה.

קבוצת בנות של „השומר הצעיר"

מימין: שיינדל נוסבוים, וואהל, א. צווצ׳קנבוים, פרימקה נוסבוים, שפירן, איטה וורשבסקי, הויזר, שפירן, זיידן, אסט, מקלר.

בשנת 1935 עליתי ארצה. ההורים של כל הצעירים עשו אז הכל, למנוע את עלייתם של בניהם לארץ־ישראל. גם אמי רוחמה, זכרונה לברכה, לא הסכימה שאעזוב את הבית. אולם במסיבת הפרידה שנערכה בקן „השומר הצעיר" לכבודי, שבה השתתפה גם האמא, אחרי ששמעה את ההלל והשבחים על הפעולה שלי, ועל ההגשמה שלקראתה אני הולכת, התרגלה לבסוף לרעיון הזה, ונתנה לי את ברכתה.

***

מלחמת ההשמד, שנהפכה לשואה לעמנו בכלל, והאסון המחריד שפקד את יהדות פולין במיוחד, לא פסח כמובן גם על העיירה שלנו. התייתמנו מהורים, אחים ואחיות יקרים, שניספו במחנות המות, ונהרגו במיתות משונות ע״י הרוצחים הנאצים ימ״ש.

זכרם ישאר לעד.

קן השומר הצעיר בטרנובז׳ג

מימין: יעקל זיטנרייך, איטה ורשבסקי, אסתר צווצ׳קנבוים, שפירן, מקלר, אסט, פ. נוסבוים, בייגל, וולוול וולדמן

שורה שניה: מקלר, זיידן, ש. וויזנפלד (נוסבוים), אפרים קליין

בינה ברונר (נוסבוים־ויזנפלד)

העיירה ובית משפחתי

עיירת מולדתי טרנובז׳ג חרותה היטב בזכרוני ובלבי. זוכרת אני אותה עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה וגם אחריה. טרנובז׳ג, או כפי שהיו קוראים לה ביידיש: דזיקוב, היתה ידועה בגליציה הודות לאנשי השם האדמורי״ם־הרבנים, תלמידי חכמים החרדים לדבר ד׳, בעלי תפילה מפורסמים, משכילים ואנשי מעשה. גדולה היתה השאיפה של הנוער בעיר ללימוד תורה וגם ללימודים כלליים ולהשכלה. זאת אפשר היה לראות בכל בית יהודי — וגם בביתנו.

היינו עשרה ילדים בבית וכולנו למדנו. האמה רוחמה הי״ד חינכה אותנו לתורה ולעבודה ועשתה הכל על מנת לתת לנו אפשרות ללמוד. היא נרצחה ע״י הרוצחים הנאצים ימ״ש, יחד עם הסבתא הצדקנית הישישה גנגדל נוסבוים עם כל בני המשפחה שהיו שם. השם ינקום דמם!

אחי הבכור משה יוסף הי״ד למד בצעירותו יומם ולילה ולא היה כבר בעיר „רבי״, מלמד ומורה בשבילו. הוא השתלם בעצמו בשפות וספרות, אחרי חתונתו גר בקולביסוב ונספה יחד עם אשתו ושבעת ילדיהם.

הפעולות הציוניות

הייתי מהצעירות הציוניות המעטות שהיו אז בעיר ואני וחברותי פעלנו רבות — במיוחחד מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה — למען הרעיון הציוני בעיר. למרות הקשיים המרובים שהערימו מתנגדי הציונים בדרכנו, עזרנו הרבה ביסוד בית הספר העברי בעיר ובאירגון הסתדרות ציונית בשם „דבורה״. היינו קשורות עם בית התרבות „שפה ברורה״ בטרנובז והזמננו מרצים מפעם לפעם מקרקוב ומטרנובז לעירנו להסביר את הרעיון הציוני. הקימונו גם ספריה. את הספרים אספנו בבתים פרטיים, כי לא היה לנו כסף לקנות ספרים חדשים. היינו פעילים מאד למען הקרן הקימת לישראל. בימי חול המועד פסח וסוכות הלכנו לתחנת הרכבת לקבל את האורחים הרבים שבאו העירה, על מנת להתרים אותם למען הקרנות הציוניות. כמו כן נחשבנו למצטיינות בשטח הפצת ומכירת שקלים. לאות תודה רשמו אותנו בספר הזהב של הקרן הקיימת לישראל.

לדור השני והצעירים יותר, היה כבר יותר קל לרכוש השכלה וציונות. אנחנו, הראשונים, סללנו להם את הדרך. אחיותי הצעירות למדו כבר בבית ספר עברי מסודר מספר שנים עד שבעצמן נהיו למורות.

אחותי חנה הי״ד היתה מורה עברית באותו בית ספר שהיא למדה בו בצעירותה. היא היתה כשרונית ומשכילה מאד. כשעברה לברלין עבדה בתנועת המזרחי יחד עם יבלח״ט הד״ר בורג (כיום שר הפנים בממשלת ישראל).

חנה עלתה בשנת 1934 ארצה. ערב פרוץ המלחמה בשנת 1939 נסעה הביתה עם בעלה וילדה לדזיקוב לבקר את האמא, אולם לא זכו יותר לחזור לארץ: היא ובעלה הושמדו ע״י הנאצים ימ״ש.

ספרו אנשי העיר סנדומיז׳ שלשם הגיעה המשפחה אחרי שגורשו מטרנובז׳ג, כי הודות שהשפה הגרמנית היתה שגורה היטב בפיה, הצליחה חנה להציל הרבה יהודים ממוות בטוח, בהתחלת הכיבוש ההיטלריסטי. היא הופיעה כמגינת היהודים במצבים הכי קשים והצליחה מאד במעשה ההצלה. אך לבסוף נספו גם היא ובעלה בין מיליוני הקרבנות הקדושים.

בנם צבי עבר את כל שבעת מדורי הגיהנום הנאצי במחנות הריכוז יחד עם אחי שלום ובדרך נס נשארו בחיים, בין ניצולי מחנה ברגן־בלזן. הנאצים כבר הוציאו אותם להורג עם עוד יהודים שבמחנה וניתנה להם פקודה להתפשט. הרוצחים עמדו עם רוביהם דרוכים ומוכנים לירות, פתאום נשמע רעש וצבא אמריקאני הופיע בעיר. הנאצים ברחו לנפשם והשאירו את קרבנותיהם — שלא הספיקו לרצחם — בחיים.

רוחמה ויזנפלד ומשפחתה, מאשה גרינבוים ומשפחתה

שמואל שלר

הסיפריה, החוג הדרמטי ואירגוני הספורט

(נרשם מפי: מרדכי לסט ופסח הרצל)

מלחמה — זהו מאבק צבאי, דם ואש ותמרות עשן, אך תוצאותיה מרחיקות להשפיע על רבים משטחי החיים. אחרי מלחמה — אין מדינה ועם החוזרים למסלול חייהם שלפני פרוץ המלחמה, לא בתחום הפוליטי, לא בכלכלה, ואף לא בשטח הרוחני. במלחמת העולם — לא כל שכן.

כן נשתנו גם פניה הרוחניים של טרנובז'ג, אחרי מלחמת העולם הראשונה. מסגרות מסורתיות נחלשו, זרמים חדשים צצו ואף נתגברו. הופיעו צורות התארגנות חדשות לבטוי עצמי, אשר לפני המלחמה היו בחזקת „טרפה־פסול". אין פלא, גם העולם הגדול וגם העולם היהודי השתנו. מת פרנץ יוזף הקיר"ה (הקיסר ירום הודו), סמל היציבות והשמרנות, וכן התפוררה המונרכיה שלו. קמה מדינת פולין עצמאית, משטרים חדשים קמו, שלא שיערום אבותינו. והכל תוך מרד ותסיסה. כל זה השפיע, התסיס גם את העיירה השקטה; חלק מהדור הצעיר חיפש בטוי לשנוי ולהתחדשות, לא הסתפק כבר רק בהווי של חצר האדמו"ר, ושל בית המדרש.

הפורקן נמצא בראשונה רק בתנועה הציונית. הצהרת בלפור והעליה השלישית הלהיבו את הדמיון, חיזקו את המאוויים המשיחיים שהיו מושרשים עמוק הודות לחינוך הדתי, שאותו קיבלו כולם בעיירה לפני המלחמה. אלה גם הציבו אתגר מעשי לפני ה„ציונים" — אין הכרח להשאר פה בעיירה הפרובינציאלית, קמה אפשרות לצאת למרחב, לחיים חדשים מלאי תוכן: בארץ האבות. בעשור הראשון שלאחר המלחמה, לא בלטו כל־כך הסתירה והניגודים בין הזרמים הציוניים החדשים ונושאיהם, לבין החיים המסורתיים־הדתיים.

בסוף שנות העשרים ובשנות השלושים החלו להשתנות פני הדברים בכיוון לחילוניות יתרה. התארגנו אז גם הסתד־רויות נוער ציוניות־שמאלניות, אשר חבריהן מיעטו לבוא לבית־המדרש, לא הקפידו בשמירת שבת ובקיום מצוות; ה־קצוניים שבהם העזו אף לגלות את ראשם בפרהסיה. מקביל להם פעלו בשנים אלה גם אירגונים לכאורה לא מפלגתיים, תרבותיים, אך במהותם מושפעים מהציונות החילונית. אלה היו הבטויים החילוניים המובהקים שעמדו מעבר לשני של המיתרס, בהתנגדות מוחלטת לצבור שהתמיד והמשיך בחיי דת ומסורת.

על רקע זה אפשר להבין את התארגנותם והתפתחותם של שלושה מוסדות תרבות, שנוסדו בעיר באותה תקופה: הספריה, החוג הדרמטי וארגוני הספורט: „הרצון" ו„מכבי".

הספריה

הספריה הראשונה נוסדה בשנים 1918—1920, על יד המועדון הציוני „שפה חיה", אם לא נביא בחשבון את ההתחלה הצנועה לפני מלחמת העולם. מטרת ה„שפה חיה" היתה בעצם, להפיץ את ידיעת השפה העברית, ובהתאם לכך נרכשו ספרי קריאה על טהרת לשון קודש. הגיון ועקביות אמנם היו כאן, אך לא מעשיות. מעטים בטרנובז'ג באותה עת ידעו עברית, עד כדי קריאה רהוטה, ובפרט מעטים היו כאלה בין הצעירים במועדון. בהכרח החלו להוסיף גם ספרים ביידיש. הספריה שימשה גם מרכז לפעילות תרבותית כללית: התקיימו ערבי ספרות, דיונים וויכוחים, וכל אלה ביידיש העממית.

משונה היה המשכה של ספריה זו. פעילי ה„שפה חיה" בשלהי שנות העשרים, נטו יותר ויותר לכיוון השמאל הציוני, הגדירו את עצמם כ„פועלי ציון", וממילא העדיפו את שפת היודיש, גם בתור אידיאולוגיה. כיוון זה השפיע על המשכה של הספריה; העברית נדחתה הצידה, והספריה נהפכה להיות כעין רכוש מועדון מפלגתי. הפעילים באותה תקופה היו: ניסן פרבמן, חיים דוד טייטל, יעקב ויזנפלד, אלטר פורטגנג (שהיה שנים רבות היו"ר של „הדזיקובר לנדסמנשפט" ב־אמריקה). במשך השנים הבאות הצטמקה ספריה זו, ורישומה כמעט ולא היה ניכר, והעיר נשארה אז ללא ספריית קריאה.

בשנת תרפ"ח (1927—1928) יזמו כמה אברכים הקמת ספריה עממית (פאָלקס ביבליאָטעק): הפעילים מביניהם היו שמואל טירשוועל וחיים הרצל (בנו של החזן). הסכומים הרא־שונים לרכישת ספרים באו מהכנסותיו של חוג חובבי תיאט־רון. משכנה הראשון של הספריה היה בחדרי בית הספר העברי, בביתו של הויזר, ברחוב המוליך לבית המשפט.

זכתה ספריה זו למה שלא זכתה קודמתה: היא היתה עממית במלוא מובן המלה, נהנו ממנה כל שכבות הציבור היהודית. המבחר היה רב־גווני, בעברית, ביודיש ובפולנית, והיא תרמה רבות לרבוי הקריאה ולהרחבת ההשכלה הכללית, במיוחד בין הנוער בטרנובז'ג. שבוע בשבוע, ביום שלישי לפנות ערב, נפתחה הספריה להשאלה ולהחלפת ספרים. באותה עת היו זורמים עשרות ומאות צעירות וצעירים ברחוב המוליך אליה, ובידם סימן היכר מובהק: ספר.

הספריה הלכה והתפתחה, והורחב חוג קוראיה. המקום נעשה צר, והיא הועברה אל ביתו של לסט (מול בית הרב), ומאוחר יותר לבנין העץ של אלי קורן, בסביבת בית הספר העממי לבנים. את הצלחתה הרבה יש לזקוף בעיקר לצוות פעיליה, אשר היו מסורים לעניין ללא לאות, ושלא על מנת לקבל פרס. בהנהלתה השתתפו: ד"ר רודנר — יושב ראש, משה גולדבלט, מאטל לסט, פסח הרצל, דולה פליישר, ובאחרונה גם אסתר הויזר וסלה (שרה) אוסט. פעם בחודש ישבה ההנהלה ודנה בבעיות תקציביות, על הזמנת ספרים חדשים ושיפור סדרי ההשאלה. חברי ההנהלה היו גם המשאילים בפועל, וגם הסדרנים במשך שנים רבות, עד פרוץ מלחמת העולם ב־1939. יצויין במיוחד ד"ר רודנר, אשר למרות עיסוקיו המרובים, כרופא וכעסקן ציוני פעיל, תרם הרבה מזמנו לענייני ה־ספריה: רגיל היה לקבל בכל עת וללא תור את פעיליה, כאשר באו להתייעץ, או לסדר עניין. הפעילים והנושאים בעול העיקרים היו: מאָטל לסט ופסח הרצל. (בנו השני של החזן).

כמקובל, חייב היה כל נרשם בספריה להפקיד פקדון כספי, נוסף לתשלום סמלי עבור כל ספר. בשנים האחרונות עלו דמי הפקדון לסך —.3 זלוטי. המחזור הכספי היה ניכר, ואיפשר לכסות את ההוצאות של הספריה (כריכה, שכר דירה, תאורה, וכד׳), וגם להרחיבה, ע״י רכישת ספרים חדשים.

בשנת תרצ״ט לפני פרוץ המלחמה היה מספר הספרים הרשום בקטלוג בערך כדלהלן:

ביידיש	—	3700	ספר
בעברית	—	600	ספר
בפולנית	—	1500	ספר
סך הכל	—	5800	ספרים

בימי אימה והפחד, עם כניסתם של החיילים הגרמנים לעיר, דאגו מאוד פעיליה לגורלה של הספריה. סיבה מיוחדת היתה לכך: ברשימת הספרים נמצאו הרבה ספרים בעלי תוכן אנטי היטלריסטי ואנטי פשיסטי. „זכורני״ — מספר מוטל לסט — שגב׳ הויזר באה אל אבי ז״ל בחשכת הערב והביאה עשרות ספרים בעלי תוכן מסוכן. עוד באותו לילה החבאנו אותם בעלית הבית, בין קרשים כפולים.״

גורלה של הספריה היה כגורל כל הרכוש הציבורי של יהודי טרנובז׳ג: עם הגירוש הופקר הכל, ויש להניח שהושמד.

החוג הדרמטי

גם מוסד תרבותי זה, כקודמו הספריה, התארגן בראשיתו במועדון „שפה חיה״, בשנות העשרים. מארגניו וראשוני המשתתפים בהצגות היו חיים הרצל, סאַניא קרפ, האחיות ויזנפלד, כבמאי (רז׳יסר) פעל בכל התקופה זיידן, פקיד יהודי יחידי בבית המשפט, ששרד מהאדמיניסטרציה האוסטרית.

נוסף למניעים הכללים, שעוררו את הצורך והרצון לארגן חוג כזה, כאשר תוארו לעיל, התווסף גורם מיוחד ממשי מאוד: הצורך בכסף, לשם מימון החזקת המועדון להקמת הספריה. תחילתו של החוג, כנראה, התבטא בפעולות תרבותיות שבמועדון, כגון: אירגון ערבי ספרות, הקראות ושירה. בקרוב התברר לפעילים שהם מסוגלים גם למשהו יותר רציני... לצעירים אינטליגנטיים, המחפשים בטוי של עצמם, קסמה מאוד במת התיאטרון. יש עוד לזכור שקולנוע היה באותה עת בגדר ראינוע, ללא קול, פירסומו היה מועט, והתיאטרון היה הבטוי האמנותי העיקרי. תושבי העיירות לא נהנו מכל אפשרות לראותו, לכן קהל צופים היה מובטח בטרנובז׳ג, השחקנים גם לא חיכו לגמול כספי לעצמם, ורק היוזמה והאומץ היו נחוצים.

בראשונה הוצג ה„דיבוק״ של אנסקי, על במת ה„קאסינו״. ההצלחה עלתה על כל המשוער, האולם היה מלא. באו צעירים וזקנים, וההכנסה הכספית עלתה ל־1500 זלוטי, סכום עצום באותה תקופה.

על פי רוב הצטיינה קהילת טרנובז׳ג ב„דו־קיום״ בשלום בין חוגי הציונים והחסידים, אלא שהפרהסיא שבהופעה תיאטרונית, בה הופיעו צעירים וצעירות מבתים חסידיים, העלתה טרוניות בלב הורים, החרדים למצב ההתפרקות הדתית. אכן, נשארו בזכרון כמה אפיזודות קטנות על רקע זה. קרה ור׳ נחום צוקרברוד ז״ל סיפר לאנשים שחיים חזנ׳ס, שר יחד עם בנותיו של ישעיהו ויזנפלד; קשה היה להשלים עם כך שבנו של משרת בקודש, ואשר הוא בעצמו היה עוזר לאביו לפני התיבה בימים הנוראים — דוקא הוא יתקלקל עד כדי כך. על כן ניסו לאיים על החזן, שלא יתנו לבנו לגשת אל העמוד...

פעם אחרת, התחצפו אנשי החוג יתר על המידה ופירסמו בבית המדרש על קיום „נשף משפחתי״. התכוונו לנשף ספרותי פתוח לקהל רב, אלא כדי להמנע מהצורך להגיש בקשה פורמאלית ל„סטרוסטה״ (מושל המחוז) שיאשר ברוב טובו מופע צבורי, — היסוהו לשם „משפחתי״. המרירות והרוגז רבו הפעם בין ה„בעלי בתים״: „חוצפה שכזאת! בבית המדרש?!״ ר׳ שמואל שוחט ניסה להוריד את המודעות, צעירי ה„שפה החיה״ רק חיכו להזדמנות כזאת, קצת לעשות שמח, נעמדו כחומה להגן על המודעה, וניצחו... היא נשארה תלויה על תילה.

כללית, מעטו מאוד מקרים כאלה, וגם אלה בתקופה הראשונה. בסוף שנות העשרים, התחלפו אנשי החוג ודור חדש קם. הראשונים התבגרו, התחתנו, ודאגתם היתה לפרנסה. אחדים עברו לגור לערים אחרות. הפעילים הקבועים מבין החדשים היו, פסח הרצל (דעם חז׳נס) ומאַטל לאסט (בנו של משה שמש). השתתפו גם: קילה קנובלר, דוד פרבמן, אברהמ׳ק אשר, משה׳לע הרטמן, ומרפא־השיניים הנדל, רחצ׳ה ולאה׳צה ויזנפלד.

והנה רשימה של ההצגות העיקריות שהועלו על הבמה:

דער דיבוק — אנ־סקי (הוצג פעמיים).
טוביה דער מילכיקער — שלום עליכם.
שווער צו זיין אַ יוד — שלום עליכם.
טאָג אין נאַכט — אנ־סקי.
מענטש און טייוול — יעקב גאָרדין.
חאשה די יתומה — יעקב גאָרדין.
הרצל׳ה מיוחס — יעקב גאָרדין.
דער ווילדער מענטש.

ההצגות הוצגו כולן ביודיש, שפת הדיבור של תושבי טרנובז׳ג ויהדות פולין. פרט להופעות מרכזיות שבהן הופיעו בעצמם, עזרו חברי החוג להסתדרויות השונות ולמועדוני הנוער הציוני באירגון הצגות ונשפים ספרותיים במועדוניהם הם. עזרה מיוחדת הוגשה לבית הספר העברי, אשר הצליח ע״י הופעות שונות לגוון ולקדם את לימוד השפה העברית.

העיסוק המתמיד בספרות היודישאית, קירב את אנשי החוג קירבה שבהכרה לשפה עממית זו. במשך הזמן החלו רואים את עצמם ככתובת לכל הופעה, הרצאה או תוכנית אחרת, שניתנו בשפה זו.

שני אולמות היו בעיירה שהתאימו להצגות גדולות, שניהם של הגויים: „קאסינו״ ו„סוקול״. פעילי הארגון הספורטיבי „סוקול״ נטו לאנטישמיות, ולא הסכימו בתחילה שיהודים ישתמשו באולם שלהם, ולו עבור תשלום הוגן. היחידי שהצליח לשכנעם לשנוי עמדה היה ניסק אנגלברג, הידוע בלשונו החלקלקה והמשכנעת.

תומכים נלהבים לפעילות דרמטורגית היו אנשי האינ־

טליגנציה: ד״ר פרייזמן וד״ר רודנר. אלה עזרו בעצה, בזרוז וגם בחומר כאשר נתעורר צורך בכך. ההכנסות מההצגות חולקו למפעלי תרבות השונים שבעיירה: לספריה, לארגוני ספורט. בענין זה היו לפעמים חלוקי דעות עם הציוני הנלהב ד״ר פרייזמן, שדרש להעדיף את הקרן הקיימת ל־ישראל. פסח ומאָטל ה,,יודישיסטים״, העדיפו את המוסדות המקומיים, ונאלצו להגיע לידי פשרה.

תקופת השיא בפעילותו של החוג היתה בשנות השלושים הראשונות. בשנים הקרובות למלחמה, הסתמנה עייפות. שוב התחלפו האנשים הפעילים, התחתנו, ואחרים העדיפו את הפעילות השקטה הפנימית. שהתרכזה הפעם מסביב לספריה העממית ובמועדונה.

„הרצון״ — אירגון יהודי ספורטיבי

שם „הרצון״ שיקף את המציאות בתחילתה, כאשר מספר צעירים ניסו להקים אירגון ספורטיבי; פרט לרצון טוב לא היה כלום, לא כסף, לא ציוד ולא מועדון. משונה מאוד להזכר היום, שאף כדור לא היה במה לרכוש, והשחקנים התאמנו ע״י בעיטה בנאדות מנופחים של בהמות... אותם קיבלו חינם מידי הקצבים.

היה זה קלמן הויזר, שהציע את השם הנ״ל. ברצ:תו לעודד את הצעירים לפיתוח תרבות הגוף, אמר באחת השיחות, „נצליח רק כאשר יהיה לנו רצון חזק״. התכוונו בכך גם להדגיש, שלא יקיימו כל קשר מפלגתי, לא עם מרכז ה„מכבי״ ולא עם „הפועל״.

הדחף לפתח פעילות ספורטיבית מצא את פורקנו רק במשחקי כדורגל. אין ספק שהקמת קבוצה כזו דוקא, נבעה מתוך קנאה בפולנים שבעיירה, שהצליחו באותה עת להת־ארגן בכמה קבוצות, בין צעירים אלה, ביניהם תלמידי הגימנסיה, פעלו כנראה שתי שאיפות חזקות: אחת — להיות ככל העמים, מה הם נהנים ממשחקים אלה, אנו לא נהיה שונים ומקופחים; וגורם שני — דוקא להוכיח להם, לאנטישמיים, שגם בכשרון גופני אנו מסוגלים להתמודד איתם ולא אלמן ישראל... שכנינו אלה לא כל כך התלהבו להתמודד דוקא עם ה„ז׳ידים״, ומתוך לעג היו מכנים את חברי הקבוצה׳: — „מקקים...״.

בין מארגני הקבוצה היו: ניסק אנגלברג, קלמן הויזר, אייזיק ספיר, מאָטל שליסל, אברהם שיינמן, וולף הויזר, פסח הרצל, דוד פרבמן, אלי פלישר, פנצר. את מכנסי המשחק הראשונים תפר חותנו של אסיג, ר׳ שמשלה שניידער (חייט), היה בכך מאורע חגיגי חשוב שדירבן להמשך. נעלי כדורגל חייב היה כל שחקן להשיג בעצמו. הראשונים שידם השיגה לקנות נעליים היו: ניסק אנגלברג וישראל מויזס, ועוררו את קנאת האחרים על כך. עברו חודשים אחדים, וע״י עזרה הדדית הצליחו להשלים קבוצה, בה לכל אחד היו כבר נעליים „חוקיות״ — הישג עצום בתנאים של אז. גם מועדון הושג, והיה זה בביתו של יחיאל ויזנפלד, אחר שהנ״ל עבר לגור לקרקוב.

המשחקים התקיימו על המגרש היחיד שבעיירה, שהיה שייך לחבורת „סוקול״. הזמן הקבוע להם — ימי ראשון בשבוע בשעות של בין הערביים. קבוצת „הרצון״ התמודדה על פי רוב עם הקבוצות המקומיות של הפולנים, אח״כ גם עם קבוצת „מכבי״ היריבה. לפעמים יצאו גם את העיר כדי לשחק ברוזבדוב, סנדומיר, אוסטרובצה וכו׳.

ההתלהבות לכדורגל היתה אז נחלת כל הצעירים של טרנובז׳ג (פרט לחובשי בית המדרש). יתכן שכך היה בכל פולין. „הרצון״ שימש דוגמא לקטנים. ילדי החדרים וה־תלמוד תורה היו מתארגנים אז בקבוצות משחק יריבות, את כיכר השוק וכל סימטה מתאימה היו מנצלים למגרש כדורגל; כל דבר עגול, מכל חומר שהוא, היו מנצלים למשחק, כי לכדור אמיתי מנופח, מי היה עשיר כזה שזכה לכך?

במשך השנים הבאות הושגו אמצעים כספיים, נוצרו תנאים להרחיב את הפעילות הספורטיבית, ואכן התרחב שטח הפעולה. ד״ר רודנר אירגן חוגי התעמלות, לבנים ולבנות בנפרד, התאמנו באיגרוף, נרכש שולחן בילרד, והתפתח ענף הפינג־פונג. למקור הכנסה, היו נשפי רקודים ואף משחקי קלפים...

בקבוצת הכדורגל בלטו בשנים האחרונות כמה כוחות חדשים: האחים זלמן ושמאי קינסטליך, ד״ר מקס פלישר, ששימש אח״כ גם כשופט כדורגל, יוסף קלינמינץ ועוד. הפעילות הספורטיבית הענפה של „הרצון״, נמשכה ללא הפסקה במשך שנים, עד לימי המלחמה.

„מכבי״

בשנת 1934 התארגנה קבוצה ספורטיבית יהודית שניה, בשם „מכבי״. כיושב ראש, או כפטרון שלה, שימש העו״ד ד״ר צימבלר. הקבוצה עסקה אך ורק בכדורגל.

קבוצת כדורגל „מכבי״

מימין: וולוול וולדמן, יעקל זיטנרייך, בוז׳וניימן, שמרל שליסל, שמואל קניגסברג, אברהם צימרמן, זלמן קינסטליך, יוסף ווינגיל, שטרן, טוביה ברגשטיין, ניסן נוסבוים, בריש שנל.
שורה שניה: מאיר הרינגפס, אלטר קסטנבוים, אפרים ספיר, שמאי קינסטליך, אייזיק שליסל, X, יוסף קליינמינץ.

מה היו הגורמים להתארגנות נפרדת זו, אחרי שה„רצון" היה קיים ופעיל? קשה לברר זאת כעת. עובדה היא שלא היתה קיימת תחרות אירגונית, או ניגוד בין שתי הקבוצות, ורוב שחקניה של „מכבי", היו בתקופות שונות מתחברים גם ל„הרצון". יתכן שהיו פה גורמים פוליטיים. הקבוצה החדשה היתה מסונפת למרכז שבקרקוב, ודרכו ל„מכבי" העולמי. אירגון זה הגדיר את עצמו ב־בהירות כציוני, עם נטיה לסתם־ציוניות. איפיינו זאת צבעי בגד המשחק: חולצה בעלת פסים כחולים־לבנים.

גם קבוצה זו התלבטה בבעיות מימון, ועל חבריה היה להשיג את הדרוש. הרכב שחקניה על המגרש היה על פי רוב כזה:

אברהם צימרמן — רץ מרכזי.
איזיק ספיר וניסיק נוסבאום — עוזרים לנ"ל.
טוביה ברגשטין ומניו — מקשרים.
מוצ'ו כהנא ויאנק אנגלברג — הגנה.
וולוויש ברויד — שוער.

קבוצת „מכבי" היתה נחשבת לקבוצה „חזקה", וקיימו משחקים רבים גם מחוץ למקום, בהם התמודדו עם קבוצות יהודיות ולא יהודיות, ואף ניצחה הרבה פעמים.

קבוצת ספורטאי „מכבי"
מימין: וויינגיל, י. וויינגיל, א. צימרמן, ש. שליסל, ש. שפינדל, יוסף קליינמינץ, א. שליסל, נ. נוסבוים, ש. קינסטליך, ז. קינסטליך.

קיילה קנאבלער

דער דראַמאַטישער קרייז פון די פועלי ציון (רעכטע)

אין יעדער יוגנטלעכער פּאַרטיי האָט עקזיסטירט אַ דראַמאַטישער קרייז, אָבער דער גרעסטער און פעיקסטער דראַמאַטישער קרייז אין טאַרנאָבזשעג איז געווען דער, וואָס איז געשאַפן געוואָרן דורך די רעכטע פּועלי ציון. ער האָט אויסגעפירט די שענסטע און שווערסטע פּיעסעס מיט גרויס דערפאָלג און מיט דאַנק־אָנערקענונג פון אַלע פּאַר־געשריטענע קרייזן אין שטאָט.

דער ציל פון די אָרגאַניזירער פון דעם קרייז איז נישט געווען בלויז צו שאַפן פאַרוויילונגס־אָוונטן און אויך נישט דאָס אַנטוויקלען פון די פעיקייטן. דער ציל איז געווען אַ גרעסערער, אַן ערנסטערער: מיט דעם געלט וואָס וועט אַריינפאַלן פון די פאָרשטעלונגען, צו העלפן די פאַרבאָר־גענע אָרעמעלייט, צו קענען אין שווערן ווינטער באַהייצן די אָרעמע שטיבער, די קינדערלעך זאָלן נישט פרירן פאַר קעלט און אויך העלפן ביים איינקויפן אויף פסח. צווישן די אָרגאַניזירער און שעפער פון דעם קרייז זענען געווען: משה גאָלדבלאַט, אייזיק ווייזנפעלד, מאָטל לאסט, פסח הערצל און אַנדערע. אַנטייל נעמען אין קרייז האָבן אויך געקענט נישט־חברים פון דער פּאַרטיי.

דער „דיבוק"

איך בין איינגעלאַדן געוואָרן דורך משה גאָלדבלאַט אַנטייל צו נעמען — צוזאַמען מיט מיין חברטע העניא לינדבערג, די טאָכטער פון ר' לייביש קלעזמער, אין אויס־פירן דעם „דיבוק", ווו איך זאָל שפּילן די הויפּט־ראָל אַלס „לאהלע", אין וועלכן עס איז אַריין דער דיבוק. הערנדיק, אַז דער ציל איז העלפן אָרעמע מענטשן, האָב איך מסכים געווען, נאָר מיטן באַדינג, אַז איך מוז באַקומען די דער־לויבעניש פון מיין טאַטן ע"ה. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דאָס וועט מיר נישט אָנקומען אַזוי לייכט. כאָטש מיין פאָטער איז נישט געווען קיין פאַנאַטיקער, אָבער ער איז געווען אַ שטאַרק אָפּגעהיטענער ג־טספאַרכטיקער ייד, פאַר וועלכן ס'האָט צו יענער צייט, נישט געפּאַסט, אַז זיין טאָכטער זאָל זיין אַ „שוישפּילערין"... איך האָב געוווּסט, אַז מיין מוטער ע"ה וועט מיך גיכער פאַרשטיין און איר געבעטן — נאָכדעם ווי איך האָב איר אויפגעקלערט די גרויסע מצוה וואָס עס וועט ווערן געטאָן מיט דעם געלט — אַז זי זאָל פועלן ביים טאַטן ער זאָל מיר דערלויבן מיטצושפּילן מיט דער טרופּע. ווי איבעראַשט בין איך געוואָרן, ווען איך האָב געהערט פון

טאַטן אַליין, אַז ער דערלויבט מיר דאָס צו טאָן, „נאָר טאַקע צוליב דעם וויכטיקן צוועק פון דעם שפּילן".

איך בין גלייך אַוועק אין לאָקאַל פון פּועלי־ציון און מודיע געווען, אַז איך נעם אויף מיר אויסצופירן די שווערסטע ראָל אין די דראַמע. אונדזער רעזשיסער איז געווען זיידען. ער איז געווען אַ גרויסער געלערנטער מענטש און זיך דערשלאָגן צו אַ גרויסן פּאָסטן אין געריכט אין טאַרנאָבזשעג, וואָס אין פּוילן איז דאָס נישט געווען אַזוי לייכט פאַר אַ ייד. ער האָט געהאַט אַ גרויסן טאַלאַנט און האָט אין אַ פאַרהעלטנישמעסיק קורצער צייט גוט אַוועקגעשטעלט די טרופּע, גרייט אויסצופירן די דראַמע.

געלערנט און געאיבט האָבן מיר אין די לאַנגע ווינטערנעכט אין לאָקאַל פון פּועלי־ציון, וועלכער האָט זיך געפונען אין בנין פון ר׳ אלימלך סאַפּיר, אַקעגנאיבער דעם געריכט. אַ חודש צוויי פאַר פּסח זענען מיר שוין געווען גרייט אויסצופירן די פּיעסע. מען האָט באַשלאָסן דאָס פאַרצושטעלן חול־המועד פּסח. דער פאַריין האָט געדונגען דעם גרעסטן זאַל אין שטאָט: דעם קריסטלעכן „סאָקול". עס זענען אַרויסגעהאַנגען געוואָרן מעלדונגען, אַז עס וועט ווערן אויסגעפירט דורכן דראַמאַטישן קרייז פון רעכטער פּועלי־ציון דער „דיבוק" און דאָס געלט גייט אויף וווילטעטיקע צוועקן.

אַלע בילעטן זענען ממש געוואָרן צעכאַפּט אין אַ קורצער צייט און אין זאַל איז געווען געפּראָפּט. נישט נאָר די זיצפלעצער זענען געווען פאַרפולט, נאָר מענטשן זענען געשטאַנען אויך צווישן די בענק און ביי די ווענט. דאָס שפּילן איז זייער גוט געלונגען און עס איז אַדורך מיטן גרעסטן דערפאָלג אַזוי, אַז מיר האָבן געמוזט — אויף די פיל פאָדערונגען — עס נאָכאַמאָל שפּילן אויך פאַר דער אומגעבונג. אַ באַזונדערן דאַנק און אָנערקענונג האָב איך באַקומען פאַר מיין דערפאָלגרייכן אויספירן מיין ראָל, פון וועלכן איך האָב געהאַט אַ גרויסע סאַטיספאַקציע.

דער גרויסער דערפאָלג פון „דיבוק" האָט אונדז געגבן מוט און מיר האָבן נאָכדעם אויך געשפּילט „כאַשיע די יתומה", ווי איך האָב געשפּילט די ראָל פון „מירעלע". דאָס מאָל איז די פאַרשטעלונג אויסגעפירט געוואָרן אינעם לאָקאַל פון פּועלי־ציון, וועלכער איז געווען אַ שיינער גרויסער לאָקאַל, נאָר פאַרשטייט זיך, אַז ער איז נישט געווען צום פאַרגלייכן מיטן „סאָקול".

צו דער פאַרשטעלונג בין איך אויך אַליין געגאַנגען פאַרקויפן בילעטן. איך האָב באַשלאָסן צו גיין פאַרקויפן אַ בילעט די גרעפין טאַרנאָווסקי, וועלכע איז געווען אַ קונדע פון מיין טאַטן ע״ה. איך בין געגאַנגען מיט מיין חברטע חנטשע שטערן. ווען מיר זענען אַריינגעקומען אין דעם שיינעם פּאַלאַץ, האָט מיין חברטע מורא באַקומען מיט מיר אַריינצוגיין. איך בין דעריבער אַליין אַריינגעגאַנגען. דער שומר וועלכער האָט מיך געקענט, האָט מיך גלייך אַריינגעלאָזט אין וואַרטע זאַל. די גרעפין איז אַרויסגעקומען און נאָכדעם ווי איך האָב איר דערקלערט דעם צוועק פון אונדזער פאַרשטעלונג האָט זי געקויפט אַ בילעט און אַפילו פאַרשפּראָכן אַליין צו קומען זען די פאַרשטעלונג. זי האָט טאַקע געהאַלטן וואָרט און געקומען. נאָר צוליב דער ענגשאַפט וואָס האָט געהערשט אין זאַל איז זי גלייך אַוועק. די גרעפין האָט מיר אויך געגעבן אַ בריוו צום ברייער (פאַרוואַלטער פונעם „ברייז", ד. ה. פון די פאַבריק פון משקאות), מען זאָל מיר געבן ביר און געטראַנקען פאַרן בופעט פון דער פאַרשטעלונג, אָן געלט.

נאָך אַ קריסטלעכער פּערזענלעכקייט האָב איך פאַרקויפט צוויי בילעטן, — דאָס איז געווען דער יידנפריינד ד״ר פּאַוולאָס, וועלכער איז טאַקע געקומען זען דעם שפּיל און אַלס אַנערקענונג מיר געגעבן אַ מאַנה אַ גרויסן פלאַש פיינעם פּערפום.

מיר האָבן נאָך אויסגעפירט: „מירעלע אפרת", „דער ווילדער מענטש", „גאָט, מענטש און טייוול".

די אַלע פאַרשטעלונגען זענען אַדורך מיט גרויס הצלחה. אַלס דאַנק פאַר אויספירן מיינע אַלע הויפּט־ראָלעס וואָס איך האָב אויף זיך גענומען, מיט הצלחה, האָט מיך דער פאַריין באַלוינט מיט דעם שענסטן אַלבום פאַר בילדער. איך האָב אויך באַקומען פיל דאַנק־בריוו פון יחידים און אינסטיטוציעס, פאַר דער גרויסער זאַך וואָס מיר האָבן געטאָן מיט אונדזער טאַט פאַר די פאַרבאָרגענע נויטבאַדערפטיקע, אָרעמע מענטשן אין שטאָט. פון דעם איז דער טאַטע ע״ה געווען זייער צופרידן.

בינה שאלער

חיים שאלער - דער איבערגעגעבענער ציוניסטישער עסקן

מיין מאַן חיים ז״ל איז געקומען פון שכונותדיקן שטעטל באַרנאָוו. געבוירן ביי אַ נגידיש־חסידישע משפחה, איז ער פון בחורוויז אָן מיטגעריסן געוואָרן מיטן ציוניסטישן

ר׳ חיים שלר ז״ל

שטראָם, קעגן ווילן פון די עלטערן. שוין אין באַרנאָוו איז ער געווען טעטיק צווישן די בית המדרש בחורים.

נאָך אונדזער חתונה אין 1920 האָבן מיר געוווינט אין טאַרנאָבזשעג, אין שטאָט וווּ עס האָט דעמאָלט געלעבט זיין אַלטיטשקע באָבע ברכהלע שאַלער, (וועלכע איז נפטר געוואָרן אין 1934, אַלט־זייענדיק 107 יאָר). זיין גאַנץ

ברכה׳לע שלר

געזעלשאַפטלעך לעבן איז געווען געווידמעט דעם ציוניזם, אַזוי אַלע יאָרן ביזן גירוש פון 1939. זיין וועג איז געווען טאָן יעדער זאַך, פאַר וועלכע מ׳האָט קיין אַנדערן נישט געפונען, דערוויילט זיך פון מינדעסטן פערזענלעכן נוצן, און די כיבודים בדרך כלל איבערגעגעבן אַנדערע, כדי מיט דעם זיי דערנענטערן צו טעטיקייט.

אין די ערשטע 20־קער יאָרן, איז דער ציוניסטישער געדאַנק געוואָרן פּאָפּולער און אָנגענומען. דאָס איז דאָך געווען נאָך באַלפורס דעקלאַראַציע פון וועלכע עס איז געקומען די דריטע און פערטע עליה. אָבער דווקא די אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרמען זענען ביי אונדז אָפּגעשוואַכט געוואָרן. עקזיסטירט האָט דער לאָקאַל פון ציוניסטישן מנין אין הערמאַן ענגעלבערגס הויז, אָבער אין אַ שול האָט מען דאָך נישט געקענט זיך צוזאַמענטרעפן, ווען געווען זענען אויך מיידלעך און פרויען. דעמאָלט האָט חיים אונדזער שטוב געעפנט אַלס ציוניסטישן־לאָקאַל. אַלע צוזאַמענטרעפן און פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען ביי אונדז. גרויס איז געווען די טעטיקייט פאַר די פאָנדן „קרן הקימת״ און „קרן היסוד״. אין כ׳ תמוז, דעם יאָרצייט־טאָג פון ד״ר הערצל, פלעג מען אָרגאַניזירן אַ הזכרה אין דער גרויסער שול, און די צוגרייטונגען זענען געווען גרויס. אַזוי אויך דאָס פאַרשפּרייטן ארץ ישראל־פּרוכטן אין ט״ו בשבט. די אַקטיווע טוער פון דער אָרגאַניזאַציע אין יענער צייט זענען געווען: ישעיה קליינמאַן (דער רויטער ישעיה), פּישל קעניגסבערג, מאיר שליסל, דוד יוסט, אַלטער בראַוער, דוד שליסל, אברהם שילער, ניסן צוקערבראָד, משה מאַנהייט, בעריש לאַנדוי, מאַטל צוקערבראָד, כאַנטשע פאַרבמאַן, כאַנטשע הערינגפאַס, רייזל ליכטמאַן, לייטשע קירשנבוים, כאַנטשע וויזענפעלד.

אַן אינטערעסאַנטער עפּיזאָד איז געשען אין 1924, וועלכער כאַראַקטעריזירט די דעמאָלסדיקעווירקלעכקייט אין דער טעטיקייט פון חיימען. כדי צו באַצייכענען דאָס גרויסע געשעעניש פון דערעפענען דעם יידישן אוניווערסיטעט אויפן הר הצופים, האָבן מיר באַשלאָסן צו רופן אַ גרויסע פאַרזאַמלונג אין דער שול, דער הויפּט רעדנער האָט געזאָלט זיין ד״ר ציף, דער איידעם פון שלום בערגשטיין און זון פון ראַבינער ציף פון לעמבערג. די קעגנער פון ציוניזם מיטן ראש הקהל בראש, האָבן געשלאָסן די שול און פאַרבאָטן די פאַרזאַמלונג. וואָס מאַכט מען? האָט חיים אַ נאַכט פריער צוגעפּאַסט אַ שליסל (אַן אייזנגעשעפט האָבן מיר דאָך געהאַט) צו די אייזערנע טויערן פון דער שול. ביי אונדז אין שטוב האָט מען צוגעגרייט אַ גרויסער בלוי־ווייסער פאָן, קליינע בלוי־ווייסע בלימעלעך, און פון דאַנען איז אַוועק אַ גרויסע דעמאָנסטראַציע צו דער פאַרמאַכטער שול. חיים האָט געעפנט די טויערן און אַ גאָר גרויסער עולם איז זיך צוזאַמענגעקומען הערן די רעדעס און געענדיקט מיט אַ מעכטיקע „התקוה״.

אין די שפּעטערע יאָרן האָט די ציוניסטישע אָרגאַניזאַציע באַקומען וויכטיקע פאַרשטאַרקונגען. אין שטעטל האָבן זיך באַזעצט יידישע אינטעליגענץ פון מזרח־גאַליציע, באַוווסטזיניקע ציוניסטן, וועלכע האָבן פאַרשטאַרקט די עקזיסטירנדע אינסטיטוציעס. אויך אַן אייגענער לאָקאַל איז געדונגען געוואָרן אין הויז פון קאַרן, ביי דער פאָלקסשולע. אין לאָקאַל־קאָמיטעט זענען געווען טעטיק: ד״ר פרייזמאַן דער ציין־אַרצט, ד״ר צימבלער, אַן אַדוואָקאַט, ד״ר רודנער און מאַגיסטער גרינער, דער שטאָט־אַפּטייקער. חיים האָט זיי צוגעצויגן צו דער געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט און אַלע יאָרן געווען מיט זיי טעטיק אין קאָמיטעט. געווען צייטן פון שטורמישער טעטיקייט: וואַלן צום ציוניסטישן קאָנגרעס, דאָס פאַרשפּרייטן דעם שקל, וואַלן צו דער קהילה — דעמאָלט פלעג חיים יעדער פרייע מינוט פון געשעפט, אויסנוצן פאַר ציוניסטישער טעטיקייט. אויך דאַן איז אונדזער שטוב געווען אַ צענטער פון באַראַטונגען און פּלאַנירונגען.

אין די לעצטע יאָרן האָט חיים איבערגענומען די פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר דער העברעישער שולע. דער לערער איז דעמאָלט געווען אליעזר זילבער פון ראָזוואַדאָוו; פאַרשרייבן קינדער, געלט־פּראָבלעמען האָט פאַרנומען פיל צייט און ענערגיע.

נאָך די שווערע קריגס־יאָרן, האָט ער זוכה געווען עולה צו זיין אין זיין אויסגעחלומט לאַנד. גליקלעך איז ער געווען מיט דעם, און נישט באַקלאָגט זיך ווען אויף דער עלטער האָט ער שווער פיזיש געאַרבעט. נפטר געוואָרן איז ער אין ירושלים, נישט ווייט פון סימבאָלישן הר ציון, כ״ז אדר תשכ״א.

ד״ר פרייזמן - עסקן ציוני דגול

אבי, ד״ר אדולף פרייזמן נולד בשנת 1878 בטרנופול, הוסמך באוניברסיטת וינה בשנת 1904. שימש כרופא כללי ופנימי (הוא התמחה אצל רופאים מפורסמים של וינה, ד״ר זמלוייס וצוקרקנדל). עסק ברפואה בירוסלב, פרוחניק, ו־סמבור. כקפיטן בצבא האוסטרי־הונגרי הוא מצא את עצמו

ד״ר אברהם פרייזמן הי״ד.

בשנות 1914—18 בחזית רוסיה, כממונה על בית חולים שדה נייד. לאחר התמוטטות המעצמה האוסטרית הוא שירת בצבא הפולני עד שנת 1923 והדריך בית חולים צבאי לשבויי מלחמה בלבוב (ליצ׳קוב). קבל התמחות נוספת לרפואת שיניים ושימש כרופא שיניים משנת 1923—1940, מאחר ושמיעתו נחלשה באופן ניכר כתוצאה מהדף התפוצצות אש ארטילרית בחזית, ובעת בדיקת חולים בימים ההם, רופאי פנים הסתמכו יותר על שמיעה מאשר על מכשירים.

פרוץ מלחמת העולם השניה מצאה אותו בטרנובז׳ג שהיתה לבה של החלק התעשייתי החדש של פולניה „צ.או.פ.". העיר הזאת שכנה על גדות הנהר ויסלה, ניהלה קרבות קשים נגד הצבא הגרמני בספטמבר 1939, ההפצצות והיריות נמשכו כמה ימים. כשהעיר נכנעה, גדות הויסלה (אשר בימי שלום שימשו לבילוי נעים ורחיצה) היו מכוסות גוויות. הגוויות היו מונחות זמן רב מבלי שיבואו לידי קבורה.

ב־2 לאקטובר 1939 (שבועיים לאחר כיבוש העיר ע״י הנאצים) נצטוו, המשפחות היהודיות (בערך 3000 איש) בשעה 8 בבוקר להתאסף עד השעה 10 לפני הצהרים בככר העיר. שם הם „נבדקו", נשדדו מכל רכושם, הושפלו, והוגד להם לעזוב את העיר לעולמים. המבצע הזה היה במסגרת המדיניות של פינוי יהודים מקו הנהר סן, אשר שימש גבול בין השטחים הכבושים ע״י הגרמנים לבין הרוסים. הגסטפו קרא לילה לפני הגירוש לראש העיר, ויועצי העיר הפולנים נתנו את קולם בעד גירוש היהודים. מחזות של אכזריות בלתי מתוארת התרחשו בככר העיר, לעיני התושבים הפולניים.

בימים ההם איבד אבי את ביתו ומשרדו, פרי עבודתו ושירותו הנאה לקהילה המקומית. הוא היה אזרח אהוב ונערץ ביותר בטרנובז׳ג וזכור עדיין בלבות רבים החיים מעבר לים ובישראל.

אבי היה אחד ממקימי ההסתדרות הציונית בתחילת המאה, והיה ידיד וממשיך רעיונו של תיאודור הרצל, זנגוויל, ד״ר ישראל ולדמן ואחרים. שימש כיו״ר ההסתדרות הציונית בכל מקום בו גר. התענינותו המיוחדת היתה בתנועת נוער „דרור" (תנועה ספורטיבית). ד״ר טון, אוברלנדר, רינגל,

ומחשובי התנועה הציונית אחרים היו בין באי ביתו. הוא חי בתקוה, כי יבוא יום ותקום מדינה יהודית. היה אנין טעם באמנות ואספן של ציורים ועתיקות. הכל אבד עם הגירוש מטרנובז׳ג.

ד״ר פרייזמן ברח עם משפחתו לקופשבניצה, עיירה קטנה ע״י סנדומיז׳. היה מוכר היטב כאן בגלל היותו ממונה על קופת חולים של טרנובז׳ג, וקופשבניצה היתה שייכת למחוזו. 6 חדשים לאחר בריחתו, ב־25 במרץ 1940, הוא הוכה ע״י גרמני ומת קרוב לאחר מכן מהתקפת לב. הוא היה בן 61. כל חייו הקדיש לעזרה רפואית ובמשך 6 חדשי שהותו ב־קופשבניצה, ביקר כל אדם חולה, אישה וילד (היות והעיר היתה חסרה כל רופא אחר) ללא תשלום. הוא עצמו מת ללא עזרה רפואית ומחוסר כל. על קברו, אשר מזמן הושחת ע״י פורעים, הציבה משפחתו מצבה קטנה עם ההקדשה: „הרופא הפליט הראשון״.

אמי נרצחה ע״י הגרמנים ב־31 באוקטובר 1942.

בתו היחידה, סופיה
— אוטבה, קנדה

(תירגום חופשי מאנגלית)

יש ארץ

...רק עכשיו מרגיש אני כמה נחוץ לנו מולדת, כמה דרוש לנו ארץ שבה נוכל לשבת במנוחה ושלוה ובהשקט כמו שכל עם יושב על ארצו. הוי, כמה אהובה היא לי מולדתי, כמה עורגת נפשי אליה. בכל פעם בעמדי להתפלל תפלת „שמונה עשרה״ אני מכוון את כל רוחי אליה, אל אהובתי, ואני רואה אותה לפני עיני; רואה אני את קו־החוף, רואה אני את תל־אביב, את יפו ואת חיפה. ובתוך הארץ רואה אני את ירושלים וסמוך לה את הר הזיתים מתנשא, ועוד רואה אני את הירדן — הכל מצייר אני בכל פעם ופעם במחשבותי בעמדי להתפלל.

ואם אתפלל ולא רואה את ארצי הנחמדה לפני עיני, אז כאילו לא נתקבלה תפלתי וכאילו דברתי אל הקיר. אוי, הכן כאן אהוב אצלי. הכל, הכל. עמי וארצי אינם יוצאים אף לרגע ממחשבותי, כל היום הם בראשי. בימים האלה אני חש ומרגיש כמו שלא הרגשתי עוד עד עכשיו, כמה אהוב אצלי עמי ישראל וכמה נחמדה היא ארצי, ארץ־ישראל. כבר כמה פעמים שאלתי את עצמי, אם אזכה עוד בחיי לעמוד על אדמת הקדושה; אם עוד יתננני הקב״ה לעמוד וללכת בה?

הוי, כמה נפשי עורגת אליך מולדתי, כמה עיני כלות אליך ארצי, ארץ־ישראל!!!

(מתוך הס׳ „הנער משה״)

לבי במזרח

לבי במזרח ואנכי בסוף מערב
איך אטעמה את אשר אכל ואיך יערב
איכה אשלם נדרי ואסרי, בעוד
ציון בחבל אדום ואני בכבל ערב
יקל בעיני עזוב כל טוב ספרד, כמו
יקר בעיני ראות עפרות דביר נחרב

(מתוך „שירי ציון״ של ר׳ יהודה הלוי)

אור הגאולה

...מתגלה בכנסת ישראל צבעה העצמי. הולכים הכוחות ומתפתחים; הולכת ושבה לה החכמה, היושר והטהרה הפנימית. הולכת האומה ונבנית; מתתקנת היא לגאולה, גאולת עולמים; פורחת היא ביפעת תפארתה. מתוך המון גלי הצרות העוברים עליה, מכל הגוים, מכל הנפוצות, היא מכניסה הון רב דעה ומעוף הבטה למרחקים ומוסיפה את הצדדים הטהורים שמבחוץ על רכושה העצמי. קנאת עם מתגברת, הכרת עצמותה מתגדלת. היא יודעת כבר שיש לה ארץ, שי שלה שפה, ספרות, שיש לה צבא — התחילה להכיר במלחמת עולם זו. (מלחמת העולם האחרונה. י. פ.) ועל כולם יודעת היא, שיש לה אור חיים מיוחדים, שהם מעטרים אותה ומעטרים את העולם כולו על ידה, ועל ידי כל זה יחד היא יודעת את חסנה כי עז לה באלקי אמת.

...כשכנסת ישראל מתעוררת לתחיה מוצאה היא בקרבה פנימה את עזה וכבודה, וכל הטוהר והקודש הרגיל להמצא בהכנעה ומשמעת הולך הוא ומתנוצץ בעז הנשמתי של הופעת הגבורה של האומה, ובדעה טהורה מחברים את הרוחות וממתיקים את הגבורה המתעוררת ע״י שלובם.

(מתוך הספר „חזון הגאולה" להרב א. י. הכהן קוק זצ״ל)

רבי עקיבא וחבריו

שוב פעם אחת היו עולין לירושלים (רבי גמליאל, רבי אלעזר בן עזריה, רבי יהושע ורבי עקיבא) כיון שהגיעו להר הצופים קרעו בגדיהם, כיון שהגיעו להר הבית, ראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים. התחילו הן בוכין ור׳ עקיבא משחק. אמרו לו מפני מה אתה מצחק? אמר להם: מפני מה אתם בוכים? אמרו לו: מקום שכתוב בו: „והזר הקרב יומת" (במדבר א׳) ועכשיו שועלים הלכו בו ולא נבכה? אמר להם: לכך אני מצחק, דכתיב: „ואעידה לי עדים נאמנים את אוריה הכהן ואת זכריה בן יברכיהו" — וכי מה ענין אוריה אצל זכריה? — אוריה במקדש ראשון וזכריה במקדש שני? — אלא תלה הכתוב נבואתו של זכריה בנבואתו של אוריה, באוריה כתיב: „לכן בגללכם ציון שדה תחרש וגו׳" (מיכה, ג׳) בזכריה כתיב: „עוד ישבו זקנים וזקנות ברחובות ירושלים" (זכריה, ח׳) — עד שלא נתקיימה נבואתו של אוריה הייתי מתיירא שלא תתקיים נבואתו של זכריה, עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה, בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת. בלשון הזה אמרו לו: „עקיבא נחמתנו, עקיבא נחמתנו!".

(סוף מסכת מכות)

זכרתי ימים מקדם

(תהלים קמ"ג)

פרק ה'

העבר, הווי, זכרונות

פ א ר ג א נ ג ע נ ה י י ט,
א י ב ע ר ל ע ב ע נ י ש ן,
ע ר י נ ע ר ו נ ג ע ן,

יעקב פליישר

בעלי בתים - תלמידי חכמים בדזיקוב

בדזיקוב, לא רק הרבנים והאדמו"רים היו גאונים וגדולי תורה מפורסמים, ולא רק הדיינים היו תלמידי חכמים מופלגים וגדולי הוראה, שעמדו במשא ומתן הלכותי עם גדולי הפוסקים בזמנם — כפי שהוכחנו במאמרים על האדמו"רים והדיינים — אלא דזיקוב היתה עיר של תלמידי חכמים ידועים ומפורסמים, בעלי בתים למדנים מופלגים, שהתכתבו עם גדולי הדור בפלפולי דאורייתא ובעניני הלכה. היו ביניהם גם בעלי הוראה שראויים היו לשבת על כסא רבנות, והיו אפילו מחברים של ספרים חשובים.

גם בשנים האחרונות, לפני השואה, אף שפחת כבר מספר בעלי הבתים הלמדנים, בכל זאת, באופן יחסי, ובהשוואה לעיירות אחרות, היו עוד בדזיקוב מספר רב של בעלי בתים תלמידי חכמים, כפי שהזכרתי אחדים מהם במאמרי על לימוד התורה בבית המדרש. אך בשנים הקודמות היו בדזיקוב בעלי בתים גדולי תורה ממש ששמותיהם אנו מוצאים בספרי שאלות ותשובות של גדולי הפוסקים בזמנם. ומתוכן התשובות שכותבים אליהם הגאונים האלה, אנו רואים ששאלותיהם של „הבעלי בתים" האלה, עוררו עניין רב, והמשיבים הקדישו להם הרבה מחשבה.

מעניין באיזה תוארי כבוד מכתירים גדולי הדור את הבעלי בתים האלה, וזה דבר נדיר מאד בימים ההם. כי בדרך כלל, היו הרבנים הפוסקים עמוסים וטרודים בשאלות מעשיות יום יומיות, שהגיעו מאת הרבנים והדיינים מהקהילות הקטנות, ולא היה להם פנאי לענות לשאלות של בעלי בתים. לכן נדיר מאד למצוא בספרי שאלות ותשובות תשובות לסתם בעלי בתים. לזכות בתשובה מהגאון בעל „שואל ומשיב" מלבוב, או מבעל „תפארת יוסף" מפשמישל, או מהמרש"ם מברעזאן, ועוד גדולים כאלה, היה השואל צריך להיות באמת למדן מופלג ובקי גדול בעצמו. בדזיקוב היו בעלי בתים כאלה, שעמדו במשא ומתן פלפולי והלכותי עם הגאונים האלה.

להלן אביא כמה קטעים מתשובות של גדולי הפוסקים הנ"ל, שנכתבו אל שואלים בעלי־בתים מדזיקוב.

לצערי לא אוכל למסור פרטים ביוגרפיים על אנשים אלה, כי לא ידועים לי, אך את שמות כל הנזכרים לקמן — כמעט — שמעתי עוד בדזיקוב, כשדובר עליהם בבית המדרש.

ר' יוסף פנצר

אם היה יליד דזיקוב אינני בטוח, אך כנראה התחתן שם וגר בה שנים רבות. אחר כך נתקבל לדיין בעיר הגדולה דרוהוביטש. זה כבר מעיד שהיה גדול בתורה, אבל גדולתו האמיתית נתגלתה עם הוצאת ספרו „פרי יוסף" על מסכת מכות.

הוא בעצמו כותב בהקדמתו: „... והשם יודע שזה כמה שנים עוד בעת ישיבתי במדינת פולין, ברוסיא, היה ברצוני להדפיס חיבור על איזה סוגיות הש"ס..."

בספרו זה הוא מראה בקיאות וחריפות עצומה, כי הוא בנוי על פלפולים חריפים ועמוקים, „גג על גג", כפי שזה נקרא בלשון בני תורה, והוא עשה רושם גדול בחוגי הלומדים. זאת אפשר לראות מן ההסכמות שקיבל מגדולי זמנו.

כך כותב הגאון ר' יצחק שמלקיס, בעל „בית יצחק" מלבוב, בהסכמתו:

„...הרב הגדול, החריף ובקי בכל חדרי תורה, מ' יוסף פאנצער נ"י מק"ק דזיקוב, וכעת יושב על מדין בעיר דראהאביטש"... ויען ידעתי את הרב הגדול הנ"ל מכבר לת"ח מובהק..."

הרב ר' יצחק ליב סופר, בנו של ה„כתב סופר", שהיה נקרא „נשיא ישראל", על שם שהיה הנשיא של כולל גליציען, כותב בהסכמתו:

„הן הראה לפני יד"נ, הרב הגדול בתורה וביראת ד' טהורה, חריף ובקי, משנתו קב ונקי, אוצר בלום, כש"ת מו"ה יוסף פאנצער נ"י, מעיר דזיקוב, וכעת יושב על מדין בעירנו, עיר דראהאבטיש".

השבחים האלה מדברים בפני עצמם, ואין צריך להוסיף עליהם.

ר' אלי' מארדר

היה מפורסם בזמנו כלמדן מופלג, לא רק בדזיקוב ובסביבתה, אלא שמו נודע בשערי גליציה. בזמני עוד דברו עליו בבית המדרש בדזיקוב, כאחד מגדולי הלמדנים שהיו פעם בעירנו.

בכל ספרי שאלות ותשובות החשובים של גדולי גליציה בזמנו, אפשר למצוא תשובות אליו, רובם פלפולי דאורייתא בכל סוגיות הש"ס והמפרשים, וגם בעניני הלכה. גדולי דורו העריצוהו, והכתירוהו בתוארי כבוד חשובים ונעלים.

כאמור אין אנו יודעים פרטים עליו. ידוע רק — וגם זה מהספרים, כפי שאביא לקמן — שר' אלי' מרדר עלה ארצה, והיה פעיל בארץ ישראל בהוצאת ספרים (כנראה שהיה גם איש עשיר) מכתבי יד שקנה, או מהדורות שהוציא מחדש, אחרי שהקודמות אזלו.

עם הגאון ר' יוסף שאול נתנזון זצ"ל מלבוב, עמד בקשר מכתבים הדוק, ובספר שאלות ותשובות „שואל ומשיב" מהגאון הנ"ל, נמצאו תשובות אלו כמעט בכל המהדורות. להלן קטעים של כמה מהם:

בחלק ב', מהדורא תניינא, סימן ל"ה: „מק' דזיקוב, מהמופלג החריף מו"ה אלי' מארדער נ"י".

ועוד: „והנה בשבת תרי"ג, י"ט סיון, שבת קודש **בהעלותך** (אגב, כמעט לא רגיל שהגאון כותב תאריך כל כך מדוייק) הגיעני מכתב מק' דזיקוב, מהמופלג מו"ה אלי' מארדער נ"י" (שם, תשובה קי"ד).

בספר שו"ת **„תפארת יוסף", מאת הרה"ג ר' יוסף** חנינא ליפא מייזליש, אב"ד בפשמישל, יש כמה תשובות מעניינות לר' אליהו מרדר, המראות על מידת ההערצה של הגאון אל השואל הזה. הנה אחת לדוגמא:

לק"ק דזיקוב,

לכבוד הרבני המופלג, החריף כש"ת מוהר"ר אלי' מארדער נ"י.

...יום אתמול השגתי מכתבו היקר, והנה תקצר היריעה מהכיל גודל טרדות לימודי, אשר רבו עד למעלה וכו', ועכ"ז למען אהבתי ללומדי תורת השם, לקחתי לי מעט פנאי, והנני משיבו תיכף בקצרה". (שו"ת „תפארת יוסף", או"ח תשובה כ"ז).

בתשובה אחרת (חלק חושן משפט, תשובה ה') רואים שר' אלי' מרדר קבל על הגאון הנ"ל, שלא השיבו על אחת משאלותיו, והנה מה שכותב המחבר:

„מכתבו קיבלתי, ואשר יתפלא עלי על אשר לא השבתיו בחורף העבר על מכתבו אשר ערך אלי, הנה ידע ידידי אשר **לא כימים הראשונים ימים האלה, כי ת"ל רבו השואלים והדורשים** דבר ד', זו הלכה למעשה, אשר להם משפט הקדימה, ואף עתה אין הפנאי מסכים, רק מחמת כי פיזר **הרבה הוצאות הב"ד** (בי-דאר, י.פ.), וראיתי כי נפשו שוקקה **לדברי, לקחתי פנאי על שעה חדא, להשיב לו בקצרה על כל דבריו".**

כפי שהזכרתי בהתחלה, עלה ר' אלי' מרדר לארץ **ישראל. כנראה שעלה ארצה בסוף שנת תרס"ב (1902), או בהתחלת שנת תרס"ג, כי בהקדמתו לספר „חדושי רבנו** נסים על מסכת עבודה זרה", שהוציא במהדורה שניה בשנת תרס"ג, תחת הכותרת: „דברי אליהו" הוא כותב:

„אודה ד' בכל לבב, יהי שמו מבורך לעולם, אשר לא **עזב חסדו מעמדי, והפך זממי ורבות מחשבותי, נבכסוף נכספתי** זה רבות בשנים לעזוב ארץ מולדתי בחו"ל, לנסוע הלום ולתקוע אהלי בתורה ויראת ד' טהורה על אדמת **הקודש, נחלת אבותינו, ארץ הצבי והחמדה, וזה היום שקויתי** מצאתי ראיתי, שהנחני במעגלי צדק ובשלום לפה עיה"ק **ירושלים, זה כחמשה חדשים".**

וזה היה כאמור בשנת תרס"ג (1903).

להלן הוא עוד כותב:

„ואני מודה על העבר, ובברך כריעה ותפלה על העתיד, **אב הרחמן כי יהי כל תגמולוהי עלי, כל ימי חלדי לאורך ימים ושנים, לשבת פה באהלי תורה ועבודה, בטוב והרחבה".**

בארץ ישראל הוסיף על שלמותו, עסק הרבה בתורה. **וכאמור, גם הוציא לאור ספרים מכתבי יד עתיקים שקנה בדמים יקרים, או הוציא מהדורות שניות של ספרים שאזלו** מן השוק.

בירושלים (כנראה בשנת תרס"ג (1903) **הוציא את** הספר „תוספת הרא"ש" על מסכת סוכה, מרבנו אשר בר' יחיאל (הרא"ש) שאת כתב היד היחידי העתיק קנה מאת הרב שלמה אהרן ורטהיימר מירושלים. על הוצאת הספר הזה קיבל ר' אלי' מרדר הסכמות נלהבות מכמה גדולי הזמן, בארץ והן בחוץ לארץ. כולם משבחים ומהללים אותו על פעליו הטובים ומכתירים אותו בתוארים נעלים.

כותב אחד מרבני ירושלים הגאון רבי אלי' דוד רבינוביץ תאומים („אדרת") בהסכמתו: **„אתה לקדמנא האי גברא יקירא, איהו יאי וגלותי' יאי, כבוד הרב הישיש, חריף** ושנון, מו"ה אלי' מארדר נ"י, מילידי עיר דזיקוב בגאליציא, **ועתה הוא מתושבי עיה"ק ת"ו, ואיתי מתניתא בידיה, שיטה** כת"י לאחד מרבותינו הראשונים ז"ל וכו', שקנה אותו בכסף **מלא, ובדעתו להוציא לאור תעלומה לזכות את הרבים. אמרתי לפעלא טבא יישר".**

הגאון הספרדי המפורסם, רבי חיים חזקיהו מדיני, מחבר הספרים „שדי חמד" שהיה אז רב בחברון, כותב בלשונו המליצית.

„חזי הוית ספק בהיר מאורי אור, שיטה אחת מרבותינו הראשונים ז"ל על מס' סוכה, אשר הביאו לנו מעלת הרב הגדול, הישיש הנכבד, חריף ושנון, כמוהר"ר אלי' מארדער נ"י, חמדה גנוזה שהיתה ביד מע' הרה"ג רב שלמה **אהרן ווערטהיימער נ"י, והירבה כסף למען יוציא תעלומה לאור** הדפוס, לזכות את הרבים, ובאמת כי מחזקינא טיבותא, נבגא דברכתא, למ' הרב הנז', אשר הזיל זהב מכיסו לזכותנו בתורתן של הראשונים וכו'".

גם הגאון ר' שלום מרדכי הכהן מברעזאן („המרש"ם") שלח אליו הסכמה, בו מכתירו בתואר „ידידי הרב המופלג בתורה, החריף ובקי מו"ה **אלי' מארדער נ"י".**

הספר הנ"ל יצא במהדורה חדשה ע"י ר' אברהם יוסף ורטהיימר מירושלים בשנת תשי"ח, ובו מובאות ההסכמות ממהדורת ר' אלי' מרדר ז"ל.

באותה שנה, שנת תרס"ג, הוציא ר' אלי' מרדר מהדורה שניה של הספר „חדושי רבנו נסים (ר"ן) ז"ל, **על מסכת** עבודה זרה". הנה מה שכותב המו"ל הראשון של **הספר** הזה (**שיצא בשנת תרמ"ח במהדורה ראשונה), הרב שלמה** אהרן וורטהיימר:

„והנה נתתי הספר הזה המוגה על יד מבין, הרב הישיש וכו', מו"ה אלי' מארדר נ"י, אשר הוא יהיה המוציא והמביא אל בית הדפוס וכו'".

ור' אלי' מרדר בהקדמתו למהדורתו כותב ב.ה.:"... וע"כ הרב הנ"ל בעצתו הנחני, להדפיס שנית הס' היקר הנ"ל, ולחדש אורו בתוס' מרובה והגהות נוספות מהרב הנ"ל, וכן נעתרתי ונעניתי לו ראשי, ומהוני ורכושי המעט הבאתי המחברת הקודש הנ"ל לבית הדפוס דפה עיה"ק".

בספר הקטן הזה, שמכיל בס"ה ל"א דפים, מוסיף ר' אלי' מרדר בסוף גם קצת חדושי תורה משלו, ושלוש תשובות אליו משלשה גדולי זמנו, הלא הם: ר' יוסף שאול נתנזון זצ"ל, ר' צבי הירש חיות זצ"ל—אבד"ק

זאלקווא וקאליש ור׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגעט, הונגריה. וכך הוא כותב בהקדמתו הנ״ל:

„ולאשר זה דרכי מאז בכל הכ״י שהבאתי לביה״ד, עוד בהיותי על אדמתי בחו״ל, טפחתי ורביתי להחבירה גם ח״ת (חדושי תורה, י.פ.) אשר חנני ד׳, וחלק לי בבינה לחדש במאור תורתו הקדושה, כן אני עושה לעת הזאת, להוסיף בסופו חדושי תורתי, וגם לרבות תשובה נחמדה ודברים אחדים בענין ח״ת שלי, מה שהשיב לי הרב הגאון אשר נודע למשגב בהגהותיו לש״ס וכמה חבורים מ׳ צבי הירש חיות ז״ל, והי׳ התשובה ת״י (תחת ידי, י.פ.) כהמשים שנה, ותשו׳ מהגאון ר׳ יוסף שאול ז״ל והגאון מוהריי״ל טייטלבוים ז״ל״.

את השאלה לר׳ צבי הירש חיות שלח ר׳ אלי׳ מרדר, כשהיה עוד צעיר מאד, כי התשובה, היא משנת תרי״ג. וכותב ר׳ אלי׳ מרדר: „והנה נמצא באמתחתי תשובה, שהשיב לי הרב הגאון מופה״ד מ׳ צבי הירש חיות ז״ל, אשר בילדותי ממש הצעתי לפניו בקצרות אומר, איזה פרטי דברים מדברות ראשונות בסוגיא דמנחות״.

מעניינת תחילת דברי התשובה של הגאון הנ״ל:

„ב״ה יום ה׳ ראה, תרי״ג לפ״ק זאלקווא. לה״ה הרבני המופלא החריף ושנון כש״ת מ׳ אלי מארדר נ״י.

„יקרתו הגיעני אתמול, ולקחתי לי פנאי לעיין בדבריו, כי הרבה פעמים בעת באו דבריו, הן בק״ק והן בק״ק קאליש, הייתי טרוד מכל צד, אכן עתה חשבתי למשפט כי אין נאות להשליך דבריו אחר גווי, ובפרט על דברי תורה הוא שואל ומשיב, לכן עתה באתי״. והוא עונה לו שם באריכות ומתפלפל עמו.

מעניינת במיוחד השאלה שהופנתה על ידו אל הגאון ר׳ יקותיאל יהודה טייטלבוים מסיגט, כי שם, בדרך אגב, הוא מביא בהערה, מקרה דומה שאירע בדזיקוב. וכך היא שאלתו של ר׳ אלי׳ מרדר:

„מעשה שהיה בהיותי בוורשא, אירע שמת נער אחד כבן תשע שנים, ואביו הבליעל בזדון לא מל אותו, ומת הנער בערלתו, ולא רצו חב״ק דשם לקברו בביה״ק, מאחר שהוא ערל, והראב״ד דשם בקש ממני להציע שאלה זו לפני הגאון מסיגעט״.

אחרי שהוא מביא את תשובתו של הגאון מסיגט, שנכתבה „ביום ג׳ שמיני תרמ״ג, סיגיט — להרב החריף ובקי מו״ה אלי׳ מארדער נ״י״ — הוא מביא בהערה מתחת לקו דברים אלה: „בהיותי בעיר מולדתי ק״ק דזיקוב, אירע שנולד לאיש בליעל נער, ולא רצה למולו, והלך אליו גיסי, ראש הקהל ז״ל, ודיבר על לבו דברים נכוחים, כמו דברי הגאון, באם לא ימולו אותו, באם ימות היכן יקבור אותו, ותיכף שמע לעצתו ומל אותו כדת של תורה״. עד כאן דבריו המעניינים.

לא ידוע לנו באיזו שנה נפטר ר׳ אלי׳ מרדר.

ר׳ בעריש לויפער ז״ל

היה בדזיקוב ר׳ בעריש לויפר אחר, לפני זה האחרון, שהכרנו אותו, ושהיה מעסקני העיר ומראשי הקהלה. וכנראה שלא היתה ביניהם קירבה משפחתית.

שמו של ר׳ בעריש לויפר ז״ל מופיע בספר שאלות ותשובות „דובב מישרים״. להגאון ר׳ דב בעריש ווידנפלד מטצ׳ובין זצ״ל. בסימן קט״ו בחלק ג׳, מביא הגאון תשובה בשם אביו הגאון ר׳ יעקב ווידנפלד מהורמלוב זצ״ל, בעל „כוכב מיעקב״, הכותב:

לכ׳ הרה״ג ר׳ בעריש לויפער מדזיקוב.

זוהי תשובה על קושיא שהקשה לו בעריש לויפר הנ״ל, על פירוש רש״י במסכת מנחות, בענין קרבנות. בסיום כותב הרב מהורמילוב: „ועל אשר כתב לתרץ קושית הצ״ק (ספר „צאן קדשים״ — י.פ.) יפה אמרת...״

מה שנודע לי על ר׳ בעריש לויפר זה (מפי ידידנו ר׳ יוסף לויפר) הוא, שהיה גיסו של ר׳ אביגדור הרינגפס ז״ל. היה תלמיד חכם גדול, והיה המלמד של ר׳ אלטר׳ל הי״ד, האדמו״ר האחרון בדזיקוב.[1]

עוד הרבה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה עזב את דזיקוב, עבר להונגריה, ונתקבל שם לרב באחת העיירות.

בכל אופן, היה ר׳ בעריש לויפר אחד מתלמידי חכמים של דזיקוב, שהתכתב עם גדולי הדור.

בספר שו״ת „שערי דעה״ מוזכר „ר׳ אלעזר צוקער־ברויט מדזיקוב״, אך אינני יודע עליו שום פרטים.

מכל הנ״ל אפשר לראות, שדזיקוב היתה עיר של תורה, ושל תלמידי חכמים, ששמם היה נודע בשערים.

---

[1]) בספר „עטרת ישועה״ מר׳ יהושעלע מדזיקוב זצ״ל, בסוף פרשת ויחי, שאמר על הפסוק: „ראובן בכורי אתה, כחי וראשית אוני״ — מעיר המסדר, הוא האדמו״ר ר׳ אלטר׳ל הי״ד בציון מיוחד הדברים דלקמן: „א״ה: דבר זה אמר כ״ק אאמו״ר הגה״ק זצ״ל לכבוד תלמידו הרב מו״ה בעריש לייפער שליט״א באחד מימות החול יותר מארבעה שבועות טרם הסתלקותו ועודנו בבריאות השלימות, וסיים דבה״ק: „אתה תדע האיך לכתוב דבר זה״ וכן ביום שלאחריו היה חוזר ושונה אליו כדברים האלה וכו׳״.

מזה אנו רואים שר׳ בעריש לייפער היה תלמידו של ר׳ יהושעלע זצ״ל.

דוד יוסט

מלמדים

רבי משה אליעזר (קרפף) ז״ל

ביתנו בקרבת ביתו היה עומד. רק רחוב שגרו בו ה־שוב״ים, סבי שמואל ודודי אלעזר מלך ז״ל, היה חוצץ ביניהם. שם רחוב ביתו לא ידעו אנשי עירנו, ברם, רבים ידעו מקום מגוריו.

בית קטן — והמולה רבה. קיר דק שדלתו פתוחה תמיד, היה חוצץ בין חדר התלמידים לבין חדר המתפרה של אשתו פייגאלה, עם שתי מכונות תפירה, שתקתקו מבוקר עד ערב והפריעו ללימודינו.

ידוע היה, שר׳ משה אליעזר לא נמנה בין חסידי הרבי מדזיקוב, ובכל זאת לא העיז לנסוע, כאחרים, לרבי מרוזבדוב לחגים, מחשש הקפדה של הרבי מדזיקוב, כי מלמד הנהו וצריך לשמור על קיום פרנסתו. בין בית דזיקוב ובית רוזבדוב לא שררו יחסים טובים, הגם ששני אחים היו, בניו של רבי אליעזר מדזיקוב זצ״ל ונכדיו של הרבי ר׳ נפתלי זצ״ל מרופשיץ.

רגיל היה ר׳ משה אליעזר לבוא בליל שבת אחרי סעודתו, לבית סבי ר׳ שמואל שו״ב, שבקרבת ביתו היה גר. סבי היה מאריך בשלחנו בליל שבת, עד שר׳ משה אליעזר ור׳ אשר ישעי׳ ויצמן, ואבי, ודודי מוטי יוסט, היו מגיעים. ואחרי שסבתא שבע׳לה כיבדה את כל המסובים בתה ותופי־נים, החלו שיחות החולין של תלמידי חכמים. ספורי צדיקים על ר׳ אלימלך מליז׳נסק ועל ר׳ נפתלי מרופשיץ, החוזה מלובלין ור׳ חיים מצנז זצ״ל, ועוד.

הידידות שבין ר׳ משה אליעזר ובין הסבא ר׳ שמואל, גרמה לכך, שהאחרון התעלם מהקפדת הרבי ר׳ יהושע מ־דזיקוב, ואבי מסר אותי לחדר של ר׳ משה אליעזר ולא לחדר של המלמד מברנוב, כפי שנהגו כל מקורבי הרבי. חשוב היה הדבר בעיני אבי, כי לא כל ההורים זכו לכך, שילדיהם ילמדו בחדרו של ר׳ משה אליעזר.

כי לא ככל המלמדים היה ר׳ משה אליעזר. לא קפדן היה ולא השתמש ברצועה. מחנך ומורה דרך היה לתלמידיו. באמרי נועם השפיע עלינו, ואהבת תורה וחיבת ארץ־ישראל נטע בתוכנו. על כן אהבנוהו, ולשיחותיו הקשבנו ברצון.

ברצון רב עזרתי לו לנקות ולנפות את הפסולת מן החיטים ששלח לו חותנו מצפת, לאפות מצה שמורה לפסח. „חיטי פולין, היה אומר, יותר נקיים הם, וכשרים לפסח, אלא שאינם מגיעים לקדושתם של חיטי ארץ־ישראל״.

זכורני כמו היום, את שיחתנו על ביאת המשיח, לפי ספרו של אחד מגדולי המקובלים. וכך היה אומר: „דעו לכם ילדים מה שכתוב: קרובה היא מלחמת גוג ומגוג. בימיכם תהיה המלחמה המרה הזאת. אלפים ורבבות מבני עמנו ייספו ורק שניים מעיר ואחד ממשפחה ישארו לפליטה, אחרי זה תבנה יהודה לנצח. טוב לו למי שיזכה לכך. אבקשכם ילדים, את שמי אל תשכחו״.

אכן, חלק מתלמידיו זכו לעלות ולהשתתף בבנין הארץ.
יהי זכרו ברוך.

יעקב פליישר

ר׳ „אייזיק׳ס איידים״

ספק גדול הוא, אם היו בעירנו מספר אנשים, כמספר האצבעות של יד אחת, שידעו את שמו ואת שם משפחתו של ר׳ „אייזיק׳ס איידים״. הגם שהיו עוד אנשים בעיר שלא קראו להם בשמם הפרטי, כמו: „המורה הוראה״ — ושמם הפרטי לא היה ידוע להרבה אנשים בעיר — אך הוא, ר׳ „אייזיקס איידים״, היה היחידי ששמו הפרטי לא היה ידוע בכלל, כמעט לאף אחד בעיר. ואף החזן שקרא אותו פעם לעליה לתורה, וידע א״כ את שמו ושם אביו, אך את שם משפחתו — כך אני בטוח — גם הוא לא ידע. וכותב השורות האלו, הגם שהיה שכנו, ויודע את שם המשפחה שקראו לבנותיו בבית הספר היסודי — אולם מסופקני עד היום, אם הן נקראו על שם המשפחה שלו, או על שם המשפחה של האם... אכן זה מה שידוע לי: שמו הפרטי היה: ר׳ אליעזר, ושם המשפחה (שלו או של אשתו) — זייבל.

„ר׳ אייזיקס איידים״ היה מלמד תינוקות בעיר שנים רבות, ולמרות שנחשב למלמד טוב — לא האיר לו המזל פנים, וכל ימיו היה עני ואביון מדוכא — העני הגדול ביותר בין כל מלמדי העיר. מחסור, דלות וסבל לאין שיעור — היו מנת חלקו כל הימים.

כשהוא לעצמו, אולי לא היה איכפת לו בכלל, העניות והמחסור התמידיים ששררו בבית, כי הוא לא רק שלא התעניין בדברים כגון אלה, מפני שיכול היה להסתפק בלחם צר ומים לחץ (שגם זה לא היה בנמצא עפ״י רוב בביתו) אלא אפשר לומר, שהוא כמעט ולא ידע צורת מטבע. אבל מה לעשות ויש משפחה בבית: אשה, שלוש בנות (כבר בוגרות) וגם בן־זקונים — ויחיד — שנשאר

בחיים, אחרי כמה בנים שהלכו לעולמם, בעודם ילדים רכים רח"ל, והיא המשפחה, דורשת וצריכה פרנסה. אך דבר זה קשה להשיג, ממש כהגדרת חז"ל: „כקריעת ים־סוף". וא"כ מוכרח היה „גם הוא" להתעניין בפרנסת הבית. אני מדגיש את המלים: „גם הוא", כי התעניינותו לא יכלה לשפר במאומה את המצב הביש, ולא יכלה להביא את הפרנסה הנכספת, וזה מהטעם הפשוט: כי התעניינותו התבטאה בס"ה בזה, שהיה מוכן ללמד עם כל תלמיד שאשתו ה„אשת חייל" הכניסה לו... לכן היה מוטל כל עול הפרנסה בעיקר על האשה המסכנה הזאת, שידועה היתה בשמה: „רחצ'ה אייזיקס".

ולהשיג תלמיד ל„חדר" שלה — זו לא היתה עבודה קלה כלל וכלל. כשהגיע „בין הזמנים", או לפני חג הפסח, ובשבוע שלאחריו. ז.א. לפני „זמן החורף", או „זמן הקיץ", שאז כרגיל החליטו ההורים לאיזה „חדר" לשלוח את בניהם — היתה „רחצ'ה אייזיק'ס" מתרוצצת ימים שלמים, וכתתה את רגליה לכל בעל־בית או בעלת־בית לחוד, בבקשה שיאותו למסור את בנם ל„חדר" שלה — אך ללא הצלחה מרובה. וזאת לא, חלילה, מפני שר' „אייזיק'ס איידים" לא היה מלמד טוב, אלא בגלל... העניות ששררה בחדר. אף פעם לא הצליחה לאסוף מספיק תלמידים, כדי „חדר" מלא, שיוכלו להפיק את המינימום הדרוש לפרנסת המשפחה, אפילו לפי המושג הדל ביותר של המלה הזאת. ואם „בזמן" של הקיץ הצליחה איך־שהוא לאסוף מספר ילדים — גם הם, כמובן לא מבתים העשירים — הרי כשבא „זמן" החורף, עזבו גם אלה את החדר, ונשארו רק הילדים של „דלי־דלים"... האמהות לא רצו לשלוח את ילדיהן לחדר בו שורר מחסור ועזובה עד כדי זוועה, והקור השתולל בבית כבחוץ... כי תמיד חסרו עצים להסקה (בגלל זה קרה לעתים קרובות, „שהרביצין" שלחה את התלמידים להביא כמה חתיכות עצים מהבית). ואם היה כבר קצת עצים להסקה, היה העשן הסמיך ממלא את החדר, העיק בעיניים והחניק בגרון, עד שהיה צורך לפתוח את הדלת, (החלונות היו סגורים חזק במסמרים, שהרוח לא תפיל אותם, גם בקיץ) שהעשן יצא, והקור בחדר התגבר עוד יותר...

וכשהקור הציק, וארוחת בוקר חמה לא חיכתה לבני המשפחה — לא היו הבנות ממהרות לקום בבוקר. וכשבאו התלמידים ל„חדר" בבוקר — (שבדרך כלל באו די מאוחר, מאחר שידעו שהרבי לא הלך לפני השעה תשע להתפלל) — מצאו עוד הרבה פעמים את כל שלושת הבנות והבן היחיד — פרט לה„רביצין" — שוכבים במטות, מכוסים „בכלי מטה" שאי אפשר היה להבחין בהם מה זה בעצם...

מיותר אולי להוסיף, שכל הדירה היתה מורכבת מחדר אחד, בו היו לומדים, והוא שימש גם למטבח ולחדר שינה לכל המשפחה. בס"ה עמדו שם שתי מטות־עץ ישנות, אחת נשענת על קיר אחד והשניה — ממול — על הקיר השני — מחשש התפוררות, ועוד כעין מטת ילדים קטנה, בה ישנו שלוש הבנות (אחת מבוגרת ושתי מתבגרות)... נקל לתאר שהריח בחדר, בבוקר חרפי, בזמן שהקור הגיע לכמה מעלות צלסיוס נמוכות מתחת לאפס — לא היה נעים ביותר...

כשחזור הרבי מבית המדרש, הוא לא התיישב לאכול ארוחת בוקר, אלא התחיל מיד ללמד עם התלמידים, או יותר נכון: עם כל תלמיד לחוד (לפעמים עם שנים ביחד), כי כל תלמיד היווה כמעט „כתה" לחוד, וזאת מפאת גילם השונה, עם אחד היה צריך ללמד רק חומש (התחלה), עם שני — חומש עם רש"י, עם אחד — משנה ועם שלישי — גמרא... וכולם ע"י שלחן אחד, וגם מתוך ספר אחד, מה שהתלמידים לא אהבו במיוחד. כי מחמת שהרבי היה קצר־רואי, הוא ישב רכון כולו, וראשו כמעט נשען היה על הספר.

כשגמר את שיעורו עם אחד או עם זוג אחד, הלך זה „לחזור" ע"י השולחן השני, שולחן המטבח כביכול, עד שגמר עם השני — וחוזר חלילה. כשהגיעה השעה 12, התחילה ה„רביצין" לבקשו שילך לאכול.. „נו" אמרה — (היא לא קראה לו בשמו הפרטי, כנהוג אז בבתים אדוקים, ולכן גם התלמידים לא ידעו את שמו הפרטי של הרבי שלהם) — לך כבר לאכול". — „כן, עוד מעט". „והעוד מעט" הזה לקח כרגיל שעה או יותר, עד שבינתיים הלכו כמעט כל התלמידים — אלה שבאו בבוקר — לאכול ארוחת צהרים, והתלמידים של אחרי הצהרים כבר הגיעו.

אז התיישב לאכול את ארוחת הבוקר שלו, שהיתה מורכבת מ... חתיכת לחם וחתיכת בצל, עם ספל שתיה שה„רביצין" קראה לזה „קפה", כשלמעשה היה זה רחוק מאד מלהיות קפה אמיתי. כשהיתה עוד מצויה הפרוטה בכיס, נתנה לתוך הספל קצת חלב, אבל זה קרה לעתים לא כ"כ קרובות. אך בשבילו לא היה איכפת הרבה, מה נמצא שם בספל, וספק רב אם הבחין בכלל מה הוא שותה, הכל היה טוב. ממש טעם גן־עדן...

את ארוחת־הצהרים אכל הרבי בשעה מאוחרת בלילה — יחד עם ארוחת הערב. ארוחה זו שהיתה „ארוחה חמה", היתה גם רחוקה מאד מלהיות „ארוחת צהרים", במובן הפשוט של המושג הזה. היה זה „מרק" מורכב מקצת תפוחי אדמה, והרבה מים; ולפעמים קצת פתיתים מקמח, ובצל בשמן, או מרגרינה בתוכו, בשר לא היה בא לבית כל ימי השבוע, פרט לשבת, וגם אז לא אכלו בשר לשובע...

כזה היה „התפריט" החד־גוני של כל המשפחה. פרט — לילד בן־הזקונים אברהם־יעקב־„לעב". בשבילו היה מוכרח להיות תפריט מיוחד: קצת חלב, או קקאו. לפעמים גם ביצה. ובמקרים יוצאים מהכלל — עפ"י רוב כשהיה חולה — גם לחמניה לבנה... גם התבשיל היה מיוחד בשבילו: קצת אורז בחלב, או דייסא. זה היה כבר אוכל „לוקסוס", שקיבל הילד החולני המפונק הזה. כל המשפחה, לרבות הרבי בעצמו, חרדו מאד לשלומו ולבריאותו של הילד הזה. לכן פינקו אותו, בלי שיעור ובלי גבול. והוא, הקטן, ידע לנצל את מעמדו המיוחד, ניצול מקסימלי. עד כדי כך, שנעשה השליט „הכל יכול" בבית. האחיות, כולל האם, פחדו ממנו. וכל מה שהתחשק לו לעשות, נתנו לו לעשות, בלי הפרעה. אבל למרות כל הפינוקים „והטיפוח המיוחד" שקיבל, היה אברהם־יעקב־„לעב", כאמור, ילד חולני, חלש וחיוור כסיד. ואין שום פלא בדבר, כי פרט לזה, שהיה מטבעו קצת חלש, היה דוקא הפינוק המופרז גורם למצב

בריאותו המעורער. במשך כל ימות החורף לא נתנו לילד לצאת החוצה: פחדו מהצטננות ומהקור. והיות וגם בבית השתולל הקור באופן חפשי כנ"ל (עם כל תנאי הלווי, כפי שתארתי לעיל) והיה א"כ חשש שיצטנן חלילה גם בבית, לכן נמצא ברוב ימות החורף, במטה... וכל הזמן לא נשם לריאותיו אויר צח, אלא אויר דחוס. ואפילו בימות הקיץ היה יושב רוב היום, וק"ו בלילה, בבית, מחשש „עינא־בישא". אף פעם לא שיחק עם ילדים, וחסר היה לו הצחוק העליז, השמחה והחיים הילדותיים. רק בקיץ לפנות ערב יצאו עמו, פעם אחות, ופעם האם, וגם אז לא הרחק מהבית. וכך היה הילד הולך ומתנוון, גם במובן הפיסי וגם במובן הרוחני־שכלי .

ברם, לא רק הילד המפונק, שלו חרדו ודאגו כלם, לא יצא כמעט מפתח ביתו, אלא גם הבנות לא הרחיקו לכת מהבית. רק לבית הספר הממלכתי היסודי — שבגלל חוק חינוך החובה, שהקפידו מאד על ביצועו ולא היתה א"כ ברירה אחרת ומוכרחים היו לשלוח אותן — יצאו הבנות קצת מהבית. לולא זאת לא היה האבא מרשה לבנות ללכת כ"כ רחוק מהבית... (על אף הכל, נדמה לי, שאף אחת מהבנות לא גמרה את כל ז' הכתות של ביה"ס).

חוץ מהדרך לביה"ס ובחזרה, היו הבנות רגילות — או יותר נכון: מוכרחות — לשבת כל היום בבית. ובלילה — על אחת כמה וכמה. האבא הקפיד מאד והשגיח על כל צעד ושעל של הבנות. ובענין זה אפשר להגיד שהטיל אימה יתירה על הבית. לאמיתו של דבר לא היה צריך כ"כ להשגיח על שתי בנותיו הצעירות, שממילא ישבו בבית. כי האמצ־עית, ברכה, או כפי שהיו קוראים לה בבית: „בוניאק", היתה חולנית וסבלה ממחלות כרוניות. והקטנה, דבורה, או כפי שהיו קוראים לה בלשון חיבה: „ווילו", היתה עוד קטנה יחסית וקשורה מאד לבית. לא היה איפוא שום חשש שהן תתרחקנה מהבית. עיקר ההשגחה היתה על הבת הגדולה שבבית, חוה, ועליה „שם האבא עין" במיוחד. היא היתה קצת „מודרנית" וגם קצת... „מרדנית". היא העיזה הרבה פעמים לחלוק על סדרי הבית הקפדניים והמוזרים. היא הבינה והשיגה את המצב האומלל ששרר בבית, כתוצאה מהסדרים האלה, ולבה כאב מאד על המצב המביש הזה, לכן חיפשה דרכים לשנות לטובה במקצת את המצב, ולהפחית קצת את חיי הניוון. היא למדה תפירה, גם זה כמעט נגד רצונו של האבא, ואולי אף בלי ידיעתו, ונהגה לפעמים ג"כ לצאת בערבים לטייל עם חברה. מובן שהאבא הקפדני לא יכול היה לסלוח לבת זו על „חוצפתה". ובשעות מאוחרות בלילה, אפשר היה לשמוע צעקות. בעיקר היו שומעים את קולו של ר' „אייזיקס אידים", שהיו בהם דברי מוסר, ואזהרות חמורות לבת „הסוררת" הזו, על שהיא הולכת בדרכים „מקולקלות", כמו „השיקסות"...

הריב הזה בין הבת הגדולה עם משפחתה, ובעיקר עם האבא שלה, החריף והלך, עד שלבסוף לא יכלה עוד לסבול יותר את הצרות הכלליות, ואת צרותיה היא המיוחדות, והחליטה לעזוב את הבית. שכנים, שהמצב בבית ומצבה של הבחורה הזאת נגעו ללבם, עזרו במימון הוצאות הדרך, בתוספת כמה זלוטים, לצעדה הראשון בנכר. נסעה — כמובן אחרי מאבק קשה — לקראקוב. היא מצאה שם עבודה, ואת הגרושים הראשונים שהרויחה, שלחה מיד הביתה. והיות והיא באמת דאגה למצב המשפחה, התחילה לדאוג להעברתם של בני המשפחה לקראקוב. וכעבור שנה להיותה בקראקא — העבירה את כל המשפחה לקראקא. ובעיר לא ידעו כמעט, שר' „אייזיקס אידים" עקר דירתו מדזיקוב, כי בין כך לא ראו אותו אף פעם בעיר, פרט בבית המדרש, בקצה השלחן הדרומי, ע"י הדלת בתפילה — פעמיים ביום ובשבת.

**
*

כדי להשלים את התמונה של משפחת „ר' אייזיקס אידים", צריך אני עוד להוסיף, שלר' „אייזיקס אידים" היתה עוד בת אחת, הבכורה. אלא שאנחנו, התלמידים הצעי־רים, לא הכרנוה. היא עבדה מגיל צעיר בניכר, „במשק בית", (כפי המושג של הימים ההם). רק לחג היתה באה הביתה. אבל אין אני יכול לפסוח עליה מבלי להזכירה, מכיון שגם עליה יש מה לספר, לשם המשך התיאור של המשפחה האומללה הזאת, והיות, כאמור, היא לא היתה בבית, מתחיל הסיפור עליה רק מזמן נשואיה.

בחיי המצוקה, המחסור והניוון התמידי והחד־גוני של משפחת „אייזיק'ס אידים", השתרבב פעם שביב אור קטן, ור' אייזיקס אידים זכה לקצת נחת משפחתי. הוא השיא את בתו הבכורה וזכה לראות ממנה בני־בנים. אבל זה אמור רק „לתפארת המליצה", כי דבר זה לא בא לו כ"כ בנקל, וכי דבר קל היה בכלל בימים אלה להשיא בת? והרי ידוע שבתקופה ההיא, לפני מלחמת העולם השניה, שרר כעין חוק בלתי כתוב שקיימו אותו כהלכה למשה מסיני, שכל בחור־חתן צריך לקבל נדוניה, ודוקא במטבע קשה, כלומר: בדולרים. ואפילו עני שבישראל לא יכול היה לקחת חתן הגון — ואפילו לא הגון — מבלי שיהיו באמתחתו כמה מאות דולרים. ונשאלת א"כ השאלה: מאיפה לקח ר' „אייזיק'ס אידים" נדוניה בשביל להשיא את הבת? ואם חז"ל קבעו עוד בזמנם ש„מוכרים ספר תורה כדי להשיא בת" — הרי ר' „אייזיק'ס אידים" נזקק היה לארבעה ספרי תורה לארבעת בנותיו, בזמן, שכמובן אף אחד לא היה לו... נכון הוא, שהכלה עבדה, כאמור לעיל, „במשק בית", במשך מספר שנים, ויכלה, אולי, גם משהו לחסוך בשבילה, אבל הרי מוכרחה היתה גם משהו לעזור לבית, ולשני „משהו" לא הרויחה...

למזלם הרב, נמצא בחור שלא דרש הרבה נדוניה, הלא הוא בערל'ה, המשמש של הרב. הוא היה יתום, ובא מפולין הקונגרסאית לעירנו, כמעט ביחד עם בואו של „הרב הצעיר" לדזיקוב. בערל היה משמש באמנות ובמסירות את הרב, וכל באי בית הרב אהבו אותו. והיות שהוא כבר בחור בא בימים וצריך להתחתן, נמצאו „יהודים טובים" — וביניהם הרב בכבודו ובעצמו — שהתעניינו ודאגו למצוא שידוך הגון בשבילו. חיפשו ומצאו: את בתו של ר' „אייזיק'ס אידים", חיה־רייזעלע. וכי יכול היה בערלה

לחלום על שידוך יותר טוב, ויותר מתאים והגון בשבילו, מבתו של ר׳ „אייזיק׳ס איידים״? ובכן בעזרת „היהודים הטובים״ האלה קם והיה השידוך למזל (ו...ללא הצלחה). ערכו חתונה מפוארת, וכל בני האצולה של העיר השתתפו בה, עם הרב בראש, כמחותן העומד מצד החתן, והבדחן הטובים״ האלה קם והיה השידוך למזל (ו...ללא הצלחה). המפורסם מקראקוי שהיה דודה של הכלה, „הכריח״ את הרב לחבוש את השטריימל כמחותן ממש, ובידה ושימח את המשתתפים. מובן שכולם נתנו „מתנות דרשה״ לזוג הצעיר ביד נדיבה, והשמחה היתה במעונם.

אך איך אומרים חז״ל? „בתר עניא אזלא עניותא״. (ב״ק צ״ב) והמזל לא האיר פנים לזוג הצעיר. חשוב חשבו כל אלה שעסקו בשידוך זה, שיהיה זה זוג מבורך, ולא יהוו, כפי שאומרים, „בעיה״ לעיר. כי בערל שאהב לעבוד, ימצא את פרנסתו מיגיע כפיו ויחיו חיים מאושרים. אולם המציאות היתה אחרת: בערל שבמשך כל השנים ששימש את הרב עד החתונה, היה בריא ועבד את העבודות הכי קשות — חלה מיד אחרי החתונה, ומוכרח היה להפסיק את עבודתו אצל הרב. וכרוב היהודים באותו הזמן, פנה גם הוא ל„מסחר״. והמסחר שלו התבטא: במכירת משקה שכזה, שהוא קרא לו „מיץ תפוחים״ (באידיש: „יאבלאַניק״, שמראהו היה כ״כ משונה, שא״א היה לקבוע את צבעו האמיתי...) — בבית המדרש העירוני, בין מנחה למעריב.

„המסחר״ הזה לא היה באפשרותו לספק פרנסה למשפחתו של בערלה, שגדלה בכל שנה בילד נוסף... והיות שלהחליף את „העסק״ הזה, בעסק יותר מכניס לא היה לבערל הכסף הדרוש וה„ידע״ המתאים, פנה לעסק „הבטוח״ והישן... ולמשפחת עניי העיר נתוספה עוד משפחה אחת...

**
*

עכשיו משהו על ר׳ „אייזיק׳ס איידים״ בעצמו. הוא היה תלמיד חכם, אבל לא „סיני״ ולא „עוקר הרים״. כלומר, לא מאלה שאוהבים להתפלפל בגפ״ת. עיקר כחו היה ב„גמטריאות״ ורמזים שמצא בכל פסוק שבתורה. בזה היה ממש מומחה גדול. בשעור שלמד עם כמה בעלי בתים, בשבת בבוקר לפני התפילה, השמיע דברים נפלאים. הוא מצא רמז וגמטריא על כל מה שנעשה בעולם, אך במיוחד הצטיין בחישובי הקץ והגאולה, ובהוכחות על „עקבתא דמשיחא״ ופעמי המשיח...

בבית, בשעות שלא היה עסוק עם התלמידים, ובלילות, עד השעות המאוחרות, עיין וחיטט בספרים המעטים — והקרועים שהיו לו בביתו. למעשה לא היה לו אף ספר אחד שלם ומכורך רק דפים בודדים של ספרים ישנים. וכך החזיק את הדפים ביד אחת קרוב־ קרוב לעינים, ואת מנת הטאבאק להרחה ביד השניה; הסתובב בחדר הלוך וחזור, הלוך וחזור, חיפש עד שמצא „משהו״. אז התיישב והעלה על הנייר את החידוש, אבל עפ״י רוב, גם נייר־כתיבה לא נמצא בביתו, אז כתב את החידושים שלו על הנייר של שקיקי־הטאבאק המרוקנים... רק לעתים רחוקות כתב על נייר לבן חלק, שאיזה תלמיד הביא לו במתנה. הוא היה יכול להסתובב כך, ולעיין שעות על גבי שעות, עד השעות הקטנות של הלילה, לאור חלש של עששית קטנה. והיו נמצאות אצלו מאות פיסות נייר קטנות, כתובות בכתב זעריר צפוף, ובהן חידושי תורה נפלאים. האם חלם פעם שהחידושים האלה יראו אור הדפוס? הוא לא חשב על זה. העיקר, מה שחידש, השתדל להעלות על הכתב.

„סדר היום״ של ר׳ אליעזר „אייזיק׳ס אידים״, היה במשך כל השנים חד־גוני וללא שינוי. פעמיים ביום הלך לבית המדרש: בבוקר — בערך בשעה תשע — לתפילת שחרית, ובערב, למנחה ומעריב. בהילוכו לא הסתכל אפילו בד׳ אמות מסביבו, הלך בצעדים גדולים ומהירים, אולם לא בטוחים, וניכר היה כי ההליכה הזו היתה עליו למעמסה גדולה. לו אפשר היה להגיע לביהמ״ד, ולחזור הביתה, בלי צורך לעבור את כל הרחוב הזה, היה מאושר מאד. אבל מה לעשות, שהסוד של „קפיצת הדרך״ לא נתגלה עוד חוץ מלבעל שם־טוב?... מוכרח הוא ע״כ ללכת ברגל. ואם בימות הקיץ אפשר היה עוד לעשות את הדרך הזו, הלא רחוקה יחסית, בלי קושי מיוחד — הרי כשבא החורף, כשהקור הקפיא את הבוץ ועליו ירד שלג, והדרך נעשתה חלקלקה — ונעליו ולבושו לא התאימו כלל לעונה זו — אז כאב הלב, והיתה רחמנות גדולה, לראות איך שהמסכן הזה צועד „לעבודת הבורא״. אולם הוא אף פעם לא התרעם, לא הטיח דברים קשים כלפי מעלה. קיבל הכל בסבלנות, וב„גם זו לטובה״.

בבית המדרש עמד בקצה השלחן הדרומי שע״י הדלת, לא דיבר עם אף אחד, (פרט אם קרה פעם שאבא של איזה ילד שאל על בנו: אז הוא ענה בעל כרחו, ונדמה היה שהוא מתבייש לדבר). לא התעניין בשום „פוליטיקה״, ולא השמיע שום הערה על שום מאורע, אף שבבית היה אוהב לשמוע מהתלמידים המבוגרים את החדשות מהעיר, וממה שהתרחש בעולם. כמעט ולא הכיר „צורתא דזוזא״, ואת הכסף מהתלמידים לקחה ה„רביצין״ שהזכירה את התלמיד עוד לפני שנגמר „השבוע״ (התשלום היה כל שבוע), שלא ישכח להביא את הכסף...

יותר מהדרך לביהמ״ד וחזרה, לא הכיר ר׳ אליעזר את העיירה, כי לא הלך לשום מקום. חי את עולמו הוא, מתוך עניות ודלות, בד׳ אמות שלו, בלי שים לב למצבו החומרי הקשה. סיפוקו היחידי בחייו היה, כשמצא באיזה פסוק רמז „מפורש וברור״ על ביאת המשיח והגאולה השלימה שקרובה לבוא...

**
*

ר׳ אליעזר ר׳ „אייזיק׳ס איידים״ היה כאמור ממלמדי התינוקות הותיקים בעירנו, עוד מלפני מלחמת העולם הראשונה, ועד קרוב למלחמת העולם השניה. הוא היה מלמד טיפוסי אמיתי, שהמקצוע הלם לו, והוא הלם את המקצוע. כבר חזותו החיצונית העידה עליו, ועל מקצועו. גובה ממוצע, קצת שחוח (מזה שכל הזמן הסתכל למטה) וקצר רואי. מצח גבוה, ועינים קטנות וחולמניות. זקן ארוך ורחב, סמיך ובלתי מטופח, ששיבה כבר נזרקה בו. גם השפם היה ארוך, והסתיר את הפה, ושערות השפם התערבו עם שערות הזקן,

שהפריעו לו בדיבור, ולכן החזיק כמעט תמיד יד אחת על הפה, כדי להפריד את שערות השפם מהזקן.

למקצועו התייחס ברצינות ובחמימות. הוא רצה והש־תדל שהתלמידים ידעו את התורה ששינן להם. ולכן גם לפעמים הטיל קצת מורא עליהם, אבל — ללא הצלחה מרובה. כאמור, היה נוהג ללמוד ביחד עם התלמיד כמעט הכל. וכשבא לבחון את התלמיד „שיגיד" לבד, היה התלמיד מתקשה, כי הוא סמך על הרבי... בבחינה, ביום ה׳ בערב, — רוב התלמידים נבחנים בשבת ע״י אביהם והיו צריכים לדעת את „הפרשה" — היה מתרגז אם לא ידעו „להגיד".

את הפסוקים בפרשת ויחי: „ואני בבואי מפדן", או „שמעון ולוי אחים" לימד בניגון מסורתי מיוחד, ובהרבה „אויסריידעכץ" ואת זה מוכרח היה כל תלמיד לדעת בעל־פה. וכאשר שמע שהתלמידים מנגנים את כל ה„אויסרע־דעכץ", בלי גימגום — שבע מזה הרבה נחת... בלילות חורף ארוכים היה אוהב לספר הרבה מעשיות, בעיקר מספר הישר עה״ת, מהבעש״ט וסיפורים על ל״ו צדיקים, שבזכותם העולם עומד.

התלמידים כמובן אהבו מאד לשמוע סיפורי מעשיות כאלה. וכשהדמיון שלהם התלהב, והתחילו לחפש בדמיונם את ה„ל״ו צדיק" שבדורנו, התחילו לחשוב אם הרבי שלהם הוא לא אחד מאלה הל״ו, שבזכותם העולם קיים... ואז הסתכלו עליו ביתר הערצה.

כאמור עברה כל המשפחה כשנתיים לפני המלחמה לגור לקראקוב, ושם השיג אותם הגורל המר של כל יהודי קראקוב, וכל יהודי פולין, ולא שמענו שנשאר איזה שריד מהמשפחה המסכנה והאומללה הזאת.

דוד וייסלר

ר׳ יהושע מאיר מלמד

דירתו של ר׳ יהושע מאיר מלמד היתה סמוכה לבית הקברות הישן. היתה זו דירה בת חדר וחצי בה גר הוא עם משפחתו בת חמש—שש נפשות ובה היה גם ה„חדר" המפורסם שלו שחלונו היה פּתוח לבית הקברות.

ר׳ יהושע מאיר הטיל את מוראו על תלמידיו בצעקותיו הקולניות. הצעקות והקולות בקעו מחלונות ה„חדר" ונשמעו למרחוק.

הוא היה נוהג לעשן ללא הפסק, אולם היות שפרנסתו היתה דחוקה (כמו של כל המלמדים), היה אוסף בדלי סיגריות וחברם מחדש לסיגריות שלמות... תלמידיו אף עזרו לו ב„מלאכה" זו...

כשהתלמידים נראו „עייפים" מהלימודים, נהג ר׳ יהושע מאיר לספר להם סיפורים ומעשיות כדי לעודדם, והם נהנו מאד מהסיפורים — אותם לא קמץ — ואולי היו יותר מהלימוד עצמו...

פרנסה נוספת מצא לו ר׳ יהושע מאיר: הוא קנה סוכר אדום (בלתי גמור) בזול, ה„רביצין" בישלה אותו בסיר מיוחד, אח״כ שפכתו על פלטת שיש, הוסיפה פרג ובהיות עוד הסוכר חם ורך חתכה אותו לחתיכות כעין תבניות מרובעות. זה היה נקרא „מאַנדלעך" (ע״ש הפרג). כשנתייבשו, מכרו אותם לתל־מידים, שנהנו מה„מעדן" הזה, והיה שמח בחדר...

ר׳ יהושע מאיר מלמד התפרסם בזה, שמפניו פחדו התל־מידים יותר מכל המלמדים האחרים בעיר.

בדרך כלל עשו המלמדים את הכל, שהתלמידים יצליחו בלימודיהם, ובעיקר שידעו את „פרשת השבוע", כי הלא רצו למצוא חן בעיני האבות, שלא יוציאו את בניהם מהם. במיוחד השתדלו והשקיעו כוחות בתלמידיהם בסוף ה„זמן", כדי שב־„זמן" הבא ימשיכו ללמוד אצלם. כמובן שגם ר׳ יהושע מאיר עשה כך באמצעים שלו, היינו: ע״י הגברת הצעקות. והנה מקרה משעשע שקרה לו:

היה זה בשבוע של פרשת וילך, שהוא קרוב לראש השנה וסוף ה„זמן". הרבי שאל את אחד התלמידים, שהראש שלו היה „סתום" ואביו היה דוקא יודע ספר, את הפירוש (התיר־גום) של המלה „וילך": התלמיד לא ידע. ר׳ יהושע מאיר התרגז מאד והתחיל להרביץ לתלמיד מכות נאמנות. ה„רבי־צין" התחננה לפניו: „תפסיק כבר, הלא אתה תהרוג אותו". אך הוא הרעים עליה בקול: „תסתלקי את מכאן, אם לא, תקבלי גם את...!"

הרבי לא יכול היה לסלוח לתלמיד הזה שבסוף השבוע, אחרי כל כך הרבה עמל ויגיעה, לא ידע „בחור גדול כזה" את המלה הראשונה של הפרשה, וזה — בסוף ה„זמן", מה יאמר האבא כשיבחן אותו?

מה עשה ר׳ יהושע מאיר?

עלה על הספסל וממנו על השולחן הרעוע והתחיל לצעוד על השולחן ולצעוק: „וילך!... וילך... וילך... אתה כבר יודע?" אבל ה„בחור", מרוב פחד, לא תפס מה הרבי רוצה ממנו — ולא ענה. מרוב כעסו התחיל הרבי את ה„הדגמה" בסיבוב חדש על השולחן, אבל הפעם בכל כוחו עד — שהשולחן הישן לא החזיק יותר מעמד — והתפורר, והרבי המסכן — נפל מלוא קומתו...

התלמידים המבוהלים והמפוחדים ברחו כולם, דרך החלון לבית הקברות וחזרו רק אחרי שהרבי נרגע והשולחן תוקן...

אך על אף התנהגותו הקפדנית, נחשב ר׳ יהושע מאיר למלמד דרדקי הטוב בעיר, ורבים מצעירי העיר למדו אצלו בילדותם.

יעקב פליישר

ר' אפרים מלמד (רובינשטיין)

המלמד בה"א הידועה בעיירה היה בלי ספק ר' אפרים רובינשטיין. זמן קצר אחרי יסודו של התלמוד תורה, הצליחו המייסדים להביא לעיר את הכוח הנפלא הזה, המלמד והמחנך המסור, שבמשך שנות שבתו בעירנו התחבב לא רק על תלמידיו הרבים, אלא גם על ההורים ובעלי הבתים ועל „בית המדרש כולו". כי הוא, ר' אפרים, נוסף על היותו גדול בתורה וב'ראת שמים, היה גם בעל מדות תרומיות ונעלות שמעטים כמוהו. לכן כשמזכירים את „בית המדרש", לימוד התורה בעיר ומלמדים — בשנים בין מלחמות העולם הראשונה לשניה — תופס אולי מקום בראש הוא: ר' אפרים רובינשטיין ז"ל.

ר' אפרים בא אלינו מהעיר הסמוכה צויזמיר (סנדומיר). הוא היה המלמד בכיתה הגבוהה בתלמוד תורה ולימד רק גמרא ותוספות.

מיד עם בואו של ר' אפרים, התחילה תקופה חדשה — התקופה היפה ביותר — של לימוד התורה בעירנו. שיטת הלימוד שלו היתה: „לימוד במקום" ולא להרבות בפלפולים. הוא דירבן את תלמידיו להרבות בלימוד עצמי והנהיג לראשונה שהתלמידים „יחזרו" בבית המדרש על השיעור הנלמד בחדר, בעיקר בשעות המוקדמות בבוקר. לשם כך קמו הנערים — שהיו בני 13־15 — השכם בבוקר, התיישבו על יד השלחנות הארוכים בבית־המדרש ו„חזרו" על הגמרא והתוספות בהתלהבות ובקול רעש גדול, כשאחד מתאמץ להתגבר על השני. והגם שהלומדים החדשים האלה „הפריעו" ללימוד השקט של הבעלי בתים, סלחו להם האחרונים ושאבו מלא חפניים נחת מהדור הצעיר... ר' אפרים עצמו נמצא כבר מהבוקר השכם בבית־המדרש, הסתובב ליד השולחנות שהתלמידים „חזרו", דירבן, עודד, השגיח, הסביר ותיקן, ומוכן לענות על כל שאלה, והיה מאושר לראות תוצאות מעודדות מעמלו.

ר' אפרים רכש את תורתו בשקידה נפלאה בישיבות ליטא, והיה, כאמור, תלמיד־חכם מובהק, עם כושר הסברה ועם הרבה... סבלנות. נוסף על אלה, היה איש תמים וצדיק. את מקצועו הוא ראה כתפקיד, כמטרה, בהתאם למאמר חז"ל: „והעמידו תלמידים הרבה". ואמנם הוא השקיע הרבה כוחות נפשיים ופיסיים בכל תלמיד. בזמן הלימוד התלהב מאד, ולאשרו לא היה גבול, כשראה שהתלמידים מבינים את „קושיית התוספות" ואת התירוץ. סימן לכך היה, שהתלמידים קפצו ממקומם וצעקו בקול גדול, כולם בבת אחת... הלא „בעידנא דריתחא" כזה, קפצו גם התלמידים הפחותים שלא הבינו וצעקו „סתם ככה" — ידע ר' אפרים במבט הראשון, מי הוא המבין באמת. והוא היה מצטער מאד ויותר מזה, היה חדור רחמנות, על אלה מהתלמידים שלא תפסו את הסוגיה, וכשראה שתלמיד לא מתנהל כשורה, הצטער צער עמוק והיה לו, שברון לב גדול.

כאמור, היה ר' אפרים ניחן במידת הסבלנות יוצאת מהכלל, וכמעט שלא ראו אותו כועס אף פעם. ואם קרה שהציקו לו כבר יתר על המידה, השעין את פניו על היד, כששתי אצבעותיו מכסות עין אחת והתחיל... לבכות. אז, אפילו התלמיד הכי קשה, נמלא רחמנות על הרבי והפסיק להציק.

ר' אפרים השתדל להחדיר לתלמידיו יראת שמים ומדות טובות ע"י סיפורי מעשיות מצדיקים וע"י שיחות מוסריות. בשעת „שיחה מוסרית" כזאת היה כולו „אש להבה", במיוחד בלט הדבר כשהגיע החודש אלול. מהתחלת החודש עד ליום כפור, היה לומד עם תלמידיו בספרי מוסר וניהל שיחות מוסריות. הוא התלהב והלהיב את תלמידיו עמו.

עד כמה שהוא היה עובד השם ביראה וגופו היה זקוק וטהור, יכול להעיד העובדה דלקמן: „ברחוב הרב", שם צעד כל יום ר' אפרים בדרכו לתלמיד תורה, היתה חנות של בשר ומוצרי חזיר של הגוי סביצקי, שהפיץ את ריחות הפיגול למרחוק. ר' אפרים לא יכול היה לעבור את החנות הזו. בעוד מרחק רב ירד מהמדרכה, עשה קפנדריה של חתיכת דרך באמצע הכביש עד עבור הריח הרע, ורק קרוב לבית הרב חזר שוב על המדרכה.

ר' אפרים הכין את תלמידיו ללימוד עצמי. כל תלמיד צריך היה ללמוד שיעור גמרא בעצמו, נוסף על השיעור של „גמרא ותוספות" בעיון שהיה לומד אצלו. כשהתלמידים גמרו ללמוד אצל ר' אפרים, ועברו לבית המדרש, ידעו כבר ללמוד לבד, ובבית המדרש השתלמו וגדלו בלימודיהם.

שנים רבות לימד ר' אפרים בתלמוד תורה בטרנובז'ג כמעט כל שנות קיומו של התלמוד תורה בעיר, והעמיד תלמידים הרבה. רובם של חובשי בית המדרש בין שתי מלחמות העולם, נמנו על תלמידיו. רק בשנים האחרונות, עם הפסקת קיומו של התלמוד תורה, ניהל גם הוא „חדר" עצמאי.

כאמור, גר ר' אפרים בסנדומיר. בשנים הראשונות היה בא ביום ראשון וחזר למשפחתו ביום ששי, לשבת. כל השבוע היה „אוכל ימים" אצל בעלי־הבתים־הורים של התלמידים. לא אצל כולם רצה לאכול. רק אצל אלה, שידע שאין שום ספק של „מהדרין מן המהדרין", הלך לאכול, ואלה היו מאושרים שר' אפרים אכל אצלם. הוא אף פעם לא איחר לבוא ביום ראשון בבוקר.

כמה שנים לפני פרוץ המלחמה, עבר ר' אפרים עם משפחתו לדזיקוב. היה זה בזמן שהמחזור שלי למד אצלו ה„זמן" האחרון. וזוכרני עובדה מעניינת, שכדאי למוסרה, כי היא מאפיינת את דמותו ואישיותו המעניינת ואת צדקתו התמימה.

הוא שכר לו חדר ומטבח מחוץ לעיר, ברחוב שעל הכביש שהוליך לתחנת הרכבת — אצל גוי. (אח"כ עבר לגור לעיר). היה זה לפני חג הסוכות, ואנחנו, תלמידיו, הלכנו אליו להקים לו סוכה. עבדנו כמה שעות עד שהקימונו סוכה

גדולה ויפה. פתאום אנו רואים, שהרבי עומד בחוץ ומסתכל על הסוכה. עמד ומסתכל, זמן ממושך, למעלה ולמטה, ואנחנו לא ידענו פשר הדבר. ובעוד שאנו מחכים לשמוע ממנו משהו, התחיל ממש לרקוד ונתמלא שמחה גדולה כזו, שעוד לא ראינו אותו אף פעם שרוי בשמחה כזו. אנחנו עמדנו משתוממים ותמהים לדעת: „לשמחה מה זו עושה?״. אז הוא פנה אלינו ואמר: „אתם רואים למעלה מעל גג הסוכה, ענפי העצים הגדולים של האילן הזה, הם בדיוק מעל הסכך ומסתירים את השמים. וא״כ זהו בדיוק מה שאמרו חז״ל: „סוכה תחת האילן — והיא פסולה״. והוא המשיך: „עכשיו אני שמח שבאה מצוה יקרה כזו לידי ואני יכול לקיימה, היינו: לקיים הוראת חז״ל: „סוכה מתחת האילן פסולה״. ועכשיו בואו ונסתור אותה, ונקים את הסוכה במקום אחר...״

כזה היה ר׳ אפרים.

בזמן המלחמה הוגלה עם משפחתו לסיביר הרחוקה. גופו הטהור לא יכול היה לטעום ממאכלי לא כשרים. הוא נחלש מרעב ומסבל ונפטר בטהרה, ברוסיה.

על אף שבימי שבתו בטרנובז׳ג לא שינה ר׳ אפרים את לבושו והוא המשיך ללבוש את ה„כובע הפולני״ (פויליש טיכן היטעלע), השתלב בעירנו והיה בלתי נפרד מנופו של טרנובז׳ג־דזיקוב.

ת.נ.צ.ב.ה

יצחק גוטוויין

ר׳ יעקל נוח׳ס

קליינע ייִנגלעך, ווען זיי זענען אַלט געוואָרן דריי יאָר, האָבן מאַמעס זיי געפירט אין חדר אַריין צו ר׳ יעקל נוח׳ס, דעם דרדקי מלמד אין דער באַן־גאַס. ער האָט געהאַט אַ ספּע־ציעלע מעטאָדע במשך אַ קורצע צייט אויסלערנען קינדער, וואָס קענען עברי „ווי אַ וואַסער״ און זאָלן זיין פּעאיק אַריבערגיין אין אַ העכער חדר, צו אַ גרעסערן רבין... צו אים זענען טאַקע געקומען כמעט אַלע קינדער פון שטעטל. געשמט האָט ער אַלס זעלטענער אלף־בית ספּעציאַליסט. ער איז געווען אין די מיטעלערע יאָרן, מיט אַ קליין גראָ בערדל און געטראָגן גראָבע שפּאָקולן, וואָס זענען געווען אַראָפּגע־רוקט מער אויף דער נאָז ווי אויף די אויגן. ער איז געווען אַ קליינשטעטלדיקער דרדקי־מלמד פון פאַרצייטישן שטייגער. אויך דער חדר אַליין, דאָס איינציקע שטיבל, ווו ער האָט געוווינט מיט זיין בני־בית האָט אַזוי אויסגעקוקט. אָבער דאָס מלומדות פאַר זיך האָט ער געפירט אויפן „מאָדערנעם שטיי־גער״. פלעגט שטאַרק מקפיד זיין די קינדער זאָלן אים נישט רופן „רבי״, נאָר „לערער״. אויסגעשטעלט די קינדער צו צוויי אין אַ ריי און אַדורכמאַרשירט מיט זיי דעם גאַנצן מאַרק. די קינדער האָבן געשטראַלט פאַר גליק. אויסגעזען האָט עס ווי אַן אויספלוג אין ל״ג בעומר. אין אמתן אָבער זענען זיי געגאַנגען קריאת־שמע לייענען צו אַ קימפּעטאָרן. ר׳ יעקל נוח׳ס האָט מיטגענומען די „שיר המעלותלעך״ און אויפגעהאַנגען אויף אַלע פיר ווענט. ער האָט געזאָגט מיט די קינדער „המלאך הגואל״ און געטיילט יעדן צו פּאַלעכעס און מאַן־קיכלעך.

די איבעריקע דרדקי־מלמדים פון שטעטל האָבן אים פשוט מקנא געווען. זיי האָבן נישט געטאָרט גיין קריאת־שמע־לייענען מיט קינדער, נאָר יעקל נוח׳ס, וואָס האָט געהאַט שוין אַ חזקה דערויף און אַזוי אַרום צוגעצויגן קינדער מער ווי אַלע אַנדערע מלמדים.

יעקב פליישר

התלמוד תורה

עד למלחמת העולם הראשונה התקיים בעיר „תלמוד תורה", כמוסד חינוכי מאורגן, במובן בית ספר. שיטת הלימוד הישנה, שהתנהלה מזה דורות בצורה קבועה ומקובלת מקדמת דנא, היתה בערך כך: הילד כשהגיע לגיל שלוש, הוליך אותו האב ל„חדר", למלמד „דרדקי". אצלו למד הילד עד גיל חמש-שש, עד שהתחיל ללמוד חומש, ואח"כ רש"י. ממנו עבר למלמד „יותר גדול", שאצלו למד כבר הילד חומש עם רש"י, פרשת השבוע במשך כל השבוע. בדרך כלל לא הספיק המלמד במשך ימי השבוע, לסיים עם התלמיד את כל הפרשה עם רש"י. היו דרגות שונות: אם זה היה תלמיד טוב („אַ גוט קעפל"), הגיע עד חמישי, אפילו עד ששי. תלמיד בינוני — עד רביעי, ותלמיד גרוע — בקושי עד שני, ולפעמים גם זה לא.

אצל המלמד הזה התחיל התלמיד ללמוד גם קצת גמרא, כפי שהיה מקובל: המשנה הראשונה במסכת בבא מציעא: „שנים אוחזין בטלית", עם כמה שורות גמרא.

כשהגיע התלמיד לגיל 11-12, לפני שנעשה „בר-מצוה", עבר ללמוד גמרא, או כפי שהיו אומרים: ל„גמרא-מלמד". כשנכנס התלמיד ל„היכל התלמוד", כלומר: ללימוד גמרא, הפסיק כמעט את לימוד חומש ורש"י, רק פעם בשבוע ביום חמישי, עבר המלמד על פרשת השבוע, כדי לצאת ידי חובת לימוד ה„פרשה", וגם זה באופן שטחי ולא בעיון.

עם התחלת לימוד הגמרא, הרצין התלמיד. הוא ידע שנכנס בגדר המושג של „בחור-גמרא", צריך להניח את המשחקים האהובים על הילדים, להקדיש את זמנו יותר ללימודים, ולהתאמץ יותר בהבנת ה„סוגיה" („צו לייגען דעם קאפ צו די גמרא"). אם אביו היה בר-אוריין, צפוי היה לו „פארהערעץ" (מבחן) כל שבת, וזה לא היה מהדברים הקלים.

ולא רק בתי ספר „תלמוד תורה" לא היו קיימים, אלא אפילו ישיבות למבוגרים, במובן של היום, כמעט ולא היו מצויות אז בגליציה. אחרי לימוד של שלוש-ארבע שנים, אצל מלמד הגמרא, שבמשך הזמן הזה התקדם התלמיד בלימוד הגמרא, והמלמד הכין אותו גם ללימוד עצמי ולכניסה לבית-המדרש — נכנס העלם לבית-המדרש ונעשה מעכשיו „בית-המדרש-בחור". בהתחלה עוד למד איזה שיעור אצל מישהו מתלמידי החכמים של בית המדרש, או אצל בחור מחובשי בית המדרש המבוגרים, אולם במשך זמן קצר חדל להיות „תלמיד", ונעשה „עצמאי" בלימוד.

בית המדרש, זהו „בית היוצר של הרוח", עיצב את דמותו הרוחנית העתידה של הצעיר. אם היה בעל כשרון, השקיע את עצמו כולו בלימוד, ושחה ב„ים התלמוד" וב־מפרשים, שם לילות כימים עד שנהיה ל„תלמיד חכם" בקי במסכתות, בספרי ראשונים ואחרונים, וידע להתפלפל בפלפולי דאורייתא. יחד עם זה למד ספרי חסידות, מוסר, לפעמים התקדם יותר ולמד גם הוראה: יורה דעה, חושן משפט, אבן העזר וכו', עד שקיבל „סמיכות" להוראה בנוסח: „יורה-יורה, ידין-ידין". אך לימוד בספרי החקירה של הרמב"ם, בספרי פילוסופיה, לא היה מקובל בבית המדרש בעיירות חסידיות. רק „המודרנים" והמשכילים „אימצו" להם את הלימוד בספרים אלה.

זו היתה בערך שיטת הלימוד שהיתה נהוגה בכל ערי גליציה, עד למלחמת העולם הראשונה.

***

אחרי המלחמה התחיל כידוע „עידן ההתארגנות": קמו מפלגות, אירגונים, הסתדרויות, תנועות, מוסדות, חברות וכו', עד שלא נשאר כמעט מקום לאדם „הפרטי" הבלתי מאורגן... בושה היתה לאיש יהודי שלא להיות חבר באיזו שהיא „חברה" מן התרפ"ט שמות של ה„אורגניזציות". היו אנשים שהיו „חברים" בכמה מיני חברות ואירגונים בבת אחת, הכל לפי האופנה.

בתקופה זו, הגיע הזמן גם לאירגון מוסדות החנוך. ראשונה בשטח זה היתה התנועה הציונית, שהקימה בתי ספר עבריים ללמוד השפה העברית. גם בטרנובז'ג היה בית-הספר המאורגן הראשון: בית הספר העברי.

העסקנים הדתיים בעיר, שראו שיותר ויותר בני נוער — אף של הורים דתיים, — עוזבים את ה„חדר" ועוברים לבית הספר העברי הציוני, וסכנה נשקפת לחנוך הדתי, באו לידי מסקנה שאי אפשר יותר להתעלם מהשנוי שהביא עמו „הזמן החדש", והחליטו לייסד בעיר בית-ספר דתי בשם „תלמוד תורה". עסקו בזה בעיקר ה„אברכים החסידיים" בעלי המרץ, בעצמם תלמידי חכמים וקרובים לאגודת ישראל. אזכיר כמה מהם: ר' אברהם אלי' קסטנבוים הי"ד — ת"ח ידוע, ר' השל וויינמן, ר' מנדל גרטנר, ר' שמואל לנגבוים ר' ישראל'קה וורשבסקי ועוד, זכר כולם לברכה. ויבדל לחיים טובים: ר' יעקב גרייזמן, ואיתם העסקנים הותיקים: ר' ירמיה האר, ור' יצחק הרש שוחט, זכרונם לברכה.

הבעיה לא היתה קלה, והיה עליהם להתגבר על הרבה קשיים. ראשית: בעיות המלמדים. מלמדי העיר הותיקים לא ששו לקראת „המהפכה החדשה" והחידושים „המודרניים" שהולכים להנהיג. חלק מהם לא רצה לשתף פעולה, והעדיפו להשאר „מלמדים עצמאיים", מאשר להיות „פקיד" קשור במשכורת, צמוד לשעות לימודים ולהנהיג כיתות ו... משמעת. ואלה שכבר הסכימו ללמד בתנאים של תלמוד תורה, קשה היה להם להבין, לשם מה צריכים את כל הענין ? ומה פירוש ללמד לפי „תכנית" ? גם בבת-אחת לכל הכתה ? בזמן שהם היו רגילים לעשות לבד „חלוקה פנימית" של

כתות אצלם בחדר: כל שניים־שלושה ילדים היוו כתה, וכאן אומרים ללמוד עם עשרים תלמיד בבת אחת...

גם שאלת השיכון לא היתה קלה: לא היה מקום אחד ששם אפשר היה לשכן את כל בית הספר. אך הבעיה הזו נפתרה מהר: רוב הכתות שוכנו בבית המדרש הגדול של הרב, וגם בעזרת נשים שם, ועוד בחדר צדדי שהיה שם. חלק אחר למד ב„הול" הגדול של בית הכנסת, וב„קהל שטיבל", (החדר שמתפללי בית־הכנסת מתפללים בו בחורף, כשאי־אפשר היה מחמת הקור להתפלל בבית הכנסת).

כמובן שגם בעיית התקציב היתה בעיה קשה. מעתה צריכים היו לדאוג גם לילדי העניים שלא חסרו בעיר. וזה משני טעמים: א) עם המלמדים באופן פרטי, הסתדרו ההורים העניים איך־שהוא, ועכשיו יש לדאוג להם, ב) הילדים האלה היו הראשונים שהציונים זכו בהם כמעט מן ההפקר, מאחר שקיבלו אותם בלי תשלום. ההורים שמחו, שגם לא צריכים לשלם דמי־לימוד, וילדיהם גם לומדים. הוחלט ע"כ שגם בתלמוד תורה ילמדו בני העניים חינם אין כסף, וההורים העשירים יצטרכו להוסיף על דמי הלימוד. לאט התגברו העסקנים על הקשיים, ויסדו את התלמוד תורה בטרנובז'ג.

לשם סידור הכתות הוכרז על רישום ילדים לתלמוד תורה, וכל תלמיד צריך היה לעבור בחינה, אצל אחד מחברי הועד, ששיבץ אותו למלמד ולכתה הראויים. זוכרני, כשהייתי עוד ילד צעיר, והאמא ע"ה הוליכה אותי לבחינה שהתקיימה בעזרת נשים של בית המדרש הגדול. נבחנתי, נדמה לי, ע"י ר' שמואל לנגבוים ז"ל, והוכנסתי ללמוד אצל ר' „אייזיקס אידים". (עליו ראה מאמרי בשם „ר' אייזיקס אידים"). למדנו ב„הול" של בית הכנסת. המלמד הזה לא היה רגיל לקום השכם בבוקר, וגם לא ללמוד עם כתה גדולה בבת־אחת. מסכן היה האיש היקר הזה, וקשה היה לו להשתלט על הכתה הגדולה... כשנכנס אחד „תלמוד־תורה־יונגערמאן" מהועד לביקורת, היה המלמד נבוך ולא מצא את ידיו ורגליו... עוד יותר גרוע היה, כשהגיע יום חמישי בערב, ונערכה ה„בחינה השבועית" בנוכחות חברי הועד, או סתם בעלי בתים שהוזמנו להיות נוכחים, וביניהם לפעמים, גם אבות הילדים. רוב התלמידים לא ידעו טוב את „הפרשה", ועוד יותר פחות ידעו את הרש"י... ואלה שידעו התבלבלו מפחד השאלות שהציגו הבוחנים (ואם היה נוכח ר' אברהם אלי' קסטנבוים, אפילו הוא לא שאל, אלא הסתכל על התלמיד, די היה שיתבלבל...). עד כמה שהדבר הזה היה לא נעים לתלמידים, היה עוד יותר לא נעים למלמד... המסכן הזה לא יכול היה להחזיק מעמד כמלמד בתלמוד תורה, והגם שמבחינת פרנסתו הוטב לו כעת, בהיותו מקבל משכורת, שאף פעם לא רגיל היה לראות סכום כסף כזה בבת אחת... אך „התנאים הקשים" לא הלמו לו, ולא יכול היה לעמוד בהם, כך, שמוכרח היה לבסוף לוותר על הטובה, ולחזור (אם ברצונו הטוב, או ש„התפוטר") לנהל את ה„חדר" שלו, כפי שהיה רגיל.

המארגנים מוכרחים היו להביא כמה מלמדים מבחוץ, מאחר שלא כל מלמדי העיר, כאמור, רצו להשתלב במסגרת התלמוד תורה, וגם לא כולם מסוגלים היו ללמד בתלמוד תורה. ל„כתה הגדולה" של לימוד גמרא הביאו מלמד־גמרא מצויין, תלמיד חכם גדול: ר' **פיניא'לה וורנר, מברנוב הי"ד.** הוא החזיק יפה את „הכתה", והתלמידים נהנו מאופן לימודו, הצליחו והתקדמו יפה בלימודיהם. ממנו עברו התלמידים ל„כתה הגבוהה", אל „המלמד הגדול" ר' אפרים רובינשטיין ז"ל, שהביאוהו מסנדומיר (צויזמיר). (ראה מאמר: ר' אפרים מלמד").

הרבה שנים התקיים ה„תלמוד תורה", כמעט עד לפרוץ המלחמה, אך לא כל השנים באותה המתכונת ובאותו ההיקף. מלמדי דרדקי וחומש רש"י חזרו ללמוד באורח פרטי, ועיקר הדגש הושם על לימוד הגמרא, עליו התבסס קיום התלמוד תורה. היו שלוש כתות של לומדי גמרא: ראשונה, שניה וגבוהה. בראשונה לימד הרבה שנים בן־עירנו ר' שמחה יגר זכרונו לברכה, שהיה אחד מהמלמדים מבני העיר, שנשאר נאמן לתלמוד תורה. אני רואה זכות לעצמי להימנות ע"ז תלמידיו.

במשך שנות קיומו של התלמוד תורה, נעשה הרבה בשטח החנוך התורתי בעיר. הוא היה המוסד החינוכי הגדול והחשוב בעיר, אשר לזכותו יש לזקוף הישגים יפים בקידום לימוד התורה, ובעיצוב דמותו של הדור הצעיר בטרנובז'ג במשך תקופה ארוכה וחשובה בתולדות העיר.

***

כשכותבים על „התלמוד תורה" כמוסד חינוכי־תורני, ראוי להזכיר עוד בית ספר דתי, שהיה קיים זמן לא כל־כך ממושך.

במקביל עם יסודו של התלמוד תורה, ע"י העסקנים הדתיים שהיו כאמור קרובים לאגודת ישראל, נוסד גם בית־ספר ללימודי קודש, ע"י החוגים הציוניים הדתיים — ה„מזרחי". (חוץ מבית הספר העברי). בבית־הספר הזה למדו — נוסף על חומש־רש"י וגמרא — גם נ"ך. בהתחלה התפתח גם בית הספר הזה והתחרה עם התלמוד תורה, בעיקר בקבלת תלמידים בני עניים.

את התנ"ך לימד ר' „**ישעיה האדום**" („דער רויטער ישעיה"), ציוני־דתי נלהב ותלמיד חכם, שאהב את לימוד התנ"ך ואת הדקדוק.

גמרא לימד ר' אליעזר טננבוים (ר' אליעזר מרדכי־יונה'ס). הוא לימד בנחת, בשקט, **לא** התלהב, **אך** הסביר באר היטב כל הענין, לפעמים ע"י משל וע"י סיפור מעשיה, עד שהתלמידים הבינו את הענין יפה. גם בבית הספר הזה למדתי „זמן" אחד.

בית הספר הזה נמצא בביתו של ר' **אליעזר** גרינברג (או כפי שהיה קוראים: מאשה גרינברג, ע"ש האשה, אשת החייל).

אינני יודע את הסיבות שהביאו לסגירת בית־הספר הזה, אך עובדה היא שלא האריך ימים, על אף שהתנהל כולו על טהרת הקודש והיה בית ספר טוב ומסודר.

התפילה בבית המדרש

כמו שבשטח לימוד והפצת התורה בעיר מילא בית־המדרש — כפי שהוכחנו לעיל — תפקיד מרכזי ומכריע, ועמד על רמה גבוהה בעיצוב החיים הדתיים־התרבותיים והחינוכיים של יהודי העיירה, כן גם לגבי תפקידו ויעודו העיקרי כבית־התפילה, עמד בית־המדרש בדזיקוב על הגובה הדרוש, ומילא את תפקידו זה בהצטיינות הראויה לשמה, בתרמו את חלקו הנכבד בעיצוב החיים הרוחניים וההווי הרוחני של יהודי העיירה. ואפשר להוסיף בלי ספק, שבשטח הזה לא היו הרבה בתי־מדרש בגליציה שיוכלו להשתוות אל בית־המדרש של דזיקוב; ושמו של בית־מדרשנו קנה לו שם ותהילה בכל רחבי גליציה, ומחוצה לה, כאחד מבתי־המדרש המפורסמים, המצטיינים בתפילות הנעימות ובבעלי תפילות מעולים.

התפילה בבית־המדרש בדזיקוב עמדה על רמה גבוהה מכל הבחינות: הן „החיצוניות", כלומר: הנוסח, השירה והנגינה היפה, וגם מבחינת התוכן הרוחני־נפשי, היינו: ההתלהבות החסידית, הדבקות והשתפכות הנפש, שהביאו להתעלות רוחנית עילאית בשעת התפילה.

כי אכן התברך בית־המדרש של דזיקוב, בשעתו, בבעלי תפילה מצויינים, מכל הסוגים, שהעלו את התפילה לדרגה גבוהה, והפכוה לתענוג נפשי ולחויה רוחנית אמיתית. הכוונה בעיקר לתפילה בשבתות, חגים וימים נוראים, כי אז תפסה התפילה את המקום בראש בעבודת הקודש של היום, מאחר ובדרך כלל נמשכה התפילה עד חצות היום, או יותר מאוחר (בימים נוראים, כמובן). להלן אנסה לתאר את המחזה הנהדר של בית־המדרש והתפילות בימי קודש אלה.

שבת

מראה חגיגי והדרת קודש לבש בית־המדרש בשבת ובחגים. הוד של קדושה עילאית חפף על הבית עם כניסת השבת. בנברשות הנחושת הענקיות והעתיקות, שהיו תלויות בשרשרות ברזל עבות, נדלקו מאות נרות, נוסף על עשרות מנורות־החשמל שהפיצו אור גדול בכל פינות בית־המדרש הגדול. על השלחנות הארוכים פרוסות היו מפות צחורות, הכל היה מבריק, ואפשר היה „למשש" את הקדושה שריחפה באויר.

מיד אחרי הדלקת הנרות נתמלא מהר בית־המדרש מתפללים, עד אפס מקום. כמעט כל הבאים לבושים בגדי שבת מסורתיים: קאפוטת־משי ו„שטריימל". היהודים נראו כעת כאילו הזדקפה קומתם ונבראו עכשיו מחדש. נעלמו הפנים הזועפות והקודרות, נעלם המבט העצוב והעצבני, נעלמה ההבעה של פחדנות ודאגה. רצינות, ישוב הדעת, ובטיחות — אופפים עכשיו את כולם. עינים מאירות ופנים שוחקות; הבעת שביעות־רצון ושמחה, לקראת בואה של שבת־מלכתא — מקיפות את כל באי בית־המדרש.

מיד בבואו לבית־המדרש, התחיל כל אחד לומר „שיר השירים", שהיווה כעין הקדמה לתפילות שבת, וכפרוזדור לפני הטרקלין. „שיר השירים", שעליו אמרו חז"ל: „כל השירים קודש ושיר השירים קודש קדשים" — לא נאמר בקול רם, אלא בשקט, אך בדבקות ובניגון חרישי ולבבי, שביטא את הגעגועים של כנסת־ישראל אל השכינה. ונראה היה כאילו הקורא משתתף בפועל בדו־שיח שבין השכינה לכנסת־ישראל, המתגעגעת — כדברי המפרשים המסורתיים — לאהבה העזה הקדומה שׂשררה ביניהן, והמשולה „לאהבה הנמרצת והחזקה שבין החשוק וחשוקתו, אשר למאד יתרבה געגועים בהיפרדם זה מזו, ומצפים עם בוא הדיבוק התמידי" (הקדמת „מצודת דוד" לשיר השירים.) אפשר היה להרגיש את „נוכחותה" של השכינה עכשיו בבית המדרש.

עם התחלת המזמור „הודו לד' כי טוב" — שהוא המבוא לתפילת המנחה, שהשליח־צבור התחילו כנהוג בקול מוגבר, כשהוא עטוף בטלית — היתה ההרגשה שאתה נפרד משיגרת תפילות ימי־החול, שהן על־פי־רוב בבחינת „מצות אנשים מלומדה", ואתה נכנס להיכל התפילה הקדוש, ולעולם אחר, להווי אחר: לתוך הקדושה ממש. ועם התחלת „קבלת שבת", כשלעמוד ניגש בדרך כלל בעל־תפילה טוב, שהתחיל במנגינת שבת את הפסוקים „לכו נרננה לד'", אז — נדמה היה — בית המדרש כולו הפך למקהלה אדירה אחת, בלווית מאות כלי־שיר, המשמיעה סימפוניה מופלאה, המרטיטה את הנפש והמעלה את האדם מהעולם השפל אל העולם העליון, מעולם הדממה אל עולם השירה, מעולם החולין לעולם הרוחני, אל העו־לם שכולו טוב. וחיש מהר גם אתה הצטרפת למקהלה הקדושה הזו, ונעשית חלק בלתי־נפרד ממנה, והרגשת התמזגות והת־חברות עם קדושת השבת שבאה באמצעות השירה והתפילה.

ההתלהבות גברה והלכה בשירת „לכה דודי", שהושרה ב„מארש" עליז ובקצב מדוייק, ושהגיעה לשיאה בשעת אמירת „מזמור שיר ליום השבת". הפנים — משולהבות, הגוף — מתנועע בקצב מהיר, הקולות הולכים ומתגברים ומגיעים עד לאוקטבה הגבוהה ביותר. נדמה היה, כי עוד מעט יתפרץ הגוש המשולהב המתנועע הזה החוצה להקביל את פני האורחת החשובה: שבת מלכתא. ככה זה נמשך עד סוף תפילת מעריב, כשכל אחד בירך את חברו ב„גוט שבת", אז רפתה המתיחות, ושבת קודש פרסה את שליטתה המלאה על כל אחד ואחד.

***

מתוך מאות המתפללים נשמע היה קולו החזק של ר' דוד איידלמן (ר' דוד ביחובר), הוא התפלל בעמידה את כל התפילה, והיה מתנועע בקצב מהיר, קדימה ואחורה, בהתכו־

פפות עמוקה עד חצי הגוף, והפיאות הארוכות והמסולסלות „עפו" כל הזמן באויר.

הוא היה איש רזה, גובה ממוצע, מעוטר בזקן אדמדם מדולל, שכבר הופיעו בו שערות שיבה; עם עינים בוערות, שארשת של מבוכה נשקפה מהן; והפנים החיוורות הביעו תמיד עצב. היה „מבקר" מושבע. זה נבע ממצבו הכלכלי הירוד, ומצרות שהיו לו בבית.

ר׳ דוד בא לדזיקוב מפולין הקונגרסאית, וקשה היה לו להסתגל למנהגים שהיו נהוגים בגליציה, למרות שנעשה לחסיד של אדמו"ר מדזיקוב. בדרך כלל היה ר׳ דוד שתקן ולא אהב להתערב הרבה בעניני העיר, אבל כשהתחיל לדבר היו „שומעים" אותו. הוא דיבר בקול רם וברוגזה, ותמיד היה לו על מה להתרעם, ולהצביע על עוול של עסקן פלוני או אלמוני, ומצא פגמים ב„שיינע יודען". הוא ליגלג, ב־אירוניה שכל החשיבות של „היהודים היפים" הוא בזה, שהם אוכלים „ברייטע לאַקשין מיט גרויסע באַבים" (איטריות עם שעועית גדולה) בליל שבת, כפי שזה היה נהוג בגליציה... והיה נוהג לטעון: „וכי בשביל שפלוני ה„שיינער יוד", אוכל ברייטע לאַקשין, מיט גרויסע באַבים, צריך להיות לי דרך־ארץ בפניו?".

אך עם כניסת השבת השתנה ר׳ דוד לגמרי. ניכר היה עליו שהוא שכח, או נטש את כל הדאגות והצרות, את כל התרעומות והעוולות, את כל הפגמים והמומים של הזולת, שראה כל ימי־החול, ולבש — יחד עם הקאפוטה המיושנת והשטריימל מרוט־השיער — גם ארשת־פנים חדשה. נעלמו הפנים החמוצים והופיעו פנים שוחקות ומחודשות, עינים מבריקות ומאירות, המביעות שביעות־רצון על שסו"ס באה שבת מלכתא, ואפשר להתעלות וליהנות ממעין עולם הבא — גם בגשמיות וגם ברוחניות. את כל זה הוא ביטא בצורה מוחשית בשעת התפילה: בקולו המוגבר, שנשמע היה מבין כל המתפללים, ובתנועות הזריזות והערניות של הגוף והידיים. לשיא של התלהבות הגיע באומרו „מזמור שיר ליום השבת" ו„כגוונא". הקול הלך והתגבר, פניו התאדמו מההתאמצות הגופנית והנפשית, וכולו היה „אש להבה", בבחינת „כל עצמותיו תאמרנה". ומה„גוט שבת" העליז, נראה היה שהוא נהנה מהתפילה.

***

גם בשבת בבוקר תפסה התפילה בביהמ"ד מקום חשוב ומכובד אצל כל יהודי, והסבה לו תענוג רוחני. במיוחד נערכו התפילות ברוב פאר והדר „בשבתות מיוחדות", או כפי שקור־אים אותן „בשבת טובה" („א — בעסערער שבת"), כגון: שבת שמברכים את החודש, שבת ראש־חודש, שבת חנוכה והשבתות של ה„ארבע פרשיות": שקלים, זכור, פרה וחודש. בשבתות האלו ירדו לפני התיבה בעלי־התפילות המצויינים, ביניהם — החזן עם המקהלה, ואכן היתה התפילה חוויה רוחנית אמיתית.

אוירה של „רעוא דרעוין" אפפה את בית המדרש בזמן „שלוש סעודות". אחרי תפילת המנחה היו נוהגים הרבה „בעלי־בתים" ללכת הביתה לאכול את הסעודה השלישית, ולחזור עם „כזית" לבית־המדרש, כדי לערוך את „שלוש הסעודות" בצוותא, כלומר: לזמר את הזמירות ולברך ברכת המזון במנין. וזאת מהטעם המובא בספרי החסידות: כי „הנשמה היתרה" שבאה ליהודי בשבת, יוצאת עם יציאת השבת, בגמר הסעודה השלישית, ע"כ טוב שבשעת „יציאת הנשמה" יהיה מנין יהודים.

„הסעודה השלישית" נערכה בין השמשות, אחרי שקיעת החמה. האורות לא דלקו וחשיכה התפשטה יותר ויותר, עד אשר לא ראה איש את רעהו, רק נשמעו הניגונים של ה־זמירות, עליהם ניצחה „הגברדיה הצעירה" של בחורי בית־המדרש, שניצלו את כל הניגונים היפים — לזמירות. האוירה היתה קדושה, מורגשת היתה יראה עילאית של „רזא דרזין", ונדמה היה כאילו כל „הנשמות היתרות" מרחפות כבר באויר, ומחכות ליציאה עם הדלקת האור הראשון.

מיד עם הדלקת האור, ואמירת „והוא רחום" של תפילת מעריב, השתנתה האוירה, כי התחיל שבוע חדש, על כל סממני החיים הקשים של ימי החול. הרבה מיהרו להתפלל מעריב מיד עם צאת „הכוכב השלישי", לרוץ הביתה, להבדיל ולהתחיל שוב במלחמת הקיום.

החגים והמועדים

גם בימי החגים — בשלוש רגלים — הורגשה אותה הנעימות והחמימות של קדושה והתעלות רוחנית בזמן התפי־לות בבית המדרש. בליל ראשון של פסח, עבר כרגיל לפני התיבה לתפילת מעריב, ר׳ שלום קורן, זכרונו לברכה. (על תפילתו עיין בפרק: יום כיפורים). באמירת „הלל" הגיע לשיא ההתעלות של בעל־תפילה נהדר, בעל כשרונות נדירים.

אוירה חגיגית נעלה, ותענוג רוחני מיוחד — שהיו מנת־חלקם הבלעדית של יהודי חוץ־לארץ בזה שנתוסף להם יום־טוב שני של גלויות, ושבא, כנראה, לפייס על סבלם הרב בכל ימות השנה — שררו בליל השני של החג, או כפי שהיו קוראים לו: ה„ליל האמצעי", („מיטל־נאכט"). הקהל שבא לתפילת מנחה ונשאר ברובו בבית־המדרש עד אחרי תפילת מעריב, שבדרך כלל התאחרה, כי לא היה צורך למהר: כל אחד היה אחרי סעודה דשנה, ואחרי מנוחת צהרים, וגם היו צריכים להתחשב בעקרות הבית שהכינו את הסעודה „בליל האמצעי", ובישלו את המאכלים גם לערב הזה וגם בשביל מחר. בבית המדרש מצא כל אחד את עיסוקו. בעלי־בתים־בני־תורה ישבו ליד השולחנות הארוכים, ולמדו בחבורות, וגם ביחידות בעניינא דיומא, תוך זמזום נגון בחשאי, תוך קימוט המצח, ע"מ להבין את ה„פשט" האמיתי. בפינה אחת אפשר היה לשמוע את היודעים נגן, החוזרים על ניגון חדש, שר׳ שלום קורן הביאו מרחוק, וצריך להשמיעו מחר בתפילת שחרית. באמצע בית המדרש עמדו חבורות „פוליטיקאים", ש„שיחזרו" את כל המאורעות הפוליטיים בעולם, ניתחו את המצב הבינלאומי ו„ניבאו" עתידות...

כשהשמש דפק על הבימה להודיע שהגיע זמן תפילת מעריב הושלך הס בבית המדרש, כולם ידעו שלעמוד ניגש להתפלל ר׳ אברהמ׳שע שליסל הי"ד, שכבר היתה אצלו

„חזקה" שב„ליל האמצעי" הוא מתפלל כשליח צבור. (ומשום כך היו רגילים לכנותו בלשון חיבה: אברהמ׳טשע „מיטל־נאכט"). הוא היה מחונן בכשרונות נגינה נעלים. קולו הערב והמסלסל להפליא, משך את הקהל, שהיה שומע בהתלהבות לזימרתו המרנינה והנעימה. המלים שנאמרו בטעם רב, הק־סימו והלהיבו את המתפללים, וכל פעם שניגש לעמוד, (ובמיוחד „בליל האמצעי"), נהנו והתפעלו ממנו יותר. אמרו שיש לו קול ככנרית (וביידיש: א „קאנאריקל"). ר׳ אברהמ׳־טשע היה המשורר בה״א הידיעה; הוא „עזר" לכל בעלי התפילה הטובים בעיר, ובמיוחד לחזן, שהיה תלמידו המובהק, וניצח גם על המקהלה של החזן.

אחרי תפילת מעריב לא מיהר הקהל ללכת הביתה. הרבה נשארו עוד בבית המדרש, והמשיכו ללמוד, או לשוחח.

סוכות

שמחת־חג מרוממת הורגשה בבית המדרש בהגיע חג־הסוכות. החסידים ואנשי־מעשה באו עם „הארבעה מינים", ומיד התחילו האתרוגים לעבור תחת שבט הביקורת של המבינים ו„המומחים" לאתרוגים. אז בירכו הרבה על אתרוגים שבאו מהאי קורפו; אך היו גם „מיוחסים" שקיבלו אתרוג מארץ ישראל. אלה נבדקו באופן מיוחד, מתוך חיבה והערצה. סוף־סוף זה לא אתרוג קורפאי, ואפילו לא היה כ״כ הדור ויפה כמו הקורפאי, אך בהיותו ארץ־ישראלי, די בו לקבלת שבחים ולהערצה מיוחדת.

שמחת חג הסוכות הגיעה לשיאה ב„שמחת תורה". זכו יהודי הגלויות, כאמור, לתוספת של יום אחד, יום תשיעי, על שמונת ימי חג הסוכות, שהיה מוקדש כולו לשמחה וחגיגה, וגם שמו, „שמחת תורה" היה מוכיח עליו, שהוא נוצר לכך. ואכן נוצל היום הזה במלואו, ע״י כל שכבות העם, להתרוממות הנפש, לשמחה וגיל אמיתיים. כולם שמחו, כל אחד בצורה שהלמה את מעמדו, בסביבה שלו ובחברה שלו. ובסוף — בשעת עריכת ההקפות — התאחדו והתמזגו כולם יחד, והשמחה נהיתה כוללת ושלמה; כולם לקחו חלק בה, בלי הבדל מעמד וחברה.

כבר ב„שמיני עצרת", בשעות אחרי הצהרים, התחילו להתאסף „החברות" השונות, חברי מוסדות שונים במנינים, ב„שטיבלעך" ובבתים פרטיים, כגון: חברה משניות, חברה קדישא, חברה בעלי מלאכה — „יד חרוצים", חסידים במנינים בבתי תפילה וכו׳. בכל מקום שרו ושתו כדת, עד הערב, ובמצב רוח מרומם ו„בגילופין", הלכו בשירה ובריקודים מכל המקומות לבית־כנסת, או לבית־המדרש, להקפות *. ההקפות נערכו ברוב עם — גם הנשים והנערות באו לחזות בהקפות — וברוב פאר והדר. בבית הכנסת ערך החזן את ההקפות, בלוית המקהלה שלו, כשהילדים משמיעים קולות משונים, באמצעות ה„כלי זמר" המיוחדים לשמחת תורה: בסיסי פמוטי הנחושת, שהיו קשורים בחוט ותלויים על הצואר, והיכו אחד בשני בקצב שנהפך לקול מחריש אוזניים. הגבאים היו עסוקים בחלוקת ה„הקפות" לבעלי־הבתים, והיו צריכים להישמר מכל משמר, שלא לפסוח ח״ו על מישהו כי ההשתלהבות וההתלהבות הגדולה ששררו בשעת ההקפות עלולות היו להביא גם — למריבות ולקטטה... אך אף פעם כמעט לא קרה דבר כזה, והכל נגמר בשמחה. ההקפות נתמשכו עד שעה מאוחרת בלילה.

ההקפות נאמרו בנוסח רופשיץ („ראָפשיצער הקפות"), שהיה מודפס בחוברות מיוחדות שהוציאו אדמור״י דזיקוב, שלהם היתה החזקה לזה ** בהקפות האלו היו מלוקטים פרקי תהלים ופזמונים רבים, מספרים שונים. בין היתר נכלל שיר אחד מעניין, שהמחבר הכניסו להקפות בליל שמחת תורה, שהעיד על כיסופו של המחבר — רבי נפתלי מרופשיץ זצ״ל — לציון: ובשעת השיא של השמחה המרוממת הזו, העלה את ציון בראש השמחה. השיר, היפה בתוכנו ובביטויו, לקוח מ„ספר החרדים" לר׳ אליעזר אזקרי. הוא מיוסד על הא״ב ומתחיל במלים: „אומר שירה לפני יוצרי באימה". ונאמר בו גם „מי יתן לי אבר כיונה, אל הר קדשך אעופה ואשכונה, אשק עפר מקום שכינה ירדה".

החזן אמר את כל הפסוקים בניגון מסורתי מיוחד, ובשעה שהקהל הקיף את הבימה עם ספרי התורה, שרה המקהלה „מארשים" עליזים, שנתמכו ע״י הקהל הרב. אחרי גמר ההקפות בלילה, קראו עוד בספר התורה את הפרשיות והפסוקים של כל הברכות הנמצאות בתורה. כדאי לציין שהקריאה הזאת התקיימה רק בבית־הכנסת, ולא בבית־המדרש.

גם למחרת, ביום שמחת תורה, היתה מורגשת היטב שמחת היום הזה, בשעת התפילה וההקפות, ואחריה — ע״י עריכת „הקידושים" והסעודות ע״י הגבאים של כל החברות, וגם ע״י בעלי בתים פרטיים בביתם. וככה זה נמשך כל היום, עד יציאת החג.

פורים

אם מדברים על החגים, שבהם שרה השמחה בבתים יהודיים, אין לפסוח גם על **חג הפורים**. ולמרות שיש פתגם עממי ביידיש האומר: „פורים איז ניט קיין **יום טוב** — און קדחת איז נישט קיין קרענק" („פורים אינו חג, וקדחת אינה מחלה"), בכ״ז כבר קבעו ה„מומחים" שהפתגם הזה אינו תואם את המציאות: פורים הוא כן חג, ו„הקדחת" היא גם מחלה... ואכן נחשב היום הזה — פורים — **בין** הימים המעטים שיהודי הגלות, וביניהם כמובן גם יהודי

* הסופר והביבליוגרף המהולל, יליד דזיקוב, ר׳ אברהם יערי ז״ל, בספרו המונומנטלי „תולדות חג שמחת תורה" (דף 229) מספר: „בעיר מולדתי דזיקוב (DZIKOW) שבמערב־גליציה היו אנשי חברת־האומנים „פועלי צדק" הולכים בליל שמחת־תורה בתהלוכת־לפידים מבית החברה לבית־הכנסת הגדול, לפניהם דגל החברה ו־משני צדדיהם פנסים מוארים שעל זגוגיותיהם שם החברה, ובשעת ההקפות מוצבים הפנסים סביב לבמה".

** יערי בספרו הנ״ל (דף 492), מזכיר את החוברת של „הנוסח רופשיץ": כפי שמצא אותה בספריה הלאומית בירושלים:
מנהג ר׳ נפתלי צבי הורוויץ מראפשיץ סדר הקרבנות והקפות. נוסח הקרבנות לקרות בצבור בשלוש עשרה מדות (ח׳ דתשרי) — (הזכרנו את זה במאמרנו „יום כפור" — י.פ.) והקפות לשמ״ע ולשמח״ת אשר נתיסד מאת... מו״ה נפתלי צבי הורוויץ זצו״קל אבדק״ק ראָפשיץ. הוצאה חמישית. (יצאה לאור ע״י ר׳ מנדל הורוויץ בדזיקוב, דור חמישי לר׳ נפתלי מרופשיץ). קרקא, בדפוס משה דייטשער, תרצ״א — 1930. 32 עמ׳ (בית הספרים הלאומי בירושלים).

דזיקוב — הרגישו עצמם במצב רוח טוב ומרומם, והשמחה אפפה כל בית יהודי.

אז שכחו יהודי העיירה את כל הצרות והפורענויות של כל השנה, ועשו חיים... הם ניצלו את היום הזה „ליום משתה ושמחה" ו„למשלוח מנות איש לרעהו ומתנות לאב־יונים," במלוא המובן של הכתוב. באותו יום נהנו היהודים משמחת היום ע"י סעודות טובות ודשנות, מלוות בשתיה כדת, והיו מהנים גם את הזולת ובעיקר את העניים. הרבה צדקה חילקו היהודים באותו יום. וביתו של כל יהודי — אפילו שאינו מבוסס — היה פתוח לרווחה.

לקריאת המגילה בערב, באו כבר הרבה יהודים לבושים בקפוטות משי וב„שטריימלעך", כבימי שבת וחג. בבית ה־מדרש הגדול קרא את המגילה חזן העיר. הקריאה ארכה הרבה זמן, כי ההפרעות — ע"י הילדים ברעשנים, והמבו־גרים ע"י סתם צעקות ודפיקות, בשעה שהקורא הזכיר את „המן" — היו כה חזקות ומחרישות אזניים, עד שהחזן הוכרח להפסיק כל פעם את הקריאה. כמובן שזה הכניס את הקהל למצב־רוח „פורימי" מיוחד, שהצטיין בעליזותו ובבדיחותו המיוחדת, שנמשכו במשך כל יום הפורים, לרבות גם הלילה. אפשר לומר שהשמחה היתה שרויה בכל בית יהודי והיתה ניכרת גם ברחוב. נראים היו הרבה מבוגרים מחופשים בתלבושות ססגוניות, שהלכו קבוצות קבוצות, והיו נקראים „שחקני פורים" („פורים־שפילער), הציגו „מחזות" ו„עשו שמח", ובידרו את הקהל. אלה היו ברובם אנשים, שבדרך זו, אספו כספים לטובת עניים, או לטובת מוסדות צדקה. בעיקר נהנו באותו יום — ילדי העיירה. בדרך כלל חל פורים בזמן הפשרת השלגים, והקור החרפי עבר כבר, והילדים נהנו גם מהשמש המחממת, שאיפשרה להם להתחפש ולהשתולל ברחוב, כאוות נפשם. וגם נהנו מ„דמי הפורים" שקיבלו. והיה זה באמת חג עממי, במלוא מובן המלה.

השמחה היתה גדולה ביחוד ב„סעודת פורים" שנערכה אצל הרב דמתא, בליל שושן פורים. ר' שלמה יהושע מינצברג הי"ד התחפש ובחר לו „רב דפורים". הוא בידח ושימח את הקהל הגדול שבא לסעודה, והשמיע שירים ופזמונים ביידיש ובפולנית על נושאים אקטואליים, בהם עקץ והצליף על ימין ועל שמאל, את כל ראשי הקהל ואת ה„שיינע יידן". סעודת הפורים אצל הרב נמשכה עד שעה מאוחרת בלילה, והיתה מלווה שירים ומילי דבדיחותא, ונסתיימה כמובן בריקוד חסידי עליז.

***

תפילות הימים הנוראים בבית המדרש בדזיקוב, ראויות שיוקדש להן פרק מיוחד, שכן הן מילאו את כל התוכן של היהודי בימים הקדושים, והן נערכו מתוך הכנה נפשית מיוחדת של כל מתפלל. ובמיוחד של בעלי התפילות המהול־לים, שהתעלו בתפילתם בימים אלה לדרגת שיא של שליחי צבור נאמנים ומסורים, עד שהעלו עמם גם את צבור המתפ־ללים, העלאה נפשית ורוחנית, שכל אחד הרגישה באופן מוחשי.

ואכן על התפילות בימים הנוראים ראה לקמן.

יעקב פליישר

ניגוני ומנגני דזיקוב

עם התפשטותה והתפתחותה של שיטת החסידות, שהקיפה במשך תקופה קצרה יחסית, ערים ומדינות, והשפיעה על המונים רבים מבני ישראל כטל של תחיה, נהנו מתורתה, התחממו לאורה ונהרו בהמוניהם אחרי גדולי החסידות, מימי המייסד הגדול, הבעש"ט זצ"ל, ועד לזמננו אנו (גם אחרי כל מה שעבר על עמנו בדור האחרון) — קיבלה גם הנגינה את תיקונה המלא, ונעשתה לגורם חשוב בהרבה חצרות האדמו"רים.

הניגון קיבל תוכן חדש, תנופה חדשה ומשמעות חדשה. השירה והניגון היוו חלק נכבד בעבודת הקודש של אבות החסידות, וע"י טיפוח הניגון ושימת הלב הראויה של כמה מגדולי החסידות לשירה וזימרה ולחיבור ניגונים, שביטאו בתוכנם את הדרך המיוחדת של אותו הזרם בחסידות, והב־ליטו את המיוחד והספציפיות של אותה „החצר" — הודגשה גם התפילה — אותה „העבודה שבלב", כפי שהיא נקראה בפי חז"ל — ושהיתה לאחד היסודות החשובים של עידוד העם בגלותו הארוכה — בצורה חדשה.

במשך הזמן היו כמעט לכל זרם חסידי ניגונים מיוחדים מסורתיים משלו, עם נוסח תפילה, שהצטיינו בסגנונם המיוחד והשוני שבהם, שביטאו את „הרוח והנשמה" המיוחדות שב־אותו הזרם. לכל „חצר" היו ניגונים שנתחברו והותאמו לתפילות מיוחדות, שהיו שרים אותם בזמנים מיוחדים, במיוחד בשבתות וחגים.

ברם, היו חצרות אדמו"רים שהצטיינו במיוחד בשטח הנגינה והתפילה והתפרסמו בעולם בכח הנגינה והשירה. הם משכו אחריהם המונים, והחזירו גם רבים למוטב בכח התפילה שלהם. הם השאירו לדורות ירושה גדולה של סגנון תפילה מיוחד, ניגונים, קטעי תפילה וזמירות שנתחברו ע"י האדמו"רים בעצמם, או ע"י גדולי המלחינים והמנגנים שדבקו באדמו"ר שלהם. חלק הארי של התפילות והניגונים המסורתיים שחיברו ונשארו לדורות משתייך לתפילות של הימים הנור־אים. ועד היום מושרים ב„שטיבלעך" של חסידים שונים „שטיקלעך" של תפילות המצטיינים בתוכנם וביופיים, והמעור־רים זכרונות נעימים על ימי הזוהר שעברו — ואינם. חסידים, בעלי „חוש נגינה" ומבינים בשירה חסידית, מכירים מיד לפי התנועות והסלסולים של הניגון — מאיזה „חצר" הוא בא.

די להזכיר למשל את „ניגון הרב" של חסידי חב"ד, שלפי המסורת החב"דית נתחבר הניגון הזה ע"י האדמו"ר הזקן הראשון, בעל התניא זצוק"ל, והוא נתקדש ע"י חסידי חב"ד, שעד היום שרים אותו רק בזמנים או באירועים חגיגיים מיוחדים. כמה הוא שובה את לב השומע. כמה תוכן עשיר, עמקות, לבביות ונשמתיות יש בו. איך הוא מסוגל להשכיח ולהוציא את השומע מהחולין והחומריות היום־יומית ולהעלותו לדרגה של נעימות רוחנית עילאית. את ניגוני חב"ד אפשר מיד להכיר, בשל הסגנון המיוחד, המבטא את הגעגועים והכיסופים הנפשיים להתעלות רוחנית, להתעמקות ביסודי „חב"ד" מצד אחד — ואת שמחת וחדות היצירה והבריאה של הקב"ה — מצד שני.

מי לא שמע על הניגונים המפורסמים של אדמו"רי מודזיץ? גם לפני שהיו פטיפונים ותקליטים נפוצים כ"כ כמו בזמננו — ידעו החסידים בכל ה„שטיבלעך" לשיר את „ניגוני מודזיץ", שהצטיינו בלבביותם, ובצלילם המיוחד, והם מעשי אמנות נפלאים של מוסיקה ושירה, שבכחם למשוך ולרתק את השומע, ולעשותו כלו הקשבה והאזנה וליהנות מהם „כמעין עולם הבא". ואותו דבר בניגוני גור, וויזניץ, קליב, זידיטשוב ועוד. ניגונים חסידיים היוו מקור חשוב של התרעננות והזדכ־כות נפשית, של התעלות ודבקות רוחנית, של השפעה והשראה מעודדת ומליאת תקוה ובטחון בעתיד מזהיר ובנצחון האור על החושך.

**
*

אחד מאבות החסידות שהנגינה והשירה תפסו מקום נכבד בעבודת הבורא שלו, במיוחד בתפילה, היה הרבי ר' נפתלי מרופשיץ זצוק"ל. הוא יצר סגנון ונוסח בתפילה, שהת־פשט ונתקבל כמעט בכל ערי גליציה המערבית, והוא ידוע עד היום — כ„נוסח רופשיץ". גם הרבה זמירות וקטעים מתפילות שנתחברו ע"י הרופשיצאי, מושרים עד היום בחצרות אדמו"רי גליציה, כשהם מלווים אגדות נפלאות. כך למשל שרים כל אדמו"רי יוצאי רופשיץ בליל שבת בהתלהבות ובנעימות את התפילה „לא־ל אשר שבת מכל המעשים", המלווה בסיפור הבא:

פעם בזמן „עריכת השלחן" בליל שבת השעין החוזה מלובלין את ראשו על שתי ידיו ונדמה היה שהוא נרדם. הקהל סביב השלחן שלא היה רגיל לזה, חיכה במתיחות. והנה „נתעורר" הרבי והתחיל לשיר בהתלהבות גדולה ובשמחה רבה את התפילה „לא־ל אשר שבת מכל המעשים", בניגון ערב שלא שמעו מעולם. אחרי ברכת המזון אמר הרבי, שבעת „שנרדם" שמע איך ששרו המלאכים את ה„לא־ל אשר שבת מכל המעשים" בזה הניגון. תלמידו ר' נפתלי מרופשיץ „אימץ" לו את הניגון הזה.

כן יש ניגון מסורתי ששרו אותו אדמו"רי דזיקוב בשלש סעודות בש"ק, לזמר „דרור יקרא לבן ובת", שגם הוא לפי המסורת מקובל מהרופשיצאי, בלווית סיפור דומה:

פעם בשלש סעודות, אחרי דממה ממושכת, התחיל הרבי נפתלי לשיר „דרור יקרא" בניגון חדש ומלבב, ואמר ששמע איך שהמלאכים ליוו עכשיו את הגביר ובעל צדקה המפורסם ר' שמואל זביטקובר מפראגה לגן עדן, בניגון הזה... ישנם עוד הרבה ניגונים, זמירות ותפילות שיסודם „מרופשיץ" ומושרים ע"י אלפי חסידים וכל אדמו"רי גליציה.

את הירושה הגדולה של נגינה ושירה חסידית־רופשיצאית, נעימה וערבה, קיבלו אדמו"רי דזיקוב — הממשיכים של שיטת רופשיץ בצורתה המקורית. הם, אדמו"רי דזיקוב, המשיכו, הוסיפו ופיתחו את ניגוני וסגנון רופשיץ, עד שנוסח רופשיץ קיבל שם לואי: ונקרא בפי החסידים: **רופשיץ־דזיקוב.**

החל מהאדמו"ר הראשון, הרבי ר' אליעזר מדזיקוב זצ"ל, בנו של הרבי ר' נפתלי מרופשיץ, שעליו מסופר הרבה אגדות על כחו הגדול בתפלה ובשירה, ועד לאדמו"ר האחרון ר' אלטר הי"ד, שנספה בשואה, שמרו אדמו"רי דזיקוב בקפדנות על נוסח רופשיץ, והוסיפו עליו עוד ניגונים ושירי לכת („מארשים") עליזים, שתאמו כולם את נוסח וסגנון רופשיץ.

מספרים, כשר' אליעזר היה אברך צעיר, נסע עם אביו ללובלין, אל „החוזה", שהרופשיצאי היה נמנה על תלמידיו המובהקים. החוזה כיבד את האברך הצעיר שיעבור לפני התיבה, ואמר עליו כי האברך הצעיר הזה „יודע טוב להתפלל". ידוע גם שר' אליעזר אמר, שרוב ניגוניו חיבר בהיותו בלובלין בבית הכנסת של המהרש"ל. שם, בלובלין, ינק את ההשראה הרוחנית לנפשו הפיוטית, להיות ראוי לחבר ניגונים.

ואמנם נשארו הרבה זמירות, תפילות וניגונים מרבי אליעזר. די להזכיר את „השלום עליכם" המפורסם ששרים חסידי דזיקוב עד היום, או את הניגון היפה, המרענן והמשמח ששרים בו את „האשת חיל" בליל ש"ק ועוד, ועוד.

מבין כל אדמו"רי דזיקוב, הצטיין בשטח הנגינה האדמו"ר השלישי, הגאון הנודע הרבי ר' יהושע'לע זצוק"ל, בעהמח"ס „עטרת ישועה" עה"ת, מועדים ושו"ת. הוא היה מחונן בקול ערב, והיה מלחין מוכשר, שחיבר הרבה ניגונים שהותאמו לתפילות והם מושרים עד היום. במיוחד הצטיין בחיבור שירי לכת. רוב „המארשים הדזיקובאיים" ששומעים עוד היום בחצרות האדמו"רים מסטוטשין וויז'ניץ (אדמו"ר הזקן זצ"ל היה כידוע גיסו של רבי יהושע'לע) חוברו או ע"י ר' יהושע'לע בעצמו, או ע"י חסידיו, שהיו גם הם מנגנים מפורסמים. על כחו של ר' יהושע'לע בניגון וזימרה נפוצו אגדות רבות בין החסידים. אמרו עליו שהוא יודע אפילו לנגן גם כינור. (ראה מאמרי על אדמו"רי דז'יקוב).

יעקב פליישר

(נתפרסם בעתון „שערים"
י"ב מנ"א תשכ"ב)

השליח צבור האהוב

(ר' פיניע קירשנבוים)

לא רק אדמו"רי דזיקוב הצטיינו כמנגנים וכשליחי ציבור מפורסמים אלא — בהשראתם ובהשפעתם של האדמו"רים — גם בין בעלי־הבתים היו הרבה בעלי תפילות ובעלי ניגון גדולים שמוניטין יצאו להם בכל רחבי גליציי' המערבית בתפילתם הנעימה והמושכת. כשאמרו: „א דזיקובר בעל תפילה" לא היו צריכים לתת פירושים לזה. עד לשואה האיומה, היתה העיירה דזיקוב מפורסמת בבעלי התפילה המצויינים ששמעם הלך למרחקים. סוחרים שבאו לעיר ממקומות רחוקים בפולין, נשארו הרבה פעמים לשבת, כדי לשמוע את שליחי ציבור המהוללים וליהנות מתפלה נעימה, במיוחד עשו את זה בימים הנוראים.

להיות נוכח בתפילות בבית המדרש הגדול בדזיקוב בשבתות ובחגים, היתה חויה נעימה ותענוג רוחני עילאי, שקשה לתארו במלים. אם בכל השנה כך — בימים נוראים עאכ"ו. אז הרגיש המתפלל בחוש, שהוא נסחף לתוך „המאבק הדרמטי" של השליח ציבור ומשתתף בפועל „במלחמתו" הקשה שלו להשיג לשולחיו סליחה ומחילה בדרכו הזרועה מוקשים וחתחתים של דין וקיטרוג, עד שעלה בידו להתגבר על הקשיים ולהוביל את המתפללים לקראת השנה החדשה, מנוקים ומזוקקים מכל חטא ועוון.

מבין כל בעלי התפילות המהוללים בעיר, הי' ר' פיני' המובחר והמצויין ביותר: למרות שהוא לא התעסק ב„חזנות" ובניגונים חדשים, קולו לא הי' מסתלסל ולא חידש „חידושים" בעת התפילה — הי' ר' פיניע נחשב כשליח ציבור ובעל תפילה טוב ביותר בעירנו, במיוחד בימים הנוראים. הוא הי' ראוי והגון לכך מכל הבחינות והיו בו כל המעלות והמדות הנדרשות משליח ציבור אמיתי, בדיוק כמו שנאמר בתפילת הש"ץ לפני המוסף: „זקן ורגיל, פרקו נאה, קולו נעים, זקנו מגודל ומעורב בדעת עם הבריות". „פרקו נאה" — ר' פיני' הי' בר אוריין, בנו של הדיין מדזיקוב ר' ישראל מאיר קירשנבוים אשר ממנו ירש את מעלותיו. היה: ירא שמים מרבים, חסיד נלהב (מחסידי רוזבדוב סטיטשין) ומדקדק במצוות.

„זקן ורגיל" — שנים רבות התפלל תפילות מוסף בימים הנוראים, אך כל שנה מצאו בתפילתו טעם חדש וחן מיוחד. „זקנו מגודל" — ר' פיני' הי' בעל תואר פנים יפים להפליא בזקנו המוכסף והמטופח שירד לו על מידותיו ובפניו המשולהבים, ביחוד בשעת התפילה, הי' עושה רושם גדול.

„קולו נעים" — הוא הי' ניחן בקול ערב ונעים שעשה רושם על כל שומעיו. הי' בקולו מין מתיקות וצליל מיוחד, שמשך והקסים את שומעיו.

ולבסוף „מעורב בדעת עם הבריות" — ר' פיני' נחשב לחכם ופיקח בעיר. מי שהי' זקוק לעצה טובה, הלך לר' פיני', נמצא מישהו במצוקה נפשית — וחומרית — פנה אל ר' פיני' והלה מצא תרופה לנפשו ולמצוקתו.

הוא הי' גם עסקן צבורי וחבר ועד הקהילה מטעם הרשימה החרדית, ובכל בעי' צבורית וקהילתית היתה דעתו מכרעת והיא נתקבלה אפילו ע"י יריבים פוליטיים. הי' עוסק בצרכי ציבור באמונה, הגם שמצבו הכלכלי, מאחרי המלחמה העולמית הראשונה, לא הי' מזהיר ביותר, הי' ידוע לבעל צדקה תורם ומתרים את האחרים ואוסף כספים לנצרכים שפנו אליו.

האיש הזה שהי' נערץ ומכובד אצל כל שכבות העיר, ראוי הי' ביותר להיות שליח ציבור נאמן בימים הנוראים. ואמנם הרבה אנשים שהתפללו כל השנה במקומות שונים בעיר, באו בימים הנוראים לבית המדרש להתפלל עם ר' פיני' קירשנבוים. נוסף על תכונותיו וסגולותיו האישיות שלו שמנינו למעלה התברך בששה בנים וכשניגש לעמוד הקיפוהו בניו כשתילי זתים, כולם תלמידי חכמים בעלי זקן ופיאות ויודעי נגן והמחזה הי' באמת מרהיב עין ושובה את הלב.

בהתקדש ליל' חג הראשון של ראש השנה שררה בבית המדרש, שהיה מלא מפה אל פה אוירת קודש, מעורבת בפחד ואימה. ברק של האור ממאות נורות החשמל התערב עם אורותיהם של מאות נרות שדלקו בתוך נברשות הנחושת הכבדות והוסיף חמימות טבעית על ההתלהבות הנפשית.

אחרי תפילת המנחה, גבר המתח וכל הקהל העצום חיכה בדריכות ובציפי' לשמוע את קולו של בעל התפילה האהוב. הבנים הסתדרו משני צדי העמוד והקהל עקב אחרי התנועות של ר' פיני'. עוד בטרם שהתחיל „ברכו" בניגון המסורתי הידוע, בעודו עומד במקומו, לקח את הטלית שמסר לו השמש, התעטף בה בזריזות ובעוד הטלית כיסתה פניו המשולהבים, פסע בצעדים מהירים אל העמוד, כשבדרך הילוכו הכריז בקולו הערב והחזק את ההכרזה החגיגית האימתנית: תחל שנה וקל־כו־תי־ה־ה!! צמרמורת עברה בכל האיברים בהי־שמע ההכרזה הדרמטית הרב־משמעית על כניסת יום הדין, וכמין זרם אדיר עבר בין הקהל העצום והעמידו „במצב הכן" לקראת ההסתערות על „האויב" הבא לקטרג על עם ישראל.

היה זה הזינוק הנועז הראשון של ההתקפה רבת־המתח שערך השליח ציבור המוכשר הזה על המבצר ששמו „יום הדין" ובמשך כל תפילת מעריב הלך והסתער ביתר כוח ושאת והגיע לשיא ההתלהבות, בפסוקים של „לדוד מזמור" במיוחד בפסוקים: „שאו שערים ראשיכם... ויבוא מלך הכבוד " הבעל תפילה נתן אמנם את האות להסתערות וצעד קדימה, אך הוא לא נשאר בודד „במערכה": כל הקהל העצום בבית המדרש החרה־החזיק אחריו בהתלהבות ובמתח נפשי. כגוש אחד עצום משולהב ומתנועע ומשמיע קול בוקע שחקים שהדו נשמע למרחקים.

אחרי תפלת מעריב, רפתה המתיחות, כל אחד בירך את רעהו „בכתיבה וחתימה טובה" בשמחה וברגש של „נצחון", שכל אחד הרגיש שאמנם הצליחה „ההתקפה הראשונה".

ואמנם היתה זו רק „ההקדמה". למחרת בתפילת מוסף הראה ר' פיני' את כחו כשליח ציבור שקשה למצוא דוגמתו.

הוא התפלל בנוסח דזיקוב־רוזבדוב, בעיקר היתה זו נוסח... ר׳ פיני׳ קירשנבוים, שאף אחד לא הי׳ מסוגל לחקותו. לפע־מים התפרץ בבכי רם שבקושי הי׳ יכול להמשיך בתפילה, כל המתפללים היו נרגשים עד עומק נפשם והרבה בכו בקול, ומעזרת נשים נשמעו יבבות ובכיות היסטריות. כשמדי פעם מתחלפים הגוונים ובאה לידי ביטוי ההתלהבות ושמחת הנפש של היהודי הזוכה להלל ולשבח את בוראו ולהעיד שהוא „המלך הקדוש" בבחינת „וגילו ברעדה". היו לו ניגונים מתאימים לכל התפילות המושרות, ששר אותם משנה לשנה עם בניו, הגם שלא עסק הרבה בשירה וזמרה, בכ״ז כששר ניגון הי׳ מבצע אותו בדייקנות ולפעמים שר הוא „סולו" והגביה את קולו, שנשמע מתוך המקהלה, והקהל התמוגג מהנאה.

במשך כל זמן התפילה הצליח להחזיק את הקהל במתח, המתפלל נגרף ונסחף אחרי שליח ציבור ולא נשאר אדיש. המהפלל הרגיש את עצמו בטוח וחזק עם קברניט כזה היודע להוליך אותו במומחיות ובביטחה בין הגלים הקשים והמסוכנים של יום הדין, ולהעבירו בשלום לפני כס המשפט ובתום התפילה, שהסתיימה בניגון עליז, הורגשה הקלה גדולה ובטחון שאכן יצאנו זכאים מהדין.

בתפילת נעילה ביו״כ הגיע ר׳ פיני לשיא. התעלה והעלה את המתפללים אתו לדרגה גבוהה של תפילה אמיתית וטהורה. אפשר בכל הרצינות לומר: „מי ששמע תפילתו של ר׳ פיני׳ קירשנבוים הי״ד, טעם טעמה של תפילה אמיתית". (ראה מאמרי יום הכפורים).

עוד בראש השנה של שנת תרצ״ט כשהנאצים ימ״ש כבר היו בעיר, זכינו עוד לשמוע את תפילת המוסף מפי ר׳ פיני׳. זו היתה תפילתו האחרונה שנאמרה מתוך פחד, שלא ירגישו הרוצחים שמתפללים בבית המדרש. יחד עם זאת, היתה זו תפילה שכל כולה היתה ספוגה אנחות ובכיות של הבעל תפילה והמתפללים גם יחד, ושהרגישו באופן אינסטינק־טיבי שהנה זו הפעם האחרונה ששומעים את הבעל תפילה האהוב והנערץ באותו מקום התפילה — הבית המדרש הגדול.

יעקב פליישר

(נתפרסם ב„שערים"
כ״א תשרי תשכ״ז)

ר׳ ניסן יוסט

(מהסידרה: „מנגני דז׳יקוב")

כשמעלים זכרונות על „מנגני דזיקוב" המהוללים, מן הראוי להזכיר את אחד המיוחד שבחבורה זו, שהיה מפורסם מאד ביצירותיו המופלאות בשטח הנגינה והזמרה, אף שה־„מיוחד" הזה בודאי לא ידוע לרבים מבני עירנו. הסיבה היא: ששטח פעולתו היה רחוק מדזיקוב. ברם, הוא היה יליד דזיקוב ו„דזיקוב" הטביעה את חותמה עליו, כי ינק את הש־ראתו והשפעתו ממקור עיר מולדתו: דזיקוב.

כוונתי לר׳ ניסן יוסט הי״ד. לאלה שלא שמעו ולא יודעים עליו, יש צורך שידעוהו, ולאלה ששמעו את שמו, ואולי עוד הכירוהו אישית, יש צורך לרענן את הזכרון עליו מחדש.

ר׳ ניסן נולד בדזיקוב, לאביו ר׳ שמואל שו״ב, שנוסף על היותו שוחט ומוהל מומחה, היה גם — כמו רוב השוחטים בימים ההם — בעל תפלה מוכשר. בנו ניסן, ירש מאביו את הכשרונות האלה. כבנו של שוחט, שהיה כמובן גם מחסידי דזיקוב, של ה„אמרי נועם", נתחנך הנער ב„חצר" האדמו״ר, ובהיותו ניחן בכשרון מוסיקלי נדיר, ספג לתוכו את הצלילים של ניגוני רופשיץ ודזיקוב, שהושרו אצל האדמו״ר ר׳ מאיר, ואח״כ אצל ר׳ יהושע׳לע זצ״ל. עוד בנערותו רשם ניסן את הניגונים ששמע ויצר, לפי שיטה שהמציא בעצמו, כי לא ידע עדיין תוי נגינה.

בד בבד עם השקידה בלימוד התורה, שקד ר׳ ניסן על התפתחות כושרו בנגינה, והוא התקדם בשני השטחים: בלי־מוד התורה ובהתפתחותו המוסיקלית, והיה לו ממי ללמוד את שניהם: מהרב והאדמו״ר ר׳ יהושע׳לע מדזיקוב זצ״ל, שהיה כידוע גאון עצום בתורה, וגדול בנגינה. בדזיקוב היו אז מספר צעירים מנגנים מוכשרים, אך הצעיר ניסן התבלט במיוחד בכשרונותיו בשטח הנגינה והיצירה, וניבאו לו גדו־לות. הוא נהיה אחד מבעלי תפלה האהובים בבית מדרשו של ר׳ יהושע׳לע.

אחד מחתניו של ר׳ מאיר זצ״ל, היה, כידוע ר׳ ישראלצ׳ה מויז׳ניץ זצ״ל, שהיה בנו של ר׳ ברוך מויז׳ניץ ונינו של ר׳ ישראלצ׳ה מרוז׳ין זצ״ל. הוא התחתן בהיותו בן ט״ו שנה והחתונה התקיימה בעיר ז׳בנה, מקום מגורו של חתנו הרא־שון של ר׳ מאיר׳ל, ר׳ יעקב יצחק, בשנת תרל״ה. לחתונה זו קראו ה„חתונה הגדולה", כי השתתפו בה זקני האדמו״רים של אז, עם דודו של החתן רבי אברהם יעקב, האדמו״ר מסדיגורא המפורסם זצ״ל.

החתן הצעיר היה עילוי, ור׳ מאיר׳ל לקח אותו אליו לדזיקוב שישתלם אצלו עוד יותר בתורה. רוב זמנו למד עם גיסו ר׳ יהושע׳לע, שהיה כבר אז מוכר כגאון וחריף. בדזיקוב הכיר ר׳ ישראל׳צה את הנער הכשרוני ניסן והעריך מאד את כשרונו בנגינה, כי גם הוא ניחן בנפש רגשית־מוסיקלית, ובזמן שהותו בדזיקוב נכנס להיכל הנגינה והושפע מהנגינה הרופשיצאית־הדזיקובאית.

כשלוש שנים ישב ר׳ ישראל׳צה בדזיקוב, אחרי פטי־רתו של חותנו ה„אמרי נועם" בשנת תרל״ז חזר לויז׳ניץ. כשבא אח״כ פעם לדזיקוב, לגיסו ר׳ יהושע׳לע ושמע את תפלתו של האברך ניסן, התפעל מאד וכבש את לבבו. הוא ביקש מר׳ יהושע׳לע שישלח עמו את האברך הזה בתור

„תוספת נדוניה". ר' יהושע'לע הסכים, וגם ר' ניסן קיבל את ההצעה ועבר לויז'ניץ, עם ר' ישראל'צה.

מאז עבר לויז'ניץ התחילה תקופה חדשה בחייו של ר' ניסן. כאן מצא כר נרחב יותר ליצירה ולהתפתחות מאשר בדזיקוב, שם היו עוד מנגנים מוכשרים. בבואו לויז'ניץ הרגיש ששורש נשמתו הוא כאן, ונתקשר בכל נימי נפשו לרבו החדש ולחסידות ויז'ניץ. והוא נעשה חלק בלתי־נפרד מחסידות זו.

ר' ניסן נעשה לא רק לבעל תפילה הקבוע והראשון בבית מדרשו של הרבי מויז'ניץ, אלא גם הראש והראשון בחצר ויז'ניץ, המפוארת והמפורסמת בכל רחבי רומניה, מרמרוש, קרפטו־רוס, ואפילו הונגריה וגליציה המזרחית. הוא היה הגבאי הראשון של הצדיק מויז'ניץ, והשפעתו בחצר ויז'ניץ היתה גדולה וניכרת. כי ר' ניסן היה בעל מעלות ומדות נוסף על כושר הנגינה המופלא, תפילתו הנעימה והערבה, ויצירת הנגונים המהוללים. היה גם איש פיקח, נעים הליכות ואמן לספר „סיפורי צדיקים". תמיד התלקטו סביבו חסידים, לשמוע „מלה טובה", שיחת חולין, ובעיקר סיפורי חסידים.

אך את פרסומו קנה לו בעיקר כיוצר ניגוני ויז'ניץ המהוללים. ידע תוי נגינה, והיה יוצר פורה ומהיר של ניגונים ו„מארשים" „וולאכיים", ואי אפשר לתאר את ויז'ניץ, במושגה המקיף, על ניגוניה ונוסחה המלבב, בלי ר' ניסן ויצירותיו הרבות והיפות. שמו של ר' ניסן הלך לפניו כעין אגדה, בכל חבל רומניה ומרמרוש, במיוחד בין יודעי נגן, אשר הרבה מהם באו במיוחד לויז'ניץ, לשמוע אותו וללמוד ממנו את ניגוניו. הוא היה נוהג ללמד את השו"בים הצעירים מהכפרים והיערות — שהיו כרגיל גם בעלי תפילה במקומותיהם — את ניגוניו, למען יוכלו לנגנם בתפילתם, ולמצוא עי"ז חן בעיני בני עירם.

גם אחרי עברו לויז'ניץ לא פסקה זיקתו של ר' ניסן לעיר מולדתו דזיקוב, ולצור מחצבתו החסידי: רופשיץ־דזיקוב. מפעם לפעם בא לאביו ולמשפחתו הגדולה לדזיקוב. ואנשי דזיקוב, כולל מנגני דזיקוב ומביני שירה וזמרה, נהנו מלא חפניים מתפילתו ומניגוניו, שהושפעו לא מעט מנגוני דזיקוב, אך חידושיו היו ניכרים ועצמאיים, אלה ידועים ומפורסמים כ„נגוני ויז'ניץ".

**
*

בשנת תרצ"ה, בסיון, נפטר האדמו"ר ר' ישראל מויז'ניץ, ר' ניסן נשאר נאמן ל„חצר ויז'ניץ" גם אחרי פטירתו של ה„אוהב ישראל" (כך קראו לר' ישראלצ'ה זצ"ל), והמשיך בעבודת הקודש שלו אצל הממלא מקום בהנהגת חסידות ויז'ניץ, האדמו"ר ר' חיים מאיר האגר זצ"ל, המייסד של „שכון ויז'ניץ" המפורסם בבני ברק.

ר' ניסן ניספה בשואה ע"י הנאצים הטמאים. השם ינקום דמו!

יעקב פליישר

יום כפור בעיירה

בכל עשרת ימי תשובה, אפשר היה להבחין שינוי ניכר בעיירה, שינוי שהתבטא בכל: בפניהם הרציניים של תושבי העיירה, בצורת הדיבור, בהתנהגות בין אדם לחברו. אך במיוחד בולט היה השינוי בביהמ"ד. הכל לבש ארשת של רצינות ומתינות, וניכר היה כי מתכוננים למשהו, למאורע גדול, בלתי־רגיל, שלקראתו צריכים להתכונן היטב. התפילות נאמרו במתינות, בכוונה ובדבקות; התארגנו מנינים „אומרי תהלים". ובכלל, לא מיהרו ה„בעלי־בתים" ללכת הביתה, כבכל ימות השנה.

ככל שהתקרב „יום הדין", נעשתה אוירה מתוחה יותר ואפופת פחד ואימה. רוב היום שבו נאמרות סליחות „שלוש עשרה מדות", הוא היום לפני ערב יום הכפורים, מוקדש היה לתפילות ולאמירת תהלים. באותו יום גמרו במנין את ספר התהלים פעמיים, כמספר „כפר" (300), והיו צמים עד הצהרים. „אנשי מעשה" צמו כל היום. בצהריים התאסף כל הקהל לביהמ"ד, לקריאת „הקרבנות", לפי נוסח רופשיץ. וכך היה סדר קריאת הקרבנות: הוציאו שני ספרי תורה, שהונחו על שלחן ארוך, ושני בעלי קריאה קראו כל הקרבנות שנזכרו בתורה, לסירוגין: אחד קורא, והשני גולל בינתיים את הספר, ומוצא את הפרשה „שלו" — וחוזר חלילה. סדר קריאת הקרבנות מודפס היה בהקפות של נוסח רופשיץ שהוציאו אדמו"רי דזיקוב.

ערב יום כפור

בערב יו"כ, כשהכוכבים עוד מתנוצצים ברקיע, והשחר טרם עלה, בזמן ש„חוט של חסד נמשך בעולם", קמים בזריזות ל„כפרות". מכל בית נשמעות קריאת התרנגולים וצווחות מרוגזות של האווזים, כאילו הם, העופות מוחים על שבחרו בהם להיות הכפרה...

(אגב, שמעתי דבר נחמד על זה, והוא פירוש עה"פ: „אני הגבר וכו' (איכה ג'), אמנם בדרך הלצה, אך מעניין וקולע. והנה: כל הפסוק הזה אומר התרנגול: („גבר" בלשון גמרא — תרנגול; „קריאת הגבר", יומא כ"א). וכך הוא מתאונן: „אני הגבר" — אני התרנגול — „ראה עני בשבט עברתו". אני, המסכן, רואה את הצרות שעושה לי בעל הבית, היינו: „אותי נהג ויולך" וכו', הוא סובב אותי סביב ראשו ועושה אותי ל„כפרה", אבל מסיים התרנגול: „אך בי ישוב ?", הוא רוצה לעשות תשובה בי, וחושב שבזה הוא כבר עשה

תשובה? „יהפוך ידו כל היום". הוא יכול כך לסובב אותי ולהפוך ידו כל היום — לא יועיל שום דבר, כי לא יכול לעשות תשובה...)

אבל מי שם לב לכל זה? צריכים למהר: השוחט יבוא מיד, ואין לו זמן לחכות. צריכים גם למהר לביהכ"נ להתפלל ולאכול. (היום אוכלים יותר, כדי לקיים מאמר חז"ל: כל האוכל ושותה בערב יו"כ, כאילו התענה תשיעי ועשירי").

***

אם בכל ימות השנה — ובשבתות וחגים במיוחד — היה בית המדרש בבחינת „קודש", הרי בליל יום כפור, הוא ליל „כל נדרי", התעלה לבחינת „קודש קדשים"... את זה הרגיש כל אחד, וקשה לתאר במלים את המחזה הנהדר, את אוירת הקודש, האימה ופחד, שאפפו את כל באי בית המדרש בלילה זה.

כבר בערב יום הכיפורים במנחה, לבש בית המדרש צורה של רצינות־חגיגית, והורגש בו איזה פחד סמוי בפני הבאות. על השלחנות, שכוסו במפות צחורות, הועמדו בשורה ישרה כמו חיילים המחכים לפקודה, עשרות „נרות יום כפור" גדולים. בכניסה ע"י הדלת, הועמדו שלחנות, ועליהם קערות עם כתובות מאירות עינים של מוסדות, ישיבות, קרנות וכו', ועל ידם העסקנים, שקראו למתפללים לתרום דמי „כופר נפש".

משני צדי הבמה — מצד דרום וצפון — עמדו הכן שני זקני העיר ר' אלישע ור' חיים פישל המלמד, בידיהם מקל עם רצועה קצרה. מוכנים להלקות את המתוודים...

תפילת המנחה התחילה מיד בשעות המוקדמות של אחה"צ. המניינים התחלפו אחד אחרי השני, עד קרוב לזמן אכילת הסעודה המפסקת, שאז כבר מיהרו אחרוני המתפללים, להספיק עוד לטעום משהו מהסעודה שלפני הצום. על פניהם של המתפללים היתה נסוכה ארשת של רצינות ומתיחות וצפיה לבאות. לתפילת מנחה היו באים בבגדי חג ושבת. והתפילה, שבה אומרים „על חטא" בפעם הראשונה, היוותה כעין הקדמה לתפילות יום כפור. בבית המדרש הסתובבו עשרות אוספי נדבות, חלקם מעניי העיר ורובם בחורי ביהמ"ד, ויהודים שעסקו בצרכי צדקה. המתפללים נתנו בדרך כלל ביד רחבה ובסבר פנים יפות. והיו יהודים כאלה, שבאו במיוחד לתפילת מנחה, כדי לחלק צדקה. אחרי התפילה ניגשו — במיוחד המבוגרים — לאחד מ„המלקים", וקיבל „מלקות", כשהוא נופל על פניו ואומר דברי וידוי... כל זה הישווה לבית־המדרש — כבר שעות אחדות לפני כניסת היום הקדוש — מעמד בלתי־רגיל וחגיגי ושימש בבואה נאמנה לעומד להתרחש בערב.

אחרי הסעודה המפסקת, שנאכלה בדרך כלל בחיפזון — התחילה סדרת „הברכות", („אנווינשען"). זה היה מעמד מזעזע, מלא התרגשות ומתיחות, מלווה בכיות ודמעות. תרמו לזה במיוחד הנשים בביקוריהן בבתי השכנים. כשהייתי קטן, פחדתי מאד מ„שעת הברכות" הזו, והייתי רוצה שהיא תעבור מהר, ושנהיה כבר בבית המדרש... כבר באמצע הסעודה התחילו השכנות „הזריזות" להכנס, כל אחת עטופה בצעיף לבן, נוסף על הלבוש הלבן בכלל. כבר מאחורי הדלת „בישרו" על בואן בהתייפחותן הקולנית, ובהכנסן פנימה הגבירו את קול הבכי, שהיה מלווה בשטף של מלים שכמעט א"א היה להבינן...

כל אחת הזכירה ופירטה את צרותיה ודאגותיה שלה — ושלנו. והרי בשביל זה ניתן לנו „היום הקדוש" הזה: לבקש ישועה ולהתפלל על כל מה שחסר: פרנסה טובה, בריאות, רפואה שלימה על כל המחלות, זיווג הגון לבת הבוגרת (יחד עם כמה מאות דולרים לנדוניה...), בשורות טובות מאמריקה, נחת מהבנים, ו... שהשונאים יתפוצצו... כן, הכל אפשר להשיג ביום הקדוש הזה, צריכים רק לדעת איך לבקש ואיך להתפלל ולמצוא חן בעיני ד'...

ככל שהשעה התקרבה יותר להדלקת הנרות — המבשרת על התחלת „יום הדין" — נעשו הביקורים האלה של השכנות המייבבות, יותר תכופים, בבחינת: „עוד זה מדבר וזה בא..." עד שנתמלא הבית כלו בכיות ויבבות.

שיא של התרגשות, מתיחות והתפרצות היו הרגעים של הדלקת הנרות ע"י האמא ע"ה. צרות לא חסרו בבית, כרגיל בכל בית עני, ואולי אצלנו עוד בתוספת: בבית חסר היה המפרנס, ועל האמא, האלמנה, רבץ העול הכבד של פרנסת משפחה, שקשה היה להתגבר עליו... כל הצרות, המרירות, המועקה והסבל שהצטברו במשך כל השנה, מצאו את פורקנם ברגע רציני וקדוש זה, שבו כאילו תלוי היה העתיד של השנה הבאה — והתבטא בהתפרצות בכי ספונטנית, עם זרם מוגבר של דמעות שניגרו בלי הפוגה... הבכי הלך והתגבר, וגרף אחריו את כל הנוכחים בבית. ואלה שנכנסו באותו רגע לברך הוסיפו עוד משלהן...

אך הרגע הקשה והדרמטי ביותר באותו מעמד, שהגיע לשיא של התרגשות, שזיעזעה את הנפש הילדותית, היה כשהאמא ניגשה — מיד אחרי הדלקת הנרות — לברך את הילדים. נפלנו לתוך זרועותיה בבכי היסטרי, עד שאפילו דברי הברכות שלה לא שמענו, ברוב בכי והתרגשות שלנו — ושלה. אז הרגשנו באופן מוחשי ביותר את הלהט והחמימות של האמא המסורה, הדואגת ו... הסובלת, והבננו את המושג הקדוש של: ה„יידישע מאמע..."

את הרגע הזה אי אפשר לתאר במלים, ואין סופר בעולם שיוכל לצייר ולהעלות על הנייר את הזעזוע וההתרגשות הנפשיים העמוקים שהרגשנו ברגע הדרמטי הזה. בלתי אפשרי היה, אפילו לזה שלב אבן לו — שלא להתרגש ולא להסחף עם זרם הדמעות העצום שזלגו כנחל שוטף מהעיניים של האמא — יחד עם הילדים — שכבר נהיו לאדומות מרוב בכי. את זה אי אפשר לשכוח לעולם.

מחזה דומה, פחות או יותר, אפשר היה לראות כמעט בכל בית. אך במיוחד בבתים של העניים המכובדים, שברגע זה — עם כניסת „יום הדין" — מצאו את ההזדמנות הנאותה ביותר לשפוך את לבם המר לפני השי"ת, ומכל בית בקעו קולות־בכי, המלווים בדברי ברכה חמים.

גם ההליכה לבית הכנסת „לכל נדרי", היתה מאורע חשוב ורב־רושם, שהשתלב בתוך האירועים של היום הגדול הזה, ותרם את חלקו הספציפי ומרשים לתוך המחזה הנהדר הכללי ששמו: יום כפור. מכל הרחובות זרמו אנשים, נשים וטף.

הגברים המבוגרים, כמעט כולם לבושים בקיטלים לבנים, חלקם עטופים בטליתות, וחלקם עם הטליתות והמחזורים העבים תחת בית השחי. אצל כולם דמעות בעיניים, ובמשך כל הדרך בירך אחד את רעהו בברכת „גמר חתימה טובה", בעוד שהנשים מתייפחות ומיבבות בקול...

בבית המדרש

מחזה מרשים ומרהיב עין נתגלה בבית־המדרש. אוירת הקודש שהורגשה בחוש, הרטיטה את כל מיתרי הנשמה, והטילה את מוראה על כל הבא לביהמ"ד. מיד בהיכנסך, נקלעת לתוך גוש עצום לבן ומבריק, ספק של אנשים בני תמותה, או של מלאכי מעלה...

בית־המדדרש נתמלא מהר, בעוד היום אור, מפה אל פה, ורק בקושי אפשר היה לעבור בתוך הגוש הצפוף. כל מקום ריק היה תפוס בכסא, ע"י אלה שלא היה להם מקום קבוע ע"י השלחן („שטאט" בלע"ז). כלם לבושים בקיטלים הלבנים, עטופים בטליתות, עם עטרות הכסף המבריקות, שהיו שמוטות ומכסות את הפנים. ברק של אור ממאות נורות חשמל, התערב עם האורות של עשרות „נרות יום כפור" הגדולים, שדלקו בתוך נברשות הנחושת הכבדות — הציף את הבית והוסיף חמימות טבעית, על ההתלהבות הנפשית...

הקהל אומר „תפילה זכה", בקול בכי חרישי, כשהלב מלא על גדותיו והעיניים דומעות. נשמעו רק מלים מקוטעות ונרגשות, מלוות באנחות כבדות מתוך „תפילה זכה", שהיא ההקדמה לתפילת „כל נדרי". מלמעלה, מ„עזרת־הנשים", נשמע באותו הזמן נהי — בכיות קורעות לב ובוקעות שחקים. אחרי גמר „תפילה זכה", נשמעה שוב הברכה: „גמר חתימה טובה", שכל אחד בירך את השני. והרבה השתדלו אפילו לעשות סיבוב שלם בבית המדרש, שזה לא היה כל־כך קל — בכדי לברך את כל אחד.

פתאום הושלך הס. הרב הצעיר ר' מנדלי הי"ד — שדמותו הפטריאכלית־הגבוהה והתמירה ופניו היפות להפליא הזוהרים והמשולהבים, עם העיניים הבוערות כלפיד־אש, כשהוא לבוש בקיטל צחור ועטוף בטלית גדולה עם עטרת־כסף רחבה ומבריקה, שהישוו לו דמות אצילית־רוחנית־קדושה, ואפשר היה לראות, כפי הגדרת הנשים: „שהשכינה שרתה עליו" — קם, צעד בצעדים מהירים ועלה על הבמה, להשמיע דברי מוסר ותשובה. דבריו של הרב, שהיו מלאי תוכן, ונאמרו בקול בכי ובהתרגשות נפשית גדולה, נכנסו ללב השומעים; והרגשת „סליחה, מחילה וכפרה" השתלטה על כל באי בית־המדרש, והשרתה אוירה של חרטה „ותשובה שלימה" על הקהל, ואפשר היה להבחין בה ע"י האנחות והבכיות שנשמעו בקהל.

מיד אחרי הדרשה, התחיל הרב לומר „כל נדרי", כש־מקהלת חסידים־עוזרים, עם ר' שלום קורן בראש, ניצבת ליד העמוד ומלווה את תפילת הרב, בצלילי הניגון של „כל נדרי". גם הקהל לא נשאר אדיש. המלים „הפשוטות", כאילו, והניגון המסורתי, שהתקדש כמעט בכל ארצות הגולה, שהושר במעמד קדוש זכה — הלהיבו את הנשמה והכניסו את כל אחד לעולם הנגינה, ונדמה היה ש„כל בית המדרש" שר, **באופן** אינסטנקטיבי, את „כל נדרי"...

לתפילת מעריב עבר לפני התיבה ר' שלום קורן, זכרונו לברכה. ר' שלום קורן לא היה בעל־תפילה רגיל מסוגם של בעלי התפילות הרגילים הטובים. הוא היה בעל־תפילה ידוע־שם ומפורסם ששמו הלך לפניו, הרחק מעבר לגבולות עירנו — ועד ללבוב במזרח, ולקראקא במערב, הגיע פרסומו. הוא היה בעל קול ערב של טנור חזק, ממש בוקע שחקים, עם כושר סלסול נעים. תפילתו היתה תשלובת ומזיגה של מעשה אמנות־חזנית, ושל שליח צבור הגון „ובעל תפילה" מצויין. יחד עם הסממנים החזניים המובהקים שבלטו בתפילתו: השירה בקצב במקהלה והסלסול האמנותי, הצטיינה תפילתו: ברגש, בהתלהבות־חסידית, בהתאמצות גופנית ונפשית, בבחינת „כל עצמותי תאמרנה", בנוסח חסידי־מסורתי של רופשיץ־דזיקוב. במיוחד הצטיין ר' שלום קורן בביצוע שירי־הלכת („המארשים") הדזיקובאיים, המפורסמים בעולם הנגינה.

ר' שלום קורן ידע להלהיב ולהחזיק את השומעים במתח במשך כל זמן התפילה. וכל פעם שעבר לפני התיבה, במיוחד בימי החגים, שרגיל היה לזמר אז ניגונים חסידיים ו„מארשים" חדשים — היה זה מאורע לחובבי הנגינה ולצבור המתפל־לים. „המבינים" הביעו התרשמותם על התפילה והשירה, ועקבו אחרי כל תנועה וכל מבע „וחידוש" בניגון או „במארש". גם מקהלה חזקה, כאמור, עזרה לו, ותרמה הרבה להנעים את תפילותיו, להנאת השומעים.

בתפילת מעריב בליל יום־כיפור, ב„יעלות" ובסליחות ניצל ר' שלום קורן את כל כשרונותיו הפיסיים והנפשיים, והתעלה למדרגה עילאית של „שליח צבור" נאמן ממדרגה ראשונה. התפילה נאמרה בשברון לב, מתוך בכי נרגש, בקול חזק מאד, בהתלהבות ובמתח נפשי גדול. כל זה כמובן בנוסח המסורתי המקובל. לא חסר גם הצד החזני. נוצלו כל הניגו־נים והמארשים היפים — לפיוטים הרבים שהושרו באותו ערב. לשיא של שירה אמנותית מחד, ושל רגש, התלהבות ומתיחות — מאידך, הגיע, בעת שהתחיל לשיר את הפיוט: „אמנם כן". ההתלהבות, המתח והצפיה של הקהל התגברו, ולמרות הצפיפות הגדולה ששרה בבית־המדרש, נעשה כ"כ שקט, עד שאפשר היה לשמוע זמזום של זבוב.

הפיוט הושר בניגון מיוחד, מותאם להפליא למלים הנר־גשות. היו בו בניגון מצבים מתחלפים: מטה־מעלה ומעלה־מטה, והוא הושר בקצב, בדייקנות ובדרמטיות, לפי התוכן של המלים. פעם ב„סולו" — ע"י ר' שלום קורן לבד, ופעם ביחד עם המקהלה, כשקולו של ר' שלום מתגבר ועולה, ובוקע מתוך המקהלה. שיא־השיאים של דרמטיות ומתיחות השיג בהגיעו למלים: „הס קטיגור וקח סניגור מקומו". בקולו האדיר, ובקטע המיוחד בניגון למלים האלו, נדמה היה, שהנה הוא, החזן „הולם" בחזקה בקטיגור, נאבק עמו קשה, עד שלבסוף מתגבר עליו, משתיק אותו ובמקומו „מכניס" את הסניגור...

כשהגיע ר' שלום קורן לתפילת „שמע קולנו" שבסליחות, שאמרה בהתאמצות גופנית ונפשית עילאית, והגביה את קולו עד לאוקטבה הגבוהה ביותר — נשמעה מעזרת נשים התפר־צות ספונטנית, כמין התפוצצות אדירה, של קול בכי היסטרי, שהתערב עם קולו הבכייני של השליח צבור, עד שקשה היה

לשמוע את המשך הפסוקים שאמר הבעל־תפילה. היה כמין עירבוב של: מלים, בכי ורעש ביחד...

כרגיל סיים ר׳ שלום את התפילה ב„קדיש״ עם „מארש״ עליז. ורעש של „יישר כח״, מפיות מאות המתפללים, שהרגישו עכשיו התפרקות והשתחררות מהמתח העצום, הידהד בחלל בית המדרש.

חזקה לזמר „אדון עולם״, אחרי תפילת מעריב, היתה לר׳ שלום ברגשטיין ז״ל. הוא היה כפי שכבר הזכרנו במקום אחר, תלמיד חכם, עשיר ובעל בית מכובד מאד, שבצעירותו ידע גם להתפלל לפני התיבה, ונשארה לו איפוא החזקה: שירת „אדון עולם״ בליל כל נדרי. החזן עם המשוררים באו במיוחד מבית הכנסת, כדי „לעזור״ לר׳ שלום ברגשטיין, אך למעשה הם אשר זמרו „אדון עולם״ באותו ניגון מסורתי מדי שנה בשנה. ותפקידו של ר׳ שלום הצטמצם עד כדי עשיית תנועות בידיים, (כ„מנצח״, כביכול), ותנועות בשפתיים, (אמירת המלים). המתפללים, שהיו עכשיו במצב־רוח מרומם — אחרי התפילות הנעימות ואחרי שרפתה המתיחות של כל היום — השמיעו בקול את „יישר כח״ ל„חזן״ ומשורריו (בעד „העזרה״ הזו, שילם ר׳ שלום ברגשטיין למשוררים ב„משקה״ בשמחת תורה).

בתפילת שחרית ביום הכפורים עבר לפני התיבה שמחה גרינפלד ע״ה. גם ר׳ שמחה נחשב בין בעלי־התפילה הטובים בעיר. קולו היה חזק מאד, בעל טנור דק. אך ללא כושר סלסול. הוא היה מנגן טוב, וידע לקרוא בתוי נגינה. ניגון או „מארש״ שהביא ר׳ שלום קורן „מבחוץ״, היה ר׳ שמחה רושם אותו בתוים; וכך אפשר היה לשמוע — בשבת אצל הרב, אחרי „השלחן״ — את המקהלה של ר׳ שלום קורן, בנוכחותו של החזן, חוזרת על הניגון החדש, כשר׳ שמחה גרינפלד מנצח וקורא מתוך תוי הנגינה. הוא היה איש בריא וחסון, וקולו החזק לא נחלש ולא נצרד אף פעם. היה מתפלל בקול רם, והיה יכול להגביה את קולו יותר מר׳ שלום קורן.

שנים רבות היה ר׳ שמחה גבאי בבית המדרש, אבל בבית־הכנסת היה הוא השליח־צבור הקבוע, כמובן אחרי החזן. בכל החגים עבר ר׳ שמחה ביום שני של החג לפני התיבה בבית הכנסת ובימים נוראים — התפלל תפילת מוסף. ר׳ שמחה היה איש אמיד, בעל חנות מכולת הגדולה ביותר בעיר, וכל האצולה הפולנית בעיר נמנתה על לקוחותיו. היה מחסידי דזיקוב הנאמנים, בעל צדקה ובעל־בית מכובד בעיר. בימי המלחמה הוגלה לסיביר, עבר את כל יסורי הגלות הסובייטית, ואחרי המלחמה חזר מרוסיה, עבר לארה״ב, ושם נפטר.

את תפילת מוסף ביום כפור התפלל חזן העיר. (על אישיותו של החזן ראה בפרק: „החזן״). למרות שהחזן לא הצטיין בקול חזק, וגם לא בכושר סלסול מיוחד, בכ״ז הצטיינה תפילתו כמעשה אמנות, מכל הבחינות, והיתה נעימה וערבה. את תפילת המוסף ביום הכפורים התפלל בנוסח המסורתי — החסידי ,ברגש ובנעימות רבה. הקהל נהנה במיוחד מצורת אמירתו את „העבודה״. וכל אחד רצה לראות איך הוא כורע ב„כורעים״. כשהתחיל את „והכהנים״, ליוותה המקהלה את הקטע בניגון, המסורתי הידוע, וכשהגיע ל„היו כורעים״, כרע על ברכיו. התנועע בקצב, עד שהמקהלה גמרה את קטע הניגון, אח״כ נפל על פניו, בעוד המקהלה המשיכה בשירת הקטע האחרון של הניגון — עד הגמר. אז הקימו אותו — וחוזר חלילה: כל פעם באותה הצורה, במומחיות גדולה.

לתפילת נעילה ניגש שוב שליח הצבור האהוב והמקובל על כולם: ר׳ פיני׳ה קירשנבוים הי״ד. בכוחות מחודשים ורעננים — אחרי תפילת המוסף שהתפלל בבית המדרש של הרב — ובקולו הערב ובאישיותו המקסימה, הפיח כעין טל של תחיה והתחדשות בקהל המתפללים הנחלש והעייף מהצום. את כל אחד כאילו החיה ואושש מחדש. התפילה נעשתה שוב ערה וסוערת, ונאמרה בהתלהבות ובקול רם, כמו בכניסת היום הקדוש. שוב נשמע ה„אוי״ הלבבי־רגשני והבכייני של ר׳ פיני׳ה, ונראה היה שהוא מסתער עכשיו בתנופת־יתר, ובכוחותיו האחרונים עורך את ההתקפה־רבתית האחרונה במלחמת אותו היום, על „המבצר האחרון״ של האויב... כשהוא „מפציץ״ ומרעים בקולו האדיר: „פתח לנו שער — אוי — אוי — אוי —בעת נעילת שער״. שוב הרטיט את מיתרי הנשמה וגרף עמו — דוגמת מפקד מוכשר ומסור — את המתפללים להסתערות משותפת, חזקה ומכרעת. כך משך כל תפילת הנעילה, לא רפתה ההתלהבות, ולא נחלשה המתיחות, עד שהגיע לקריאה האחרונה „שמע ישראל״, ו־„לשנה הבאה בירושלים״, שהתפרצה כלבת־אש מלבות מאות המתפללים, והפכה לקול תרועת נצחון של מנצחים משולהבים וצוהלים.

כך עבר היום הקדוש מתוך תפילות נעימות, ובאוירה רוחנית של קדושה, תשובה והתלהבות הנפש, כשכולם שמחים ובטוחים, שאכן תפילתם נתקבלה.

אחרי תפילת מעריב וקידוש החודש, כל אחד מברך את רעהו ב„גמר טוב״, בפנים שוחקות, במצב־רוח מרומם ובבטחון, שאכן הוא „נושא״ עמו הביתה שנה טובה, וכל מה שביקש בתפילתו; ובעיקר — שהוא נקי ומזוקק מכל חטא... כולם אצים־רצים מהר הביתה, לטעום משהו — ולהתחיל מיד בהכנה למצוה חדשה: הקמת הסוכה.

יעקב פליישר

מנחם דול

זמנים ומקרים

ברצוני למסור כמה מקרים אופייניים לתקופה ההיא שלפני השואה:

בחירות

בחירות עוררו התענינות גם בקרב אלה שנדמה היה, כי אינם מתענינים בפוליטיקה. השתדלו להשיג קולות, המועמדים המקצועיים החלו לבקר אצל הבוחרים, אורגנו אסיפות, בהן השתתפו נואמים מקומיים ומוזמנים. התגלו עובדות אשר קודם לכן הוסתרו, כדי להכשיל את היריב. המפלגות הציגו את מועמדיהן, אשר נלחמו זה בזה.

אתעלם מהבחירות לקהילה היהודית ולמוסדות התנועה הציונית, וברצוני להזכיר את הבחירות לשלטונות המוניצי־פליים, למועצת העיר. כבר בליז'נסקי נתקלתי במין התחרות בין יסודות האינליגנציה שזרמה מהחוץ, לבין היסודות המקומיים, שחיו במקום מאז דורות. התיאוריה היתה: „שיחים" ו„ציפורים". פירוש הדבר: „שיחים" — התושבים הותיקים במקום מגוריהם, אשר גדלו והשתרשו עמוק באדמה, ו„ציפורים" — אלה שזרמו בשנים האחרונות, עפות והגות מענף לענף, היום הם פה, ומחר במקום אחר. בטרנובז'ג כולם היו שווי זכויות, „שיחים" ו„ציפורים" גם יחד.

ובכן, בפולין שלפני פרוץ המלחמה, נכלל בחוק הבחי־רות למוסדות המוניציפליים סעיף, כי מועמדים מבני ה־מעוטים, וביניהם גם מועמדים יהודים, חייבים להופיע לבחינה בידיעת השפה הפולנית בכתב ובעל־פה, לפני הכנסתם לרשימת המועמדים. משוחררים מבחינה זאת היו רק בעלי דיפלומות מטעם בית ספר גבוה בפולין (תעודת בגרות לא היתה מספקת), וגם אנשים אשר החזיקו עמדות צבוריות, למשל; יושב ראש הקהילה — שניהל את מירשם הלידות, ויושב ראש האגוד המקצועי, היו אלו אנשים כמו (יהושע) אוסט, יעקב ויזנפלד, מונהייט (אם אין זכרוני מטעה אותי).

בראש רשימה דתית מקובלת — ש. אוסט, בראש הרשימה של האיגוד המקצועי — יעקב ויזנפלד, בראש הרשימה הציונית — הרשל קנר. על קנר היה לעבור בחינה בידיעת השפה הפולנית בכתב ובעל פה. הרכב הועדה הבוחנת היה: יו"ר, ינושבסקי — מזכיר המועצה המחוזית. חברי הועדה: וויטוביץ — מנהל בית ספר עממי, פצקו — מורה לשפה הפולנית בבית ספר עממי, פלונקה — מורה לשפה הפולנית בגימנסיה. הבוחן — פלונקה.

המועמד קנר נכנס. פלונקה הגיש לו ספר ביולוגיה לבתי ספר תיכוניים, ופתח במקום בו נמצא תיאור על חרקים וזבובים. קנר קרא, הבוחן אמר לו לספר מה קרא. זה „לא הלך". העמיד שאלות בדקדוק: לנטות בכל הצורות „זבוב יבש". הלשון מתבלבלת. השאלה הבאה לנטות „מפה לשם". המועמד שאיבד את שווי משקלו, לא ענה. קנר נכשל הראשי של הרשימה הציונית... (קנר הה ידוע כמכיר מצויין את השפה הפולנית).

יהודי קומוניסט, או: אנטישמיות

זה היה באביב שנת 1939. נמסרה הודעה לכל המשרדים ובתי הספר, כי באולם „סוקול" יתקיים בשעה 12.00 כנס אנטי־קומוניסטי. ההשתתפות חובה. המשרדים התרוקנו, תל־מידי בתי הספר נשלחו לבתיהם. אולם „סוקול" נתמלא עד אפס מקום. אנשים תפסו מקומות גם מחוץ לאולם. כל אחד מיהר לכנס, כי מי שיעדר ממנו ייחשב לקומוניסט. בנשיאות ישבו: הממונה על המחוז — לן, ראש העיר — צ'רני, ממלא מקום הממונה על המחוז, נשיא בית המשפט — עורך דין מדי (יו"ר פ.ס.ל.) השופט הנט (יו"ר או.נ.ר.) ואחרים. המנחה, הממונה על המחוז לן, שופך אש וגפרית על ברית המועצות והקומוניסטים בפולין, אך לא מזכיר נגד מי כוונותיו. אחריו נאם ראש העיר, אשר נקט באותו הקו, אך גם הוא לא קרא „לילד" בשמו, למרות כי מתוכן דבריו לא קשה היה לנחש כי מדובר ביהודים. הנואם אחריו, כפרי מפוקשבניצה (חבר או.נ.ר.) איש מפשוטי העם אמר: „האם יודעים אתם מי הם אויבי עמנו וארצנו? אלה הם הקומוניסטים שמשתו־קקים לראות במפלתנו. הרים קול וצעק: הם הם, אשר הכנסנו אותם לפולין לפני מאות שנים אורבים לנפשותינו, אלה הם יהודים"! באולם השתררו רעש והמולה, דפיקת מקלות וצעקות: „הלאה יהודים! למדגסקר! לפלסטינה!" כשסיים ניתנה זכות דיבור לד"ר צימבלר. חיוור עמד על הבמה, רצה לנאום, אבל ההפרעות התגברו תוך צעקות: „לא רוצים להאזין ליהודי־קומוניסט! הלאה הקומוניסטים! הלאה הקומונה־היהודית! לזרוק אותו מן הבמה!" למען הגן על חייו, הוצא ד"ר צימבלר בשקט מן האולם.

הנואמים הבאים היו יו"ר או.נ.ר., השופט הנט, ואחריו פרופ' שצ'רבובסקי. שניהם קראו להחרים את החנויות ה־יהודיות, תוך צעקות, כי בושה היא לפולני לקנות אצל יהודי. זו היתה צורתו של כנס „אנטי־קומוניסטי" בעיירה טרנובז'ג, כמה חודשים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה.

גאווה יהודית של תלמידה בגימנסיה

לטרנובז'ג נשקפה סכנת פרעות כמו ב„פשיטיק". באותה תקופה, שהאוירה היתה מחושמלת והיחסים מתוחים, קרה מקרה בגימנסיה, אשר יכול היה לגרום לפעולות אנטי־יהודיות, ואפילו לידי פרעות. המורה לפולנית, פלונקה, בהחזירו עבודה מתוקנת לתלמידה יהודית של כתה שביעית, שפינאדל, בת הספר המקומי, העיר כי אי אלה משפטים בעבודתה הם „יהודיים". התלמידה שפינאדל, מבלי לשקול, נתנה סטירת־לחי למורה. הסערה שקמה סביב היהודיה,

שהעיזה לסטור למורה פולני בנוכחות התלמידים, היתה ללא גבול. פלונקה היה ראש הצופים המחוזי, ולא היה חסר הרבה, כי הצופים, בהיותם נסערים על הזלזול בראש תנועתם, יתנפלו על החנויות ויעשו בהן כטוב בעיניהם. לאחר יומיים של משא ומתן, הצליחו להרגיע את פלונקה, והרוחות נרגעו. התלמידה שפינאדל הורחקה מהגימנסיה. סיפרו שפלונקה בא לישראל עם צבא אנדרס, ופה עודד את הרוח הלאומית, ע״י הופעה אנטי יהודית, ויש אומרים כי קיבל מכות נאמנות מידי הנוער שלנו.

פרידת הגראף מראש הקהילה היהודית

כשהגרמנים רצו לעבור את הויסלה, לשם כיבוש העיר, קבוצת צעירים, בפקודו של סגן סרנה, ירתה אש ועיכבה את העברת הכוחות הגרמנים, משך כמה שעות. בגלל זה עצרו הגרמנים מספר אנשים כבני ערובה, וביניהם גם את הגרף טרנובסקי הזקן ור׳ מנדל שליסל הזקן, ראש הקהילה. הם הכירו איש את רעהו מהשתתפותם בישיבות מועצת ה־עיריה, ונוסף לזה היה שליסל מספק נפט ובנזין לארמון הגרף משך שנים רבות. אחרי גירוש היהודים מטרנובז׳ג שוחרר שליסל מבית הסוהר. בעוזבו נפרד שליסל מבני הערובה הנותרים, וביניהם מהגרף טרנובסקי. בחמימות לחץ הלה את ידיו של שליסל, נפרדו כידידים וותיקים. והגרף אמר: מר שליסל, אדוני עוזב אותנו, נוסע ל„אחיך״ (הגרף, כמוהו כאחרים, האמין שהיהודים הם קומוניסטים) שם יחלקו לך כבוד, ותחיה כבן־אדם. ואני? מה הגורל המצפה לי כאן, אצלם?... בדברו כך, ניקוו דמעות בעיניו. עוד פעם לחץ בחזקה את ידו של שליסל לפני שעזב את בית הסוהר.

יעקב פליישר

ה י ר י ד

כלכלת אנשי־העיר היתה מבוססת ברובה על המסחר ועל המלאכה, וע״כ היווה היריד, (יום השוק) שהתקיים פעם בשבוע ביום ד׳, גורם חשוב, ואולי מכריע, בהכנסותיהם של חלק גדול מתושבי העיירה. אין פלא, איפוא, שיהודי דזיקוב ציפו והתפללו כל השבוע „ליריד טוב״, שביום הזה לא יהיה גשם, ושלא יארע בו שום מכשול. מובן מאליו, שאם חל חג יהודי ביום ד׳ — הפסידו יהודי העיירה יריד, שרישומו היה ניכר בהכנסותיהם של בעלי החנויות והדוכנים וסוחרים אחרים. גם המראה החיצוני של העיירה העיד, שאכן יום חג הוא ליהודים. ואין מקום — ויותר מזה: אין תועלת בקיום היריד ביום זה. מכיון שאיכרי הסביבה ידעו מזה, לכן גם נמנעו מלהתאסף ולבוא ליריד ביום הזה. אפשר היה לראות רק עגלות בודדות „תועות״ שבאו מתוך שכחה, או מתוך הכרח — אך יצאו כלעומת שבאו...

החל מהשעות המוקדמות בבוקר, התחילה נהירה המונית מכל ארבעת הרחובות הראשיים, בכניסה לעיר. שיירות של עגלות־איכרים, עמוסות תוצרת חקלאית, עופות, ביצים, פירות, תבואה וכו׳. וכן תור של הולכי רגל — איכרים ואיכרות מהכפרים הסמוכים ביותר לעיר — כשעל כתפיהם חבילות גדולות, מלאות רובן בתוצרת חלב. גם האיכרים ש־הביאו בהמות למכירה, באו ברגל כשבהמותיהם צועדות אחרי־הם. הנהירה הזאת נמשכה שעות אחדות.

העגלות הסתדרו, אחת ע״י השניה, בשוק הגדול, (בשנים האחרונות נאסרה עמידת העגלות בשוק), „בשוק הקטן״ (Mały Rynek), ובכל מקום פנוי, בצפיפות רבה, וקשה היה לעבור ביניהן. בכ״ז מצאו סוחרי תבואה וביצים את שביל הגישה לעגלות, וגם עקרות הבית דחקו־דחפו עצמן בין העגלות, למצוא „מציאות״: עוף שמן וזול, ביצים גדולות, תפ״א, ירקות וכו׳. רק מתי־מעט מיהודי העיר קנו גם תוצרת חלב של הגויים. הרוב המכריע של יהודי העיר לא טעמו שום תוצרת חלב של גויים. את זה סיפקו, עפ״י רוב, היהודים שגרו בכפרי הסביבה, שבעצמם עיבדו את התוצרת, ולא היה בו שום פיקפוק וחשש של כשרות. ואף שהמחיר אצלם היה קצת יותר גבוה מאלה של הגויים, בכ״ז היה הביקוש אחריהם גדול, והיו להם, כמעט, קונים קבועים. היו גם חלבנים בעיר שמכרו תוצרת חלב. במיוחד עסק בזה ר׳ חיים מילכיקער (החלבן).

במדרכה הצפונית של השוק, בקטע שממול האנדרטא של „בארטעק״, וגם סביב האנדרטא, עמדו האיכרות, בעיקר עם תוצרת החלב. במרחק קצת מהאנדרטא, במקביל עם הכביש החוצה את השוק, ובסמוך לו, עמדו — בשורה שווה עד לאמצע השוק, ע״י הקיוסק של ר׳ יואל רוזנבוים — דוכנים, עליהם מכרו הרוכלות היהודיות, בעיקר פירות מכל המינים. הרוכלות, הגם שעמדו כל השבוע, ציפו גם הן ליום השוק, שבו לא רק קיוו לפדיון יותר גדול, אלא, בעיקר היתה הזדמנות לקנות אצל האיכרים שקים מלאי פירות בזול.

חוץ מהשוק הגדול, ששם היה הריכוז החשוב והגדול של היריד, (כאמור, עד למספר שנים לפני המלחמה), וגם המרכז המסחרי החשוב של העיירה, היה „השוק הקטן״ — השני בגודלו ובחשיבותו, גם מבחינת המסחר, וריכוזו של היריד. גוש של בתים מדרום־מערב לשוק, הפסיק בין השוק הגדול ל„שוק הקטן״, שהשתרע על שטח לא גדול מצד מערב הכביש, שחצה את השוק. מאז שהעיריה אסרה העמדת העגלות בשוק הגדול, נהפך „השוק הקטן״ למרכז מסחרי סואן בכל ימי השבוע, אך בעיקר ביום היריד, כאשר העגלות עמוסות כל־טוב, עמדו שם בצפיפות גדולה, והמסחר ברחוב ובחנויות היה ער וקולני. גם סוחרים ניידים מהסביבה באו ביום זה, והעמידו שם דוכנים של הלבשה והנעלה, והכריזו על סחורותיהם בקול רם.

היו עוד שני ריכוזים מסחריים ביום היריד: בככר שע"י בית הכנסת ובית המדרש, „והטורגוביצה". בככר בית הכנסת היה „שוק העצים". לשם הביאו האיכרים על העגלות עצים להסקה, בכל ימות השבוע, (כמובן, חוץ מיום השבת). אך בעיקר התנהל המסחר ביום השוק. היו שהביאו עגלות גדולות, גדושות ועמוסות. והיו שהביאו עגלת קטנות, שהפרוץ בהן היה מרובה על הסתום. הכל היה נמכר באומדנא. ועפ"י רוב היו הקונים נשים. לפעמים עמדו עקרות הבית שעות על גבי שעות ע"י עגלה אחת, עד שהשתוו עם הגוי, שהתעקש ולא רצה בשום אופן להוריד מהמחיר שקבע בעד „עגלה" שלו. אולם היה נהוג — וזה היה חוק בלתי כתוב — שכ"ז שעמד אחד ע"י העגלה והתמקח עם הגוי, לא ניגש אחר לקנות. ואין צריך לומר, שלא העיז להוסיף על המחיר של הראשון. רק אחרי שהראשון התייאש ונטש את העגלה — יחד עם „ברכה עסיסית" לגוי העקשן — התקרב קונה אחר לנסות את מזלו. בדרך כלל התנהל המסחר „בשוק העצים", עפ"י רוב, ע"י השכבה העניה של תושבי העיר, ובחלקם גם ע"י בעלי הפרנסה הבינוניים. העשירים לא נזדקקו לשוק, להם סיפקו סוחרי העצים היהודיים, או מכריהם האיכרים, עצים להסקה. הם השתמשו גם באבן־גחלת, שהגם שמחירה היה יותר יקר, היה אמצעי־הסקה נפוץ.

לא פעם בעת התפילה בבית המדרש, נשמעו המיקוחים והויכוחים של קוני העצים, וזה רק בימות החול, אבל בשבת לא היה קורה שיביא איכר עגלה עם עצים.

שוק גדול וסואן היה זה של הבהמות, הסוסים ובעיקר החזירים, שהיה מתנהל על שטח גדול ומגודר, שהיה נקרא „טורגובה" (Targowica), והיה נמצא בצד הדרום הקיצוני של העיר, ע"י ה„רולקיס". השטח היה מגודר ומחולק לשלשה חלקים, ובהם התנהל המסחר של כל מין לחוד, אבל הגדול שבהם היה החלק של החזירים. ביום רביעי הביאו מאות איכרים את בעלי החיים למכירה, והמסחר כאן התנהל ברעש ובקולי־קולות. ובמיוחד מסחר החזירים. צריחות של הטמ־אים האלה, יחד עם צריחות הסוחרים השמנים והמגושמים („חזירניקים") נשמעו רחוק, רחוק. בתום היריד, הובילו הסוחרים שירות גדולות של מאות חזירים, ברעש ובצעקות, שהשאירו אחריהם אבק סמיך וסרחון נורא למשך זמן רב — דרך ה„רולקיס" והרחובות — עד לתחנת הרכבת, שם הוטענו בקרונות והוסעו למקומות שונים בארץ, וגם לחוץ לארץ.

הילדים הקטנים, במיוחד הילדים שגרו ב„רולקיס", שרגי־לים היו לשחק כל ימות השבוע ברחוב באין מפריע, ובלי פחד מאיזו שהיא תחבורה — היו נזהרים מאד ביום היריד, לא להתרחק מהבית. אבל גם המשחק לפני הבית הופרע בזמן „תהלוכת" החזירים. הילדים הרגישו בחילה מהחיה הטמאה הזאת, ועוד יותר מזה — פחדו מבעליהם — הסוחרים האימתנים. סוחרי חזירים היו ניכרים בפרצופיהם האדומים, בעורפיהם השמנים, בכרסיהם הבולטים והגדולים ובקולותיהם הגסים, גם בסגנון הדיבור שלהם שהיה מיוחד במינו. בקיצור — „חזירניק" במלוא מובן המלה.

המסחר הזה היה, כמובן, הסקטור היחידי שהיהודים לא עסקו בו, והיה מצוי כולו בידי הגויים, הגם ששמועות התהלכו בעיר על יהודי פלוני או אלמוני, שהוא שותף שקט של סוחר חזיר זה או אחר, והוא מספק לו את הכסף, אבל הן היו רק שמועות שא"א היה להוכיח את אמיתותן אף פעם.

למרות שרוב סוחרי החזירים היו ידועים כאנטישמיים מובהקים, בכ"ז מצאו להם בית־מרזח יהודי ודווקא יהודי חרדי — של ר' ירוחם נוסבוים ע"ה, יהודי חסיד ויר"ש — ששם אהבו לבא אחרי היריד לשתות כדת, כיד השתיה הטובה עליהם וגם לסעוד את לבם במאכלים יהודיים.

אחרי שהאיכרים מכרו את תוצרתם, התפזרו לחנויות היהודיות, לרכוש את המצרכים הנחוצים „העירוניים": מצרכי מזון ונפט, הלבשה והנעלה, כלים ורהיטים, מכונות ומוצרי תעשיה אחרים. אחרי כל זה, עוד לא ויתרו על כוסית בירה, או משקה חריף, שמבלבל את המוח ומערער במקצת את שווי־המשקל, כל זה, כמובן, בבתי־מרזח יהודיים. ואחרי היריד אפשר היה לשמוע הרחק מבית המרזח, קולות שמחה וצהלה, וגם צריחות פראיות של אלה ששתו יתר על המידה. והרבה פעמים נאלץ היה בעל המרזח לקרוא לשוטר שיוציא אורח־שיכור כזה, שהתחיל להשתולל כראוי.

עונת הירידים הגדולים היתה בסתיו. היה זה אחרי שה־איכרים אספו את התבואות והיבול למאגרים ולמחסנים, ולפני שבא החורף הקשה, והרבה פעמים קשה היה לבוא לעיר. הימים היו כבר קצרים, ערפיליים, סגריריים וקרירים, מורגש היה שהחורף ממשמש ובא, וע"כ צריכים היו להכין דברים לחורף, גם אנשי העיר וגם האיכרים. העירוניים היו אוגרים מלאי של תוצרת חקלאית: תפ"א, כרוב, גזר, בצל וכו', וגם עצים להסקה. הכפריים הכינו בעיקר הלבשה והנעלה, גם מצרכי מזון שונים ונפט.

היריד התארך באותם הימים עד השעות המאוחרות של הצהרים, והאיכרים יצאו את העיר עם דמדומי הערב.

***

בשנים האחרונות לפני המלחמה, כשהאנטישמיות בפולין גאה וקיבלה ממדים רציניים, ונעשו נסיונות שונים מצד השלטונות לרדת לתוך חייהם של היהודים ולקצץ את פרנסו־תיהם, לא פסחו גם על מקור הפרנסה החשוב הזה: היריד. ראשית כל מצאו, שהדוכנים הקטנים, שעמדו בשורה מצד מערב לדרום, עד חנות הספרים של ר' הרש אנגלברג, ועליהם כל מיני סידקית, שמהם התפרנסו בדוחק, מספר משפחות לא מבוטל, אינו עושה רושם של עיר „מודרנית ואסטתית". העיריה החליטה ע"כ, בשנת 1934, לחסל את הדוכנים, לפנות את מקומם לשם נטיעת גינת־פרחים על השטח הזה. כל הבקשות, והפניות של אישים ומנהיגים יהודיים, ומשלחות, לשלטונות הגבוהים ואבות העיר, לא נשאו פרי, והגזירה בוצעה. בעלי דוכנים אחדים הצליחו לרכוש חנויות בשוק, והמשיכו לסחור, אך חלק נושל מפרנסותיהם, ונאלצו לחפש להם פרנסות אחרות. לא עבר זמן רב ונאסרה בכלל החניה של העגלות בשטח השוק כולו. הגזירה הזו פגעה באופן ישיר בבעלי החנויות היהודיים שבשוק, כי אם האיכר העמיד את עגלתו הרחק מהשוק, כבר לא הטריח את עצמו לרוץ לשוק דוקא, לקנות את צרכיו. „השוק" חדל מאז להיות המרכז המסחרי הסואן.

חוץ מהגזירות הישירות האלו, שהכבידו על המסחר, התארגנו — בעידודם של השלטונות — אגודות שיתופיות נוצריות וקואופרטיבים (Spółdzielczy), שמטרתם היתה להקים רשת חנויות בכפרים ובערים, ולהוציא עי״כ את המסחר מהידים היהודיות. הם דגלו בסיסמה „סוואי דא סוועגאָ״ ז.א. נוצרי צריך לקנות אצל נוצרי. כל זה היה מלווה בתעמולה אנטישמית ארסית וצעקנית, שכמובן נשאה פרי, והשפיעה על הרבה איכרים, שהפסיקו לסחור עם היהודים. גם בטרנובז׳ג ובכפרי הסביבה, קמו חנויות נוצריות, שהתחילו להצר את צעדם של הסוחרים היהודים. ובמשך כל ימי השבוע, חוץ מיום היריד, נמנעו כמעט האיכרים לבוא לעיר לסדר קניות, כי השיגו הכל בקואופרטיבים במקום, בכפר. אף שהאיכר לא היה בדרך כלל מאושר מזה שיכול לקנות אצל „סוועגאָ״ (משלו), כי ראשית, היה המחיר אצל הגוי יותר גבוה, ושנית אצל יהודי קיבל הכל בהלואה לתשלומים, ולא כן בקואופרטיבים; אבל לא היתה לו ברירה, כי בעלי הקואופרטיבים השגיחו והתחקו על כל צעד של האיכר. לכן ישבו בעלי החנויות היהודיים במשך כל השבוע ע״י פתחי החנויות ו... חיכו לקונה שלא בא. רק ביום היריד, כשה־איכרים באו למכור את תוצרתם, ניצלו את ההזדמנות לקניות אצל היהודים.

אבל גם לזה מצאו האנטישמים עצה, במיוחד אחרי שניתן „האות הירוק״ למלחמה כלכלית ביהודים ע״י הפרמייר־מיניסטר (ראש הממשלה) ושר הפנים האחרון של ממשלת פולין, הגנרל סקלדקובסקי (שבזמן המלחמה, אחרי שנמלט מפולין מצא מקלט ב... ארץ ישראל), באימרתו המפורסמת לשמצה: „אוושם״ (אדרבא). מאז לא הסתפקו עוד האנטיש־מים בתעמולה אנטישמית מילולית גרידא. אלא כל האמצעים נעשו כשרים למלחמה הכלכלית הזאת. התארגנו „פיקטים״ (פקחים או שומרים), בעיקר מסטודנטים אנטישמיים, שנעמדו ע״י החנויות היהודיות, הזהירו כל פולני שרצה להכנס לחנות, והזכירו לו את הסיסמה: „סוואי דאָ סוועגאָ״. ואם הגוי לא שעה להם, ביזו וגידפו אותו בקול, והוקיעו אותו כ„בוגד באומה הפולנית״, וקרו גם מקרים של אלימות, שמנעו בכח להכנס לחנות היהודית. ולא היה למי לפנות לעזרה. המשטרה העלימה עין מכל זה „ולא התערבה״... מאז אבד גם היריד — היום היחיד שציפו לו יהודי העיר כל השבוע — מחשיבותו שהיתה לו כ״כ הרבה שנים.

נקל להבין שהדבר הזה נתן את אותותיו במסחר בכלל, ובמצבם של הרבה מבעלי החנויות בפרט. ואם להוסיף לזה עוד את המסים הכבדים ואת הקנסות השרירותיים המיוחדים, שהטילו השלטונות על בעלי החנויות היהודיים, בשל כל מיני „עבירות״ מדומות, שהמציאו חדשים לבקרים, לא קשה לתאר את מצבם הכלכלי והנפשי של היהודים בעיירה — לפני פרוץ המלחמה.

אחרי כל המעשים הרעים והמזימות השטניות האלה, המשיכו בכ״ז יהודי העיירה לסחור עם איכרי הסביבה, כמובן לא בהיקף הקודם, והיריד נשאר, על אף הכל, מקור פרנסה חשוב, ואולי העיקרי, בשביל רוב תושבי העיר טרנובז׳ג.

דוד וייסלר

הרצח האנטישמי

היה זה בשנים הראשונות אחרי מלחמת העולם הראשונה, כשברחוב היהודי פעלו במרץ המפלגות הציוניות, והנוער היהודי נמשך בהתלהבות אחרי המנהיגים הציוניים ועבד בכל כוחו למען הרעיון הציוני. גם רוב האינטליגנציה היהודית בערים ובעיירות — רופאים, רוקחים, ועורכי דין יהודיים — נגררו עם הזרם, והקדישו הרבה זמן ומרץ למען הפעולות הציוניות, ועמדו אפילו בראש הפעולות.

אולם היה גם קומץ קטן של מתבוללים שהתרחקו מה־ציונות ומהיהודים בכלל, והמשיכו להיות ככל הגויים. אחד מאלה בטרנובז׳ג היה עורך דין בשם טונאי רבין. אף שהוא עצמו אהב לעשות טובה ליהודי, אך את הציונות לא סבל, כי היה מתבולל מושבע והבעיות היהודיות לא הטרידו אותו הרבה. מובן שאת בנו יחידו, דונק, חינך גם בדרך זו, והרחיקו לגמרי מהיהודים. חבריו של דונק היו רק מבין האינטליגנציה הפולנית בעיר. עימם התרועע ואיתם בילה את זמנו החפשי בבידורים ובמשחקי קלפים. ו„יהדותו״ כנראה לא הפריעה לו בזה. הוא היה עוד רווק, גבר נאה, וגם בעל אמצעים. אביו מת באופן פתאומי, והוא עבד כנוטריון וגר עם אמו בבית נהדר.

פעם בעת משחק קלפים עם חבריו באולם קאזינו, הפסיד אחד מחבריו — מנהל המשק של הגראף טרנובסקי — את כל כספו לדונק. הגוי נעלב והתרתח. לא יכול היה להשלים עם התוצאה המחפירה הכפולה: גם להפסיד את כל הכסף, ועוד — ליהודי... הוא הזדקף ואמר לדונק: תראה שתיכף ארוויח את כל כספי בחזרה. אמר ועשה: שלף אקדח מכיסו, וירה ישר בפניו של דונק. בנפלו מהכסא, הספיק דונק רק לומר: „רצחת אותי״! ונפח את נשמתו.

הרצח המתועב הזה זיעזע את תושבי העיר, אפילו את הגויים, אך לרוצח, שנמנה על השכבה הגבוהה של האצולה הפולנית לא אונה כל רע. אחרי זמן לא רב הסתובב שוב חפשי בעיר, וכל הענין טושטש.

יעקב פליישר

הרצח באמצע סעודת השבת

היה זה בקיץ של שנת תרצ״ח, כשנה ויותר לפני המלחמה. המצב הפוליטי הבינלאומי כבר היה די מתוח ומעורפל. כל יום הביא חדשות, שלא היה בהן כדי לעודד ולהרגיע. להיפך: העולם שמע כל יום על דרישות חדשות של היטלר ימ״ש, שהיו מלוות באיומים. על סדר היום עמדה בעיית הסודטים, של צ׳כוסלובקיה, והיה זה אחרי ה„אנשלוס״ (סיפוח) של אוסטריה לרייך הגרמני, ולפני „מינכן״ הצ׳כי. על מלחמה דובר כבר אז בגלוי, והמתיחות גברה מיום ליום. מתחת לסף ההכרה הורגש איזה פחד סמוי, ובלתי נודע, מהבאות, ואיזה אי־שקט פנימי בבחינת: „אף על גב דאיהו לא חזא, מזליה חזא״.

גם בחזית היהודית הפנימית לא חסרו דאגות וצרות. הקו האנטישמי בממשלת פולין הלך וגבר מיום ליום, ונעשה לקו רשמי של מדיניות הממשלה הפולנית. מכבש המסים הכבד, הקנסות התכופים על בעלי החנויות היהודיים, על כל דבר פעוט, ה„פיקטים״ (משמרות) של הסטודנטים ה„אנדקיים״ האנטישמיים, ע״י החנויות היהודיות, שלא נתנו לפולני להיכנס לחנות יהודית — מחד, וההסתה האנטישמית הפרועה שלוחת הרסן בכל העתונות הפולנית, כמעט בלי יוצא מן הכלל — מאידך, כל זה נתנו את אותותיהם, לא רק על המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית, שהלך והחמיר מיום ליום, אלא השפיע לא מעט על המצב הפסיכולוגי ועל מצב־הרוח של המוני היהודים בפולין. הם ראו בעליל את „גלולת ההרדמה״ שקיבלה ממשלת פולין מהגרמנים, בצורת „הבעיה היהודית״, שנעשתה פתאום כה בוערת, וכה דחופה, והועמדה בראש הבעיות במדינה; הם ראו את ההידרדרות האיומה של שליטי פולין לתהום האנטישמיות והסחת הדעת — או מתוך אוילות, או מחמת סינור עיניים שנבע מהשנאה התהומית ליהודים — מהבעיה העיקרית של קיום העם והמדינה: בעיית הבטחון וההגנה שנעשתה משנית, נדחתה מפני ה„בעיה היהודית״.

ואם ניסו היהודים להסב תשומת לבם של השליטים על הסכנה האמיתית הנשקפת למדינת פולין, דוקא מצד השאיפה הגרמנית להתפשטות והשתלטות על עמים אחרים, בהתאם לסיסמתם על „לעבנס ראום״ (שטח מחיה); ונוכח תעמולתם־דרישתם הגלויה והצעקנית, להחזרת „כל השטחים״ הגרמנים לחיק המולדת של „הרייך השלישי״ — שרק סומא לא ראה, ובער לא הבין, שכוונתם גם לדנציג, ש„התור״ שלה יבוא אחרי „סידור״ בעית הסודטים — בכ״ז לא נמצאה אוזן קשבת בין השליטים. להיפך: הם האשימו עוד את היהודים ב„גרויל־פראפאגאנדא״ („תעמולת זוועה״) — והם, שליטי פולין, המשיכו בשלהם.

אין פלא איפוא שבמצב כזה שררה דאגה וחרדה בין יהודי פולין, ומצב רוחם היה ירוד מאד. הכל שאלו: מה יהיה הלאה?

כל זה היה בכל ששת ימי המעשה. אך כשבאה השבת קודש — באה מנוחה. נשכחו כל הצרות, הדאגות והתלאות, הפרטיות והכלליות. היהודים המשיכו כדרכם בקודש, במשך כל שנות הגלות הארוכה, לכבד את השבת־קודש במאכל ובמשתה, ב„בשר ודגים וכל מטעמים״, כגון „טשאָלנט״ ו„קיגל״ (חמין ופשטידא), שהיו מלווים כמובן בשירה ובזמרה, ואפילו המשיכו לעסוק ב„פוליטיקה הגבוהה״ של עניני בית המדרש: הגבאים והעליות, ששי, רביעי, ומפטיר... כי ע״כ שבת היום, ולא צריכים לדאוג.

גם בשבת זו התנהג הכל כרגיל. כבר גמרו את התפילה, יושבים כבר בבית, גמרו אפילו לאכול את הדגים עם ה־„אייער־קיכלעך״ (עוגיות־ביצים). פה ושם שומעים קול זמרה של השיר הנאה: „יום זה מכובד״, הנשים הצדקניות, בעלות הבית, מביאות כבר את ה„טשאָלנט״ מהאופה, והנה פתאום — רעש בחוץ, ומיד רואים אנשים רצים, מבוהלים ומופחדים. מיהרתי החוצה להיוודע מה קרה, אך על השאלה הזו לא עונים בפה מלא, רק ממלמלים חצאי מלים: רצח, שם, שם, ר׳ ישראל כמיילובר... (שם משפחתו היה נויבירט, ונקרא „כמיילובר״ על שם הכפר כמיילוב, שם היה גר פעם) רצתי כמובן עם כולם בכיוון ביתו של ר׳ ישראל כמיילובר. כשהגענו למקום נתגלתה לפנינו תמונת זוועה: ר׳ ישראל כמיילובר היה מוטל על הריצפה בתוך שלולית דם גדולה, ללא רוח חיים. הוא נורה ונהרג באמצע הסעודה.

הכל תוהים ושואלים: איך זה קרה? מתי זה קרה? ובעיקר: מי הוא הרוצח? מתי הספיק לברוח? האם מישהו מהשכנים שמע יריה? רצח לאור היום?! הכל שואלים, אבל תשובה עדיין אין.

מה שנודע ברגע הראשון הוא: אשתו של ר׳ ישראל הלכה לאופה להביא את ה„טשאָלנט״. זה לקח רבע שעה, כשחזרה עם ה„טשאָלנט״ ועברה את סף ביתה, חשכו עיניה, בעלה מוטל על הרצפה ומתבוסס בדמו, הרוג. לקול צעקותיה, התאספו מיד השכנים שנדהמו ונזדעזעו ממראה עיניהם. השמועה התפשטה במהירות הבזק — ועכשיו הנה נמצאת כאן כמעט כל העיר, יהודים, ולהבדיל גויים. גם המשטרה הספיקה כבר להגיע. אבל החידה עוד לא נפתרה: מיהו הרוצח ומה היה המניע לרצח המתועב הזה? האם זה היה רצח לשם שוד, או סתם רצח „לשמו״, כלומר: על רקע אנטישמי? והעיקר: איך יכול היה הרוצח לברוח לאור היום, מבלי שאף אחד יבחין בו? נכון, שבשעה זו יושבים היהודים בביתם, אוכלים ושרים — אבל בכל זאת, הרי זה כמעט מרכז העיר, ולא יתכן שאף אחד לא שמע יריה, או לא ראה את הרוצח בורח. ואם יהודי לא הבחין — כי אחרת

בלי ספק היה מוסר למשטרה — האם גם אף אחד מהשכנים הגויים — כי בהמשך הרחוב הזה גרו שם גויים — לא שמע ולא ראה שום דבר? אך אפילו אם מישהו מהם ראה, האם ימסור למשטרה, באוירה האנטישמית המורעלת ששררה אז?

התמיהה והפליאה גדולות ויחד עם זאת — גם החרדה והאימה.

בינתיים נודע עוד פרט אחד: על יד ההרוג נמצא גרזן. זה סימן שהקרבן רצה להתגונן וניסה להיאבק עם הרוצח. ודבר זה דוקא היה מתקבל על הדעת, כי ר' ישראל לא היה מטבע פחדן, ולא ירא מ„גוי".

***

ר' ישראל היה יהודי ירא שמים וגם יודע ספר. למד משניות כל יום, וידע אפילו ללמוד דף גמרא. היה סוחר בברזל ישן, והיה בעל פרנסה בריות. אמרו שיש לו אפילו הרבה כסף.הוא היה בשנות הששים, אבל היה איש בריא וחסון. לפני שנים היה גר בכפר כמיילוב (מזה נשאר לו, כאמור, השם: „כמיילובר"), והיה רגיל עם הגויים הכפריים, שסחרו עמו והוא הלווה להם כספים. אך מזה שנים עבר לעיר, וגר בסמטא בתוך סמטא, שיצא למגרש ריק, מול בית המשפט, ששם העמידו הכפריים את עגלותיהם כשבאו ליריד, ושחצה בין דירתו לרחוב. הוא היה כמעט בודד שם (רק ר' משה'לה סופר גר בשכנותו). הרחוב הזה נמשך כבר חוץ לעיר וגרו ברובו גויים, שהיו להם שדות ומשקים, ושהיו להם גם עסקים עם ר' ישראל. הבית היהודי האחרון היה של ר' אברהמ'טשע פרלמן ז"ל. ר' ישראל גר רק עם אשתו. בן אחד שהיה לו, היגר לאמריקה.

מובן עכשיו, שר' ישראל כשראה את הסכנה, תפס בגרזן ורצה להתגונן, ואולי להרויח זמן עד שאשתו תחזור, אלא שהרוצח ירה בו — ונמלט. ברור היה, מעל לכל ספק, שזה היה רצח מתוכנן, של אחד שהכיר את ר' ישראל, ואולי אחד שגר ברחוב הזה. גם לא היה ספק שהרוצח נמלט ברחוב הזה, שהיה כאמור, מאוכלס רובו ע"י פולנים שלא חסרו ביניהם אנטישמיים.

יש להודות שאף שזה קרה, כאמור, בזמן שהאנטישמיות היתה בעיצומה, וחדרה לתוך השלטונות — בכ"ז זיעזע הרצח הזה אף את הגויים בעיר, ובמיוחד את השכנים, שהיו מכירים את „ישראליק" כ„ז'ידק" הגון. למקום הגיע קצין המשטרה הבכיר, ואפילו ה„סטאראסטא" (מושל המחוז) בכבודו ובעצמו הגיע למקום, ונתן פקודה לגלות את הרוצח, בכל מחיר.

והנה בעוד שמתרוצצים ומסתובבים, מתוחים עד קצה הגבול, וכל אחד משמיע איזו „סברה", ומעלה איזה „רעיון" חדש, מבחינים בתנועה נמרצת של כמה שוטרים, שפילסו להם דרך בתוך ההמון כשהם מזויינים בנשק, והתחילו לרוץ במהירות ברחוב הזה לכיוון מזרחה. עוד מעט ונפתרה התעלומה: מתברר שבין הקהל הנאסף נראה גם שכן גוי, ששמו היה אַדוק, אופה במקצועו ומבלי שמישהו יבחין, גילה למשטרה, ששמע יריה, רץ החוצה וראה את הרוצח, „שגץ" צעיר (אינני זוכר אם מאותו הרחוב), ברח בכיוון מזרחה, לתחנת הרכבת. עכשיו רצים כולם בעקבות השוטרים לכיוון תחנת הרכבת.

בימים ההם, לא היה עוד למשטרה בטרנובז'ג רכב ממונע, ואם היא נזקקה לתחבורה מהירה, השתמשה בכרכרה של המשטרה, רתומה לשני סוסים טובים. גם עכשיו דהרה הכרכרה עם השוטרים המזויינים לכיוון תחנת הרכבת. קצת הלאה מהתחנה, התחילה שורה של חורשות ויערות, שהשתרעו על שטחים נרחבים. ברור היה שהרוצח נמלט לאחת מהחורשות האלו, שקל היה להסתתר שם. השוטרים המשיכו ע"כ את מרוצתם, ישר לתוך החורשות, כפי שהתברר הספיקו עוד לראות מרחוק את הרוצח הבורח שנכנס לתוך החורשה — והם דלקו אחריו.

אנחנו, שרצינו להגיע מהר ככל היותר לתחנת הרכבת, רצנו בשדות הקרובים, והראשונים עוד הבחינו מרחוק את השוטרים כשנכנסו לתוך החורשה. נעמדנו במרחק מה מהחורשה, כי לא נתנו לנו להתקרב. מתוחים־נבוכים לראות את תוצאת המירוץ הזה. והנה כעבור זמן לא רב, שמענו הד של יריה, ומיד אחריה עוד כמה יריות, ושוב השתרר שקט. המתיחות הגיעה כמובן לשיאה. עמדנו כמחושמלים. ברור היה שקרה שם משהו, והתחלנו לנחש מה היו היריות הללו: האם היו אלה יריות אזהרה לרוצח שיעמוד, או אולי חילופי יריות בין הרוצח והשוטרים? אך לא עברו אלא כמה דקות, יצאו השוטרים חיוורים ונרגשים. מתברר שהשוטרים שרדפו אחרי הרוצח בחורשה, משהבחינו בו והגיעו לטווח יריה, ירו באויר, ודרשו ממנו לעצור ולהרים את הידיים. הוא לא שעה להם, וירה לעבר השוטרים, אך החטיא. השוטרים ענו מיד ביריות מספר, והרגו אותו במקום.

בשבילנו היהודים היתה זו נחמה פורתא: שהרוצח קיבל לפחות את עונשו במקום, אך התגובה ששמענו בלכתנו הביתה, מהגויים, היתה אופיינית לאותו הזמן, ולאותה האוירה שחיינו בה: הם רגזו ודיברו בזעם, שבגלל ה„ז'יד" המזוהם הקשיש הזה נהרג צעיר פולני, פטריוט טוב... ע"י שוטר פולני, ובגלל „מלשין" פולני...

אח"כ נתגלו עוד פרטים על הרצח והרוצח. הרוצח היה „שגץ" מכר של ר' ישראל, שרגיל היה לבוא אליו ולסחור עמו. היות וה„שגץ" הזה עמד להתחתן בקרוב, והיה זקוק לכסף להוצאות החתונה, החליט לבצע שוד מזויין אצל היהודי הזה, שידע שיש לו כסף. הוא ידע את הנוהגים היהודיים בשבת, חיכה איפוא, שבעלת הבית תצא להביא את ה„טשאָלנט", ואז נכנס אל ר' ישראל, ובאיום באקדח דרש ממנו כסף. ר' ישראל, כפי שמסופר לעיל, לא התבהל הרבה, רץ לפינה, תפס גרזן ורצה להיאבק עם ה„שגץ", או להרויח זמן, עד שאשתו תחזור ותרים קול צעקה, אבל השגץ נבהל „מהחוצפה היהודית", ירה בו והרגו.

עוד הרבה זמן דיברו על הרצח שבוצע בצהרי סעודת השבת, בין הדגים וה„טשאָלנט".

דוד וייסלר

כיצד מוטל שטיינינגר (ניחה׳ס) הערים על המשטרה

היתה להם חנות גלנטריה קטנה, אותה ניהלה האמה ניחה. אבי המשפחה ר׳ משה היה ידוע כאדם אדוק ביותר. הוא סיים את תפילתו בשעה מאוחרת, כי נהג היה לחזור על כל מלה בתפילתו פעמים מספר. התפלל בקול רם והיה מדקדק במצוה קלה כבחמורה.

אפשר לתאר לעצמנו, שמה„חנות״ הזו לא היתה פרנסה בשפע, לכן נוהגים היו לעשות סיגריות מטבק ולמכור, דבר שהיה אסור ע״פ החוק הפולני. ומדי פעם באו שוטרים מיוחדים („פינגסים״) לשם ביקורת ולתפשם בעבירה, אולם תמיד עלה בידם להסתיר את הסיגריות בעוד מועד. פעם קרה שהשוט־רים נכנסו לדירה פתאום והמצב היה נראה אבוד, הבן מרדכי (מוטל) לא איבד את עשתונותיו, הוא חטף סל שהכיל קליפות של תפוחי אדמה, קפץ עמו החוצה, והחל בורח. השוטרים, שהיו סבורים כי הסיגריות האסורות נמצאות ברשותו, לא חשבו פעמיים, הם דלקו בעקבותיו והוא המשיך לנוס. כעבור דקות מספר, כאשר מוטל היה בטוח שהספיקו בבית להסתיר את הסיגריות, פסק לרוץ ונשאר עומד במקומו. השוטרים עטו עליו, אולם לתדהמתם גילו... קליפות של תפוחי אדמה. הם טפחו על כתפו באמרם בפולנית: „ראש יהודי״.

על מותו הטרגי של מוטל, ראה במאמרו של צבי גרפונקל: „מחנה העבודה בחצר הרב״.

מנחם דול

היחס ליהודים בפולין לפני פרוץ מלחמת העולם השניה*

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בשנת 1939, שימשתי כמורה בגימנסיה ובליציאום הממלכתיים בעיר טארנובז׳ג. בשנתיים האחרונות לפני פרוץ המלחמה, כאשר התגברה התעמולה האנטישמית בפולין, נאלצתי לוותר על הרבה מעקרונותי בחיים החברתיים. הייתי שבור פיזית ונפשית, בראותי את הנעשה במדינה זו. ההיטלריזם חדר עמוק לתוך החברה הפולנית, סינוור אותה ועשה בה שמות, מבחינה מוסרית, בנוער הפולני. ה־.O.Z.N הרשמי והאיגודים הימניים הקיצוניים .O.B.W.P ; .O.N.R, התחרו ביניהם בהגשמת הסיסמאות האנטי־יהודיות. לפני החנויות והקיוסקים היהו־דיים, אפשר היה לראות משמרות של חברי האיגודים הלאו־מניים כשהם מתחרים ביניהם בהכרזות אנטישמיות (made in Germany), בהמצאת תחבולות למאבק נגד היהודים. המצב הכלכלי והפוליטי של פולין היה בירידה מתמדת, וכדי להסיח את דעת ההמונים מן הכשלונות האלה, אחזו באמצעי הישן והבדוק: להגביר את השנאה ליהודים, לגולל את כל הרע על ראשיהם — היהודים אשמים בכל. על קירות הבתים, על המדרכות, ובמקומות הציבוריים, הופיעו כתובות אנטי־שמיות. בערבים וגם ביום, לעין השמש, היו מתנפלים על יהודים, מכים ומענים אותם, ובלילות שבת היו מנפצים את השמשות, שבעדם נראים היו נרות שבת דולקים. הקהל הפולני, אף שברובו התנגד לרדיפת היהודים, לא נקף אצבע להגנתם. השלטונות היו אדישים ולא הגיבו על המעשים החוליגניים האלה. כאשר שוטר נמצא בקירבת מקום ההת־נפלות, נעלם חיש. בשיחה פרטית, אמר לי מפקד המשטרה המחוזית שר. שאמנם אפשר תוך עשרים וארבע שעות לחסל את ההתנפלויות הברוטליות, ולהסיר את כל הכתובות האנטי־שמיות, אולם המשטרה קיבלה הוראה: לא לראות... לא להתערב..., לא להגיב..., ולא להגן. למעלה משלושה מיליונים יהודים, אזרחי פולין, הוצאו למעשה מחוץ לחוק, עוד לפני פרוץ המלחמה, לפני כיבושה של פולין על־ידי צבאות הגרמנים. העמדה העויינת של השלטונות, ואדישותה

הערת המערכת:

מר מ. דול הוציא ספר זכרונותיו מתקופת השואה בשפה הפולנית בשם: „ממעמקי התהום״ (Z otchłani) מר דול ששימש, בשנים האחרונות עד לפרוץ מלחמת העולם השניה ב־1939, כמורה בגימנסיה הממלכתית בטרנובז׳ג, ובא במגע עם פולנים משכבות שונות, ובעיקר עם האינטליגנציה הפולנית דאז, הכיר טוב את האוירה האנטישמית העכורה ששררה אז ברחוב הפולני, וגם ב„חלונות הגבוהים״ של השלטון הפולני. שהתבטא ביחס העויין אל האוכלוסיה היהודית. את כל זה הוא מטיב לתאר בספרו הנ״ל.

להלן אנחנו מפרסמים — בהסכמתו וברשותו של המחבר — את הפרק המעניין מתוך ספרו השייך לעירנו, שהקורא בודאי ימצא ענין רב במיסמך המזועזע הזה ותודתנו נתונה למר דול.

של המשטרה, הוסיפו אומץ לחוליגנים במעשיהם. השנאה ליהודים חיפתה על הסכנה ההיטלרית, על ההתנפלות הצפויה של צבאות גרמניה על פולין.

האווירה היתה מורעלת, והיא חדרה גם לבתי־הספר. בחדרי השימוש של הגימנסיה, בה שימשתי כמורה, הופיעו כתובות אנטישמיות, שתוכנן היה לקוח מאלה שברחובות, והצעירים, החסידים הנלהבים של או.נ.ר. השלימו את הכתובות בציורים, מלאי בוז ליהודים — תעמולה ויזואלית. והנה צעיר מן הצופים מכוון את האקדח לראשו של יהודי מזוקן, ועל־יד הציור כתובת: הכה ביהודי ויובטח לך גן העדן (גם את חיי העולם הבא הבטיחו). עבודות שבכתב של התלמידים בספרות הפולנית, גדושות היו ביטויים אנטישמיים. תלמידה חרוצה, מנומסת, ברצותה למצוא חן בעיני המורה לפולנית ולקבל ציון טוב יותר (לצערנו כך היה), כתבה בחיבורה על הנושא „הקומדיה הלא־אלוהית", שהיהודים רוצים לכבוש את העולם כולו בעזרת הקומוניזם. מנהל בית־הספר, יאניצקי, נענה לבקשתי, ציווה להסיר את הכתובות המחפירות, ודרש מן המורים לפעול נגד התעמולה האנטישמית, אך זה הועיל רק לזמן־מה. הכתובות הופיעו מדי פעם מחדש, האווירה היתה מורעלת, והאשמים אף פעם לא נתגלו.

באותו זמן התקיימה בחינת הבגרות האחרונה של הגימנסיה, בת שמונת הכיתות. לבחינות ניגשו 56 מועמדים. תלמידי הכיתה השמינית, וביניהם שלוש תלמידות יהודיות. הייתי מחנך התלמידים הללו, החל מהכיתות הנמוכות. יושב־ראש הוועדה הבוחנת היה מנהל הליצאום הפדגוגי הממלכתי בסאמבור, יאסטרז'מבסקי, שונא יהודים מובהק, חדור תורת הסוציאליזם הלאומני, והוא, לצערנו, הכשיר את המורים לעתיד. בשעת הבחינות במקצוע „פולין בת־זמננו", הציג לתלמידים שאלות כגון: „מדוע אנו שואפים להיפטר מן היהודים?", „מה משמעותן של הכתובות האנטי־יהודיות, המתפרסמות על הבתים והמדרכות?". הוא סחט ממש מן הנבחנים תשובת ברוח השנאה ליהודים. רבים מן התלמידים הפליגו בביטויי איבה ליהודים בתשובותיהם, כדי ליהנות מתמיכתו של היושב־ראש, בקביעת הציונים. היו גם תלמידים כאלה, שהבעת פניהם העידו על אי שביעת רצונם, אך פחדו מפניו של יאסטרז'מבסקי, הכל־יכול, פן יכשילם. תלמידה יהודיה, שניגשה לבחינות בגרות בפעם השנייה, נכשלה על־ידי היושב־ראש בבחינה בשפה הפולנית, למרות חוות דעתו של המורה לפולנית, וחוות דעתם של רוב חברי הוועדה, שהיא ראויה לכל הפחות לציון מספיק, יאסטרז'מבסקי דרש ממנהל הגימנסיה להעמידני למשפט משמעתי, על שהעלבתי את יושב־ראש הוועדה הבוחנת, בשעה שהגינותי על המועמדת שנכשלה. שלוש התלמידות היהודיות נבחנו באותו יום, ולמחרת התבטא יאסטרז'מבסקי במלים הבאות: „תודה לא־ל על שהתפטרנו מן הסרחון של אתמול, היום האווירה נקיה".

הקדשתי אולי מקום רב מדי לאותו שונא־ישראל, אולם רציתי להביא כמה עובדות מן החינוך ל„ממלכתיות פעילה" של אותם הפדגוגים הפולנים, שהעריצו את ההיטלריזם, עוד לפני שבאו איתו במגע ישיר. נודע לי שהשלטונות הסובייטים העבירו אחר כך את יאסטרז'מבסקי לרוסיה, ומשם לא חזר עוד. אחרי תום המלחמה שמעתי מפי עמיתי קאלינסקי, פרופסור הפוליטכניקה בעיר גלייביץ, שבתו נישאה לעמיתה היהודי. ייתכן גם, שהיא גרה כיום בישראל עם בעלה ומחנכת את ילדיהם ברוח אהבה למולדת ולעם, שאביה היה חדור שנאה עזה כל כך אליהם.

רצוני לספר על מקרים נוספים של שנאה מסונוורת ליהודים בפולין. היה זה ב־1 בספטמבר שנת 1939, ביום פרוץ המלחמה עם גרמניה. נפוצו אז שמועות מחרידות על הפצצת הערים הגדולות, על־ידי מטוסים גרמניים. פחד תקף אז את האוכלוסיה הפולנית. בטארנובז'ג התקיימו אז בחינות הכניסה לגימנסיה ובחינות מעבר של התלמידים, שקיבלו עבודה לקיץ. על המדרגות בכניסה לבניין עמדו אז הורים, תלמידים, וגם אני ביניהם, והקשבתי לסיפורים על ההתקפה האווירית הרצחנית של הגרמנים. מוכה, בנו של מנהל הדואר המקומי, תלמיד שנשאר לשנה שנייה בכיתה הרביעית, קרא: מה טוב יהיה אם הגרמנים יפוצצו את „רולקי" שלנו! (רולקי היה רובע מגורים, שבו ישבו יהודים עניים בבתי עץ נמוכים). בין הנוכחים שם, היה גם איכר ושמו סאבאט, שמוצאו היה מעבר הנהר ויסלה, והוא פנה לנער בדברי תוכחה: „אל תאמר ככה, בני! ב„רולקי" גרים גם כן אנשים. האדם יורה, ואת החצים אלקים נושא". שנים רבות עברו, ואני עוד רואה בעיני רוחי את אותו סאבאט, הגבוה והצנום, נדמה לי, אני עוד שומע את קולו ואת דבריו. למחרת, בשבת אחרי הצהריים הטילו המטוסים הגרמניים פצצות על טארנובז'ג, ואם גם התכוונו להפציץ את הרולקי, הפצצות נפלו מרולקי והלאה, על רחוב הרכבת, שהיה מיושב על־ידי נוצרים בלבד. מספר אנשים נהרגו, ושלושים בערך נפצעו. מוכה בן השש־עשרה לא ראה את כאב מולדתו השדודה, את עריה הנהרסות ואת בניה ובנותיה הנרצחים; הדבר היחידי שהדרך את מנוחתו זה „רולקי", הרובע היהודי.

ועוד מקרה מהימים ההם. ב־31 באוגוסט 1939, אחרי שהוכרז על גיוס כללי לצבא, נסעתי לעיר ניסקה, מקום מושבה של ועדת הגיוס. ברוזבדוב היה עלי לעבור לרכבת הנוסעת ללבוב. המתנתי במסעדה שבתחנה, ועל ידי ישבו שלושה אנשי מילואים, אחד מהם פקיד המוסד לביטוח לאומי — במדי קצין, ומאחוריהם איש צעיר־עצוב, שחזר למשפחתו. אנשי המילואים היטיבו את לבם ביין שרף, והקצין, קצת בגילופין, התחיל לפזם בקול רם: „אבא ג'ינג'י, אמא ג'ינג'ית, הבן ג'ינג'י, יהודון! המפחד אתה מפני היטלר?". פעמים אחדות חזר על הפזמון, שהיה מכוון לצעיר היהודי, שישב מאחוריו. הצעיר הגיב ואמר: „מדוע הנך מתגרה בי, אינך מכירני, ואינך יודע מהי דרגתי הצבאית במילואים, ייתכן שיפול בחלקנו ללחום יחד באותה החזית עצמה נגד אויבנו המשותף". הקצין חזר עוד הפעם על פזמונו ונשתתק. בנובמבר אותה שנה פגשתי את אותו הקצין „הגבור" בטארנופול, אך הפעם היה מדולדל, בבגדים מרופטים, והוא

מוכר בשוק „אלטע זאכן״. כשהבחין בי, הסב את ראשו מבושה.

זמן רב המתנו בתחנה ברוזבדוב. בשעה שבע בבוקר הגיעה רכבת משא, שהובילה אלף חיילי מילואים בערך, מפוזן ללבוב. בראותם ברחבה יהודי בעל זקן ופיאות, נטפלו אליו החיילים והתחילו לבזותו ולהכותו. אחד החיילים מגושם ושמן, בעל איטלין כנראה, צרח בקול רם: „הנה יהודון!״. הוא שם על ראשו את הכובע של היהודי, והמשיך לצרוח: „חברה, הדביקו לי זקן ופיאות, יהודי אני״. יתר החיילים היו מרביצים בינתיים ליהודי, שניצל בדרך נס על־ידי התערבותו של משמר צבאי מוגבר. מן התחנה זזו החיילים המוסתים העירה, התנפלו על חנויות היהודים, שדדו, פוצצו שמשות, עד שהמשטרה בעזרת הצבא החזירו בכוח את המשתוללים לתחנת הרכבת. כזו היתה ראשיתה של מלחמת העולם השנייה, האיומה ביותר בתולדות האנושות.

***

מעיר טארנובז׳ג גורשנו. גירוש היהודים מטארנובז׳ג אל השטחים שנכבשו על־ידי הצבא הסובייטי, היה מלווה מחזות דרמטיים. הצטרכו לעבור לפני ועדה מיוחדת, שבדקה את כל יהודי בדיקות אישיות, וגזלה ממנו את כל הכסף ודברי הערך שהיו בידיו. עם מקל נדודים ביד יצאנו לדרך אל הבלתי־נודע. נדדנו ימים ולילות כבני־בלי־בית, דרך שדות ויערות. היתה זו ראשיתה של הטרגדיה.

יעקב פליישר

הנוער היהודי ערב מלחמת העולם השניה

מיד אחרי עלות היטלר ימ״ש לשלטון בגרמניה בשנת 1933, עוד לא ידעו שליטי פולין דאז, שכולם נמנו על אנשי המרשל פלסודסקי „מה טיבו של עובר זה״ ולאן הרוח הגרמנית החדשה נושבת, כי הסיסמאות הלאומיות הקיצוניות שהשמיע היטלר לפני שהגיע לשלטון, לא בישרו טובות לפולין. הם חיכו איפוא להתפתחויות שיבואו בבחינת „נראה מה ילד יום״. בינתיים התייחסה ממשלת פולין למשטר החדש לפי הכלל: „כבדהו וחשדהו״. משום כך בהתחלת „המהפכה הנאצית״, לא חדרה עדיין האנטישמיות הגזעית הנאצית כל כך עמוק אל החוגים הממשלתיים הפול־ניים, ויהודים בפולין עוד לא הרגישו שנוי מהותי במדיניות הפולנית כלפי המיעוט היהודי.

אולם משראו השליטים הפולניים „שאין השד כ״כ נורא״, במיוחד אחרי שבמדיניותו הערמומית התחיל היטלר להתקרב דווקא לפולין ולהתנות עמה אהבים, עד ששלח אפילו את מיניסטר ההסברה והתעמולה גבלס ימ״ש להשתתף בציד ביערות בילובייז׳ — מאז אפשר היה להבחין שנוי ניכר לרעה, כמובן — אצל שליטי פולין ביחס ליהודים, באופן מתמיד. אך כל זמן שפילסודסקי היה חי, לא הגיעו הדברים לממדים רציניים, אין להסיק מכך, שפילסודסקי היה יותר „אוהב ישראל״ מאשר חבריו, אלא הוא היה יותר ער לבטחונה של פולין, ע״כ היה יותר חשדני לגבי „הכוונות הטובות״ של ה„אוהב החדש״.

אולם משמת פילסודסקי בשנת 1935 וה„אהבה הגדולה״ בין שליטי פולין ושליטי ברלין התהדקה יותר — בא השנוי הדרסטי במדיניות הממשלה הפולנית כלפי „בעיית היהודים״, שהתחילה פתאום להדאיג יותר ויותר את שליטי פולין, עד שעלתה לראש דאגותיה של ממשלת פולין. האנטישמיות, שלא היתה חסרה בפולין גם לפני זה, הרימה את הראש והתחילה ללבוש ממדים רציניים.

זה התחיל כמובן בתחום הכלכלי. על ידי הסיסמה המפורסמת לשמצה „אובשם״ ('Owszem') של ראש הממשלה הגנרל סקלדקובסקי היהיר והשחצן, הותרה הרצועה והת־חילה ההתחרות הפראית במסחר ע״י הפולנים על כל תוצאותיה העגומות. סדרה של גזירות רעות, הכבדת עול המסים, מגבלות שונות וסתם פורענויות ניתכו על ראשי היהדות הפולנית בצורות שונות, המצב הלך והחמיר מיום ליום. התרבו גם התנפלויות פיסיות גסות על יהודים ונשמע גם על פוגרומים פה ושם, עדיין בממדים לא כ״כ גדולים.

האוכלוסיה היהודית הגדולה והתוססת בת שלשת המיל־יונים, נאנקה ונאנחה תחת המשטר האנטישמי הגלוי, שכל מעייניו ודאגותיו „לקדם את המדינה״ התבטאו בגזירות חדשות לבקרים על יהודי פולין, אבל לא היה לאל ידם של היהודים לעשות לשיפור המצב. לא הועילו ההסברים והצעקות: האזניים היו אטומות ולבם התקשה כאבן. היהו־דים היו אובדי עצות.

השלטון הנאצי ראה בהנאה גדולה, איך הצליח לבלבל את מוחם וראשם של השליטים הפולנים „הנבונים״ ולהעמיד אותם על הסכנה הנשקפת לפולין מ... היהודים (שחיו במדינה זו יותר מאלף שנים...) והתמוגגו מנחת. הדברים ידועים הם ואין צורך לפרט יותר.

הנוער היהודי — ככל הנוער הרגיש ביותר לתמורות ולמצבים המשתנים — הרגיש עוד יותר את המצב הבלתי נסבל הזה ואי ראיית מוצא ממנו. שערי ההגירה היו סגורים. לא היתה אף ארץ אחת, אף מדינה אחת שהסכימה להכניס מהגרים יהודיים. והגרוע מכל היתה העובדה, שגם שערי ארץ־ישראל היו כמעט סגורים הרמטית בפני הנוער היהודי

שזעק לעליה. המכסה הקטנה של ה„סרטיפיקטים" (רשיונות עליה) שהקציבה ממשלת ה.מ. הבריטית לסוכנות היהודית, היתה בבחינת טפה מן הים לעומת הצרכים הדחופים במצב של סכנת נפשות, אך גם הממשלה הבריטית התכחשה לכל הבטחותיה היפות על הקמת ה„בית הלאומי" ליהודים.

הנוער חיפש דרכים שונות לשנות פני הדברים, בעיקר ע"י יציאה מפולין והתחילו לארגן אפילו עליה „בלתי לגלית", אך כל זה לא היה פתרון ממשי והרבה צעירים הגיעו עד לסף היאוש.

להלן אני מוסר קטעים ממכתב שכתב חברי אברהמ'טשע לבין ז"ל (שהזכרתיו במאמרי „חברי ב„חדר" ובבית המדרש")

עבודת צבא („ביקאָווע")
שורה ראשונה: מימין: גצל שוורץ, אהרן שנל, X, דוד שפינאדל.
שורה שניה: מימין: X, העשו הויזר, X, שלמה בוידא, X, ט. ברגשטיין, נ. נוסבוים, האחרון: נח גוטליב

המשקף נאמנה את המצב ששרר בימים ההם ואת הלך מחשבתם ודאגתם של הצעירים, אפילו מבין חובשי בית המדרש. זהו דוקומנט אוטנטי מזעזע על המציאות המרה בשנים האחרונות שלפני המלחמה.

המכתב המעניין הזה, מהתאריך של „יום ד' פרשת בלק, שנת תרצ"ח לפ"ק, פה דזיקוב", ז.א. כשנה וחדשיים לפני פרוץ המלחמה, שנשלח לקרוב משפחה בארץ ישראל, נשמר עד היום, ונמסר לי ע"י אחיו של אברהמ'טשע — שלום לבין יבלח"ט. המכתב נכתב בעברית צחה, ואפילו מודרנית, ומעיד על ההתלבטויות הנפשיות של צעיר חרדי בימים ההם.

והנה כמה קטעים מעניינים מאותו מכתב:

אחרי שהוא מפתח את הרעיון הפילוסופי של „חומר" „וצורה", הנמצאים בכל הבריאה כולה וביחוד „הצורה" של „המדבר" (ז.א. האדם) שהוא: „השכל", הוא כותב:

„יודע אני את עצמי, ומכיר אני אותי ואת כח שכלי, וכוחות הרוחניים שבי — שאין בי כוח ואין אני מוכשר ומזומן להקדיש כל כוחותי לתכלית הנעלה, „לצורה" אמיתית לבד, „להשכל וידוע אותי", ולכן מוכרח אני לעיין ולחשוב אודות חומר (כפשוטו: חומריות) וצורה. כמאמרם ז"ל: אם אין קמח וכו', ולכן — זה זמן ארוך התחלתי לבקר את... מחשבותי, ז.א. חקרתי ושאלתי את עצמי: כמה מעשיות (פראקטישקייט) (מציאותיות) יש במחשבותי? וראיתי ש־כמעט אין שום מעשיות כלל, שיש רק דמיון ופנטזיה, ובין המחשבה והמעשה, בין הדמיון והפעולה, בין הפנטזיה והריאליזם — יש נתיב ודרך ארוכה, „דיסטנס" רחוק והדרך מלא קוצים... כן, ה„סטרוקטורה" ודרך חיינו בגלות, ובפרט דרך החיים שלנו אנו, ז.א. של החרדים והחסידים, שכל מגמתנו אך ורק למסחר אוירי, וכ"ש של „כלי הקודש" — הוא בלתי נורמלי מאד. וק"ו בן בנו של ק"ו בעת האחרון, לאחר גזירת השחיטה..." (הוא היה בנו של ר' משה'לע שוחט).

לאחר שהוא מסתייע ברמב"ם הלכות דעות, הפוסק ש־„דרך בעלי דעה שיקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחילה, ואח"כ וכו' וכו', ולא להתפרנס מן הצדקה", הוא ממשיך: „ואיך אנחנו עושים, כבעלי דעה, או כאחרונים? לפנים שדרך החיים היה שונה לגמרי משל היום, המצב הכלכלי היה מספיק — לא היו צריכים לחקור ולבקש ולמצוא רמב"ם ז"ל, אבל היום — לישב לחכות ולסמוך על הגורל העתיד לבוא, ולחיות מבלי משים־לב ומבלי לחשוב כלל — אי אפשר מכמה טעמים: א) המצב הפוליטי והאקונומי של יהודי פולין בעת הזאת... דבר שהכל יודעים ומרגישים איך הוא, ואין צורך להאריך בזה. והשני: העולם כולו הוא מטריאליסטי, הדברים הרוחניים והעיוניים, כבר אבדו מהח־שיבות אשר היו להם לפנים. אפילו בעת שעומדים בשעת בחירה בחיים חדשים, רצוני לומר עת שעומדים להתחתן שואלים: „א פאך האט ער"? (מקצוע יש לו?) „פרנסה וועט ער קאנען געבן?..." (יוכל לתת פרנסה) ועוד שאלות כאלה. (והוא מעיר בסוגריים: „כלום כנראה למדו הרמב"ם הנ"ל...). „ואיך איפוא נוכל לומר: אשב במנוחה ומה שעתיד להיות — בא יבוא? ... החיים... היום־יומיים דוחפים ורודפים וצועקים ורועשים: „לך בקש איזה מעמד בחיים, איזה קיום שתוכל לעמוד ולהלחם נגד הזמן הקשה והמר".

והלאה: „אין לך חיים שקטים, חסר אויר צח לנשימה, כי כלו מלא סם של אנטישמיות, כל „שגץ" ו„כוליגן", וכל מי שיש לו יד ורגל, מכים ודורסים אותך..."

ואחרי שהוא מביע לפני חברו את ההתלבטויות הנפ־שיות הפנימיות, ועל זה שכל מחשבותיו שקועות רק בבעיית העתיד שלו, הוא מודיע לו בשמחה על החלטתו ללמוד את מלאכת תיקון אופניים, אצל שאר בשרו ר' קלמן פפר, והוא כותב:

„האברך ר' קלמן פעפער קיבל אותי לחנותו, והיום אני כבר בקי בכל הענינים, ויש לי מעט מרגוע מהמחשבות האי־נעימות...".

וכאן הוא מגלה לו את תכניתו, היות: „כי אפילו במסחר הזה אין כאן בפולין בסיס חזק ואמיץ (אבל הצלה פורתא הוא בודאי, ועל זה הנני אודה לד') ורצוני החזק ובטחוני העז שלא להשאר כאן, רק להימלט, לברוח מכאן... לאן? ל... ארץ ישראל. מי יתן שיתמלאו מחשבותי לטוב".

הוא גם לא שוכח לשאול את החבר מה דעתו על „בעיית החלוקה", שעמדה אז על הפרק. אם הוא מהמחייבים, או מהשוללים? לבסוף הוא עוד מבקש מהחבר, שישלח לו

עתון עברי, ישמח מאד לקבל „עתון עברי ארץ ישראלי״, ויהיה לו אסיר תודה על הטובה הזו.

המכתב הזה מעיד לא רק על ההתלבטויות והתחבטויות, ועל הסבל החומרי והנפשי של הנוער בכלל בימים ההם, והנוער הדתי בפרט, שנמצא במצב ללא עתיד, וללא תקוה למצוא מוצא מהמצב האיום הזה — הוא גם משקף בצורה מוחשית ביותר את הטרגדיה העמוקה של היהדות הפולנית של אותה התקופה: תקופת ערב מלחמת העולם השניה.

שמואל שלר

זכרונות פון בית המדרש

דאָס בית המדרש פול, געפּאַקט. ערנסט, פייערלעך. יידישע הערצער וואַרטן, צאַפּלען, אָט, אָט קומט דאָס נייע יאָר. רבונו של עולם! וואָס וועט עס ברענגען? אין וועלכן ספר האָסטו אונדז פאַרשריבן? מיר און מיין הויזגעזינד??!

מחזורים גרויסע, פאַרגעלטע פון עלטער, אויגן ערנסטע, פאַרטראַכטע, קוקן אין זיי פון אונטער ברייטע שטריימלעך, פון אונטער יינגלשע סאַמעטענע היטעלעך: מען זאָגט „אחות לנו קטנה״. אַ פּיוט וואָס נישט יעדער פאַרשטייט זיינע רמזים, אָבער זייק ענדע רעפריין רעדט צום האַרצן: „תכלה שנה וקללותיה!״ דזשיקיוועד יידן קרעכצן: אוי, טאַטע זיסער אין הימל! גענוג, גענוג שוין צרות און פיין, גענוג באַליידיקונג און דערדריקונג, וויפל איז דער שיעור. —

אַ ייד ווישט פאַרשעמט אַ טרער. דאָס האַרץ ווייטיקט, עס גליסט זיך אַזוי אַ ביסעלע גוטס, אַ ביסעלע גאולה...

שאַ!... ר׳ פּיניע גייט. אַ זעלטענע שטילקייט אין בית־המדרש. די אויגן קוקן אַראָפּ, דאָס האַרץ קלאַפּט, אָט קומט די מינוט. פון אונטערן טלית ביים עמוד הערט זיך פּלוצים אַ רוף:

תחל שנה וברכותיה!

און גלייך ווי כוואַליעס פון אַ פייערלעכן המנון, צעזינגט זיך דער בעל תפילה אַ—אַ—אַ... דער זיסער ימים נוראים נגון. דער עולם האַלט נישט אויס, אַלעס זינגט מיט אַ - אַ - אַ.... דאָס גאַנצע האַרץ גיסט זיך אויס: ברכו את ה׳ המבורך!

אַ גוט יאָר יידן, אַ כתיבה וחתימה טובה! און טאַקע לאַלתר לחיים. אוי, טאַטע זיסער...

דעם חזנס עבודה יום כיפור ביי מוסף

די זון שיינט אַריין אין בית המדרש פון דער זייט פון אַלטן בית־הקברות, אויף די טישן ברענען די הויכע וואַק־סענע, געלע יזכור ליכט, אַריינגעשטעלט אין גרויסע טעפּ אָנגעפּולט מיט זאַמד. דער עולם שוין מיד פון היץ, פון תענית. די זילבערנע עטרות פון די טליתים גליטשן זיך אַראָפּ אויף די פּלייצעס, און דאָרט כאַפּט ווער אַ דרימל, אַנדערע פרווון זיך שטאַרקן מיט אַ שמעק „האַלבשטאַרק״ (אַמאָניאַק) געגומען פון אַ יינגל. לעזער זייגערמאַכער טיילט אַ שמעק טאַביק, — אַפּטשיק... צום געזונט! אַ יישר כח!

דער האַרציקער יום־כיפור־ניגון שוועבט אין חלל פון בית מדרש. דער עולם ברומלט נאָך: ובכן תן כבוד ה׳ לע־מ־ך, אוי! תהילה ליר־אי־ך... — במ־ה־רה בי־מ־נו! שוועד בייצושטיין דעם נגון, ער זינגט זיך פון זיך זעלבסט, גלייך פון האַרצן.

אָט קומט „עלינו״. דער עולם גיט זיך אַ וועק אויף. עס ווערט ערנסט. די עטרות אַרויפגעריקט איבער די קעפּ, דער מחזור נענטער צו די אויגן. אָט, אָט פאַלט מען „כורעים״. הינטער די לאַנגע טישן, צווישן דעם געדרענג פון די צו־געבערענגטע בענקלעך, פאַלן יידן „לפני מלך מלכי המל־כים...״ אַ פרייליכער „היה עם פיפיות״, אַ לאַנגזאַמער — פייערלעכער „אוחילה לקל״, און ס׳קומט די „עבודה״.

***

יאָרן זענען שוין דורך זייט חורבן טאַרנאָבזשעג, יום כפור האָב איך זייט דעמאָלט געדאַוונט אין גרויסע שולן, אין קליינע מנינים — אָבער אַן „עבודה״ ווי פון אונדזער חזן ר׳ יוסף הערצל, האָב איך נאָך נישט געהערט. יעדעס יאָר זעט זי, די עבודה, מיר אויס ווי דעגראַדירט, אַראָפּ פון דער גרויסקייט וואָס זי האָט געהאַט ביי אונדז אין בית המדרש.

דער חזן פאַלט „כורעים״, פלעג איך אַלס יינגל צולויפן זען יעדער באַוועגונג — געמאָסטן, באַרעכנט, ביי יעדן קנייטש און בייג זיך ספּעציעלע מעלאָדיע: א—יא..—יא... היו .. א־א־א־כורעים..... די נגינה פון דערוואַרטונג, זי ציט, זי וועקט, ביז עס דערהערט זיך ר׳ יוסף הערצלס געשטיקטע שטימע, נאָענט פון דער ערד — „ונופלים על פניהם, ואומ־רים...״ שטיל זאָגט מען נאָך דעם המשך פון פּסוק. אָפּגע־האַקט. מאַיעסטעטיש, לאַנגזאַם העלפן אים דין זון ביים אויפשטעלן זיך ווייטער, באַרעכנט, געניי.

און דער „אחת״ ...? אך! וואָס פאַר אַ זיסער אחת! גע־ציילט ממש ווי פּערל, איינס אין נאָך איינס, אין נאָך צוויי... דער עולם זאָגט בכוונה, מ׳האַלט אונטער ווי עס וואָלט אַ הייסע תפילה געווען.

אמת, מה נהדר היה כהן גדול...

כל־נדרי

די שעה דערנענטערט זיך, אָט, אָט, קומט דער יום הדין...

די זון האַלט ביים אונטערגיין הינטער די ביימער פון אַלטן בית הקברות, אירע לעצטע שטראַלן רייסן זיך אַריין דורך די פענצטער. דאָס בית המדרש ווערט פול, אָנגעפּאַקט. אַ געשפּאַנטע שטימונג... ביי די טישן, אויף זייערע „שטעט" זיצן די בעלי בתים איינגעהילט אין קיטלען, אין דעם ווייסן מתים־לבוש. אויף די טישן הויכע וואַקסענע נשמה־ליכט איינגעשטעקט אין ערדענע טעפּ. די טליתים מיט זילבערנע עטרות גלאַנצן פון זיי אַראָפּ. די קעפּ אַריינגעטאָן אין אַלטן געלן מחזור, געקלאַמערט איןביידע הענט — זאָגט מען די תפילה זכה. מען הערט אַ דערשטיקט געוויין, אַ קרעכץ...

די היץ איז גרויס, די לופט געשטיקט. אַלע פרייע פלעצער און דורכגענג זענען פאַרשטעלט מיט בענקלעך, וואָס ייִנגלעך און יונגעלייט, וועלכע האָבן נישט קיין „שטאָט", האָבן זיי געברענגט פון דער היים. מען שטרענגט זיך אָן אויך אין די שווערע באַדינגונגען צו זאָגן די תפילה מיט גרויס כוונה.

פון אויבן, דורך די פענצטער פון עזרת נשים, הערט זיך אַ געוויין, אַ כליפּעכץ. ייִדישע מאַמעס וויינען זיך אויס זייער ביטער האַרץ פאַרן טאַטן אין הימל. פעלט צרות? קינדער זענען קראַנק, טעכטער וואַקסן אונטער און קיין נדן איז נישטאָ, מיט פרנסה איז שווער — אוי טאַטע זיסער, שרייב שוין אָן אַ גוט קוויטל! זאָל דאָס קומענדע יאָר שוין זיין בעסער!

אָפּגעזאָגט די תפילה זכה, בלייבט נאָך צייט צו ווינטשן: אַ גמר חתימה טובה! אַ גוט געזונט יאָר! — גם אתה! יונגערע גייען ווינטשן די עלטערע, שכנים, משפחה און סתם גוטע ייִדן.

די תפילה האָט געפּאָדערט שלמות, תשובה, גוטע מעשים. אַ ייִנגל בין איך געווען, געגלויבט בתמימות, האָב איך געזוכט ווער פאַרווירקלעכן אַזעלכעס אין שטעטל, ווער קען מיר אַלס מוסטער דינען, און דווקא יום כיפור ביינאַכט. ר' אפרימען האָב איך געזען, ר' אפרים (רובינשטיין ז"ל) מיין רבי אין גמרא. אַ ייִד אַ למדן, דורות בית־מדרש־בחורים אין שטעטל האָט ער דערצויגן. אַליין אַ ידוע חולי, נישט נהנה געווען צו פיל פון דער וועלט, איז ער תמיד צופרידן געווען, געגלויבט ג־ט פאַר זיין חלק, און מקפּיד געווען בקלה כבחמורה. געשעצט האָב איך זיין געדולדיקייט צו די תלמידים, זיין איבערגעגעבנקייט און זיין אמונה שלמה. אַ גרויסער עניו געווען, פלעגט ער שטיין ווייט הינטן, ביים כיור נעבן דער טיר, דער מחזור נאָענט צו די קורצזיכטיקע אויגן, איז ער געשטאַנען אויסגעטון פון דער וועלט, נישט געזען און נישט געפילט וואָס עס טוט זיך אַרום אים.

מיט אימה ויראה פלעג איך זיך דורכפּאַקן ביזן ענדע פון בית המדרש כדי אים צו ווינטשן און נאָך מער, כדי זוכה צו זיין פון אים געבענטשט צו ווערן. מיין ווונטש האָט אים געשטערט, אָבער איך האָב געפילט אַ דערלייכטערונג, צו אַן אמתע ברכה פון אַ ייִד אַ צדיק האָב איך זוכה געווען.

מיט גרויס התלהבות פלעג איך שפּעטער שרייען: מי יעלה בהר ד'? נקי כפיים ובר לבב... און ר' אפרים איז פאַר מיינע אויגן געשטאַנען.

נישט דער איינציקער איז ער געווען. ס'זענען געווען אין אונדזער קהילה פיל, פיל טייערע ייִדן, וועלכע האָבן זיך געקענט מיט זיכערקייט און בטחון שטעלן לדין ביום הדין.

דרשנים

ייִדן לעכצן נאָך אַ גוט וואָרט.

פון צייט צו צייט קומט אַ בעל דרשער אין שטעטל. גיט אַ קלאַפּ אין באַלעמער און הויבט אָן מיט אַ זינגענדיקן ספּעציעלן ניגון צוצוציען דעם עולם. למדנים אין בית המדרש זענען בייז; אָט איז ווינטער נאָך מעריב, די בעסטע צייט צו לערנען און דאָ, נאַ דיר אַן אַנשיקעניש... אָבער מנהג דורות איז דאָס, וואָס קען מען מאַכן?!

דער פשוטער עולם וועלכער לערנט נישט יעדן טאָג, איז צופרידן. מ'וויל אַ פסוק הערן, אַ שאַרף ווערטל, אַ מעשהלע און אפשר אַ ביסעלע טרייסט.

געבליבן איז מיר אין זכרון „דער משיח", אַזוי האָט מען אים גערופן. אַ ייִד אַ ברייטער, מיט אַ רויטער באָרד, תמיד מיטן שמייכל אויפן פּנים, אַ קאָנגרעס־פּוילישער מיט אַ רונ־דיק טוכן היטל אויפן קאָפּ, פלעג ער זיך אַרומדרייען ווי אַ היימישער אין בית המדרש. יאָר ביי יאָר פלעג ער קומען און באַווייזן באותות ומופתים, דאָס יעצט מוז שוין משיח קומען... ער האָט נישט קיין אַנדער ברירה: וואָס הייסט דאָס, אַ בפּרושדיקער פסוק איז דאָך פאַראַן אויף דעם!

תרצ"ה — 1935

היטלערס שלטון אין דייטשלאַנד שטאַרקט זיך. זיין חוצפּה ווערט גרעסער, אונדזערע שכנים, די פּאָליאַקן לער־נען פלייסיק זיין תורה פון שנאת ישראל. מיט פרנסה ווערט שווערער, די צוקונפט פאַרנעפּלט, שרייט דער בעל דרשן פון באַלעמער אַראָפּ: ייִדן, זאָרגט נישט! אין פסוק שטייט: „אז תרצה הארץ את שבתותיה". די ראשי תיבות פון „תרצה" זענען דאָך תרצ"ה. נאָך דאָס יאָר קומט די גאולה, חבלי משיח זענען די צרות...

תרצ"ו — 1936

אַבעסיניש - איטאַליענישער קריג. ייִדן קוקן אויס די מפּלה פון מוסאָליני, פון אַלע פאַשיסטן. ייִדן האַלטן פון צדק, פון דעמאָקראַטיע. אין דער וועלט שטייגן אויך די אַנטיפאַ־שיסטישע כוחות: לעאָן בלום שאַפט אין פראַנקרייך דעם פאָלקס־פראָנט, אין שפּאַניע — אַ סאָציאַליסטישע רעגירונג, אין רוסלאַנד איז דאָך סתם אַ מלכות־צדק (ס'שטערט נאָר, וואָס זיי זענען קעגן רעליגיע...). אין איינעם פון די פאַר־נאַכטן דרשנט דער ייִד: „רבותי! עס שטייט געשריבן „בשופר גדול יתקע", דער שופר פון משיח וועט בלאָזן. שופר איז מרמז אויף פרייהייט: ש — שפּאַניען, פ — פראַנקרייך, ר —

רוסלאַנד. ווען די פרייהייט וועט אין די דריי לענדער בלאָזן, דאַן וועט משיח קומען...

יידן הערן און שמייכלען, מ׳לאַכט פון זיין „אויפטו״. אָבער טיף אין האַרצן טרייסט מען זיך: רבונו של עולם, זאָל שוין טאַקע זיין די גאולה! די העכסטע צייט שוין!

שלוש־סעודות

שבת נאָכמיטאָג. דער עולם האָט זיך שוין אויסגעשלאָפן, מנחה אָפּגעדאַוונט, בלייבט אַ פרייע צייט ביז מעריב. אויסגערוט אין מען, זוכט מען געזעלשאַפט, מיט וועמען אַ וואָרט צו רעדן, הערן וואָס יידן זאָגן. שאַפן זיך „רעדלעך״. דער גאַנצער לערער פּלאַץ צווישן בית המדרש און די שול, ביי די מויערן פון אַלטן בית הקברות ביז צו די יאַטקעס (פלייש געשעפטן) — איז פול. יעדערעס „רעדל״ מיט זיין נאַטירלעכן „ראש המדברים״, דער רעדל־פירער, מיט זיינע כמעט סטאַבילע מענטשן, מיט זיין געוויינלעכן שטענדיקן טעמאַט.

וועגן אַלץ קען מען דאָ הערן. בייג נאָר צו דיין אויער, אַ מינוט, צוויי, און אַלץ וועסטו וויסן. אָט אַ רעדל פון וועלטס פּאָליטיק: דאָ קייעט מען איבער וואָס די צייטונג האָט געשריבן די וואָך, וואָס יענער אויסערן־מיניסטער האָט געזאָגט און וואָס זיין קעגנער האָט אים געענטפערט, וואָס הערט זיך אין פעלקער־בונד אין זשענעווע, און ווי האָט גערעדט דער יידישער „פּאָסעל״ (חבר כנסת) אין פוילישן סיים. פאַרשטייט זיך „דאָס מ׳רעדט נישט סתם אַזוי. די אין רעדל „באַשליסט״ מען ווער איז גערעכט און ווער נישט, דאָ ווייסט מען ווי די זאַך וועט זיך אַנטוויקלען, מ׳גיט עצות... אַלע סודות פון די וועלטס פּאָליטיק ווייסט מען דאָ, פיל מאָל נאָך פריער ווי ווער אין דער וועלט ווייסט דאָס... אַ שאָד נאָר, וואָס אָט די „רעדלפירער״ זענען נישט קיין וועלטס־פירער, זיי וואָלטן די וועלט אָן ספק בעסער און קליגער געפירט...

דערנעבן אַ צווייט רעדל. דאָ קאָכט זיך און ס׳רודערט זיך. קהל פּאָליטיק! ציוניסטן, רבס מענטשן, בעלי מלאכהס. די פּראָבלעמען זענען ממשותדיקע, אַקטועלע — קען מען נישט רעדן שטיל, רויק. ס׳ברענט, אש להבה! היתכן, אַזוי פירט מען אַ שטאָט? וואָס מיינען זיי, מיר זענען נאַראָנים? ביי דער נאָז וועט מען אונדז פירן? די אָפּקלאַנגען פון דעם ויכוח וועט מען זיכער הערן אויף דער נעכסטער זיצונג פון קהל־ראַט.

אָט זיצט ליבער דער בעקער אויף דער לאַנגער באַנק און דערציילט דעם המשך פון זיינע „גבורות״ אין דער ערשטער וועלט־קריג. אויך מיר, יינגלעך, פלעגן דאָרט שטיין און זיך צוהערן. געווען איז ליבער אַ זעלנער ביים קייסער פראַנץ יאָזעף. ער ווייסט אַנצורופן נעמען פון שלאַכטן, פון מאַרשאַלן און גענערעלער, ער ווייסט די „סטראַטעגיע״ און „טאַקטיק״. און ווו איז ער נישט געווען? אַפילו אין לאַנדאַן און דאַכט זיך „געבאָקסערט״ מיט אַ גומענעם מענטש....

אין דערציילונג זיינע האָט מיך דערשיטערט און זיך איינגעקריצט אין זכרון. געווען איז דאָס בשעת אַ באַגנעטן־קאַמף, פּנים אל פּנים מיטן רוסישן שונא. דער באַפעל איז געווען: „שטעך! הרגע דעם שונא, ווען נישט וועט ער דיך הרגענען״. די „אוראַ״ געשרייען זענען געווען שרעקלעך, עד לב השמים. אין אָט דעם שרעקלעכן טומל האָט זיך דערהערט אַ ציטערדיקער שמע ישראל ה׳ אלוקינו ה׳ אחד! רוסישע ברידער, יידן האָבן דאָס געשריגן, כדי די עסטרייכישע יידן זאָלן וויסן זיי אויסצומיידן. אַזוי אויך האָבן עסטרייכער צו די רוסישע יידן צו רחמנות גערופן. און דאָך איז געשען דאָס אַ ייד האָט געשטאָכן אַ יידן כדי פראַנץ יאָזעף זאָל קעניג בלייבן אָדער כדי צו שיצן דעם רשע, ניקאָלאַי דעם צאַר פון רוסלאַנד. דמים בדמים נגעו... ליבער האָט די מעשה צעצויגן, צוגעגעבן דראַמאַטישע פּרטים, און נישט געענדיקט. דער עולם האָט שטיל זיך צוגעהערט מיט דער האָפענונג, די קומענדע וואָך צו הערן דעם המשך.

געווען איז אויך אַ רעדל פון „חברה קדישא״ מיט זייערע ספּעציפישע ענינים... געווען „רעדלעך״ פון פּאַרטיי־יוגנט. אין די „פּאַכמענערישע״ רעדלעך האָט מען גערעדט וועגן בהמות און יאַלאָווקעס, וועגן מאַרק־טאָג און וועגן פרייזן; יידן האָבן זיך באַרימט מיט געקויפטע מציאות, און נאָך, און נאָך...

אין בית המדרש האָט מען אין דער צייט געפּראַוועט שלוש־סעודות. און דרום זייט, ביי די פענצטער צו דער שול צו, איז געזעסן אלעזר צימערמאַן בראש פון צענדליקער בעלי בתים און געזונגען זמירות. „בני היכלא, בבואו מאדום״ און אַזוי ווייטער. אין בית המדרש אַ פינצטערניש, די לופט אָנגעזאַפּט מיט דעם גייסטיקן שבת־ריח, די „מאַרשן״ פון די זמירות־זינגער פאַרטרייבט די אומעטיקייט פון דער געזעגנונגס־שעה מיטן שבת־קודש.

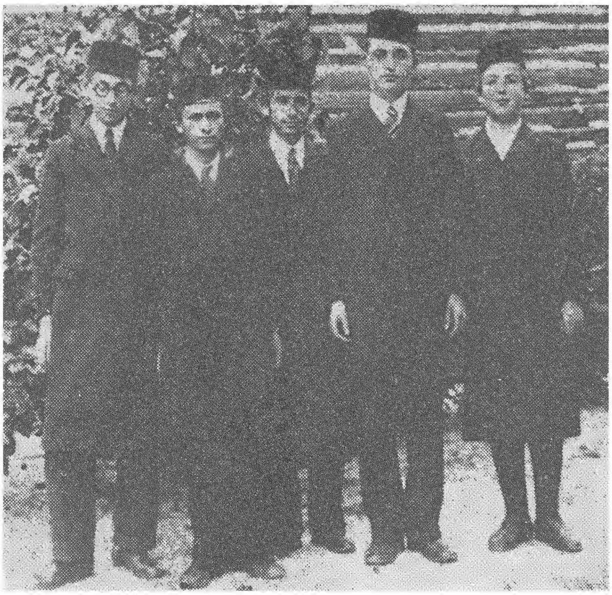
פּאָר אונדז חדר־יינגלעך איז דאָס געווען אַ זעלטענע געלעגנהייט אָנצוטאָן „שטיקלעך״, אויפצורעגן די גרויסע. נאָכדעם, ווי מיר האָבן זיך שוין אַרומגעפּלאָנטערט צווישן די רעדלעך, געיאָגט זיך, געפילדערט און מיד געוואָרן — האָט מען זיך אַריינגעגנבעט אין בית המדרש. שטיל, מען זאָל אונדז נישט דערפילן, פלעגן מיר זיך באַהאַלטן הינטער אַ טיש און געזונגען „עוצו עצה ותופר, דברו דבר ולא יקום״. דער סדר פון די זמירות איז געשטערט געוואָרן. די בעלי בתים האָבן זיך אויפגערעגט און געשריגן: שקצים! אַרויס פון דאַנען! אַ חוצפּה דאָס איז! און מיר האָבן אַ הנאה געהאַט, אַ „שטיקל״ אָנגעטון...

די צייט רוקט זיך, ס׳ווערט איינגאַנצן פינצטער. דער עולם בענטש, לאַנגזאַם, בכוונה. אַ קלאַפּ אין בעלעמער און דער בעל תפילה פאַנגט אָן „והוא רחום...״

נאָך אַ שבת איז אַוועק.

אברהם רובינשטיין

זכרונות און איינדרוקן פון שטעטל דזיקאָוו

קבוצת בחורי בית המדרש של הדור האחרון לפני השואה
מימין: יהושע הורוויץ (בן הרב), טוביה ליפשיץ, יעקב ליכט, חיים גרייזמן, יוסף לויפר.

אין חודש אלול תר״צ (1930) האָבן מיר זיך איבער־געצויגן פון צויזמיר (סאַנדאָמיר) קיין דזיקאָוו, צוליב דעם, וואָס מיין טאַטע, ר׳ אפרים רובינשטיין ז״ל האָט זיין פרנסה געהאַט אין דזיקאָוו: ער איז געווען דער „גרעסטער״ גמרא־מלמד, וועלכער האָט געלערנט מיט דערוואַקסענע יינגלעך גמרא מיט תוספות. איך בין דאַן אַלט געווען 10 יאָר און די איינדרוקן פון יענער צייט ליגן מיר נאָך עד היום אין זכרון און איך וועל זיך באַמיען אין די ראַמען פון מיינע מעגלעכ־קייטן, איבערצוגעבן זיי פאַר די חשובע לעזער.

צומאָרגנס נאָכן אָנקומען אין שטעטל איז דער ערשטער וועג, פאַרשטייט זיך, געווען אין בית המדרש. דאָס איז גע־ווען אין די אלול־טעג. אַריינקומענדיק אין בית המדרש, האָב איך דעם איינדרוק געהאַט, אַז איך געפין זיך מן הסתם אין ארץ־־ישראל בזמן המקדש: אַ גרופּע פון בערך 20 יינגלעך מיט לאַנגע פּיאות„ (ביי אונדז אין צויזמיר, וועלכעס האָט געהערט צו קאָנגרעס־פּוילן האָט מען נישט געטראָגן קיין לאַנגע פּיאות) מיט לאַנגע איבערצירלעך, שטייען אַרום דעם בעל־תפילה און זאָגן נאָך הויך, מיט התלהבות און זינגענ־דיקע קעלעכלעך, „ברוך הוא וברוך שמו, אמן״. אין שטיבל פון בית־המדרש, האָבן זיך געביטן מנינים וואָס האָבן גע־זאָגט תהילים.

אויף די פּנימער פון אַ יעדערן איז געווען צו דערקענען דעם פּחד פאַר דעם אָנקומענדיקן יום הדין. אויף די גאַסן האָט מען געקענט הערן נאָך דעם געוויינלעכן באַגריסן: „השי״ת זאָל אונדז מוחל זיין אויף די זינד״. אַפילו אין שפּייז־קרעמל איז געווען צו באַמערקן ווי דער סוחר האָט גוט אַכ־טונג געגעבן אויף דער וואָג, ער זאָל חלילה נישט נכשל ווערן אין אַ פאַלשע וואָג, טאַקע ספּעציעל „היינט פאַרן יום הדין ווען אַ וואָרם אונטער דער ערד ציטערט, ווי דאַרף מען אַכטונג געבן מען זאָל חלילה נישט נכשל ווערן״.

אַריינקומענדיק אין מיטן טאָג אין בית־המדרש, בין איך געוואָרן איבעראַשט פון דעם וואָס איך האָב געזען: די לאַנגע טישן זענען געווען באַזעצט מיט בחורים, וואָס האָבן עוסק געווען אין לערנען תורה און פון צייט צו צייט האָט ווער איבערגעריסן דאָס לערנען און זיך גענומען חזרן אַ ראש־השנהדיק „שטיקל״: ווער „הבן יקיר לי אפרים״, אָדער „ארשת שפתנו״ א.אַ.וו. (ווי באַוווסט איז דאָס שטעטל דזיקאָוו געווען שטאַרק פּאָפּולער מיט אירע גוטע זינגערס און בעלי־תפילות). דאָס איז געווען אין אַ געוויינלעכן אלול־טאָג.

ימי-הסליחות

אין די סליחות־טעג האָט זיך געמערקט אַן התרוממות הרוח: דער שמש פון שול, ר׳ אלי׳ איז אַרומגעגאַנגען מיט דעם הילצערנעם האַמער און געקלאַפּט אין די טירן מען זאָל אויפשטיין צו עבודת הבורא. גייענדיק פאַרטאָג צו די סליחות איז די באַוועגונג אין די גאַסן געווען אַ גרויסע ווי, להבדיל אויף אַ יריד... מען האָט געזען גאַנצע משפּחות מיט די קינדער, אַלץ גייט אין איין ריכטונג: צום בית המדרש.

דאָס בית המדרש האָט זיך שנעל אָנגעפילט מיט מענטשן. פאַרן אָנהויבן די סליחות, האָט מען דערווייל גע־זאָגט תהילים אויפן קול און די התלהבות איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט. ווען דער חזן האָט גענומען דעם טלית אויפן קאָפּ, און אָנגעהויבן „אשרי יושבי ביתך״, האָט זיך דער גאַנצער עולם ספּאָנטאַניש געגעבן אַ ריס פון די ערטער און ווי איין עלעקטרישער שטראָם וואָלט אַדורך צווישן קהל ,האָט זיך דערהערט אַ קול רעש גדול פונעם גאַנצן קהל, וועלכער האָט אָנגעפאַנגען זאָגן סליחות מיט גרויס התלהבות און דבקות.

די ערנסטע ימים־נוראים־געפילן האָט מען געקענט באַמערקן אומעטום: אין גאַס און אין שטוב, ביי די בעלי־מלאכות און ביי די סוחרים און, פאַרשטייט זיך, דאָס אַמ־מיינסט אין בית־המדרש און אין... חדר.

אַדורכגייענדיק אין גאַס דורך אַ שניידער־ אָדער שוס־טער־וואַרשטאַט האָסטו געקענט הערן פון די אַרבעטער־

געזעלן, זינגען ראש השנהדיקע ניגונים און „שטיקלעך״. אין די שטיבן האָבן די עלטערן געמוסרט די קינדער און געסטראַשעט פאַר די הייליקע „פּאַרכטיקע טעג״. אין חדר איז דער הויפּט־געשפּרעך צווישן די יינגלעך געווען: די אָנקומענדיקע „ימים נוראים״. דאָס שטיפן האָט כמעט אויפגעהערט און דאָס ווילדעווען איז געוואָרן איינגעצוימט לחלוטין. און ווען עס האָט זיך פאָרט פאַרגליסט איינעם — וואָס האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן אַזאַ לאַנגע צייט — אַ ביסל זיך צו „צולאָזן״, האָבן אים באַלד די חברים גוט אָפּגעמוסרט און דערמאָנט וואָסאַרא טעג עס קומען אָן... פאַרשטייט זיך, אַז די הויפּט־ראָלע האָט געשפּילט דער רבי אַליין. וואָס נענטער עס איז געקומען צו ראש השנה, אַלץ מערער און ערנסטער זענען געווען די מוסר־רייד פון רבין. דערביי האָט ער געגעבן צו פאַרשטיין די באַדייטונג פון יום הדין, פון תקיעת־שופר און מלכות, זכרונות ושופרות. דאָס אַלץ האָבן די תלמידים געהערט מיט גרויס אינטערעס און ערנסטקייט און דאָס האָט טאַקע שטאַרק משפיע געווען אויף דער אויפפירונג פון די קינדער אין די דאָזיקע טעג.

ערב ראש השנה

אַרויסגייענדיק אין גאַס ערב ראש השנה, האָט מען באַמערקט ווי אַלע זענען פאַרנומען: מען לויפט, מען מאַכט די לעצטע הכנות צום אָנקומענדיקן יום הדין. מען שטעלט זיך נישט אָפּ איינער מיטן צווייטן. בכלל רעדט מען ווייניק. מ׳באַגריסט איינער דעם אַנדערן און מ׳גייט ווייטער. פון שעה צו שעה, פילט מען בחוש ווי דער הייליקער יום־טוב קומט אָן. באַלד פון די פריע נאָכמיטאָג־שעהן, זעט מען שוין לויפן — יונג און אַלט, טאַטעס מיט די יונגע קינדער ביי דער האַנט — אין מרחץ אַריין. מען גייט נישט, נאָר מ׳לויפט, ס׳איז קיין צייט נישט דאָ, מ׳איילט זיך.

די לעצטע שעהן פאַר יום־טוב זענען שוין די גאַסן אָפּגעליידיקט פון מענטשן, די געשעפטן זענען שוין גע־שלאָסן פון לאַנג. אַלעס איז גרייט אויפצונעמען דאָס נייע יאָר הבאה עלינו לטובה. עס הויבן זיך אָן צו באַווייזן אין גאַס — נאָך פאַר שקיעת החמה — די קינדערלעך אויס־געוואַשענע, צוגעקעמטע, אָנגעטאָן אויסגעפּוצטע אין די שניי־ווייסע העמדלעך מיט די יום־טובדיקע בגדים, אָבער מיט אַן ערנסטקייט אויף די פּנימער. שעמעוודיקע, ציטער־דיקע וואַרטן זיי אויף דעם מאָמענט צו גיין אין שול אַריין, צו באַגעגנען דיס אָנקומענדיקע נייע יאָר. און אָט באַ־ווייזן זיך שוין די ערשטע יידן, די „זריזים מקדימים למצוה״ אין די בגדי חג: שטריימלען מיט די גלאַנצנדיקע זיידענע בעקעשעס מיט די זיידענע, ברייטע גאַרטלען, גייען מיט שנעלע טריט אין בית תפילה. באַלד ווערט די באַוועגונג אין די גאַסן וואָס אַמאָל שטאַרקער, עס גייען גאַנצע משפחות: זיידעס, זון און אייניקלעך. מען גייט מיט שנעלע טריט, מען גייט און מ׳רעדט נישט...

דאָס גרויסע בית־המדרש ווערט וואָס אַמאָל פולער און פולער, אָבער דאָך הערשט אַ שטילקייט, גאַרנישט ענלעך צו אַן אַנדערן ערב שבת אָדער ערב יום־טוב. מען רעדט נישט איינער מיטן צווייטן, יעדער איז פאַרטראַכט, פאַרטיפט אין זיינע געדאַנקען: אינעם „חשבון הנפש״ פונעם אַוועקגייענדיקן יאָר. אַפילו ווען איינער כאַפּט אַ וואָרט מיט אַ צווייטן, באַלד איז ער מפסיק און וועבט ווייטער זיינע געדאַנקען און זעצט פאָר עוסק זיין מיט זיך... מ׳דאַווענט מנחה. דער לעצטער מנחה פון אַלטן יאָר. און כאָטש דאָס דאַווענען איז געלאָסן, מיט כוונה, ווי מ׳וואָלט געוואָלט „מפייס״ זיין דעם מנחה פאַרן עלבון וואָס מ׳האָט אים פאַרשאַפט אַ גאַנץ יאָר, וועלכן „מ׳כאַפּט נאָר אַריין״ — דאָך איז דאָס דאַווענען באַגלייט מיט אַ געפיל פון „ברוך שפּטרנו״, צופרידן וואָס ער איז שוין דער לעצטער פון דעם אַוועקגייענדיקן יאָר, וועלכעס האָט זיך, ווי גע־ווענלעך, נישט אויסגעצייכנט מיט צופיל גוטקייט און אויף זיין אָרט וועט אפשר קומען — אַזוי האָט מען געהאָפט — אַ בעסערס, אַ מזלדיקערס.

מען האָט שוין אָפּגעזאָגט דעם „אחות לנו קטנה״, וועל־כעס איז דער לעצטער געזעגענונג מיטן אַלטן יאָר. יעצט זענען אַלע בליקן געווענדט צום אָרט ווו עס זיצט ר׳ פּיניע קירשענבוים הי״ד, דער באַליבטער שליח־ציבור און ימים־נוראימדיקער בעל תפילה בחסד עליון, וועלכער זעט אויס אין יעדערנס אויגן, אין די דאָזיקע טעג, עפּעס העכער גרעסער פונעם גאַנצן קהל, און אין מיין קינדישע פאַנטאַזיע האָב איך זיך פאָרגעשטעלט, אַז אַזוי האָט מן הסתם אויס־געזען דער כהן גדול אין בית המקדש בשעת ער האָט געטון די עבודה...

די שפּאַנונג וואַקסט פון מינוט צו מינוט און ווען ר׳ פּיניע נעמט דעם טלית אויפן קאָפּ גייענדיק מיט שנעלע טריט צום עמוד, ווו זיינע זון — משוררים שטייען שוין אַרום — שרייט אויס מיט זיין זיסע שטים „תחל שנה וברכותיה״! דערגרייכט דאָס התלהבות דעם קולמינאַציע־פונקט. עס האָט זיך באַלד באַמערקט אויף די פּנימער עפּעס אַ שינוי: אינעם אונטערבאַוווסטזיין האָט יעדער געפילט, אַז יעצט אין דעם מאָמענט האָט זיך אַלץ געענדערט, — פטור געוואָרן אַ שווער גלות־יאָר און יעצט קומט אַ נייעס, אַ בעסערס מיט דער שטאַרקסטער האָפנונג: אפשר טאַקע אַ גאולדיקס, ווען מ׳וועט שוין אויסגעלייזט ווערן פונעם ביטערן גלות... און טאַקע מיט פרישע, באַנייטע כוחות האָט דער עולם גענומען דאַווענען דעם ראש־השנהדיקן מעריב מיט גרויס התלהבות. צוזאַמען מיטן בעל־תפילה, וועלכער האָט אונטערגעגעבן מוט און קוראַזש און האָט מיטגעריסן מיט זיך מיט זיין התלהבות, שיינעם טראַדיציאָנעלן נוסח און מיט זיין זיסער שטים.

מען קען זאָגן: „מי שלא ראה די תפילה און התרוממות הנפש אין דער נאַכט פון ראש השנה אין בית המדרש פון שטעטל דזיקוב — לא ראה תפילה מעולם״.

יעקב פליישער

מ'באַקט מצות

צווישן אַלע פּרנסות וואָס מיין מאַמע ע"ה האָט געהאַט, אין די ערשטע יאָרן נאָך די ערשטע וועלט־מלחמה, כדי צו קענען מפרנס זיין אירע צוויי קינדער־יתומים, מיט איר אַלטער מוטער, די באָבע נעכע ע"ה, און פון וועלכע ס'איז אַלץ קיין פּרנסה נישט געוועז — האָט פאַרנומען אַ באַזונדער חשוב אָרט דאָס באַקן מצות אויף פּסח. און הגם דאָס איז געווען נאָר אַ „סעזאָן פּרנסה", וועלכע האָט זיך געצויגן צען אָדער צוועלף טעג: פון ראש חודש ניסן ביז שבת הגדול, זענען דאָס אָבער געווען פאַר דער מאַמען זייער שווערע טעג. דאַקעגן פאַר אונדז קינדער, זענען די טעג פון באַקן מצות ביי אונדז אין שטוב, געווען די אנגענעמסטע און אפשר אויך — די בעסטע: און כאָטש מ'האָט אין די טעג געמוזט אויפשטיין גאָר פרי צו זיין גרייט עפּעס צו צוהעלפן: אָדער „גיסן" (וואַסער צום קנעטן די „מייערע"), אָדער „צוגלאַנגען" (די מצה אין אויוון אַריין) אָדער עפּעס אַנדערש טון, אַמאָל אויך וועלגערן ס'זאָל גיין שנעלער, (ביי אַזאַ באַלעבאָסטע וואָס האָט נישט געקענט מאָבילייזירן קיין סך העלפערינס־וועלגערינס) — האָט עס אָבער געלוינט: יעדן טאָג האָט מען איבערגעביסן אַ פרישן וואַרעמען בייגל און טאַקע „אַריש בעקערס" בייגל וואָס איז געווען מלא טעם און צו דעם אַפילו אויך אַן איי... און היינט־זשע וואָס די באַלעבאָסטע פלעג ברענגען פאַר די העלפערס: אַ גוטע באָנבאָנע און אַמאָל (ביי אַ מילדער באַלעבאָסטע) אויך אַ שטיקל שאָקאָלאַד און אַ גאַר מילדע באַלעבאָסטע פלעג אויך אַריינשטיפּן אַ פּאָר גראָשן... נו, האָט זיך נישט געלוינט אויפצושטיין פרי?

אָבער עס זאָגט זיך נאָר אַזוי: „צען טעג מצות באַקן", פאַקטיש איז דאָס געווען אַן ענין וואָס האָט זיך אָנגעהויבן וואָכן און אפילו חדשים נאָך פּאַרן באַקן. דאָס באַקן איז שוין געווען דער לעצטער שטאַפּל: די הכנות פון אַלע פּאַקטאָרן, זענען געווען גרויס און זיך געצויגן אַ לאַנגע צייט. אָנגעהויבן האָט עס זיך נאָך אינמיטן ווינטער, שוין דעמאָלט איז די קהילה געזעסן און באַשלאָסן צו ברענגען אַ וואַגאָן מעל פאַר מצות אויף פּסח. שפּעטער האָט מען באַדאַרפן באַשליסן אויף די פרייזן פון אַ קילאָ מעל. דאָס מעל אויף פּסח איז געווען אַ מאָנאָפּאָל פון דער קהילה, פון וועלכע די הכנסה איז געווען געווידמעט אויף „מעות חיטן" פאַר אָרעמעלייט. דערפאַר טאַקע האָט מען אויסגערופן אין שול און אין בית המדרש, אין נאָמען פון ראַבינאַט, אַ האַרבן איסור אַריינצופירן אין שטאָט אַנדער מעל, פון וועלכעס די מצות וועלן זיין „חמץ גמור". און ווער וועט וואַגן עובר צו זיין אויף אַזאַ שטרענגן איסור? (וואָס אַן אמת, האָט זיך אין לעצטן יאָר פאַר די מלחמה, געפונען עפּעס אַ „קאָנקורענט", וואָס האָט אַריינגעברענגט פּסחדיק מעל — נישט קוקנדיק אויפן איסור, אָבער ער איז אַדורכגעפאַלן).

באַלד נאָך פּורים האָט מען געברענגט אין שטאָט דעם וואַגאָן מעל, ביי דער באַגלייטונג און האַרבער שמירה פון צוויי קהילה־משגיחים, וועלכע זענען טאַקע אויך פאַרבליבן די פאַרקויפער, ד. ה. די וועגערס פונעם מעל, נאָכדעם ווי דער קויפער האָט פאָרגעלייגט די אָפיציעלע קבלה פון די קהילה, אַז ס'איז באַצאָלט געוואָרן פאַר אַזאַ צאָל קילאָ מעל. פאַרשטייט זיך, אַז פאַר אָרעמע לייט איז געווען אַ הנחה, אָדער זיי האָבן באַקומען אַן געלט.

טאַקע אין דער זעלבער צייט, ד. ה. באַלד נאָך פּורים, האָט מען שוין אין שטוב אָנגעהויבן מאַכן הכנות צום באַקן די מצות. דאָס ערשטע האָט מען באַדאַרפן צוזאַמענשטעלן דעם „לאַדונעק" אויף צו וועלגערן. מ'האָט באַשטעלט צוויי לאַנגע גלייכע ברעטער, זיי גוט אָפּגעהיבלעוועט און נאָכער נאָך אַרומגעקאַרצט מיט צעבראָכענע שטיקלעך גלאָז, אַז ס'זאָל זיין גלייך און גלאַטיק צום וועלגערן. ווען עס זענען שוין געווען די ברעטער, (וועלכע זענען נישט אַזוי גרינג אָנגעקומען ביז מ'האָט דאָס צונויפגעשטעלט) האָט מען זיך גענומען בודק זיין דעם אויוון, וועלכער איז — אַביסל פון אַלטקייט און אויך פון דעם וואָס מ'האָט אין אים געבאַקן אַ גאַנץ יאָר אויף שבת און יום־טוב און — ספּעציעל אין די ערשטע יאָרן נאָך די מלחמה — אויך ברויט יעדע וואָך — איז דער אויווז געווען אויסגעהאַקט, נישט גלייך, דאָ האָט געפעלט אַ האַלבער ציגל, איז געווען אַ „גרוב". דאָ איז אַ ציגל געגאַנגען אַרויס, האָט ער געשאַפּט אַ „הויקער". — קען מען דען באַקן אין אַזאַ אויוון מצות אויף פּסח? אַז בס"ה גייט אַריין אין דעם אויוון 8 מצות, אויך נאָר דעמאָלט, ווען דער „שיבער" איז אַ פעיקער און קען אויסלייגן גאַנצע אַכט מצות אין צוויי שורות; אויב, אָבער דער שיבער איז אַ שלימזל, קען נישט אַריין אין אויוון מער ווי 6 מצות... נו, אַז צו דעם צו זאָל נאָך זיין נישט קיין גלייכער אויוון, וועט מען דאָך אינגאַנצן נישט קענען באַקן.

צווייטנס, איז דאָך אויך אַ פראַגע פון כשרות: די מצה אַז זי ליגט נישט גלייך אין אויוון, באַקט זיך דאָך נישט אָפּ אינגאַנצן, וועלן דאָך די באַלעבאָסטעס זיין ברוגז און דער „גוטער שם" אַז „ביי ברכהלע באַקט מען שיינע מצות" וועט דאָך קאַליע ווערן. דריטנס, וועט דער רב ביים בודק זיין דעם אויוון נאָכן גליען, נישט וועלן אים כשרן. שוין צוליב איינעם פון די אַלע טעמים, האָט מען געמוזט פאַריכטן דעם אויוון. נאָר דאָס איז אויך נישט אַזוי לייכט.

עס וואָלט אוודאי געווען געוו:נטשן אַריינצונעמען אַ מויערער, דעם ערל מארקעוויטש וועלכער ווינט אין שכנות, און כאָטש ער איז אַפילו נישט קיין גרויסער מומחה צו אויוונס (צו עפּעס אַנדערש — אוודאי נישט) און דאָס

שמעקן טאַבאַק, וועלכעס ער שטופּט אַריין אין נאָז פּולע הויפנס,. פאַרנעמט ביי אים כמעט אַזויפיל צייט ווי די אַרבעט גופא... אָבער ער איז דאָך פאָרט אַ מויערער — נאָר וואָס זאָל מען אָבער מאַכן? ער, דער ערל, פאַרלאַנגט דאָך אָבער גוט באַצאָלט, (טאַקע ווי ער וואָלט געווען אַ גוטער פאַכמאַן) פאַר אַזאַ אַרבעט, און געוויינלעך איז אין שטוב נישט געווען קיין איבריק געלט אויף אַזאַ „זייטיקע הוצאה" — איז באין ברירה, וועט מען דאָס מאַכן אליין.

אין די ערשטע יאָרן נאָך די מלחמה, ווען די באָבע נעכע ע"ה, וועלכע האָט געשמט אַלס „אשת חיל", האָט נאָך געקענט, כאָטש זי איז שוין געווען אַ זקנה (זי איז נפטר געוואָרן אין יאָר תרצ"א אין עלטער פון 86 יאָר), האָט זי זיך נאָך אונטערגענומען אַליין דאָס שטיקל אַרבעט צו מאַכן. „נישט קשה — פלעג זי זאָגן — כ'וועל דאָס מאַכן אַזוי גוט ווי להבדיל דער ערל". און זי האָט עס טאַקע געמאַכט. מען האָט באַשטעלט אַ זאַק ליים ביי די ערלטע „האַנעליע". דאָס איז געווען שוין אַן עלטערע „שבת־גויע" וועלכע איז יאָרן־לאַנג געקומען אין די יידישע הייזער, באַדינט — אַפילו אין „הייליקן טאָג" פון „באַזשע נאַראַ־דזעניע" (ווייַ־נאַכט), ווען אַנדערע שבת־גוים זענען נישט געקומען אויב ער איז געפאַלן אין שבת, — „האַנעליע" איז שטענדיק געקומען — און פלעג אויך בעטן אַ נדבה, ווי להבדיל די יידישע אָרעמע לייט. זי האָט גערעדט יידיש, פאַרשטייט זיך אַ „גוייש יידיש" פון וועלכן ספּעציעל קינדער האָבן זייער אַ הנאה געהאַט און פלעגן דוקא וועלן זי זאָל נאָר רעדן יידיש...

ערב יום כיפור ביי מנחה איז זי געשטאַנען, צוגלייך מיט די יידישע אָרעמע ווייבער, ביים אַריינגאַנג אין בית המדרש, און אַנגעוואונטשן די „באַבאַסטיס" און „באַבאַטים" אַ „כסימה מחסיבה טויעבע"... און יעדער האָט איר געגעבן אַ נדבה אַזוי ווי מ'האָט געגעבן די אַנדערע. אויך הושענה רבה ביי ביידע מנינים איז זי שוין געשטאַנען ביים בית־המדרש און געוואונטשן אַ „גוט קוויטל". נאָר אַמליבסטן האָט זי געהאַט: פּורים. דעמאָלט איז זי געגאַנגען אין די שטיבער זאָגן אַ „גוטן פּורים ,בוסטאַלעב' מיט די קינדער" און אין יעדער שטוב — אַ חוץ די נדבה וואָס זי האָט באַקומען — האָט זי עפּעס טועם געווען אויך פון געבעקס. און אַזוי ווי זי האָט זיך אויך נישט אָפּגעזאָגט פון אַ „גלעזאַלע", איז זי געוואָרן שטאַרק „בגילופין" און די קינדער האָבן שוין מיט איר געהאַט שמחה... זי פלעג אויך ברענגען אין די יידישע הייזער — ספּעציעל אין די אָרימע יידישע הייזער — ליים אויף צו פאַרקלעבן די ווענט, וועלכע זענען על פי רוב נישט געווען געשאַבריוויט, און אויך מאָך פון וואַלד צו פאַרשטאָפּן די לעכער און אַריינצולייגן צווישן די דאָפּל־פענצטער פאַרן אָנקומען פון ווינטער, עס זאָל נישט אַזוי ציען די קעלט. באַלד נאָך די ימים־טובים איז זי שוין געקומען פרעגן: „בוסטע־לעב דאַרפסט ליין?"

„האַנעליע" האָט געברענגט ליים, איך — נאָך זייענדיק אַ קינד — האָב צוגעברענגט אַביסל „געל זאַמד". מ'האָט דאָס גוט אַדורכגעקנאָטן און די באָבע ע"ה האָט זיך אַנגעטון אַן אַלטן ברייטן שאַרץ, אַרומגעבונדן דעם קאָפּ מיט אַן אַלטן טוך און אַריינגעשאַרט זיך אין אויוון אַריין. אַרויסגעקראַצט אַלע שטיקלעך ציגל. „די גריבער"־אַריינגעפּאַסט אויף דעם אָרט אַ גאַנצן ציגל, אויסגעשמירט די גאַנצע „פּאַסאַצקע" מיט ליים אויף גלאַטיק ממש „ווי אַ טיש"... דאָס האָט געוויינלעך פאַרנומען אַ פּאָר שעה. צוריק אַרויסגעשאַרט זיך, אַביסל פאַרשמירט און גוט פאַרשטויבט, אויך אַביסל פאַרסאַדזעט, אָבער — די מלאכה איז געווען געמאַכט. יעצט איז שוין דאָ אַן אויוון „ווי ביי אַ בעקער". אין די שפּעטערע יאָרן, ווען די באָבע האָט שוין דאָס נישט געקענט טון, האָט זיך אויף די מאַמע ע"ה נישט געפּוילט, און כאָטש פאַר איר איז עס געווען זייער שווער, ווייל זי איז געווען אַ דיק מענטש — נאָר וואָס האָט זי געקענט טון? מ'דאַרף דאָך באַקן מצות, מוז דאָך זיין אַ גלייכער אויוון... און ווער זאָל דאָס מאַכן, אַז קיין געלט צו באַצאָלן דעם מויערער איז נישטאָ? האָט זי עס טאַקע געמאַכט, אָבער נישט ערגער ווי די באָבע ע"ה און אויך נישט ערגער ווי, להבדיל, מאַרקעוויץ דער מויערער.

אַז די צווי הויפּט זאַכן זענען שוין געווען: דער „לאַדונעק" און דער אויוון, זענען שוין די רעשט זאַכן, ווי: גוטע שאַרפע „מאַצע־רעדלעך" צום רעדלען די מצות, גלאַטיקע, לייכטע וואַלגער־העלצער צום וואַלגערין, אַ צוויי גרויסע קיילעכיקע „מאַצע־שאַפל" אַריינצורוקן די מצות אין אויוון אַריין (איינע האָט געמוזט זיין אַ רעזערוו, טאָמער איז איינע צעבראָכן געוואָרן) און עטלעכע שמאָלע שאָפלען צום איבערדרייען און אַרויסנעמען די מצות — וועלכע האָבן זיך שנעל צוגעברענט — און נאָך קלייניקייטן — דאָס אַלץ איז שוין נישט אַזוי שווער אָנגעקומען.

נאָך איין שווערער פּראָבלעם איז פאַרבליבן: דאָס צוגרייטן טרוקן האָלץ צום גליען דעם אויוון און צום באַקן, ווייל אַז דאָס האָלץ איז נישט טרוקן, האָבן זיך די מצות נישט געבאַקן נאָר „געטרוקנט". אין די ערשטע יאָרן איז געווען איינגעפירט, אַז די באַלעבאַסטעס האָבן אַליין געברענגט האָלץ צום באַקן, פון דעסט וועגן האָט אויך דעמאָלט געמוזט זיין אין שטוב אַ רעזערוו פון טרוקן האָלץ, ווייל וואָס טוט מען, אַז די באַלעבאַסטע ברענגט נאַס האָלץ? מוז מען דאָס אויסבייטן אויף טרוקנס. איז טאַקע נישט אַזוי גרינג אָנגעקומען ביז מ'האָט געקויפט צוויי וועגעלעך טרוקן האָלץ, וועלכעס האָט נישט געקאָסט אַזוי ביליק.

אַז ג—ט האָט געהאָלפן און דער גאַנצער „געלענדער" איז שוין געווען צוזאַמענגעשטעלט, האָט מען שוין געוואַרט אויפן טאָג ווען מ'וועט שוין אָנהויבן באַקן. מען האָט שוין אָנגעהויבן מאַכן „באַשטעלונגען" אויף די טעג און שעהן, און ספּעציעל אויפן „ערשטן" אויוון, וועלכער איז געווען אַ מיוחס, זענען אויף אים געווען פיל בעלנים, באַזונדערס די „שמירה־יידן", ד. ה. די, וועלכע האָבן געבאַקן אויך שמירה מצות, זיי האָבן צו זייער שמירה געמוזט האָבן דעם „ערשטן אויוון". די באַלעבאַסטע האָט אויך געמוזט וויסן אַ טאָג־צוויי פריער גענוי ווען זי וועט דאַרפן קומען באַקן — אַז זי זאָל קענען צוזאַמענשטעלן גענוג

העלפערס־וועלגערינס. ווייל דאָס וואָס עס האָט געלוינט צו באַקן מצות ביי ברכהלע און נישט קויפן גרייטע מצות אָדער באַקן ביים בעקער, איז דאָס נאָר געווען דערפאַר, וואָס דער בעקער, וועלכער האָט צוגענומען אַרבעטער און געצאָלט פאַר׳ וועלגערן, האָט דאָך געמוזט אויסקאַלקולירן דעם פרייז אַזוי, אַז עס זאָל אים לוינען. האָט טאַקע אַ קילאָ מצות געקאָסט גענוג טייער. דאַקעגן ביי ברכהלען האָט מען זיך אַליין געברענגט העלפערס און אַמאָל אויך האָלץ, וואָס האָט נישט געשפילט אַזאַ גרויסע ראָל און מ׳האָט נאָר געצאָלט פאַרן באַקן, און ביי אַ גרעסערע פאַמיליע האָט דאָס דערגרייכט צו אַ באַדייטנדע סומע וואָס מ׳האָט זיך איינגעברענגט. אָבער אַפילו אויך ביי אונדז האָט מען צוויי הויפּט אַרבעטס־כוחות געמוזט באַזאָרגן: דער שיבער, וואָס האָט געדאַרפן זיין אַ פאַכמאַן — און אַ קנעטער. ווען די באָבע נעכע ע״ה האָט נאָך געקענט, איז זי געווען „דער שיבער". זי האָט דאָס געמאַכט זייער געשיקט, כאָטש דאָס האָט געהערט צו די מלאכות וואָס אַ מאַנספערשוין האָט עס געוועגלעך געטון. די קנעטערין איז, געוויינלעך, געווען די מאַמע ע״ה. שפּעטער אַז די באָבע האָט שוין נישט געקענט, האָט מען שוין באַצאָלט פאַר אַ שיבער, אָדער אַז ס׳איז געווען אַ קנעטערין, האָט אויך דאָס, ד. ה. שיבען, פאַרטראָטן די מאַמע ע״ה.

נאָך איין וויכטיקע פעולה פאַרן אָנהויבן באַקן איז געווען דאָס גליען דעם אויוון, וועלכעס איז געמאַכט געוואָרן, געוויינלעך, דאָס רוב מאָל מוצאי שבת, אַ נאַכט פאַרן אָנהויבן באַקן. דער רב אַליין האָט געמוזט „כשרן" דעם אויוון, ווען נישט, האָט מען אויסגערופן אין בית המדרש אַז ביי דעם יעניקן טאָר מען נישט באַקן קיין מצות. דער רב פלעג קומען מיט ר׳ אליעזר זייגער־מאַכער, וועלכער איז געווען משגיח איבער אַלע מצה־בעקערס פון שטאָט, געוויינלעך ווען דער אויוון איז שוין געווען רויט ווי פייער. ער האָט גענומען אַ שטיקל אייזן, געגעבן אַ קראַץ אין אַ ציגל: איז אַרויס פינקען איז עס כשר און אויב נישט, האָט מען געמוזט צולייגן האָלץ אַזוי לאַנג, ביז ס׳זענען געגאַנגען פינקען...

כ׳געדענק, ס׳האָט אַמאָל געטראָפן, אַז מ׳האָט שוין געהאַט גוט אויסגעגליט דעם אויוון און מ׳האָט געוואַרט דער רב זאָל שוין קומען „כשרן", מ׳וואַרט און מ׳וואַרט — דער רב קומט נישט. מ׳האָט, פאַרשטייט זיך געמוזט אַלע מאָל צולייגן אַ שטיקל האָלץ, אָבער דאָס איז נישט געווען בכוח צו האַלטן די פולע היץ און ווען דער רב איז שוין געקומען און ער „קראַצט" די ציגל, עס פליען אָבער נישט קיין פונקען... עס האָט נישט געפועלט דאָס פאַרזיכערן, אַז ס׳איז געווען „רויט ווי פייער" און „פינקען זענען געפלויגן" ביים אָנרירן די ציגל — מען האָט געמוזט אַריינרוקן אַ פולן אויוון מיט האָלץ פון דאָס ניי. דער רב האָט זיך אַוועקגעזעצט און געוואַרט אַזוי לאַנג, (אַזוי ווי אין יענעם יאָר איז פונקט געפאַלן שבת ערב פסח, האָט ער זיצנדיק, אויסגערעכנט, ווען עס וועט דאָס צוקונפטיקע מאָל אויסגעקומען שבת ערב פסח; נאָך זייענדיק אַ קינד, האָב איך מיט גרויס אינטערעס זיך צוגעהאָרכט צו זיין געשפרעך, ווי ער האָט געזאָגט, אַז נאָך אין 21 יאָר וועט ווידער געפאַלן שבת ערב פסח. ליידער איז שוין דאָס געווען אין די מלחמה יאָרן און ער האָט עס שוין נישט דערלעבט...) ביז דאָס האָלץ האָט זיך אויסגעברענט און ערשטע דאַן „געכשרט" דעם אויוון. און כאָטש ס׳האָט דער מאַמען גוט געאַרט, וואָס זי האָט געדאַרפן פאַרברענען אַזוי פיל האָלץ איבעריק... איז אָבער גרויס געווען די סאַטיספאַקציע וואָס דער „יונגער רב" איז געזעסן אין שטוב אַזאַ לאַנגע צייט. דאָס האָט געלוינט...

דער רב האָט שוין אויך בודק געווען דעם „געלענדער" ד .ה. די ברעטער, די וועלגער־העלצער, די רעדלעך און אויף אַלעמען געמוזט געבן די הסכמה.

צומאָרגנס האָט זיך שוין ענדלעך אָנגעהויבן דאָס באַקן די מצות. אַמאָל איז דאָס געווען זייער אַנגענעם און אַמאָל איז עס פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ גיהנום. בעיקר איז דאָס געווען אָפּהענגיק אינעם כאַראַקטער פון די באַלעבאָסטע און פון די צאָל העלפערס. האָט די באַלעבאָסטע געברענגט אַ גרויסע צאָל העלפערס און אַליין איז זי אויך דערצו געווען אַ גוטע, העפלעכע, מיט אַ שמייכל און אַ גוט וואָרט, איז דאָס באַקן געווען זייער אַנגענעם. די מיידלך־העלפערינס, וועלכע זענען געקומען אויסגעפוצט, פלעגן פירן „קאָנקורענציע", ווער עס וועט שנעלער אויסוועלגערן אַ גרעסערע און קיילעכיקערע מצה אָן אַ פּגם. דערביי זיך געווערטלט, געלאַכט, געשטיפט און זיך צעזינגען אויפס קול — אַ מחיה. אַלץ איז געגאַנגען גלאַטיק. דער רעדלער, אָדער „צוגלאַנגער" פלעג פריילעך מיט אַ זינגענדיקן טאָן אויסרופן: אַ מצה אין אוי־וו־ן אַריין!" דער שיבער האָט זיך אונטערגעברומט עפּעס אַ „שטיקל" פון הלל, אָדער עפּעס אַ ימים־נוראימדיק שטיקל. די מצות זענען אַרויס פון אויוון „איינס און איינס". דערצו האָט נאָך די באַלעבאָסטע געטיילט באַנבאָנעס און אַנדערע גוטע זאַכן אַזוי, אַז יעדער האָט אַ הנאָה געהאַט, יעדער איז געווען צופרידן.

האָט אָבער געטראָפן אַ באַלעבאָסטע אַ שלעכטע, אַ בייזע, אַן אָנגעכמורעטע מיט אַ זויער פנים וואָס „דער קרומער איז ביי איר געווען גלייך און דער גלייכער — קרום" און ווי געוויינלעך, האָט אַזאַ באַלעבאָסטע געברענגט ווייניק העלפערס — איז אַלץ געגאַנגען „כאָדאַראָם" מיטן קאָפּ אַראָפּ: דאָ איז די „מייערע" נישט געלונגען: אָדער זי איז אַרויס צו האַרט און די „טייגלעך" האָבן זיך געקרישלט... אָדער זי איז אַרויס צו נאַס איז שוין גאָר געווען, צרות... די מצות האָבן זיך צוגעקלעפּט צו די ברעטער, נישט געלאָזט זיך וועלגערן, זיי זענען אַרויס מיט אַ משונהדיקן פאָרעם און לעכעדיק... מען האָט מער „געשאַרט" און „געקראַצט" מיט די שטיקלעך גלאָז די ברעטער מיט די וועלגער־העלצער ווי געוועלגערט... דערפאַר האָבן זיך די מצות געריסן ביים רעדלען און ווען זיי זענען שוין קוים אַריינגעקומען אין אויוון אַריין, דאָס רוב פאַרקנייטשט און פאַרלייגט, האָבן זיי זיך נישט גוט געבאַקן: אָדער זיי זענען געווען צו בלאַס אָדער אַביסל צוגעברענט...

די באַלעבאָסטע האָט געשריגן אויפֿן קנעטער און אויפֿן שיבער: „געוואַלד, איר פֿאַרברענט דאָך מיר די מצות!״ אָדער: „אכזר! די מצות זענען דאָך אינגאַנצן רוי!״ דער רעדלער האָט געשריגן אויף די העלפֿערינס: „אַ חרפּה אַזעלכע גרויסע מיידן זאָלן נישט קענען אויסוואַלגערן קיין מצה״! דער שיבער האָט געשריגן אַן אויפֿגערעגטער: „נו, שנעלער אַ מצה אין אויוון אַריין! דער אויוון שטייט דאָך אין גאַנצן ליידיק!״ די מאַמע ע״ה פֿלעג וויינענדיק שרייען: „עס וועט דאָך דויערן אַ גאַנצן טאָג! באַלד דאַרף דאָך קומען די צווייטע באַלעבאָסטע, וועלכע איז באַשטעלט אויף דרײַ־און־די שעה, און דאָ הויבט זיך גאָרנישט אָן!״ אַזוי איבער די גאַנצע צייט איז געווען אַ גערודער, אַ געשריי: איינער האָט געשריגן אויפֿן צווייטן און יעדער האָט זיך געבייזערט אויף יעדערן... פֿאַרשטייט זיך, אַז דאָס גרעסטע פֿאַרביטערטקייט און אָממיינסט כוח האָט דאָס געקאָסט דער מאַמען ע״ה, וועלכע האָט דאָך געוואָלט צופֿרידן שטעלן יעדן איינעם, פֿלעג זי זייער פֿיל ליידן פֿון אַזעלכע באַלעבאָסטעס, וועלכע האָבן טאַקע אויך געברענגט אַ היזק...

נאָר ווי אַזוי עס זאָל נישט זיין, זענען די פּאָר טעג אַדורך און „צושטייער אויף פּסח״ האָט מען פֿאַרדינט. אַז עס איז געווען אַ „גוט יאָר״ האָט מען אַפֿילו פֿאַרדינט אויף צו „מאַכן פּסח״. אין אַ „גוט יאָר״ פֿלעג זיין פֿיל אַרבעט, אַז מ׳האָט אַפֿילו געבאַקן ביז שפּעט אין דער נאַכט. כאָטש די בעקער האָט דער רב קיינמאָל נישט דערלויבט צו באַקן ביי נאַכט, צוליב דעם וואָס די אַרבעטערינס זענען געווען מיד פֿון אַ גאַנצן טאָג, האָבן זיי נישט געקענט אַזוי אַכטונג געבן אויף כשרות, ביי פּריוואַטע בעקער ווי מ׳האָט זיך אַליין געברענגט העלפֿערס, האָט דער רב נישט אַזוי מקפּיד געווען. ספּעציעל האָט מען געוווּסט, אַז ביי ברכהלע ווערט גוט אָפּגעהיטן כשרות און אַפֿילו דער משגיח וואָס פֿלעג אַרומגיין אַ גאַנצן טאָג צווישן די בעקער און אַכטונג געבן צי ס׳ווערן אָפּגעהיטן אַלע כללים און דינים פֿון כשרות — איז צו אונדז נישט געקומען, וויסנדיק אַז דאָ ווערט אַלץ אָפּגעהיטן פּינקטלעך, לפֿנים משורת הדין. אין אַ „גוט יאָר״ האָט זיך אויך דאָס באַקן פֿאַרצויגן נאָך אַ טאָג און אַפֿילו צוויי.

***

אין די לעצטע יאָרן פֿאַר דעם חורבן, האָט מען שוין ביי אונדז קיין מצות נישט געבאַקן. בכלל איז דאָס שטעטל געוואָרן „מאָדערנער״ און געמאַכט „פֿאָרשריט״. באַלעבאָסטעס האָבן נישט געוואָלט זיך „דרייען אַ קאָפּ״ מיט קויפֿן מעל, ברענגען העלפֿערס און אַנדערע קאָפּ־דרייעניש, איז דאָס באַקן מצות אין פּריוואַטע הייזער כמעט אין גאַנצן בטל געוואָרן: מ׳האָט געקויפֿט ביים בעקער גרייטע מצות. אָבער די אָנגענעמע זכרונות פֿון „באַקן מצות״ אויף פּסח, וועלכעס האָט אַמאָל פֿאַרנומען אַ חשוב אָרט אינעם ריטעם פֿון לעבנס־אָרט פֿונעם שטעטל — זענען פֿאַרבליבן פֿריש, לעבעדיק.

בינה שאלער

זכרונות פֿון ערשטן וועלט־קריג

די קריג איז אויסגעבראָכן אין אויגוסט 1914; צו אונדז אין שטעטל איז זי דערגאַנגען ערשט אין ערשטן טאָג פֿון די סליחות. טאַרנאָבזשעג איז געווען אַ גרענעץ־שטאָט, די ווייסל האָט זי אָפּגעטיילט פֿון קאָנגרעס־פּוילן, וועלכעס איז דעמאָלט געווען אַ טייל פֿון דער רוסישער אימפּעריע.

אַ יונג מיידל בין איך דעמאָלט געווען, די עלטערן זענען אַוועק אין בית המדרש צו די סליחות ווען עס איז נאָך געווען פֿינצטער אין דרויסן, איך בין געבליבן שלאָפֿן. אָט זענען זיי צוריקגעקומען און פּלוצים האָבן זיך דערהערט שטאַרקע אויפֿרייסן פֿון אַרטילעריע שראַפּנעלן. ס׳איז געוואָרן אַ גרויסע בהלה, מ׳האָט דערציילט דאָס אַ שראַפּנעל האָט געטראָפֿן דעם יונגערמאַן חיים קראַנץ (זון פֿון הערש קראַנץ אויף דער באַן גאַס, שפּעטער איז דאָרט געווען די דראָגעריע), ער איז שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן און שפּעטער געשטאָרבן. איך געדענק נישט ווי אַזוי דאָס האָט זיך אָנגעפֿאַנגען, אָבער פּלוצים האָבן אַלע פֿאַרלאָזט די הייזער און געלאָפֿן אין פֿעלד אין ריכטונג פֿון דער באַן־סטאַציע. מ׳האָט גערעכנט, דאָס די רוסן וועלן נאָר די שטאָט באַשיסן, אָבער דאָס קאַנאָנען־פֿייער האָט אונדז געיאָגט ווייטער, די קוילן זענען געפֿלויגן איבער אונדזערע קעפּ, אַזוי זענען מיר צופֿיס געגאַנגען, ביזן שטעטל מאָדען. דאָ איז אָנגעקומען די ביטערע בשורה דאָס די רוסן זענען אַריין אין טאַרנאָבזשעג. מיר זענען אַרויס פֿון די שטיבן אַן קליידונג, אָן עסן, דעריבער האָבן אַ טייל מענטשן באַשלאָסן צוריקצוגיין צום רוס. די מערהייט אָבער, און מיר צווישן זיי, זענען געלאָפֿן ווייטער. מ׳האָט שרעקלעך מורא געהאַט פֿאַר די ווילדע קאָזאַקן, וועלכע זענען געגאַנגען פֿאַראויס פֿאַר דער רוסישער אַרמיי. אַזוי זענען מיר געגאַנגען צופֿיס דורך קאָלבישוב, סענדישיוו, ראָפּשיץ, דעמביץ. די וועגן זענען געווען פֿול מיט עסטרייכישע מיליטער־איינהייטן, וועלכע האָבן געמאַכט אַ ריקצוג פֿאַר די אַטאַקירנדע רוסן; נעבן זיי זענען געלאָפֿן טויזנטער פּליטים. מיט

גרויס מי איז אונדז אין דעמביץ געלונגען אַריינצוקומען אין אַ באַן־וואַגאָן, וועלכער איז אָפּגעפאָרן קיין טאַרנע.

דערווייל זענען די קאָזאַקן אַריין קיין טאַרנאָבזשעג. די איבערגעבליבענע יידן האָבן דאָרט געלעבט אין גרויס שרעק, מ׳האָט געוווסט דאָס זיי הרגענען, רצחנען און שענדן פרויען. און עס זענען טאַקע געפאַלן אומשולדיקע קרבנות. אַ געוויסן טאָג איז איבערגעריסן געוואָרן אַ מיליטערישער טעלעפאָן־דראָט, האָבן זיי באשולדיקט די יידן אין שפּיאָנאַזש און אויפגעהאָנגען עטלעכע יידן פון דאָרף מאַקשישווו, צווישן זיי מענדעלע פערלמוטער, זיין זון און איידעם. געשאָסן געוואָרן זענען אויך חיים ענגעלבערג (דער מאַן פון פויטשע) און שיינמאַן; ביידע, גייענדיק קיין מאכיטשין.

אין טארנע זענען מיר געווען ביי קרובים ביז איבער די ימים טובים. די עסטרייכער האָבן דאַן אָפּגעשטויסן די אָפּענסיווע, טאַרנאָבזשעג איז באַפרייט געוואָרן און מיר זענען צוריק אַ היים. דאָס מאָל האָבן מיר געטראָפן דאָס הויז גאַנץ און דאָס פאַרמעגן כמעט נישט גערירט. נאָר איין וואָך האָבן מיר גערוט אין דער היים. די רוסן האָבן די צווייטע אָפענסיווע אויפגענומען און דערגאַנגען ביז די פעסטונגען פון קראָקע און פשעמישל, און אויף לאַנגע חדשים באַהערשט מער ווי האַלב גאַליציען. דאָס מאָל זענען מיר אַוועק מיט דער באַן קיין טארנע און מיטגענומען קליידונג און די נויטיקסטע זאַכן. נאָך עטלעכע טעג האָבן מיר געמוזט ווייטער לויפן, אָבער קיין באַן פאַר ציווילע מענטשן איז נישט געווען. דער טאַטע מיינער האָט מיט אַ שותף געקויפט אַ פערד מיט אַ וועגעלע. דאָס איז געווען אַן אויסגעדאַרטע קליינע קלאַטשע, קוים וואָס זי איז געגאַנגען, אהן אויך עסן פאַר איר איז נישט געווען. פלעג דער טאַטע גיין פאָראויס מיט אַ ביסל היי אין האַנט, און זי, די קלאַטשע, איז אים נאָכגעגאַנגען... אַזוי האָבן מיר זיך דערשלעפּט קיין באכניע. פון דאַנען האָט די רעגירונג אָרגאַניזירט טראַנספּאָרטן קיין עסטרייך און טשעכן און דאָרטן צעטיילט די פליכטלינגע. מיר, אַ גרופּע פון 20 יידן זענען געקומען קיין פאלנא, אַ קליין שיין שטעטל אין מערש אסטרא. דאָ האָבן מיר געוויילט כמעט אַ יאָר און געלעבט פון דעם „קייזערס" שטיצע: 90 העלער אַ טאָג פאַר אַ קאָפּ.

אין 1915 איז דזשיקאָוו באַפרייט געוואָרן פון די רוסן. אין אָנפאנג 1916 האָט מען אונדז צוריק אַהיימגעשיקט. די פאַרמעגנס זענען געווען גענצלעך אויסגערויבט, דער עיקר דורך די אָרטיקע גויישע באַפעלקערונג. די יידן, וועלכע זענען געבליבן אויפן פּלאַץ און מיטגעמאַכט די רוסישע אָקופּאַציע, האָבן אויסגעזען צעבראָכן פון הונגער און נויט. בשעת די לעצטע קאַמפן ביים פאַריאָגן די רוסן, איז געווען אַ גרויסע דעצידירנדע שלאַכט ביים דאָרף קאימאוו, פון וועלכע די שטאָט איז אויך שטאַרק באַשאָסן געוואָרן. אַ באָמבע האָט צעשמעטערט דאָס הויז פון מאָטל פעדערבוש (פאָטער פון ישראלקע) אין מאַרק, אומגעקומען זענען: זיין ווייב לאה, די טאָכטער פייגע און אַן עלטערע טאָכטער מיט צוויי קינדער.

אַ זכר לחורבן איז געווען דאָס פאַרברענטע ראָטהויז. דאָס איז געווען דאָס צענטראַלע הויז פון שטאָט. געשטאַנען איז עס אין מיטן מאַרק און געווען דאָס אייגנטום פון גראַף טאַרנאָווסקי. אין איין זייט פון דער גרויסער געביידע איז געווען די „פּראָפּינאַציע" ד. ה. דער מאָנאָפּאָל אויף שאַרפע געטראַנקען, וואָס האָט געהערט צום גרויסן גביר ר׳ שלמהלע לאם; פון דער צווייטער זייט איז געווען דאָס שטייער אַמט, און פון ביידע לאַנגע זייטן — בלויז יידישע געשעפטן. דאָס איז געטראָפן געוואָרן נאָך פון ערשטן פייער אין 1914. זיינע אָפּגעברענטע ווענט זענען אַזוי געשטאַנען עטלעכע יאָרן. דער פּלאַץ איז געבליבן נישט געפלאַסטערט ביז נאָענט צו דער צווייטער וועלט קריג.

ווי כ׳האָב שוין באַמערקט, זענען מיר די פליכטלינגער צוריק געקומען צו לערע ווענט. אַלץ איז געווען אויסגערויבט. א דאַנק דער עסטרייכישער רעגירונג, וועלכע האָט אונדז גיגעבן גרויסע הלוואות און שטיצע, האָבן מיינע עלטערן באנייט דאָס אייזן גישעפט. עס האָט גוט פּראָספּערירט ביז ענדע קריג.

אין די לעצטע 2 קריגס־יאָרן 1916—1918 איז אונדזער שטעטל געווען ווייט פון פראָנט. דאָס לעבן האָט זיך צוריק נאָרמאַליזירט, באַרואיקט און אויסערלעך איז עס געווען ווי פאַר דער קריג. קיין שום ספּעציעלע געשעענישן זענען דעמאָלט נישט פאָרגעקומען

ענדע 1918 האָט זיך די וועלט־קריג געענדיקט, די עסטרייכישע אימפּעריע איז זיך צעפאַלן און מיר יידן האָבן פאַרלוירן אַ מלך חסד, קיר"ה (קיסר ירום הודו). ביי עסטרייך האָבן מיר זיך געפילט גלייכבאַרעכטיקט, געשיצט.

פוילן איז אַנטשטאַנען מיט פּאָגראָמען אויף יידן, שרעקלעכע ידיעות זענען אָנגעקומען פון אַנדערע שטעט און מ׳האָט געלעבט אין פחד. מענער זענען מער אויף דער באַן נישט געפאָרן, ווייל די האַלערטשיקעס (זעלנער פין אַנטיסעמיטשן גענעראַל האַלער) האָבן אָפּגעשניטן די בערד מיט מעסערס און דערביי מערדערלעך געשלאָגן. אין אונדזער געגנט איז אַרומגעפאָרן אַ גלח פון ראַדאָמישל, אַ פירער פון דער פויערן־פּאַרטיי, און געהעצט קעגן יידן. אויך קיין טאַרנאָבזשעג איז ער געקומען. אַ געוויסן מיטוואָך, האָט זיך געמערקט, דאָס עס זענען געקומען מאַסן פויערן אויפן מאַרק, פיל מער ווי געוויינלעך. באַלד האָבן זיי אָנגעהויבן צו ראַבירן די יידישע קראָמען. פון דער קהילה האָט מען זיך געווענדעט צו די מאַכט־אָרגאַנען נאָך הילף; זיי האָבן געשיקט עטלעכע זעלנער, וועלכע האָבן זיך אַליין געשראָקן פאַרן המון. איך געדענק, דאָס ווען די גויים האָבן ביי אונדז דאָס געשעפט גערויבט, האָב איך געוואָלט די אויסערלעכע טירן פאַרמאַכן, אָבער זיי האָבן מיך געשלאָגן איבער די הענט. אין פאַרצווייפלונג האָב איך אויפגעזוכט אַן איינציקן זעלנער און געבעטן ער זאָל נאָר שטיין אַ פּאָר מינוט ביי אונדז, ביז מיר וועלן די טירן פאַרמאַכן. שפּעטער איז אָנגעקומען מיליטערישע פאַרשטאַרקונג און זיי האָבן די פויערים אַרויסגעטריבן פון שטאָט. כדי אונדז צו באַרואיקן און באַווירקן צו עפענען די געשעפטן, האָבן זיי אַריינגעשטעלט אַ זעלנער אין יעדן הויז.

אין פאַרגלייך צו אַנדערע שטעט, זענען מיר נאָך אָפּגע־קומען ביליק... נאָר אַ קליין פּאָגראָמעלע... אָבער די געמי־טער זענען געווען טרויריק, מ׳האָט זיך געשראָקן פון די צוקונפט אין „פרייען״ פוילן. מיר האָבן געהאַסט דעם נייעם רעזשים און די יידישע יוגנט האָט נישט געוואָלט דינען אין דער אַנטיסעמיטישער אַרמיי. אין 1919 איז דערשאָסן געוואָרן אין זיין דירה אין מאַרק חנינה מאַנהייט און זיין ווייב חנה (די עלטערן פון מאָטעלע מאַנהייט) — דער מערדער איז געווען אַ פויער פון מיעכאטשין.

אַלס רעזולטאַט פון דער אָנגעשטרענגטער לאַגע האָט די יוגנט מער נישט געזען פאַר זיך קיין צוקונפט אין דער אַלטער היים און געזוכט וועגן אויסצוואַנדערן. אַ סך האָבן געשמוגלט די דייטשע גרענעץ, און אַריבער קיין דייטשלאַנד, אַנדערע זענען אַוועק אין די גרעסערע שטעט אָדער גאָר געפאָרן קיין אַמעריקע און דאָרט אָרגאַניזירט זיך אין אַ טאַרנאָבזשעגער לאַנדסמאַנשאַפט.

דעמלט האָט זיך אויך אָנגעהויבן די ציוניסטישע טעטי־קייט, וועלכע האָט אויך געברענגט די עליה קיין ארץ ישראל.

יהודה יערי*

„כאור יהל״

(קטעים מפרק ראשון של הספר „כאור יהל״)

הערת העורך:

בפרק הראשון בספרו „כאור יהל״ („מגילת חייו של יוסף לנדא״, הוצאת ארץ־ישראל תל־אביב, תרצ״ז, יצאה גם מהדורה חדשה ע״י אגודת הסופרים העברים בירושלים בשנת תשכ״ט) מתאר מר יערי את עיירת מולדתו דזיקוב בעת שנכבשה במל־חמת העולם הראשונה ע״י הרוסים, את אכזריותם והתעללותם של הקוזקים הרוסיים ביהודים בהיכנסם לעיירה ואת תלייתם של חמשה יהודים, שהעלילו עליהם, שהם מרגלים, ביער שמחוץ לעיר.

מר יערי לא מזכיר בספרו את שם עירנו במפורש וגם האנשים שהוא מזכיר, לא כולם הם שמות אמתיים. כסופר מחונן הוא משווה — כיד הסופר והסיפור הטובה עליו — לסיפורו גון ספרותי דמיוני התואם את כל כללי הסיפור המודרני, כאשר סביב גיבורו הראשי (יוסף לנדא), שהוא קושר לו הילת גבורה, מסתובב הכל.

ברור שאין התיאור הזה תואם במלואו למאורעות כפי שקרו אז במציאות, אך בכל זאת, יהודי מדזיקוב הקורא את סיפורו של יערי, מכיר בו תיכף את עיירתו ואת המאורעות של ימי האימים ההם, למרות השוני שבין הסיפור למציאות. מצאנו על כן לנכון למסור בספרנו את הסיפור הזה.

על שאלתי בנדון, כותב לי מר יערי:

„אשר לתאור שלי בהתחלת הספר „כאור יהל״ הרי עלי להבהיר שלא היה בדעתי כלל לתאר את הדברים בדיוק כפי שארעו. החוויה האישית שלי, שרישומה לא יימחה מלבי לעולם, שימשה לי מעין יסוד וחומר השראה. זוהי הסיבה שלא הזכרתי את שם עיירתי בספרי „כאור יהל״ והשתדלתי עד כמה שאפשר שלא לקרוא לאנשים בשמם״.

את הסיפור אנו מביאים, ברשותו ובאדיבותו של המחבר, כמעט במלואו.

***

בהתחלה מספר יערי שהקוזקים נכנסו לעיירה בראש השנה של שנת תרע״ה (הערה: מעניין שגם הקלגסים הנאציים נכנסו

---

* יהודה יערי (וולד) נולד בדזיקוב בשנת תרס״א לאביו ר׳ חיים יוסף וואלד ז״ל. (מעניין למסור מה שכתב לי מר יערי על שם המשפחה שלהם: „על משפחתנו היו אומרים, שהיא מצאצאי אותם פליטים (כלומר, פליטי ספרד, שהתיישבו אחרי גירוש ספרד בסביבת דזיקוב — י.פ.) ולפני שנקראו בשם וואלד, נקראו בשם הולנדר, כלומד, האנשים שבאו מהולנד.)

למד בחדרים וגמר את בית הספר העממי בדזיקוב. במלחמת העולם הראשונה עבר עם הוריו לטארנוב, שם המשיך בלימודיו.

עלה ארצה בשנת 1920. עבד קשה בעבודות שחורות ונמנה על מיסדי בית אלפא.

למד את תורת הספרנות בארצות הברית וקיבל תואר של ספרן וביבליוגרף מוסמך. כאחיו אברהם ז״ל, עבד גם הוא פרק זמן כספרן בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים.

יהודה יערי הוא כיום סופר מפורסם, מחבר ספרים ספוריים ומחזות. בשנת תש״ל קיבל פרס ברנר בעד עבודתו הספרותית החשובה.

מר יערי לא שכח את עיר מולדתו ועד היום עומד בקשר עם חבריו הישנים של עיר מולדתו דזיקוב.

לעיר בערב ראש השנה שנת ת״ש). כמעט כל יהודי העיירה ברחו יחד עם הצבא האוסטרי הנסוג. נשארו בעיר רק זקנים, חולים ויולדות. אלה התחבאו כמה משפחות בבית אחד. גם באחד הבתים בשוק, (בבית הורי גיבורו, יוסלה) התחבאו כמה משפחות. שם עשו היהודים מנין והתפללו. כשהגיעו לתקיעת שופר התחיל ויכוח ביניהם אם לתקוע או לא. היו מהם שפחדו אולי ישמעו את תקיעת השופר בחוץ וזה יכול להמיט ח״ו אסון על הנאספים בבית, ואחרים אמרו לתקוע ולהסתכן, והשם יעזור.

„הסוף היה שלא תקעו. לא הספיקו לתקוע. הדיון נפסק בדפיקות על הדלת. והפעם דפיקות צוררות מבשרות רעה, דפיקות של קוזאקים. אימה נפלה על הכל. נחבאו בפינות כעכברים. אבא הסיר מהרה את הטלית מעל ראשו הלך וישב על מיטתה של אמה (שהיתה יולדת י.פ.) סבא ניגש אל הדלת.

— מי שם שאל סבא בקול־רטט, כשלא פסקו הדפיקות.

— פתח את הדלת!

— מי שם?

— פתחו יהודים ארורים, כי נשבור את הדלת! נהם קול פרא מבחוץ. סבא פתח את הדלת. רוח חזקה וצוננת פרצה אל הבית ויחד עם הרוח פרצו חמשה: אחד אופיציר שפניו דוביים־אכזריים, שלשה קוזאקים וכידונים בידיהם, מבעד למצ־נפות הגדולות שעל ראשם לטשו עינים פראיות, וצעיר פולני מבני המקום שהיה משמש כמורה דרך. (הם, כנראה, לא השתנו: גם במלחמת השואה, היו הם, הפולניים מורי־הדרך של הנאצים ואף הרחיקו יותר: מבצעי פשעים בעצמם — י.פ.) הניחו את הדלת מחציתה פתוחה והעלטה שבבית נמוגה קמעה. עתה אפשר היה לראות את פני כולם.

— מי כאן בעל הבית? — נהם האופיצר בקול הדובי. דיבר פולנית.

— אני בעל הבית — ענו סבא ואבא בבת אחת.

— מה זה כאן? מה אתם עושים כאן?

— יהודים אנחנו, בני ישראל, והננו מתפללים לד׳ אלוקינו — ענה סבא בשלווה, שהיה בה כדי לרכך אפילו את לבו של אותו אופיציר.

אולם לבו של אותו אופיציר לא נתרכך.

— מתפללים! צעק — תמיד הם מתפללים! עושים כל מיני נבלה ואומרים שמתפללים... מרגלים אתם, יהודים נבזים! כולכם מרגלים!..

— בוש לך! — הפסיק אותו סבא בעוז — בוש לך! הן אדם נאור אתה ואיך תדבר כדברים האלה? יהודים ברי־לבב אנחנו ונתאספנו כאן לעבוד לד׳ אלקינו. ראש השנה לנו היום. ראש השנה „נובי רוק״...

— יהודים ברי לבב. היכן יש יהודים ברי לבב?... נתע־בים אתם כולכם! נבלים! ז׳ידי פארחי!...

סבא החריש. וכי מה יכול היה לומר? פעמים רבות שמע סבא בימיו את מלות־העלבון האלה ולמד לשמוע אותן כאילו עלבון לאומרן ולא לו. חייך חיוך, שהיה בו גאון, בוש ויאוש והחשה רגע, אחרי כן ניגש פתאום אל ספר התורה, שהיה מונח עדיין על השולחן ונשק אותו נשיקה ארוכה וקולנית.

היתה דממה ותמהון, האופיציר סבב בעיניו על כל הבית כחיה רעה לפני קפיצתה הטורפנית, הבחין בשופר שבידי ר׳ זנביל דוד.

— ומה זה, יהודים ברי־לבב? מה זה? תבלעני השחת, אם אין זו חצוצרה, להודיע לאויב על הנעשה בעיר!... כלבים! — רטן האופיציר.

סבא היה כמבולבל, לא ידע אם מתלוצץ הוא, האדם הדובי הזה, אם בכובד ראש ידבר. האמנם יעלה על דעתו ששופר זה לריגול הוא משמש. האמנם חושב הוא את העדה העלובה הזאת, עדה של ישישים, חולים, נשים וילדים — למרגלים. רצה סבא להסביר לו, כי אין זו חצוצרה, אלא שופר, שופר פשוט שנו־הגים היהודים לתקוע בו בראש השנה, אולם האופיציר פניו האדימו כדם ופיו התחיל פולט קללות נמרצות. סבא לא יכול לפצות פיו. פרש כפיו וחייך ביאוש.

— והיא —? — הוא ביטא מלה מלוכלכת — מה היא שוכבת שם? מה היא מסתירה שם במשכבה? — צרח האו־פיציר כלפי אמא, שהיתה שוכבת שם כל העת ומסתכלת בכל הנעשה בשקט שבגבורה.

עתה נבהל סבא. זקנו התחיל מרטט ועור פניו הלבין כשער ראשו. החיוך מעל פניו גוע פתאום.

— יולדת, אדוני, יולדת — התחנן סבא כשהוא אובד עצות — הנה לפני ימים אחדים ילדה את הפעוטה הזו. אל־נא תעשה לה רע, אדוני, אל־נא.

— להקים אותה!

הכל קפצו ממקום כנכוים, התחילו מגיחים מזוויותיהם ומתקבצים סביב מיטתה של אמא, כאילו אמרו להגן עליה...

— להקים אותה — הרעים שנית האופיציר ואנשיו התחילו מפזרים את הבריות, שהקיפו את המיטה, כפזר תפוחי אדמה. אמא אספה את כל כוחותיה וישבה לה בתוך המיטה...

...אבא סמך אותה בידיו וסבא קירב לה כסא לישיבה. את הכסא היחידי שבבית. אמא ישבה וסבא נתן לה את התינוקת בחיקה...

...הקוזאקים פיזרו את כל כלי המיטה, הפכו את שרידי כלי הבית, חיפשו בכל קרן זוית, וכשלא מצאו דבר, שללו את ידי הגברים בשלשלאות של ברזל וירדו אל המרתף. שם, במרתף, ודאי ימצאו כל מיני כלי ריגול. כיון שנמצא כאן שופר, מן ההכרח שיימצאו עוד מיני כלים מסוכנים... בבית היתה דומיה איומה, הגברים נתישבו בשורה על הארץ שלולים היו זה לזה ולא יכלו להפרד, ועשו חשבון נפשם. הנשים נאנחו חרש, יראו משום מה לבכות, והילדים נסתתרו בזוית ורעדו באימה.

— ...פתאום —

— הסו, יהודים מצורעים!!...

הקוזאקים עמדו בארבע פנות הבית וכידוניהם בידם והאופיציר עומד באמצע וצורח בקול: כחזיר שהוציאוהו לשחיטה.

— יהודים ברי־לבב!... את אלה אתם מסתירים במרתף שלכם, כדורים אוסטריים... כולכם תמותו, ככלבים תמותו! יהודים ברי־לבב!...

איש לא פצה פיו להשיב לאופיציר. עמדנו והסתכלנו במבוכה רבה בכדורים, שגולל בין אצבעותיו והתפלאנו על

כוחו של המשחית ליצור יש מאין, כיון שיצאה גזירה מלפניו. איש לא ידע מנין באו כדורים אלה אל המרתף ואם בכלל מצאום שם. אבדון השקיף מתוך עיני הכל.

— הוציאום ! — פקד האופיציר בצריחה ואנשיו התנפלו על הגברים השלולים, כחיות רעות, מגלביהם צפצפו באויר כחתולים. הכו על הראשים, הצליפו על הידים, חבטו על כל הגוף והמוכים נאנקו בקולות של טרופי־דעת.

...אחר כך שבו השבויים. מאז הוצאו מן הבית לא נסגרה הדלת ועתה נכנסו בדמי, בלי דפיקה. מוכים היו, סחופים ודוויים, קשה היה להכיר את פניהם. חבורות נפוחות הכחילו בפניהם, זרמי־דם הקרישו על זקניהם ובעיניהם היתה לאות ואדישות של אנשים, השואלים את נפשם למות.

— הבריכו אותנו בשורה — סיפרו — הלקו אותנו במגלבים, אחר כך פקדו אותנו והוציאו מן השורה כל חמישי... אותם אסרו ואותנו גרשו הביתה, כגרש בהמות...

חמישה מהם נאסרו. על חמישה מהם נפל המספר חמישה. האסורים היו: מנדלי הכפרי ושני בניו, ליזר „בעל המעשה" וסבי. הם לא שבו עוד.

אבא נכנס אל הבית לאחרונה. פניו היו אפורים כעפר, זקנו היה פרוע, עיניו היו מוקפות דם כחול ובגדיו היו מרופ־שים כבגדי קבצן. נבהלתי למראהו. הוא לא אמר דבר. ירד אל המרתף וכעבור רגעים אחדים עלה וצרור הכסף שקברנו שם לפני בוא הקוזאקים בידו.

— קח את זה יוסלה — אמר והושיט לי את צרור הכסף — קח את זה ובוא עמי מהר !

הכל ידעו את הסכנה הכרוכה בהליכה זו, הכל ידעו כי אפשר ושלא נשוב עוד, אבל לא מיחו בידינו. יגעים היו מלמחות. אף אמא לא מיחתה. הביטה עלינו בעינים מלאות חרדה כאילו נפרדת מעלינו לעולמים. אך לא אמרה דבר. ניגשתי ונשקתי את ידה. חיבקה ראשי ונשקה מצחי. ישמרך אלקים — דובבו שפתיה ודמעותיה יקדו על פני. אבא הפריד בינינו.

— נו, נו, יוסלי, מהר.

יצאנו וסגרנו את הדלת אחרינו.

...הלכנו לאורך הרחוב הריק והלמות פסיעותינו פשטה למרחוק כבחצות הלילה...

...מתוך חצרות הגויים נבחו עלינו הכלבים, צלבים־צלבים השחירו משני עברי הרחוב, על פתח כל חצר. הלכתי ותמהתי בלבי, אם גם לבתיהם פרצו הקוזאקים, ואם גם אותם הוציאו, הלקו במגלבים וחמשו אותם, או אולי שמרו עליהם הצלבים השחורים... הלכנו בדממה לאורך כל הדרך עד שהגענו לבית הקומנדנט.

— איה היהודים ? — שאל אבא את החיילים ששמרו על פתח הבית.

— היהודים ? היהודים שם ביער. חו, חו, חו — החיילים צחקו כשדים.

פני אבא האפירו יותר. אחז בידי, והרגשתי שידו רועדת.

— בוא מהר — אמר ונאנח.

— אבא, למה צחקו החיילים כך ? — שאלתיו בתמהון ורוגז.

— רע מאד, יוסלי, לכן צחקו...

— לכן צחקו ? ! כשרע צוחקים ?...

— אולי תחדל מלענות אותי בשאלותיך, אתה ? בוא מהר ! היהודים שם ביער... וי לי...

אבא התחיל רץ. כילד רץ. אחזתי בידו ורצתי עמו בכל כוחי. רצנו אל היער. אותו היער שאליו נמלטו הפליטים. עברנו על בית־הספר, עברנו את גן העיר, עברנו על בית־החולים הגדול, ועל ה„צלם" של אותו האיש העומד שם על פרשת־דרכים. עוד מעט, עוד מעט ונהיה ביער. הנה העצים הראשונים.

באנו אל היער ומצאנו חמשה יהודים תלויים על עצים. מנדלי הכפרי, אחריו שני בניו, אחריהם ליזר „בעל המעשה" וסבא בקצה. חמשה יהודים תלויים על עצים גבוהים, בקצה היער, על יד דרך המלך, תחת שמים מגולים. פניהם ? מי היה בו הכוח לראות את פניהם ?

אבא התפרץ בזעקות איומות והתחיל חובט בשתי ידיו בראשו. אני השלכתי את עצמי על הארץ ויללתי ככלב מוכה. שכבתי ובעטתי ברגלי באדמה. יללתי וצווחתי, אך עיני יבשות היו כאבנים. אף דמעה לא זלגו. אבא הרים אותי מעל הארץ.

— לא עת צעוק עתה, יוסף — אמר בקול דעוך — לא עת צעוק — הוא הוציא אולר מצלחתו והושיטו לי — קח את האולר הזה — אמר — טפס ועלה על כתפי וחתוך את החבל. אתה שומע ?

אבא דיבר אלי כמדבר לגדול. יוסף, קרא לי, ולא יוסלי. בפעם הראשונה קרא לי כך. מדורה של רחמנות נתלקחה בקרבי פתאום לאבא המדבר אלי, אל בנו הקטן כמי שמדבר לאיש גדול.

— כן אני שומע — עניתיו ולקחתי את האולר מידו. מוכן הייתי אותה שעה לעשות כל מה שיצוה עלי, כי ריחמתיו מאד.

אבא אחז בעץ שעליו היה תלוי ר' מנדל ואני טיפסתי על כתפיו. החבל היה גבוה, לא יכולתי להשיגו.

— אינני יכול להשיג, אבא ! קראתי מלמעלה.

— עלה איפוא על ראשי !

עמדתי והססתי רגע ; לדרוך ברגלי על ראשו של אבא במנעלי ?

— נו, יוסף, מה אתה מתמהמה שם ?

עליתי על ראשו בזהירות, עד כמה שיכולתי. חתכתי את החבל וגופתו של ר' מנדל הכפרי נפלה לארץ.

כך הורדנו גם את שני בניו של ר' מנדל ואת ליזר „בעל־המעשה" ובסוף את סבא.

אחר כך השכבנו את המתים בשורה וכיסינו אותם במל־בושים שפשטנו מעליהם. ככלות העבודה הזאת פנה אלי אבא שוב באותו קול דעוך.

— שמע נא, יוסף, השאר אתה כאן ושמור על המתים ואני אלך אל מיכל לשכור עגלה ונוביל אותם לקבורה.

— אבל, אבא, הלא ראש השנה היום !...

— כן, ראש השנה, אוי ואבוי לראש השנה כזה !...

— אבל אבא, להשאר עם המתים לבדי ?

— אל תירא מן המתים, יוסף, את החיים ירא ולא את המתים...

אבא הלך. נשארתי לבדי ביער. לבדי עם חמשה מתים ולא פחדתי. מאותו יום ואילך לא הרגשתי עוד רגש הפחד מפני מתים, מפני בית־כנסת ריק וכיוצא בזה. אותו יום הזקין אותי.

...בינתיים הגיעה העגלה מהכפר ובה אבא ומיכל. מיכל לא ידע, כפי הנראה, מה נעשה כאן. בראותו את שורת המתים התפרץ בצעקה כאילו חתכו את בשרו: „יזוס מריה! מה עשו לכם ?" — זרק את כובעו לארץ, וצעק בקול גדול, כאילן הנחבט בסערה עמד שם ואיים בכפיו כלפי מעלה. בקושי רב הצליח אבא להשקיטו.

מיכל השקיט מעט, ישב ליד גופתו של סבא ושוחח עמו בקול כאוב: „אה מושקו מושקו — מלמל — אל תסלח להם מושקו. אתה אדם טוב, מושקו, אני יודע, אבל את זה אל תסלח להם !... מושקו מושקו, אל תסלח להם מושקו !..."

אחר כך עמסנו את המתים על העגלה ונסענו לבית העלמין. בית העלמין היה ליד בית הנתיבות, מעבר העיר משם. היה עלינו לעבור את כל העיירה. העגלה התנהלה בכבדות ברפש־הדרך והסוסים הורידו ראשיהם ונשמו באנחה, כאילו הרגישו, שמושכים הם את עגלת־המות. עברנו את השוק. השוק היה מת. אפילו כלב לא נראה בו. חורבת בית הועד העשנה באמצעותו וניירות שרופים התעופפו מעליו כפרפרים שחורים. פתחי־הבתים היו עתה פתוחים מעט. בלילה נפתחו ונשדדו על ידי הצבא ואכרי־הסביבה. שולחנות־תגרנים הפוכים ושבו־רים נתגלגלו בשוק כעצמות מתים בשדה קרב. עגמה נוראה היתה רבוצה מסביב. חשבתי שכל העולם כולו נחרב ואנחנו השרידים האחרונים מתנהלים על גבי חורבותיו וכן נתנהל עד עולם. הדרך לבית העלמין ארוכה מאד, כדרך במדבר.

סוף סוף הגענו. בבית העלמין מצאנו מחפרות צבא שחפרו שם האוסטרים, בברחם מפני הרוסים. כאן נקבור אותם — אמר אבא. הורדנו את המתים אל תוך המחפרות, זה אחר זה, כך, בבגדיהם ובמנעליהם וכיסינו אותם באדמה, באבנים ובשלג ממוסמס, שנערמו בשולי המחפרות. עבדנו בידים וברגלים, כי מעדר לא היה עמנו. (אחר כך אמר אבא „קדיש" בקול איום, כקולו של אדם שגרונו נקוב. עניתי אחריו „אמן" כדי לחזקו. יראתי שמא נגווע תוך כדי אמירה זו. מיכל חשף את ראשו ועשה סימן צלב.).

ליקטנו אבנים ועשינו גל במקום הקבורה, אחר כך נסענו העירה.

שוב עברנו את כל העיירה ועתה היה השוק מלא קוזאקים. הם הגיעו שמה בעת שהיינו בבית העלמין ועוסקים בקבורת המתים. כיסו השוק כארבה. ישבו על הארץ באלפיהם ואכלו בשר משומר מתוך קופסאות פח. על ידיהם ניצבו סוסיהם שורות־שורות. הסוסים היו מכוסים טליתות של יהודים נרצחים או שדודים. אבא הסתכל במראה מתוך זוועה. אחר הקיש באצבעו על מצחו וקפץ מעל העגלה.

— בוא אתי מהר, יוסף ! — פנה אלי ועזר לי לרדת מעל העגלה. ואל מיכל אמר : — מהר הביתה והודיע שם כי שלום לנו ואמור להם כי נשוב עוד מעט ! אנחנו —

— אבל פאני העשקו — הפסיק לו מיכל — פאני העשקו, ירא את האלקים ! אל תלך לבית החיות האלה ! יטרפוך כגדי.

אבא לא שם לבו אל דבריו.

— עשה כאשר אמרתי לך, מיכל, אל תתמהמה, כי הבית שרוי בדאגה.

— העשקו העשקו, שמע בקול מיכל הזקן, אך הפעם, העשקו !...

אבא לא הפנה את פניו אליו, אחז בידי והתחלנו ממהרים לתוך השוק. מרחוק שמענו את העגלה כשהיא מתגלגלת בדרך, הביתה.

— צרור הכסף אתך, יוסף ! — שאל אבא תוך כדי הליכה.

— כן, אבא.

— בוא מהר !

אחוזים זה בזה האצנו את פסיעותינו עד שהגענו אל הפסל הגדול של הגיבור קושצ'יושקו העומד שם מאובן וקר, בקצה השוק.

אבא עלה על הכן, שעליו ניצב הפסל והתחיל מכריז בקול רם, בפולנית, כדרך שמכריזים התגרנים על סחורותיהם בימי היריד.

— טליתות אני קונה !... טליתות של יהודים אני קונה !... זהוב בעד טלית !... טליתות, טליתות !.. הביאו טליתות.. זהוב בעד טלית !.. טליתות, טליתות !...

הקוזאקים צחקו חשבו, כי מוקיון עומד לפניהם ועושה מעשה צחוק. התחילו מתאספים ליד הפסל וצחקו. הסברתי להם בכל מיני תנועות והעויות, כי לטליתות אנו מתכוונים. ניכר, הענין בידח את דעתם. בצחוק גדול התפזרו על פני השוק, פשטו את הטליתות מעל הסוסים והביאום אלינו. אבא קיבל את הטליתות ואני שילמתי את מחירן.

עת רבה ארכה עבודה זו. הטליתות היו מרובות. אבא הלך והתלהב יותר ויותר, הכריז בקול רם ובניגון מעט, כשמש המכריז על העליות בבית המדרש, במועדים: טליתות אני קונה !... טליתות !... כל טלית שהובאה בדק אותה אבא בכוונה ובמבט רחוק בעיניו, כאילו שיוה לנגד עיניו את דמות היהודי שהיה מתעטף בה, נשק את ציציותיה והניחה באנחה לרגלי הפסל. וכשהובאה הטלית האחרונה ירדנו מעל כן הפסל. אבא צרר את הטליתות בשני צרורות, את הקטן שם על שכמי ואת הגדול לקח הוא. התחלנו יוצאים מהשוק. יצאנו בחפזון — יראנו, שמא יתחרטו הקוזאקים על הממכר; הללו עלולים לשלול ממך את סחורותיך לאחר שקיבלו כסף מחירה. ברחנו מן השוק. נעלמנו תוך אחת הסימטאות הדוממות. אמרנו ללכת הביתה בדרכים עקלקלות.

...בדממה עמוקה זחלנו תחת משא הצרורות. הטליתות היו עתיקות וכבדות. עברנו את הסימטאות הריקות, עברנו את כיכר בית המדרש, נר התמיד היה עדיין מתנוצץ שם. עלינו על התל המתנשא שם מעבר לבית המדרש וחוצץ בין שכונת היהודים ושכונת הגויים. תל זה נקרא בפי בני העיירה „תל־הקדושים" כי על התל הזה — מספרים — נהרגו לפני

שנים רבות שלשה יהודים על קידוש השם, בעלילת דם. סבא היה מתפאר תמיד, כי מצאצאי אחד הקדושים האלה הוא. בצוואתו שמצאנו אחרי מותו בין דפי הזוהר, ביקש סבא שעל מצבתו לא יחרתו לא שם תואר ולא שם כבוד, אלא יזכירו כי מבני בניו של אותו קדוש היה.

...הגענו אל ראש התל, אל האבן הגדולה הנתונה שם למעלה ונקראת בפי אנשי העיירה „האבן הצומחת". על האבן הזאת ערפו את ראשיהם של שלשת הקדושים ואומרים עליה, על האבן הזאת כי צומחת היא וגדלה משנה לשנה. חשתי כי כוחותי פוחתים והולכים וביקשתי מאבא שנעמוד לפוש מעט.

נענה לי. הסיר את צרורו מעל שכמו ואחר עזב עמי. עתה יכולתי לזקוף את קומתי ולראות את פניו. פניו היו אפורים כפני סלע, ששטפו הגשם. על זקנו נתגלגלו דמעות גדולות ומזהירות כמרגליות. זאת היתה הפעם הראשונה והיחידה בחיי שראיתי את אבא בוכה. תמיד דמיתי שאין אבא יודע לבכות. עליתי על האבן ונשקתיו על הזקן רווי־הדמעות.

...אחר כך נפלתי על צוארי אבא ובכיתי הרבה בכה...

יעקב פליישער

דאס שטעטל ערב מלחמה

זייט דעם 30־טן אַפּריל 1939, ווען היטלער ימ"ש איז דאָס ערשטע מאָל אַרויס עפנטלעך מיט דער פאָדערונג אויף דאַנציג מיטן פּוילישן „קאָרידאָר", וועלכע ער האָט געלאָזט הערן אין זיין טרויעריק־באַוווּסטע רעדע, וואָס איז געווען געווענדעט צום דעמאָלסדיקן פּרעזידענט פון די פאַראייניקטע שטאַטן פראַנקלין רוזוועלט, און נאָכדעם ווי ס'איז געקומען — מיט אַכט טעג שפּעטער — די תשובה פון פּוילישן אויסערן־מיניסטער יוזעף בעק, אין זיין רעדע אין פּוילישן סיים, פרייטיק דעם 7־טן מאַי אין וועלכע ער האָט געשטעלט אָפן די פראַגע: „אין וואָס אייגנטלעך האַנדלט זיך"? („O co właściwie chodzi") און דערביי געזאָגט אַ קלאָרן און קאַטעגאָרישן „ניין", פּוילן וועט נישט אַוועקגעבן איר טעריטאָריע — פון דעמאָלט אָן איז די פּאָליטישע לאַגע געוואָרן אָנגעשטרענגט וואָס אַ מאָל מער און מער. מענטשן מיט אַ פּאָליטישן חוש האָבן פאָראויסגעזאָגט דאָס דערנענטערן זיך מיט שנעלע טריט די אָנקומענדע קאַטאַסטראָפע.

עס האָט זיך אָנגעהויבן דער „נערוון־קריג" אין זיין שאַרפסטן פאָרם. געבעלס פּראָפּאַגאַנדע־מאַשין האָט געאַרבעט מיט דער פולער פאַרע. יעדן טאָג אַנדערע נייעס, וועלכע האָבן צעשטרייט די נערוון און צעמישט די געדאַנקען. די שרעקלעכע פראַגע: „יאָ מלחמה־נישט מלחמה"? האָט געעגבערט דעם מח.

ווי אין אַזעלכע צייטן האָבן זיך אָנגעהויבן הייסע ויכוחים צווישן „אָפּטימיסטן" און פּעסימיסטן". געווען יידן „פּאָליטיקער" ,וועלכע האָבן „אויפגעוויזן" מיט ראיות און מופתים און „אייזערנע אַרגומענטן", אַז עס וועט קיין מלחמה נישט זיין: „היטלער סטראַשעט — האָבן זיי געטענהט — מיט... „שראגע". (אַן אויסדרוק אין קאָרטן־שפּיל). אַזוי לאַנג איז ער געווען אַ גיבור ווי לאַנג ער האָט נישט אָנגעטראָפן קיין דעצידירטן און קאַטעגאַרישן: ניין! ווי לאַנג מען האָט אים איבערגעגעבן אַלץ אָן איין שאָס איז ער געווען אַ זיגער, אַ העלד און געקענט פאַרבלענדן די אויגן פון דייטשן פאָלק און אויך פון דער וועלט, ווען אָבער ער וועט אָנטרעפן אויף אַן אמתן ניין, ד. ה. ווען די פּוילישע רעגירונג וועט קענען אויסהאַלטן דעם נערוון־קריג און זיך נישט פאַרלירן, וועט היטלער נישט וואַגן אָנצוגרייפן.

און אַז די פּוילישע רעגירונג איז געווען פעסט דעצידירט נישט נאָכצוקומען היטלערס פאָדערונגען, אפילו עס זאָל פירן צו מלחמה — אין דעם איז קיין שום צווייפל נישט געווען. אַרגומענטן? ביטע זייער: ראשית איז פּוילן אַליין גענוג שטאַרק (אַזוי האָט מען זיך איינגערעדט, ווייל אַזוי האָט די פּוילישע רעגירונג אַלע יאָרן איינגעפּרעדיקט די באַפעלקערונג, ווי ס'איז געווען באַוווּסט דאָס וואָרט פון מאַרשאַל רידז־שמיגלי: „אַפילו קיין קנעפּל פון מאַנטל וועלן מיר נישט אַוועקגעבן") זיך אַקעגנצושטעלן דעם דייטשן מיליטער און פירן מלחמה אַ לענגערע צייט אַפילו אַליין, אָן דער הילף פון די פאַרבינדעטע: ענגלאַנד און פראַנקרייך. צווייטנס, איז קיין ספק נישט, אַז די „פאַרבינדעטע" וועלן באַלד קומען צו הילף און דאַן — איז דער זיג אַ זיכערער. און אַזוי ווי היטלער איז נישט קיין נאַר און ער ווייסט דאָס אַלץ, וועט ער זיכער אין דער לעצטער מינוט — ווען די אָנשטרענגונג וועט דערגרייכן דעם קולמינאַציע־פּונקט — זיך צוריקציען און נישט שטעלן אין סכנה זיין גאַנצן פּרעסטיזש און דערמיט די עקזיסטענץ פון זיין רעזשים.

עס איז אָבער געווען אַ „יש אומרים" וואָס האָט געזאָגט פּונקט פאַרקערט: אַ דיקטאַטאָר — האָבן זיי געטענהט — קען זיך נישט צוריקציען און אויב מ'וועט אים נישט געבן אָן מלחמה וועט ער מלחמה האַלטן. און דאָס איז דאָך קיין ספק נישט, אַז דייטשלאַנד איז פיל שטאַרקער פון פּוילן. אלא די הילף פון ענגלאַנד און פראַנקרייך? ראשית כל ,איז נאָך אַ ספק צי זיי וועלן טאַקע מקיים זיין

זייער הבטחה איז זיין גרייט צו „שטאַרבן פאַר דאַנציג״. (געדענקענדיק גוט די „הילף״ וואָס זיי האָבן דערטיילט צו טשעכיען...) און ווען אַפילו זיי וועלן יאָ קומען צו הילף, איז ביז זיי וועלן קומען, וועט דערווייל פּוילן ווערן אָקופּירט דורך דער דייטשער אַרמיי. און דאַן וועט שוין היטלער אַנדערש רעדן מיט די „פאַרבינדעטע״.

אַזוי איז אָנגעגאַנגען אַ הייסער ויכוח צווישן די צוויי צדדים. די ויכוחים זענען עפ״י רוב געפירט געוואָרן אין בית המדרש צווישן מנחה־מעריב און ספּעציעל שבת, ווען דער עולם האָט געהאַט מער צייט און גערוט פון אַלע נעבן־דאגות ווי: שטייערן, ריינקייטס־קאָמיסיעס, אַנטיסעמיטיזם און ועל כולם: דאגות פרנסה — האָבן די שאַרפע דיסקוסיעס אויף די לאַנגע בענק אַרום דעם בית־המדרש, אָנגענומען אַן ערנסטע פאָרם. ספּעציעל האָבן זיך געלאָזט הערן די הויכע טענער פון לייבעלע ווײנריב (וועלכן די שטעטישע לצים האָבן אים צוגעטשעפּעט דעם צונאָמען „טראָצקי״, אַלס סימן פון שאַרפקייט און לינקע אנשויאונגען) שימעלע ר׳ ישראל מאירס (מיטן צונאָמען „בעדל״) און אַנדערע. אָבער נישט בלויז אין בית המדרש, אויך אין די גאַסן און אין מאַרק זענען יעדן פאַרנאַכט געשטאַנען „רעדלעך״ בעלי בתים און דיסקוטירט וועגן דער לאַגע.

דערווייל האָט די דייטשע פּראָוואָקאַציע אָנגענומען אַן ערנסטע פאָרם און דאָס האָט זיך אויסגעדרוקט אין דיווערסיע־ און טעראָר־אַקטן אין פאַרשידענע ערטער אין לאַנד, וועלכע זענען געווען אויסגערעכנט צו זייען אַ בהלה און פחד צווישן די ציוויל־באַפעלקערונג. דאָ און דאָרט האָבן אויפגעריסן באָמבעס און פאַרוואונדעט פיל מענטשן. אויפן טאַרנאָווער באַן־הויף האָט אויפגעריסן אַ באָמבע, וועלכע האָט פאַרוואונדעט מענטשן און פאַראורזאַכט פיל שאָדן. דאָס זעלבע האָט מען געהערט פון אַנדערע ערטער אין לאַנד.

און כאָטש די פּוילישע רעגירונג האָט זיך באַמיט צו באַרויִקן די באַפעלקערונג, האָט זיך דאָך דערקענט די אומרויִקייט אויף אַ יעדערנס פנים. נאָך מער: עס האָט זיך געלאָזט באַמערקן ווי די מאַכט־אָרגאַנען אַליין האָבן אָנגעהויבן צו פאַרלירן די קעפּ. אין דער צייט ווען עס האָט זיך געפאָדערט די מאַקסימאַלע אייניקייט פון גאַנצן פאָלק, אין אָנבליק פון דעם דערנענטערנדן זיך שטורעם, האָבן די אָרטס־מאַכט־אָרגאַנען (זיכער לויט די אָנווייזונגען פון די צענטראַלע מאַכט־אָרגאַנען) זיך גאָר פאַרנומען מיט דער „יודען־פראַגע״: געזוכט עבירות אין די יידישע געשעפטן: אַרויפגעלייגט הויכע געלט־שטראָפן פאַר „נישט ריינקייט״. אַזוי אין די געשעפטן ווי אין גאַס, געלאָזט אין גאַנג די שטייערן „לאָטנע־קאָמיסיעס״ און בכלל באַמיט זיך אויסצופירן פונקטלעך די א״ג טרויעריק־באַרימטע „אָווּשעם״־לאָזונג פון פּרעמיער־מיניסטער סלאַוואָי־סקלאַדקאָווסקי, וועלכער האָט געזאָגט: „שלאָגן יידן — נישט, עקאָנאָמישער קאַמף — אדרבא״, און וועלכעס איז געוואָרן די אָפיציעלע רעגירונגס־פּאָליטיק. אַלס רעזולטאַט פון דער פּאָליטיק, איז די אַנטיסעמיטישע העצע, אין כמעט דער גאַנצער פּוילישער פּרעסע, געוואַלדיק געשטיגן און געוואָרן אין גאַנצן פריי־אומגעשטערט. די „פּיקעטן״ פון די ענדעקישע סטודענטן ביי די יידישע געשעפטן, וועלכע האָבן נישט אַריינגעלאָזט קיין פּוילישן קונה אין אַ יידיש געשעפט — ספּעציעל אינעם יריד־טאָג — איז געוואָרן אַן אָפטע און לעגאַלע דערשיינונג. די שווערע האַנט פון די, וואָס אַמאָל נייע שטייערן, האָבן געדריקט אויף די יידן. ווען צו דעם אַלעם איז נאָך צוגעקומען דער שטענדיקער פחד פאַר פאַרשיקן אין קאָנצענטראַציע־לאַגער „בערעזאַ־קאַרטוסקאַ״ פון „פאַרדעכטיקע פאַרשוינען״ אָן אַ משפט — קען מען זיך פאָרשטעלן די אומרויִקייט וואָס האָט געהערשט צווישן דער יידישער באַפעלקערונג. די לופט איז געוואָרן וואָס אַמאָל ענגער און ענגער. צווישן יידן האָט מען געזאָגט: דער אַלגעמיינער שונא שטייט שוין ממש הינטער דער טיר און די מאַכט־אָרגאַנען זענען אַזוי פאַרבלענדט, זעען נישט די גרויסע געפאַר וואָס דראָט אויך זיי, נאָר האָבן נאָך אַלץ אין זינען די יידן.

אָבער זיי האָבן זיך געהאַלטן ביי זייער „פּאָליטיק״ אַפילו אין די לעצטע וואָך, ממש צוויי טעג פאַר דער היטלעריסטישער אינוואַזיע, זענען נאָך אין שטעטל אַרומגעלאָפן, ווי פאַרסמטע מייז, די „ריינקייטס־קאָמיסיעס״ און געזוכט עבירות ביי יידן.

פונדעסטוועגן האָט די פּוילישע רעגירונג אויך אָנגעהויבן „זאָרגן״ פאַר דער ציוויל־באַפעלקערונג, בעיקר פאַר דער מורא פון די לופט־באָמבאַרדירונגען: מען האָט געפאָדערט צו מאַכן „שוץ־גראָבנס״ („סכראָנעס״). די אַרבעט איז אין דער ערשטער ריי אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף די א. ג. „ביקאָווע אַרבעטער״ דאָס זענען געווען די יוגנטלעכע, וועלכע זענען צוליב פאַרשידענע סיבות, באַפרייט געוואָרן פון אַקטיוון מיליטער־דינסט. פאַר זיי איז געווען אַ געזעץ, אַז זיי דאַרפן אַרבעטן „פאַרן פאָטערלאַנד״ פינף טעג אין יאָר, במשך פינף יאָר. געוויינלעך האָט מען אַרויסגעזוכט פאַרשידענע עפנטלעכע אַרבעטן ווי: אויסגלייכן די שאָסייען אין שטאָט, (וועלכע זענען על־פּי־רוב געווען צעשטערט און פאַרנאַכלעסיקט), פאַרשידענע אַרבעטן אין די שולן אא״וו. די אַרבעט איז

עבודת־חובה של המשוחררים משרות צבאי פולני
(„ביקאָווע אַרבייט״ בלע״ז)

מימין: יהושע יוסט (מחזיק במושכות), שלמה בליצר, אביגדור בליצר, אברהמצ׳ה לבין

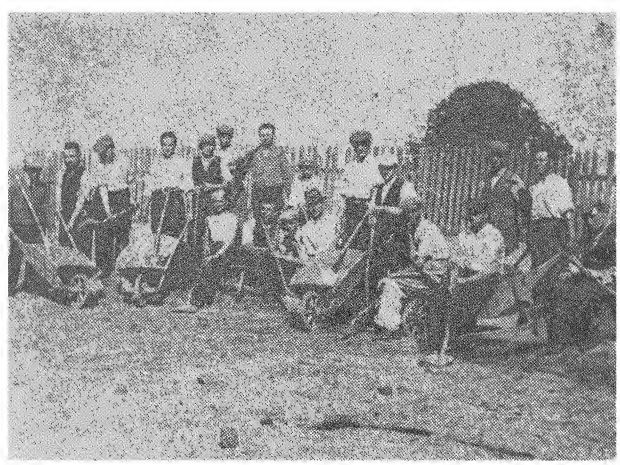
געוועלנלעך געמאַכט געוואָרן אין די זומער־חדשים: יולי—אויגוסט. ס׳רוב אַרבעטער זענען געווען יידן, אָבער אַ גרויסער פּראָצענט איז אויך געווען קריסטן. אויך איך האָב געהערט צו דער קאַטעגאָריע אַרבעטער (איך בין געווען באַפרייט פון אַקטיוון מיליטער־דינסט אַלס „בן־יחיד״).

עבודת־חובה של המשוחררים משרות צבאי פולני
(„ביקאָווע״ בלע״ז)

מימין: שלמה פרבמן, יעקב יהושע פליישר, ליפא פרייזר, חיים אברשטרק.

אין מלחמה־יאָר האָט מען אונדז מאָביליזירט צו דער אַרבעט, שוין סוף אויגוסט, ד. ה. די לעצטע וואָך פאַרן מלחמה־אויסברוך, ווען די לאַגע איז שוין געווען שטאַרק אָנגעשטרענגט. די אַרבעט איז דאָס מאָל באַשטאַנען פון גראָבן „שוץ־גראָבנס״ הינטער דער שטאָט. פאַרשטייט זיך אַז אין אַזאַ אָנגעשטרענגטער צייט האָט מען מער געשמועסט ווי געאַרבעט, די איינציקע טעמע איז געווען: די לאַגע און די אויסזיכטן פון דער מלחמה.

עבודת־צבא („ביקאווע״)

שני מימין: אשר שליסל (בנו של אברהם לייביש שליסל), יושב הראשון: א. שיפמן (המכונה: ז׳וכובר), יוסף שליסל, עומדים: יעקב פליישר, יוסף שטיינמיץ, X, איטשה רוזנבוים, נח גוטליב, זלמן זילבר, שלמה פרבמן, ליפא פרייזר, חיים אברשטרק.

ווי אַ דונער אין מיטן העלן טאָג האָט געווירקט אויף אַלעמען די ידיעה וועגן דעם טרויעריק־באַרימטן „ריבענטראָפּ־מאָלאָטאָוו אָפּמאַך״, וועלכער האָט דעצידירט דעם גורל פון דער מלחמה. די דיסקוסיעס זענען געווען הייסער און ליידנשאַפטלעכער. רעאַליסטן האָבן געזען אין דעם אָפּמאַך, אַז די מלחמה איז שוין אומפאַרמיידלעך און די טעג — און אפילו שעה׳ן — פון מלחמה־אויסברוך זענען געציילטע. אָבער אויך דאַן, זענען נאָך געווען „חכמים״, ספּעציעל זענען דאָס געווען די, וואָס אַ יעדער רוסישע טאַט איז ביי זיי געווען הייליק, און האָבן אויך אין דעם אומגליקלעכן אָפּמאַך געזען די „שלום־פּאָליטיק״ פון סטאַלינען. „רוסלאַנד ווייסט וואָס זי טוט — האָבן זיי געטענהט — און מן הסתם וויל זי נאָר „אַריינניאַרן״ דייטשלאַנד זאָל נאָר אָנהויבן די מלחמה און דאַן — דאַן וועט שוין דער ראַטן־פאַרבאַנד באַווייזן דייטשלאַנד איר שטאַרקע האַנט״...

אַזוי איז אָנגעגאַנגען אַ נייער וויכוח, — ביז ...ביז מיטוואָך, דעם 30־טן אויגוסט, אין מיטן דער אַרבעט און אין מיטן דעם פאַרביסענעם וויכוח, קומט עמעץ צולויפן מיט דער איבערראַשנדער ידיעה: מאָביליזאַציע! אַ שוידער האָט אַרומגענומען. עפּעס האָט זיך אָפּגעריסן פון דער נשמה און אינסטינקטיוו האָט מען געפילט אַז די אַרבעט איז שוין אַן איבריקע... מ׳האָט אַוועקגעוואָרפן די אַרבעטס־כלים און געלאָפן אין שטאָט אַריין לייענען די מאָביליזאַציע־מודעה, וואָס איז געווען געדרוקט מיט גרויסע קידוש־לבנה אותיות אויף אַ גרויסן פּאַפּיר־פאָרמאַט. דאָס בילד וואָס איך האָב געזען אין מאַרק, שטייט מיר נאָך שטענדיק פאַר די אויגן, און איך וועל דאָס קיין מאָל נישט פאַרגעסן: ווי געזאָגט, איז דאָס געווען מיטוואָך אין יריד־טאָג, ווען די פּויערים פון דער געגנט זענען געקומען מיט די צו פערד־איינגעשפּאַנטע וועגענער, פאַרקויפן זייער פּראָדוקציע און איינקויפן שפּייז־אַרטיקלען און קליידונג. אגב, איז דאָס מאָל געווען אַ גרויסער יריד, ווייל די פּויערים, הערנדיק דעם קלאַנג, אַז „ס׳וועט זיין אַ מלחמה״ האָבן אָנגעהויבן איינקויפן „זאַפּאַסן״, ד. ה. איינקויפן סחורות אויף רעזערוו, „על כל צרה שלא תבוא״. די באַוועגונג אין די געשעפטן איז געווען אַ שטאַרקע, כאָטש די סוחרים האָבן שוין נישט גערן פאַרקויפט. אויך אין דעם טאָג האָבן די ענדעקעס נישט פאַרגעסן אַוועקצושטעלן זייערע „פּיקעטן״ ביי די יידישע געשעפטן, כדי צו „דערמאָנען״, די קריסטן, נישט אַריינצוגיין אין קיין יידיש געשעפט, כאָטש דאָס מאָל האָבן די פּויערים נישט אַזוי שטאַרק זיך צו־געהערט צו די סטודענטן, וועלנדיק, ווי שוין דערמאָנט, וואָס מער איינקויפן. און נאָך זענען די „פּיקעטן״ געשטאַנען און „געהיטן״ די יידישע געשעפטן, האָבן זיך באַוויזן אין מאַרק מיליטער־פּאָליציאַנטן („זשאַנדאַרמעריע״) מיט אַנט־בלויזטע לאַנגע פּיקעס אויף די ביקסן, וואָס האָבן אָנגעוואָרפן אַ פּחד, און צעטריבן דעם יריד. זיי האָבן שטרענג אויפגעפאָדערט די פּויערים זיי זאָלן אַהיים פאָרן און פאַרלאָזן דעם מאַרק. דאָס האָט נאָך מער אָנגעמאַכט אַ גרויסע פּאַניקע, אַזוי צווישן די פּויערים ווי אויך צווישן דער שטאָטישער באַפעלקערונג. די פּויערים זענען זיך כאַאָטיש צעלאָפן און

די יידן האָבן אָנגעהויבן פאַרמאַכן די געשעפטן, איינפּאַקן די סחורות פון די סטראַגאַנעס.

ספּעציעל, פאַרשטייט זיך, האָבן יידן אַרויסגעוויזן אומרו־איקייט און פּחד, פילנדיק אינסטינקטיוו די אָנקומענדיקע סכנה. מ׳איז געגאַנגען הין־און־צוריק, פון איין שכן צום צווייטן, מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. ווייבער האָבן געוויינט הויך אויפן קול און זיך געבראָכן די הענט: דער זון אָדער גאָר צוויי דאַרפן באַלד „איינריקן" אין מיליטער... די פנימער זענען געוואָרן פאַרכמורעט־ערנסט און פון יעדנס אויגן האָט אַרויסגעקוקט די פראַגע: און וואָס ווייטער?

זאַלץ־אייגנטימער האָבן געדאַרפט אַ ספּעציעלע דערלויבניש פון דער רעגירונג, אין די ערשטע יאָרן האָבן דאָס געהאַט יידן, נאָר קורץ פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה האָט דעם סקלאַד (מחסן) איבערגענומען אַ גוי — דאָס איז געווען אין איינקלאַנג מיט דער אויבן דערמאָנטער „אָוושעם"־פּאָליטיק) — האָט זיך פאָרמירט אַ לאַנגער „אָגאָנעק" (תור) און ס׳האָבן זיך געהערט געשרייען און קריגערייען, ביז עס האָט געמוזט קומען פּאָליציי און האַלטן אָרדנונג. פאַרשטייט זיך, אַז מ׳האָט שוין צו די סוחרים נישט פאַרקויפט אומבאַגרענעצט, נאָר איינגעטיילט יעדערן לויט אַ נאָרמע.

בין העומדים מימין: מאיר שנל, שמשון אסיג י. אנגלברג, טוביה ברגשטיין, ×.
יושבים: האחרון משמאל: ניסן נוסבוים.

עס האָט זיך אויך אָנגעהויבן אַ בהלה׳דיק איינקויפן פון שפּייז־פּראָדוקטן, כאָטש אַ גרויסע טייל פון דער באַפעל־קערונג (ספּעציעל דער פאַרמעגלעכער טייל) האָט נאָך מיט אַ צייט צוריק אָנגעהויבן איינקויפן „זאַפּאַסן" — איצט אָבער, אַז מ׳האָט שוין געזען די מלחמה ממש פאַר די אויגן, האָט דאָס איינקויפן שוין אָנגענומען אַ מאַסן־כאַראַקטער. די שפּייז־געשעפטן האָבן, פאַרשטייט זיך, נישט גערן פאַרקויפט: ווער ווייסט וואָס ס׳וועט זיין מאָרגן? צו דאָס געלד וועט נאָך האָבן עפּעס אַ ווערט? איז צו וואָס דאַרף מען האָבן די זלאָטיס? (די פּוילישע מטבע) נישט בעסער צו האָבן ליגן סחורה? האָט טאַקע באַלד אָנגעהויבן „אויסצופעלן" פאַרשידע־נע שפּייז־פּראָדוקטן ווי: צוקער, מעל, אויך שוועבעלעך. די פּרייזן האָבן אויך אָנגעהויבן פילפאַכיק צו שטייגן, די א״ג „האָסע" וואָס האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט די בהלה און די נערוון־אָנשטרענגונג. ביים זאַלץ־סקלאַד, וועלכער האָט זיך געפונען אין ר׳ אליהו רימלער׳ס הויז (זאַלץ איז אין פּוילן געווען אַ מאָנאָפּאָל־אַרטיקל ד. ה. אַ רעגירונגס־אַרטיקל און די

די אַלגעמיינע שימונג איז געווען אַ שטאַרק געדריקטע. ביי מנחה־מעריב אין בית־המדרש — דער צענטראַלער זאַמל־פּונקט פון אַלע שטעטלדיקע יידן, ספּעציעל אין אַזאַ צייט, ווער איז נישט געקומען אין בית־המדרש אַריין? — האָט זיך געקאָכט און געריועט ווי אין אַ בינען־שטאָק. איינער פון פון צווייטן האָט נאָר געוואָלט הערן „נייעס". באַזונדערס האָבן יידן געוואָלט הערן די מיינונג פון די אָרטיקע „פּאָליטי־קער" און „צייטונגס־לייענער" און נאָך מער פון די וואָס זענען געקומען פון דער „גרויסער שטאָט", ווי ר׳ שלום קאָרן, וואָס איז געקומען פון קראָקע און טיילמאָל אויך פון וואַרשע, האָט מען געוואָלט הערן וואָס שמועסט מען אין די גרויסע שטעט?...

מיטוואָך, 8.45 אין אָוונט האָט דער פּוילישער ראַדיאָ איבערגעגעבן דעם „דזיענניק" (די נייעסן), און אַזוי ווי אַ ראַדיאָ איז נאָך אין יענער צייט געווען אַ גרויס לוקסוס אין אַ שטוב, און ווער האָט זיך דאָס געקענט דערלויבן? פלעג מען זיך צונויפזאַמלען ביי די צוויי יידישע ראַדיאָ־געשעפטן

אין שטאָט: ר׳ מאָטל דעמביצער (נ״י) און ר׳ קלמן פעפער (הי״ד) כדי צו הערן די נייעס. אין דער לעצטער צייט איז דער עולם יעדן אָוונט אַלץ גרעסער געוואָרן, כדאי אַליין צו הערן די נייעסן.

אין דער נאַכט פון מיטוואָך, נאָכן פאַרעפנטלעכן דעם מאָביליזאַציע־רוף האָט זיך נאָך אַ לענגערער צייט פאַרן איבערגעבן די נייעס פאַרזאַמלט אַ גרויסער עולם ביי די געשעפטן, אַזוי, אַז די גאַסן זענען ממש געווען שוואַרץ פון מענטשן. מ׳האָט מיט אומגעדולד געוואַרט אויפן „דזיענניק": מ׳האָט אָנגעשטרענגט די שמיעה כדי חלילה נישט צו פאַרהערן קיין איין וואָרט.

בשעתן הערן די נייעס איז די שפּאַנונג נאָך מער געשטיגן פון מינוט צו מינוט, און נאָך דעם ווי דער ספּיקער האָט פאַרענדיקט ס׳לייענען — איז די בהלה געווען גרויס, הערנדיק דעם לעצטן „פאָרשלאָג" פון היטלערן צו פּוילן: „די פּוילישע רעגירונג זאָל שיקן קיין בערלין אַ דעלעגאַציע, וועלכע זאָל באַזיצן די פולמאַכט צו חתמענען אויפן אָרט אויף יעדן „אָפּמאַך", וואָס וועט ווערן פאָרגעשלאָגן פון דער דייטשער רעגירונג, נישט דאַרפנדיק זיך באַראָטן מיט דער צענטראַלער מאַכט אין וואַרשע. די פאָדערונג האָט דערמאָנט היטלערס מעטאָדן אין די צייטן פון „אַנשלוס" פון עסטרייך און אויך די טרויעריק־באַרימטע „אונטערהאַנדלונגען" מיט די טשעכישע דעלעגאַציע אין בערלין, אין די צייטן פון די סודעטן־פראַגע, וועלכע האָט מיט זיך מיטגעהאַט אַזעלכע „פולמאַכטן" און איז בשעתן פירן די "אונטערהאַנדלונגען" פאַקטיש געוואָרן פאַרשפּאַרט דורך היטלערן ביזן חתמענען די קאַפּיטולאַציע. מ׳האָט גוט געוווּסט, אַז דאָס איז דער לעצטער טריק פון היטלערן און אויך אפשר דער לעצטער אַקט אין דעם זייט חדשים־פירנדיקן זיך נערוון־קריג.

קורץ נאָכן דערהאַלטן היטלערס „פאָרשלאַג", האָט די פּוילישע רעגירונג געענטפערט מיט אַ קאַטעגאָרישן „ניין". מיר קענען שיקן אַ דעלעגאַציע אויף צו פירן אונטערהאַנדלונגען — האָט געזאָגט דער פּוילישער קאָמוניקאַט — אָבער אָן שום ספּעציעלע פולמאַכטן, און דאָס אויך, נישט קיין בערלין, נאָר אויף אַ נייטראַלן אָרט, ד. ה. פירן אונטערהאַנדלונגען ווי גלייכע מיט גלייכע, נישט אונטער דראָאונגען אָדער אגרעסיע. נאָכן פּוילישן ענטפער איז געווען קלאָר, אַז עס האַלט פאַר אַ גורלדיקער דעציזיע: „אָדער — אָדער". מיט די געדאַנקען איז מען געגאַנגען שלאָפן מיטוואָך ביי נאַכט, דעם 30־טן אויפן 31־טן אויגוסט.

דאָנערשטיק,, דער 31־טער אויגוסט איז געווען אַן עכטער ערב־מלחמה טאָג: די לופט האָט געשמעקט מיט פּולווער און די פּנימער פון די מענטשן האָבן אויסגעדריקט פּחד און פאַרצווייפלונג פאַר דעם שרעקלעכן אומבאַוווּסטן, וואָס האָט זיך אָנגערוקט. דערצו האָבן אויך מיטגעווירקט די אויסנאַם־געזעצן, וועלכע האָבן אָנגעהויבן דערשיינען: פאַרשטעלן דאָס ליכט ביינאַכט אין די פענצטער, אויטאָס זאָלן פאָרן אין די אָוונטן מיט פאַרטונקלט ליכט, נישט זאַמלען זיך אין די גאַסן, האַלטן אַן אויפמערקזאַם אויג אויף דיוורסאַנטן און שפּיאָנען. די גאַסן זענען שנעל געוואָרן ליידיק פון מענטשן, יקותיאל קעסטנבוימ׳ס אויטאָבוס, וואָס איז געקומען פון טאַרנווו, פלעג אַריינקומענדיק אין מאַרק מיט רעש און פיל מענטשן האָבן שוין אָפּגעוואַרט די אָנקומענדיקע, באַזונדערס פלעגן די קינדער „אויפנעמען" דעם אויטאָ מיט געפילדער און גערידער — איז דאָס מאָל, ד. ה. דעם דאָזיק, דאָנערשטיק, זיך ווי אַריינגעשלייכט אין שטאָט אַריין שטיל, מיט טונקעלע ליכט, קיינער האָט נישט אָפּגעוואַרט די אָנקומענדיקע; יעדער איז געזעסן אין שטוב אָדער פאַרזאַמלט זיך אין אַ שטוב ווו ס׳איז געווען אַ ראַדיאָ כדי צו הערן דעם „דזיענניק".

עלף אַ זייגער ביי נאַכט. מיר זיצן ביים ראַדיאָ און הערן אָנגעשטרענגטע די לעצטע נייעס. ווידער גיט דער פּוילישער ראַדיאָ איבער היטלערס פאָדערונג וועגן שיקן אַ באַפולמעכטיקטע דעלעגאַציע קיין בערלין און די לעצטע ווערטער פון ספּיקער (וועלכע איך וועל קיין מאָל נישט פאַרגעסן) זענען געווען: „זאָל די דייטשע רעגירונג דאָרט וואַרטן אַזוי לאַנג ביז אונדזערס אַ דעלעגאַציע וועט צו זיי קומען קיין בערלין"...

מיר האָבן אויך אָנגעשטעלט דעם ראַדיאָ אויף בערלין. עס האָט זיך געהערט דער גוט באַקאַנטער פּזמון וועגן די פּוילישע באַנדיטן און מלחמה־העצער, וועלכע מאָרדן אומשולדיקע דייטשן אין דאַנציג און אין אויבערשלעזיען. און נאָך דעם זענען געקומען דראָאונגען, אויב פּוילן וועט נישט שיקן „נאָך היינט ביינאַכט" די דערמאָנטע דעלעגאַציע.

וואָס דאָס האָט באַדייט, האָט יעדער גוט פאַרשטאַנען. די לאַגע איז געווען קלאָר, עס האָט זיך שוין נישט געזען, בדרך הטבע, קיין שום אויסזיכט אויף צו פאַרמיידן די מלחמה, כאָטש דאָ און דאָרט האָט נאָך עפּעס אַן אייראָפּעישער דיפּלאָמאַט געפּרווּט פאַרמיטלען, נאָר קיין סך האָפענונג האָט מען שוין נישט געלייגט. מיט דער פראַגע: וואָס וועט זיין מאָרגן, זענען מיר אַהיים געגאַנגען שלאָפן די לעצטע נאַכט פון שלום, אָדער בעסער געזאָגט: פון דעם „נערוון־קריג", פאַרן אָנהייב פון דעם וועלט־חורבן.

***

פרייטיק פאַרטאָג, ווען מ׳איז אַרויס אין גאַס, מיט דער מחשבה, ווידער גיין הערן נייעס פון ראַדיאָ, אָנקוקנדיק דאָס ערשטע באַגעגנטע פּנים, האָט מען שוין גאָר נישט געדאַרפט פרעגן און אויך מער נישט גיין הערן דעם ראַדיאָ: האָסט באַלד אַראָפּגעלייענט פון יעדנס פּנים דאָס שוידערלעכע וואָרט, וואָס האָט אויפגעטרייסלט און אויפגעציטערט די גאַנצע וועלט: מ־ל־ח־מ־ה!

„גם בני אדם גם בני איש, יחד עשיר ואביון״

(תהלים מ״ט)

פרק ו׳

א י ש י ם   ו ד מ ו י ו ת

פערזענלעכקייטן און געשטאלטן

יעקב פליישר

אמידי וחשובי העיר

פעם — או ליתר דיוק: לפני מלחמת העולם הראשונה — היו בטרנובז'ג עשירים גדולים עשירים של ממש: בעלי אחוזות, חוות וארמונות בעלי משרפות של יין שרף, בעלי קרקעות ויערות. היו גם סוחרים גדולים. עשירי דזיקוב היו מפורסמים בגליציה, כי הם היו גם חסידים ואנשי שם, כמו: ר' שלמה'לה לם, ר' משה הויזר ועוד.

בשנים האחרונות, ז.א. אחרי מלחמת העולם הראשונה, לא היו יותר בטרנובז'ג עשירים מפורסמים. אולם כמו בכל הערים והעיירות, היו גם אצלנו יהודים עשירים באופן יחסי, כלומר: בהשוואה לרוב יהודי העיירה, נחשבו כעשירים.

ברם, שנים מה„עשירים האמיתיים" עוד הספקנו „לתפוס" ולהכיר בזמננו, כלומר: בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה לשניה. היו אלה: ר' שלמה דוד קורן ז"ל ור' קופל ביגלאיזן ז"ל.

ר' שלמה דוד קורן

הכרנו אותו כשהיה כבר בגיל השיבה, כשזקנו הלבן והמ־טופח ירד לו על מדותיו. היה זה אחרי שכבר חילק את נכסיו לבניו, התיישב ישיבת קבע בדזיקוב, וחי חיי שקט וצנע. ראינו אותו יום יום, כשהוא בא פעמיים ביום, בבוקר ובערב, לבית המדרש, להתפלל במנין. בבית המדרש לא דיבר עם אף אחד, לא התערב בענייני העיר. בא, התפלל וחזר הביתה.

ר' שלמה דוד קורן נחשב בין העשירים הגדולים „בעבר", בזמן שהיו עוד עשירים בדזיקוב. היתה לו אחוזה בכפר היידי־קובקה ומוטיצה, שכללו אלפי דונמים שדות, ורכוש רב, והיה נקרא „גוטבאזיציר", (בעל אחוזה).

היה יהודי חרד ואת בניו חינך בדרך התורה. ואמנם בניו ובנותיו התנהגו בדרכי האבות, וחיו חיים דתיים מלאים.

ר' שלמה דוד קורן נפטר בשיבה טובה, מספר שנים לפני פרוץ מלחמת העולם השני.

בטרנובז'ג גר בנו ר' נפתלי קורן ז"ל, וחתנו ר' אהרן גטר הי"ד, עם משפחותיהם, שהיו נחשבות בין בעלי הבתים החשו־בים בעיר.

ר' קופל ביגלאייזן

גם הוא היה גביר (עשיר) מהטיפוס הישן: בעל אחוזה גדולה בכפר נגניוב, בה נמצאו שדות, רפתות, אורוות ובית חרושת ללבנים. היה יהודי חרד, ומחסידי דזיקוב הנאמנים והמקורבים. (ראה עליו עוד בפרק: „צעירי אגודת ישראל"). הוא ניהל את אחוזתו גם כשהגיע לזיקנה ושיבה, כמעט עד יום מותו. נפטר לפני השואה.

האחים: ר' חיים ור' אלימלך ספיר

שניהם היו עשירים, אך לא כראשונים, כי לא היו בעלי חוות ו„חצרות". בכל זאת נחשב ר' חיים לעשיר גדול ומבוסס, יותר מר' מלך (כך היו קוראים לו). הוא היה סוחר יערות בקנה מידה גדול, והיו לו גם יערות משלו. את העסקים שלו ניהל עם האצילים וה„גראפים" מהסביבה וגם מרחוק. הם כיבדוהו והעריצוהו מאד, מחמת יושרו ועדינותו, כי על דיבורו אפשר היה לסמוך.

את ר' חיים ז"ל הכרתי באופן אישי מקרוב, כי מספר שנים הייתי מבאי ביתו (נותן שעורים פרטיים לבנו). בתחילה עוד ניהל עסקים, וכמעט יום יום נסע ליער, או לאיזה „פריץ", וחזר בערב. על פי רוב באה כרכרה יפה, נהוגה ע"י שני סוסים אבירים של הגראף או „פריץ" אחר, לקחתו. בחורף היה יוצא מכורבל „בטולופ" (פרווה) ארוך, שכיסה את כל גופו מהראש ועד לרגליים, והיה נראה בעצמו כאציל.

מספר שנים לפני מותו, כשהרגיש שהולך ונחלש, נטש את העסקים וחי מהחסכונות הגדולים והרכוש שרכש במשך שנים.

ר' חיים גר בבית יפה, אמנם במבנה עץ, אבל בנוי כווילה (כרוב הווילות בעיר, שהיו מעץ), מוקפת גינה מטופחת. את ביתו ניהל בצנע, כבעל בית ממוצע, בלי בזבוז וללא מותרות. הריהוט, בחדרים הגדולים והמרווחים, היה פשוט ומיושן.

היה בעל צדקה, ובמיוחד ידוע היה כבעל גמילות חסדים. וכסף רב הילווה לבעלי בתים מכובדים, שחשבום לגבירים. היה מיודד מאד עם הרב הצעיר, שהתרימו הרבה לצדקה.

ר' חיים היה איש מתון ושקט ונעים הליכות. זקנו הקצר היה מטופח, והקפיד על לבושו המסורתי הנאה והנקי. נעליו היו תמיד מצוחצחות, מבריקות.

ר' חיים היה בר־אוריין, והלימוד האהוב עליו במיוחד היה ה„זוהר". אהב לצטט מאמרי הזוהר. ובספרי הזוהר שלמד, שירטט בהרבה דפים קו בעיפרון אדום, תחת השורות והמאמ־רים שרצה לזכרם או להראותם לבאי ביתו. את פרשת השבוע למד עם מפרשי התורה הקלאסיים: הרמב"ן, האבן־עזרא ואחרים. בשעות הפנאי היה יושב בכורסתו המתנדנדת, תמיד עם ספר ביד. (עפ"י רוב: הזהר).

בענייני העיר לא התערב באופן פעיל. אף שאהב למתוח ביקורת, או להצביע על שגיאה של עסקן זה או אחר בניהול ענייני הקהילה, אמר את דבריו רק לאלה מבאי ביתו, שלהם רכש אימון. אך בפומבי לא השמיע קולו אף פעם. לוועד הקהילה לא רצה להתמנות, אף שהפצירו בו להיות מועמד. וכשהשלטונות מינו פעם ועד קהילה וכללו גם אותו — סירב לקבל את המינוי. היה מכובד גם על אנשי הרשות, כי היה בקי גם בהוויות העולם.

בבואו לבית המדרש, לא שוחח עם אף אחד. ישב במקומו הקבוע („שטאט" בלע"ז) בספסל המזרח, בפינה דרומית, התפלל במתינות — וחזר לאט, ובצעדים מדודים, הביתה. בשעת ההפסקה היה מטייל ברחבת בית המדרש, שקוע במחשבות, לבדו, או עם אחד מבחורי בית המדרש.

ר' חיים היה מכובד ונערץ בעיר. נפטר כשנה לפני פרוץ

המלחמה. חלק ממשפחתו נספתה ע״י הנאצים, חלק נשאר בחיים, ונמצא בארץ וגם בחו״ל.

ר׳ אלימלך (מלך) ספיר

הוא היה טיפוס שונה והפוך מזה של אחיו: היה בעל מזג סוער ודינמי. מעורב יותר בין הבריות, ולקח חלק פעיל בחיים היהודיים והקהילתיים בעיר. גם היה חסיד „מושבע" של האדמו״ר ר׳ אלטר הי״ד, ומקורב מאד לרב הצעיר ר׳ מנדלה הי״ד, שהיה מבאי ביתו הקבועים, וזאת על אף שבלבושו ובהתנהגותו היה יותר מודרני מאחיו ר׳ חיים, קיצץ בזקנו ולבש לבוש קצר.

גם ר׳ מלך היה איש אמיד, ניהל עסקים גדולים. היו לו מחסנים של עץ ונסרים, וגם בתים, אבל לא הגיע לעושרו של ר׳ חיים.

בן אחד — אייזיק — למד לימודי יהדות וגם באוניבר־סיטה, ושאף להיות רב־ד״ר (דאָקטאָר ראבינער״).

ר׳ מלך היה בדזיקוב אחרי הגירוש, ופעל לטובת היהודים החוזרים, עד לחיסולם הסופי בשנת תש״ב, שגם הוא היה ביניהם. השם ינקום דמו.

ר׳ שלום ברגשטיין

עליו אפשר להמליץ: „תורה וגדולה התאחדו על שלחנו״. היה עשיר גדול, וגם תלמיד חכם גדול. וזה ניכר היה בפניו, כמאמר חז״ל: „הכרת פניו ענתה בו״. חזותו החיצונית העידה עליו ועל אישיותו. בעל הדרת פנים נפלאה. במבט ראשון, אפשר היה לחשוב, שהוא אדמו״ר או רב גדול. זקנו לבן, יפה ומטופח. לבושו נקי, כתלמיד חחכם אמיתי: בלי שום רבב. בדיבורו, וגם ידיו רעדו קצת). כל זה הישווה לו מעמד של גביר מהטיפוס הישן.

„בשבתות והחשובות״, כגון: בשבת חנוכה, או בשבת ראש חדש, וכדומה, וכן בחגים, היה בא ל„שולחן״ של הרב הצעיר, נשאר עד גמר עריכת השולחן, והתחיל לשוחח עם הרב בדברי תורה. התווכח והתפלפל עם הרב כשעה ארוכה, ויצא מרוצה, שיכול היה להשמיע את חידושיו. ר׳ שלום נמנה גם על חסידי הרבי ר׳ אלטר, אלא שהיה „חסיד סטטי״, כלומר: לא היה נוסע אף פעם אל הרבי, לטארנא, אלא כשהאדמו״ר בא לדזיקוב, לשבת ה„יאָרצייט״ של ה„עטרת ישועה״, היה ר׳ שלום בא אליו ל„שולחנות״.

עושרו של ר׳ שלום בא לו ממסחרו במכונות חקלאיות. חנותו היתה היחידה בעיר מסוג זה, וכמעט שלא היו לו מתחרים. היו לו סוכנויות של הפירמות ובתי החרושת הגדולים. והוא הצליח מאד.

בעניני העיר ובפוליטיקה לא התערב, ולא הירבה לשוחח עם אנשים, שני דברים מילאו את תוכן חייו: המסחר, ולהבדיל — הספרים.

לא ידוע לנו על גורלו, אם הוא נפטר, או נספה.

ר׳ וולף פרייביליג

כשכותבים על ר׳ שלום ברגשטיין, אי אפשר לפסוח על גיסו הלא הוא: ר׳ וולף פרייביליג הי״ד. וזאת לא בגלל העשירות שלו, כי לא נמנה על עשירי העיר. אמנם ניהל חנות יפה של כובעים, אבל עשיר לא היה. חייבים להעלות את זכרו, בגלל אישיותו הדגולה, התנהגותו המופתית ומעלותיו התרומיות, שבגללן היה אהוד ואהוב, נערץ ומכובד על כל בני העיר.

חזותו ומראהו העידו על דמותו העדינה והנעימה. פניו האצילות והיפות, זקנו המטופח, חיוכו המלבב, וכן לבושו הנקי — כל אלה תאמו מאד את פנימיותו ואופיו: טוב לבו, נעימות הליכותיו, עדינותו ויחסו הטוב לבני אדם. כולו אומר כבוד!

ביתו היה פתוח לרווחה וחילק צדקה ביד רחבה. הלך גם אל הרב ל„שולחנות״.

ר׳ וולף נתנסה בחייו במאורע טרגי ומזעזע שעירער את חייו השקטים והיפים: בנו יחידו, בהלכו לרחוץ בנהר ויסלה — טבע. היתה זו מהלומה קשה למשפחה שהתאבלה מרה על מות בנם, בחור צעיר ומוכשר.

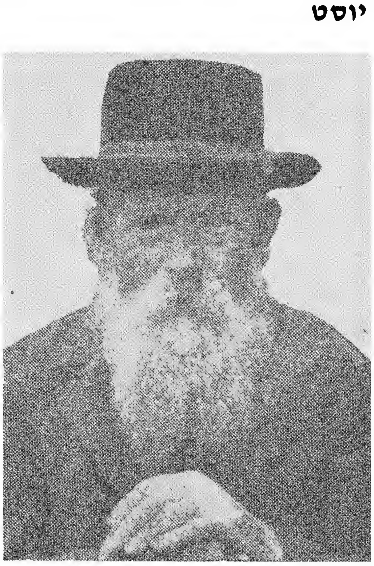
אך למרות היותו שבור מבחינה נפשית וגופנית, ולא שכח את אבלו, התחזק והתגבר על העצב והיגון, לא נפל ברוחו, והתנהגותו לא השתנתה. המשיך לנהל את דרך חייו כמקודם. ביתו היה, ונשאר, מהטובים והיפים בעיר.

אכן היה ר׳ וולף פרייביליג דמות אצילית ומלבבת, שמע־טים היה כמוהו.

אחד מחתניו היה יחיאל בורשטן הי״ד, בנו של ר׳ שמחה בורשטין ז״ל, שהיה מבחורי ולומדי בית המדרש, וגם צייר־אמן ברוך־כשרון.

מכל המשפחה החשובה והנהדרת הזאת, לא נשאר שום זכר. יהי זכרם ברוך.

ר׳ לייביש יוסט

כשמזכירים בעלי בתים מכובדים „לא עשירים״, מחובתי להזכיר את אחד מבעלי הבתים החשובים והמכובדים בעיר: ר׳ לייביש יוסט ז״ל.

היה בנו של ר׳ שמואל שו״ב ז״ל, שהיה שוחט ומוהל

בערך כארבעים שנה בטרנובז׳ג ונפטר בשיבה טובה בגיל למעלה משמונים (עליו ראה מאמרו של ר׳ דוד יוסט).

ר׳ לייביש, שהיה בר־אורין, ירש מאביו את ה„מקצוע" השני: המוהלות. היה מוהל בחסד עליון, **זריז ומומחה גדול ב„מקצועו"** ועסק בו לשם שמים. את השחיטות ירש — אחרי פטירת ר׳ שמואל שו״ב — חתנו של ר׳ לייביש: ר׳ משה׳לע לבין ז״ל, שהיה תלמיד חכם, מוסמך להוראה ומגזע היחס: משושלתא של ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל. הוא היה שוחט בדזיקוב וקורא בתורה בבית המדרש, עד לשואה. ר׳ משה׳לע נפטר באופן פתאומי בגלות רוסיה.

ר׳ משה׳לע שוחט ז״ל.

ר׳ לייביש היה סוחר בנפט. היתה לו סוכנות של נפט וגם תחנת בנזין בשוק. (כמובן במתכונת הישנה של אז). חנות מיוחדת למכירת הנפט לא היתה לו, והמכירה התקיימה בביתו, בחדר הכניסה, בחזית. עשיר לא היה, אך ניהל בית יפה, מתאים למעמדו.

ר׳ לייביש היה חובב ציון גדול, (גם את זה ירש מאביו ז״ל). חלק מבניו עלה ארצה מספר שנים לפני המלחמה. (אחד מהם, ר׳ דוד, שעלה ארצה בשנת תרצ״ג, משמש כעת יושב ראש ארגון יוצאי טרנובז׳ג, פועל הרבה לטובת אנשי עירנו. הוא גם חבר במועצה הדתית בתל־אביב.) בשל מעלותיו ומידותיו, היה ר׳ לייביש מכובד ונערך מאד בעיר.

ר׳ לייביש יוסט נפטר בעיר מרפא שצ׳בניץ, והובא לקבורה בדזיקוב ע״י קבר אביו. הבאת גופתו לטרנובז׳ג, היה מבצע נועז שבוצע ע״י חתנו ר׳ אהרן אלעזר טננבוים הי״ד.

בזמנו שמעתי מפיו של ר׳ אהרן את הסיפור:

ר׳ אהרן אלעזר נסע עם חותנו ר׳ לייביש לעיר המרפא הנ״ל. ר׳ לייביש כבר היה חולה אנוש בנסעו לשם, אבל לא עלה על דעת בני המשפחה, כי אכן אלה הם כבר ימיו האח־רונים. בבואם לשצ׳בניץ, הלך ורע המצב מיום ליום. ר׳ אהרן אלעזר, שהיה איש פיקח ובעל תושיה, ראה את הסכנה הקרובה, והחליט לחזור עם החולה הביתה. והנה ממש באותו יום שהיה מוכן כבר לנסוע, נפטר ר׳ לייביש.

העברת גופת המת בפולין, ממקום למקום, היתה מאד קשה ומסובכת, כי לפי החוק היה צורך בסידורים מיוחדים, שארכו כמה ימים, והיתה קשורה גם בהוצאות מרובות.

ר׳ אהרן אלעזר לא איבד את עשתונותיו. בעזרת ידידים הכניס את הנפטר למונית, ו„הושיב" אותו בה, וכך הגיע הביתה.

זה היה כמובן צעד נועז ומסוכן, וצריך היה מידה מרובה של אומץ, מרץ ועוז רוח לבצע דבר כזה. ר׳ אהרן אלעזר בידעו זאת, החליט להסתכן — והצליח. הכל שבחוהו על תושייתו ועוז רוחו.

ר׳ לייביש לא הגיע לגיל אביו, הוא נפטר בגיל ששים ושש. ת.נ.צ.ב.ה.

ר׳ לייביש מנדל לויטמן

את הרשימה הזאת אני מסיים בהעלאת זכרו של אישיות מוכרת בעיר: ר׳ לייביש מנדל לויטמן ז״ל, או כפי שהיו קוראים לו סתם: לייביש מנדל, או: „דער הויכער לייביש מנדל". אותו לא היו צריכים לקרוא בשם המשפחה, די היה אם אמרו „לייביש מנדל" סתם, כבר ידעו במי מדובר. (רק מעטים ידעו את שם משפחתו).

היה איש אמיד, ניהל חנות גדולה של בגדים ובדים, אך בין העשירים הגדולים לא נמנה. ואכן פירסומו לא בא לו מהעשירות, הוא התפרסם בעיקר בהיותו ראש „חברת קדישא" שנים רבות, וניהל את העניינים ביד רמה.

ר׳ לייביש מנדל היה איש גבוה, ממש „משכמו ומעלה גבוה מכל העם", ואיש בריא וחסון — עד גיל השיבה, ואולי הגבורות. היה תקיף ובעל רצון חזק. יכול היה לנזוף בקול, למי שלא הסכים לדעתו, וכל שכן למי שהתנגד לו. כאשר קבע מחיר בעד „קרקע" לנפטר, אי אפשר היה להניאו לשנות את דעתו.

שנים רבות היה ר׳ לייביש מנדל חבר בועד הקהילה, כמובן מרשימת החרדים, מהקובעים בקהילה ומ„עושי הפולי־טיקה" של רשימתו. היה חסיד נלהב ומסור לאדמו״רי דזיקוב, החל אצל ה„אמרי נועם" ור׳ יהושע׳לע זצ״ל, ואח״כ אצל ר׳ אלטר הי״ד, וגם אצל „הרב הצעיר" ר׳ מנדלה הי״ד. רק בפניהם היה נכנע ומתבטל.

ר׳ לייביש מנדל היה ההתגלמות של אותו טיפוס הידוע בשם: „אַ קליינשטעטלדיקער תקיף" (תקיף העיירה הקטנה). הוא נפטר מספר שנים לפני פרוץ המלחמה, בעברו את גיל הגבורות. (עוד על חשובי העיר, ראה במאמרו של דוד ויסלר ביידיש).

בעלי מלאכה בעיר

בטרנובז׳ג היו, באופן יחסי, הרבה בעלי מלאכה ואומנויות שונים, כגון: אופים, חייטים, סנדלרים, קצבים, נגרים, פחחים, צבעים ועוד. מובן מאליו, שרובם השתייכו עוד ל„דור הישן", והיו יהודים שומרי מצוות, יראי שמים, ביניהם אפילו בקי־אים„ באותיות הקטנות".

אפשר היה לחלק אותם לשלוש קטגוריות: מהם שהרוויחו יפה, חיו חיים „בעלי־בתיים", גרו בבתים משלהם, חילקו צדקה והתערבו אפילו בפוליטיקה של הקהילה. אנשי החלק האחר, אמנם עמלו קשה, אך בכל זאת הוציאו את פרנסתם ממלאכתם. ואילו אנשי החלק השלישי — והם היו, כנראה, רוב בעלי המלאכה — חיו חיי עוני ודוחק, ואף פעם לא הרוויחו כדי מחייתם בריווח.

כמובן שזה היה תלוי — נוסף למזל — גם בסוג המקצוע וטיבו של בעל המלאכה. היו מקצועות טובים, שהעוסקים בהם כמעט כולם היו בעלי פרנסה טובה. והיו מקצועות שלא רק שהתקיים בהם מאמר הגמרא: „שלא עניות מן האומנות ולא עשירות מן האומנות", אלא שלא יכלו לפרנס את בעליהם, והעוסקים בהם היו עניים מרודים כל ימיהם.

אופים

לסוג הראשון השתייכו בעלי המקצוע שהפיקו תוצרת ממלאכתם, ובראש וראשונה האופים. בשל כך ראו עצמם האופים „מיוחסים" יותר, ולא סתם בעלי מלאכה. ואכן, הם גם נחשבו בעיר כבעלי בתים מהמעמד הבינוני.

אזכיר כמה מהם לדוגמא:

ר׳ בערל אשער

כשהלכת מבית הכנסת לרחוב מוקז׳שובי, ישר דרך הרחוב הקטן והצר, שהיה נקרא ע״ש הגיבור היהודי: „ברק יוסלביץ'", והגעת עד לבית האחרון מצד ימין, שהיה מבנה עץ לא גדול — וחזיתו פנתה לרחוב המוקז׳שובי, הרגשת חמימות נעימה שבקעה מהפתח שתמיד היה פתוח, מלווה בריח מגרה של לחם, חלות ובצק טרי. תמיד נשמעה גם שירת הפועלים. היתה זו מאפייתו של ר׳ בערל אשער ז״ל.

ר׳ בערל היה יהודי חרד, מדקדק במצוות קלות כבחמורות. הוא לא חיסר אף פעם תפלה בצבור, בבוקר ובערב. הוא לא היה עשיר, אבל את ביתו ניהל כאחד בעלי הבתים החשובים בעיר. ביתו היה תמיד פתוח לרווחה לנזקקים ולעניים, שקבלו שם אוכל ונדבה הגונה. לזה דאגה כבר בעלת הבית גולדה „די בעקערין", או כפי שהיו קוראים לה בעיר: „גולדה שלמה דייטש׳ס".

ר׳ בערל התפרנס כאמור בכבוד, אך כל משפחתו הגדולה — בנים ובנות, לרבות אשתו, ה„אשת חיל" — עבדו קשה במאפיה. הוא השיא את הבנים והבנות, ונתן לבנות „נדוניא", כפי שהיה נהוג.

בעניני העיר לא התערב, רק עסק בשני דברים: בעבודה במאפיה, ובעבודת השם.

ר׳ בערל ואשתו נפטרו בגלות רוסיה.

ר׳ לייבטשה קורנבלוט

באותו הרחוב, ממול, במרחק שנים שלושה בתים, היתה המאפיה הגדולה של ר׳ לייבטשה קורנבלוט.

ר׳ לייבטשה ניהל מאפיה גדולה, ונוסף לבני משפחתו עבדו אצלו מספר פועלים. גם את ביתו ניהל בהרחבה, בזה עזרה לו הרבה אשתו רבת־המעש. חילק צדקה ביד רחבה. מהראשונים לכל דבר טוב. איש ער ודינמי, ואהב „לרעוש" קצת. מחשובי בעלי הבתים של בית הכנסת, וגבאי במשך שנים רבות. הלך ל„שולחנות" של הרב הצעיר, ובעת בחירות היה פעיל מאד. אפילו הופיע כמועמד ברשימת הרב לקהילה או למועצת העיריה (כמובן בין האחרונים...)

מראהו היה כעשיר ומכובד: זקן מטופח יפה, פניו הביעו שביעות רצון, ונראה תמיד בפנים שוחקות.

בשנים האחרונות, שיחק „ברוגז" עם בית הכנסת, ועבר להתפלל לבית המדרש, עם בעלי הבתים ממעמד יותר מכובד...

בשבת אחרי שינת הצהרים, לפני תפילת מנחה, ישב ב„בית המרזח של שבת" (די שבת־שענק) אצל ר׳ ירוחם נוסבוים ז״ל, יחד עם החסידים יודעי נגן: ר׳ שלום קורן, ר׳ שמחה גרינפלד, ר׳ אברהמצ׳ה שליסל ועוד. לגם כוס בירה שחורה, „פורטר", והחרה־החזיק אחרי המנגנים ניגוני „מארשים", כשפניו קורנות וצוהלות.

הודות למצבו הכלכלי הטוב ולמעמדו בחברה, ואופן ניהולו את הבית, נחשב היה ר׳ לייבטשה בין בעלי הבתים החשובים בעיר. אך גם הוא עשיר לא היה. היו אפילו זמנים שהתחבט קשה, אך לא היה ניכר עליו, כי המשיך לנהל את ביתו בהרחבה.

מכל המשפחה היפה הזאת, מרובת־הילדים, לא נשאר אף אחד בחיים. יש שמועה, שהבן הבכור הרשל, נרצח אחרי השח־רור על ידי רוצח פולני.

השם ינקום דמם!

ר׳ אברהמ׳טשע נייזען (חיה איידל׳ס)

בקצה השני של העיר, בסמטה צרה בשוק, שהובילה מביתו של ר׳ פיניה קירשנבוים עד לביתו של ר׳ ירמיה האר — בסמטה זו נמצאה המאפיה של ר׳ אברהמ׳טשע שהיתה נקראת על שם אשתו „חיה איידל", כי בעצם, היתה היא בעלת המאפיה. ר׳ אברהמ׳טשע היה אברך חסידי מובהק, ולא היה אופה במקצועו. אך בהיותו חתנו של ר׳ שמחה גרפונקיל האופה, שם עבדה אשתו בהיותה עוד בחורה, ירשו את המאפיה. ר׳ אברהמ׳טשע למד את המקצוע וניהל יחד עם אשתו, מאפיה מבוססת. הם החזיקו גם פועלים, כך שהמאפיה פירנסה כמה משפחות.

כאמור, היה ר׳ אברהמ׳טשע אברך חסידי, בר אוריין,

מעסקני התלמוד תורה. („אַ תלמוד תורה יונגערמאַן", מושג שהיה מקובל בימים ההם). היה איש חולני, והעול של ניהול המאפיה רבץ יותר על אשתו. משגדל בנם, שמחה, עבד גם הוא במאפיה.

ר' אברהמ'טשע ואשתו ידועים היו בעיר במעשיהם הטו־בים לצדקה וחסד, והיו נמנים בין חשובי עירנו.

גם ממשפחה זו לא נשאר שום זכר.

היו עוד כמה אופים בעיר: ר' חיים הוניג, ר' אריש קנובלר, „סימה די בעקערין" ועוד. אפשר לקבוע שכולם התפרנסו בכבוד, ניהלו בתים יפים והיו מקובלים כבעלי בתים חשובים בעיר.

קצבים

אף שמבחינה חברתית עמדו הקצבים בדרגה נמוכה מהאופים, אך מבחינה מעמדית־כלכלית, היו זמנים, שהקצבים יכלו להשתוות אל האופים. הם היו בעלי פרנסה טובים ומבוססים, ניהלו בתים יפים, וחיו חיים „בעלי בתיים" מכוב־דים. חלקם גם רכשו להם כבוד בהתנהגותם ובמעשיהם הטובים. די להזכיר את שני בני הדודים:

ר' ישראל ור' נח פליישר

הם היו מה„דור הקודם", יהודים חרדים, יראי השם ומדק־דקים במצוות. הכרת פניהם ענתה בהם שהם יהודים מכובדים, ובשום אופן אי אפשר היה לנחש שהם קצבים. מראה פניהם העדין, העטורים זקן שיבה ארוך, וגם לבושם החסידי (בשבת שטריימל וקאפוטה), ובמיוחד צניעותם, התנהגותם ויחסם הטוב אל האנשים, הקנה להם כבוד והערכה.

אליהם לא היה צריך לבוא משגיח על הכשרות, הם היו נאמנים בעצמם. עליהם יכלו להעיד השוחטים שאכן אפשר לסמוך עליהם בעניני כשרות.

הם היו ממתפללי בית הכנסת החשובים והעיקריים. הו־ציאו הרבה כסף על שיפורים בבית הכנסת, והיו גם, בתקופות שונות, גבאי בית הכנסת. שניהם היו יודעי ספר.

ר' ישראל היה בעל תפילה ובעל קורא. אפשר היה לראותו יושב באטליזו ומעיין בחומש בפרשת השבוע, או באיזה ספר, כגון: ספר מוסר, סיפורי חסידים וסיפורים על גדולי ישראל. וגם בישבו בבית, אמר תהלים, או עיין בחומש. היה לו בית יפה ומסודר, ונהג כאחד בעלי הבתים החשובים.

ר' ישראל ואשתו, עם רוב משפחתו, ניספו בשואה.

על ר' נח כתבתי במאמרי ה„רולקיס".

מבין הקצבים הצעירים יותר, יש להזכיר את ר' הרשל פרידמן ז"ל (אחיו הצעיר של ר' נח פליישר). גם הוא היה עטור זקנקן, מדקדק במצוות ויודע ספר. גם הוא היה ממתפללי בית הכנסת ומבעלי התפלה שבו.

ברם ההצלחה לא האירה לו פנים וכל ימיו התפרנס בקושי. הוא ואשתו נפטרו ברוסיה מרעב ומקור.

ר' משה חיים פליישר

הוא הצליח ומצבו היה יותר טוב מכל הקצבים. קנה בית נהדר, וניהל את ביתו ברמה גבוהה כאחד העשירים. היה כבר יותר „מודרני", וילדיו למדו בגימנסיה. אך הבית התנהל על טהרת המסורת, כי היה יהודי שומר מצוות.

משה חיים היה ראש המדברים, והחשוב ביותר, בין הקצבים בשנים האחרונות. גם הוא היה ממתפללי בית הכנסת, והיה מתחרה רציני של ר' לייבטשה קורנבלוט על הגבאות. משעזב ר' לייבטשה את בית הכנסת, ועבר להתפלל לבית המדרש, נשאר ר' משה חיים הגבאי של בית הכנסת. ממש־פחתו של ר' חיים משה לא נשאר אף אחד בחיים.

מהקצבים של „הדור הצעיר" היו גם בניו של ר' נתן טופר ז"ל. הוא, ר' נתן, היה קצב טיפוסי מ„דור הקודם", ובניו השקטים והחסונים התפרנסו בכבוד וניהלו חיים מכובדים.

אמרתי בתחילת מאמרי, ש„היו זמנים" שמצבם של הקצבים היה טוב — ואמנם היה זה בשנים הראשונות של פולין העצמאית, שהמשטר היה נחשב עוד לליברלי, והשל־טונות טרם התעסקו ב„בעיה היהודית". אולם משפשה הנגע האנטישמי והמשטר „גילה" את ה„בעיה היהודית הכאו־בה", וכתוצאה מכך התחילו בגישות השלטונות נגד היהודים, ה„מלחמה האקונומית" שהתבטאה בהצרת צעדיהם והתנכלות בפרנסותיהם של היהודים — היה ענף הקצבות הראשון שנפגע קשה. הקצבים הזקנים לא יכלו להתמודד נגד כל מיני התביעות והדרישות המופרזות של השלטונות, והתרוששו מהר, מצבם הלך ורע מיום ליום.

אך המשבר הסופי והמוחלט, שמוטט את כל הענף הזה, בא עם ביצוע „גזירת השחיטה". כלומר: עם קבלת החוק של הגב' פריסטור, הנודעת לשמצה, על איסור השחיטה היהודית בפולין, בשנת 1935, או 1936. רוב קצבי העיר איבדו לחלוטין את פרנסתם ומצבם היה חמור ביותר. נשארו רק בודדים מהצעירים שהמשיכו במקצועם, אך גם מצבם לא היה מזהיר ביותר.

כך נגדע ונהרס ענף חשוב בכלכלת יהודי פולין, שממנו התפרנסו אלפי משפחות יהודיות במשך מאות בשנים, ושהיה נחשב לענף יהודי בלעדי.

חייטים, סנדלרים

אני מניח, כי כמו בעירנו טרנובז'ג, היוו החייטים — ובמדה פחותה — הסנדלרים — את הרוב בין כל בעלי המלאכה היהודים, כך היה גם בערים ובעיירות אחרות בפולין. זאת למרות, שאלה לא היו מהמקצועות הטובים והמכניסים מבחינה חומרית, ומעמדם לא היה רם מבחינה חברתית. אבל כזאת היתה המציאות, ואינני בא לחקור את הסיבה לתופעה זו; אני רק קובע עובדה.

אתעכב על החייטות, כי זה היה המקצוע הנפוץ ביותר בין יהודי פולין.

את המקצוע הזה יש גם לחלק לכמה סוגים. הראשונים במעלה מבחינת ההכנסה והרווחיות, היו החייטים ה„מיוחסים", המעולים, שהתפרסמו בעבודתם הטובה והיפה. להם היו לקו־חות („קליינטים", בלע"ז) עשירים, בעיקר מהאצולה הפולנית והפקידות הגבוהה. הם היו בעלי פרנסה טובים, וחיו חיים „בעלי בתיים".

לסוג השני השתייכו החייטים, שהוציאו הרבה תוצרת, כלומר: שסיפקו את תוצרתם לחנויות „קונפקציה" (הלבשה), או שהיו להם חנויות כאלה ומכרו לבד את תוצרתם, ז.א. מל־בושים מוכנים, בעיקר לאוכלוסיה הכפרית. מבחינת ההכנסה והריווח (והצלחה כמובן) מצבם של אלה היה הטוב ביותר, וביניהם היו אפילו עשירים.

והסוג השלישי — והם היו הרוב — היו אלה שתפרו בשביל ההמונים, יהודים ולא יהודים, שהיו נקראים ה„טנדט־ניקים" (שעבדו עבודה פשוטה זולה). הם היו מחכים ל„עונה": פסח — אצל היהודים, ולהבדיל ה„חוגאות" (חג המולד) — אצל הנוצרים, אז עבדו ביום ובלילה ו„עשו פרנסה". אולם רוב ימות השנה, הגם שעבדו ביום ובלילה, התפרנסו בקושי רב ובדוחק.

בעירנו היו חייטים מכל הסוגים הנ"ל ולהלן אביא לדוגמא אחדים:

ר' אברהם לייב טישלר

היה ה ח י י ט, בה"א הידיעה בעיר, הראשון במעלה ובפרסום. כל ה„מי־ומי" בעיר היו נמנים על לקוחותיו, ולאדם פשוט היה קשה להגיע אליו. בעיקר באו אצלו האצולה הפולנית והפקידים הבכירים. היה מומחה גדול לחליפות — „קב ונקי". כל השנה היה עמוס עבודה, ולפני החגים עבדו אצלו לילות שלמים. אף פעם לא היה יכול לעמוד בהבטחה, והיו צריכים לחכות הרבה זמן עד שגמר עם ה„קליינט". כמובן שעבדו אצלו מספר פּועלים („געזעלן" בלע"ז), וכשהיו עוברים ליד בית המלאכה שלו, שמעו תמיד מרחוק שירה וזמרה, בעיקר „שטיק־לעך" מתפילת ראש השנה ויום כפור... כי הוא, ר' אברהם לייב, אהב מאד חזנות ובעלי תפלה טובים.

אך למרות הצלחתו הגדולה, לא היה עשיר ולא גר בדירה מפוארת. היה בעל פרנסה בשפע, והתנהג כבעל בית מכובד, ובעיר החשיבוהו וכיבדוהו. היה יהודי חרד, בעל זקן מטופח, ונתן חנוך דתי לילדים.

ר' אברהם לייב היה אחיו של ר' אליעזר טישלר (אליעזר רב'לה). שניהם גרו בבית אחד, לא גדול, ואחד מחדרי המגורים שימש גם כבית מלאכה.

ממשפחת שני האחים לא נשאר זכר. הי"ד.

ר' שבתי שפרינגר

יהודי דתי מאד ויודע ספר. את בית המלאכה ניהל בביתו הקטן והנמוך, שחזיתו נשקף לרח' מוקז'ישובי. היה נחשב לחייט טוב ותמיד היתה לו עבודה. התפרנס בכבוד וניהל בית מאד יפה, אבל כל בני משפחתו, בעיקר חמש־שש הבנות, עבדו ועזרו לאביהם במקצוע, כי אחרת קשה היה לפרנס משפחה גדולה ולנהל בית מכובד. גם „הקליינטורה" שלו היתה רובה מהאצולה הפּולנית בעיר.

ר' שבתאי היה ממתפללי בית הכנסת ומבעלי הבתים החשובים שבו, ואיש נכבד בעיר. נפטר ברוסיה.

ר' יוסף קירה

הוא השתייך לסוג השני, אף שלא היה חייט מהולל, ולא באו אליו „פריצים". תפר ומכר בגדים מוכנים. בדרך זו הצליח, עד שרכש לו בית יפה דו־קומתי, בשוק. לילדיו נתן חנוך יהודי וכללי, ונחשב לבעל בית חשוב בעיר. מיותר לומר, שגם היה יהודי דתי, במלוא מובן המלה, וביתו התנהל ברוח זו.

ר' „יושה" קירה נפטר לפני מספר שנים בארץ.

כמוהו היו עוד כמה חייטים בעיר, שמצבם היה די טוב.

מהסוג השלישי אין צורך להביא דוגמא, כי רוב החייטים כאמור, נמנה על הסוג הזה, שמצבם לא היה טוב כלל וכלל. עמלו קשה והתחבטו והתלבטו, עד שהוציאו את פרנסתם בקושי ובדוחק.

הצעירים שלמדו את מקצוע החייטות, כולם היו בעלי מקצוע מעולים ולכולם היתה עבודה, כי רמת החיים של כלל האוכלוסיה עלתה, והדרישה לחייטים מעולים היתה גדולה, וידיעת המקצוע השתלמה.

במקצוע הסנדלרות היה התהליך הפוך: בשנים האחרונות הלך ונתמעט מספרם של הסנדלרים בעיר, הצעירים לא למדו כמעט את המקצוע הזה, שהיה פעם נפוץ מאד בין בעלי המלאכה היהודיים. זה נבע מאותה הסיבה שמקצוע החייטות גדל, כלומר: מרמת החיים המתקדמת. זה היה הגורם, שהאוכלוסיה התחילה לקנות נעליים מן המוכן, בחנויות הנעליים שהתחילו לשגשג.

היו על כן גם סנדלרים שהתחילו להסתגל למצב החדש, עבדו עבור החנויות, וגם מכרו בעצמם תוצרת גמורה. לאלה היה שייך ר' הרשל ווינגיל ע"ה. אך עליו כתבתי מאמר מיוחד.

אבל הסנדלרים הוותיקים, מצבם היה קשה בשנים האח־רונות, עם עליית רמת־החיים.

**
*

כל בעלי המלאכה האחרים, נכללו בגדר של בעלי פרנסה בינוניים, או נמוכים.

לבסוף יש להזכיר את אנשי־העמל הקשה, והם: הסבלים, שהיו בדזיקוב במספר לא מבוטל. אלה שהכרנו אותם, כמעט כולם השתייכו „לדור הישן", והיו זקנים, עם זקני שיבה, וביניהם גם שחוחי־גב. הם עמלו קשה והתפּרנסו בקושי רב.

מובן מאליו, שכולם היו יהודים דתיים, אנשים פשוטים ותמימים, בעלי זקן ופיאות ושומרי מצוות, לפי רמת ידיעתם.

גם הם, הסבלים, היו חלק בלתי־נפרד מהרכב האוכלוסיה היהודית והפסיפס של ה„עיירה היהודית". הם השתלבו לתוך הצבור המגוון של תושבי העיירה, ותרמו את חלקם להשלמת הנוף המיוחד ורב החן של עיירתנו דזיקוב.

(עוד על בעלי מלאכה, ראה מאמרו של דוד ויסלר באידיש.)

יעקב פליישר

מנחם דול

האינטליגנציה היהודית בטרנובז'ג

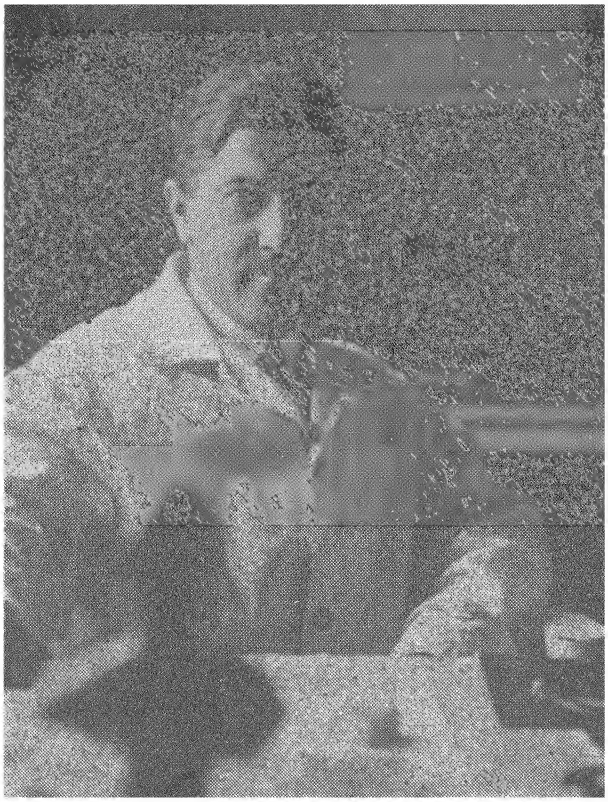
משנת תרצ"ג (1933) עד פרוץ מלחמת העולם השניה, תרצ"ט (1939), עבדתי כמורה למתמיקה בגימנסיה הממלכ־תית והליצאום בטרנובז'ג. המלחמה גרשה אותי משם.

כיליד וחניך גליציה המזרחית, הכרתי היטב את יהודי גליציה המזרחית, אורח חייהם ודו־קיומם עם התושבים המקומיים הפולנים והאוקראינים. החל משנת תרצ"ב (1932), כשעבדתי בליזנסק, ואחר כך בטרנובז'ג, נתקלתי ביהודי בעל תכונות אחרות ואופי אחר: יותר דתי, שומר יותר על המסורת, אך בעיקר שמתי לב לעובדה, כי כל יהודי דיבר פולנית תקינה, ואי־אלו גם רהוטה למדי. בהשמיעם נאומים יפים בישיבות המועצה המקומית ובאסיפות כלליות, היו אף פולנים, אשר מתוך רצון באו להאזין לנאומים אלו. וכך אני נזכר בשמות כמו: קנר, איש בעל זקן הדור, אשר נשא נאומו בשפה ספרותית ותוכן נאומו — עניני.

האינטליגנציה המקצועית

אכתוב על האינטליגנציה המקצועית בעיירה. אף על פי שהגימנסיה בטרנובז'ג היתה קיימת מאז שנים רבות, תלמידים יהודים מעטים היו לומדים בה, בו בזמן שטרנובז'ג היוותה עיר יהודית. התלמידים בגימנסיה היו בעיקר בני בעלי מלאכה והאינטליגנציה המקצועית. לעומת זאת שאר האוכלוסיה היהודית העדיפה לתת לבניהם חינוך יהודי מסורתי בתלמוד תורה. בתקופה מאוחרת יותר, כשהורים רבים יותר החליטו לתת לבניהם חינוך כללי חילוני, למען הכין אותם לקראת מקצועות אינטלקטואליים, היו שולחים אותם לגימנסיה היהודית בקרקוב, בה יום שבת היה חפשי מלימודים. נוסף על הלימודים הכלליים שהיו נלמדים שם במידה המקובלת לכל בתי ספר תיכוניים, נלמדה גם השפה העברית ולימודי יהדות. היו כאלה ששלחו גם את בנותיהם לאותה גימנסיה (בקרקוב), בדרך כלל למדו הבנות בגימנסיה הממלכתית המקומית. נתינת השכלה לבנים במקום מגוריהם היווה אחר כך גורם יוצא מן הכלל. זו היתה גם הסיבה, כי בתחילה, האינטליגנציה המקצועית היהודית בטרנובז'ג היתה מורכבת מאנשים שבאו מחוץ לטרנובז'ג, ממקומות בהם מספר אנשי האינטליגנציה המקצועית היהודית עלה על הביקוש, ונאלצו לחפש תעסוקה במקומות אחרים. בדרך זו הגיעו אלו שאזכיר לקמן — לטרנובז'ג.

ד"ר רודנר, רופא, מוצאו מפשמישל, גר בטרנובז'ג עד פרוץ המלחמה בשנת תרצ"ט. זכה להוקרה מטעם כל האוכ־לוסיה, במיוחד היהודית, בהגישו עזרה לחולים יומם וליל, ובעניים טיפל חינם אין כסף. היה גם רופא בגימנסיה הממלכתית. בתור ציוני היה פעיל בתנועה ציונית ובחיים הפוליטיים, היה גם חבר ההנהלה של הבנק העממי היהודי. במלחמה בתרצ"ט (1939) גוייס לצבא הפולני כרופא־קצין,

ד"ר זכריה רודנר.

ונפל בשבי הרוסי. עד חודש מארס 1940 עבד בבית חולים בטרנופול, שם פגשתיו. לאחר מכן נסע לפשמישל, שם נרצח ע"י הרוצחים הגרמנים, יחד עם אשתו ובנו.

ד"ר צימבלר, עורך דין, מוצאו גם מפשמישל, גר ב־טרנובז'ג עד פרוץ המלחמה בשנת 1939. היה חבר בועד הארגון הציוני המקומי. בכל עת ועונה היה עומד להגן על יהודי טרנובז'ג, ולחם בעד חרות עמו בעוז ובחרוף־נפש. בימים הראשונים של ספטמבר 1939, עזב יחד עם אשתו ושני בניו את טרנובז'ג, והגיע ליז'רנה ע"י טרנופול. עם כניסת הגרמנים, עזב את יז'רנה ונסע עם משפחתו לקרקוביץ, ע"י לבוב, שם היה לו קרוב משפחה, בעל בית מרקחת. דומני, כי שם נספה יחד עם משפחתו.

מגר. נתן גרינר, חוכר בית המרקחת, מוצאו מלבוב, גר בטרנובז'ג עד שנת 1937. היה ציוני פעיל וחבר הנהלת הבנק העממי. כעת תושב חיפה.

מגר. יעקב גלטר, חוכר בית־המרקחת אחרי מגר. גרינר, מוצאו היה מבורשצ'וב, מחוז טרנופול. לאחר גירוש היהו־דים ע"י הגרמנים מטרנובז'ג, נשאר הנ"ל במקום, כ„נצרך" לנהול בית המרקחת. בתום מספר חדשים, כשפסק להיות „נצרך", באו הגרמנים לקחתו, אך מצאוהו ללא רוח חיים.

נטמן בבית העלמין היהודי. אשתו ובתו גרות בתל־אביב. אשתו עובדת כרוקחת והבת כמורה לשפה האנגלית בבית ספר תיכון.

בבתי ספר העממיים בטרנובז'ג מלבד מורה לדת, זמוירה, ואחריו — ויגגל לא עבד אף מורה יהודי. זמוירה שימש גם כמורה לדת בגימנסיה הממלכתית. לעומת זאת, בגימנסיה הממלכתית וליצאום הועסקו גם מורים יהודים, אם זמנית ואם בקביעות.

יוסף נוסבאום, פרופסור למתמטיקה. משך שנים רבות עד פרוץ המלחמה בשנת 1939, עבד בטרנובז'ג. מוצאו היה מזברז', סמוך לטרנופול. גורש ע"י הגרמנים, יחד עם כל יהודי טרנובז'ג. לאחר נדודים עם משא המטלטלין על הגב הגיע עם אשתו, בנו, בתו וחתנו, מגר. רומן כהנה, לטרנופול, ואחר כך לזברז', שם נהרג עם אשתו ובנו ב„אקציה". הבת וחתנו הובלו לרוסיה, משם חזרו אחרי המלחמה וגרים בחיפה.

בטרנובז'ג עבד בתור מורה לשפה הגרמנית הפולני ד"ר הולובוביץ. משפחות נוסבאום והולובוביץ היו מיודדות. כשנפגשתי ב־1940 — עם הפרופ. נוסבאום בטרנופול, סיפר לי, כי קבל מכתב מהולובוביץ, בו תאר את החיים בטרנובז'ג ללא יהודים. על אודות עצמו כתב, כי הגרמנים מינוהו למנהל הגימנסיה, וכי ילדיו תופסים משרות גבוהות. בסוף ציין כי היות ופרופ. נוסבאום אף פעם לא יחזור לטרנובז'ג, והשאיר אחריו בית יפה מוקף בוסתן, הוא, הולובוביץ מציע לנוסבאום, כי ימסור לו את רכושו, כתמורה, הוא, הולובוביץ ישלח לו דברי מזון. כשנוסבאום ספר לי זאת והראה לי את המכתב, לא יכול היה להשתחרר מן רגש האכזבה, פניו חוורו ובעיניו — מתוך היאוש הנורא — ראיתי דמעות.

בנו זיגוש, כבר בגיל 15, כתלמיד בית ספר תיכון התבלט בכשרונות נעלים, ויכול היה להתפאר בהישגיו הספרותיים העצמאיים. הוא גילה כשרונות ניכרים בחבורים ספרותיים־בקורתיים, ורישומיו על הספרות המריניסטית הודפסו בבטאון מרכזי של התאחדות המריניסטים.

מויזש לאופר, מורה ותיק להיסטוריה ושפה גרמנית, יליד סמבור, מת באופן טרגי לפני פרוץ המלחמה.

באופן זמני עבדו בגימנסיה המורים: דוד באומגרטן, יליד בז'זין, מורה לשפה לטינית, נרצח ע"י הגרמנים בעיר מולדתו בז'זין.

ד"ר אלטבאואר, מורה לשפה פולנית. עבד בטרנובז'ג שנתיים, מוצאו מפשמישל. כעת עובד בארכיון העירוני בתל־אביב.

ד"ר מלר, עורך דין, בן הרופא מברנוב. מוצאה של המשפחה מסביבות זלוטשוב. נרצח בשעת „אקציה" בסביבות זלוטשוב.

בטרנובז'ג חיו גם אנשים, אשר הם עצמם, או משפחתם, ניתקו את הקשרים עם היהדות, אך בימי הכיבוש הנאצי, גורלם היה כגורל היהודים.

ד"ר לוי — רופא מחוזי. **אינז' פריש** — יליד טרנופול. **רוניבסקי** (לפנים רפפורט) — פקיד מס־הכנסה, יליד לבוב. עם כניסת הגרמנים נתמנה רוניבסקי לראש העיר כפולני „אמיתי", אך אחרי תקופה קצרה נרצח כיהודי.

ד"ר גולדגרט — נרחיב עליו קצת את הדיבור. עורך דין. גר שנים רבות בטרנובז'ג, שירת כממלא מקום ראש העיר. היהודים גורשו, והוא בתור נוצרי „הגון" נשאר, אבל אחרי תקופה קצרה נעצר כיהודי. כשהובל ע"י הגרמנים למוות, תלה צלב ארוך על חזהו ובידו החזיק איקונין, וכל זאת כדי להפגין, כי נוצרי אדוק והגון מובל למוות, ולא יהודי. הוא נורה ונקבר בבית הקברות היהודי.

ד"ר פרייזמן, מוצאו מטרנופול, במלחמת העולם ה־ראשונה שירת בצבא האוסטרי בתור רופא צבאי בדרגת קפיטאן. לאחר התפוררות הממלכה האוסטרו־הונגרית, ובגלל שמיעתו שנפגמה, התמחה כרופא שניים, התיישב בטרנובז'ג ועסק ברפואת שניים. פרייזמן היה איש מכובד, לקוחותיו העריכו אותו ואהבוהו, בהיותו יהודי טוב. בשעת עבודתו היה מרבה לספר ספורים מימי המלחמה, ולקוחותיו נהנו לשמוע. היה ציוני נלהב.

אני זוכר אותו ביום כפור לבוש סמוקינג, מגבעת נוקשה על ראשו, טלית קטנה על צוארו עם מחזור פתוח בידיו, היה עומד בכותל המזרח ומתפלל בכוונה גדולה. לפתע, שכנו פנה אליו באיזו שאלה, הוא ענה לו. ובינתיים בעל התפילה המשיך בתפילתו, בהשמיעו „המלך". פרייזמן יצא מה„מסלול" ולא ידע איפה עומדים. אחד המתפללים ראה את פרייזמן במבוכתו, ניגש אליו ודפדף לו כמה דפים. זה קרה כמה פעמים, אבל היהודי עשה זאת מתוך גאווה. כל ימות השבוע היה איש פשוט, מתווך, וד"ר פרייזמן היה רופא. אבל בבית הכנסת הרגיש את עצמו משכמו ומעלה, כשניתנה לו ההזדמנות להיות לעזר לד"ר פרייזמן. הגרמנים גרשוהו, ודומני כי הושמד בעיר מולדתו. (הערה: הושמד בפוקשיוור־ניצא).

השופט ד"ר ווישניצר, מוצאו מקרקוב, היה משך כמה שנים ממלא משרת שופט שלום בטרנובז'ג. לפני המלחמה, בשנת 1939 הועבר לקרקוב. סופר כי בתחילת ספטמבר 1939, כשהנאצים הפציצו בקרבת מילץ רכבת פליטים מ־קרקוב, נמלטו הפליטים, וכמה מהם עברו את טרנובז'ג, לכוון הנהר סן. ביניהם היו שני שופטים יהודים. אחד מהם היה ווישניצר. זה היה בערב, אבל אנשים הכירוהו. ניתן לו עוד פעם אחת לראות את טרנובז'ג. נראה היה כקבצן, מלוכלך, רגליו הנפוחות עטופות סמרטוטים. נפרד מהמכירים והמשיך בדרכו. גורלו לא ידוע לי.

טכנאי שניים — **פויסט**. מוצאו מרופטשיץ. גורלו לא ידוע לי.

פקיד הדואר — **טשעשער**, ידוע לי כי היה בברית המועצות. חזר מברית המועצות. אשתו נפטרה בגרמניה בשנת 1946, הוא עלה ארצה עם בתו וחתנו שפרינגר ונפטר בארץ בשנת 1955.

פקיד בית המשפט — **זיידן**, מוצאו ממזרח גליציה, הושמד בגיטו בז'ז'ני, עם אשתו ובתו.

במשך השנים הופסקה זרימת האינטליגנציה המקצועית מבחוץ, וגדלו קדרים (כוחות מחודשים) של אינטליגנציה מקצועית מקומית: ויזנפלד, כהנא, נוסבאום, קורן.

דוד יוסט

דאָס הויז פון מיין פעטער ירוחם נוסבוים

גערופן האָט מען אים אין שטאָט „ירוחם שנעקער״, צוליב זיין גרויסער שענק, וואָס ער האָט געפירט.

די דאָרפישע גויים וואָס זענען געקומען אין זיין שענק טרינקען אַ 96%־ער ספּירט אָדער אַ גוט קאַלט גלאָז ביר, האָבן אים גערופן „מאַיאָרעק״, אויפן נאָמען פון זיין פאָטער, מיין עלטער־זיידע, ר׳ מאיר׳ל ז״ל. זיי, די גויים, האָבן דעם פעטער ירוחם געקענט אַלס קינד, ווען ער פלעגט מיטגיין מיט זיין פאָטער אין די דערפער אויפקויפן זייערע פּראָדוקטן, ווי: ווייץ, קאָרן אַז״וו און זיי זאַרקויפט רוסישן טאַבאַק, וואָס מ׳האָט אַריבערגעשמוגלט דורך דער ווייסל פון צוויזמער און פאַקשעוויניצע, וועלכע האָבן דעמאָלט געהערט צו „רוסיש פוילן״ (דאָס איז געווען אַ „טריפה״ געשעפט).

אין דזשיקאָוו איז געווען באַקאַנט דער פאָלגנדער עפּי־זאָד: ווען דער זיידע מאיר׳ל ע״ה איז אַמאָל געגאַנגען אין דאָרף מאַקסישאָוו מיטן זעקל טאַבאַק אויף זיינע פּלייצעס, האָט אים געטראָפן אַ „יעגער״ (גרעניץ־פּאָליציי).

— אה, דיך זוך איך שוין לאַנג — זאָגט צו אים דער יעגער.

— נו, נו, נעם דיר דאָס זעקל. — זאָגט צו אים דער זיידע.

— ניין, קום מיט מיר אין שטאָט — זאָגט דער יעגער — דאָרט וועל איך דיר מאַכן אַ „ראַפּאָרט״ און דיך אויך אַרעס־טירן.

גייענדיק מיט דעם פּאָליציאַנט אין שטאָט אַריין, האָט דער זיידע הינטערווילעכץ אויפגעבונדן דאָס זעקל, עס אַי־בערגעדרייט און אַזוי עס געטראָגן אויף דער פּלייצע. דער טאַבאַק האָט זיך בסילעכוויז אויסגעמישט אינגאַנצן...

קומענדיק אין שטאָט, גייט זיך דער זיידע זיין וועג גלייך... אַ היים מיטן לערן זעקל אויף דער פּלייצע...

— ווי גייסט דו, דו ביסט דאָך אַרעסטירט? — שרייט אים נאָך דער יעגער.

— פאַרוואָס בין איך אַרעסטירט? איך גיי אין בית המדרש — ענטפערט אים רואיק דער זיידע.

— ווי האָסטו דעם טאַבאַק?

— וואָסאַראַ טאַבאַק?...

— אוי, קלוגער זשידעק, ביסט קלוגער פאַר מיר, מאַיאָ־רעק, כ׳קען דיר יעצט לידער גאָרנישט טון, ווען דו האָסט נישט דעם טאַבאַק. גיי שוין אין בית המדרש לערנען...

באַקאַנט איז געווען פעטער ירוחמס שענק ביי אַלע חסי־דים, וועלכע פלעגן קומען מאַסנווייז אויף די ימים־טובים קיין דזשיקאָוו צום רבין ר׳ יהושעלע האָרוויץ זצ״ל. אין די טעג פלעגט זיך ראַיען אין שענק ווי אין אַ בינשטאָק. פאַר אַלע איז געווען צו טרינקען ביר וויפל זייער פאַרלאַנג איז געווען. וועגן געלט רעדט מען דאָך נישט יום־טוב. מוצאי יום טוב איז דער פעטער ירוחם געשטאַנען ביים רבינס טיר און אַלע חסידים האָבן באַצאָלט, פאַרשטייט זיך, וויפל יעדער האָט געוואָלט.

דער פעטער ירוחם האָט געהאַט פיר טעכטער און צוויי זין. אויסער זיין זון ראובן ז״ל, וועלכער האָט אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע נאָך אין יאָר 1914, זענען אַלע קינדער און אייניקלעך אומגעקומען צוזאַמען מיטן פעטער דורך די היט־לעריסטישע מערדער.

ראובן האָט נאָך דער ערשטער מלחמה אַריבערגעברענגט זיין גאַנצע משפחה קיין ניו־יאָרק. ער איז געשטאָרבן אין יאָר 1923.

אין זיינע יוגנט־יאָרן, פלעגט ראובן מיטהעלפן זיין פאָ־טער בייטאָג אין שענק און די נעכט האָט ער געווידמעט צום לערנען. זייענדיק אַ סאָלידער און קלוגער מענטש, איז ער געווען דער ליבלינג פון דער משפחה. אויך פאַר אַנדערע, אויסער דער משפחה, איז געווען אַ כבוד צו זיין אַ חבר מיט ראובן. ער איז, צוליב זיינע מדות, געווען געשעצט אין אַלע קרייזן און געזעלשאַפטן: תלמידי חכמים, מענטשן מיט אַלגע־מיינעם וויסן ווי אויך ביי ביזנעסלייט.

אין די יידישע קרייזן אין ניו־יאָרק זענען גוט באַקאַנט די קינדער פון ראובן, ספּעציעל זיין זון לעאָ (לייביש) נוס־בוים, אַלס פיינער רעיעלער פאַבריקאַנט פון די בלאָסען בראָנש. לייביש פאַרנעמט היינט די שטעלע אַלס פּרעזידענט פון דער דזשיקאָווער „אַסאָסיעטע״ (לאַנדסמאַנשאַפט) אין ניו־יאָרק.

ראובנס איידעם איז דער באַקאַנטער רב און אַדוואָקאַט שעפּסל ז. בוים, אַ תלמיד פון דער ישיבה־אוניווערסיטעט אויפן נאָמען פון ר׳ יצחק אלחנן ז״ל. רבי ז. בוים איז באַקאַנט נישט נאָר אין ניו־יאָרק, נאָר אויך ביי אונדז אין ישראל, אַלס תלמיד חכם, וויסנשאַפטס־מאַן און אַלס גרויסער פריינד פון ישראל.

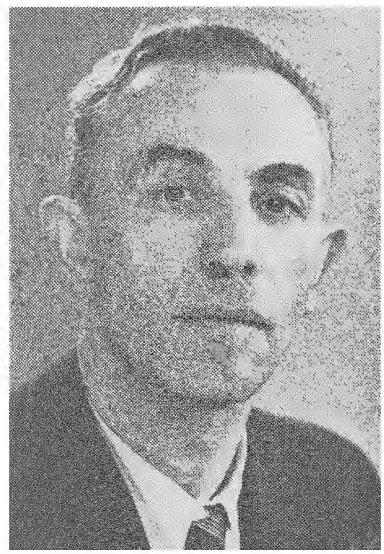
* לויט אַ ידיעה וואָס מיר האָבן באַקומען לעצטנס, איז לייביש געשטאָרבן אין ניו־יאָרק.

בינה שאלער

די משפחה פון חיים יחיאל ליבטמאן

אַ ייד אַ תלמיד חכם, אַ שטוב, ווו צדקה און מעשים־טובים זענען געווען אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכע זאַך, איינע פון די טיפּאָווע גוטע יידישע משפחות, וועלכע זענען געווען און מער נישטאָ.

דעם פעטער חיים יחיאל האָט מען געקענט אין שטעטל אַלס אַ ירא שמים, אַ ייד וועלכער האָט זיין גאַנץ לעבן נאָר געדינט דעם רבונו של עולם. ווייט פון פּאָליטיק, שטיל, אַן

פישל קניקסברג הי״ד.

ענו, אין געשעפט זיך וויניק געמישט, נאָר געזעסן על התורה והעבודה, נאָר איינמאָל אין יאָר איז זיין שטילע שטוב אויף דער באַן גאַס, געוואָרן אַ טומלדיקער צענטער פון מענטשן. דאָס איז געווען אין דעם יאָרצייט־טאָג פון רבין ר׳ מאירל זצ״ל, ווען דער קאַפּשיוויניצער רבי איז איינגעשטאַנען ביי אים און דאָרטן גענומען קוויטלעך.

דאָס פעדערן־געשעפט האָט ער געפירט בשותפות מיט זיין איידעם יהושע צוויימאַן און זיינע צוויי זון, משה און מאָטל. זיין איידעם פישל קעניגסבערג איז שפּעטער אַוועק קיין פראַנקרייך און דאָרט אומגעקומען דורך די דייטשן, זיין זון שמואל איז אַלס פּאַרטיזאַנער דאָרט געפאַלן. דער דריטער שותף איז געווען דער זון אַלטער, אַ גוטע פרומע נשמה. זיין ערלעכקייט און צדקה געבן זענען געווען אין לשער.

איטאלה ליכטמן (השניה מימין) עם חלק ממשפחתה המסועפת

זיי אַלע, אומשולדיקע יידישע טייערע נשמות זענען אומגעקומען אין דייטשן גיהנום. ה׳ ינקום דמם!

דוד ווייסלער

גבירים, „שיינע יידן" און בעל מלאכות

אין מיין צייט האָט טאַרנאָבזשעג נישט געשמט פאַר אַ רייך שטעטל, זי האָט נישט געהאַט קיין באַרימטע גבירים, קיין גרויסע גוטבאַזיצער, אויך קיין אייגנטימער פון פאַבריקן א. א. וו., דאָך זענען אין שטאָט געווען פאַרמעגלעכע יידן, אַפילו גאַנץ שיינע עשירים, גרויסע סוחרים און אייגנטימער פון שיינע הייזער.

עס זענען אויך געווען אַזעלכע, וואָס זענען נישט געווען רייך, נאָר האָבן געהייסן די „שיינע יידן" פון שטאָט.

ווייטער וועל איך אויסרעכענען אייניקע פון זיי:

ר' שבתי נוסבוים

ער האָט געהייסן אַ גרויסער גביר. נישט געהאַט קיין עפנטלעך געשעפט, נאָר געהאַנדלט מיט וואַלוטע אין ברייטן פאַרנעם און שטאַרק מצליח געווען. צו דעם האָט אויך פיל מיטגעהאָלפן זיין פרוי, אַן „אשת חיל", וועלכע איז געווען שטאַרק בקי אין דעם מסחר.

ר' שבתי איז געווען אַ שטרענג פרומער ייד. די קינדער האָט ער געגעבן אַ פיינע יידישע דערציִונג און זיינע זין האָבן אַלע געקענט לערנען. באַזונדערס האָט זיך אויסגע־צייכנט זיין עלטסטער זון, ר' אלימלך נוסבוים הי"ד, וועלכער איז געווען אַ גרויסער תלמיד חכם, געלערנט אין בית המדרש שיעורים מיט בחורים, פאַרשטייט זיך, „שלא על מנת לקבל פרס" און געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע בעלי בתים אין שטאָט.

דער צווייטער זון, ר' יאָסעלע נוסבוים ז"ל (ער איז מיט עטלעכע יאָר צוריק נפטר געוואָרן אין אַמעריקע), האָט אויך גוט געקענט לערנען און זיך גערעכנט צווישן די חשובע יונגעלייט אין דזשיקאָוו.

אויך דער יונגסטער זון, אהרן, איז געווען אַן איידעלער יונגערמאַן, געלערנט אַ שעור אין בית המדרש. ער איז געווען אַן איידעם ביי זיין עלטסטן ברודער ר' מלך.

די גאַנצע משפחה נוסבוים איז געווען אַ רייכע און טיף־רעליגיעזע משפחה, ווי אויך גרויסע חובבי ציון און געהערט צו די „מזרחי".

ר' אלימלך און זיין משפחה, אַריינגערעכנט אויך דעם ברודער אהרן און פאַמיליע (אַ חוץ דער זון, וועלכער געפינט זיך אין ישראל), זענען אַלע אומגעקומען דורך די נאַצישע מערדער.

השם ינקום דמם!

ר' מענדל שליסעל

אַ שיינער גביר. געהאַט אַ פאַרטרעטונג אין הורט פון נאַפט און געעפנט די ערשטע בענזין־סטאַציע אין מיטן מאַרק, וואָס איז געווען אַ נייעס צו יענער צייט. פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז נישט געווען פון די היינטיקע מאָדערנע אויטאָמאַ־טישע בענזין־סטאַציע. געשעפּט דעם בענזין האָט מען מיט דער האַנט דורך אַ פּלומפּ, אָבער אַ נייעס איז עס געווען.

ר' מענדל שליסל איז געווען פון רב'ס געטרייע מענטשן און אַלע יאָרן איז ער געווען קהלה־מיטגליד פון רב'ס רשימה. ביי די לעצטע קהלה־וואַלן, נאָכדעם ווי דער לאַנגיעריקער ראש הקהל, ר' יהושעלע אסט האָט שוין, צוליב זיין עלטער, מער נישט קאַנדידירט, איז ר' מענדל שליסל געוויילט גע־וואָרן אַלס ראש הקהל.

ר' מענדל שליסל איז נישט געווען קיין „תקיף" ווי זיין פאָרגייער ר' יהושעלע אסט. ער איז געווען אַ גלאַסענער, שטילער מענטש, געטאָן טובות יידן און איז געווען באַליבט אין שטאָט.

ווען די דייטשן זענען אַריין אין שטאָט, האָבן זיי באַלד אַרעסטירט דעם ראש הקהל אַלס ערובניק. עס האָט נישט גע־פּועלט אַלע אינטערווענצן און גרויסע פּראָטעקציע, ער איז געבליבן פאַרהאַפטעט ביז אויף צומאָרגנס נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון שטאָט, דעמאָלט האָבן זיי אים באַפרייט.

ר' מענדל מיט דער פאַמיליע זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער. (איין זון איז אין ישראל).

השם ינקום דמם!

ר' אברהם פליישער

דער זון פון ר' הערש יעקב (יוקיל) פליישער ז"ל. ער איז געווען אַ גרויסער סוחר, געהאַט דאָס גרעסטע הורט שפּייז־געשעפט אין שטאָט ווי אויך דעם הורט פון צוקער. ער האָט זיך שיין אַרויפגעאַרבעט און געהייסן אַן עושר. אָבער ער מיט זיין ווייב, וועלכע איז אויך געווען אַ פּעאיקע סוחרטע און אויך די קינדער, האָבן אַלע שווער געאַרבעט אין געשעפט. טאָג און נאַכט זענען זיי געווען פאַרנומען אין געשעפט און קיינמאָל קיין צייט געהאַט אַפילו מיטאָג צו עסן. ווער שמועסט, מיטוואָך אין יאַריד־טאָג, איז מען קיין איין רגע נישט גע־שטאַנען לידיק. די שפע איז געווען גרויס.

ר' אברהם האָט געוווינט אין אַ שטאָקיק הויז אין דורכ־גאַנגס־געסל פון מאַרק צום „מאַלי רינעק" (קליינעם מאַרק), וועלכעס ער האָט געהאַט אָפּגעקויפט פון ר' עובדיה זילבער. פון זיין הויז איז אַרויס פיל צדקה און ער איז געווען פון די חשובע בעלי בתים אין טאַרנאָבזשעג.

ר' אברהם און זיין ווייב זענען געשטאָרבן אין רוסלאַנד.

ר' יוסף פאַרבמאַן

ער האָט זיך גערעכנט צווישן די גבירים אין שטאָט. גע־ווען אַ וואַלד־סוחר, געפירט גרויסע מסחרים. געוווינט אין זייער אַ שיין הויז. געפירט אַ שיין, בעל־בתיש לעבן און

געלאָזט אַ הנאה האָבן פון זיך: געטיילט צדקה מיט אַ ברייטער האַנט און געטאָן יידן טובות.

ר׳ יוסף פאַרבמאַן איז געווען אַ חסידישער ייד און אַ סטאַבילער איינגייער ביים יונגן רב ר׳ מענדעלע הי״ד. זייענדיק אַן איבערגעגעבענער „רבס מענטש״, איז ער אויך געווען אַלע יאָרן קהל־מיטגליד פון דער „אגודה״, אָדער ווי עס האָט געהייסן „דעם רב׳ס רשימה״.

ר׳ יוסף פאַרבמאַן איז געווען אַ שטילער, ערנסטער און געלאַסענער מענטש. מען האָט אים קיינמאָל נישט געזען אויפגערעגט, אָדער זיך בייזערן. ער איז דעריבער געווען געאַכט דורך אַלע שיכטן און קרייזן פון שטאָט — אויך פון די פּאָליטישע קעגנער. עס האָט אפילו געהייסן, אַז נאָך ר׳ יהושעלע אסט, וועט ווערן ראש הקהל ר׳ יוסף פאַרבמאַן, נאָר ער האָט זיך אָפּגעזאָגט פון דעם כבוד און נישט געוואָלט נעמען אויף זיך דעם עול פון קהל־פּרעזעס. איז, ווי דערמאָנט, געוואָרן ראש הקהל ר׳ מענדל שליסל הי״ד.

די פאַמיליע זיינע איז באַשטאַנען פון צוויי טעכטער און איין זון. די עלטערע טאָכטער האָט חתונה געהאַט קיין פּזשעמישל מיט אַ חסידישן יונגערמאַן. די יינגערע איז די פרוי פון פסח הערצל (דעם חזנס זון, געפינען זיך אין ישראל). דער זון, שלמה, איז געווען אַ חסידישער בחור, געלערנט אין בית המדרש און אויך געווען באַקאַנט אין אַנדערע למודים. ער האָט אויך פאַרשטאַנען אין מסחר און מיטגעהאָלפן דעם פאָטער אין האַנדל.

נאָכן אַרויסטרייבן די יידן פון טאַרנאָבזשעג איז ר׳ יוסף מיט זיין פרוי און זון אַנגעקומען קיין פּשעמישל צו זיין טאָכטער און אַלע זענען דאָרט שפּעטער אומגעקומען פון די נאַציס. השם ינקום דמם!

ר׳ קלמן פליישער

צווישן די גבירים איז שטאָט האָט זיך אויך אַמאָל גערעכנט ר׳ קלמן פליישער ז״ל. „אַמאָל״ ס׳הייסט, אין די ערשטע יאָרן נאָך די ערשטע וועלט־מלחמה. ער איז געווען אַ גרויסער הורט־סוחר פון „שטירן״ (אָקסן) און בהמות, וועלכער האָט געליפערט סחורות קיין אויסלאַנד. אַלע קלענערע סוחרים האָבן געקויפט פאַר זיינעטוועגן און געהאַט פּרנסה פון אים.

ר׳ קלמן האָט געוווינט אין אַ שיין הויז אויף די מאַקשישאָווער גאַס מיט אַ גרויסן הויף, אין וועלכע עס זענען געווען געמויערטע שטאַלן, וו עס זענען שטענדיק געשטאַנען שטירן און בהמות, געהאַט אַן אייגענע שיינע „בריטשקע״, געשפּאַנט אין אַ האָפּערדיק פערדל, און ווען ער איז אַרויסגעפאָרן מיט זיין „געשפּאַן״ האָט ער אַליין אויסגעזען ווי אַ גראַף... ער איז געווען אַ הויכער, שיינער, ברייט־ביינעקער ייד, מיט אַ שיין צוגעשניצט בערדל, וואָס האָט מיט זיין פּערזענלעכקייט אַרויסגערופן דרך־ארץ. אַז מ׳האָט אים געזען פאָרן, האָט מען געוווסט, אַז ער פאָרט אין „הויף״, צום גראַף אָדער צו „פּריצים״, מיט וועלכע ער האָט געהאַנדלט.

ר׳ קלמן האָט געפירט אַ ברייט בעל־בתיש הויז און זיין פרוי הענטשע ע״ה, וועלכע איז געווען אַן „אשת חיל״, איז געווען פון די „נשים צדקניות״, זיך פאַרנומען מיט זאַמלען און טיילן צדקה פאַר אָרעמעלייט.

אין די לעצטע יאָרן פון זיין לעבן זענען שוין די געשעפטן געווען שוואַך, ר׳ קלמן האָט פאַרלוירן דעם „גלאַנץ״ און שוין נישט געווען דער גרויסער סוחר וואָס אַמאָל. דאָך איז ער פאַרבליבן פון די חשובע בעלי בתים אין שטאָט.

ר׳ קלמן איז נפטר געוואָרן עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה און די פרוי זיינע האָט דערגרייכט אַ טיפן עלטער. זי איז געשטאָרבן נאָך דער מלחמה אין פּוילן, אין עלטער פון העכער ניינציק יאָר.

איין זון, מאַקס, וועלכער איז געווען אַ דאָקטאָר, איז געווען אַ באַרימטער ספּאָרטלער, אַ גרויסער מומחה אויפן געביט פון פוסבאָל און פיל־יאָריקער ריכטער (שופט) ביי גרויסע מעטש־פאַרמעסטונגען. ער איז אויך געשטאָרבן אין פּוילן מיט עטלעכע יאָר צוריק.

ר׳ קלמן איז געווען אַ ברודער פון ר׳ הערש יעקב (יוקל) פליישער, וועלכער האָט געהאַט אַ שיין שפּייז־געשעפט, געווען אַ פאַרמעגלעכער מענטש און פון די גאָר חשובע בעלי בתים אין טאַרנאָבזשעג. ער איז אויך נפטר געוואָרן עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה.

„שיינע יידן״

פון דעם צווייטן סאָרט, דאָס הייסט, פון די נישט גרויסע עשירים, נאָר די אַזוי גערופענע פאַרמעגלעכע, חשובע בעלי בתים, „שיינע יידן״, וויל איך אין די ערשטע ריי דערמאָנען איינעם פון די פריערדיקע אַלטע בעלי בתים —

ר׳ ברוך פאַנצער

מיר געדענקען אים שוין זייענדיק אַ זקן מופלג, צוזאַמען מיט זיין ווייב ברכה ע״ה. (אין שטאָט האָט מען געזאָגט, אַז דאָס איז געווען אַ זיווג מן השמים: ברוך און ברכה...). זיי האָבן געפירט אַ קאָלך געשעפט. פאַקטיש האָט זי געפירט דאָס געשעפט און ר׳ ברוך אַליין איז געזעסן על התורה ועל העבודה און קנאַפּ זיך פאַראינטערעסירט אין געשעפט.

שבת האָט ר׳ ברוך געהאַט אַ מנין ביי זיך אין שטוב און אויך שלש סעודות האָט מען ביי אים געפירט.

דער נאָמען ר׳ ברוך פאַנצער האָט אַרויסגערופן דרך ארץ ביי יעדערן, אַלס איינער פון די זקני העיר און פון די „אַמאָליקע״ שיינע דזשיקאָווער בעלי בתים, ביי וועלכן עס איז געווען אַ הויז פון תורה, צדקה און מעשים טובים.

ר׳ ברוך ווי אויך זיין ווייב ברכה זענען נפטר געוואָרן עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה.

זיין איידעם איז געווען ר׳ אביש הויזער הי״ד, איינער פון די יקירי העיר.

ר׳ פיניע קירשענבוים

ווען מען וויל דערמאָנען חשובע בעלי בתים, אָדער ווי מען רופט דאָס: „שיינע יידן״ פון שטאָט ביזן חורבן, מוז מען דעם ערשטן דערמאָנען ר׳ פיניע קירשנבוים. ווייל מיט

זיינע געבענטשטע מעלות און מדות, האָט ער קיין גלייכן צו זיך אין טאַרנאָבזשעג נישט געהאַט.

וועגן ר׳ פּיניען איז שוין אין אונדזער ספר אין עברית־טייל פיל געשריבן געוואָרן. איך קום דעריבער גאָרנישט מחדש זיין. איך וויל נאָר אויך פאַר די ייִדיש־לייענער צייכע־נען עטלעכע שטריכן פון זיין פערזענלעכקייט.

מ׳קאָן זאָגן, אז די דאָזיקע חשובע פאַמיליע קירשנבוים איז געווען ווי אַ „דינאַסטיע״, וואָס איז באַשטאַנען פון: משפחה, קרובים, מחותנים און בעיקר, פאַרשטייט זיך, די אייגענע זעקס זון און שוין אויך — אייניקלעך, אויף וועלכע מ׳האָט געקענט אָנווייזן און זאָגן: אָט האָט ר׳ פּיניע זוכה געווען צו „בנים ובני בנים עוסקים בתורה ובמצוות״.

דער לעצטער זון, ר׳ פייוול, אַן איידעם ביי ר׳ אברהמעלע פייוול׳ס (וויזענפעלד), אויפגעשטעלט שוין אַליין אַ שיינע משפחה. זיין בחור האָט שוין געלערנט אין בית המדרש און אויך גוט „צוגעהאַלטן״ דעם זיידן ביים דאַווענען. ר׳ פייוול איז אָבער נפטר געוואָרן פּלוצים יונגערהייט.

דער צווייטער זון, שבתי, געווען אַלס בחור פון די בעסטע בית המדרש־בחורים. חתונה געהאַט און געבויט אַ שיינע פאַמיליע. דאָס זעלבע דער דריטער זון, משה. ער האָט געמאַכט אַ ספּעציעלן איינדרוק מיט זיין לאַנגע בלאָנדע באָרד און זיין הדרת פּנים.

ווייטער: שלמה, געווען אַלס בחור אַ גוטער בית המדרש לערנער און דערצו אויך אַ פּאָליטיקער, אַ פּירער פון „צעירי אגודת ישראל״. חתונה געהאַט קיין גלאָגאָוו און געפירט אַ שיין פאַמיליען־לעבן. דער פינפטער — צבי (העשו), פון די ייִנגע תלמידי חכמים אין בית המדרש, געלערנט יומם ולילה. ער האָט חתונה געהאַט קיין מעליץ נאָענט פאַר דער מלחמה.

אין שטוב איז נאָך פאַרבליבן דער יונגסטער, ישעיה, וועלכער האָט זיך אויך גערעכנט פון די גוטע בית המדרש בחורים.

ר׳ פּיניע האָט געהאַט אַ לעדער־געשעפט, אָבער נישט שטאַרק מצליח געווען, נישט געווען קיין עושר. דאָך געפירט אַ באַשיידן בעל הבתיש הויז, אַליין געגעבן צדקה און גע־זאַמלט געלט פאַר נויטבאַדערפטיקע. ער איז געווען דער חכם פון שטאָט און יעדע פאַרוויקלטער און פאַרפּלאָנטערטער סכ־סוך איז געבראַכט געוואָרן פאַר ר׳ פּיניען, וועלכער האָט געפונען אַ לעזונג צו אַלעם, פון וועלכע ביידע צדדים זענען געווען צופרידן.

וועגן ר׳ פּיניען אַלס בעל תפילה און שליח צבור אין די ימים נוראים איז שוין אַ סך געשריבן געוואָרן, און די אַלע וואָס האָבן די זכיה געהאַט אים צו הערן דאַווענען, וועלן זיין תפילה קיינמאָל נישט פאַרגעסן. ער איז אויך געווען אַן עוסק בצרכי צבור באמונה און געווען לאַנגיעריקער מיטגליד אין די קהלה, ווי זיין מיינונג איז שטענדיק געהערט געוואָרן מיט דרך ארץ.

די משפחה פון ר׳ פּיניע קירשנבוים איז געווען, קען מען זאָגן, די שענסטע אין טאַרנאָבזשעג און אויף ר׳ פּיניען אַליין האָט מען זיכער געקענט זאָגן: „אַ ייד אַ מושלם בכל המעלות״.

פון דער גרויסער, שיינער משפחה איז פאַרבליבן, דאַכט זיך, איין זון, ר׳ שבתי קירשנבוים, די רעשט זענען אומגעקו־מען מיט מיתות משונות דורך די היטלעריסטישע רוצחים. השם ינקום דמם!

ס׳איז כדאי אויך צו דערמאָנען דעם שוואָגער פון ר׳ פּיניען, ר׳ יהושעלע ר׳ ישראל מאיר׳ס ז״ל, אַ גרויסער תלמיד חכם, געלערנט שעורים אין בית המדרש מיט בחורים, שלא על מנת לקבל פרס און געווען אַ שטאַרק פרומער, אָפּגע־היטענער ייד, וואָס האָט עוסק געווען יום ולילה אין תורה ועבודה און מעשים טובים. ער איז נפטר געוואָרן עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה.

אַ נאָענטער קרוב צו ר׳ פּיניעלע קירשנבוים איז געווען מיין זיידע, ר׳ אלימלך קירשנבוים ז״ל. עד האָט געוווינט אין נאָענטן דאָרף סטאַליוו און געווען אַ גרויסער עושר. מ׳האָט דערציילט, (איך האָב אים נישט געקענט), אַז ער איז געווען אַ גרויסער מכניס אורח, געגעבן פיל צדקה און יעדן ווינטער האָט ער אַריינגעשיקט קיין דזשיקאָוו וועגענער האָלץ פאַר אָרעמעלייט און אויך ווייץ אויף מעות חיטים אויף פסח.

זיין ווייב (מיין באָבע), איז געווען די שוועסטער פון ר׳ יעקעלע ווערסטרייך ז״ל.

ר׳ שלום קאָרן

אַ זון פון ר׳ אהרן קאָרן ז״ל און אַן אייניקל פון ר׳ שמחה טוביה עדער ז״ל, דער באַוווסטער בעל תפילה נאָך ביים רבין ר׳ אליעזר פון דזיקאָוו און נאָך ביים „אמרי נועם״ און „עטרת ישועה״. ר׳ שלום האָט געירשנט פון זיין זיידע דעם כוח פון תפילה און נגינה און איז אויך געווען אַ באַרימטער בעל תפילה, וועמענס נאָמען האָט געשמט אין גאַנץ גאַליציע. יאָרן לאַנג פלעג ער דאַווענען ימים נוראים אין קראָקע אין איינעם פון די גרויסע שילן און באַקומען שיין באַצאָלט, אָבער שוין אַ שיינע פאַר יאָר פאַר די מלחמה, האָט ער ווידער געדאַוונט אין דזשיקאָוו.

ר׳ שלום אַלס גרויסער מעקלער ביי פריצים און די „הייף״, הגם ער האָט געפירט גרויסע געשעפטן און אַ סך אַרומגע־פאָרן אין די גרויסע שטעט — קראָקע, וואַרשע און אַנדערע, דאָך איז ער קיין גרויסער עושר קיינמאָל נישט געווען. ער האָט אָבער געפירט אַ ברייט, עכט ייִדיש־חסידישע שטוב און געטיילט צדקה מיט אַ ברייטער האַנט. אויך איז זיין פרוי שרהלע ע״ה, געווען אַ גרויסע צדקת.

ער איז געווען פון די נאָענטסטע חסידים פון ר׳ אלתרל און פון יונגן רב ר׳ מנדלה הי״ד. ער איז אויך געווען אַ פּאָלי־טיקער און כלל־טוער, וואָס האָט ליב געהאַט צו טאָן יידן טובות. אַלע יאָרן, פון נאָך די ערשטע וועלט־מלחמה, איז ער געווען קהל־מאַן פון די „אגודה״ און עטלעכע מאָל אויך גע־וועז געווײלט אין שטאָט־ראָט.

בלי ספק, אַז ער האָט געהערט צו די שענסטע משפחות אין טאַרנאָבזשעג. מיט אַ יאָר צוריק איז ער נפטר געוואָרן אין עלטער פון פינף און אַכציק יאָר און נקבר געוואָרן אין **חיפה**.

ר׳ יעקב זילבער

פון די חשובסטע בעלי בתים אין טאַרנאָבזשעג. קיין גביר איז ער נישט געווען, געהאַט אַ שיין גאַלאַנטעריע געשעפט און געפירט אַ בעל בתיש רעליגיעז פאַרטגעשריטענע שטוב. ער איז געווען אַן איבערגעגעבענער ציוניסט און די קינדער האָט ער דערצויגן אין יידיש־ציוניסטישן גייסט און זיי אויך געלאָזט שטודירן.

זיין זון, מאָטל, איז געווען אַ גרויסער מתמיד, געלערנט אין בית המדרש מיט גרויס התלהבות און גוט געקענט לערנען. גלייכצייטיק האָט ער געמאַכט מאַטורע שריפטלעך און שפּעטער שטודירט אויפן אוניווערסיטעט און דערגרייכט צו ווערן דאָקטאָר־ראַבינער. אָבער ער איז פאַרבליבן אַ פרומער יונגערמאַן.

די גאַנצע פאַמיליע איז אומגעקומען אין די טויטן־לאַגערן און קרעמאַטאָריעס. השם ינקום דמם!

בעלי מלאכות

ר׳ הערשל וויינגיל

ווען מ׳דערמאָנט דזשיקאָווער בעלי מלאכות, קומט דער ערשטער אויפן געדאַנק ר׳ הערשעלע וויינגיל ז״ל. אָן שום צווייפל אַז ער, ר׳ הערשעלע, איז געווען דער אָנגעזעענסטער און דער ערשטער צווישן אַלע בעל מלאכות פון שטאָט, און דאָס נישט אַזוי צוליב זיין פאַך, ווי צוליב זיין פּערזענלעכקייט און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין שטאָט.

אַליין איז ר׳ הערשל געווען אַ שוסטער, געאַרבעט צוגלייך מיט אַלע אין וואַרשטאַט. געפירט האָט ער אַ גרויסן וואַרשטאַט, נאָר דאַכט זיך, אַז קיין פרעמדע געזעלן האָבן ביי אים נישט געאַרבעט, נאָר כמעט אַלע זון האָבן מיט אים געאַרבעט ביים פאַך. אַ טייל ביי די אויבערטיילן און אַ טייל ביים אויספאַרטיקן. פון דער אַרבעט האָט ער געהאַט שיין פּרנסה.

האָבנדיק אין זיין אַרבעטס־וואַרשטאַט אייגענע אַרבעטער, האָט זיך ר׳ הערשעלע געקענט דערלויבן צו זיין אַ פּאָליטיקער, און פאַרנעמען זיך מיט כלל־עניינים און קהל־פּאָליטיק. און ער איז טאַקע געווען איינער פון די פּעאיקסטע און איבערגעגעבנסטע כלל־טוער אין שטאָט, און אין דער ערשטער ריי לטובת דער אַרבעטער־קלאַס, וועמענס געוויילטער פאָרשטייער און פאָרטרעטער ער איז געווען, כמעט אין אַלע וויכטיקסטע שטאָטישע אינסטיטוציעס: אין דער יידישער קהלה, אין מאַגיסטראַט (געמיינדע), אין דער אָנפירערשאַפט פון דער ציוניסטישער „באַנק לודאָווי״ און אין אַנדערע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאָט.

ר׳ הערשל וויינגיל האָט נישט געזוכט דעם כבוד, טראָץ דעם וואָס ער האָט קיין סך נישט געלערנט אין דער יוגנט, האָט ער ווירדיק פאַרטרעטן די אינטערעסן פון זיינע וויילער: די אַרבעטער און די אָרעמע שיכטן. ביי יעדער זיצונג, אַזוי אין קהלה ווי אין מאַגיסטראַט צי אַנדערשוואו, האָט ער געלאָזט הערן זיין קול. ער האָט שאַרף און דרייסט אַרויסגעזאָגט זיין מיינונג און זיינע פאָדערונגען. זיינע ווערטער זענען געווען לאָגיש און גוט מאָטיווירט און געזאָגט געוואָרן מיט טיפער איבערצייגונג. זייענדיק אַליין אין דער ווירקלעכקייט אַן אַרבעטער, ער איז דעריבער געווען דער נישט געקרוינטער פירער פון אַלע שטאָטישע בעל־מלאכות, וועלכע האָבן געוווסט, אַז אויף אים קענען זיי זיך פאַרלאָזן.

וואָס עפּעס אַ פראַגע, אַ ענין, אָדער אַ „פּראָטעקציע״, זענען די בעל מלאכות, אַרבעטער און אָרעמעלייט געלאָפן צום ערשט צו ר׳ הערשעלע וויינגיל. און ער האָט קיינמאָל נישט אָנטזאָגט. גע׳עצהט און אויך געהאָלפן וועגן אַ טובה פאַר אַ ייד, נישט געשפּאָרט קיין מי און כוח צו העלפן אַ נויטבאַדאַרפטיקן. ער איז דעריבער געווען שטאַרק געאַכט אין שטאָט, אויך ביי נישט־אַרבעטער.

ר׳ הערשעלע האָט אויך געפירט אַ שיין בעל־בתיש הויז, געהאַט אַן אייגענע שטאָקיקע געביידע און ער איז געווען אַ חוץ אַ טיכטיקער כלל־טוער, אויך אַ שיינער אָנגעזעענער בעל־בית.

ער האָט זוכה געווען צו קומען, מיט זיין משפּחה, אין ישראל און דאָ געשטאָרבן מיט עטלעכע יאָר צוריק. יהא זכרו ברוך!

ר׳ משה אראטין

אָן אויסנאַם איז ער געווען פון אַלע בעלי־מלאכות: אַ ייד אַ יודע ספר, געקענט לערנען און באַטייליקט זיך יעדן אָוונט אין דעם שיעור „דף יומי״ אין בית המדרש, וואָס עס האָט פאַרגעלערנט פאַר די בעלי בתים ר׳ יהושעלע ר׳ ישראל מאיר׳ס ז״ל. ר׳ משה איז געווען אַ לומד קבוע און זיך באַטייליקט אַקטיוו אין די וויכוחים פון די שווערע סוגיות פון די גמרא. דערביי איז ער אויך געווען אַ שטאַרק אָפּגעהיטענער, פרומער ייד: געדאַוונט מיט מנין דריי מאָל אין טאָג און אָפּגעהיטן פּינקטלעך אַלע מצוות און מנהגים.

געווען איז ער אַ שוסטער און געאַרבעט מיט זיינע זון און שווער אויסגעאַרבעט די פּרנסה, אָבער שטענדיק אַ צופרידענער און געדאַנקט השי״ת פאַר יעדע זאַך. זיין שטוב איז געווען אָפן פאַר אַן אָרעמען, אַזוי גוט מיט אַ שיינער נדבה ווי מיט אַ ביסל עסן.

נישט בלויז אין בית המדרש, נאָר אויך אין שטוב, נאָך דער אַרבעט (געוויינלעך איז דאָס געווען שוין שפּעט ביינאַכט), איז ר׳ משה נאָך געזעסן ביי אַ ספר און מעיין געווען. אַז עס איז צו אים אַריינגעקומען אַ קונדע, מיט עפּעס אַ שטיקל אַרבעט, איז דאָס געווען אַן איידעלער מענטש, פלעג ר׳ משה באַלד נאָכזאָגן אַ גוט וואָרט, אָדער פון חז״ל אָדער אויף פרשת השבוע. פאַר אַ פּראָסטערן מענטש האָט ער געהאַט אַ שיין מעשהלע פון אַ „גוטן ייד״ מיט אַ מוסר השכל.

צוליב זיינע מעלות איז ר׳ משה געווען שטאַרק אָנגעזען אין שטאָט. ס׳איז מיר נישט באַוווסט, צי די משפּחה איז געווען אין רוסלאַנד, צי זענען זיי אומגעקומען דורך די דייטשע מערדער.

ר' שבח בערגשטיין

צווישן די חשובע און אָנגעזעענסטע בעל מלאכות אין שטאָט איז געווען ר' שבח בערגשטיין, אַ ייד מיט אַ שיינער לאַנגער באָרד. ער איז געווען אַן אמת'ער איש תמים און אַ גרויסער פרומער ייד.

ער האָט געהייסן פון די גוטע שניידערס אין שטאָט. געאַרבעט האָט ער מיט זיינע זון. בעיקר איז ער געווען אַ „חסידישער שניידער": געניית זיידענע בעקעשעס און גוטע איבערצירן פאַר די שיינע בעלי בתים און די בית המדרש בחורים. ער האָט אויך געניית אַנצוגער, מיט וועלכע עס האָט זיך ספּעציעל אָפּגעגעבן זיין זון בערטשע ע"ה. (ער איז נפטר געוואָרן פלוצים, פאַר אַ יאָר, אין פתח־תקוה). מען האָט געוווּסט, אַז יעדעס שטיקל אַרבעט, וואָס גייט אַרויס פון ר' שבח'ן, איז עס „טיפּ טאָפּ", אויסגעפּאַרטיקט ווי אָמבעסטן און עס איז ממש „געטאָקט". ער האָט נישט אַרויסגעגעבן אַ פאַרטיק שטיקל אַרבעט, ביז דער קונה האָט נישט אַליין געזאָגט, אַז עס איז גוט און ער איז צופרידן. און יעדער איז טאַקע געווען צופרידן.

קיין עושר איז ר' שבח, פאַרשטייט זיך, נישט געווען. שווער געאַרבעט מיט די קינדער, אָבער ער האָט מפרנס געווען זיין משפחה בכבוד. דערצו געפירט אַ שיין, בכבודיק בעל־בתיש הויז, פון וועלכן יידן האָבן אויך הנאה געהאַט. ר' שבח איז געווען אַ נדיב לב, דאָס זעלבע אויך זיין פרוי. בכלל האָט די משפחה געהאַט אַ שם טוב אין שטאָט.

ר' שבח און זיין פרוי זענען נפטר געוואָרן אין לאַנד, דערגרייכנדיק אַ שיינע עלטער. ת.נ.צ.ב.ה.

ר' משה צענגעבויט

פון די בעל־הבתישע בעלי־מלאכות, אַ שוסטער און אַ פרומער ייד און דערצו אויך פאַרשטאַנען וועלטלעכע ענינים. ער איז געווען אַ געלאַסענער, באַשיידענער און אויסגעראַכנטער מענטש. פון זיין אייגענער שווערער אַרבעט, צוזאַמען מיט זיינע זון, האָט ער אויפגעשטעלט אַ שיין געמויערט הייזל (נאָכדעם ווי דאָס הילצערנע איז אָפּגעברענט געוואָרן אין דער גרויסער שריפה) און געפירט אַ שיין רואיק בעל־בתיש לעבן.

די זון, וועלכע האָבן שפּעטער געלערנט דאָס פאַך, האָבן פריער געלערנט אין תלמוד תורה און דערצויגן געוואָרן אין רעליגיעזן גייסט. איינער, נתן, אַרבעטנדיק ביים פאַך, האָט אויך געלערנט אין בית המדרש און געווען אַ פיינער בית המדרש בחור און געלערנט טאָג־טעגלעך אַ שעור גמרא צוגלייך מיט אַנדערע בית המדרש בחורים. ער איז געווען אַ חבר אין „צעירי אגודת ישראל". אויך דער ייִנגסטער, מאַטיס, האָט געלערנט און געווען אַ פיין יידיש ייִנגל.

כמעט די גאַנצע פאַמיליע איז אומגעקומען דורך די נאַציס, אויסער איין זון, לייביש, וועלכער געפינט זיך אין לאַנד.

ר' בערל שענאויג (באַק)

געווען אַ בלעכער און דערצו געהאַט צו פאַרקויפן קיך־געשיר אין מיטן מאַרק, דאָ ווי ער האָט געאַרבעט. ער איז שוין געווען פון די מער פאַרגעשריטענע בעל מלאכות און זיין הויז איז געווען אַ „ציוניסטיש" הויז. די קינדער האָט ער געגעבן אַ ציוניסטישע דערציאונג און אַלע זענען געווען איבערגעגעבענע ציוניסטן.

באַזונדערס דאַרף דערמאָנט ווערן זיין זון יודל, וועלכער איז געווען זייער אַ פעאיקער און באַגאַבטער בחור מיט פיל מעלות. יודל איז געווען אַ רעליגיעז מאָדערנער בחור, געקענט לערנען, גוט באַזיצט די העבראַישע שפּראַך און אויך די פּוילישע. געהערט צו די אַקטיוויסטן פון די „צעירי מזרחי" און געווען פיליאַריקער מדריך פון די מזרחי יוגנט־אָרגאַניזאַציע „השומר הדתי", וועלכן די קינדער האָבן שטאַרק ליב געהאַט. ער איז אויך געווען אַ גוטער בעל־קורא. ער איז געווען אַ באַוווּסטזיניקער, אינטעליגענטער בחור, געקענט אָנטייל נעמען אין יעדער געשפּרעך און ער איז געווען באַליבט אין די ציוניסטישע קרייזן.

צווישן די מעלות זיינע איז אויך כדאי צו דערמאָנען זיין שיינע האַנטשריפט, אַזוי גוט יידיש ווי פּויליש. צוליב דעם איז יודל געווען דער „סעקרעטאַר" ביי ר' ירמיה האאר ז"ל. ר' ירמיה האאר איז געווען אַ „פּראַשעניע שרייבער" צו די פאַרשידענע אַמטן און צו די „באַהערדע" (שלטון). ער האָט גוט געקענט די פּוילישע שפּראַך, געהאַט אַ פיינעם סטיל און דערצו אויך אַ שיינע האַנטשריפט, וועלכעס איז געווען גאָר וויכטיק צו יענער צייט, ווען מ'האָט נאָך ווייניק געשריבן אויף אַ מאַשין. ר' ירמיה'ס „פּראַשבעס" זענען געגאַנגען אַפילו צו די מיניסטעריומס. קומענדיק אין טיפן עלטער, ווען ער האָט שוין נישט געזען אַליין צו שרייבן, האָט ער געזוכט איינעם, וואָס זאָל קענען פּויליש און האָבן אַ שיינע האַנטשריפט. דאָס האָט ער געפונען אין יודל באַק. יודל פלעג טאַקע זיצן ביי ר' ירמיה האאר כמעט יעדן טאָג און געשריבן די פּראַשבעס, לויט דעם ווי ר' ירמיה האָט אים „דיקטירט".

די מערהייט פון די פאַמיליע באַק, צווישן זיי אויך יודל, זענען אומגעקומען אין די היטלעריסטישע לאַגערן אָדער קרעמאַטאָריומס.

השם ינקום דמם!

אברהם אבינו

צום סוף וויל איך נאָך דערמאָנען איינעם פון די אינטערעסאַנטסטע טיפּן פון די בעלי־מלאכות, דאָס איז: אברהם אבינו".

פאַרוואָס מ'האָט אים גערופן „אברהם אבינו" ווייס איך נישט, זיין פאַמיליען־נאָמען איז געווען רייך, נאָר אַזוי ווי געוועונלעך אין אַ קליין שטעטל האָט כמעט יעדער געהאַט אַ „צונאָמען" (פונוואַנען די צונעמען האָבן זיך גענומען האָט מען על פי רוב נישט געוווּסט), איז דאָס זעלבע אויך געווען מיטן צונאָמען „אברהם אבינו".

ער איז געווען אַ שניידער, אָבער גענוי צו וועלכער קאַטעגאָריע שניידער ער האָט געהערט, איז שווער פעסטצושטעלן. איין זאַך איז זיכער: צו די גאָר גוטע האָט ער זיכער נישט געהערט. נאָר צו די געמיינסטע — אפשר אויך נישט.

דאָס ווייס איך: געקלאַפּט אויף דער מאַשין האָט ער בייטאָג און ביינאַכט און געניית אַלעס: בעקעשעס פאַר חסידישע יידן, איבערציכלעך פאַר יינגלעך (געוויינלעך פון געמיינערע סחורות), פאַראַכטן פוטערס, געמאַכט לאַטעס, „איבערגעניצעוועט" אַנצוגלעך. מיט איין וואָרט — אַ „כל בו" שניידער...

ווי אַזוי די פּרנסה האָט אויסגעזען נאָך די אַזוי פיל אַרבעטן איז שווער צו זאָגן, נאָר דאַכטן האָט זיך געקענט, אַז ער האָט יאָ פּרנסה, ווייל לוסטיק איז ער שטענדיק געווען און אַ וויצעלע אָדער „גוט ווערטל" האָט ער ליב געהאַט צו זאָגן.

צווישן אַלע שניידערס, און אפשר צווישן אַלע בעלי־מלאכות, איז ער, מיין איד, געווען דער פרומסטער (קען זיין, אַז צוליב זיין פרומקייט האָט מען אים צוגעשעפּעט דעם נאָמען „אבינו"). געדאַוונט מיט התלהבות און אויפן קול און געפירט זיך ווי אַ חסידישער ייד. דאָס מיינט אָבער נישט, אַז ער האָט מער געקענט אין די „קליינע אותיות'לעך" ווי אַנדערע.

געהאַט האָט ער צוויי זון, וועלכע האָבן געלערנט אין בית המדרש און געווען ווילע חסידישע בחורים. דער ייִנגערער, הערש־בער, איז אָבער געווען שוואַך, נישט אַנטוויקלט און פיזיש צוריקגעשטאַנען. ער איז טאַקע יונגערהייט געשטאָרבן אַלס בחור.

דער עלטערער האָט חתונה געהאַט און געשאַפן אַן אייגענע פאַמיליע.

ר' אברהם אבינו האָט זיך גוט אַריינגעפּאַסט אין דער פילפאַרביקייט פון יידישן לעבן פונעם שטעטל און געווען אַן אומטיילבאַרער מיטגליד פונעם שטעטלדיקן „פּייזאַזש".

אויך פון דער משפחה איז קיין איינער נישט פאַרבליבן.

השם ינקום דמם!

חוה שטוקמאַן, תל־אביב

מיין פאָטער ר' אלחנן פערלמוטער

אין לאַנד בין איך געקומען אין יאָר 1938 און פינף יאָר פאַר מיין עולה זיין, בין איך געווען אין ווין, אַזוי אַז ס'איז שוין קרוב 40 יאָר ווי איך האָב פאַרלאָזט מיין געבורטס־שטעטל טאַרנאָבזשעג. מיינע טייערע עלטערן און געשוויסטער, וועלכע איך האָב שוין מער נישט געהאַט די זכיה צו זען — זיי זענען אומגעקומען דורך די היטלעריסטישע מערדער צוזאַמען מיט די מיליאָנען קדושים.

איך וויל איבערגעבן עטלעכע כאַראַקטער־שטריכן צום אָנדענק פון מיין פאָטער ר' אלחנן פערלמוטער ז"ל.

ער איז געווען אַ בעל־מלאכה, אַ שניידער, אָבער זייער אַן איידעלער, אָפּגעהיטענער און פרומער ייד. ער האָט בסתר פיל גוטס געטון, סיי מיט געלט, דורך העלפן נויט־באַדערפטיקע און אויך דורך אַרויסנעמען יידן פון תפיסה אויף שבת, פסח און אַנדערע ימים טובים, געהאַלטן זיי אין שטוב און געגעבן עסן. דאָס האָט דעם טאַטן געקאָסט אַ סך געלט.

אַזוי ווי מיר האָבן געוווינט קעגנאיבער דעם קרימינאַל, איז דער טאַטע גוט געווען באַקאַנט מיטן „קלוטשניק" (מנהל בית־הסוהר). פאַרשטייט זיך, אַז דאָס „קאַנטשאַפט" איז נישט געווען בחינם, עס האָט אים פיל געלט געקאָסט, כדי ער זאָל קענען אַ טובה טון די פאַרמשפטע יידן וואָס זענען געזעסן אין תפיסה.

איך געדענק נאָך אַלס קינד, ווי די מענטשן פון תפיסה זענען געזעסן ביי אונדזער טיש און געוויינט פאַר פרייד, אַז זיי קענען זיצן שבת אָדער יום־טוב ביי אַ יידס טיש, נישט צווישן גויים־רשעים אין די פינצטערע שמוציקע תפיסה־לעכער. נאָך דעם עסן איז דער קלוטשניק געקומען נעמען זיי צוריק אין תפיסה. דאָס האָט דער טאַטע געטון בצנעה, בלויז לשם מצוה.

טאַרנאָבזשעגער יידן האָבן מיר אויך דערציילט, דאָס ווען די היטלעריסטן האָבן אַרויסגעטריבן די יידן פון שטאָט, האָט מיין פאָטער ז"ל געטיילט געלט יעדן, וועלכער האָט נאָר באַדאַרפן מיט אַ ברייטער האַנט. עס איז אַפילו וועגן דעם געשריבן געוואָרן אין אַ קליין ביכל וועגן דזשיקאָוו, וואָס האָט געשריבן איטשע גוטווין, אַן אייניקל פון לייזער טירשוועל.

באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

עס איז כדאי איבערצוגעבן ווערטלעך, וואָס עס שרייבט וועגן דעם יצחק גוטווין אין דעם דערמאָנטן ביכל, אין לעצטן קאַפּיטל, א. נ.: „דער לעצטער טאָג פון פאַרלאָזן דאָס שטעטל" (זייט 87) שרייבט ער:

„ר' חנן פערלמוטער, וואָס האָט אין דער היים געפירט אַ דאַמען־שניידער־וואַרשטאַט, זיך גערעכנט פאַר אַ נגיד, דערזעענדיק די גרויסע ליידן און פיין, וואָס יעדער האָט שוין אָנגעהויבן פילן, האָט ער נישט געקענט צוזען דעם צער פון פיל משפחות, וואָס האָבן שוין נישט פאַרמאָגט אויף קיין מזון סעודה אחת, האָט אַרויסגענומען עטלעכע טויזנט זלאָטעס, צעטיילט צווישן די נויטבאַדערפטיקסטע און זיך כמעט גאָר נישט איבערגעלאָזט".

דער שוידערלעכער טויט פון מיין איינציקן ברודער אברהם מאיר הי"ד

ווי מען האָט מיר דערציילט, איז מיין ברודער אברהם מאיר אומגעקומען אויף אַ שוידערלעכן אופן. ער האָט זיך

אויסבאַהאַלטן ביי אַ גוי אין אַ דאָרף. אַ שכן פון דעם גוי האָט זיך דערפון דערוווּסט און דאָס איבערגעגעבן דער געסטאַפּאָ די מערדער זענען געקומען און אַרומגערינגלט די סטאָדאָלע ווי ער איז געווען באַהאַלטן. זעענדיק די סכנה און נישט וועלנדיק אַריינפאַלן אין די רוצחישע היטלעריסטישע הענט, האָט אברהם מאיר אַליין אונטערגעצונדן די סטאָדאָלע און לעבעדיקערהייט פאַרברענט געוואָרן, ממש על קידוש השם. השם ינקום דמו!

עס איז פון אים געבליבן אַ מיידעלע, וועלכע איז אויך געווען אויסבאַהאַלטן ביי גויים. נאָך די מלחמה, ווען מיין ג־טזעליקע עלטערע שוועסטער איז צוריקגעקומען פון רוס־לאַנד, האָט זי דאָס קינד מיט שווערע מי און מיט אַ סך געלט, פון די גויים אַרויסבאַקומען.ליידער איז דאָס קינד, פון די שרעקלעכע איבערלעבענישן און די שרעקלעכע ליידן, פון הונגער און שלעק, וואָס ז׳ האָט פון די גויים באַקומען — איז זי פאַרבליבן גייסטיק צוריקגעשטאַנען און געפינט זיך אין אַ מוסד.

דאָס איבערשרייבן דאָס אַלץ האָט מיך פיל כוח געקאָסט. נאָר דער באַוווּסטזיין, אַז דאָס וועט זיין פאַר זיי אַ זכרון נצח, האָט מיך געשטאַרקט.

בינה ברונר

אחי דוד ויזנפלד

על אחי דוד הי״ד יש הרבה לכתוב. מי לא הכיר בעיר את „דוד רוחמה׳ס״, או דוד ווייזנפלד? מי לא שמע בכל הסביבה על צדקתו ועל מעשיו הטובים? הוא היה צדיק גדול שמעטים היו כמוהו אפילו בימיו. בהיותו עוד נער צעיר, כבר ישב בבית המדרש ימים ולילות שלמים על התורה ועל העבודה. האמא ע״ה היתה מתחננת ומבקשת ממנו שיבוא הביתה לאכול, כי הוא היה שוכח שצריך לאכול. בעודו צעיר הוסמך להוראה. לימוד התורה ממש לא פסק מפומיה, תמיד החזיק הספר „חפץ חיים״ עמו והיה מעיין בו. הוא גם נסע לעיר ראדין — מרחק של הרבה מאות קילומטרים מטרנובז׳ג — על מנת לראות ולזכות בברכתו של הגאון וזקן צדיקי הדור ה„חפץ חיים״ זצ״ל.

ולא רק בלימוד התורה היה מיוחד בבית המדרש בדזיקוב, אלא גם — ואולי עוד יותר — הצטיין במעשה הצדקה והחסד שלו. כל עני מדוכא ומר־לב היה פונה אליו והוא עזר לכולם. בין מנחה למעריב סובב בבית המדרש לאסוף צדקה לעניים. כמו כן דאג לכל העניים הזרים שבאו מבחוץ והזדמנו לבית המדרש, להאכילם וגם לכסף. אירגן חלוקת „פתקאות״ לכל בעל בית, שהתחייב לתת אוכל לעניים פעם בשבוע או לשבועיים ובאופן כזה קיבל כל עני ופושט יד שבא לעירנו ארוחה טובה בכבוד, בצורה מאורגנת ומסודרת.

בליל שבת לא חזר הביתה מהתפילה לפני שסידר לכל עני זר מקום לאכול סעודת שבת. אם נשארו עניים שלא סודרו אצל בעלי בתים — ועל פי רוב היו אלה מן ה„אורחי פורחי״, קרועים ובלויים — הביא אותם דוד הביתה לאכול. כשאמא שאלה אותו למה אינו מביא עניים יותר מכובדים ונקיים? ענה: „ומי יקח את העניים האלה? האם הייתי צריך להשאיר אותם בלי אוכל בשבת?״

דוד נשא אשה מהעיירה מאדין והתיישב בה. גם שם המשיך, ועוד הגביר את עבודת השם שלו, ישב על התורה והעבודה יומם ולילה ועסק בצדקה ובמעשים טובים. בני העיירה, שכבר שמעו את שימעו עוד מקודם, הכירוהו עכשיו עוד יותר; מצד גדולתו, צדקתו ומדותיו היקרות וכעבור זמן קצר נתקבל שם למורה הוראה (דיין). למרות שקיים את ה„לא תגורו מפני איש״ ולא החניף לבעלי בתים, אדרבא, ייסר אותם והקפיד על כל דבר — כולם, רחשו לו כבוד, יראו ממנו, והשתדלו להיטיב מעשיהם.

את גדולתו וצדקתו אין לתאר במלים. זאת ראו אלה שהיו עמו בעת המבחן הגדול כשהרשעים הוציאוהו להורג. סיפרו לי: כאשר כבר נודע גורלם המר של יהודי פולין והתחיל ה„אויסזידלונג״ של היהודים להשמדה, רצה כומר המקום, ששמע על צדקתו של דוד, להצילו מצפרני הנאצים ולהחביאו׳ אך הוא סרב ואמר: „אם אתם לא יכולים להציל את כל יהודי העיירה, גם אני אתם״.

ביום ה„אויסזידלונג״, הוציא את ספרי התורה מארון הקודש ואמר לאנשי עירו: „לבשו את הטליתות ונלך בשמחה למסור את נפשותינו על קדוש שמו יתברך״. הוא לבש את הטלית ואת הקיטל, טיהר וקידש את עצמו, לקח ספר תורה ביד והתחיל לרקוד בהתלהבות גדולה. בפנים משולהבות מתוך שמחה ודבקות של קדושה הלך לקראת המות. דוד קידש את השם בחייו ובמותו. הוא נספה עם אשתו וילדיו.

השם ינקום דמו וזכר צדיק לברכה!

יעקב פליישר

ליפא פרייזר

— „אתם שומעים את התפילה שלו? — הלא ממש כל עצמותיו תאמרנה״! — כך הוא משך אליו את סקרנותו ומבטו של כל אחד, שראה אותו בזמן שהתפלל. אי־אפשר היה לעבור מבלי לעמוד לרגע ולהתפעל מתפילתו של ליפא פרייזר, שנאמרה בהתלהבות דקדושה ובדביקות עצומה, כשהגוף מתנועע בקצב לא מהיר, והפיאות העגולות־המסול־סלות, כמו בקבוקים דקים — בתנועתן המותאמת ומקבילה לתנועות הגוף — כאילו מעודדות את הגוף להמשיך בעבודת הקודש שלו... גם קלסתר־פניו המשולהב והיפה להפליא, והעינים השחורות היוקדות, הוסיפו לתפילתו הוד וזוהר של קדושה, תמימות ויראת שמים אמיתית.

אבל לא רק תפילתו הנלהבת היתה לדוגמא של עבודת קודש טהורה — גם לימודו הצטיין בכל המעלות של לימוד לשמה. לא רק המוח והחושים היו שקועים בלימוד — אלא כל הגוף וכל רמ״ח איבריו לקחו חלק פעיל בלימוד. הפה — ע״י הניגון של הגמרא, הגוף — ע״י התנועה המהירה, והידים — ע״י מישוש בזקנקן הסמיך. כל־כולו היה שקוע ומסור ללימוד.

ובמעשים טובים? מי ידמה לו ומי ישווה לו בין חובשי בית־המדרש? הוא היה הראש וראשון לכל דבר שבצדקה. אורח יהודי נכבד שבא לאסוף כספים „להכנסת־כלה״ וכדומה; יהודי מקומי שירד מנכסיו, וצריכים לעזור לו „במתן בסתר״; „חלוקת ,פתקאות׳ של אוכל״ לעניים העוב־רים ממקום למקום, שהיו נשלחים לאכול אצל בעלות הבית לפי תור, ועוד עניני צדקה שונים — בכל פנו לליפא פרייזר, והוא דאג שכל אחד יבוא על סיפוקו. בשטח זה של מעשה צדקה וחסד, ירש את מקומו של חברו ורבו: ר׳ דוד ויזנפלד זצ״ל, שא״א לתאר במלים את צדקתו, יראתו, תמימותו, ועל כלם: את מעשי הצדקה והחסד שלו. ליפא פרייזר הלך, כאמור, בדרך חברו ר׳ דוד, המבוגר ממנו, וממנו למד הרבה. גם יראת שמים ודרך השם, וביחוד: מעשי צדקה וחסד. וכשר׳ דוד ויזנפלד התחתן ועבר לגור לעיירה הקרובה מאדין — ידע ר׳ דוד שיש לו על מי לסמוך, שליפא פרייזר ימשיך במסירות ובנאמנות בעבודת הקודש ובמעשה צדקה.

לכאורה, במבט הראשון, כשהיו מסתכלים עליו בזמן התפילה, או בעת הלימוד, נדמה היה שהוא „בטלן״, ואין לו בעולמו אלא ד׳ אמות של לימוד ותפילה, אבל לא כן היה ליפא במציאות. הוא התמצא בכל הבעיות האקטואליות הפוליטיות, גם המקומיות וגם הכלליות, על אף שלא הירבה להתערב בויכוחים פומביים שהתנהלו בביהמ״ד על בעיות פוליטיות. היה ידוע כפיקח וחכם גדול בכל השטחים. כמו״כ התמצא במסחר, ועזר הרבה לאביו במסחר הקמח. אך, כאמור, עיקר התעסקותו והתעניינותו היה לימוד התורה, שבו הצטיין ונחשב כבחור „הטוב ביותר״ בביהמ״ד. ויותר מזה: ביראת שמים ובמעשים טובים — לא היה שני לו בין חובשי בית המדרש.

***

ליפא פרייזר היה יליד 1909, והיה מבחורי בית המדרש של המחזור השני, או השלישי, שלאחרי מלחמת העולם השניה. היתה אז תקופה סוערת של פעולות מדיניות, תרבו־תיות וחינוכיות ביהדות הפולנית התוססת, וקמה גם התעוררות גדולה — אחרי שנים של הזנחה בתקופת העולם הראשונה — של לימוד התורה והקמת תלמודי תורה וישיבות. גם בבית המדרש בדזיקוב קם דור צעיר של לומדי תורה וחובשי בית המדרש, ביניהם תלמידי חכמים שישבו יומם ולילה בביהמ״ד ועסקו בתורה. אזכיר רק אחדים מהם. בראש וראשונה את ר׳ דוד ויזנפלד הי״ד, שהזכרנו כבר לעיל את מעשיו הטובים, והוא היה מזיגה של תורה, חסד וצדקה יחד. כמו״כ משה פוטרבייטל, שלמה קירשנבוים, צבי קירשנבוים, יעקב בורשטיין, ועוד.

באותו הזמן נתייסד גם התלמוד תורה בעירנו, שבראשו עמדו: ר׳ אברהם אלי קסטנבוים, ר׳ השל וינמן הי״ד, והאברך הצעיר שהגיע לעיר, ת״ח ועסקן דינמי, הוא ר׳ שמואל אייגנר (לנגבוים) ז״ל. והנה הביאו אז מלמד עבור הכתה הגבוהה, הוא אשר העמיד במשך תקופה קצרה תלמידים הרבה, שמילאו את ספסלי בית המדרש, הלא הוא מורי ורבי ר׳ אפרים רובינשטיין מצויזמיר (סנדומיר) זצ״ל. הוא היה המלמד הטוב ביותר שידעה העיירה מעולם. ר׳ אפרים בא לעירנו מהעיירה הסמוכה צויזמיר (סנדומיר). (ראה מדור: מלמדים)

***

ליפא פרייזר היה מבין ראשוני התלמידים של ר׳ אפרים ז״ל, והוא ר׳ אפרים היה גאה בתלמידו זה. במחזורים הבאים הירבה להצביע בפני תלמידיו על תלמידו ליפא׳לה, כדוגמא וסמל של תלמיד מוצלח ומצטיין, שאפשר להתפאר בו.

כשעזב ליפא את „החדר״, ונכנס ללמוד לבית המדרש, עשה ימים כלילות ועסק בתורה. בבוקר השכם ישב כבר ע״י הגמרא, ומאוחר בלילה, כשבית המדרש התרוקן מזמן, עוד נשמע קולו של ליפא פרייזר בניגון הגמרא הערב שלו, ולא יכול היה להיפרד מהגמרא. ולא פעם התרגז ר׳ משה שמש עליו, על שלא „יכול לגמור״, ולא נותן לו לסגור את בית המדרש וגוזל ממנו את שנתו... וכשבא הביתה, המשיך עוד בבית ללמוד, עד שעות מאוחרות בלילה.

ליפא היה גם הגבאי של „תיקון וקנין ספרים״ בביהמ״ד, מוסד שהיה בבעלותם הבלעדית של הבחורים חובשי ביהמ״ד, ותפקידו היה לאסוף כספים בעיר לשם קניית ספרים חדשים, ולהשגיח על תיקון וכריכה של הספרים הישנים שנקרעו. ליפא פרייזר היה הראש הבלתי מוכתר של כל חובשי בית

המדרש. בכל בעיה היו פונים אליו. מי שלא ידע פשט בגמרא, או בתוספות קשים — פנה אל ליפא, והוא „סילק את המוקשים", ותירץ את הקושיות. מישהו צריך איזה ספר שלא יכול למצוא — מבקש את ליפא, והוא ממציא לו את הספר המבוקש מיד. רוצה מישהו לדעת איפה נמצא מאמר חז"ל מסויים בש"ס — שואל את ליפא, והוא אומר לו בין רגע; מתווכחים שנים על הפירוש בגמרא או תוספות — הלכו אצל ליפא, שיכריע, וכמובן שמקבלים את דעתו.

הוא היה גם נעים הליכות ונוח לבריות. מהעיניים החייכניות, ומבת־צחוקו הקל והנעים שריחף על שפתיו, השתקף טוב לב. היה אציל הרוח, בעל נימוס ודרך־ארץ. לכן היה אהוב ונערץ בעיני כולם, וכל אחד רחש לו כבוד ויקר. הוא גם הנחיל כבוד גדול לאביו ר' אהרן לייב ז"ל, שהיה אמנם בעל בית וסוחר מכובד, אבל לא נחשב בין הלומדים והחסידים וראשי המדברים בעיר. כולם הסתכלו עליו ביראת הכבוד, שזכה לבן מוכשר ויקר כזה.

גם רב העיר הראה לליפא חיבה יתירה, התעניין בו וקירב אותו לחסידות. היה לחסיד דזיקוב ונסע לרבי, לטארנא, לחג השבועות, או ראש השנה. הרבי ר' אלטר'ל זצ"ל קירב אותו ושמח מהופעתו אצלו. וכש„בקלויז" של הרב בטארנא, שהיה כעין ישיבה — כי שם ישבו בחורים ולמדו תורה — היה פעם צורך בראש הקלויז, לקח הרבי את ליפא לראש „הקלויז", למשך שנה או יותר.

גם בבית המדרש בדזיקוב העמיד ליפא תלמידים, והיתה גם לי הזכות להיחשב בין תלמידיו, כי בעברי, מהחדר לבית המדרש, למדתי אצלו, ובשנים האחרונות הייתי מקורב אליו ביותר. אחרי „גירוש טרנובז'ג", בזמן שהותנו בלבוב, נסענו שנינו מספר פעמים לסטניסלב בענייני מסחר, והייתי יכול לעקוב מקרוב אחרי התנהגותו המופתית, בין אדם למקום ובין אדם לחברו.

כאמור היה ליפא, כמו רוב יהודי טרנובז'ג בין הנמלטים למערב אוקראינה („זאפאדנא אוקראינה") יחד עם אביו, ר' אהרן לייב, ועם שני אחיו: זושא, (שהיה נשוי עם ילד, ויוסף („יוש"). (האמא נפטרה עוד מספר שנים לפני המלחמה בדזיקוב). בזמן הגירושים ההמוניים של הפליטים לסיביר ע"י השלטונות הסובייטיים (ביולי 1940), התחבא ליפא, ולא הוגלה לסיביר. אחרי שוך הסערה והאיום של הגליה לסיביר, קבלתי ממנו עוד כמה מכתבים.

בתום המלחמה לא הצלחתי לקבל שום פרטים על המקום והזמן בו מצא את מותו. יש להניח שסופו היה טרגי, כמו אלה שנרצחו ע"י הרוצחים הנאצים ימ"ש.

גם אביו ואחיו הגדול זושא, עם משפחתו, ניספו בשואה. האח השני, יוש, נשאר בחיים ונמצא בארה"ב.

קשה לשכוח מורה, חבר וידיד טוב ומסור כליפא פרייזר הי"ד. תמיד נגד עיני: פניו המאירות והיפות, חיוכו המלבב ועיניו החייכניות הטובות. הוא היה מיחידי סגולה בעירנו. הצטיין בכל דרכיו: בלימוד התורה, ביראת שמים ובמידות תרומיות, וקשה היה למצוא דוגמתו. עליו בודאי אפשר לומר: „וי להאי שופרא דבלי בארעא".

שמואל שאלער

מאטלען - א מצבה

„אויף מאַטל פרעגסט דו? אים האָבן די דייטשן געהאָנגען אין טאַרנאָבזשעג, אין רבס הויף". — דעם ענטפער האָב איך באַקומען פון אַ שטאָט־מענטש אין ענדע 1945, ווי נאָר מיר האָבן זיך צוריקגעקערט פון גלות־רוסלאַנד.

געפרעגט האָב איך אויף מאַטל משה־ניחהס, מאַטל „שמענדיצקי" (שטיינינגער), ווי די נאָענטע האָבן אים גע־רופן אויס ליבע און חברישקייט. פאַר מיר — אַ רבי מובהק, ער האָט מיך אַריינגעפירט אין בית מדרש, געוויזן ווי אַ דף גמרא דאַרף געלערנט ווערן, און דרך אגב ווי אַ תלמיד־חבר מיר געוויזן אַ וועג צו אַ פרק תנ"ך און צו אַ פילאָ־זאָפיש בוך.

אַנגעטאָן אין שוואַרצן פּאַרקנייטשטן איבערצירל, מיט אַ סאַמעט יינגליש גאַליציאַנער היטל אויפן קאָפּ, האָט ער אויסגעזען ווי אַן אויסגעוואַקסענער בית־מדרש בחור, אַ תמים. ווען כ'האָב אים באַקענט פון נאָענט, האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט אַן אינטערעסאַנטע, טייערע נשמה; ערנסט־קייט און איראָניע, יסודיתדיקייט און חוזק האָבן ביי אים געהערשט בכיפה אחת. אַ שכל — אַן אַנאַליטישער. אין דער ברייטער וועלט האָט ער געקענט ווייט, ווייט דערגיין. איז ער אָבער געבוירן געוואָרן און געלעבט אין דזשיקאָוו...

איז מאַטל טאַקע נישטאָ? ברוך דיין אמת... מיין מויל האָט די ווערטער געזאָגט, אָבער גלויבן איז דעם האַרצן שווער. כ'האָב שוין דאַן געוווּסט דעם גורל פון פיל היי־מישע, כ'האָב געוווּסט דאָס מאַטל איז אין רוסלאַנד נישט געווען, און ממילא איז כמעט קלאָר וואָס זיין גורל איז. דאָך, דער שכל טראַכט איינס, און דאָס האַרץ וויל אַנדערש.

ווי פּאַראַדאָקסאַל איז דער גורל פון מענטש! מיט אַ חלום האָט זיך מאַטל אַרומגעטראָגן יאָרן, וועגן אים פלעגט ער רעדן מיט נאָענטן: אַרויס אין דער ברייטער וועלט; זעען, לערנען. אַרויס פון דער געשטיקטער אַט־מאָספער מיט וועלכע די פּאַליאַקן איז געלונגען אַרומצו־רינגלען דעם יידישן ישוב. און ווען עס איז געקומען דער

שרעקלעכער גרויש אין 1939, און די מערהייט האָט געגנו־מען דעם וואַנדער שטעקן און געגאַנגען אין די ווייטע רוסישע וועלדער, און פון דאָרט צוריק און ווייטער אין דער ברייטער וועלט: ישראל, אַמעריקע — איז מאָטל גאָר געבליבן אויפן פּלאַץ, מיט די דייטשע מערדער.

אויך דאָס מאָל האָט באַוויזן זיין אויסערגעוויינלעכע פאַראַנטוואָרטלעכקייט און איבערגעגעבנקייט צו די עלטערן. דאָס געפיל — שטאַרק, ביז מסירות נפש, האָט ביי אים איבערגעוויגן אַלע פּערזענלעכע חלומות. מסירות נפש פאַר טאַטע, מאַמע, האָט מען ביי אים געקענט לער־נען...

משה־ניחהס — דער טאַטע. אַ ייד, אַ זעלטנהייט, אפשר איינער פון די ל״ו צדיקים. 10 ־ 11 אַזייגער פאַר־מיטאָג, דאָס בית המדרש שוין כמעט לער, לויפט ער נאָך פון מזרח צו מערב, איינגעהילט אין טלית איבערן קאָפּ, און דאַוונט, וואָרט ביי וואָרט, הויך, פיל ווערטער חזרט ער איבער צוויי, דריי מאָל, כדי חס וחלילה נישט איינצו־שלינגען, כדי צו צווינגען זיך מכוון צו זיין יעדערס וואָרט. וואָס איז געווען דער ייד ר׳ משה ניחהס? אים האָט מען אין די „רעדלעך״ נישט געזען, נישט פּאָליטיק און נישט סתם קיין שמועס — ווייט פון דער אויסערלעכער וועלט, געלעבט זיך זיין אינערלעך לעבן: איין ג־ט אין הימל און אים דאַרף מען דינען.

ניחה, דאָס ווייב, זי איז די אשת חיל געווען. אין שמאָלן, פינצטערן געשעפטל אין מאַרק האָט זי איינגע־טענהט מיט די גויעטעס און אויסגעקוקט זיי זאָלן געבן צו לייזן, זי זאָל קענען מפרנס זיין איר מאַן, וועלכער דינט דעם רבונו של עולם.

שווער איז געווען מיט פּרנסה. ניחה האָט נאָך אַליין ברויט געבאַקן, אויף אַ גאַנצע וואָך פאַרויס, „ווייל עלטער ברויט איז שפּאָרעוודיק...״

**

הייט איז שוין מאָטל געווען פון זיינע עלטערנס גייסטיקער וועלט. ער האָט שוין געקרענט אין דער וועלט פון קאַנט און ניטשע, מיט די עלטערן כמעט קיין שותפות־דיקער שפּראַך נישט געהאַט — דאָך ווי וווּנדערלעך און שטאַרק איז געווען זיין געטריישאַפט צו זיי. טאָג־טעגלעך פלעג ער אויפשטיין 4 אַזייגער פאַרטאָגס, אין רעגן, אין שניי, געגאַנגען קילאָמעטערס צו פוס אין די דערפער, כדי צו ברענגען אַ ביסל מילך פון דער „מעלק״. אַ בית־המדרש בחור — און מילך פירן?... אַ חתן בחור — און נישט שעמען זיך? אין יענע צייטן? ניין! מאָטל שעמט זיך נישט...

עטלעכע חדשים נאָכן אָנהויבן תפילין לייגן, האָט מיין כיתה געענדיקט לערנען ביי ר׳ אפרים מלמד; געענדיקט דאָס חדר, וואָס ווייטער? האָט מיין פאָטער ז״ל פיל אַריינגעטראַכט. אַליין אַ פאַרברענטער ציוניסט, האָט ער געחלומט וועגן אַ רעליגיעז־מאָדערנע דערציאונג. לערנען אין בית המדרש יאָ! בטלנען — נישט! ווי מאַכט מען דאָס?

האָט ער געפונען מאָטלען; פאַרוואָס דווקא אים אויס־געקליבן, ווייס איך נישט! געלערנט האָבן מיר דעם ערשטן פּרק פון בבא מציעה „שניים אוחזין״. די משנה איז מיר געווען גוט באַקאַנט. אַ טראַדיציע איז געווען ביי די מלמדים אין שטעטל: חומש האָט אַ יינגל אָנגעהויבן לערנען פון „ויקרא״ — „יבואו טהורים ויעסקו בטהרות״, גמרא — פון שניים אוחזין, נאָר די משנה. פאַרוואָס? אַזוי פירט זיך די וועלט, און מען ענדערט נישט קיין מנהג. האָב איך זיך אַביסל געשעמט פאַר די חברים — „אַזאַ לייכטע גמרא?״ באַלד אָבער זענען מיר צוגעקומען צום ענין פון „הילך״, צו דער סוגיא „תקפו כהן״, און ס׳איז געוואָרן לעבעדיק... אָך ווי שווער...

געווען טעג ווען מיר האָבן נאָר אַ שורה, צוויי גע־לערנט. ווייל מאָטלס שיטה איז געווען דאָס ער לערנט נישט מיט מיר, ער לערנט גאָר פאַר זיך. געבנדיק מיר צו פאַרשטיין, האָט ער געמאָאָסטן זיך, צי פאַרשטייט ער טאַקע ריכטיק די גמרא, צי איז זיין קושיא טאַקע אַ ריכטיקע. נאָר נישט אָפּנאַרן זיך! נישט וויכטיק וויפל מען לערנט — אָבער דאָס געלערנטע מוז זיין קלאָר און אויסגעהאַלטן! טרעפט זיך אַמאָל, מיר זיצן שוין אַ שעה און מער ביי אַ רש״י. „שפּילט אַ ראָלע אַן איבעריק וואָרט״ — זאָג איך פון אומגעדולדיקייט... שפּאָט ער פון מיר: „ווילסטו קענען לערנען זאָלסטו וויסן, אַן איבעריק וואָרט אין רש״י, איז אַ סימן אַז דו פאַרשטייסט נישט רש״י, און אויך נישט די גמרא.״

לויט דעם קריטעריום פון לערנען, האָט ער געשעצט די לערנער אין בית המדרש, בעלי בתים און בחורים. פון די „אָפּנאַרערס״, פון די וואָס לערנען נאָר בלעטער — האָט ער געלאַכט, פאַר די אַנדערע — גרויס דרך־ארץ געהאַט. גע־שעצט האָט ער זייער ר׳ יהושולע ר׳ ישראל־מאירס. אַ ייד אַ הויכער, שוין אַן איינגעבויגענער פון עלטער, גוטמוטיקע, שמייכלדיקע אויגן, פלעגט ער דאַוונען ביים לעצטן מנין. נעבן אונדזער טיש, פיל מאָל פלעג ער זיין דער בעל־תפילה פאַרן עמוד. האָט ער געצויגן די ענדע פסוקים און די ברכות מיט אַ ספּעציעלן נגון, אַ לאַנגזאַמען־זינגעדיקן נוסח טשאָרטקאָוו־באיאַן. מיט אַ שמייכל האָט ער געהערט מאָטלס קושיא און געפרווווט ענטפערן. מיט אים האָט מען קיין ויכוח נישט געפירט. צופיל דרך ארץ. אַ גרויסער עניו איז ר׳ יהושולע געווען, און מקרב געווען יעדערן וואָס האָט זיך צו אים געוואַנדן. ביי מיר אין זכרון איז ער געבליבן אַלס ביישפּיל פון אַן אידעאַלן ירא שמים און לערנער אין שטעטל.

געלערנט האָבן מיר אין בית המדרש, אין דער לינקער זייט, ביים ערשטן טיש. דאָס איז געווען דער טיש פון „עמך״. יידן פרומע, תהילים־זאָגערס, אָדער לערנערס פון חברה משניות, בעלי מלאכה, וועלכע האָבן שווער געאַרבעט כדי אַרויסצוציען אַביסל פּרנסה. אָבער פאַרפעלן אַ שחרית מיטן מנין — חס וחלילה. צווישן זיי איז מאָטל געווען אַן אייגענער. זיי האָבן געזען אין אים אַ בחור וואָס אַרבעט שווער ווי זיי, אַ האָרעפּאַשניק, און קען אויך די „קליינע

אותיות״, פונקט ווי די שיינע בעלי־בתים. האָבן זיי זיך אין אים געריבן; אַ גלייכווערטל, אַ וויץ, אַמאָל אַן עצה. פלעגן זיי צוקומען פיל מאָל אין מיטן לערנען; דאָס האָט געשטערט, אָבער די „שוואַכקייט״ צום פשוטן ייד, האָט מאָטלען נישט געלאָזט זיי אָפּשטופּן.

אַ פרימאָרגן, מיר זעצן זיך לערנען, זאָגט ער מיר מיט אַ קונדיסדיקן שמייכל: — „ווייסטו שמואל, איך לערן יעצט לאַטיין!״ — וואָס איז דיר עפּעס איינגעפאַלן? פרעג איך. — וואָס הייסט, לאַטייניש איז דאָך אַ וועלט שפּראַך, די מענטשלעכע קולטור איז אויף איר געבויט, וועל איך דאָס נישט קענען?... ס׳איז זייער אינטערעסאַנט! ווײַזט זיך אַרויס, דאָס ער איז שוין נעכטן געזעסן אַ האַלבע נאַכט מיט מאָטשו כהנא, דעם סטודענט פון גימנאַזיום. צוויי טאָג שפּעטער, האָט ער ציטירט אויף אויסווייניק אַ האַלבן בלאַט לאַטיין, דוכט זיך פּין ציצעראָ, אַפילו גראַמאַטיק געלערנט.

אַזוי אויך האָט ער פלוצים געלערנט דייטש. נישט פון קיין לערן ביכל, אָן אַ לערער, נאָר אַליין. גלייך גענומען אַ שווער בוך מיט גאָטישע בוכשטאַבן, אַ דיקן ווערטערבוך דערביי, אָפּגעשלאָסן זיך אַ פּאָר טאָג נאָכמיטאָג און גע־גריבלט זיך אין יעדן וואָרט און קנייטש, גלייך ווי אַ שטיקל גמרא, להבדיל. פאַרשטייט זיך, דאָס ער האָט דאָס באַלד אויף אויסווייניק געקענט.

אַזוי אויך האָט מאָטל זיך געכאַפּט צו פילאָזאָפיע, צו פּאָעזיע. די זאַך וואָס האָט אים אינטערעסירט, האָט קיין שוועריקייט נישט עקזיסטירט. אָבער אויסדויער איז נישט געווען. יעדער זאַך ספּאָנטאַניש, אָן אַ ציל, אָן אַ יסוד; ווי דאָס גאַנצע לעבן אין שטעטל...

יאָ, שווער און האָפנונגסלאָז פאַר אַ יונגן פעיקן ייד, איז געווען דאָס לעבן אין שטעטל, במשך די לעצטע 10—15 יאָר. דער פּוילישער אַנטיסעמיטיזם האָט פאַרמאַכט אַלע מעגלעכקייטן. האָבן זיך אַרומגעדרייט פעיקע, דענקענדע יידישע יונגעלייט אָן מעגלעכקייט צו אַנטוויקלען זייערע טאַלאַנטן. צוויי וועגן זענען נאָר געבליבן: עליה קיין ישראל (און ווער האָט זוכה געווען צו אַ סערטיפיקאַט?), אָדער חתונה האָבן און עפּענען נאָך אַן איבעריק קליי‍טל אין שטאָט...

דאָס איז געווען אויך מאָטלס טראַגעדיע. די פּאַליאַקן האָבן זיינע גייסטיקע פעיקייטן דערדריקט, די דייטשן האָבן זיין לעבן גערויבט.

מיין רבי מאָטל איז נישטאָ. נישטאָ קיין זכר, נישטאָ קיין קבר. זאָלן די ווערטער אַ מצבה זיין...

יעקב פליישר

גצל שוורץ ומשפחת ר׳ ברל שוורץ

התקופה שבין שתי מלחמות העולם היתה כידוע תקופה סוערת, רבת־מתח ועתירת־מעש בחיי הקיבוץ היהודי הפולני הגדול, בכל השטחים: המדיני, התרבותי והמפלגתי. המפלגות היהודיות על כל גווניהן וזרמיהן החלו, למעשה, זה עכשיו — אחרי גמר מלחמת העולם הראשונה והקמת המדינה הפולנית העצמאית — להתארגן ולהתבסס, במטרה לכבוש עמדות פוליטיות חשובות, ולהיות גורם מדיני חשוב גם כלפי חוץ. כלומר: להיות מיוצג בפני השלטונות, כדי לעמוד על משמר האינטרסים של היהדות הפולנית בת שלושת המיליונים שלא יבולע לה. וגם כלפי פנים: להשתלט על הקהילות ומוסדות הציבור היהודיים. אין פלא איפוא, שהיה נטוש מאבק קשה ברחוב היהודי בין המפלגות השונות — מאבק אידיאולוגי ופוליטי, שהתנהל בלהט, בכתב וגם בעל פה. נואמים ומרצים מכל התנועות ביקרו בערים ובעיירות, אורגנו אספות, כינוסים, מסיבות ונשפים, במגמה, לעשות נפשות לתנועותיהם ולהרחיב את שורותיהם.

ויותר משהתנהלה „התעמולה המעשית״, השתדלו המפ־לגות להשפיע על הציבור באמצעות „המלה המודפסת״. הופיעו עתונים יומיים, שבועונים וירחונים, וגם חוברות תעמולה בשפות אידיש ופולנית, כמעט של כל זרם לחוד.

מובן שבמאבק הזה היווה הנוער המשולהב והדינמי את האוונגרד, כלומר החלוץ ההולך לפני המחנה של כל תנועה. ולכן גם המאבק היה נטוש על נפש הנוער, וכל אחת מהמפלגות השתדלה למשוך את „דור העתיד״ לשורותיה. הוקמו ע״כ מועדוני נוער של כל זרם, ומועדוני ספורט יהודיים שונים, שפוטמו בחומר תעמולה רב ומגוון, ע״י המרכזים.

ברם המאבק העיקרי והחריף ביותר התנהל בין כל המפלגות והזרמים הציוניים מחד, לבין „אגודת ישראל״ שהתחילה אך זה להתארגן ולהופיע על הבמה הצבורית כגורם חדש וחזק, עם פרוגרמה ושאיפות אידיאולוגיות ופוליטיות משלה — מאידך. (בעצם היה עוד גורם יהודי פוליטי מאד פעיל והוא: המפלגה הסוציאליסטית היהודית, „הבונד״, שהכריזה כידוע מלחמה גם על הציונות, וגם על היהדות הדתית — אך אין בכוונת הכותב לסקור כאן את המפלגות היהודיות שפעלו בפולין בתקופה ההיא.)

תקופה דינמית כזאת מסוגלת ביותר להוציא כוחות כשרוניים ואינטלקטואליים מעולים מבין שורות הנוער, שכבר

משחר נעורם מתבלטים בכשרונותיהם הברוכים, וניכר בהם "המנהיגים העתידים" של הזרמים בהם הם פועלים — אם זה בשטח האירגוני־פוליטי ואם זה בשטח הרוחני־תרבותי. ואכן הופיעו אז בכל התנועות צעירים כשרוניים, שהצטיינו כנואמים ומארגנים טובים, וגם כעתונאים, סופרים ומשוררים. ולא רק בערים הגדולות ובמרכזי התרבות, אלא אפילו בערים ובעיירות הרחוקות והנידחות, אפשר היה לפגוש צעירים שהתבלטו והצטיינו בכשרונות נדירים, וגם הצליחו, במשך הזמן, לעלות בסולם הפירסום, ולתפוס עמדות חשובות בחיים הצבוריים, המפלגתיים והתרבותיים. אולם היו גם „בישי מזל", שעל אף כל כשרונותיהם המצויינים, לא הצליחו להגיע לשום עמדה צבורית, ונשארו בצל, אלמונים, בלתי ידועים לרבים. בהרבה עיירות היו מצביעים על פלוני הצעיר, שעפ"י רוב היה קצת מפוזר ולבושו מרושל, „שעסק בכ־תיבה", או מבלה זמנו בפוליטיקה — ללא הצלחה. הם הסתובבו ממורמרים ומאוכזבים, עד כדי יאוש.

גם בתוך שורות הנוער החרדי קמה אז התעוררות ותסיסה להתארגנות, ולקחת חבל באופן פעיל במאבק ההיס־טורי לעיצוב דמותה של היהדות. כמעט בכל הערים והעיירות בפולין התארגנה תנועת־נוער חרדי בשם „צעירי אגודת ישראל", (במדורנו: „מפלגות ותנועות", מדובר בהרחבה על פעולות של ארגוני הנוער), שהוציאה מתוכה בעלי כשרונות רבים בשטח הארגון, ועוד יותר — בשטח הרוחני־תרבותי. ואין פלא, כי הלא אלה כולם באו מספסלי בית המדרש — וגם עכשיו המשיכו לבלות רוב זמנם שם — המקום של חידוד המוח והעמקת המחשבה. גם בעיירות קטנות הופיעו צערים שהצטיינו בדיבור ובכתיבה.

בטרנובז׳ג, כמו בערים אחרות, ניתן היה להרגיש, בהתחלת שנות השלושים, את הרוח החדשה ואת המפנה שחל בחיים היהודיים הצבוריים: קמו מפלגות ציוניות, אירגוני נוער ציוניים ופועליים וגם מועדוני ספורט. החיים הפוליטיים בעיירה נעשו סוערים ותוססים. מובן מאליו שגם המאבק הפוליטי שהיה נטוש בכל מדינת פולין, לא פסח על עיירתנו, והחלק הארי בו לקחו הצעירים.

באותן השנים נוסדה בטרנובז׳ג גם תנועת הנוער החרדית „צעירי אגודת ישראל", שלקחה חלק פעיל בחיים הפוליטיים הסוערים של העיירה. מתוכה התבלטו צעירים כשרוניים ואינט־ליגנטיים, ביניהם אפשר להזכיר את היו"ר הראשון של צעירי אגו"י — שלמה קירשנבוים הי"ד, ואחריו אברהמ'לע אסט, ישראל מאיר קירשנבוים, שמעון דוד קסטן, קלמן הויזר, מרדכי וקסמן, מרדכי צוקרברוד ועוד — ד' ינקום דמם. הם המשיכו להקדיש חלק מזמנם ללימוד שעורי תורה בביהמ"ד, בעיקר בערבים ובשעות הבוקר המוקדמות, אך בימים היו עסוקים, מי בפקידות ומי בניהול העסק או עבודה אחרת, באותו הזמן קראו עתון וספרים. היתה זו מזיגה של תורה עם דרך ארץ" במהדורה חדשה (ראה פרק: „צעירי אגודת ישראל").

אחד מהיותר צעירים — בדור השני או השלישי, אחרי הראשונים — שהתבלט בכשרונות מופלאים, בהיותו עוד עלם צעיר מאד, היה גצל שוורץ הי"ד. עוד בלמדו ב„חדר" עלה על כל בני גילו, והצטיין בתפיסה מהירה, בשכל בהיר, בהבנה עמוקה, בכושר ביטוי והבעה, בדיבור שוטף, שקלח במהירות בלי גמגום, ובעיקר: בתשובותיו הקולעות וה־ברורות — עד שכולם התפעלו ממנו. כבר באותו הזמן, בהיותו עוד בחדר, התחיל להתעניין בפוליטיקה, קרא עתון והיה בקי בנעשה במדינה, ובפרט בפוליטיקה היהודית, כאחד הגדולים. הוא גם ניצל כל רגע חפשי לקריאת ספרים — כמובן, בסתר ובהחבא, (כי אסור היה לתלמיד בחדר לבלות זמן בקריאת עתונים ו„ספרים חיצוניים".) כלם ראו בו „כוכב עולה". ועד מהרה נעשה גצל „לילד השעשועים" של הבחורים חובשי בית המדרש, של חברי „צעירי אגודת ישראל" המבוגרים, וגם של „בעלי הבתים", הלומדים וה־עסקנים הדתיים המקומיים. כולם אהבו לדבר אתו ולשמוע חוות דעתו על הבעיות היהודיות שעמדו על הפרק. אז כבר הילכו שמועות שהוא גם כותב שירים.

גצל נולד בשנת תרע"ד, לאביו ר׳ ברל שוורץ. הוא היה בן יחיד, בין ארבע בנות. אביו לא הצטיין בשום דבר מיוחד, היה אדם בינוני, ואולי למטה מזה. ר׳ ברל היה „הלא־יוצלח" „והיוצא דופן" במשפחתו המכובדת, שהיו ביניהם „בעלי בתים" חשובים וברי־אוריין. הוא לא לקח חלק פעיל בפוליטיקה העירונית, למרות שהירבה להסביר, במיוחד ליושבים על „הספסלים האחורים" בביהמ"ד, את כל „הפוליטיקה הגבוהה" של אבות העיר, וידע בדיוק להצביע על כל השגיאות שעושים ראשי הקהילה... אך בפומבי לא היה משמיע אף פעם את דעתו ולא התערב בויכוחים הסוע־רים. היה מסתובב ומטייל אנה ואנה בשוק, עם ר׳ יונה מונהייט ז"ל, שעות על גבי שעות, כששתי ידיו משולבות אחורנית, מונחות על המתניים — ומעביר תחת שבט ביקרתו את כל העסקנים, אנשי הצבור וסתם „בעלי בתים": מצבם הכלכלי, דאגותיהם ושמחותיהם, התנהגותם, חסרונו־תיהם ומגרעותיהם... בבית המדרש עמד בין האנשים הפשו־טים ובעלי המלאכה, לא התערב אף פעם במריבות ובעניני הגבאות, על אף שהכל היה נהיר לו, וידע „מי צודק".

ר׳ ברל היה כאמור „ביש־מזל" ועני מדוכא כל ימיו. הפרנסה לא היתה מצויה בביתו אף פעם, לא רק בריווח, אלא אפילו לא בצימצום... והגם שר׳ ברל ידע פרק במסחר, (ולא פעם מתח בקורת על סוחר פלוני שלא יודע לנהל כראוי את עיסקו), בכ"ז „לא הלך לו", ולא יכול היה להחזיק מעמד זמן רב בעסק שלו. וכמה פעמים שניסה „להחיותו" ולחדש את מסחרו ולהכניס סחורה לחנותו, שעמדה דוקא במקום מרכזי בשוק — נכשל ואחרי שעבר זמן־מה, נתרוק־נה שוב החנות מהסחורה ולר׳ ברל נשארו רק ...חובות. פשוט: ההצלחה היתה ממנו והלאה.

גם הדירה בה גרה משפחת ר׳ ברל שוורץ, בת שבעת הנפשות, היתה מאד עלובה. היא נמצאה בבית־אבנים נמוך, והיה בה חדר אחד גדול, שהיה מחולק לשניים ע"י מחיצת־עץ כזו, שהפרוץ בו היה מרובה על העומד... הצד הקדמי מהכניסה, מקום שעמדה הכירה, היה „המטבח", והחלק הפנימי, היותר גדול, שימש כחדר שינה לכל המשפחה, וכמובן גם כחדר סלון... במטבח, ע"י החלון עמד שולחן

אכילה גדול עם שני שרפרפים. „הריהוט" בסלון היה מורכב משתי מטות ברזל ישנות, ספה, שולחן, שנים־שלשה כסאות שבורים וכוננית לספרים, שהיה שייך לגצל. קרני השמש מעולם לא הציצו — אפילו בימי הקיץ הלוהטים — לתוך החדר, כי הבית עמד בסמטה צרה, מוסתר ע״י שני בתים יותר גבוהים, שחזיתו של אחד מהם שהיה שייך למשפחת שוורץ, יצאה לשוק, שם נמצאה החנות. אין פלא איפוא ששררו בדירה אפלה ו...טחב כל ימות השנה, ובימות החורף — פי כמה. בזמן הכפור והשלג, היה הקור בדירה לפעמים יותר חזק מבחוץ... כי בחדר הגדול לא היה תנור־חימום מיוחד: רק הכירה הגדולה, שעמדה במטבח, היתה בנויה עם תנור חימום, ובהסקת הכירה לבישול, צריך היה גם התנור להתחמם ולחמם את כל הדירה. אך התנור לא „שמע" ולא „הרגיש" כלל את האש שהגיעה אליו מהכירה, וזה משני טעמים: א) לא יכלה בעלת הבית, מרת שרצ׳ה — (אגב היא היתה אשה נפלאה וסבלה בשקט את כל הצרות) לספק כ״כ הרבה עצי־הסקה, כמה שהתנור יכול היה „לזלול". ושנית: היתה „הקונסטרוקציה" של התנור עשויה כך, שאפילו כן היה מתחמם כראוי, היה זה בלתי אפשרי, באופן טבעי ,שהוא, התנור, שעמד בקצה המטבח, ע״י דלת הכניסה, יחמם שני חדרים די גדולים. ברם, כפי שאמרתי, הוא לא התחמם אפילו עד כדי כך, שאפשר יהיה לעמוד ולהתחמם על ידו — פרט לפינה אחת מחציו ולמעלה, שהיתה „משור־יינת" לזכותו הבלעדית של ראש המשפחה ר׳ ברל, שהיה קצת גבוה והגיע לפינה החמה עם הכתפיים שלו. והוא אמנם ניצל את מעמדו ועמד שם כמעט כל היום, וזה היה ניכר מ„הרושם" של הסיד, שנשאר דבוק בבגדו העליון...

קירות החדר היו בחורף שחורים, מהעשן שלא יצא דרך הארובה כרגיל (עוד „מעלה" של התנור...), אלא הלך בכיוון ההפוך: הוא התפשט בנחת, וקנה שביתה במטבח ובחדר „הסלון". נוסף לזה, „התנוצצו" מעל הקירות טיפות, כמו אגלי־טל שמנים, שנהפכו לטיפות מים ונטפו מהקירות בשפע... נדמה היה שהם מורידים דמעות, כהשתתפות בצערה של המשפחה, על מצבה האומלל, אלא שבתוך כך, הוסיפו אף הם את „חלקם" למצב הקודר הזה...

**

אך לדבר אחד היה ר׳ ברל באמת בר־מזל והצליח מאד, שהרבה בעלי־בתים עשירים התקנאו בו וזה: ילדיו היו מאד כשרוניים. מארבעת הבנות — שלוש היו מורות „בית יעקב". שתיים: אסתר ובת שבע, גמרו אפילו את הסמינר „בית יעקב" בקראקא, ונחשבו אז בפולין הטרום־מלחמתית, בין המורות הכי טובות. במיוחד הצעירה בת־שבע, היתה ניחונה בכשרונות נדירים: בעלת השכלה רחבה, נואמת ופדגוגית מצויינת. כמו״כ היתה ידה רב לה בכתיבה, בעיקר על נושאים פדגוגיים־חינוכיים.

ואם ישאל הקורא: הלא הלימוד בסמינר עלה כסף, ומאיפה לקח ר׳ ברל כסף, לשלוח לסמינר שתי בנות בבת אחת? התירוץ הוא: ר׳ ברל כלל לא שלח אותן, כי באמת לא היה לו כסף. רק הן, הבנות, נסעו בעצמן ושילמו מהכסף שלהן: כלומר, מהחסכונות שהרויחו, מזמן היותן עוד בביה״ס היסודי, מעבודות־יד שונות של ריקמה וסריגה, שהיו מומחיות גדולות בזה — וגם משעורים פרטיים שנתנו לתלמידות. והיות שהן דאגו לעתידן, ונוסף לזה, היו גם צמאות ללמוד ולדעת, חסכו במשך כמה שנים, פרוטה ע״ג פרוטה, עד שהיה להן לשלם חלק מהסכום הכולל הנדרש — והיתר שילמו כבר מהמשכורת בהיותן מורות.

גם הכי צעירה, רבקה, היתה מורה, אולם היא לא יכלה כבר ללמוד בסמינר, אלא ע״י לימוד עצמי, ומהמחברות של אחיותיה, נעשתה גם היא למורה.

אך עלה עליהן בכשרונותיו הכבירים והברוכים הבן־היחידי גצל, שמשחר נעוריו נעשה, כאמור, לילד השעשועים של העיירה, והנחיל כבוד גדול להוריו. התפתחותו הגופנית לא תאמה ולא הדביקה את התפתחותו הרוחנית. הוא היה ילד קטן ורזה ונשאר נמוך־קומה, שערותיו אדומות וצווארו ארוך ואדום. אך היה נעים־הליכות, בעל שיחה מעניין ומושך, ראש המדברים בכל מקום שבא, ובעל נימוס ודרך־ארץ. הוא לא גדל — למרות היותו בן־יחיד — במו־תרות, לא פונק ולא עונג. להיפך: מילדותו ידע מחסור, וראה את הדלות והעוני ששררו בבית. אך כל זה לא השפיע עליו לרעה. אדרבא: זה דירבן וחישל אותו יותר, וככל שגדל והבין את המצב, השתדל עוד יותר לעלות בסולם הרוחני, לקנות ידע דעת ולהוסיף ולשקוד על לימודיו. בימים ובערבים למד את שעוריו התורניים: גמרא ותנ״ך; ובלילות, במיוחד בלילות חורף הארוכים ובתנאים שהזכרנו לעיל, ע״י עששית של נפט, או ע״י נר פשוט, ישב עד השעות הקטנות, רכון על ספרים ו„בלע" אותם בלי לדעת שבעה... ובגבור הקור המציא לו „טכניקה" מיוחדת, להפיג במקצת את הקור: היה לבוש במעילו העליון, הידים תחובות לתוך השרוולים, היכה רגל ברגל ועלעל את הדפים ב...שפתיים. (כי קר היה לו להוציא את הידים מהשרוולים...). נוסף על לימודיו שלמד בחדר, היה לו מורה־דרך מצויין, בעיקר בלימוד תנ״ך — עם פירוש מלבי״ם, הלא הוא דודו ר׳ נפתלי איזק ז״ל, שהיה תלמיד חכם והוגה דעות. ולמרות היותו חולני, ומרותק למטת חוליו הרבה שנים, היה עוסק הרבה בתורה, ובלימוד תנ״ך עם הפירוש מלבי״ם. והיות שלר׳ נפתלי איזק לא היו בנים, כ״א בנות, היה מאד קשור לבן־גיסו המוכשר גצ׳לה, והוא שהראה לו את ראשית דרכו, בעיקר בלימוד התנ״ך.

הספרים שהגה בהם גצל בלילות בלמדו עוד בחדר, היו בראש וראשונה הספרות של ימי הבינים: שירי ר׳ יהודה הלוי, אבן עזרא, ר׳ שלמה אבן גבירול ואחרים, היו שגורים בפיו. אולם גם מהספרות הכללית החדשה — העברית והאי־דישאית — לא התנזר, ואף על הספרות הפולנית לא פסח. היה בקי מאד בהיסטוריה היהודית, וזכר תאריכים היסטוריים על פה, וגם ידע את הביוגרפיות של האישים בהם קשורים המאורעות ההיסטוריים. היתה לו ידיעה רחבה גם בהיס־טוריה הכללית, במיוחד הפולנית. נמנה על היחידים, מבין הצעירים הדתיים, ששלט בשפה הפולנית שליטה כמעט מלאה — בכתב ובדיבור.

בגיל מאד צעיר גמר את החדר. כי תמיד למד עם הנערים היותר מבוגרים ממנו, ולא עם בני גילו, ועבר ללמוד — כמנהג בעיירות גליציה בימים ההם — לבית המדרש. הנערים שעברו מה„חדר" לבית המדרש, ידעו ללמוד דף גמרא „פשוט" לבד, ולכן היה המנהג שהשיעור בעיון, ז.א. גמרא עם תוספות ומפורשים למדו — נוסף על השיעור הפשוט" שלמדו לבד — אצל בחור יותר מבוגר, מחובשי ביהמ"ד.

לא כן גצל. מובן שכל בחור מבוגר מחובשי ביהמ"ד, היה לומד ברצון עם גצל, אבל זה מזמן שר' מלך נוסבוים, הת"ח והמלומד, (ראה בפרק בית המדרש), שהיו לו שיעורי תורה קבועים בעיון בביהמ"ד, נתן עינו בנער הזה, השתעשע עמו, ועכשיו לקח אותו לתלמיד, שילמד אצלו שיעורי תורה גמרא ותוספות בעיון, יחד עם בנו, והוא ר' מלך, בדרך למודו ובאישיותו הנפלאה, היה מתאים מאד למזגו ולתכונתו הנפשית של גצל, אשר שאב ממנו מלוא חפניים תורה ודעת. אצל ר' מלך למד את דרך ההתעמקות והעיון בלימוד, ואף לפרוזדור של לימוד החקירה והפילו־סופיה הכניס אותו. (ומעניין: הגם שגצל היה מעריך מאד את רבו ר' מלך, בכ"ז היה חולק עליו כבר אז, בהיותו עוד עלם צעיר, בשטח הפוליטיקה: ר' מלך נמנה על ותיקי המזרחי, ואולם גצל היה אגודאי נלהב).

ברם, הרבה זמן לא למד גצל אצל ר' מלך. בחורף של שנת תרצ"ב „נעלם" פתאום גצל מבית המדרש. אף אחד בביהמ"ד, אפילו חביריו היותר קרובים, לא ידעו לאן הוא נסע, ואיפה הוא לומד. הילכו שמועות, שגצל נסע לוורשה ללמוד. אבל בוורשא הלא נמצאות ישיבות הרבה, וגם מוסדות לימוד שונים, ומה בחר לו גצל? מאביו אי אפשר היה להוציא אף מלה, גם קרובי משפחה אחרים, מלאו פיהם מים, החזיקו סוד ולא גילו את מקום לימודו. כעבור כמה חדשים חזר גצל הביתה ורק אז נתגלה הסוד. קודם לחבריו ואח"כ לכולם: הוא למד בוורשא בסמינר למורים חרדיים שנוסד אז ע"י אגו"י, ושבראשו עמד העסקן, הסופר והת"ח הנודע ר' אלכסנדר זושא פרידמן הי"ד, וגם ר' אברהם זקן פלדפבל ז"ל, והיות וגצל ניחון היה בכשרון פדגוגי יוצא מהכלל, קסם לו הדבר, שהיה אז חדש ונועז בתוך היהדות החרדית, והוא יצא לוורשא להיות מהחלוצים הראשונים בשטח החנוך החרדי המהפכני. אך הסמינר לא החזיק מעמד הרבה זמן, הוא נסגר וגצל חזר — מלא רשמים והתלהבות חדשה — הביתה.

החדשים המעטים שעשה בוורשה, השעורים וההרצאות המעניינות ששמע מפי אישים מלומדים ידועים ומפורסמים, הסביבה האינטליגנטית החדשה שנקלע לתוכה, העתונאים, הסופרים והמשוררים החרדיים שהכיר מקרוב — כל זה השאיר עליו רושם כביר, העשיר את ידעותיו, הרחיב את אופקיו ואת השקפתו על העולם והחברה, והשפיעו הרבה על התפתחותו הרוחנית בשלב הבא.

פעורי־פה ישבו בני־גילו ובחורי ביהמ"ד המבוגרים, ואפילו „בעלי בתים", עשו אזניהם כאפרכסות, ושמעו את סיפוריו ותיאוריו של גצל המעניינים שקלחו מפיו חלק, בלי גימגום, כי נוסף על כשרונותיו שהזכרנו כבר, היה גם אמן בתיאור מאורעות ואישים, ובמסירת דברים ששמע מפיהם של מנהיגים, או אישים מפורסמים; אם זה מסירת שעורים והרצאות לימודיים־עיוניים, ואם זה נאומים פוליטיים, ידע היה לחקות בדייקנות מפליאה כל תנועה וכל הבעה והז'סטים של המרצה והנואם, עד שנדמה היה שאכן רואים ושומעים את הנואם פלוני או אלמוני... כמו בסרט חי העביר לפני השומעים גלריה שלימה של מנהיגים דגולים, מלומדים, סופ־רים ומשוררים ידועים — והכל באוטנטיות ובמקוריות נפלאה. הנה הוא מספר ומראה איך נואם הרב מרישא, הרב אהרן לוין הי"ד, הציר האגודאי לסיים הפולני, והנה הוא מתאר בהתרגשות ובהתלהבות את הופעתו המרשימה של הרב מלובלין, ר' מאיר שפירא זצ"ל — שזו היתה שאיפת כל צעיר חרדי בימים ההם, לשמוע את הרב המהולל והמפורסם הזה. הוא גצל, שמע את הספדו הנרגש של הרב שפירא בהלווייתו של המנהיג האגודאי הפולני ר' אליה קירשברון ז"ל, בתוך כך הוא מתלהב ומלהיב גם את השומעים בתיאורו החי והמוחשי. בפעם האחרת הוא מוסר שיעור בתנ"ך ששמע מפי הפדגוג והמחנך ברוך־הכשרון ר' אלכסנדר זושא פרידמן הי"ד, או שיעור בפסיכולוגיה ששמע מהסופר־החוקר המע־מיק ר' יהודה לייב אורליאן הי"ד, או שיעור בפילוסופיה, היסטוריה או בספרות ימי הביניים ששמע מהמלומד והפי־לוסוף הצעיר ר' יוסף ביגון, שנתפרסם אז בוורשה בשם „ר' יוסף" סתם. בתוך כך הוא מצטט שירים שלמים בע"פ מכל גדולי המשוררים של ימי הביניים כגון: האבן־עזרא, ר' יהודה הלוי, ר' שלמה אבן גבירול ועוד; וגם רעיונות עמוקים של גדולי החוקרים והפילוסופים, כמו: ר' סעדיה גאון, הרמב"ם, האברבנאל ועוד. הוא מזכיר את הספרים שחיבר כל אחד „וזורק" עם תאריכים היסטוריים, ומוסר את הביוגרפיה של כל אחד, עם המאורעות ההיסטוריים שאירעו בתקופה של כל אחד.

וכצמא־דעת וכסקרן גדול מטבעו, להכיר ולשמוע יותר ויותר, לא הסתפק גצל בזה שהכיר את כל ה„פליאדה" של החוג והסביבה שלו, כלומר: את האישים המנהיגים וה־מלומדים של היהדות החרדית, אלא השתדל להכיר ולשמוע גם אישים ומלומדים של חוגים אחרים. ובוורשה של הימים ההם היה מה לשמוע ומה לראות, אצל כל החוגים. לא בחינם היתה נחשבת וורשה שלפני המלחמה כ„מטרופולין של היהדות העולמית", בעיקר בשטח התרבות והרוח. ע"כ ברגע שהיה פנוי, הלך, לשמוע ולהכיר את המנהיגים של הזרמים והחוגים האחרים, והוא ספג וקלט לתוכו בלהט את הכל, כבור סיד שאינו מאבד טיפה", עד שנעשה אח"כ בעצמו ל„מעיין המתגבר". הוא תיאר בלהט את המנהגים, התנועות והנוסחאות של כל האדמו"רים שגרו אז בוורשה — ובוורשה גרו עשרות אדמו"רים, והוא ביקר אצל כל אחד, בעיקר בשבתות. פניו קרנו, ממש, בזמן שהיה מתאר את הגאון ר' מנחם זמבה הי"ד, „סוחר הברזל" מפראגה, (הפרבר של וורשה) ואת ראשי הישיבות הגדולים ורבני וורשה השונים. כך תיאר את דמותו של המלומד הישיש ר' הלל צייטלין הי"ד, ושל מלומדים ומנהיגים פוליטיים מזרמים אחרים.

כולם הביטו עליו בהערצה, שהיתה מעורבת בקצת קנאה... „העלם הצעיר הזה כבר ראה „עולם ומלואו", שמע את טובי הנואמים היהודיים, הכיר אישית את הסופרים המפורסמים. לא אחד מהשומעים יכול היה לתאר אותם רק בדמיון, ואולי ראה פעם תמונה של אחד מהם... והוא, גצל, מדבר עליהם כעל מכרים, ואפילו „מבקר אותם" — אך הקנאה לא היתה ניכרת, — כי ההערצה וההערכה גברו על הקנאה, וכולם הראו לו חיבה וידידות.

**

בשובו מוורשה, המשיך גצל ביתר שאת וביתר התמדה, לשקוד על לימודיו, והתחיל גם לכתוב, בעיקר שירים ומסות. אך עדיין לא בטח בעצמו — וזה נובע אולי מהעובדה, שהכיר את הסופרים והמשוררים, באופן אישי, והיה חדור קצת רגש של נחיתות — ולא העיז לשלוח את יצירותיו לפירסום. באחד הימים, זוכרני, הביא לבית המדרש מחברת עבה, שהיתה מלאה בכתב־ידו באותיות זעירות, ומתוכה הקריא שיר אחד שחיבר — באידיש כמובן — על מותו הטרגי של התנא ר' חנינא בן תרדיון, אחד „מעשרה הרוגי המלכות". השיר היה מיוסד על האגדה, שבמסכת „עבודה זרה" (דף י"ח ע"א), בה מסופר איך שהתנא הזה נהרג ע"י הקלגסים הרומאים, ששרפו אותו — אחרי שתפסו אותו „בעבירה" שהקהיל קהילות ברבים ולימד תורה עם ילדי ישראל, שהם אסרו לעשות זאת — כשגופו כרוך בספר תורה, וספוגין של צמר, ששראום במים, הניחו על לבו, כדי שלא ישרף מהר, ואיך התליין („קלצטוניר" בלשון הגמרא) בעצמו, קפץ אח"כ לתוך האש — אחרי שהתנא הבטיח לו חלק בעולם הבא, אם יסיר מלבו את ספוגי הצמר, ויקל את יסוריו ויחיש את מיתתו — כדי לזכות יחד עם התנא בחלק בעולם הבא...

היתה זו יצירה נפלאה, שיר גדול שנכתב בחרוזים של „דלת וסוגר" בארבע שורות, ונחלק לכמה פרקים. היה בו מן המתח ועוז־הביטוי, והצטיין בתיאורו החי, הדרמתי והמזעזע של המחזה האיום והמחריד. ביקשנו אותו שישלח את זה לפירסום ב„יוגענד־בלעטר", או ב„בית־יעקב ז'ורנאל", אבל הוא סירב, בנימוק „שעוד לא הגיע הזמן". במחברת היו עוד יצירות חשובות ושירים יפים, שעמדו על רמה ספרותית גבוהה. זאת היתה עבודת ההתחלה, ו„פרי הביכורים" שלו, ובהן נשתקפה הנפש הפיוטית העדינה, ששאפה להתעלות ולהזדככות, ואנו היינו בטוחים שהוא עתיד להתפרסם בכשרונותיו הספרותיים הנדירים.

סמלי הדבר, שיצירתו הראשונה הגדולה והרצינית היתה על נושא של רצח זוועתי מתועב של אחד „מהרוגי מלכות", שבוצע ע"י שואפי רצח ודם של ב"כ „השלטון והחוק": כאילו היתה זו נבואה על מה שעתיד להתרחש בעתיד הלא רחוק, שהסוף המר שלו ושל רבים אחרים, היה דומה בקידוש השם לזה של „הרוגי מלכות". ועל כגון דא אמרו: „ניבא ואינו יודע מה ניבא".

באותו פרק זמן התחיל גצל להופיע בפומבי בנאומים והרצאות על נושאים שונים, בעיקר „בצעירי אגודת ישראל". בחגיגות שנערכו בחגים, או באיזה מאורע חשוב, הופיע גצל בנאום על נושא אקטואלי. וכמובן, עלה על כל הנוא־מים האחרים, הן בצורת הדיבור והן בתוכנן. כמה פעמים הופיע גם בנאומים פומביים בביהמ"ד הגדול, שהשאירו רושם רב על השומעים. במיוחד נחרת בזכרוני הנאום הגדול ורב־הרושם שהשמיע בביהמ"ד, לרגל המגבית לטובת „המליון־קמפיין" של „קרן הישוב" של אגו"י.

כעבור שנתיים, בערך, מעת חוזרו מוורשה הביתה, נפתח מחדש הסמינר למורים בוורשה. מובן מאליו שגצל היה בין הראשונים שקיבל הזמנה לחזור עכשיו לסמינר, להשתתף כ„תלמיד ותיק", ולגמור מה שהתחיל לפני שלוש שנים, היינו: לנצל את כשרונותיו, להגשים את שאיפתו להיות מורה מוסמך ומוכשר.

גצל החליט להיענות להזמנת הסמינר, ובהתחלת שנת תרצ"ד יצא שוב לוורשה, עם „סטאז'" גדול של ידיעות ולימוד.

באותן שלוש השנים, בין נסיעה לנסיעה, התידדנו שנינו מאד, והיינו לחברים קרובים, נאמנים וקשורים מאד אחד לשני. כמעט כל השעורים העיוניים למדנו יחד, ורוב הזמן בילינו יחד בלימודים ובעבודות רוחניות שונות. באותו זמן

גצל שוורץ ויעקב פליישר.

שהוא נסע לוורשה, לסמינר למורים, נסעתי אני גם לוורשה, ללמוד בישיבת „מתיבתא", כך, שגם בוורשא היה הקשר בינינו הדוק ביותר.

ואמנם הפעם גמר את הסמינר, כמובן בהצטיינות, וניתנה לו האפשרות להראות את כחו וכשרונו בשטה החנוך. עכשיו נתגשם סו"ס אחד מחלומותיו ושאיפותיו: להיות מחנך של דור צעיר בבית ספר מסודר, ולפי שיטה חדשה, התואמת את התנאים של אותה תקופה. הוא קיבל משרת מורה בבי"ס „יסודי התורה" בחודורוב, שבגליציה המזרחית. כאן נפתח לו שדה־פעולה נרחב, ומתאים למזגו ולתכונתו הרוחנית, ועכשיו נתגלה כמחנך דגול, ברוך־כשרון, בעל רמה פדגוגית גבוהה, ובעל ידיעות רחבות, שקנה לו במשך הרבה שנות למוד ויגיעה. מעתה התמסר גצל כל־כולו לעבודת חנוך, בה מצא סיפוק רוחני מלא, בעת שראה הצלחה גדולה בעבודתו. מאידך, גם מצבו הכלכלי השתפר, ויכול היה איפוא לעסוק בעבודת הקודש, מתוך סיפוק נפשי וחומרי גם יחד. באותו הזמן, בערך, גמרו גם שתי אחיותיו את הסמינר בקראקא, וקיבלו משרות כמורות „בית יעקב" בערים שונות. גם הן הצטיינו בכשרונותיהן הפדגוגיים והצליחו מאד בעבודתן. עכשיו ששלושה ילדים הרויחו כבר, ועזרו לבית — רווח גם להורים, והמצב בבית השתנה לטובה.

גצל נמצא הרחק מהעיירה, עסוק בעבודה חינוכית, ומשך ידו מהכתיבה, אך בכ"ז נעשתה מחברתו יותר עבה: הוא הוסיף כל פעם איזו יצירה, וחיכה בסבלנות „שיגיע הזמן" לפרסם יצירותיו. בתמונה מאותה התקופה ששלח לי הוא כותב: „אף אם לא בנרות תחפש, תמצא את שאהבה נפשך — כי לבך ולבי, ישר והפוך — קשור בכל נימי ובעבותות האהבה — בלתי נפסקים בחרדה ולא בזעווה".

**
*

בהיותו מרוחק מהעיירה, וכשהגיע הביתה פעמיים ב־שנה: לחג הפסח ולחג הסוכות, נדמה היה, שלא זוכרים עוד את „ילד השעשועים" מהעבר הלא רחוק. ברם עסקני החינוך הדתי המקומיים, ובעיקר מספר בעלי בתים אמידים, אבות לילדים שרצו להקנות לילדיהם חנוך מקורי־דתי, וגם „קצת מודרני", לפי שיטת למוד חדשה, מסודרת ומתוכננת, כפי ששמעו שבתי ספר כאלה נוסדו כבר במספר ערים בפולין, בשם „יסודי התורה" והצליחו מאד — נזכרו שבעצם יש מורה מצויין, הלוא הוא: גצלה „שלנו", המרביץ תורה ודעת לילדי ישראל מחוץ למקום. האם אי אפשר לנצל את כשרונותיו הגדולים במקום, וליסד בית ספר כזה, שהוא ינהל וילמד בשיטה החדשה, שהוכיחה עצמה כיעילה וטובה, לאור ההצלחה שקצר שם, בעיירה הרחוקה?

לא עבר זמן רב והוציאו את מחשבתם לפועל: הקימו בית ספר מיוחד, עם מספר תלמידים לא רב, של הורים בעלי יכולת — והנה שוב נמצא גצל בטרנובז'ג. ואכן ההצלחה של בית ספרו זה עלתה על כל המשוער. במשך זמן קצר חולל ממש מהפכה במושג החנוך הדתי במקום, והרבה הורים, שבהתחלה לא ראו בעין יפה יסוד בית ספר „מודרני" כזה, ומתחו עליו בקורת — דפקו עכשיו על שערי בית ספרו, בראותם את התקדמות התלמידים שלמדו אצלו, הן בלימוד והן בהתנהגות — ורצו להכניס את ילדיהם. אך בית הספר שלו היה צר מהכיל את כל אלה שדפקו על שעריו. במשך שנתיים, עד לפרוץ המלחמה, ניהל גצל את בית ספרו בהצלחה רבה, בהתחלה לבד ובשנה האחרונה שילב גם לימוד העברית בשיתוף עם המורה א. זילבר — לשביעת רצונם המלא של ההורים והתלמידים, והיה נערץ ונכבד בכל החוגים.

אך חלומות הנעורים: להיות משורר וסופר, ולעלות בסולם הפירסום בשטח הספרותי — עדיין לא נתגשמו. ולמרות כשרונותיו הספרותיים הגדולים וידיעותיו הרבות, נשאר עוד אלמוני, בלתי פופולרי בשטח הספרותי, פרט לחוג מצומצם של חבריו וידידיו, שעוד קיוו שגצל, בעל הכשרונות הברוכים ובעל הטמפרמנט הדינמי, לא יתן סו"ס לכשרונותיו לשקוע בתהום הנשיה, וציפו לאותו יום, שהשם „גצל שוורץ" יתנוסס מעל דפי העתונים, ע"י פירסום

בית הספר הכללי בשנת תרצ"ט
(1939)

עומדים המורים:
מימין — גצל שוורץ,
משמאל — אליעזר זילבר.

יצירותיו, והוא ימצא את מקומו המגיע לו בצדק, במשפחת הסופרים והמשוררים. והנה — — — —

בא המבול הנורא, אשר שטף, הציף ומחה את הכל מעל פני האדמה, ולא נשאר שום זכר, לא רק ממנו ומיצירותיו, אלא אף מכל המשפחה. והלב כואב על בעל כשרון נדיר, ואציל נפש, שנקטף באופן אכזרי, בשנותיו הטובות והפוריות ביותר. ועוד יותר: על חבר נאמן ומסור, ללא גבול, שהיה קשור בעבותות אהבה נפלאה ובנימי נפש בלתי מנותקים — שאבד ואיננו יותר, אך ביותר כואב הלב על זה, שהיה יכול להישאר בחיים ולהציל את נפשו לולא... ידידיו הטובים — שכוונתם היתה בלתי ספק לטובה — שהחביאו אותו, בעת גזירת „הגליית הפליטים" ע"י הסובייטים „לסיביר ולמקומות הנידחים האחרים, „עד יעבור זעם", עי"ז נשאר בלבוב, והידים הנאציות הרוצחות השיגו אותו, כפי שאפשר לשער, בין הראשונים, בטבח הגדול שערכו בלבוב, מיד בכובשם את העיר ביוני 1941, והוא נרצח, יחד עם הידידים שלו, שהצילו אותו „מגלות סיביר".

***

עם גירושם של כל יהודי טרנובז'ג ע"י הנאצים ימ"ש, ביום ב' ג' דחול המועד סכות שנת ת"ש, הגיע גצל עם כל המשפחה, אחרי נדודים רבים, כמו רוב אנשי עירנו, ללבוב. כאן מצאו שתי האחיות הגדולות — אסתר ובת־שבע, שהיו כאמור מורות „בית יעקב" — חברות־מורות, ובמיוחד את המורה שרה זיידמן הי"ד, אחותו של הסופר החרדי המהולל והמפורסם ד"ר הלל זיידמן (בעה"מ „יומן גיטו ורשה"), שגרה בלבוב. היא דאגה להן ולמחסורן, והן וגצל נשארו לגור בלבוב, בעוד שההורים, עם האחות הצעירה רבקה, המשיכו לנדוד עד לסטרי, והתיישבו שם.

גצל נעשה בן־בית אצל משפחת זיידמן הנודעת והמכובדת מאד בלבוב. כל המשפחה, לרבות הסבא הזקן, שהיה תלמיד חכם ונערץ מאד — חיבבוהו וכיבדוהו ודאגו למחסורו. בבית נכבד זה, בו התמזגו תורה, חסידות חכמה ודרך־ארץ, במלוא מובן המלה, מצא גצל סיפוק נפשי ורוחני מלא. היחס אליו היה לבבי ואבהי, השיחות בבית זה, במיוחד בערבים, היו מלאי תוכן וחבקו זרועות עולם, ונסובו על נושאים רוחניים ואקטואליים שונים, בהם יכול היה גצל להשמיע את דעותיו ורעיונותיו, ומצא אוזן קשבת להם. (היה לי העונג גם להשתתף לפעמים בשיחות אלו).

כשהתחילו הסובייטים — בקיץ שנת 1940 — במבצע „גירוש הפליטים" מחבל אוקראינה, „ששחררו" מעול הפולני — ושבוצע לפני התכנית והשיטה המנוסה שלהם, בדייקנות צבאית מובהקת, ורבבות יהודים נאספו במשך לילה אחד והושמו בקרונות משא שהיו מיועדים לכך מקודם, והוגלו לערבות סיביר לעבודות כפיה ביערות־עד (והודות לכך נשארו הרבה בחיים, וניצלו מצפרני החיה הנאצית) — החביאו, כפי שאמרתי לעיל, הידידים את גצל ואת שתי אחיותיו. כך הם נשארו בלבוב ומצאו שם את מותם הטרגי. גצל הסתדר אח"כ בעבודה בקואופרטיב בלבוב, ואף שלא טעם טעם „גלות סיביר", היתה השנה הזאת, עד לפרוץ המלחמה הרוסית־גרמנית, שנה קשה מאד בשבילו, מבחינה חומרית ורוחנית גם יחד.

במכתב אלי, הוא כותב, ב.ה.: „כפי שהנך יודע, נעשיתי בזמן האחרון קצת אדיש ו„קריר" בלימוד התורה ושמירת המצוות, אך מזמן שנעשיתי „כאוועד" בעבודה בקואופרטיוו, והסובייטים התחילו להיצר את הצעדים ולהערים קשיים על שמירת המצוות, וגם להרביץ לנו את „תורת לנין וסטלין" — התעוררתי שוב במשנה מרץ לעבודת ד' בהתלהבות עוד יותר גדולה, מכפי שהייתי רגיל פעם. ובזה התאמת אצלי המאמר חז"ל (קידושין ל"א) „גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה", לפי פי' התוספות: כי המצווה יש לו היצה"ר המסיתו, והרוצה למנוע ממנו קיום המצוות, ע"כ צריך הוא להתגבר על הקשיים, „כי במקום שיש — כך הוא כותב בלשונו — „אקציע", פועל ביתר מרץ „הריאקציע"...

מאז פרוץ המלחמה הגרמנית־רוסית, נפסק כל קשר בינינו, ולא שמעתי ממנו כלום. גם אחרי המלחמה, לא עלה בידי לקבל שום ידיעה אודותיו, ואודות שתי האחיות שהיו אתו, ואני מניח ע"כ שהן ניספו בטבח הגדול שערכו הרוצחים הנאצים ביהודי לבוב, מיד בכובשם את העיר ביוני 1941. **השם ינקום דמם**

***

על גורלם וסופם המר של ההורים, עם הבת הצעירה רבקה, נודע לי אחרי המלחמה. הם הוגלו לסיביר. מצבם היה קשה ומר מאד: ר' ברל איש חולני, לא יכול היה לעבוד בעבודות ובתנאים ששררו שם, ואותו דבר גם האם. הבת עבדה, והיתה צריכה לפרנס שלוש נפשות מעבודתה ביער, דבר שהיה בלתי אפשרי במציאות, אפילו בשביל גבר חסון, שעבד „כסטחאנוביץ", וכ"ש לעלמה שלא היתה רגילה מעולם לעבודה פיסית ומפרכת כזאת. הם רעבו ללחם ומצבם היה נואש.

אחרי שחרור האזרחים הפולניים מיערות־סיביר, בעקבות ההסכם שיקורסקי־סטלין — הגיעו למחוז סבירדלובסק, שם חלו שלושתם במחלת הטיפוס ומתו, כמעט בזה אחר זה, כך שלא נשאר שום שם וזכר מהמשפחה היפה, אך האומללה הזאת ,והיא כולה, יכולה להיחשב כקרבנות השואה, יחד עם כל קדושי עירנו. **יהי זכרם ברוך!**

חברי ב„חדר" ובבית המדרש

בבית־ספר מסודר — כנהוג כיום בישראל ובעולם, התל־מידים מחולקים בכתות לפי הגילים — אף שכל תלמידי הכתה הם חברים, אך לא כולם „חברים" לפי המושג המצומצם ביותר של המלה „חבר", וכל אחד מוצא לו חבר או שניים, הקרובים ביותר ללבו, אתם הוא נפגש גם מחוץ לכותלי בית־הספר, אתם הוא עושה שעורי־בית, להם — הוא מגלה את סודותיו ומצפוני לבו. חבר כזה הוא כרגיל גם בעל־השפעה ביותר על התפתחותו הרוחנית — אם זה לטובה או להיפך — של הנער. ולכן גם מקפידים ההורים שהילד יבחר לו חבר טוב, ולכן כנראה גם ציוו חכמינו ז"ל: „קנה לך חבר".

בסדר הלימודים שהיה נהוג „בחדר", בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה למלחמת העולם השניה, (וכנראה גם לפני זה) שלמדו בצוותא כמה גילאים בבת־אחת, החל מהגיל הרך, מהתחלת הלימוד עד ללימוד גמרא — היו כל ילדי הכתה „חברים". שעורי בית לא היו, כי ל„חדר" באנו רק אחרי הצהרים, ז.א. אחרי גמר הלימודים בבית הספר היסודי הפולני, ב„חדר" ישבנו עד הערב, ובחורף היו לומדים גם בערבים, כך שלא נותר זמן רב לבילוי מחוץ ל„חדר". רק עם התחלת לימוד הגמרא בעיון — שזה התחיל כרגיל בתקופת הגמר של ביה"ס היסודי, בגיל 13, כשהילד נעשה „בר־מצוה" (שאז, אפילו לא הספיק לגמור את שבע הכתות היסודיות, ג"כ עזב עפ"י רוב את בית־הספר, כי שני אלה: לימוד גמרא והליכה לבי"ס גויי, ששם ישבו בגילוי ראש — לא תאמו יחדיו) — התגבשה כיתה, במובן הרחב יותר של המלה הזו, ואז גם מצא כל אחד חבר־קרוב, אתו הוא למד בצוותא, עפ"י רוב מתוך גמרא אחת, ושניהם חזרו ביחד על השיעור.

אצלנו בטרנובז'ג היתה כתת לומדי הגמרא אצל המלמד ר' אפרים צויזמירר ז"ל (רובינשטיין — ראה המאמר עליו במדור „מלמדים") נחשבת למיוחסת; כי היא היתה הכתה הגבוהה, שממנה כבר עברו התלמידים ללימוד עצמי בבית המדרש.

כשהגענו לכיתה הזו ונכנסנו ללימוד גמרא ותוספות בעיון, אפשר היה להבחין מיד בין התלמידים הטובים והמוכ־שרים, ששקדו בהתמדה על הלימודים, השתתפו בעירנות ובהתלהבות בשקלא־וטריא של הקושיות והתירוצים של התוספות — לבין התלמידים החלשים והפחות מוכשרים. אך גם בין האחרונים היו שני סוגים: היו כאלה שפשוט לא יכלו לתפוס כ"כ מהר את עומקת הסוגיא, אך היה להם רצון והשתדלו להבין את הנלמד; והיו גם כאלה שמלכתחילה לא רצו להתרכז ולייגע את המוח, ולא שמו לב למה שנלמד. הרבי סידר כך, שתלמיד או שני תלמידים טובים שלמדו ביחד, וחזרו ביחד על השיעור, יצרפו אליהם אחד כזה פחות טוב, כי זה היה לטובת שניהם. בכ"ז מצא לו כל אחד חבר שהיה יותר קרוב לרוחו, שבחברתו היה מבלה רוב זמנו.

להלן אני מוסר את תיאורם ואופיים של כמה מחברי היותר קרובים ב„חדר" ואח"כ בבית המדרש.

אברהמ'טשע לבין

החבר שלי הקרוב ביותר — בתקופת החדר — היה אברהמ'טשע לבין ע"ה, בנו של ר' משה'לע השו"ב ז"ל (שנפטר ברוסיה באופן פתאומי). אברהמ'טשע היה נערביישני, רזה, סחוט, חלש בעל פנים חיוורים. רק זוג עיניים

אברהמ'טשה לבין ז"ל

שחורות גדולות וחולמניות, שתמימות וטובה נשקפו מהן.

הוא לא היה מהיר־תפיסה, ולא הצטיין בחריפות־המוח, אך שקד על לימודיו, והיה לו רצון־עז לדעת ולהתקדם, וחשק גדול להיות „תלמיד חכם". מבנה גופו הצנום וחזותו החיצונית העדינה, תאמו בדיוק לבחור בית־המדרש, כפי שהסופרים „המודרניים" הירבו לתאר אותו בספרים בימים ההם, וכפי שאהבו לקרוא בלשונם: „בטלן".

מחוץ ללימוד השעורים הקבועים והחזרה עליהם אח"כ בביהמ"ד, לא עסק, בתקופת החדר, בשום דבר אחר. לא קרא עתונים (ומי ב„חדר" כן קרא עתון?), ואפילו לימודי חול לא למד כמעט בכלל, כי לא ביקר בביה"ס היסודי. הגם שקיים היה בפולין חוק לימוד חובה, וכל הילדים, כולל ילדים יהודיים, היו מוכרחים לבקר בביה"ס היסודי, פרט לבני הרב — בכ"ז החסידים האדוקים ביותר התחמקו איך־שהוא, ולא שלחו את בניהם לבית הספר, ללמוד ביחד עם „השקצים" ולשבת בגילוי ראש. מובן מאליו שהשוחט היה בין אלה, ואברהמ'טשע לא ביקר בביה"ס. וכך היו כל מעייניו ומחשבותיו נתונים ללימוד הגמרא, והוא הצליח די יפה בלימודים. משך תקופה זו למדנו שנינו ביחד.

כשעבר אברהמ׳טשע ללימוד עצמי בבית המדרש, המשיך אמנם ללמוד בהתמדה, וגם התקדם יפה, כי למד הרבה, חוץ מגמרא, גם בספרי מוסר וחסידות, ואפילו „בספר הברית" (שהוא הפרוזדור לספרי חקירה) אהב להתעמק. הוא היה נחשב בין הבחורים הצעירים הטובים בבית המדרש.

בתקופה זו התחיל גם להתעניין בבעיות „העולם והזמן", ז.א. בפוליטיקה, התחיל לקרוא עתונים, ולאו דווקא את ה„טאַגבלאט" האגודאי, שצעירים חרדים קראו אותו, אלא הציץ גם ב„היינט" הציוני, וגם „חטף" איזה ספר קריאה באידיש וגם בעברית.

באותו זמן נפרדו דרכינו: אני נסעתי ללמוד ל„מתיבתא" בוורשה, והוא נשאר בביהמ"ד בדזיקוב. כשחזרתי מהישיבה, מצאתי כבר את אברהמ׳טשע בקי בכל הסבך של הפוליטיקה העולמית, מביע דעה בבעיות אקטואליות שעמדו על הפרק, מתווכח בעירנות ובלהט על נושאים פוליטיים יהודיים וכלל-עולמיים. הוא גם גיבש לעצמו השקפת-עולם, והשמיע רעיונות שנחשבו — באותו הזמן ובסביבה בה היה חי — לנועזים ו„מתקדמים". הסתכל בעין פקוחה ומציאותית על המצב הקשה — הפוליטי והאקונומי — בו נמצאה יהדות פולין באותו זמן, ועל העתיד הקודר שצפוי היה לנוער, וביחוד „לדור ההמשך" של נוער חובשי בית המדרש. וכתוצאה מהסתכלות ומהתעמקות בבעיות הזמן והעתיד, הגיע לידי הכרה עצמית, והתחיל לדאג לעתידו הוא ל„תכלית". היה זה מפנה דרסטי ונועז, לבחור כמוהו, לקבל החלטה כזו. הוא אמנם התייסר ביסורי נפש ובהתלבטויות קשות, עד שקיבל את ההחלטה המהפכנית הזאת: לעסוק ב„הוויות העולם", כלומר: בעבודה פרודוקטיבית. הוא נכנס לעבוד אצל שאר-בשרו ר׳ קלמן פפר ז"ל, בחנות למכירת-ותיקון אופניים, ולמד את מלאכת תיקון האופניים. הוא הרחיק לכת במחשבתו עד כדי כך, שחשב אפילו על עליה לארץ ישראל, לאחר שירכוש את המקצוע.

אברהמ׳טשע היה מאושר מלימוד המקצוע ומצא סיפוק נפשי בעבודה, כפי שזה מוכח מתוך מכתב שכתב באותו זמן לחברו בארץ. (ראה הפרק: הנוער היהודי ערב המלחמה).

בימי נדודינו, אחרי שגורשנו מטרנובז׳ג ע"י פראי-האדם הנאצים ימ"ש, והגענו עייפים ושבורים לעיירה אולנוב, תחנת ביניים בדרך המובילה לבובה, לשם היו פנינו מועדות — הייתי עד-ראיה למחזה זוועה שקרה עם אברהמ׳טשע. הגרמנים פינו בהתחלה את אולנוב, שהיתה צריכה להכלל בשטח הכיבוש הרוסי. אך אחרי שהשתוו סופית, ותחמו את קו הגבול בין גרמניה ורוסיה, הוחזרו כמה עיירות לגרמנים, וביניהם גם אולנוב. כשהגענו לשם, חזרו הגרמנים לעיירה. חשבנו לנוח קצת באולנוב ואח"כ להמשיך בדרכנו. הלכתי לאברהמ׳טשע לשוחח על המצב, ולתכנן ביחד את המשך מסענו. כשיצאתי לרחוב — ובדרך כלל היו הרחובות ריקים מאנשים — הבחנתי מיד באיזו תכונה חשודה: אנשים רצים, מפוחדים, בורחים, מבוהלים ונדחקים לבתים, מיד ראיתי מרחוק, חיילים גרמניים סוחבים כמה אנשים, ונדמה היה לי שראיתי ביניהם את אברהמ׳טשע. לא יכולתי להאמין שהוא יצא לרחוב בשעת סכנה זו, כי הרי כולם כבר ידעו שהגרמנים חזרו לעיר, ואנחנו הכרנו אותם עוד מ-טרנובז׳ג, כאשר סחבו את היהודים לעבודות בזויות.

כשבאתי לבית ששם התאכסנה המשפחה — והנה שוד ושבר! נהי וקינה! הידיעה על חטיפתו של אברהמ׳טשע ע"י הגרמנים הגיעה כבר להורים, והם לא מצאו להם מקום. כולם בוכים ומפרכים ידים, אחוזים בהלה ופחד, ורק שאלה אחת בפי כלם: מה יהיה עם אברהמ׳טשע? לאן הוליכו אותו הרשעים? האם יחזור בריא ושלם? האח הצעיר, שלום, יצא לרחוב להיודע משהו, אולי יש איזו אפשרות לעזור. כלנו דאגנו מאד לשלומו של אברהמ׳טשע, כי ידענו כי הוא חלש ואובד עצות, וחכינו בפחי נפש לאיזו ידיעה.

שלום לבין — בצבא האדום הרוסי

לא עבר זמן רב והנה אברהמ׳טשע בלווית אחיו, פרץ הביתה כל עוד נשמה בקרבו. הוא היה צל-אדם, לא יכול היה להוציא הגה מפיו, כולו רועד, רטוב, סחוט, חיוור כסיד נפל על המטה. לאחר שנרגע סיפר, כי הגרמנים, שחטפו עוד כמה יהודים, הוליכו אותם עד לנהר סן. בדרך כיבדו אותם במכות רצח. כשהגיעו לנהר ציוו להם להכנס לתוך המים וכיוונו את הרובים אליהם. (אין לשכוח כי זה היה כבר בסתיו הפולני הקר). נתנו להם פקודה „לטבול" במים. כשטבלו, ירו החיילים הגרמנים באויר מעל ראשיהם, כדי להפחידם. אחרי שחזרו כמה פעמים על „המשחק" הזה, הירשו להם לעלות מן המים ולרוץ הביתה.

מובן שהחלטנו לעזוב מיד את המקום הזה ולהמשיך במסע, אולם בגלל עייפותו וחולשתו של אברהמ׳טשע היה צורך לחכות עד למחרת בבוקר. ואמנם עזבנו את אולנוב למחרת השכם בבוקר והמשכנו נדוד מזרחה. על המסע הזה שהיה מלא תלאות וסכנות כתבתי במקום אחר.

אברהמ׳טשע הגיע עם כל המשפחה ללבוב. משם נשלח לסיביר הרחוקה. אך חלוש-הגוף ועדין-הנפש הזה לא יכול היה „להסתגל" לתנאים הלא-נורמליים הקשים ששררו בגן-עדן הסובייטי, במחנות סיביר, והוא נפח את נשמתו הטהורה — מקור ומרעב — אחרי מחלה קצרה בכ"ב שבט שנת תש"ב (1942) ב„קולחוז" שבטשקנט. ת.נ.צ.ב.ה.

לייבלה מינצברג

הוא היה הפחות מוכשר מבין התלמידים בחדר. היה קשה־תפיסה, וכמה שהשתדל להבין את הגמרא — לא הצליח. הרבי שראה את רצונו הטוב ואת כוחותיו הנפשיים הדלים, לא דרש ממנו הרבה, ובכל בחינה פסח עליו במכוון. גם אנחנו, חבריו בכתה, לא הצקנו לו במיוחד. לא כ״כ מתוך רחמנות ורוחב לב, או בשל השתתפות בצערו של חבר, שלא תופס קושית התוספות המעניינת, שהקפיצה את התלמידים ברגע שהשיגו אותה היטב, אחרי שהרבי הסביר אותה כ״כ טוב — ואם הוא לא צעק ולא קפץ יחד עם האחרים, למה לרחם עליו? כידוע לא אוהבים הנערים לרחם על טיפש, או כפי שקוראים את זה בלשוננו: „טמבל״ — אלא דוקא בגלל זה, שהוא, לייבלה, לא היה בכלל טיפש, להיפך: מחוץ ללימודים, היה הוא כמעט הפיקח בין התלמידים. פרט לגמרא, היה תופס כל דבר מיד. ועל כל דבר היתה לו הערה קולעת ועוקצנית. לא היה מחונן בכושר דיבור מיוחד, ולא יכול היה לספר סיפורים ארוכים ובעלי תוכן מעניינים, רק הפליט מלים קצרות, מקוטעות שקלעו למטרה, והעלו מיד צחוק רם בפי השומעים. ולכן אהבנו אותו. על כל דבר, או מאורע רצינו לשמוע את תגובתו שהתבטאה, כאמור בהערה עוקצנית בת מלים ספורות, או אפילו של מלה אחת. לא שאלנו אותו מה דעתו על ענין זה, כי לא התעמק בשום בעיה. אלא שאלנו: מה יש לו לומר לזה, ואז, בלי לחשוב הרבה, באה התשובה הקולעת.

את הפקחות ירש לייבלה מאביו ר' שלמה יהושע מינצברג ע״ה, שנחשב לחכם ושנון. ר' שלמה יהושע היה מאנשי שלומו הקרובים ביותר של הרב הצעיר ר' מגדלה זצ״ל ,וגם חסיד נאמן ומסור להרבי ר' אלתר'ל זצ״ל, כי היה חתנו של ר' אלי' דרפלר, הגבאי הוותיק והמסור, שהיה עוד גבאי אצל ר' יהוש'לע זצ״ל ור' אלתר הי״ד.

בסעודת הפורים שנערכה אצל הרב, בה השתתף קהל גדול, התחפש ר' שלמה יהושע, סיפר הלצות ובדיחות פורי־מיות, שר שירי־פורים גם בשפה הפולנית, הכל בחרוזים ו„עשה שמח״. הוא היה סוחר בתבואה, והיה צריך לפרנס משפחה מרובת ילדים. אך לא תמיד האירה לו ההצלחה פנים. היו זמנים שפרנסתו היתה בדוחק רב, אבל זה לא היה ניכר על פניו, כי תמיד היה שרוי במצב רוח מרומם, שמח, והבדיחה היתה תמיד מוכנה בפיו.

כל המשפחה נכרתה ונספתה, ולא נשאר ממנה שריד. לייבלה ניסה בסוף שנת השלושים ותשע, לעבור ללבוב לצד הרוסים, זה היה כבר אחרי שהרוסים סגרו את הגבול, ולא קיבלו יותר פליטים מצד הכיבוש הגרמני. הוא נאסר ע״י הרוסים ונכלא בלבוב, ואח״כ העבירו אותו למקום אחר. עד היום לא ידוע מתי, איך ואיפה נספה. **יהא זכרו ברוך!**

יהושע'לע איידלמן

הוא היה הצעיר בכיתה אך גם — הפיקח, הדינמי וגם כשרוני. היתה לו תפיסה טובה ומהירה. הבין כל דבר, אפילו ברמז קל. וכמו שהבין ברמז, כך דיבר „ברמז״: מלים מועטות, קצרות, מקוטעות, חדות ועוקצניות בבחינת: ו„די לחכימא ברמיזא״... אבל לא בגלל שלא יכול היה לדבר הרבה, וגם בשטף, להיפך: היה יכול לספר סיפורים ארוכים בכשרון רב, והיה ראש המדברים בכתה, אולי בגלל זה ידע לשוות חשיבות ומשמעות רבה לדבריו, משל: היו אפופים סודות, „שאין מגלים אלא לצנועים״.

לא בנקל נכנס יהושע'לע לכיתה הגבוהה של ר' אפרים מלמד זצ״ל, ללמוד עם נערים יותר מבוגרים ממנו. בכיתה זו, שאחריה עברו כבר התלמידים — כפי שכבר הזכרתי זאת — לבית המדרש ללימוד עצמי, הרגישו עצמם התל־מידים, במידה מסויימת, „כעצמאיים״, והנהיגו משטר „וחו־קים עצמאיים״ בכתה, שביטאו את חשיבות מעמדם... אחד מהחוקים הבלתי כתובים האלה היה, לא לתת להכניס לכתה תלמיד חדש, שהוא מכתה יותר נמוכה, הגם שעלה לפעמים עליהם בכשרונותיו ובידיעותיו. הכתה היתה מאוחדת, בעלת משמעת ולא נרתעה אפילו להשבית את הלימודים, אם רצו לכפות עליהם הכנסת תלמיד חדש שלא מצא חן בעיניהם...

אותו דבר קרה גם עם יהושע'לע איידלמן. מפאת גילו הצעיר, התחיל ללמוד ב„חדר״, כמובן, יותר מאוחר ולמד בכתה יותר נמוכה. אבל בהיותו מוכשר וידע היטב מה שלמד, החליטה הנהלת ה„תלמוד תורה״, כי מקומו של יהושע'לע בהחלט בכתה הגבוהה, בין התלמידים היותר מבוגרים. וכאן בא הסירוב מצד התלמידים. „מה — טענו התלמידים — אנחנו נלמד ביחד עם „הקטנצ'יק הזה?״ (כי נוסף על היותו צעיר יותר, היה גם נמוך־קומה, ונראה היה יותר צעיר מכפי שהיה באמת). התנהלה „מלחמה קשה״ בין תלמידי הכתה מחד, ובין הנהלת התלמוד תורה ואביו של יהושע'לע, ר' דוד איידלמן, שהיה ידוע בשם ר' דוד „בעכיווער״ — מאידך. מספר ימים השביתו התלמידים את הלימודים, כי מיד כאשר נכנס יהושע'לע לכתה, יצאו התלמידים כולם כאיש אחד... הדבר עורר סערה בבית המדרש, כל נכבדי העיר עם הרב בראש, התערבו בענין, אך ללא הצלחה. רק הודות לאביו ר' דוד, שהיה תקיף, וידע „להשיב מלחמה שערה״, ולא נכנע — ניצח הוא „במלחמה״ ויהושע'לע נכנס — אחרי „מאבק דרמטי״ — ללמוד בכתה שלנו. והנה לא עבר זמן רב והוא נעשה לא רק שווה בין השווים, אלא גם עלה על הרבה תלמידים ותיקים, והיה מהחשובים והבולטים בכתה, הן בלימודים והן בענינים הפני־מיים של הכתה. הוא נהיה כמעט ראש המדברים בכתה. כל זה הודות לתכונותיו הנפשיות והטבעיות הנעלות. היה תקיף בדעתו, בעל מרץ ויוזמה, בטוח בעצמו ומהיר החלטה.

יהושע'לע היה כאמור, נמוך־קומה, אך זריז ומהיר־תנועה. חיוור־פנים ועיניים בהירות גדולות ופיקחות, אך נוגות, שאי־שקט פנימי ניבט מהם. הפיאות הבלונדיניות הארוכות שלא היו מסולסלות כראוי, תלויות היו למטה והתנועעו בקצב, אך כשבגר, קיפל אותן מאחורי האזניים. היה בעל־מזג סוער ומסעיר. נראה היה כמעט תמיד במצב־רוח קודר ונרגז, כאילו כועס על כל העולם. פניו היו זועפות, רציניות, נוקשות. על שאלה, לא היה עונה באופן ישר לענין, אלא בעקיפין ובחצי פה. אבל כל זה היה רק

לפנים, מעושה, כעין מסכה או קליפה חיצונית דקה המסתירה את פנימיותו הטבעית והאמיתית. ואין זה פלא, כי המצב הבלתי נסבל ששרר בביתם, השפיע בלי ספק על מצב רוחו, ועל כל התנהגותו. כי חוץ מהמצב הכלכלי שלא היה כ"כ מזהיר, נמצאה בבית אחות חולנית, ששכבה שנים רבות במיטה, והעכירה את האוירה ואת מצב־הרוח של כל בני המשפחה.

אולם כשנכנסת אתו לשיחה ארוכה, השתנה מיד, ונהפך לאיש אחר. עיניו הפיקו שמחה וגיל, פניו הביעו שביעות רצון, על שפתיו עלה חיוך, הוסרה הקליפה, ונתגלה לפניך יהושע הטבעי האמיתי, בן־שיחה נעים ומעניין, בר־דעת גדול, טוב־לב, ניחון בחוש הומור דק, ומלא שמחה־נפשית־פנימית.

בגלל מצבם החמרי הגרוע היה חש צורך לעזור במשהו לבית, כדי להקל במקצת על הדוחק והמחסור, שהיו „אורחים קבועים" בבית. ואם לא היה באפשרותו לעשות משהו בהיקף רחב יותר, ובצורה ניכרת וממשית, השתדל לפחות להרוויח בשביל צרכיו הוא, לעמוד על רגליו באופן עצמאי, ושלא יפול גם הוא למעמסה על שכם אביו. הוא התחיל לעסוק „במסחר" — ב„חדר" ובבית המדרש. הביא אתו כמה קופסאות סוכריות ומעדנים שונים, ומכר אותן בין התלמידים, ובערבים — גם בין הבחורים שלמדו בבית המדרש. העסק „שיגשג" והוא הרוויח לצרכיו הדלים, אלא... שעמדו לו גם „מתחרים", נערים שראו, שבדרך זו אפשר להרוויח כמה גרושים, התחילו גם הם לעסוק במסחר הזה...

יהושע קיבל גם את הפצת העתון האגודאי „דאס יודישע טאַגבלאַט" בעיר, וגם מזה הרויח קצת. ככה נעשה „עצמאי" בהיותו עוד עול ימים.

אחרי שסיים את ה„חדר" ועבר ללמוד לבית המדרש, נמנה עם הבחורים הטובים והחשובים בין בחורי ביהמ"ד. חוץ מלימוד התורה — ואולי קריאת העתון באופן שטחי — לא עסק בשום דבר. בויכוחים על הפוליטיקה המקומית־הקהילתית, לקח לפעמים חלק והביע דעתו, אך בפוליטיקה העולמית לא התעניין, כך שכל זמנו הקדיש ללימוד התורה.

כשנודע לו על החלטתי לנסוע ללמוד לישיבת „מתיבתא" בוורשה ,הביע בפני את משאלתו שברצונו לנסוע גם הוא לישיבה, והפציר בי שאסלול לו את הדרך לישיבה. ואמנם כעבור חדשיים להיותי בישיבה, בא גם הוא ל„מתיבתא", ולמדנו שנינו בצוותא. שם בישיבה היתה לי ההזדמנות להכיר אותו יותר מקרוב, ויותר טוב, ויכולתי לעמוד על תכונותיו הנעלות ומעלותיו המצויינות. בישיבה נתגלה כחבר מסור ונאמן שמעטים כמותו. כשחליתי פעם בישיבה, לא נח ולא שקט, ועשה למעלה מכוחותיו להעלות ארוכה למחלתי. הוא לא זז ממטתי יומם ולילה.

גם אחרי שובי מהישיבה, נשאר יהושע'לע עוד „במתיבתא", והמשיך להתקדם בלימודים והיה גם בישיבה נחשב בין התלמידים הטובים. הוא אמנם לא היה „עוקר הרים" ולא צלל לעומקה של הסוגיא, אבל למד הרבה והיה בקי בהרבה מסכתות.

כשנה לפני המלחמה חזר גם הוא מהישיבה הביתה, כשהוא כבר בחור מבוגר, רציני, מלא תבונה ודעת, ומלא בידיעת התורה. בבית הרוויח ממתן שעורים פרטיים.

**
*

עליו ועל משפחתו אין לי שום ידיעה, על המקום והזמן בו נספו או נרצחו ע"י הרשעים הארורים. ידוע רק שאחרי שגורשנו מטרנובז'ג, חתרו הם להגיע ללובלין, שם גרה הבת הבכורה הנשואה. יש להניח איפוא שיחד עם יהודי לובלין נספו גם הם.

על יהושע'לע אפשר להתבטא: חבל על דאבדין! תהיה נשמתם צרורה בצרור החיים.

**
*

ממשפחת ר' דוד אידלמן (ביחובר) ע"ה נשאר בנו המבוגר, ר' משה. הוא תלמיד חכם גדול. בטרנובז'ג שם לילות כימים בבית המדרש בלימוד תורה, וקיבל היתר הוראה מגדולי תורה. היום הוא נמצא בארצות הברית, ומכהן כרב בבית כנסת.

אביגדור בליצר

אביגדור לא היה יליד דזיקוב. הוא בא עם הוריו מקולביסוב — אחרי שדליקה פקדה את ביתם וכל רכושם הלך לטמיון — לגור בדזיקוב, כי כאן גרה בתם הנשואה. (היא היתה אשתו של ר' אברהמ'טשע שליסל הי"ד, המנגן המהולל, שהיה אהוב מאד בעיר. ראה פרק על „התפילות בבית המדרש").

הוא היה כבן חמש־עשרה—שש־עשרה כשבא לדזיקוב, ונכנס לכתה שלנו ללמוד. התלמידים הותיקים הפיקחים תהו מיד על קנקנו, כפי שזה היה נהוג לגבי תלמיד חדש, ונוכחו מיד שאביגדור לא מצטיין בחריפות שכלו. כשהתחילו התלמידים להתגרות בו ולבחון את כח התנגדותו — לא עמד במבחן, הסמיק מיד והתבלבל. נוסף לכך היה קולו קצת צרוד, והדיבור לא היה קולח בשטף. הגם שלא היה מגמגם, לא הספיק אף פעם לסיים את המשפט, ולפני הסוף נעצר והפסיק, כאילו חסרות לו מלים לסיום המשפט, או המאמר. בכ"ז התרגל לתלמידים ולסביבה החדשה, ואחרי זמן קצר היה מעורה בתוך החברה.

בכתה נחשב בין התלמידים הבינוניים. לא היה מהיר־תפיסה וחריף־המוח, אבל אחרי שתפס את הענין, היה משתתף בשיעור בעירנות. גם שקד על לימודיו והשתדל לקנות דעת. יחד עם כל הכתה עבר אביגדור לבית המדרש ונמנה על חובשי בית המדרש.

מצעירותו היה מתעניין במסחר, והיה עוזר לאביו בחנות העורות וצרכי סנדלרות. הוא התמצא מאד במסחר הזה. ביום רביעי, הוא יום השוק, נעדר היה עפ"י רוב מה„חדר", כי כל היום היה עסוק בחנות. כשגדל, ניהל כמעט יחידי את כל המסחר בבית.

אביגדור היה בחור תמים ושטחי, ולא התעמק הרבה בבעיות .אבל היה רציני, מסודר, צנוע ולא אהב להתבלט.

כאמור עסק במסחר, שבלע את רוב זמנו. אבל לא הזניח את שעוריו בבית המדרש, והיה נחשב בין חובשי בית המדרש הבינוניים. בפוליטיקה לא התמצא הרבה ולא היה לו עניין בה. לא לקח חלק בויכוחים הסוערים, שהתנהלו כרגיל בבית המדרש, על הפוליטיקה המקומית והעולמית כאחת, וגם לא הירבה לקרוא עתונים. לעומת זאת ניצל את הזמן שהיה יושב בחנות ומחכה לקונה שבושש לבוא — לעיון בספר.

גם אביו ר' ישראל בליצר ע"ה היה איש פשוט, לא התערב בעניני העיר, וחוץ מדאגת הפרנסה ועניני מסחר, לא עסק בשום דבר. אמנם לא היה עשיר, אבל הפרנסה היתה מצויה בבית.

קבוצת חובשי בית המדרש

מימין: לייב מינצברג, יהושעלע איידלמן, אברהמצ'ה לבין, אביגדור בליצר ויל"ח יעקב יהושע פליישר.

מיום שגורשנו ע"י הנאצים ימ"ש, לא שמעתי מאומה על מה שעלה בגורלה של המשפחה הזאת, וגם לא על גורלו של החבר הטוב הזה. מה שידוע הוא, שלא נשאר שום שריד וזכר מכל המשפחה הצנועה והמכובדת הזאת, ע"כ יהיו נא השורות האלו למזכרת נצח לכל המשפחה ולחברי אביגדור. **השם ינקום דמם!**

יחיאל לרנר

יחיאל לרנר היה חברי לשעורים ול„חזרות" בתקופת החדר של ר' אפרים רובינשטיין זצ"ל וגם אח"כ בבית המדרש, בתקופה הראשונה. ליחיאל היה ראש טוב והשתדל להבין את מה שלמד. הוא לא זז מהענין עד שהיה בטוח שהבין אותו על בוריו.

בתקופת החדר למדנו גם בשבתות הקיץ „פרקי אבות" אצל אביו ר' שמואל יעקיל, שהיה מלמד תינוקות. הוא היה מלמד דרדקי וחומש רש"י והיה נחשב לקצת „מודרני" בין מלמדי העיר. הוא הקפיד על נקיון ואצלו בחדר היתה משמעת. את עבודתו, עבודת הקודש היה ממלא ברצינות ובאחריות לשביעות רצונם של ההורים.

ר' שמואל יעקיל היה בר־אוריין ואהב גם להתעמק במפרשי התורה הראשונים: האבן עזרא, הרמב"ן, האברבנאל וגם המלבי"ם. בעת לימוד פרקי אבות, השמיע הרבה רעיונות עמוקים משל המפרשים האלה, הוא גם הבין בהוויות העולם ואף קרא עתון. דיבורו היה בנחת ולבושו נקי. בשבת לימד בבית המדרש עם בעלי בתים חומש עם מפרשים.

ליחיאל היו הרבה תכונות דומות לשל אביו. גם הוא אהב להתעמק וללמוד בעיון. והיה ממעט בדיבורים ומכונס בעצמו. בכל זאת היה חבר טוב ונעים. את מרבית זמנו הקדיש לשעורי תורה. כל המשפחה נספתה בשואה.

אברהם אבא קורנבליט

בחדר היה „אבא" (כך קראו לו) תלמיד בינוני. בקצת התאמצות תפס את הענין והשתתף בעירנות בשעורים. היה יפה תואר והתבלט בלבושו הנקי והקפדני. אהב לספר סיפורים דימיוניים. תמיד היה לו „מעשה" לספר. את כל ה„חדשות" הביא הוא לחדר והוסיף פירושים על פירושים.

בבית המדרש נהיה אבא לבחור רציני, שמר על שעורי תורה ולמד גם הנהלת חשבונות, בשנים האחרונות עבד כעוזר למנהל חשבונות, בקופת חסכון של אגודת ישראל בטרנובז'ג. אביו ר' לייבטשה קורנבליט הי"ד, היה בעל בית חשוב בעיר, בעל מאפיה גדולה, ולמרות שהיה בעל משפחה מרובת ילדים, היה מוכר בעיר כבעל צדקה וחסד. שנים רבות היה ר' לייבטשה גבאי בבית הכנסת.

מכל המשפחה הגדולה והמפוארת הזאת, לא נשאר שום זכר. יש שמועה שאחד מבניו — הרשל — נהרג ע"י רוצחים, אחרי שיחרורו.

בין חברי בחדר שעברו אח"כ לבית המדרש יש עוד להזכיר את החברים:

ברוך קירשנבוים

בנו של ר' פייבל קירשנבוים ז"ל, שנפטר באופן פתאומי בדמי ימיו, שהיה בנו הבכור של ר' פיניע קירשנבוים הי"ד. ברוך לא היה נמנה בין התלמידים הטובים, אבל ידע לשיר והיה עוזר לסבא בתפילת מוסף בר"ה וביום כפור. היה סוחר טוב וניהל כמעט לבד את חנות העורות שלהם.

חיים אברשטרק

בנו של ר' וולף אברשטרק הי"ד שהיה יהודי תלמיד חכם מבעלי הבתים החשובים בעיר. גם חיים אברשטרק הצטיין בשטח השירה והזמרה. הוא היה בין הראשונים שהרגיש את זוועת הנאצים על בשרו. חיים ברח מטרנובז'ג לברנוב. כשנכנסו הס.ס. אל העיירה, השתוללו שם והתאכזרו ליהודים בצורה מזעזעת. חיים ספג מהם מכות רצח, ורק בדרך נס לא נפל קרבן מידם האכזרית. מהמשפחה נשארה הבת היחידה (כעת בארצות הברית).

***

יש להזכיר גם את החברים שנתוספו בתקופת בית המדרש, שהיו קצת יותר מבוגרים, ועברו לבית המדרש במחזור הקודם ועוד לפני זה, אף שלא היו חברי ב„חדר", אך כש„נקלטנו" לבית המדרש והיינו כבר נמנים על חובשי בית המדרש הקבועים, בוטלו המחיצות — במשך זמן קצר —

הבדלי הגיל וכלם כמעט נחשבו כחברים: המבוגרים והצ־עירים גם יחד.

בנימין ליכט

בנו של ר׳ מאיר ליכט ז״ל ונכדו של ר׳ יהושע׳לע אסט ז״ל. בנימין היה בחור מאד מסודר, מתון ופיקח, היו לו שעות קבועות של לימוד בבית המדרש והוא שמר עליהן באופן קפדני. למרות שהיה סוחר מוכשר, שהרבה עזר לאביו במסחר תבואה, והוא כמעט ניהל את כל המסחר, ונסע הרבה בענין מסחר, אבל על שעות הלימוד — בעיקר בערבים — לא ויתר. דיבורו היה בנחת ובדרך ארץ. והיה נחשב בין הבחורים החשובים בבית המדרש, שעם דעתו היו מתחשבים. את השעורים למד עפ״י רוב יחד עם הבחור שמעון דוד קסטן הי״ד, שהיה מבוגר ממנו בהרבה.

אחרי הגירוש מטרנובז׳ג, היה בנימין יחד עם הוריו ויתר בני המשפחה (חוץ מהאח הבכור ליב, שהיגר לפני המלחמה לבלגיה ושם נספה) בלבוב ועסק במסחר וכש־העבירו הסובייטים את ה„בייז׳נצים" (פליטים) לסיביר ולמ־קומות הנדחים האחרים, התחבא בנימין ונשאר בלבוב בעוד שההורים עם בני המשפחה הוגלו לסיביר. הם נשארו בחיים, חזרו מרוסיה, ירדו לאמריקה, שם מתה האם. האבא ר׳ מאיר עלה אח״כ ארצה והוא נפטר בארץ. בנימין נספה ע״י רוצחי הנאצים, כנראה בעת הטבח שערכו ביהודי לבוב אחרי כיבוש העיר ביוני 1942.

יהושע יוסט

בנו של ר׳ מוטי יוסט הי״ד. נחשב בין חובשי בית המדרש שלמד ושמר על שעוריו הקבועים. היה אדוק מאד ואהב להתפלל בקול רם ובכוונה. היה מלא חיים ואהב להתלוצץ. הוא גם עבד ועזר למסחר בבית, שהיתה משפחה מרובת ילדים. למד ביחד עם אהרן (אַלו) מונהייט הי״ד, בנו של ר׳ יונה מונהייט ושניהם השכימו קום בבוקר לשעור וכן למדו יחד בערבים.

משפחת ר׳ מוטי יוסט הגיעה, אחרי הגירוש לעיר קולומיי ושם התפרנסו ממסחר. יהושע היה בא לעתים קרובות ללבוב עם סחורות שונות, שהיה מוכרם בלבוב. גורל מיוחד היה לפליטים שבעיר זו שהיתה גם „זאפדנה אוקראינה" (מערב אוקראינה) תחת משטר הסובייטי: הם לא הוגלו לסיביר. כל הפליטים בעיר זו נשארו במקומם והמשיכו לחיות שם חיים מסודרים, פחות או יותר. בזמנו היה זה נחשב למזל ולנס גדול, שלא טעמו את טעמם המר של גולי סיביר ואת הסבל שהגולים עברו במקומות אלה. אך סופם של „המאושרים" האלה היה מר: כולם נספו, במיתות משונות ע״י הנאצים.

הוא הספיק עוד להתחתן בקולומיי: ונשא את מניה לנגר (אחותו של חיימ׳ל לנגר, בת״א) שהיתה גרה בלבוב יחד עם אחיה. הסבא הרשל לנגר, שגדל אותה, נפטר מיד עם בואם ללבוב. אחרי נשואיהם גרו בקולומיי. כך הם נספו שניהם, יחד עם בני משפחת ר׳ מוטי יוסט שהיו בקולומיי. השם ינקום דמם!

חלק מבני ר׳ מוטי יוסט נמצאים בארץ.

צבי (העשו) הויזר

העשו היה אחד מיקירי חובשי בית המדרש בטרנובז׳ג. כל זמן פנוי היה מוקדש אצלו ללימוד תורה בבית המדרש. היה בנו של ר׳ אביש הויזר הי״ד, שהיה בעצמו תלמיד חכם ומבעלי הבתים החשובים ביותר בעירנו. תפלתו של ר׳ אביש — היתה ממש עבודה פיסית ורוחנית. ואצלו אפשר היה ללמוד איך להתפלל. הוא התפלל תפלת שחרית כשליח צבור בראש השנה יום אחד.

צבי היה בחור שקט, מתון ונעים הליכות. הוא למד הרבה ונחשב לאחד הבחורים הטובים בידיעת לימוד התורה של בית המדרש בדז׳יקוב. את רוב שיעוריו למד בצוותא עם שלמה שפירן יבלחט״א (כעת בארה״ב), אך מטבעו היה שונה מחברו: היה ממעט בדיבורים, כל מלה שיצאה מפיו היה שוקל במאזניים, לא לקח חבל בויכוחים הפוליטיים הסוערים שהתנהלו בבית מדרש ולא היה שייך לשום תנועת נוער דתית. כל זמן היותו בבית המדרש לא פסק פומיה מגירסא. גם בבית או בישבו בחנות המשקאות, (בבית המרזח) כשהיה צריך לעזור בחנות, תמיד היה מעיין בספר.

אחיו הבכור איצ׳ה (שהיה גם מחשובי חובשי בית המדרש) נשאר בחיים ונמצא בארץ.

יואל מונהייט והרש וולף זילבר

יואל מונהייט, בנו של ר׳ יונה מונהייט הי״ד (ואחיו המבוגר של אהרן, שהזכרתי לעיל), היה מחובשי בית המדרש המבוגרים והיה שייך עוד ל„ראשונים", כלומר: למחזור השני (או השלישי) של בחורי בית המדרש שלאחרי מלחמת העולם הראשונה.

היה נחשב בין הבחורים הטובים, מתמיד, אשר למד הרבה וידע טוב ללמוד.

על אף שמטבעו היה שתקן ולא לקח חבל בויכוחים הערים שהתנהלו בין הבחורים בבית המדרש, התעניין בכל זאת בכל דבר, לרבות בפוליטיקה, אך הוא רק שמע דעות כולם ובעצמו שתק.

את שעוריו למד על פי רוב יחד עם חברו ז״ל, הרש וולף זילבר שגם הוא היה בין חובשי בית המדרש החשובים.

הרש וולף היה נמוך קומה, חלש, אבל זריז וער. בהתחלה היה בין המתמידים בבית המדרש, רק אחרי שכבר ידע ללמוד טוב, התחיל להתעניין גם במסחר ולעזור לאמא (הוא היה יתום מאב) בעיסקה הקטן: הדוכן של מיני סידקית בשוק.

הרש וולף, בניגוד לחברו יואל, אהב להתווכח ולחוות דעה בכל עניין, במיוחד התלהב בויכוחים שהתנהלו בין הצעירים של המפלגות הדתיות: צעירי אגודת ישראל וצעירי המזרחי, שאליהם היה שייך.

הרש וולף נפטר בגלות רוסיה. ת.נ.צ.ב.ה.

מוטל׳ה זילבר

כשמזכירים את ה„דורות הראשונים" של חובשי בית המדרש בדזיקוב, אי אפשר לפסוח ולא להזכיר את הבחור מוטל זילבר, בנו של ר׳ יעקב זילבר הי״ד, מחשובי בעלי הבתים בעיר. בהתחלת לימודו בבית המדרש, היה מוטל מתמיד גדול ורכש לו הרבה ידיעות בתורה. אח״כ התחיל ללמוד גם לימודים כלליים, עשה בגרות, למד באוניברסיטה ורכש לו תואר: „דאָקטאָר־ראבינער" (רב־ד״ר). אך למרות כל אלה נשאר מוטל „בחור בית המדרש". זה היה ניכר על פניו ובהתנהגותו: המשיך ללמוד גם תורה והתנהג כמקודם בדרך החיים הדתית.

בבואו הביתה לחופשה, עשה מוטל את רוב זמנו בבית המדרש ולמד בהתמדה ובהתלהבות והוא המשיך להתרועע עם חובשי בית המדרש בני גילו. הוא היה בחור שקט, רציני ונעים הליכות והיו קוראים לו בלשון חיבה: מוטל׳ה.

לא ידוע לנו מתי ואיפה הוא נספה. **השם ינקום דמו.**

אהרן גולדברג (טייטלבוים)

האחרון שאני רוצה להזכיר הוא הבחור אהרן גולדברג ז״ל. (בארץ הוא קרא שם משפחתו על שם משפחת אמו: טייטלבוים) למרות שאהרן היה בלי ספק מחשובי חובשי בית המדרש, היה קצת „יוצא דופן" בהתנהגותו וביחסו החב־רותי. „חברים" — לפי המושג הפשוט של המלה — לא היו לו. הוא נטה להתבודדות ולא אהב להתרועע ולהתידד עם הבחורים בבית המדרש. היה לו ראש טוב ותפיסה מהירה וידע ללמוד הרבה. הוא היה גם משכיל ומלומד בשטחים אחרים: קרא ספרות, במיוחד שירים וזכר לצטט בעל פה קטעים משירי ר׳ יהודה הלוי ואחרים. למד גם ספרי חקירה ופילוסופיה.

אהרן היה סגור ומכונס בתוכו ופניו הביעו תמיד רצינות ואי שביעות רצון. הוא היה בן יחיד בבית עשיר. לאביו ר׳ וולף היתה חנות כלי בית וצרכי חשמל מהגדולות בעיר, אבל גם הוא לא היה מעורב בין הבריות. אהרן, כאמור, היה בחור מוכשר מאד וגם במסחר הבין טוב והוא כמעט ניהל את העסק הגדול.

ייתכן שהגמגום שהיה מגמגם קצת בדיבורו, השפיע גם על התנהגותו זו. חברו הקבוע בלימוד בבית המדרש היה יצחק (איצ׳ה) הויזר יבלחט״א (ראה לעיל) בבוקר השכם וגם בערבים אפילו עד שעה מאוחרת, אפשר היה לראות את שניהם לומדים ומתווכחים בקול, במקום הקבוע שלהם בבית המדרש.

חבר אחד ויחיד היה לו לאהרן בבית המדרש, עמו הירבה לשוחח ולהתווכח, היה זה: יצחק מאיר מילר ז״ל („איטשה מאיר"). אפשר היה לראות שניהם פוסעים בבית המדרש ממזרח למערב ובחזרה וחוזר חלילה, לעתים קרובות, משך שעה ארוכה מסתודדים או מתווכחים בלהט ובקול, לפ־עמים מתעמקים באיזה נושא כשעל פניהם ארשת של רצינות ולפעמים מצחקים אפילו בקול.

אהרן והוריו הוגלו לסיביר וסבלו הרבה מבחינה חומרית ונפשית כאחד. אביו נפטר ברוסיה והוא עם אמו חזרו לפולין ומשם עלו ארצה. בארץ הסתדר די טוב. אהרן עבד בסוכנות בהנהלת חשבונות, בתחילה בפרדס חנה ואחר כך בירושלים. הוא לא היה כבר צעיר, היה יליד שנת 1911 וקשה היה לו למצוא בת־זוג. לבסוף התחתן עם בחורה הרבה יותר צעירה ממנו והזיווג לא עלה יפה. פרצו סיכסוכים רציניים ביניהם.

בינתיים אמו נפטרה ואהרן נשאר גלמוד, בודד. הוא אמנם עבד, רכש לו מעמד, היתה לו גם דירה מרווחת, ואפילו שתי דירות, (אחרי פטירת אמו). אך בדידותו והחיים המסוכסכים עם אשתו השפיעו עליו לרע. הוא גם לא יכול היה להמשיך לחיות עם אשתו והם התגרשו. מעתה הוא נשאר שוב לבד ומבודד. זו היתה מכה גדולה עבורו, שקשה היה לו להתאושש ממנה. והוא היה ממורמר ומיואש.

במכתב־תשובה אלי מתאריך א׳ דחנוכה תשכ״ה (30.11.46), בו השיב לי על הודעתי בענין ההחלטה על הוצאת ספר יזכור ובקשתי שיעזור בעניין — הוא כותב ב.ה.:

„שלום רב לך ידידי יעקב!

„לפני זמן מה קבלתי ממך מכתב־חוזר בענין הוצאת „ספר יזכור". לצערי, לא התפניתי עד עכשיו להגיב ולכתוב אליך כמה מילים ואני מרגיש חובה מוסרית להצטדק לפניך. הסיבה נעוצה במצב רוחי, כי מיום שנפטרה אמי ז״ל — למרות שנפטרה בשיבה טובה — לבי חלל בקרבי."

המלים הנ״ל אומרות הרבה. הן משקפות את מצב נפשו המעורער ומצב רוחו הירוד. ואכן הוא לא התאושש, כי מצב זה השפיע על בריאותו, שהתערערה מאד. בקיץ בשנת תשכ״ו (1966) חלה. בכחות עצמו הלך לבית חולים של חולי עצבים ואושפז שם, למחרת בואו לבית החולים הוא נפטר בבדידות ומבלי שהמכרים שלו מאנשי עירנו ידעו שהוא בבית חולים, כי הוא בפירוש ביקש שלא להודיע להם על כך. משערים, שהוא לקה בבית החולים בהתקף־לב ונפטר שם. כך הוא חי בבדידות ונפטר בבדידות.

כאמור התכתבתי אתו לעתים מזומנות והוא גם ביקר אצלי כמה פעמים. במכתבו הנ״ל הוא כותב בקשר „לספר יזכור":

„ואשר לעצם הדבר... הנני מוכן לעזור במידת האפשר. במלים „במידת האפשר" כוונתי לעזור בעריכת החומר, עד כמה שיש לי כשרון לזה, ועד כמה שאוכל להתפנות למטרה זו, כי אני עכשיו בודד ומלבד עבודתי יש לי כמובן ,עוד משהו לעשות..."

„ומה שנוגע לתרומה למטרה הנ״ל — בוודאי לא אמנע את עצמי".

ועוד כתב לי בתאריך ט״ו בטבת בקשר לספר יזכור. על בקשתי שיכתוב וימציא לי חומר — הוא כותב:

„אשר למטרת מכתבך, היינו המצאת איזה חומר לספר יזכור, אעשה אולי נסיון בתחום זה, למרות שאינני מבטיח הרבה, אבל כמו שאמרו: אין דבר העומד וכו׳."

לבסוף במכתבו האחרון אלי מתאריך ט״ו באלול תשכ״ה (12.9.56) שוב בקשר לכתיבה בספר יזכור, הוא כותב ככותרת למכתבו את הפסוק: „ולא שמעו אל משה מקוצר

רוח" וכותב: „בפסוק הנ"ל נעוץ התירוץ למה לא התפניתי לכתוב משהו לספר „יזכור" שאתם אומרים להוציא. כן, ידידי הנכ', מקוצר רוח! כבר אמרתי לך ממה זה נובע... חושבני, איפוא, שתבין לרוחי ולהבין — זה לסלוח".

אכן הוא לא הספיק לכתוב וגם לא לעזור. אמנם הוא השאיר צוואה מה לעשות ברכושו, אך לא הזכיר בצוואתו את הספר, ולא שום דבר על עיר מולדתו דזיקוב.

מעניין, שהוא, אהרן, שבצעירותו היה נחשב ל„משכיל" ובבית המדרש היו אומרים עליו א„קאלידיקער" (סוטה מה־דרך,), התחזק דווקא באמונתו, אחרי שההצלחה לא האירה לו פנים בחיים. זאת רואים מהמכתבים שהוא כתב ובעיקר מצוואתו שהשאיר. בצוואתו הוא אומר, ששתי הדירות שלו ישמשו או לבית כנסת או למקום לינה בשביל בחורי ישיבה. את כל אשר בבית יינתן לבית יתומים ובכסף הנשאר לייסד קופת גמילות חסד שתקרא על שם הוריו ועל שמו.

הוא מינה בצוואתו שלשה אנשים שיבצעו את צוואתו, ביניהם מר יעקב ליכטמן מטרנובז'ג, הגר בירושלים.

בעתון „הצפה" מתאריך 12.12.1968 הופיעה מודעת־אישור ממשרד הפנים, מינהל מחוז ירושלים, על ייסוד בית כנסת "אהל אהרן" ע"ש אהרן טייטלבוים ז"ל, ירושלים, על יסוד אגודה לפי החוק העותומני. בסעיף 4 כתוב: „מטרת האגודה: לקיים בית כנסת, ולרכז את חיי הדת במקום, לפתח מוסדות דתיים במקום, להרביץ תורה ויראת שמים לאחינו בני ישראל, ולפעול למען טפוח רוח ישראל וערכי דת ישראל, אין האגודה פועלת לשם השגת רווחים".

בין מנהלי האגודה הרשומים באותה הודעה הנ"ל, אין אף אחד מאנשי טרנובז'ג.

***

למרות היות אהרן טיפוס קצת מוזר ומשונה וכאמור, „יוצא דופן" מבין חובשי בית המדרש המפוארים של דזיקוב, היה בכל זאת טיפוס מעניין, כי בראש וראשונה היה אהרן מלא תורה וחכמה והיה אחד משרידי חובשי בית המדרש של הדור הקודם שנשאר אחרי השואה.

הרחבתי קצת הדבור עליו, כי גדולה היא האבידה עם פטירתו ללא עת של ר' אהרן טייטלבוים ז"ל וחבל על דאבדין ולא משתכחין. ת.נ.צ.ב.ה.

***

בזה לא תמה הרשימה של חובשי בית המדרש של דזיקוב, היו עוד כמה וכמה בחורים טובים, שבית המדרש היה אצלם המקום הקבוע השני אחרי ביתם. ישבו בו שעות על שעות, עיינו והתעמקו בגמרות ובספרים הקדושים. אך אחרי מרוצת כל כך הרבה שנים, השתלט כבר שר השכחה על הזכרון ושכחתי אולי מקצתם ואילו אחרים אני מזכיר בספר בהזדמנויות אחרות.

ואני מבקש סליחה מאלה שלא הזכרתי, כי שגגה היא וגם קרוביהם — אם ישנם כאלה — יסלחו לי וידונו אותי לכף זכות.

יעקב פליישר

עומדים מימין: גצל שווארץ ושני חברים מברנוב: יצחק זוסמן והרש ורנר. יושב: יעקב יהושע פליישר.

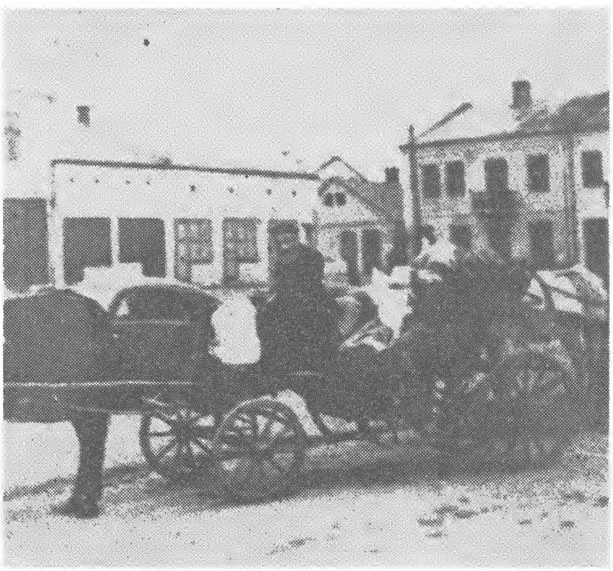
יצחק גוטוויין

ר׳ אליעזר רביל׳ה

אַ גרויסער חשוב צווישן די שול בעל־הבתים איז געווען ר׳ אליעזר רבילע. כאָטש זיין צונאָמען „רעבילע" האָט גע־קלינגען לצנותדיק, וואָרעם פלוצעם, פונוואַנען נעמט זיך דער דאָזיקער צונאָמען? הגם אין אַ קליין שטעטל איז נישט קשה, עס איז גיכער מער ווונדער, ווען איינער לעבט זיך אויס די יאָרן אָן אַ צונאָמען. עס איז דאָך אַנדערש נישט מעגלעך. אָבער אַ צונאָמען מוז דאָך האָבן אַ מקור, מוז זיין עפּעס צו־געפּאַסט, ער זאָל האָבן אויף וואָס צו האַלטן. נאָר עס איז געגנוג איין בליק צו טון אויף דעם ייד און איר וועט בשום אופן נישט גלייבן, אַז דער ייד קען זיך אומגיין ביי אַ פערד, פאַכן מיט דער בייטש צוגלייך מיט אַנדערע בעלי־עגלות. מיט זיין געדיכטער באָרד און געקרייזלטע פּאות ווי לאָקן ביי דער זייט פון אַ פרום פּנים, אַנטקעגן די הויכע, יונגע בעלי־עגלות, האָט זיין נידריקע וווקס אויסגעזען נאָך קלענער. געדאַוונט האָט ער יעדן אינדערפרי מיטן ערשטן מנין. אַרויס־געפאָרן צו דער באַן מיט אויסגעפּוצטע שטיוועלעך, אַלץ האָט ביי אים געבלאַנקט. אויפן וועג צוגעזאָגט פּרשת־המן... פּרשת־היראה... תפילת הדרך. אַלע בעלי־עגלות האָבן פאַר אים גע־האָט גרויס דרך־ארץ און צוגעפּאַסט אים דעם נאָמען רבילע... וואָס פאַר אַ סכסוך עס איז אויסגעקומען צווישן זיי, זענען זיי נישט געלאָפן צום דין, זיי האָבן געזאָגט:

„קומט לאָמיר פרעגן דעם רבילע... וועמ עס איז גע־רעכט".

און אַזוי איז עס געבליבן, ווי ר׳ אליעזר האָט געפּסקנט.

ביום הגירוש
אליעזר רביל׳ה על כרכרתו עם מטלטליו

דוד וייסלר

ר׳ יקותיאל קסטנבוים

בעיר היו מספר בעלי עגלות יהודיים, שהתפרנסו מהסעת אורחים לתחנת הרכבת, וממנה לעיר. המרחק מהעיר לתחנת הרכבת היה כשלושה קילומטרים. לא היתה זו פרנסה קלה, כי היו צריכים לנסוע גם בלילות. ואפילו אז לא היתה הפרנסה ברווח, כי טרנובז׳ג לא היתה עיר מסח־רית, או תעשייתית, והתחנה לא המתה מנוסעים, כך שעם בוא הרכבת לא יצאו ממנה הרבה אנשים. היתה גם התחרות בין העגלונים היהודיים, ובין העגלונים הגויים. נוסף לכך, החזקת הסוס והעגלה בלעה את הרווח הראשון, כך שלא היה מה לקנאות בעגלונים. הם לא נחשבו בין עשירי העיר...

עד למלחמת העולם הראשונה וגם כמה שנים אחריה, היו נוסעים בעגלות שהיו מתאימים אותן במיוחד להסעת אורחים, ע״י התקנת שני מושבים רכים, מרופדים לנוחיות הנוסעים. אולם באמצע שנות העשרים, התחיל תהליך של „התקדמות" בעיירה, וה„מודרניזם" חדר לעיר, והתחיל לתת את אותותיו בכל שטחי החיים, עד שהגיע גם לעגלונים. ביום בהיר אחד נראתה בעיר כרכרה נהדרת, עם מושבי קפיצים נוחים, מכוסים בעור אדום, או בקטיפה צבעונית. הכרכרה היתה רתומה לסוס יפה, שהיה „לבוש" „בלבוש" חדש ומצוחצח, כשהעגלון יושב על כסאו המיוחד שהתנשא למעלה, כשבידו האחת המושכות, ובשניה — השוט הצבעוני המיוחד, והיה נראה כמנצח על מקהלה...

אחד מהראשונים שרכש כרכרה, היה ר׳ יקותיאל קסטנבוים. הוא היה בעל־עגלה וותיק, שלא השליך יהבו רק

על העגלונות, והיה מתפרנס משכירת גינות־פרי („סאד" בלע"ז), ממכירת פירות, וגם ממסחר בעגלים.

כמובן שהאורחים העדיפו לנסוע בכרכרות, מאשר על העגלות החורקות והמנדנדות את הגוף. לא היתה ע"כ ברירה לעגלונים, וכולם היו מוכרחים לרכוש כרכרות. היו ביניהם בעלי משפחות גדולות, עניים ומסכנים, אבל מה יכלו לעשות? לא יכלו לפגר אחרי „הקידמה". הם שקעו בחובות ורכשו כרכרות. ומאז נעלמו העגלות מהרחוב.

אך „הקידמה" לא ידעה גבול. סיפרו, שבערים הסמוכות לטרנובז'ג נוסעים כבר אוטובוסים מעיר לעיר, והנסיעה באוטובוס תופסת פחות זמן, אפילו מאשר הנסיעה ברכבת...

והנה ביום בהיר אחד נראה גם בטרנובז'ג אוטובוס נוסעים הראשון, והחידוש היותר גדול היה זה, שגם הנהג היה יהודי... (קשה היה לעכל את זה...) ושוב היה זה האוטובוס של ר' יקותיאל קסטנבוים ז"ל, והנהג היה לא אחר מאשר בנו הצעיר שמחה טוביה, (שהיה נקרא על שמו של ר' שמחה טוביה הבעל־תפילה החסידי המפורסם).

זה היה חידוש גדול בעיר, ולא רק חידוש אלא... מהפכה. הקו היה: טרנובז'ג—טרנוב. כל יום בשש בבוקר, כשיצא האוטובוס, התאספו הרבה אנשים לראות במו עיניהם את הפלא הזה. ולפנות ערב, עוד לפני שחזר ונכנס לעיר, חיכו כבר המון אנשים לבואו של האוטובוס. במיוחד התאספו הרבה ילדים, וקיבלו את האוטובוס ברעש, בצעקות ובתרועות שמחה. בצפירה ארוכה „בישר" את כניסתו לשוק, שהיתה התחנה הסופית שלו, ולא מעט מהאנשים שעמדו שם התקנאו באלה — כולם כמעט סוחרים — שיכולים להרשות לעצמם את ה„לוקסוס" לנסוע באוטובוס...

במשך הזמן התפתח העסק הזה יפה. ר' יקותיאל זנח לגמרי את העגלונות. הוא קנה אוטובוס שני, ואח"כ שלישי, שנסע בקו טרנובז'ג—ריישא, ומשפחתו של ר' יקותיאל, ועימה עוד כמה משפחות מקרוביו, התפרנסו בכבוד מהעסק הזה.

ר' יקותיאל נחשב לאיש אמיד ובעל בית מכובד, נדבן ובעל צדקה.

יעקב פליישר

ר' יאַסקע מילכיקער

ר' יאַסקע מילכיקער איז געווען אַזוי צו זאָגן אַן „אמתער מילכיקער", ד. ה. די גאַנצע חיונה האָט ער געצויגן פון מילכיקס און דאָס מילכיקס איז ביי אים נישט געווען קיין נעבן־פּרנסה, ווי דאָס איז געווען ביי אַנדערע מילכיקערס. דעריבער האָט ער טאַקע שווער געאַרבעט ביים מילכיקס ביז ער האָט די פּרנסה פון דעם אַרויסגעצויגן. פון די הויכע פרי־מאָרגן־שעהן — זומער פון ווען עס האָט נאָר אָנגעהויבן שאַריען אויפן טאָג און ווינטער פון ווען עס איז נאָך געווען שטאַרק פינצטער — ביז אין די שפּעטע נאַכט־שעהן, איז ר' יאָסקע געווען פאַרנומען ביי זיין מילכיקס — אויסער די צייט פון דאַווענען און פון... בענטשן נאָכן עסן. די צוויי זאַכן זענען נישט געגאַנגען אויפן חשבון פון מילכיקס.

פאַרטאָגס, ווען דאָס שטעטל איז נאָך אייַנגעהילט אין אַ טיפן שלאָף אין די שעהן, ווען דער „חוט של חסד" איז נאָך פאַרצויגן איבער ג־טס וועלט, דעמאָלט נעמט שוין ר' יאָסקע זיין האַנט־וועגעלע און לאָזט זיך גיין מיט די ליידיקע גרויסע מילך־קאַנען און מיט געלאַסענע טריט קיין מיעכאַטשין „צו דער מעלק", ווייל ער האָט אַליין געמוזט שטיין ביי די גויעס ווען זיי האָבן געמאָלקן, צו געבן זיינע קונים „כשרע מילך". ווען ער האָט שוין געהאַט אָנגעפילט די קאַנען, האָט ער זיך געלאָזט אויפן וועג צוריק און ביז ער איז מיט זיינע געלאַסענע טריט צוגעקומען צום אָנפאַנג פון די „מיעכאַטשינער גאַס", (וועלכע מען האָט אויך גערופן דעם „רבס גאַס", ווייל דער רב האָט דאָרט געווינט), וואָס דאָרט האָבן שוין געווינט יידן — האָט ער שוין אָנגעהויבן צו טיילן די מילך צו די נאָך פאַרשלאָפענע באַלעבאָסטעס, וועלכע האָבן, אגב, געהאַלטן פאַר אַ גרויסן זכות צו קויפן מילך ביי ר' יאַסקען.

ר' יאָסקע האָט זיך קיינמאָל נישט געאיילט. און כאָטש ער האָט געדאָרפן זיין פערטיק מיטן טיילן די מילך אין דער צייט, ער זאָל נאָך טרעפן אַ מנין אין בית המדרש, איז ער אָבער אַרויסגעגאַנגען אַזוי פרי, אַז ער איז אויסגעקומען מיט דער צייט. און אַז ס'האָט געטראָפן אַז אַ באַלעבאָסטע, וועלכע האָט געוואַרט אויף די מילך האָט זיך שטאַרק געאיילט און געוואָלט האָבן די מילך שנעל־שנעל — האָט זיך אָבער ר' יאָסקע נישט איבערגענומען דערפון און נישט געהערט ווי די באַלעבאָסטע שרייט: „ר' יאָסקע, שנעלער!" ער האָט ווייטער ממשיך געווען געלאַסן, אַ משל ווי ער וואָלט זאָגן: „איי, וואָס זיך יאָגן? עס ברענט נישט" — ביז ער איז צוגעקומען צו איר שטוב. און האָט די באַלעבאָסטע געמעגט זיין ווי בייז — האָט זי אָבער געמוזט האָבן דרך־ארץ פאַר ר' יאָסקע — שוין פאַר זיין אויסערלעכער צורה אַליין: די לאַנגע שניי־ווייסע באָרד מיט צוויי לאַנגע דיקע, גוטמוטיקע אויגן, הויך, גלייך, מיט איין וואָרט: אַ הדרת פּנים אין פולן זין פון וואָרט, וואָס האָט גיכער געפאַסט ער זאָל זיצן אויף אַ כסא הרבנות איידער פירן דאָס מילך־וועגעלע. אָבער נישט בלויז פאַר זיין הדרת פּנים, נאָר אויך פאַר זיין ערלעכקייט — אין טאָפּעלן זין פון וואָרט:

בין אדם למקום און בין אדם לחברו — האָט מען געמוזט פאַר אים האָבן רעספּעקט און דרך־ארץ.

ר׳ יאָסקע איז געווען שטאָלץ מיט זיין עסק, דאָס האָט מען געקענט באַמערקן אין זיין פירן דאָס וועגעלע און אין זיין ערנסטער באַציאונג צו דעם מילכיקס. און ווען ר׳ יאָסקע האָט „געפּוטערט" ד. ה. ווען ער האָט געקלאַפּט — ווי זיין שטייגער: גאַנץ געלאַסן — אין די „מאַשלעניצע" (דאָס איז געווען אַזאַ הילצערנע כלי, ספּעציעל אויף מאַכן פּוטער מיט דער האַנט) האָט זיך געדאַכט ווי ער טוט עפּעס אַן עבודת הקודש... ער אַליין פלעג אגב, אויסנוצן אַזעלכע מאָמענטן צו זיין עבודת הבורא, דהיינו: זאָגן אַ קאַפּיטל תהלים, אָדער אונטערברומען עפּעס אַ „שטיקל" פון אַ יום־טובדיק אָדער ימים־נוראימדיק דאַווענען...

ר׳ יאָסקען האָט מען אויך געברענגט מילך פון גראַפס הויף צו אים אין שטוב. אויף די מילך פלעגן שוין וואַרטן די שכנטעס און באַלעבאָסטעס צו וועלכע ר׳ יאָסקע האָט נישט דערגרייכט מיט זיין וועגעלע. אינעם גרויסן פאָדערהויז, וועלכע האָט נישט געהאַט קיין פּאָדלאָגע, זענען געשטאַנען אַנגעשטעלט פול קאַנען מיט מילך, אויך אינעם קליינעם שטיבל, אַפילו אין שלאָף־שטוב זענען געשטאַנען די גרויסע בלעכענע קאַנען, אַמאָל מיט מילך און אַמאָל ליידיקע. די ווייבער פלעגן זיך אַליין אָנגיסן די מילך אין די טעפּלעך, ר׳ יאָסקען האָט דאָס נישט געאַרט.

טאָג־טעגלעך, פּונקטלעך אין דער אויסגעזעצטער שעה, איז ר׳ יאָסקע געגאַנגען דאַווענען און פּונקט ווי ער האָט זיך נישט געאיילט ביים גיין און ביים פאַרטיילן די מילך, אַזוי האָט ער זיך נאָך ווייניקער געאיילט ביים דאַווענען. ווי עס וואָלט ביי אים טייער געווען יעדערס וואָרט, האָט ער „געציילט" וואָרט־ביי־וואָרט, הויך ווי דער דין „כדי להשמיע לאוזן מה שהפה מדבר" און כאָטש אין פּריוואַטן רעדן האָט ער זיך אַ ביסל געהיקערט — ביים דאַווענען איז עס געגאַנגען גלאַטיק, אָן שטערונגען. און אַזוי ווי געלאַסן ער איז געגאַנגען צום דאַווענען, אַזוי איז ער געגאַנגען פון דאַווענען. די זעלבע געלאַסנקייט ביים עסן און נאָכמער ביים בענטשן. האָבן געמעגט זיין פול קונים, זיך איילן און שרייען: „ר׳ יאָסקע! ר׳ יאָסקע! אַ ביסעלע שנעלער!" האָט עס אים נישט געאַרט: ער האָט „געציילט" יעדעס וואָרט הויך, פּאַמעלעך טאַקע ווי ער פלעג ציילן... געלט.

שבת איז געווען געווידמעט, פאַרשטייט זיך, כלו לד׳: אויפגעהויבן זיך אַזוי פרי ווי יעדן טאָג און זיך גענומען צו עבודת הבורא: מעביר סדרה זיין, זאָגן דעם יום תהלים, מעמדות; געלערנט אַ פּרשה חומש מיט רש״י מיט מפרשים און אויך אַ פּרק משניות. נאָכן דאַווענען האָט ער ממשיך געווען זיין עבודה איבערן גאַנצן שבתדיקן טאָג. ערשט נאָך הבדלה האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעטס־וואָך: עס האָט זיך שוין געהערט דאָס קלאַפּן אין די מילך־קאַנען.

געהייסן האָט עס לכאורה, אַז ר׳ יאָסקע איז אַ שטרענגער, א בייזער. באַלעבאָסטעס פלעגן אַ סך מאָל האָבן פּ״ל טענות און תרעומות קעגן אים. אין אמתן אָבער, איז ער געווען אַ ייד מיט אַ טיפן געפיל און מיט אַ וואַרעם יידיש האַרץ. ער האָט ליב געהאַט צו טאָן אַ טובה, אַ גמילת חסד. ער האָט אויך געקוקט מיט האַרץ־ווייטיק אויף די אַלע ניי׳ע „מאָדעס" און אויף די „פּאָרגעשריטענע", באַזונדערס האָט אים וויי־געטאָן ווען ער האָט געזען, ווי אַ גרויסער טייל פון דער יוגנט דערווייטערט זיך פון אַלטן יידישן וועג און ווערן מיטגעריסן מיטן שטראָם פון דער נייער מאָדערנער צייט. ווען איך בין געווען אין חדר, פלעגט מיין מוטער ע״ה מיט מיר אַמאָל אַריינגיין „פאַרהערן" דאָס חומש שבת נאָכן עסן, צו ר׳ יאָסקען. עס האָט אויך געטראָפן, אַז ער פלעגט מיך אַליין אַריינרופן איך זאָל אים זאָגן וואָס איך האָב געלערנט איבער דער וואָך. נאָכן פאַרהער, ביים געבן דאָס „שבת־אויבס", פלעג ער זאָגן אַ פּאָר שטראָף ווערטער אויפן חשבון פון די „היינטיקע וועלטיקע", וואָס דרייען זיך אַרום שבת פּועל־בטל, קוקן נישט אַריין אין קיין „יידיש ספר" און דערווייטערן זיך נעבעך פון יידישן וועג...

ווען עס האָבן, אין די יאָרן 1918—1920, נאָכדעם ווי פּוילן איז געוואָרן זעלבסטשטענדיק — אַרומגעווילדעוועט די אַנטיסעמי׳זישע באַנדעס, די „האַלערטשיקעס", וועלכע האָבן איינגעאָרדנט פּאָגראָמען אויף יידן און אַ ספּעציעלע הנאה געהאַט צו שניידן יידישע בערד — איז ר׳ יאָסקע מילכיקערס שיינע לאַנגע באָרד אויך געווען אַ קרבן פון די באַנדיטן. דאָס איז געווען אין אַ טאָג, ווען אין שטעטל האָט מען זיך גערעכט אויף „עפּעס". יידן האָבן זיך נישט געאיילט צו עפענען די געשעפטן און האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין גאַס. ר׳ יאָסקע, וואָס האָט נישט געוואָלט האָרכן די תחנונים פון זיין בני־בית, וועלכע האָבן אים געבעטן ער זאָל היינט נישט גיין צו דער מעלק און איז יאָ געגאַנגען — וואָס הייסט: איבערלאָזן די באַלעבאָסטעס אָן מילך? — צוריקגעקומען איז ער טאַקע אָן מילך און אויך אָן... אַ באָרד. די כוליגאַנעס, וועלכע האָבן זיך נישט באַגנוגנט מיט די קלעפּ וואָס זיי האָבן אים דערלאַנגט, האָבן אים אויך אָפּגעשניטן די שיינע באָרד, וועלכעס האָט אים געקאָסט מער כח און געזונט, ווי די באַקומענע קלעפּ.

איך בין נאָך דעמאָלט געווען אַ קליין יינגעלע, אָבער דאָס בילד שטייט מיך נאָך היינט פאַר די אויגן: אַלע שכנים זענען זיך צונויפגעלאָפן אָנקוקן דאָס „ווונדער": ר׳ יאָסקע מילכיקער אָן אַ באָרד... ר׳ יאָסקע אַליין ווי זיין שטייגער, האָט געשוויגן און קיין וואָרט נישט גערעדט. עס איז אים ממש נישט געווען צו דערקענען און איך האָב מיך פאַר אים — אָנקוקנדיק זיין פאַרענדערט פּנים — אַזוי דערשראָקן, אַז איך האָב זיך שטאַרק צעוויינט... מיין מאַמע ע״ה, וועלכע האָט מיך באַלד צוריק אַריינגעפירט אין שטוב — האָט אויך מיט מיר מיטגעוויינט. אַ לאַנגע צייט איז דער דאָזיקער שאַנד־פלעק געבליבן אויף... די ווילדע כוליגאַנעס, ביז ר׳ יאָסקען איז צוריקגעוואַקסן די שיינע לאַנגע באָרד.

אַ באַזונדערע עבודה האָט ר׳ יאָסקע אָוועקגעלייגט אין די טעג פון „ימים־נוראים". סליחות וועט ער דאָך נישט זאָגן שפּעט אויפן טאָג, ווען ער האָט געדאַוונט, — האָט ער

אין די סליחות־טעג געמאַכט אַ מנין, וועלכעס איז דאָס רוב באַשטאַנען פון נאָך שטעטלדיקע מילכיקערס און פון אַזעלכע יידן וואָס האָבן שוין פאַרטאָג באַדאַרפן גיין צו זייער אַרבעט — ווען עס איז נאָך געווען נאַכט, און ער אַליין פלעג טאַקע זאָגן די סליחות פאַרן עמוד.

ערב ראש השנה צו „זכור ברית" ווען ס'איז דאָ „אַ סך צו זאָגן", האָט ר' יאָסקע געזאָגט סליחות 2 אַ זייגער ביינאַכט. מיין מאַמע ע"ה, וועלכע האָט, ווי געוועגלעך, ערב ראש השנה געהאַט פול אַרבעט, זי האָט אָבער געוואָלט פאַרטיק ווערן מיט דער אַרבעט פרי, איידער דער הייליקער יום־טוב קומט אָן, און סליחות מיט מנין האָט זי דאָך געמוזט זאָגן — (די אַנדערע טעג, אַ חוץ דעם ערשטן — האָט זי געזאָגט יעדן טאָג די סליחות פאַר זיך), פלעג זי אַלע ערב ראש השנה גיין צו „ר' יאָסקע מילכיקערס סליחות". (אַזוי האָט זי דאָס גערופן). עס האָט געטראָפן — נאָך פיל בעטן — האָט זי מיך אויך מיטגענומען. דאָס אויפשטיין אַזוי פרי צו סליחות איז פאַר אַ יינגל געווען אַ גאָר גרויס איבערלעבעניש און אויך אַ פאַרגעניגן צו קענען זיך רייצן מיט די חברים... אָבער נאָכמער הנאה האָב איך געהאַט פון די סליחות וואָס ר' יאָסקע האָט געזאָגט, כאָטש אַ גאַנץ יאָר איז ער קיין בעל תפילה נישט געווען, ער האָט פאַרן עמוד נישט געדאַוונט, נאָר סליחות האָט ער געזאָגט מיט אַזוי פיל געפיל ווי אַ בעל תפילה אַ זקן ורגיל, ווייל ר' יאָסקע האָט געוווּסט וואָס ער זאָגט.

אַזוי האָט ער זיך געפירט יאָרן־לאַנג, אַפילו זייענדיק שוין אין טיפן עלטער האָט ער גאָרנישט משנה געווען פון זיין טאָג־טעגלעכע פירונג און מען האָט אויף אים — אַ חוץ פון די באָרד, וועלכע האָט מיט איר שניי־ווייסקייט עדות געזאָגט אויף זיין עלטער — נישט דערקענט זיינע אמתע יאָרן, ביז — עס האָט אָנגערוקט דער שרעקלעכער חורבן אויפן פוילישן יידנטום און ר' יאָסקע מילכיקער, וועלכער האָט פאַרלאָזט דזשיקאָוו צו גלייך מיט אַלע שטעטלדיקע יידן, וועלכע זענען אַרויסגעטריבן געוואָרן פון שטעטל דורך די דייטשע מערדער דעם 3טן טאָג חול המועד סכות פון יאָר ת"ש, און מיטגעמאַכט אַ שווערן גלות־וועג, ביז ער איז ענדלעך אָנגעקומען קיין לעמבערג. אָבער נישט קענענדיק פירן זיין „מילכיקס" און זיין רואיקן לעבנס־שטייגער, איז ר' יאָסקע נפטר געוואָרן אין יאָר תש"א אין לעמבערג.

יוסל שואב המים

(יוסל דער וואסער טרעגער)

מאין הוא בא, ומי הוא בכלל — אף אחד בעיר לא יודע לענות על השאלות האלו, הוא בעצמו, שותק כדג ולא עונה כלל. אבל עובדה היא: הוא מסתובב כבר בעיר זמן רב — כאילו „נפל ישר מהשמים" — וגם קוראים לו י ו ס ל. אך ספק גדול אם הוא בעצמו גילה ששמו יוסל, או מישהו (מי? ג"כ לא ידוע) נתן לו את השם הזה, שאגב, הוא מאד מתאים לאישיותו: „י—ו—ס—ל — דער וואסער טרעגער" (שואב המים), שם שאול אולי „מיוסלי הגולם" האגדי מ־פראג... איך שלא יהיה, הוא, יוסל נעשה מהר פופולרי בשם הזה, שהיה, כאמור, מתאים גם למקצועו וגם לתאורו החיצוני: גובה קצת יותר מבינוני, בריא וחסון, שמנמן, כתפיים רחבות, שתי ידיים — כעמודי פלדה, זריז, ובעל זקנקן סמיך, רחב ובלתי מטופח.

בקיצור: שואב מים מסוג א'־א'. הוא עולה במקצועו אפילו על שני שואבי המים הגויים שבעיר: „יאנעק", הזריז, המספק דליי מים מלאים לחצי העיירה — והמוציא את כל הכסף שהוא מרויח, לקניית שעונים, כל פעם מחדש — והשואב המים השני — שהוא גם „השבת־גוי" הותיק המשרת הרבה שנים את רוב תושבי העיירה בשבת, וידיו שחורות מהסקת התנורים — ששמו הוא „ווז'ק". הליצנים הדביקו לאחרון שם כנוי: „פ י ש ו", והוא מאד מתרגז כשקוראים לו בשם הכנוי, ואילו ח"ו היה תופס אחד מהילדים היהודים, כמובן, האוהבים דוקא להתגרות בו ולקרוא במקהלה ובקצב: פ־יי־ש־ו־ — פ־יי־ש־ו־!, היה קורע אותו כדג. אך למזלו הרע, ולמזלם הטוב של הילדים, הם לא פוחדים ממנו: כי בריצה השלומיאלית שלו, אף פעם לא ישיג אפילו את הילד הכי קטן. ובכן שניהם: גם יאנעק וגם ווז'ק, „יכולים להיות הכפרה" של יוסל. הם לא יכולים להתחרות אתו ולהשתוות לו במקצועו. הזריזות של יוסף עולה עליהם בהרבה, וק"ו שהוא עולה על שואבי המים המיוחסים והוותיקים היהודיים של העיירה, שלכל אחד יש כבר „הקליינטלה" הקבועה שלו, של „בעלות בית מיוחסות".

וכך, אט,אט דחק יוסל את רגלי שואבי המים האחרים, והספיק לשרת מספר יותר גדול של בעלות בית, מכל שואבי המים ביחד. כי זאת לדעת, מלבד זריזותו, התייחס יוסל במלוא הרצינות למקצועו, והוא לא רימה: נתן מידה טובה, דליים גדולים ומלאים. וכשרבו הקונים, ובידים לבד לא הספיק כבר להדביק את הביקוש הגדל והלך — קנה לו שני נושאי דליים של עץ שנשא על שתי כתפיו, ובהם ארבעה דליים. ולא כמו אחרים שנשאו רק נושא־דלי אחד על הכתפים, על העורף — נשא הוא שניים, כל אחד ברוחב על כתף אחת והוא הלך עמם בקלות עד שנראה היה שהם נושאים אותו... וכך יכול היה יוסל, בסיבוב אחד, לספק ארבעה דליים, „ולגמור" עם שתי „בעלות־בית" בבת אחת.

ויוסל „הלך וגדל, עד כי גדל מאד". בעיר כבר נשמע קולו מרחוק, כשבעלת־בית רצתה מים, היא רק קראה: „יו—סל"! הוא כבר ידע את „פירוש המלים", והיה עונה בהרמת יד: „יאָ!" (כן) קולני, שהיה נשמע למרחקים. ואז ידעה בעלת־הבית שהכל בסדר. כעבור רגעים אחדים, הביא יוסל את המים הביתה, קיבל את התשלום, ובלי אומר ודברים הלך לו. „העסק" שיגשג ופרח, ולא עבר זמן רב וגם נושאי־הדליים לא הספיקו, ולא יכול היה לענות לכל הדרישות שהלכו ונתרבו, אז היו שומעים את קולו הגס והעמום: מה, „וואסער" (מים)? — אין מים! כולם מים, מים! — אין מים!" זה מה שהיו שומעים מפיו, יותר — אף מלה.

עם התבססותו ופרסומו הגדול — גדלה גם הסקרנות לדעת: מי הוא סוף סוף איש המסתורין הזה ששמו: יוסל? במיוחד גדלה הסקרנות אצל חובשי בית המדרש ואצל הנערים המבוגרים שלמדו עדיין ב„חדר". הם ניסו לדובבו ולהוציא ממנו איזו מלה, או אף רמז על מקומו, משפחתו וכדומה, אך בלי הצלחה. והוא התחיל להיות חשוד: אם הוא יהודי בכלל... כי בהתנהגותו לא הראה שום סימן מובהק של יהודי — פרט לכמה מלים ביידיש שדיבר במבטא גויי. לא ראו אותו אף פעם מניח תפילין, וגם לא לבוא לבית המרחץ... בשבת, אמנם בא לביה"מ, נעמד בפינה ע"י כיור המים לא הרחק מהדלת — אך אם הוא התפלל משהו, לא הצליח אף אחד לשמוע. ועם גמר התפילה נעלם מיד, כמו שבכל יום אחרי עבודת היום הקשה לא היה נראה יותר ולא היה ידוע איפה הוא גר ואצל מי הוא אוכל. ממש: ספינקס.

הדמיון של נערי ה„חדר" התחיל לפעול במרץ, לחטט ולחפש פתרון לנעלם הזה. ואז באו לידי מסקנה: או שהוא צדיק נסתר, אחד מאותם ל"ו צדיקים שעליהם העולם עומד, ובזכותם יש קיום לאנושיות, או — שהוא בכלל לא יהודי... א"כ צריך לברר זאת, אבל איך עושים את זה? הלא הוא לא עונה על שום שאלה, בזמן העבודה אין לו זמן, ואולם אחרי העבודה אין כבר עם מי לדבר... הנעלם לא פוענח, כל הנסיונות שנַעֲשׂו בכיוון הזה לא הצליחו. הספק נשאר ספק... ויוסל ממשיך במקצועו כמקודם.

***

יוסל הוא כבר לא בחור צעיר, ויהודים טובים התחילו לדאוג לו, שלא יישב בדד וידום, והתחילו לחפש לו „עזר כנגדו". והנה בבוקר לא עבות אחד, נשמעה הבשורה הטובה: יוסל התחתן. בשבת הוא נראה כבר בבית־המדרש עומד במקומו הקבוע עם טלית על כתפיו... (הטלית היתה ישנה, קצת קרועה, שקיבל ממישהו כמתנת דרשה...) מישהו המציא לו בחורה אחת, גם היא לא צעירה, מבין „החברה", ה„ארחי־פרחי" שהסתובבו בעיירות בעגלות. מובן שגם עליה לא ידעו כלום, וזה היה „זיווג מן השמים". מעכשיו נעשה יוסל תושב קבוע של העיירה, והלך לגור בחדר קטן ב־„רולקיס".

ומכיון שהיתה לו כבר אשה וההוצאות גדלו, היה הכרח לדאוג להרחבת „העסק". הוא ניסה בתחילה להעסיק גם את אשתו במקצוע האהוב שלו, אבל חיש־מהר התברר לו, שלא יוכל לשתף אותה ב„עסק": היא היתה חלשה ולא יכלה להיות לו לעזר בפרנסה. הוא נשאר בעל כרחו המפרנס של שניהם. והיות ומצד אחד „צמאו" למים רבים, והדרישה הלכה וגדלה מיום ליום; ומאידך היה יוסף כבר נשוי, בעל לאשה חולנית, וצרכי הבית נעשו מרובים, אז יעץ מי שיעץ ליוסל לעשות למען „הגדלת התפוקה". היינו: לקנות סוס שיהיה רתום לחבית גדולה והבעיה תיפתר. זה יקל מעליו את המעמסה, ובעזרת אנשים טובים, הגשים את ההחלטה. והנה רואים כבר את יוסף אוחז במושכות וצועד בגאוה אחרי סוס קטן ורזה, המושך אחריו בקושי את חבית המים הגדולה. יוסף מעודד את הסוס, לעשות את דרכו יותר מהר, וביתר זריזות, ע"י קריאות „ו—י—א!" בקול רם: ואם זה לא מועיל — ע"י „מתנת־יד" חזקה. ואם קורה שבכל זאת מסרב הסוס לשמוע בקול אדוניו, והוא נעמד ומסתכל סביבו ומאחוריו, כאילו מתחנן לעזרה, הוא מוצא את העזרה בבעל הבית: יוסל נותן דחיפה חזקה בחבית, ומזיז גם את הסוס ממקומו, שמוכרח להמשיך קצת עד — ששוב נעמד...

התקופה הזו, כשליוסל היה סוס וחבית, וה„עסק" שיגשג ופרח ונוסף לכך, היתה לו גם אשה (אמנם חולנית, אבל בכל זאת אשה) ודירה, היתה התקופה הכי מאושרת שלו בחיים. כי מה היה חסר לו אז? תעסוקה מלאה, ובעל־בית בעיר, וגם בעל סוס וחבית — ומה יכול היה עוד לבקש?

אולם תקופת „האושר" הזו לא ארכה ימים רבים ואיתרע מזלו. יוסל חלה פתאום ונפל למשכב. הרופא קבע שמחלתו באה מהתאמצות יתר על המדה, ואין שום פלא בדבר: הסוס והחבית שהיו צריכים להקל מעליו את עבודתו, עוד הכבידו והגבירו את המעמסה עליו פי כמה, כי עכשיו עבודתו היתה כפולה ומכופלת. ממה נפשך: אם היה הסוס בסדר, היה יוסל מנצל את כוח „תפוקתו" המקסימלית ע"י סיבובים לאין ספור. ואם הסוס התעקש — וזה קרה לעתים תכופות, כאמור — וסירב להשמע לבעל הבית, אז הוא, יוסל, עובד גם בעד הסוס וסחב את שניהם: את החבית ואת הסוס... ברם, עכשיו כבר לא חשוב ממה באה לו המחלה, עובדה היא: יוסל חולה, ולא רואים אותו יותר ברחוב עם סוסו וחביתו ולא שומעים את קולו: „ווא—ס—ער!"

בתחילה חשבו „בעלות־הבית" שזה יעבור מהר, ויוסל יחזור לשרת אותן בנאמנות כמקודם. ואמנם כעבור זמן הבריא ,והתחיל לשוב לעבודתו האהובה עליו, הפעם בלי הסוס והחבית — אך לא לזמן מרובה, המחלה כנראה כירסמה בו, ולא הרשתה לו להתעסק במקצועו הטוב והאהוב. צעדיו נעשו יותר איטיים, התנשם בכבידות, קשה היה לו לעלות במדרגות ונעשה חלש מיום ליום — עד שלבסוף מוכרח היה להפסיק לחלוטין את עבודתו. הדבר הכאיב לו מאד. ראשית דאג לבעלות־הבית „שלו". הנה הוא יודע, שביום זה צריכה לבוא הכובסת לגברת פלונית, והיא צריכה באותו יום הרבה מים — מי יספק לה עכשיו את זה? והוא נזכר גם „בימים טובים" שהיו לו, אלה היו ימי ערב־שבת וערב חג, אז היה עסוק עד למעלה מהראש, ובעלות־הבית הטובות תחבו לידו, חוץ מהתשלום שהגיע לו, גם חתיכת עוגה טובה, או אפילו חלה שלמה — ומה יהיה עכשיו, מאין יקח פרנסה לשני אנשים חולים?

אז החליט הזוג שעכשיו הגיע הזמן שהאשה תדאג לפרנסתם ע"י שהיא תחזור „למקצוע שלה", כלומר: ל־

קבץ נדבות. והיות ויוסל הוא כבר תושב ותיק בעיירה עם „זכויות״ מרובות, הוחלט ביניהם, שהיא לא תצטרך לסובב את העיירות בעגלה, כמקודם, אלא בעיר זו עצמה, תאסוף נדבות. מה יש? לפלוני או לאלמונית, שלא עבדו כ״כ הרבה למען „בעלות הבית״ של העיר — מותר ללכת בכל יום ה׳ לקבל נדבות, ואילו לאשתו של יוסל, ששירת את העיר במסירות הרבה שנים — אסור?!

ובכן, אחרי לבטים והתלבטויות, כשנוכח שלא יוכל לחזור יותר לעבודתו באופן סופי, מכר יוסל את החבית, שהיתה בין כך מזמן „שבר־כלי״ (הסוס היה עוד „הכפרה״ מיד בימים הראשונים שיוסל חלה), ואשתו החלה להסתובב על „הפתחים״. ברם „הפרנסה״ שהכניסה לו אשתו לא היתה בה כדי לפרנס את שניהם, ויוסל החליט, באין ברירה, שגם הוא יצא „לעזור״ לאשתו ולנסות את מזלו. כך גמר יוסל את הקריירה „המזהירה״ שלו. יוסל לא היה יותר שואב־מים, לא שמעו יותר את קולו הגס, ולעיירה נתווסף עוד פושט־יד אחד.

אולם יוסל לא היה מרוצה כלל וכלל מהפרנסה החדשה שלו. פשוט: הוא לא היה מוכשר לזה, משני טעמים: א) מטבעו היה ביישן גדול, תכונה, שאינה מתאימה לפושטי יד, כידוע. שנית, היה לו ליוסל עוד חסרון גדול, שהפריע לו במקצוע החדש: הוא לא דיבר, כי מאז שהפסיק לצעוק „ווא—ס—ער״! לא שומעים בכלל את קולו. וכשהוא עומד מאחורי דלת של „בעלת הבית״, שעוד לפני זמן־מה נכנס לביתה בגאוה עם דליי מים מלאים, ועכשיו הוא בא לבקש נדבה — הוא לא פתח את הדלת, אלא עמד כך מאחורי הדלת עד... שבעלת הבית פתחה את הדלת והגישה לו את הנדבה. אך כבר לא היה בכוחו לשנות את גורלו, ולהחליף את פרנסתו החדשה ביותר פרודוקטיבית: הוא נשאר קבצן לא יוצלח עד הסוף. אולם כדי למלא את החסרון, הלך לפעמים גם לחתונות ולשמחות אחרות, כדי לסעוד את לבו. וגם שם לא נדחף ולא ביקש מאומה, אלא חיכה בסבלנות, עד שנתנו לו משהו, בדרך כלל נתן לו כל אחד בעין יפה. ולעתים נדירות, כשהצליח לסעוד יפה והיה מרוצה ענה על השאלה: „איפה היית אתמול בערב״? „הייתי ב„מלוה־מלכה״ אצל בעל הבית פלוני, או בחתונה, ונתנו לי הרבה לאכול״.

אך בזה לא תמה עוד מסכת היסורין של יוסל. כנראה, שנגזר עליו לשתות את כוס היגון עד הסוף. הנה בימים שיוסל הסתגל כבר קצת ל„מקצועו״ החדש, וסבור היה שסו״ס בא שוב קצת אל „המנוחה ואל הנחלה״, זימנה לו ההשגחה מכה חדשה: אשתו שהיתה, כאמור, חולנית כל הזמן — חלתה הפעם במחלה אנושה, שממנה לא קמה עוד — ויוסל נשאר אלמן.

המהלומה הזאת, היתה כ״כ קשה, שממנה לא הצליח יוסל יותר להתאושש. הוא נעשה יותר עצוב וקודר. צעדיו נעשו עוד יותר איטיים, ונראה היה איך שיוסל מזדקן מיום ליום. הרגעים המאושרים היחידים שלו, היו רק בזמן שחלם על „תקופת חיי האושר״ שלו, שעברו מבלי לשוב יותר...

***

אחרי גירוש היהודים מעירנו ע״י הנאצים ימ״ש, לא שמעתי כלום על יוסל. וגם אחרי המלחמה, לא שמעתי מאף אחד מה היה גורלו. הוא פשוט נעלם. וכמו שבא והופיע בעיירה, מבלי שנדע מאיפה ומהיכן — כך הוא נעלם לעולמים. אך ניתן לשער שסופו היה כסופם של כל קדושי ישראל, באחת הדרכים שהשתמשו בהם התליינים הארורים.

היא היתה עיירה, והיה בה: „יו — סל שואב מים״ — ואינם עוד.

יעקב פליישר

ר׳ אריש כ״ץ

(אָדער דער הויכער אריש)

אַן „עמך״ ייד אין פולן זין פון וואָרט איז געווען ר׳ אַריש: אַ בעל הבית פון אַ קליין הילצערן הייזל מיט אַ שטיקל גאָרטן אין וועלכן עס איז געשטאַנען אַן אַלטע האַלב־איינגעפאַלענע קאַמער צוזאַמענגעקלאַפּט פון האַלב פאַרפוילטע ברעטער און אין וועלכער עס האָט זיך געפונען דאָס רוב „פאַרמעגן״ פון ר׳ אַריש: אַלטע קעסטלעך, אַלטע קוישן, אַלט אייזן, פלעשער און אַלטע שמאַטעס... פון דער ווייטנס האָט מען געפילט אַ ריח פון פעל און פון פאַרפוילטע עפּל. ימים־טובים צייט האָט מען געקענט הערן פון דאָרט אַ האָן קרייען און אַ גאַנדז שרייען און ווינטער — אַ קעלבל מעקען.

געווען איז ר׳ אַריש אַ גרויסער פרומער ייד, נאָר נישט איבעריק בקי אין די קליינע אותיותלעך... אַזוי אַרום איז דאָס פרומקייט באַשטאַנען בעיקר אין תהלים־זאָגן. כמעט יעדער פרייע מינוט האָט ער שוין געהאַט דאָס תהלימל אין האַנט און געזאָגט תהלים הויך אויפן קול מיט אַ טרויעריק־יאָמערדיקן ניגון. פאַרטאָג, ווען די שטערן האָבן נאָך אויפן הימל געפינקלט און ווען רוב מענטשן, זענען נאָך פאַרזונקען געווען אינעם זיסן פרימאָרגן שלאָף, און אויך אין דער שפּעטער נאַכט, ווען ג־טס וועלט איז איינגעהילט אין אַן אימהדיקע פינצטערניש פון וועלכע עס הערן זיך נאָר דאָס בילן פון די הינט — האָט מען פון ווייטנס געקענט באַמערקן די מאַטע ליכט פון ר׳ אַרישעס פענצטער, און דערנענטערנדיק זיך, האָט מען שוין געהערט דאָס וויינענדיקע קול פון ר׳ אַרישעס תהלים־זאָגן. קיין גרויסער בעל מדקדק אין די „עברי״ איז ער, ווי געזאָגט, נישט געווען און אין „זעצן״ די פסוקים אויך נישט... איז דעריבער נישט איינמאָל אַרויסגעקומען אַ בלבול פון ווערטער און

אַ צוזאַמענשלעפּ פון זאַצן און פּסוקים, וואָס נאָר איין רבונו של עולם האָט געקענט „פאַרשטיין״ זייער קשר. חברה ליצנים פלעגן ספּעציעל אונטערהערן און נאָכזאָגן — מיטן ניגון — די „גוטע ווערטער...״ביים תהלים־זאָגן פלעג ר׳ אַריש אַ סך זיפצן און הייבן די אויגן צום הימל און ביי יעדער פּאָר ווערטער אויסשרייען: „אוי הייליקער טאַטע! „אוי רבונו של עולם!״... עס האָט זיך געדאַכט, ווי ער וואָלט זיך אויסגעטענהט כביכול מיטן רבונו של עולם און ווי ער איז מרעיש עולמות אויף זיינע צרות און אויף צרות־ישראל...

און קיין צרות האָט אים נישט געפעלט. פון צוויי טעכטער מיט אַ זון וואָס ער האָט געהאַט, איז אים פאַרבליבן איין טאָכטער. דער זון איז געשטאָרבן יונגערהייט אין דער ערשטער וועלט־מלחמה, איבערלאָזנדיק אַן אלמנה מיט אַ קינד, און איין טאָכטער איז אים געשטאָרבן נאָך אַלס מיידל, ווען זי האָט שוין געהאַלטן ביי אַ שידוך. אויך פון דר איינציק איבערגעבליבענער טאָכטער האָט ער קיין גרויס נחת נישט געהאַט: זי האָט קיין קינדער נישט געהאַט. נו, האָט ער נישט געהאַט אויף וואָס צו קלאָגן און צו בעטן ביים רבונו של עולם?

אָבער דאָס תהלים־זאָגן איז ביי ר׳ אַרישן געווען עפּעס מערער ווי בעטן פאַר זיינע פּערזענלעכע פאַרלאַנגען; מערער אַפילו ווי אַראָפּרעדן זיך פון האַרץ און אויסוויינען זיך פאַרן רבונו של עולם — תהלים־זאָגן איז ביי אים פּשוט געווען אַ שטיק פון זיין לעבן. דאָס תהלים־זאָגן האָט אים פאַרשאַפט אַ גייסטיק פאַרגעניגן, עס האָט אים געגעבן חיות, זיכערקייט, שטאָלץ. ער האָט געפילט אַז ער איז אַ ייד, וואָס „דינט דעם רבונו של עלם״. ער האָט „געשלינגען״ די קאַפּיטלעך תהלים מיט אַזאַ „אַפּעטיט״, ווי אַן אויסגעהונגערטער דאָס עסן. עס איז זיכער, ווען ער זאָל האָבן צייט, וואָלט ער זיין גאַנצע צייט אַוועקגעגעבן דעם תהלים... אָבער ר׳ אַריש איז אויך געווען אַ סוחר און דאָס האָט ביי אים אַוועקגעזלט דאָס רוב צייט.

***

מיט וואָס האָט ר׳ אַריש געהאַנדלט, פרעגט איר? איז דער ענטפער: מיט וואָס האָט ער נ״שט געהאַנדלט? אָנהויבנדיק פון אויבס און ענדיקנדיק מיט אַ... מיל.

דאָס אויבס (פּירות) איז ביי אים געווען דער הויפּט־מסחר. ער פלעג אַמאָל דינגען אַ קליינעם סאָד (אויף קיין גרויסן האָט ער קיינמאָל קיין געלט נישט געהאַט) און זיין ווייב פייגע, וועלכע איז, אגב, געווען אַ גרויסע צדקת, איז געזיצן מיט אַ „לאַדע״ אין מאַרק און פאַרקויפט אויבס. און אַז עס האָט זיך געמאַכט, אַז ער האָט אויף אַ קליינעם סאָד אויך נישט געהאַט צו קויפן, (און דאָס פלעג זיך טרעפן גאַנץ אָפט), פלעג ער אָפּקויפן עטלעכעביימער עפּל ביי אַ גוי, און אין ערגסטן פאַל, האָט ער געקויפט צו ביסלעך אויבס ביי די גרויסע סאַדאָווניקעס און דעם מסחר מיט אויבס האָט ער קיינמאָל נישט אָפּגעלאָזן. אַלנפאַלס, אַז מען האָט נאָר געעפנט די טיר פון „הויז״ (אַזאַ קאָרידאָר פאַרן אַריינגאַנג אין שטוב) האָט שטענדיק געשמעקט מיט... פאַרפוילטע עפּל... נאָר ביי דעם גאַנצן מסחר און אין דער בעסטער צייט, האָט מען קיין אמתדיק גוט עפּעלע ביי אים קיינמאָל נישט געקענט באַקומען... זיין סחורה איז אייביק געווען צווייטער און דריטער סאָרט... ר׳ אַריש אַליין פלעג ברענגען זיין סחורה, ד. ה. אויבס, בעיקר עפּל, צו פאַרקויפן אין בית־המדרש ביי מנחה־מעריב.

נאָכן הויפּט מסחר איז געקומען דער מסחר מיט פיש. איך ווייס נישט צי אין אַנדערע שטעטלעך איז אויך אַזוי געווען, נאָר ביי אונדז איז עס געווען ווי נאַטירלעך: אַלע סאַדאָווניקעס, אַפילו די גרויסע ווי ר׳ מרדכי קעסטענבוים ע״ה, וועלכער האָט אָפּגעקויפט צו עטלעכע גרויסע סעדער מיטאַמאָל — האָבן צוגעהאַנדלט אויך מיט פיש. דער פיש־האַנדל איז נאָר געווען אַ האַנדל פון איין טאָג, אָדער בלויז עטלעכע שעה: פרייטיק אין די פרי־מאָרגן שעהן. און אויב די גרויסע סאַדאָווניקעס האָבן געהאַנדלט מיט פיש, האָט דאָך ער — ר׳ אַריש זיכער נאָך געמעגט צו־האַנדלען צום אויבס. איז ער טאַקע געווען אַ פיש־סוחר אויך. נאָר פונקט אַזוי, ווי קיין לייטיש שטיקל אויבס האָט מען ביי אים נישט געקענט טרעפן, אַזוי האָט ער קיינמאָל נישט געהאַט קיין „לייטיש״ פישל: קיין אמת לעבעדיקער קאַרפּן, פאַר וועלכע די רייכע באַלעבאָסטעס האָבן געצאָלט גוט געלט, האָט ער קיינמאָל נישט געהאַט, נאָר — אָדער די קליינע, ווייסע פישלעך, אָדער — טויטע פיש. די קונים פאַר אַזאַ „סחורה״ זענען באַשטאַנען, פאַרשטייט זיך, בלויז פון דער אָרעמער שיכט מיט קליין געלט... פון דעם פיש־מסחר האָט ער, פאַרשטייט זיך, קיין גרויסע הכנסה נישט געקענט האָבן. האָט ער טאַקע געמוזט צו־זוכן נאָך פּרנסות, ד. ה. נאָך „געשעפטן״; ספּעציעל סעזאָן־מסחרים, ווי למשל, ווינטער־צייט שחטן אַ קעלבל און פאַרקויפן דאָס פלייש.

אויך דאָס האָט ער נאָכגעמאַכט די אַנדערע סאַדאָווניקעס, וועלכע האָבן — על פּי רוב — אין די ווינטער־חדשים — ווען די עפּל זענען שוין געלעגן אויפן בוידעם, גוט איינגעדעקט, דער פראָסט זאָל זיי נישט שאָדן און פון צייט צו צייט אַראָפּגענומען פרישע טראַנספּאָרטן צום פאַרקויפן — צייט איז דעריבער געווען גענוג. האָבן אַ גרויסער טייל געהאַנדלט מיט קעלבער: אַוועקגעשיקט לעבעדיקערהייט קיין קאַטאָוויץ און אין אַנדערע ווייטערע געגנטער און אויך געשחטן און פאַרקויפט אין דער היים — נו, זאָל ר׳ אַריש נישט זיין קיין קעלבל־סוחר, אַז אַ סאַדאָווניק איז ער, מיט פיש האַנדלט ער, טאָ ווי קען דאָס זיין אַז דעם מסחר זאָל ער אַדורכלאָזן?

פלעג ער פון צייט צו צייט שחטן אַ קעלבל. געשחטן האָט מען עס אין „הויז״ אָדער אין קאַמער. און געאַרבעט דערביי האָט זיין איידעם איציק. האָט מען שוין אין גאַס געוווּסט, אַז ביי ר׳ אַר״ש האָט מען געשחטן אַ קעלבל; דער איידעם איציק, אַ געזונטער ברייטביינעקער ייד, אַ בעל בשר, רויט אויפן פּנים מיט צוויי פלאַמיקע, גרויסע בייזע אויגן, מיט אַ גראָבע באַסאָווע שטים, וועלכער איז כמעט שטענדיק געווען אויפגערעגט, פלעג שרייען און

בייזערן זיך, מיט זיין טיף־ליטווישן יידיש, וואָס נישט יעדער האָט פאַרשטאַנען, אויף אַלעם און אַלעמען: אויפן שוחט, וואָס האָט זיך פאַרשפעטיקט, אויף די ווייבער, וואָס זענען געקומען פרעגן צי ס'איז שוין דאָ „קעלבערנס" און שטערן אים אין דער אַרבעט, און ביים פאַרקויפן — אויף די יידענעס, וואָס האָבן זיך געדינגען מיטן פרייז און מיטן צוגעטיילטן „חלק", וועלכעס זיי האָבן עטלעכע מאָל צוריקגעוואָרפן, ביז עס האָט זיך אַריינגעמישט זיין ווייב זעלדע, וועלכע איז געווען אַ געלאַסענע און באַשיידענע פרוי און אַדורכגעקומען מיט די קונים. אגב, א פאָר ווערטער וועגן איציק.

איציק איז, ווי געזאָגט, געווען אַן אויפגערעגטער און היציקער מענטש, אָבער שטאַרק אַ גוטער בטבע. ער פלעג אַריינקומען צו אונדז אין שטוב אין די לאַנגע ווינטער־נעכט, ספּעציעל פרייטיקס־צו־נאַכטס, אַוועקגעזעצט זיך ביים הייסן אויוון געכאַפּט אַ גוטן דרימל און נאָכן איבערוועקן זיך, האָט ער ערשט גענומען רעדן וועגן אַלע געשעענישן פון דער וואָך. אויף אַלעם האָט ער געהאַט עפּעס צו זאָגן און צו קריטיקירן. באַזונדערס האָט ער שטאַרק נישט ליב געהאַט די גבירים און ער פלעג זאָגן: „אַזאַ יאָר אויף די גבירים וואָסאַרע שידוכים די אָרעמעלייט טוען..."

אויך ביי דעם קעלבל־מסחר, האָט ר' אַריש קיין גרויסע גליקן נישט געמאַכט. „קיינמאָל — האָבן די ווייבער זיך באַקלאָגט — קען מען ביי אַרישן קיין גוט שטיקל קעלבערנס נישט באַקומען..." עס פלעג דעריבער דויערן ביי אים לענגער ווי ביי אַלע קעלבער־מייסטערס, ביז ער האָט פאַרקויפט דאָס פלייש. איז עס געוואָרן עלטער, האָט ער שוין געמוזט פאַרקויפן ביליקער, זענען ווידער די קונים באַשטאַנען פון אָרעמעלייט...

אַ חוץ די אויבן אויסגערעכנטע „גרויסע" מסחרים האָט ר' אַריש קיינמאָל נישט גרינג געשעצט אויך קלענערע מסחרים, ווי למשל, דאָס האַנדלען אין בית המדרש. ד. ה. „זאָרגן" פאַר די בית־המדרש בעל־בתים זיי זאָלן זיך האָבן מיט וואָס דאָס האַרץ צו דערכאַפּן ווען מען קומט צו מנחה־מעריב. ווינטער, אין די גרויסע נעכט: אַן עפּעלע (עפּ"י רוב — אַ געפרוירנס) און אויך אַ ביסל באָב און קערלעך, אָדער אויסגעזאָטענע אַרבעס; זומער — אַ ביסל „יאַבלאַנעק" (אַזאַ מין עפּל־זאַפּט). (אגב, איז אים אויסגעקומען צו קאָנקורירן מיט „אייזיקס איידעמס" איידעם, בערעלע, וועלכער האָט אויך געהאַנדלט מיט די זעלבע סחורה אין בית המדרש... זע: אייזיקס איידעם).

***

ווי איך האָב שוין דערמאָנט באַלד פון אָנהויב, איז אויסער די אַלע מסחרים (גרויסע און קליינע) ר' אַריש אויך געווען אַ בעל־בית פון אַ... מיל. און דאָס מיין איך גאַנץ ערנסט: ער האָט געהאַט אַ מיל. אמת, נישט קיין עלעקטרישע מיל און נישט קיין דאַמף־מיל און אַפילו נישט קיין וואַסער אָדער ווינט מיל נאָר — אַ האַנט מיל, אָבער אַ מיל איז דאָס געווען אויף וועלכער מ'האָט געמאָלן מעל.

טאַקע נישט פאַר די בעקערס, נאָר פאַר די חסידישע יידן אויף מצה־שמורה אויף פסח.

אַ גאַנץ יאָר איז די „מיל" געווען אַוועקגעשטעלט אין אַ ווינקל פון שטוב, גוט אַרומגעהילט און פאַרדעקט מיט זעק און שמאַטעס, עס זאָל חלילה נישט צוקומען צו איר קיין חמץ. ווען עס האָט זיך דערנענטערט פורים האָט מען שוין די „מיל" אַריינגעשטעלט אין מיטן שטוב און באַלד נאָך פורים האָט זיך אָנגעהויבן דער „סעזאָן": חסידישע יידן, וועלכע עסן שמורה, נאָר פון כשרן אָפּגעהיטענעם ווייץ, זענען געקומען מיט קליינע טלימיקלעך ווייץ פון 2—3 ביז 5 קילאָ און מ'האָט געמאָלן. עס האָבן זיך צוזאַמענגענומען עטלעכע בעלי־בתים מיטאַמאָל, עס זאָל לוינען צו „לאָזן" די מאַשין אין גאַנג און עס זאָלן זיך אויך קענען בייטן די אַרבעטער. ווייל דאָס מאָלן איז נישט געווען אַזוי גרינג. מען האָט געמוזט אַליין אַרבעטן. עס זענען געווען צוויי גרויסע רעדער מיט הענטלעך פון ביידע זייטן ביי וועלכע צוויי מענטשן האָבן געדרייט. דעם ווייץ האָט מען אַריינגעשיט אין אַזאַ ברייטער בלעכענער רער אין דער הויך און עס האָט זיך אַרויסגעשיט פון פאָרנט צו ביסעלעך, ביסלעך מעל, פאַרשטייט זיך, צוזאַמען מיט די קלייען, וועלכע מען האָט ערשט באַדאַרפט זיפּן און רייניקן, וואָס איז נאָך דעם אַלעם, אַרויסגעקומען גראָב און טונקל... דאָס מעל האָט זיך נישט געלאָזט קנעטן און די טייגלעך האָבן זיך נישט געוועלגערט, זענען די מצות געווען נישט קייַלעכיק, און ביים רעדלען האָט עס אויסגעריסן גאַנצע שטיקער טייג און אויך דער אויוון האָט עס נישט געבאַקן ווי עס דאַרף זיין — זענען טאַקע אַרויסגעקומען פאָרמלאָזע, משונהדיקע, שוואַרצע גראָבע מצות, אויף וועלכע די ווייבער האָבן זיך אויסגעדריקט מיט איראָניע: מצות — נאָר אויף די „וויסטאַווע" (אויסשטעלונג)...

אין דער צייט פון דעם „סעזאָן" איז אין שטוב געווען אַן איבערקערעניש: דאָס מאָלן האָט אָנגעמאַכט אַזאַ רעש, אַז מען האָט עס געהערט אין דער גאַנצער גאַס, אַלץ אין שטוב איז געווען איבערגעדעקט מיט שטויב און מעל און פאַרשטייט זיך, אַז עס האָט אין שטוב נישט געטאָרט אַריינקומען קיין חמץ חלילה. אָבער פאַר ר' אַרישן איז עס געווען אַ צושטייער צום פסח.

צי האָט ער געהאַט פרנסה פון די אַלע געשעפטן, אַריינגערעכנט אויך די „מיל"?

שווער צו געבן אַ פּאָזיטיוון ענטפער אויף דער פראַגע. איינס איז זיכער: קיין עושר איז ער נישט געווען. אָבער אויף די באַדערפענישן, לויט דעם „הויכן ניוואָ", ווי דאָס הויז איז געפירט געוואָרן, האָט מן הסתם געקלעקט.

בכדי דאָס בילד זאָל זיין גאַנץ, דאַרף מען צוגעבן, אַז ר' אַריש איז אויך געווען אַ גרויסער מכניס־אורח. יעדער נאַכט האָבן ביי אים גענעכטיקט עטלעכע אָרעמעלייט, וואָס זענען געגאַנגען פון שטעטל צו שטעטל. ווו האָט ער זיי געלייגט? זיין „שלאָף צימער", וועלכעס איז אויך געווען דער סאַלאָן און אויך די קוך האָט אויך געדינט אַלס אָרט

פאַר די אָרעמעלייט. דאָס איז געווען אַ שמאָלע און לאַנגע שטוב מיט צוויי פענצטער, איינס צו דער גאַס אין די „רולקיס" דאָס צווייטע, וועלכעס איז געווען אין דער לאַנגער וואַנט פונקט אין מיטן שטוב — איז אַרויס צום „פעלד". (אַזוי האָט מען גערופן דעם גרויסן פרייען פּלאַץ פאַר די „טאַרגאָוויצע"). ביי דער וואַנט צו דער גאַס צו, איז געשטאַנען אַ „באַנק־בעטל", וועלכעס איז אויך געווען אַרויסצורוקן און ס'איז דערפון געוואָרן צוויי גלעגערס. און אויב עס איז געווען מער אָרעמע לייט, האָט מען „אויס־געבעט" אויף דער פּאָדלאָגע... די צווייטע העלפט וואַנט פון דאָ, ווו ס'איז געשטאַנען די קוך מיטן אויוון, און פון דער וואַנט ווו ס'איז געווען זייער „שלאָף צימער", און פון דער טיר,ביים אַריינקומען, ביזן מיטלסטן פענצטער ווו עס איז געשטאַנען דער טיש מיט בענקלעך, איז געווען דער „סאַלאָן"...

ר' אַריש איז געווען שטענדיק אַ געזונטער מענטש, ער איז געווען הויך משכמו ולמעלה, (דערפאַר האָט מען אים גערופן „דער לאַנגער אַריש") און קיינמאָל זיך נישט גע־מישט אין קהל־זאַכן, נאָר שטענדיק געווען פאַרנומען אין האַנדל און... מיטן תהילימל. ער איז געשטאָרבן נאָך עטלעכע יאָר פאַר דער מלחמה.

יעקב פליישר

יהושע קלך

פריידלה בינה'ס

כך היו קוראים לסבתא בעיר. מאז שזכרתי אותה, היתה כבר זקנה וכשהיו שואלים אותה על גילה, ענתה: „כשמגיעים לגיל כזה שוכחים לספור את השנים וגם אין צורך לספור „שנות מתנה". למרות גילה הגבוה לא פסקה מלעסוק במצות צדקה וחסד, כפי שהיתה רגילה מצעירותה.

בעיר היו חושבים את פריידלה בינה'ס לאשה אמידה, אך המציאות — שידועה לי — היתה אחרת. היא עמלה קשה כל החיים ומצבה הכלכלי היה בינוני. התאלמנה בהיותה צעירה יחסית, ערב מלחמת העולם הראשונה, ועבדה קשה לפרנס את משפחתה מחנות המכולת הקטנה שניהלה בעצמה. (החנות עברה אח"כ לידינו והאמא ע"ה וגם אחותי פיגה־חנה הי"ד כשגדלה, המשיכו לנהל את החנות וממנה התפרנסנו בכבוד).

היות וחנות זו נמצאה במרכז השוק וקרוב לבית הסוהר, סיפקה הסבתא את מצרכי המזון לבית הסוהר. הסוהר הראשי היה רגיל לבוא אלינו וכך הצליחה הסבתא לפעול הרבה לטובת האסירים היהודיים. היו אלה בדרך כלל יהודים עניים, פושטי יד, שבאו מ„העבר השני" של הויסלה (מ„פולין הקונג־סאית") לקבץ נדבות בעירנו, דבר זה היה אסור לפי חוק העירוני שלפני מלחמת העולם הראשונה, והשוטרים שהבחינו בפושטי יד אלה היו מכניסים אותם לבית הסוהר לימים מעטים וגם ליותר. היהודים המסכנים האלה היו שומרי מצוות, שלא אכלו את האוכל הלא כשר של בית הסוהר, וע"כ היו רעבים ללחם. במקרים אלה בא הסוהר הראשי לסבתא בצעקה, שיש לספק אוכל ל„יהודים הכשרים" הנמצאים בבית הסוהר, והס־בתא כבר דאגה שלא יחסר להם אוכל.

בשנים המאוחרות, אירגנה הסבתא, הספקת אוכל מסודרת ליהודים שנמצאו בבית הסוהר. היו כמה עקרות־בית עשירות שלקחו על עצמן לספק אוכל יום אחד בשבוע או בשבועיים, הן הביאו את האוכל לסבתא והיא העבירה, בכלים מיוחדים שהיו לה, את האוכל לבית הסוהר. ביום הראשון בשבוע היא היתה נותנת אוכל משלנו, ובהיותי ילד הלכתי כל פעם עם הסבתא ועזרתי לה בהבאתו לבית הסוהר; והיתה זו בשבילי „חויה" לראות את האסירים היהודיים. גם אמי הי"ד עזרה הרבה בזה והיתה גם משתדלת אצל הסוהר הראשי, שיושיב את היהודים בחדר נפרד, כדי שלא יקבלו מכות מן האסירים הרוצחים הפולניים. „השתדלות" כזו היתה מלווה כל פעם בחבילת מתנה יפה לסוהר.

מבצע שני שאירגנה סבתא היה הדאגה להבאת אוכל ליהודים ששכבו בבית החולים, במיוחד לחולים שבאו לאישפוז מחוץ לעירנו, להם סיפקה הסבתא אוכל כשר, שלא היה בנמצא בבית החולים הנוצרי. בית החולים היה במרחק רב מביתנו, אבל הסבתא נשאה כלים מלאי אוכל כמעט כל יום, גם בעת זקנתה.

כמו כן נהגה הסבתא לאפות כל ערב שבת הרבה חלות קטנות בשביל עניי העיר, שהיו באים לביתנו לקבל. היא חילקה את החלות לפי סוגי עניים, כלומר: לנזקקים יותר, נתנה יותר חלות והוסיפה להם חצי כוס או כוס שומן־אווז או של עוף אחר, מצרך חיוני ויקר באותם הימים. במצוות אלה היא עסקה כמעט עד לפטירתה.

להלן אני מוסר סיפור מעניין, שסבתא רגילה היתה תמיד לספר:

היה זה הרבה שנים לפני מלחמת העולם הראשונה. הפרנסה לא היתה מצויה בבית, נוסף לכך נשרף גם ביתה באחת מהשריפות שפקדו אז את העיר לעתים תכופות. הבתים לא היו עדיין מבוטחים, והיא התלבטה קשה עד שהקימה מחדש את ביתה. כל מה שהיה לה, הוציאה על הבית ועוד שקעה בחובות. כאשר הבית היה כבר גמור, לא נותרה לה אף פרוטה בכיס במה להתחיל איזה עסק. המצב היה דחוק מאד. אז נסעה לרוזבדוב אל הרבי ר' משה'לה (אחיו של ר' מאיר'ל מדזיקוב) שהיה מפורסם ל„בעל מופת". היה זה בחול המועד סוכות, היא שפכה את לבה המר לפני הרבי. אחרי

ששמע את בקשתה, אמר לה הרבי שתסע הביתה והישועה קרובה לבוא. כשחזרה למחרת לטרנובז'ג והיא אך נכנסה הביתה, בא קצין המחוז (ה„סטאראסטא"), התחיל להתענין במצבה ושאל אותה באיזו צורה הוא יכול לעזור לה. היא בקשה רשיון למכירת שמרים ומלח, שהיו צריכים רשיון ממשלתי כדי לעסוק בהם. היא קיבלה את הרשיון מיד ומצבה מאז הלך והשתפר. מאז גם היו קוראים לה „בעלת השמרים" (ובפי הפולנים: „דרוז'דז'רקה").

כעבור כמה שבועות שוב נסעה הסבתא אל הרבי ר' משה'לה לספר לו על שיפור מצבה והצלחתה והיללה מאד את ה„סטאראסטא", איזה בן אדם טוב ונהדר הוא ומה שעשה בשבילה. חיוך עבר על פניו של הרבי בשמעו את סיפירה, וכשגמרה פנה אל שמשו בזו הלשון: „תראה 'א נארישע יידענע', 'ראש המחוז יש לה שהוא אדם נהדר' — תספר לה רק כמה אני עבדתי בנענועים בלולבי ולא נתתי מנוחה לאדם הזה עד שיבוא ויתן לה איזה פרנסה... חה, חה, חה, א נארישע יידענע..."

בחודש אייר תרצ"ט, ארבעה חדשים לפני פרוץ המלחמה, נפטרה הסבתא פריידלה בינה"ס בשיבה טובה.

יעקב פליישר

ברכה'לע פליישער – הסמל לאם היהודית

מי שזכה לאושר גדול כזה — אחרי השואה והחורבן הנורא — להיות נמנה בין אלה שיכלו להכריז: „עוד אמי חיה!" — יכול גם להרגיש ולהבין כמה גדול הצער וכואב

ברכה פליישר ע"ה

הלב כשפתאום נלקחה האמא — ואיננה, והנכס היקר הזה, הנקרא: „א יידישע מאמע" — עם כל האסוציאציות וההרגשים שהנך מרגיש בהזכירך את שתי המלים האלו — נאבד ממך לעולם. ואם קשה בכלל למצוא ניחומים אחרי אמא — הרי שבעתיים קשה הדבר אחרי אמא כזו, שמילאה גם את התפקיד של אבא ועמדה, במשך כל חייה, גם במקום האבא. ואת התפקיד הקשה הזה היא מילאה בנאמנות, במסירות ובכשרון גדול. כי נפש עדינה זאת שתתה את כוס התרעלה והיגון במלואה.

שתי מלחמות עולם עברה ובשתיהן נתנסתה והתייסרה ביסורי נפש וגוף קשים. במלחמת העולם הראשונה — מיד בחודשים הראשונים של המלחמה — אבדה את בעלה — הוא האבא ז"ל — שנספה בחזית האוסטרית־רוסית והיא נשארה עם שני יתומים פעוטים, שהאחד אך זה יצא לאויר העולם וגם עם אמא זקנה — היא הסבתא ע"ה — עם נכדתה — גם יתומה. מעתה הוטל עליה העול הכבד לפרנס משפחה בת חמש נפשות, ולא קלים היו החיים בזמן מלחמה ותחת כיבוש הרוסי הצארי האכזרי והאנטישמי — בפרט לאלמנה עם יתומים. החיים הכלכליים בעיירה נהרסו כמעט כליל, כי הגברים ורוב המשפחות — אלה שרק יכלו לברוח — ברחו מפני הכובש הרוסי שהלך וכבש את מערב גליציה, והם הגיעו עד לוינה הבירה ועד לצ'כוסלובקיה. בעיירה נשארו כל החלשים והנדכאים בלי אמצעי מחיה, אשר חיו בפחד תמידי מפני הכובשים־הנוגשים הרוסים־הקוזקים, שהשתוללו, שדדו והתעללו באוכלוסיה האזרחית ובאכזריות יתר — ביהודים. אך במרצה הרב כשהדאגה למשפחתה מלווה את מעשיה, התחזקה והתגברה על כל הקשיים הנוראים והיא ממש הראתה פלאים במלחמתה עם מצבה הקשה. עד מהרה היא נעשתה הכתובת שאליה פנו הרבה מוכי־גורל אחרים והיא השתדלה לעזור לכל אחד ע"י עזרה ממשית, ועפ"י רוב, ע"י כתיבת בקשות ותזכירים למשרדים ממשלתיים ולמוסדות עזרה וסעד שונים, כי היא היתה ידועה בעיירה כמלומדת לא רק בלמודי יהדות אלא גם ידעה את שפת המדינה — פולנית וגרמנית — דבר שלא היה כ"כ מצוי ורגיל באותו זמן.

כשנגמרה מלחמת העולם הראשונה, היהודים חזרו לעיירה והתחילו לשקם ולבנות את ההריסות ולחזור מי לעסקו ומי לאומנותו וסדנתו והחיים הכלכליים התחילו להכנס למסלולם — אז הורגשה הריקנות בשטח הרוחני והחינוכי. ואם נמצאו עסקנים מקומיים שהתחילו לדאוג לחנוך הבנים — נשאר חינוך הבנות מוזנח לחלוטין. (על בי"ס „בית יעקב" לא

ידעו אז), אז קמה האמא ומצאה לה „פרנסה״. היא אספה את ילדות העיירה (ובעיקר העניות) והתחילה ללמד אותן בראש וראשונה את „הראשית חכמה יראת ד׳״, כלומר: תפילה ויהדות וגם קרוא וכתוב, ביידיש כמובן. (כתב היד שלה הי׳ יפה להפליא) משנודע הדבר בעיירה באו אליה ללמוד מכל השכבות, לא רק ילדות קטנות אלא גם בנות מבוגרות ואפילו נשואות (שמחמת בושה היו באות בערבים), גם הבנות מהכפרים שבסביבה באו ללמוד אצלה. כולן חשבו לזכות להן ללמוד אצל ברכה׳לע. ועד שנוסד ה„בית יעקב״ בעירנו, היתה אמא ע״ה המחנכת של בנות העיירה וכל הבנות של הדור הראשון שלאחרי המלחמה בדזיקוב נמנו על תלמי־דותיה.

אולם לא רק בנות, אלא גם בנים באו ללמוד אצלה, בעיקר קרוא וכתוב, כי המלמדים בעצמם שלחו אותם ללמוד יידיש אצל ברכה׳לע. והנה עומדת לפני עיני דמותה האצילה כשהיא יושבת עם בנות בודדות, או עם קבוצות קטנות, וחוזרת איתן על התפילות בניגון ובקצב, או כשהיא מקריאה לפניהן את „הדיקטאט״ שהן היו צריכות לכתוב, ואח״כ היא ישבה בלילה אחרי שגמרה את הלימודים עם הבנות הגדולות — לפעמים עד שעה מאוחרת, ותיקנה את השגיאות. אבל גם אחרי שגמרה את עבודתה זו עוד לא היתה יכולה לנוח, כי בחדר הקטן השני כבר חיכה מישהו (או מישהי) שבא לבקש שברכה׳לע תכתוב בקשה דחופה לאיזה מוסד או משרד ממשל־תי, והרבה פעמים גמרה את עבודת היום שלה בשעות הקטנות של הלילה.

וכמה היתה מאושרת בראותה שהתלמידות מצליחות בתפילה או בכתיבה? כי מלאכת שמים זו ראתה לא כמקור פרנסה (שבין כך היתה מוכרחה עוד לעסוק בעבודות אחרות כדי לפרנס את משפחתה) אלא בעיקר כעבודת הקודש וכיעוד לחנך בנות בדרך היהדות הצרופה. וכתודה על עבודתה המסורה זיכתה אותה העיירה בתואר: „רביצין״ (רבנית), שנקראה כך כל ימי חייה.

יחד עם העבודה החינוכית, היתה עיקר דאגתה נתונה לחינוך ילדיה־היא, תוך שימת לב מיוחדת על חינוך בנה היחיד. היא לא רק חסכה את הלחם מפיה כדי לשלם למלמדים הכי טובים ולא רק שלמדתי ב„חדר״ הכי טוב, אלא השגיחה בעצמה על התקדמותי בלימודים והייתי צריך לחזור בפניה כל ערב בבית על הלימודים של היום, ועד שלמדתי כבר בבית המדרש ונסעתי לישיבה, היא הלכה אתי בכל שבת לתלמיד חכם אחר שבעיירה שיבחן אותי ושהיא תשמע במו אזניה איך אני מתקדם בלימודים. המלמדים התפעלו מאד מהתעניינותה ובעיקר מהבנתה ומהתמצאותה בעניין זה והם העריצוה מאד וראו בה את „האשת חיל״ היהודית האמיתית. כה היא מילאה את תפקיד האבא לא רק בכשרון רב אלא גם באחריות.

האמא ע״ה היתה ידועה גם כחכמה ובאו אליה השכנות לשאול בעצתה בעניינים הכי חשובים ולא עשו כמעט שום דבר קטן או גדול בלי להיוועץ תחילה עם ברכה׳לע. כן היתה הרבה פעמים „הדוברת״ של משלחת נשים עניות לעיריה או למשרד ממשלתי, אך כאמור, המזל לא האיר לה פנים, ועד למלחמת העולם השניה התלבטה וסבלה הרבה מאד. ברם, היא לא התייאשה אף פעם ולא התרעמה על גורלה המר, כי נחונה היתה במדת בטחון חזקה שהשפיעה גם על אחרים. במצבים הכי קשים ידעה לא רק להתחזק, אלא גם לחזק ולעודד אחרים. גם במלחמת העולם השניה בימי הנידודים הקשים בערבות סיביר, הצליחה לחזק את הרוחות ולעודד את הסובלים והמעונים.

גם בשנים הראשונות להיותה בארץ היו החיים קשים מאד, במיוחד היו תנאי הדיור גרועים יותר, בכ״ז היא לא נפלה אף פעם ברוחה והיתה מאושרת שזכתה לחיות בארץ האבות הקדושים ובטחה בד׳ שהמצב ישתפר. ואמנם היא זכתה בשנים האחרונות לחיה ליהנות מתנאי דיור אנושיים ומחיים יותר שקטים ונוחים.

ברם, הסבל, הצער, והעוני נתנו את אותותיהם והשפיעו על בריאותה, שהתחילה להתרופף בשנים האחרונות. אולם, על אף חולשתה ומחלותיה השונות, ניהלה את משק הבית ועל כל דבר, מקטן עד גדול, דאגה וסידרה כבימי נעוריה — עד יומה האחרון.

והנה נלקחה האמא מאתנו באופן פתאומי. ביום עש״ק פ׳ חקת, קמה כדרכה בשעה מוקדמת, הכינה הכל לשבת וגם את עצמה הכינה לכניסת השבת מלכתא. הדליקה את הנרות ואמרה „גוט־שבת״, ואחרי שהתיישבה על הכסא הספיקה רק לומר שהראש מסתחרר לה והיא נפלה לזרועות אחותי. הרופא שהוזעק ציוה עוד לקחת אותה לבית חולים, ושם בבי״ח בילינסון, בחדר מיון, היא נפחה את נשמתה הטהורה.

ת.נ.צ.ב.ה.

(נתפרסם בעתון „שערים״, י״ז אב תשכ״ד שלושים לפטירת אמי מרת ברכה פליישר ע״ה, שחל ביום השנה ה־22 לחורבן עיירתנו דזיקוב).

דוד יוסט

ר׳ יעקב בייגל

יליד רוזבדוב, בנו של השו״ב ר׳ יצחק בייגל ז״ל, מחסידיו הנאמנים של האדמו״ר ר׳ מאיר׳ל מדזיקוב בעל ה־„אמרי נועם״ זצ״ל.

מנעוריו היה ר׳ יעקב מתמיד בלמודיו ואביו שלח אותו להשתלם בלימודים אצל הרב מדרוהוביץ׳. שם קיבל היתר הוראה מאת רבנים ידועי שם בגליציה.

נשא לאשה את בת ר׳ משה בירנהק מהכפר הגדול גרמ־בוב שגם הוא היה מחסידיו הקרובים של ה„אמרי נועם״.

במשך שבתו בבית חותנו בגרמבוב, שהיתה „מושבה יהודית״, ובה מספר ניכר של אברכי תלמידי חכמים, נעשה ביתו בית ועד לחכמים, ולמרות שהיה איש צנוע ובורח מן הכבוד, התרכזו סביבו כל לומדי תורה והוא השפיע מתורתו ומחכמתו במיוחד על צעירי ואברכי המושב הגדול הזה.

אחרי מלחמת העולם הראשונה, העתיק את מושבו לטר־נובז׳ג. נוסף על היותו תלמיד חכם, הצליח גם במסחר והת־אחדו בו תורה וגדולה במקום אחד. ר׳ יעקב היה מנכבדי העיר, ידוע כפיקח ובקי גם „במילי דעלמא״. רבים באו אליו להתיעץ בעניינים שונים והוא ידע לתת עצה טובה לכל דורש.

כשהתחילה האנטישמיות להתגבר בפולין והגזרות הר־עות נגד היהודים התרבו, העריך ר׳ יעקב בייגל את המצב נכונה, ואמר שזוהי רק התחלה וליהודים אין מקום יותר בפולין. באחד הימים קם בבוקר וסיפר שחלם, שביתו הת־מוטט. בו ביום החליט לעזוב את פולין ולעלות לארץ ישראל. במשך זמן קצר הגשים את החלטתו ועלה ארצה עם כל משפחתו, בשנות השלושים המוקדמות.

בארץ חי בשלום ובשלווה על התורה ועל העבודה כל ימיו האחרונים עד לפטירתו בשנת תשי״ב. ת.נ.צ.ב.ה.

יעקב פליישר

ר׳ יצחק ארטין

אחרי שנסגרה רשימת המאמרים, החומר נמסר לדפוס והדפסת הספר החלה כבר למעשה, הגיעתני הבשורה המזע־זעת על פטיר תאחד מחשובי ומטובי יוצאי עירנו, תלמיד חכם גדול במלוא מובן המלה, אוהב תורה ולומד תורה ומוכ־תר במדות נעלות — הלא הוא הרב יצחק ארטין ז״ל, שהיה נקרא בעירנו בלשון חיבה: יצחק׳ל.

ראוי הוא האיש הזה לכתוב עליו באריכות ולהספידו כהלכה כדין הספד תלמיד חכם, אך מפאת דוחק הזמן, נאלץ אני לקצר במקום שאמרו להאריך. אסתפק על כן במסירת כמה קוים לדמותו ובהערכה קצרה על אישיותו.

יצחק׳ל נולד להוריו ר׳ משה וחיה ארטין בדזיקוב בשנת תרס״ו או תרס״ז. אביו ר׳ משה׳לע שקיים את „יגיע כפיך כי תאכל״ והתפרנס ממלאכת הסנדלרות והיה בעצמו יודע ספר (ראה עליו במאמרי: „בעלי מלאכה״) ומדקדק במצוה קלה כבחמורה — שאף לגדל בנים תלמידי חכמים. מה רבה היתה על כן שמחתו, כשראה בנער הזה, הבכור בין הבנים, שניחן בכשרונות מעולים. כי במעלליו היה ניכר הנער יצחק׳ל. הוא הצטיין בהבנה טובה, בתפיסה מהירה ובעיקר — בהת־מדה גדולה.

בעודו לומד בחדר, ישב — אחרי גמר למודיו — בבית המדרש שעות רבות, עד שעה מאוחרת בלילה וחזר על שעו־ריו. התמדתו גדלה, כשגמר את החדר ועבר לבית המדרש. מתי שהיו נכנסים לבית המדרש, ישב שם יצחק׳ל ולמד בהת־מדה ובהתלהבות, עד שלא ראה מה שנעשה מסביבו. כולם ראו בו שנפשו חשקה בתורה.

כפי שכבר הזכרתי במקום אחר (ראה: „על למוד התורה בבית המדרש״), היה נהוג אצלנו, שבחור שגמר את החדר, עבר ללמוד לבית המדרש. אם היה בעל כשרון ונוסף לזה גם מתמיד, התמסר ללימוד תורה והיה „בחור טוב״, כלומר: תלמיד חכם. הוא למד עד שהתחתן והתחיל במסחר. לישיבות לא היו נוהגים לנסוע. אם כבר נסע איזה בחור ללמוד מחוץ לעיר, היה נוסע לטארנא או לקראקא.

לא כן היה עם יצחק׳ל: הוא רצה להשתלם בלמוד התורה באופן יסודי ולגדול בתורה. הוא החליט לנסוע לישיבה הגדולה והידועה בוורשא ל„מתיבתא״. היה זה בשנות העשרים. הישיבה הזו נוסדה אחרי מלחמת העולם הראשונה והתפרסמה כאחת הישיבות הטובות בפולין. בראשה עמד „הגאון מפולין״ המפורסם ר׳ מנחם זמבה הי״ד (שהיה בשנות השואה רבה האחרון של ורשא ונספה בעת מרד גיטו ווארשא), וכראש הישיבה כיהן הגאון ר׳ מאיר דן פלוצקי זצ״ל אבד״ק אוסטרא, בעל המחבר ספרי „כלי חמדה״ ועוד. בשנים ההן היתה ה„מתיבתא״ בשיא פריחתה ופירסומה. הלומדים הצעי־רים המוכשרים המעולים נסעו ללמוד לישיבה זו. גם יצחק׳ל, כאמור, החליט לנסוע לישיבה זו.

זו היתה „מהפיכה״ בעיירה: לנסוע מדזיקוב עד לוורשא הבירה? כל כך רחוק? אך יצחק׳ל עשה את הצעד הנועז והמהפכני הזה — ונסע. הוא סלל בזה את הדרך גם לאחרים שנסעו אחר כך ללמוד ב״מתיבתא״. (ביניהם — גם כותב השורות האלו).

ואמנם הבחירה הזאת הצדיקה את עצמה והיא הביאה

ליום בתורה ובחכמה. אך זה לא בא לו כל כך בנקל, אלא אחרי יגיעה ושקידה עצומה. בישיבה שם לילות כימים וקיים את מאמר חז״ל: „אין דברי תורה מתקיימין אלא במי שממית עצמו עליה״ (ברכות, ס״ג). הוא היה נחשב בין התלמידים המצטיינים, בלימוד ובהתמדה. למד ש״ס ופוסקים ונסמך להוראה על ידי ראשי הישיבה וגדולי רבני וורשא.

זוכרני, כשהיה בא הביתה לחגים — ואני עוד נער תלמיד בתלמוד תורה — כשעברנו, תלמידי התלמוד תורה, את בית המדרש, ביום או בלילה, שמענו תמיד, עוד מרחוק, את קולו הערב והנעים של יצחק׳ל, שמשך אותנו לבית המד־רש. נכנסנו כדי להסתכל עליו איך הוא לומד, באיזה התלה־בות ובאיזה דבקות. הוא היה נראה לנו קצת „מוזר״: הוא התאקלם כל כך באוירה הישיבתית עם התלמידים־החברים, שכולם כמעט באו מ„פולין הקונגסאית״, עד שהוא „התבולל״ ביניהם: לבש לבוש „פולני״: כובע מבד (אַ פויליש טיכן היטעלע) ופראַק עם שני „סדקים״... אך קולו, קולו המתוק וההתלהבות העצומה בשעת הלימוד משך והקסים. עמדנו ככה שעה ארוכה והסתכלנו עליו והוא כמעט ולא הבחין בנו. הסתכלנו עליו בהערצה שהיתה מהולה לא במעט עם שמץ של קנאה...

במשך שהותו בבית, הדהד קול התורה שלו בבית המדרש ביום ובלילה ולא פסק פומיה מגירסא. תלמידי החכמים שב־עיר שהתפלפלו עמו בסוגיות התורה, גמרו עליו את ההלל.

**
*

יצחק׳ל התחתן באחת העיירות לא רחוק מוורשא, ועל אף ידיעתו בתורה ובקיאותו בארבעת חלקי שלחן ערוך, לא חשב על רבנות או דיינות. לא רצה ליהנות מתורתו. כי לימודו היה — לימוד תורה לשמה, מאהבת התורה הטהורה. הוא שאף לעלות ארצה ולעסוק בבנין הארץ, דבר שלא היה כל כך נפוץ ומקובל אז בחוגים חרדיים.

שאיפתו זו הגשים יצחק׳ל ובהתחלת שנות השלשים עלה ארצה והתיישב בראשון לציון. בארץ עבר את כל יסורי הקליטה של הימים הקשים ההם. עבד עבודות פיסיות קשות, אך קיבל את יסורי ארץ ישראל באהבה. אחרי טלטולים וסבל רב נתקבל לעבודה בעירית ראשון לציון. שם עבד במשך שנים רבות, עד שיצא — רק זמן קצר לפני מותו — לגימ־לאות.

**
*

על חייו במשך תקופה כל כך ממושכת בארץ לא ידוע לי הרבה. לא נפגשנו הרבה. לאזכרות השנתיות שנערכות לקדושי עירנו, היה בא בשנים הראשונות. אך מזה כמה שנים לא היה בא יותר. הופסק על כן הקשר. קויתי עוד לפגשו ולשמוע ממנו פרטים על חייו ופעולותיו בארץ, אבל בינתיים הגיעה אלי הבשורה הרעה על מותו הפתאומי.

ידוע לי רק, שהיה חי חיי צניעות, הסתפק במיעוט ולא שאף לגדולות. אהבתו הגדולה ללימוד תורה לא פסקה, ועיקר שמחתו ותענוגו היה, כשאחרי עבודה, יכול היה לשבת ולל־מוד כדרכו בהתלהבות ובניגונו המושך. אורחי ראשון לציון והציבור הדתי בפרט, הכירו את ר׳ יצחק ארטין כאוהב תורה ולומד תורה, על כן היה נערץ ונכבד על ידי חוגים ושכבות רחבים בעיר. זאת אפשר היה להיווכח בהלווייתו, בה הש־תתפו — כפי ששמעתי — המונים מתושבי ראשון לציון וההספדים שנאמרו עליו.

הניח משפחה יפה — אשה בן ובנות — שחינכם בדרך התורה.

מותו הפתאומי של ר׳ יצחק ארטין, שבאה ללא עת, בשנות הזיקנה המוקדמות, בעוד שכוחו היה עוד אתו, וחיונ־יותו, רעננותו ועירנותו עוד לא פסקו ממנו, והיה עוד תוסס ושופע חיים, הישרה אבל כבד לא רק על משפחתו הכבודה שהשאיר לאנחות ועל בני עירו ומכריו הרבים, אלא גם על יוצאי עיירתו־מולדתו — דזיקוב, שזוכרים אותו עוד מימי בחרותו. יהא זכרו ברוך.

נ.ב.

אחרי שפירסמתי בעתון „שערים״ רשימה לזכרו של ר׳ יצחק ארטין, שלח לי בנו הד״ר ניסן אררט (ארטן) מאמר־חוברת (תדפיס מתוך „בשדה חמד״ ו—ז תשל״ב) בכותרת של הפסוק: „וינחם אותם וידבר על לבם״ (בראשית, נ, כ״א) (עיון בפרשת יוסף ואחיו). הוא כותב לי, ששולח את החוברת „בהכרת תודה על זכרון להולכים לשמו של אבי ז״ל שפרסמת ב„שערים״.

זהו מאמר מעמיק בפרשנות על הנושא הנ״ל. את המאמר הוא מתחיל בדברי הקדשה לאביו:

„לע״נ אבי מו״ר הרב יצחק ארטן נ״ע שנקרא במפתיע לישיבה של מעלה ומשנתו נפסקה באלו הכתובים:

„ויכל יעקב לצות את בניו — — —
ויפל יוסף על פני אביו — — —״

„ברוך משנתו של אבי ז״ל — מי שהיה מורי ורבי במקרא, בתלמוד, ובהלכה — —״

ובהערה הוא מוסיף:

„מי שפתח לפני מנעורי את אוצר הפרשנות למקרא; ופיתח בי את העיון התלמודי, המעמיק והמרחיב, בתנ״ך״.

אברהם יערי (וולד) ז״ל

(קווים לדמותו)

מטרת רשימתי נועדה רק להזכיר ולהנציח את שמו של ר׳ אברהם יערי ז״ל, כיליד דזיקוב, כבן עירנו המהולל והמפורסם, בספר הזכרון לקהילת דזיקוב, וכאחד מאלה שה־רכיש כבוד לעיר הולדתו: דזיקוב.

אברהם יערי ז״ל

מוכרח אני, במקרה זה, „לקצר במקום שאמרו להאריך״, כי לכתוב על יערי באריכות, היינו: על אישיותו, ועל פעליו ויצירותיו הספרותיים, צריך הכותב בעצמו להיות מלומד וקודם כל עליו להיות בקיא ביבול הספרותי העשיר שהוא השאיר אחריו. יבול זה הוא כל כך גדול, כל כך עשיר וכל כך מגוון, שרק כדי לעבור עליו — ועוד יותר כדי להתעמק בו, וכל־שכן להבינו כראוי — צריכים להקדיש הרבה זמן ושקידה רבה.

ובכדי להדגים את האמור, די אם אני אזכיר רק את מספר יצירותיו ומחקריו הביבליוגרפיים והספרותיים, המגיע — כפי שמוסר הביבליוגרף מר נפתלי בן מנחם, בחוברת האזכרה שהוציאה האוניברסיטה העברית במלאות שלשים לפטירתו של יערי — לשלש מאות ארבעים ושבע!

כי נוסף על היותו ביבליוגרף מקצועי שעבד, כידוע, הרבה שנים כספרן ראשי במחלקה העברית בבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, שזה לבד כבר אומר הרבה, ומראה על היותו בראש וראשונה תלמיד־חכם וידען נפלא בספרות העברית הכללית — היה יערי גם סופר ברוך־הכשרון, גם חוקר והיסטוריון, שהתמחה בכמה שטחים וביניהם כאלה, שהיו מוזנחים והוא היה כמעט הראשון שעסק בהם. ספריו בשטח הביבליוגרפיה, המחקר והפולקלור היהודי, הם מלאי תוכן ועניין ובעלי ערך היסטורי.

ומאחר שאין בי התכונות הדרושות הנ״ל, אסתפק רק — כפי שציינתי בכותרת המשנה של המאמר — בשרטוט כמה קווים לדמותו, מה שידוע לי מפי השמועה ומהמעט שהספקתי לקרוא עליו ולעיין בחיבוריו, ובהתאם למטרה שציינתי בתחי־לת דברי: להיות שמו מוזכר בספר היזכור שלנו.

***

אברהם יערי נולד בדזיקוב בערב ראש חודש אלול שנת תרנ״ט (1899) לאביו ר׳ חיים יוסף וולד, שהיה בנו של ר׳ צבי („העשא״, כך היה נקרא בעיר) וולד. (הוא היה מצאצאי הצדיק ר׳ משה מפשבורסק זצ״ל, מחבר ספר „אור פני משה״, תלמידו של הרבי ר׳ אלימלך מליז׳נסק זצ״ל).

בין יוצאי דזיקוב ישנם עוד היום הרבה אנשים שהכירו את ר׳ העשא וולד, וזוכרים את ביתו הגדול בשוק ואת בית המלון שלו שהתקיים עד פרוץ המלחמה בהנהלת חתנו ר׳ משה קירשנבוים (כיום בארצות הברית).

את שנות נעוריו בילה אברהם בדזיקוב. שם הוא למד בחדרים ואחר כך בבית המדרש. רבותיו העיקריים שמהם למד תורה וקנה בקיאות היו: ר׳ משה אליעזר קרפף ור׳ יהוש׳לע, ר׳ ישראל מאיר׳ס ז״ל. וככל ילדי העיר גמר את בית הספר היסודי הפולני. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 והרוסים כבשו את העיר, ברחה המשפחה — יחד עם רוב תושבי העיירה — לטרנוב. בטרנוב, שהיתה עיר חכמים וסופרים, שקד על לימודיו והרחיב את ידיעותיו. בתום המל־חמה, לא חזרה המשפחה לדזיקוב ונשארה לגור בטרנוב. עוד מנעוריו חלם על עליה לארץ ישראל. בשנת תר״פ (1920), כשהגיע זמן התייצבותו לצבא לא התחשק לו — כהרבה צעירים יהודיים — לשרת בצבא הפולני האנטישמי. אז הגשים את חלומו: אברהם ברח מפולין ובדרך לא דרך הגיע ארצה. בבואו לארץ שינה מיד את שמו ליערי.

יערי עבד זמן מה בעמק בייבוש הביצות ואחר כך נסע ללמוד בבית המדרש למורים בירושלים. בשנת תרפ״ה סיים את לימודיו והתחיל לעבוד כמורה בבית ספר בתל־אביב. כעבור שנה נתקבל לספרן בבית הספרים הלאומי והאוניבר־סיטאי בירושלים.

באותו זמן מתחיל הוא גם את עבודתו הספרותית. בתחילה פירסם מאמרים ומחקרים בענייני ספרות, ביבליוגרפיה וחנוך בעתונות היומית והפריודית בארץ.

עבודתו כספרן וביבליוגרף מביאה אותו לחקור ולהתעמק בשטח שהחוקרים כמעט ולא דשו בו עד אז וזהו: תולדות הדפוס העברי מהתחלתו במרכזים היהודיים הגדולים: בערי פולין ורוסיה וכן בארצות המזרח הקרוב והרחוק. כאן הוא נראה לא רק כחוקר אלא גם כהיסטוריון. בשטח הזה עשה יערי גדולות ונצורות והוציא מחקרים יקרי ערך ובעלי משמ־עות היסטורית ממדרגה ראשונה. בד בבד עם מחקריו על תולדות הדפוס העברי, חוקר הוא גם את תולדות משפחות המדפיסים ואת אמנות הספר העברי ובמיוחד את דגלי המד־

פּיסים. לכל הנושאים האלה הקדיש מחקרים מפורטים ואפילו ספרים שלמים. נוסף על הספרים פירסם יערי מאמרי מחקר על הנושאים האלה ברבעון הספרותי־הביבליוגרפי „קרית ספר", שבו היה חבר המערכת.

כשהתחיל יערי לעבוד כספרן בבית הספרים האוניבר־סיטאי, הכיר מיד המנהל של בית הספרים של אז הד״ר ש. ה. ברגמן בכשרונותיו של הספרן החדש ושלח אותו בשנת תרפ״ו (1926) ללונדון לבית הספר לספרנות שעל־יד האוניברסיטה של לונדון. הוא למד את תורת הספרנות ב„יוניברסיטי קולג׳" בלונדון וקיבל תואר ספרן מדופלם מהאוניברסיטה הנ״ל. בד בבד עם למודי הספרנות למד גם ב„ג׳ויש קולג׳" והשלים שם את לימודיו. כשנתיים שהה בלונדון. בסוף שנת 1928 הזר לעבודתו בבית הספרים ונתמנה למנהל המחלקה העברית של הספריה הלאומית. באותו זמן הצטרף גם למערכת „קרית ספר", הרבעון הביבליוגרפי הספרותי.

אברהם יערי עבד בבית הספרים הלאומי כשלשים שנה, עד לפטירתו וב„קרית ספר" כעשרים וחמש שנים, ולא היתה כמעט חוברת אחת של אותו רבעון שיערי לא פירסם בו איזה מחקר ביבליוגרפי היסטורי.

על עבודתו כספרן עמד, בדברי הערכה שנאמרו באזכרה שנערכה באוניברסיטה העברית במלאת שלשים לפטירתו של יערי, (פורסמו אח״כ בחוברת ע״י האוניברסיטה העברית בשם „באהלי ספר" — לזכרו של אברהם יערי) הד״ר נתן רוטנשט־רייך אשר אמר ב.ה.:

„כל מי שנזקק לבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי שלנו כקורא, ידע והכיר את אברהם יערי כספרן, כספרן שיד לו באוצרות בית הספרים, כמי שידע להדריך את הקורא המבקש ספר וכמי שיכול ליעץ לו עצה על ספּר שאפשר ונעלם מראייתו ומידיעתו של הקורא. הוא היה ספרן בקיא ומהיר, בעל אוריינטציה מכוונת ומכוונת".

ועל עבודתו ברבעון „קרית ספר" כחבר המערכת, כותב מר ישׂשכר יואל (בחוברת הנ״ל):

„קשה להעריך כראוי את חלקו הרב הגלוי והנסתר ברב־עוננו. את דברי הבקורת הראשונים פירסם בתרפ״ט ואת מאמרו הראשון כשנה אחר כך, ומאז ועד היום לא חדל מלזכות את קוראי „קרית ספר" בפירות עטו".

„מאה ועשרים וחמשה מאמרים וקרוב לעשרים ביקורות ממנו כלולים בדפי בטאוננו, ועוד בשכבו על ערש דוי הגיה את המאמר שנדפס אצלנו לאחרונה".

ועוד על עבודתו כספרן אומר מר שמואל ורסס: (שם):

דומה שלא הסתפק (יערי, המעתיק) בגירסה שלפיה עיקר תכליתה של העבודה הביבליוגרפית היא בהושטת אינפורמציה בדוקה ומוסמכת לחוקרים בענפים שונים של מדעי היהדות. שכן לא רק רושם קורותיהם של ספרים היה, אלא השתדל, על פי דרכו וכפּי כוחו לפתוח אותם ספרים המונחים בקרן־זוית ולדובבם מחדש למען בני־דורו".

על אף שבזמן העבודה, היה אוהב את הבדידות ולהיות לבד עם מחשבותיו ושרעפיו, כפי שרגיל היה לומר: „את עבודתי אני עושה לבדי ולא בשותפות", בהתאם לכלל הישן: „קדרה דבי שותפי לא חמימה ולא קרירה" — בחברה היה איש שיחה נעים והיה לו חוג רחב מאד של ידידים ומכרים, אשר על זה אומר מר ישׂשכר יואל הנ״ל: „...והודות לרוחב שדה התענינותו והודות לידיעותיו הרבות היה בן־שיחתו תמיד יוצא ממנו כנהנה ומרויח".

הבאתי רק כמה משפטים מהדברים שנאמרו על־ידי פרופסורים ומלומדים בעלי שם, על מנת להראות עד כמה אברהם יערי היה נערץ בחוגים המלומדים האוניברסיטאיים ועד כמה העריכו המומחים הגדולים האלה את עבודתו הספרו־תית החשובה.

ר׳ אברהם יערי נתנסה בחייו בנסיון גדול ומר: בנו יחידו גור נפל במלחמת הקוממיות, (נשארה לו בת יחידה) „ברדפו עם חבריו אחרי האויב לרגל הר־אפרים בליל ר״ח חשון תש״ט". (יערי בהקדמתו לספר „שליחי ארץ ישראל"). האסון הטרגי הזה פגע מאד באביו שהתאבל מרה על בנו מחמד־נפשו. אך רוחו לא נשברה והוא המשיך בעבודתו, אולי ביתר־שאת.

הד״ר נתן רוטנשטרייך בדבריו על יערי (שהזכרתי לעיל), עמד גם על תכונתו זו ואמר:

„ראינו אותו כאשר נשבר לבו בנפול בנו יחידו גור בהגנה על המולדת. אברהם יערי ידע לזקוף את קומתו ולעסוק בעבודתו באותה חיוניות, עסיסיות ומרץ שציינו אותו".

הוא בעצמו כותב בהקדמה הנ״ל: „ביגוני חיפּשׂתי לי מקצת נחמה בחקר מעשיהם של הדורות הראשונים בארץ ישראל". ובסיום הקדמתו לספרו הגדול „תולדות חג שמחת תורה" כותב יערי: „אעלה על ראש „שמחתי", ספר זה על שמחת־תורה, את זכר בני מחמל־נפשי גור, שנפל במלחמת־הקוממיות שבוע לאחר חג שמחת־תורה, ביום א׳ דראש־חודש מר־חשון תש״ט".

„הנותן ליעף כוח יחזקני ויאמצני ויזכני ללמוד ולהגות, לשמור ולעשות".

***

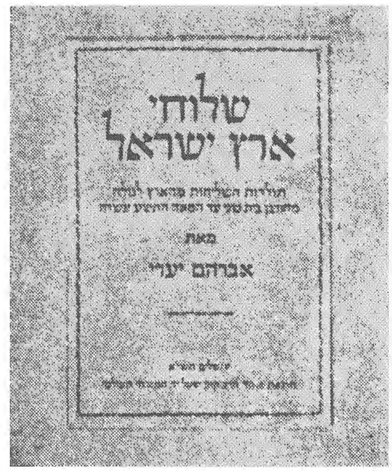
„חלק גדול מכח יצירתו הקדיש יערי לתולדות הישוב היהודי בארץ ישראל בכל הדורות וגם לתולדות היהודים בארצות המזרח וזיקתם לארץ־ישראל. בשטח זה יש להזכיר ראשית כל את שלשת ספריו הגדולים: „אגרות ארץ־ישראל",* „מסעות ארץ־ישראל" ו„זכרונות ארץ־ישראל" המהוים יחד את האוצר הגדול ביותר והמדויק ביותר של מונומנטים ספרותיים לתולדות הישוב בארץ".

כך כותב מר דוד תדהר ע״ה ב„אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו", (חלק ג׳). ואמנם מי שעובר על רשימות ספריו, מחקריו ויצירותיו הביבליוגרפיות, נוכח לדעת שרובם או כמעט רובם, הם על נושא ארץ־ישראל בתחומים שונים, אם זה באופן ישיר או שיש להם קשר כל־שהוא עם ארץ ישראל. מורגשת בהם אהבת ארץ־ישראל הגדולה שיערי היה חדור בה והשתדלותו להחדיר לאחרים אהבה זו, על־ידי גילויים מעניינים שלו, בחיי הישוב בכל דור.

---

* בפתח ספרו זה מקדיש יערי את השורות דלקמן לזכרו של אביו: „לזכר אבי מורי ר׳ חיים יוסף ב״ר צבי הירש ע״ה עלה לארץ ישראל מדזיקוב שבגליציה ונפטר כ׳ באדר שני בשנת ת״ש בפתח־תקוה ונקבר בצפת עיר קברת אבותיו."

גולת הכותרת של יערי ביצירותיו על נושא ארץ־ישראל הוא החיבור הגדול בכמות ובאיכות והגדול שבחיבוריו הרבים וגם הגדול ביותר בין כל הספרים שנתחברו אי פעם על נושא ארץ־ישראל כל־שהוא, הלא הוא הספר: „שלוחי ארץ־ישראל" — תולדות השליחות מהארץ לגולה מחורבן בית שני עד המאה התשע עשרה. זהו חיבור ענק המכיל 947 עמודים!

איזו עבודה השקיע באיסוף ובליקוט החומר הרב ובהכנת הספר המונומנטלי הזה, ומאין שאב את המקורות ששימשו לו כחומר לספר הזה? — מושג־מה מזה אפשר לקבל, אם עוברים על הרשימה הביבליוגרפית בה הוא מביא את המקורות ומעיינים בהקדמתו הגדולה לספר הזה. מובן שאין כאן המקום להעתיק את כל המקורות אפילו לא חלק מהם. בכל זאת מעניין להזכיר אחדים מהם כגון:

אגרות שליחות ושטרי שליחות (אגרות שמסרו השולחים לידי השליח), פנקסי קהילות, תקנות, ספרי „שאלות ותשובות", ספרי דרושים והספדים, הסכמות על ספרים ואפילו רשימות על מצבות...

הוא בעצמו כותב בהקדמתו לספרו הנ"ל:

„באיסוף החומר לספר זה התחלתי עוד לפני חמש עשרה שנה בשנת תרצ"ז וכו'... המשכתי איפוא לאסוף את החומר, וככל שנתנסיתי יותר בעבודה, נתגלו לפני מקורות חדשים והחומר נתרבה והלך, עד שלעתים נתעוררו בי ספיקות אם אין העבודה למעלה מיכלתו של אדם אחד ורפו ידי."

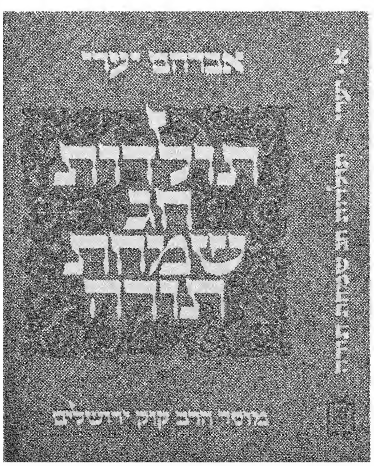
אך הוא המשיך בעקשנות באיסוף החומר. וכשכבר עמד בסיומו, נתגלו קשיים חדשים וחמורים: התחילה אז מלחמת הקוממיות „...ירושלים באה במצור, נותקה הדרך להר־הצופים שבו שרויים גנזינו... וככל איש בירושלים הייתי חצי עומד על המשמר וחציי עוסק במלאכתי. השלבים הראשונים של עבודת סיכום הספר נעשו בין עמידה על המשמר לעמידה על המשמר על גבולות ירושלים, כשאש רובים ותותחים ניתכת על ראשנו". (בהקדמה הנ"ל) אז גם נפל בנו יחידו, כפי שכבר הזכרתי. את דבריו הוא מסיים:

„...ראיתי שאין להבין את הנסים שנתרחשו לעינינו ואת מסירות־הנפש ללא גבול של בנינו ואת עליות המוני ישראל מקצוי תבל, מבלי להכיר את כסופי־הגאולה ואת מסירות־הנפש של אבותינו ואבות אבותינו שעלו לארץ באניות־מפרש ונעצו קנה לישוב בתוך ים של אויבים עריצים ואכזרים ואת שלוחיהם שנדדו שנים רבות בימים ובמדבריות כדי להביא את בשורת ארץ־ישראל למחשכי גולה. בזכותם זכינו לראות בעינינו אתחלתא דגאולה בייסוד מדינת ישראל, ויהי רצון שנזכה לראות בקבוץ כל נדחי ישראל לתוכה".

זה שחישל אותו, עידד וחיזק אותו להמשיך ולגמור את הספר הנפלא הזה, שהוא בין הספרים הפופולריים ביותר, הגדולים והחשובים ביותר בישראל.

**
*

על אף עבודתו העצומה בנושאי ארץ־ישראל השונים, וכפי שראינו זה גזל ממנו הרבה זמן, לא שכח אברהם יערי גם את התפוצה ואת הגולה. גם בשטח הזה הצטיין בספריו ובמחקריו. אחד מהספרים החשובים וגם הגדולים בכמות שכתב על נושא גלותי מעניין, זהו הספר: „תולדות חג שמחת־תורה" — „השתלשלות מנהגיו בתפוצות ישראל לדורותיהן". הספר יצא בשנת תשכ"ד בהוצאת „מוסד הרב קוק" (המוציאה כמעט רק ספרי קודש). יערי השקיע בספר הזה עבודה רבה. בספר למעלה מ־500 עמודים וארבעים פרקים מלאים וגדושים חומר היסטורי עיוני־לימודי ופולקלורי רב. הוא דן באותו ספר בחג שמחת תורה שאיננו מן התורה, אבל בחיי היהודי הוא תפס מקום נכבד לא פחות מחגים אחרים ונתחבב על עם ישראל כולו.

בספר הזה מתבלט בראש וראשונה יערי התלמיד חכם, וכשקוראים רק את הרשימה שהוא מונה בהקדמתו לספר הזה, אשר שימשה לו כמקורות לספר, אתה מוכרח להתפעל מהידע הרב שהיה לו בספרי הקודש. הוא כותב:

„כמקורות שימשו לי כל סוגי ספרות ישראל: הלכה ואגדה, גאונים ופוסקים, ספרי דינים וקבצי מנהגים, ספרי תפלה וקבצי פיוטים למיניהם ולמנהגיהם, תקנות־קהילות

והנהגות־יחידים, ספרי קבלה וספרי חסידות, ספרי מסעות וספרי זכרונות, ספרי ראשונים וספרי אחרונים, ספרי דפוס וכתבי־יד ואחרון אחרון: ספרי זכרון לקהילות ישראל שנחרבו בידי הצר הצורר ועבדיו, ד' ינקום דמם!"

כן, הוא לא פסח על שום דבר, אפילו „ספרי היזכור" האלה, שלכאורה אפשר לחשוב שאין להם ערך היסטורי רב — גם בם גילה אברהם יערי חומר חשוב לעבודתו ההיס־טורית.

על היקף עבודתו בספֵר הזה, אפשר ללמוד מדבריו שהוא מגלה בהקדמתו:

„לא הקלתי על עצמי את המלאכה — הוא כותב שם — ולא הגבלתיה בגבולות זמן ומקום, אלא השתדלתי להכליל בה מבחינת המקום את כל קהילות ישראל לתפוצותיהן, מהרי קוקז שבצפון עד חוף מלבר שבדרום, ומהררי האטלס שבמערב עד בוכארה שבמרכז אסיה, ומבחינת הזמן מראשית התהוותו של העם עד ימינו".

פירושים לדברים אלה מיותרים, (אגב, הוא מזכיר בספר הזה גם את ההקפות בעיר הולדתו: דזיקוב. ציטטתי את דבריו במאמרי על החגים).

על חשיבות של אותו ספר כותב מר יששכר יואל בחוברת שהזכרתי למעלה: „הקורא הרגיל ילמד מתוכו חידושים רבים, והחוקר הרוצה לעיין במקורות ימצא את החומר הרב מסודר לפניו".

ואמנם, זה ספר שהכל בו.

אינני יכול לסיים מאמרי מבלי להזכיר את חיבורו הגדול והיחיד במינו והוא: „ביבליוגרפיה של הגדות פסח מראשית הדפוס עד היום" — „בצירוף עשרים וחמשה צילומי דפוס מתוך הגדות יקרות־מציאות ובתוספת פקסימיל של ההגדה הראשונה שבדפוס על פי טופס יחיד בעולם שבגנזי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים".

הספר הזה יצא בירושלים בשנת תשכ"א ומכיל 2717 ערכים, של כל דפוסי ההגדות בסדר כרונולוגי שהופיעו משנת רמ"ב (1482) עד שנת תש"ך (1970) ז.א. משך קרוב ל־500 שנה!

אף שמבחינת הכמות הוא לא הספר הגדול שבספריו, אבל מבחינת ההשקעה של: זמן, כח, עמל ויגיעה — הוא הגדול שבכולם.

יערי בעצמו מעיד על כך במבוא הגדול שהוא כותב שם (שהוא בעצמו יצירה ביבליוגרפית חשובה) כדברים האלה:

„עסקתי בעבודה זו למעלה משלשים שנה. אלו ידעתי מראש כמה עמל כרוך בה, שמא לא היה בי העוז להתחיל בה. עתה שזכיתי לסיימה, אני מברך על המוגמר: ברוך הנותן ליעף כח"!

לשם אסיפת החומר ביקר יערי בספריות הגדולות באמ־ריקה ובאנגליה ועמד בקשר עם מלומדים, היסטוריונים, מדפיסים וכו'. במבואו הוא אומר:

„השתדלתי ככל אשר לאל ידי לראות את גופי ההגדות ולתארן לפי מראה עינים. בשולי תיאורי הגדות אלו ציינתי באיזה בית־ספרים או אוסף־ספרים ראיתי טופס מהן".

הספר הזה לא נועד אולי כל־כך להמונים, אבל בו מוצאים ענין העוסקים בתחומים שונים, של כמעט כל שטחי היצירה היהודית: תלמידי חכמים, מלומדים, חוקרים, היסטוריונים, מדפיסים, מתרגמים, ציירים ואפילו מוסיקאים. הכל נכלל ביצירה המופלאה הזאת, כפִי שזה בא לידי ביטוי במבואו המפורט בו הוא מתאר בראש וראשונה את ההגדה כספר של כיסופי הגאולה של עם ישראל בכל הדורות. והוא עומד על: הדפוסים המרובים של הוצאות ההגדה בכל דור ובכל מקום, על הנוסחאות והמנהגים השונים, על הפירושים מהקדמונים והאחרונים, על התרגומים, ללשונות רבות, על הציורים המענ־יינים שבתוך ההגדות, על ההגדה בימי שואה, על ההגדות לאנשי צבא היהודים ואפילו על תוי הנגינה של הקטעים המושרים בהגדה. ואלה הם דבריו:

„אני מקוה שבספר הזה ימצאו ענין לא רק חוקרי ההגדה של פסח אלא גם כל מי שעוסק בתולדות הדפוס העברי והספר העברי, באמנות הציור ובמוסיקה היהודית, בתולדות חכמי ישראל ובתולדות גולת ישראל לתפוצותיה".

***

לבסוף אני רוצה להזכיר עוד יצירה אחת (שעליה רק קראתי ולא ראיתיה לצערי) והיא: חקירתו הפולקלורית הגדולה: „תפלות 'מי שברך', השתלשלותן, מנהיגיהן ונוס־חאותיהן".

גם בזה ובדומה לזה, דברים פעוטים לכאורה, הוא התעניין, חקר אותם ביסודיות ומצא בהם תלי־תלים של חומר היסטורי ופולקלורי.

הבאתי רק אחדים מהיבוריו ומחקריו המונומנטליים, אך כאלה ישנם כאמור עוד הרבה וקצרה היריעה מהכיל ואי אפשר לפרטם כי רבים הם.

***

אין ספק, שר' אברהם יערי היה מהסופרים המחוננים והפוריים ביותר בישראל, שבכשרונותיו העצומים והברוכים, יצר הוא יחידי בכל כך הרבה שטחים ומגוונים, מה שצוות סופרים לא היו מספיק ליצור. עם זה, לא היה סופר יבש וקרחני, שהעלה את יצירותיו על הנייר באופן אוטומטי רק כמלומד וחוקר — הוא היה מושרש עמוק בתוך עמו, מסורתו ושורשו, והוא יצר מתוך אהבת ישראל ואהבת ארץ־ישראל לוהטת שפעמה בלבו החם, כך שיצירותיו הן חלק בלתי־נפרד ממנו ומנשמתו והן משקפות נאמנה את אישיותו הדגולה.

נוסף על היותו מחבר פורה, של ספרים רבים וחשובים, עסק יערי גם בתירגומים. הוא תירגם שורה של ספרים חשובים — פילוסופיים וקלסיים — מאנגלית ומגרמנית לעברית.

***

ר' אברהם יערי היה כמעיין המתגבר ועד שלא השלים ספר או מחקר אחד כבר שקע ראשו ורובו בעבודות של מחקרים אחרים וכך בלי ליאות עסק בעבודתו הספרותית החשובה, ממש עד יומו האחרון. כי מאמרו האחרון שנתפרסם

ב„קרית ספר" הופיע כבר אחרי פטירתו. במאמר זה הוא עוסק ב„דפוס העברי במעזירוב" (עיירה בפודוליה) והוא כותב:

„מאמר זה והמאמרים שיבואו אחריו, הם המשך למאמרי על תולדות הדפוס העברי בערים שונות שבפולין־רוסיה. הפסקתי בשעתו את שורת מאמרי בענין זה, משום שהייתי טרוד בעבודות אחרות שדרשו את כל זמני".

אך הוא לא הספיק לכתוב יותר והפסיק ממש באמצע עבודה חשובה, כי באמצע חלה ונפטר אחרי מחלה קצרה בראש חדש מרחשון תשכ"ז, באותו יום שנפל בנו יחידו לפני שמונה עשרה שנים. ת.נ.צ.ב.ה.

בשנות השלושים עלו גם הוריו של אברהם עם כל משפחתם: ארבע בנות ושני בנים (חוץ מבנם יהודה שיחי', שעלה עוד לפני אברהם) ארצה.

אביו ר' חיים יוסף ז"ל נפטר בשנת ת"ש בפתח תקוה והובא לקבורה בצפת.

כדאי להוסיף, שגם אביו של ר' העשא וולד (אבי זקנו של אברהם) ר' משה שלום ז"ל, עלה בזקנתו לארץ ישראל ומת בשיבה טובה בצפת. כמו כן עלה לארץ אחיו של ר' משה שלום, שהיה נקרא „ר' יוסל דזיקובר". הוא האריך ימים ונפטר גם בצפת, בהיותו בן מאה ושתיים שנה. קברו חצוב לידו קברו של האר"י הקדוש. (פרטים אלה נמסרו לי ע"י מר יהודה יערי).

יעקב פליישר

***

דוד ווייסלר

ד"ר לוי - הפיזיק

הוא היה מהמתבוללים הקיצוניים ביותר. היה רופא מחוזי („פיזיק") מקובל ומכובד מאד „בחלונות הגבוהים" של האצולה הפולנית. גם אביו היה רופא מחוזי בעיר ניסקא. אך בעוד שאביו היה עוד קרוב ליהדות, התרחק הבן מיהדות, ומיהודים גם יחדיו, עד לקצה האפשרי. אפילו ביום כיפור, שכל המתבוללים האחרים בעיר באו לבית כנסת לכמה שעות — הוא, הפיזיק לא בא. (בכ"ז אמרו, שביום זה לא קיבל חולים והסתגר בבית כל היום). יכול להיות שלא רצה לבייש את ילדיו, שאפילו את השם „יהודי" לא רצו יותר לשאת, והיתה שמועה שהשתמדו ועברו לנצרות. הפיזיק בעצמו לא התרועע אפילו עם המתבוללים היהודיים האחרים, וחי בבדידות מוחלטת.

במגביות שנערכו לטובת הקרנות הציוניות, או למוסדות יהודיים אחרים, פסחו המתרימים על ביתו של הפיזיק, כי הוא סירב לתרום לטובת הציונים.

חודשים מספר לפני פרוץ המלחמה נזדמן לי ללכת עם עוד חבר לאסוף כספים למען הקמת בנין בית החלוץ בעיר בילסקו. ומכיון שהכרתי טוב את ד"ר לוי, נכנסתי גם אליו לבקש תרומה למטרה זו. הוא אמר לי: „אתה יודע שאינני ציוני ולא תומך במוסדות ציוניים באופן פרינציפיוני, אך היות ואני מכיר אותך, אתן לך תרומה..." הרגשתי אי־נעימות והתחרטתי על שנכנסתי אליו.

אך כל זה לא עמד לו כשהגיעו ימי הפורענויות. ידי הרוצחים הנאציים לא פסחו גם עליו ועל משפחתו, והם ניספו בתוך ששת מיליוני היהודים.

וכדאי למסור את העובדה הבאה: כשהנאצים ימ"ש גירשו את כל יהודי טרנובז'ג מהעיר, כמובן שגם הפיזיק ובני משפחתו נחשבו אז כיהודים, והוכרחו לעזוב את העיר, יחד עם כל יהודי העיירה. במקרה צעדה משפחתנו, בשורה אחת עם משפחת הפיזיק. קשה לתאר איך הוא היה נראה אז. הם צעדו חרישית, בלי לפצות פה. ולמרות שגם אנחנו היינו באותה הצרה, ריחמתי עליו, ולא יכלתי להביט בפניו. רק לבי אמר לי שהוא ודאי נזכר עכשיו בדברים שאמר לי, כשבאתי לבקש ממנו תרומה רק לפני חדשים מספר, ולא היה אצלי שום ספק שהוא מתחרט עכשיו על הדברים שהשמיע, אבל זה היה כבר מאוחר.

שפרה מנטל־נוסבוים

ד"ר פאבלס ואשתו יאנינא

כדאי להזכיר בספר היזכור שלנו את הרופא הפולני המהולל הד"ר פאבלס, שהיה אחד מחסידי אומות העולם, אוהד ישראל מובהק. על רקע האוכלוסיה הפולנית האנטישמית ברובה שבטרנובז'ג, בלט הוא כהומניסט אמיתי, אשר צרת כל אדם, ללא הבדל מוצא ולאום, נגעה ללבו. מעשיו הטובים וחסדיו היו מפורסמים בעיר וזכה להערצת כל יהודי העיר.

ד"ר אוגניוש פאוולאָש

ד"ר פאבלס נולד באחד הכפרים שבסביבת העיירה מידן קולבושובסקי. אביו היה גם רופא בימי האוסטרים, בסביבה בה רבו יהודים דלי העם, וממנו למד הבן הצעיר להעריך ולכבד את בני דת משה. בגמר למודיו באוניברסיטה, התישב הרופא הצעיר בעירנו, בנה לו בית פרטי בקצה העיירה ע"י מגרש הספורט, מול בית החולים העירוני. היה זה קרוב לגמר מלחמת העולם הראשונה. מהרה התפרסם כרופא טוב ונתקבל כרופאו של הגראף טרנובסקי (הרוזן). כן עבד בקופת חולים העירונית. בחדר ההמתנה הפרטי שבביתו חיכו תמיד הרבה חולים, מהם גם יהודים מעניי העיר, שזכו לאהדתו ולעזרתו. כי אכן בעל לב טוב היה הד"ר פאבלס. חולה שלא השיגה ידו לשלם דמי טיפול, לא דרש ממנו תשלום. היו אפילו מקרים שהוא עוד הוסיף תרופות חינם. שמועות התהלכו כי בעת ביקוריו אצל עניי ה„רולקיס", היה משאיר בבית החולה סכום כסף, כמתן בסתר. הוא הלך ברגל, גם בשעות לילה מאוחרות ובמזג אויר גרוע ביותר, לחולים העניים שבסמטאות ה„רולקיס" המוזנחות, להגיש להם עזרה רפואית חינם.

ד"ר פאבלס היה חופשי בדעותיו, לא האמין בנצרות ולא הלך לכנסיה. עם זאת התחשב מאד ברגשותיהם הדתיים של היהודים. כאשר נקרא בשבת לחולה יהודי, לא דרש את שכר טירחתו במקום וידע כי בצאת השבת יביאו לו מה שמגיע. כן נענה היה תמיד למבקשי נדבה ביד רחבה, ואף לקרנות יהודיות וציוניות תרם.

ד"ר פאבלס מת בגיל צעיר, בשנת 1931 מהרעלת דם. יכול היה להציל את חייו, ע"י קטיעת ידו הימנית, אך הוא לא הסכים לזה. האבל היה כבד בכל העיר, במיוחד אצל היהודים העניים, בידעם כי הוא יחסר להם. בהלוייתו השתתפו כל יהודי העיר עם ראשי הקהל בראש.

אשתו יאנינא היתה נאמנה לדרכו זו של בעלה בחייו וגם אחרי מותו. היא ראתה לעצמה כאידיאל לרדת אל עניי העם שבעיירות פולין ולהשתדל לטובתם. גם היא לא הבדילה בין לאום ללאום ועשתה הרבה למען יהודי העיירה. בשנות השלו־שים המאוחרות, כאשר בהשפעת ההיטלריזם, פרחה והתגברה האנטישמיות הפולנית, בימי ה„אובשם" ו„הבויקאט" (חרם כלכלי) על המסחר היהודי — התנגדה הגברת פאבלס לחרם ובצורה הפגנתית המשיכה לקנות בחנויות היהודים.

ביום גירוש יהודי טרנובז'ג מהעיר, הציעה הגברת פאבלס לתת מסתור לכל משפחתי. ואחרי השחרור מהגיהנום הנאצי, כשחזרתי גלמודה לעיירה, דאגה לי הגב' פאבלס לכל צרכי ועמדה לי בעת צרה, וזאת כאשר מצבה הכלכלי היה די קשה. גם למען ספר זכרון זה עשתה הגב' פאבלס הרבה, כפי שהזכרנו כבר בהתחלת הספר.

אכן היה זה זוג פולני נוצרי למופת בהתנהגותם וביחסם ליהודים וראויים ע"כ ששמם יזכר בספר הזכרון שלנו כחסידי אומות העולם.

(נרשם ע"י שמואל שלר)

...ועזבתים והסתרתי פני מהם והיה לאכל ומצאהו
רעות רבות וצרות

(דברים ל"א, י"ז)

...על עמך יערימון סוד ויעצו... אמרו: לכו ונכחידם
מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד

(תהלים פ"ג)

פרק ז'

מ ל ח מ ה, ג ל ו ת, ש ו א ה

מלחמה, וואנדערונגען און אומקום

יעקב פליישר

חורבן דז׳יקוב

„נחלתנו נהפכה לזרים בתינו לנכרים" (איכה ה׳)

ביום ששי, בראשון לספטמבר 1939 נעו אמות הסיפים של העולם וזועזעו ע״י פלישת הבזק של הקלגסים ההיטלריים לטריטוריה הפולנית — הלא היא התחלת מלחמת ההרס והשמד. אז, נחתם גזר־דין המוות על יהדות פולין שהתחילה לשתות מכוס התרעלה והפורענות, והתכניות השגעוניות־השטניות של רב־הטבחים על מחיית יהדות העולם ח״ו, התחילו להתגשם ולהתבצע במהירות ובדייקנות גרמנית טיפוסית, ע״י הרוצחים הנאציים וע״י עוזריו־שכיריו מכל האומות הכבושות. תחילה בצורה רצחנית־אכזרית „פשוטה", כרציחות המוניות ע״י יריות, תליות, עבודות כפיה ומעשי רצח אכזריים אחרים, ואח״כ בסיוע „טכני־מדעי", בעזרת רופאים ומדענים שהועמדו לרשות הצורר ועזרו לו בבצוע מלאכתו, מלאכת ההשמדה והכליון. וכל זה, כידוע, נעשה לעיני כל העולם המודרני והתרבותי — בשתיקתו או בהסכמתו החשאית.

והנה עברו כבר כעשרים שנה מזמן שמכונת־המוות הנאצית הופעלה במלוא הקיטור, בתאי הגזים ובכבשני אושביץ, בלז׳יץ, ברגן־בלזן ועוד, „שקלטו" יום־יום רבבות גופים של יהודים. שמענו על כל זה במפורט במשפטו של הצורר איכמן ימ״ש, שהזכיר לעולם לא רק את פשעיה של גרמניה ההיטלרית, אלא גם את חטאו הוא כלפי העם היהודי. לכן אין אני בא במאמר זה „לחדש" משהוא, או להוסיף על מה שסופר ותואר ע״י עשרות עדים חיים, על הזוועות וההמצאות השטניות בדיכויי ובעינויי בני־אדם. רצוננו במאמר הזה — במלאות עשרים שנה לחורבן קהילתי — להזכר ולהזכיר לאלה שנשארו בחיים, במיוחד לדור החדש שכל זה נראה כבר בעיניו כ„היסטוריה" — מה שעבר עלינו ולהציב ציון וזכרון לאלה שנספו על קדושת ד׳, יחד עם כל הקדושים והטהורים מאחינו בני ישראל.

ערב ראש השנה שנת ת״ש

זה שלשה ימים שהגרמנים מפגיזים את העיר מתותחים כבדים מכמה כיוונים וגם מהאויר. כי התקדמותם המהירה נבלמה פתאום במבואות העיר ע״י קצין פטריוטי פולני צעיר — ועמו מספר חיילים — שהקים „הגנה" ביער שמאחורי העיר, ורצה לעכב את התקדמותם של הגרמנים ול„הלחם" נגד התותחים הכבדים שלהם ובסיוע מהאויר — עם התותח הקל והמקלע שברשותו... הגרמנים בחושבם שנתקלו בהתנגדות רצינית הפעילו כח צבאי חזק והרעישו את העיר שלשה ימים רצופים בלי הפסק. כל האוכלוסיה נמצאה במרתפים ובבונקרים.

בערב ראש השנה בחצות היום, אחרי שכלי המשחית חדלו מלהשמיע את טרטורם הרעשני והאימתני, ובעוד שמרכז העיר וכמה רחובות שהיו מאוכלסים בעיקר ע״י יהודים, היו אחוזים להבות — התפרצו הגייסות הנאציים בסערת נצחון לתוך העיר. מיד התחילו התושבים הפולניים לצאת את המרתפים והבונקרים ולהיראות לחיילים הגרמניים, שקיבלו אותם באדיבות. גם יהודים בודדים ניסו לצאת לרחוב „להריח" על המצב ועל מידת האפשרות להתכונן לחג הקדוש — ראש השנה. משנוכחו שאין נשקפת סכנה מידית, החלו יהודי העיר להכין בבהלה ובחפזון צרכי החג.

על תפילה בצבור בליל התקדש החג לא יכולנו אפילו לחשוב, כי מי יעיז לצאת מן הבית בערב הראשון לכניסת הנאצים לעיר? בבוקר יום א׳ דראש השנה התאסף בכ״ז קהל גדול בבית המדרש העירוני הגדול, ולמרות הסכנה והפחד — התפללנו בחפזון שחרית וגם קריאת התורה, כשבחוץ עומד משמר שעליו להשגיח אם לא באים גרמנים. אחרי קריאת התורה התחיל ויכוח אם יש להסתכן ולתקוע בשופר או לא. ובעוד שאלו התווכחו, עלה בעל התוקע על הבמה ובבת אחת גמר את כל תקיעות מיושב. מיד התחיל בעל המוסף ר׳ פיניה קירשנבוים הי״ד, בקולו הנעים והבכייני שחדר לכל לב ועורר לתשובה — את תפילת המוסף. זה הרבה שנים שר׳ פיניה מתפלל מוסף בימים הנוראים וכל פעם נחשב זה כמאורע. כי בכל שנה נעשית תפילתו יותר נעימה, יותר רגשית והוא כאילו סוחף אתו את השומע, באימה ובחרדה, לתוך הסערה של יום הדין עד שמעבירו את הדרך המלאה חתחתים ומוקשים, של „כל באי עולים עוברין לפניו" ומוציאו מזוכך ומזוקק, מטוהר מעוונות ובטוח שיצא בדין ונכתב לחיים טובים... לתפילתו של ר׳ פיניה יצאה מוניטין, ומכל הסביבה, ואפילו מרחוק, באו יהודים במיוחד לשמוע את תפילתו, ואפילו מי שלבו אבן לו — נמס כמים ועיניו הוזילו דמעות בשמעו את „ומפני חטאינו גלינו מארצנו" מפי ר׳ פיניה קירשנבוים ז״ל. אולם תפילת המוסף של אותה ראש השנה ת״ש, למרות שנאמרה בחיפזון — אין לשכחה לעולם. הסכנה היתה גדולה, הלב היה מלא פחד ודאגה והמתפללים לא היו צריכים להתעוררות מיוחדת, ולכן כשרק התחיל ר׳ פיניה להתפלל נפתח נאד של דמעות אצל כל אחד והתפילה נהפכה לבכי תמרורים, כאילו הרגיש כל אחד שזוהי התפילה האחרונה בצוותא, בבית המדרש הנעים ששימש לא רק כבית מקדש מעט, אלא כדירתו הפרטית השניה של כל תושב — עם השליח צבור האהוב. ואכן היתה זו התפילה האחרונה בבית המדרש, שמאות בשנים שפכו יהודי העיר את לבם לפני אביהם שבשמים, וקול התורה לא פסק כמעט יומם ולילה. ביום השני של ראש השנה לא התפללו כבר בבית המדרש, כי באותו הלילה השתוללו החילים הגרמניים בבתים יהודיים והתחילו החטיפות לעבודת כפיה.

***

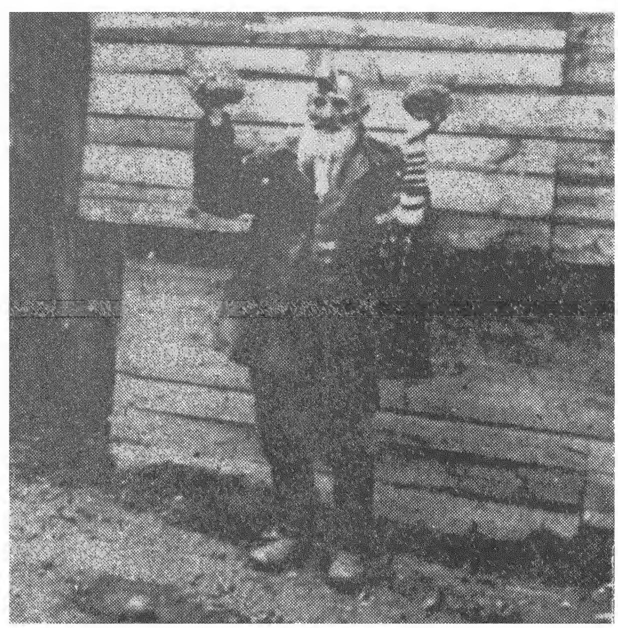
היהודים הרגישו מיד את הסכנה הגדולה המרחפת עליהם, ולא היתה כל אשליה בנוגע למצבנו החוקי והפיזי בעתיד. הרגשנו שמעכשיו אנחנו מופקרים לכל נאצי שיש

לו הרשות לעשות עם יהודי את כל הישר בעיניו. מהערים והעיירות הסמוכות הגיעו ידיעות מחרידות על זוועות הנאצים בתושבים היהודיים, מיד עם כניסתם לתוכן. במעליץ חטפו הגרמנים את היהודים שיצאו להכין צרכי החג ולשחוט עופות בערב ר"ה, אספו אותם בבית המדרש סגרו אותם והציתו את בית המדרש על היהודים שנמצאו שם וכולם נשרפו חיים. בבארנוב הלכו החיילים הגרמניים מבית לבית וכל גבר שמצאו „כיבדוהו" במכות רצח עד זוב דם. במיוחד התעללו הנאצים ביהודים שמצאום מתפללים בטליתות ותפילין. וכאלה הגיעו ידיעות גם ממיידאן, קאלביסוב, לאנציט, ועוד.

אין אימה שהפחד מפני הבאות, אי־השקט ואי־הבטחון היה ניכר על פני כל אחד ובפי כולם היתה השאלה: מה יהיה הלאה?

התעללות הנאצים ביהודים

הנאצים מתעללים ביהודי.

בכ"ז נמצאו גם „אופטימיסטים" שטענו „שאין השד כ"כ נורא כפי שמתארים אותו". היו אלה, בעיקר היהודים מהדור הקודם „דוברי גרמנית" שזכרו עוד את הגרמנים „המנומסים והאדיבים" ממלחמת העולם הראשונה וסברו שסערת שכרת הנצחון תעבור והמצב ישתנה לטובה כשיתבסס השלטון האזרחי. אולם עד מהרה נוכחו גם אלה לדעת, שאכן הגרמני של היטלר הוא חיה דורסת המהלכת על שתיים, בלי לב ובלי שום רגש מצפוני ואנושי. ההתעללות האכזרית ביהודים, החטיפות לעבודות בלתי חיוניות ומשפילות, בתנאים סאדיס־טיים ביותר לא הניחו מקום לאשליות, ופקחו את העיניים גם של האופטימיסטים המושבעים וגם הם התחילו להבין מה שצפוי לנו תחת המשטר הגרמני.

הפחד והבהלה גברו במיוחד אחרי שביום הכפורים השתוללו הנאצים כמטורפים, בחפשם אחרי המתפללים במנין. מובן שתפילה בציבור בבית המדרש ובבית הכנסת לא באה כלל בחשבון, אך התארגנו מניינים בבתים פרטיים, בעליות, במרתפים ובמחבואים שונים. אולם גם לשם הגיעו הנאצים וגילו — בעזרת „מדריכים" פולניים — הרבה מניינים. סחבו את המתפללים ל„עבודה" עם הטליתות על כתפיהם, הכו ועינו אותם בלי רחמים.

ברם שאלת החיים והקיום היא כ"כ חזקה, שדוחפת את האדם לתוך סכנות ולפעמים הוא נכנס ללוע הארי ומסכן את חייו — בשביל לחיות ולהתקיים. „האין ברירה" גבר ע"כ על המצב המסוכן והיהודים החלו לאט ל„הסתגל" למצב הקיים ולחפש מקור מחיה. גם ראשי הקהילה (את יו"ר הקהילה לקחו מיד בתור ערב) נתכנסו בחשאי לטכס עצה איך לעזור לאלה שנשארו בלי קורת גג, בעירום ובחוסר כל, ובמיוחד איך לארגן את העזרה לקראת החורף הממשמש ובא. אחרי כמה ימים של שקט יחסי נדמה היה שסו"ס יסתדרו איך שהוא העניינים. בודאי יהיה קשה, יהיה אולי עוד יותר רע כשהגיסטפו יקח את השלטון לידיו, אבל נתחזק, נתאזר בגבורה עד שירחם ד'.

בימים הראשונים של חג הסוכות נפוצה שמועה, כי הגרמנים עומדים לגרש את היהודים מכל האזור שעל שפת נהר סן, שנועד להיות אזור הספר והגבול בין גרמניה לרוסיה בפולין הכבושה — וגם מדזיקוב. אולם קשה היה להאמין לשמועה „מוזרה" כזאת, כי היינו כבר רגילים לשמועות משמועות שונות ומשונות. גם הרצון והאינסטינקט להמשיך בקביעות ובשיגרה לא נתנו להאמין במציאות אחרת ופעלו נגד השכל הישר והוכיחו „בראיות ברורות" שדבר כזה בלתי אפשרי הוא. יגרשו — לאן? ועוד: הדי דזיקוב אינה שוכנת על נהר סן ואין ע"כ מה לפחד...

יום ב' ג' דחול המועד סוכות שנת ת"ש

היה זה יום מעונן וקריר. הסימנים הראשונים לסתיו הגשום הפולני הממשמש ובא, ואחריו — החורף הקשה. דאגות רבות נתרבו וכירסמו ולא נותנות כבר עכשיו מנוחה: איך נסתדר עם הסקה? ממה ומאיפה נתפרנס? כי הלא רוב החנויות סגורות מזמן, אחרי שהסחורות נגזלו מכבר, חלקם ע"י הגרמנים וחלקם ע"י הפולנים. ואף שניתנה פקודה לפתוח

את החנויות, אבל הלא היהודי הפקר הוא והפולנים יודעים לנצל את הזמן היטב... ומאין יתפרנסו בעלי המלאכה ועניים אחרים ?

אולם באותו יום „נפתרו" כל הבעיות והדאגות. מהבקר השכם נמסר מפה לפה שעוד היום עומדים הנאצים לבצע את גזירת הגירוש, ובעוד שפקפקנו באמיתות הידיעה הזאת, נכנס חיל נאצי מגושם והכריז בקול ובטון כזה, שא"א היה יותר להסתפק בדבר: „לארוז את החפצים, להשאיר את המפתחות בדלתות ובמשך שעתיים להיות בשוק לשם בקורת, ואח"כ — — יו־דה לעזוב את העיר, כאן מוכרח להיות „יודענריין"! ואוי ואבוי אם אני אבוא בפעם השניה ואמצא אתכם עוד כאן! מובן יו־דה ?...

הדבר היה „מובן" וברור אף לאלה שלא האמינו קודם...

בשוק

מחזה מזעזע ומחריד: אמהות עם יונקים על זרועותיהן, אבות עם חבילות על כתפיהם וילדים בידיהם, חולים, זקנים, כולם נדחקים - נדחפים, רועדים מפחד ומחפשים מחסה מפני הנאצי הארור הצועד עם האלה ביד, מנחית מכות על ימין ועל שמאל, בועט במגף בלי רחמים וצורח: לאוס! לאוס! (מהר, מהר). קולות צווחות, בכיות חרישיות, (הנאצי לא נותן לבכות, זה מרגיז אותו...) יללות־ילדים, התעלפויות. מחזה בלהות, אימים וזוועה, המסמר את השערות.

„הביקורת" נעשתה ע"י קצין גרמני ועל ידו עוזרים פולנים מהמשטרה העירונית. היא נעשתה בגסות, בקפדנות (אפילו בתוך השערות של נשים) ובדיקנות גרמנית מובהקת.

הם לקחו: כסף, תכשיטים ודברי ערך שונים. מי שעבר את הביקורת נעמד בשורה, עד שנתקבצה קבוצה של 500—600

ביום הגירוש

ר' שלום קורן עובר את הביקורת בשוק. לידו בנו מנשה.

בככר השוק בעת הגירוש

ברקע — הבתים שנשרפו בעת פלישת הגרמנים לעיר.

איש. ככה הסתדרו קבוצות קבוצות, בכל קבוצה „אחראי" אחד — ונשלחו לתחנת הרכבת, כי הודיעו לנו שרכבת מיוחדת מחכה בתחנה להסיע את המגורשים לאזור לובלין, שמה עומ־דים לאסוף יהודים מהרבה אזורים וגם מאוסטריה ומצ'כוס־לובקיה ולארגן אוטונומיה יהודית... אולם עם תום הביקורת, שנגמרה בשעות אחרי הצהריים המאוחרות, וכולנו הגענו כבר לתחנה, התברר שאין ולא תהיה רכבת, אך עד שהחייל הגרמני שליווה את הקבוצה האחרונה לא אמר שאנחנו „חפשים" — פחדו „האחראים" להרשות לזוז לאף אחד מהמקום. הנאצי הכריז: אתם יכולים ללכת, אולם רק — קדימה בכיוון אחד: לנהר סן „לאחיכם הרוסים הקומו־ניסטים"!

ביום הגירוש
המגורשים בדרך לתחנת הרכבת

אבל איך מגיעים לשם? הלא הדרך היא רחוקה ומסוכנת? ושוב: אין ברירה. כך התחיל מסע הגירוש האיום שהזכיר את הגירושים האחרים בהיסטוריה הגלותית הארוכה. א"א במסגרת מאמר בעתון למסור על כל התלאות, העינויים וההרפתקאות אשר מצאתנו בדרך הארוכה הזאת: מדזיקוב עד העיירה רדומישל אשר על נהר סן ומשם לאולנוב, ומאולנוב עד שהגענו לבסוף, שבורים ורצוצים, בעירום ובחוסר כל „לעבר השני" היא העיר שיניאווא, ששם נמצאו הסובייטים וגם נשארו שם כגבול בין הסובייטים והגרמנים באופן סופי. (כידוע לא נשאר אזור הסן כגבול סופי והסוב־ייטים נסוגו מהאזור הזה).

כדאי להזכיר קצת מה שעוללו לנו „השכנים" הפולנים מיד עם צאתנו מבתינו. כשצעדנו לתחנה אפשר היה להבחין בקבוצות פולנים שעמדו והסתכלו במחזה הזה בהנאה גלויה שסו"ס מתפטרים מה„ז'ידים" השנואים, ואפשר יהיה לרשת את רכושם שגזלו מהפולנים במשך מאות בשנים... היו גם כאלה שהבינו שזה עוד לא סוף פסוק, והורידו ראשיהם למראה המחזה הזה והיו גם בודדים־ספורים שאפשר היה להבחין דמעה בעיניהם. אך מיד עם צאתנו מהעיר ובהגיענו לכפרים ולעירות התנפלו עלינו רוצחים פולנים, מאלה שחיכו מכבר להזדמנות כזו, בה יוכלו להשביע את תאותם הרצחנית — הם גזלו, רצחו, הכו והתעללו במגורשים האומללים החלשים והבלתי מוגנים.

מקרה איום ומזעזע היה העברת נהר סן ע"י העיירה רדומישל. שם עמדו חיילים גרמניים ועשו עוד פעם ביקורת קפדנית „והשלימו" את עבודת חבריהם ולקחו מה שהשאירו הראשונים... היה קהל רב, כי בדרך הצטרפו מגורשים מעיירות אחרות: רוזבדוב, מיידן ועוד, כולם נדחקו אל הסירות הקטנות והרעועות ורצו להיות ראשונים. הן נתמלאו הרבה יותר מכח קיבולן. באמצע הנהר נשברו אחדות מהן וכל הנוסעים נפלו למים, הקולות עלו עד לב השמים, כי המים הגיעו ממש עד נפש... ורק בדרך נס ניצלו — במיוחד התינוקות והילדים הרבים — מאסון נורא.

אחרי נדודים וסבל על־אנושי הגיעו רוב אנשי העיר „לעבר השני", אל „הגן עדן" הסובייטי, והתפזרו לערים השונות באוקראינה המערבית וחלק גדול הגיע ללבוב, בה נמצאו רבבות פליטים ומגורשים יהודיים מכל רחבי פולין וגם מאוסטריה ומצ'כוסלובקיה. גורל הפליטים האלה ידוע: הרוסים הגלו אותם לאזורים המרוחקים והנדחים בסיבר ובמקומות אחרים, שם טעמו במשך שנות המלחמה את המשטר הסובייטי, ואחרי המלחמה חזרו רובם — אך לא לבתיהם ולמשפחותיהם שנחרבו והושמדו, אלא המשיכו את מסכת נידודים בדרך המחנות באוסטריה, גרמניה, איטליה וצרפת, עד שרובם המכריע הגיע בעז"ה לארצנו הקדושה. מי יכול להבין את דרכי ד'? כשגורשנו מבתינו חשבנו, שאנו הרי האומללים ורק אנחנו נבחרנו „כמטרה לחץ" וקנאנו באלה שנשארו בעריהם, והרבה הסתכנו וחזרו לגרמנים. אולם נסתרים דרכי ד' ודרך הצלתנו היתה דוקא הדרך שנדמה היה לנו כי היא אסון...

**
*

מיעוט מתושבי העיר — אלה שציפו עוד „לנס" שיוכלו לחזור לבתיהם ולרכושם — נשאר בערים הסמוכות: סנדומיר וקופשיבניצה שגיעו אליהן בדרך עקלתון. ואמנם כעבור כמה חדשים הצליחו כמה עשרות משפחות — באמצעות שוחד של סכומים גדולים — לחזור לדזיקוב ולחיות תחת המשטר הנאצי בסכנת חיים מתמדת ובאיום מתמיד לגירוש ולחיסול.

בקיץ של שנת תש"ב — שנת התחלת ההשמדה וחיסול ההמוני של היהודים — בא הקץ גם לשארית תושבי דזיקוב, ויחד עם חיסולן של קהילות אחרות בגליציה המערבית — חוסלה גם קהילת דזיקוב.

ביום ה' אב גורשו סופית כל היהודים מדזיקוב, אולם הפעם לא הניחו להם הנאצים ללכת אל „האחים הקומוניסטים". בלווית אנשי גיסטאפו מזויינים שהתעללו בקרבנותיהם, הכו ועינו אותם בדרך, הובאו ברגל, עייפים, חלשים, שבורים ורצוצים — באותו יום לעיירה הסמוכה בארנוב. שם „חיסלו" את הזקנים והחלשים יחד עם הזקנים של אותה העיירה.

למחרת ב־ו מנ"א הוליכו את יהודי דזיקוב גרמבוב ובארנוב לתחנת הרכבת בברנוב, דחפו אותם לקרונות דחוסים והסיעו אותם לעיר דמביץ. ב־ח' באב בבקר ריכזו את כל „המשלוח" הזה, יחד עם כל יהודי דמביץ על מגרש הריכוז (זאמעלפלאץ) בדמביץ ו„מיינו" אותם: הגברים הבריאים וה־

חזקים נשארו במקום ואח"כ נשלחו למחנות הריכוז, והיתר: נשים, ילדים ואלה מהגברים שלא היו נראים יפה בעיניהם של הרוצחים הנאציים הוכנסו לקרונות (למעלה ממאה איש לקרון אחד) ובשעות אחה"צ הסיעו אותם, יחד עם משלוחים של יהודי כל הסביבה, לכיוון שמשם לא חוזרים יותר — לכבשן בלז'יץ. לפי ידיעה שקבלו הנשארים מפולני אחד עובד הרכבת שליווה את הטרנספורט, נמסר המשלוח לידי ס.ס. בבלז'יץ בתשעה באב, וכפי שמשערים הוכנסו לתוך הכבשן באותו היום ונשרפו על קדוש השם. ד' ינקום דמם!

***

העיירה דז'יקוב (בפולנית ובמפה הייתה נקראת: טרנוב־ז'ג ע"ש משפחת האצילים הגראפים טרנובסקי שיסדוה וישבו בה) שוכנת על נהר ויסלה, הייתה עיירה טיפוסית־יהודית, כעשרות ומאות עיירות בפולין ובגליציי', אולם זכתה העיירה לפרסום גדול בעולם היהודי, ובמיוחד בעולם החסידי וגם הלמדני, הודות לאדמו"רים המפורסמים שכהנו בה כרבנים וכאדמו"רים במשך ארבעה דורות, ועד למלחמת העולם הרא־שונה, נהרו אליה אלפי חסידים מכל רחבי גליציי', כדי להתחמם לאורם וליהנות מזיוום של האדמו"רים. לפרסום גדול זכו גם „נגיני דזיקוב" שיצאו להם שם בעולם החזני והנגינה.

***

מאות בשנים חיו יהודי דז'יקוב ביחסים טובים עם שכניהם הפולנים, ופרנסתם הייתה עפ"י רוב — מהעסקים עם הפולנים. העיירה לא הייתה ברוכה בעשירים מופלגים, אבל היו יהודים אמידים, „בעלי־בתים" חשובים ועסקנים נאמנים בכל שטחי החיים הצבוריים. היו בעיר מוסדות חנוך, מוסדות כלכלה ומוסדות צדקה וחסד. שני בנקים (של הציונים ואגודת ישראל) קופת גמ"ח, תחת הנהלתם של ר' ירמי' האר ור' חיים לויפר ז"ל, בית מלון לעניים ואחרון אחרון: תלמוד תורה ובית יעקב בהם למדו רוב ילדי העיר, וגם בי"ס לעברית.

בית הכנסת המפואר והמשוכלל נחשב כאחד מבתי הכנסת הנהדרים בגליצי' המערבית. גם בית המדרש הי' בנוי — בשנים האחרונות — לתפארת. קול התורה לא פסק מכתלי בית המדרש יומם ולילה, ובלילות חורף הארוכים היו יושבים קבוצות קבוצות: זקנים, אברכים וצעירים ע"י השלחנות הארוכים ולמדו את שעוריהם השונים: משניות, דף היומי, גפ"ת ושעורי עיון אחרים, עד לשעה מאוחרת בלילה, במיוחד בחורים, חובשי ביהמ"ד שלא יכלו „לגמור" את שעוריהם... ולא אחת כעס השמש ר' משה ז"ל על הבחורים „האכזרים" שאין להם „רחמנות" עליו ולא נותנים לו לסגור את בית המדרש, שדוקא הוא בעצמו מוכרח הי' לסגור אותו...

***

בחורבן הנורא והשואה האיומה שפקדה את העם ישראל נחרב ונהרס כליל כל הרכוש הרוחני והגשמי הזה, עם חלק גדול של הבעלים אשר עמלו, בנו והקימו את כל זה במאות בשנים.

עם השמדתן של הקהילות הקדושות: דז'יקוב, בארנוב, מיידאן, קולביסוב, דמביץ, עם עוד קהילות של המחוז דזיקוב, נתייד עם זכרם של הקדושים האלה שניספו על קידוש השם, ונזכור אותם יחד עם אחינו בני ישראל מפולין ומכל הארצות. זכרם לא יסוף מבני קהילתם הנשארים ומעם ישראל כלו. ד' ינקום דמם.

(נתפרסם בעתון „שערים" י"ב מנ"א תשכ"ב)

מצבת העיר טרנובז'ג בין מצבות הערים השנות במרתף השואה
על הר ציון בירושלים

הערה: התאריך י"א מנחם אב הרשום במצבה — טעות, צריך להיות: ט' מנחם אב.

דוד וייסלר

ההפצצה הראשונה

בשבת הראשונה לפרוץ המלחמה, ברצוני להמנע מלעבוד בחפירות, יצאתי עם רפאל לרנר הי"ד לטייל ביער. מעלינו בשחקים נראה מטוס מתקרב, הוא נראה מרחוק — כזבוב, ולא ידענו מאין בא ולמי הוא שייך. לאחר מספר סיבובים הטיל פצצה ליד תחנת הרכבת. מיד נשמעה ה„סירנה" (אזעקה). התקרבנו לבית בכפר מיכוצ'ין וכבר שמענו מדברים אודות פצצות גאזים... היינו מבוהלים ונכנסנו לבית איכר. כשיצאנו ראינו שני שוטרים רכובים על אופניים מתקרבים אלינו. נבהלתי מאד למראה שוטר פולני, שרובהו הדרוך מכוון אלי, והוא מוכן ללחוץ על ההדק ולירות בי... למזלי לא איבדתי את עשתונותי ובפולנית קראתי לעברו: „האם אינך מכיר אותי?" הוא חשב כנראה שאני מכירו, הוריד את רובהו ושאל: „מה אתם עושים כאן?" על ידו עמד השוטר השני גם הוא מוכן לירות ברובהו, אולם כחברו גם הוא לא נגע בנו לרעה. התברר כי הגויים שראו אותנו מרחוק, הודיעו למשטרה על המצאות אנשים זרים בשטח. היו לנו רגעים של פחד־מות, אך ב"ה יצאנו בשלום.

אחרי הצהרים הלכנו לראות את המקום בו נפלה הפצצה. כשחזרנו הביתה נשמע רעש עצום: עשרים ושבעה מפציצים גרמניים הופיעו מעל העיר והפציצו את רחוב הרכבת ומסילת הברזל. אנחנו ומשפחת לבין — רצנו והגענו לביח"ר לגזוז של ר' יואל רוזנבוים. נכנסנו למקלט. האדמה רעדה מתחתנו והיה נראה כאילו לידנו — ממש מעבר לגדר — הוטלו הפצצות.

ואמנם בהפצצה זו היו הרבה קרבנות וכולם פולנים.

אחת הפצצות נפלה לבית זוג זקנים יהודיים, משפחת קנרק, הבית נהרס, אולם לשני הזקנים בדרך נס לא אונה כל רע. הכל דיברו על הנס הגדול שקרה לזוג הזקנים; אפילו הכומר בהטפתו למחרת ביום ראשון בכניסיה, הזכיר את הפלא הזה.

שפרה מנטל (נוסבוים)

בימי הכיבוש והגירוש

(ערב ראש השנה — ג' חול המועד סוכות ת"ש)

בערב ראש השנה, בשעות שלפני הצהריים, נכנסו לעירנו הקלגסים הגרמניים הראשונים, ובכך החל שלטון הכיבוש. מלאכתם הראשונה היתה להציק ולדכא את היהודים, שטרם הספיקו להכירם.

בליל הראשון של החג, בקעו צעקות מבתים שונים, היה זה בכי אמהות אשר בניהן הוצאו באמצע הלילה ל־„עבודה". בהדרכת שכנינו הפולנים, חדרו חוליות גרמניות לבתים והוציאו, ללא אבחנה מבוגרים או צעירים, אל נהר הוייסל, כדי להקים גשר. העבודה היתה מלווה במכות והתעללויות.

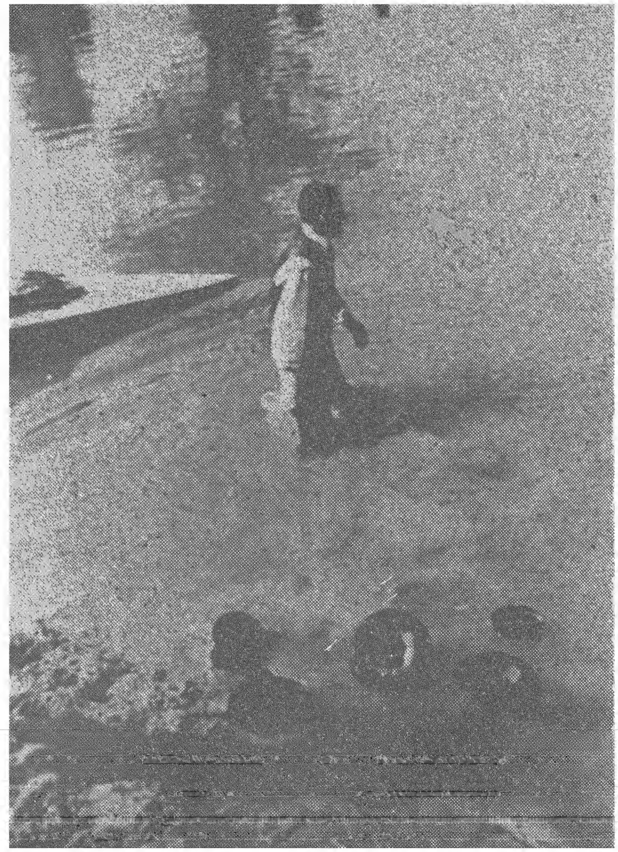
זוכרת אני את התמונה, כאשר למחרת חזר מעבודה זו משה קירשנבוים (בנו של ר' פיניע ז"ל), כולו היה שבור ורצוץ, פאה אחת מרוטה, זקנו קשור מסביב לכובעו, פניו שרוטות עד זוב דם, וכן רבים כמוהו.

כדי למנוע חטיפות והתנפלויות מסוג זה, התאספו כמה שכנים בביתי, לטכס עצה מה ניתן לעשות. היו שם ר' פיניע קירשנבוים, ישראל ורשבסקי, מרדכי שילר, פדרבוש ומשה קלר ז"ל. סוכם שעלי לנסות לגשת לאשת ראש העיר דאז רוניבסקי (Runiewski), ועל־ידי „מתן בסתר" להניעה שבעלה, ראש העיר, ישפיע על שלטונות הכיבוש שיקבלו אנשים לעבודה לפי סדר ורשימה שאנו נעמיד לרשותם. הצלחתי בשליחותי זו ונדברנו שערב, ערב, היא ובעלה יקבלו את רשימת העובדים, בתוספת „דמי טירחה" שקבענו. הודות לסידור זה, היתה בעירנו רגיעה יחסית במשך כמה ימים. (אגב: אחרי המלחמה נודע לנו שרוניבסקי זה היה משומד, וכאשר נודע הדבר לגרמנים, חיסלוהו כ„יהודי").

באותה פגישה הוטל גם תפקיד על בעלי יחיאל אפשטיין הי"ד, לנסוע לעיר הגדולה ריישא (Rzeszow), לעמוד על המתרחש שם, ולהתייעץ עם אנשי קהילתה, מה עלינו לעשות בעיירה הקטנה. בעלי היה יליד סאנוק, תלמידו של ר' מאיר שפירא זצ"ל. היה ציוני פעיל, הכירוהו בכל הסביבה והעריכוהו מאד, ולכן נתבקש לנסוע.

ראש העיר העמיד לרשותו משאית, ובידו רשיון מיוחד שהעיד, כי מטרת נסיעתו לרכוש מצרכי מזון עבור תושבי העיר. במשאית זו הצליח בעלי להכניס כמה פליטים, שרצו לחזור למקומותיהם. הוא חזר עוד באותו יום, בשעות הקטנות של הלילה וסיפר, שיהודי ריישא אבודי עצה כמונו. קרו שם אף מקרים איומים שהנאצים הכריחו את היהודים לרקוד על גווילי ספרי־תורה שנפרשו על **הרצפה...**

לשמע בשורות אלה, גבר יאושנו עד מאד.

התעללות הנאצים ביהודים בליל ראש השנה ת״ש
אברך מוכרח לטבול במימיה הקרים של הויסלה

יום הגרוש

ביום שלישי של חול המועד סוכות, בבוקר השכם, היה זה יום שני בשבוע, עברו חיילים גרמניים והודיעו על צו הגרוש. תוך שעה היה עלינו לעזוב את הבתים ולהתאסף בככר העיר (Rynek). לדבריהם נקבל שם רשיונות, לעבור אל ,,חבריכם הרוסים״.

עוד טרם הספקנו לעכל את פשר הדבר, כבר ניצלו זאת קבוצות של גויים, שכנינו הפולנים. הם החלו להתפרץ לחנויות ולשלול מכל הבא ליד. רבתה הבהלה, ואנו אובדי עצות היינו. התרוצצנו בין השכנים: מה לעשות? כיצד לארוז? מה לקחת? הילדים שלא הבינו את המתרחש, התקשו לקום ממיטותיהם החמות, לא רצו לאכול. צעקות הפעוטים התערבבו בבכי ובאנחות של המבוגרים, והמראה היה מראה אימה. הזמן דחק, רק שעה, וכיצד זה ניתן להפרד כ״כ מהר מבית שדורות בנוהו וטיפחוהו? כל חפץ, כל בגד, הזכיר ימים עברו, שמחות ודאגות של ימי שלום... הצו היה אכזרי: כל המאחר, אחת דינו למות. בלית־ברירה נלקח מכל הבא ליד, ללא שיקול דעה מרובה, נארז בסדין או בבגד, ונעשה צרור דל שנישא על הגב, וחבילת אוכל ביד. התייצבנו בשוק, עוד לפני המועד.

המחזה הכללי היה איום. זקנים וחולים ישבו על צרורותיהם הדלים באמצע השוק, חיילים נאציים היו בועטים פה ושם לשם ,,ספורט״ ומוסיפים: יהודי, חזיר, לך!

כדי להוסיף על הפחד והבהלה, ירו הגרמנים מאחורי הבתים, ושכנינו הפולנים עמדו וצהלו. עיניהם ולבם נתונים היו לשוד המצופה, ולהפטר מהר מה,,ז׳ידים״.

בטבור הכיכר הועמד שולחן, על ידו ישבו ראש הגיסטפו, שהגיע יום לפני זה, ראש העיר וקציני ס.ס. על השולחן נערמו טפסים, עליהם הצטרכו לחתום על נוסח בערך כזה: ,,אנו עוזבים מרצוננו הטוב את העיר, את רכושנו מוסרים לרייך השלישי״. כן נדרשנו למסור להם את מפתחות הבית. בגמר הסידורים ה,,חוקיים״ האלה, נבדקנו בדיקה קפדנית, נוסח גרמניה החדשה, נלקח כל דבר ערך וכסף ,,מיותר״. לא נמנעו הבודקים מלחתוך בכידונים בבתים של תפילין, שמא זהב מוסתר בהם, והרבו עוד כהנה להוכיח את נאמנותם לתפקידם, ואת ,,חכמתם״, להשפיל עוד יותר את קרבנותיהם. למכות היו זוכים כאלה שבחבילותיהם לא נמצא דבר ערך, וביניהם, אני זוכרת את הישיש ר׳ ירמיה האר ז״ל. היו גם מקרים שהפשיטו את הנבדק, חצי ערום, להנאתם ולהנאת הפולנים.

אלה שגמרו את כל הטיפול הנ״ל, רוכזו על הכביש החוצה את הכיכר. קבוצות של 100—200 איש, כותרו ע״י חיילים מכודנים, והוצעדו לכיוון הרכבת, ומשם, גורשו, ללא ליווי כבר, וללא כל הגנה מפני הכפריים הרוצחים הפולניים, לכיוון הכפרים מוקשישוב, סטלוב.

אחרי הצהריים נתרוקנה טרנובז׳ג מיהודיה. כפי שנודע לנו אח״כ, נשארו בה הישישה ברכה פנצר, שהיתה משותקת, מלך ספיר, ששכב בבית חולים ואשתו, וכן הנדלסמן הישיש. כל אלה הומתו. פרט לאלימלך ספיר שהיה כאמור בבית־חולים.

אלפיים וחמש מאות יהודים, מהם שאבות־אבותיהם היו מראשוני העיר לפני מאות שנים, בנוה וטיפחוה, הוכרחו באכזריות לעזוב אותה לנצח. ליוו אותם, הצחוק והלעג של שכניהם הפולנים...

ביום הגירוש
היהודים עוזבים את העיר...

ראובן וינטרויב

ג י ר ו ש*

הגזרה באה כחתף, נפלה כרעם,
אסור להתמהמה, אין גם כל טעם,
כמהלומה כבדה רבצה על קדקד,
על בצועה המהיר ישקדו שקד.

תוך שעה־שעתיים „נקבע המועד״.
מסוערת העיר כל לב רועד,
לגרש מן העיר, כל ה„בעיר״
עד האחרון, נפש לא להשאיר.

פרש הטורף אברתו השחורה
אין עצה ותושיה, אפסה הגבורה
ועיר מושבם זה מאות בשנים
ינטשו לנצח אבות ובנים.

עם צרור ביד, פליטת עמלם
לדרך יצאו, זה כל עמלם,
אין חמלה ורחמים רק מידת הדין,
לבקש רחמים אף לא יעיז יהין.

עמל דורות, תבונת כפים
כסופים ותקוות, לבבות דואבים,
חלומות נעורים, צפיות געגועים,
לעולם המחר, לאחרית הימים.

השאירו מאחריהם, זנחו, לנצח
עת גורשו בבוז ובעזות מצח,
נעקרו משורש, גודעו כעץ,
נלכדו בפח, בצפרני הנץ.

בין צפרני הדורסות עוד יפרפרו,
גם יונקי שדים רחמים לא יעוררו,
בעת פורענות, ביום הגזרה,
על ראש כלם תותך המארה.

כה נעה העדה, העדה הקדושה,
ורב העיירה יצעד בראשה,
לאן הדרך, לאן מובילה
דובבות העינים, הפה לא גלה.

ארוכה הדרך, ארוכה עד מאד,
איש עוד לא שב, מהדרך הזאת,
עתה גם המה, לדרך יצאו
וכי לא ישובו, זאת לא ידעו.

צועדת העדה כלה, בדממה
ותחתם בוכיה גם האדמה,

רק שכניהם, לאורך המסילה,
ששו לאידם, כבר מתחילה.

עוד מעט וכלם, יעוטו על השלל
וימלאו בתיהם, בלי יוצא מן הכלל,
סוף סוף שעתם, הגיעה
ואיש איש, אנחת רוחה, השמיע.

„הלכו ואינם עוד, היהודים הארורים״
בלי הסתר יגילו, נאורים ובורים,
לא יעמוד עוד לשטן, היהודי הארור,
עתה הוא בעל הבית, בביתו יגור.

ויצטלב במורא, לפני היהודי הצלוב,
על שזכה מן ההפקר, זכהו בכל טוב,
בלבו אין מורא, ומוסר כליות,
דלתות יפרוץ, בלי כל שהיות.

ויתאזר, ישתרש, כאזרח רענן,
לא יבעתוהו חלומות, שלו הוא ושאנן.
את קדשי היהודי, ישרוף כגללים
מביתו יבער, כבער זבלים.

שותף נאמן הוא, לרצח לשוד
חלקו בביזה, גם לשכניו לא סוד,
יתפאר בגלוי, יציג לראוה
על מזלו הדבר ידבר בגאוה.

לשכנו מושקה לא פעם אמר בצחוק
כי יחליפו הבתים כדת וכחוק
ומושקה חייך, לא ענהו דבר
ועתה... ביתו לו לנחלה נשאר...

הוי שפוך חמתך על הגויים,
כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו.

* הערכת העורך :

בתאריך כ״ז ניסן תשכ״ו, פירסם בעתון „שערים״, שהיה מוקדש ל„יום השואה״, המשורר ראובן וינט־רויב את השיר „גירוש״.

אינני יודע אם המשורר הנכבד התכוון לגירוש מאיזו עיר מסויימת, או הוא סתם תיאר גירוש יהודים ע״י הרוצחים הגרמנים, שהיה מנת חלקן של הרבה ערים ועיירות. איך שלא יהיה, התיאור המזעזע הזה תואם כולו את המציאות של גירוש יהודי טרנובז׳ג. לכן העתקנו אותו במלואו מהעתון הנ״ל.

חיים בראַנד

די רעוויזיע אין מארק

קורץ פאַר ראש השנה תרצ"ט בין איך געקומען מיט מיין זון און צוויי טעכטער פון ראַבקא קיין טאַרנאָבזשעג צו מיינע ג־טזעליקע עלטערן — מיין פאָטער ר' ליפא בראַנד און מיין מוטער ע"ה. ערב ראש השנה זענען די דייטשן אַריין קיין טאַרנאָבזשעג, בין איך מיט מיין זון משה דאָרט פאַרבליבן ביז מען האָט אונדז פון שטאָט אַרויסגעטריבן. מיין ג־טזעליקע פרוי מיט די צוויי מיידלעך זענען צוריק־געגאַנגען קיין ראבקא.

דאָס אַרויסטרייבן די יידן פון שטאָט איז געווען אין חול המועד סוכות ת"ש. לויטן באַפעל פון די דייטשן האָבן מיר זיך באַדאַרפן פאַרזאַמלען אין מאַרק במשך צוויי שעה. ווען איך בין אָנגעקומען אין מאַרק, האָב איך זיך אַוועקגע־שטעלט נעבן הערש ענגעלבערגס בודקע. אין מאַרק זענען שוין דעמאָלט געווען פאַרזאַמלט הונדערטער מענטשן. גלייך אַזי צו מיר צוגעקומען אַ געסטאַפּאָוויעץ און האָט זיך געשטעלט הינטער מיר. דערנעבן זענען אויך געשטאַנען ר' אלימלך נוסבוים הי"ד און דער קאַסירער פון דער פּאָסט, טשעשער.

דער געסטאַפּאָ, וואָס איז געשטאַנען הינטער מיר, האָט געגעבן אַ סימן אַ צווייטן געסטאַפּאָ. יענער איז צו צו מיר מיט דעם אויסגעשטרעקטן רעוואָלווער אין האַנט און זאָגט צו מיר: „זאָג גלייך וויפל גאָלד און געלט דו האָסט, און ווו האָסט דו עס? אויב וועסט נישט זאָגן דעם אמת וועסט דו גלייך דערשאָסן". ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב דאָס געלט אין וועסטל־קעשענע, האָט ער מיר אַראָפּגעלאָזט אַ פייערדיקן פּאַטש, אַז איך האָב זיך פאַר יסורים אַביסל אַראָפּגעבויגן, האָט ער מיר דערלאַנגט דעם צווייטן.

דערנאָך האָט ער מיך צוגעפירט צום טיש, ווי עס איז פאָרגעקומען די רעוויזיע, ביי וועלכן עס איז אויך געזעסן דער בירגעמייסטער און געזאָגט צו מיר: „דאָ לייג אַוועק דאָס גאַנצע געלט און דאָס גאָלד וואָס האָסט ביי דיר. גיב אויך איבער דעם שליסל פון שטוב און שרייב אונטער, אַז דו פאַרלאָזט די שטאָט פרייוויליק".

פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב פּינקטלעך אויסגעפירט דעם באַפעל און דער געסטאַפּאָ־מערדער האָט מיך מיטן זון גלייך געהייסן אָנשליסן אין די שורות, וואָס זענען שוין אויך געהאַט אַדורך די רעוויזיע, און געוואַרט אויפן באַפעל אַוועקצומאַרשירן אויף דעם וועג צו דער באַן־סטאַציע.

יהושע קאלך

דאס צוריקקומען פון א טייל יידן קיין טארנאבזשעג זייער לעבן און ליקווידאציע

שווער איז געווען דער וועג פון די, דורך די דייטשע מערדער אַרויסגעטריבענע, אומגליקלעכע טאַרנאָבזשעגער יידן, וועלכע דער רוב איז געגאַנגען צו פוס מיט די פּעקלעך אין די הענט אָדער אויף דער פּלייצע, און מיט די קליינע קינדערלעך, וועלכע האָבן קיין כח נישט געהאַט צו גיין. דער ציל איז געווען אָנצוקומען קיין קליין־ראַדאָמישל, וואָס ליגט אויף דער צווייטער זייט פון טייך סאַן, דאָרט אַהין האָבן אונדז באַפוילן די דייטשן צו גיין ווי זיי האָבן געזאָגט: „צו אייערע ברידער, די רוסן". דער שוידערלעכסטער מאָ־מענט פון דעם גרויזאַמען מאַרש, איז געווען ביים אַריבער־פירן די מענטשן איבערן סאַן. עס איז שוין געווען הערבסט־צייט, אָקטאָבער מיט די שטאַרקע רעגנס. דאָס איבערפירן איז פאָרגעקומען אָדער אויף קליינע לאָדקעס, אָדער אויף צוזאַמענגעקלאַפּטע ברעטער... דאָס בילד איז געווען שרעק־לעך: ביים טייך איז געווען אַ געדרענג, אַ געפילדער. יעדער האָט געוואָלט אַריבער „אויף דער צווייטער זייט" וואָס פריער. זענען די קליינע לאָדקעס שנעל געוואָרן איבערפולט מיט מענטשן, וועלכע האָבן נאָך אויף זיך געטראָגן באַגאַזש און קליינע קינדער. די לאָדקעס האָבן נישט אויסגעהאַלטן דעם איבערגעוויכט און זיך איבערגעדרייט... עס האָבן זיך אָפּגעשפּילט האַרצרייסנדע סצענעס: די מענטשן זענען אַריינגעפאַלן אין וואַסער וועלכעס איז שוין דערגאַנגען ביז צום האַלדז און עס איז געווען „באו מים עד נפש"... עס איז געוואָרן אַ שרעקלעכע בהלה: די קינדער האָבן געוויינט און געשריגן, די מאַמעס האָבן היסטעריש ספּאַזמירט, די פּאַקעטן, די „אָרעמע בעבעכעס", זענען אַרומגעשווימען אויפן וואַסער און די געוויינען און געשרייען זענען דער־גאַנגען עד לב השמים. נאָר בדרך נס זענען קיין קרבנות נישט געווען, און אַלע זענען, אין משך פון דער נאַכט און צומאָרגנס, אַריבערגעטראַנספּאָרטירט געוואָרן און בשלום

אַנגעקומען אינעם קליינעם שטעטל ראַדאָמישל. דאָס איז געווען חול המועד סוכות שנת ת״ש.

ראַדאָמישל איז צו יענער צייט געווען, אַזוי צו זאָגן, אַ „פריי־שטאַט״, ד. ה. אָן אַ שום רעכטלעכע מאַכט און אָן אַ שום אויפזיכט: קיין פּוילישע רעגירונג איז שוין נישט געווען, די דייטשן — זענען נאָכנישט געווען, אויך נישט די רוסן. עס האָט נאָך געהייסן דאָס דער טייך סאַן וועט זיין די גרענעץ פון דעם פּאַרטיילטן פּוילן צווישן דייטש־לאַנד און רוסלאַנד און דאָס שטעטל וועט האָבן דאָס גליק צו געהערן צו רוסלאַנד. אָבער, ווי געזאָגט, איז נאָך דער־ווייל קיין איינער פון זיי אינעם שטעטל נישט געווען.

אויך האָט נאָך ראַדאָמישל ביז דעמאָלט נישט געהאַט געפילט די גרויזאַמקייט פון די מלחמה. דאָס שטעטל איז נישט געלעגן אויף קיין סטראַטעגישן אָדער וויכטיקן קאָ־מוניקאַציע פּונקט, האָט עס נישט געליטן פון קיין באָמ־באַרדירונג.

דאָס איז געווען די סיבה, וואָאָס די ראַדאָמישלער יידן האָבן נאָך אין דער צייט געלעבט כמעט אַ נאָרמאַל יידיש לעבן: זיי זענען נאָך געגאַנגען דאַווענען מיט מנין אין די זיידענע קאַפּאָטעס מיט די שטריימלעך, געזעסן אין סוכה א. אַז. וו. פאַרשטייט זיך, אַז מיר, די שוין אַזוי שווער גע־ליטענע, האָבן מקנא געווען די ראַדאָמישלער יידן.

דאָס קליינע שטעטעלע איז נישט געווען גרייט אויפ־צונעמען אַזוי פיל פּליטים. זיי האָבן אָוועקגעגעבן פּאָר די פּליטים איינצלנע צימערן, געוועלבן און מאַגאַזינען. אָבער די ענגשאַפט איז געווען זייער גרויס: 20 — 25 מענטשן זע־נען געלעגן אין איין צימער אויף די פּאָדלאָגעס.

נאָך אַ טאָג־צוויי, האָט מען באַלד געטראַכט פון גיין ווייטער. דער ציל איז געווען: לעמבערג. דערווייל האָט זיך פאַרשפּרייט אַ קלאַנג, אַז די רוסן טרעטן צוריק און די רוסיש־דייטשע גרענעץ וועט זיין דער טייך בוג. עס שאַפט זיך דערווייל, צווישן סאַן און בוג אַזאַ מין „ניי־טראַלער פּאַס״, און די וועגן זענען בחזקת סכנה: עס איז קיין מאַכט נישט דאָ און די פּוילישע באַנדיטן נוצן דאָס אויס: זיי ראַבירן און הרגענען. מענטשן, וועלכע האָבן זיך געלאָזט גיין אין דער ריכטונג נאָך לעמבערג, זענען איבער־געפאַלן געוואָרן דורך די רויבער, וועלכע האָבן אָוועקגע־נומען זייער לעצט האָב און גוטס און דערצו נאָך מערדער־לעך געשלאָגן. דערווייל האָט מען געהערט, אַז אין סאַנדאָ־מיעזש. זאַוויכאָסט, קאַפּשיווניץ איז רואיק און מ׳קען זיך דאָרט צייטווייליק איינאָרדענען.

די איבערוויגנדע מערהייט פון די אַרויסגעטריבענע טאַרנאָבזשעגער יידן, נישט וועלנדיק זיך צוריקקערן צום דייטש, גייען — טראָץ די אַלע סכנות — אין דער ריכטונג פון לעמבערג צו די רוסן און נאָך שווערע מאַטערניש און ביטערע ליידן זענען זיי אָנגעקומען „אין יענער זייט״ און זיך באַזעצט אין לעמבערג און אין אַנדערע שטעט אין מזרח־גאַליציען, וועלכע די סאָוויעטן האָבן געירשנט. דער קלענערער טייל, אָדער אַלס מורא, אָדער צוליב קליינע קינדער מיט וועלכע מ׳האָט זיך נישט געוואָלט איינשטעלן אין סכנה, אָדער וועגן עלטערן און קראַנקע, וועלכע האָבן זיך נישט געקענט אונטערנעמען דעם שווערן געפערלעכן וועג (אויך אַזעלכע, וואָס האָבן זיך נישט געוואָלט שיידן פון זייער פאַרמעגן) — האָבן זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון סאַנדאָמיעזש און אין די אַנדערע אויבנדערמאָנטע שטעט־לעך. דער רוב יידן וואָס זענען פאַרבליבן אויף דער דייי־טשער זייט, האָבן זיך טאַקע באַזעצט אין סאַנדאָמיעזש, זאַוויכאָסט, קאַפּשיווניץ, באַרנאָוו און מיעליץ.

אונדזער משפחה האָט זיך באַזעצט אין קאַפּשיווניץ. די לעבנסבאַדינגונגען זענען געווען זייער שווערע אין אַלגע־מיין, און פאַר אונדז אַלס פּליטים — נאָכמער. אַלע „לעכער״ האָט מען פאַרשטאָפּט מיט די פּליטים, אַפילו צו דער צוואַנגס־אַרבעט וואָס די דייטשן האָבן גענומען די יידן — האָט מען אויך אויסגענוצט אין דער ערשטער ריי, די פליכטלינגע... אַפילו די אָרטיקע יידן האָבן אונדז אויך אויסגענוצט.

די זאַך האָט אַזוי אָנגעהאַלטן בערך אַ יאָר צייט, ביז דאָס לעבן האָט זיך מער־ווייניק נאָרמאַליזירט. יעדער האָט זיך אינדיווידועל געשאַפן אַ שטיקל „דעקונג״, דורכן באַזאָרגן, מיט שווערע מי, עפּעס אַן אַרבעטס־קאַרטע. אַזוי איז געווען דער מצב אין אַלע שטעטלעך, ווו עס האָבן זיך באַזעצט די טאַרנאָבזשעגער, ראַוואַדאָווער און אַנדערע יידישע פּליטים.

**
*

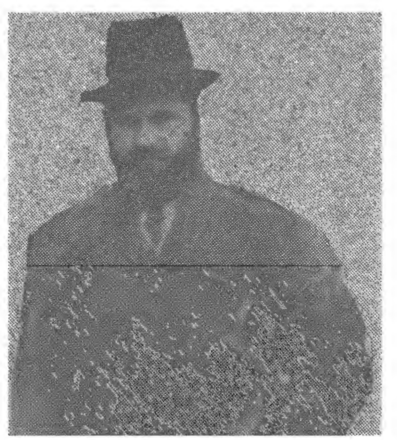
אין יענער צייט, ד. ה. אין 40־ער יאָר האָבן שוין די דייטשן געשאַפן די אַרבעטס־לאַגערן: בעלזשעץ, פּוסטקאָוו און אַנדערע. און ווידער זענען די ערשטע אין די לאַגערן אַריינגעפאַלן מיינסטנס פליכטלינגע, צווישן זיי אויך פיל טאַרנאָבזשעגער.

אויך האָט זיך שוין נאָרמאַליזירט די אַדמיניסטראַציע־מאַכט: דאָס סטאַראָסטווע־אַמט אין טאַרנאָבזשעג ווערט אויפגעלעזט און גייט איבער קיין דעמביץ. דער קרייז איז געוואָרן פאַרגרעסערט און פון ניסקא ביז דעמביץ איז גע־וואָרן איין קרייז מיטן זיץ־אָרט פון סטאַראָסטאַ (קרייז־הויפּטמאַן) אין דעמביץ. אין דעם קרייז האָבן זיך צו יענער צייט געפונען פיל טויזנטער יידן.

איבער דער צייט זענען געמאַכט געוואָרן פאַרשידענע פּרובן ביי די דייטשע באַהערדן צו דערלויבן די טאַרנאָ־בזשעגער יידן, וואָס האָבן געלעבט אין דעם קרייז, אומצו־קערן זיך אין זייער געבורטס־אָרט, אָבער אָן דערפאָלג. אין מיעליץ האָט דעמאָלט געוווינט ר׳ אהרן אלעזר טענענ־בוים ז״ל (דער איידעם פון ר׳ לייביש יוסט ז״ל), וועלכער איז אין טאַרנאָבזשעג געווען אַ כלל־טוער, דירעקטאָר פון דער „באַנק לודאָווי״ און אַן אָנגעזעענער סוחר. ער איז געווען אַ מעליצער, האָט ער זיך נאָכן אַרויסטרייבן דאָרט באַזעצט ביי זיינעם אַ ברודער. ער מיטן ברודער האָבן זיך פאַרנומען מיט האַנדלען מיט אַלטע זאַכן, שמאַטעס. באַ־זיצנדיק גוט די דייטשע שפּראַך, איז ער אָפּט געפאָרן דער־

לײדיקן דאָס אַרױסנעמען די דערלױבעניש (רשיון) צום האַנדל פאַר זיך און אויך פאַר אַנדערע יידן, ביי דער דײַ־טשער מאַכט אין דעמביץ. דאָרט האָט ער זיך באַפרײַנדעט מיט דעם פאַרטרעטער פון קרייז־הויפטמאַן (סטאַראָסטאַ) און שמועסנדיק איינמאָל מיט אים האָט ער באַרירט די פראַגע פון די טאַרנאָבזשעגער יידישע פליכטלינגע. ער האָט אים אויפגעוויזן, אַז דאָס אַרויסטרייבן די יידן פון טאַרנאָבזשעג איז אינגאַנצן געווען אַ טעות: מען האָט זיי נישט אויסגעזידלט צוליב וועלכער ס'איז זינד, נאָר צוליב דעם, וואָס טאַרנאָבזשעג האָט געזאָלט זיין דער גרענעץ־פּאַס, אָבער יעצט, ווען עס איז דאָך אַנדערש און עס ווינען דאָך סיי־ווי אין דעם קרייז (דעמביץ) פיל יידן, דאַרפן דאָך די טאַרנאָבזשעגער יידן זיך נישט אַרומוואַל־גערן אַלס פליכטלינגע. ער האָט אויך אויפגעוויזן, אַז די טאַרנאָבזשעגער יידן ווילן צוריקקומען קיין טאַרנאָבזשעג.

ענדלעך נאָך שווערער מי איז אים געלונגען אַרויסצו־באַקומען די ערשטע דערלויבעניש פאַר 10 משפחות. פאַר־שטייט זיך, דאָס קאַנדידאַטן זענען געווען פיל מערער, יע־דער האָט געוואָלט זיין פון די גליקלעכע זיך צו געפונען צוריק אין זיין אייגענער היים, אָבער די מעגלעכקייט איז געווען באַגרענעצט, זענען טאַקע געווען פיל אומצופרי־דענע. ר' אהרן אלעזר האָט אויסגעקליבן די 10 משפחות און פאַר יעדער גענעמיגונג (רשיון) האָט ער גענומען 10 דאָלאַר. עס זענען געווען יידן, וועלכע האָבן אים אָנגע־באָטן פיל מער, נאָר ווי מיר איז באַוווּסט, האָט ער ביי קיינעם נישט גענומען מער. יעדער משפחה האָט אויסגע־נוצט די געלעגנהייט מיטצונעמען דעם מאַקסימום מענטשן, וואָס מ'האָט נאָר געקענט אַריינרעכענען אין דער משפחה.

ר' אהרן אלעזר טננבוים הי"ד

ער האָט ווייטער געאַרבעט אין דער זאַך און אַרויס־באַקומען נאָך גענעמיגונגען. אונדזער משפחה איז געווען צווישן די צווייטע 15 רשיונות און מיר האָבן אויך געגעבן 10 דאָלאַר. אונדזער פאַמיליע, ד. ה. איך, מיין מאַמע ע"ה און מיין שוועסטער פייגע הי"ד, זענען צוריק קיין טאַרנאָ־בזשעג אויף דער געגעמיגונג (רשיון) פון דער משפחה פון הערשעלע נוסבוים ע"ה (דער זון פון ר' ירוחם נוסבוים ע"ה). אויסער אונדז האָבן אויף זיין רשיון זיך אויך צוריק־געקערט: זיין שוועסטער הינדע, איר טאָכטער האַניו מיט איר מאַן פייוול ערלעך הי"ד (וועלכער איז געווען מיין מוטערס ברודער). אין משך פון אַ קנאַפּ יאָר איז אים גע־לונגען אַרויסצובאַקומען 85 געגעמיגונגען אויף וועלכע עס זענען צוריק אַריין קיין טאַרנאָבזשעג איבער 100 משפחות, וועלכע האָבן געציילט אַ שיינע פּאָר הונדערט נפשות. די ערשטע משפחות האָבן אָנגעהויבן צוריקצוקומען אין פעב־רואַר 1940.

עס האָט זיך אויך געשאַפן אַ יודנראַט, נאָמינירט פון קרייז־הויפטמאַן אין וועלכן עס זענען אַריין:

ר' אהרן אלעזר טעננעבוים ז"ל.

ר' הערשעלע נוסבוים ז"ל (דער זון פון ר' ירוחם נוסבוים ז"ל.

ר' אהרן פענסטערשטאַק ז"ל (דער איידעם פון ר' ירוחם נוסבוים ז"ל).

ר' מאָטל העלפער ז"ל (דער איידעם פון ר' אַלטער קאַפּלס).

ר' יחיאל קנאַפּף ז"ל (דער איידעם פון ר' פנחס דערפ־לער.

עס איז געווען נאָך אַ זעקסטער, אָבער איך געדענק נישט זיין נאָמען.

עס דאַרף געזאָגט ווערן לשבחו פון ר' אהרן אלעזר טענענבוים, אַז נאָר אַ דאַנק זיין אומדערמידלעכער אַרבעט איז דאָס קליין הייפעלע טאַרנאָבזשעגער יידן אויף אַ קור־צער צייט אויפגערעכט געוואָרן: מען האָט פון אונדז נישט געשיקט צו קיין שווערע צוואַנגס־אַרבעט אויסער דער שטאָט, און נישט אין די לאַגערס.

עס איז געווען איין אַרבעטס־פּלאַץ, נעמלעך: מען האָט געבראַכט אויסגלייכן דעם שאָסיי וואָס האָט געפירט פון טאַרנאָבזשעג נאָך כמיעלאָוו. מ'האָט אונדז גענומען צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט צוריקגעפירט מיט אַן אויטאָ. דער אַרבעטס־אויפזעער פון דער פירמע איז געווען דער דייטש יאָזעף (JOSEF). ער איז נישט געווען פון די ערגסטע, ער האָט נישט צופיל געטריבן ביי דער אַרבעט און די פירמע האָט אויך אַ געוויסן לוין באַצאָלט פאַר דער אַרבעט. דערביי האָט מען געקענט קויפן עפּעס עסן ביי די פויערן אין די דערפער. אַ חוץ וואָס יעדער ראש משפחה האָט געאַרבעט, האָט מען נאָך צוגעהאַנדלט צו ביסלעך און זיך מפרנס געווען.

מיר זענען אויך נישט געווען פאַרשפּאַרט אין קיין פאַרמאַכטן געטאָ. מיר האָבן געוווינט אין דעם געשאַפענעם, אַזוי גערופענעם „יודען־פירטל" צו וועלכן עס האָבן גע־הערט: די דרום זייט פון מאַרק, אָנהויבנדיק פון דעם גוי באַבוליס געשעפט ביזן עק גאַס, ד. ה. ביזן הויז פון ר' אביש הויזער. אויך כמעט די גאַנצע מזרח זייט פון מאַרק און הינטערן מאַרק די דערנעבנדיקע הייזער.

מיר האָבן געוווינט אינעם הויז פון ר' פנחס דערפלער (וועלכן מ'האָט גערופן אַ צונאָמען: „דער בעל־מדינה").

שבת און יום־טוב האָט מען געדאַוונט מיט מנין, וועלכעס האָט זיך געפונען ביי אונדז אין שטוב. פון דער שול און בית־המדרש האָבן שוין די דייטשן געהאַט געמאַכט אַ סקלאַד (מחסן).

בערך אַ יאָר צייט האָבן מיר אויך נישט געהאַט קיין איין אומשולדיקן קרבן אין טאַרנאָבזשעג. עס האָט זיך אונדז אויסגעדאַכט, אַז מיר זענען גליקלעך און געהאָפט, אַז מיר וועלן שוין אַזוי איבערלעבן די מלחמה און זוכה זיין מקבל פנים צו זיין די צוריקגעקומענע פון די אין סיביר פאַרשיקטע יידן.

**
*

צום אומגליק האָט דאָס „גוטע״ לאַנג נישט אָנגעהאַלטן. עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די ערשטע סימפּטאָמען פון דעם אָנקומענדיקן חורבן. דער ערשטער קרבן אין טאַרנאָבזשעג איז געווען ר׳ יאָסעלע פישער (לאַסט). ער איז געגאַנגען אין אַ ערב שבת הינטער דער שטאָט אַן אַ דערלויבעניש, האָט אים דער דייטשער זשאַנדאַרמיסט בוטשקי י״ש דערשאָסן. נישט לאַנג נאָך דעם טרויעריקן פאַל זענען מיר אויפגעציטערט געוואָרן פון נאָך אַ שוידערלעכן פאַל: עס זענען — דורך אַ מסירה פון די פּאָלאַקן — דערשאָסן געוואָרן אין מיטן מאַרק ר׳ הערשל קאַנער און ר׳ יחיאל צינאַמאַן (דער איידעם פון ר׳ טוביה טענצער). אויך ר׳ חיים האָניג (דער בעקער) איז דערשאָסן געוואָרן אין גאַס דורך די ס. ס. מיר האָבן שוין געפילט דעם אָנרוקנדן זיך שטורעם. דער פחד איז געוואָרן גרויס און אין חלל האָט זיך שוין געטראָגן דאָס שרעקלעכע וואָרט: ליקווידאַציע... און לאַנג האָט שוין נישט געדויערט ביז דאָס איז פאַרווירקלעכט געוואָרן אויך אויף אונדז, טאַרנאָבזשעגער יידן, את אשר יגורנו בא.

דאָס איז געווען שבת חזון. ד׳ מנחם אב תש״ב. מען איז זיך אין דער פרי נאָך צוזאַמענגעקומען ביי אונדז אין שטוב צו דאַווענען מיט מנין. די שטימונג איז געווען אַ דערשלאָגענע, די לאַגע איז געווען אָנגעשטרענגט. איינער מיטן צווייטן האָט כמעט נישט גערעדט. דאָס שווייגן האָט מער געזאָגט ווי דאָס רעדן... עס האָבן זיך צוזאַמענגעקומען בערך דריי מנינים יידן. מען האָט אָפּגעדאַוונט שחרית, מען האָט שוין אויך אָפּגעלייענט די סדרה דברים. דער בעל־מפטיר זאָגט די הפטורה פון „חזון ישעיה״ מיטן איכה־ניגון: על מה תכו, עוד תוסיפו סרה?!... כל ראש לחלי וכל לבב דוי... מכף רגל ועד ראש אין בו מתום: פצע וחבורה וכו׳... אַזעלכע אַקטועלע ווערטער... ער האָט נאָכנישט געדאַנזשעט צוצוקומען צו די ווערטער: ואשיבה שופטיך כבראשונה ויעציך כבתחילה — האָט זיך דערהערט אַ געשריי פון אַ יינגעלע, וועלכער איז געווען אין דרויסן בשעת דעם לייענען: ״ס. ס. זענען געקומען! אוי, זיי פירן מאַסנווייז יידן אויף וועגענער, זיי זענען אין מאַרק!״

מיר האָבן באַלד פאַרשטאַנען וואָס דאָס הייסט. מען האָט שנעל געענדיקט דאָס דאַווענען. מען האָט באַשלאָסן נישט אַרויסגיין פאַרנט, נאָר זיך צעלויפן צווישן די שכנים. באַלד האָט מען געהערט, דאָס מען האָט געפירט די יידן אין דער גרויסער שול אַריין, וועלכע האָט, ווי געזאָגט, געדינט פאַר אַ מחסן. מיר זענען געוואָר געוואָרן, אַז דאָס זענען גרעמבעווער יידן, וועלכע די דייטשן האָבן אַרויסגעפירט פון דאָרף.

פאַרשטייט זיך, אַז קיין מנחה האָט מען שוין מיט קיין מנין נישט געדאַוונט. בליץ שנעל האָט זיך אויך פאַרשפרייט די ידיעה, דאָס מאָרגן, זונטיק, וועט מען אונדז אויך אויסזידלען פון שטאָט. מען קלערט פון אַנטלויפן, אָדער זיך אויסבאַהאַלטן, אָבער אַלע וועגן זענען געווען אָפּגעשלאָסן און באַלאַגערט פון ס. ס. לייט. עס איז נישט דאָ וווּ צו גיין, אָדער וווּ זיך אויסצובאַהאַלטן. די לאַגע איז האָפנונגסלאָז.

זונטיק ה׳ אב, 19טער יולי 1942, זעקס אַזייגער פאַרטאָגס, לויפן שוין אַרום די צעווילדעוועטע ס. ס. אין די יידישע שטיבער און שריין: „ראוס! אַרויס איר פוילע שווייניש יודען!״ יאָ, דאָס איז עס. קיין שום רעטונג איז שוין נישט דאָ. קיין שום אויסזיכט אויף צו ענדערן די גזירה רעה. מען נעמט אונדז צוזאַמען ביים פּלאַץ פון בית הכנסת, קעגנאיבער דעם אַלטן בית עלמין. עס הויבט זיך אָן די שוידערלעכע סעלעקציע: די עלטערע און שוואַכע ווערן אַרויסגענומען פון די שורה און אַוועקגעשטעלט אין אַ זייט (וועלכע זענען נאָך אונדזער אַוועקגיין באַלד דערשאָסן געוואָרן). אונדז האָבן זיי פאַרמירט אין שורות און געטריבן צו־פוס נאָך באַרנאָוו. ביים אַרויסגיין האָט געגאָסן אַ רעגן, ווי דער הימל וואָלט באַוויינט די יידישע קרבנות און די לעצטע אומגליקלעכע יידן וועלכע פאַרלאָזן זייער קהלה אויף אייביק... טאַרנאָבזשעג איז געוואָרן אויסגעלערט פון אַ יידישער נשמה.

דעם זעלבן טאָג נאָכמיטאָג, זענען מיר צובראָכענע, מידע און פאַריאושטע, אָנגעקומען קיין באַרנאָוו. עס האָט אונדז איבערגענומען דער יודענעלסטער ה׳ גראָס. אין באַרנאָוו האָבן מיר איבערגענעכטיקט אין... דרויסן, אין גאַס. צומאַרגנס, מאָנטיק (נאָכדעם ווי די מערדער האָבן ווידער דערשאָסן די יידן וואָס זענען זיי נישט געפעלן געוואָרן) זענען מיר איינוואָגאָנירט געוואָרן אין לאַסט־וואַגאַנען, צוזאַמען מיט די באַרנאָווער און גרעמבאָווער יידן, און אָפּגעפאָרן אין דער ריכטונג פון דעמביץ. מיטוואָך, ח׳ מנחם אב, דעם 22טן יולי 1942, 4 אַזייגער פאַרטאָג, האָבן זיי אונדז אַרויסגעיאָגט פון די וואַגאָנען און אונדז פאַרפירט אויף אַ גרויסן זאַמלפּלאַץ ווו עס האָבן זיך שוין געפונען צענדליקער טויזנטער יידן, וועלכע זענען נאָך מיט אַ טאָג־צוויי פריער דאָ אַהערגעבראַכט געוואָרן פון דער גאַנצער געגנט: ראַפּשיץ, לאַנצוט, גרויס ראַדאָמישל, ראַזוואַדאָוו, מיעלעצער געגנט (חוץ פון מיעליץ גופה) און אַנדערע. די מענטשן האָבן געשווידערט און געציטערט פאַר קעלט פון שטיין דאָ אַ נאַכט און צוויי...

נאָך אונדזער אָנקומען קיין דעמביץ, איז אויך אָנגעקומען אויפן פּלאַץ אַ שטאַרקע אָפּטיילונג פון ס. ס.־לייט און

„טויטן־קעפ״־מאַנשאַפט, וועלכע האָבן ווידער געמאַכט אַ „סעלעקציע״. פון איין זייט אַרויסגעצויגן די עלטערע מענטשן און פון דער צווייטער זייט אַזעלכע, וועלכע האָבן גוט אויסגעזען און דערצו געזאָגט, אַז זיי האָבן צוויי אַנציגער. אַזעלכע האָבן זיי אָנגעזאַמלט 600. איך בין געווען צווישן די מענטשן מיט די „צוויי אַנציגער״. די גרופּע פון 600 מענטשן האָבן זיי איינגעטיילט אין פיר. יעדער גרופּע צו 150 מאַן. איין גרופּע בלייבט אין דעמביץ אויפצורוימען די דערשאָסענע קרבנות, די צווייטע גרופּע איז אַוועקגעשיקט געוואָרן נאָך פּוסטקאָוו (פון וועלכע ס׳איז קיינער נישט געבליבןביים לעבן), די דריטע גרופּע איז אַוועקגעפירט געוואָרן קיין... טאַרנאָבזשעג צו דער אַרבעט און איז איינקוואַרטירט געוואָרן אין רבס הויז. (זע דעם מאמר אין עברית: מחנה העבודה בחצר הרב).

די פירטע גרופּע, אין וועלכע איך האָב זיך געפונען איז אַפּגעשיקט געוואָרן קיין ריישא.

בעת מ׳האָט אונדז געפירט מיט אויטאָס נאָך ריישא, האָבן די געפּאַקטע וואַגאָנען פון די נאָך טויזנטער „מענטשן־סחורה״, וועלכע זענען נישט דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, אָנגעהויבן צו רירן אין דער ריכטונג פון בעלזשעץ, צו דער „ענטגילטיקער לייזונג פון די יודען־פראַגע״ ד. ה. צום טויטן אין די קרעמאַטאָריע־אויוונס.

שפּעטער האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה, פון אַ פּאָלאַק, דעם באַן־פירער, דאָס ער האָט איבערגעגעבן די טראַנספּאָרטן אין די הענט פון די ס.ס.־מערדער, דאָנערשטיק ט׳ מנחם אב תש״ב, דעם 24טן יולי 1942.

עס איז אָנצונעמען, אַז אין דעם זעלבן טאָג איז דער טראַנספּאָרט אומגעקומען על קידוש השם אין דעם קרעמאַטאָריום פון טויטן־לאַגער בעלזשעץ, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען אויך, די נאָך פאַרבליבענע טאַרנאָבזשעגער יידן. דאָס איז געווען דער סוף.

השם ינקום דמם

צבי גרפונקל

מחנה העבודה בחצר הרב

הנבין את דרכי ה׳? דוקא מקום הקדושה, חצר אדמו״רי דז׳יקוב, מרכז החסידות ועבודת ה׳ במשך ארבעה דורות, דוקא פה רוכזו אחרוני היהודים בטרנובז׳ג, פה דוכאו והושפלו שרידיה. בחצר הרב ובבית המדרש הגדול שבה, הוקם מחנה עבודה ל־100 איש שהוחזרו מדמביץ.

החברה הגרמנית לסלילת כבישים בשם „ברמן״, מהעיר קלן שבגרמניה, סללה אז כביש איסטרטגי בין הכפרים מיכוצ׳ין—כמילוב. המתכננים והמנהלים היו גרמנים עובדי החברה, אלה היו מאורגנים במסגרת ה„ס.א.״ ההיטלריסטי. על ביצוע העבודה השגיחו, בעזרת מנהלי עבודה פולנים מקומיים, והפועלים היו יהודי טרנובז׳ג, שחויבו בעבודת כפיה, ללא שכר. ביום חיסול הקהילה (Aussudlung) נותר מנהל החברה הופמן ללא עובדי חינם, ולכן אץ לדמביץ לשם הובאו כל היהודים המגורשים מכל הסביבה, כדי לקבל את חלקו בשלל. אכן אישרו לו „שלטונות החיסול״ 100 יהודונים, בתנאי שייסגרו במחנה עבודה סגור, והוא יהיה אחראי לשמירתם מפני בריחה.

הייתי בין ה־100. היו אתנו אנשים מעיירות שונות, כי הבחירה היתה מקרית מאוד. בשובנו לטרנובז׳ג, הוכנסנו בלילה לבית המדרש שבחצר הרב.

למחרת, ביום צום תשעה באב תש״ב, הוציאונו לעבודה הראשונה, לגדור את בית הכנסת וחצי חצר בחוט־תיל, כדי להכשירם למחנה עבודה סגור ומסוגר. החלק הנותר של החצר, שימש כמחסן חומרי בניה וכלי עבודה. בכניסה לחצר הוצבו שתי מלונות של כלבי ציד. בצהרי היום הופיע לפנינו מנהל החברה במקום, הופמן, בלווי אנשי ס.א. וגיסטפו וכיבדונו בנאום כזה: „חמשת אלפי שנה לא עבדתם, ורק מצצתם את דם העמים. כעת נתחיל ללמדכם לעבוד״. הזהירונו שעבור כל נסיון בריחה יהרגו עשרה אנשים מהנותרים. הופמן זה היה כבן 55—60, לבוש אזרחית, בחגים היה מתקשט במדי ס.א.: על ידו עזרו שני מפקחים, יוזף שורץ ופאול הולצאואר.. בבית הרב גר שומר החברה הפולני פלוך ומשפחתו, בבית השני גידלו חזירים, עבור עובדי החברה...

קיומנו הושווה לאותם החזירים; האוכל שקיבלנו היה מין מרק מלוכלך של מים ותפוחי אדמה, אשר בישלוהו בעיקר עבור עדר החזירים, ולנו הקציבו חלק מהתבשיל הזה. שכבנו על רצפת בית המדרש. כל איש קיבל חבילת קש כמזרון, ומחצלת קש, מתוצרת עצמית לכסוי. השאירונו בלבוש שלנו, ובגד שנקרע לחלוטין הוחלף בבגדי ניר ובנעלי־עץ.

העבודה היתה קשה מאוד. יום יום הליכה ברגל מרחק של כמה קילומטרים, תחת לווי חמור, וזאת עוד לפני התחלת העבודה. במקום, הוטל עלינו להעמיס קרונות רכבת, בחול או בחצץ. שני אנשים דחפו קרונות. עבדנו לפי מכסה, והיה עלינו להספיק להקריב את הקרונות לקטר. „מובן מעצמו״ היה, שהעבודה חייבת להיות מלווה במכות, פשוט, כדי שלא ישתעממו השומרים עלינו. על פי רוב לא היו מסתפקים ביום ארוך של עבודה מפרכת, והיו מעירים אותנו בלילות לעבודה נוספת, בנסיעה על מכוניות פתוחות עד להרי אפטֽ (OPATOW), כדי להביא משם אבנים לסלילת הכביש. בלילות בחורף, לא היה זה מהתענוגות; קפואים ורדומים

היינו חוזרים, ביושבינו על האבנים החדות, כדי בבוקר שוב לצאת לעבודה „הרגילה". לפעמים היינו מפרקים בלילות צריפים של הצבא הפולני ביערות קולבושוב, והעברנום לטרנובז'ג.

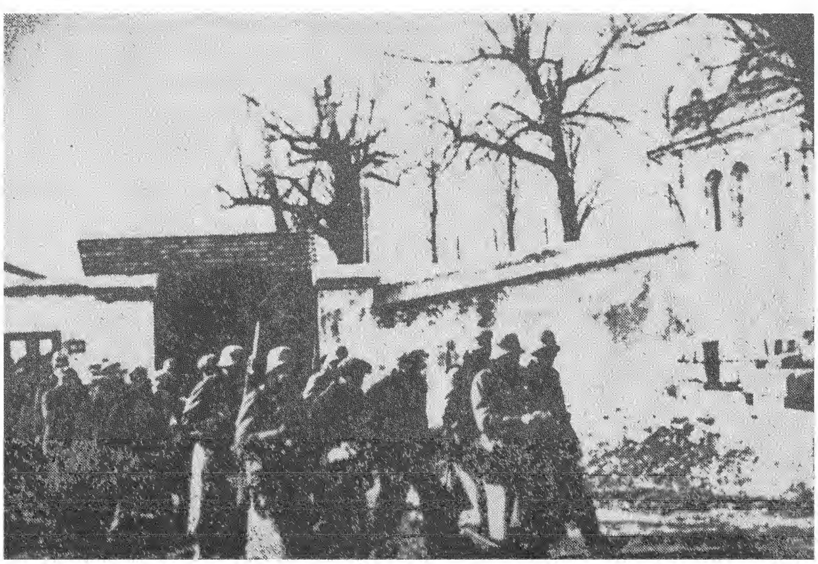
למרות אזהרתו של הופמן, קרו מקרי בריחה. היה בינינו מאָטל וינריב־שטייניגר (מאָטל משה — ניחה"ס) מטרנובז'ג. כשבועיים אחרי שהגענו למחנה — נעלם. בעת מיפקד הבוקר נתגלה הדבר, ומיד קמה בהלה בין הגרמנים. אמנם, הצליחו לגלותו עוד באותו יום ע"י נהר ה„ויסל" בנסותו לעבור לעיירה קופשיבניץ שמעבר השני של הנהר. שם עוד ישבו יהודים. למחרת אספו את כולנו בחצר, הופיעו כל ציות הגרמנים והשומרים, והוקם גרדום בתוך בית המדרש. קשרו את האומלל לתליה, וכאשר נדמה היה שהנה הוא מת, עשה הוא תנועה חזקה, ועניבת החנק נותקה, ומאָטל נפל על הרצפה. קוינו שייסלח לו, כפי שזה נהוג בעולם, כאשר התלוי נופל בעודו חי, ואמנם כמה ימים היה מאָטל בינינו ואף יצא לעבודה. אח"כ הוציאוהו ליער ע"י מועדון ה„סוקול", ושם נורה למוות, בנוכחות שניים מאנשינו, שנצטוו לקברו במקום. השם ינקום דמו!

במשך כל תקופת היותנו במחנה זה, היו הגרמנים מגלים בסביבה יהודים מסתתרים, או שהפולנים מסרום לידיהם. כל המתגלים, הוצאו להורג ביער, הקרבנות הוכרחו לחפור לעצמם בור, לא יותר מחצי מטר עומק, ונורו בתוך הבור.

קרה מקרה עם בנו של ישראל'קה ורשבסקי, (בעל חנות כלי בישול מטרנובז'ג) שהועבר מדמביץ למחנה ברישא, והאב היה בינינו. הוא התיידד קצת עם המנהל הופמן עוד לפני הגירוש, ובהסתמך על כך, קיווה שבנו יתקבל במקום ויתאחדו. בלילה אחד הופיע בנו בטרנובז'ג, ופנה ישירות אל הופמן. היתה זאת אשליה מרה; למחרת מסרו הלה אישית לידי הגסטפו, והרגוהו ביער שע"י הסוקול. גם הפעם נלקחו מאתנו עדים לראות את המחזה ולהזהירנו בכך. עוד קרבן. השם ינקום דמו!

חיינו היו קשים מאוד, כל יום גיהנום מחודש. אך המקרה האיום ביותר שאינני מסוגל לתארו, היה השרפה בבנין מגורינו. וכך זה קרה: פסח של שנת תש"ג (1943) התקרב, ואנו שאפנו להכין לפחות כמה מצות לזכרון. מעט קמח הצלחנו לרכוש בעת העבודה, מידי הפולנים, או סחבנו קמח לקמצים מן המטבח שלנו בעת העבודה בו. מובן שהסתרנוהו היטב. בליל קר אחד הצבנו שמירה ואפינו מצות על תנור הברזל, שצריך היה קצת לחמם את האולם הגדול. עייפים מהעבודה המפרכת, ומההתחממות של האפיה נרדמנו חזק. פתאום טילטלני האחראי מבינינו, הרוקח לשעבר מ־גרמבוב אונגר, ואמר לי שמישהו מתהלך על הגג, רעש חזק נשמע מלמעלה. לא שמתי לב אליו ונרדמתי. כעבור כמה דקות העירני בחוזקה וצעק: אש, שרפה! והנה התמוטטה חצי תקרה ונפלה על הקש, לשונות אש פרצו מלמעלה, והקש נדלק מלמטה. מה קרה? ארובת התנור התלהטה כנראה מהאש המרובה מהרגיל בעת אפית המצות, הציתה את קורות התקרה אליהן היתה קשורה, התפשטה במרחב שבין התקרה והגג ובשלב מאוחר גרמה גם ל־התמוטטותה.

פרצה בהלה רבה והספקנו לברוח לחצר, ללא קרבנות. בחוץ שלג וכפור חזק. מיד נזעקו אנשי הגיסטפו והתנפלו עלינו תוך מכות אכזריות, מפני שחשדונו בהצתה במזיד. הוזעקו מכבי האש, אלא שאלה לא הצליחו להפעיל את המשאבה, צינורות הכיבוי מלאו קרח. איכשהו השיגו דליים, ואותנו הכריחו לשאוב מים מהבארות שבסביבה, ולהכנס לתוך האש לכבותה. היה זה איום! המים נשפכו על בשרנו הכמעט ערום, הקרח נדבק בנו, העשן והאש איימו לבלענו, ושומרינו מכים ומכים... בסוף נשרף הגג כולו, האש דעכה, ואנו רטובים, ללא בגד להחלפה, קפואים, ללא צל של תקוה,

יהודי העיר מובלים ע"י הנאָצים לעבודת כפיה

נשארנו ללא קורת גג בכפור האיום. למחרת נשאר לנו לנקות את פנים הבנין, ונשארנו ללון בין הקירות, ללא תקרה וגג. בימים שלאחר כך, הירשו לנו איכשהו לכסות את הגג בקרשים שנועדו לבניה. אין פלא שאחרי מקרה זה פרצה מגיפת טיפוס, שהפילה רבים מבינינו, המתים נקברו ביער שעל־יד הסוקול.

באותה העת העבירו מספר אנשים למחנה מיעליץ, ואחרי שמתו עוד רבים, נשארנו קבוצה קטנה של 30 איש. במשך חודשים רבים אלה, היינו מנותקים מכל העולם, סגורים ומסוגרים. לא ידענו מה קרה עם משפחותינו, ועם כל אלה שנשארו בשדה בדמביץ. לא ידענו על הקורה במלחמה, לא ברוסיה ולא באפריקה. לאמיתו של דבר, גם לא היינו מסוגלים לחשוב על כך, כבהמות נדמינו... היינו מסוגלים לחשוב רק על האוכל, וכיצד לעבור אותו יום, לא יותר. מתה כל מחשבה אנושית.

קשר יחיד עם החוץ, מחתרתי כמובן, היה לנו ע״י גוי בעל אטליז לבשר חזיר, שגר מאחורי המחנה. לפעמים היינו זורקים כסף דרך הגדר הקרובה לביתו, והוא היה משלשל לחם, דרך פרצה קטנה. בדרך זו הוצאנו לפעמים מכתבים והוא היה מעבירם לתעודתם. אני הצלחתי כך להתקשר עם פולנים מגרמבוב, ואלה אמנם גמלו לי טובה, וסיפקו מזמן לזמן קצת מזון. לזכותם ייאמר, שהם הסתכנו בכך, והיו זורקים לי אספקה דרך הגדר. אי אפשר היה להעלים זאת מעיני פלוך השומר, וכדי לשחדו הייתי מוסר לו את החמאה, והלחם נשאר לי. מפתקאות שהגיעו ממקומות אחרים, ידענו שיש מחנה יהודים ברײשא ובמיעליץ. בעת הנסיעות להרי אפט נתקלנו לפעמים ביהודי מסנדומיר, וידענו שמעבר לויסלה ישנם עוד יהודים חופשיים. סיפרתי כבר שלפעמים נאלצנו לקבור בטרנובז׳ג יהודים שהסתתרו ונתגלו, מכאן הבינונו שבסביבתנו אין יותר יהודים — אך ידיעות ברורות לא היו לנו. ומה קרה עם משפחותינו? כל ידיעה לא היתה; שערנו שהזקנים אינם, ואחרים ודאי עובדים במחנות עבודה... (על משרפות בלז׳יץ לא שמענו).

אולי חשוב גם להזכיר מה קרה עם בית הקברות החדש. הישן פורק עוד בזמן הגיטו. בשנת 1942 נהרס על פי פקודת הגרמנים. יום יום היינו עוברים על ידו לעבודתנו, וראינו זאת. הקבלן הראשי לעבודה בזויה זו, היה פולני שגר ברחוב הרכבת, והיה לשעבר סוחר סוסים. הוא פירק את חומות הלבנים, והמצבות נקנו ע״י פולנים אחרים, למטרות בניה וריצוף.

האביב בא, ואנו הקבוצה הקטנה במחנה העבודה נחלשנו מאוד. העבודה המפרכת, החורף, ובמיוחד השרפה והטיפוס, מצצו את לשד עצמותינו ואת שארית כוחותינו. המשכנו לצאת לעבודה כרגיל, שובינו־מעניני שמו לב שאיננו יותר „יעילים״...

ביום אחד, היה זה ערב חיסול גיטו סנדומיר, חליתי מאוד, וקיבלתי חום גבוה, לא הייתי מסוגל לצאת לעבודה, פה עמדו לי יחסי הטובים עם השומר פלוך (בזכות חלקו בחבילות המזון שלי). הוא לחש לי שזוממים להעבירנו לסנדומיר המתחסלת, ולהביא במקומנו יהודים בריאים המסוגלים לעבודה. כדי להנצל, עלינו להעמיד פני בריאים,

יהודים עובדי כפיה אצל הנאצים

ולעבוד טוב כמה ימים, עד יעבור זעם. לא היתה ברירה, רצינו לחיות. חברי תמכוני כל הדרך, וכך הגעתי איכשהו לכביש. באותם הימים, למזלנו, היה פלוך המשגיח על עבודתנו, והוא העלים עין. הוא גם היה מעוניין שנשאר במקום, קצת התקשר אלינו, וגם נהנה מיתרות הכלכלה. איכשהו התגברתי. בינתיים התרוקן גיטו סנדומר, ובימים שלאחר כך לא היו כבר יהודים להחליפנו. זה היה אחר פסח.

מתו עוד אחדים מבינינו, ובניהם עזרא שיפמן ואחיו. מי שהבריא, המשיך בתנאים הקשים האלה, שלא השתנו.

באחד מימי יולי 43, הופיעו אנשי גיסטפו, וגם האחראים על המחנה, והעלונו על מכונית תחת משמר מזויין. חשבנו, הנה הגיע הסוף, לחיסול מובילים אותנו. נפרדנו איש מאחיו, ומהעולם המושחת הזה. בלילה זזנו. עם כל עצירתה של המכונית, התעוררה המחשבה: הנה הסוף, פה נקבר... בחצות הגענו למחנה העבודה במיעליץ, באיזור התעשיה האוירית — נשמנו לרווחה, הנה עוד יהודים בחיים...

בפולין המשוחררת

התגלגלתי ממחנה למחנה — המלחמה הסתיימה, והשתחררתי על אדמת צ׳כיה. כעת כבר ידענו שיהדות פולין איננה — נכחדה. על ההשמדה בבלז׳יץ לא שמענו. חשבנו, אולי מישהו בכל זאת נשאר בחיים?

מכל אחי לצרה במחנה טרנובז׳ג, נשאר אתי כל העת דוד שר מטרנובז׳ג. החלטנו לבקר בגרמבוב, וגם בטרנובז׳ג. בסוף מאי 1945 או בתחילת יוני, הגענו ברכבת לרוזבדוב. ברדתנו בתחנה, נתקלנו באנשי המיליציה הפולנית (משטרה טרם היתה). אלה מיד הרגישו שיהודים אנו, וכיבדונו בקבלת פנים מיוחדת במינה... הכניסונו, תוך איומים לתחנה שלהם, שם עצרונו והחשידונו בספסרות. ברשותנו היו כמה בגדים שהצלחנו „לארגן״ בצ׳כיה. בחקירה סיפרנו להם את כל האמת, אנשי מחנות משוחררים אנו, חוזרים למקום בו נולדנו וכו׳ — כל זה לא הועיל. אחד מהם הציע לנו שמוכן לשחרר אותנו, בתנאי שנמסור לו חלק ממה שבידינו ושנסתלק מיד מרוזבדוב. ברירה לא היתה לנו, ואחרי כמה שעות המעצר — שיחרר אותנו.

יצאנו לתחנת הרכבת, כדי לחזור לקרקוב. פה פגשנו

יהודי בשם קרוליק, שהסתתר בסביבה, נשאר בחיים, וכע פעל בשרותו של הצבא הרוסי. הוא היה מעוניין שנחזור אתו אל העיר, ונספר על המקרה למפקדה הרוסית. רצי־ בכך, אלא שפחדנו מפני האפשרות שהם עלולים להתנקם ביהודים אחרים שיגיעו למקום, והעדפנו לצאת ברכבת הראשונה שתזדמן.

ממקרה זה למדנו שאין להסתכן בביקור במקומותינו. הרכבת הגיעה לתחנה ז׳שוב (ריישא) ביום עלילת הדם והפוגרום שערכו הפולנים בעיר על היהודים, שאך זה יצאו מגיא הצלמוות של החיה הנאצית. ישבנו מוסתרים בקרון להובלת בהמות. היה זה בלילה, ושמענו מקרוב את הצעקות: „כל היהודים לצאת מהרכבת". אף חיפשו בקרונות בעזרת פנסים. גם בקרון שלנו היו, אך לא השגיחו בנו, ובנס ניצלנו.

החלטנו שאין לנו מקום על אדמת פולין, וחזרנו לצ׳כיה. דרכנו לשיחרור אמיתי הוליכה דרך אוסטריה, איטליה, קפריסין — לישראל שלנו.

(נרשם ע"י ש. שלר)

דבורה אברמוביץ-הורוויץ

די וועלט האט געזעען און געשוויגן*

זאַלס הקדמה וויל איך זאָגן, אַז דאַטעס, ציפערן, געדענק איך כמעט נישט, אָדער גאָר זעלטן. עס איז אויסגעמעקט געוואָרן אין מיין זכרון צייט אונטערשיידן לויטן קאַלענדאַר. איך געדענק נאָר די צייט — האַרבסט אָדער זומער. די מידקייט פונעם טאָג אָדער די טונקלקייט פון דער נאַכט. נאָר אַזוי זענען מיר די בילדער געבליבן, בילדער פון בלוט, פון תליות, פון אונטערגאַנג.

אָבער איין דאַטע געדענק איך גוט: דעם ערשטן סעפּטעמבער 1939. אָט די דאַטע, וועלכע איז געווען דער סאַמע אָנהויב און דער סוף. דאָ האָט זיך דאָס לעבן אָפּגעשטעלט. זיך אָפּגעזעגנט און אַוועקגעגאַנגען.

אַ נאַכט דערפריער: מיר זענען געשטאַנען פאַר אונדזער הויז — די שטאָט כּמעט טונקל, אויסגעשטאָרבן. נישט ווייט פון אונדז, אינעם קאַפעהויז, וואָס איז געווען אַקייגנאיבער, זענען נאָך געזעסן עטלעכע מענטשן, ביים שיין פון ליכט (לאָמפּן האָט מען נישט מער געברענט). די פענסטער פאַרהאַנגען און נאָר די שאָטנס האָט מען געזען אויף די ווענט — סילוועטן. דאָס בילד איז געווען אומהיימלעך. עס האָט שוין געטראָגן אין זיך דעם אָנזאָג פון דער גרויסער לעצטער געשעניש, וואָס האָט געדאַרפט קומען אויף דער גאָרער וועלט.

צומאָרגנס איז דער טומל שוין געווען גרויס: די אַפּטייק פול געפּאַקט מיט מענטשן, דאָס האָט מען געקויפט די נויטיקע צוגרייטונגען פאַר גאַזמאַסקעס און אַנדערע סאַניטאַרע זאַכן. דאָס האָט מען זיך געגרייט צו באָמבאַרדירונגען און גאַזן (נעבן טאַרנע געפינט זיך די גרויסע אַמוניציע־פאַבריק „מאשטשיץ" און מען איז געווען זיכער, אַז טאַרנע וועט אַלס ערשטע גיין אין דער לופט). מיר האָבן דאַמאָלט נישט געוווסט, אַז דער דייטש וועט אַריינקומען קיין גאַליציע אָן יעדן קאַמף, אַזוי ווי צו זיך אַהיים. קיינער האָט עס נישט געוווסט, און די הכנות זענען געווען גרויס. מען האָט אויך אָנגעגרייט שפּייז, ליכט און אַנדערע זאַכן. איך אַליין האָבן גענייט אַ קליינע גאַזמאַסקע פאַר מיין קינד, וואָס איז דעמאָלט אַלט געווען 5 חדשים. ס׳איז געווען אַ מאָדנע מתנה פאַר זיין יונג, ערשט דערוואַכט לעבן. מיין מאַן, בוזיעק, האָט באַקומען אַן איינבאַרופונגס־צעטל צו גיין אין מיליטער און מיינע עלטערן האָבן שוין געהאַט געפליכטעט קיין טאַרנאָבזשעג (דזיקאָוו), אַ קליין שטעטל, וואָס ליגט האַרט ביי דער ווייסל.

ראָטלאָז אינמיטן פון דער גרויסער בהלה, מיטן באַוווסטזיין, אַז בוזיעק מוז אָפּפאָרן, האָב איך צוזאַמענגעפּאַקט אויף שנעל דאָס ביסל זאַכן און באַשלאָסן פאָרן ווו מיינע עלטערן זענען. בוזיעק האָט אונדז באַגלייט ביז מעליץ.

די אויטאָבוסן זענען געווען פול געפּאַקט מיט מענטשן, פּליטים. בעת מיר זענען געפאָרן, זענען שוין גאַנץ נידעריק איבער אונדזערע קעפּ געפלויגן די דייטשע עראָפּלאַנען, וואָס האָבן גאָר נישט געפונען פאַר נייטיק צו באַנוצן אַ ביסל פּולווער. יידן האָבן געזאָגט מבינות, אַז עס זענען גאָר נישט קיין דייטשע עראָפּלאַנען.

אין מעליץ זענען אַריין נאָך מער פּליטים. מיין מאַן האָט זיך מיט מיר געזעגנט. אַ לעצטער בליק אויף מיר, אויפן

* באַמערקונג פון דער רעדאַקציע:

די פרוי דבורה אַבראַמוביץ־הורוויץ, די טאָכטער פון לעצטן דזיקאָווער רבין, ר׳ אלטר׳ל הורביץ הי"ד, וועלכע האָט דורכגעמאַכט די שרעקלעכע מלחמה־יאָרן און איז לעבן געבליבן מיט איר איינציקן זון — האָט אין יאָר 1952 פאַרעפנטלעכט אין דער אַמעריקאַנער טאָג־צייטונג „דער טאָג" אַ גרעסערע אַרבעט, זכרונות פון אירע מלחמה־איבערלעבענישן.

אינעם יזכור־בוך „טאַרנע" (תל־אביב, תשי"ד) איז אָפּגעדרוקט געוואָרן אַ פראַגמענט פון די זכרונות.

היות ווי אין די זכרונות יוערט אָפּט דערמאָנט איר געבורטסשטאָט דזיקאָוו, ווי אויך דיליידן פון איר פאָטער אין די מלחמה־יאָרן, גיבן מיר אויך איבער אין אונדזער בוך אַ טייל פון דעם פראַגמענט פון די אויבנדערמאָנטע זכרונות.

קינד — און מיר האבן אים געלאזט גיין, גיין צום פוילישן מיליטער, בעת אלץ איז שוין סיי ווי געווען פארשפילט און פארלוירן. איך געדענק זיין לעצטן בליק. אייניקוויין האט זיך דאס לעבן אפגעזעגנט.

מיר זענען אנגעקומען קיין טארנאבזשעג. דאס הויז, אונדזער היים פון אמאל, מיין טאטנס היים, איז שוין אינעם קריג פון 1914 געווארן שטארק באשעדיקט, אבער עטלעכע הייזלעך זענען נאך געשטאנען, ווו מיין ברודער האט געוווינט. ס'איז געווען א גילדענער הארבסט־טאג יענעם שבת. איך בין געזעסן מיטן קינד אינעם סאד, מיט זיינע גערדיכטע גרויסע בוימער און יעדער שטיין האט דערמאנט קינדעריארן, אמאליקע היים.

פלוצים, פארנאכט, איז דער הימל געשטאנען אין רויטע פלאמען. דאס שטעטל אונטער א האגל פון קוילן — איין דונער נאכן צווייטן — רויטע פלאמען און שווארצער רויך עס האט זיך געדאכט, אז די ערד ציטערט. מיר זענען אריין אינעם פאדערשטיקן שטיבל, כדי צו קאנען תיכף ארויס אויב די ווענט וועלן איינפאלן. דער גרויסער לאמפ פון מיטן שטוב האט מיט א שליידער זיך אפגעריסן און געפאלן אין שפליטער צו דער ערד. דאס איז געווען דער ערשטער שמע־ישראל אויף אונדזערע ליפן.

שפעטער, אז דאס גרויסע פייער איז אדורך, האט מען אנגעהויבן קלערן פון ווייטער לויפן. ווו אהין? מען איז געווען ראטלאז. מענטשן האבן געזאגט לובלין. סיי ווי — לויפן מוז מען. און נאך אין דער זעלביקער נאכט זענען מיר מיט לודקעס אריבער אויף דער צווייטער זייט ווייסל — אויפן וועג קיין פאקשיווניצע. מיט אונדז צוזאמען דאס האלבע שטעטל. הארט ביים ברעג זענען מיר געגאנגען און ס'האט גערוישט און געדונערט איבער אונדזערע קעפ. דאס קינד האט געצוקט אין מיינע ארעמס.

אזוי זענען מיר געגאנגען ביז פאקשעווניצע און דארט דערווייל פארבליבן. עס זענען דערנאך אנגעקומען נאך מער פליכטלינגע און מען האט באשלאסן ווייטער לויפן. ארויפגעפאקט קינד און קייט אויף וועגן, כמעט נישט מיט א שמץ האפענונג, אז מען קאן נאך ערגעץ ווו ארויס — נאר כדי עפעס צו טון, כדי אליין זיך צו באטויבן. אזוי זענען מיר אפגעפארן א היפש ביסל צייט ביז סאנדאמיעזש. ביז דעם גרויסן באמבארדירן פון סאנדאמיעזש. מיר זענען אריין ערגעץ ווו אין א הויז. דער טומל, די קולות פון די דארטיקע מענטשן און פלוצעם דאס געשריי: גאז! איך געדענק ווי איך האב עפעס ארויפגעווארפן אויפן פנימל פון מיין קינד. איך געדענק ווי די מאמע האט זיך נעבן אים איינגעבויגן. דאס געשריי, דאס געטומל, דער שמע־ישראל.

מיד, אפגעריסן ,אויסגעלאשן, האט מען זיך דערנאך צוריק ארויפגעזעצט אויף די פורן און ווייטער זיך געלאזט אין וועג אריין. א צעשאסענע בריק, צוויי פערד דערנעבן אויפגעריסענע — מען האט געמוזט אראפ פון די וועגן. און אזוי שטייענדיק האבן מיר געזען אנקומען א צאל פוילישע סאלדאטן, אפגעריסן, אפגעפליקט. זיי האבן געלאכט פון אונדז וואס מיר לויפן, בעת דער דייטש שטייט שוין אט דא נעבן אונדז. מען האט פארקערעוועט אויף צוריק. ווי קינדיש און האפנונגסלאז עס איז געווען אזא מין ארומיאגן זיך מיטן גורל, וואס איז שוין געשטאנען אנגעצייכנט פאר יעדן ייד: אונטערגאנג.

איך געדענק נעכט: דאס פוילישע מיליטער האט אפגעצויגן. לאנגע שווארצע נעכט פון הארבסטצייט, דריבנער רעגן און פייכטע ווינטן, וועלכע האבן געיאגט איבערן לאנד, און וועגן, גאנצע קאראוואנען פון וועגן האבן זיך געצויגן — פארוואונדעטע סאלדאטן, אן הענט, אן פיס, — אלץ האט אגעצויגן אויף צוריק. איך בין געלעגן אויף דער ערד אין דעם קליינעם פינסטערן שטיבל נעבן מיין קינד און מיך צוגעהערט צו דעם ראטערן פון די רעדער, וואס האט קיין סוף נישט גענומען. צומארגנס האט מען געזען א סך רויט בלוט פארמישט אין בלאטע און פייכטן ליים.

...דערנאך איז געקומען יענער אין־דער־פרי ווען מען האט זיי צום ערשטן מאל דערזען. האנטגראנאטן איבער אלע דעכער. פלאם און פייער. מיר זענען ארויס און אין דער זעלבער מינוט איז דאס הייזל איינגעבראכן. אנגעהויבן לויפן מיטן קינד אויף די הענט — איבער פלאמען, פלאמען פאר וועלכע די הילצערנע הייזלעך זענען געווען א שפיל אזא. אראפ צום וואלד, צום ברענעדיקן וואלד. איך בין געפאלן. דאס קינד האט מיר עמעצער ארויסגענומען פון האנט. ווייטער געלאפן. ביים סוף פון וואלד, דארט ווו די פלאמען האבן שוין נאר געצאנקט, נעבן א וואסערל, האבן מיר זיך אנידערגעזעצט. אפגעווישט דעם טויטשווייס פונעם שטערן. דאס קינד איז געווען ביים פארלעשן. א פרעמדע פרוי האט געוואלט זיינע ליפעלעך באנעצן מיט וואסער פון טייכל — דער טאטע האט נישט געלאזט. איך האב פארגראבן מיין קאפ אין דער שווארצער ערד, כדי מיינע אויגן זאלן נישט זען. — נישט זען.

פארנאכט צו זענען אנגעקומען עטלעכע יידן אנזאגן די בשורה: זיי זענען דא. אלע מענער מוזן זיך פארזאמלען אויף דעם רינגפלאץ, אן אויסנאם. מיר האבן אנגעהויבן גיין אין שטאט אריין. שטומפ, שווארצער יאוש אין הארצן. מען האט געוווסט, וואס אזא פארזאמלען אלע יידן באדייט. מען האט עס געהערט פון אנדערע שטעט, ווי אזוי זיי זענען זיך נוהג ביים אריינקום. מיר, פרויען און קינדער זענען פארבליבן אין שטוב. איך געדענק ווי אזוי מיר זענען געזעסן און געווארט — אויף וואס געווארט: אויף א טויט־אנזאג אדער אויף א נס. דעמאלט איז עס אדורך. מען האט די יידן נישט געשאסן. זיי זענען אפגעקומען מיט טויטשווייס אויף די פנימער און מיט געהייליקטן שמע־ישראל.

שפעטער איז דער טאטע און ר' משהניו באיאנער געזעסן אין שטוב. די מאמע איז אהין געגאנגען ברענגען פאר זיי עפעס עסן. אן ס.ס.־מאן האט אויפגעריסן די טיר: הענדע האך! די מאמע האט זיך געשטעלט נעבן די צוויי הילפלאזע געשטאלטן אויף וועמענס ברוסט די רעוואלווערן זענען געווען געצילט. זי האט באקומען מיט דער רייטבייטש איבערן פנים.

א רויטער שטרייפן בלוט און א בלאַ פאַרלאָפן אויג — אַזוי אַזוי איז זי צו אונדז צוריקגעקומען, אַנזאָגן אַז זיי לעבן, אַז מען האָט זיי גאָרנישט געטאָן. איך האָב געקוקט אויף דער מאַמען, אויף איר פאַרשוואָלן פנים — געזען האָב איך אַלץ, אָבער איך האָב אויפגעהערט תופס זיין. נאָר פון מיינע אויגן האָט בלוט גערונען.

ראש־השנה. דער טאַטע זיצט אַליין, דעם טלית איבערן קאָפּ. מיין ברודער איז אַוועק ערגעץ צו אַ מנין הערן שופר בלאָזן. אַזוי האָבן זיך יידן איינגעשטעלט זייער אָרעם לעבן. דעם טאַטן האָבן מיר נישט געלאָזט גיין.

איך זיץ ביי דער טיר מיטן קינד אויף די הענט, כדי אַכטונג צו געבן צי גייט נישט פּלוצים ווער איבערן הויף. פון אונטערן טלית אַפילו דערגרייען צו מיין אויער איינציקע ווערטער פון מלכיות, זכרונות, שופרות. שטיל, קוים געהויכט. פון אונטערן טלית אַפילו טראָפּן אַראָפּ אויף דער זשופּיצע טרערן. איך האָב געביסן די פינגער ביז בלוט. איך האָב נישט אויפגעשריגן. דעם קאָפּ פאַרגראָבן אינעם קינדס קי־שעלע און אַזוי מיין וויגעשריי דערשטיקט.

...צוריק אין טאַרנע, אין מיין שטוב.

...און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער ווינטער פון 1939 אויף 1940. דאָס קינד האָט אָנגעהויבן קומען צו זיך, דאָס פיבער איז כמעט אין גאַנצן פאַרשוווּנדן. מיינע עלטערן האָבן זיך אומגעקערט צוריק קיין טאַרנע. די מאַמע האָט געוווינט מיט מיר און דער טאַטע ביי מיין יינגסטן ברודער אויף דעם רינגפּלאַץ. קיין היים האָבן מיר נישט מער געהאַט, נאָר נאַקעט לעבן, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואָך — געהאָרכט צי קלאַפּט נישט ווער. אין דעם הויז וווּ איך האָב געוווינט האָט זיך אַריינגעצויגן די ס. ס. מיטן מאַיאָר בראש. מיר האָבן נאָך דעמאָלט נישט געוווּסט אויף געווי וואָס דאָס איז אַזוינס ס. ס. ביינאַכט פלעגט מען הערן דאָס וואַרפן פון פלעשער און דאָס פאַלן פון צעבראָכן גלאָז, דאָס פלעגן זיי מאַכן באַנקעטן און טרינקען אויף היטלערס הייל. ביז איינמאָל אַ נאַכט: מיר זענען שוין געשלאָפן און זיך אויפגעכאַפּט מיט כוויטשרעק: אַן אומהיימלעכער גערויש, רעוואָלווער שאָסן און דאָס פאַלן פון הויפן צעבראָכן גלאָז, פענסטער. דורך די אָפענע פענסטער האָט מען דייטלעך געהערט: „יעצט שיסן וויר אויף די יודען לאָז!" מיר זענען אַראָפּ פון די בעטן, דאָס קינד אויף די הענט, צו דער טיר, מיטן אינסטינקט פון אַ חיה וואָס וויל אַנטלויפן. מיר האָבן איין מינוט פאַרגעסן, אַז דאָס גאַנצע הויז איז אַרומגענומען פון די ס.ס. די הויזפרוי, וועלכע האָט אויך נאָך געוווינט אין הויז האָט שטיל אָנגעקלאַפּט. מיר האָבן זיך אָנגעקוקט. עפּעס געשעט איצט און מיר ווייסן נישט וואָס עפּעס איז די נאַכט אַן אָנזאָג. און מיט אַמאָל: 6—7 שאָסן, פאַלן פון שפּליטער גלאָז — „הייל היטלער, טאָד דען יודען" און מיר — שמע ישראל ד' אלקנו, ד' אחד!

נאָך אַ צייט איז שטילער געוואָרן, מען האָט אונדז נישט געשאָסן. פאַר וויפל דורות יידן האָבן מיר מקדש השם געווען, איך און מיין קינד?

דוד ווייסלר

חורבן הקהילה וספר יזכור

1

הספר יזכור ישאר חצי נחמה,
לקהילת דזיקוב שנחרבה במלחמה.
כותבים בספר רבים, במאורגן,
למען ספר לדורות על החורבן.

2

נרשום ונכתוב הכל, שידעו הדורות,
כי בעודם חיים נזרקו היהודים לבורות.
הגרמנים — הרוצחים הרגו, שחטו בלי רחם,
אין די מלים שנוכל להתנחם.

3

כל מה שהיה יקר לנו נחרב.
מספרי הקודש לא נשאר דף.
קשה להבין שהגיע כזה זמן,
שבית הכנסת הקדוש — הפך מחסן.

4

השריפה היתה גדולה, איומה מאד
לא עמדה לנו הזכות — אותה לכבות.
לכן מוטל עלינו החוב,
לרשום, להזכיר, לכתוב.

5

מודים אנו לאבינו שבשמים,
על הנס שנשאר חלק מאתנו בחיים.
אך נזכור ונאבל על אחינו שנשארו שמה,
ונתפלל שהשם יעשה בשונאינו נקמה.

6

נבכה תמיד על הקרובים לנו,
שלא זכו לעלות ארצה יחד אתנו,
להתפלל על-יד הכותל בירושלים.
אכן, כזו היתה גזרה מן השמים.

7

דם רב נשפך, האדמה היתה רועדת,
עד שזכינו לעלות ולראות את המולדת,
לה קוינו התפללנו אלפיים שנה.
מיליוני קרבנות עלתה לנו המתנה.

8

לבורא עולמים אנחנו כעת תפילה:
ארצנו תבנה לשם ולתהילה,
נחיה בשקט. נודה למרום,
על בניית ארצנו הקדושה — ועל השלום!

קײלה קנאָבלער

צום אָנדענק פֿון מײַן פֿאַרפּײַניקטן שטעטל דזשיקאָוו

דער בלוטיקער דײַטשער שטורעם האָט זיך פֿאַרבײַגעטראָגן איבער אײראָפּע און אויסגעמאָרדעט אַ פֿאָלק, פֿאַרניכטעט פֿעסט־אײַנגעפֿונדעוועטע ישובים, צעשטערט אַן אײגנאַרטיקע, טיפֿע ברײט־פֿאַרצווײַגטע קולטור, וואָס איז געשאַפֿן געוואָרן פֿון לאַנגע דורות, איבערגעלאָזט אויפֿן אָרט פֿון אַמאָל בלײַענדיקן, זאַפֿטיקן ייִדישן לעבן — אַ טרויעריקע אימהדיקע לאַנדשאַפֿט.

און אויב עס טרעפֿט אַמאָל, אַז אַ ייִד, אַ געבוירענער אין אַ וועלכן חרוב געוואָרענעם ישוב, ווערט דורך אַ צופֿאַל מגולגל אין זײַן געבורטס־אָרט, גייט ער אויף די גאַסן, ווי אויף הייסע אָנגעגליטע שטײנער. פֿון דעם „אַמאָל" איז גאָרנישט געבליבן! גרויס איז דער ווײטיק, אָבער נאָך גרעסער איז די אימה. און אַז עס בליצט פֿאַר זײַנע אויגן אויף, אַ פֿאַרבליבן, דורך אַ צופֿאַל, פֿאַריתומט ייִדיש אות — ווערט דער געפֿיל פֿון חורבן נאָך גרוילעכער, נאָך אימהדיקער.

אין די אַמאָליקע ייִדישע וואַרעמע היימען פֿון אונדזער שטעטל דזשיקאָוו, לעבן איצט אַנדערע, פֿרעמדע. די אַמאָליקע ריין ייִדישע גאַסן און געסלעך, ווו עס זענען אַרומגעלאָפֿן בלויז באַחנטע ייִדישע קינדערלעך — זענען איצט „פֿאַרפּוילישט" געוואָרן; פֿון די פֿענצטער פֿון ייִדישע הײַזער ווו עס האָבן אַמאָל אַרויסגעלויכטן שבת־קודש־ליכט, קוקן איצט אַרויס פֿרעמדע בייזע נישט־ייִדישע פּנימער. עס גייט אויך יעצט אָן אַ לעבן אין אונדזער אַמאָליק שטעטל, אָבער אונדזער ייִדיש לעבן איז פֿון דאָרט פֿאַרשוווּנדן שוין אויף אייביק — אַ פּאָר קברים, אַלס עדות פֿון אַמאָל, זענען נאָר געבליבן.

ייִדן האָבן אָבער זיך אויסגעלערנט, אויף זייער לאַנגן טראַגישן וואַנדער־וועג, במשך פֿון דורות, צו שטעלן מצבֿות פֿאַר די אומגעקומענע און פֿאַרפּײַניקטע; מצבֿות נישט פֿון קיין שטײנער, וועלכע ווערן דאָך סײַ־ווי דורך די באַרבאַרן אַרויסגעריסן און פֿאַרנוצט פֿאַר בוי־צוועקן, אָדער צום אויסברוקירן זייערע שאָסייען אָדער טראָטואַרן — נאָר פּנקסים, ספֿרים, ספֿרי־יזכּור. אויך יעצט ווערן אַרויסגעגעבן אַזעלכע אָנדענקס־ביכער פֿון פֿאַרשידענע שטעט ווו יעדער האָט די געלעגנהייט צו דערציילן פֿון דעם אַמאָל: פֿון דעם לעבן און פֿונעם חורבן, פֿון די נאַצי־טראַגעדיע און פֿון גלות־רוסלאַנד, פֿון די געטאָס און טויט־לאַגערן און פֿונעם הונגער און ליידן אין די רוסישע „טײַגעס", פֿון אומבאַגרעצטער פּײַן און אומגעהויערע אכזריות פֿון שונאי ישׂראלים און וועגן הייליקע פֿונקען פֿון מענטשלעכער גוטסקייט, וועלכע זענען געווען זייער זעלטן, אָבער האָבן געשײַנט העל אין בולט און דעם אַלגעמײנעם חשכות.

אויך מיר, איבערגעבליבענע דזשיקאָווער ייִדן האָבן אויף זיך גענומען אַרויסצוגעבן, מיט גרויסע אָנשטרענגונגען, אַזאַ יזכּור־בוך אין וועלכן עס זאָל קומען צום אויסדרוק דער אויפֿקום, דאָס לעבן און דאָס אומקומען פֿון אונדזער נישט־גרויסן ישוב.

לכאורה דערציילן דאָך די אַלע יזכּור־ביכער וועגן דעם לעבן וואָס האָט זיך אַנטוויקלט אין משך פֿון דער זעלבער תּקופֿה אונטערן זעלבן הימל, בײַ אַן ענלעכן פֿיזישן, מאַטעריאַלישן און פּאָליטישן קלימאַט — דאָך האָט זיך אונטערשיידט איין ישוב פֿון אַנדערן. יעדער האָט זיך געהאַט זײַן ספּעציפֿישקייט און זײַן באַזונדערן חן.

וויל איך זיך אויך באַטייליקן און בײַשטײַערן אַ פּאָר ווערטער אין אונדזער ספֿר־יזכּור וועגן אונדזער נישט־גרויסער קהלה, וועלכע האָט געציילט ס"ה קוים עטלעכע טויזנט נפֿשות.

**
*

אונדזער שטעטל טאַרנאָבזשעג־דזשיקאָוו האָט באמת געהאַט אַ באַזונדערן חן. אַ שמעקנדיקער ריח פֿון פֿעלדער און וועלדער האָט אַרומגענומען דאָס שטעטל פֿון דרײַ זײַטן און פֿון דער פֿערטער זײַט האָבן מיר געהאַט דעם גרויסן טײַך — די ווײַסל. באַזונדערס אָנגענעם איז געווען אין פֿרילינג־צײַט פֿונעם באַצויבערנדיקן געשמאַק פֿון די בעזבײמער אין די גערטנער פֿון קריסטלעכע אײַנוווינער אַרום דעם גאַנצן שטעטל. אַ באַזונדערע צוציאונגס־קראַפֿט האָט געהאַט די הויפּט־שפּאַציר גאָס, די אַזוי גערופֿענע „רבס גאָס". דאָרט האָט שפּאַצירט יונג און אַלט, געשטראָמט צום גרויסן וואַלד, ספּעציעל אין די זומער־חדשים, צו געניסן פֿון די ריינע, שמעקנדע פֿרישע לופֿט.

אַ באַשיידן ייִדיש שטעל איז געווען דזשיקאָוו. עס איז נישט געווען געבענטשט מיט גאָר גרויסע טאַלאַנטן; עס האָט נישט אַרויסגעגעבן קיין באַרימטע שרײַבער און שריפֿטשטעלער, נישט געווען קיין עסקנים מיט אַ וועלט־נאָמען. אויך האָט עס נישט פֿאַרמאָגט קיין מיליאָנערן און נישט געהאַט קיין גרויסע פֿאַבריקן און אונטערנעמונגען. ערשט אין די לעצטע יאָרן האָט די פּוילישע רעגירונג אַנטוויקלט אין דער געגנט דעם גרויסן פֿאַבריקס־צענטער א"נ „צ. א. פּ." (אויף פּויליש: CENTRALNY OKRĘG PRZEMYSŁOWY) האָט אויך די אומגעבונג פֿון דזשיקאָוו זוכה געווען צו אַ גרויסע אַמוניציע פֿאַבריק, קען זײַן טאַקע דערפֿאַר האָט דאָס שטעטל געליטן אין דער מלחמה פֿון די דײַטשע באָמבאַרדירונגען, מערער פֿון די אַרומיקע שטעטלעך.

מיט איין זאַך איז דזשיקאָוו געווען באַקאַנט אין דער ייִדישער וועלט: מיט אירע גרויסע רבנים און רביים.

פֿאַר מײַנע אויגן זע איך דאָס שטעטל פֿון פֿאַר דעם חורבן, פֿון פֿאַר די מלחמה און נאָך אַביסל פֿריער. איך זע: די שיינע שול מיטן גרויסן בית־המדרש, די שטיבלעך מיט די פֿרומע ג־ט־פֿאָרכטיקע ייִדן, וואָס שטייען אויף צו עבֿודת

הבורא: גייען אין בית־המדרש לערנען און דאַווענען ווען עס איז נאָך פינצטער, איידער דער „האָן האָט נאָך אַ קריי געטאָן״, מיט די לאַמטערנס אין האַנט... ווייטער זע איך: די וועלטלעכע יוגנט מיט זייערע פאַרטייען, מיט זייערע אידעאַלן און שטרייטן, מיט זייער טיפן גלויבן אין אַ בעסערן מאָרגן, אין אַ בעסערער וועלט... פאַר די אויגן גייען אויך פאַרביי די אַלע אינסטיטוציעס, וועלכע זענען געווען שטאַרקע יסודות אויף וועלכן דאָס יידישע לעבן האָט זיך באַזירט אין יעדער שטאָט און שטעטל.

דאָס ערשטע איז געווען די קעגנזייטיקע הילף, די זאָרג פאַרן אָרעמען און ליידנדיקן. אין דזשיקאָוו, אַזוי גוט ווי אין אַנדערע שטעט און שטעטלעך אין מדינת פוילן, זענען געווען פאַרשידענע שיכטן און מענטשן: אָרעמע און רייכע, גוטע און שלעכטע, דאָך האָט די מערהייט שטעטלשע יידן געהאַט דעם באַוווסטזיין, אַז מען לעבט נישט נאָר פאַר זיך, אַז לעבן הייסט: „וחי אחיך עמך״ און דאָס איז געקומען צום אויסדרוק אין פאַרשידענע פאָרמען. אויפן טראַדיציאָנעלן געביט פון די הילפס־חברות: גמילת־חסדים, הכנסת כלה, ביקור חולים, מלון אורחים א. אַז. וו. אין דער וועלטלעכער פאָרם: דורך פאַרשידענע הילפס־אינסטיטוציעס פון קעגנזייטיקער הילף. אויך אויפן גייסטיקן געביט, ווי: שאַפן דורך דער יוגנט, מיט אָרעמע מיטלען, אַ שיינע, גרויסע ביבליאָטעק, דראַמאַטישע קרייזן, אַ לעזע־זאַל, נישט־רעדנדיק פון די מערערע הכשרה־פונקטן, וועלכע האָבן געהאַט דעם ציל צוצוגרייטן די יוגנט, פיזיש און גייסטיק, צו דער עליה קיין ארץ־ישראל, וואָס איז געטאָן געוואָרן מיט גרויס התלהבות און אידעאַליזם.

און דאַן — דאַן זע איך דעם חורבן, די פאַרניכטונג, ווי דאָס אַלץ איז פאַרשוווּנדן. אכזריותדיק איז עס צעשטערט געוואָרן דורך מענטשלעכע רוצחישע הענט. האָט מען זיך דאָס געקענט גלויבן, האָט מען זיך דאָס געקענט פאָרשטעלן, אַז מענטשן זאָלן פעאיק זיין אויף אַזעלכע געמיינהייטן, אויף אַזעלכע אכזריותן? ליידער איז דאָס איצט די ווירקלעכקייט: פון דעם אַלעם וואָס איז געווען, איז מער גאָרנישט פאַרבליבן, נאָר מיר, די „שארית הפליטה״, דאַרפן דאָס פאַרשרייבן און איבערגעבן פאַר די צוקונפטיקע דורות.

אין אונדזער יזכור־בוך ווערט דאָס אַלץ געשילדערט און טאַקע דורך אייגענע באַקאַנטע און חברים, וועלכע זענען נישט קיין פּראָפעסיאָנעלע שרייבער, מענטשן וואָס זענען פאַרנומען מיט זייער טאָג־טעגלעכע דאגות פרנסה. מ׳וועט זיך אוודאי וווּנדערן: פוואַנען האָט זיך גענומען צו די פשוטע מענטשן אַזאַ שרייבערישער טאַלאַנט? איז דער תירוץ: דאָס געהער אויך צו דעם רעזערוואַר פון די האַלטענע פעאיקייטן, וואָס עס האָט פאַרמאָגט אין זיך דאָס לעבעדיקע, זאַפטיקע פוילישע יידנטום, צווישן זיי אויך אונדזער שטעטל. איז, אַז מען נעמט די פעדער אין האַנט, דערוועקן זיך געדאַנקען און עס שרייבט זיך... פאַרשטייט זיך אָבער, אַז די הויפּט־ראָלע האָט ביי דעם דער רעדאַקטאָר וועלכער האָט דאָס מאַטעריאַל באַאַרבעט, רעדאַגירט און עס געמאַכט דרוק־פעאיק, פאַר וועלכן עס קומט אים טאַקע אַ דאַנק.

דאָס יזכור־בוך איז דעריבער פאַר אונדז, דזשיקאָווער יידן אַ גרויסע דערגרייכונג און עס האָט אַ גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג. עס איז קיין צווייפל נישט, אַז דאָס בוך וועט ווערן געלייענט מיט גרויס אינטערעס, נישט נאָר דורך אַלע איבערגעבליבענע דזשיקאָווער יידן, נאָר עס וועלן אין אים געפונען אַן אינטערעס אויך די יידן פון דער טאַרנאָבזשעגער סביבה און אויך יעדער וואָס האָט אַן אינטערעס פאַר דעם אַמאָליקן רייכן, פילפאַרביקן לעבן פון דעם שיינעם פוילישן יידנטום, וועלכעס ווערט פאַראייביקט אין די ספרי יזכור און דינט גלייכצייטיק פאַר אַ מצבה פאַר די אומגעקומענע קדושים.

לייענט דאָס דזשיקאָווער ספר־יזכור און געדענקט זייער אָנדענק!

**
*

צום סוף זאָל מיר נאָך דערלויבט זיין צו דערמאַנען מיין אומפאַרגעסלעכן טייערן מאַן צבי (העשו) קנאַבלער ז״ל, דער זון פון אהרן (אַריש) קנאַבלער ז״ל. ליידער צו מיין גרויסן צער און ווייטיק האָט ער נישט זוכה געווען צו זען דאָס יזכור־בוך פאַרטיק געדרוקט, צו וועלכן ער האָט אַזוי שטאַרק געשטרעבט. (מיר האָבן בשותפות אָנגעשריבן די מעשה פון זיידן ר׳ משה ווי ער איז געוואָרן דער מחותן פון סאנדזער רבין).

פון די פיל שווערע פיזישע און גייסטיקע ליידן אין די גרויזאַמע מלחמה־יאָרן, איז זיין האַרץ אָפּגעשוואַכט געוואָרן און אין י״א כסלו תשכ״ז האָט עס אויפגעהערט צו קלאַפן, ער איז רואיק איינגעשלאָפן און מער נישט אויפגעשטאַנען, אין עלטער פון איין און זעכציק יאָר.

אָן צווייפל, אַז אויך זיין פריצייטיקער טויט איז פאַראורזאַכט געוואָרן — דירעקט אָדער אומדירעקט — דורך די היטלעריסטישע מערדער. דאָס איז נאָך אַ קרבן, וועלכער קען צוגערעכנט ווערן צו די מיליאָנען קרבנות. זאָל דעריבער זיין אָנדענק אויך דערמאַנט ווערן צווישן אַלע דזשיקאָווער קרבנות.

יהא זכרו ברוך!

בינה בינדר (נוסבוים)

עיירה קטנה ומלאת חן

איך נהרסו חיים תוססים של קהילה יהודית יקרה וחמה — לעיני כל העולם ? !

יהודים תמימים וישרים שמשכו בעול ונענו לכל הדרישות של האומה והחברה.

חסידים, מתנגדים, שכבות עממיות ומעמדות שונים, מפלגות והסתדרויות־נוער, עתיקי־מסורת ושוחרי־קידמה —

איך ,עיירתי, נותק פתיל חייך ? — — — — —

אתם הקדושים והטהורים עומדים תמיד נגד עיני. אני רואה אותכם בדמות של כל ימי השבוע: משכימים לתפילה לבתי כנסת, עומדים בבתי מסחר, בחנויות, ומחכים לקונה (שלא בא), מסתובבים בשוק, רצים ברחובות, ממלאים את כל פינות העיר, מלאי חיים וגדושי תוכניות.

רואה אני אותכם בשבתות ובחגים: הפנים מאירות, מלאות הוד, קדושה, ואצילות; בלבוש המסורתי: קפוטות המשי המבריקות והשריימלעך הרחבים, וגם בחליפות נקיות.

אני רואה אותכם בדאגות קיומכם ובשמחותיכם, בעשיית מצוות ומעשים טובים, ובעיסוקיכם בעניני חולין.

ולבסוף רואה אני אותכם גם בדרככם האחרונה: בצעדכם לאבדון, כשחיות הטרף מובילות אתכם בגסות ובאכזריות למשרפות ולתנורי הגז...

הקדושים והטהורים!

אין מלים לבטא את הצער, ואין ניחומים לאסוננו הגדול.

זכרונכם יזכר לעד!

צבי גרפונקל

קהילת גרמבוב וחורבנה

בין טרנובז׳ג ורוזבדוב, על יד קו הרכבת המוליכה ללובלין, שוכן הכפר הגדול גרמבוב. אוכלוסייתו הגדולה, כ־6000 נפש, השוותה לו אופי של כפר־עיירה, אשר פרנסתה העיקרית על החקלאות. יהודים גרו בכפר זה, דורות רבים. בימי שלטון האוסטרים, רב היה מספרם וניהלו חיי קהילה יהודית תוססת. חידוש השלטון הפולני, הנגישות הכלכליות והתעוררות האנטישמיות, כל אלה גרמו שרבים מיהודי גרמבוב עזבו את המקום, ונשארו רק 50—60 משפחות. אלה התפרנסו בעיקר מן המסחר בתוצרת חקלאית, ובסיפוק צורכי האיכרים, כגון לבוש, דברי מזון ועוד.

קהילה מאורגנת, בעלת שרותים דתיים עצמאיים, לא היתה בגרמבוב בין שתי מלחמות העולם. בכך היתה תלויה בשתי הקהילות: רוזבדוב ודזיקוב. ר׳ שמעון שוחט מרוזבדוב היה מגיע לגרמבוב פעם, פעמיים בשבוע. לדין תורה, בעת שמחה או בעת צרה, היו פונים אל אחת משתי הקהילות, כרצון איש ואיש. לעומת זאת קשרי המסחר הביאו את יהודי המקום יותר לטרנובז׳ג, שאליה גם השתייכה גרמבוב, מבחינה אדמיניסטרטיבית; למחוז טרנובז׳ג (פאוויאט). בכפר עמדו: בית מדרש — מעץ, מקווה טהרה ובית מרחץ־זיעה. ילדי יהודים למדו בחדר המסורתי. צעירים, אחרי גיל בר־מצווה, שרצו להתקדם בגמרא עם תוספות, היו שוהים בעיירות הנ״ל, על פי רוב בטרנובז׳ג.

חורבנה של הקהילה היהודית בגרמבוב, מקביל לחורבנו של כל האיזור היהודי הזה. ערב ראש השנה ת״ש, חדרו לכפר חיילי היטלר יש״ו. בחול המועד סוכות פורסם צו הגירוש. התחיל המסע הראשון ברגל לרוזבדוב, ומשם, צליחת הנהר סן אל האיזור המזרחי, שמיועד היה לשלטון רוסי. בצרורותיהם על כתפיהם הגיעו עד לנהר, אך פה החלה ההתעללות האיומה של החיילים הגרמניים, ושל משטי הסירות הפולניים. עקב הדוחק והדחיפה נפלו החבילות למים, ריקים כמעט מכל, ורטובים, הגיעו יהודי גרמבוב לעבר החוף המיוחל: אל העיירה רדומישל, או לאולנוב. ניצלו אמנם מפחד הגרמנים אך נפלו בפח; האיזור שמעבר לנהר היה ללא כל שלטון, הגרמנים לא נכנסו בו, והרוסים נסוגו אחרי ששהו בו שבוע ימים. הפולנים, אשר זה עתה נחלו תבוסה מחפירה במלחמה, ונשללה מהם העצמאות הפוליטית, מצאו את נחמתם בשוד ובהתעללות בשכניהם היהודים. באיזור שרצו כנופיות שודדים מזויינים. בעת חנייה בכפר יוזקוביץ, נשדדה שארית הפליטה מרכושה, על־ידי השודדים הפולנים.

אחרי כשבוע־שבועיים, חדר הצבא הגרמני גם לאיזור שבין הנהרות סן־בוג, ופליטי גרמבוב נעמדו לפני הברירה: להמשיך לנדוד לכיוון העיר לבוב, שבה שלטו הרוסים, או להסתדר בסביבה תחת שלטון הכובשים. חלק מהאנשים בחר באפשרות השניה, מתוך תקוה שגזרת הגרוש תבוטל, ויורשו לחזור לבתיהם.

בינואר 1940 חזרתי בסתר לכפר מולדתי. בדירתנו מצאתי כבר פולנים מאיזור פוזנן, אשר הועברו הנה ע״י השלטונות הגרמנים. אלה ירשו את הבתים ואת הרכוש של כל היהודים.

נדחקתי עם משפחתי למחסן קטן שע״י דירתנו הקודמת, והשתדלנו איכשהו להתקיים. בינתים חזרו עוד כמה משפחות יהודיות והסתדרו בדומה לנו. לא עברו ימים רבים, והפוזננ־צ׳יקים הלשינו עלינו בפני השלטונות, וביום חורפי אחד העלונו על עגלות והעבירונו תחת משמר משטרת ה„פולקס־דויטשן" אל העיר סנדומיר. שם פעל כבר „יודנראט" מאורגן (שלטון יהודי פנימי), ואלה צריכים היו לדאוג לסידורנו במקום. פה קרה דבר מוזר: בראש ה„יודנראט" בדמביץ, בה שכנה מפקדה מחוזית של הצבא הגרמני, עמד אז איש פעלתני, שהצליח ליצור קשרי מסחר והיכרות עם אנשי המיפקדה, והיתה לו השפעה מסויימת על המפקד. יתכן שגם הירבה בשלמונים. אליו פנו כנראה אנשי סנדומיר, והלה הצליח להבהיר שמותר לנו לחזור לאיזור הגירוש לשעבר. יש להניח שגם הוראה רשמית הגיעה למשטרה, ואנו הוחזרנו לגרמבוב.

מצבנו הורע כעת עוד יותר. גם ה„דירות" שבמחסנים, בהן גרנו באחרונה לפני העברתנו לסנדומיר, נתפסו בינתיים ע״י הגויים, והתקשינו למצוא מחסה. באותה עת פורסמה הוראה, שאסרה עלינו לעזוב את המקום, ללא קבלת רשות מאת השלטונות הגרמניים. אף לא לטרנובז׳ג הקרובה. רשיו־נות כאלו ניתנו בצימצום רב. וגם זה רק במקרים מיוחדים. הצעירים שבינינו חוייבו בעבודת כפיה, תחת השגחת גרמנים אזרחים. כרתנו עצים ביערות הסמוכים, והובלנום לתחנת הרכבת.

כיצד התייחסו אלינו תושבי גרמבוב השכנים הפולניים שלנו ?

התאכזבנו מאוד משכבת האינטליגנציה, ומהמורים בעיקר. אלה נהנו מאוד מהגירוש של עמיתיהם היהודים. גילו את האנטישמיות שבהם, ולא הפריע להם, שבכך הם מזדהים עם הכובש הגרמני, עם אלה שהרסו את מדינתם. השנאה ליהודי עדיפה, גם כאשר הוא גר בשכנותם, ומוכר מילדותם, גם כאשר הוא סובל ונרדף על ידי אוייב משותף. חיוכם הזדוני, ליווה את המגורשים. זה כאב לנו מאוד. הרי בהם תלינו את תקוותינו, אצל אחדים מהם הופקד רכושנו, מתוך אימון. ואולי תקוות גזלת הרש — היא שגרמה לשמחתם...

לא כן האיכר הפשוט, אלה היו יותר אנושיים. מהם שעזרו לנו והביאו מזון בסתר. עמדו לנו בעת צרה אותם האיכרים שהיו ידידי הורינו, הם לא איכזבו. ראש המועצה (Wójt) בשם קוז׳ל, עזר לי ולאחי אברהם הי״ד. כאשר הגיעו שמועות רעות, ביקש מהשלטונות הצבאיים שיאשרו לו 2 עוזרים במשקו, אותי ואת אחי, כדי שהוא יוכל להתמסר לעסקי הציבור — ונענה. הוא, ועוד יותר אשתו, התייחסו אלינו יפה, וסעדונו במזון.

בשנת 1941 הוקמו הגיטאות באיזור זה. את 10—15 משפחות היהודים שבמקום, העבירו לגיטו ברנוב, ורק אותנו כ־15 צעירים, המסוגלים לעבוד קשה, השאירו במקום. נשארנו ב„דירתנו", והמשכנו לעבוד ביער. למרות הפירוד המכאיב מההורים, היה גם יתרון מסויים בדבר: בהיותנו בכפר, בין אוכלוסיה חקלאית, קל היה לנו לרכוש מצרכי מזון, והצלחנו ע״י גויים במחתרת, להעבירם להורינו שבגיטו. רשות לבקר אצלם לא ניתנה לנו, עד לגרוש הסופי. עבור עבודת הכפייה לא קיבלנו כל תשלום, ולא מזון, הכל רכשנו בחליפין, עבור סחורות ורכוש שנשאר לפליטה מהימים שלפני המלחמה.

ביום שבת, 17.6.1942, החל הגרוש והחיסול האיום. בלווי המשטרה המקומית הועברנו לטרנובז׳ג. למחרת, ביום א׳ בבוקר, ניתנה פקודת הגירוש גם לכל יהודי העיר טרנובז׳ג, ונצטווינו להתרכז בשוק הגדול. הובלנו ברגל לברנוב, בלווי אנשי הגסטפו והמשטרה הפולנית. עברנו 14 ק״מ, תוך הליכה וריצה לסרוגין, אנשי הגיסטפו היכונו במגלבים, התאכזרו בקללות, גדופים ומכות. אף לנו, שבעי צרות והשפלות, קשתה מאוד דרך זו, ונשברנו בנפשנו. בגיטו ברנוב הצפוף, הצטרכנו להסתדר בכוחות עצמנו, והצפיפות היתה איומה. הצטרפנו שם להורינו.

ביום שני בבוקר הוקף הגיטו, ונצטוונו גם הפעם לצאת לשוק, יחד עם יהודי המקום. מותר היה לקחת מרכושנו עד 25 ק״ג. שעות מרובות עמדנו שם, תוך ציפיית אימים. רק אחר הצהריים סידרונו בשורות של 10 איש, על מנת ללכת רגלי לרכבת המרוחקת 4 ק״מ מהעיירה. לפני זה הוציאו מבינינו את הזקנים, והובילום לבית הקברות להורג. אבי ז״ל היה ביניהם. אך פה עמדה לו התערבותו של ה„בורמישטש" (ראש העיר), אשר הכירו היטב, והלה הצליח לשדל את הגר־מנים להחזירו לשורותנו. זכור לי שר׳ בעריש לויפר מטרנובז׳ג היה בין המוצאים לבית הקברות, אך הוא הצליח להתחבא מאחורי אחת המצבות, עד עבור הטרנספורט שלנו, ואז קפץ בזריזות והצליח להצטרף אלינו, בלי שירגישו בכך המלווים.

הרג הזקנים הפיל פחד ואימה עלינו. עתה הריצו את הציבור הנדהם והכושל, תוך מכות ויריות באויר, אל תחנת הרכבת בכפר סקופנה הסמוכה לעיירה. בדרך עוד ירו לתוך ההולכים־הרצים, וכמה יהודים נהרגו על הכביש. הצטיין לשמצה איש גסטפו אחד, שהיה יורה כל הדרך מאקדחו. לעת ערב העמיסו אותנו על רכבת שהובילה אנשים מרוזבדוב, וזזנו לכיוון בלתי ידוע. לא היתה כל אפשרות לברוח.

הורידונו בתחנת דמביץ, ופה התחיל מחזה אימים נורא מקודמיו. באמצע השדה, ע״י התחנה, עמדו אנשי ס.ס. וגסטפו ולרשותם „יונאקים" במדים (אירגון נוער פולני). הכריחונו להסתדר בשורות של עשרה, עשרה ולהקיף את השטח. בתוך הזוועה הזאת, היו מוציאים מבינינו את הזקנים. המצב היה נורא. זרקו אותם באכזריות רבה על משאיות, ממש אחד על גבי השני, כאילו שקים מרופטים היו. ה„יונא־קים" פעלו מתוך התלהבות... לא בכל יום מזדמנת פעולה כזו... שמתי לב שעל כל מכונית עמדה חבית סיד, ואפשר היה לנחש מה מטרתה... המכוניות נסעו עמוסות וחזרו ריקות, כדי לקבל מטען אנושי חדש. מרחוק שמענו יריות. האנשים המרוכזים בשדה איבדו את חושיהם, קשה היה להגיב. שלושה ימים של טילטולים, פחד מתמיד ואימת המוות, הביאונו לאפיסת הכוחות. היו בינינו רבים שציפו כבר למוות הגואל. הקץ ליסורים...

זכורה לי היטב ההתאכזרות על ליזר שוחט מרוזבדוב. היכוהו מכות קשות ללא הבחנה, ואת גופתו החצי מתה זרקו על המכונית, כזרוק חבילת סמרטוטים בלים.

כך נרצחו בדמביץ כמעט כל אנשי גרמבוב הקשישים,

ביניהם אבי אליעזר גרפונקל, וולוויש פורטגנג ואשתו מניה, אליעזר הויזר ואשתו, אליעזר פומרנץ, וולוויש לויפר ואשתו, ואולי עוד. **ה' ינקום דמם!**

שעות הצהריים. גם הצעירים שבין הקהל האומלל היו כבר שבורים לגמרי, מבחינה גופנית ונפשית. זה יממה שלא בא אוכל לפינו. תשושים היינו, ללא רצון וללא כל אפשרות לחשוב או להגיב. יאוש מוחלט. ביצענו כל פקודה, כל צו, רק לא מכות נוספות, רק להתקיים איכשהו. כעת נצטווינו להושיט ידיים; לשם מה? הושטנו. הרוצחים עברו בין השורות ובחרו בגברים שנראים ראויים לעבודה, או אנשי עבודה. הייתי בין אלה. נותקתי ממשפחתי, והפעם לנצח.

קבוצתנו מנתה 100 איש, והעמיסונו על מכוניות. לאן הפעם? היו בינינו אנשי טרנובז'ג, אשר הכירו בין העומדים בסביבתנו את האחראי לעבודות סלילה בסביבת טרנובז'ג, גרמני. חשבו אולי יחזירונו לטרנובז'ג?

קבוצה שניה של כ־100 איש פנתה לכיוון אחר, אח"כ נודע לנו שהגיעו לריישא.

אכן, לעת ערב הגענו לטרנובז'ג. היינו המומים... מאחורינו, בשדה הקרוב לתחנת דמביץ, נשארו מאות רבות של יהודי גרמבוב, טרנובז'ג, ברנוב, רוזבדוב, דמביץ ועוד, שרידי קהילות ישראל מהאיזור שבין הויסלה והסן. אנשים, נשים וטף, שברי אנוש, שנדונו לכליה על עוונם היחיד — שנולדו יהודים.

היה זה בליל ט' באב תש"ב — 1942.

נרשם ע"י שמואל שלר

שמואל שלר

היהודים בכפר סטלוב

העיירה — „דאס שטעטל" — היתה הצורה המרכזית והעיקרית של ההתיישבות היהודית במדינת פולין. בהן בעיקר נרקמו החיים היהודיים המקוריים, כי בהן חיו המוני בית ישראל. לעומת זאת בכפרים התרכזה האוכלוסיה הפולנית. אך גם כמעט בכל כפר וכפר ישבו משפחות יהודיות בודדות, אשר ניסו למצוא את פרנסתם במסחר, בתוצרת החקלאית או בסיפוק שרותי מסחר לבני הכפר הקטן. קיומם הדתי והתרבותי היה צמוד לישוב היהודי שבעיירה הסמוכה.

כן גם מסביב לטרנובז'ג שכנו משפחות יהודיות מפוזרות בכפרים בין אוכלוסיית האיכרים. בודדים, מפוזרים, נאבקו על קיומם הכלכלי והיהודי.

הכפר סטלוב שכן כ־5 ק"מ מטרנובז'ג. הוביל אליו הכביש שתחילתו בשוק ע"י אנדרטת „ברטק", דרך בית הקברות החדש, תחנת הרכבת והכפר מוקזשישוב. גרו שם 4 משפחות יהודיות: שמואל קירשנבוים, יצחק קירשנבוים, ליב פרלמוטר, שמואל גרינבוים. אלה התפרנסו ממסחר בעצי יער ובתוצרת חקלאית.

מספר הגברים לא הגיע למנין; רק בשבתות ובחגים התווספו אחדים ממוקזשישוב ומזי'פובה (הכפרים השכנים, 2 משפחות בכל אחד מהם) והתפללו בציבור בביתו של קירשנבוים. שם נמצא ספר־התורה והבן פייבל היה הבעל־קורא.

מובן ש„חדר" לא היה במקום והילדים הקטנים שרכו את דרכם ברגל מרחק של מספר קילומטרים, לפעמים בגשם, בכפור ובשלג. יצא לו ילד בן 7—10 מביתו ב־7 בבוקר וחזר בחורף בחשכה, כי תחבורה צבורית לא היתה בימים ההם. היהודי הכפרי עשה כל מאמץ שילדו ישאר יהודי דתי ולא יגדל חס וחלילה בור ועם הארץ.

בכל שרותי הדת כגון: שחיטה, חתונות, קבורה וכד' נסמכו יהודי סטלוב על שרותי קהילת דזיקוב.

למרות שמועט היה מספר היהודים בסטלוב, רבתה בה האנטישמיות. המלה „ז'יד", „פרשיבי ז'יד" ((יהודון, יהודי מצורע) הוטחו בכל הזדמנות. הוחמר המצב בתקופה האחרונה כאשר ההיטלריסטים הגיעו לשלטון בגרמניה. רבים מבין הכפריים אמנם לא ביטאו את שנאתם בגלוי, אך זו הורגשה היטב ביחס הבוז מצדם וממבטי עיניהם הדוקרות.

השואה לא פסחה על ישוב זעיר זה. רק אחד מיהודי סטלוב — חיים קירשנבוים — נותר בחיים. הגרמנים נכנסו לכפר בו ביום שהגיעו לטרנובז'ג. אמנם חיל מצב לא היה במקום, אך הפחד היה רב, מיעטו לצאת מבתיהם, הוגבלו דרכי המסחר. בימים אלה שיפרו אמנם הפולנים את יחסם — כי הרגישו במקצת את שותפות הגורל. ביום גרוש יהודי טרנובז'ג, עברו המוניה דרך סטלוב ומשפחותיה המעטות אירחו וקיבלו את המגורשים בבתיהם ככל שניתן. בדירותיהם הצרות ישבו צפופים ודחוקים במשך ליל אימים הראשון. כאשר השבר והפחד מפני העתיד מילא את לב הפליטים האומללים, אמנם יהודי סטלוב ביחסם הלבבי ובעזרת אחים זו זכו לרגשי תודה. הגרוש לא חל על הכפר.

בינואר 1940 העלילו על חיים קירשנבוים כי ירה על הצבא הגרמני. כתגובה בזזו את הבית, היכו את האב והבן מכות רצח עד שהתנפחו והושחתו פניהם. אחרי מקרה זה ברחו 4 המשפחות מהכפר, מהם לסביבות קולבושוב ומהם לברנוב.

השריד האחרון חיים קירשנבוים, מספר, כי משפחתו התיישבה בברנוב ובחיפושו אחרי מזון, מצא עבודה בחקלאות באחוזת הרוזן טרנובסקי. הרוזנים התיחסו אליו יפה, סיפקו לו

מצרכים ועזרו ליהודים ככל שניתן. ראש משפחתם ארטור טרנובסקי, נפל בשבי כקצין פולני, ואשתו ניהלה את האחוזה תחת השגחת הגרמנים. הוא מציינם לטובה.

כל אותה עת התגורר חיים בין שרידי הקהילה ברטנובז'ג בביתו של יהושע צימרמן. במרץ 1942 נתפס כאשר טחן תבואה למצות פסח ונשלח למחנה העבודה בישדקה. שם הועבד בכריתת עצים ביערות ושם הגיעה אליו השמועה האיומה על חיסול שרידי היהודים מכל האיזור.

אחר כך עבר את כל שבעת מדורי הגהינום הנאצי עד ששוחרר בשנת 1945.

שפרה מאַנטל (נוסבוים)

דאס לעבן און די ליקווידאציע פון געטא קאלאמיי

(פון מיינע איבערלעבענישן אין דער חורבן־צייט)

די רעגיסטראַציע אַקציע

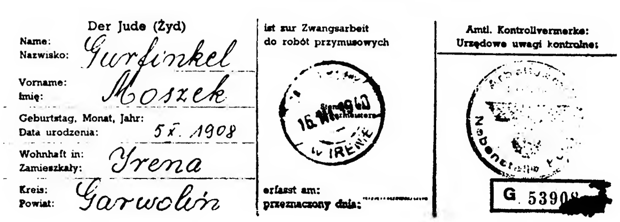
די גרויזאַמסטע פּאַר מיר ליידן און צרות האָבן זיך אָנגעהויבן, זייענדיק אין געטאָ קאָלאָמיי מיט נאָך עטלעכע טאַרנאָבזשעגער משפּחות.

אין אַ געוויסן טאָג, האָט זיך אין די גאַסן פון געטאָ באַוויזן אַ מעלדונג פון דער יידישע קהלה, אָדער פון דעם „יודנראַט", אַז אַלע יידן דאַרפן זיך פאַרזאַמלען אין אַ געוויסן טאָג אין אַ באַשטימטער שעה אויף דעם גרויסן פּלאַץ, כדי צו זיגלען זייערע אַרבעטס־קאַרטן. די באַדייטונג פון זיגלען די אַרבעטס־קאַרטע איז געווען זייער חשוב און וויכטיק:

1. מ'וועט אויף אַזאַ קאַרט באַקומען ברויט־קאַרטן;

2. מ'וועט קענען אַרויסגיין צו דער אַרבעט אויסער דעם געטאָ, וואָס דאָס האָט באַדייט איז זיך שווער פאַרצו־שטעלן, דאָס איז געווען ממש אַ רעטונג, ווייל אַרויסגייענדיק אויף דער „אַרישער זייט", האָט מען קודם באַקומען עסן ביי דער אַרבעט און אויסער דעם, איז געווען אַ מעגלעכקייט צו קויפן עפּעס שפּייז.

3. דער זיגל קען אויך פאַרהיטן בעת אַן „אַקציע", ווייל דאָס איז דאָך אַ באַווייז, אַז דער מענטש איז נאָך אַרבעטס־פעאיק, מ'קאָן נאָך אויסנוצן זיינע כוחות און ער איז נאָך דערווייל נישט קיין קאַנדידאַט אויף „ליקווידאַציע".

Der Jude (Żyd)
Name: / Nazwisko: Gurfinkel
Vorname: / Imię: Moszek
Geburtstag, Monat, Jahr: / Data urodzenia: 5 X. 1908
Wohnhaft in: / Zamieszkały: Yrena
Kreis: / Powiat: Garwolin
ist zur Zwangsarbeit / do robót przymusowych
erfasst am: / przeznaczony dnia:
Amtl. Kontrollvermerke: / Urzędowe uwagi kontrolne:
G. 5390

כרטיס של עובד־כפיה בשם משה גרפונקל

פון דער צווייטער זייט איז די סכנה געווען גרויס, ווייל יעדע פאַרזאַמלונג איז געווען פאַרבונדן מיט מענטשלעכע קרבנות, בפרט האָבן זיך געשראָקן די, וועלכע האָבן קיין אַרבעטס־קאַרטן נישט געהאַט.

שוין עטלעכע טעג פאַרן באַשטימטן טערמין, האָט זיך אין געטאָ אַנטוויקלט אַ גרויסער „האַנדל" פון אַרבעטס־קאַרטן, די פּרייזן זענען געשטיגן אומנאַרמאַל, יעדער האָט געוואָלט באַזיצן אַן אַרבעטס־קאַרטע. די אַרבעט איז באַשטאַנען פון: זאַמלען שמאַטעס, הייל־קרייטעכצער, פלעשער. די „אַרבעטער" האָבן, אויסער דעם „מגן דוד" אויפן אָרעם, וועלכער איז געווען דער „שאַנדע צייכן" פון געטאָ־ייד, אויך אַן אות „R" פון בלעך אויף דער ברוסט געטראָגן. צו דער אַרבעט האָבן זיי, ווי דערמאָנט, געקענט אַרויסגיין אויסער דעם געטאָ, און זענען וויניקער קאָנטראָלירט גע־וואָרן ווי אַנדערע אַרבעטער.

די נאַכט פאַר דעם גרויסן „יום הדין" האָבן די מענטשן פאַרבראַכט וואַכנדיק, נישט זיכער זייענדיק אויב דאָס איז נישט די לעצטע נאַכט זייערע און אויב זיי וועלן נאָך זייער משפּחה זוכה זיין צו זען, איז נאָך אַ פּאָר שעה פאַרברענגען צוזאַמען. סיי ווי איז פּאַר יעדערן קלאָר געווען, דאָס מיר אַלע זענען שוין טויט־פאַרמשפּטע. עס קען שוין גאָרנישט פועלן, דער ביטערער גזר־דין איז שוין געחתמעט און קיין תפילה, קיין תשובה קען שוין אויך נישט העלפן. דאָס באַצאָלט אונדז די „קולטורעלע" וועלט פאַר אונדזערע מעשים טובים. פאַר אונדזער שענקען איר דעם „לא תרצח", דעם „ואהבת לרעך כמוך"...

ווער עס האָט געהאַט די מעגלעכקייט, האָט געגראָבן בונקערס, פאַר די פון די משפּחה־מיטגלידער וועלכע האָבן, צוליב פאַרשידענע טעמים, נישט געקענט זיך שטעלן צו דער רעגיסטראַציע.

ביים גרויענדיקן פרימאָרגן האָט זיך שוין אָנגעהויבן די באַוועגונג: די טאַטעס האָבן זייערע קינדער אין די בונקערס געבראַכט. דאָס וויינען און שלוכצן פון די אַוועק־גייענדיקע, דאָס צעשיידן זיך פון די משפּחה איז געווען האַרצרייסנד. פיל קליינע, נאָך אומפאַרשטענדלעכע עופה־לעך, פאַר וועלכע מ'האָט זיך געשראָקן, אַז דורך זייער וויינען, קענען זיי דעם בונקער פאַרראַטן, זענען געוואָרן אָפּגעשלאָסן אין די שטיבער, אויף הפקר... זיי זענען טאָקע נעבעך געווען די ערשטע קרבנות. נישט איין מערדער האָט אַזאַ אומשולדיק יונג נפשל, אין מיטן געלעכטער, ווען ער

האָט זיך מיט זיין קינדער־מלאך געשפּילט — גלייך אין מיילכל די קויל אַריינגעשאָסן.

אַ טייל בונקער זענען קינסטלעך געווען אויפגעבויט, אַ טייל מער פרימיטיוו, דער עיקר איז דאָך געווען דעם מערדערס אויג צו פאַרבלענדן. מיין בונקער איז געווען אין אַ האַלץ־קאַמער, אַ האַלבן מעטער ברייט, מיט ברעטער אָפּגעטיילט. עס האָט געמאַכט אַ רושם, אַז די קאַמער איז נישט גרעסער. דאָס לעצטע ברעט האָט געהאַט אַן עפענונג, ווען זייענדיק אינעווייניק, האָט מען דאָס געקענט פאַרמאַכן און פאַרפעסטיקן מיט אַ ריגל. די קאַמער איז געווען אָנגעוואָרפן מיט אַלע גראַטעס. אויך האָט זי געדינט פאַר דערלעדיקן דאָס מענטשלעכע געברויך... קיין בית שימוש האָט מען אין געטאָ נישט געריייניקט, קיין קאַנאַליזאַציע האָט נישט עקזיסטירט, האָט אַזאַ קאַמער אויך געדינט אַלס בית שימוש. דאָס צוגיין צום באַהעלטעניש איז געווען פשוט.

האַלב אַכט אַ זייגער האָט שוין אַ שטילקייט געהערשט אין געטאָ, קיין לעבעדיק נפש האָט מען נישט געהערט.. ווי אַ מבול וואָלט די וועלט אָפּגעשווענקט... אַזוי האָבן מיר געהאַט דעם איינדרוק.

נישט לאַנג אָבער האָט זיך אונדז געלאָזט אַזוי דאַכטן. פּינקטלעך צו דער מינוט פון דער באַשטימטער שעה (לויט דער גענויער דייטשער פּינקטלעכקייט), האָט זיך דאָס קלאַפּן פון מיליטערישע שווערע טריט, צוזאַמען מיט דעם בילן פון זייערע חברים — די הינט, געהערט. עס האָט זיך אָנגעהויבן דאָס זוכן און נישטערן אין די שטובן און באַהעלטענישן. דער געסטאַפּאָ, אַריינשטעקנדיק דעם קאָפּ אין קאַמער (ער איז געווען צו „איידל", ער זאָל דאָרט געווען וועלן אַריינגיין...) האָט מיט זיין אימהדיקער שטים גערופן: „יודען הערויס!". דער הונט האָט געשמעקט, געריכערט, ער האָט אפשר געפילט די לעבעדיקע נפשות, געהערט די קלאַפּנדיקע הערצער און אפשר אויך די שעפּטשנדיקע תפילות פון „שמע ישראל" — ער האָט זיך פון אָרט נישט געוואָלט אָוועקרירן. דער געסטאַפּאָ, ווי זיך וועלנדיק פאַרטיידיקן פאַר זיין „חבר", וואָס ער פילט נישט אויס זיין שליחות בשלמות, האָט צו אים געזאָגט: „דאַ איז דרעקיק, די קאָמען שפּעטער דאַראַן".

קוים אביסל אָפּגעאָטעמט נאָך דער ערשטער טויט־שרעק, גלייבנדיק, אַז מיר זענען שוין ניצל געוואָרן, האָט זיך באַלד ווידער דאָס קלאַפּן פון מיליטערישע שווערע טריט, אין באַגלייטונג פון ציווילע מענער, געהערט. מיר האָבן געהערט אַ באַפעל: „יודע שוויין, קאָפּף נידער" דער אומגליקלעכער ייד איז צו זיינע פיס געפאַלן, געבעטן ער זאָל אים דאָס לעבן שענקען, ער וועט אים דינען זיין גאַנץ לעבן, ער איז נאָך אַזוי יונג — עס האָט נישט געהאָלפן. דער צווייטער האָט זיך פאַרענטפערט, אַז ער איז אויפן וועג צו דער רעגיסטראַציע, ער זאָל רחמנות האָבן אויף זיין אַלטער מוטער. דער מערדער האָט זיך אויף זיי אָנגעבייזערט, פאַרוואָס זיי „רויבן" ביי אים צו זיין טייערע צייט און ער האָט זיינע קרבנות ביי אונדזער קאַמער דערשאָסן.

אומגעפער צוויי אַזייגער נאָכמיטאָג האָט זיך די „אַקציע" פאַרענדיקט. צו דער רעגיסטראַציע זענען געגאַנגען טויזנטער יידן. צוריקגעקומען פון דער רעגיסטראַציע זענען — עטלעכע הונדערט... גרויזאַם איז געווען די שילדערונג, וואָס די צוריקגעקומענע האָבן איבערגעגעבן. ווי סאַדיסטיש די נאַציס האָבן זיך באַנומען מיט די אומגליקלעכע, הילפסלאָזע, צעבראָכענע מענטשן. ראשית, האָבן זיי זיך באַמיט צעשיידן די משפחות: אַוועקגעריסן קינדער פון עלטערן, מענער פון פרויען. אַזוי אַרום האָבן זיי זייערע קרבנות אויך גייסטיק צעבראָכן.

די אוקראַאינישע מיליציאַנטן האָבן פיל בייגעהאָלפן צו דעם. מיט הונדערטער אויגן האָבן זיי געהיטן עס זאָל זיך חס וחלילה קיין איינער נישט אַדורכשמוגלען. כאַפּנדיק אַזאַ „בעל עבירה", האָבן זיי אים מיט דרענגער דעם קאָפּ געשפּאָלטן.

די פאַראורטיילטע, האָבן די מערדער אין רייען, ווי די בהמות און שעפּסן געטריבן צו די בהמות־וואַגאָנען, וועלכע זענען געשטאַנען גרייט אויף די אַזוי גערופענע „טויטן גלייזן", אונטער דער שטרענגער אויפזיכט פון דער געסטאַפּאָ. זיי האָבן אָנגעפּאַקט די וואַגאָנען מיט דעם מענטשן־מאַטעריאַל וויפל עס האָט נאָר געקענט אַריין, פאַרהאַקט די טירן און פענצטער, אָן עסן און אָן טרינקען, אין דער זומערדיקער גליענדיקער היץ — אַזוי אָפּגעשיקט דעם „טראַנספּאָרט" צו דעם אָרט פון וואַנען מ'קומט שוין מער נישט צוריק...

דער צער פון די איבערגעבליבענע איז געווען גרויס, אָבער איינער דעם צווייטן האָט אַפילו נישט געקענט טרייסטן. יעדער איז אַליין געווען צעבראָכן פיזיש און

יהודי בגטו מאחורי הגדר.

גייסטיק וויסנדיק, אַז דער זעלבער גורל דערוואַרט אויך אים. פריער אָדער שפּעטער.

עטלעכע טעג נאָך דער „אַקציע" האָט מען די גאַסן פון געטאָ פאַרקלענערט. עס איז אין געטאָ שוין נישט געווען מער ענג. די צאָל יידן איז מיטאַמאָל דראַסטיש פאַרמינערט געוואָרן.

די ברען אַקציע

אַ געוויסע צייט איז געווען שטיל אין געטאָ, מען האָט שוין ווידער אָנגעהויבן לעבן „נאָרמאַל" (לויט די באַגריפן פון געטאָ־לעבן). פּלוצים, אין אַ געוויסן אָוונט, האָט זיך אין געטאָ דערהערט אַ באַוועגונג פון אויטאָס, צו וועלכן מען איז נישט געווען צוגעוווינט. יעדן פאַרנאַכט איז דער לעבנספּולס אין געטאָ געוואָרן אָפּגעשטאָרבן, קיינער האָט זיך נישט געוואַגט דעם קאָפּ אַרויסצושטעקן אין די פינסטערע גאַסן. מען איז געליגן אין די שטובער און געוואַרט אויפן אָנקומענדיקן מאָרגן...

אַ שטאַרק ליכט האָט זיך דורכגעריסן דורך די מיט דעקן פאַרטונקלטע פענסטער, באַגלייט פון הילכיקע קנאַלן. פילנדיק אינסטינקטיוו, אַז דאָס איז נישט קיין נאָרמאַלע דערשיינונג, האָט מען זיך שטילערהייט אַרויסגעשלייכט אין אונטערהויף פון שטוב. אין אַזאַ צייט איז אין דער וווינונג געווען מער סכנה ווי אין הויף.

עס האָט זיך אָנגעהויבן די אַזוי גערופענע „ברען אַקציע": עטלעכע גרויסע לאַסט־אויטאָס מיט ציוויל־אוקראַ־אינער האָבן געפּלינדערט, אויסגעליידיקט די חפצים פון די יידישע וווינונגען, אויפגעלאָדנט אויף די אויטאָס. נאָכדעם ווי די זאַכן זענען שוין געווען אויפגעלאָדן, האָבן ווידער די אַנדערע גרופּע אַריינגעוואָרפן ברענבאָמבעס און אונ־טערגעצונדן די אויסגעליידיקטע הייזער. די פייערלעשער זענען געשטאַנען גרייט און נישט געלאָשן, ביז עס איז גע־ווען אַ געפאַר, אַז דאָס פייער וועט זיך איבערטראָגן אויף דער אַרישער זייט... איין אויטאָ, אויף וועלכן עס איז געווען פיל נאַציס וועלכע האָבן געגעבן די באַפעלן, אויף אים האָבן זיי כסדר געשפּילט דעם דייטשן הימן און געלאָזט הערן די לאָזונג: „פאַרברענען די וואַנצן מיט די הייזער..."

דאָס פייער האָט כמעט אַ האַלבן געטאָ איינגעשלונגען. ביזן גרויענדיקן פרימאָרגן האָבן זיך די חיות מיט דעם „שפּיל" אונטערהאַלטן.

עטלעכע טעג האָט דאָס פייער געטליעט, דער רויך פון די אָפּגעסמאַליעטע גלאָווניעס האָט געשטיקט, די גאַסן האָבן אויסגעזען ווי אַ חורבה, די פאַרבליבענע הייזלעך זענען גע־ווען אָפּגעסמאַליעט, אָפּגערויכערט פון די ברענענדיקע שכ־נותדיקע הייזער.

אַנדערע צרות

נישט לאַנג האָט מען אין געטאָ נאָך אבידות געטרויערט, דער דראַנג צום לעבן איז אפשר געווען שטאַרקער ווי אין נאָרמאַלע צייטן. די איינצלנע נאָך פאַרבליבענע פון דער יוגנט האָבן זיך כמעט יעדן מוצאי שבת פאַרזאַמלט צו אַ סעודת „מלוה מלכה", ווילנדיק אין די „עצמות היבשות" אַ לעבן אַריינגעבן. די לאָזונג איז געווען: „אַריינכאַפּן". „נאכל ונשתה כי מחר נמות". מ׳האָט צו די סעודות אַפילו משקאות באַזאָרגט און צו דעם „ביטערן טראָפּן" האָבן זיךביידע געשלעכטער איבערגעגעבן. דאָס האָט זיי אַביסל פון דעם צווייפל און דכאון דערהויבן. אַזאַ סעודה האָט גע־דויערט ביז שפּעט ביי נאַכט. ביים געזעגענען זיך האָט מען זיך געווונטשן, אַז די צווייטע וואָך זאָל די צאָל אַנטייל־נעמער נישט זיין קלענער...

אַריינצוברענגען משקאות אין געטאָ איז געווען זייער קאָמפּליצירט און מסוכנדיק. דאָס האָט אַמלייכסטן געקענט אויספירן דער בעל־עגלה פון מתים־וואָגן. נישט איינער האָט זיין „באַרוף" מקנא געווען — אַ קלייניקייט! צו קענגען טאָג־טעגלעך, אומגעשטערט פון געטאָ אַרויספאָרן, נישט מורא האָבנדיק אַז זיי „סחורה" וועט רעקווירירט ווערן און קאָנטראָלירט ווערן...

דער באָדן פון דעם וואָגן איז געווען אַ דאָפּלטער, דערינען האָט דער בעל־עגלה די אַרויספירנדיקע חפצים פון געטאָ באַהאַלטן, דורכגעשמוגלט צום בית־עלמין־שוק. דאָרט האָבן די קריסטלעכע הענדלער אויף אים געוואַרט מיט שפּייז־פּראָדוקטן. דער „האַנדל" האָט פיל מער צייט פאַר־נומען ווי דאָס מתעסק זיין זיך מיט די מתים.

די מתים זענען אויסגעלייגט געוואָרן ווי קלעצער האָלץ אויף אַ פּלאַטפאָרם, איינער אויפן צווייטן, צוגעדעקט מיט איין שטיקל דעק, פון וועלכע עס האָט אַרויסגעשטאַרט אַ פוס, אַ קאָפּ אָדער אַן אַנדער אבר.

דאָס מתעסק זיין מיט די מתים איז געווען גאָר פשוט: גלייך פון וואָגן אין מאַסן־גרוב, מיט עטלעכע שופלעס זאַמד פאַרשיט, אָן טהרה, אָן תכריכים און אָן — קדיש. די אָרעמע קלאַטשע, וועלכע האָט אַזאַ הייליקן תפקיד אויסגעפירט, איז מיט אונדז אין געטאָ פאַרבליבן, געווען דער עדות פון אַלע צרות און ליידן און געטיילט זיך מיט אונדזער גורל...

הינט איז אין געטאָ פאַר אַ יידן פאַרבאָטן געווען צו האַלטן, דאָס איז אַן „אינטעליגענטע" חיה, אין וועלכע, ווייזט אויס, עס פליסט „אַריש" בלוט... די קעץ זענען פאַר הונגער און פאַר מורא פאַר די עכברים, וועלכע זענען געווען שטאַר־קער פון זיי, אַליין אַנטלאָפן. די שטשורעס (עכברים) האָט קיין עסן נישט געפעלט, זיי פלעגן זיך „מטפל" זיין מיט די מתים, איידער מ׳האָט נאָך באַוויזן זיי אַוועקצופירן.

בהמות און פערד, פאַרשטייט זיך, האָט מען אין געטאָ נישט געזען. זיי זענען באַלד רעקוויזירט געוואָרן. נאָר, ווי געזאָגט, דאָס איינציקע אויסגעצערטע מתים־פערדל איז מיט אונדז געווען און אפשר אויך „מיטגעפיל׳ט", וואָס מ׳האָט געקענט באַמערקן פון זיין „אויפפירונג": אַרויס־פאָרנדיק פון געטאָ מיט זיין מתים־באַגאַזש, האָט דאָס פערדל דעם קאָפּ אַרונטערגעהאָנגען, צי פאַר „טרויער" צי פון שווערן לאַסט און „לייכטן" עסן... האָט עס קוים די פיס געשלעפּט. דאַקעגן צוריקוועגס, אין געטאָ אַריין, איז עס געווען „האָפערדיקער", לעבעדיקער. קודם איז ער אַליין

געווען זאַט פֿון בית־עולם־גראָז און אויך „צופֿרידן", וואָס ער פֿירט אַביסל שפּייז פֿאַר די אויסגעהונגערטע, אויסגע־מאַטערטע מענטשן־שקעלעטן...

ווי עס האָט נישט עקזיסטירט קיין פֿאַמיליען־לעבן אין געטאָ און קיין שום דראַנג דערצו, אָדער ווי מען זאָגט: דער „יצר הרע" איז כמעט אינגאַנצן פֿאַרשוווּנדן — דאָך האָבן די פֿרויען זיך באַמיט דווקא יונג אויסצוזען. אַ גרויע האָר האָט געקענט גורם זיין פֿאַראורטיילט צו ווערן אַלס אַלטע... האָט מען די האָר געבלייכט, די באַקן געפֿאַרבט מיט... רויט פּאַפּיר. אַ בלוט־דורשטיקער געסטאַפּאָ האָט זיך געקענט פֿאַרגליסטן צו שטילן זיין רוצחישן דורשט, האָט ער באַשטעלט ביי דער יידישער מיליץ עפּעס אַן עלטערע פּערזאָן און אים דערשאָסן אין שעכטהויז. דאָס איז געווען די סיבה פֿאַרוואָס מ'האָט זיך געהאַלטן יונג.

די נאַצישע מערדער האָבן אויך אַרויסגעוויזן פֿיל „רחמנות" פֿאַר קראַנקע, פֿאַרשטייט זיך, לויט זייער באַגריף. כדי די קראַנקע זאָלן נישט ליידן און זיך נישט מוטשען, האָבן זיי אין איינעם אַ פֿרימאָרגן דאָס שפּיטאָל פֿון קראַנקע „ריינ־געמאַכט": די אין בעט ליגנדיקע שווער קראַנקע האָבן זיי מיט די בעטן אַרויסגענומען אויפֿן פֿרייען פֿעלד, אויסגע־שטעלט איינער ביים צווייטן (דייטשע פּינקטלעכקייט...) און פּשוט — אויסגעשאָסן.

עס זענען געווען עטלעכע דייטשע געסטאַפּאָ־פֿרויען, וועלכע האָבן זיך „אויסגעצייכנט" מיט העלדישע מעשים. אַזוי למשל, האָט איינע פֿון זיי געהאַט אַ ספּעציעלע הנאה צו פֿאַרניכטן גאַנץ יונגע יינגלעך אין עלטער פֿון 12—14 יאָר. זי האָט דאָס געמאַכט אויף אַ ספּעציעלן אופֿן: זי האָט אַזאַ יינגל גערופֿן איר צו פּוצן די שיך. ביי יעדן געפֿונען עפּעס אַן „עבירה", פֿון וועלכער ער האָט שוין מער זיין היים נישט געזען...

דאָס זענען אַ טייל פֿון די צרות, יסורים און ליידן פֿונעם געטאָ־לעבן, וועלכע האָבן שטאַפּלווייז געפֿירט צו דער ענדגילטיקער פֿאַרניכטונג פֿון געטאָ.

מיין רייזע קיין טערעשפּאָל
(פּראָווינץ פֿון בילגראַד)

אין נאָוועמבער 1942, זעענדיק ווי דאָס געטאָ ווערט סוקצעסיוו ליקווידירט, דאָס פֿון העכער פֿערציק טויזנט יידן, זענען קוים עטלעכע הונדערט פֿאַרבליבן און פֿילנדיק, אַז דער ענדגילטיקער סוף איז נאָענט, איז מיר געלונגען אַרישע פּאַפּירן — פֿאַרשטייט זיך „לינקע" (פֿאַלשע) — זיך צו פֿאַר־שאַפֿן ווי אויך אַן עמפּפֿעלונג (המלצה) פֿון אַ קריסטין, דאָס איך ווער געשיקט אַלס דינסט ביי אַ גוטבאַזיצערין אין יענער געגנט — בין איך נאָך טערעשפּאָל געפֿאָרן.

די געפֿאַר צוליב מיינע פֿאַלשע פּאַפּירן איז געווען אַ גרויסע, אָבער „כאשר אבדתי אבדתי", סיי ווי האָט אויף יעדן טריט געלויערט דער טויט.

כמעט אויף יעדער באַן־סטאַציע האָב איך געזען אויס־געמוטשעטע, אויסגעפּייניקטע יידן, וועלכע זענען קוים ענ־לעך געווען צו מענטשלעכע געשטאַלטן. זיי האָבן געאַרבעט ביים אַוועקרוימען דעם שניי פֿון די באַן־גלייזן — האָבן זיי אויסגעזען ווי די שאָטנס.

די טעמע פֿן די קריסטלעכע פּאַסאַזשירן אויפֿן גאַנצן וועג איז דער „זשיד". יעדער איינער האָט אַן אַנדערן וויץ איבער דעם גורל פֿון פּוילישן יידנטום געלאָזט הערן. אַ טייל האָבן זיך גערימט מיט זייערע „העלדישע" און „פּאַטריאָטישע" מעשים: איינער האָט אַנטדעקט אַ פֿאַר־שטעקטן יידן אין זיין שפּייכלער (מחסן תבואה), אַ צווייטער האָט באַמערקט ווי אַ ייד איז פֿון צוג אַרויסגעשפּרונגען. פֿאַרשטייט זיך, אַז מ'האָט די יידן גלייך איבערגעגעבן אין די ריכטיקע הענט...

דערנענטערנדיק זיך צו דער באַן־סטאַציע בעלזשיץ, האָט דער קאָנדוקטאָר געגעבן אַ באַפֿעל פֿעסט צו פֿאַרמאַכן די פֿענסטער, כדי דער ריח פֿון די „געפּרעגלטע" יידן זאָל נישט שטיקן די איידעלע פּאַסאַזשירן... הערנדיק דעם „באַ־פֿעל", האָבן די מייסנט פֿאַרנדע אַ ווילד היסטעריש געלעכ־טער אַרויסגעלאָזט, צוגעבנדיק: „האָבן זיך דאָס די יידן גוט אויסגעזוונגען „דאָס שטעטעלע בעלז" (בעלז — ענלעך צו בעלזשיץ).

אויף דער באַן־סטאַציע זוויעזשיניעץ, זענען די וואַגאָנען אָפּגעשלאָסן געוואָרן, כדי אַדורכצופֿירן אַ קאָנטראָל אויף די דאָקומענטן פֿון די רייזנדע. דאָס אויסשטייגן פֿון די וואַגאָנען האָט זיך אָבער אויפֿגעהאַלטן, ווייל אין וואַרטע־זאַל זענען נאָך געלעגן די קערפּער פֿון צוויי דערשאָסענע מיידלעך, וואָס ביים רעווידירן זייערע „קענקאַרטע" (תעודת זהות) האָבן זיי דערקענט, אַז זיי זענען פֿאַלש. די „קענ־קאַרטע" איז געווען אַ ספּעציעלער דאָקומענט, וועלכער האָט באַדאַרפֿן באַווייזן, אַז דער אייגנטימער איז פֿון אַ ריין־אַרישע אָפּשטאַמונג ביזן דריטן דור.

מיך, די איינציקע פֿון אַלע פּאַסאַזשירן, האָט מען נישט קאָנטראָלירט און דאָס דערפֿאַר, ווייל איך האָב אויף מיין האַנט געטראָגן אַ... קריסטלעך קינד, וועלכעס האָט שטאַרק געוויינט, און די מוטער איז געווען פֿאַרנומען ביים זוכן אירע דאָקומענטן. דער געסטאַפּאָ, וואָס האָט רחמנות געהאַט אויף דעם וויינענדיקן קינד, האָט מיך געשטעלט אין דער זייט און אַפֿילו מיר אָנגעבאָטן אַ פּלאַץ צו זיצן...

איך בין בשלום אָנגעקומען קיין טערעשפּאָל און אַוועק צו דער גוטבאַזיצערין. זי האָט מיך גאַנץ גוט אויפֿגענומען ווייל, ערשטנס האָב איך נישט פֿאַרלאַנגט קיין גרויסן לוין, צווייטנס, האָב איך זיך פֿאָרגעשטעלט אַלס אַלמנה פֿון אַ פּוילישן אָפֿיציר, וועלכער איז געפֿאַלן אין קריג און צוליב דעם, בין איך פֿון די דייטשן פֿאַרפֿאָלגט.

מ'האָט מיר געגעבן אַרבעט אין קיך. די ערשטע טעג האָב איך שטאַרק מורא געהאַט פֿאַר די צוויי גרויסע הינט און אַנדערע חיות, מיט וועלכע איך האָב זיך נישט געקענט אומגיין. קוים בין איך אַביסל צוגעוווינט געוואָרן צו זיי און האָב זיך אָנגעהויבן צוצופּאַסן צו דער אַרבעט, בין איך באַלד געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז דאָ איז פֿאַר מיר מער געפֿערלעך ווי אין געטאָ.

אין איינעם אַ טאָג קומען צו מיר צו צוויי משפּחה־מיטגלידער פון די בעלי־בתים און מיר אָנגעזאָגט אַ „גוטע בשורה״: פון היינט אָן קען איך מיר דערלויבן נוצן מער צוקער, ווייל זיי זענען „רייך״ געוואָרן מיט צוקער: זיי האָבן „פאַרדינט״ צען קילאָ צוקער. דאָס האָבן זיי באַקומען אַלס אָנערקענונג פאַר אויסגעבן צוויי יידן, וואָס האָבן זיך געהאַט אויסבאַהאַלטן אין אַ חורבה...

די דאָזיקע „בשורה טובה״ האָט מיין גאַנצע אילוזיע צעשטערט: איך האָב גערעכנט, דאָס ביי די פּוילישע אינ־טעליגענץ זענען די אויסזיכטן זיך אויסצובאַהאַלטן פון די נאַצישע שפּורן בעסער און דאָ וועל איך זיך קענען לייכטער באַוועגן. יעצט האָב איך זיך איבערצייגט, אַז איך האָב געהאַט אַ ביטערן טעות: די זעלבע אַנטיסעמיטן, נאָר באַ־פּוצט מיט אינטעליגענץ.

איך האָב דעריבער באַשלאָסן: אָנשטאָט צו לעבן אין שטענדיקן פּחד ביי די אינטעליגענטע מענטשן־פּרעסער, וועל איך בעסער טיילן דעם גורל מיט מיינע אומגליקלעכע ברי־דער און צוריק אין געטאָ אַריינגיין. איך בין געפאָרן צוריק. די רייזע איז אַדורך בשלום.

נישט אַזוי לייכט איז מיר געווען אַריינצובאַקומען זיך צוריק אין געטאָ. דער יידישער מיליץ־מאַן האָט בשום אופן נישט געוואָלט, אָן אַ באַנד מיטן מגן־דוד־צייכן אַריינלאָזן. מיין לעבן האָט אין דעם מאָמענט געהאָנגען אויף אַ האָר. זאָל מיך יעצט אַ געסטאַפּאָ באַמערקן, בין איך פאַרלוירן: אַלס קריסטין טאָר איך צום געטאָ־טויער זיך נישט דערנענ־טערן, אַלס יידין מוז איך דעם „שאַנד־צייכן״, דעם באַנד אויף מיין אָרעם טראָגן. מיט געוואַלד און מיט דער מיטהילף פון באַקאַנטע, האָב איך זיך מיט כוח אַריינגעריסן אינעווייניק. כ׳בין נאָר אָפּגעקומען מיט עטלעכע קלעפּ פון זיין נאַהייקע, פון וועלכע שמערצן מיט די בלויע צייכנס האָבן גאַנץ לאַנג געהאַלטן. דער מיליציאַנט מיטן נאָמען נוימאַן איז געווען „הילזענראַט״ (אַ העכערער טיטל).

ווייניק מענטשן האָב איך צוריקקומענדיק געטראָפן, קוים דריי הייזער זענען נאָך געווען באַווינט. אין דער קורצער צייט פון מיין נישט דאָ־זיין, זענען פאַרגעקומען עטלעכע קלענערע „אַקציעס״ און צוביסלעך זענען די מענטשן פאַר־שוווּנדן.

אין דער צייט פון מיין זיין אין געטאָ, האָב איך אין דער נאַכט געשמוגלט פאַרשידענע סחורות. אַרומגעבונדן די סחורות אויף מיין קערפּער, אַרויס צו אַ באַקאַנטע קריסטין און צומאָרגנס, אין דער צווייטער נאַכט, פלעג די קריסטין מיך באַגלייטן, צוהעלפנדיק מיר שפּייז־פּראָדוקטן אינעם געטאָ אַריינצוברענגען. אַזוי האָט זיך געפירט אַ געוויסע צייט.

פעברואַר 1943, אין אַ שבת־נאַכט, בין איך אַרויס פון געטאָ מיט מיין סחורה. דער גורל האָט אָבער געוואָלט, אַז איך זאָל זיך פאַרזוימען לענגער און נישט געקענט צוריקגיין זונטיק ביי נאַכט. מאָנטיק ביי נאַכט האָב איך שוין מער אין געטאָ נישט געקענט צוריק אַריין: דער געטאָ האָט געברענט. דאָס געטאָ איז טאַקע דעמאָלט געוואָרן ליקווידירט. זעענדיק די לאַגע, האָט די קריסטין אַליין מיר פאָרגעשלאָגן מיך אויס־צובאַהאַלטן.

צו דעם צוועק האָט איר משפּחה אויסגעגראָבן אַ גרוב אין דער שטאַל, איבערגעדעקט מיט אַ ברעט. ביי טאָג אויף דעם אַרויפגעשטעלט אַ קאַסטן מיט קאַרטאָפל. אָבער נישט בלויז מיך האָט די איידעלע קריסטין אויסבאַהאַלטן, נאָך דריי באַקאַנטע האָט זי אויסבאַהאַלטן. אין די גרויסע פרעסט האָט זי אונדז ביי נאַכט אַריינגענומען אין איר שטוב. אַזוי בין איך געווען אויסבאַהאַלטן ביי די איידעלע קריסטין פערצן חדשים: פון פעברואַר 1943 ביז ענדע 1944, ווען איך בין דורך דער סאָוויעטישער אַרמיי באַפרייט געוואָרן.

***

אַ פּאָר ווערטער צום שבח פאַר דער גאָר פיינער און איי־דעלער קריסטין — גאָזשינסקאָ איז איר נאָמען — וועלכע איז ווערט זי זאָל דערמאָנט ווערן צום גוטן, אַלס איינע פון די חסידי אומות העולם.

זייענדיק שטאַרק אַ גלייביקע, האָט זי זיך נישט גערעכנט מיט דער גרויסער געפאַר וואָס האָט איר געדראָט, ווען די נאַציס וואָלטן אונדז אַנטדעקט. זי וואָלט מיט איר גאַנצער פאַמיליע, מיט אונדז צוזאַמען, אויף דעם יידישן בית־עלמין דערשאָסן געוואָרן און אין איין געמיינזאַמען גרוב געוואָרן אַריינגעוואָרפן. נישט איינמאָל האָט זי געזען דעם גורל פון אַזעלכע קריסטן, וואָס האָבן אויסבאַהאַלטן יידן. זי האָט זיך אָבער נישט איבערגעשראָקן. זי פלעג זאָגן: בעסער דער טויט, איידער צו טראָגן אויפן געוויסן אומשולדיקע מענטשן.

ביזן היינטיקן טאָג זענען מיר אין שריפטלעכן קאָנטאַקט.

ווייניק זענען געווען אַזעלכע צווישן די פּאָליאַקן.

שפרה מאנטל (נוסבוים)

די פּורים־סעודה אין געטאָ קאַלאָמיי

האָבנדיק דאָס גליק אין געטאָ קאָלאָמיי, צו דערהאַלטן, פון מיינע באַקאַנטע טאַרנאָבזשעגער גויים, אייניקע פּעקלעך פּראָדוקטן, וועלכע זענען באַשטאַנען פון קאַשע מיט באָ־בעלעך, האָב איך זיך געלאָזט „וויל־גיין" און איינגעאָרדנט „לכבוד פורים" פון יאָר 1943 אַ „סעודת־פּורים".

ווי געזאָגט, איז דאָס געווען אַ גליק, ווייל עס איז נישט געווען אַזוי פּשוט אַריינצושמוגלען אין געטאָ אַריין אַזאַ „אוצר". ערשטנס האָבן די קריסטן נישט געוואַגט צו ווייזן, אַז זיי האָבן עפּעס באַציאונגען מיט אַ ייד פון געטאָ, צווייטנס זענען די מייסטנס פּאַקעטלעך נאָך אונטערוועגס נעלם געוואָרן, ווייל בלויז דער יידישער נאָמען האָט פאַרראַטן. מיר איז געלונגען אַ „הסכם" מיט אַ פּאָסט־באַ־אַמטן צו שליסן, אַז פון יעדן פּעקל באַקומט ער „מעשר". מיינע קריסטלעכע באַקאַנטע, וועלכע האָבן מיר די פּאַקעט־לעך געשיקט, האָבן אַלס פאַרזיכטיקייט, אויפגעגעבן קריסט־לעכע נעמען, נאָר די גאַס און דער נומער פון הויז זענען געווען ריכטיק. עטלעכע וואָכן איז מיר געלונגען אויף אַזאַ אופן אַריינצובאַקומען עטלעכע פּאַקעטלעך, אַזוי לאַנג, ביז — ביז די גאַס איז געוואָרן באַוווּסט אין דער רשימה אַלס יידישער פירטל...

אָבער דערווייל בין איך געווען „רייך" אין פּראָדוקטן, האָב איך מיר, ווי געזאָגט, דערלויבט איינצואָרדענען אַ „פּורים־סעודה", וועלכע איז, פאַרשטייט זיך, באַשטאַנען טאַקע פון באָבעלעך, קאַשע מיט... וואַסער, אָן שמאַלץ און מיט זייער ווייניק זאַלץ, נישט ווייל מיר האָבן געהאַלטן דיעטע... נאָר ווייל דאָס זאַלץ איז געווען פיל טייערער פון אַנדערע פּראָדוקטן, און עס איז נישט כדאי געווען דאָס לעבן צו ריזיקירן צוליב אַ ביסל זאַלץ.

צו דער „גרויסער" סעודה האָב איך איינגעלאַדן ישראל מאיר קירשענבוים, (וועלכער איז געווען מיינער אַ קרוב) מיט זיין, נאָך דעמאָלט, לעבנדיק קינד. ווי טייער און חשוב דער מענטש איז ביי מיר דעמאָלט געווען, באַווייזט דער פאַקט, אַז איך האָב אים גערופן צו אַזאַ סעודה אין אַ צייט, ווען אין חיהשן געטאָ־לעבן איז קרובהשאַפט, אָדער אהבת־רעים ווייט געווען פון מענטשלעכן באַגריף. דאָס לעבן איז געווען הפקר אין פולן זין פון וואָרט, עס האָט נישט עק־זיסטירט קיין פליכט פון אַ וועלכע „מצוות עשה" אָדער „לא תעשה", קינדער האָבן אַפילו אייגענע עלטערן נישט געקענט, פרויען האָבן מענער פאַרלאָזט... בכלל איז די „מאָראַל" געווען זייער נידעריק, נידעריקער פון יעדער קריטיק, די חיהשקייט אינעם מענטש איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג.

קוים האָט ישראל מאיר מיין שוועל איבערגעטרעטן און מיט אַ „חג שמח" באַגריסט, האָט ער גלייך באַמערקט: „איר זאָלט אייך נישט וווּנדערן ווען איך וועל זיך אויפפירן ווי אַ בהמה... איך האָב שוין די מענטשלעכע מנהגים און זיטן פאַרגעסן און עס איז קיין וווּנדער: מיין עסן איז אויך אַזוי ווי אַ בהמה: שאָלן פון קאַרטאָפל, קלייען, און טיי — פון קראַשענצע (אַזאַ גראָז). ווער עס האָט געקענט דעם דאָזיקן מענטש פון פריער, זיין איידלקייט און פיינקייט, דער קען זיך פאָרשטעלן, וואָס עס האָט געהייסן דאָס געטאָ־לעבן. ביי דער געלעגנהייט וויל איך איבערגעבן עטלעכע פּרטים וועגן לעבן פון ישראל מאיר אין געטאָ קאָלאָמיי.

ישראל מאירס פרוי איז מיט עטלעכע וואָכן פריער אין געטאָ דערשאָסן געוואָרן, ווען מען האָט זי געכאַפּט ביי אַ „גרויסער עבירה" וואָס זי איז באַגאַנגען: זי האָט אַריינ־געשמוגלט אין געטאָ פון דער אַרישער זייט אַ צוויי־דריי ליטער מילך פאַר איר קראַנק קינד. מיטן אויפגיין פון פרימאָרגן, פלעג זי פאַרלאָזן דעם געטאָ, איבערגעטאָן אין אַ לאַנג פויעריש קלייד, באָרוועס, די שיך אויף די אַקסלען, און אין אָוונט זיך צוריק אַריינגעשאַרט אין געטאָ מיט דעם אוצר: אַ ביסל מילך מיט וועלכן זי האָט דאָס חיות פון איר קינד דערהאַלטן און אויך אַנדערע קינדער מחיה נפשות געווען און דערביי, פאַרשטייט זיך, אַ פּאָר גראָשן פאַרדינט. אַן אוקראַינער, וועלכער האָט דאָס באַ־מערקט, האָט זי פאַרראַטן און זי איז אויפן אָרט דערשאָסן געוואָרן.

נאָך דעם גרויסן אומגליק וואָס האָט אים געטראָפן, בלייבנדיק מיט אַ קליין שוואַך קינד — האָט דאָך ישראל מאיר אַרויסגעוויזן גרויס העלדישקייט איינגעשטעלט זיך דאָס לעבן און געאַרבעט שווערע אוממענטשלעכע אַרבעט, כדי צו קענען דערהאַלטן זיין לעבן און דאָס לעבן פון זיין קינד. בכלל איז דער לעבנסווילן — טראָץ די גרויסע צרות — געווען שטאַרק, מען האָט דאָך געהאָפט: אפשר וועט אַ נס געשען און מ'וועט דעם צורר היהודים איבערלעבן.

פון פאַרטאָג ביז שפּעט אין דער נאַכט האָט ישראל מאיר געמאָלן תבואה אין... אַ קאַווע־מילכל. ביי דער אַרבעט איז, נאַטירלעך, אָנוועזנד געווען דער אייגנטימער. ווייל איבערלאָזן אַזעלכע „גאָלד קערנדלעך" אין פרעמדע הענט, האָט קיינער נישט געוואַגט. שכר־טרחה האָט ער באַקומען די קלייען. די זיפּ, דורך וועלכע דער אייגנטימער האָט דאָס מעל איבערגעזיפּט, איז געווען זייער שיטער, ווייל ער האָט מורא געהאַט ער זאָל חס־וחלילה נישט באַוועלט ווערן... קען מען זיך פאָרשטעלן וואָס עס איז געבליבן פאַר ישראל מאירן.

נישט אַיעדער האָט אין געטאָ באַזיצט אַזאַ „מאַשין" (אַ קאַווע־מילכל). די מייסטנס כלים זענען געוואָרן רעק־ווערירט פון די דייטשן. און אַנטדעקנדיק אַזאַ „עבירה", ווי מאָלן תבואה, האָט געדראָט נישט נאָר די תבואה צוזאַמען

מיט דער מאַשין צו פאַרלירן, נאָר אויך מיט דעם קאָפּ צו באַצאָלן...

ביי טאָג האָט ישראל מאיר געאַרבעט ביים... שלעפּן מעבל פון די שטיבער און זיי צעהאַקן אויף ברען־מאַטער־יאַל, פאַר די קראַנקע נישט אַרבעטס־פעאיקע מענטשן. צו דעם מעבל און אַנדערע שטוב־חפצים, איז מען שוין לאַנג נישט געווען צוגעבונדן, נישט געפילט קיין שום ליבע און סענטימענט צו זיי, ווייל וואָס פאַר אַן ערך האָבן געקענט האָבן מעבל־שטיקער, ווען דאָס לעבן איז געווען הפקר און יעדער האָט שוין געהאַט פאַרלוירן זיינע נאָענטסטע? דאָס, וואָס מען האָט נישט געקענט פאַר ברויט בייטן, איז געווען איבעריק און מ׳האָט עס גענוצט צום ברענען.

פאַר דער דאָזיקער אַרבעט האָט ער באַקומען אַביסל שפּענער צו קאָכן. אין דער פרייער צייט האָט ער אין די מיסט־קעסטלעך שאָלן געקליבן. גרויס איז געווען זיין פרייד, ווען ער האָט אַמאָל צווישן די שאָלן אַ געפרוירענעם קאַרטאָפל געפונען, וועלכער איז אַרויסגעוואָרפן געוואָרן על־פּי טעות פון אַ נישט פאָרזיכטיקער באַלעבאָסטע...

געוווינט האָט ישראל מאיר אין אַ קאַמער. די וווין־פראַגע אין געטאָ איז געווען זייער אַ שווערע. יעדערס מאָל האָבן די נאַציס רעדוצירט די גאַסן פון געטאָ, ביז עס זענען געבליבן דריי־פיר קליינע גאַסן אין וועלכע עס האָבן זיך געשטיקט 40.000 מענטשן. דאָס רוב הייזער אין די געטאָ־גאַסן זענען געווען אַלט, קליין, נידעריק, ווו עס איז אַפילו קיין ברונעם נישט געווען און עס האָט געפעלט וואַסער. די גאַס ווו ישראל מאיר האָט געוווינט האָט געהייסן „מאָקראַ“. דער נאָמען אַליין זאָגט שוין עדות אויף דער גאַס: בלאָטעס, זומפּן, שמוציק...

אין זעלבן יאָר ביי דער „פּסח־אַקציע“ איז אויך ישראל מאיר מיט זיין קינד פאַרשוווּנדן פון געטאָ און מער האָב איך פון אים שוין נישט געהערט. השם ינקום דמם!

איצט צוריק צו דער „סעודה“:

די „סעודה“ האָבן מיר פאַרבראַכט שווייגנדיק, נישט־אַרויסברענגענדיק די ווערטער וואָס יעדער האָט ביי זיך אין האַרצן געטראַכט: זכרונות פון עבר, פון אונדזערע נאָענטע און טייערע, וועלכע זענען שוין מיט אונדז נישט געווען. אויך האָט מען — שווייגנדיק — אונדזער אייגע־נער לאַגע באַטראַכט און — באַדויערט, וויסנדיק, אַז יעדער פון אונדז איז פאַקטיש אַ טויט־פאַראורטיילטער און יעדן טאָג קען זיין „איינבערופונג“, וואָס דאָס באַדייט: דער סוף — קומען... די פראַגע איז נאָר, ווער פריער און ווער שפּעטער: אין וועלכער „אַקציע“ ס׳וועט קומען די ריי. ווייל אין געטאָ האָט מער נישט עקזיסטירט דער געוויינ־לעכער לוח־חשבון, מען האָט אַלץ גערעכנט פון די „אַק־ציעס“: „פּסח־אַקציע“, „ברען־אַקציע“ א. אז. וו. יעדער „אַקציע“ האָט באַקומען איר נאָמען, וועלכעס האָט געוויזן: אָדער אויף דער צייט, אָדער אויפן פאַרנעם פון דער אַקציע.

אָבער טראָץ אַלעם איז עס געווען אַ „פּורים סעודה“... ווי דער „המן הרשע“ איז געווען נישט פון אַמאָל, פון דער היסטאָריע, נאָר אַ לעבעדיקער המן פון דער ווירקלעכקייט און מיר האָבן דאָך געהאָפט, אַז ער וועט האָבן די מפּלה ווי דער אַמאָליקער המן...

ש. שאַלער

בעלזשעץ

(אַ קורצער איבערבליק איבער דעם באַרימטן פאַרניכטונגס־לאַגער)

„אמרו: לכו ונכחידם מגוי ולא יזכר שם ישראל עוד"
(תהלים פ"ג)

דער פאַרניכטונגס־לאַגער בעלזשעץ איז אויפגעשטעלט געוואָרן אין זומער 1942 צווישן געדיכטע סאָסנע־וועלדער, נאָענט צו דער באַן־ליניע, וועלכע פירט פון לובלין קיין לעמבערג אָדער קראָקע, צפונדיק פון דעם באַן־קנופּ ראַוואַ־רוסקאַ אין מזרח־גאַליציע. היינט איז דאָס פּלאַץ אויף דער גרענעץ צווישן פּוילן און ראַטנפאַרבאַנד.

דאָ זענען אומגעקומען די יידישע קהילות פון צענטראַל און מזרח־גאַליציע אין די יאָרן 1942—1943.

די מערדער זענען באַשטאַנען פון אַ קליינע גרופּע ס.ס.־לייט און רוסישע דעזערטירן, וועלכע האָבן מיטגעאַרבעט מיט די דייטשן.

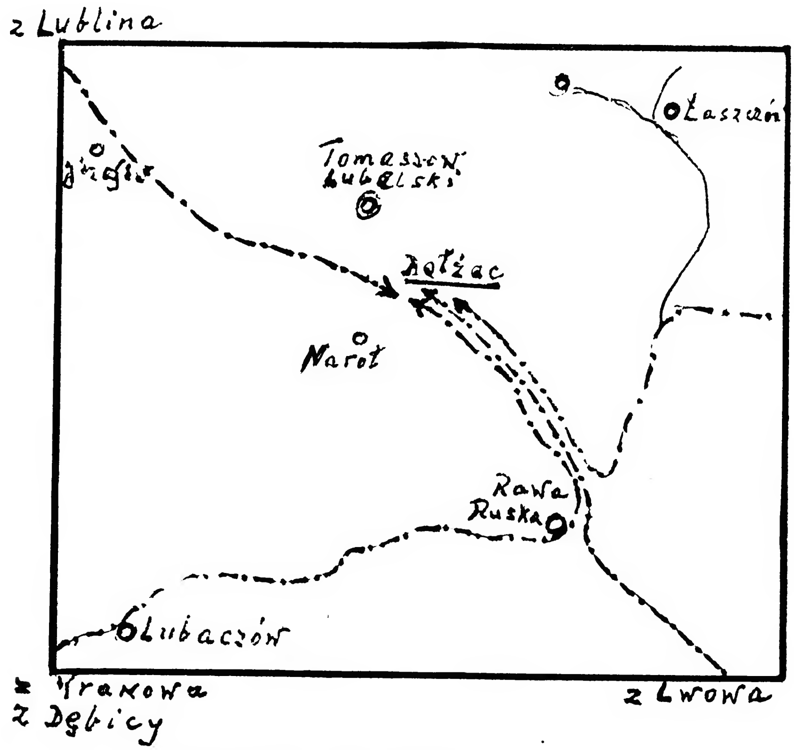
די קרבנות זענען פאַרגאַזט געוואָרן אין זעקס גרויסע קאַמערן, באַלד נאָכן אָנקומען פון באַן־טראַנספּאָרט אינעם לאַגער — צוערשט די מענער, דערנאָך די פרויען. די טויטע קערפּער זענען געוואָרפן געוואָרן אין ריזיקע מאַסן־קברים, וועלכע זענען געגראָבן געוואָרן דורך יידישע צוואַנגס־אַרבעטער, וואָס זענען נאָך דער אַרבעט, אַליין געווען קרבנות.

די קדושים פון טאַרנאָבזשעג, באַראַנאָוו, ראַזוואַדאָוו און אַנדערע שטעטלעך, וועלכע זענען אָנגעקומען מיטן טראַנספּאָרט פון דעמביץ, תשעה באב תש"ב (1942), זענען פאַרגאַזט געוואָרן אין דעם זעלבן טאָג. דאָס איז געווען, וואָרשיינלעך, איינער פון די ערשטע טראַנספּאָרטן אין דעם לאַגער.

עס איז כדאי צו פאַרשרייבן, דאָס פון די הונדערטער־טויזנטער קרבנות, וועלכע זענען פאַרניכטעט געוואָרן אין דעם שרעקלעכן טויטן־לאַגער, איז נאָר איין ייד געלונגען פון דאָרט צו אַנטלויפן און געבליבן לעבן. זיין נאָמען: רודאָלף רעדער, אַ געבוירענער אין דעמביץ און געוווינט אין לעמבערג. ער איז געווען אין בעלזשעץ אין דער צייט: 17.8.1942 ביז ענדע נאָוועמבער 1942.

זיינע זכרונות און עדות־זאָגן זענען געדרוקט אין צוויי ביכער, איינער אין פּויליש א. ב. Bełżec, rzecz jedynego ocalonego z komory gazowej w Bełżcu.

דער צווייטער אינעם „ספר זאַמאָשטש", אַרויסגעגעבן אין בוענאָס־איירעס 1957, (זייטן 1054—1057) א. ב. „דער נאַצי־שער טויט־קאַמבינאַט אין בעלזשעץ".

קוי הרכבת שהוליכו למחנה השמדה בלז'יץ.

רבקה פליישר

אין די טייגעס

(רעפלעקסן — פאַרצייכנט אין גלות־רוסלאַנד)

... עפּעס בין איך היינט אין דער פרי אויפגעשטאַנען אַזוי איבערראַשט, באַצוירבערט און צוגלייך — צעטראָגן און נערוועז, נאָכדעם הערלעכן חלום, וועלכער האָט מיר אײַ־בערגעלאָזט נאָר בענקשאַפט, מוטלאָזיקייט און אַ האַרץ פול מיט ווייטיק.

עס איז אַ „וויכאָדנאָי״־טאָג (מ׳איז פּריי פון אַרבעט).

איך דריי זיך איבער דעם „באַראַק״ און זוך עפּעס מיט וואָס צו קענען באַרואיקן מיינע נערוון. כ׳גיי אַרויס פון „באַראַק״, קוק זיך אום אַרום מיר און זוך אַ שטיל ווינקעלע ווו עס זאָל קיין לעבעדיק נפש נישט צוקומען, איך זאָל קענען אומגעשטערט לאָזן פריי מיינע געדאַנקען.

איך ווענד מיין בליק אויף אַ וווּנדער־שיין בערגעלע, וועלכעס איז פאַרפלייצט פון די בלענדענדע פרימאָרגן־זון־שטראַלן, וואָס שפּיגלען אָפּ די טוי־טראָפּן, וועלכע בליש־טשען מיט זייער פיל־פאַרביקייט ווי די שטערן אויף דעם גראָז־גרינקייט. דאָרט האָב איך מיר אַ רואיק שטיל אָרט געפונען.

אונטן טובלט זיך די זון אין דעם וואַסער פון טייך „באַזייכער״.

באַצויבערט פון ג־טס שיינע נאַטור, קוק איך זיך אַרום אין אַלע זייטן און זוך... ווענען אייגנטלעך זוך איך? איך זוך אַ... פריינט, וועלכער זאָל מיר מיטפילן, טרייסטן, טרייסטן און — בעיקר — פאַרשטיין, יעצט אין די מינוטן פון ווייטיק, בענקשאַפט און — הונגער...

די זון גנבעט פאַמעלעך זיך צו אין מיין ווינקל. אינ־סטינקטיוו פאַרמאַך איך מיינע אויגן: אוי, ליכטיקע, שיינע זון! דו פאַרשפּרייטסט מיט שפע דיינע וואַרעמע, היילנדע שטראַלן, נאָר — אָך! — צי מיין אָנגעווייטיקט האַרץ דער־גרייכסטו נישט... דו לייכסט פאַר מיר נאָר אויבערפלעכלעך, מיין פּנים ברענסט דו טאַקי אָן, אָבער מיין האַרץ היילסט דו ניט...

אוי, טייך „באַזייכער״! ווי פּרעכטיק זענען דיינע פאַ־ליעס אַקעגן די זון־שטראַלן! ווען אַרום דיין ברעג וויגט זיך רואיק דאָס גרינע גראָז און שעפּטשעט מיט זיין מיסטעריע־זער שפּראַך — צי קענסטו אפשר היילן מיין אָנגעוויי־טיקטע נשמה?...

און איר פייגעלעך, מיט אייער באַצויבערנד־שוויש־טשענדיק־זינגענדיקער שפּראַך — זינגט איר דען פאַר מיר? ניין! מיך קענט איר, לײדער, ניט צעשטרייען...

... און אפשר גאָר דו, אָנגענעם ווינטל? אפשר וועסט דו מיך אַביסל אויפפרישן? דער ענטפער: ניין! אַלע פנימער גלעטסט דו, צערטלסט דו, נאָר מיינס — וויאָכיסט דו, שמייסט דו...

... זיץ איך מיר אַזוי אויף דעם געדיכטן, ווייכן גרינעם גראָז, אָנגעשפּאַרט מיט דעם עלנבויגן אָן אַ הויכן דאַרן בוים און ווענד מיין בליק צום הימל. פון האַרץ רייסט זיך אַרויס אַ געשריי: איך רוף און פרעג: אָ, ג־ט! צי בין איך טאַקע זעלבסט אַזוי זינדיק צי גאָר לייד איך, אפשר, צוליב פרעמדע זינד? איך וואַרט אויף אַן ענטפער... נאָר פאַמע־לעך... בעצם וויל איך בעיקר הערן אַן ענטפער אויף אַ צווייטער פראַגע, וועלכע עגבערט און מוטשעט מיין מח: וואָס וועט זיין? צי האָב איך נאָך עפּעס־וואָס צו דערוואַרטן אין מיין לעבן? צי איז שוין פאַר מיר גאָר קיין צוקונפט פאַרהאַן?..

... איך שטרענג אָן מיינע אויערן צו הערן... אפשר וועט קומען עפּעס אַן ענטפער.... אפשר גאָר אַ... בת־קול? ביי קיין שום בת־קול הערט זיך נישט פון אַרום... אַלץ שא שטיל... צי האָט אפשר דער עכאָ, דער ווידערקלאַנג, נישט אויפגעהויבן מיין רוף צו די הויכע הימלען?

שטיל. איך הער... מיין האַרץ קלאַפּן. איך הער יעצט אויך ווי דיביימער וויגן זיך אין זייער תפילה... איך הער דאָס וואַסער רוישן, די פייגעלעך שווישטשען... רעדן זיי טאַקע צו מיר? אפשר... נאָר איך פאַרשטיי זיי נישט, באַגרייף נישט זייער סודותדיק־מיסטעריעזער שפּראַך...

איך וויל „פּרובירן״ פאַרשטיין זייער לשון אין דער ריכטונג פון מיין שטרעבן, פון מיין האָפענונג. אַזוי רעד איך זיך איין, מיינען זיי זיכער מיר צו זאָגן, מיך צו באַרו־איקן, טרייסטן מיט אָט־אָ־די ווערטער: זאָרג נישט, פאַר דיר איז נאָך גרייט די וועלט מיט איר פּראַכט און גוטס... אַ לעבן פון צופרידנקייט, אַ צוקונפט מיט אַ רייכן אינ־האַלט, מיט אַ קערפּערלעך־און־גייסטיק פאַרגעניגן... און די זון — אָ! זי וועט דאַן פאַר דיר שיינען און וואַרעמען, גלעטן און היילן — אָן אויפהער, אָן איבעררייס... — — —

... צי קען דאָס זיין אמת? צי דאָס וועט זיך אַמאָל פאַר־ווירקלעכן? אפשר חלום איך?... איך ריר זיך פונעם אָרט, איך באַוועג זיך. ניין. איך חלום נישט. מיינע ליפּן שמייכ־לען, אָבער מיין האַרץ — דאָך — וויינט... איך וויל הערן אַזעלכע ווערטער דייטלעך אין אַ מענטשלעכער שפּראַך. איך ווייס, אַז איך נאָר זיך אַליין. וויזיעס... פאַנטאַזיעס...

... און ווידער איז אַלץ שטיל. אַלץ שווייגט. אַ שרעק־לעכער געדאַנק איז מיר אַדורך אין מוח, ער פייניקט און מוטשעט מיך: אפשר זאָל איך מיך אונטערגעבן מיינע יאוש־אינסטינקטן און מיך לאָזן פון זיי פירן — פאַרפירן? אפשר... אפשר... זאָלן די פאַליעס פון „באַזייכער״ אַוועקרייסן מיין יונגן קערפּער — נאָך אַ קרבן פון די אכזריותדיקער תקופה — ווייט, ווייט?... — — — —

— ניין! מוסרט מיך אַן אינערלעכע שטימע — דאָס קאָנסטו ניט, דאָס טאָרסטו ניט טאָן! שוין בלויז קוקנדיק אויף די אויסגעצערטע, אויסגעווייַנטע, אויסגעטריקנטע פּנימער פון דיינע איבערגעגעבענע, פאַרזאָרגטע און פאַרצווייפלטע עלטערן. יאָ, אמת, קען איך דען נאָכמער פאַרבלוטיקן זייערע הערצער?... ניין! דאָס וועל איך נישט טאָן! „לא אמות, כי אחיה!”

— — — — — — — — — — — — — —

— האַ, ווער שטייט דאָ?!

יעצט הער איך שוין אַ דייטלעך קול, וועלכעס איך דערקען גלייך: דאָס ביסטו מיין שוועסטער? וואָס שטייסטו אַזוי מיט פחד? צי האָסטו געהערט מיינע „געשפּרעכן”? צי האָסטו אפשר געלייענט מיינע געדאַנקען?

— אַהאַ, איך ווייס שוין, איך בין שוין צוריק וואַך. איך לעב שוין ווידער אין דער טרויעריקער ווירקלעכקייט: דו ווילסט מיר מן הסתם זאָגן, אַז די „ספּרעדאַווניצע” (פאַרקויפערן) פון מאַגאַזין וויל שוין מער קיין ברויט נישט געבן אָן געלט? און ווו צו באַרגן געלט איז מן הסתם שוין נישטאָ? יאָ? אַן אַלטער פּזמון, אַ באַקאַנטער פּזמון... און דערווייל?

— דערווייל — גייט שיער דאָס האַרץ אויס פאַר הונגער...

אהרן צבצ׳קנבוים

החיים בגלות רוסיה

כשפרצה המלחמה ב־1939 הייתי עוד נער קטן, אך אני זוכר היטב את הגירוש האכזרי של יהודי טרנובז׳ג ע״י הנאצים הארורים. לנגד עיני עומד המחזה האיום של השוק המלא יהודים, הגרמנים שודדים מהם את הכסף והזהב, ואחר כך המצעד של יהודים, זקנים, צעירים, ילדים וחולים שצעדו לכיוון תחנת הרכבת. את זה לא אשכח לעולם. אז עוד לא שלחו הגרמנים את היהודים למחנות ההשמדה, הם הסתפקו בשדידת הרכוש ובגירוש.

לאבי, שהיה סוחר ונסע כל השבוע לירידים בעיירות הסמוכות, היה סוס ועגלה משלו. עתה אנחנו היינו המאושרים שיכלנו לנסוע, בעוד שמאות אנשי עירנו הלכו ברגל מטרנובז׳ג עד הגבול הרוסי — מרחק של עשרות קילומטרים.

הגענו לעיר לובצ׳וב בגליציה המזרחית ומשם המשכנו במסענו עד לעיר נמירוב שהיתה כבר תחת השלטון הסובייטי. בעיר זו חיינו קרוב לשנה ואבי היה עוסק במסחר. בעגלתו היה נוסע לכפרי הסביבה, קנה קמח ומלח והיה מוכרם בעיר.

בליל קיץ בהיר אחד העירונו הרוסים, ציוו עלינו להתלבש ולצאת אתם. בחוץ עמדו משאיות, העלו את ה„ביז׳נצים” (פליטים) שאספו מכל העיר על המשאיות והובילו אותנו לתחנת הרכבת. שם חיכו כבר קרונות משא מוכנים להוביל אותנו לרוסיה הגדולה.

ששה שבועות טולטלנו ברכבת נוסעים עד שהגענו לעיר נובוסיבירסק שבסיביר. משם העבירו אותנו למחנות עבודה לא הרחק מהעיר קאמין. גרנו שם בצריפי עץ, אנחנו ומשפחת דודי ר׳ מיכאל צבצ׳קנבוים. 14 נפשות בחדר אחד ארוך.

את המבוגרים כולם הכריחו לצאת לעבודת כפיה, כמו עבדים. מדי פעם היו באים קצינים וראשי „קולחוזים” ובחרו להם אנשים בריאים לעבוד אצלם. עיקר העבודה היתה ביערות. חלקם כרתו עצים ואחרים עשו חריצים בעצים, הוציאו מהם השרף והכניסם לסירים מיוחדים, ששימשו חומר גלם לגומי.

הייתי אז בן 12 ולא עבדתי עדיין ולכן קיבלתי רק 400 גרם לחם ליום. מי שעבד קיבל 600 גרם. המנה הזאת לא הספיקה, כי פרט ללחם ולמרק דליל, שהיה יקר מדי בשבילנו, לא קיבלנו כל אוכל. לכן רעבנו כל העת.

כשהגעתי לגיל שלש עשרה לימדני אבי כיצד להניח תפילין וביום ה„בר מצוה” שלי קבלתי כמתנה... פרוסת לחם מוגדלת, שההורים חסכוהה מפיהם.

רבים מהגולים לא החזיקו מעמד בתנאי הקור הנורא והרעב ששרר שם ומתו; רק החזקים נשארו בחיים.

פעם ביום קיץ הלכה האמא ליער לחטוב עצים להסקה ולהכין גם עצים לחורף (כפי שזה היה נהוג שם להכין עצים בקיץ לחורף). היה זה אחד מיערות העד הסיביריים האינסופיים. היא נכנסה לסבך היער ואיבדה את הדרך חזרה. שעות רבות חיפשה מוצא, ובודאי היתה אבודה; לולא קרה לה נס ושמעה קול געיית פָּרה, והלכה בכיוון הקול וכך יצאה בשלום מהיער.

סביב הצריפים היו ביצות גדולות שאפשר היה להיטבע בהן והיו צריכים להיזהר מאד שלא להתקרב אליהן. אכן קרו מקרים של טביעת אנשים ובעלי חיים.

במקום הנידח הזה חיינו יותר משנה וחצי ואחרי ששוחררנו, כתוצאה מהסכם סטלין — שיקורסקי, נסענו ל„קולחוז”. המעבר מהגיהנום הזה, בו כמעט גווענו מרעב וקפאנו מקור, אל מקום ישוב, היה כמו חלום יפה... בקיץ היה בקולחוז אוכל בשפע, ואכלנו כל כך הרבה עד שקבלנו כאבי בטן...

אחרי שהיה של שלשה חדשים ב„קולחוז”, כשהתקרב החורף, וידענו שבחורף אין בקולחוז מה לאכול, ברחנו משם באישון לילה. חצינו במעבורת את הנהר „אוב” והגענו לעיר קאמין. בעיר זו חיינו בתנאים גרועים ביותר עד שחזרנו לפולין.

שמואל שאַלער

אין גלות רוסלאַנד

(פראַגמענטן פון אַ טאָגבוך)

6.3.1943

נאָך דער באַפרייאונג פונעם ,,זאַקליוטשאַנע״־לאַגער, אַלס רעזולטאַט פון דעם אַזוי גערופענעם ,,שיקאָרסקי־סטאַלין אָפּ־מאַך״, זענען מיר נאָך לאַנגע און שווערע טלטולים אַנגע־קומען קיין טורקעסטאַן, מיטל־אַזיע, ווו עס האָט זיך פאַר אונדז אַנגעהויבן ,,אַ ניי לעבן״.

פראַגמענטן פון דעם נייעם לעבן גיב איך איבער אין די ווייטערדיקע שורות:

אַ שבתדיקער טאָג אין טורקעסטאַן, מיטל־אַזיע

ביז מיטאָג געהונגערט, ווייל נעכטן האָט מען ברויט נישט געטיילט. מיט גרויס גליק, ערשט עלף אַ זייגער, באַ־קומען דעם ,,פּאַיאָק״ (די ראַציע ברויט). אונדזער סעודת־שבת — אַ וואַסערדיקע זופּ. מ׳מוז שפּאָרן דאָס ביסל מעל. אַ שנעלער לויף צום פעלד, אַ ביסל שטרוי אויף הייצן צוזאַ־מענקראַצן און פאַרזאָרגט מיט אַ טאָג ,,פרנסה״. 3 אַ זייגער צו דער נאַכט־שיכט אַרבעטן געגאַנגען.

באה שבת — באה מנוחה...

מכת כינים

7.3.1943

ראש־חודש אדר. צוזאַמען מיטן פרילינג האָט אַ מחנה לייז (כנים) צו אונדז אַריינגעדרונגען. אַלץ איז פול מיט זיי: די מלבושים, דאָס געלעגער. ממש מכת מצרים. נישט מעגלעך זיך צו רייניקן...

אַ נייע דייטשע אָפענסיווע

10.3.1943

מיט איין קלאַפּ האָבן די דייטשע שונאים זעקס שטעט גענומען. זאָל דאָס זיין אַ סימן אויפן נייעם זומער? ענגלאַנד איילט זיך גאָרנישט מיטן ,,צווייטן פראָנט״, מ׳קומט אָפּ מיט רעדן.

דאָס כפרה־הינדל זענען, געוויינלעך — מיר, דאָס היי־פּעלע יידן. מ׳הערט שוין וועגן פאַרמאַכן ,,פּלאַצוווקעס״. (פּלאַצוווקע — די אָפיציעלע פאַרטרעטערשאַפט פון דער פּוילישער רעגירונג. איר אויפגאַבע איז געווען, צו טיילן די הילף, וועלכע איז געשיקט געוואָרן פון חוץ־לארץ). ווייזט אויס, דאָס די נקוו״ד איז קעגן די פּוילישע. דער עולם שרעקט זיך פאַר נייע צרות.

11.3.1943

אַ פרייד אויפן ,,באַזאַר״. די רוסן האָבן כאַרקאָוו פון באַלאַגערונג באַפרייט און איינע פון די זעקס שטעט אויפן צענטראַל־פראָנט באַפרייט. דער פאַקט, וואָס די רוסן האָבן אַזוי שנעל צוריקגעהאַלטן די נייע אָפענסיווע, דערפרייט זייער. דאָס באַווייזט די שוואַכקייט פון די דייטשן. זיי קענען שוין נישט זיגן אויף אַלע פראָנטן. מיר זענען טאַקע שטאַרק פאַרביטערט קעגן דער סאָוויעטישער אָרדענונג, אָבער דאָך האָבן מיר גרויס סימפּאַטיע פאַר זיי. זיי קעמפן דאָך אַליין אויף די פראָנטן.

און ביי אונדז: צוריק געעפנט די פּוילישע ,,פּלאַצוווקע״. זאָל עס זיין אַ פאָדערונג פון אויסלאַנד? מ׳שמועסט, אַז די ארץ־ישראל יידן פאָדערן מיר זאָלן נישט אונטערליגן דער רוסישער מאַכט, נישט די פּוילישע, נאָר דעם ,,דזשאָינט״... מ׳זאָגט, אַז די רוסן זענען מסכים. זאָל דאָס זיין אמת? שווער צו גלויבן.

14.3.43

ס׳הערן זיך פאַרשידענע קלאַנגען וועגן אונדזער צו־קונפט: מ׳וועט פאַרשיקן אין אַרבעטס־לאַגערן, אָדער אין קאָלכאָזן. דאָס ערגסטע — מ׳וועט צווינגען צו נעמען רוסישע פּעסער. אַ, דאָס איז ביטער! ווערן אַ רוסישער בירגער, דאָס הייסט אָן אייביקער קנעכט צו זיין. דאָס זאָל זיין אונדזער גורל?

וואַנדאַ וואַשילעווסקיס ,,לעגיאָן״

18.3.43

פּרישע ידיעות! הלוואי בעסערע צו הערן... די פּוילישע ,,פּאַטריאָטין״, וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ, שאַפט אַ ,,פרייוויליקן לעגיען״ פון פּוילישע פּאַטריאָטן, וועלכער זאָל מאַנט ביי האַנט קעמפן מיט דער רויטער אַרמיי. דאָס איז, זעלבסטפאַר־שטענדלעך, אַ ,,טריק״ פון די רוסן, צוליב די חילוקי־דעות מיט דער שיקאָרסקי־רעגירונג (אָדער מיט ענגלאַנד). צי וועלן מיר ברויכן דאָס ביסל יידיש בלוט פאַרגיסן? קיין גוטס וועט דאָס אונדז נישט ברענגען.

דער דרוק צו נעמען רוסישע פּעסער איז שטאַרק. מ׳הערט וועגן שלאָגן אויף דער מיליץ, פון אַרעסטירן, פון געבן פּעסער מיט צוואַנג. די געמיטער זענען שטאַרק געדריקט.

21.3 — פורים איז היינט. אין דרויסן אַ קאַלטער שניי, אַ בלאָטע. אוי, רבונו של עולם, אַ נס פורים ברויכן מיר.

24.3 — די לאַגע איז ווייטער אָנגעשטרענגט. די אַבלאַ־

ווּעס (אַבלאַווע — אַ כאַפּ, מ׳פאַרנעמט מענטשן אין אַרעסט אָדער אין דער אַרמיי, פּלוצים, אָן אַן אָרדענונג. ווער ס׳פאַלט אַריין האָט נישט קיין שוץ). די רעפּרעסיעס צו נעמען רוסישע פּעסער האָבן אָנגעוואָרפן אַ שרעקלעכע מורא. ס׳אינטערעסירט שוין נישט, וואָס דער דייטש גייט פאַרויס (ביעלגאָראָד גענומען). מיר קענען זיין גיבורים, זיך קעגנשטעלן, ביז... מ׳וועט דאָס ברויט אָפּנעמען. קעגן הונגער איז קיין גבורה נישטאָ.

5.4 — „מ׳גיט״ ספּיטשקעס און זאַלץ אין מאַגאַזין. מזל־טוב אייך טורקעסטאַנער אַרבעטער, פרייט אייך מיטן נאָענטן ערשטן מאַי. פאַרשטייט זיך, אַז מיר מוזן זיי באַלד פאַרקויפן פאַר מעל. די פּרייזן אויפן באַזאַר: 2 פּעקלעך צינדהעלצער — 28 רובל, 400 גראַם זאַלץ — 10 רובל. ווייסט קינדער דאָס דער יום־טוב קומט!

„באָלנאָי״ (קראַנק)

8.4 — מען האָסט דעם יידן אין רוסלאַנד, אין לאַנד פון סאָציאַליזם. מען פאַרגינט נישט אַפילו דעם קראַנקן ייד צו רוען. איך פיל כ׳בין קראַנק. כ׳האָב שטאַרקע היץ. אין אַמבולאַטאָריום האָט די דאָקטאָרין „אָפּגעמאַכט״ גענוי 36° היץ, דאָס איז אַ ליגן.

9.4 — היינט האָט זי שוין „מסכים״ געווען — 40° היץ. קוים באַפרייט פון דער אַרבעט.

4.5 — ברוך השם, אַז כ׳בין צוריק אין שטוב. דריי וואָכן געלעגן אויף פלעקן־טיפוס. דאָס האָב איך זיך אָנגעשטעקט פון די טויטע געפאַנגענע דייטשן, וועלכע מיר האָבן באַגראָבן 8 ק״מ פון דאַנען. 150 טויטע אין איין גרוב. כן יאבדו. צווישנצייט האָט זיך פיל געענדערט: די סאָוויעטן האָבן איבערגעריסן די באַציאונגען מיט שיקאָרסקיס רעגירונג. דאָס האָט נאָך מער פּחד אָנגעוואָרפן אויף אונדז און מ׳נעמט שוין דעם רוסישן פּאַספּאָרט... מ׳נעמט נישט, נאָר מ׳כאַפּט זיי; אפשר וועלן זיי אונדז רעטן. אויך מיר האָבן שוין גענומען. וואַנדאַ וואַשילעווסקאַ שאַפט אַ פּוילישע אַרמיי. דערווייל פאַרשפּרייטן זיך קלאַנגען וועגן אַ קאָמיטעט, וואָס וויל אונדז קיין אויסלאַנד אַרויסנעמען. מ׳לעבט ווי אויף אַ ווולקאַן...

13.5 — מ׳טיילט ווייס ברויט, „דאַיוט״!. נישט קיין קלייניקייט. יעצט וועט מען שוין צוהונגערן, דאָס ברויט עסט זיך צו שנעל...

מ׳האָט שוין געפונען אַ פירער פאַר דער נייער אַרמיי — פאָלקאָוויק בערינג.

היינט, די פערטע יאָרצייט פון קריגס־אויסברוך

1.9.1943

אָ, גאָט! ווי לאַנג נאָך? ווי לאַנג וועלן מיר זיך מוטשען? הונגער, קעלט, זאָרגן און פאַרביטערונג — אָט איז אין קורצן אונדזער פּיריאָדיקע געשיכטע. ווי לאַנג נאָך? צי וועלן מיר דאָס איבערהאַלטן? טאָג טעגלעך פרישע גזרות, כאָג טעגלעך פרישע שרעק וועגן ברויט, „טרוד־פראָנט״ אד״גל. דאָס אַלץ נעמט צו די כוחות. העלף שוין פאָטער אין הימל, גענוג אונדז געשלאָגן!

היינט אויך דער ערשטער טאָג פון חודש אלול. ס׳דערנענטערן זיך די ימים־נוראים... שופר — אַ פאַנטאַזיע. אַ גאַנצער חודש נאָך — ווו וועלן מיר דאַן זיין? און דאַווענען וועט מען קענען? און אַרבעטן?

7.9.43

אומאויפהערלעך גייען די רוסן פאָר. יעדן טאָג — זעקס, אַכט, צען שטעט אין אוקראַינע באַפרייט. מ׳ציילט שוין אַפילו נישט. ס׳ווערט נאַטירלעך... ביי די ענגלענדער אָבער — גאַנץ שוואַך. ווייטער שיינע רעדעס און דעקלאַראַציע. פאַר עטלעכע טעג האָבן זיי געמאַלדן וועגן דעסאַנטן אין איטאַליע. געווען אַ פרייד. יעצט שטיל, מ׳הערט נישט — צי זענען זיי אַדורכגעפאַלן?

פולשטענדיקע קאַפּיטולאַציע פון איטאַליע

9.9.43

דאָס האַרץ קלאַפּט פון פרייד... ווי שיין זענען די חלומות אויף ווייטער... נאָך אַ קלאַפּ דאָ, אַן אויפשטאַנד דאָרט, אַ געלונגענע אָפענסיווע און... די קריג איז געענדיקט און מיר פאָרן פון דאַנען אַרויס... און מיר הויבן אָן אַ ניי, שיין לעבן. אַך! ווי גוט וועט עס זיין...

אין האַרצן בעט זיך שטיל; אַ דאַנק דיר רבונו של עולם פאַר דעם. כ׳בעט דיך אָבער — שנעלער, וואָס שנעלער אַזאַ ידיעה פון בערלין.

10.10.43

אַך, ווי קען מען אַ נקמה נעמען אין די אַנטיסעמיטן, שניידן שטיקער פון זיי, אָן רחמנות! אַך, ווי אָנגענעם דאָס וואָלט געווען. אין דעם לאַנד ווו יידן־האַס איז פאַרבאָטן, בליט ער אפשר שטאַרקער ווי ערגעץ אַנדערש. אַ פּאַראַדאָקס. ס׳טוט שטאַרק וויי, פאַרוואָס זענען מיר אַזוי אומגליקלעך? אומעטום האַסט מען אונדז — פאַרוואָס? געוואַלד, פאַרוואָס?! איין אויסוועג איז געבליבן — אַנטלויפן פון די וועלט שונאים, צו זיך, אין אָן אייגן ווינקעלע, אין אַן אייגענער מלוכה... צי וועלן מיר דערלעבן אָן אייגן, פריי ארץ־ישראל צו זען?

1.1.1944

אַוועק איז נאָך אַ יאָר מיט צרות. אָנגעהויבן האָט עס זיך מיט זאָרגן וועגן ברויט און מיט זעלבן זיך געענדיקט. און דאָך: אָנגעהויבן האָט זיך דאָס יאָר מיטן קאַמף ביי סטאַלינגראַד און געענדיקט מיטן זיג אויפן זשיטאָמירער פראָנט — איבער 1000 קילאָמעטער. און נאָך: אָנגעהויבן מיטן זיג ביי אַל־אַלאַמיין פון מצרים און געענדיקט — ביי רוים. בסך הכל האָט דאָס יאָר דערנענטערט דעם סוף. האָפענונגען פאַרגרינגערן די ליידן.

5.3.44

די האָפענונגען וועגן אַ שנעלע ענדע פון קריג ווערן שוואַכער. וועגן „צווייטן פראָנט" — קיין שמועה נישט. אויך די אויסגעחלומטע נאָך־מלחמה־וועלט, די וויזיע וועגן אַ נייע וועלט פון גערעכטיקייט און יושר, וועלכע וועט אויפשטיין נאָך דער בלוטיקער מלחמה — אויך מיט איר איז עפּעס נישט אין אָרדענונג... לויט מ'זעט פון די „געשפּרעכן", „אונטערהאַנדלונגען" אאַז"וו. ניין! עפּעס איז נישט אין אָרדענונג!

28.3.44

די רוסן גייען נישט — זיי לויפן. אַפילו אין די בלאָטעס פון פּינסק און די ליימען פון פּאָדאָליע. שוין אַרויף אויפן רומענישן באָדן. די דייטשן האָבן אָפיציעל אָקופּירט אונגאַרן און רומעניע. אַ סימן דלות — זיי גלייבן נישט די פּאַרבינדעטע זייערע.

און ביי אונדז: ברויט — געשטיגן, מעל — געשטיגן. מ'איז הונגעריק...

דער זעקסטער פּסח אין גלות בתוך גלות

1.4.1945

מערקווירדיק. דער ליכטיקסטער יום־טוב, דער חג חרותנו פאַלט אויס אין די שווערסטע פאַר אונדז צייטן. איך דערמאַן זיך: 1) פּסח אין לעמבערג — די קלאַנגען וועגן פּאַרשיקן, די שרעק ערב אָפענסיווע אויף פראַנקרייך; 2) פּסח אין קומע (סיבירער וועלדער) — מפּלות אויף די פראָנטן, אין אַפריקע. אָך, ווי שרעקלעך פאַרצווייפלט זענען מיר דאָן געווען! 3) פּסח אין קאָלכאָז, ביי דער וואָלגע — געוווינט אין אַ גרוב אונטער דער ערד (זעמליאַנקאַ). ערב יום־טוב האָט די טויבע גויע דעם ליימענעם אויוון צעהאַקט און מיר זענען אָן ברויט געבליבן (מצות? — אַ חלום...); 4) פּסח 1943 — איך אין שפּיטאָל, רוסלאַנד האָט איבערגעריסן די באַציונגען מיט שיקאָרסקיס רעגירונג, די געצווונגענע „פּאַספּאָרטיזאַציע" און די מורא פון גיין אויפן פראָנט. 5) פאַראַיאָרן 1944 — דאָס כאַפּן בייגאַכט צום מיליטער. געמיינט האָט מען, אַז קיינער בלייבט שוין נישט. 6) היינט דער זעקסטער פּסח — די קריג פאַר ענדע און ווי טרויעריק די אויסזיכטן אויף שלום. וואָס נענטער צום זיג — אַלץ בולטער באַווייזן זיך די פּרצופים פון די אימפּעריאַליסטישע שטרעמונגען.

וואָס וועט זיין איבער אַ יאָר?...

יום טוב!

9.5.1945

נעכטן ביינאַכט האָט דייטשלאַנד אָפיציעל קאַפּיטולירט. די קריג איז געענדיקט. נאָך די ערשטע שעהן פון אויסערגעוויינלעכער פרייד, צוריק די טרויעריקע געדאַנקען מיט נאָך מער קראַפט. די קריג איז געענדיקט, געזיגט האָבן ענגלאַנד און אַמעריקע, די רוסן און פאַליאַקן. געזיגט האָבן אַנדערע. און מיר יידן?

מיליאָנען קרבנות — און וואָס האָבן מיר געווינען? מיר האָבן געזיגט?... אָך און ווי! היטלער איז געפאַלן — אָבער פאַר דעם אונדז אומגעברענגט. און וואָס וועט זיין מיט דער שארית הפליטה? אולי ירחם...

אין „באַפרייטן" פּוילן

2.6.45

די ידיעות פון מדינת פּוילן שרעקן אונדז. אָט איז אַ בריוו פון לעזשאַנסק געקומען. נאָך די אַקציעס פון די דייטשן זענען קוים 15 יידן געבליבן, האָבן די פּאָליאַקן זיי אומגעברענגט. געבליבן זענען בלויז צוויי. און די דאָזיקע מערדער דאַרפן זיין אונדזערע בעלי־בתים? שרעקלעך! זעקס יאָר פון פּיין און ליידן און יעצט אַזאַ „ליכטיקע" צוקונפט. אומגליקלעך יידיש פאָלק! פאַרוואָס קומט אונדז דאָס?

אַהיים?!

1.7.45

ענדלעך, ענדלעך! היינט איז געמאָלדן געוואָרן וועגן אַן אָפּמאַך צווישן פּוילן און סססר וועגן אונדזער אַרויספאָר. די ידיעה האָט פּשוט מחיה געווען די מענטשן. אָט דער טעקסט: „אין ציל פון צוריקפאָר, האָבן רעכט אַלע געוועזענע בירגער פון פּוילן — פאָליאַקן און יידן — אָפּצוזאָגן זיך פון רוסישער בירגערשאַפט ביזן 1.9.45" אאַ"וו.

איצט — נאָך אַ ביסל געדולד, אַ חודש, צוויי און — „פאַיעכאַלי"!

עפּילאָג

18.7.45

טורקעסטאַן, ערב תשעה באב. מאָרגן, דער טאָג פון נאַציאָנאַלן טרויער, דער סימבאָל פון אונדזער שווערן גורל. אונדזער פאָלק איז געבוירן געוואָרן מיט דעם טאָג. ווי אַ טרויער־מצבה שטייט ער אין אונדזער געשיכטע. ערשטער חורבן, צווייטער חורבן און ווייטער, און ווייטער... ווען ענדלעך וועט דער טאָג שוין אַ יום שמחה זיין? ווען ענדלעך וועלן מיר שוין קענען שטאָלץ אויפהויבן אונדזער קאָפּ און זאָגן די פעלקער: מיר זענען טאַקע דאָס אויסגעוויילטע פאָלק, מיר זענען טאַקע בעסער פון אייך! די צרות האָבן אונדז נאָר אויסגעאיידלט און געבעסערט. ווען ענדלעך? די לעצטע שחיטה פון קריג קען דינען אַ גענוגנדיקער טראַגישער עפּילאָג. גענוג!

רבקה פליישער

פון מיינע איבערלעבענישן אין סאוויעטישן „גן עדן"

ווען די דייטשע מערדער האָבן אונדז פון שטאָט פאַרטריבן
און מיר זענען אָן אַ היים געבליבן,
זייענדיק אַ פּאָר וואָכן נע ונד —
האָבן מיר ביז בזשוכאָוויץ אָנגעשפּאַרט.
לאַנג זענען מיר אָבער דאָרט נישט פאַרבליבן,
אין טיף רוסלאַנד האָבן אונדז די סאָוויעטן באַלד פאַרטריבן.
אין אונדזערע שענסטע בליענדע יאָרן,
האָבן זיי קיין סיביר אונדז געצוווּנגען צו „פאָרן".
גרויס איז אָבער געווען אונדזער אַלעמענס פרייד
וואָס זיי האָבן אונדז קינדער פון די עלטערן נישט צעשייד.
(נאָר די עלטסטע שוועסטער, וועלכע האָט די מומעס עצה אָנגענומען
און „געשוואַרצט" זיך צוריק אַ היים מיט איר צוזאַמען,
כדי פון דאָרט אַביסל זאַכן מיט זיך דאָ אַהער צו נעמען,
האָט שוין מער צו אונדז צוריק — נישט געקענט קומען).
מ׳האָט אונדז אין לאַסט-וואַגאָנען פאַרהאַקט,
און ווי די חיות דאָרט אַריינגעפּאַקט.
דער וואַגאָן איז מער געשטאַנען —
ווי געגאַנען...
איינמאָל אין דער נאַכט,
האָט מען אונדז אַביסל „זופּ" אַריינגעבראַכט.
וואָכן האָבן מיר זיך אַזוי געשלעפּט,
קומענדיק קיין סיביר אויסגעמוטשיט און דערשעפּט.
אין די סיבירישע טייגעס האָט מען אונדז ווייט, ווייט פאַרוואָרפן,
און מאַכן די „נאָרמעס" האָבן מיר דאָרט באַדאָרפן.
אונדזער וווינונג איז געווען אַ גרויסער „באַראַק",
פון הוילע ברעטער צוזאַמענגעקלאַפּט.
געשטאַנען זענען דאָרט צוויי גרויסע פּריטשן,
וועלכע האָבן געדינט צו שלאָפן און צום זיצן.
די וואַנצן האָבן ביינאַכט געביסן —
אַז מיר האָבן פון זיך שטיקער פלייש געריסן.
געדאַנקט האָבן מיר, אַז עס איז שוין דער פרימאָרגן,
אָבער דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן פרישע זאָרגן:
צו דער אַרבעט האָט מען אונדז געטריבן
און דער „דזשעשאַטניק" האָט יעדן פאַרשריבן.
אַזוי איז די גאַנצע „בריגאַדע" —
מיט זעג און העק געגאַנגען — ווי צו אַ דעפילאַדע...
אין אַ טיף געדעכטן וואַלד האָבן מיר געמוזט האַקןביימער
און אַז מ׳קען דאָס נישט — טאָר חלילה נישט זאָגן קיינער.
מיר האָבן געאַרבעט עבודת־פרך —
אָבער רייך דערפון זענען מיר נישט געוואָרן ווי קורח...
דער קלאַנג פון די זעג און העק —
האָט זיך געטראָגן ווייט ביזן אַנדערן עק.
פון מינוט צו מינוט האָט זיך אַ טיפער זיפץ געלאָזט הערן
און אַ ברימען — ווי פון ווילדע בערן:

,,אוי! ווי! איך קען שוין מיין —
אויף מיינע פוס נישט שטיין.
דערוואַרט זיך שוין דעם זון־אונטערגאַנג — האָט מען גענומען די זעג און האַק
און געלאָפן צוריק כדי וואָס שנעלער צו זיין אין באַראַק,
אין דער ,,סטאָלאָווע״ וואָס פריער אַריינצולויפן,
די אָרימע נאָרמע ברויט מיט דער ,,סופ״ אויסצוקויפן.
דער ,,אָטשערעד״ איז גרויס,
יעדע שטופט זיין שיסל פאָרויס...
,,איך האָב היינט באמת געהאַט גליק —
אַ געדעכטע ,,סופ האָב איך באַקומען — גיב אַ קוק!״

*

דער נאַטשאַלניק גיט אַ באַפעל: צו קומען אויף אַ ,,סעבראניע״.
אַלע גייען מיר ווי אויף אַ ,,זאַוואָלאַניע״.
אפשר, אפשר וועלן מיר אַ גוטע נייעס הערן —
אָבער ליידער טוט ערנאָך אונדזערע צרות פאַרמערן.
ווען מ׳ פרווט פון דער היים נאָר צו רעדן בלויז
ענטפערט ער בייז: ,,שלאָגט אייך דאָס פון קאָפּ אַרויס!״
איר קענט פאַר אַזאַ שאלה —
באַלד באַקומען אַן אָנקלאַגע.
מיר קומען אין באַראַק צוריק אַריין
עס טוט זיך אַ יאָמער, אַ געוויין.
אַ גערודער —
צווישן שוועסטער און ברודער;
טאַטע־מאַמע —
אַלע שרייען צוזאַמען.
און אין דרויסן — אַ שניי, אַ פראָסט, אַ קעלט
מיר זענען אָפּגעריסן פון דער גאַנצער וועלט.
דער הונגער, די נויט איז גרויס.
אוי, צי וועלן מיר פון דאַנען אַמאָל אַרויס?
דאָך הערשט אַן אידיליע —
באַזונדערס צווישן אונדזער פאַמיליע.

*

אין איינעם אַ זומערדיקן פאַרנאַכט,
מיר זיצן פאַרזאָרגט און פאַרטראַכט,
ווי׳ נעמט מען געלט אויסצוקויפן די נאָרמע ברויט?
דער ,,פּרעדאַוויעץ״ וויל נישט באָרגן — ס׳זאָל אויף אים קומען אַ טויט!
קומט ער אַליין אַריין, גלייך זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש,
און פרעגט: ווער קען מאַכן אַ ,,וולאָך״ אויף צו כאַפּן פיש?
מיין שוועסטער טעמאַ האָט זיך די אַרבייט אונטערגענומען
און דערפאַר — אַ פאָר ברייטלעך באַקומען.
דער טאַטע ווידער האָט עפּעס אַ ווייט פאַרוואָרפן דאָרף געפונען,
האָט ער זיך דאָרט צו גיין ,,טוישן״ גענומען,
דאָס לעצטע מלבוש וואָס מיר טון נאָך פאַרמאָגן,
דערפאַר אַ ביסל מעל און קאַרטאָפל געברענגט צו טראָגן.
און אַ שמחה אַ יום־טוב אַ גרויסער איז געווען,
ווען מיר האָבן דעם טאַטן מיטן ביסל קאַרטאָפל צוריק דערזען.
אַזוי איז ער איבער די דערפער געקראָכן,

לאַנגע, לאַנגע וואָכן.
דעם וועג האָט ער באַגאָסן מיט טרערן,
"ג־ט! לאָז מיך אַ לעבנס־צייכן פון מיין טאָכטער הערן!
טיף פאַרטראַכט, אין מיטן דעם געוויין,
דאַרף ער אַ פאַרפרוירענעם טייך אַריבערגיין.
ער שטעלט דעם ערשטן טריט —
דאָס אייז ברעכט זיך אונטער אים איין אין דער מינוט.
ער גיט אַ געשריי: „אוי, ג־ט מיינער!
עס וועט דאָך נישט וויסן אַפילו קיינער —
וווּ עס זענען אַהינגעקומען מיינע ביינער!"
און פלוצים ער פילט עפּעס אַ געהיימע האַנט נעמט אים אָן,
און ביי אים ציטערט אַ צאָן אין אַ צאָן...
ער דרייט זיך אויס —
און ער זעט פאַר זיך אַ גרויס הויז.
ער הויבט זיך אָן צו בעזינען —
ווי אַזוי בין איך דאָ אַהער געקומען?
שנעל איז פאַרשוווּנדן דער געהיימער מאַן.
אוי, נסים זענען נאָך טאַקע פאַראַן.
ווען ער איז אין באַראַק צוריק געקומען
האָט ער צום דערציילן די נסים זיך גענומען.
„ק י נ ד ע ר!
געשען איז מיט מיר היינט וווּנדער"!
מיר האָבן פאַר גרויס גליק און פרייד —
זיך אַלע שטאַרק צעוויינט.
יעצט האָבן מיר געלעבט מיט גרויס בטחון,
אַז סוף סוף וועט קומען דער נצחון,
מיר וועלן פון די פינצטערע וועלדער אויסגעלייזט ווערן
און אַז אונדזער שוועסטער לעבט — וועלן מיר נאָך אויך הערן.

✶

ענדלעך איז געקומען דער גליקלעכער מאָמענט —
זיך געזעגנען מיט די הילצערנע פינצטערע ווענט.
פון די וועלדער האָט מען אונדז טאַקע באַפרייט,
אָבער פאָרן אין ווייטע פאַרוואָרפענע ערטער האָט מען אונדז גענייט.
ביז מיר האָבן זיך דערשלעפּט צו אַ באַן־סטאַציע,
האָבן מיר אַלע נאַכט ביי אַן אַנדערן גוי געבעטן אַ געלעגער און קאָלאַציע...
מיין שוועסטער טעמאַ צוזאַמען מיט מיר,
האָבן געהאַט מזל אָן אַ שעור:
אַ גוטע „כאַדזייקע" האָבן מיר געפונען —
אַביסל ריבן אויף נאַכט־עסן האָבן מיר פון איר אויך באַקומען...
אויך איבערנעכטיקן האָט זי אונדז דערלויבט —
דערפאַר האָט זי געשריגן אַז מיר האָבן זי באַרויבט...
געשען איז עס אינמיטן דער נאַכט,
ביידע האָבן מיר זיך צוזאַמען אויפגעוואַכט,
די ריבן טוען אונדז שרעקלעך דריקן —
מיר מיינען — זיי וועלן אונדז דערשטיקן...
מיר באַקומען שטאַרקע שמערצן אין מאָגן
מיר האָבן אַפילו נישט פאַר וועמען זיך צו באַקלאָגן.
מיר ווילן גיין אַרויס,

פאַרמאַכט איז אָבער דאָס הויז.
מיר עפנען שטיל די טיר,
און מיין שוועסטער זאָגט צו מיר:
אוי, אַ צרה האָט אונדז געטראָפן —
די קו איז אַנטלאָפן!...
די „כאַדזייקע" האָט די „ענקאַווועדע" באַלד גערופן —
זיי טוען אונדז קודם באַזוכן.
מיר האָבן אָנגעהויבן וויינען און קלאָגן
און די ווערטער צו זיי זאָגן:
„צו וואָס דאַרפן מיר אַ קו —
מיר האָבן דען אַוו אַהינצוטון זי?!"
„האָט אויף אונדז רחמנות
מיר זאָגן אייך באמונות,
מיר זענען ערלעכע קינדער —
לאָזט אונדז צו אונדזערע עלטערן גיין געשווינדער".
ג־ט האָט ווונדער אונדז באַוויזן —
זיי האָבן אונדז באַלד פריי געלאָזן
און דערלויבט אונדז צו גיין.
געלאָפן זענען מיר — וואָס שנעלער ביי דער סטאַמיע צו זיין.

*

מיט שווערע ביטערע מי —
זענען מיר קיין בינסק געקומען אַהין.
דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן פרישע ליידן —
מיר האָבן זיך מיט אונדזערע ברידער געמוזט שיידן.
מ׳האָט זיי גענומען צום מיליטער
און געגעבן זיי געווער.
דאָס „סטרוי־באַד" לידל האָבן זיי יעדן טאָג געזינגען,
ווייל מ׳ האָט זיי דערצו געצוווּנגען.
אונדזערע ליידן און שמערצן —
האָבן מיר געפילט, ווען אונדז אונדזער לעבן פאַרקירצן.
דער איינציקער טרוים איז געווען: האָבן אַ שטיקל ברויט צו דער זעט,
מען האָט דאָך נישט געוואָלט פון דער וועלט אַוועק...
האָבן מיר זיך אָנגעהויבן אַליין צו שטאַרקן און ווערן פעלזן־פעסט
און געהאָפט, אַז מיר וועלן דאָך אַרויס פון די ביטערע נעסט.
מיר האָבן געבעטן צו ג־ט ער זאָל אונדזער תפילה צוהערן
מיר זאָלן וואָס שנעלער פטור ווערן
פון די ווייסע בערן...
און השי"ת האָט אונדזערע בקשות אָנגענומען —
פּאַספּאָרטן צום אַרויספאָרן האָבן מיר שוין באַקומען.
מיר האָבן געהאָפט אַז יעצט וועט אונדז ג־ט אַ פריי לעבן באַשערן
און אַז אונדזער שוועסטער לעבט — וועלן מיר אויך באַלד הערן.

*

דעם גרויסן ג־ט געבן מיר אַ דאַנק,
אַז מיר האָבן זוכה געווען צו קומען אין אייגענעם לאַנד
און טאַקע — אַלע ביינאַנד.
(נאָר אַזוי ווי אונדזער שוועסטער האָט פון אונדז נישט געוווּסט —
האָט זי קיין בראַזיליע מיט איר מאַן פאָרן געמוזט).
מיר זענען גליקלעך און צופרידן,
אַז מיר זענען דאָ אין ישראל בלויז צווישן יידן.

מצבה לקדושים

מי יתן ראשי מים ואבכה יומם ולילה
ועיני מקור דמעה את חללי בת עמי
(ירמיה ח׳)

רשימה

של קדושי טרנובז׳ג שנרצחו וניספו בשואה על־ידי הנאצים ועוזריהם ושנפטרו בגלות בימי מלחמת העולם השניה בשנות: 8.5.1945—1.9.1939

בשם כל אנשי עירנו ובשם כל העוסקים בהדפסת ספר זה — אנו מבקשים מחילה וסליחה מאת הקדושים והנפטרים ששמותיהם לא הוזכרו בשגגה ברשימת־מצבה זו.

המערכת

א

אויסיבל פייגה חנה
אוסטר יצחק הירש שו"ב ואשתו
איזק בינה ובתה
איידלסברג ומשפחתו
אֶלטברגר נפתלי ואשתו
ילדיהם: חיים, שמואל, הירשל ובת
אלטמן מרים ופרידל
אלפנט גרשון וינטה ובנותיהם שרה איידל
אלפנט מירל, בנה משה אהרון
אנגלברג ניסן
אנגלברג רבקה
אנגלברג משה
אנגוור גיטשה, בעלה וילדיה
אוסט יהושע ורחל
אוסט יוסף ובילה
ילדיהם: שרה, משה, נפתלי
אוסט אברהם בן יוסף ואשתו
אוסט אברהם ואיטה
בניהם: אליעזר, חיים
אפשטין יחיאל, ילדיו: זינוול, יעקב
אראטן משה וחיה
בניהם: ברוך, צבי, אביש
בנותיהם: פרל פריברגר
שינדל גרסטן
אשר שלמה ואשתו

ב

בוידה בריש ומשפחתו
בוק ברל ואשתו
בניהם: יודל, פרידה
בורשטין אוריש ומשפחתו
בורשטין יצחק
ילדיו: חיה, טובה, פנחס, רוחמה, רבקה, לאה
בורשטין אליעזר ומשפחתו
בורשטין פיגה
בורשטין מטילדה
בורשטין יחיאל ואשתו
ילדיהם: אליעזר, רבקה, סימה, רחל, צשה, בריל
ביטקובר הורים וילדיהם
בינדר לייזר ושיינדל, 3 ילדים
בליצר חיים וגיטל
בניהם: שלמה, יעקב, שרה
בלוט פייבל ופריידל
בנותיהם: טובה, אסתר, שרה מלה, לאה
בליצר ישראל, אשתו, בתו ובניו
בעער פנחס ואשתו
ילדיהם: פיבל, מרדכי, שפרה
בראוו אלימלך וברכה ומשפחתם
ברבר ברוך ואשתו
ברגשטין יוסף ומשפחתו
ברגשטין שלום ומרים
ברגשטין יהודה לייב
ברגשטין שמעון
ברגשטין אסתר רייזל
ברגלס דוד ושרה
ברגלס שלמה
ברוד יצחק ומשפחתו
ברוד אלימלך ושרה
בניהם: וולף, מלכה
בראטן בריש
ברוור׳ ברוך ורחל
ברוור אלתר ופסיל ובנותיהם
ברייט ברל
ברלינסקי אפרים ומשפחתו

על אלה אני בוכיה, עיני עיני יורדה מים... היו בני שוממים, כי גבר אויב (איכה א׳)

ברנר אליעזר ליפה ודבורה
ברנר יחזקאל יהודה ורבקה
ברנר גיטל, בנותיה: לאה, בינה
ברנר צירל, בנה: חיים
ברנדמן חיה
ברויטמן שמואל וצפורה
ילדיהם: שרה, חווה, חיה, אריה ליב

ג

גאבל טוביה ורבקה
ילדיהם: שרה, פרימט, גיטל, רחל ולאה
גוטליב ומשפחתו — ד״ר, עורך דין
גוטסדינר טודריס ושרה וילדיהם
גולדברג וולף
גטר אהרון, בנו: אברהם יעקב
גלט ליביש והדסה, בתם: איידל
גרובר שינדל לאה, מאיר
מינדל, סערל
גרויסהויז יהודה ובלימה
גרוסברג רבקה
גרוס שלמה וקיילה בליצר וילדיהם
גרטנר מנדל ומלכה ומשפחתם
גריזמן יחיאל ומשפחתו
גריזמן זישה ומשפחתו
גרינבוים מעשה
גרינבוים משה ומלכה
גרינבוים נחמיה ואלטה וילדיהם
גרינבוים דוד ומשפחתו
גרינבוים אלחנן וחנה וילדיהם
גרינבוים חיים ומשפחתו
גרינבוים בלומנשטוק גיטל ומשפחתה
גרינגלז משה
גרינברג יחיאל וגיטל, בנם יוסף
גריער אברהם ואשתו, בן ובת
גריער מנדל ורבקה וילדיהם
גרפונקל זיינבל וגיטל
בנם: אהרון יהושע
גרפונקל יצחק ושפרה
ילדיהם: רפאל, לובק, 3 בנות

גרסטן מרדכי
ילדיו: הרש, משה, מיכאל, ביילה

ד

דרפלר הירשל ומשפחתו
דרפלר פנחס וילדיו
דרשביץ יחזקאל וניחה וילדים

ה

האר ירמיה ואשתו
האקל יחזקאל
הויזר זישה ואשתו, 3 ילדיהם
הויזר מרדכי וגיטל
הויזר אברהם אביש וטעמה
ילדיהם: בלימה, צבי הירש
הויזר יהושע
הויזר בריש וינטה
הויזר יעקב
הויזר לאה שרה
הויזר נפתלי
הויזר מירל
הויזר ברנדל
הויזר יוכבד
הויזר רבקה
הויזר הרש קלמן
הויזר איטה
הויזר אליהו
הויזר פישל
הויזר פסח
הויזר ינטה
הוניג חיים ושרה
הוניג אבא ומשפחתו
הוניגואקס זיסל
בניהם: אריה ועמנואל
הונגסברג אלימלך ולאה
ילדיהם: חיה, אברהם, לייב

שכבו לארץ חוצות נער וזקן — בתולותי ובחורי נפלו בחרב (איכה ב׳)

הורוביץ	אלטר יחזקאל וחווה —
	האדמו"ר והרבנית
הורוביץ	חיים מנחם מנדל ורבקה
	הרב והרבנית
הורוביץ	ישראל, בנו: שמואל
הורוביץ	מלכה
הורן	וולף
הירש	פנחס ומשפחתו
הלר	ישראל וגיטל
	ילדיהם: ריזל, זלדה, פנחס
	דבורה, שרה
הלפר	מרדכי ומרים
	ילדיהם: חווה, רחל, שרה
הנדלסמן	יוסף וגיטל, בן ובת
הרטמן	אביגדור ואסתר
הרינגפס	זיסל ורחל, בתם פרל
הרינגפס	יוסף ומשפחתו
הרצל	יוסף הירש — החזן
הרצל	שמואל ומשפחתו
הרצל	חיים ומשפחתו

ו

ואהל	הערשל ומשפחתו
ואהל	פנחס וחנה
ואהל	ישראל ושרה
ואהל	יעקב וברנדל
	ילדיהם: אברהם חיים, זיסל
ואהל	פסח ומשפחתו
וגנר	שאול ומלכה
ויזל	יעקב וגיטל, 7 ילדים
ויזנפלד	יחיאל ומשפחתו
ויזנפלד	ישעיה
	בתו: פרימט
	בנו: מרדכי, 2 ילדים
	בתו: רחל, 2 ילדים
ויזנפלד	חיים וחנה
	בנם: אברהם ומשפחתו
	בתם: רבקה ומשפחתה
	בתם: שפרה ומשפחתה
ויזנפלד	בינה
ויזנפלד	רוחמה
	בנה: הרב דוד ומשפחתו
	בתה: חנצ׳ה ומשפחתה
ויזנפלד	שמאי אשתו וילדיו
ויכסל	יוסף ואשתו
וינבוים	יעקב ופיגה וילדיהם
וינמן	יהושע השל ופסל
וינמן	שמחה ופרידה 2 ילדים
וינמן	חנה, 2 ילדים
וינמן	אלקה
וינמן	משה יהודה
וינמן	זלדה
וינריב	ליביש ואיטה
	ילדיהם: מנדל, רבקה, ישעיה,
	בנימין, בילה, מרדכי, יוסף
ויסבלום	יחיאל וחנה
	ילדיהם: ישראל, נתן, אטל
ויסלר	אסתר
ויסלר	הרש
ויסלר	בלומה
ויסמן	וולף ופסיל
ויסמן	ברוך ומשפחתו
ויקסלבוים	**יוסקה ואשתו**
ולדמן	יצחק ומרים
וסר	**משה ולצה**
וסר	גולדה, אהרון, הרשל
וסר	אלי
וסטרייך	יצחק וגולדה, בנם: יעקב
וקסלר	טוביה
וקסמן	מרדכי ואשתו
ורשבסקי	דוד ומשפחתו
ורשבסקי	הירש ומשפחתו
ורשבסקי	ישראל ומשפחתו

ז

זיטנרייך	איטה
	שרה ויעקב
זילבר	שמואל

מחוץ שיכלה חרב בבית כמות (איכה א׳)

זילבר רחל
זילבר חיה
זילבר רבקה
זילבר מלכה, בנה: הרש וולף
זילבר רבקה
זילבר יעקב ואשתו
בנו מרדכי ושתי בנות
זילבר הירש ליב ומשפחתו
זילבר דוד ומשפחתו
זילבר מרדכי
זילבר אלקנה ומשפחתו
זילבר ביירך ומלכה
בתם: דורה ומשפחתה
בתם: רבקה ומשפחתה
זילבר יצחק ופיגה
בניהם: ירמיה, שלום, בריינדל
זילבר מאיר ומשפחתו
זילבר הרצל
בתו: מרים הוכהיזר וילדיה
בתו: רבקה טהלר ובניה
בתו: אסתר עדער וילדיה
בתו: פרידל גרוס וילדיה
בתו: חיה פעטער וילדיה
זילברמן אהרון אשתו ובן
זילברברג מאיר
זיידן אברהם ומשפחתו
זליקוביץ ראובן ומשפחתו
זלצמן לייביש ושמואל
זמורה שמואל ואשתו
בניהם: וילהלם, פרידריק

ח

חיים חיים
חיים אברהם

ט

טויבאיזל לייבל ומשפחתו
טויבאיזל שמעון
טויבר חוה
טופר ישראל
טופר נתן ורייזל
טופר גימפל
טייטל חיים דוד
טייטל שמשון
טייטל לייביש
טייטל גיטל וילדיה
טייטל אסתר וילדיה
טייטל חיים יוסף
טייטל הרשל ומשפחתו
מישל, זלדה, ברנדל
טירשוול גרשון — מלמד
טירשוול אליעזר אשתו ובתו
טירשוול לייזר ושיינדל
טירשוול אברהם לייב ומשפחתו
טננבוים אהרון אלעזר וטעמה
ילדיהם: יעקב, חוה
טננבוים אליעזר ואשתו
בנו ובנותיו, נכדו יחזקאל
טנצר טוביה ושרה
טנצר (קורן) מייטה

י

יוטנר חיה
יוטנר שרה, בעלה וילדיהם
יוסט פייגה
יוסט מרדכי דוד וחיה
ילדיהם: שלמה, רחל, בילה
יוסט—ויזן זלטה
יוסט קירשפלד מלה
יוסט יהושע ומניה
יוסט שיינדל
יאם גרשון וגיטל
ילדיהם: לאה ומלכה
יוסקוביץ איציק וזלדה

כ

כהנא חיים וגיטל, בנם: מרדכי
כץ (שנל) טוביה ומינדל
ילדיהם: פרידה, חיים

טובים היו חללי חרב מחללי רעב (איכה ד')

כץ—וינמן	בילה וילדיה
כץ	ראובן
כץ	אטל, 3 ילדים

ל

לב	מלכה בת הנדלסמן
לב	לאה
לב	חנה
לב	שרה
לב	נח אלטר
לב	פרל
לב	שינדל
לבין	משה שו"ב, בנו אברהם
לויפר	גולדה
לויפר	דוד
לויפר	חיים, בתו: הניה
לויפר	חיים מרדכי
לויפר	ישראל
לויפר	בריש ואשתו
לויפר	חיה
לויטמן	רחצ'ה
לויטמן	רייזל
לוי ד"ר	פיזיק
לוסטיג	שרה
לייפציג	משה ואשתו, 2 בניהם
ליכט	בנימין וליבל
ליכטמן	אהרון ורבקה
	ילדיהם: פייגה, אידל, אברהם
ליכטמן	איטה
ליכטמן	אלטר וחיה
	ילדיהם: מרדכי, ברוך
	חיים יחיאל, שמחה
ליכטמן	הרש ומשפחתו
ליכטמן	פנחס ומשפחתו
לינדן	עבער ומשפחתו
לנגר	אבא
לנגר	הרש
לנדוי	יוסף ורחל
	בניהם: שמחה טוביה, אפרים,
	יעקב, ומשפחותיהם
לנדוי	בריש
לסט	זלדה, ילדיה: דוד, הינדה
לסט	רייזל
לסט	רחל
לסט	הרשל'ה ומשפחתו
לרנר	שמואל יעקב ואשתו
	ילדיהם: מנס, אברהם
	יחיאל, חמה, ומשפחותיהם

מ

מוזס	פרל ומשפחתה
מונהייט	יונה
מונהיט	אליעזר
מונהיט	אשר ורבקה
	ילדיהם: לאה רחל, יצחק
מורוביץ	רבקה
מילר ד"ר	שרגא ורוחמה, בתם הלה ובנם
מינצברג	יעקב ואלימלך
מינצברג	שלמה יהושע ומשפחתו
	בנו לייבל
מלמר	יחזקאל ובילה, פייגה, רבקה
מקלר	נפתלי ומשפחתו

נ

נויוירט	פשה
נוסבוים	שבתאי יחיאל, בתו: טעמה
נוסבוים	אלימלך ושרה
	בנותיהם: חנה, ריקל, פסל
נוסבוים	אהרון ופרל וילדם
נוסבוים	הרש ומשפחתו
נוסבוים	הינדה
נוסבוים	ירוחם ושרה
נוסבוים	יצחק וזלטה ומשפחתם
נוסבוים	רוחמה
נוסבוים	מנדל
נוסבוים	פינליס רבקה וילדיה
נוסבוים	קרפיול שבע ומשפחתה

השמחים אלי גיל, ישישו כי ימצאו קבר (איוב ג')

נוסבוים	שמואל חיים
נוסבוים	עטל
נוסבוים	שפרה
נוסבוים	אפרים
נוסבוים	רבקה
נוסבוים	משה יוסף ומשפחתו
נוסבוים	אלחנן דוד ומשפחתו
נוסבוים	חנה ומשפחתה
נוסבוים	מינדל
נוסבוים	גננדל
נוסבוים	פראדאלע
נוסבוים ד"ר	יוסף וז'נט, בנם : זיגמונט
נחמוביץ	פסח ומשפחתו
נטוביץ	פרומיט
ניגרבויר	אברהם וחנה אידל, וילדיהם
ניישטעטל	אהרון
ניישטעטל	דוב בר אשתו וילדיו
ניישטעטל	מרדכי דוד
ניישטעטל	שיינדל, בעלה וילד

ס

סוקולניקר	שמואל ומשפחתו
ספיר	אלימלך וגיטל
ספיר	אפרים ומשפחתו
ספיר	אהרון ד"ר ורב
ספיר	דוד ומשפחתו
ספיר	משה
סקוטניקר	שמואל ומשפחתו

ע

עבן (לסט)	יוסף ומשפחתו
עבן	הרש ומשפחתו
עבן	לייב ומשפחתו
עברשטרק	וולף וחנה
עברשטרק	שמעון ובניו
עברשטרק	אלעזר ובניו
עברשטרק	חיים
עברשטרק	חיה
עברשטרק	רויזה
ענקער	הרש ורבקה
	ילדיהם : חיים, אהרון, משה
עסיג	יעקב וגיטל
	ילדיהם: שמשון, מיכל,
	חיה עטל, יוסף, משה דוד
ערליך	רוזה
ערליך	יהושע
ערליך	שרה
ערליך	מרדכי יואל
ערליך	לאה
ערליך	פייבל שרגא
ערליך	חנה
ערליך	חיה, קילה, רחל

פ

פאם	שמחה וחנה
פאם	שמעון
פבריקנט	שפרה
פבריקנט	אברהם ומשפחתו, בנו : זלמן
פדרבוש	בייניש וינטה
פדרבוש	לייב ואיטל, בנם : יוסף
פדרבוש	יעקב ומשפחתו
פדרבוש	אפרים ושרה
פדרבוש	ישראל אשתו וילדיהם
פודולסקי	משה וגלה, 2 ילדיהם
פוטרביטל	משה ומשפחתו
פוטרביטל	איזיק ומשפחתו
פורטגנג	וולף ואסתר
פורטגנג	נטע ואשתו, בנם : נפתלי
פורטגנג	אסתר
פייט	יוסף והדס
	ילדיהם : צ'רנה, הרש
פייט	יעקב
פייט	נפתלי
פירסט	בונים ומשפחתו
פירשטנצל	מאיר ואשתו
פלישר	ישראל ואשתו
	בניהם : אברהם וחיים

שרים בידם נתלו פני זקנים לא נהדרו בחורים טחון נשאו ונערים בעץ כשלו (איכה ה')

פלישר ביניש ואשתו
פלישר משה (בן ישראל) ומשפחתו
פלישר רויזה
פלישר נח
פלישר משה חיים ומשפחתו
פלישר שמחה ומשפחתו
פלישר יעקב ומשפחתו
פלישר אברהם ואשתו
פלישר יוסף ומשפחתו
פלישר ליזר
פלנצר מרדכי, בתו: חיה ינטה
פלנצר טמה ומשפחתה
פלאשן פיגה
פלאשן וולף
פלאשן ליזר
פלאשן חנה
פליך אברהם ושרה
ילדיהם: ברכה, חנה, יעקב
ישראל זלמן
פניכל אברהם יהושע
פניכל קריינדל בילה
פניכל משה יהודה
פניכל מלכה לאה
פניכל בינה
פניכל פרומיט
פניכל חנה
פניכל זבולון
פניכל הרש מנדל
פניכל יוסף
פניכל חיים שמרל
פניכל אשר
פניכל ליבר ומשפחתו
פנסטרשטוק יצחק לייב וברנדל,
בנם: אהרן
פנסטרשטוק לאה
ילדיה: מאיר, יעקב, בילה
פנסטרשטוק חיים
פנסטרשטוק יעקב
פנסטרשטוק פרל
פנסטרשטוק חנה
פנסטרשטוק יוסף

פנסטרשטוק הרשל
פנסטרשטוק מלה
פנסטרשטוק קיילה
פנסטרשטוק רבקה
פנסטרשטוק גיטל
פנסטרשטוק חיה
פנסטרשטוק שמחה
פנסטרשטוק שרה
פנצר יהושע ורבקה
ילדיהם: חוה, פיגה,
קופל ועוד
פנסטרשייב הרש יוסף ובילה
בנותיהם: רחל, ניסל
והצעירה
פפר קלמן וטובה, 2 ילדיהם
פרידמן הרשל וגיטל
בנותיהם: הדסה, מאטל
פרלמוטר נפתלי
פרלמוטר אלחנן
פרלמוטר אברהם מאיר
פרלמוטר שרה
פרלמוטר מלכה
פרלמוטר אהרון ומשפחתו
פרנקל אובדיה וחנצ'ה, בתם: חיה
פרבמן ישראל
פרבמן דוד
פרבמן יוסף וחיה
ילדיהם: שלמה, הנצ'ה
פרייזמן ד"ר אברהם ואשתו
פרייזר אהרון לייב, בנו: ליפה
פרייזר זישה אשתו וילדיו
פרייוויליג וולף וגיטל
פרלמן יהושע מאיר
פרלמן ליזר ורחל

צ

צווימן יהושע ופראדל
ילדיהם: משה, שפרה, מרדכי
צוועטשקענבוים אברהם, מנחם מנדל

על שבר בת עמי השברתי (ירמיה ח')

צוועטשקענבוים	זיסל
צוועטשקנבוים	יחזקאל ואיידל
צוועטשקנבוים	גינדל
צוועטשקנבוים	איידל ומשפחתה
צוועטשקנבוים	אהרון ומשפחתו
צוועטשקנבוים	קיילה
צוועטשקנבוים	זליג
צוועטשקנבוים	בילה ובעלה, 3 ילדיהם
צוקרברוט	נפתלי ואיטה, 7 ילדיהם
צוקרברוט	מאטל
צוקרברוט	ניסן ומשפחתו
צוקרברוט	יוסף ומשפחתו
צוקרברוט	מלכה
צוקרברוט	מרדכי
צימבלר ד"ר	משה ומשפחתו
צימרמן	קלמן ואשתו
צימרמן	שמאי וגיצ'ה, ובתם : בילה
צימרמן	משה ומשפחתו
צימרמן	אברהם
צימרמן	ביילה וילדיה
צינמון	יחיאל ומלה
	ילדיהם : פישל, פרידה, יוסף
צנגבוט	חנה
צנגבוט	חיים צבי
צנגבוט	לימיט
צנגבוט	אסתר גיטל
צנגבוט	שינדל
צנגבוט	נתן
צנגבוט	מטיס
צנגבוט	פרידה
צנגן	יעקב ואסתר
	3 בנות ו־1 בן

ק

קומיטו	יוסף
קומיטו	טובה, אסתר, יהושע
קורן	חיים
קורן	פיבל
קורן	יוסף ומלכה
קורן	יעקב, 3 ילדיו
קורן	הניה
קורן	שרה
קורן	רבקה
קורן	אסתר
קורן	שלמה
קורן	חנינא
קורן	נטע ומשפחתו
קורן	שרה ומשפחתה
קורן	הינדה
קורן	רבקה
קורן	צבי
קורן	בלימה
קורן	נפתלי וחווה
קורן	פיבל ומשפחתו
קורנבליט	אפרים ודבורה
קורנבליט	לייבצ'ה ומשפחתו
קיל	רחל
קינסטליך	נחה
קינסטליך	זיינבל ורחל
קינסטליך	בילה
קירשנבוים	פנחס ורייזל
	בניהם : שמואל, ישעיה
קירשנבוים	פייבל וריצה
קירשנבוים	משה ומשפחתו
קירשנבוים	חנה
קירשנבוים	ישראל מאיר ומשפחתו
קירשנבויב	יעקב
קירשנבוים	אברהם יעקב וסריל
	ילדיהם : יצחק, אלימלך, בלומה
קירשנבוים	אשתו של פייבל
	ילדיה : ברוך, 2 בנות
קליין	חיה
	בתה רחל חוה ובעלה
	בנה יעקב ומשפחתו
קליין	ליבה
קליין	אליעזר
קליין	יהושע מאיר — מלמד
קלינבלט	דבורה ומשפחתה
קלינבלט	בילה

פחד ופחת היה לנו השאת והשבר (איכה ג')

קלינבלט	רחל
קלינבלט	הרצל ואיטה
קלינבלט	ברנד פרידל ובנה
קלינבלט	דוד ובנו
קלינבלט	אביש ובנו
קלינבלט	רגינה
קלינמן	ישעיה ומשפחתו
קלינמן	אברהם ומשפחתו
קלינמן	יעקב ומשפחתו
קלינמן	מנדל וסימה
	ילדיהם: בריש, 2 בנים
קלינמינץ	מרדכי ומלכה
	בנותיהם ובנם יוסף
קלר	סימה
קמר	רבקה
קמר	חיים ואטל ומשפחתם
קנובלר	אוריש ומשפחתו
קנופף	יחיאל ומשפחתו
קניגסברג	פישל, בנו שמואל
קניגסברג	משה ברוך
קניגסברג	אליהו
קניגסברג	שפרה
קניגסברג	קיילה
קניגסברג	פייגה
קניגסברג	אליהו
קנר	הרשל וחנה
קנרק	מרדכי וצפורה
קסטנבוים	מרדכי ומשפחתו
קסטנבוים	חיה
קסטנבוים	אברהם אלי ואשתו, ובנותיו
קסטנבוים	דוד
קסטנבוים	שרה בילה
קסטן	יוסף שלום ואשתו
	בנם: שמעון דוד
	בתם: חיה גיטל
קרויט	יעקב ואיטה
קרויט	אברהם
קרויט	סאשע
קרטיגנר	בנימין סופר

ר

רובינשטין	אפרים
רודה	יצחק ואשתו
רודה	פיגה ובנה
רודנר ד״ר	זכריה ומשפחתו
רוזנבוים	יואל ואשתו
רוזנבוים	אהרון ומשפחתו
רוזנבוים	יהושע ואשתו
	בניו: יצחק, ברל
רוזנבוים	אברהם ופרידל, בנם שמעון
רוזנבליט	חיה
רוטווקס	חיה זלדה
רייז	יואל
רייז	בילה
רייז	שינדל
רייז	שרה
רייז	פרל
רייך	אברהם ומשפחתו
רימלר	סימה
רימלר	שרה

ש

שוורץ	דן ומשפחתו
שוורץ	ברל ושרה׳צה
	ילדיהם: אסתר, בת שבע, רבקה, געצל
שולדמן	מרדכי ורבקה
	ילדיהם: אברהם, יעקב, סימה
שטורם	חנוך
שטורם	פסל
שטורם	ניסן אלתר
שטינהרט	נטע
שטינהרט	שמואל אשתו וילדיהם
שטינהרט	דוד
שטינהרט	שרה ובעלה
שטינינגר	משה וניחה
	בנותיהם, ובנם מוטל
שטינמן	ישעיה

תבא כל רעתם לפניך ועולל למו כאשר עוללת לי (איכה א׳)

שטרום פייגה, 3 ילדיה
שיינאויג יחיאל ושרה, **וילדיהם**
שיינאויג משה
שיינאויג יחיאל
שיינאויג יהושע
שיינאויג נתן
שיינאויג מינדל
שיינאויג חנה
שיינאויג פיגה
שיינאויג ריזל
שיינאויג ישראל
שיינאויג אטל
שיינאויג צבי
שיינאויג שלמה
שיינאויג חיים שמואל ולאה
שיינאויג בריל
שיינמן אברהם
שיינמן ברטה
שיינמן רבקה
שילר משה
שילר מרדכי
שילר אברהם וגיטל
ילדיהם : חנה, חיים
שינדלהים זלדה
שינמן שרה
שינמן פרל
שיפמן מרדכי וצשיז׳ה
שיפמן יוסף
שיפמן דוד
שיפמן מאיר
שיפמן רבקה
שיפמן מלכה
שיפמן בריש
שיפמן נחה
שיפמן יעקב
שיפמן גיטל
שיפמן זלקה
שיפמן יוקל
שיפמן עזרא
שיפמן אברהם ומשפחתו

שיפמן פיגה
שיפמן שרה
שיפמן אליעזר
שיפמן הרש ומשפחתו
שיפר ומשפחתו
שליסל מנדל וחנה
בניהם : אברהם, חנה, זלדה,
טובה, טוביה, נחה
שליסל יוסף ואשתו
שליסל רבקה ומשפחתה
שליסל לאה
שליסל ישראל ואשתו
שליסל רחל פרווליג
שליסל זיסל ואשתו
שליסל אברהם אשתו וילדיהם
שליסל אברהם לייביש
שליסל ברכה
שליסל זיסל
שליסל דבורה
שליסל אפרים ומשפחתו
שליסל טוביה ונעכה
שליסל אברהם
שליסל חיים וחיה אסתר
שליסל משה ומשפחתו
שליסל אסתר
שליסל אפרים
שליסל וולף
שליסל שמשון
שליסל צפורה
שנור חיים ומשפחתו
שנל ברל ומשפחתו
שעער חנה
שעער יצחק
שעער משה
שעער פרומיט
שעער הינדה
שעער מרים
שעער ברנדל
שעער מלכה
שעער קלמן וגיטל וילדיה

תשיב להם גמול ד׳ כמעשה ידיהם (איכה ג׳)

שף נח וטובה
נתן, משה, שמעון,
פיגה צפורה
שפיצן חיים וזלטה
שפיצן דוב ואשתו, 4 ילדים
שפיצן נתן וחנה וילדיהם
שפינדל פייגה
שפילפויגל יצחק ובילה
שפילפויגל זלדה ומשפחתה
שפל ר׳ יוסף הדיין ומשפחתו
שפרינגר שבתאי, בתו ומשפחתה
שפרינגר דוב זליג
שפרינגר מינדל
שפרינגר מאיר
שפרינגר אהרון
שפרינגר דוב
שריבר חיים
שרף אליהו
שרף חיים

בכפר סטליב

גרינבוים שמואל, 3 ילדים
קירשנבוים יצחק והינדה
בניהם: אלימלך וליביש
קירשנבוים שמואל ואסתר
בניהם: פיבל וחיים
פרלמוטר ליב ומרים
ילדיהם: ניחה, מירל, בלומה, מלך, ירמיה

בכפר ז׳פובה

פרלמוטר חיים
ילדיו: אהרון, שמחה, יעקב ובנות

בכפר גורז׳יץ

וואל יעקב

בכפר שלונזק

בליצר בריש
בליצר מאיר ואסתר
ילדיהם: הרש יעקב, שיינדל, יוסף חיים, דוד
פלישר מרים
פלישר משה מאיר ואשתו

בכפר סקופן

אורבך ישראל ומשפחתו

יודע בגוים לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך! (תהלים ע״ט)

מצבת מילואים

של קדושי עירנו אשר שמם לא נזכר ברשימה המודפסת

מ צ ב ה

לאנשי שארית הפליטה בארץ־ישראל שהלכו לעולמם

אייגנר שמואל
אייגנר פרידה
אשר אברהם
ארטן יצחק
אשר משה

בורשטין מרדכי
ביגל יעקב
ביגל פסיה
בירנהק בנימין
בירנהק (זילבר) מאטל
בלום שלמה
בלום רבקה
בר גוטה
ברגשטין שבח
ברגשטין שרה
ברגשטין צבי דוב (ברצ'ה)
בוידה איטה

גולדמן משה
גוטרר (זילבר) שרה
גוטרמן (גרפונקיל) נחה
גולדברג פריידל
גולדברג אהרון
גרובר (זילבר) אטל
גולדמן משה
גרוס יהושע
גרוס רויזה
גרף (קורן) בילה
גרפונקל יצחק

דבש לאה
דבש רוזה

הריץ שמעון
האוזר דוד
הקל רבקה לאה
הרטמן משה
הרצל הינדה דבורה

ויזנפלד רבקה
ויסלר ישראל יצחק
ורנר (שליסל) מינדל

וינגל הירש
וינגל נטע
זילבר (הויזר) אטל
זיידמן אריה לייב

חורב (הרץ) חיה

טופר מנדל
טופר הירש
טופר גולדה
טופר גניה
טופר חנה
טייברר יצחק
טיטלבוים אהרון

יגר שמחה
יגר רחל
יערי חיים ואשתו
יערי אברהם
יערי עובדיה

ליפשיץ טוביה
ליכט מאיר
לב יוסף
לסט משה

מונהיט משה
מורגלנדר גיטל
מורגלנדר חיים
מורגלנדר שרה

נוסבאום נתן
נוימן דוב

ספיר אפרים (נצק)

פדרבוש מיכאל
פלישר ברכה
פרלמן אברהם
פרלמן לאצה
פלישר משה
פלישר גיזה

ציכטיגר משה
צווצ'קנבוים מאיר

צווצ'קנבוים מיכאל
צנגבוט משה
צשר יעקב ואשתו

קורן צבי
קורן שלום
קורן שרה
קורן פייגה
קורץ (צווצשקנבוים) קיילה
קינסטליך קלמן
קינסטליך גיטל
קינסטליך יוסף
קינסטליך דבורה
קנריק הינדה
קינסטליך חיה
קלר משה
קלר רויזה
קלך דוד יצחק
קרויט מנדל
קרפ ישראל
קרפ הרצל
קנובלר הירש (צבי)
קסטנבוים פנחס
קסטנבוים פיגה
קסטנבוים דוד
קנובלר יוסף
קירה יוסף
קירשנבוים חנה

רוזן יונה
רוזינר רבקה
רוזינר מלכה
שינוולד פייבל
שינוולד צבי
שיפמן מרים
שליסל דבורה
שליסל אטל
שליסל הדס
שלר חיים
שפיצן זלטה
שפירן שמואל
שפרינגר מירל
שליסל חנה

בני טרנובז׳ג שנפטרו בגולה

בלוט אברהם יעקב
גלדצילר נפתלי
גלדצילר מלכה
גרינפלד שמחה
הירשפלד קלמן
ורשבסקי שלמה
זילבר ירמיה
טירשוולד גיטה

טירשוולד קלמן
ליפשיץ אברהם
מונהיט מרדכי (מאטל)
מילר יצחק מאיר
נוסבאום יוסף
נוסבאום הרש
נוסבאום ליביש־לעא
ענגלברג הירש

ענגלברג צשה
פדרבוש פיגה
פורטגנג אלטר
צימרמן יהושע
ציטרין זלמן
ציטרין צבי (הנק)
שטינמן פרידה
שפרינגר דבורה

ד ף ה נ צ ח ה

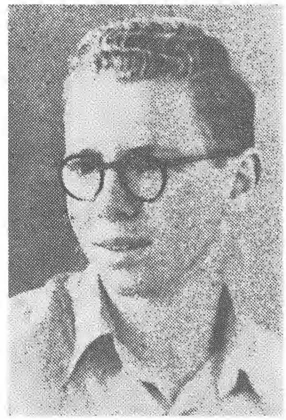
לציון יום השנה (יאָרצייט) של הנפטרים הקרובים

השם	תאריך הפטירה	המקום

מנשרים קלו ומאריות גברו
(ש"ב, א')

בני טרנובז'ג שנפלו על הגנת הארץ

השם ינקום דמם!

יעקב יוסט
בן דוד ומרים

נולד ביאסלא (גליציה) בי"ח אדר תר"ץ (18.3.30). עלה לארץ עם הוריו בשנת תרצ"ג. למד בביה"ס הדתי „תחכמוני" בת"א. בגיל צעיר הצטרף לשורות ההגנה. השתתף בהגנת דרום תל־אביב ופרבריה. נפל בהתקפה הגדולה על אבו־כביר אור לג' אדר א' תש"ח (13.2.48).

השם ינקום דמו!

להלן אנו מביאים קטע מענין מיומנו של יעקב יוסט הי"ד. היומן מופיע בספר „גוילי אש", חלק שני „דפי יומנים", עמוד 316:

יום ב' ו' חשון תש"ח (20.10.47).

„מצבי כיום אינו מעודד ביותר. חברה — יש סיפוק — אין! והסיבה...

...ויש עוד סיבה והיא — הדתיות. אודה על האמת. אינני מבין את המלה ואת הפירושים שנותנים לה, אולם אני יודע שהתחנכתי על ברכי המסורת ובשבילי היהדות היא לאום. קשה לי לראות בשויון נפש את הזלזול הגמור במסורת".

רוזה
גרוס

נהרגה במלחמת השחרור ע"י פגז, בחיפה בשנת תש"ז, בקרב על שחרור חיפה. (בתו של ר' חיים שנור).

שליסל
משה
בן דבורה ודוד

נולד בכ"ד באדר ב' תרפ"ג (28.3.27), בטרנובז'ג. קיבל חינוך לאומי ומסורתי. בשנת 1935 עלה עם הוריו לארץ והשתקעו בתל־אביב. היה מפעילי תנועת הנוער הציוני, פעיל בהגנה מגיל 15 ושירת בחי"ש תל־אביב.

במלחמת הקוממיות בשנת 1947, השתתף בפעולת „נחשון" ועם התפתחות הקרבות הקשים בנגב, צורף לחטיבת „גבעתי". נפצע ועוד לפני החלימו כראוי, יצא עם הגדוד למסע כיבוש בנגב. ב־2.11.48 השתתף בכיבוש משלטים ליד משטרת נגבה. יחידתו שנחלצה לעזרת פלוגת חבלני הגדוד, נלכדה באש האויב ,ובעוד ידי משה מלאות עבודה, בחבשו את פצעי חבריו, השיגו כדור האויב ונפל בל' תשרי תש"ט (2.11.48) ונקבר למחרת היום בכפר ורבורג.

שמואל
גרוס

נהרג בהכנות למבצע סיני במשימת חבלה בשנת 1956. (בנה של רוזה גרוס).

הם נפלו בקרב נגד הנאצים

מרדכי כהנא

מגיסטר כהנא מרדכי (מוצ׳ו) גויס בברית־המועצות לחיל הראשון של הצבא הפולני (צבא הגנרל אנדרס) ונפל בתפקיד ראש פלוגה בקרב עם הגרמנים על שחרור העיר קולובז׳ג ב־10.3.45.

על מותו של כהנא

היה בן 30 במותו. על גבורתו ומותו של כהנא מרדכי מסר לאמו במכתב מפקד הגדוד. כמו כן צוין הדבר בעתון הצבא הפולני „Polska zbrojna" מס. 67, בו נמסר, כי כאשר אזלה כל התחמושת של הפלוגה, ריכז סביבו מפקד הפלוגה כהנא את שארית פלוגתו וברובים מכודנים התקיפו את הקסרקטין של הגרמנים בקלוז׳ברג. בקרב זה מול כוחות גדולים וחמושים נפל כהנא.

השם ינקום דמו!

בריש בראטן

(חתנו של ר׳ יוסקה מילכיקער)

על ברצ׳ה בראטן הי״ד

אחרי כיבוש פולין, נסע לברית המועצות עם משפחתו מרצונו החפשי. בהיותו שם, גוייס לצבא האדום ומשהוקם הלגיון הפולני, הועבר אליו. השתתף בקרבות קשים ומרים נגד האוייב ההיטלריסטי. רגיל היה לכתוב אלי כמעט אחרי כל קרב שממנו יצא חי. הוא הזכיר שרק ע״י נסים נשאר בחיים אחרי הקרב.

את הקרבות התחיל על אדמת בריה״מ, ודלק אחרי צבאות הגרמנים דרך ליטא ואוקראינה עד פראגא, הפרבר של ווארשא. כשעבר את הגבול הפולני. ראה את המציאות המרה: החורבן הגדול של השמדת היהודים בפולין. הוא כותב אלי מעיר גרודנא: „יקירי, גדול הוא החורבן! אין יהודים בכל עיר שאנו נכנסים. יצאתי בגרודנא לחפש יהודים ומצאתי יהודי אחד... הלב שותת דם. נשמדה היהדות הפולנית!" כך הוא כתב כמעט מכל מקום שהגיע.

כאמור נפל בקרב בפראגא בקרבות על שחרור ווארשא.

השם ינקום דמו.

יעקב פליישר

אחרי השואה

„ויאמר אלי הנבא על העצמות האלה ואמרת אליהם: העצמות היבשות, שמעו: כה אמר ה׳ לעצמות האלה: הנה אני מביא בכם רוח וחייתם... ונתתי עליכם גידים והעלתי עליכם בשר וקרמתי עליכם עור ונתתי בכם רוח וחייתם"

(יחזקאל ד׳)

שפרה נוסבוים (מאַנטל)

אין באַפרייטן פוילן...

אין חודש מערץ 1944 ביז איך באַפרייט געוואָרן דורך דער רוסישער אַרמיי אין דער שטאָט קאָלאָמיי (מזרח־גאַליציע), דעם 5־טן אָקטאָבער בין איך צוריק געקומען קיין טאַרנאָבזשעג. די קאַמפן אויפן רוסיש־דייטשן פראָנט האָבן נאָך געדויערט, ביי די ברעגעס פון דער ווייסל, און אויך גאָר נאָענט צו אונדזער שטאָט. אָבער כ׳האָב זיך נישט גערעכנט מיט דער סכנה, נישט געשראָקן זיך פאַר דעם לאַנגן וועג און מלחמה־באַדינגונגען, אָן דאָקומענטן און אָן

שרה רוטוואקס־שילער
אַמעריקע

באַפרייט

מיינע טייערע זענען „ווייט"
נאָר איך אַליין — בין באַפרייט
און אַנשטאָט פרייד
דאָס האַרץ —עס לייד
און ס׳טריפט אַ טרער —
אָן אויפהער
און לעשט צום לעבן דעם באַגער...

נאָר אין מיין האַרץ דאָרט אין ווינקל
ווי אַ בליץ עס טוט אַ פינקל
צערטלעך גלעטנדיק אַ שכן —
דער בטחון
און צעברענט אויפסניי דעם ווילן
און פאַרגלעט דעם צער דעם שטילן
אויף אַ ווייל נאָר — — — אויף אַ ווייל...

מאַי, 1945

באַמערקונג: דאָס האָב איך געשריבן באַלד נאָך דער באַפרייאונג, ווען איך האָב זיך אָרומגעזען וואָר פון מיינע געליבטסטע זענען נישט מער דאָ. אַזוי ווי עס איז געווען צרת רבים און כ׳האָב נישט געהאַט פאַר וועמען זיך אויסצוווינען, איז מיין „צופלוכס׳ט אָרט" געווען „די פעדער און פּאַפּיר".

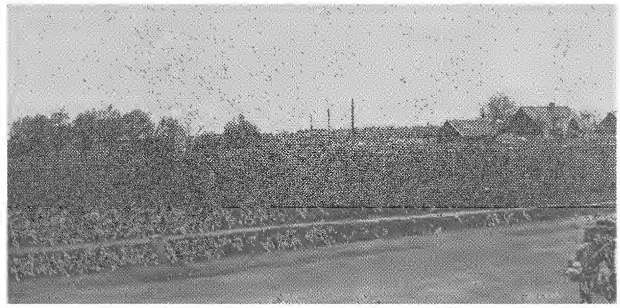
אַ דערלויבניש — אַ שטאַרקער באַגער האָט מיך באַהערשט: פאָרן „אַהיים". פאַר יעדן פרייז! נאָך דעם ביטערן לעבן אין געטאָ, נאָך צוויי יאָר זיין אויסבאַהאַלטן אין אַ בונקער, נאָך אַזוי פיל צרות און שרעק — האָט מיין לעבן סיי ווי נישט געהאַט שוין קיין גרויסן ווערט. וואָס האָב איך נאָך געהאַט צו פאַרלירן?! נאָר דאָס האַרץ האָט געהאָפט, אפשר וועל איך דאָך עמיצן געפינען לעבעדיק אין שטאָט? אפשר עמיצן פון מיין משפחה? אפשר... די האָפנונג איז געווען ד׳ער איינציקער ציל אין מיין לעבן.

אין די לאַסט־וואַגאָנען האָב איך זיך אויסבאַהאַלטן, פאַרשטעלט עס זאָל מיך אַ גוייש אויג חלילה נישט דערזען. זיי קענען מיך נאָך חושד זיין, אַז איך פאַר צוריקנעמען מיין פאַרמעגן. דאַן בין איך פאַרלוירן... איך האָב געוווּסט, אַז סך־הכל בין איך אַן אומאַהאָלפן באַשעפעניש, קיינער וועט מיך נישט שיצן.

צוויי וואָכן האָב איך זיך אַזוי געשלעפּט מיט די באַנען, ביז כ׳בין ענדלעך אַראָפּ אויף דער טאַרנאָבזשעגער באַן־סטאַציע. מיינע סוף האָבן געציטערט, טרערן האָבן זיך געגאָסן פון מיינע אויגן. ערשט איצט, ווען כ׳בין שוין אָנגעקומען צום ציל, כ׳בין שוין אין מיין געבוירן־שטאָט — ערשט איצט, האָב איך זיך אַליין געפרעגט: צו וואָס בין איך דאָ אַהער געקומען? צו וועמען? אין דער עיר ההרגה? און צו וועמען זאָל איך גיין? די אַנדערע רייזנדע האָבן שנעל פאַרלאָזט דעם וואָקזאַל, יעדער האָט אַן אַדרעס, אַ ציל, אַ דאַך איבערן קאָפּ, אַ משפחה, וואָס וואַרט אויף אים — אָבער איך, צו וועמען? צו וואָס?...

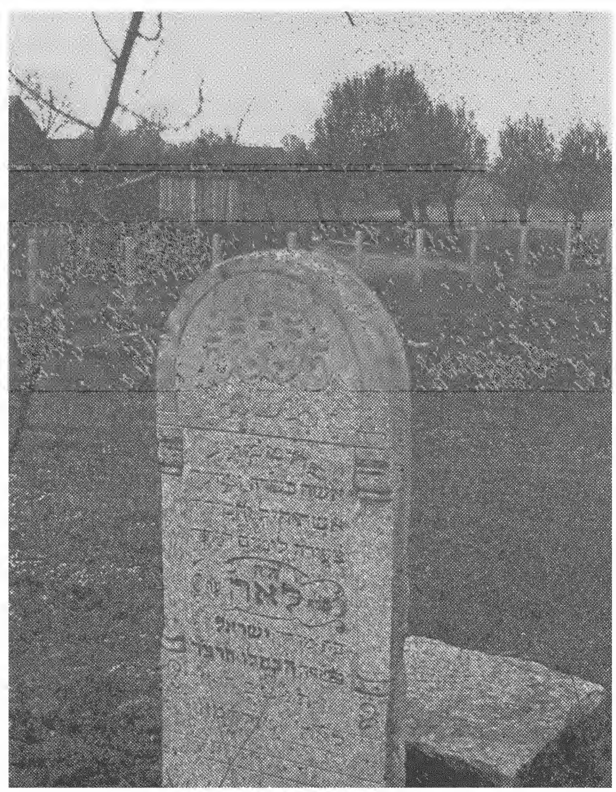
פלוצים איז מיר איינגעפאַלן אַ געדאַנק, כ׳וועל גיין אויפן בית הקברות. ס׳איז דאָ נישט ווייט, דאָרט ליגט דאָך מיין טייערע מאַמע ז״ל, די איינציקע טייערע וואָס איז געבליבן... פאַר איר וועל איך אויסגיסן מיין ביטער האַרץ. בין איך געגאַנגען — אָבער מיין אַנטוישונג איז געווען גרויס! אויפן פלאַץ פון מצבות האָב איך געזען פערד פּאַשען זיך, הינט האָבן געלעקט ביינער פון מתים, וועלכע האָבן זיך געוואַלגערט אַרום. זיי, די הינט האָבן פאַרנ־

דיקט די פאַרטיליקונגס־אַרבעט וועלכע ס׳האָבן אָנגעפאַנגען די חיות אין געשטאַלט פון מענטשן.

מראה בית הקברות (החדש) אחרי השואה.

דאָס בילד פון צעאַקערטן בית הקברות האָט מיך שרעקלעך צערודערט. נאָך דעם אַלעם וואָס כ׳האָב מיט־געמאַכט איז מיין האַרץ שוין געווען פאַרשטיינערט. מיינע אויגן האָבן דאָך געזען אַזוי פיל שרעקלעכס במשך פון יאָרן, מיין לעבן איז געווען אין סכנה טאָג־טעגלעך, די משפחה האָב איך פאַרלוירן — דאָס אַלץ האָט מיך טעמפּ געמאַכט; וואָס האָט מיך נאָך געקענט אויפרעגן? דאָך, בין איך יעצט שטאַרק צוטומלט געוואָרן. כ׳האָב נישט געקענט באַהערשן מיין געוויין. אפשר האָט דאָס הייליקע, פאַר מיר פלאַץ, געווירקט אויף מיינע געפילן? אָדער גאָר דער זכר פון מיינע עלטערן און זיידעס וועלכע האָבן דאָ געלעבט, און דאָ געשטאָרבן? ווער ווייסט...

מצבה בודדת שנותרה בבית הקברות (החדש).

דאָ ערשט אויפן בית הקברות האָב איך דערפילט דאָס אַ יתומה בין איך, אַן איינזאַמע, קיינעם האָב איך נישט אויף דער וועלט, קיינעם נישט אין מיין שטאָט. נישטאָ קיין קרוב, נישט קיין פריינד, אַפילו נישט צווישן די פאַרשטאָרבענע...

כ׳האָב געפילט דאָס כ׳קען נישט דאָ בלייבן. כ׳בין צוריק צו דער סטאַנציע, און מיטן ערשטן צוג אַוועק, אַוועק פון טאַרנאָבזשעג.

**
*

נאָר עטלעכע שעה בין איך געווען אין טאַרנאָבזשעג און באַלד אָפּגעפאָרן קיין ריישע. אַמאָל אַן עיר ואם בישראל, טויזנטער יידן האָבן אין איר געוווינט — יעצט, קוים הונדערט האָבן זיך דאָרט צוזאַמענגעקליבן. געוווינט האָבן זיי אין דריי הייזער, נישט ווייט איינס פון צווייטן, ווייל געוווּסט האָט מען, דאָס יידיש בלוט איז נאָך הפקר. אויף די „באַפרייטע" פּאָליאַקן האָט מען זיך נישט געקענט פאַרלאָזן...

שרידי מצבות בבית העלמין אחרי השואה.

דאָרט האָב איך געטראָפן צבי קאָרן ז״ל, דער זון פון פייגע פעדערבוש. ער איז דאַן 15 יאָר אַלט געווען. אונדזער פרייד איז געווען זייער גרויס — דאָס ערשטע היימישע פּנים! איך האָב געהאַט דאָס געפיל ווי כ׳וואָלט אַן אייגן פאַרלוירן קינד געפונען. צבי איז פון לאַגער באַפרייט גע־וואָרן, געווען פיזיש און מאָראַליש צובראָכן. ער האָט נאָך געהאָפט דאָס ר׳וועט טרעפן זיינע עלטערנס פאַרמעגן, און מיך געבעטן מיט אים קיין טאַנאָבזשעג צו פאָרן.

מיט אים איז מיר גייסטיק לייכטער געווען צו פאָרן, כ׳האָב געפילט אַ פליכט און אַ ציל. אָבער די סכנה איז געווען גרויס; ער האָט אויסגעזען ווי אַ ייד. אויפשטייגנ־דיק אויפן צוג, האָבן אונדז די פּאַסאַזשירן מיט זייערע בליקן פאַרפאָלגט, צווישן זיך געסודעט: „ווי קומט צו אַ קריסטין אַ יידיש קינד?" צבי האָט סימולירט אַ קראַנקן, און די גאַנצע צייט געשוויגן, מורא האָבנדיק נישט צו פאַרראַטן זיך דורך זיין יידישע אויסשפּראַך.

ביי נאַכט זענען מיר אָנגעקומען קיין פּשעוואָרסק. די שטאָט איז געווען „יודען־ריין". מיר זענען געוואָר געוואָרן אַז ס׳איז פאַראַן נאָר איין הויז ווו מ׳קען איבערנעכטיקן און טרינקען אַ ביסל וואַרעם וואַסער. מיד, הונגעריק, האָבן מיר ענדלעך געפונען דאָס הויז, אָבער אויף דער וואַנט איז געווען אויפגעשריבן מיט גרויסע אותיות: „פאַר יודען דער איינטריט פאַרבאָטן" (Żydom wstęp wzbroniony) צבי האָט זיך אַריינגעגנבעט און זיך געלייגט אויפן אויסגעבעטן שטרוי. באַלד אָבער האָט די באַלעבאָסטע מיך אויפגעוועקט און פאַרלאַנגט באַווייזן ווער דאָס יינגל איז. זי האָט צוגעגעבן, אַז אַלע געסט זענען חושד, אַז ער איז אַ ייד און ס׳איז ראַטזאַם כ׳זאָל באַלד פאַרלאָזן דאָס פּלאַץ. שפּילנדיק די ראָל פון אַ באַליידיקטע, האָב איך דעם באַפעל אויסגעפירט. די נאַכט איז געווען קאַלט, די גאַסן פינצטער, די וועגן פון שראַפּנעלן באַשעדיקט. מיט די לעצטע כוחות האָבן מיר זיך צום וואָקזאַל דערשלעפּט. פרימאָרגנס איז אונדז געלונגען אין אַ בהמות־וואַגאָן זיך אַריינצוקריגן. ווי נאָר די ערשטע זומערשטראַלן האָבן אַריינגעדרינגען דורך די שפּאַרעס און מען האָט געקענט דערקענען דאָס פּנים פון די מענטשן, האָט זיך אויך דאָ אָנגעפאַנגען אַ געשפּרעך: „ווי נעמט זיך דאָס אַ יידיש קינד זאָל זיך נאָך אַרומדרייען אויף גאָטס וועלט?!" עס זענען אויך געווען דרייסטע, וועלכע האָבן זיך צו מיר געווענדט כ׳זאָל זיי דעם „רעטזל" אויפקלערן...

סוף כל סוף זענען מיר אָנגעקומען קיין טאַרנאָבזשעג, אין שטאָט אַריין זענען מיר געגאַנגען מיט אַ נייעם וועג וועלכער האָט דורכגעהאַקט דאָס פעלד וועלכן מ׳האָט אַ מאָל גערופן „די פּאַשעוויסקע" (ווו ס׳האָבן זיך געפּאַשעט בהמות). דעם ערשטן באַקאַנטן האָבן מיר געטראָפן באָלעק קאָלאַשינסקי (Bolek Kolasinski). ער האָט מיך דערקענט און ברודערלעך אונדז צו זיך איינגעלאַדן.

זיין פרייד איז געווען אַן אמתע, ער האָט מיר איבערגעגעבן אַ צימער, און אויך מיר צוריקגעגעבן אייניקע שטיקער סחורה, וועלכע ער האָט ביים פאַרטיילונג פון מיין געשעפט, פון די דייטשן אַלס מתנה געקריגן. ער האָט מיר אויך באַמערקט, דאָס כ׳קען איינלאַדן אין דער וווינונג יעדערן דורכוואַנדערנדקין יידישן פּליט פון די מחנות. ער וועט אַלע אויסהאַלטן בחינם, אָן באַלוינונג, ווייל יעצט האָט ער די געלעגנהייט זיך צו רעוואַנזשירן: די געליטענע יידן האָבן אים אַ מאָל מער געהאָלפן ווי זיינע אייגענע פּאָליאַקן

אָנקומענדיק, איז דאָרט געווען דער גלח. באַלד האָט ער אָנגעפאַנגען מיט מיר צו פירן אַ דיסקוסיע, וועלנדיק מיך איבערצייגן, דאָס דער קריסטלעכער גלויבן איז הויך מאָראַליש, טאָ וואָס שטערט מיר מיין גלויבן אויפן נייעם טעסטאַמענט צו טוישן? ראשית כל, וועט מיין לעבן זיין מער געשעצט, דאַן קען איך אַ „הייליק" און אַ זאָרגלאָז לעבן אָנפאַנגען. אויף זיינע טענות האָט באָלעק אים געענטפערט „זי אַלס יידין איז ווערטפולער פון אונדזערע „הייליקע" קריסטן; די אייגענע ברידער האָבן מיך בעת צרה נישט געקענט, דאַקעגן מיר און נאָך אַנדערע יידן האָט ער צו פאַרדאַנקען דאָס ער קען ווידער אַ נאָרמאַל לעבן פירן".

מיט נישט ווייניקער פריינטשאַפט האָט זיך צו מיר באַצויגן די פרוי פון ד״ר פּאַוולאַס (Pawlas). זי זעלבסט האָט דאַן שווער אויסגעאַרבעט דאָס טאָג־טעגלעכע שטיקל ברויט, דאָך איז זי תמיד געווען גרייט מיטן ביסן זיך צו טיילן. זי האָט מיר געגעבן מלבושים, אַ קישן און אַנדערע נויטיקע חפצים.

ווי לאַנג דאָס רוסישע מיליטער איז געשטאַנען אין שטאָט האָבן די פּאָליאַקן פאַר אונדז דרך ארץ געהאַט. זייער שנאה צום ייד האָבן זיי פאַרדעקט. דער פראָנט איז דעמאָלט געווען ביי די ברעגעס פון דער ווייסל. אין קאָפּשיווניץ, סאַנדאָמיר — זענען נאָך געשטאַנען די דייטשן. חוץ מיר זענען אין שטאָט געקומען נאָך עטלעכע יידן: מלך בראַדס טאָכטער, די געשוועסטער האַנדלסמאַן פון קאָפּשעווניץ, האָוזער פון אַלפרידובקע, ווייסמאַנס איידעם און אליעזר ענגלבערג. אים האָבן די (Kunefoły) „קאַנעפאַליס" געשטיצט. דעם יום־טוב פסח האָבן מיר צוזאַמען געפּראַוועט; געבאַקן פּלעצלעך (אנשטאָט מצות) אויף דער בלעך, געבראָטן קאַרטאָפל, באָרשט געקאָכט. דעם סדר האָט אָפּגעריכט אהרן הויזער. די נסים פון יציאת מצרים אין פאַרגלייך צו אונדזערע דורכלעבענישן האָבן אויסגעזען ממש ווי אַן אגדה... אַ לעגענדע. אין דער צייט איז מיר געלונגען, מיט דער הילף פון אַ יידיש־רוסישן אָפיציר אַרויסצובאַקומען עטלעכע יידישע קינדער, וועלכע זענען ביי קריסטן געווען אויסבאַהאַלטן.

נישט קיין לאַנגע צייט האָט אונדזער פרייהייט אין טאַרנאָבזשעג געדויערט. ווי נאָר דער פראָנט האָט זיך דערווייטערט, דאָס רוסישע מיליטער האָט די שטאָט פאַרלאָזט, האָבן די שטעטישע פּאָליאַקן אָנגעפאַנגען פּלאַנירן ווי צו פאַרטיליקן די ווייניק געראַטעוועטע יידן. עס האָט זיך געגרינדעט אַ פאַרבאַנד פון א. ק. (A. K.) וועמענס לאָזונג איז יעצט געווען „פּוילן אָן יידן". באַלד האָבן זיי טאַקע באַוויזן זייער „גבורה". פסח הויזער פון אלפרידובקי האָבן זיי אונטערגעצונדן און פאַרברענט אין שלאָף, בראַדס טאָכטער מיט איר מאַן זענען פאַרוווּנדעט געוואָרן, ווייסמאַנס איידעם איז נעלם געוואָרן. פון דער פּראָווינץ, ווי אויך פון יאַסלאָ האָט מען געברענגט פאַרוווּנדעטע יידן אין שפּיטאָל. פילנדיק די אַנטיסעמיטישע לופט, האָב איך געמוזט די שטאָט פאַרלאָזן. צוזאַמען מיט די שוועסטער האַנדלסמאַן זענען מיר ווידער קיין ריישע געפאָרן, ווי ס׳האָבן זיך קאָנצענטרירט אַביסל יידן.

אויך דאָ האָבן מיר נאָר עטלעכע וואָכן רואיק געלעבט. די אַנטיסעמיטישע פּעסט האָט זיך פאַרשפּרייט און אַנטפּלעקט. אין יאָר 1945 האָט דאָס רוסישע מיליטער פאַרלאָזט די שטאָט, אַ טאָג פאַר שבועות האָט מען די יידישע מיליץ אויפגעלעזט און דעם ערשטן טאָג יום־טוב איז געווען אַ גרויסער פּאָגראָם איבער די שרידים, די איינזאַמע פּליטים. שוין אין די פרימאָרגן שעהן האָט זיך פאַרזאַמלט

אַ המון פּעבל פון דער אומגעגנט, ווער מיט שטעקנס, ווער מיט נאַהייקעס, בייטשן, גרייט צום „קאַמף“ קעגן די ווערלאָזע, שוואַכע יידן. אַלס העצמאַטעריאַל האָט געדינט דאָס אַלטע מיטל פון בלוט־בלבול: יידן האָבן אַ קריסטלעך קינד געהרגעט, דאָס בלוט איז נויטיק אויף מצות און צום שטאַרקן די צוריקגעקערטע יידן... אַ בלוט־בלבול אין 20־טן יאָרהונדערט... די פּוילישע מיליץ האָט זיך געשטעלט בראש פון המון פּאָגראָמשטשיקעס. זיי האָבן אַרויסגענומען די יידן פון די דריי, דורך זיי, באַוווינטע הייזער, אַ טייל פאַרטריבן הינטער דער שטאָט און אַ טייל אין חצר פון דער מיליץ. זיי האָבן אויך אַרויסגעטריבן די יידן פון די באַנען מיט די פּאַקעטן און זיי קאָנצענטרירט אויף אַ דריט פּלאַץ. מיט די חפצים האָט זיך די מיליץ זעלבסט צעטיילט. די אומגליקלעכע יידן האָבן זיי דעם המון צוגעוואָרפן, ווי מ׳וואַרפט ביינער פאַר הונגעריקע הינט... די פּאָליאַקן האָבן, זעט אויס, זיך גוט אויסגעלערנט די היטלעריסטישע תורות און שיטות; מ׳האָט די אומגליקלעכע קרבנות געשלאָגן אָן רחמנות. באַפוילן זיי צו לויפן, צו פאַלן א. ז. וו. אויך די יוגנט, די סטודענטן, האָבן אָנטיילגענומען אין דער „שמחה“, זיי האָבן פון די שטאָקן געוואָרפן שטיינער. האָט ווער פון די יידן מצליח געווען זיך צו באַהאַלטן, האָט די מיליץ מיט די קאָלבעס אים אַרויסגעטריבן צום פּלאַץ. נישט קענענדיק זיך שיצן האָבן מיר נאָר „וויי“ געשריגן, ליידער האָט אונדז קיינער נישט געהערט. די צוקוקער האָבן פון אונדז ווילד געלאַכט....

נאָך אַ שעה פון פּחד, צווישן טויט און לעבן, האָט זיך פּלוצים באַוויזן אַן אויסלייז־מלאך, אין געשטאַלט פון אַ רוסישן אָפיציר. ער האָט די מיליץ פאַראַנטוואָרטלעך געמאַכט פאַר די פאָלגן, זיי באַפוילן די אָרדנונג צוריקצושטעלן, דעם המון צו צעטרייבן. פיל פון אונדז זענען געווען שווער פאַרוווּנדעט, אַלע צעקלאַפּט, פאַרבלוטיקט. מיר זענען צוריק אין די וווינונגען, און געפונען זיי אויסגערויבט, אויסגעפּילדערט, אַפילו קיין שטרוי איז נישט געבליבן.

ווער ס׳האָט נאָר געקענט און געהאַט די מאַטעריעלע מעגלעכקייט האָט נאָך אין דער זעלבער נאַכט פאַרלאָזט ריישע און געפאָרן קיין קראָקע. מיר איז געלונגען, מיט דער הילף פון אַ רוסישן אָפיציר, צו פאָרן אויף קריסטלעכע פּאַפּירן קיין בויטן (שלעזן).

אין בויטן, אין דער באַפרייטער פּוילישער שטאָט, האָב איך נאָך אַלץ געלעבט אויף אַרישע געפעלשטע פּאַפּירן. ווי משונה׳דיק זעט דאָס היינט אויס, אָבער אַזוי איז געווען די לאַגע פון „באַפרייטן“ ייד. לויט די פּאַפּירן בין איך געווען אַן אלמנה פון אַ פּוילישן אָפיציר, וועלכער איז אומגעקומען דורך די רוסן אין קאַטין... אַלס אַזעלכע האָב איך באַקומען אַ קיאָסק פון דער רעגירונג. די געשעפטן האָבן געבליט, ווייל די דייטשן האָבן געטוישט זייערע ווערטפולע חפצים אויף עסנוואַרג. דעריבער האָבן זיך באַלד געמערט די פּאָליאַקן, ווי שוואָמען נאָך אַ רעגן. זיי זענען געקומען פון צענטראַל־פּוילן כדי דאָ זיך צו באַזעצן, האָבן זיי זיך באַשעפטיקט מיט מסחר און נאָך מער מיט טרייבן אַנטיסעמיטישע העצע. דאָס ווערטל זאָגט: „נכנס יין — יצא סוד“. פון די שכורע פּאָלאַקן פלעג איך הערן זייערע צוקונפט־פּלענער: „מיר וועלן שנעל אויסראָטן די „וואַנצן“, (אַזוי האָבן זיי גערופן די צוריקגעקומענע יידן פון רוסלאַנד). אָפט זענען זיי ביז שפּעט אין דער נאַכט געזעסן, פריילעך און פריי געפּלאַנט די נייע שחיטה. דאָס בלוט האָט אין זיי געקאָכט, הערנדיק דאָס אַזוי פיל יידן זענען נאָך ביים לעבן געבליבן. מיך האָבן זיי געהאַלטן פאַר אַן אייגענע... און נישט מורא געהאַט. נאָך דעם קעלצער פּאָגראָם, אין 1946, האָבן זיי ביי מיר אַ צוזאַמענקונפט געמאַכט, געטרונקען, זיך געפרייט. דער אַלגעמיינער טאָן איז געווען: „פאַראַן נאָך פּוילישע „העלדן“, זיי קענען פאַר יעדן פּאָלאַק אַלס מוסטער דינען; אויך מיר וועלן אין זייערע וועגן גיין...“

אַזעלכע פאַרזאַמלונגען זענען יעצט געוואָרן אָפטער, פון מיר האָבן זיי פאַרלאַנגט אַרויסצוהענגען אַ שילד „פיר יודען איינטריט פאַרבאָטן“... פאַרשידענע פּלענער האָבן זיי געפּלאַנט. איין פאָרשלאַג איז געווען צו שלאָגן די יידן, וועלכע גייען יעדן פרימאָרגן אין שול. אַ צווייטער האָט אַן עצה געגעבן, צו פאַרברענען דאָס יידישע וווין־פערטל, אַן אַנדערער האָט גאָר געהייסן אַ בלוט־בלבול צו פאַרשפּרייטן, און דאָס פּוילישע פאָלק וועט שוין וויסן וואָס צו טאָן...

די אַלע ידיעות פלעג איך אויפשרייבן און צושיקן דער יידישער קהילה, כדי זיי זאָלן וויסן וואָס פאַר אַ מיטלען אָנצונעמען און ווי זיך צו היטן. די פּאָליציי איז געוואָרן געוואָרנט און אַ געוויסע צייט האָט זי דעם המון דאָרפסלייט נישט אַריינגעלאָזט אין שטאָט. מיין פריינטשאַפט־שפּיל מיט די אַנטיסעמיטן האָט זיך שנעל געענדיקט. איינמאָל האָט מיך באַזוכט פייגע פעדערבוש, וועלכע איז צוריקגעקומען פון רוסלאַנד. איר עכט יידיש פּנים פּנים האָט ביי מיינע „געסט“ אַ חשד געוועקט, דאָס איך בין זיי אומטריי. צו מיינע אויערן איז דערגאַנגען אַ שמועה דאָס זיי ווילן אין מיר נקמה נעמען.

שנעל אין געהיים האָב איך די שטאָט בויטן פאַרלאָזט און ווידער צום וואַנדער וועג זיך געלאָזט.

יעקב פליישר

ה„יזכור" הראשון אחרי השואה

פרק זכרונות

„ולקחתי אתכם אחד בעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון" (ירמיה ג')

נגמרה המלחמה העקובה מדם. השופרות והחצוצרות השמיעו תרועת נצחון, גיל ושמחה לעמים שהשתחררו מהכובש האכזרי. מוגר שלטון הרצח והאימים. החיה הנאצית הדורסת והטורפת, אינה מאיימת עוד ואינה מסוכנת יותר, צפרניה הדורסות נקצצו וארסה המסוכן הושמד ונכחד. היא שוכבת כפגר, גוועת ושוקעת. מכונת המוות הענקית, הגדולה ביותר שעמדה אי־פעם על האנושות, ואשר הספיקה במשך שנות השתוללותה, לזרוע הרג ואבדון ולשטוף את ארצות אירופה בנהרי נחלי דם ודמעות; להשמיד מיליוני בני אדם ולהרוס רכוש אין־סופי; להביא חורבן ושואה על עמים וארצות שאין דוגמתם בהיסטוריה האנושית — הוכרעה והושמדה והיא מרוסקת לרסיסים.

אמנם שילמו העמים הנאורים מחיר יקר מאד בעד סובלנותם ובמדה לא מועטה — גם בעד עזרתם — לטיפוחה וגידולה של החיה הטורפת המסוכנת, אשר, לאות תודה, שילמה להם בטירוף והרס כל יקר וטוב באדם וברכוש, ולא היה חסר הרבה והיתה בולעת אותם לגמרי — אך סוף סוף התגברו עליה, פצעוה פצעי מוות, וכילו בה את חמתם, עד שנכנעה ונשארה כאבן שאין לה הופכין.

האין להריע על נצחון כביר כזה? האין לשמוח על מאורע היסטורי כזה? האין לקבוע חג וחינגא על האפשרות לנקום באויב ארסי כזה? ואכן חגגו והריעו כמעט כל עמי העולם.

**
*

רק עם אחד לא חגג ולא יכול היה להריע. הוא לא היה יכול לקחת חבל בשמחת העמים. ככתוב: „אל תשמח ישראל אל גיל כעמים". כי אלה שהיו צריכים לשמוח ביותר — לא היו עוד בחיים. בכל הארצות שעברה בהן סערת המוות הנאצית — לא נשארו אלה שהיו צריכים לקחת כעת את נקמתם באויבם הגדול: הם הוכחדו והושמדו, כמעט כולם.

הבודדים, האודים המוצלים מהאש, שנשארו בדרך נס מהתופת ויצאו מצפרני המוות, היו שבורים לא רק בגופם, אלא עוד יותר — ברוחם. לבם לא היה איפוא לשמחות. הם לא ראו את הנצחון. הם ראו את השואה האיומה שנתגלתה לעיניהם, ובכו על החורבן הנורא שמצאו על כל צעד ושעל. במקום לשמוח — הם שאלו: „למה אנחנו נשארנו בחיים? מה טעם לחיינו, כשאיבדנו הכל, את כל היקר לנו: אין אב ואין אם; אין אח או אחות; אין קרוב ואין שכן. יתומים היינו, יחידים, בודדים, בלי משען ומשענה". במקום להשמיע תרועת גיל ונצחון — הלכו כסהרורים, כהמומים, כמיותרים. הם היו נעדרי רצון־החיים ומחוסרי תקווה לאיזה עתיד טוב. עכשיו, אחרי ה„נצחון", היו יותר קרובים ליאוש ולאובדן כל זיק של אמונה בחיים אנושיים. עכשיו ראו את עצמם יותר אומללים ואובדי עצות בראותם כמה ואיך נשארו. הם איבדו את העיקר והחשוב בחיים: את הרגש והתקווה, זה שהחזיק אותם במשך כל ימי הזוועה, ברגעים הקריטיים ביותר. ב„נצחון" הזה איבדו גם את שארית ה„יש" הזה, ועמדו על סף היאוש המוחלט.

היו כאלה — יותר נועזים, יותר גבורים — שהתאוששו קצת, עשו מאמץ נפשי וגופני, להגיע לביתם הישן בתקווה קלושה: אולי, אולי נשאר שם מישהו או משהו לזכר, ואולי גם ניתן עוד להציל משהו מהרכוש. אך חיש מהר נחלו אכזבה מרה: ה„בעלי בתים" החדשים, לא רק שלא „הכירו" את הבעלים החוקיים האמיתיים, אלא גירשו אותם בחרפה ואיומים. ולא פעם ברחו כשעוד נשמה באפם. כמה מהם לא חזרו יותר? כמה נרצחו, אחרי השחרור, ברצותם לזכות במשהו משלהם או משל אבותם? כמה קרבנות חינם נפלו כבר אחרי ה„נצחון"?

האם במצב כזה אפשר היה להם לשמוח? האם יכלו היהודים האומללים האלה לקחת חבל בשמחת העמים הכללית?

**
*

ומאידך: ה„אשלונים" (רכבות המשא שהובילו את ה„רפ־טריאנטים", החוזרים מרוסיה) ובהם הרוב יהודים, התחילו להגיע לגבול פולין, בזה אחר זה. אלה עזבו את רוסיה, אחרי שהותם ב„גן העדן האדום" כחמש־שש שנים. חלק מהם שהו במחנות סגורים („זקליוצ'וני") בעבודת כפיה וחלק מהם ב„פושולקיס" וב„טאיגיס" (מקומות גירוש בסיביר ובמקומות נידחים), שהיו „חפשים" שם לנוע (רק העבודה, כמובן, היתה בכפיה), אולם לצאת מחוץ לצריפים, היה צורך ברשיון מיוחד מאת ה„קומנדנט" (מנהל המחנה). רק אחרי חתימת ההסכם שיקורסקי־סטלין בשנת 1941, שוחררו כל האסירים והמגור־שים, שנתפזרו לערי רוסיה הגדולות. ה„אשלונים" הדחוסים האלה, נסעו שבועות רבים עד שהגיעו לגבול פולין, והאנשים־החוזרים היו סחוטים ועייפים ומוזנחים מבחינת הנקיון...

החוזרים האלה, כשעלו על הרכבות חיו עוד באשליה ובתקווה, שהם „נוסעים הביתה", כי לא ידעו עוד את ממדי החורבן. אך כשהגיעו — אחרי שבועות של טלטול וסבל — לגבול הפולני, נתקבלו ע"י „האחים הפולנים", שגם הם חיו בצרה מספר שנים, תחת כובש אכזרי — בשנאה ובבוז ובשאלה: „נשארו עוד 'ז'ידים' חיים?! עוד הם חוזרים לפולין שלנו?" ולא נסתפקו רק בדיבורים. בכמה מקומות בעברם את הגבול היו התנפלויות ויריות בעיקר ע"י ה„פט־ריוטים הגדולים", חברי המחתרת הצבאית הפשיסטית בשם א.ק. („ארמיא קראיאווא"), שמטרתם היתה להילחם בקומו־ניסטים ו...ביהודים. אחרי כמה תקריות כאלה, נתנה הממשלה הפולנית (שהיתה אז מורכבת מקואליציה של האיכרים והקו־מוניסטים) ליווי מזויין צבאי ל„אשלונים" שעברו את הגבול. הממשלה הפולנית שהכירה היטב את „פטריוטיה" ומה שהם מסוגלים לעולל ליהודים החוזרים, וכשראתה גם כמה יהודים

נשארו בכל הערים והעיירות בפולין שהיו פעם „יהודיות" (ואולי רצתה גם ליישב את השטחים החדשים שקיבלה מגרמניה) — הכינה מקומות מיוחדים ליהודים החוזרים בערי שלזיה העילית (אויבערשלעזיען בלע"ז), שסופחו אחרי המלחמה למדינת פולין, ויושביהן הגרמנים גורשו מהן לגרמניה המובסת. לערים האלו התחילו כבר להגיע מתישבים פולנים חדשים, שקיבלו בתים ורכוש, אבל עוד היו ריקות למחצה, לכן הופנו שם ה„אשלונים" היהודיים.

לא קשה לתאר את הרושם המדכא שעשתה „קבלת הפנים הנלהבת" הזו, על היהודים החוזרים, שציפו לרגע זה, בו ינטשו את ה„סובייטסקי סאיוז", וידרכו שוב על אדמת פולין. התברר עכשיו, שהשנאה והאנטישמיות שהיו נפוצות עוד לפני המלחמה במידה לא קטנה, התרחבו והתעמקו והגיעו לממדים מסוכנים, עד שאי אפשר יותר לחיות בין אותם הגויים, שבמשך דורות היו היהודים גרים בשכנותם ביחסים, פחות או יותר, סובלניים. מיד נודע גם שלא נוסעים הביתה, אלא לערים הגרמניות שבשלזיה העילית. אבל הגרוע מכל זה היה, בעת שנודע ליהודים האלה, על ממדי החורבן והשואה. אכזבתם וצערם התערבו עם אבלם ויגונם של משוחררי המחנות. גם אלה וגם אלה לא ראו שום מוצא מן המצב.

כזה היה מצב היהודים מיד אחרי הנצחון הגדול של עמי העולם על גרמניה הנאצית.

**

אביב שנת תש"ו (1946). „אשלונים" עם „רפטריאנטים" הגיעו גם אל העיירה ריכבך (רייכנבך), שהוחלף שמה לשם פולני: דז'רז'וניוב, בחול המועד פסח. הקהלה היהודית, שהספיקה כבר להתארגן עוד מקודם, קיבלה את פני הבאים בברכת אחים וסיפקה להם מצות ומצרכים אחרים. השלטונות דאגו, כאמור, לדיור. במשך זמן קצר צצה „עיירה יהודית" חדשה: קהילה יהודית, בית־כנסת ו...מפלגות. קשה היה להתרגל לתחליף הזה ולשכוח את העיירה הישנה הקודמת...

אבל נחמה פורתא מצאו בכל זאת. הדבר החשוב ביותר: יש בית־כנסת, שאפשר לבוא בו ולשפוך שיח לפני בורא עולם, להתפלל במנין ואפילו ללמוד פרק משניות או „דף היומי". שם גם פוגשים את היהודים החדשים המגיעים עוד מרוסיה. שם אפשר להיוודע, מי נשאר בחיים, ואיפה אפשר לחפש את הקרוב. שוב זה מקום המפגש המרכזי של יהודי העיירה, הגם במהדורה ובצורה חדשה.

אחרון של פסח. בית הכנסת מלא מתפללים על כל גדותיו, אין מקום אפילו לעמוד, ורבים נשארים בחוץ. היום מזכירים נשמות... אצל רוב המתפללים זוהי תפילת חג ראשונה בציבור, אחרי שנים רבות. וכמעט לכולם — זוהי „הזכרת הנשמות" הראשונה אחרי החורבן. ריכוז כזה של יהודים מתפללים כבר לא ראינו מזה שנים, ותפילה רצינית ורגשות נעלים כאלו — אולי עוד לא הרגשנו מעולם.

בעל ה„מפטיר" כבר מסיים את ברכות ההפטרה. להזכרת נשמות נדחפים־נדחסים לתוך בית הכנסת. כולם רוצים להיות בפנים. המתח הוא גדול. שערי הלבבות פתוחים, העיניים נוצצות מהדמעות שעומדות הכן לפרוץ ולנהור בקיתונות. כולם מחכים לאות ה„זינוק": לשמוע „יזכור" מפי החזן.

והנה על הבמה עולה ר' בנימין שכנא, עסקן חרדי מוכשר, להשמיע דברי התעוררות. הוא מתחיל בתיאור החורבן והשואה שאף זה עבר על העם היהודי. פה ושם שומעים אנחות עמוקות ובכיות חרישיות חנוקות. פתאום הוא מרים את קולו ובתוך שאגת־בכי הוא מזכיר את ה„תשעים ושלוש" קרבנות של הבנות, בוגרי הסמינר „בית יעקב" בקראקא שהעדיפו — אחרי ששאלו שאלת חכם — לאבד את עצמן לדעת על קידוש שם שמים, מאשר ליפול לתוך הידיים הטמאות של הרוצחים הנאציים. העובדה הזאת עוד לא היתה ידועה אז ברבים והקהל הגדול שמע על זה בפעם הראשונה.

מה שנעשה ברגע זה בבית הכנסת אין לתאר במלים. דומה היה כאילו נפרץ פתאום הר געש: כל הסכרים הפנימיים

כנס־אזכרה הראשון בעיירה אולם בגרמניה.

האזכרה באולם (גרמניה).

נפרצו בפעם אחת. קולות הבכי והצעקות ההיסטריות מאנשים ומעזרת הנשים מלמעלה התגברו מרגע לרגע ונהפך לקול אדיר מחריש אזניים ומחריד לבבות. למעיין הדמעות לא היה שום מעצור, הוא קלח בלי הפוגות. הנואם לא היה מסוגל להמשיך ולומר אפילו עוד מלה אחת... וכשהשמיע החזן את המלה „יזכור" — התגברו עוד יותר הבכיות והצעקות והגיעו לשיא שאי אפשר לתאר את זה. אצל כל אחד נפתח הפצע הפתוח, שעוד לא הגליד, שעוד שתת דם, כל אחד ראה את חורבנו הוא, ואת חורבן עמו, ושפך את כל לבו המר והדואב ואת כל רגשותיו ומעיינותיו הפנימיים, בעת אמירת ה„יזכור".

שעה ארוכה לא פסקו הבכיות, הצעקות והאנחות עד שאפסו הכחות, אזלו הדמעות ונחלשו הלבבות ואז — נשמע קולו של החזן: „אשרי יושבי ביתך".

המעמד הקדוש המחריד הזה, לא יישכח מכל אלה שהיו נוכחים בו.

***

היהודים שחזרו מרוסיה לא נשארו בפולין. בר־אותם שאין יותר מקום ליהודי על האדמה הטמאה הזאת, ספוגת דם יהודי, ובין העם הזה שחידק האנטישמי המסוכן טבוע עמוק בדמו ומפעפע שנאה וארס לכל יהודי — עזבו רובם את גיא ההריגה הפולני ועברו — בדרכים לא דרכים — למחנות העקורים של איזורי הכיבוש בגרמניה ואוסטריה, וכן לצרפת ואיטליה. משם הובילה הדרך לארץ ישראל לבנות ולהיבנות.

היעוד האלוקי: „כי אני ד׳ לא שיניתי, ואתם בני יעקב לא כליתם", (מלאכי ג׳) עמד גם הפעם במבחן. החיים היהודיים של שארית הפליטה, במחנות העקורים התחילו להתפתח ולהתארגן מחדש ולפעול בכל שטחי החיים. הנשארים בחיים גם לא שכחו את אחיהם־קדושיהם. יוצאי שארית הפליטה של קהילות שונות ערכו אזכרות לזכר קדושיהם. גם כמה עסקנים של יוצאי דזיקוב ערכו אסיפת־אזכרה גדולה במחנה „אולם" שבגרמניה, בשנת תש״ח, בה השתתפו כמעט כל פליטי עירנו שנמצאו בשני איזורי הכיבוש הגרמני: האמריקאי והאנגלי. היה זה המיפגש הראשון של שארית אנשי דזיקוב אחרי השואה. ההתרגשות היתה גדולה, ואלה שהשתתפו בכינוס זה יזכרו אותו כמאורע חשוב בחייהם.

כשאנו מפנים את מבטנו אחורנית לאותה תקופה איומה — גם זו של אחרי ה„נצחון" ואחרי ה„שחרור" — שנדמה היה אז שאין תקומה יותר לאומתנו בדרך הטבעית וח״ו „אבדנו, כולנו אבדנו", ווזוכרים את מעמדנו הירוד והשפל ומצבנו חסר המוצא, ועוקבים, צעד אחרי צעד, איך שבמשך זמן קצר, קרמו העצמות היבשות האלה עור, גידים ובשר ונהפכו לאנשים חיים, גבורים, אמיצים וגאים — עד שהגענו בעזה״י, עד הלום, למעמד נכבד וחשוב בין עמי התבל, אז מי שאינו עיוור לגמרי ואינו מסונוור ע״י השקר והברק המזוייף — רואה בעליל את „חסדי השם כי לא תמנו ולא כלו רחמיו". כי רק בחסדי ובניסי השם יכולנו להחזיק מעמד, לעבור את התקופה המחרידה הזאת ולהראות שוב לכל עמי עולם כי „עם ישראל חי". (פורסם בעתון „שערים", כ״א מנ״א תשל״א.)

בשארית הפליטה במחנה העקורים קסל (גרמניה)
פרידה מהעולים לארץ ישראל. נראים מימין: יעקב פליישר, שלום קורן, האחרון: דוד ויסלר.

ולקחתי אתכם אחד בעיר ושנים ממשפחה והבאתי
אתכם ציון

(ירמיה ג׳, י״ד)

פרק ח׳

ארגון יוצאי טרנובז׳ג בישראל

דוד שליסל

יסוד קופת גמ״ח שע״י ועד יוצאי טרנובז׳ג

(סקירה קצרה)

את קופת גמ״ח יסדנו — כותב השורות ור׳ בנימין בירנהק ז״ל —— בשנת 1950, באמצעים דלים מאד. היה זה בזמן העליה הגדולה אחרי קום המדינה. הגיעו פליטי השואה ויוצאי המחנות, שהיו נזקקים לתמיכה ולעזרה. באסיפה שהתקיימה עוד קודם הוחלט ליסד קופת גמ״ח על יד הועד של יוצאי עירנו.

בעת האזכרה הראשונה לקדושי עירנו, שערכנו בקיץ שנת 1950, שבה השתתפו כמעט כל יוצאי טרנובז׳ג שנמצאו אז בארץ, ותיקים ועולים חדשים שמספרם הגיע לכמה מאות איש, כשהאולם היה צר מהכיל את כל הנאספים והרבה אנשים נשארו עומדים בחוץ — אספנו מבין הנוכחים סך 84 ל״י. החלטנו שהכסף הזה ישמש כיסוד לקופת גמ״ח.

אחרי שמהסכום הנ״ל נאלצנו לתת לעולה חדש יוצא עירנו, יהודי מכובד מאד, שהגיע אז ארצה בחוסר כל, סך 10 ל״י, התחלנו לנהל עם השאר את הקופה. הגיעו הרבה בקשות להלוואות, כל אחד דרש הלוואה „באופן דחוף". אישרנו את כל הבקשות ולא היתה בקשה שדחינו. לשבחו של ר׳ בנימין ז״ל יש לציין, כי הוא חילק הלוואות בהמלצתי, אפילו כשלא היה כסף בקופה. מובן מאליו, שמאד קשה היה לנהל קופה בסכום קטן כזה, בזמן שצרכי עמך היו מרובים כל כך. כל דאגתנו היתה איפוא: „כסף מנלן ?", מנין לוקחים כסף כשהבקשות להלוואות הולכות ומתרבות מיום ליום ?

אך כעבור זמן קצר באה הרווחה שאיפשרה לנו לנהל את הקופה באופן סדיר, פחות או יותר. זאת, הודות לתרומתו הנכבדה של ר׳ חיים פרידמן ז״ל.

ומעשה שהיה כך היה:

לאזכרה השניה של קדושי טרנובז׳ג, בשנת 1951, שערכנו כבר באולם יותר גדול, שלחתי הזמנה לר׳ חיים פרידמן, שהיה נכדו של ר׳ שמעון פרידמן מדזיקוב ז״ל. (עליו כתבתי במאמרי על הרבי ר׳ אליעזר׳ל מדזיקוב זצ״ל). חיים שלח את אשתו חנה שתשתתף באזכרה (אגב, גם היא היתה נכדתם של ר׳ שמעון וחיה אסתר פרידמן ז״ל). אחרי האזכרה מסרה לי הגב׳ פרידמן סך 50 ל״י, בתור „דמי חבר" ובקשה ממנה, בשם בעלה, לבוא אליו לשיחה.

לקחתי עמי את ר׳ בנימין בירנהק, והלכנו אל ר׳ חיים. הוא קיבל אותנו בכבוד ובשמחה. התחיל את השיחה על עניינים צדדיים, עד שהגענו לנושא „דזיקוב". בנימין ז״ל היה מטבעו שתקן וממעט בדיבורים, דיבר רק מעט. אני סיפרתי הרבה על דזיקוב, ועל סבו ר׳ שמעון פרידמן זצ״ל. הזכרנו גם עניין קופת גמ״ח, ומצוקת העולים החדשים יוצאי טרנובז׳ג.

כשראה ר׳ חיים שאני דזיקובאי „מבטן ומלידה", שאל אותי: „כמה כסף אתה יכול להכניס לקופת גמ״ח, אם אני אתן למטרה זו סך של 500 ל״י?" חשבתי רגע ועניתי: 250 ל״י. ז.א. החצי. שוב שאל ר׳ חיים: „ואם אני אתן לך 1,000 ל״י, כמה אתה תכניס?" אחרי הרהור קל עניתי: „לצערי אני לא יכול להכניס יותר מכפי שאמרתי: 250 ל״י"

כנראה שדווקא התשובה הזו נראתה לו ביותר. הוא הוציא המחאה על סך 500 ל״י, ורשם אותה על שמי. הודינו לו במלים חמות. אחר כך ביקרתי עוד פעם אצלו, יחד עם ר׳ דוד יוסט שיחי׳ ור׳ משה מונהייט ז״ל.

זו היתה הרווחה של ממש. היינו יכולים כבר לחלק יותר הלוואות. אבל „אין הקומץ משביע את הארי", ומה שחילקנו יותר, היתה הדרישה להלוואות עוד יותר.

בשושן פורים שנת תשי״ב (1952), מסר לנו שוב המחאה שניה על 500 ל״י. מעתה היינו כבר „עשירים", והקופה פעלה מאז כסדרה, בהדרגה גדלו הכנסותיה. הרבה מיוצאי עירנו נעזרו על ידה במצבים קשים, במיוחד בעת רכישת דירה וכדומה.

בהזדמנות זו יש להזכיר את פעלו של ר׳ בנימין בירנהק ז״ל, שהיה מסור בלב ובנפש לענין קופת הגמ״ח, ממש עד יומו האחרון.

כך אפשר לזקוף לזכותו של ר׳ חיים פרידמן, למעשה, את יסודה והתפתחותה העיקרי של הקופה, ולכן גם הוחלט לקרוא לקופה: „קופת גמ״ח שע״י ועד יוצאי טרנובז׳ג, על שם חיה אסתר ורבי שמעון פרידמן ז״ל".

מילואים שנמסרו ע״י ותיקי הארגון

א) יסוד ארגון יוצאי טרנובז׳ג

ארגון יוצאי טרנובז׳ג בישראל נוסד עוד באמצע שנות מלחמת העולם השניה, בשנת 1943, כתוצאה מלחץ המכתבים האיומים שהחלו להגיע מאנשי עירנו ברוסיה. באסיפת-יסוד שהתקיימה בביתו של ר׳ בנימין בירנהק ז״ל השתתפו: ר׳ בנימין בירנהק, דוד שליסל, דוד יוסט, מרת דבורה הויזר ועוד.

מיד עם גמר המלחמה התאספו שוב: דוד שליסל, דוד יוסט, רחל פרלמן, דבורה מר (בת ר׳ משה הויזר), לאה גולדברנר (ליפשיץ), אלטר יוסט ועוד כמה עסקנים. מטרת האסיפה: לעזור לבני עירנו שהתחילו להגיע ארצה, בסידור ראשון. הוחלט על יסוד קופת גמ״ח. המייסדים היוו את הועד והם גם תרמו את הכספים הראשונים למטרה זו. הסכום שנאסף אמנם לא היה גדול, אך בהתחשב עם ערך הכסף של אז, היה בו כדי התחלה צנועה.

יו״ר היה דוד יוסט ומזכיר — דוד שליסל. הלה הכניס לעבודה פעילה את בנימין בירנהק, שמילא תפקיד חשוב בעבודת הועד ובקופת גמ״ח.

ב) תרומות נוספות לקופת גמ"ח

לסכומי הכסף שנתרמו ע"י ר' חיים פרידמן ז"ל, שהיוו את היסוד העיקרי לפעולה סדירה של קופת גמ"ח, נתוספו במשך הזמן עוד תרומות חשובות, שאיפשרו להרחיב את ההון של הקופה. התרומות הן כדלקמן:

א) מר בני שנל מארצות הברית מסר תרומה בלך 1.000 ל"י בעילום שם. ב) הגב' חיה חורב ע"ה, עסקנית הארגון וממיסדי קופת הסעד שלו, השאירה עזבון לקופת גמ"ח בסך 1.500 ל"י. ג) מר משה בירנהק, בנו של ר' בנימין בירנהק, שהיה פעיל במיוחד בקופת גמ"ח, תרם — אחרי מותו של אביו — סך 1.000 ל"י, על מנת שהקופה תיקרא גם על שם אביו ר' בנימין בירנהק ז"ל.

התרומות הללו סייעו בהרבה להרחיב את פעולות קופת גמ"., שמתנהלת כעת בנהלתו של ר' דוד יוסט.

דוד שליסל

די גרינדונג פון די גמילת־חסד קאַסע ביים ארגון יוצאי טאַרנאָבזשעג

געגרינדעט די גמ"ח קאַסע האָבן פאַקטיש, דער שרייבער פון די שורות ביי דער מיטהילף פון ר' בנימין בירנהאַק ז"ל, אין יאָר 1950, נאָכן אַנטשטיין פון מדינת ישראל. עס האָבן אָנגעהויבן קומען אין לאַנד די פליטים פון דער שואה און פון די באַפרייטע פון די נאַצישע לאַגערן. אויף אַ פאַרזאַמלונג פון עטלעכע דזיקאָווער עסקנים, איז נאָך מיט אַ צייט פריער באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ גמילת חסד קאַסע, נאָר די אויספירונג פון דעם באַשלוס איז געקומען שפּעטער.

ביי די ערשטע הזכרה־פאַרזאַמלונג, וועלכע מיר האָבן איינגעאָרדנט אין זומער 1950, אין וועלכער עס האָבן זיך באַטייליקט כמעט אַלע שטאָטישע, וועלכע האָבן זיך דעמאָלט געפונען אין ישראל, וואָס זייער צאָל האָט דערגרייכט ביז עטלעכע הונדערט מענטשן, נייע עולים און וותיקים, פאַר וועלכע דער זאַל איז געווען צו ענג און אַ סך האָבן געמוזט בלייבן שטיין אין דרויסן — האָבן מיר דעמאָלט צונויפגעזאַמלט 84 ל"י, אַ שיינע סומע צו יענער צייט. מיר האָבן באַשלאָסן, אַז דאָס געלט זאָל דינען אַלס יסוד פאַר אַ גמילת־חסדים־קאַסע.

פון אַט דער סומע האָבן מיר נאָך אַראָפּגענומען 10 ל"י פאַר אַ בכבודיקן נייעם עולה, וועלכער איז געקומען בחוסר כל. מיט די רעשט האָבן מיר אָנגעהויבן פירן די גמילות חסדים־קאַסע.

באַלד האָבן אָנגעהויבן איינפליסן פיל בקשות אויף הלוואות. יעדער האָט געבעטן „דרינגנד". מיר האָבן באַשטעטיקט אַלע ביטעס און צום שבח פון ר' בנימין בירנהאַק דאַרף געזאָגט ווערן, אַז ער האָט געטיילט הלוואות אויף מיין רעקאָמענדאַציע, אויך ווען עס איז קיין געלט אין קאַסע נישט געווען... עס איז, פאַרשטייט זיך, שווער געווען צו פירן אַ קאַסע מיט אַזאַ קליינער סומע געלט אין דער צייט, וואָס די באַדערפענישן זענען אַזוי גרויס. אונדזער איינציקע זאָרג איז געווען: ווו נעמט מען געלט?

נישט לאַנג האָט געדויערט און דער מצב האָט זיך פיל פאַרבעסערט. דאָס איז געווען אַ דאַנק די בכבודיקע תרומה וואָס מיר האָבן באַקומען פון ר' חיים פרידמאַן ז"ל, וועלכע האָט דערמעגלעכט צו פירן די קאַסע, מער ווייניק, געהעריק.

און אַזוי איז געווען די מעשה:

צו דער צווייטער יזכור־פאַרזאַמלונג פון די קדושי טאַרנאָבזשעג אין 1951, וועלכע מיר האָבן איינגעאָרדנט אין אַ גרויסן זאַל, האָב איך אויך געשיקט אַן איינלאַדונג צו ר' חיים פרידמאַן, וועלכער איז געווען אַן אייניקל פון ר' שמעון פרידמאַן ז"ל פון דזיקאָוו. (וועגן אים בפרטות — אין מיין מאמר וועגן ר' אליעזרל פון דזיקאָוו). ר' חיים איז אַליין נישט געקומען, נאָר געשיקט זיין פרוי חנה (אגב, אויך זי איז געווען אַן אייניקל פון ר' שמעון און חיה שרה פרידמאַן ע"ה). נאָך דער הזכרה האָט מיר די גברת פרידמאַן געגעבן 50 פונט אַלס „מיטגליד־געלט" און אין נאָמען פון איר מאַן מיך געבעטן צו קומען צו אים אויף אַ געשפּרעך.

איך האָב מיטגענומען בנימין בירנהאַק און בידע זענען מיר אַהין צו ר' חיים. ער האָט אונדז אויפגענומען מיט גרויס כבוד און שמחה. אָנגעהויבן דעם געשפּרעך האָט ער פון זייטיקע ענינים, ביז מיר זענען צוגעקומען צו די טעמע „דזיקאָוו". בנימין, זייענדיק בטבע אַ שווייגער, האָט ווייניק אָנטייל גענומען אין געשפּרעך. איך האָב אים פיל דערציילט וועגן דזיקאָוו און וועגן זיין זיידן ר' שמעון פרידמאַן ז"ל. צווישן אַנדערן האָבן מיר אויך דערמאָנט דעם ענין פון די גמילת חסד־קאַסע און וועגן די שווערע לאַגע פון די עולים חדשים.

ווען ר' חיים האָט געזען, אַז איך בין אַ דזיקאָווער „דורך־און־דורך", פרעגט ער מיך: „וויפל געלט קענסטו אַריינברענגען אין דער קאַסע, אויב איך וועל געבן צו דעם צוועק אַ סומע פון 500 פונט? טראַכטנדיק אַ ווילע, האָב איך געענטפערט: 250 ל"י, ד. ה. אַ העלפט פון זיין סומע. און וויפל — פרעגט ער ווייטער — וועסטו אַריינברענגען אויב איך וועל אַריינגעבן 1.000 פונט? נישט לאַנג טראַכטנדיק, ענטפער איך: צום באַדויערן קאָן איך מער נישט שאַפן, נאָר וועפל איך האָב געזאָגט פריער."

ווייזט אויס, אַז דער ענטפער איז אים דווקא געפעלן געוואָרן. ער האָט גלייך אַרויסגענומען אַ טשעק און אויף מיין נאָמען אויסגעשריבן: 500 פונט. מיר האָבן אים גע־

דאַנקט מיט וואַרעמע ווערטער. נאָכדעם האָב איך אים נאָך איינמאָל באַזוכט מיט דוד יוסט נ״י און משה מאַנהייט ז״ל.

פאַרשטייט זיך, אַז דאָס איז פאַר אונדז געווען אַ ממשותדיקע הילף. מיר האָבן שוין געקענט געבן מער און גרעסערע הלוואות. אָבער דאָס האָט נאָך אויך נישט געקלעקט. דער פאַרלאַנג נאָך הלוואות איז כסדר געוואַקסן. דאָ איז ווידער ר׳ חיים פרידמאַן געקומען צו הילף: אין שושן פורים תשי״ב, 1952, האָט ער ווידער איבערגעגעבן אַ צווייטן טשעק אויך אויף 500 פונט. יעצט זענען מיר שוין געווען „רייך״ און די קאַסע האָט שוין פון דאַמאָלט אָן אָנגעהויבן פונקציאָנירן נאָרמאַל. איינציקווייז זענען געוואַקסן די הכנסות. פיל פון אונדזערע שטעטישע האָבן באַקומען גרעסערע הלוואות, וועלכע האָט זיי אַרויסגעהאָלפן ספּעציעל ביים איינאָרדענען זיך מיט אַ דירה.

ביי דער געלעגנהייט דאַרף דערמאָנט ווערן די אומדערמידלעכע אַרבעט פון ר׳ בנימין בירנהאַק ז״ל, וועלכער איז געווען איבערגעגעבן בלב ונפש די אַרבעט פון דער גמילת חסד קאַסע, ממש ביזן לעצטן טאָג פון זיין לעבן.

אַלס אויסדרוק פון דאַנקבאַרקייט פאַר די חשובע תורמים: ר׳ חיים פרידמאַן און זיין פרוי, וועלכע קאָנען פאַקטיש גערעכנט ווערן אַלס גרינדער פון די גמ״ח־קאַסע, האָבן מיר באַשלאָסן צו רופן די קאַסע אויפן נאָמען פון ר׳ חיים פרידמאַן און זיין פרוי, זכרונם לברכה.

דערגענצונגען צום אויבנדערמאָנטן אַרטיקל פון דוד שליסל

(איבערגעגעבן פון די ותיקי הארגון)

א) די גרינדונג פון ארגון יוצאי טרנובז׳ג

דער „ארגון״ איז געגרינדעט געוואָרן נאָך אין מיטן פון דער צווייטער וועלט־מלחמה, אין יאָר 1943, אונטערן דרוק פון די שרעקלעכע בריוו, וועלכע האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען פון אונדזערע שטעטישע אין רוסלאַנד. אין דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, וועלכע איז פאָרגעקומען ביי ר׳ בנימין בירנהאַק ז״ל, האָבן אָנטייל גענומען: ר׳ בנימין בירנהאַק, דוד שליסל, דוד יוסט, מרת דבורה הויזער און נאָך אַנדערע.

באַלד נאָך דער מלחמה האָבן זיך ווידער פאַרזאַמלט: דוד שליסל, דוד יוסט, רחל פּערלמאַן, דבורה מער (די טאָכטער פון משה הויזער), לאה גאָלדבערגער (ליפשיץ), אַלטער יוסט און נאָך עטלעכע עסקנים. דער ציל פון דער אסיפה איז געווען: אַרויסהעלפן די שטעטישע, וועלכע האָבן אָנגעהויבן קומען אין לאַנד. ס׳איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן אַ גמילת חסדים קאַסע. די גרינדער זענען אויך געווען די ערשטע וואָס האָבן געשפּענדעט אויף דעם צוועק. די סומע וועלכע איז געשאַפן געוואָרן איז נישט געווען קיין גרויסע, נאָר לויט דעם ווערט פונעם געלט צו יענער צייט, האָט דאָס געקענט זיין אַ באַשיידענע התחלה.

פּרעזעס פונעם ארגון איז געווען דוד יוסט און סעקרעטאַר — דוד שליסל, וועלכע האָבן אַריינגעצויגן אין דער אַרבעט בנימין בירנהאַק, וואָס האָט דערפילט אַ וויכטיקן תפקיד אין דער אַרבעט פון ועד און גמילת חסדים קאַסע.

ב) ווייטערדיקע שפּענדונגען פאַר די קופת גמ״ח

צו דער סומע, וועלכע עס האָט געשפּענדעט ר׳ חיים פרידמאַן ז״ל, וואָס האָט געדינט אַלס יסוד פון די קופת גמ״ח, זענען נאָך צוגעקומען, אין משך פון דער צייט, וויכטיקע תרומות, וועלכע האָבן דערמעגלעכט צו פאַרגרעסערן דעם קאַפּיטאַל פון דער קאַסע. די תרומות זענען פאָלגנדע:

א) ה׳ בעני שנאל פון די פאַראייניקטע שטאַטן, וואָס האָט איבערגעגעבן אַ סומע פון 1.000 פונט אויף אַן אומבאַקאַנטן נאָמען.

ב) די גברת חיה חורב ע״ה, די גרויסע טוערין אינעם ארגון און די גרינדערין פון דער הילפס־קאַסע, האָט איבערגעלאָזט אין איר ירושה לטובת קופת גמ״ח 1.500 ל״י.

ג) ה׳ משה בירנהאַק, דער זון פון ר׳ בנימין בירנהאַק, וועלכער איז געווען גאָר טעטיק אויף דעם געביט, האָט געשפּענדעט — נאָכן טויט פון פאָטער — 1.000 ל״י, מיטן באַדינג, אַז די קאַסע זאָל אויך גערופן ווערן אויפן נאָמען פון זיין פאָטער.

די אַלע שפּענדונגען האָבן פיל מיטגעהאָלפן צו פאַרברייטערן די טעטיקייט פון דער גמילת חסדים קאַסע, וועלכע ווערט היינט צו טאָג געפירט דורך ר׳ דוד יוסט.

שפרה נוסבוים-מאַנטל

די גרינדונג פון די הילפס־קאַסע (קופת סעד)

קומענדיק אין לאַנד אין יאָר 1954, האָב איך זיך אָנגע־הויבן צו פאַראינטערעסירן וועגן דעם מצב פון די שארית־הפליטה פון אונדזער חרוב געוואָרענעם שטעטל, און שאַפן אַ פאַרבינדונג מיט זיי.

צו יענער צייט האָט שוין עקזיסטירט די גמילת־חסדים קאַסע ביים ארגון יוצאי טאַרנובז׳ג, אָנגעפירט דורך ר׳ דוד שליסל שיחי׳ און בנימין בירנהק ז״ל, וועמענס אויפגאַבע ס׳איז געווען צו געבן הלוואות אויף קליינע ראַטעס, אָן פראָ־צענט, צו דערמעגלעכן דעם נויט־באַדערפטיקן, ספּעציעל פון די נייע עולים, איינצושאַפן פאַרשידענע חפצים פון ערשטן געברויך.

פון איין פסח צום צווייטן, האָט דער וועד פון דער גמ״ח, פאַר די גאַנץ אָרעמע און קראַנקע, אויך אַ געוויסע געלט־אונטערשטיצונג געגעבן. דאָס געלט איז געשאַפן געוואָרן צווישן די מער פאַרמעגלעכע שטעטישע. אויך האָט דער וועד אין די ערשטע יאָרן, געשיקט יעדעס יאָר אַ רשימה פון רוב משפחות, וועלכע האָבן זיך געפינען אין לאַנד צו דעם טאַר־נאָבזעג־דזשיקאָווער קאָמיטעט קיין אַמעריקע, וועלכער פלעג שיקן שפּייז־פּעקלעך אָדער אַ פּאָר דאָלאַר, כמעט יעדן פון דער רשימה.

דאָס זאַמלען דאָס געלט אויף פסח איז געווען פאַרבונדן מיט שוועריקייטן צוליב פעלן פון אַ טעלעפאָן און פון קאָ־מוניקאַציע־מיטלען. עס איז אויסגעקומען צו באַזוכן די נדבנים עטלעכע מאָל, ביז מ׳האָט זיי געטראָפן.

ווי געזאָגט, איז די הילפס־אַקציע געטאָן געוואָרן נאָר איין מאָל אין יאָר, אויף פסח. אַ גאַנץ יאָר האָט קיין ספּע־ציעלער פאָנד נישט עקזיסטירט. באַקענענדיק זיך מיטן מצב, און זעענדיק, אַז די נויט איז גרויס, ספּעציעל פון די הילפלאָזע קראַנקע מענטשן, בין איך געקומען צו דער איבערצייגונג, אַז עס איז אומבאַדינגט נייטיק צו שאַפן אַ שטענדיקן פאָנד (קרן) צו קענען אַרויסהעלפן צו יעדער צייט די גאָר נויט־באַדערפטיקע און קראַנקע, צו דערלייכטערן זייער מצב.

איך האָב זיך געווענדעט צו דער גברת חיה חורב ע״ה, די טאָכטער פון דזשיקאָווער מורה הוראה ז״ל און אויך צו ר׳ דוד שליסל מיטן פאָרשלאָג, אַז מיר זאָלן מיט געמיינזאַמע כוחות, גרינדן אַ קופת סעד. מיר האָבן באַשלאָסן זיך צו ווענדן צו אונדזער „לאַנדסמאַנשאַפט" ד. ה. דעם דזשיקאָווער קאָמיטעט אין אַמעריקע, זיי זאָלן שיקן אַ תרומה, וואָס זאָל דינען אַ יסוד צו גרינדן די קאַסע.

לײדער איז אויף דער דאָזיקער ווענדונג, וועלכע איז געטאָן געוואָרן דורך דוד שליסל, קיין שום ענטפער נישט געקומען. באַין ברירה האָבן מיר זיך געוואָנדן צו ר׳ יאָסעלע נוסבוים ז״ל און יוסף בראַנדמאַן מיט דער ביטע, זיי זאָלן אונדז שיקן אַדרעסן פון די שטעטישע אין אַמעריקע, מיר זאָלן זיך קענען ווענדן פּערזענלעך און זיי אויפקלערן די לאַגע פון די קראַנקע, הילפלאָזע שטאָטישע ברידער.

עס האָט נישט לאַנג געדויערט, האָבן מיר פון זיי דער־האַלטן 300 דאָלאַר. דאָס איז געווען דער יסוד פון די קופת סעד. מיר האָבן זיך טאַקע, אַ דאַנק די באַקומענע אַדרעסן, פאַרבונדן דירעקט מיט די תורמים, וועלכע האָבן זיך אָפּגערופן אויף אונדזער רוף.

מיר האָבן גלייכצייטיק אויך ממשיך געווען די זאַמלונג ביי די שטעטישע אין ישראל, וועלכע שיקן אַריין, ביזן היינ־טיקן טאָג, זייערע תרומות אויף פסח.

זייט דעמלט האָבן מיר די מעגלעכקייט צו טיילן געלט־שטיצע פאַר די שטעטישע נויט־באַדערפטיקע צוויי מאָל אין יאָר — אויף פסח און אויף די ימים טובים. חוץ דעם ווערט אַרויסגעהאָלפן ביי ספּעציעלע פאַלן, ווי: אויסקויפן מעדי־קאַמענטן פאַר קראַנקע, אַ פּאָר שיך, שטעלן אַ מצבה און אַפילו זאָרגן פאַר אַ קדיש, ווען עס איז נייטיק.

די „קופת סעד" איז ממשיך איר וויכטיקע סאָציאַלע אַרבעט ביזן היינטיקן טאָג און אינעם ועד הקופה זענען אויך צוגעצויגן געוואָרן, צו די עלטערע עסקנים: דוד יוסט, שפרה מאַנטל, אויך יינגערע קרעפטן: שמואל שאָלער, יהושע קאָלר, וועלכע קומען און וועלן נאָך אוודאי מער טאָן און לייסטן אויף דעם געביט.

צום סוף וויל איך נאָך דערמאָנען און אונטערשטרייכן די גרויסע אַרבעט פון דער גברת חיה חורב פאַרן קופת־סעד, וועלכע האָט פיל צייט און כוח און אויך תרומות אַוועקגע־שענקט צו גרינדן און צו אַנטוויקלען די קופת־סעד.

ת. נ. צ. ב. ה.

דוד יוסט

מפעולות ועד ארגון יוצאי טרנובז'ג

במשך כל השנים התקיים ארגון יוצאי טרנובז'ג—דזיקוב בישראל בלי תקנות (תקן) ובלי אישור משרד הפנים. ביום 3.1.68 הגשנו את תקנות הארגון למשרד הפנים לשם אישורן, וביום 2.4.68 קבלנו את אישור הארגון.

בתור ועד זמני נבחרו החברים דלהלן: דוד יוסט, דוד שליסל, יוסף לויפר, יהושע קלך, דוד ויסלר, יעקב יהושע פליישר, יוסף צימרמן, שפרה מנטל ושמואל שלר.

מפעולות קופת גמילות חסדים

אחרי פטירתו של חברנו ר' בנימין בירנהק ז"ל, ביום ג' דחול המועד סוכות תשכ"ח (22.10.67), ועד הארגון הטיל על החברים ד. יוסט, ד. שליסל, י. לויפר וי. קלך לנהל את קופת גמילות חסדים. הון הקופה הסתכם ב־7060 ל"י. במשך הזמן הזה חולקו 11 הלוואות בסכום כולל של 5500 ל"י. בעזרת בנו של המנוח ר' בנימין בירנהק ז"ל נוסדה קרן ע"ש המנוח הנ"ר ע"י קופת גמילות חסדים.

מפעולות קופת סעד יוצאי טרנובז'ג בישראל

אחרי פטירת הגב' חיה חורב ז"ל ביום י"ג ניסן תשכ"ח (11.4.68), ועד הארגון הטיל על החברים: שפרה מנטל, דוד יוסט, יוסף לויפר ושמואל שלר לנהל את קופת הסעד הנ"ל. במשך הזמן הזה נשלחה תמיכה ל־15 מנצרכי עירנו בסכום של 750 ל"י.

הערה:

הדו"ח הנ"ל התפרסם בחוברת שהוציא ועד הארגון ליום האזכרה השנתית בשנת תשכ"ח.

הפעולות של הקופות גמ"ח וסעד התרחבו והן נמשכות עד היום. עשרות יוצאי עירנו נעזרים אם ע"י הלוואה מקופת גמ"ח ואם ע"י עזרה כספית לצרכים חיוניים, כתמיכה וסעד.

כינוסי האזכרה

לפעולות הועד יש גם לזקוף את ארגון כינוסי האזכרה בכל שנה ליום היארצייט של קדושי עירנו, החל ב־י' מנחם אב. זהו מיפגש שנתי מעניין של בני עירנו הנמשך זה עשרים וכמה שנים. עד לפטירתו של ר' בנימין בירנהק ז"ל היו הוא ור' דוד שליסל יבלחט"א המארגנים את הכינוסים האלה, אולם בשנים האחרונות הוטל הדבר על יו"ר הארגון מר דוד יוסט המ־ארגן את האזכרות על הצד היותר טוב.

אסיפת אזכרה בתל־אביב בשנת תשכ"ט (1969)

הפעולות למען הוצאת הספר יזכור

ואחרון אחרון: בשנתיים האחרונות התרכזה פעולת הועד בעיקר סביב הוצאת הספר יזכור לזכר קדושי עירנו. עשרות ישיבות התקיימו בבתיהם של חברי הארגון וחברי ועד הספר. היו דיונים רציניים ונוקבים והרבה זמן מזמנם היקר הקדישו החברים למטרה נעלה זו. נשלחו חוזרים ומאות מכתבים בארץ ולחוץ לארץ בענין הוצאת הספר. והנה אנחנו יכולים בעז"ה לברך על המוגמר, כי המטרה הנכספת הושגה, והיא: הנצחת קדושי עירנו ע"י הוצאת ספר יזכור זה.

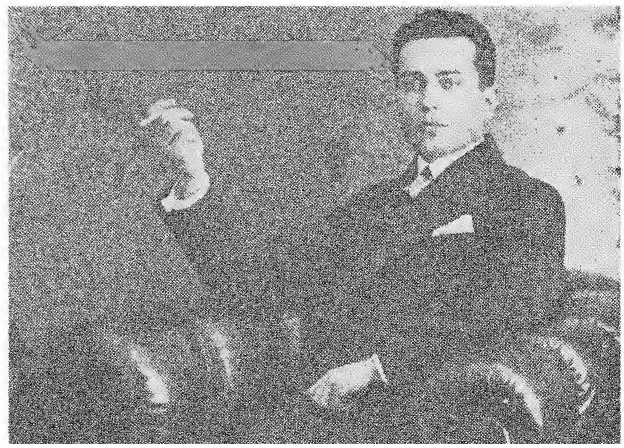
אסיפת אזכרה בתל־אביב בשנת תשכ"ט (1969)

יעקב פליישר

מייסדי ועסקני קופת גמ"ח וקופת סעד

ר' בנימין בירנהק ז"ל

נולד בדזיקוב בשנת תרס"ה (1905). אין צורך להרחיב בדבורים ובשבחים על ר' בנימין היקר. הוא ידוע לכל יוצאי עירנו, במיוחד לאלה שהגיעו ארצה אחרי הקמת המדינה.

בנימין בירנהק בצעירותו.

בעבודתו המסורה במשך שתי עשרות השנים — יחד עם ר' דוד שליסל יבדלח"ט — בניהול קופת גמ"ח ובשקידה להתפתחותה. ר' בנימין היה פעיל גם בשטחים האחרים של הארגון: טיפל בעריכת האזכרות בכל שנה, גם בענין הוצאת ספר יזכור לקדושי עירנו התענין הרבה, ונענה תמיד לכל קריאה, לעזרה ולפעולה. הוא לא נעדר אף פעם מישיבות הועד ואפילו כשלא הרגיש טוב. והכל עשה בשקט, בלי פרסומת וללא התבלטות יתירה. על כן השרה מותו אבל כללי על כל בני עירנו ובמיוחד על אלה שעבדו אתו ביחד.

נפטר בג' דחול המועד סוכות שנת תשכ"ח. בן ששים ושלש היה ר' בנימין במותו. יהא זכרו ברוך!

מרת חי' חורב ע"ה

יום לפני ערב חג הפסח שנת תשכ"ח נפטרה, אחרי מחלה קשה, הגב' מרת חי' חורב ע"ה, או כפי שהיתה ידועה בין אנשי עירנו בשם „חי'טשה דעם מורה הוראה'ס" (בתו

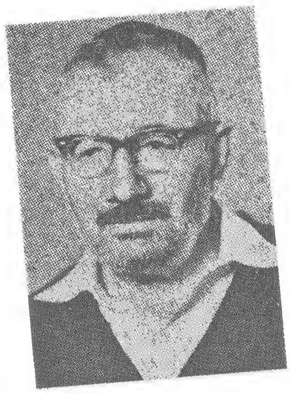
חיה חורב ע"ה

של המורה הוראה) גם היא ידועה מאד בין יוצאי טרנובז'ג, במיוחד בין אלה שנזקקו לעזרה כספית. הגב' חורב היתה מוסד צדקה בפני עצמו בתוך הארגון שלנו. היא יסדה את קופת הסעד והתמסרה בכל לבה — יחד עם חברתה לעבודה הגב' שפרה מנטל-נוסבוים שתחי' — לפעולה חשובה זו: להגיש סעד ותמיכה לנזקקים. היא לא חכתה עד שהנצרך יבוא אליה לבקש עזרה, היא ממש חיזרה וחיפשה את הנזקק ולא פעם כתתה את רגליה בהיותה כבר זקנה וחלשה, הרחק מחוץ לתל-אביב, כדי להגיש עזרה ותמיכה כספית לעני מיוצאי עירנו. ואף ששטח פעולתה הקיף הרבה ענינים ומסדות שונים בעיר ת"א, העדיפה את הפעולות לטובת עניי עירנו ובזה קיימה דרשת חז"ל: „עניי עירך קודמין". והם העניים, יחד עם יוצאי עירנו יזכרו אותה לטובה.

חברי ועד ארגון יוצאי טרנובז׳ג — בתקופת הוצאת הספר

שפרה מנטל (נוסבוים)

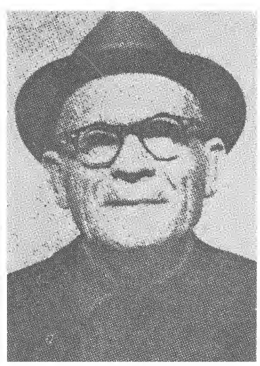

דוד יוסט

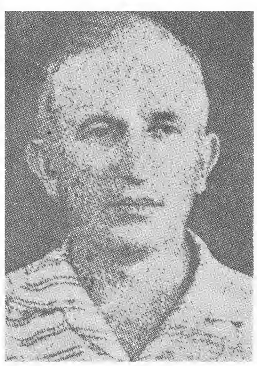

דוד שליסל

יעקב יהושע פליישר

יהושע קאלך

יוסף לויפר

יוסף צימרמן

דוד וייסלר

שמואל שלר

עם הסיום אנו מביעים את תודתנו לכבוד נשיא המדינה מר זלמן שזר

עבור תרומתו הנכבדה להוצאת הספר הזה — גם ברוך יהיה!

יעקב פליישר

קדיש

(עם סיום הספר)

מלה מחרידה... מרטיטה את הנפש...

...כי אין במשמעות המלה הזאת רק התפילה הנאמרת לעילוי נשמת הנפטר; יש בה יותר, הרבה יותר — זהו מושג רחב, רב־אנפין ורב־גווניז. הוא כולל: קדושה ואצילות, זכרון והנצחה, המשכיות וקשר של העבר והחולף עם ההווה והעתיד.

הקדיש הוא הבטוי הסמלי והמוחשי למדת האבל והיגון של החי על הנפטר. הוא המגשר בין ההעדר וההוויה, ומראה שההעדר איננו מוחלט, שיש המשכיות גם אחרי ההפסד הנראה והמוחש.

לכן — הצורה המקובלת והמקודשת ביותר באומה להנ־צחה וזכרון של נפטר הקרוב ביותר לאדם: — הוריו — הוא: הקדיש.

שנה שלמה, פעמיים ביום, בוקר וערב, שומרים הבנים על אמירת קדיש אחרי הורים. גם אחרי תום השנה לא פסק הק־שר הנפשי הזה בין העבר, ההוויה והעתיד. מדי שנה, ביום השנה (ה,,יארצייט") זוכרים ומזכירים את ההמשכיות — על ידי הקדיש. הקדיש נעשה כל כך מושרש וסמלי, שבשם זה נקרא בפי העם הבן־היורש־הממשיך. אומרים: ,,פלוני השאיר אחריו קדיש..."

★

יש קדיש של פרט ויש קדיש של כלל.

גם הקדיש של הכלל הוא ביטוי של אותה הרגשה שיש לבן־הקדיש להוריו. משום כך, כשישבה הרבנות הראשית בישראל על המדוכא ודנה בכובד ראש על הנצחה הולמת שתבטא את חורבננו ואסוננו על השואה, החליטה לקבוע יום הקדיש הכללי — ביום צום העשרה בטבת. ביום זה מתאספים המוני עם ישראל בבתי כנסת ומתייחדים עם זכר הוריהם, אחיהם וקרוביהם על ידי — אמירת קדיש.

גם הממשלה והכנסת שקבעו יום נוסף לזכר השואה — יום כ"ז בניסן — הקשור עם זכר גבורי מרד גטו ורשא והוא נקרא: יום שואה וגבורה — באותו יום מתחיל כל טכס שנערך באמירת קדיש.

ולבסוף: כל האזכרות הנערכות על ידי שרידי יוצאי הקהילות לזכר קהילותיהם שנחרבו, דבר המובן מאליו הוא, שהדבר הראשי והעיקרי באותן האזכרות הוא — אמירת ק ד י ש.

★

כמו הפרט דואג שישאיר אחריו ,,קדיש", כן ציבור, קהילה שנחרבה, יש לדאוג להם לקדיש כזה, שישמור ויז־כיר תמיד את הקהילה שלו. קדיש כזה הוא בלי ספק — ס פ ר הנשאר על שמה של הקהילה. כי אומרי הקדיש החיים, הם בבחינת ,,דור הולך", כלומר: הולכים ומתמעטים, הולכים וכלים, אך הספר־הקדיש נשאר לעד, לעולם.

זהו תפקידו ויעודו הגדול של הספר.

★

תמה כתיבת הספר שלנו, אך לא נשלם הסיפור. עוד נשאר לספר — כדברי המקונן על ,,עשרה הרוגי המלכות" בקינה ,,ארזי הלבנון", שקוראים בתשעה באב — ,,כהנה וכהנה הוסיפו בני עולה לענות בגערה — בסקילה, שריפה, הרג וחנק — מי יוכל לשערה".

אך החומר שבידינו נגמר. כך יצרנו בעז"ה גם אנחנו ספר־קדיש לזכר קהילתנו בכלל ובעיקר לזכר הקרבנות הקדושים, חללי השואה, אשר —

,,מבין עשני הגופים החרוכים
קול חשאי מתגבר והולך עולה ובוקע
קול חוצב להבות אש ועצים כסוחים
לנו העתיד — עוד יבוא הגואל ואף על פי
שיתמהמה!

(הרב שמעון אפרתי בספרו ,,מעמק הבכא")

ולכן — יתגדל ויתקדש שמיה רבא!

אסיפת אזכרה בתל־אביב בשנת תשכ"ט (1969) — הנשיאות

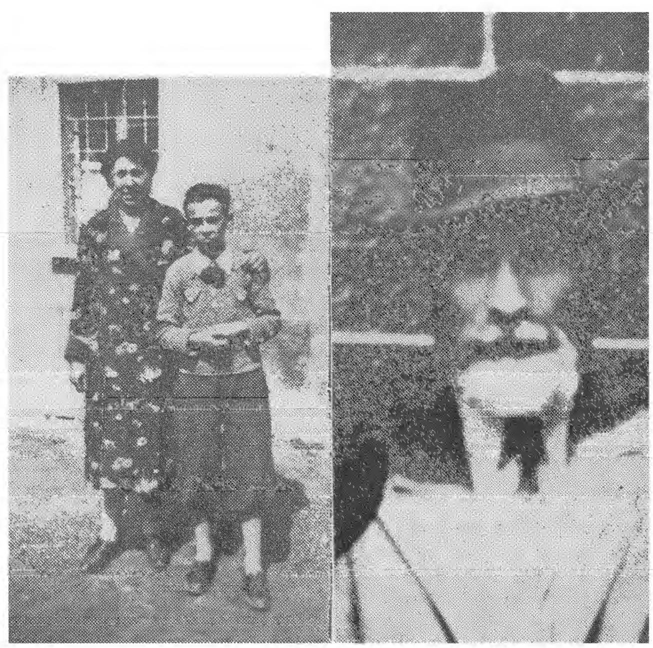
דפי זכרון והנצחה

ר׳ ישכר דב (בעריש) לויפר ואשתו חיה, הי״ד

ר׳ אריה ליב (ליבטשה) הלוי ויידמן ז״ל
(חתנו של ר׳ בעריש לויפר)

יצחק חנוך שטורם ורעיתו פסל לבית הויזר ובנם אלטר ניסן הי״ד

משפחת יוסף פייט ז״ל (בשורה שלמטה)

ר׳ אלעזר מלך גולד ז״ל (היה שו״ב
בטרנובז׳ג, עבר לארה״ב ושם נפטר)

ר׳ יעקב בייגל ואשתו פסיה ז״ל

חיים גוטמן ז״ל
(בנו של ר׳ אלעזר מלך שו״ב ז״ל)
נפטר ביום אחרון של פסח תשל״ב בניו־יורק
והובא לקבורה בירושלים על הר המנוחות.

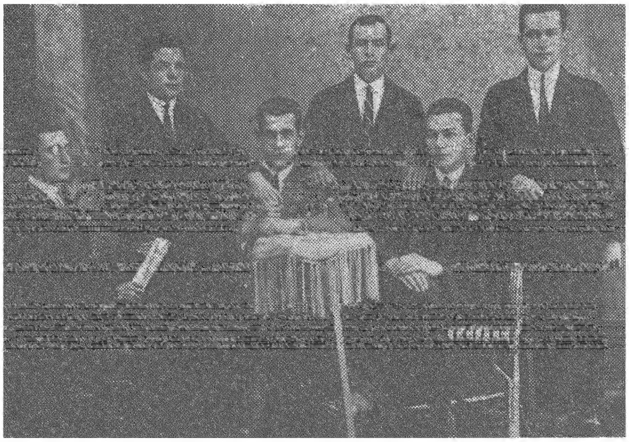

מנדל טופר ז״ל (נפטר בשנת תשכ״ח)

מצבת זכרון

יוסף קומיטו אסתר קומיטו
טובה קומיטו יהושע קומיטו
אלתר חיים קומיטו ומשפחתו

זכרונם לברכה

מימין: בנימין בירנהק, אבל׳ה לנגר, חיים יוסט (בארץ), פייבל ארליך,
פסח הרצל („חזנ׳ס״), פסח קסטנבוים (בארה״ב)

שרה זילבר (גטרר) ז״ל

מימין: שפרה ומשה צוויימן, רייזל רוקר, שמואל קניגסברג

מצבת זכרון

חיה׳לה לויפר
דוד לויפר
ישראל לויפר

שרה שיינמן

זיסל הרינגפס
רחל הרינגפס
פרל הרינגפס

זכרונם לברכה

הערה: תמונות האלו נמסרו ע״י קרובי משפחות הנפטרים בתשלום מיוחד.

מזוועות השואה

בדרך למוות

ערימת אפר של הקדושים

DZIEJE I LIKWIDACJI ŻYDÓW

m. TARNOBRZEG — DZIKÓW

Wydano przez Komitet Org. Żydów Tarnobrzeskich
w Israelu, 1973